בושעזשין

יזכור-בוך

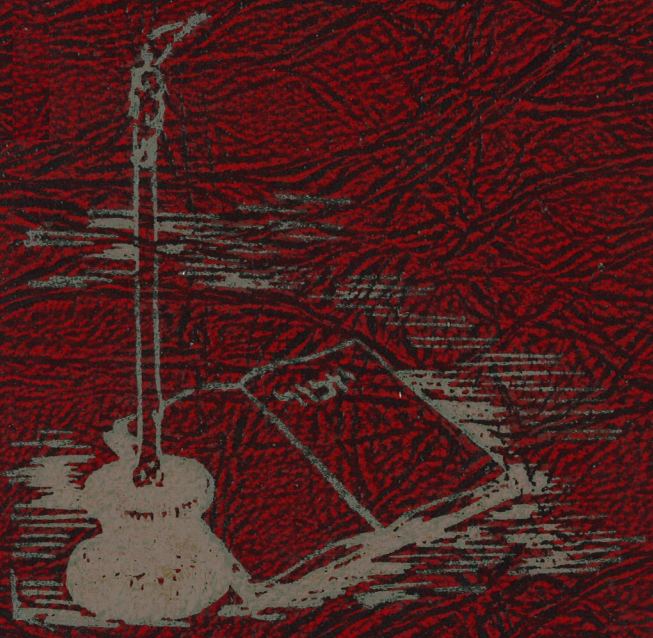

בושעזשין

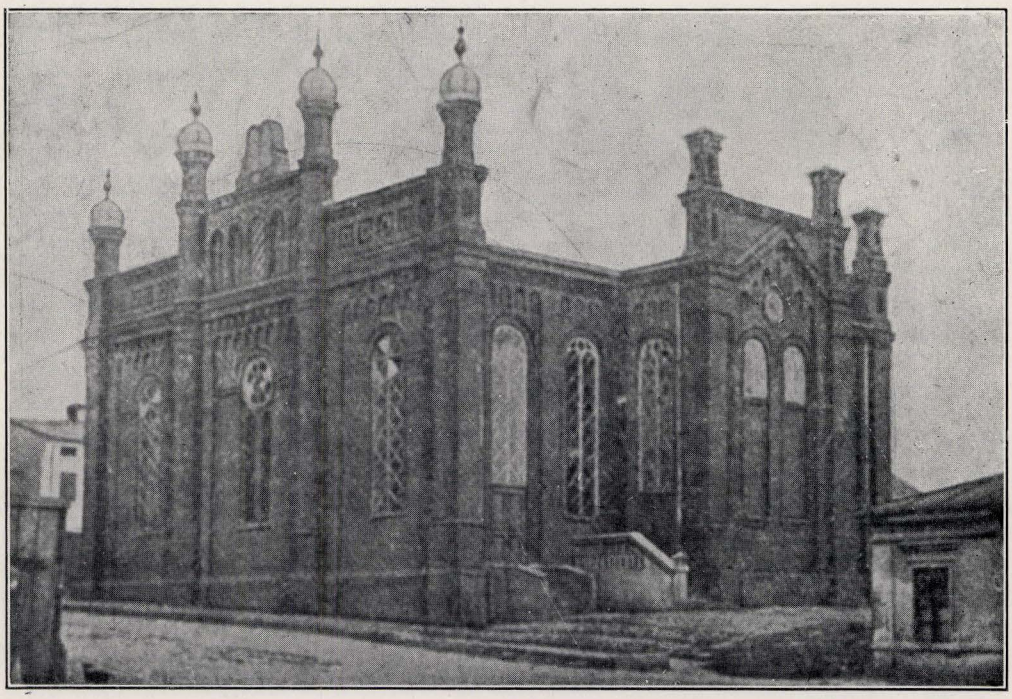

אונזער שוהל

מאַפּע פון בזשעזשין

בזשעזשין
יזכור־בוך

אַרויסגעגעבן פון

בזשעזשינער בוך־קאָמיטעט

ניו־יאָרק — ישראל

יעקב־דוד בערג, פאָרזיצער יוסף שייבאָוויטש, סעקרעטאַר

רעדאַקציע: א. אַלפערין, נחום סומער

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ניו־יאָרק — ישראל

1961

בוך־קאָמיטעט

ניו־יאָרק — ישראל

ניו־יאָרק

י. ד. בערג, פאָרזיצער
יוסף שייבאָוויטש, סעקרעטאַר
אברהם ראָזענבערג
פישל מאַליניאַק
ש. סאָבאָווינסקי
סעם פאקס
יהודה פוקס
לואי האוזער
רוט האוזער
מלך הערשענבערג
איזי ראָזענבלום ע״ה

קאַליפאָרניע:

יוסף דיימאָנד
ראָדאַ טשערניק
ווילי ניומאַן
מאַקס סעגאַל

שיקאַגאָ:

לואיס סאַנבערג

ישראל:

דוד לענטשיצקי ע״ה
אהרן מענדלעוויטש
משה הר־יפה (שיינבערג)
דוד פאַליוואָדע
י. ערליך
מאָניש גוטקינד
שלמה פינטשעווסקי
פישעל בענקעל

אברהם אבראַמאָוויטש
(קאַנאַדע)

בערנאַרד קיוואָווסקי
(פאַריז)

פעלאַ טושינסקי
(אויסטראַליע)

געדרוקט ביי די ברידער שולזינגער

ᏩᏙᏝᏍᏗᏝᏅᏒ ᏣᏂ ᏣᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒ ᏣᏓᏅᏘᏳᏍᏗ

ᏍᏆᏂᎦᏙᏍᏗ ᏣᏂ ᏣᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒ (ᏩᏙᏝᏍᏗᏝᏅᏒ), ᏗᏂᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒᏍᏗ, ᏥᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒᏍᏗ ᏣᏂᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒᏍᏗ, ᏣᏂᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒᏍᏗ, ᏣᏂᏍᏗᏍᏗᏝᏅᏒᏍᏗ, Ꮧ

אינהאַלט

יעקב־דוד בערג — אונזער ספר IX
א. אַלפּערין — ספר בזשעזשין (א קורצע הקדמה) XIII
יעקב פּאַט — וועגן ספר בזשעזשין און וועגן דער אומגעקומענער שטאָט בזשעזשין XVII

ערשטער טייל

בזשעזשין און בזשעזשינער אידן

יוסף שייבאָוויטש — בזשעזשין אין דער געשיכטע 3
אהרן פּאָגעל — קאַפּיטלעך געשיכטע 21
יחיאל ערליך — דער לעצטער קדיש 31
דוד לענטשיצקי — בזשעזשינער שניידערס 40
ש. פינטשעווסקי — בזשעזשינער רבנים און חסידים 44
יעקב־דוד בערג — די אידן פון מיין דור 46
יעקב־דוד בערג — אונזערע מלמדים 56
מלך הערשענבערג — בנימין מלמד 59
אהרן מענדלעוויטש — צוויי משפּחות 61
משה פראַנק — א בינטל זכרונות 69
ישראל קאַהן — א בזשעזשינער איד — א גרויס־וויזיר אין טערקיי 72
ליסטע פון בזשעזשינער אידן — מנדבים פאַרן קרן קימת אין 1913 75
יוסף שייבאָוויטש — צו דער געשיכטע פון דער בזשעזשינער קהילה 78

צווייטער טייל

צווישן אויפבוי און חורבן

פישל מאַליניאַק — בזשעזשין צווישן צוויי וועלט־מלחמות 87
פישל מאַליניאַק — וואַלן אין בזשעזשין 97
אברהם ראָזענבערג — שטייגער־לעבן אין בזשעזשין 98
אברהם אַבראַמאָוויטש — די ארבעטער־באַוועגונג אין בזשעזשין 104
יחיאל ערליך — א שפּאַציר איבער אונזער שטעטל 108
יצחק יאַנאָסאָוויטש — מיין טויער צו דער גרויסער וועלט 109
וועלוול ראָזענבלום — צוויי קרבנות 112
הערצל־אָרגאַניזאַציע אין בזשעזשין 116
חיים־יצחק גרינפעלד ז"ל 117
אברהם ראָזענבערג — אידישער ספּאָרט אין בזשעזשין 118
וועלוול ראָזענבלום — יצחק קאַצענעלסאָן אין בזשעזשין 122
מלכה ראָוז (ראָזענבלום) — אידיש טעאַטער אין אונזער שטעטל 124
נחום סומער — לידער 126
א) מיין שטעטל בזשעזשין
ב) אונזער בית־מדרש
ג) יודל דעם וואַסערטרעגער געהייליקט
ד) דער אוהל פון ר' שמעון בעל־רחמנות
נחום יוד — שניידער־איינגלעך (פּאַבל) 130

דריטער טייל

אויף די חורבות פון אונזער שטעטל

דער ערשטער קרבן 133
אהרן פאָגעל — ערשטער דערשיטערנדיקער גרום 134
ד. ש. וואָרהאַפט — איך האָב געזען דעם חורבן פון אונזער שטעטל 135
אברהם בלאַנקעט־סאלקאָוויטש — חורבן בזשעזשין 140
דוד טושינסקי — געווען אמאָל אַ אידיש שטעטל בזשעזשין 144
דאָרא זאַגין־ווינער — איך האָב געזען דעם חורבן 147
חיים־לייב פוקס — אונזערע צוויי שרייבער־קדושים 149
א) יעקב־בער גיפּס 149
לידער פון יעקב־בער גיפּס 151
ב) מלך פאָגעל 152
אַ שניידער־ליד — מלך פאָגעל 153
געניאַ בראַנדשאַפט — דער יאָמערלעכער געשריי 154
רבקה טייטשער — אין די טראַגישע יאָרן 154
מצבה אין בערגען־בעלזען 155
רבקה הענדלער־גאַטשאַל — די בזשעזשינער אידישע גמינע אין די געטאָ־צייטן 156
ראָדאַ הענדריק־קאַרפּאַטקין — אויף קבר־אבות אין בזשעזשין אין 1960 157
יהודה פוקס — בזשעזשינער אידן אין דער גאָרער וועלט 160
אידן אין בזשעזשין פאַר און נאָך דעם חורבן 162

פערטער טייל

בזשעזשינער אין אַמעריקע

נחום סומער — אונזער לאַנדסמאַנשאַפט 165
נחום סומער און פישל מאַליניאַק — די הילפס־אַרבעט און דער „שיכון בזשעזשין" אין ישראל 182
בזשעזשינער און לאָדזשער אין קאַליפאָרניע 193
לייבוש לעהרער — יאַנקל חיים־יצחק'ס 195
מרדכי דאַנציס — נחום סומער דער בזשעזשינער 196
אשר גראָסמאַן — אַ בריוו פון אַ לאַנדסמאַן 197

פינפטער טייל

בזשעזשינער אין ישראל

משה הר־יפה (שיינבערג) — די ערשטע בזשעזשינער חלוצים 201
דוד פוליבודה — אונזערע לאַנדסלייט אין דער אידישער מדינה 203
ווי אַזוי דער „שיכון בזשעזשין" איז געבויט געוואָרן 207
געפאַלן אין דער פאַרטיידיקונג פון ישראל 213
ג. וואַלדמאַן — דוד לענטשיצקי ז"ל 216
די מצבה אויפן הר־ציון 217
אונזערע טוערס אין ישראל 219

פאָטאָגראַפיעס פון בזשעזשינער אידן אין פאַריז 222
יעקב־דוד בערג — מיין פאָטער 227

זעקסטער טייל

יזכור־אָפּטיילונג

מאָנומענט אויפגעשטעלט אויף דעם בית־עולם פון די ניו־יאָרקער לאַנדס־לייט צום אַנדענק פון די קדושים.

אונזער ספר

עס איז אַ מנהג, אַז אַ זאַמלבוך פון אַ צאָל מחברים, בפרט אַ ספר, וואָס איז געווידמעט דעם אָנדענק פון אַ **רבים**, זאָל האָבן אַ פאַרוואָרט. זאָלן־זשע דאָ קומען עטלעכע ווערטער וועגן דער געשיכטע פון אָט דעם יזכור־בוך, וואָס דאַרף זיין אַ מין מצבה נאָך **מיין, אייער**, און **אונזער** שטעטל **בזשעזשין**.

עס איז געווען אין יאָר 1950. איך בין דעמאָלט געפאָרן קיין ישראל ווי דער באַפולמעכטיקטער פאַרשטייער פון הילף־קאָמיטעט פון די בזשעזשינער לאַנדסלייט אין אַמעריקע און, ווי זייער פאַרזיצער, האָב איך געהאַט דעם מאַנדאַט אויסצוגעפינען, ווי אַזוי אויפן בעסטן שטייגער צו העלפן אונזערע ברידער און שוועסטער, די שארית־הפליטה, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון די לאַגערן. איך האָב, ליידער, אויסגעפונען, אַז זייער מצב איז אַ שווערער. די מערסטע פון זיי האָבן געוואוינט אין מעברות, אין געצעלטן, פון וואַנען מען האָט זיי גע־דאַרפט וואָס־גיכער אַרויסנעמען. איך האָב זיך דורכגערעדט מיט עטלעכע פון אונזערע לאַנדסלייט־טוער, און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז קודם־כל דאַרפן די נויטבאַדערפטיקטע, אַן ערך פערציק משפחות, באַזאָרגט ווערן מיט אַ דאַך איבערן קאָפּ. עס איז אַנטשטאַנען דער פּראָיעקט אויפצובויען אַ שיכון אין כפר־אונו און אויפשטעלן דערביי אַ בית־עם, אַ קולטור־צענטער פאַר גייסטיקער אויסלעבונג פון די לאַנדסלייט. דער פּלאַן איז געווען, אַז די געביידעס זאָלן טראָגן דעם נאָמען פון אונזער שטעטל **בזשעזשין**.

דער פּראָיעקט האָט מיך שטאַרק באַגייסטערט. און כאָטש איך האָב געזען פאַר זיך די פינאַנציעלע שוועריקייטן, האָב איך אָבער אויך געוואוסט, אַז מיט דעם טיפן גלויבן, דעם שטאַרקן ווילן און מיט די ערשטע צען טויזנט דאָלאַר וואָס אונזער קאַסע האָט פאַרמאָגט — קען מען גלייך אָנהויבן די הייליקע אַרבעט. איך האָב אויך געוואוסט, אַז אונזערע בזשעזשינער לאַנדסלייט אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער, כאָטש זיי זיינען ס'רוב ניט קיין גבירים, האָבן וואַרעמע הערצער און ברידערלעכע געפילן פאַר די אַלע, וואָס נויטיקן זיך אין הילף.

און מיט דעם פּלאַן האָב איך זיך געגרייט צוריקצופאָרן אַהיים און באַאיינפלוסן אונזערע לאַנדסלייט אָנצוהויבן וואָס־גיכער די גרויסע בוי־אַרבעט. אָבער גראָד פאַר מיין געזעגענען זיך מיט אונזערע פריינט אין ישראל איז געבוירן געוואָרן אַ צוגאָב־פּראָיעקט, וואָס איז געווען ניט ווייניקער וויכטיק ווי דער שיכון און בית־עם־פּלאַן. איך דערמאָן זיך ווי אונזער טייערער דוד לענטשיצקי — וואָס איז שוין, ליידער, איצט נישטאָ צווישן די לעבעדיקע — האָט מיט טרערן אין די אויגן זיך געווענדעט צו מיר ביי אַ מסיבה:

— חבר יעקב, איר זענט געקומען אַהער ווי דער שליח פון אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע, און איר האָט זיך אונטערגענומען צו פאַרווירקלעכן אַ גרויסע אויפגאַבע דורך שאַפן דירות פאַר אונזערע ברידער און אַ קולטור־צענטער פאַר ימים־טובים און טרויער־טעג; אָבער עס איז פון נישט קיין קלענערער וויכטיקייט צו שאַפן אַ **ספר־הזכרון** נאָך אונזער **בזשעזשין**, דאָס שטעטל, וואו עס האָבן געלעבט אונזערע עלטערן און די דורות פאַר זיי; בזשעזשין, וואָס האָט גע'שמ'ט ווי אַ שניידער־שטעטל, און האָט אָבער אַרויסגעגעבן טייערע, האַרציקע, גאָטס־פאַרכטיקע, ערלעכע אידן, לומדים אין תורה און אין וועלטלעכן וויסן — לאָמיר זיי אַלע שטעלן אַ ווירדיקן מאָנומענט דורך אַ **ספר**!

און ווען איך האָב געזען ווי דער גרויסער עולם לאַנדסלייט ביי דער מסיבה האָט אויסגעדריקט באַגייס־טערונג און האָבן אָפּלאָדירט די ווערטער, בין איך אַהיימגעפאָרן מיט דעם „חוט־המשולש"־פּלאַן צו אונזערע טוער אין אַמעריקע — צו בויען אין ישראל אַ שיכון־בזשעזשין, אַ בית־עם און נעמען צוגרייטן אַ יזכור־ספר.

נאָך אַ צייט פון שווערער, אָנגעשטרענגטער (טיילמאָל, ליידער, אומדאַנקבאַרער) אַרבעט זיינען די ערשטע צוויי פּראָיעקטן מיט מזל פאַרטיק געוואָרן: עס זיינען אויפגעבויט געוואָרן די דירות און דער בית־עם פאַר די

בזשעזשינער לאַנדסלייט — געביידעס, וואָס זיינען פון גרעסטן נוצן פאַר די אַלע, וואָס געפינען זיך אין זיי, און אַ נחת פאַר די, וואָס באַזוכן ישראל און טרעפן זיך מיט אונזערע לאַנדסלייט אין דעם שיכון־בזשעזשין.

און עס וועט קלינגען אפשר אַביסל מאָדנע: דאָס בויען די הייזער פון שטיין און צעמענט איז צוגעגאַנגען לייכטער ווי דאָס שאַפן דעם מאָנומענט אויף פּאַפּיר, דעם יזכור־ספר. יאָ, עס זיינען געווען אַלערליי שווערקייטן אויפן וועג — מאַטעריעלע, טעכנישע — לאָמיר די אַלע שווערקייטן היינט פאַרגעסן, ווען פאַר אונז עפענען זיך די בלעטער פון אונזער באַשיידענער **געשיכטע**, ווען מיר נעמען לייענען און דערמאָנען דאָס אַלץ און די אַלע, וואָס זיינען אונז געווען ליב און טייער — די יחידים וואָס זיינען מיט אונז און די, וואָס זיינען שוין מיט אונז נישטאָ; דער־עיקר די קדושים־וטהורים וואָס זיינען אַוועק מיט דעם פאַרשניטענעם טייל פון אידישן פאָלק — — —

עס איז, ווי געזאָגט, געווען אַ שווערע אַרבעט, אָבער דער הייליקער ציטער האָט אַרומגענומען אַלע, וואָס האָבן אויף אַזאַ אָדער אַן אַנדערן אופן צוגעלייגט אַ האַנט. עס האָבן זיך אָפּגערופן מיט הילף לאַנדסלייט פון אַלע וועלט־טיילן, פון אַפריקע און בראַזיל, פון אויסטראַליע, אַרגענטינע און קאַנאַדע, פון אַ צאָל שטעט אין אַמעריקע און פון מדינת ישראל. יעדער האָט עפּעס געטאָן פאַר דעם ספר לויט זיינע מעגלעכקייטן און פעאי־קייטן. זאָלן דאָ, אין דער ערשטער רייע, דערמאָנט ווערן מיט כבוד און דאַנק די פריינט נחום סומער און יוסף שייבאָוויטש, וואָס האָבן געאַרבעט אין ביבליאָטעקן און אַרכיוון און געזאַמלט ידיעות, בילדער און דאָקומענטן וועגן בזשעזשין; האָבן קאָרעספּאָנדירט מיט דעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע און געזוכט אין די מאַטעריאַלן פון אידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין ניו יאָרק; האָבן אַוועקגעגעבן זייער רו־צייט נאָך שווערער טאָג־טעגלעכער אַרבעט — און אַלץ מיטן ציל, אַז אונזער ספר־בזשעזשין זאָל ווערן אַ **יש**, אַ בכבוד'יקער מאָנומענט פאַר אונזער דור און פאַר די דורות נאָך אונז.

עס פאַרשטייט זיך, אַז אונזערע פריינט און אַקטיווע טוער אין ישראל זיינען געוואָרן גלייכע מיט־שותפים צו דער הייליקער מלאכה. זיי האָבן געאַרבעט ביים אויסזוכן די נויטיקע מאַטעריאַלן און ידיעות; זיי האָבן, צוגלייך מיט אונז, געזאָרגט, אַז דער ספר זאָל זיין וואָס בעסער און אויספירלעכער. זאָלן־זשע דאָ דערמאָנט ווערן די אַלע מיטאַרבעטער און מיט־שאַפער פון דעם „ספר־בזשעזשין": אהרן אַלפּערין, דער חשוב'ער שריפט־שטעלער, און דער לאַנדסמאַן, נחום סומער, וועלכע האָבן רעדאַגירט דאָס יזכור־בוך; די מיטגלידער פון בוך־קאָמיטעט: אין מדינת ישראל — מאַנע גוטקינד, משה הר־יפה, דוד לענטשיצקי ז"ל, יחיאל ערליך, אהרן פאָגעל, שלמה פינטשעווסקי און דוד פּאָליוואָדאַ. אין אַמעריקע — יוסף דיימאַנט, לואיס האוזער, מלך הירש, פישל מאַלי־ניאַק, נחום סומער, אברהם ראָזענבערג, דזשוליוס פאַקס, סעם פאַקס און יוסף שייבאָוויטש.

און וועל כולם — די צענדליקער ברידער און שוועסטער לאַנדסלייט איבער דער וועלט, די אַלע, וואָס האָבן בייגעשטייערט און פאַרויס אַבאָנירט דאָס יזכור־בוך און דערמיט געגעבן דעם מאַטעריעלן פונדאַמענט צום אַרויסגעבן דעם ספר־בזשעזשין.

זיי אַלעמען — אַ האַרציקן יישר־כוח!

יעקב דוד בערג
פאָרזיצער פון בוך־קאָמיטעט

ספר בזשעזשין

אַ קורצע הקמה

פון א. אַלפערין

אויף די שליאַכן פון קרוין־פּוילן ליגט אַ שטעטל, ניט ווייט פון לאָדזש, ניט ווייט פון פּיעטראָקאָוו, אָן אַ זייט פון די גרויסע באַן־וועגן. דאָס שטעטל איז בזשעזשין. צווישן לאַנדסלייט גייט־אָן אַ מחלוקת לשם פאַרשרייבן אין דער געשיכטע: דאַרף מען רופן דאָס שטעטל ברעזשין, בזשעזשין אָדער גאָר בזשעזשיני — ווי עס איז געווען, און ווי עס איז נאָך אַוודאי איצט, דער פּוילישער נאָמען?

דער וויכוח איז שוין טאַקע ניט מער ווי פאַר דער געשיכטע און — פאַר אַוועקשטעלן אַ מצבה. ווייל דאָס שטעטל איז ניטאָ מער, מעג עס הייסן ווי עס הייסט איצט. ניטאָ מער די אידישע בזשעזשין. אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער אידישער וועלט־מאַפּע, אינאיינעם מיט נאָך הונדערטער און טויזנטער קהילות קדושות פון אידן, וועלכע האָבן געלעבט אַמאָל, געליטן אַמאָל, געשאַפן אַמאָל, געהאָלפן אַמאָל ציען די גאָלדענע קייט פון נצח ישראל — און אומגעקומען.

מיר שטייען ניט אַפילו היינט ביי די קברים. אפשר זיינען נאָך פאַרבליבן אַ טייל קברים, און אפשר זיינען זיי אויך שוין אָפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד. דער חורבן איז אַ טאָטאַלער, ווי די מלחמה פון דעם נאַצי־שונא קעגן אידן איז געווען אַ טאָטאַלע. מיר שטעלן היינט אַ קאָלעקטיווע מצבה נאָך דעם, וואָס איז אַמאָל געווען דאָס אידישע שטעטל בזשעזשין. אונזער קאָלעקטיווע מצבה איז אָט דער ספר, וואָס וועט האָפנטלעך פאַרבלייבן לזכרון און וואָס וועט געלייענט ווערן דורך די קינ־דער און קינדס־קינדער פון אונזער שארית הפליטה.

ווילן מיר זיי אָנזאָגן און דערציילן:

געווען איז אין דעם שטעטל פון אייערע אָבות אין בזשע־זשין אַ פיינע, באַלעבאַטישע אידישע קהילה. ווען עס איז געווען אַ אידישער שבט אין פּוילן פון איבער דריי מיליאָן נפשות מיט זיין גרויסן יחוס; מיט זיין רייכער קולטור; מיט זיינע ישיבות און מאָדערנע שולן; מיט זיינע רבנים און שריפטשטעלער; מיט זיינע עסקנים און פּאָליטישע פירער; מיט זיינע גרויסע עקאָ־נאָמישע פּאָזיציעס און טיפע גייסטיקע יסודות — האָט אויך דאָס שטעטל בזשעזשין געברויזט מיט אידיש לעבן, מיט דער־גרייכונגען און אויפטוען פאַרן כלל ישראל.

דאָס שטעטל האָט זיך אויסגעפאַרעמט זיין אייגענעם פּרצוף און באַקומען אַן אייגענעם קאָליר אין דער אידישער ווירקלעכ־קייט אין אַמאָליקן פּוילן. איבער גאַנץ פּוילן, ליטע און רוס־לאַנד האָט איר אין אָנהויב פון אונזער איצטיקן יאָרהונדערט געקאָנט פרעגן וועגן שטעטל בזשעזשין, און באַלד וואָלט איר באַקומען אַ קלאָרע תשובה. אומעטום איז דאָס שטעטל געווען באַקאַנט, און אַלע האָבן געוואוסט וועגן בזשעזשין. ווער האָט פאַרשאַפט אַזאַ גרויסן און אַזאַ גוטן נאָמען אָט דעם קליינעם שטעטל? אידן, און נ אָ ר אידן — די טאַטעס און די זיידעס פון דער איצטיקער שארית הפליטה, וואָס איז צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט און פון וועלכער קיינער איז ניט געבליבן אין בזשעזשין גופא.

די טאַטעס און די זיידעס האָבן אויפגעבויט דאָס אידישע שניידער־שטעטל בזשעזשין. ווייט און ברייט איבער דער אַלטער מזרח־אייראָפּע האָט זיך געטראָגן דער נאָמען פון דעם שניידער־שטעטל. אַריין איז בזשעזשין אין דער סאָציאַלער געשיכטע פון מזרח־אייראָפּע, אין דער געשיכטע פון דער אינדוסטריעלער אַנטוויקלונג און אירע פּראָצעסן. אידישע שניידערס האָבן אַוועקגעשטעלט דאָס שטעטל אויף דער מאַפּע פון דעם מאָדער־נעם אינדוסטריעלן פּוילן. אידישע שניידערס האָבן אויפגע־האַלטן די ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציע און דעם גאַנצן אָנזען פון דעם שטעטל — ביז דעם מורא'דיקן, טאָטאַלן חורבן פון דער אידישער קהילה און פון אידישן לעבן אין בזשעזשין. און אָן די אידישע שניידערס איז ניטאָ קיין בזשעזשין, ניטאָ די וועלט־באַרימטע בזשעזשין פון עטלעכע דורות פון אַמאָל — מעג איצט דאָס שטעטל זיין וואָס עס איז.

די טאַטעס און די זיידעס פון דער צעזייטער און צעשפּריי־טער אידישער שארית הפליטה פון בזשעזשין, די שניידערס, די מאַגאַזינערן, די סוחרים, די קאָמיסיאָנערן האָבן זייער מלאכה און מסחר דערהויבן צו גרויס כבוד. דער עלטערער דור בזשע־זשינער שניידער זיינען געווען באַלעבאַטישע, חסידישע אידן, וואָס האָבן פאַראייניקט תורה און מלאכה במקום אחד. דער אינגערער דור איז צוגעשטאַנען צו די משכילים, צו דער ציוניס־טישער באַוועגונג, צו די נאַציאָנאַלע פרייהייטס־אָרגאַניזאַציעס אויף דער אידישער גאַס און האָבן געטראָגן שטאָלץ דעם נאָמען איד. דאָס אידישע כלל־לעבן איז געפירט געוואָרן מיט גרויס פאַרנעם, פּונקט ווי אין זייערע פּרנסות האָבן בזשעזשינער אידן ווייט איבערגעשטיגן די גרענעצן פון זייער שטעטל. בזשעזשינער מאַגאַזינערן האָבן מיט זייערע פאַרבינדונגען דערגרייכט ביז טיף רוסלאַנד, ביזן ווייטן סיביר, פון וואַנען עס פלעגן אַראָפּ־קומען די סוחרים, די „קופּצעס", איינקויפן די פאַרטיקע קליידער פון בזשעזשין. און פּונקט אַזוי זיינען בזשעזשינער אידישע עסקנים, פאַרטיי־פאַרשטייער, קולטור־טוער געווען פאַרבונדן מיט די פירער פון אידישן פאָלק אין דער וועלט; מיט די גדולי הדור; מיט די מנהיגים פון ציוניזם; מיט די בויער פון אַלט־נייעם אידישן היימלאַנד; מיט די פּיאָנערן פון די אידישע ישובים אין דער נייער וועלט, און בעיקר אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

ווען עס איז געקומען דער מורא׳דיקער חורבן אין דעם אַלטן היים־שטעטל, האָט די שארית הפליטה פון בזשעזשין געפונען צום גליק אויף איר וואַנדער־וועג אַ שטאַרקע הילף ביי די לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך אויפגעשטעלט נייע היימען און אויפגעבויט זיך זיכערע עקזיסטענצן אין דער פרייער אַמעריקע. אויך פון ארץ ישראל האָבן בזשעזשינער לאַנדסלייט, עולים פון פאַר דער מלחמה און מיטבויער פון אידישן היימלאַנד, געאיילט מיט הילף פאַר די געראַטעוועטע פון שטעטל. געענטפערט אויף דעם הילפס־רוף האָבן אויך לאַנדסלייט אין קאַנאַדע, אין דרום־אַמעריקע, אין דער ווייטער אויסטראַליע. די לעבן־געבליבענע משפחה פון שטעטל, די עדה אידן, וואָס איז פאַרבליבן פון בזשעזשין, האָט זיך געהאַלטן צוזאַמען אין דער הייליקער ברי־דערלעכער הצלה־אַרבעט.

און אינאיינעם מיט דעם וואָס בזשעזשינער קינדער האָבן געבראַכט דעם העכסטן קרבן אויף דער ערד פון אידישן היימלאַנד און אַוועקגעגעבן זייערע יונגע לעבנס, ווען עס האָט אויסגעשלאָגן די שעה פון דעם קאַמף פאַר דער באַפרייאונג פון דער אידישער מדינה, האָבן אויך בזשעזשינער לאַנדסלייט אין אַמעריקע מעמאַכט אַ גרויסע אָנשטרענגונג — אמת ניט צו פאַרגלייכן מיט דעם קרבן פון די געפאַלענע קעמפער — און געשאַפן אַ קאָנסטרוקטיוו ווערק אין דער ווידעראויפגעלעבטער אידישער מדינה. בזשעזשינער לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן אויפגעשטעלט דעם שיכון בזשעזשין, ניט ווייט פון תל־אָביב, וואו משפחות פון דער שארית הפליטה האָבן זיך איינגעאָרדנט אין דער היימישער סביבה, מיט די זכרונות פון די חרוב־געוואָרענע הייליקטימער אין אַלטן היימשטעטל.

אַ זכר פון בזשעזשין איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין אידישן היימלאַנד לדור דורות. אונזער האָפענונג איז, אַז דער זכר וועט אָפּגעהיטן ווערן אין דעם שיכון בזשעזשין, אינאיינעם מיט די טראַדיציעס פון דער אומגעקומענער קהילה קדושה פון שטעטל. מיר זיינען שטאַרק אין אונזער בטחון, אַז אין די קומענדיקע דורות וועלן די קינדער און קינדס־קינדער פון דער שארית הפליטה פון דער בזשעזשינער עדה אויפהאַלטן אין זייער זכרון דעם גוטן נאָמען פון דער קהילה קדושה פון זייערע אָבות.

***

מיר שרייבן וועגן דעם אַלעם אין דעם ספר בזשעזשין, וואָס ווערט איצט איבערגעגעבן צו די לאַנדסלייט בכל אתר ואתר און צו די קומענדיקע דורות. עס איז אַ יזכור־בוך און אַ געשיכטע־בוך. דער גאַנצער לעבנסוועג פון דער בזשעזשינער קהילה, פון די פריעסטע צייטן ביז צו אונזערע טעג פון מורא׳דיקן חורבן; דער וועג פון אויפשטייג, אַנטוויקלונג, אויפבלי ביז צו דער ירידה און פולן, גרויזאַמען אונטערגאַנג; דער וועג פון די חבלי לידה ביז צום אומקום — גייט פאַרביי אין דעם ספר, אין די פאַרשונגס־אַרבעטן, אָפּהאַנדלונגען און זכרונות, געשריבן און פאַראייביקט פון אייגענע לאַנדסלייט און באַשטימט פאַר די קומענדיקע דורות, די אָפּשטאַמיקע פון בזשעזשינער אידן און פאַר די צוקונפטיקע היסטאָריקער פון חרוב־געוואָרענעם פוילישן אידנטום.

עס איז אַ באַשיידענער ספר. ער פרעטענדירט ניט אַריינצוגיין אין דעם היכל פון דער שיינער ליטעראַטור. דאָס איז אויך ניט געווען די אויפגאַבע פון די איניציאַטאָרן און באַטייליקטע אין דעם ספר, דאָס דאַרף זיכער ניט זיין דער ציל פון קיין שום אַרויסגעבער און פון קיין שום מחבר פון אַ יזכור־בוך.

דאָס דערשיינען פון ספר בזשעזשין קומט פון אַ טיפן אינער־לעכן דראַנג פון אַ גרופּע לאַנדסלייט אין אַמעריקע און אין ישראל אויפצוהאַלטן לעבעדיק די גייסטיקע ירושה פון דעם אַלטן אונטערגעגאַנגענעם היימשטעטל. און מיט אַרויסגעבן דעם ספר האָט די גרופּע לאַנדסלייט געוואָלט דערפילן דעם הייליקן חוב איבערצוגעבן די ירושה פון די אָבות פון דער בזשעזשינער קהילה קדושה — פון דור צו דור.

מיר דערפילן דעם חוב — אין די ראַמען פון אונזערע באַשיידענע כוחות.

***

וואָס איז אַ יזכור־בוך?

עס איז אַ טייל פון אונזער אַלעמענס מי און זאָרג פאַר אָנהאַלטן דעם המשך, פאַר איבערגעבן די קומענדיקע דורות די ירושה, וואָס מיר אַליין האָבן איבערגענומען פון אונזערע טייערע טאַטעס און זיידעס.

נאָר אַ פאָלק, וואָס האָט אַ זכרון, האָט אַ צוקונפט. אַזוי איז אויך מיט אַ משפחה. אַזוי איז אויך מיט דער שארית הפליטה פון אונזערע חרוב־געוואָרענע קהילות אין דער אַלטער היים.

אין די מעמואַרן, שילדערונגען, דערציילונגען, משפחה־כראָניקעס, וואָס די לייענער — און מיר מיינען בעיקר די לאַנדס־לייט — וועלן געפינען אין דעם יזכור־בוך נאָך דער קהילה פון בזשעזשין, ווערן דערמאָנט הונדערטער און הונדערטער נעמען פון די אייגענע, פריינט און קרובים פון שטעטל, וועלכע האָבן אַמאָל באַשאַפן אַ אידיש לעבן, האָבן בייגעטראָגן זייער טייל צו דעם אייביקן גייסטיקן קיום פון אונזער פאָלק — און זיינען ניטאָ מער. אַ סך פון זיי, די מערסטע, זיינען פריצייטיק פאַר־שניטן געוואָרן דורך די נאַצי־רוצחים און אומגעקומען צווישן די זעקס מיליאָן פון אונזערע קדושים אין אייראָפּע.

זייער הייליקער אָנדענק לעבט ווייטער אין אָט־דעם ספר, אין אָט־דער באַשיידענער מצבה, וואָס לאַנדסלייט אַליין האָבן נאָך זיי אויפגעשטעלט, אין די דערמאָנונגען און באַשרייבונגען אין דעם יזכור־בוך.

דער זכרון פון די אומגעקומענע לעבט אין הערצער און מוחות פון די פאַרבליבענע אידן פון שטעטל, אויף ביידע זייטן אָקעאַן, אין אַמעריקע און אין מדינת ישראל — די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן פאַרשריבן זייערע דערינערונגען לזכר עולם דאָ אין דעם באַשיידענעם ספר. און פאַרשריבן האָבן זיי דערפאַר, און אַרויסגעגעבן אָט־דעם ספר האָבן זיי צוליב דעם — בכדי אויך די קומענדיקע דורות, די זין, די אייניקלעך, די אור־אייניקלעך עד סוף כל הדורות זאָלן ווייטער ציען די גאָלדענע קייט פון דעם אָנדענק פון דער קהילה, פון וואַנען זייערע אָבות האָבן געשטאַמט. נאָך אין יאָרן־יאָרן אַרום וועט מען זיך דער־מאָנען די נעמען פון די אייגענע און טייערע, וועלכע זיינען פאַרצייכנט געוואָרן לזכר עולם דאָ און דאָרט אין דעם יזכור־בוך.

מיר ווייסן, אַז אונזערע אָבות לעבן אין אונז. אַ באַווייז דערפאַר איז אָט־דער ספר, געשריבן ניט פון קיין פּראָפעסיאָנעלע שריפטשטעלער, נאָר פון פּשוט׳ע אידן, לאַנדסלייט, וואָס דער־ציילן וועגן זייער שטעטל און וועגן די אידן פון זייער שטעטל. אונזער שטרעבן איז, אַז אונזערע אָבות, די הייליקע אידן פון

אונזער פאַרשניטענער קהילה, זאָלן לעבן אויך אין די הערצער און אין זכרון פון די קומענדיקע דורות. דאָס איז אונזער שטרעבן, און דאָס איז אויך געווען אונזער חוב צו פאַרזאָרגן. אָט־דער ספר איז דער פּועל יוצא פון אונזער זאָרג און מי. גיבן מיר אַרויס דעם ספר אין דער האָפענונג, אַז די קומענדיקע דורות וועלן די גרויסע זאָרג און מי אָפּשאַצן און — געדענקען, פון וואַנען זיי שטאַמען, און וויסן וועגן דער אחריות, וואָס ליגט אויך אויף זיי אָנצוהאַלטן, און טייער־האַלטן ,די ירושה, וואָס זיי האָבן איבערגענומען.

***

די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן פאַרצייכנט זייערע זכרונות, וואָס ווערן פאַרעפנטלעכט אין דעם בוך, האָבן זיי געשריבן בדחילו ורחימו. זיי האָבן עס געטאָן לויט דעם בעסטן, ווי זיי געדענקען, ווי זיי פאַרשטייען און ווי זיי שאַצן־אָפּ דאָס פאַר־שניטענע אידישע לעבן אין זייער היים־שטעטל. על־פּי־רוב זיינען עס משפּחה־כראָניקעס, און אַלע אינאיינעם שטעלן זיי צונויף די געשיכטע און דאָס בילד פון דער איינער גרויסער משפּחה פון דער אומגעקומענער אידישער קהילה אין בזשעזשין.

און ווי משפּחה־כראָניקעס זיינען די באַשרייבונגען אין דעם בוך על־פּי־רוב פּערזענלעכע, היימישע. אין דעם ליגט אויך די באַזונדערע באַדייטונג פון יעדן זיכור־בוך, סיי פאַר דער געשיכטע פון דעם שטעטל און סיי פאַר דער אַלגעמיינער גע־שיכטע פון אויסגע׳הרג׳עטן אידישן שבט אין פּוילן. אָבער ווי אין משפּחה־כראָניקעס קאָנען דאָ און דאָרט זיך אַריינכאַפּן פאַמיליע־מאָטיוון, וואָס האָבן אַ קלענערע שייכות מיטן כלל, און מעגלעך אויך געוויסע אומפּינקטלעכקייטן. דעריבער טראָגן די מחברים פון די באַזונדערע אַרבעטן אין זיכור־בוך בזשעזשין די פולע פאַראַנטוואָרטלעכקייט אויף זיך פאַר זייערע פאַרעפנט־לעכטע באַשרייבונגען, דערינערונגען, אָפּשאַצונגען און אויספירן. דאָס האַלט די רעדאַקציע פון יזכור־בוך פאַר נויטיק צו דער־קלערן מיט דער גאַנצער באַטאָנונג און פעסטקייט. און כאָטש די משפּחה־כראָניקעס, און אַנדערע אַרבעטן, אין דעם יזכור־בוך זיינען געשריבן דורך ניט־פּראָפעסיאָנעלע שריפטשטעלער, זיינען מיר זיכער, אַז זיי וועלן אַריינגיין אין אונזער רייכער ליטעראַטור פון פאָלקס־מעמואַרן, וואָס ווערן אַזוי שטאַרק און אַזוי וואַרעם אָפּגעשאַצט און וואָס זיינען אַזאַ גרויסער אוצר פאַר אונזערע היסטאָריקער, פאַר זייערע וויסנשאַפטלעכע ווערק.

אַלע לאַנדסלייט, וואָס האָבן אין דעם ספר פאַרעפנטלעכט זייערע זכרונות, זיינען גוט באַקאַנט מיט דעם אַמאָליקן לעבן אין זייער היים־שטעטל. זיי זיינען נאָך טיף מיט זייערע גייסטיקע וואָרצלען אין דער סביבה פון דעם שטעטל, פון וואַנען זיי שטאַ־מען. זיי אָטעמען נאָך גייסטיק מיט דער אידישער ירושה פון דעם שטעטל. און זיי האָבן זיך געגעבן די גרעסטע און אויפ־ריכטיקסטע מי אויסצודריקן זייערע געפילן וועגן זייערע נאָענטע און טייערע פון דער אַמאָליקער קהילה אין בזשעזשין, וואָס איז אומגעקומען. זיי האָבן זיך געגעבן די גרעסטע און אויפריכ־טיקסטע מי אויפצולעבן זייער אומגעקומען אידיש שטעטל אין די זכרונות, וואָס זיי האָבן געטריי, אין אַ היימישן פאָלקסטימלעכן לשון, אויפגעשריבן פאַר דעם יזכור־בוך. און זייערע חיבורים זיינען טאַקע פאָלקס־מעמואַרן — אין דעם בעסטן זין פון דעם וואָרט.

ובכן — גלויבן מיר, אַז דאָס יזכור־בוך נאָך דער אומגע־קומענער אידישער קהילה אין בזשעזשין איז ניט בלויז אַ ספר הזכרונות, וואָס ווערט איבערגעלאָזט פאַר די קומענדיקע דורות פון די לאַנדסלייט. ספר בזשעזשין איז אויך — לויט אונזער גאַנץ באַשיידענער מיינונג — אַ וויכטיקע ביישטייערונג פאַר דער אַלגעמיינער געשיכטע פון דעם אידישן חורבן אין פּוילן, און ניט בלויז פאַר די קינות נאָך דעם חורבן — וואָס דאַרפן אָנגעשריבן ווערן און געזאָגט ווערן לדור־דורות — נאָר אויך פאַר די פאָרשונגען פון די דברי הימים פון דער טויזנט־יאָריקער פאַרגאַנגענהייט פון אידישן שבט אין פּוילן, וואָס האָט במשך פון לאַנגע דורות גייסטיק געשפּייזט און אויפגעהאַלטן אונזער צעזייט און צעשפּרייט אידיש פאָלק איבער דער גאָרער וועלט.

דאָס חסידישע שניידער־שטעטל בזשעזשין — וואָס ווערט געשילדערט אין דעם יזכור־בוך — איז אַ רינג אין דער גאָל־דענער קייט פון אומגעבראַכטן פּוילישן אידנטום, וואָס אין זיין זכות און מיט זיין גייסטיקער ירושה לעבט אויך אונזער איצ־טיקער אידישער דור און וועלן נאָך לעבן אַ סך, אַ סך קומענדיקע אידישע דורות.

יעקב פּאַט

וועגן ספר־בזשעזשין און וועגן דער אומגעקומענער שטאָט בזשעזשין

וואָלטן געמעגט שרייבן אין ספר־בזשעזשין נאָר אמתע בזשעזשינער, וואָס הורתם ולידתם בבזשעזשין, האָב איך ניט אַזאַ רעכט, ווייל איך בין אַ ביאַליסטאָקער־וואַרשעווער, וואו איך האָב אָפט אמת געהערט פון בזשעזשין. איך האָב געוואוסט, אַז די ביאַליסטאָקער וועב־שטולן, וואָס קלינגען גאַנצענע טעג, אַרבעט אויך אויס סחורה פאַר בזשעזשין, איך בין אָבער שפּעטער געווען פון מאָל צו מאָל אַ בן־בית אין בזשעזשין, געקומען אַהין אויף אָוונטן, פאַרזאַמלונגען, געהאַלטן לעקציעס, געווען אויף אירע גאַסן און זיי גוט געקענט, געזעסן אויף די בענק ביי די הייזער מיט גאַנצע חבריא׳ס שניידער, שניידערקעס און פאַרבראַכט ביז ווייט אין דער זומערדיקער נאַכט, גערעדט צו הונדערטער, צו טויזנטער בזשעזשינער אידן — שטייט דאָס אַלץ לעבעדיק פאַר מיינע אויגן. אַז מיין אַלטער גוטער פריינט, דער אמתער, דער כשר׳ער בזשעזשינער, וואָס בזשעזשין איז איינגעבאַקן אין זיין האַרץ, יעקב־דוד בערג, האָט מיר געבעטן איך זאָל שפּעס שרייבן פאַרן ספר־בזשעזשין, איין מאָל און נאָך אַמאָל, האָב איך געפילט, אַז איך דאַרף דאָס טאָן.

איך האָב דאָך גוט געזען בזשעזשין און איר פונאַנדער־וואוקס צווישן ביידע וועלט־מלחמות. איך האָב דאָך אויך געזען בזשעזשין אין איר חורבן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. איך זע דאָך איצט פאַר מיינע אויגן, אין מיין דמיון, די בזשעזשי־נער אידן, איך זע זיי אין דעם פול־געפּאַקטן גרויסן זאַל פון די פייערלעשער, איך זע די באַגייסטערטע, פאַרטראָגענע יונגע ברידער. איך זע זיי, ווי זיי הערן זיך איין מיט אָפענע מיילער, שלינגען יעדעס וואָרט, און אָט־אָט, אין זייער באַגייסטערונג, פאַרכשופטקייט זיינען זיי גרייט זיך אַ הויב צו טאָן פון די ערטער און זיך אַוועקלאָזן איינגעמען די וועלט.

ברידער, חברים פון בזשעזשין, וועל איך אויך זיין באַ־טייליקט און שרייבן וועגן אייך אין ספר־בזשעזשין! . . .

איך האָב ניט געוואָלט פאַרלאָזן זיך נאָר אויף מיין זכרון. פאַרן שרייבן די שורות האָב איך איבערגעלייענט אַלע אַרטיקלען וואָס קומען אַריין אין ספר־בזשעזשין — אַ שלל מיט היסטאָריש־וויכטיקע מאַטעריאַלן. עס באַקומט זיך אַן אמת מגלת־בזשעזשין. עס איז דאָך די הייליקסטע מצבה, וואָס די לעבנגעבליבענע בזשעזשינער אידעאַליסטן האָבן געקענט שטעלן זייער שטאָט.

לאָמיר קודם כל מאַכן אַ פּאָר אַלגעמיינע באַמערקונגען וועגן די אַרכיוון, וואָס זיינען אַריינגענומען געוואָרן אין ספר. עס זיינען שוין ביז היינט דערשינען הונדערטער ביכער וועגן חרוב געוואָרענע אידישע שטעט און שטעטלעך, וועגן די מיליאָנען אידן, וואָס זיינען אַוועק פון דער וועלט קדושים און טהורים. דאָך איז דער בזשעזשינער ספר אַן אויסנאַם, ער איז אַ גאַנץ אייגנאַרטיקער ספר.

ער איז וויכטיק מיט דעם באַזונדער כאַראַקטער און וואָג פון די שריפטן וואָס זיינען אין אים אַריינגעקומען. נישטאָ קיין סתם שרייבערייען, קיין סתם מליצה. ניין — די אַרטיקלען זיינען אָנגעלאָדן מיט פאַקטן, מיט וויכטיקע מאַטעריאַלן, מיט שטיקער לעבן. עס זיינען אין זיי פאַרשריבן געוואָרן אויף דורות הונדערטער אידן פון כל המינים, פרומע און פרייע, מלמדים און שניידער, חסידים און סאָציאַליסטן — די אַלע וואָס האָבן געבויט אַ ערלעכן, האָרעפּאַשנעם לעבן, געבויט אַן אייגנ־אַרטיקע אינדוסטריע. איך לייען אין זיי די געשיכטע פון דער שטאָט פון דורות און דורות, פון דער אידישער געמיינדע, פון אירע חברות און אינסטיטוציעס. עס לעבן אויף פאַרן דמיון אידן — חסידים, אידן — מאמינים, אידן — קעמפער, אידן — שטרייקער, אידן וואָס גייען קיין סיביר, גייען אין טורמע אַריין, גייען מיט עטאַפּן. עס איז אַ צונויפזאַמלונג פון אַ היסטאָרישן מאַטעריאַל וואָס דאַרף איצט גענוצט ווערן דורך שרייבער און קינסטלער, זיי זאָלן שאַפן פון דעם מאַטעריאַל פאַר ווערק. געווען אַזויפיל שפּרודלדיקע, ענערגישע, שעפּערישע, דינאַמישע אידן, בוי־מייסטער פון אַ ערלעכן שעפּערישן לעבן.

אין די פּשוט׳ע טאָג־טעגלעכע מעשיות, אין דער כראָניק פון יאָרן, אין די הונדערטער לעבנס־פאַקטן, וואָס דערציילן ווי אַזוי די טעג און די נעכט, די וואָכעדיקע און שבת׳דיקע, זיינען געווען אָנגעפילט מיט אַקטיוויקייט, מיט מעשים, מיט זאָרגן פאַר פּרט און כלל — אין זיי אַלע ליגט דער באַשייד אויף דער רעטעניש פון די וואונדער פון אידישן פאָלקס־לעבן, ווי אויך אויף דער גרויסער רעטעניש פון דער אויסטערלישער קדושה אין די יאָרן פון די געטאָס, אין די יאָרן פון אונטערגאַנג אין די הענט פון די רוצחים.

***

טראָג איך זיך אַריבער צו די יאָרן ווען די קהילה קדושה בזשעזשין האָט נאָך געלעבט. 21 קילאָמעטער פון לאָדזש, 101 קילאָמעטער פון וואַרשע איז געלעגן בזשעזשין, וואו אין די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָט מיך געבראַכט אָדער די באַן, מערסטנס — אַן אויטאָבוס. איך זע איצט אַ פאַרשוואומענעם בילד פון יענער צייט — אַ מחנה יונגעלייט, בחורים און מיידלעך, אויך מיטליאָריקע בעלי־מלאכות האָבן אָפּגעוואָרט דעם אויטאָ־בוס אויפן מאַרק — אַ קיילעכדיקער פּלאַץ, אַן אויסגעברוקיר־טער, אַרום און אַרום קראָמען, קליינע געשעפטלעך, אָפענע סטראַגאָוועס, אָבער מען זעט נאָר דעם היגן עולם, וואָס עוסק׳ט

זיך מעשה שמחה ביים געבן שלום־עליכם. איך קום אַרויס פון וואַגאָן און פאַל אַריין אין צענדליקער, הונדערטער שלום־עליכמ׳ס. אַזוי פלעגן דאָך אויך טאָן זייערע טאַטעס און זיידעס, ווען זיי האָבן מקבל־פּנים געווען אַ רבין וואָס איז אַראָפּגעקומען צו זיי. אַזוי פון דור צו דור, איין דור נעמט איבער ביי אַ צווייטן. ניטאָ נאָך און ניט געווען אַזאַ קאָכיקע התלהבות, אַזאַ האַרציקייט, ווי ביי חסידים ווען זיי פלעגן אויפנעמען זייער רבין. ניטאָ קיין פאַרטייטש פאַר דעם — עס איז געווען שמחה וששון, אַן אמת׳ע האַרציקייט, אַ חדוה, אַ מצווה־פרייד ווען חסידים פלעגן מקבל־פּנים זיין זייער רבין; עס איז געווען אַ צונויפמיש פון עולם־הבא מיט עולם־הזה, האָט עס אויך איבערגענומען דער יונגער דור — רוף עס מיט וועלכן נאָמען דו ווילסט, אין תוך איז דאָס זעלביקע, באַלד וועט מען זיך לאָזן צוזאַמען אין גאַס אַריין, בחברותא, אידן וועלן אַרויסקומען פון די טירן, בלייבן שטיין אויף די בריקלעך, אַ־נגערע וועלן צולויפן נאָענט:

— שלום עליכם, חבר.

— שלום עליכם.

שטאָט זעט, שטאָט ווייסט, אַז דער „רעדנער איז געקומען״, ער איז שוין דאָ, אָט גייט ער צוזאַמען מיט זיינע חברים. חסידים איז דאָס ניט געפעלן געוואָרן, עלטערע אידן האָבן געהאַט עגמת־נפש, דער רעדנער וועט אַראָפּירן די קינדער פון גלייכן וועג... — מען קען אָבער גאָרניט טאָן, מען קען ניט העלפן. עס איז אַ צייט אַזאַ, אַן אַנדער צייט, אַ נייע צייט.

שפּעטער וועט מען זיין צוזאַמען אין גרויסן זאַל פון די פייערלעשער — „אַ פייער זוכט זיי...״ — רעדט צו זיך אַליין אַ שאַרפער חסיד, אַן עקשן. מען וועט גיין צו דער „פאַרלעזונג״ — ניין, רופט דאָס ניט „פאַרלעזונג״, עס איז עפּעס אַנדערש. עס איז עפּעס מער. עס איז אַ מין צויבער. מען וועט הערן וואָס עס טוט זיך אין דער גרויסער וועלט, אין וואַרשע און אין פּאַריז, אין ווילנע און אין מאָסקווע, מען וועט הערן וועגן די אידישע אַרבעטער, וועגן זייערע קאַמפן, וועגן זייערע גרויסע האָפענונגען, און צום סוף וועט מען מיט אַלע כחות, פלאַמיק זינגען די אויסטערלישע, די מחיה׳דיקע אידישע, סאָציאַליסטישע לידער...

עס איז דעמאָלט ניט סתם אַזוי עפּעס אַ שטעטל אין פּוילן, ניין — עס איז בזשעזשין, די שטאָט פון אַרבעט, די שטאָט פון פאַבריקן, פון שניידער־וואַרשטאַטן, פון אידישן פּראָלעטאַריאַט, פון דאַנען שיקט מען דאָך די „באַלן״ קליידער אין דער גרויסער וועלט אַריין, אין די סקלאַדעס, מיר באַקליידן דאָך אַ וועלט אַ גאַנצע!...

אין מיין קאָפּ, אין מיין דמיון מישן זיך צונויף צוזאַמען מיינע אייגענע זכרונות און בילדער פון בזשעזשין מיט די באַשרייבונגען, וואָס זיינען צוגעגרייט געוואָרן אַזוי טריי און ערלעך פון די בזשעזשינער וואָס האָבן געשריבן אויף אַזאַ אמת׳דיקן אופן פאַרן ספר־בזשעזשין. אָט זע איך ווידער, ווי אַמאָל, די הונדערטער ניי־מאַשינען און די גרויסע בזשעזשינער שניידער־וואַרשטאַטן; איך זע די אידן וואָס אַרבעטן מיט אַלע כחות, איך זע זיי הייצן פּרעס־אייזנס, איך זע, ווי איך האָב אַמאָל געזען, ווי זיי פּאַקן די בזשעזשינער קליידער־פּעק, פילן אָן די טראַנס־פּאָרט־קאַסטנס מיט די בלויע אויפשריפטן אויף די גרויע ברעטער, און אָט צעשמייסן די בעלי־עגלות מיט זייערע לאַנגע בייטשן די איינגעשפּאַנטע פערד אין די דראָנגאָווע וועגענער, וואָס זיינען באַלייגט מיט הויכע קאַסטנס סחורה, און טראָגן זיך אַוועק די וועגענער מיט די קאַסטנס און מיט די בעלי־עגלות, זיי טראָגן זיך צו דער באַן, צום וואָקזאַל, זיי טראָגן זיך אין דער גרויסער וועלט אַריין.

דרך ארץ, ברידער!... ניטאָ אין בזשעזשין קיין ליידיק־גייער, בזשעזשינער עמך, שער און אייזן, באַזאָרגן אַ גרויסע מדינה מיט מלבושים, זיינען מלביש ערומים, ניטאָ דאָ קיין שטעקל־דרייער, קיין בטלנים. דער טייטש פון בזשעזשין איז אַרבעט, בזשעזשין מיינט פּראַצע, מיינט פלינק געאַרבעט, שנעל געאַרבעט; די סחורה דאַרף גיין אַזש קיין סיביר, וועט אַוועקגיין קיין כינע, קיין אויסטראַליע; בזשעזשין מיינט איינפאַל, מיינט אינדוסטריע — עס איז דאָך אַ ניי און גרויס וואָרט „קליידער־אינדוסטריע״, בזשעזשין מיינט אַ נייע וועלט.

קומען זכרונות: מיר פלעגן זיצן אין בזשעזשין אויף די בענק ביז האַלבער נאַכט און מיט אונז זיינען געווען די בזשעזשינער אידן וואָס ווייסן, וואָס לייענען אַ בוך, וואָס האָבן אַריינגעקוקט אין בזשעזשינער געשיכטע; זיצן אידן וואָס געדענקען די געשיכטעס פון די זיידעס, פון די זקנים אין בית־המדרש; זיי דערציילן, אַז בזשעזשין הייסט בזשעזשין, ווייל אַמאָל איז דאָ געשטאַנען אַ גרויסער בעראָזע־וואַלד, אַז פּריצים פלעגן גיין אין וואַלד אויף יאַכט...

— אין 1366 האָט דער קעניג קאַזשמערזש דער גרויסער געגעבן בזשעזשין דעם סטאַטוס פון אַ שטאָט מיט רעכט אויף יאַרידן...

מיט יאָרן־יאָרן שפּעטער האָט מען אויסגעהאַקט דעם וואַלד, אויסגעבויט הייזער, ברייזער, אויסגעבויט אַ שטאָט. שפּעטער זיינען געקומען אידן, געבויט וואַרשטאַטן, געבויט פאַבריקן, געמאַכט יד־אחת מיט לאָדזש און ביאַליסטאָק.

זיצט אַ למדן און בעל־חלומות מיט מיר. איך זע פאַר מיינע אויגן נאָכאַמאָל יענעם אידן, וואָס איז געבליבן אין זיינע אַלטע יאָרן אַ בזשעזשינער פּאַטריאָט און ער קען ניט בשום אופן מוחל זיין לאָדזש, וואָס איז אַזוי שטאַרק אַריבערגעוואַקסן בזשעזשין, וואָס האָט נאָך אין 19טן י. ה. געהאַט אַ סך מער מענטשן ווי לאָדזש.

גיי ווייס פאַרוואָס איז אַזוי פאַרגעקומען — יעדע שטאָט האָט אויך איר מזל. גיי ווייס פאַרוואָס האָט מען אין קוטנע געהאַנדלט מיט בהמות און אין זשעליכאָוו האָט מען געמאַכט שטיוול; גיי ווייס פאַרוואָס מען האָט אין קרינקי געפּאַלצעוועט לעדער און אין בזשעזשין האָט מען געמאַכט הויזן, מאַנטלען און מען האָט מלביש געווען אַ וועלט מיט גויים אַזש ביז סיביר. שווער אויף דעם צו ענטפערן. טויזנט סיבות האָבן זיך צונויפגעלייגט. פאַרוואָס איז דאָס אויסגעפאַלן אויפן גורל פון 96־יאָריקן בזשעזשינער שניידער, וואָס האָט ביז זיין טיפן עלטער געגנייט מיטן נאָדל אַפילו אָן אַ בריל, צו זיין דער ערשטער בויער פון בזשעזשינער שניידער־פאַראיין? — געווען אַ מזל אַזאַ.

מיש איך צונויף אַלץ וואָס איך געדענק, וואָס איך האָב געהערט און געזען אין בזשעזשין, אויך דאָס וואָס עס האָבן איצט געשריבן די בזשעזשינער שרייבער פאַרן ספר־בזשעזשין און עס קומען ווידער אַרויס פאַר מיר די געשטאַלטן פון די וואָס האָבן געבויט דאָס אידישע בזשעזשין, וואָס האָבן אָרגאַניזירט די שניידער, געקעמפט דאָרט פאַר אַ בעסערן לעבן, צוזאַמען מיט זיי די וואָס האָבן געהאַט איניציאַטיוו, געווען בריות, געהאַט אַ וואַנדער־לוסט, זיך אויפגעהויבן, אַוועק פון בזשעזשין און געבויט נייע היימען אין אַמעריקע, אין ארץ־ישראל.

אַזעלכע זיינען זיי געווען די בזשעזשינער אידן, טיף־שטאַ־מיקע דעמבעס מיט לאַנגע צווייגן, אידן בעלי־מלאכות, אידן וואָס זיינען מקיים מצוות, וואָס זיינען יראי־שמים, אידן־שניידער, וואָס האָבן מקיים געווען די מצווה פון בזעת אפיך תאכל לחם, האָבן געשניטן די מאַנופאַקטור פון לאָדזש און ביאַליסטאָק, האָבן גענייט, געשטעפּט, געפּרעסט און געשיקט זייערע פאַרטיקע בגדים אין דער גרויסער וועלט אַריין.

***

איך האָב זיך פּשוט ניט געקענט אָפּרייסן פון לייענען און לייענען די באַשרייבונגען פון ספר־בזשעזשין — די מעשיות וועגן די קאָמיסיאָנערן און רייזנדע, וועגן די אַרבעטס־געבער און אַרבעטס־נעמער, די מעשיות וועגן די חסידישע זין און איידעמס, וואָס האָבן זיך אַריינגעריסן אין דער טעקסטיל, אין דער מאַנופאַקטור; די מעשיות וועגן די געוועזענע בית־מדרש בחורים, ישיבה־בחורים, וואָס בויען מיט אימפּעט, מיט פאַנ־טאַזיע די גרויסע קליידער־אינדוסטריע.

בלעטער איך די „גאַליס" און לייען וועגן דער סאָציאַליס־טישער אַרבעט וואָס האָט זיך אָנגעהויבן און זיך פונאַנדער־געוואַקסן אין בזשעזשין — זי האָט זיך אָנגעהויבן פון די טיפע־נישן און פון אומעט פון די ווערק־שטובן. האָב איך אַליין ניט געזען זייער אָנהויב, האָב איך אָבער געזען די פאָרזעצונג, גע־הערט זיירע לשון, זייער שאַרפזין און חכמה, געווען אַן עדות פון נייע ווינטן וואָס האָבן דאָרט געבלאָזן. טאַקע געווען אַמאָל התלהבות, טאַקע זיינען געווען אַמאָל חסידים, רבנים, איז אָבער געקומען מיט אימפּעט אַ נייע התלהבות, זיינען געקומען נייע חסידים און נייע רביים.

לאָמיר דאָ נאָכאַמאָל דערמאָנען: קומט אַ בזשעזשינער יונגערמאַן, אַ ישיבה־בחור פון ווילנע צוריק אין בזשעזשין, ער קומט ניט אַריין פרייוויליק, ער ווערט געפירט מיטן עטאַפּ, עס פירן אים ווייס־רוסישע פּאָליציאַנטן. מען האָט אים אַרויס־געשיקט פון ווילנע פאַר אונטערערדישע סאָציאַליסטישע אַרבעט. ער האָט געהאַט ביי זיך אין קעשענע אַ קאַרטל פון בונד. ער איז געווען דער זון פון אַן אַלטן וואָרקער חסיד, ר׳ חיים יצחק — דער היינטיקער יעקב דוד בערג, דער פאָרזיצער פון שלום־עליכם־אינסטיטוט אין ניו־יאָרק, וואָס שפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין דער אידישער קולטור־אַרבעט פון אַמעריקע. ער איז דאָס לעצטנס צוגעשטאַנען צו מיר, אַז איך זאָל עפּעס שרייבן פאַרן ספר־בזשעזשין.

שרייב איך און זע בשעת מעשה פאַרזאַמלונגען אין בזשע־זשין. עס וועלן מער אַזעלכע פאַרזאַמלונגען ניט זיין אין גאָר דער וועלט.

די פאַרזאַמלונג איז אין שול. עס איז שוין אָוונט אין שטאָט און אָוונט אין די הימלען. אין דער טונקל זיינען אין שול אַראָפּגעקומען ניט נאָר די קנאַפּע טויזנט צעפלאַמטע חברים פון בזשעזשין, נאָר אויך דורות זיינען מיט זיי אַראָפּגעקומען. מיר זיינען דעמאָלט געווען אַלע צוזאַמען אין אַ העכערער וועלט, אין אַ העל־באַליכטענער, אַזוי ווי דער עכאָ פון רוישן פון די ניי־מאַשינען זאָל זיך האָבן אָנגעטראָגן אין חלל פון דער גרויסער שול, טראָגן זיך די אויסגעשרייען „חברים און חברטעס!" און נעמען זיך צונויף מיט אַ חלום־קלאַנג פון אַ נייער וועלט, פון נייע מענטשן, נייע אידן, פון אַ גרויסער פרייהייט וואָס וועט קומען — ווער עס האָט זוכה געווען צו זען, ווי אַזוי די אָרעמע, יונגע שניידער פון בזשעזשין האָבן זיך צע׳חלומ׳ט, זיי וואָלטן דעמאָלט געקענט איינגעמען וועלטן — די וועלט וועט זיין גוט און שיין, די מענטשן וועלן גוט זיין, פרייהייט און שלום וועט זיין, די אידן וועלן זיין!...

קומט אַרויס צו מיר אַ געשטאַלט וועגן וועלכער מען האָט מיר דערציילט אין יענע ווייטע יאָרן אין בזשעזשין:

— אָט דער שניידער הייסט שוין לאַנגע יאָרן „שיר המעלות"...

— פאַרוואָס אַזאַ נאָמען?

— ווען ער האָט קיין אַרבעט ניט געהאַט האָט ער ניט געקענט זיצן ליידיק, ער פלעגט אויספילן זיינע טעג מיט זאָגן תהלים, האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן „שיר המעלות".

האָבן זיך צונויפגעמישט אין מיר די בזשעזשינער אידן וואָס איך האָב געזען מיט מיינע אויגן, מיט וועמען איך האָב געשמועסט אין בזשעזשין, פאַר וועמען איך האָב גערעדט אויף די בזשע־זשינער פאַרזאַמלונגען — עליהם השלום, מיט די געשטאַלטן און טיפּן פון „פּנקס"; דערטראָגן זיך בשעת מעשה די לידער, וואָס די בזשעזשינער אַרבעטער האָבן געזונגען ביי די ניי־מאַשינען, הער איך דאָס ליד וואָס מען האָט דעמאָלט אַזוי געשמאַק גע־זונגען „ביי די פּיראַמידן", קומען אַרויס אויך די לידער פון אידישן טעאַטער „קום, ישראליק, אַהיים", קומען די לידער וואָס האָבן אָפּגעלאַכט פון „פאָניען", וואָס האָט זיך אומזיסט געמאַ־טערט, אַז מאַנדזשוריע זאָל בלייבן זיין...

עס רינגלען מיך אַרום די בזשעזשינער למדנים, חזנים, מנגנים, עס קומען אַרויס די אידן מיט די אויסטערלישע נעמען, צונעמען: הערשל קורח, אברהם קורח, אברהם טשומסקי, ווע־מענס קאָטשן האָבן געפירט פּאַסאַזשירן קיין קאַלושין; קומען אַרויס די אידן וואָס האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל, קומען אַרויס די בזשעזשינער וועלכע זיינען זיך פאַר דער צייט צעגאַנגען צו אַלע עקן וועלט.

דורך דורות, דורך יאָרן טראַדיציעס און דערפאַרונגען איז געוואָרן דאָרט אויסגעבויט און זיך אַנטוויקלט די דערציאונג־סיסטעם פון די קינדער; קומען אַלטע מלמדים, ראשי־ישיבה און נייע לערער און לערערינס — קומען אַהערצו יאַנקעלע מלמד, אברהם משה מלמד, שלמה פּרץ, הערשל ליטוואַק, איטשע מאיר מלמד, הענאַך מלמד, גימפּעלע מלמד, אברהם קאַלושינער, משה פאַביאַניצער.

די קאָרעקטור־בויגנס פון ספר, די „גאַליס", ווי שוין גע־זאָגט, לאָזן מיך ניט אָפּ. עס זיינען דאָך געווען אין בזשעזשין ניט נאָר שניידער, די סצענעס פון דאָרטיקן לעבן וויקלען זיך אַרויס ווי אויף אַ פּאַנאָראַמע און וויקלען דיך איין. די וואָס האָבן זיי געדענקט, האָבן זיי באַשריבן לדורות.

לאָמיר אויך ניט פאַרשעמען, לאָמיר דערמאָנען אַ בזשע־זשינער „טאָרג" אין אַ דאָנערשטיק, זאָל מען אויך ניט מיינען, אַז אין בזשעזשין זיינען געווען נאָר שניידער און מלמדים — האָבן די מחברים פון פּנקס אויך אויפגעלעבט, אַזוי ווי אַרויס־גערופן פון יענער וועלט דעם מאַרק מיט זיינע סוחרים און סוחר׳טעס, די בעקער און די קונצנמאַכער, די קאַטערינשטשיקעס מיט די פּאָפּוגייען, עס זיינען געקומען אויך די בעטלער, די קאַליקעס, וואָס זיצן אויף דער ערד און זינגען האַרצרייסנדיק „מאָראַלישע" לידער.

באַווייזן זיך אויך די סוחרים פון פערד אויפן חזיר־מאַרק, די קרעפּטיקע קצבים און בהמות־הענדלער, ביי וועמען בלוט

שפּריצט פון קאַרק מיט גרויס גבורה. אָט איז אַ פולער יאַריד מיט גוים און וועגענער. עס גייט אָן דער מסחר אויפן יאַריד. מען פּאַטשט זיך אין די הענט. נאָכן יאַריד זיצט מען אין די שענקען און מען לאָזט זיך וואוילגיין מיט געבראָטענע גענז, מיט לעבערלעך און פּופּיקעס, מיט איינגעמאַנירטע הערינג, מיט זויערע אוגערקעס, מיט שוימענדיקן ביר; מען טרינקט פאַר־שיידענע מינים בראַנפן — פון אָקעוויט ביז 90קער שפּירט, מען פאַרבייסט מיט האַרטן, געזאַלצענעם קעז.

ווילט זיך איבער׳חזר׳ן אַ פּאָר שורות וועגן דעם, ווי בזשע־זשין איז אויסגעוואַקסן אין איינעם פון די גרעסטע צענטרען פון „פּאַרטיקע קליידער״־אינדוסטריע, וועגן דעם ווי די סאַמע ענערגישסטע, געוואַגטסטע האָבן געשטאַמט פון דער „סאַמע טיפעניש פון בזשעזשינער אָרעמקייט״. עס איז דאָך נאָר צו באַוואונדערן ווי דאָס ווערט אין ספר־בזשעזשין דערציילט:

„אָן וועלטלעכע בילדונג, ביי אַ קנאַפּן קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער וועלט, וואָס איז געלעגן אויסער די ד׳ אמות פון זייער פאַרוואָרפן שטעטל, האָבן זיי — די בזשעזשינער אידן — אָנגעשפּאַרט אין די פאַרוואָרפנסטע ווינקלעך פון אייראָפּעאישן און אַזיאַטישן רוסלאַנד, ביז זייער עקספּאָרט האָט דערגרייכט די סומע פון אַכט מיליאָן רובל״.

בזשעזשין און אַכט מיליאָן רובל — פּאָלג מיך אַ גאַנג!...

אידישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס אין בזשעזשין, ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציעס, מאַי־דעמאָנסטראַציעס, דער נאָדל־פאַראיין, די אידישע ביבליאָטעק איז אָנגעלאָדן מיט אידישע ביכער, די הונגעריקע ביכער־לייענער...

קומען רעדנער קיין בזשעזשין, קומען שרייבער, קומט דער פּאָעט יצחק קאַצענעלסאָן, קומען פאָר פאָרלעזונגען אין גרויסן זאַל פון „פייערלעשער״, אין זאַל פון „התחיה״; צעשפּילט זיך בזשעזשין אין טעאַטער — שפּילט מען „שמע ישראל״ פון אָסיפּ דימאָוו, „מיטן שטראָם״ פון שלום אַש, „דער אידישער קעניג ליר״ פון יעקב גאָרדין, „מענטשן״ פון שלום עליכם, דאָס „אייביקע ליד״ פון מאַרק אָרענשטיין —

וואָס פלעגט מען טאָן אין בזשעזשין נאָך אַ טעאַטער־פאָר־שטעלונג?

מען פלעגט אַרויסטראָגן די בענק פון זאַל אין הויף אַריין, די בזשעזשינער קלעזמער האָבן געשפּילט איין טאַנץ נאָכן צווייטן און דער עולם מיט די אַקטיאָרן האָבן געטאַנצט און געפריידט זיך ביז אין ווייסן טאָג אַריין...

איך מוז איבעררייסן מיין ווייטערדיקן שרייבן. די שורות האָבן זיך שוין געגוג אויסגעצויגן.

איך קוק אויף אַ בילד געדרוקט אויף דעם 158טן זייט פון בוך. עס איז אַ מאוימ׳דיק בילד. עס פאַרקלעמט דאָס האַרץ. עס איז אַ בילד פון אַ באַרג וואָס איז געבליבן פון בזשעזשין — אַ באַרג ווי אַ מאַסן־קבר. אונטער דעם בילד איז געדרוקט: „דאָס איז אַמאָל געווען דאָס בית־הקברות פון בזשעזשין. דאָס בערגל וואָס זעט זיך אויפן בילד איז אַ מאַסן־קבר פון צונויפ־געקליבענע שאַרבנס, וואָס מען האָט געפונען נאָכן גרויסן חורבן. דאָס בילד איז גענומען געוואָרן אין 1960 פון דער שרייבערין, אַן אייניקל פון לייבל הענדריקאָווסקי און די טאָכטער פון יחיאל הענדריקאָווסקי״.

רעדט אַרויס צו אונז פון ספר־בזשעזשין די פרוי ראָדאַ הענדריק־קאַרפּאַטקין אַזוי:

„די אידישע באַפעלקערונג האָט בזשעזשין געגעבן לעבן, שוואונג, קולטור. מיט זייער פלייס, שווערער אַרבעט און אונ־טערנעמערישקייט האָבן די אידן באַרימט געמאַכט די שטאָט...״

איצטער איז פון זיי כמעט קיינער ניטאָ מער. יענע בזשע־זשין איז אַוועק אויף אייביק. אָבער עס איז געבליבן אַ רייכע ירושה... „די קינדער און אייניקלעך פון די בזשעזשינער אידן האָבן אָט־דעם גייסטיקן באַגאַזש מיטגעבערענגט קיין אַמעריקע און ישראל און אַנדערש־וואו. דאָס אַרויסגעבן דעם מאָנומענ־טאַלן ספר, וואו עס ווערן פאַראייביקט אונזערע ליבסטע און טייערסטע, איז נאָך אַ רינגעלע אין דער גאָלדענער קייט, וואָס גיט כבוד אַלע דורות בזשעזשינער אידן״.

**
*

דאָ בלייב איך שטיין. איך האָב געוואָלט כאָטש מיט עפּעס צוטראָגן אויך מיין חלק צו דער באמת היסטאָריש־וויכטיקער אַרבעט צו פאַראייביקן אונזער וואונדערלעכע פאַרגאַנגענהייט, ווי סע איז דער ספר־בזשעזשין.

ערשטער טייל

בזשעזשין און בזשעזשינער אידן

יוסף ב. שייבאָוויטש

בזשעזשין אין דער געשיכטע

פאָרוואָרט

די מאַטעריאַלן פון דער נייצייטיקער געשיכטע פון בזשעזשין און אירע אידן זיינען פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט אונזער הייליקער קהילה און זיינען אויסגעמישט מיטן אַש פון מיליאָנען קדושים פון אונזער פאָלק. דערצו איז נאָך ביזן היינטיקן טאָג קיין געשיכטע אָדער מאָנאָגראַפיע פון בזשעזשין נישט אָנגעשריבן געוואָרן. מיין אויפגאַבע איז דעריבער פאַרבונדן מיט קאָלאָסאַלע שוועריקייטן. נישט בלויז האָט מען געדאַרפט באַאַרבעטן די געשיכטלעכע מאַטעריאַלן, נאָר מען האָט זיי ערשט געמוזט אויסגעפינען און צונויפזאַמלען. דאָס איז, בכן, אַ פּיאָנערישע אַרבעט. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז נאָך נישט קיין פולע געשיכטע פון אונזער שטאָט. עס ליגן נאָך צעוואָרפן אוצרות מיט דאָקומענטן אין פאַרשידענע אַרכיוון און מוזעאומס איבער דער וועלט, וואָס וואַרטן אויסגענוצט צו ווערן און וואָס דאַרפן נאָך באַאַרבעט ווערן. היינט, נאָך דער היטלעריסטישער מאָרד־מגפה, ווען אונזער שטעטל ליגט חרוב, צוזאַמען מיטן פּוילישן אידנטום, איז די דאָזיקע אַרבעט אַ באַשיידענער צושטייער צום אָנדענק פון די טויזנטער פאָלקסמענטשן, וועלכע האָבן מיט זייער שווערער אַרבעט און ערלעך־האַרעפּאַשנעם לעבן, גורם געווען אַז אונזער שטעטל בזשעזשין זאָל באַרימט ווערן אין דער גאַרער וועלט.

איך נוץ אויס די געלעגנהייט צו דאַנקען דעם אידיש־היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, דעם אידיש־וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט („ייוואָ") אין ניו־יאָרק און גאָר באַזונדערס דעם פּראָנץ קורסקי־אַרכיוו אין ניו־יאָרק פאַר זייערע נוצלעכע אָנווייזונגען און נויטיקע חברישע הילף.

י. ב. ש.

I

צו דער געשיכטע פון בזשעזשין

די שטאָט בזשעזשין, לאָדזשער וואָיעוואָדסטווע, ביים טייך מראָזשיצע, אַ פּאָוויאַט־שטאָט, אָפּגערוקט זיבן קילאָמעטער פון דער באַן־סטאַנציע קאַלושעק, 21 קילאָמעטער פון לאָדזש און 101 קילאָמעטער פון וואַרשע.

די געשיכטע פון דער שטאָט איז אַ גאַנץ אַלטע און שטעלט מיט זיך פאָר פאַרשידענע עטאַפּן, וואָס די ערשטע קאָן מען נישט פעסטשטעלן. זי איז איינגעהילט אין אַ דיקן נעפּל. איר אָנהויב גרייכט צו דער פרי עפּאָכע פון דער אַנטשטייאונג פון די ערשטע שטעט אין פּוילן, מיט אַן ערך איבער 900 יאָר צוריק. דאָקומענטן זיינען פאַראַן ערשט פון 14טן יאָרהונדערט, דאָס איז די פּריווילעגיע פון קעניג קאַזשימיערזש דער גרויסער אין יאָר 1366 וועגן געבן בזשעזשין דעם סטאַטוס פון אַ שטאָט מיט אַ רעכט צו האָבן ירידים. די דאָזיקע פּריווילעגיע איז מיט 200 יאָר שפּעטער (1566) נאָך אַמאָל באַשטעטיקט געוואָרן דורכן קעניג זיגמונט אויגוסט. צוליב דעם פעלן פון געשריבענע דאָקומענטן פון פאַרן 14טן יאָרהונדערט, מוזן מיר די פריערדיקע יאָרהונדערטער פון בזשעזשין באַטראַכטן אויפן סמך פון דער אַרכיטעקטאָנישער פאָרם פון די קלויסטערס און קירכעס, זייער סטיל זאָגט עדות אויף דעם בראשית פון בזשעזשין.

אַ לעגענדע דערציילט, אַז אין ווייטע צייטן צוריק איז דאָס געווען אַ צעשפּרייטע שטאָט און געהייסן האָט זי קראַקוואַווע. אָבער צוליב אַ שטראָף פון גאָט איז זי איינגעפאַלן. פאַראַן אויך אַ מעשה אַז צוליב אַן עפּידעמיע איז די באַפעלקערונג גענצלעך אויסגעשטאָרבן.

די לעגענדאַרישע דערציילונג שטיצט זיך אויף דעם פאַקט, אַז נאָך איצט געפינען זיך אויף די פעלדער און לאָנקעס אין און אַרום דער שטאָט סימנים פון געמויערטע פונדאַמענטן און ברוקירטע גאַסן... עס זאָל הייסן, אַז צוליב אויסערגעוויינלעכע סיבות זאָל אויפן אָרט פון אַמאָליקן קראַקוואַווע האָבן אויסגעוואַקסן אַ בזשאַזע־וואַלד. פון דאַנען נעמט זיך דער נאָמען פון דער ניי־אַנטשטאַנענער שטאָט „בזשעזשין".

בזשעזשין האָט אין פאַרלויף פון אַ לאַנגער צייט געשמט מיט אירע האַנטווערקערייען אויף די מערק פון גאַנץ פּוילן. ערשט אין דער צייט פון שוועדישע מלחמות (1626—1621) מיט פּוילן, טיילנדיק דעם גורל פון פיל אַנדערע שטעט, איז זי חרוב געוואָרן און צו דעם איז נאָך צוגעקומען אַן אָנשטעקנדיקע קראַנקהייט, וועלכע האָט דעמאָלט געבושעוועט אין מערב־אייראָפּע און אין פּוילן. אויפשריפטן אויף מצבות, וועלכע מען זעט נאָך אויפן שטאָטישן בית־עולם פון יאָר 1629, ווייזן אָן אויף דער עפּידעמיע.

מיט דער צייט איז אויף די חורבות פון אַמאָליקן גרויסן בזשעזשין אַנטשטאַנען אַ נייע שטאָט. אַ בירגערלעכער עלעמענט איז געקומען, וועלכער האָט נישט געקענט איר פאַרגאַנגענהייט. זיי האָבן זיך אָפּט אָנגעטראָפן אויף היילן און חורבות אין דער ערד און נישט קאָנענדיק זיי פאַרשטיין, האָבן זיי צו דער געשיכטע פון שטאָט צוגעטשעפּעט אַן איבערנאַטירלעכן מאָטיוו, שאַפנדיק אַזוי אַרום די לעגענדעס. די ערשטע היסטאָרישע דאָקומענטן האָבן מיר פון 14טן יאָרהונדערט.

א. שעלעוווסקי און די „היסטאָריש־אַרכעאָלאָגישע נאַכריכטן" וועגן דער פּאַראַפיע־קירכע און אַנדערע אין בזשעזשין, געשטיצט אויף אַ סטאַטיסטישער באַשרייבונג פון דער שטאָט [1]), גיט אָן, אַז „די שטאָט בזשעזשין האָט געהאַט אַ הערלעכע פאַרגאַנגענהייט... זי האָט געהייסן קראַקוואַווע (קליין קראָקע). אַז זי האָט געמוזט זיין אַ צעשפּרייטע שטאָט באַווייזן די איבערגעבליבענע חורבות פון איינגעפאַלענע הייזער און אויך ברוקירטע וועגן אַרום זיי. דאָס באַשטעטיקן אויך די געשיכטע־שרייבער".

און ווייער [2]): דעם שלאָס פון די לאַסאָצקיך האָבן געזאָלט שטו־רעמען די שוועדן. וועגן די שוועדן גייען דאָ אַרום פאַרשידענע מעשיות. סוראָוויעצקי ווייזט אָן אויפן אַלגעמיינעם פאַלן פון די שטעט אויף פאָלגנדן אופן: „עס איז פאַרשוואונדן דער דאָזי־קער הערלעכער שטאַנד פון די שטעט און אירע איינוואוינער אין פּוילן. בלויז טרויעריקע זכרונות און שוואַכע שאָטנס דער־מאָנען זיי אונדז. דאָרט וואו אַמאָל האָבן מאָנאַרכן מיט זייער צאָלרייכן הויף איבערגעוואוינט; דאָרט וואו דאָס פאַרזאַמלטע פאָלק האָט געפונען אַן אָרט ביי בירגער — דאָרט קאָנען איצט אַ פּאָר דורכפאָרנדיקע פאַמיליעס נישט געפינען קיין געלעגער אפילו אויף איין נאַכט. אין ווישליצע, קאָרטשין, וואַרטע, ראַ־דעם, אַפּאַטאָוו, קאָלאָ, כוינע, ניי־שטאָט, בזשעזשטיש־קויאַווסקי, א. א. וו. וואו אַמאָל זיינען סיימען, לאַנד־באַראַטונגען פאָרגע־קומען, קעניגלעכע צוזאַמענפאָרן און פּריצישע באַראַטונגען, קען מען היינט אין די ערטער קיין דריי לייטישע הייזער פאַר דורכרייזנדע נישט געפינען. גאַסן, פאָרשטעטלעך, פּאַלאַצלעך, שיינע געזעלשאַפטלעכע הייזער פון אַמאָליקן גרויסן סאַנדאָ־מיעזש, לובלין, גניעזשנע, קרושעוויץ, וויעלון, שעראדז, בזשע־זשין, קאָנין, לאָמזשע, רייגראָד, דראָהיטשין, בידגאָשטש און פיל אַנדערע ליגן איצט באַגראָבן אין גערטנער, אין פעלדער, אין חורבות. בלויז צופעליקע היילן, קעלערן, גאַסן וואָס מען געפינט דאָ און דאָרט זאָגן עדות אויף זייער אַמאָליקער גרויסקייט". אין זיין באַמערקונג גיט ער צו, אַז „דער מיניסטער לוביענסקי, גייענדיק אַמאָל הינטער בזשעזשין, האָט געפונען צווישן גערטנער און ווילדערנישן אַ באַדייטנדיקן וואַסער־קוואַל און בלאָטע, צוליב וועלכע ער האָט מיט שוועריקייט געמוזט אויסמיידן דאָס אָרט. און, צוריקקערנדיק זיך דאָרט נאָך אַ ווייל, האָט ער באַמערקט, אַז דאָס וואַסער און שמוץ זיינען פאַרשוואונדן. פאַרוואונדערט פון אומגעריכטן צופאַל, האָט ער אָנגעהויבן גראָבן ווייטער אין דער ערד און דאָרט האָט ער געפונען קעלערן און סימנים פון קאָסטבאַרע שטאָטישע מויערן, וועלכע זיינען אַמאָל, אין דער פאַרגאַנגענהייט, געווען אומפאַרגלייכלעך גרעסער.

כדי בעסער צו פאַרשטיין דאָס דעמאָלטיקע בזשעזשין, איז נויטיק צו האָבן אַ שטיקל באַגריף וועגן אַמאָליקן פּוילן.

אין יאָר 960 אַנטשטייט אין פּוילן די ערשטע קעניגלעכע דינאַסטיע מיטן לעגענדאַרישן מיעשקאָ, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טשעכישער פּרינצעסין און אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן.

(פאַראַן אַ לעגענדע, אַז דער ערשטער פּוילישער קעניג איז געווען אַ איד מיטן נאָמען אברהם פּראַכאָווניק. די פּויערים, נישט קענענדיק אַדורכקומען ווער עס זאָל ווערן זייער קיסר, האָבן באַשלאָסן אַוועקצושטעלן אַ וואַך אויף די בריק קיין קרושניק אָדער קרושניעוויץ, און דער וואָס וועט זיך דער ערשטער באַווייזן אויף די בריק זאָל ווערן קיסר. פאַרטאָג האָט זיך דער ערשטער באַוויזן דער איד אברהם פּראַכאָווניק און די פּויערים האָבן אים געקרוינט אַלס קיסר. דער איד האָט זיך אויסבאַהאַלטן און נישט געוואָלט ווערן זייער קיסר. אויפן דריטן טאָג האָט מיעשקאָ צונויפגענומען אַ מחנה פּויערים און מיט העק געשטורעמט אברהם פּראַכאָווניק'ס שטוב. האָט דער איד געזאָגט צו די פּויערים, אַז אָט דער מיעשקאָ דאַרף ווערן קיסר, ער איז שטאַרק און האָט מוט, און מיעשקאָ איז געוואָרן קיסר.)

דאָס איז דער אָנפאַנג פון דער פּיאַסט־דינאַסטיע, וועלכע האָט רעגירט 500 יאָר. אין דער צייט האָט אין בזשעזשינער געגענט געלעבט דער מאָזאַווישער שבט, וועלכער האָט זיך אויס־געשפּרייט ביז שעראדז און לענטשיץ, די גרענעץ פון דעם פּאָלאַנער שבט. דער פּאָלאַנער שבט האָט פאַרנומען דעם שטח פון פּויזן, גניעזשנאַ און קאַליש און איז געווען דער גרעסטער און וויכטיקסטער צווישן די פיל שבטים אין פּוילן. דאָס גאַנצע לאַנד האָט שפּעטער געקראָגן דעם נאָמען נאָך דעם פּאָלאַנער שבט Polonia Polska, „פּאָלאַ" (פעלד). די נעמען פון די אַנדערע שבטים זיינען שנעל פאַרשוואונדן. די פּיאַסט־דינאַסטיע האָט פאַראייניקט די צאָלרייכע שבטים [3]) צווישן די טייכן אָדרע און בוג און געשאַפן איין קעניגרייך.

דאָס איז אויך די צייט ווען פּוילן האָט אָנגענומען דאָס קריסטנטום (963). ביז דעמאָלט זיינען די שבטים געווען געצנ־דינער, זיי האָבן געגלויבט אין קולט פון טויטע, אין פייער, אין דער זון א. א. וו., אפילו אַזוי שפּעט ווי אין 12טן יאָרהונדערט איז נאָך געווען פאַרשפּרייט געצנדינעריי. אַ דערמאָנונג פון דעם זיינען די נעמען פון מענטשן און ערטער.

אין 11טן יאָרהונדערט איז שוין געווען אַ ישוב אין בזשע־זשין. אין יאָר 1099 האָט מען אָנגעהויבן בויען די פּאַראַפיע־קירכע הייליקע אַנאַ (Swięta Anna). לכבוד דעם פאַרטיק ווערן פון דער קירכע האָט מען אויפן גלאָק אויסגעקריצט דאָס יאָר 1123 [4]). בזשעזשין איז געוואָרן דאָס וויכטיקסטע אָרט אין דער גאַנצער געגנט. שפּעטער מיט הונדערטער יאָרן איז די קירכע איבערגעבויט געוואָרן (1710). פון דער פּאַראַפיע־קיר־כע אונטער דער ערד פיר ט אַ הייל און אַ געמויערטער קאַנאַל אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. פאַראַן אַ מיינונג, אַז דער קאַנאַל איז געבויט געוואָרן אין דער צייט פון דער טאַטערישער אינוואַזיע, אָדער שוועדישע מלחמות. דאָס זיינען בלויז השערות.

אין געאָגראַפישן ווערטערבוך לייענען מיר: „די דאַטע פון גרינדן בזשעזשין איז אומבאַקאַנט. די אויטענטישקייט פון דער פּריווילעגיע וואָס דער קיסר קאַזשימיעזש דער גרויסער האָט געגעבן אין 1366 און באַשטעטיקט דורך זיגמונט אויגוסט אין 1566, זיינען צווייפלהאַפטע. אין 15טן יאָרהונדערט האָט עס געמוזט זיין אַ גוט־באַפעלקערטע שטאָט, ווייל צו דער פּרייסישער מלחמה, האָט די שטאָט צוגעשטעלט 13 באַוואָפנטע מענער אין דער צייט, וואָס אַנדערע שטעט פון לענטשיצער וואָיעוואָדסטווע, צו וועלכער בזשעזשין האָט דעמאָלט געהערט, האָבן נאָר גע־געבן צו צוויי באַוואָפנטע מענער...

די דאָזיקע מלחמה פון פּרייסישן „קרייץ ריטער אָרדן" [5]), וואָס איז אָפט אָנגעפאַלן אויף פּוילן און אַנדערע סלאַווישע לענדער, האָט געצוואונגען די פּאָלאַקן צונויפצוזאַמלען אַלע כוחות אין קאַמף קעגן דעם אָרדן, וועלכער קאָן פאַררעכנט ווערן ווי דער פאָרפּאָסטן פונעם אַגרעסיוון דייטשן פעאָדאַליזם. אין יאָר 1410 איז געלונגען די פּאָלאַקן אָפּצוהאַלטן זייער היסטאָרישן זיג הינטער גרונוואַלד. אין דעם ביטערן קאַמף קעגן דעם פיינט פון סלאַוונטום האָבן זיך פאַראייניקט אַ קאָאַליציע פון פּאָלאַקן, טשעכן, ליטווינער און רוסן. די מלחמה פון דער פאַראייניקטער אַרמיי קעגן דעם דייטשן קרייץ ריטער אָרדן איז אין אַ באַדייטנ־דיקער מאָס פינאַנצירט געוואָרן דורך אידן [6]). אָבער צוליב די אינטריגעס און שאַרפע קעגנערשאַפט פון וואַטיקאַן איז דער זיג איבערן אָרדן נישט געווען קיין פולשטענדיקער, ווייל דער

„קרייץ ריטער אָרדן" האָט די מלחמות געפירט כלומרשט קעגן די היידנישע פעלקער, כדי זיי צו באַקערן צום קריסטנטום. ערשט אין דער צייט פון קאַזשימיעזש דער פערטער יאגע־לאנטשיק (1492—1427) האָט פוילן סוף כל סוף ליקווידירט דעם פאָליטישן כח פון דעם „קרייץ ריטער אָרדן" און צוריקגענומען דעם צוטריט צום באַלטישן ים. אין יענער צייט איז בזשעזשין געווען פון די באַדייטנדיקסטע שטעט אין פוילן. נאָך די נצחונות איבער דייטשלאַנד און איבערן עקספּאַנסיאָניזם פון די דייטשע פעאָדאַלן האָט פוילן זיך אַרויסגערוקט אין דער ערשטער ריי פון די פאָרויסגייענדיקע מאָנאַרכיעס אין אייראָפּע [6]. נאָכן שליסן שלום דעם 9טן אָקטאָבער 1466 אין טוירן (Toruń) האָט פוילן צוריקגעקראָגן די געביטן פּאמערן, מיכאַלאָווסקאַ, און זי האָט צוריקגעקראָגן מאַלבערג, עלבלאַנג, שטאַם, ווארמיע. פּרייסן האָט זיך דערקלערט אונטערטעניק צו פוילן.

אויף אַ צווייטן אָרט לייענען מיר [7], אַז די שטאָט בזשעזשין איז אין 1585 געווען אַ זייער גרויסע שטאָט, אין וועלכער ס'האָבן געוואוינט גוטע האַנטווערקער. די שטאָט האָט באַלאַנגט צו דער פּריצישער פאַמיליע לאַסאָצקיך. די שוועדישע מלחמות האָבן פאַרקלענערט און פאַראָרעמט די איינוואוינער. דערפאַר איז אַנטאָני לאַסאָצקי, דער גאָסטינינער קאַשטעלאַן (סטאַראָסטע), שטרעבנדיק צו פאַרבעסערן די מערכה פון דער שטאָט, געפאָרן צום קיסר סטאַניסלאַוו אויגוסט אין 1577 און האָט געבעטן אַ דערלויבעניש אויף דריי יאָר־מערק, לויטן פאָלגנדיקן סדר: אויף צומאָרגנס נאָך ניי־יאָר, אויף מאָנטיק נאָך „באָזשעגאָ טשאַלאָ" (Bożego Ciało) און אויף צומאָרגנס נאָכן הייליקן באַרטלאָמעי (S. Bartlomaj).

ערשט פון 15טן און 16טן יאָרהונדערט האָבן מיר שוין זיכערע ידיעות וועגן עקאָנאָמישן צושטאַנד פון דער שטאָט, פון וועלכע מיר זעען סיי אין באַפעלקערונג און סיי אין האַנט־ווערקעריי, האָט מען בזשעזשין געקאָנט פאַררעכענען צווישן די וויכטיקע שטעט אין פוילן. די אויסגעאַרבעטע אין בזשעזשין טעקסטיל (טוך) אַרטיקלען זיינען צעפירט געוואָרן אויף די מערק אין גרויס פוילן און אויך אויפן מזרח, וואו עס איז געווען אַ גרויסע נאָכפראַגע אויף זיי.

וועגן דעם, ווען בזשעזשין איז געוואָרן אַ שטאָט, זיינען פאַראַן צוויי ווערסיעס — ביידע פון 14טן יאָרהונדערט.

די ערשטע ווערסיע איז פון יאָר 1315. דעמאָלט איז בזשע־זשין געוואָרן אַ שטאָט און עס זיינען איינגעפירט געוואָרן ירידים. אין מיטלאַלטער האָט נאָר אַ שטאָט געהאַט אַ רעכט אויף ירידים. דער שטאָטישער סטאַטוס האָט אויך געמיינט אַ גאַראַנטיע אין גערעכטיקייטס־שוץ פאַר די איינוואוינער [8]. צוליב אָט דער וויכטיקער געשעעניש איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ נייע גע־מויערטע קירכע אין גאָטישן סטיל (Ostrołukowy), אויף די אייזערנע טירן איז דאָ די דאַטע פון יאָר 1315. דער גאָטישער סטיל שטימט אין גאַנצן מיט דער אַרכיטעקטור פון יענער צייט. די אויסשטאַטונג פון דער קירכע איז געווען באַרימט אין גאַנץ פוילן. אין לויף פון יאָרהונדערטער האָט דאָס אַרטיסטישקייט אָנגעוואוירן איר גלאַנץ. די פּרעכטיקע מאָלערייען, וועלכע האָבן גע'שמ'ט אין פוילן, זיינען שוין אָפּגעבלאַקעוועט און פיל מאָל געוואָרן צוזאַמענגעקלעפּט. דער הילצערנער דאַך איז אָן אַ שיעור מאָל פאַרריכט געוואָרן.

אויפן גרויסן אַלטאַר האָט זיך אויפגעהיטן אַ זעלטן בילד

אַן אַלטע קירכע, וועלכע איז שעפּטער רעמאָנטירט געוואָרן.

פון גאָט'ס תחית המתים (Zmartwychwstanie Panskie) געמאָלן אויף האָלץ. אין דער קאַפּליצע געפינט זיך דאָס הויפּט־בילד פון קריסטוסעס קרוינונג (Ukorowanie Chrystusa), אויך גע־מאָלן אויף האָלץ מיט אַ גיפּסענעם אונטערשלאַק. דער גאָר־גרויסער אַלטאַר און די זעלטענע מאָלערייען זיינען אומאָפּ־שאַצבאַרע דערמאָנונגען פון דער פּוליש־טשעכישער קונסט פון 14טן און 15טן יאָרהונדערט, וועלכע זיינען שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער מיטלאַלטערלעכער דייטשער קונסט. שפּעטער איז די קירכע איינגעפאַלן און ערשט אין מיטן 19טן יאָרהונדערט האָט מען אויף אירע חורבות אויפגעשטעלט אַ נייע קירכע (1856).

די צווייטע ווערסיע איז שוין אַ דאָקומענטאַרע. דער קעניג קאַזשימיערזש דער גרויסער האָט אין יאָר 1366 אַרויסגעגעבן בזשעזשין די פּריווילעגיע צו ווערן אַ שטאָט און אָפּהאַלטן פּעריאָדישע ירידים. די דאָזיקע פּריווילעגיע האָט דער קעניג זיגמונט אויגוסט נאָך אַמאָל באַשטעטיקט אין 1566. נישט אַלע היסטאָריקער זיינען איינשטימיק וועגן דער אויטענטישקייט פון דער פּריווילעגיע. עס איז וואַרשיינלעכער, אַז די ערשטע ווערסיע איז די ריכטיקע. לכבוד דער פּריווילעגיע פון קאַזשימיערזש דער גרויסער האָט מען אויפגעשטעלט די קירכע „הייליקער קרייץ" (Święty Krżyż).

אין 15טן יאָרהונדערט, נאָכן פאַרגרעסערן זיך פון דער שטאָט, איז געוואָרן אויפגעשטעלט די קירכע „הייליקער גייסט" (Święty Duch) צוזאַמען מיט אַ שפּיטאָל.

אַ נייע געמויערטע קירכע האָט אין יאָר 1737 אויפגעשטעלט יוזעף לאַסאָצקי, וועלכער איז אויך געווען דער גאָסטינינער קאַשטעלאַן (סטאַראָסטע). אין 1860 איז די קירכע איבערגעבויט געוואָרן דורכן פירשט איגנאַצי פּאָלקאָווסקי. אין 1627 האָט דער פּריץ קאַספּאַר לאַסאָצקי אויפגעשטעלט אַ רעפאָרמאַטן קלויסטער אין באַראַקקאַ סטיל. אין 12 יאָר שפּעטער (1639) האָט מען דאָרט צוגעשטעלט אַ קירכעלע. אין יאָר 1700 האָט אַדאַם לאַסאָצקי, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער קאַשטעלאַן אין סאָכאַטשעוו, אויפגעשטעלט אַ קירכע. אין 1719 האָט דער אָנגעזעענער שטאָטישער בירגער סטאַניסלאַוו בויאַקעוויטש אויפגעשטעלט אַ הילצערנע קירכע.

אַ באַקאַנטער רייזנדער מיטן נאָמען ווערדון האָט אין 1690 באַזוכט בזשעזשין און ער באַשרייבט זי ווי אַ פּרעכטיקע, גרויסע שטאָט מיט שיינע הייזער, באַזונדער דערמאָנט ער די קירכע אין גאָטישן סטיל פון 14טן יאָרהונדערט, און אויך אַ שלאָס (פּאַלאַץ), וואו עס האָט געוואוינט דער קאַשטעלאַן וועלכער איז געווען אַ מיטגליד אין סענאַט.

אין יאָר 1457 איז פּיאָטר לעלעוויטש [9]) פון בזשעזשינער געגנט באַשטימט געוואָרן אַלס קאַשטעלאַן אין אינאָווראָצלאַוו און איז שפּעטער געוואָרן אַ בעל־יועץ אין קעניגלעכן הויף. זיין נאָמען, אָדער זיין פאָטערס נאָמען, איז אונטערגעשריבן אויפן טראַקטאַט פון בזשעזשטש מיט דעם דייטשן „קרייץ ריטער אָרדן" אין יאָר 1436.

דער עקאָנאָמישער פאַנאַנדערבלי פון בזשעזשין איז געווען געפּאָרט מיט דער אַנטוויקלונג, וועלכע איז וואַרשיינלעך געווען זייער באַדייטנדיק מיט אַנדערע שטעט.

אין בזשעזשין, וועגן וועלכן עס האָט געשריבן סאַרניעצקי אין יאָר 1585, אַז עס זיינען דאָרט דאָ „געקליבענע, געניטע האַנטווערקער", איז געווען שטאַרק אַנטוויקלט די טעקסטיל־(טוך)־אינדוסטריע, און אויפן פּאָזנער מאַרק האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן טעקסטילן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, פון קוטנע, גרויצע, לעשנאָ, בזשעזשין [10]), פּלאָצק, שערפּץ, לויוויטש, לענטשיץ, קאָלאָ, אינאָווראָצלאַוו, לאָמזשע, ריטשיוואַל, פּלאָנסק, שעראַדז, און פון דאַנען זיינען זיי געפירט געוואָרן אין דער ריכטונג פון ווילנע און מינסק. און אין אַ צווייטע ריכטונג, אויפן מערב, ווי עס קאָן זיין, אַז זיי זיינען געבראַכט געוואָרן ווי האַלבע פאַבריקאַטן, וועלכע זיינען שפּעטער באַאַרבעט געוואָרן אויף פיינערע טוך.

אין 16טן יאָרהונדערט איז דער עקאָנאָמישער צושטאַנד פון דער שטאָט אַ זייער גוטער. אין 1576 שטייגט די איינקונפט פון בזשעזשין איבער די איינקונפט פון דער וואָיעוואָדסטווע־שטאָט לענטשיץ. דאָ זיינען נאָר אַ פּאָר ציפערן פון די שטאָטישע טאַקסעס:

פון וועג — 76 גריוונעס,
פון 40 פעסלעך שאַרפע געטראַנקען, בראַנפן — צו 24 גריוונעס,
פון 35 בעטלער, צו 12 גריוונעס,
פון 30 האַנטווערקער, צו 4 גריוונעס,
פון 50 לאָקאַטאָרן, צו 12 גריוונעס,
פון 12 פּרויען, צו 6 גריוונעס,
פון 10 פּרויען, צו 6 גריוונעס,
פון 3 פּרויען, צו 9 גריוונעס,
פון 3 פּרויען, צו 8גריוונעס,
פון 2 פּרויען, צו 4 גריוונעס.
פון האַנטווערקער געזעלן:
11 צו 8 גריוונעס,
פון 23 בעקער־געזעלן, צו 4 גריוונעס,
פון 29 קרעטשמער, צו 12 גריוונעס,
פון 9 פורמאַנס, צו 12 גריוונעס,
פון 10 קצבים, צו 12 גריוונעס,
פון 3 טוך־פאַבריקאַנטן, צו 12 גריוונעס,
פון 7 פאַרמיטלער, צו 12 גריוונעס,
פון 79½ שטיק אויסגעאַרבעטע לינען, צו 20 גריוונעס.

צוזאַמען האָט די שטאָט געצאָלט 271 פּלאָרענצעס [11]), 11 גריוונעס און 4 דינאַרן. אידן האָבן דעמאָלט געשפּילט אַן אַקטיווע ראָלע אין ווירטשאַפטלעכן לעבן.

סטריקאָוו, וועלכע האָט אין יענער צייט אויך געהאַט גרויסע מערק, האָט נאָר געצאָלט 61 פּלאָרענצעס.

דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן אין בזשעזשין, ווי אומעטום אין מיטלאַלטער, איז אין גאַנצן געווען רעגולירט פון קלויסטער. דער גלח האָט געבענטשט די סוחרים אין טאָג פון יריד און געהאַט אַ דעה אין לעבן פון יעדן יחיד פון זיין געבוירן ביזן טויט. דער קאַטוילישער קלויסטער האָט זיך באַטראַכט פאַרן היטער פון רעליגיע, וואָס איז נאָך נישט שטאַרק איינגעפונדעוועט געווען אין די הערצער און מוחות פון די איינוואוינער. בכלל איז בזשעזשין געווען פון די פריע פּלעצער וואו רקיסטנטום האָט זיך ווייט צעשפּרייט. שוין אין 1180 איז אין דער וואָיעוואָדעשטאָט לענטשיץ פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָר פון די קירכלעכע סינאָדן, וואו עס זיינען באַשטימט געוואָרן געוויסע באַגרענעצונגען קעגן אידן. אין דעם צוזאַמענקונפט האָבן זיך באַטייליקט: באָלעסלאַוו, דער פירשט פון שלעזיע אין ווראָצלאַוו, לעשעק דער מאַזאָווישער, און אַטטאַן פון פּויזן, אַ חוץ אַ גרויסע צאָל קריסטלעכע גייסטלעכע.

אין 18טן יאָרהונדערט מערקט זיך אַ געוויסע ירידה אין בזשעזשין צוליב די אָפטע מלחמות און אינערלעכע קריגערייען אין פּוילן. אין 1772 האָט פּרייסן באַקומען די סאַמע פּוילישסטע געגענטן פון דער פּוילישער מלוכה: פּאַמערן, מאַלבאַרגישע און כעלמנישע וואָיעוואָדסטוועס. מיטן אויסנאַם פון די שטעט דאַנציק און טוירן. צוואַנציק יאָר שפּעטער האָט פּרייסן פאַרכאַפּט דאַנציק און טוירן, די וואָיעוואָדסטוועס פּויזן, גנעזן, אינווראָצלאַוו, גאַנץ קאַלישער געביט, בריסק, קויאַווע, די געגנטן פון שעראַדז, וויעלון, לענטשיץ, פּלאָצק, אַ טייל פון ראַווער און מאַזאָוויעצקער געביט, מיט אַ באַפעלקערונג פון 1,200,000 נפשות. דעמאָלט איז בזשעזשין אַרונטער אונטער פּרייסישער הערשאַפט און איז געוואָרן דאָס זיך־אָרט פון לאַנד־ראַט אונטערן נאָמען דרום־פּרייסן (Sud Preussen). (אין דעם פּעריאָד איז לויט אַ קייסערלעכן דעקרעט, פון 17טן אַפּריל 1797, געוואָרן פאַראָרדנט, אַז יעדער איד זאָל צו זיין אידישן נאָמען צוגעבן אויך אַ פאַמיליע־נאָמען, וואָס ער מעג זיך אַליין אויסקלייבן). דאָס האָט געדויערט 14 יאָר, פון 1792 ביז 1806. אין דעם פּעריאָד האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע דייטשע איינוואַנדערונג קיין בזשעזשין. אויך האָט דאָס דעמאָלטיקע שטעטעלע לאָדזש געהערט צום בזשעזשינער פּאָוויאַט.

א גאַס אין בזשעזשין.
ביים ראָג פון די גאַסן
טראוגוטאַ און נייע שטאָט.
אויף רעכטס איז דאָס הויז
וואו עס האָט געוואוינט
דאָקטאָר סטאָדאָלקעוויטש,
און אויף לינקס
איז דאָס הויז
פון אריה דוד פערלמוטער.

דער פרייסישער קיסר האָט ענדע 18טן יאָרהונדערט באַזוכט בזשעזשין, בעת ער האָט באַרייזט די פריש־איינגענומענע פוילי־שע טעריטאָריעס. אַביסל לענגער האָט זיך דער קיסר אויפגע־האַלטן אין אויאַזד, אַ שטעטל לעבן בזשעזשין.

פון 1807 ביז 1815 איז בזשעזשין, לויט נאַפּאָלעאָנס פאַר־טיילונג, איבערגעגאַנגען צום וואַרשעווער פירשטנטום.

די דריטע און לעצטע חלוקה פון פוילן — בעת דעם העל־דישן קאַשטשדשקא־אויפשטאַנד אין 1795, וואָס איז ראַטיפיצירט געוואָרן אין פעטערבורג דעם 26טן יאַנואַר 1797 — האָט געגעבן פרייסן די רעשטלעך פון ראַווער און מאַזאָוויעצקער וואָיע־וואודסטוועס מיט וואַרשע בראַש און עס אַ נאָמען געגעבן „ניי־מזרח־פרייסן" (Neu Ostpreussen).

לויטן באַשלוס אויפן באַרימטן ווינער קאָנגרעס (1815), וואו עס זיינען זיך צונויפגעקומען די סאַמע שפּיצן פון דער דעמאָל־טיקער רעאַקציאָנערער אייראָפּע מיט מעטערניך בראַש, איז בזשעזשין, צוזאַמען מיט קאָנגרעס־פוילן, אַריבער אונטערן שוץ פון צאַרישן רוסלאַנד, און צו איר באַלאַנגט ביזן יאָר 1914. נאָכדעם האָט דער צאַר אַלעקסאַנדער דער ערשטער באַזוכט די וויכטיקסטע שטעט אין פוילן, צווישן זיי אויך בזשעזשין און דאָס שטעטעלע לאָדזש (1825). בזשעזשין האָט אין אָנפאַנג 19טן יאָר־הונדערט געהאַט פיר מאָל אַזוי פיל מענטשן ווי לאָדזש. דער צאַר האָט געלויבט בזשעזשין.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז בזשעזשין אָקופּירט געוואָרן פון דייטשלאַנד, אין 1914, ביז דער פּראָקלאַמירונג פון פוילנס זעלבסטשטענדיקייט אין יאָר 1918.

דאָס מאָדערנע בזשעזשין וואָס מיר האָבן געקענט איז אַנט־שטאַנען און זיך אַנטוויקלט אָן שום טראַדיציע; זי איז געגאַנגען פאָרויס בלויז ווי אַן אַרויסוואוקס פון דעם אינדוסטריעלן פאַנאַ־דערבלי אין גאַנץ פוילן אין 19טן יאָרהונדערט און אין גאָר נאָענטן שייכות מיט דעם רעש׳יקן אינדוסטריעלן וואוקס פון לאָדזש און אומגעגנט. מיר מוזן דעריבער באַטראַכטן דאָס בזשעזשין פון 19טן און 20טן יאָרהונדערט אָן צוזאַמענהאַנג מיט די פריערדיקע יאָרהונדערטער פון פאַרן פאַנאַנדערטיילן פוילן אין יאָר 1793.

II

טעקסטיל־אינדוסטריע און שניידעריי אין בזשעזשין

א.

די אַנטוויקלונג פון שניידעריי אין בזשעזשין איז אויפגעקומען נאָך דעם ווי אַנדערע פּראָדוקציע־פאָרמען, וועלכע האָבן אין 18טן יאָרהונדערט זיך צעבליט אין גאַנץ פוילן.

אין ענדע 18טן יאָרהונדערט איז צווישן דער פאַרמעג־לעכער פוילישער באַפעלקערונג געוואָקסן די נויטווענדיקייט און דער באַוואוסטזיין צו אינדוסטריאַליזירן דאָס לאַנד. אויך דער אייגנטימער פון בזשעזשין, דער פּריץ לאַסאַצקי, וועלנדיק דער־הויבן די שטאָט פון איר געפאַלענער מדרגה, האָט אָנגעהויבן אַראָפּברענגען דייטשע טוך־וועבער פון פרייסן, זיי זאָלן אין בזשעזשין אויסאַרבעטן סחורות. ער האָט זיי געגעבן פאַרשידענע פריווילעגיעס. אויך האָט מען זיי אָפּגעגעבן די צפון־מזרח׳דיקע טייל שטאָט (ניי־שטאָט), זיי זאָלן דאָרט זיך בויען היימען. אין 1801 האָט זיך דאָרט באַזעצט אַ געוויסער יאָהאַן פרעהליך. אין יאָר 1802 זיינען געקומען די ברידער קריסטיאַן און סאַמועל אַרנאַלדט. סאַמועל האָט אין 1804 באַקומען פוילישע בירגער־שאַפט.

נאָכן ווינער קאָנגרעס (1815) ווען פוילן איז ענדגילטיק צעטיילט געוואָרן צווישן דייטשלאַנד, רוסלאַנד און עסטרייך, האָבן פיל דייטשן אַריינגעשטראָמט קיין בזשעזשין. שפּעטער, מיט דער גרויס־קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג פון לאָדזש, האָבן פיל פון זיי פאַרלאָזט בזשעזשין און זיך באַזעצט אין לאָדזש און אין די אַרומיקע שטעטלעך. גאָר באַזונדער האָט זיך מיט די דייטשע האַנטווערקער אין בזשעזשין פאַראינטערעסירט איזאַ־בעלאַ לאַסאַצקאַ, וועלכע האָט געשטאַמט פון דער באַרימטער אַריסטאָקראַטישער משפּחה אַגינסקי. זי האָט געהאָלפן די ניי־געקומענע אין בויען און אַנטוויקלען די טוך־אויסאַרבעטונג. א. שאַלעווסקי שרייבט אין 1851: „די טייל שטאָט לאַסאַטשען (אַזוי גערופן נאָך דעם אייגנטימער, דער פּריץ לאַסאַצקי) איז באַוואוינט דורך געניטע האַנטווערקער".

דער גרויסער צושטראָם פון קאָלאָניזאַטאָרן האָט אין אַ קורצער צייט געענדערט דעם אויסזען פון דער שטאָט. בזשעזשין וואָס האָט נאָך אין יאָר 1795, באַלד נאָכן פאַלן פון פּוילן, געציילט אַ 250 פאַמיליעס, שוין אַריינגערעכנט די אידן, געמויערטע הייזער קוים 5, הילצערנע הייזער 184; דאָך אין דער צייט פון דער פרייסישער הערשאַפט, איז בזשעזשין געוואָרן די רעזידענץ פון לאַנד־ראַט (בזשעזשין און אומגעגנט איז אַריינגעפאַלן צום פרייסישן קיסר אין יאָר 1793).

די אַרבעט צו אינדוסטריאַליזירן די שטאָט אין קאָנגרעס־פּוילן, האָט אין אַ קורצער צייט אָנגעהויבן ברענגען פרוכט. אין יאָר 1818 האָט שוין בזשעזשין געציילט 80 טוך־אויסאַרבעטער. יעדער וואַרשטאַט האָט באַשעפטיקט לוין־אַרבעטער; געווען וואַרשטאַטן וואָס האָבן באַשעפטיקט ביז 70 אַרבעטער און אַרבעטערינס. אין יאָר 1824 האָבן זיך שוין באַשעפטיקט מיט טוך־וועבעריי 194 מייסטערס. מען האָט פאַבריצירט גראַנאַטענע טוך פאַר מיליטער.

דער פונאַנדערבלי פון דער טוך־אינדוסטריע האָט באַדייטנדיק באַאיינפלוסט די פאַרגרעסערונג פון דער באַפעלקערונג אין שטאָט. אין 1827 ווערט שוין אָנגעגעבן די באַפעלקערונג אויף 3492 איינוואוינער. אידן האָבן דעמאָלט אויסגעמאַכט 27.1 פּראָצענט. וואוין־הייזער זיינען שוין געווען 299.

אין יאָר 1831 ווערן איינגעשטעלט גרענעצן פאַר דער שטאָט. מיר האָבן ווייניק מאַטעריאַלן אָפּצושאַצן ווי די איינגעשטעלטע גרענעצן האָבן באַווירקט די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. עס ווייזט זיך אָבער אַרויס, אַז די טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען איז הויפּטזעכלעך געגאַנגען פאַרן אינערלעכן מאַרק. קיין גרויסע ווירטשאַפטלעכע ענדערונגען באַמערקן זיך נישט. אין יאָר 1839 ווערט לאַסאַטשין (די טייל וואָס האָט געהערט צום פּריץ לאַסאַצקי) איבערגעגעבן צו דער מלוכה. אין יאָר 1851 ווערט שוין אָנגעגעבן 4783 איינוואוינער, חוץ מיליטער. די צאָל שטענדיקע איינוואוינער איז דאָ פיל גרעסער ווי אין דער פּאָוויאַטאָווער שטאָט ראַווע, צו וועלכער בזשעזשין האָט דעמאָלט געהערט. אין דער צאָל גייען אַריין 2404 קאַטאָליקן, 1887 אידן און 587 עוואַנגעליקן.

אויף וויפיל דאָס איינפירן אַ צאָל גרענעצן צווישן קאָנגרעס־פּוילן און קיסר׳לעכן רוסלאַנד האָט נישט אַרויסגערופן קיין גרויסע ענדערונג אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע, אויף אַזוי פיל האָט די אַנטוויקלונג פון דער לאָדזשער טעקסטיל־אינדוסטריע און ספּעציעל דאָס איינפירן פּאַראָווע (דאַמף) מאַשינען און מעכאַנישע אויסבעסערונגען, געשאַפן אַן איבערוועלטיקן קאָנקורענץ־כוח פאַר די בזשעזשינער פאַבריקאַנטן און אויך פאַר די טוך־וועבער אין די אַרומיקע שטעטלעך. די ביליקע לאָדזשער אויסאַרבעטונגען האָבן באַהערשט דעם היימישן מאַרק און אויך געפונען אַ ברייטן אָפּזאַץ אין רוסלאַנד. די גרויסע רוסישע נאָכפראַגע אויף לאָדזשער סחורות, האָט באַאיינפלוסט דעם וואוקס פון דער לאָדזשער טעקסטיל־פּראָדוקציע און גלייכצייטיק איז די בזשעזשינער טעקסטיל־פּראָדוקציע געפאַלן.

„אין דער שטאָט" — שרייבט שעלעוווסקי — „וואָס האָט ביז די ווייטסטע פּוילישע צייטן, וואָס מען קאָן גאָרנישט געדענקען, דאָ האָט געבליט טוך־אויסאַרבעטונג און זי האָט זיך דערהאַלטן ביז די לעצטע טעג. איצט ווערן בלויז דורכשניטלעכע סאָרטן אויסגעאַרבעט, אַזעלכע פאַבריקאַנטן פון באַהי, דערי, שאַלן א. וו., זיינען געבליבן בלויז 16, ספּעציעל איז גרויס די נאָכפראַגע אויף די בזשעזשינער עלעגאַנטע דערי אין וואַרשע. טוך־פאַבריקאַנטן זיינען דאָ 74, צוויי פאַרבערייען, צוויי זאָקן־שטריקער־פאַבריקאַנטן, איין אויל־שלעגער, האַנטווערקער זיינען דאָ 277, שוסטערס 77, שניידערס 67, בעקערס 19. עס קומען דאָ פאַר יאָרמערק און טערג, ספּעציעל אויף תבואות און בהמות, פערד און אַלץ אויף וואָס מען דאַרף נישט צאָלן קיין ראָגאַטקע, פאַרשידענע טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען פון בייוול, לינענס, שוכוואַרג, אָנגעטוועכע א. א. וו. די שניידער און שוסטער פירן ארום זייערע אויסאַרבעטונגען אין אַנדערע שטעט און די קונים פרעגן זיך שטאַרק נאָך אויף די בזשעזשינער אַרטיקלען. יאַרמערק אין בזשעזשין קומען פאָר 14 מאָל אין יאָר".

אויסרעכענענדיק די „פּראָדוצירער און הענדלער", נעמט שעלעוווסקי אַרונטער אונטער דעם נאָמען אַלע סאָרטן אויסאַרבעטונגען און האַנדל, וועלכע זיינען אַרויסגעטראָטן אויף די יאַרמערק און טערג אין בזשעזשין. דעמאָלט זיינען געוועלבער געווען אַ זעלטנהייט. דער אויסטויש איז פאָרגעקומען אויפן שטאָטישן מאַרק, אין דער צייט פון די מערק.

פאָלגנדיקע פּראָדוצענטן און סוחרים זיינען געווען אין בזשעזשין: שטאָטישע סוחרים 3, קרעמערס 23, וויינהענדלער 3, אָקעוויט־האַנדל 1, יאַטקעס 13, פורמאַנעס 10, רימאַרעס 4, בייוול־פאַבריקאַנטן 8, טוך־הענדלער 11, אייזן־הענדלער 6, תבואה־הענדלער 15, זאַלץ־הענדלער 25, גלעזערס 3, האָלץ־הענדלער 15, טעפּ־הענדלער 15, קוימען־קערער 1, לעדער־הענדלער 5, וואָל־הענדלער 9, הערינג־הענדלער 14, מעל־סוחרים 15, מוזיקאַנט 1, אָגראָדניקעס (גערטנער) 3, 8 פּראָדוצירער און פאַרקויפער פון ליכט און זאַלץ, עסיק 3, אויל־שלעגער 5, פּאַפּיר 4, פאַרשידענע 18, טאַנדעטניקעס 4 און 2 גאַסט־הייזער אָדער האָטעלן".

די פאַבריקאַנטן אַרבעטן אויס טעקסטיל פון מיטעלן סאָרט 37,800 אַרשין, פּראָסטע 27,880 אַרשין. די ווערט פון די מאַשינען און איינריכטונגען איז 4,575 רובל. אַ חוץ דעם האָט כמעט יעדער איינער אַ שטיקל נחלה. אויב איז ווער נישט דערפאָלגרייך אין זיין ספּעציאַליטעט, העלפט דאָס שטיקל לאַנד אים אַרויס.

פאַראַן דאָ 6 צעכן: טעקסטיל (טוך־וועבעריי), טעפּער, בעקער, שניידער, שוסטער (דייטשן האָבן געהאַט אַ באַזונדערן צעך). שטייערן, געוויכט און לאַנד־אָפּצאָל צאָלט די שטאָט 2,737 רובל מיט 8 קאָפּיקעס.

באַטראַכטנדיק שעלעוווסקיס שילדערונג, פירט אַלץ צום נאַטירלעכן אויספיר, אַז די פאַבריקאַנטן זיינען געווען אייגנטימער פון וועב־וואַרשטאַטן, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי זיך אין דער היים, טיילמאָל מיט דער הילף פון איינעם אָדער עטלעכע האַנטווערקער־וואַרשטאַטן; געאַרבעט האָבן זיי מיט דער משפחה און געדונגענע אַרבעטער. די האַנטווערקער זיינען אין אַ געוויסער מאָס געווען אומאָפּהענגיק סיי אין אַרבעט און סיי אין געביט פון פּראָדוצירן. אין ווייטערדיקן גאַנג, אין קאַמף מיט די מאַשין־פּראָדוקציעס, ווערן אָט די שיכטן אַרויסגעשטויסן פון זייער זעלבסטשטענדיקער ראָלע און די ווייט־גרויסע מערהייט ווערט פּראָלעטאַריזירט. אַנדערע זיינען געוואָרן „כאַלופּניקעס" (היים־האַנטווערקער).

אָט איז אַ טאַבעלע פון אומאָפּהענגיקע טעקסטיל־פאַברי־

טאַבעלע נומער 1

יאָר	צאָל מייסטערס	צאָל אַרבעטער	פּראָדוקציע אין אַרשינען	פּראָדוקציע אין רובל
1801	1	—	—	—
1818[1]	80[1]	114	—	—
1824	194	612	—	—
1851	90	—	65.680	27.607
1880[2]	25[2]	—	—	158.800
1886	19	25	—	4.110
1892	13	15	8.690	—
1893	14	15	—	9.600
1899	6	11	—	2.100
1900	3	10	—	2.000
1901	5	10	—	2.280

1) לויט אינפאָרמאַציע פון וויצע־בורמיסטשט בויאַקעוויטש.

2) אַרגעלבראַנדס ענציקלאָפּעדיע.

קאַנטן און זייער שטופנווייזער אומקום אין משך פון 100 יאָר. אַלס אויסגאַנג וועלן מיר נעמען די דאַטע פון יאָר 1801 ביז 1901:

די טאַבעלע ווייזט אויפן שנעלן וואוקס פון דער טעקסטיל־פּראָדוקציע ביזן יאָר 1840. אין די ווייטערדיקע 50 יאָר קעמפט די בזשעזשינער טעקסטיל־פּראָדוקציע מיט דער לאָדזשער טעקסטיל־אינדוסטריע. די קאָנקורענץ האַלט נישט אויס און מיט דער צייט שליסן זיך כמעט אַלע אייגענע וואַרשטאַטן. וואָס פאַר אַן איינפלוס די טעקסטיל־אינדוסטריע (טוך־וועבעריי) האָט געהאַט אויף דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פון שטאָט און אירע איינוואוינער, ווי אויך אויפן פונאַנדערבלי פון דער שטאָט — באַווייזט די טאַבעלע נומער 2.

טאַבעלע נומער 2

יאָר	צאָל איינוואוינער	קאַטאָליקן	ייִדן	פּראָטעסטאַנטן	צאָל הייזער
1827[1]	3.492	—	27.1%	—	299[2]
1859[3]	5.185	40.0%	47.0%	13.0%	459
1886	7.420	—	—	—	538[4]
1890	7.980	41.2%	47.2%[5]	11.5%	558
1893[6]	8.794	38.9%	49.9%	11.1%	682
1900	9.641	—	—	—	—
1903[7]	9.181	—	—	—	—
1905	—	—	—	—	—
1907	16.920	40.0%	—	—	—
1910[8]	15.581	—	—	—	—
1913	17.108	—	54.4%	—	—

1) פּ. ראַדעצקי.

2) פּ. ראַדעצקי.

3) Encyklopedia powszechna.

4) Obozy Piotrkowskiej Gubernii.

5) אַרגעלבראַנדס ענציקלאָפּעדיע.

6) שטראַסבורגער און גראבסקי.

7) „טידזשען", פּיעטרקאָוו (1903) — Tydzien Piotrkowski.

8) Rocznik Statystyczny.

ב.

שניידעריי

דער אָנפאַנג פון שניידערישער היים־אַרבעט אין בזשעזשין דערגרייכט צום יאָר 1886. פריער זיינען אין שטאָט געווען אַ צאָל שניידערס, קריסטן און אידן, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַרן אָר־טיקן געברויך. די קריסטן — טיילווייז אויך לאַנד־אייגנטימער — האָבן אויסגעאַרבעט „ווייסע סחורה" פון ריינעם ווייסן וואָל. זיי האָבן געגייט ווייסע סוקמאַנעס פאַר פּויערים פון לויוויטשער „קשענסטוואָ". זיי האָבן דאָס צעפירט אויף די מערק אין לויוויטש, פּיאָנטקע, זשיכלין און אַנדערע ערטער. די דאָזיקע אינדוסטריע, אין דער מאָס, ווי די לאָדזשער בייוול־אויסאַרבעטונג, האָט פאַרשיט די אַרומיקע מערק, איז שטופנווייז געפאַלן און אין די לעצטע 20 יאָר זיינען געבליבן בלויז צוויי לעצטע שניידערס (בודזשעווסקי און בויאַקעוויטש).

אין יאָר 1886 האָבן עטלעכע אידישע שניידערס אָנגעהויבן נייען אָנצוגער פון אַזוי־גערופענעם „פילקאַ"־טוך. זיי האָבן דאָס געפירט צום פאַרקויף קיין וואַרשע. אין אָנהויב האָט מען זיך פאַרנומען בלויז מיט נייען הויזן, דאָס האָבן געטאָן די שניידערס: ווינטער, דיאַמאַנט און ראָזען, שפּעטער האָבן זיי אויך געמאַכט וועסטלעך און דערנאָך מאַרינאַרקעס, פירנדיק דאָס אַלץ קיין וואַרשע אויף פּראָבע, וואוהין עס זיינען געקומען רוסישע קאָמיסאָנערן איינצוקויפן אָנצוגער (סוטס) קיין רוסלאַנד.

פון דעם באַשיידענעם אָנפאַנג אַנטשטייט דער ערשטער מאַגאַזין ביי דיאַמאַנטן. לויט די רייד פון די אָרגאַניזאַטאָרן „האָט מען דעם גאַנצן מאַגאַזין געקאָנט אַרויפלייגן אויף איין טיש". די אונטערנעמער צוזאַמען מיט די געזעלן האָבן געאַרבעט אין איין צימער. אַנדערע האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם קאָאָפּעראַטיוו און נישט קאָנענדיק צו אים צושטיין, האָבן זיי אַליין באַשלאָסן צו שאַפן אַ צווייטן קאָאָפּעראַטיוו, אין וועלכן עס זיינען אַריין: ניימאַן, מאַיער הארן און כיל ראָזענשטראוך. די ערשטע צוויי האָבן געגייט מאַרינאַרקעס און דער דריטער — פּאָרלעך[12]) (הויזן מיט וועסטלעך).

ווי מיר זעען, איז באַלד ביי דער ערשטער סטאַדיע פון שניי־דעריי אין בזשעזשין אַדורכגעפירט געוואָרן אַ פאַנאַנדערטייל פון אַרבעט. יעדער האָט זיך ספּעציאַליזירט אין איין טייל פון אָנצוג. דער אופן פּראָדוצירן איז שפּעטער נאָך מער צעטיילט געוואָרן. אויך אַנדערע שטעט האָבן איבערגענומען דעם בזשעזשינער סיסטעם פון אַרבעט.

ווען שניידער האָבן זיך דערוואוסט, אַז די דורך זיי אויסגע־אַרבעטע מענער־מלבושים, פאַרקויפט אין וואַרשע, גייען גאָר פון וואַרשע קיין רוסלאַנד, האָבן זיי אָנגעהויבן אָנבינדן אַ דירעקטן קאָנטאַקט מיט רוסישע פירמעס. צוגעהאָלפן אין דעם האָט דער צוגערייזטער פון קעשינאָוו אין יאָר 1892 אהרון לעכטרעגער, וועלכער איז בוכשטעבלעך רואינירט געוואָרן דורך אַ פּאָגראָם אין רוסלאַנד. זייענדיק אַליין אַ קאָמיסאָנער און קענענדיק דעם רוסישן מאַרק, האָט ער אַרויסגעשיקט צו רוסישע סוחרים מוס־טערן מיט בזשעזשינער שניידער־אויסאַרבעטונג. באַלד האָבן אָנגעהויבן גיין קלענערע טראַנספּאָרטן אָנצוגער קיין רוסלאַנד. ער איז אויך געווען פון די ערשטע צו צאָלן פאַר סחורה מיט וועקסלען, וואָס האָט פאַראורזאַכט אַ פאַרגרעסערטע פּראָדוקציע.

די כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפט פון שניידעריי אין יענער עפּאָכע איז דאָס אַנטשטיין און זיך ברייט אַנטוויקלען פון די אַזוי־גערופענע מאַגאַזינען, וועמענס אייגנטימער, די מאַגאַזינערן, האָבן אַנגאַזשירט אַ געוויסן קאַפּיטאַל און געאַרבעט אויף לאַגער, געאַרבעט האָבן זיי אַליין און אויך אַרויסגעגעבן צו שניידער אַהיים.

אין יאָר 1892 באַשרייבט דער פּיעטרקאָווער „טידזשען", אַז אין בזשעזשין איז פאַראַן אַ וואַרשטאַט פון מענער־אָנגעטועכץ, צוזאַמען מיט אַ סקלאַד פון נאַפּט. אין יאָר 1894 דערגרייכט שוין די צאָל מאַגאַזינען מיט אַ יערלעכן אומזאַץ פון 79,000 רובל [13]).

דאָס יאָר 1893 האָט זיך אויסגעצייכנט פאַר דעם ניי־אַנטשטאַנענעם שניידעריי מיט באַדייטנדיקע באַנקראָטן, כמעט אַלע מאַגאַזינערן האָבן נישט געצאָלט רעגולער. די איינציקע אויסנאַמען זיינען געווען שוטענבערג און זיגמאַנטאָוויטש, איינע פון די גרעסטע פירמעס אין בזשעזשין, האָבנדיק אַ סאָלידן פינאַנציעלן באָדן און אַן אָרגאַניזירטע בוכהאַלטעריע, האָט זי באַוויזן נישט בלויז איבערצוקומען די שווערע צייט, נאָר זיך אַפילו פאַרגרעסערן, און אין יאָר 1908 האָבן זיי פאַרלייגט אַן אייגענע באַנק. די צאָלרייכע באַנקראָטן וויזן אָן אויף דעם שפּעקולאַטיוון כאַראַקטער פון שניידעריי אין דער צייט פון אַנטשטיין די מאַגאַזינען. דער געקומענער רוסישער עלעמענט האָט נישט געטראַכט צו אַנטוויקלען שניידעריי, נאָר ווי אַזוי שנעל רייך צו ווערן. אַן אָפּקלאַנג פון יענע באַנקראָט־געשעענישן האָבן אויך געפונען אַן אָרט אין דער פּרעסע, וואו מיר געפינען פאָלגנדיקן נאָטיץ פון בזשעזשין:

פון די באַנקראָטן ליידן די פאַבריקאַנטן פון לאָדזש, טאָמאַשאָוו, זגערזש, ביאַליסטאָק און אַ גאַנצע מאַסע קבצנים־שניידער אין בזשעזשין, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס אַריינגעלייגט וואָכן און חדשים אַרבעט און אויך זייערע אָפּשפּאַרונגען און וועקסלען וועלכע ווערן נישט געצאָלט. עס קומט אַריין אַ געוויסע סטאַגנאַציע און איבער טויזנט מאַשינען שטייען ליידיק.

אין יאָר 1894 האָט זיך די לאַגע גוט פאַרבעסערט. עס זיינען פאַרקויפט געוואָרן אָנצוגער פאַר 3 מיליאָן רובל. טייל פון די באַנקראָטירטע פירמעס אַרבעטן שוין ווידער, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך פאַרגלייכט, צאָלנדיק פון 20 ביז 40 פּראָצענט פאַר די חובות.

אין אַלגעמיין דאַרף מען אונטערשטרייכן, אַז זינט דער אַנטשטייאונג פון שניידעריי אין בזשעזשין, זיינען אין פאַך געווען ציקלישע קאָניוקטורן, צייטן גוטע און שאַרפע קריזיסן. דער קריזיס רופט אַרויס באַנקראָטן און פיל אַנטלויפן קיין אויסלאַנד. ווען די צייט בעסערט זיך, רעגולירט מען טיילווייז די חובות און עס ווערט ווייטער פּראָדוצירט. פאַר אַן אילוסטראַציע וועלן מיר נעמען די יאָרן 1894 ביז 1896 איינגערעכנט. אין אָנהויב 1894 איז געווען אַ שטילשטאַנד, באַלד איז געוואָרן אַ סך אַרבעט. 1895 איז געווען אַן אויסערגעוויינטלעך גוט יאָר, שניידער האָבן נישט געקאָנט נאָכקומען די באַשטעלונגען פון רוסלאַנד, בזשעזשין לעבט איבער אַ צייט פון פּראָספּעריטי. אין יאָר 1896 קומט אַן איבערברוך: ווייניק אַרבעט, אַ גרויסע צאָל באַנקראָטן [14]). מיר זעען דעריבער, אַז יאָר־יערלעך לעבט דער בעל־מלאכה איבער פאַרשידענע צייטן, אָפּהענגיק פון דער נאָכפראַגע אויף זיין פּראָדוקציע. פאַראַן אַ שטענדיקע אומזיכערקייט, וואָס איז ענג פאַרבונדן מיט דעם אופן פון פּראָדוקציע אויף לאַגער.

ווי מיר זעען, זיינען די שאַפער און אָרגאַניזירער פון שניידערישן לאַגער־סיסטעם געווען אידן געקומענע פון רוסלאַנד. די רוסישע אידישע עמיגראַנטן האָבן אויך דערמוטיקט צו שאַפן אַרבעטס־קאַדערן, מייסטערס און געזעלן. די דערשיינונג ווייזט זיך אַרויס באַזונדער בולט אין דער באַוועגונג פון דער באַפעלקערונג. די שטענדיקע און נישט־שטענדיקע איינוואוינער פון בזשעזשין, און ספּעציעל אין דעם שנעלן וואוקס פון דער שטאָט.

צו אילוסטרירן דאָס, גיבן מיר דאָ דעם וואוקס פון אייניקע שטעט אין דער צייט פון 1860—1921, לויט וויינפעלדן.

אין דעם צייט־אָפּשניט קומט פאָר אַ שנעלע פאַרגרעסערונג פון דער באַפעלקערונג. נאָך דער מלחמה איז דאָס פאַלן פון דער בזשעזשינער באַפעלקערונג גאַנץ באַדייטנדיק. פּראָפעסאָר בוזקאַגיט אָן, אַז אין די יאָרן 1819—1858 איז די באַפעלקערונג אין קאָנגרעס־פּוילן געוואָקסן 35%. בזשעזשין איז אין דער צייט פון 1823 ביז 1853 געוואָקסן 68%. פון 1858 ביז 1910 איז די באַפעלקערונג אין קאָנגרעס־פּוילן געוואָקסן מיט 167 פּראָצענט, און פאַר דער זעלבער צייט איז בזשעזשין געוואָקסן כמעט צוויי מאָל אַזוי פיל — 300 פּראָצענט.

די אָנגעוויזענע ציפערן וויזן אויף צוויי וויכטיקע פּעריאָדן: ערשטנס, די יאָרן 96־1890, ווען רוסיש־אידישע עמיגראַנטן זיינען צאָלרייך געקומען קיין בזשעזשין און פאַרלייגט שניידערישע אונטערנעמונגען; און צווייטנס, די יאָרן 14־1905, די צייט פון דער באַנייטער רוסיש־אידישער עמיגראַציע אונטערן איינפלוס פון דער רעוואָלוציע (1905) און פּאָגראָמען אין אוקראַינע.

אין 1907 קומען קיין בזשעזשין 3500 נפשות, וואָס דאָס מאַכט אויס 21 פּראָצענט פון יענערצייטיקער באַפעלקערונג פון שטאָט. מאַכט טאַקע די אידישע באַפעלקערונג אויס אין 1903 — 55 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז דער פּראָצענט עטוואָס געפאַלן.

צוליב דעם שנעלן וואוקס פון דער באַפעלקערונג ווערט אַ שטאַרקער מאַנגל אין וואוינונגען און אַ גאָר גרויסער דוחק אין לאָקאַלן פאַר מאַגאַזינען. עס ווערט אַ שטאַרקע בויי־באַוועגונג. מען בויט פילשטאָקיקע הייזער. די צאָל געמויערטע הייזער, וועלכע האָבן נאָך אין יאָר 1859 אויסגעמאַכט קוים 2 פּראָצענט, האָט שוין אין יאָר 1904 איבערגעשטיגן 23 פּראָצענט. די געמויערטע הייזער האָבן אויך פאַרגרעסערט די זיכערקייט פאַר פייער [15]).

מאַגאַזינערן, מייסטערס, געזעלן

אין דער שניידער־פּראָפעסיע זיינען פאַראַן דריי הויפּטשיכטן: מאַגאַזינערן, מייסטערס און געזעלן (לערן־אינגלעך און האַנט־נייערינס געהערן צו דער געזעלן־קאַטעגאָריע). נעבן די דריי־הויפּט־שיכטן זיינען פאַראַן אַ ריי אומאָפּהענגיקע בעלי־מלאכות, וואָס אין זייער אַרבעט זיינען זיי אינגאַנצן ווירטשאַפטלעך אָפּהענגיק אין שניידעריי, דאָס זיינען: וואַטעמאַכער, לעכערנייער, און מען קאָן אויך צורעכענען בוכהאַלטערן און מאַגאַזין־אָנגעשטעלטע. די פאָלגנדיקע טאַבעלע פון יאָר 1921 וויזט די צאָל באַשעפטיקטע און די צאָל נפשות וואָס לעבן פון שניידעריי [16]).

שטאָט	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1913	1921	וואוקס אין פּראָצענטן 1800-10	1910-21	1800-1921
	די באַפעלקערונג אין טויזנטער										
וואַרשע	161.0	297.0	383.0	523.1	686.0	781.0	845.1	931.2	+ 485.1	+119.2	+ 578.4
לאָדזש	32.6	39.0	45.2	136.1	288.1	480.3	450.3	451.8	+1473.6	− 94.0	+1385.9
טשענסטאָכאָוו	9.0	14.8	21.2	28.7	47.6	72.6	89.6	89.6	+ 806.7	+112.7	+ 900.9
בזשעזשין	5.1		6.3	7.9	15.5	15.5	17.1	10.5	+ 300.4	− 68.4	+ 207.8

	צוזאַמען	צאָל נפשות וואָס לעבן פון שניידעריי
מאַגאַזינערן	50	174
צושניידער	9	35
בוכהאַלטערס	5	22
וואַטעמאַכער	12	52
וואַטעאַרבעטער	22	80
שניידער מייסטער	308	1396
	406	1759
געזעלן	450	622
לערן־אינגלעך	255	125
האַנטנייערינס	248	200
מייסטערינס, פרויען	27	60
לעכערנייער	10	65
	990	1072
		2831

דער וואַרשטאַט אין בזשעזשין איז לרוב אין דער קיך, אַפילו ווען דער מייסטער האָט נאָך איין אָדער מער צימערן. אין יעדן וואַרשטאַט איז דאָ צו איין און מער מאַשינען, מייסטנס צוויי און דריי. דאָס בירגער־רעכט אין שטאָט האָבן די „זינגער"־מאַשינען. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַפילו געווען „זינגערס" אַ פאָרשטייער, וועלכער האָט פאַרקויפט מאַשינען אויף צוגענגלעכע באַדינגונגען. נאָך דער מלחמה האָבן זיך די באַדינגונגען ראַדיקאַל געענדערט. די וועלכע האָבן אין דער מלחמה־צייט פאַרקויפט זייערע מאַשינען, קויפן זיי שפּעטער צוריק, אָדער קויפן אַנדערע אַלטע, צורעכטגעמאַכטע מאַשינען.

יעדער אונטערנעמער־מאַגאַזינער בעשעפטיקט עטלעכע מייסטערס. די אַרבעט ווערט געמאַכט אין מייסטערס וואַרשטאַט. דער מייסטער אַרבעט פאַר עטלעכע מאַגאַזינערן. די אַרבעט ווערט אויסגעפירט פון דעם מייסטער מיט זיין פאַמיליע (פרוי און קינדער), מיט דער הילף פון איין אָדער מער געזעלן, אַ האַנט־נייערין און אַ לערן־אינגל. געזעלן זיינען פאַראַן פאַרשיי־דענע גראַדן, זיי זיינען געצאָלט פון וואָך און דאַרפן אויספירן אַ באַשטימטן סכום אַרבעט. האַנט־נייערינס זיינען אויך געצאָלט פון וואָך. לערן־אינגלעך ווערן געדונגען אויפן זמן (פון פּסח ביז סוכות און פון סוכות ביז פּסח), פאַר שלאָפן און עסן און טיילמאָל אויך אַ מינימום פון טאַשן־געלט. די לערן־צייט דויערט, פאַר דער מלחמה, פון 2 ביז 4 יאָר; נאָך דער מלחמה, פון 1 ביז 3 יאָר. נאָך דער מלחמה האָט מען שוין די לערן־אינגלעך אויך געצאָלט פון וואָך.

פאָלגנדיקע טאַבעלע ווייזט די גרויסע צאָל פאַמיליע־מיט־גלידער, וואָס דער מייסטער האָט באַשעפטיקט [17]:

	צוזאַמען	פון דעם האָבן געאַרבעט ביים פאָטער	ביי אַ פרעמדן
געזעלן	352	241	111
האַנטנייערינס	136	123	13
לערן־אינגלעך	55	22	33
	543	386	157

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען די מאַגאַזינערן געווען אָרגאַניזירט אין אַ פאַראיין אונטערן נאָמען „פּראָדוציר פאַראיין פון פאַרטיקע מלבושים", געווען 90 מיטגלידער. די מלחמה האָט פאַראורזאַכט זייער אַנטלויפן צוזאַמען מיט די זאַפּאַסן פאַרטיקע קליידער קיין רוסלאַנד. נאָך דער מלחמה זיינען די מערהייט לעבן־געבליבענע צוריקגעקומען און באַנייט זייער ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט.

נאָך דער מלחמה

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט געגצלעך אומגעבראַכט די שניידער־פּראָדוקציע אין בזשעזשין. אַזוי ווי דער קריג איז אויסגעבראָכן, זיינען די מאַגאַזינערן אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, הויפּטזעכלעך קיין יעקאַטערינאָסלאַוו. שוטענבערג און זיגמונטאָוויטש האָבן דאָרט פאַרלייגט גרויסע סקלאַדן, מאַכנדיק גאָר גוטע געשעפטן. נאָך דער מלחמה, האָבנדיק מורא פאַר דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע, זיינען זיי אַהיים געלאָפן, אָבער אויפן וועג האָט מען זיי דערמאָרדעט. טייל אַנדערע האָבן געהאַט אַן ענלעכן גורל. אין יאָר 1918 קערן זיך צוריק קיין בזשעזשין אַ צאָל שניידערס, וואָס די מלחמה האָט זיי פאַריאָגט און רואינירט. אַ סך האָבן אין די מלחמה־יאָרן זיך פאַרנומען מיט שמוגלען עסנוואַרג קיין לאָדזש און אין די אַרומיקע שטעטלעך.

די לאַגע האָט זיך געענדערט מיטן אַנטשטיין פון דער פּוילישער מלוכה. אין אָנפאַנג 1919 האָט די רעגירונג געמאַכט אין בזשעזשין גרעסערע באַשטעלונגען פאַר דער אַרמיי. אַן אָנגעזעענער לאָדזשער פאַבריקאַנט איז געקומען קיין בזשעזשין זען צי די בזשעזשינער שניידער וועלן קאָנען אויספירן די מיליטערישע באַשטעלונגען. עס זיינען דעמאָלט געווען פיל שווערקייטן בייצוקומען. צווישן אַנדערע זיינען פּשוט קיין מאַשינען נישט געווען, ווייל אין מלחמה־צייט האָבן די שניידער פאַרקויפט די מאַשינען צו לינדערן דעם הונגער. עס זיינען זיך צוזאַמענגעקומען 10 מייסטערס מיט מרדכי ווינטער בראש. זיי

האָבן באַשלאָסן צו פּרובירן 3 מאָנאַטן אויסצופירן אַ מיליטעריש־קאָנטראַקט. אין שטאָט האָט מען קוים געפונען אַ 100 נייַ־מאַשינען. מען האָט די שניידערס צעטיילט אין גרופּעס צו זעקס. יעדע גרופּע האָט געקראָגן בלויז צוויי מאַשינען. פון 32 גרופּעס האָבן איין טייל געגייט הויזן, אַנדערע — מונדירן. די וואָס האָבן נישט געגייט, האָבן זיך פאַרנומען מיט אַנדערע פונקציעס. דער אַרמיי־קאָנטראַקט האָט זיך געענדיקט אין אָקטאָבער 1919. אַ טייל אומצופרידענע שניידער זיינען אַוועק קיין לאָדזש. אַ שטיקל אויפלעבונג אין שניידעריי איז געקומען מיטן אומקערן זיך פון סולקאָוויטשן, וועלכער האָט פאַר דער מלחמה געאַרבעט פאַר שוטענבערגן און זיגמונטאָוויטשן און איז אין דער צייט פון דער מלחמה רייך געוואָרן. סולקאָוויטש, אין שותפות מיט 2 אַנדערע שניידער, האָבן פאַרלייגט דעם ערשטן מאַגאַזין. באַלד דערנאָך איז אַנטשטאַנען אַ צווייטער מאַגאַזין. די צוויי אונטער־נעמונגען האָבן אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַרבעט צו שניידערס און נאָך זיי זיינען געקומען אַנדערע. אין 1920 זיינען געוואָרן אָנגע־בונדן באַציאונגען מיט גאַנץ פּוילן און אין דער ערשטער ריי מיט גאַליציע, פון וואַנען עס האָבן אָנגעהויבן קומען גרויסע סוחרים, הויפּטזעכלעך פון לעמבערג און קראַקע.

אין 1921 איז אויסגעבראָכן אַ 2־וואָכנדיקער שטרייק צוליב די געהעכערטע פּרייזן. גרופּעס צו 3 שניידערס האָבן אָנגעהויבן קויפן איין שטיק סחורה און אַפילו אַ האַלבע שטיק סחורה. זיי האָבן דאָס אויפגעגייט און צוגעגרייט צום נאָענטן סעזאָן. זיי האָבן דאָס גוט אַנאָנסירט אין דער פּרעסע. אין קורצן זיינען געקומען סוחרים פון פאַרשידענע שטעט צו קויפן דירעקט פון די שניידער. עס קאָן זיין, אַז די שניידער האָבן געהאַט פאַר אַ ציל זיך עקאָנאָמיש צו באַפרייען פון די מאַגאַזינערן און נעמען דעם גורל אין די אייגענע הענט, אָבער ענדע 1921 איז אויסגע־בראָכן אַ קריזיס אין דער שניידער־פּראָדוקציע און דאָס האָט גע־צוואונגען די עקאָנאָמיש־שוואַכערע מייסטערס זיך אונטערצוגעבן און ווידער אַרויסצונעמען אַרבעט ביי די מאַגאַזינערן. אַ צאָל דויערהאַפטיקע מייסטערס האָבן אָבער אויסגעהאַלטן און זיי זיינען געוואָרן זעלבסטשטענדיק. ספּעציעל האָבן מצליח געווען די, וועלכע האָבן באַקומען הילף פון אַמעריקאַנער קרובים אין הויכער דאָלאַר־וואַלוטע. זיי האָבן אַפילו שפּעטער שוין אַליין אַרויס־געגעבן אַרבעט צו שניידער אַהיים.

אָפּזאַץ־מערק

פאַר דער מלחמה זיינען דאָס רוב בזשעזשינער אויסאַרבע־טונגען געגאַנגען קיין רוסלאַנד. אויך אין וואַרשע און אין אַנ־דערע פּוילישע שטעט האָט מען פאַרקויפט בזשעזשינער אָנצוגער, וועלכע האָבן צוליב זייער ביליקייט לייכט געקאָנט קאָנקורירן מיט דער אָרטיקער פּראָדוקציע. באַדייטנדיקע טראַנספּאָרטן זיינען געשיקט געוואָרן אין די קליין־רוסישע געביטן (אָדעס), אויף די סיבירער מערק (יאַרקוטסק, כאַבאַראָווסק און וולאַדי־וואָסטאָק), קיין קאַווקאַז, דאָנעץ (יעקאַטערינאָסלאַוו, ראָסטאָוו), קיין טורקעסטאַן, קיין ווילנע, מאָסקווע און אַפילו קיין כינע. די אויסגערעכנטע מערק גיבן אונז אַ בילד פון דער אונטערנע־מערישקייט פון די בזשעזשינער מאַגאַזינערן.

כאָטש די פאָלגנדיקע טאַבעלע איז אַ נישט־קאָמפּלעטע, גיט זי דאָך אַ גוטן באַגריף וועגן די באַן־טראַנספּאָרטן מיט בזשע־זשינער אויסאַרבעטונגען צו די רוסישע מערק.

אַרויסגעשיקט פון סטאַנציע	1890	1891	1897	1899	1900	1901	1905	1909	1912
	די צאָל*) אין פּודן								
1) פון ראָגאָוו קיין רוסלאַנד	734	4968	25732	22235	42556	40704	49960	12594	—
פון דעם קיין:				1926	3080	3379	1774	—	—
באַקו	—	—	—	1555	3295	1993	2485	—	—
באַכמוט	—	—	—	1199	—	—	—	—	—
וולאַדיקאַווקאַז	—	—	—	1717	2749	—	—	—	—
ראָסטאָוו	—	—	—	1344	—	—	—	—	—
פּעטערבורג	—	—	—	1752	—	—	—	—	—
לאַגונסקאַ	—	—	—	1024	10532	6946	11753	—	—
אָדעס	—	—	1105	—	—	—	1096	—	—
כאַרקאָוו	—	—	—	—	—	—	1044	—	—
עליזאַוועטאָגראַד	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2) פון קאָלושקי	12	—	31	—	—	—	—	—	—
3) פון לאָדזש פאַבריטשנע	9256	10015	11761	20309	—	—	—	—	—
דורך קאָלושקי	—	701	—	—	18029	17700	81360	254177	240528
				—	30352	64321	—	60170	61888
4) פון טשענסטאָכאָוו	115	781	2428	—	1331	1531	—	193977	177993
5) פון רודא גוזאָווסקאַ	560	4627	21440	36300	4714	60	14841	4958	—
פון זשיראַרדאָוו	—	—	—	—	—	—	—	10281	45582
6) פון זאַוויערטשע	—	—	—	—	—	—	—	—	25583

*) שטיצנדיק זיך אויף דער בזשעזשינער מעטאָדע פון באַרעכענען 8 אָנצוגער וועגט 1 פּוד באַקומט זיך אין דער נאָענטקייט פאָלגנדיקע צאָל אַרויסגעשיקטע אָנצוגער: אין יאָר 1800 — 5600 פּוד, אין 1891 — 32,200, אין 1897 — 200.000, אין 1899 — 176.000, אין 1900 — 480.000, אין 1901 — 464.000, אין 1905 — 400.000, אין 1909 — 576.000, אין 1912 — 592.000.

פאַרהאַנדלונגען צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל

פאַר דער מלחמה, צוליב דעם שוואַכן אָרגאַניזאַציאָנעלן צושטאַנד פון די אַרבעטס־נעמער, האָבן די פאַרהאַנדלונגען צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל קיינמאָל נישט דערפירט צו וואַרפן די אַרבעט. נאָך דער מלחמה האָבן די ניי־אַנטשטאַנענע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, גייענדיק לויטן ביישפּיל פון אַנדערע אינדוסטריעלע צענטערן, אָנגעהויבן שטרייק־אַקציעס צו צווינגען די אַרבעטס־געבער נאָכצוקומען זייערע פאָדערונגען. אין אָנפאַנג איז דאָס נישט געווען קיין לייכט פּראָבלעם. די אָרגאַניזאַטאָרן האָבן זיך נישט אָריענטירט צו וואָס פאַר אַ לאַגע אַזאַ אומאויסגערעכנטער שטרייק וועט דערפירן. זיי האָבן נישט געהעריק אָפּגעשאַצט די פּאַסיקייט פון מאָמענט פאַר אַ קאָנפליקט און צי די אונטערנעמער וועלן האָבן גענוג אינטערעס נאָכצוקומען זייערע פאָדערונגען. די צייט האָט זיי געלערנט אויסצואווילן די שטרייקאַקציע דאַן ווען מען נויטיקט זיך אין זייער אַרבעט.

נעמענדיק אין אַכט, אַז נאָך דער מלחמה איז דאָס פּוילישע געלט, דער מאַרק, געפאַלן פון טאָג צו שעה אין זיין ווערט, איז דער שטרייק געווען דער איינציקער ווירקזאַמער מיטל אויסצובעסערן דעם קלאָגעדיקן מצב פון די שניידערס. פון דער אַנדער זייט האָבן די אָפטע קאָנפליקטן דערפירט, אַז אין אַ שלעכטער קאָניוקטור, ווען אַרבעט איז געווען ווייניק און די אויסגעהונגערטע בעלי־מלאכות האָבן זיך גענויטיקט אין עפּעס אַ פאַרדינסט, האָבן די מאַגאַזינערן זיי געצאָלט הונגערלוינען. אַזוי האָבן די שניידערס געאַרבעט און געליטן, וואַרטנדיק אויף בעסערע צייטן, וועלכע זיינען זעלטן געקומען. צו באַווייזן די רעזולטאַטן פון דער נישט־פּאַסיקער צייט צו שטרייקן, איז גענוג צו דערמאָנען די אָפטע „לאַקאַאוטן", וואָס די מאַגאַזינערן האָבן דערקלערט. לאַנגע וואָכן האָבן זיי זיך געקאָנט דערלויבן נישט אַרויסצוגעבן קיין אַרבעט צו די שניידערס [18]).

כדי צו כאַראַקטעריזירן די לענג פון אַרבעטס־צייט, באַלד נאָך דער מלחמה, וועלן מיר ברענגען די פאָלגנדיקע טאַבעלע, געמאַכט לויט יאָרן און מאָנאַטן פון 1919 ביז 1922.

פון דעם צוזאַמענשטעל זעט מען, אַז אויף 46 מאָנאַטן האָט מען געאַרבעט בלויז 25, שוין אַריינגערעכנט אַ פּאָר מאָנאַטן מיט ווייניק אָדער טיילווייזע אַרבעט. דורך דער צייט זיינען די מאַגאַזינען געווען 15 מאָנאַטן פאַרמאַכט פון רעגירונגס־אַמט פאַר קאַמף מיט ליכווע און שפּעקולאַציע. עס ווייזט אָבער, אַז דריי מיט אַ האַלבן מאָנאַט זיינען געווען שטרייקן, אַ חוץ אַ ריי קלענערע שטרייקן, וואָס זיינען דאָ נישט אויסגערעכנט. אַלע שטרייקן זיינען געווען פאַר אַ לוין־העכערונג אָדער קלענערער אַרבעטס־צייט. ערשט אין 1922 מערקט זיך אַ קליינע בעסערונג. אין די ווייטערע יאָרן, נאָכן סטאַביליזירן די פּוילישע זלאָטע, האָט זיך די לאַגע אַביסל געבעסערט, אָבער טאַקע נאָר אַביסל, נישט מער.

אין דעם ערשטן נאָך־מלחמה'דיקן פּעריאָד פון בזשעזשינער שניידעריי, איז נאָך צוגעקומען די מכה פון דער ווירטשאַפטלעכער פּאָליטיק פון די רעגירונגס־אָרגאַנען און ספּעציעל דער אַמט פון קאַמף מיט ליכווע און שפּעקולאַציע. סוף 1919 האָט דער אַמט פאַר'חתמ'עט אַלע מאַגאַזינען. די אינטערוועניץ פון מאַגיסטראַט לטובת זיי צו עפענען, האָט נישט געהאָלפן. עס האָט זיך געפירט אַ לאַנגע קאָרעספּאָנדענץ מיט אויפקלערונגען פון שטאָט־ראַט מיט די העכערע פינאַנץ־אָרגאַנען אין וואַרשע [19]), אָבער אַלץ אָן רעזולטאַט. דער וועג צוריק זיך אויפצובויען איז געווען זייער אַ שווערער. פיל מאַגאַזינערן און שניידערס האָבן אין 1920 פאַרלאָזט בזשעזשין און געפאָרן מעבר לים. אין דער זעלבער צייט האָבן אַנדערע געזוכט נייע וועגן און מערק פאַר בזשעזשינער אויסאַרבעטונג. ענדע 1922, צוליב דעם שנעלן הויבן זיך פונעם שטערלינג־פונט און דאָלאַר, זיינען געמאַכט געוואָרן אָנשטרענגונגען צו פירן בזשעזשינער שניידער־אויסאַרבעטונג קיין ענגלאַנד און די פאַראייניקטע שטאַטן דורך דאַנציק, וואו די בזשעזשינער אויסאַרבעטונג האָט לייכט געקאָנט קאָנקורירן מיטן אָרטיקן מאַרק.

אַ גרויסער שטער פאַר דער אַנטוויקלונג פון נאָך־מלחמה'דיקער שניידעריי איז געווען דאָס פעלן פון קרעדיט צוליב דער ביליקייט פון מאַרק. נאָך דער סטאַביליזאַציע פון דער זלאָטע האָט די פינאַנץ־וועלט זיך אויך פאַראינטערעסירט מיט בזשעזשין. אין אָנהויב 1923 האָבן זיך געגרינדעט בענק און קרעדיטאינסטיטוציעס: די אָרטיקע „קאָאָפּעראַטיווע באַנק", די „אידישע שפּאָר־ און לייען־געזעלשאַפט", אויך די וואַרשעווער „קרעדיט־

יאָר	מאָנאַט	פאָרם פון אַרבעט
1919	פון יאַנואַר ביז מערץ	געאַרבעט טיילווייז אויסצופירן אויף פּראָבע מיליטערישע אַרבעט
	פון אַפּריל ביז סעפּטעמבער	געאַרבעט אויסצופירן אַ מיליטערישן קאָנטראַקט.
	פון אָקטאָבער ביז דעצעמבער	נישט געאַרבעט צוליבן פאַר'חתמ'ענען די מאַגאַזינען פון שפּעקולאַציע־ און ליכווע־אַמט.
1920	פון יאַנואַר ביז דעצעמבער	אָנגעהויבן צוריק צו אַרבעטן.
1921	פון יאַנואַר ביז מאַי	דריי־וואָכנדיקער שטרייק פון די מייסטערס צוליבן פאַלן כון מאַרק, און האָט זיך געענדיקט מיט אַ קליינער לוין־העכערונג.
	יוני	געאַרבעט, אַ קורצער אַרבעטער־שטרייק פאַר אַ 8־שעה'דיקן אַרבעטס־טאָג. זיך געענדיקט אָן רעזולטאַט.
	יולי, אויגוסט	געאַרבעט אָן איבערראַיס.
	סעפּטעמבער	פיר־וואָכנדיקער שטרייק פון די מייסטערס — אָן רעזולטאַט.
	פון אָקטאָבער ביז נאָוועמבער	נישט געווען קיין אַרבעט.
	דעצעמבער	אַ סך אַרבעט; מען האָט געהעכערט די פרייזן אויף 100 פּראָצענט.
1922	פון יאַנואַר ביז מאַי	צוביסלעך געאַרבעט.
	פון יוני ביז 1/2 יולי	אַ שטרייק פון אַרבעטער, וואָס האָט זיך געענדיקט מיט אַ לוין־העכערונג.
	פון 1/2 יולי ביז אָקטאָבער	ווייניק אַרבעט; מען האָט געאַרבעט מיט הפסקות.

באַנק" האָט געעפנט אַן אָפּטיילונג אין בזשעזשין. די בענק האָבן סטימולירט די געשעפטן, אָבער אויך באַנייט די אַמאָליקע צרה מיט וועקסלען, וואו מען האָט אַראָפּגערעכנט 12 פּראָצענט פאַר די האַלב־יערליקע וועקסלען וואָס שניידער האָבן געקראָגן פאַר זייער אַרבעט. אין די שפּעטערדיקע יאָרן זיינען די וועקסלען און די פּראָצענטער געווען דער הויפּט־מאָטיוו אין די קאָנפליקטן צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל.

III

בזשעזשינער פּאָוויאַט

דער בזשעזשינער פּאָוויאַט אין לאָדזשער וואָיעוואָדסטווע איז געשאַפן געוואָרן פון אַ העלפט פון ראַוועד פּאָוויאַט און טיילן פון לענטשיצער. די גרענעצן זיינען אויף מזרח מיט ראַווע און סקערנעוויץ. פון צפון מיט לוויוויטשער און לענטשיצער. פון מערב מיט לאָדזש און פון דרום מיט פּיאָטרקאָוו. ווען פּיאָטרקאָוו איז געוואָרן אַ גובערניע פון טיילן פון די קאַלישער, לענטשיצער און קעלצער גובערניעס, איז בזשעזשינער פּאָוויאַט געוואָרן צוגעטיילט צו פּיאָטרקאָוו.

איר אויבערפלאַך פאַרנעמט 20.28 קוו. מייל. זי איז אַ פלאַך לאַנד. ביז מיט נישט לאַנגע צייטן צוריק איז זי נאָך געווען באַדעקט מיט וועלדער און בלאָטעס, וועמענס אָנדענק עס זיינען די צאָלרייכע נעמען פון די שטעט און דערפער — בזשעזשין, ליפּין, לעשטשין, אָשין, ראַאַקטשין, א. אַ. וו. פאַראַן אויך פיל טייכלעך און שטראָמען, כאָטש קליינע, אָבער צאָלרייך. די צפונ'דיקע וואַסערן, טיילן פון פּאָוויאַט, די שוואַרצע וואַלבורג (Czarna Wolborka) גיסן זיך אַריין אין די פּיליצע, פאַרשטעלנדיק מיט זיך אַ פּאָר מייליקע גרענעץ פון פּאָוויאַט. אַ וואַסערדיקע טיילליניע וואָס גייט אַדורך אין דער געגנט פון בזשעזשין וואו עס זיינען די גרעסטע בערג, דאָס איז צווישן בזשעזשין און די דערפער: גזשמיאַנצע, ליפּין, מאַלטשעוו, דערגייענדיק צו 122.8 סאָנזשני [20] (Sazni) הינטער ליפּין און טעאַלין, אויף רעכטס פון שאָסעי צווישן בזשעזשין און לאָדזש און פון 104 ביז 108 סאָנזשני הינטער מאַלצעוו און גזשמיאַנצע, אויף דרום פון די דאָזיקע בערג פליסן די וואַסערן דורך דעם טייך מראָגי אין די בזורי אַריין. די וואַרשע־ווינער אייזנבאַן, אַדורכשניידנדיק בזשעזשינער פּאָוויאַט אין דער גאַנצער לענג, האָט פאַראורזאַכט דעם פאַנאַנדערבלי פון פאַבריקן־אינדוסטריע אין טאָמאַשאָוו.

ליגנדיק אויף דער גרענעץ פון דרום האָט דאָס אויך פאַראורזאַכט אַ שטאַרקע דערהויבונג פון אַגריקולטור, כאָטש די ערד איז דאָרט מיטלמעסיק. די צאָלרייכע וועגן, וואָס שניידן אַדורך דעם פּאָוויאַט אין פאַרשידענע ריכטונגען, פאַרבינדן די פאַרשידענע שטעט און דערפער. די באַן פון קאָלושעק קיין לאָדזש האָט געמאַכט די דאָזיקע ליניע גוט צוגעפּאַסט פאַר דער אַנטוויקלונג פון אַגריקולטור און אינדוסטריע. מיטן בויען די באַן און וועגן זיינען פאַרשוואונדן די וועלדער. בלויז נעבן אויאַזד זיינען נאָך פאַראַן גרעסערע שטחים וועלדער, וועלכע ווערן אויך פאַרשוואונדן צוליב דער אַנטוויקלונג פון דער טאָמאַשאָווער טעקסטיל־אינדוסטריע. אין 1890 זיינען אין פּאָוויאַט געווען 6 בייוול־שפּינערס, קנאַפּע צוויי טויזנט וועבער־וואַרשטאַטן, 525 טוך־וואַרשטאַטן, 14 גאַרזשעלניעס, 2 ביר־ברויערייען, 1 דיסטילאַציע־פאַבריק, 1 פּאַפּיר־פאַבריק, 1 פּאַראָווע מיל און 88 געוויינטלעכע מילן, 1 וואַפּנע־פאַבריק, 10 ציגעלניעס, 3 אייזן־סקלאַדן.

אין געריכטלעכן צוזאַמענשטעל איז דער בזשעזשינער פּאָוויאַט געטיילט אויף פיר גמינעשע קרייז־געריכטן: וואַלע סורעסאָווע, גאָלקוואוועק, אויאַזד און סטריקאָוו. צו איין פרידנסגעריכט פאַר בזשעזשין און טאָמאַשאָוו.

לויט אַדמיניסטראַציע איז בזשעזשינער פּאָוויאַט געטיילט אויף 15 גמינעס: בענדקאָוו, באַרטאַשעוויץ, ביאַלע, טשאַסני, דלוגקע, דמאַשין, דאַבראַ, ליפּין, לאָזשנע, לאָזשיסקאָ, מראַגאַדאָלנע, מיקאַלייעוו, ניעסולקאָוו און פּאַפּיען (יעזעוו) אָסאַדעס, וועלכע האָבן נישט דעם שטאַטישן סטאַטוס זיינען: גלאַוונע, סטריקאָוו, יעזעוו, אויאַזד. די צוויי גרעסטע שטעט זיינען טאָמאַשעוו און בזשעזשין.

אין 1890 האָט די באַפעלקערונג פון בזשעזשינער פּאָוויאַט געציילט 93.778 נפשות. אין דער צאָל זיינען געווען 18.393 פּראָטעסטאַנטן, 15.528 אידן, 120 פּראַוואָסלאַוונע און די איבעריקע זיינען געווען קאַטאָליקן.

שטעט און שטעטלעך אַרום בזשעזשין

אויאַזד

אַ שטעטל אין בזשעזשינער פּאָוויאַט. אין אָנפאַנג פון 15טן יאָרהונדערט האָט פּיאָטר טולק פון סטריקאָוו דאָ פאַרלייגט אַ שטאָט אויף די פריש־אויסגעהאַקטע וועלדער. די ישובניקעס האָבן געקראָגן אַ 20־יאָריקע באַפרייאונג פון שטייערן. דער גרינדער פון דער שטאָט האָט באַקומען פון קעניג די פּריווילעגיע, אַ חוץ וועכנטלעכע מערק אויך אויף צוויי יאָרמערק. אין יאָר 1485 האָט מען באַנייט די פאַרשידענע פּריווילעגיעס פאַר דעם נייעם שטאָט־באַלעבאָס פּיאָטר דינין. ווען דינינס אייניקל האָט חתונה געמאַכט זיין איינציקע טאָכטער אַננאַ, האָט ער איר געגעבן אין נדן אויאַזד. דער מאַן אירער איז אין יאָר 1594 געוואָרן קאַשטעלאַן (סטאַראָסטע) פון סאָכאַטשעוו און שפּעטער אין בזשעזשין.

אין 1616 האָט קאַספּער דענהאָפּ געקויפט פאַר זיין פרוי און טאָכטער פון שעראַדזער וואָיעוואָדזטווע אַלעקסאַנדראַ־קאַניעצפּאָלסקאַ אַ גוט און אַ פּאַלאַץ אין אויאַזד. אין 1786 איז דער פּאַלאַץ פאַרריכט געוואָרן. אין ענדע 18טן יאָרהונדערט איז דער פּרייסישער קיסר דאָרט געווען, ווען ער האָט באַזוכט די ניי־איינגענומענע פּראָווינצן. ער איז איינגעשטאַנען אין דעם פּאַלאַץ אין אויאַזד.

ווען אויאַזד איז, אין יאָר 1584, אַריבער צו די אַסאַלינסקיס, האָט קזשיזשטאָף אַסאַלינסקי דאָרט אויפגעבויט אויפן סאַמע שפּיץ באַרג אַ שלאָס אין איטאַליענישן סטיל. אויפן אַריינפאָר־טויער (1631) איז געווען אַ גרויסער שטיינערנער צלם. אַ פאַרטיידיקונגסמויער האָט אַרומגערינגלט דעם פּאַלאַץ. דער שלאָס איז געווען זייער באַרימט אין פּוילן. דער בוי איז געווען לויט די צייטן פון יאָר: 4 טורעמס לויט 4 סעזאָנען פון יאָר; 12 גרויסע זאַלן, לויט די חדשים; 52 צימערן פאַר יעדער וואָך און 365 פענצטער פאַר יעדן טאָג. אַ גלעזערנער דאַך מיט וואַסער,

וואו עס זיינען געווען גאָלדענע פישלעך. אויף די ווענט צווישן די פענצטער זיינען געווען אויסגעקריצט נעמען פון זייערע אָבות מיט זייערע אייגענע אונטערשריפטן.

עס זיינען דאָרט געווען פּרעכטיקע גערטנער אַרום. מיט 11 יאָר שפּעטער האָבן די שוועדן אַרומגערינגלט און חרוב־געמאַכט דעם קאָסטבאַרן שלאָס. ביז נישט לאַנג פאַרן סוף פון 19טן יאָרהונדערט זיינען נאָך דאָרט געווען מערקווירדיקע איבערבלייבענישן פון דעם שלאָס.

אויאַזד איז אויך געווען באַרימט מיט זיין טראַדיציאָנעל־אידיש לעבן. אַן איידעם פון דעם באַרימטן ר׳ פישעלע סטרי־קאָווער איז דאָרט געווען רב. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך דאָרט אויך געשאַפן נאַציאָנאַלע, קולטורעלע אידישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אָנגעפירט אַ פאַרצווייגטע אויפקלערונגס־אַרבעט. מיטן אויסנאַם פון אַ קליינע צאָל גע־ראַטעוועטע שארית־הפליטה, איז דאָס אידישע אויאַזד אינגאַנצן חרוב געוואָרן צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן קדושים אין אייראָפּע.

גלאָוונע

אַ שטעטל אין בזשעזשינער פּאָוויאַט. גלאָוונע ווערט דער־מאָנט שוין אין יאָר 1427. זי איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ מאָזאַווישן פירשט. אין 1522 האָט דער קיסר זיגמונט דער ערשטער באַשטעטיקט שטאָטישע פּריווילעגיעס. אין 17טן יאָר־הונדערט האָט די שטאָט געהערט צו דער באַרימטער פּריצישער משפחה — די טשאַרניעצקיס. אין 1827 זיינען דאָרט געווען 76 הייזער און 972 איינוואוינער. זייער באַרימט איז געווען אין פּוילן נאַרבלינדס זילבער־פאַבריק אין גלאָוונע.

טאָמאַשאָוו

אויך באַקאַנט אַלס טאָמאַשאָוו מאַזאָוויעצק אָדער טאָמאַשאָוו פאַבריטשנע, די גרעסטע שטאָט אין בזשעזשינער פּאָוויאַט ביים טייך וואָלבורקאַ, וועלכע קומט זיך צונויף הינטער די שטאָט מיט די טייכן פּיליצאַ און טשאַרנע.

נאָך מיט אַ 200 יאָר צוריק איז דאָס געווען אַן אָרט פון וועלדער און זומפּן און באַלאַנגט צום פּריץ אָסטראָווסקי, וועל־כער איז אין איין צייט געווען פּרעזעס פון סענאַט.

ערשט מיט אַ 150 יאָר צוריק, נאָכן ווינער קאָנגרעס, ווען פּוילן איז צוגעטיילט געוואָרן צום צאַרישן רוסלאַנד, האָט זיך טאָמאַשאָוו אָנגעהויבן אַנטוויקלען און איז רעשיק געגאַנגען פאָרויס אין דעם דריטן דריטל פון 19טן יאָרהונדערט. אין 1879 ווערן אָנגעגעבן 12000 איינוואוינער מיט 22 אונטערנעמונגען געטריבן פון פאַרע. אין 1886 האָט שוין די שטאָט פּראָדוצירט טעקסטילן און אייזנוואַרג אין ווערט פון 7 מיליאָן רובל און באַשעפטיקט מער ווי 8000 אַרבעטער.

די שטאָט און די אַרומיקע געגנט האָט פּרעכטיק שיינע לאַנדשאַפטן און געהאַט אַ גרויסע אידישע פּראָפעסיאָנעלע און פאָלקס־אינטעליגענץ.

צוליבן אייגענעם גרויסן ייחוס און פאַרנעם און דער עיקר צוליב דעם וואָס טאָמאַשאָוו גרייט זיך אַליין אַרויסצוגעבן אַ גרויס יזכור בוך, דערמאָנען מיר זי בלויז ווי אַ שטאָט אין בזשעזשינער פּאָוויאַט.

יעזעוו

גאָר־גאָר אַמאָל איז דאָס געווען אַ דאָרף אויפן נאָמען פון די מאָזאַווישע פירשטן. דערפון שטאַמט דער נאָמען יעזעוו Jezów. קאָנראַד דער ערשטער, אַ מאָזאַווישער פירשט און בענעדיק־טינער גייסטלעכער, האָט דאָס אַוועקגעשאָנקען באַלד אין די ערשטע יאָרן פון זיין הערשאַפט. באָלעסלאַוו, דער מאָזאַווישער פירשט, האָט יעזעוו דערהויבן צו אַ שטאָטישן סטאַטוט מיט דער פּריווילעגיע פון יאָר 1272. שפּעטער, אויף דער ביטע פון די לובלינער הויכע גייסטלעכע, פון די מאָזאַווישע פירשטן און פון די פּוילישע קיסרים, האָט מען נאָך אַנדערע פּריווילעגיעס צו־געגעבן. דער קעניג זיגמונט דער ערשטער האָט צוויי מאָל, אין יאָר 1519 און 1537, באַפרייט אויף שטענדיק די שטאָטישע בירגער פון צושטעלן מלחמה־וועגענער *).

אין 16טן יאָרהונדערט זיינען אין יעזעוו געווען צעכן פון קאָוואַלעס, סטעלמאַכער און שוסטערס. אין 1778 האָט דער קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט באַנייט די פּריווילעגיע פון די אַמאָליקע מערק און נאָך צוגעגעבן פיר נייע.

פאַראַן אין דער דאָרטיקער קירכע געשטעלן פון ווייטן מיטלאַלטער, קנאַפּע טויזנט יאָר אַלט. שפּעטער איז יעזעוו דעגראַדירט געוואָרן, אָבער אירע מערק זיינען געווען אַ שם דבר אין דער גאַנצער געגנט.

געווען דאָרט אַ באַדייטנדיקער אידישער ישוב, הונדערטער ליכטיקע פאָלקס־מענטשן, אַ פאָרטגעשריטענע רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע יוגנט, אָרגאַניזירט אין קלובן, פאַראיינען און חברה׳ס. פון יעזעוו שטאַמט אויך דער באַקאַנטער אידישער שרייבער, יצחק יאַנאַסאָוויטש.

מיט ווייניק אויסנאַמען זיינען אַלע אידן אומגעקומען אין די היטלערישע מאָרד־לאַגערן.

סטריקאָוו

אַ שטעטל 11 קילאָמעטער פון בזשעזשין, ביזן 16טן יאָר־הונדערט האָט עס געהייסן סטריקקאָוו, פּאַפּרעצקי רופט עס סטרעיקאָוו, ביים טייך מאַשטשעניץ, וועלכע פליסט אַריין אין דער בזורע.

סטריקאָוו איז פון די עלטסטע יישובים אין בזשעזשינער געגנט. אַמאָל אַמאָל איז דאָרט געווען די סטאַנציע צווישן די וואָיעוואָודזטווע שטעט לענטשיץ און ראַווע. שוין אַזוי פרי ווי אין יאָר 1394 איז סטריקאָוו געוואָרן אַ שטאָט און וולאַדיסלאַוו יאַגעללאָ האָט אין בזשעזשין באַשטימט אַז סטריקאָוו זאָל צאָלן שטייערן פון וועגענער, פערד און בהמות.

דער סטריקאָווער פּריץ פּיאָטר סטריקאָווסקי איז געוואָרן קאַשטעלאַן (סטאַראָסטע) אין אינאָוורעצלאַוו אין 1457. ער האָט אויך אַ לענגערע צייט געדינט אַלס בעל יועץ אין קייזערלעכן הויף. ער אָדער זיין פאָטער׳ס נאָמען זיינען אונטערגעשריבן אויף דעם באַרימטן טראַקטאַט מיט פּרייסישן קרייץ ריטער אָרדן אין בזשעזטש אין יאָר 1436. די דאָזיקע משפחה סטריקאָווסקי וואָס דער היינטיקער נאָמען סטריקאָוו הייסט וואַרשיינלעך נאָך זיי, האָבן נאָכן אָנזאַמלען אַ גרויס פאַרמעגן זיך צעשפּרייט אין פאַרשידענע לענדער.

אין 15טן יאָרהונדערט איז סטריקאָוו אַריבער צו מיקאָלייי

פון קוראזוועגק וועמנס מינדעריעריקער יורש, נאָכן טויט פון זיין פאָטער, איז געווען אונטערן אויפזיכט פון יאַן לאַסקי דער אַרציבישאָפּ פון גניעזשנאָ און יאַראָסלאַוו, זיין ברודער, אין 16טן יאָרהונדערט געהערט סטריקאָוו צום פּריץ יאַראָסלאַוו לאַסקי. ער האָט דאָס געקריגן סטריקאָוו אַלס נדן פון די קוראזוועגצקיס, ווען די קוראזוועגצקיס האָבן זיך פאַנאַנדערגעטיילט מיט זייערע גיטער (1531) מיט זיין ברודער סטאַניסלאַוו אין קראָקע, האָט ער אים איבערגעגעבן סטריקאָוו.

פון די לאַסקיס איז סטריקאָוו אַריבער צו די מאָסקאָווסקיס. אין מיטן 17טן יאָרהונדערט גייט סטריקאָוו איבער צו די מאַלינסקיס און אין 18טן יאָרהונדערט צו די טשאַרניעצקיס.

אין 1459 האָט סטריקאָוו צוגעשטעלט 6 פּיעכאָטנע זעלנער צו די פּרייסישע מלחמה, וואָס באַווייזט אַז זי איז געווען אַ באַדייטנדיק שטעטל, ווייל אַנדערע שטעטלעך האָבן נאָר צוגעשטעלט צו 2 זעלנער.

נאָכן חרוב ווערן פון די שטאָט דורך אַ פייער האָט זיגמונט דער ערשטער באַפרייט די שטאָט פון פאַרשידענע שטייערן אויף 15 יאָר צייט (1520). אין 1525 גיט מען צו ירידים און אין 1543 ווערט סטריקאָוו נאָך אַמאָל באַפרייט פון שטייער לאַסטן. אין יאָר 1576 ווערן איינגעמאָנט אין שטאָט $5\frac{1}{2}$ גריוונעס 8 פלאָרענצן מיט 24 גראָשן.

ביים ענדע פון 16טן יאָרהונדערט זיינען געווען פאָלגענדע האַנדווערקער: 5 פישער, 6 שוסטערס, 6 שניידער, 3 קאָוואַלעס, 13 בעקערס, 2 טעפּערס, 5 פּעלצן מאַכערס, 2 בערנאַרדעס. און זיי האָבן געצאָלט פון 5 פעסער משקה צו 24 גריוונעס, פון 3 קצבים צו 12 גריוונעס, צוזאַמען האָט די שטאָט געצאָלט 59 פלאָרענצן מיט 18 גראָשן.

אין 1827 זיינען געווען 141 הייזער מיט 2022 איינוואוינער, דערונטער 1332 אידן. אין 1858 זיינען שוין געווען 171 הייזער, 4 געמויערטע מיט 2613 איינוואוינער, 1744 אידן און 88 דייטשן, די איבעריקע קאַטאָליקן.

אין 18טן יאָרהונדערט איז אין סטריקאָוו געווען אַ גרויסע אידישע באַפעלקערונג, 2 מאָל אַזוי פיל ווי אין בזשעזשין, מיט באַרימטע רביים. דער רבי ר׳ פישעלע איז געווען באַרימט אַלס בעל מופת אין גאַנץ פּוילן. צו די סטריקאָווער קהילה האָבן אויך געהערט 29 דערפער, זגערזש דאַמאַלט אַ דאָרף מיט 9 אידן האָט אויך געהערט קיין סטריקאָוו. די ערשטע מתים פון שטעטעלע לאָדזש האָט מען קובר געווען אין סטריקאָוו.

נאָכן נאַצי חורבן זיינען מער קיין אידן אין סטריקאָוו נישטאָ.

קאָלושעק

קאָלושעק, אַ שטעטעלע 6 קילאָמעטער פון בזשעזשין, אַ באַדייטנדיקער באַן־קנופּ אויף די וואַרשע־ווינער און וואַרשע־לאָדזשער ליניעס. דער הויפּט־עקספּאָרט פון בזשעזשינער אויסאַרבעטונגען זיינען געגאַנגען דורך קאָלושעק.

שוין אין יאָר 1764 האָבן דאָרט געוואוינט 8 אידן, וועלכע האָבן געצאָלט זייערע שטייערן צו דער בזשעזשינער קהילה. ביז צו דער מלחמה האָבן דאָרט געלעבט צענדליקער אידישע משפּחות, וועלכע האָבן אין דער מלחמה־צייט געטיילט דעם גורל פון אַלע אידן אין פּוילן. ווייניק האָבן זיך געראַטעוועט.

ראַגעוו

אַ שטעטעלע לעבן בזשעזשין, ביים טייך מראַגאַ, געהערט צו דער גמינע מראַגאַ־דאַלנאַ, אַ קליינע באַן־סטאַציע, 8 קילאָמעטער פון בזשעזשין, ליגט אויפן האַלבן וועג צווישן בזשעזשין און יעזעוו.

אין אָנפאַנג 16טן יאָרהונדערט צאָלט ראַגעוו אַ צענטל פון די צאָלרייכע גיטער צו די יעזעווער קירכלעכע פאָרשטייער.

געווען דאָרט צענדליקער פאַרמעגלעכע אידישע משפּחות. כמעט אַלע זיינען אומגעקומען.

IV

אָרגאַניזאַציעס

ווי מיר האָבן שוין אויבן געזען, האָט די מלחמה שטאַרק פאַרקלענערט און פאַראַרעמט די באַפעלקערונג. עקאָנאָמיש האָט זי גאָר שטאַרק געליטן און שוין דעם פאַר־מלחמה׳דיקן מצב נישט געקאָנט דערגרייכן. דערפאַר האָט די געזעלשאַפטלעך־סאָציאַלע באַוועגונג זיך אַ ריס געטאָן פאַראויס. נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פּוילישער מלוכה, האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויס פאַרצווייגט געזעלשאַפטלעך־לעבן. עס איז געווען ווי אַלע שלוזן וואָלטן זיך איבערגעריסן און די שטראָמען, פאַרלירנדיק די גרענעצן, האָבן איבערגעפלייצט אַלע ברעגן. אונטערדריקטע אידייען זיינען מיטאַמאָל באַפליגלט געוואָרן מיט ענטוזיאַזם און אַרויסגעקומען אויף דער אויבערפלאַך פון אידישן לעבן. פון אַלע ריכטונגען און שאַטירונגען האָבן סאָציאַלע, ווירטשאַפטלעכע, קולטורעלע, ספּאָרט־ און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פיבעריש אַנטוויקלט זייער טעטיקייט. טייל אָרגאַניזאַציעס זיינען געווען פון דויערדיקער ווערט; אַנדערע זיינען געווען בלויז פאָראיבערגייענדיקע. געווען אויך אַזעלכע וואָס האָבן עקזיסטירט מיט הפסקות. איך וויל דאָ שילדערן בלויז אייניקע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געווירקט אַ לענגערן צייט־אָפּשניט און געלייגט זייער חותם אויף דער שטאָט.

„שניידער־מייסטער פאַראיין"

דער „שניידער־מייסטער פאַראיין" איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1909 און האָט געשפּילט אַ גאָר וויכטיקע ראָלע, נישט בלויז שווישן שניידער, נאָר אין שטאָטישן לעבן בכלל. די גרינדער זיינען געווען: שלמה געלב (דער לאָמער שלמה), מרדכי ווינטער, אורי שייבאָוויטש, אברהם פריינט און נאָך צוויי, וואָס זייערע נעמען זיינען מיר נישט באַקאַנט. די ערשטע גרינדונגספאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען אין הויז פון אורי שייבאָוויטש (אורי גלעזערס). אין די נאָענטסטע פּאָר וואָכן זיינען פאָרגעקומען נאָך פיר צוזאַמענקונפטן, וואו זיי האָבן אַרומגערעדט דעם קלאָגעדיקן מצב פון די שניידער. דער ספּעציעל־געקומענער אָרגאַניזאַטאָר פון לאָדזש [21]) האָט פאָרגעלייגט צו גרינדן אַ פאַראיין. דער פּלאַן איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער צייט, ווען די שוואַרץ־מאה׳ניקעס, געשיקטע פון צאַרישע סאַטראַפּן, האָבן

אונטערדריקט יעדן פרייען געדאַנק. אַ פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין איז געווען טריף־פּסול, דעריבער האָבן זיי באַשלאָסן צו גרינדן אַ הילפס־פאַראיין. די סטאַטוטן האָבן געהאַט פאָלגנדיקע פּונקטן:

1) אַ שול צו דאַוונען פאַר די מיטגלידער.
2) שרייבן אַן אייגענע ספר־תורה.
3) העלפן די געפאַלענע מיטגלידער.
4) די רעכט זיך צוזאַמענצוקומען צוויי מאָל אַ טאָג [22]).
5) די רעכט צו שיקן אַ דיזשורנע צו קראַנקע.

אַ דעלעגאַציע איז געפאָרן צום גובערנאַטאָר קיין פּיעטראָקאָוו צו לעגאַליזירן די סטאַטוטן. דער גובערנאַטאָר, אַ גרויסער אַרבעטער־שונא און נאָך אַ גרעסערער אידן־פיינט, האָט עס זיי אָפּגעזאָגט. זיי האָבן דאָרט געוואַרט ביז דער גובערנאַטאָר איז אַוועקגעפאָרן, און מיט דער הילף פון אַ 25־רובלשטיק, האָט דער געהילפס־גובערנאַטאָר לעגאַליזירט די סטאַטוטן מיט אַן אָנווייזונג, אַז די בילדער פון צאַר ניקאָלײַ מיט זיין פרוי מוזן הענגען אין פאַראיין.

די פאַרזאַמלונגען זיינען פאָרגעקומען נאָך מנחה. די טישן מיט די בענק האָבן זיי אויסגעשטעלט הינטערן עמוד און ביים עמוד האָט דער רעדנער שטענדיק געהייסן דער חזן. דער פאַראיין האָט זיך ביסלעכווייז אַנטוויקלט. דער עיקר טעטיקייט איז געווען דאָס קעגנזייטיקע שטיצן די מיטגלידער.

נאָך דער מלחמה האָט דער פאַראיין זיך צעוואָקסן אין דער ברייט. ער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער שטאָט. בעת די לאָקאַלע און נאַציאָנאַלע וואַלן, האָבן אַלע ריכטונגען זיך באַמיט צו קריגן די שטיצע פון „שניידער־מייסטער פאַראיין". אין שטאָט־ראַט, קהילה און קראַנקן־קאַסע האָט דער „שניידער־מייסטער פאַראיין" שטענדיק געהאַט זיינע געוויילטע מיטגלידער. די וויכטיקע טוער זיינען געווען: אברהם פריינט, משה דזשאַלאָשינסקי, פּסח גרינשפּאַן, לייבל שייבאָווי־טש (לייבל ביק), הערשל שמולעוויטש, מאַיער קאָזאַק און משה בערבער.

אין 1927 האָט די פּוילישע רעגירונג אַדורכגעפירט אַ צעכן־געזעץ, וואָס האָט באַנייט אַלטע פּריווילעגיעס פון צעכן, מיטן ציל צו באַגרענעצן דעם אידישן צוטריט צו מלאכה. לויט דעם געזעץ האָבן די צעכן געדאַרפט אַרויסגעבן מייסטער־צייגענישן, אָן וועלכע מען האָט נישט געטאָרט פירן קיין וואַרשטאַט. דער „שניידער־מייסטער פאַראיין" האָט געפירט אַ שווערן קאַמף אָפּצושוואַכן די ווירקונג פון דער גזירה. אַ דאַנק דער שטאַרקער פּראָטעסט־באַוועגונג, צוזאַמען מיטן סאָציאַליסטישן האַנטווערקער־פאַראיין, די אַזוי־גערופענע שניידער־„כאַלופּניקעס" [23]), איז געלונגען די גזירה אָפּצושרייען. אָבער דאָס האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. אין 1935 האָבן די אַנטיסעמיטן זייערס דערגרייכט. עס האָט נישט געהאָלפן דאָס אָנווייזן, אַז אַ מאָדערן ווירטשאַפט־לעך לעבן פאָדערט פרייהייט פון אַרבעט און באַשעפטיקונג. מיט דער הילף פון עקזאַמענס, צעכן, קאַמערן האָט מען שיקאַנירט די אידישע בעלי־מלאכות און נאָך מער פאַראורזאַכט אַרבעטס־לאָזיקייט און נויט.

דער „שניידער־מייסטער פאַראיין" האָט זיך אָפּגעגרענעצט פון עפנטלעכן פּאָליטישן איינפלוס — און אַזוי אַרום באַוויזן זיך דורכצוהאַלטן דורך אַלע שטורעמס און פּאָליטישע ענדערונגען אין פּוילן.

דער באַקליידונג אַרבעטער־פאַראיין

די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג איז אויסגעוואָקסן אין דער אַטמאָספערע פון רעוואָלוציאָנער־פּאָליטישן קאַמף. אונטערן איינפלוס פון די שטורמישע דונערן אין 6־1905 האָט אויך בזשעזשין, ווי דער רוב שטעט אין רוסלאַנד און פּוילן, זיך אָרגאַניזירט צום „דעצידירנדיקן" קאַמף. פּראָקלאַמאַציעס, שטרייקן, אַרעסטן, פאַרשיקונגען קיין סיביר — דאָס אַלץ האָט געהאָלפן דעם אַרבעטערס באַוואוסטזיין צו זיין אָרגאַניזירט אין זיין קלאַסן־אָרגאַניזאַציע. פאַר דער מלחמה האָבן די פּאָליטישע אַרבעטער־פּאַרטייען אָנגעפירט מיט די דירעקטע עקאָנאָמישע קאַמפן פון די אַרבעטער. נאָך דער מלחמה האָט זיך אָרגאַניזירט דער „אַרבעטער נאָדל־פאַראיין". די אָרגאַניזירער זיינען געווען: שייע באָטשאַן, מייער שוואַרץ און לוסטיק. דער „אַרבעטער נאָדל־פאַראיין" האָט זיך פון צייט צו צייט שטאַרק געביטן, נישט שטענדיק צום גוטן, אָפּהענגיק אונטער וועלכער פּאָליטישער השפּעה ער איז אַרונטערגעפאַלן. עס זיינען אויך געווען אָביעקטיווע סיבות פאַר זיין אומסטאַבילקייט. דער אַרבעטער־געזעלן, וואָס איז היינט געוואָרן אַ מיטגליד אין אַרבעטער־פאַראיין, איז מיט אַ צייט שפּעטער שוין געוואָרן אַ מייסטער און געמוזט ווערן אַ מיטגליד אין „שניידער־מייסטער פאַראיין" און אַליין באַשעפטיקט אַרבעטער. דאָס איז געווען אַ מאַסן־דערשיינונג.

די גרויסע אַרבעטער־אימיגראַציע און דער גרויסער פּראָצענט אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט ביי אייגענע עלטערן, האָבן אָפּגעשוואַכט דעם פאַראיין. דאָך, נישט קוקנדיק אויף אַלע מניעות, האָט דער אַרבעטער־פאַראיין דערגרייכט וויכטיקע געווינסן פאַר די אַרבעטער. מיט דער הילף פון קרייז־אַרבעטס־אינספּעקטאָר און מאַגיסטראַט, איז אויף דער איניציאַטיוו פון אַרבעטער־פאַראיין פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ וועגן שטרענג אָפּהיטן דעם 8־שעה'דיקן אַרבעטס־טאָג, וואָס איז אין דער ווירקלעכקייט קיינמאָל נישט אויסגעפירט געוואָרן. אין די יאָרן 7־1926 האָבן ביים פאַראיין עקזיסטירט פּראַקציעס פון פּועלי־ציון, „רויטע" און „בונד". עס זיינען געווען אַן ערך 700 מיטגלידער. ער האָט פאַרמאָגט אַ שיינע ביבליאָטעק, אַ גוטן דראַמאַטישן קרייז מיט אַ טיילווייז־געצאָלטן רעזשיסער, וועלכער האָט פּעריאָדיש אויפגעפירט זאַכן פון אידישן רעפּערטואַר און פון אַרבעטער־לעבן.

אין 1927 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן ערשט־מאַי־דעמאָנסטראַציע, וואָס בזשעזשין האָט נאָך אַזעלכעס ביז דעמאָלט נישט געזען. די גאַסן האָבן פאַרלוירן זייער געוויינטלעכן אויסזען. מען האָט נישט געהערט דאָס זשומען פון די מאַשינען. אַלע אַרבעטער יום־טובדיק אָנגעטאָן. די באַוועגונג אָפּגעשטעלט. וואָס נענטער צום זאַמל־פּונקט ביים „אַרבעטער־פאַראיין", אַלץ קענטיקער איז געווען דער פאַרגעם פון דעם פאַראייניקטן אַרבעטער־כוח. אַלע פּאָליטישע אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן זיך געאיילט מיט די רויטע פענער צו זייער באַשטימטן אָרט. אין שפּיץ איז געגאַנגען דער פאָרשטייער פון „באַקליידונגס־פאַראיין", דער בירגערמייסטער און אַ פאָרשטייער פון פּ. פּ. ס. (פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי). מיט טראַנספּאָראַנטן און לאָזונגען פאַר אַ 8־שעה'דיקן אַרבעטס־טאָג, העכערן לוינען, קאַמף קעגן פאַשיזם, קאַמף קעגן יוגנט־אַרבעט, קעגן דער פאַרפאָלגונג פון דער אידישער שפּראַך און קולטור, פאַר אַן אַרבעטער־רעגירונג,

אַ סצענע אין אַ
שניידער־וואַרשטאַט
אין בזשעזשין
יחזקאל ניעוואָדאָוויטש
מיט די טעכטער
און געדונגענע
האַנט־נייערינס.

— האָט די דעמאָנסטראַציע אָדורכגעמאַרשירט די הויפּט־גאַסן פון שטאָט און אַ גרויסער אָרקעסטער האָט געשפּילט לידער פון אַרבעט און קאַמף. פיל הונדערטער אַרבעטער האָבן זיך באַטייליקט אין געשלאָסענעם מאַרש. דריי־פערטל זיינען געווען אידישע אַרבעטער.

מיט אַ צייט שפּעטער האָט מען דעם פאַראיין פאַרמאַכט. די פירער אַרעסטירט. אָבער ער איז צוריקגעעפנט געוואָרן אונטער אַ צווייטן נאָמען און אויף אַ נייעם אַדרעס.

האַנדלס אנגעשטעלטער פאַראיין

אין 1926 האָט זיך אָרגאַניזירט אַ האַנדלס־אָנגעשטעלטער פאַראיין, וועלכער האָט מיט קיין עקאָנאָמישע אַקציעס זיך נישט פאַרנומען. זיין עיקר טעטיקייט איז געווען אַ סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכער. די מיטגלידער זיינען געווען דורכאויס אידן.

טראַנספּאָרט־פאַראיין

אין 1929 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ טראַנספּאָרט־פאַראיין. דער עיקר האָבן זיך אָרגאַניזירט די גאַסן־טרעגער און די טרעגער פון די געשעפטן און מאַגאַזינען. די הויפּט־אָרגאַניזירער זיינען געווען: ראובן בלאַט (ראובן טשאַלאַק), זעליק האַזנער און מ. ראָזענשטרייך. דער פאַראיין האָט אָנגעהויבן מיט 30 מיטגלידער און זיך גוט אַנטוויקלט [24]).

לינקע פּועלי ציון, „בונד" און „רויטע"

א.

די פּועלי־ציון־באַוועגונג האָט גלייך פון איר אַנטשטייאונג אין 1906 פאַרטראָטן אַ שטרענג־מאַרקסיסטישן שטאַנדפּונקט צו אַלע פּראָבלעמען פון אידישן אַרבעטער־לעבן. איר איז באַשערט געווען צו שפּילן אַ פירנדיקע ראָל אין דער פּאָליטישער דערציאונג פון די אידישע אַרבעטער. נאָך דער ווינער שפּאַלטונג, אין יאָר 1920, איז די בזשעזשינער אָרגאַניזאַציע אינגאַנצן אַריבער צו די לינקע פּועלי־ציון. אין יאָר 1923 האָבן די פּועלי־ציון צוליב לעגאַלע טעמים זיך אָנגעשלאָסן אין „די געזעלשאַפט אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער" און האָבן אָנגעפירט אַ ברייטע מאַסן־אַרבעט. צווישן יוגנט און עלטערע איז ברייט אויפגעקלערט געוואָרן דער באַדייט פון מאַרקסיסטישן באַראַכאָוויזם און „פּראָלעטאַרישן פאַלעסטיניזם". זיי האָבן געהאָלפן אָרגאַניזירן די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג. זיי האָבן געהאַט די אַממיינסטנס־געלייענטע ביבליאָטעק, אַ דראַמאַטישן קרייז, אָפטע לעקציעס און רעפעראַטן מיט פּרעלעגענטן פון וואַרשע. עס זיינען געקומען די וויכטיקסטע פירער פון דער באַוועגונג: זרובבל, נ. בוקסבוים, פעטערזייל, רינגעלבלום, לעוו, יוסף ראָזען, דר. רפאל מאהלער און אַנדערע. אָרטיקע לערער און טוער האָבן געלערנט ליטעראַטור, פּאָליטישע עקאָנאָמיע און היסטאָרישן מאַטעריאַליזם. אין יאָר 1925 איז פאַרגעקומען אַ שפּאַלטונג. אַ באַדייטנדיקע גרופּע וויכטיקע טוער זיינען אַוועק צו די „רויטע", אייניקע צו די רעכטע און „בונד". אין די ווייטערדיקע יאָרן האָט די אָרגאַניזאַציע זיך אָנגעשטרענגט גוטצו־מאַכן דעם שאָדן פון דער שפּאַלטונג. אין די שפּעטע צוואַנציקער יאָרן האָבן זיי געוואונען 3 מאַנדאַטן אין שטאָט־ראַט, וואָס איז דעמאָלט באַטראַכט געוואָרן פאַר אַ באַדייטנדיקן זיג. צווישן די ניי־דערוויילטע ראַטמענער איז צום ערשטן מאָל דערוויילט געוואָרן אַן אַרבעטערין, אסתר ווינטער. אַ באַזונדערן איינדרוק אין שטאָט־ראַט האָט געמאַכט דער אַרויסטריט פון חבר מרדכי דוד ביעדאַק. בעת דער ערשטער זיצונג פון ניי־דערוויילטן שטאָט־ראַט אין גרויסן פייערלעשער־זאַל, איז ער אַרויסגעטראָטן, אין נאָמען פון דער פּועלי־ציוניסטישער שטאָט־ראַט־פראַקציע, מיט אַ קעמפערישער 20־מינוטיקער רעדע אויף אידיש, וואו ער האָט געפאָדערט גלייכע רעכט פאַר די אידישע מאַסן אויף לעבן, אַרבעט און קולטור. די אַנטיסעמיטישע ענ־דע׳קעס האָבן געקריצט מיט די ציין, געמאַכט צווישנרופן. דער אַרויסטריט האָט געוויזן די דערוואַכונג פון די אידישע אַרבעטער צווישן די צוויי וועלט־מלחמות. עס איז געווען ענטוזיאַזם, געוואַגטקייט, דינאַמישקייט און דער עיקר — ציל־באַוואוסטקייט. מען האָט געוואוסט און פאַרשטאַנען פאַרוואָס מען קעמפט און צו וואָס מען שטרעבט. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן זיי געליטן פון פּאָליצייאישע רדיפות. זיי זיינען געוואָרן האַלב אומלעגאַל [25]) און אין 1939, האָרט פאַרן גרויסן חורבן, האָט פּועלי ציון אין אַ פאַראייניקטן פראָנט מיטן „בונד" און אַנדערע אַרבעטער־פּאַרטייען צוזאַמען נאָך אָדורכגעפירט 6 מאַנדאַטן ביי די וואַלן צום שטאָט־ראַט.

די וויכטיקסטע טוער ביים גרינדן די געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער" זיינען געווען: משה איטשע גינזבערג, יוסף ברוך שייבאָוויטש, מרדכי דוד ביעדאַק, לייב שעראַדזקי און יאַנקל דאַווידאָוויטש.

ב.

פאַרן 1־טן קריג האָט דער עיקר דער „בונד" סטימולירט די אַרבעטער צום קאַמף קעגן קאַפּיטאַל און עקספּלואַטאַציע. די פּראָקלאַמאַציע, דאָס רעוואָלוציאָנערע ליד, די בייסיקע פּאָלעמיק מיט די צאַרישע דעקרעטן, דאָס אָרגאַניזירן אַרבעטער־קרייזלעך — דאָס אַלץ האָט שטאַרק געהאָלפן עפענען די וועלט פאַר די אונטערדריקטע אידישע אַרבעטער־מאַסן. זיי ווערן אַדורכגעדרונגען מיט געפיל און באַוואוסטזיין פון מענטשלעכער ווירדע. „דער קלאַס איז נישט ווערט די פרייהייט, אויב ער קאָן נישט קעמפן פאַר איר" — האָט געזאָגט ל. מאַרטאָוו. אין אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט האָבן די אידישע אַרבעטער אונטערן דרוק פון „בונד" איבערגעריסן מיט די אַלטע מנהגים און אָפּגעלעבטע טראַדיציאָנעלע פאָרמען און אַדורכגעפירט אַן איבערקערעניש אין אידישן לעבן. אין 1905 [26]) האָט דער „בונד" אָרגאַניזירט אין בזשעזשין שטרייקן, גאַסן־קאַמפן. עס זיינען געווען אַרעסטן, פאַרשיקונגען קיין סיביר א. אַ. וו. נאָך דער מלחמה איז די בונדישע השפעה געווען אַ באַגרענעצטע, כאָטש אַלץ אַ באַדייטנדיקע [27]). אין די דרייסיקער יאָרן ווערט די אָרגאַניזאַציע געשטאַרקט און שפּרייט אויס איר השפעה אויף ברייטערע שיכטן אַרבעטנדיקע און אינטעליגענץ. דער „סאָציאַליסטישער האַנטווערקער־פאַראיין" ווערט קאָנטראָלירט פון „בונד". ביי די שטאָטראַט־וואַלן אין 1939 האָבן זיי געקראָגן 5 מאַנדאַטן — די גרעסטע אידישע אַרבעטער־פראַקציע אין שטאָט־ראַט. די וויכטיקסטע טוער זיינען געווען: שמואל אַקער־מאַן, אברהם אַפּאַטאָווסקי, הערשפינגער און לייזער יאַקובאָוויטש.

אין דער צייט פון נאַצי־חורבן האָט די בונדישע פּאַרטיי געפירט אַן אַקטיווע טעטיקייט אין בזשעזשין. נאָך דער אויסזידלונג פון דער בזשעזשינער געטאָ קיין לאָדזש, איז אברהם אַפּאַטאָווסקי, אַ געוועזענער בונדישער ראַטמאַן אין בזשעזשינער שטאָט־ראַט, געוואָרן צוקאָאָפּטירט צום לאָדזשער אַקטיוו, אָנצופירן די הילפס־אַרבעט אין געטאָ [28]). אין געטאָ האָט די בונדישע גרופּע פון בזשעזשין געציילט 15 מאַן.

ג.

די „רויטע" אָרגאַניזאַציע אין בזשעזשין איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1923. אירע גרינדער זיינען מערסטנס געווען בירגערלעכע און האַלב־אַסימילירטע עלעמענטן. צוליב דעם וואָס די פּאַרטיי איז געווען אומלעגאַל, האָבן אירע מיטגלידער אויף אַ קאָנספּיראַטיוון אופן געאַרבעט דורך די לעגאַל־עקזיסטירנדיקע אינסטיטוציעס, דער עיקר פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און אַרבעטער־פּאַרטייען, וואו זיי האָבן געשאַפן רויטע פראַקציעס און געפירט צו שפּאַלטונגען. אין אַ קורצער צייט זיינען זיי געוואָרן דער דאָמינירנדיקער כוח אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. זיי האָבן אויך אויסגעאיבט אַ גרויסן איינפלוס אויף סטודענטן און יוגנט פון בירגערלעכע אָרגאַניזאַציעס. זיי האָבן געשאַפן אַ מיליטאַנטישע קאַמפס־שטימונג צווישן די אַרבעטער, באַזונדערס האָבן זיי געהאַמערט פאַר אַ קלענערן אַרבעטס־טאָג. פון דער געוואונענער פרייער צייט האָט זיך ביים אַרבעטער געשאַפן אַן אינטערעס פאַר געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען און דאָס האָט אים אויך וואַך געמאַכט צום אַרומיקן לעבן. עס איז אַנטשטאַנען אַ שטרעבונג צו בילדונג, צו לייענען ביכער. דער קולטורעלער אויפשטייג איז געקומען מיט דער צעוואָקסענער קאַמפס־שטימונג. יעדן שבת זיינען פאָרגעקומען „קעסטל־אָוונטן" און רעפעראַטן איבער אַקטועלע טעמעס. דער זאַל פון אַרבעטער־ראַט, וואָס האָט אַריינגענומען אַ פּאָר הונדערט מענטשן, איז שטענדיק געווען געפּאַקט איבער די ברעגן. שפּעטער איז דער „פּוילישער פאַראיין פון בוי־אַרבעטער" און דער „אַרבעטער־קאָאָפּעראַטיוו" אויך אַרונטער אונטער זייער איינפלוס. פריער איז דער „בוי־פאַראיין און קאָאָפּעראַטיוו" געווען אונטער דער השפעה פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. די „רויטע" האָבן זיי אַרונטערגענומען אונטער די לינקע פּ. פּ. ס. וואָס איז געווען זייערס אַפיליע. אין דער צייט פון שפּאַנישן בירגערקריג איז אַ קליינע גרופּע אַוועק קעמפן קיין שפּאַניע. געווען אַפילו אַ הערראַישער קעמפער, אָנפירער פון אַ בריגאַדע, וועלכער איז העלדיש געפאַלן אין קאַמף. די „רויטע" האָבן אויך שטאַרק פּאָפּולאַריזירט דאָס שטיצן פּאָליטישע אַרעסטירטע. אַלע ריכטונגען פון די אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן געהאַט „מאָפּר" [29])־ביכלעך צו פאַרקויפן און מיט דעם געשטיצט לאָקאַלע פּאָליטישע אַרעסטירטע.

מיט דער צייט, אונטער די אומאויפהערלעכע פּאָליצייאישע רדיפות, עמיגראַציע און פערזענלעכע אַנטוישונגען, איז די באַוועגונג שטאַרק געפאַלן. די וויכטיקסטע טוער, אויב זיי זיינען נישט געזעסן אין תפיסה, זיינען זיך צעפאָרן אין אַנדערע שטעט. אַ סך פון זיי זיינען אַוועק קיין זיד־אַמעריקע, מערב־אייראָפּע און קיין רוסלאַנד.

נאָכבאַמערקונג

שרייבנדיק וועגן דעם אַרבעטנדיקן בזשעזשין, די אַרבעטער־פּאַרטייען און די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג, האָב איך בכיוון אויסגעמיטן דעם קלאַסן־קאַמף צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל, הגם אַזעלכער האָט אָן ספק עקזיסטירט און פיל מאָל אַפילו אין אַ ליידנשאַפטלעכער און פאַרשאַרפטער פאָרם. היינט, נאָך די נאַצישע מאָרד־מגיפות, ווען אונזער הייליקע קהילה איז פאַרטיליקט געוואָרן צוזאַמען מיטן גאַנצן פּוילישן אידנטום, האָט אָט יענער קאַמף פאַר אונז מער נישט קיין באַדייטונג.

ביבליאָגראַפיע

1) Pamietnik religijno-moralny, tom XX, rok 1851, str. 12.

2) דאָרט, זייט 14.

3) די שבטים האָבן זיך שטענדיק געקריגט און אָנגעפאַלן איינער אויפן צווייטן, די הויפּט שבטים האָבן פאַרנומען: פּאַלאַנער — פּויזנער געגנט, שלעזיער — וואַרשאַלאָוו, ווישלאַנער — קראַקע, מאַזורער — פּלאָצק, געווען: לעכטען, אבאטריצן, ווילקי, אבאטר, א. אַ. וו. זייער הויפּט־באַשעפטיקונג איז געווען יעגעריי און ערד־אַרבעט.

4) Slownik Geograficzny Krolestwa Polskiego, str. 761.

5) Zakon Krzyżacki.

6) בער מאַרק — געשיכטע פון אידן אין פּוילן.

7) זע די מאַטעריאַלן וואָס געפינען זיך אין אַרכיוו פון פינאַנץ־מיניסטעריום, באַנד 13 נומ. 46.

8) דר. יעקב שאַצקי — געשיכטע פון וואַרשע, זייט 11.

9) פּיאָטר לעלעוויטש האָט שפּעטער געענדערט זיין נאָמען אויף סטריקאָווסקי. עס קען זיין, אַז ער שטאַמט פון אַרום סטריקאָוו, עטלעכע וויאָרסט פון בזשעזשין.

10) Baranowski — Przemysł Polski w XVI wieku, str. 152, 154, i J. Kołaczkowski — w pracy "Wiadomości o fabrykach i rękodziełach w dawnej Polsce", że między innemi wyrobiono sukno w XVIII wieku w Brzezinach, Białej, Bielsku, Błaszkach, Ciechanowcu i t. d.

11) אַ פלאָרין איז אַ גאָלדענע מטבע, אין היינטיקן ווערט אַן ערך צוויי־דריטל פון אַ דאָלאַר. אַ גרזשיוונע איז 48 גראָשן (דער גראָשן איז געווען פון אַ הויכן ווערט). קליין־געלט זיינען געווען זלאָטעס און דינאַרן.

12) נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען נייטאַן און האַרן געווען אייגנטימער פון מאַגאַזינען און האָבן אַרויסגעגעבן אַרבעט צו „כאַלופּניקעס" (היים־האַנטווערקער) און ראַזענשטראַוך איז געשטאָרבן פון הונגער אין מלחמה־צייט.

13) Obozy Piotrkowskiej Gubernii.

14) זע „טידזשען" נומ. 7 פון יאָר 1895 און 1896.

15) אין די פריערדיקע צייטן זיינען די הייזער געווען אַ פייער־פּאַסטקע. אין 1875 זיינען פאַרברענט געוואָרן 69 הילצערנע הייזער, אין 1881 — 11, אין 1884 — 6 און אין 1886 — 64.

16) כאָטש דאָס יאָר 1921, ווען די אַנקעטע איז דורכגעפירט געוואָרן, איז דער פּעריאָד ווען דאָס נאָך־מלחמה'דיקע שניידערייי האָט זיך ערשט געהאַלטן אין צוריק־אָרגאַניזירן, האַלט איך דאָך אַז די ציפערן זיינען ווייט נישט קיין פאַרלעסלעכע. דער נאָדל־אַרבעטער פאַראיין האָט מיר איבערגעגעבן אַז די צאָל אַרבעטער איז געווען באַדייטנדיק גרעסער ווי דאָ אָנגעגעבן.

17) די אַנקעטע איז גענומען געוואָרן בלויז ביי אַ טייל פון יעדער קאַטעגאָריע שניידערס. עס זיינען געווען פיר סאָרטן מייסטערס: ערשטער סאָרט איז די גאָר גוטע, צווייטער סאָרט איז די געמיינערע, דריטער סאָרט איז די מיטעלע און פערטער סאָרט איז די נידעריקסטע. אויך די לוינען פאַר יעדן סאָרט זיינען געווען פאַרשידן.

18) צוליב ווייניק אַרבעט און גרויסער נויט אין שטאָט, האָט דער „דזשאָינט" געפירט דאָרט אַ הילף־און רעטונגס־אַרבעט. גאָר ספּעציעל האָט זיך „צענטאָס" (געשטיצט פון „דזשאָינט") פאַראינטערעסירט מיט קינדער־הילף. שוואַכע קינדער האָט מען געשיקט אין זומער־ און ווינטער־קאָלאָניעס. מען האָט געזאָרגט פאַר זייער פאַך־אויסבילדונג, זיי געהאָלפן אין „טאָג־היימען" און זיי באַזאָרגט מיט אַ מאָלצייט. די וואָס זיינען געגאַנגען אין שול, האָבן נאָך דער שול ביז אָוונט פאַרבראַכט אין דער „היים". די „צענטאָס" איז אין בזשעזשין געווען פּאָפּולער אַפילו צווישן מיטלקלאַסמענטשן און זי האָט גערן געקראָגן געזעלשאַפטלעכע הילף צען גראָשן (צוויי סענט) וועכנטלעכע ביישטייערונג. אויך די רעגירונג און שטאָט־ראַט האָבן אָנערקענט זייער וויכטיקע אַרבעט און זיי געגעבן באַשטימטע סובסידיעס. אין 1937 זיינען אין בזשעזשין געווען 210 פאַרלאָזטע קינדער — 77 מיידלעך און 133 אינגלעך, וואָס האָבן געגאָסן פון הילף. אין יאָר 1926 איז דער סיים־דעפּוטאַט דר. יצחק שיפּער און דער באַקאַנטער שרייבער י. י. זינגער געקומען קיין בזשעזשין צו אָראַגניזירן אַ גרויסע רעטונגס־אַרבעט, אין וועלכן גרעסערע שיכטן אַרבעטנדיקע האָבן זיך געגניטיקט. צוליב דעם וואָס די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צוזאַמענצואַרבעטן מיטן אַלגעמיינעם קאָמיטעט, זיינען געשאַפן געוואָרן צוויי רעטונגס־קאָמיטעטן: איינער פון בירגערלעכע עלעמענטן, און דער צווייטער פון אַרבעטער.

19) לויט אַ פאַראָרדענונג פון לאָדזשער קרייד־אַמט, אין קאַמף מיט ליכווע און שפּעקולאַציע, האָבן די אונטערנעמער געמוזט אַרויסהענגען שילדן אויפן אָנגעזעענסטן אָרט אין מאַגאַזין און פרייז־ליסטעס פון יעדן אַרטיקל. אויף יעדער ליסטע האָט געמוזט זיין די אונטערשריפט פון באַלעבאָס און די דאַטע פון אַרויסהענגען די ליסטע. יעדע צוויי וואָכן האָט מען געמוזט מעלדן אין פינאַנץ־אַמט. נישט אויספאַלגן פּינקטלעך די פאַראָרדענונג איז געווען פאַרבונדן מיט האַרבע שטראָפן. איך קען דאָ נישט ברענגען די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ פון בזשעזשינער מאַגיסטראַט און שטאָט־ראַט מיט די וואַרשעווער און לאָדזשער רעגירונגס־אָרגאַנען, וואו עס ווערט אָנגעוויזן אַז די שטאָט ווערט בוכשטעבלעך רואינירט דורך די דראַקאָנישע פאַראָרדענונגען. עס איז גענוג, אַז דעם 11טן סעפּטעמבער, 1920 האָט דאָס מיניסטעריום פאַר אָפּראָוויזאַציע געמאָלדן דעם שטאָטראַט אין בזשעזשין, אַז די סוחרים יחיאל־משה גאָטליב, דוד יקא, מרדכי יקא און משה זינדל זיינען באַרעכטיקט צוריקצוקריגן זייערע קאָנפיסקירטע פאַרטיקע מלבושים.

20) אַ סאַנזשען איז נאָענט צו 3 איילן לאַנג.

21) משה קאָרפעל, אַ באַגאַבטער אַרבעטער־טוער ביי די פליישער־אַרבעטער אין לאָדזש, האָט אָרגאַניזירט דעם שניידער־מייסטער פאַראיין. ער האָט אויך אָרגאַניזירט דעם פליישער־פאַראיין אין וואַרשע, קעלץ, ראַדאָם און קאַליש. איצט איז ער אַ הסתדרות־טוער אין ישראל.

22) אין יענער צייט האָבן מער ווי דריי מענטשן זיך נישט געטאָרט צונויפקומען אָן אַ דערלויבעניש.

23) די „כאַלופּניקעס" זיינען געווען אַן אָפּגעשפּאָלטענע סעקציע פון שניידער־מייסטערס פאַראיין. זיי זיינען געווען אָנגעשלאָסן אין „סאָציאַליס־טישן האַנטווערקער צענטראַלע". זיי האָבן געאַרבעט בלויז מיט איין לערן־אינגל. זייערע פאַרשטייער זיינען געווען הערשפינגער, אברהם אָפּאַטאָווסקי און לייבל סענדער.

24) אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „אַרבעטער צייטונג" נומ. 33 (1929) לייענען מיר, אַז דער „טראַנספּאָרט־פאַראיין" האָט אַרויסגעשיקט אַ לוין־העכערונג צו די בעקער־מייסטערס און מיל־סוחרים. די אַקציע האָט זיך איינגעגעבן. עס ווערט אויך געפּלאַנט צו אַרבעטן אויף קאָמונאַלע יסודות.

25) די געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער" האָט די פּאָליציי געשלאָסן אין 1934.

26) דער פּיעטריקאָווער גובערנאַטאָר שרייבט אין זיין שריפט פון 12טן אַפּריל, 1902, נומ. 227: „'די סאָציאַליסטישע באַוועגונג' האָט שוין געבוירן אַ באַזונדערע אידישע פּאַרטיי 'בונדא', וועלכע, לויט די ידיעות פון דער זשאַנדאַרמעריע, אַנטוויקלט זיך מער פון אַלע פּאַרטייען. אויף איר צוזאַמענפאַרן איז באַשלאָסן געוואָרן צו דערשלאָגן זיך מיט אַלע מיטלען פולע גלייכהייט פאַר אידן. אידן זאָלן האָבן פולע בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט צוזאַמען מיט אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן".

27) אין „לאָדזער וועקער" פון 12טן מאַי און 1טן יוני, 1928, לייענען מיר, אַז אין דער הייי־יאָרקער פאַראייניקטער ערשטער מאַי־פייערונג, וואָס איז געמיינזאַם דורכגעפירט געוואָרן פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי פּ. פּ. ס., „רויטע", „בונד" און פּועלי־ציון, האָט דער „בונד" און „צוקונפט" אין בזשעזשין געהאַט איבער הונדערט חברים. און אויף דער לאָדזשער ראַיאָן־קאָנפערענץ פון יוגנט־בונד „צוקונפט" האָט דער בזשעזשי־נער דעלעגאַט באַריכטעט וועגן אַ פאַרצווייגטער בונדישער טעטיקייט. עס ווערן פאַרשפּרייט 40 עקזעמפּלאַרן „פאָלק־צייטונג" און אַ גרעסערע צאָל „יוגנט־וועקער" און „לאָדזשער וועקער".

28) זע דאָס אַרטיקל פון יעקב נירענבערג, סעקרעטאַר פון לאָדזשער קאָמיטעט פון „בונד", אין „די יאָרן פון אידישן חורבן", 1946 (די שטים פון אונטערערדישן „בונד").

29) אינטערנאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציע צו שטיצן פּאָליטיש־פאַרפאָלגטע.

אהרן פאָגעל (תל־עדשים)

פאַרגאַנגענע דורות

(אַ קליינער פאָרוואָרט)

צום אָנדענק פון אונזער ליב שטעטל בזשעזשין, וועל איך זיך באַמיען אַרויס־ברענגען אויפן פּאַפּיר זכרונות און מאַטע־ריאַלן, וואָס איך האָב געזאַמלט אין משך פון יאָרן.

אין די 60־70קער יאָרן פון 19טן יאָר־הונדערט האָט זיך געפונען ביי אונז אין שטעטל אַ אידישער שניידער (אַ קאַנטאָ־ניסט) מיטן נאָמען קאָזעלע שניידער. דער פּרימיטיווער איד האָט פאַרשטאַנען, אַז עס איז שווער צו לעבן פון זיינע אייגענע צען פינגער, און ער האָט אָנגעהויבן צורעדן זיינע צוויי באַקאַנטע אידן, זיינס גלייכן, צו מאַכן פון זייערע קינדער אַ תכלית. זיי לערנען אַ פאַך, כדי זיי זאָלן האָבן מיט וואָס זיך מפרנס צו זיין.

מען האָט אים אַוועקגעגעבן די קינדער אויף אַ צייט פון יאָרן, פאַרן בלויזן ביסל עסן, און ער האָט געמאַכט פון זיי שניי־דערס. עס איז דעם איד נישט איינגעפאַלן, אַז די אינגלעך וועלן שפּעטער אויסוואַקסן גרויסע אינדוסטריעלער, וואָס וועלן שאַפן זייער שטעטל אַ וועלט־נאָמען און מאַכן אומזאַצן אויף מיליאָנען רובל. דער אָנהויב איז ניט געווען אַזאַ לייכטער.

זונטיק גאַנץ פרי, קוים באַוויזן אָפּצודאַווענען, גורטן זיך אָן אונזערע יונגעלייטלעך, די שניידערס, מיט אַלעם נויטיקן. מען נעמט אַ זעקעלע און מען לייגט אַריין קודם כל טלית־ותפילין, אַ סידור׳ל, און להבדיל אַ נאָדל, אַ פינגערהוט און אַ שטיקל וואַקס — און זיך געלאָזט אין וועג אַריין. אַ גאַנצן וועג געבעטן גאָט, אַז ער זאָל זיי מציל זיין פון שלעכטע הינט, און זיי צושיקן עפּעס אַ גוטן פּאָטשאָנטעק, און מיט גרויס אימה און אמונה אָנגעקומען אין דאָרף אַריין. ביז מען האָט שוין אָנגע־טראָפן אַ שטוב וואו מען האָט דעם שניידער געבראַכט, איז די נשמה שיער נישט אַרויס. אַריין אין שטוב איז מען אַ האַלב־טויטער, האָט מען זיך אָנגענומען מיט כוח און גענומען ווייזן וואָס מען קען. און אַזוי האָט מען אָפּגעאַרבעט פון זונטיק ביז פרייטיק. פרייטיק האָט מען זיך שטאַרק געיאָגט אַהיים, צו ווייב און קינדער אויף שבת.

עס קען זיין, אַז מען וואָלט אַזוי געלעבט ווי־לאַנג, ווען נישט וואָס ראשית־כל האָט זיך די משפחה אָנגעהויבן פאַרגרעסערן און, צווייטנס, האָט קאָזעלע אָנגעהויבן אַרויסלאָזן פרישע שניי־דערס און דאָס דאָרף האָט אָנגעהויבן צו ווערן צו ענג צו קענען אויסהאַלטן אַזאַ גרויסע צאָל שניידער. האָט מען געמוזט זוכן אַן עצה. מען האָט טאַקע צוזאַמענגערופן די אַלע שניידער, וואָס האָבן ביי די אַלע אומשטענדן דאָך אָפּגעשפּאָרט אַ פּאָר רובל, אָפּגעהאַלטן אַן אסיפה און אָנגענומען אַ באַשלוס.

דער באַשלוס פירט אונז אַריין אין צווייטן עטאַפּ פון דער אַנטוויקלונג פון אונזער אינדוסטריע.

צוריק פון דאָרף אין שטאָט אַריין

אויף דער אסיפה איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מען פאָרט אין דער דעמאָלט נאָענטסטער וועבער־שטאָט, זשגיערזש, אַליין קויפן אַביסל סחורה, עס אַליין אויסאַרבעטן און דערנאָך אַוועקפירן קיין וואַרשע צו פאַרקויפן.

אין יענער צייט האָט זיך עפּעס אָנגעהויבן באַוועגן אין גרויסן רוסלאַנד. דער רוסישער פויער האָט אָנגעהויבן פאָדערן דאָס פּרימיטיווסטע — אַ פּאָר הויזן אויפן לייב. אידישע סוחרים פון אוקראַינע און גרויס־רוסלאַנד פלעגן קומען קיין וואַרשע קויפן שניידער־אַרבעט. אין וואַרשע האָט זיך געפילט אַ דוחק אין שניידערשע אַרבעטס־הענט. האָט מען טאַקע אונזערע בזשע־זשינער שניידער־סוחרים אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס, אַזוי ווי אָנגעזעענע געסט.

אַזוי הויבט זיך אָן דער צווייטער עטאַפּ, פון שאַפן אונזער פאַבריקאַציע דורך דער פאַרבינדונג פון דעם קליינעם בזשעזשין, מיט דער גרויסער וואַרשע, אַלס פאַרמיטלער צו דעם רוסישן מאַרק. און כאָטש די פּרנסה איז איצט אויך נישט קיין גאַנץ גרינגע, ווייל די ווייטע נסיעה מאַכט מען נישט מיט קיין אויטאָ, אפילו נישט מיט קיין אייזנבאַן, נאָר גאַנץ פּשוט מיט פערד־און־וואָגן, און די נסיעה קיין וואַרשע נעמט־צו צוויי מעת־לעת, איז מען פונדעסטוועגן געווען צופרידן.

ווי עס האָבן מיר איבערגעגעבן די פּיאָנערן פון יענער צייט, ר׳ שלמה יוסף יקקא ז״ל, ר׳ הערשל ראָזען קרח ז״ל, ראַשעווסקי ז״ל, פּראַנקענשטיין מאַגנעס ז״ל און נאָך אַנדערע, איז די דאָזיקע צייט געווען די גליקלעכסטע אין זייער לעבן. מען איז זיך טאַקע אָנגעפאָרן לייב און לעבן, דערפאַר האָט מען ערשט געזען אַ וועלט פאַר די אויגן, און צווייטנס, ווער קען זיך דאָס פאָרשטעלן, ווי מיר האָבן פאַרברענגט אין דער רייזע — אַזוי האָט מיר דער־ציילט דער אַלטער פוקסל.

ווען ער איז שוין געווען אַ איד אין די 80־קער יאָרן, אַ שיינער, אָנגעזעענער בעל־הבית אין שטאָט. אָבער אונזער עולם הויבט אָן עלטער ווערן, און די שווערע נסיעות האָבן גענומען מאַטערן.

דערווייל האָט זיך געשאַפן אַן אַנדערע לאַגע אין רוסלאַנד. מען האָט זיך אַרומגעקוקט, אַז די וועבעריי־אינדוסטריע איז כמעט אינגאַנצן נישט אַנטוויקלט. מען האָט אַלץ געדאַרפט ברענגען פון אויסלאַנד. אין לאַנד גופא זיינען קיין פאַכלייט נישט געווען, האָט די רעגירונג זיך געווענדעט צו די נאָענטסטע שכנים — צו די דייטשע וועבער. די רעגירונג האָט צוגעזאָגט

ישראל משה וואַרשאַווסקי
דער עלטסטער שניידער
אין בזשעזשין
איז אַלט געווען 96 יאָר
בעת דאָס בילד איז
גענומען געוואָרן
און אַרבעט אָן ברילן

די דייטשע מייסטערס פאַרשידענע פּרעמיעס. מען האָט זיי גע־געבן בחינם ערד און הלוואות צו בויען דירות; מען האָט זיי געגעבן לאַנג־טערמיניקע קרעדיטן אויף איינצואָרדענען זיך. דערביי האָט מען זיי פאַרזיכערט, אַז זיי וועלן נישט זיין ווייט פון זייערע היימען, ד. ה. אַז אויב עס וועט זיי נישט געפעלן, זאָלן זיי קענען לייכט פאָרן צוריק אַהיים. צו דעם צוועק איז אויסגעווײַלט געוואָרן דאָס קליינע שטעטל לאָדזש, אויף דער „לודקע" — אַזוי האָט מען גערופן דאָס וואַסערל וואָס איז גע־פלאָסן דורך דעם שטעטל. און זיי, די דייטשן, האָבן טאַקע אָנגעהויבן בויען די צוקונפטיקע גרויסע טעקסטיל־אינדוסטריע אין דעמאָלטיקן רוסיש־פּוילן.

לאָדזש געפינט זיך אינגאַנצן 20 קילאָמעטער פון אונזער בזשעזשין. די נאָענטקייט האָט אַ סך צוגעהאָלפן צו דער אַנט־וויקלונג פון אונזער שניידער־אינדוסטריע. אַז די לאָדזשער וועבער האָבן אָנגעהויבן אַרויסגעבן זייער פּראָדוקציע, האָט מען געמוזט די סחורה אַוועקשיקן אויף די רוסישע מערק. דאָס האָבן דערשפּירט די ליטווישע, אוקראַינישע און רוסישע אידן. זיי זיינען געווען גוטע סוחרים און האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אָננעמען דעם מקור פּרנסה. זיי זיינען טאַקע געוואָרן די פאַרמיטלער צווישן דער נייער פּוילישער אינדוסטריע מיט די רוסישע מערק. אָט די אידן האָבן זיך דערוואוסט וועגן די בזשעזשינער שניידער, וואָס פלעגן פאַרקויפן זייערע סחורות אין וואַרשע.

אַ אידישער קאָמיסיאָנער פון רוסלאַנד, מיטן נאָמען בערמאַן, האָט זיך באַזעצט אין בזשעזשין און אָנגעהויבן אַראָפּברענגען קונים פון רוסלאַנד גלייך קיין בזשעזשין. באַלד האָבן אָנגע־הויבן אָנקומען נאָך קאָמיסיאָנערן פון בעסאַראַביע, אוקראַינע און יעדער האָט געבראַכט מיט זיך אַביסל קונים; אַזוי, אַז אין אַ קורצער צייט הויבט מען אָן פילן אין בזשעזשין אַ דוחק אין אַרבעטס־הענט. די פאָדערונג אויף פאַרטיקע מלבושים ווערט פון טאָג צו טאָג שטאַרקער און שטאַרקער.

אַרבעטס־געבער און אַרבעטס־נעמער

מיט דער צייט האָבן זיך ביי אונז אין שטאָט געשאַפן דריי קאַטעגאָריעס שניידערס: 1) אַרבעטס־געבער; 2) אַרבעטס־נע־מער, דאָס הייסט די וואָס קריגן אַהיים אַביסל צוגעשניטענע סחורה, און 3) געזעלן און לערן־אינגלעך, וואָס אַרבעטן אין די קליינע וואַרשטאַטן.

אין אָנהויב האָבן די אַרבעטס־געבער און אַרבעטס־נעמער געלעבט צווישן זיך ברודערלעך. מען איז געווען ווי איין משפחה.

אין יענער צייט איז אין אונזער שטעטל געקומען צופאָרן אַ חסידישע משפחה מיטן נאָמען יאַקאָבאָוויטש. דער ראש המשפחה, ר׳ הירשל וואָליער ז״ל, איז געווען אַ גוט־באַזיצער. דאָס דאָרף וואָליע ליגט נישט ווייט פון בזשעזשין. דער גבירי־שער איד האָט ליקווידירט זיין דאָרפישע ווירטשאַפט און איז געקומען אין שטאָט צווישן אידן. ר׳ הירשל וואָליערס זון, ר׳ פּרץ יאַקאָבאָוויטש ז״ל, איז געוואָרן אַ מאַגאַזינער. דאָס איז דער נייער נאָמען, וואָס איז אַנטשטאַנען אין אונזער שטעטל, מיטן אַריינקומען פון אַ פרעמדן, נישט קיין שניידער, אין דער דאָזיקער בראַנזשע. ר׳ פּרץ, אַליין נישט קיין שניידער, האָט אַריינגעפירט אין זיין מאַגאַזין אַ פּאָר שניידער, וואָס האָבן אויסגעפירט די פאַך־אַרבעט פאַר אים. דאָס איז אויך געווען דער ערשטער קאָנטאַקט צווישן דעם חסידישן איד מיט דעם שניידער.

נאָכטועגדיק פּרץ יאַקאָבאָוויטשן, זיינען אויסגעוואָקסן אַנ־דערע מאַגאַזינערן, וועלכע האָבן מיט דער צייט אַראָפּגעבראַכט פון רוסלאַנד בוכאַלטערס און געהילף־בוכאַלטערס.

איך געדענק איינעם פון זיי, וואַסילקאָווסקי. ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַ שיינע העברעאישע ביבליאָטעק. אַ צווייטער איד, באַרוק, האָט געהערט צו דער רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַ־טישער פּאַרטיי. אונזערע סוחרים האָבן באַלד דערפילט, אַז דער נייער עלעמענט ברענגט ענדערונגען. ערשטנס, האָבן זיי נישט געוואָלט אַרבעטן לאַנגע שעה׳ן; זיי האָבן אָנגעהויבן ריידן פון אַ 10־שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג. אונזער עולם איז נישט אַזוי לייכט איינגעגאַנגען אויף אַזאַ איבערקערעניש. מען האָט אָנגע־הויבן זוכן תחבולות ווי אַזוי זיך נישט לאָזן אינגאַנצן איינשלינגען פון די „ליטוואַקעס". און דאָ איז ווידער צו הילף געקומען דאָס הויז פון יאַקאָבאָוויטש. ר׳ פּרץ האָט געהאַט דריי זין: ר׳ שמעון, ר׳ אברהם און ר׳ פּנחס. אַלע דריי בית־המדרש בחורים. זיינען זיי אַריין אין דעם געשעפט, וואָס איז טאַקע מיט דער צייט געוואָרן דאָס הויז פון פּרץ יאַקאָבאָוויטשן מיט די קינדער. אַנדערע מאַגאַזינערן האָבן אים נאָכגעטאָן און אַריינגעפירט זייערע קינדער אין די געשעפטן.

דאַן איז געקומען ממש צו אַן איבערברוך: דער גראָדזשיס־קער חסיד, ר׳ יוסף מאַכלס, האָט זיך משדך געווען מיט דעם פּיאָנער פון אונזער אינדוסטריע, ר׳ שלמה פוקסל. דאָס איז געווען כמעט ווי אַ רעוואָלוציע, אַז אַ פּראָסטער שניידער זאָל חתונה האָבן מיט דער טאָכטער פון אַ תלמיד־חכם.

די מחיצה איז געבראָכן געוואָרן און חסידישע יונגעלייט האָבן זיך גענומען צו דער שניידער־בראַנזשע. אַזאַ זיידענער יונגערמאַן, גרויסער למדן און חסיד, ווי ר׳ הירש מענדל פּינ־טשעווסקי ז״ל, האָט דער ערשטער אָנגעהויבן ברענגען פון לאָדזש אַביסל שניידער־צודאַטן קיין בזשעזשין פאַר די מאַגאַזינערן. ער האָט טאַקע מצליח געווען און זיין שטוב איז געוואָרן דער צענטער וואו עס פלעגן זיך צוזאַמענקומען די מאַגאַזינערן אָפּנעמען די סחורה פון לאָדזש. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די קינדער פון ר׳ הירש מענדל, זיינען אין דער לעצטער צייט געווען צווישן די גרעסטע פאַבריקאַנטן אין פּוילישן מאַנטשעסטער — אין לאָדזש.

עס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן אין רוסלאַנד בכלל און אויך צו אונזער שטעטל האָבן זיך דערטראָגן נייע געדאַנקען. מען האָט נאָך אַליין נישט געוואוסט וואָס מען וויל און צו וואָס מען שטרעבט. אָבער אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז אַזוי בלייבן קען עס נישט. געוויינטלעך איז דאָס געקומען פון דער אַרבעטנ־דיקער אינטעליגענץ. זיי האָבן געבראַכט פאַרשידענע ביכלעך — ביכלעך וואָס האָבן געוועקט צו אַ מענטשלעך לעבן. אין די דאָזיקע ביכלעך איז געווען געשריבן, אַז דער אַרבעטער איז פונקט אַזאַ מענטש ווי דער אַרבעטס־געבער. מען האָט זיך גע־נומען באַקלאָגן, אַז די לופט איז ענג. און מערקווירדיק: אַלע האָבן אויפגעכאַפּט די „נייע ווינטן״ — פון לערן־אינגל, געזעלן, מייסטער — ביזן בית־המדרש בחור.

אין אונזער שטאָט איז געווען אַ איד אַ גביר. ער איז געווען כל ימיו אַ דאָזאָר אין שטאָט. ער האָט געלאָזט שרייבן אַ ספר־תורה און האָט עס געשאָנקען דער קהילה. ער האָט אויך געשאָנ־קען אַ פּלאַץ פאַר אַ בית־הקברות. געהייסן האָט דער איד ר׳ שלמה שילצקי ז״ל. ער האָט זיך געברענגט אַן איידעם פאַר זיין איינציקער טאָכטער, אַ טייערן מענטש, אַ גרויסער למדן און מיוחס, ר׳ אריה דוד פּערלמוטער ז״ל, דעם ראַדאָמער רב׳ס אַ זון. דער עלטסטער זון פון ר׳ אריה דוד׳ן, ר׳ משה אליעזר ז״ל, איז אויך אופגעצויגן געוואָרן אין דעם גייסט פון זיינע עלטערן — אין חסידות און לומדות. איז אָט דער בחור געווען טאַקע פון די ערשטע, וואָס האָט גערופן זיך אַרויסצורייסן פון דער ענגער לופט. וואַרשיינלעך האָט צוגעהאָלפן דער צופאַל, וואָס אָט דער בחור איז יונגערהייט פאַר׳יתומ׳ט געוואָרן, און אַז דער פאָטער האָט אַריינגעבראַכט אַ צווייטע פרוי אין שטוב אַריין, האָט דער רייכער זיידע אים אַוועקגעגעבן אַ צימער ביי זיך אין הויז. אַזוי האָט ער באַקומען די מעגלעכקייטן אומגעשטערט אַריינצוקוקן אין ספרים, וואָס זיינען פאַר בחורים פון זיין שטאַנד געווען פאַרבאָטן.

דער בחור איז געוואָרן אַ משכיל און האָט געשאַפן אַ קרייז פון עברית־לערנער ביי זיך אין שטוב. ער האָט צונויפגעקליבן אַ קליינע גרופּע תלמידים, וועמען די שפּראַך איז נישט פרעמד געווען. אַממערסטן זיינען די תלמידים געווען בית־המדרש־בחורים. אַזוי האָט מען אויך אָנגעהויבן לערנען און לייענען די מאָדערנע ליטעראַטור. דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז אין דעם זעלבן הויז האָט פאַרנומען אַ דירה אַ אידישער אַפּטייקער־למחצה, מיטן נאָמען וואָלמאַן. אויך אַ נייעס. געוויינטלעך האָבן אידן אין יענער צייט געהאַלטן אַן אַפּטייקער פאַר אַן אינטעלי־גענט. ער האָט אויך געהאַט אַ פרוי, אַן אינטעליגענטע, נאַציאָ־נאַלע אידישע טאָכטער. זי האָט גוט געקענט די מאָדערנע אידישע ליטעראַטור און איז אויך געווען אַ שטאַרקע אָנהענגערין פון דר. הערצלס ציוניזם.

אונזער יונגער פּערלמוטער, באַקענענדיק זיך מיט דער פרוי, האָט אונטער איר השפּעה אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן דעם ציוניזם ביי אונז אין שטעטל. מען האָט גענומען פאַרקויפן „טריפה״ סחורה, ד. ה. שקלים און זיך באַטייליקט אין וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס. דער יונגער פּערלמוטער האָט נישט מורא געהאַט פאַר די חסידים, האָבנדיק אריה דוד׳ן אַלס פאָטער. ער האָט אויך נישט מורא געהאַט פאַר דער פּאָליציי, ווייל דער זיידע האָט געהייסן ר׳ שלמה שילצקי און איז געווען אַ דאָזאָר. עס האָט טאַקע געטראָפן, אַז „גוטע אידן״ האָבן שוין מער נישט געקאָנט שווייגן און האָבן געשיקט פּאָליציי אויף אַ בדיקה אין זיין שטיבל אַריין. מען האָט טאַקע דאָרט געפונען אַביסל „חמץ״, האָט ער אַלץ גענומען אויף זיך, און זכות אָבות האָט טאַקע געהאָלפן, אַז אַלץ איז אַדורך בשלום.

ווען ר׳ משה אליעזר ז״ל איז אַוועק פון בזשעזשין, איז זיין אַרבעט שוין געווען אין זיכערע הענט. זיינע תלמידים האָבן פאָרגעזעצט זיין אַרבעט און זיינען מיט דער צייט געוואָרן די ציוניסטישע עסקנים אין בזשעזשין.

אין שפּיץ פון דער אַרבעט פון דער יוגנט זיינען געשטאַנען: ר׳ חיים ברוך שולזינגער ז״ל, דעם שוחט׳ס זון, און להבדיל לחיים ר׳ אהרן מענדעלעוויטש, אַ זון פון אַן אָנגעזעענער חסידישער און גבירישער משפּחה. ר׳ אהרן מענדעלעוויטש געפינט זיך טאַקע היינט אין ישראל. מיט אים האָט אויך מיטגעאַרבעט ר׳ משה פאָגעל ז״ל. אויך שניידער־בחורים זיינען אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער ציוניסטישער אַרבעט. צווישן די שקלים־פאַרקויפער איז אויך געווען ר׳ משה זלאָטניצקי, אַ שניידער, וואָס וואוינט היינט אין ישראל.

דער אַלטער טויער פון בזשעזשינער בית־החיים

אויף דער צווייטער זייט פונעם שניידערישן געסעלע איז דאָס פעלד פאַר דער אַרבעט געווען פיל ברייטער. די סיבות? מען האָט זיי נישט געדאַרפט זוכן. זיי הויבן זיך אָן פונעם לערן־אינגל, וואָס איז שטאַרק אויסגענוצט געוואָרן דורך זיין מייסטער. אָנשטאָט אים לערנען דאָס פאַך, האָט ער קודם כל געמוזט אַ יאָר־צוויי באַדינען זיין בעל־הבית׳טע; איר צוהעלפן איינוויגן דאָס קינד, גיין אַלע גענג. אויך די געזעלן, וואָס האָבן געמוזט אַרבעטן לאַנגע שעה׳ן פאַר אַ קליינעם פאַרדינסט; און אַפילו דער מייסטער אַליין, וואָס איז ווידער אויסגענוצט געוואָרן דורך דעם מאַגאַזינער, האָט זיך געפילט שטאַרק באַ׳עוולה׳ט — און גענומען ריידן, אַז עפּעס דאַרף מען ענדערן.

עס איז גענוג געווען אַ קליין ביסל אויפקלערונג, אַז די אָנגעזאַמלטע פאַרביטערונג זאָל זיך אויפוועקן, און אַז מען זאָל אַריבערגיין צו מעשים.

די געהיימע אויפקלערונגס־אַרבעט איז געלעגן אין די הענט פון דער צוגעפאָרענער אינטעליגענץ און זיי האָבן זי דורכגעפירט בשלימות. זיי זיינען אָבער געווען גענוג פאָרזיכטיק, אַליין נישט אַרויסצוגיין פון זייער באַהעלטעניש. זיי האָבן די אַרבעט איבערגעגעבן אין אַנדערע הענט. פאָרלויפיק האָט מען אַרויס־געשטעלט די בזשעזשינער אַרבעטער־קינדער. אין דער צייט איז שוין די השכלה שטאַרק אַריינגעדרונגען אויך צו אונז אין בזשעזשין. געפינען מיר טאַקע צווישן די שניידערס אַזעלכע מיוחס׳דיקע משפחות ווי ר׳ לייבעלע זשיכלינסקיס ז״ל, קינדער, וועלכע זיינען געווען „הצפירה״־לייענערס. נישט קיין בית־המדרש בחורים האָט דער משכיל געמאַכט פון זיינע קינדער, נאָר פשוטע שניידער. און אַזוי אויך הענדריקאָווסקיס קינדער, סאַנע גאָלדקראַנץ ז״ל, אַ ברודער פון מרדכי׳לע גבאי ז״ל, ר׳ יעקב יוספ׳ס אייניקלעך, ר׳ יוסף אשר׳ס קינדער. אָט־די חסידי־שע און באַלעבאַטישע קינדער זיינען געוואָרן שניידער. און ווען אַזאַ עלעמענט האָט זיך געפונען צווישן די שניידער, האָבן צו זייער וואָרט זיך צוגעהערט די איבעריקע. באַווייזן זיך טאַקע אַ גאַנצע ריי בזשעזשינער שניידער־קינדער אַלס אָרגאַניזאַטאָרן פון דער באַוועגונג, וואָס נעמט אָן אַ צייט שפּעטער דעם כאַראַקטער פון דער רעוואָלוציאָנערער פרייהייטס־באַוועגונג.

איך וועל דאָ דערמאָנען אייניקע נעמען: הירש איסער ראָזענבלום — דער מאַרטירער פון בזשעזשין — אַ זון פון לעכער־נייער ר׳ משה יונה ע״ה. אגב האָט זיך דאָס לעכער־מאַכער פאַך דאַן שטאַרק אַנטוויקלט אין שטאָט, מיטן פאַר־גרעסערן זיך פון אונזער אינדוסטריע, און דאָס האָט מען געהאַלטן פאַר פיל בכבודיקער ווי שניידעריי. מען האָט נישט געדאַרפט אַדורכמאַכן אַזאַ שווערע לער. האָבן טאַקע די דאָזיקע פאַך אָנגעהויבן באַנוצן אַפילו חסידישע אידן, ווי ר׳ נתן לענטשיצקי ז״ל, איטשע מאיר לענטשיצקי, ר׳ דוד בייבקעס אייניקלעך, ר׳ אהרן גרינבוים, אַן איידעם פון ר׳ הירשל וואָליער און טאַקע ר׳ משה יונה.

הירש איסער ראָזענבלום איז געווען דער ערשטער בונ־דיסט אין אונזער שטאָט און אויך דער ערשטער קרבן, וואָס איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. ער האָט אָרגאַניזירט דעם „קליינעם בונד״ אין אונזער שטאָט. אין דער ערשטער ריי האָט ער אַריינגעצויגן זיין ברודער יעקב אלי ראָזענבלום, מענדל חנה׳ס, און אויך יצחק קערש, יעקב דוד ר׳ חיים יצחק׳ס. יעקב דוד, אַ ישיבה־בחור, קומט צוריק פון ווילנע מיטן עטאַפּ, געפירט דורך דער רוסישער פּאָליציי. אַרויסגעשיקט געוואָרן פון ווילנע איז ער פאַר אונטערערדישער אַרבעט, און געבראַכט האָט ער מיט זיך אַ לעגימיטאַציע פון „בונד״ (ער איז דער באַוואוסטער כלל־טוער איצט ביי די בזשעזשינער, יעקב דוד בערג). צו דער גרופּע האָבן אויך געהערט יעקל־בער גיפּס, אַ זון פון ר׳ אברהם גיפּס ז״ל און אַן אייניקל פון ר׳ נחמן לענטשיצקי, מנחם בודניק, בעריש דזשאַרנאָווער.

זיי זיינען שטילערהייט אָרגאַניזירט געוואָרן דורך הירש איסער ראָזענבלומען מיט די ליטווישע בוכאַלטערס אין אונזער שטעטל. מען נעמט אָרגאַניזירן די בזשעזשינער אָרעמקייט. מען הויבט אָן לייענען פאַרשידענע בראָשורן, אויפקלערן און צוגרייטן צום „טאָג וואָס מוז קומען״. די אַרבעט ווערט געפירט שטרענג געהיים. אָבער גאַנץ שנעל האָט דער סוד זיך אַריינגעריסן אין אַלע שטובן. עס איז אַפילו דערגאַנגען צו די חדר־אינגלעך. אויך זיי האָבן אָנגעהויבן צו ריידן פון אָרגאַניזאַציע, נישט פאַר־שטייענדיק די באַדייטונג פון דעם וואָרט.

די פּיאָנערן פון דער באַוועגונג האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין אַן אומגעהויער־שווערער אַרבעט. אַליין זיצט מען דערווייל ביז שפּעט אין דער נאַכט ביי דער מאַשין, ווייל דאָס ערשטע מוז מען באַצאָלן דעם גרעסטן בעל־חוב — דעם מאָגן. מען מוז זיך אַליין אויך צוגרייטן צו קענען אַגיטירן אַנדערע. דאַן מוז מען געפינען צייט פאַר דער אַגיטאַציע־אַרבעט. מען מוז אַלץ מסדר זיין אויף אַזאַ אופן, אַז מען זאָל גרייט זיין אויף קרבנות. מען טאָר נישט פאַרגעסן, אַז עס זיינען פאַראַן מענטשן, וועלכע קענען געבן אַן עין־הרע, און אָפּטראָגן דעם סוד דער פּאָליציי. דאָס שמעקט מיט סיביר. האָט מען צו דעם צוועק איינגעשפּאַנט דעם הייליקן טאָג שבת. שבת פון דער פרי אָן זעט מען אונזערע פאַרהאָרעוועטע אַרבעטער גיין. מען גייט מער נישט דורכן קאָזע־געסל צו די לאָנקעס, נאָר מען גייט אין גרופּן צו 3־4 אַרויף הויך אויף דער הויף־גאַס. דאָרטן אויבן, נאָך דעם אינזשינערס הויז, זיינען נישטאָ קיין אויגן און נעז, וואָס זאָלן נאָכפאָרשן וואָס מען טוט דאָרטן. האָט אין די שבתים געווימלט די גאַס, וואָס פירט מחוץ לעיר, פון די אַרבעטער־אינגלעך. בזשעזשין האָט צו יענער צייט געציילט ביז 2000 אַרבעטער.

וואָס וויל מען אויבן אין דער הויף־גאַס? דאָס ווייסט נאָך קיינער נישט. אונזערע מאַגאַזינערן אינטערעסירט עס נישט, וואָס די קינדער שפּילן זיך דאָרטן. אַבי זיי מאַכן די אַרבעט. זאָלן זיך די קינדער שפּילן אַ פּאָר שעה, באַלד וועט מען מאַכן הבדלה, און די מאַשינען וועלן זיי צוריק אַריינכאַפּן אין דער אַרבעט אויף 108 שעה. מען וויצלט זיך מיט זיי: „זאָג נאָר, אינגל, ביזטו איצט געווען אויף דער בירזשע?״ אַזוי האָבן זיי באַקומען דעם ערשטן נאָמען: די בערזיאַנער. די אינגלעך זיינען שטיל און ענטפערן נישט קיין וואָרט. ערנסטע פּנימער און גע־היימע בליקן וואַרפן זיי צוריק צו זייערע פרעגער, און גייען שטיל צוריק צו זייער אַרבעט.

פּלוצלונג ווערט מען געוואויר אַ פרישן סוד, אַז העט ווייט, הינטערן שטעטל, וועט דעם שבת פאָרקומען אַ פאַרזאַמלונג. דאָס איז שוין אַביסל ערנסטער. דאָס שמעקט שוין מיט עובר זיין אויפן געזעץ פון דער מלוכה.

אונזערע מאַגאַזינערן וויצלען זיך ווייטער: „נו, גיב אַ קוק — זאָגן זיי — זיי גייען אַראָפּוואַרפן דעם צאַר ניקאָלאַי, און מען דערציילט טאַקע, אַז גימפּעלע מלמד׳ס טאָכטער האָט אַליין גע־

באַשעפטיקט ביי שניידעריי

אויפן בילד זעט מען
אברהם פריינט
פאָרזיצער פון
שניידער־מייסטער
פאַראיין
וואָס איז אומגעקומען
אין די נאַצישע
מאָרד־לאַגערן

זאָגט, אַז ביי איר לעבן וועט ניקאָלאַי ווערן אויס קיסר". עס פאַלט נישט איין אונזערע מאַגאַזינערן, אַז דאָרטן אויף דער פאַרזאַמלונג, האָט מען מער גערעדט פון זיי גופא, ווי מען האָט גערעדט פון קיסר ניקאָלאַי. אָבער די מאַגאַזינערן האָבן געהאַט זייערע אייגענע זאָרגן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך געמוזט אָפּגעבן פריער, איידער אַריינצוקוקן אין די מעשים פון די אינגלעך.

אונזערע מאַגאַזינערן האָבן געהאַט זייערע דאגות: ווי אַזוי צו דערווערבן וואָס מער אָפּזאַץ־מערק אין דעם גרויסן רוסלאַנד, און די פאַרשידענע וואָיאַזשאָרן האָבן טאַקע אָנגעהויבן אַריינ־דרינגען אין די ווייטסטע ווינקעלעך פונעם לאַנד. עס שווימען אויף יעדן טאָג נייע נעמען פון שטעט. מיר האַלטן שוין אין בזשעזשין ביי טאַבאָלסק, אירקוטסק און אַנדערע שטעט. עס איז פאַרשטענדלעך, אַז אַזעלכע ווייטע געגנטן, ווי סיביר, שטעלן אונזערע געוועזענע שניידער פאַר נייע פּראָבלעמען. ביי דער דעמאָלטיקער שלעכטער קאָמוניקאַציע אין רוסלאַנד, האָט דער טראַנספּאָרט פון בזשעזשין ביז סיביר געדויערט זעקס חדשים צייט, ביז די סחורה איז אָנגעקומען צום סוחר. דער קונה האָט נישט געוואָלט געבן קיין געלט מיט זעקס חדשים פריער, ביז ער וועט דערהאַלטן די סחורה. האָט מען געמוזט זוכן אַן אופן ווי אַזוי זיך צוצופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען. אַזוי איז געשאַפן געוואָרן אַ פּאַפּירענע בריק אין דער פאָרם פון „נאָכנאַמעס", ד. ה. אַז די סחורה ווערט אויסגעקויפט דורך דעם קונה, ווען זי קומט צו זיין באַן־סטאַנציע.

אַנדערע סוחרים האָט מען אָנגעהויבן קרעדיטירן אויף וועקסלען. דאָ גייען אַריין אונזערע „סוחרים" אין אַ נייער בראַנזשע, וועגן וועלכער מען האָט פריער קיינמאָל נישט גע־חלומ'ט. מען דאַרף זיך שאַפן אַן אָרט, וואו דאָס „פּאַפּיר" אויסצוטוישן אויף ממש געלט. צו דעם צוועק מוז מען זיך שאַפן אי קרעדיטן, אי דיסקאָנטע. האָט מען זיך געשטעלט אין פאַר־בינדונג מיט בענק, וואָס מאַכן דיסקאָנטע אויף קליינע פּראָ־צענטער. אַזוי אַרום ווערט מען אַריינגעצויגן אין אַ בראַנזשע, וואָס רופט זיך באַנק־וועזן. עס איז אַפילו פאַראַן אין בזשעזשין אַ פירמע פון געוועזענע שניידער, וואָס האָבן שוין געזאָרגט פאַר דעם „עסק". דאָס זיינען די גרעסטע מאַגאַזינערן — שוטענבערג און זיגמענטאָוויטש. זיי זיינען שוין געווען סוחרים פון דער „ערשטער גילדע" און זיי זיינען געקומען צו אַזאַ מדרגה, אַז פאַר זיי איז שוין נישטאָ קיין תחום המושב אין רוסלאַנד, אַזוי ווי פאַר אַנדערע אידן. זיי פלעגן פריי פאָרן אַפילו אין מאָסקווע, אָדער פּעטערבורג. זיי האָבן טאַקע די ערשטע געעפנט אַ באַנק־הויז אין בזשעזשין.

מיט דער צייט האָבן אויך קאָזעלעס לערן־אינגלעך גענומען גרינדן אַן אייגענע באַנק, און מען גיט דער באַנק אַ נאָמען „וואַזאַיעמני קרעדיט". מען שטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיט גרויסע בענק. אַזוי ווייט זיינען מיר שוין דערגאַנגען מיט אונ־זערע סוחרים, אַז אַ סך פון זיי זיינען געוואָרן אַליין אַקציאָנערן פון אַן אייגענער באַנק.

דער נאָמען בזשעזשין ווערט וואָס אַמאָל מער באַקאַנט פון איין עק רוסלאַנד ביזן צווייטן. דאָס איז אויך געווען די סיבה, וואָס די מאַגאַזינערן האָבן נישט געזען, וואָס די „אינגלעך" טוען און מיט וואָס זיי פאַרנעמען זיך. זיי אַליין זיינען געווען פאַר־נומען מיט פאַרגרעסערן זייערע געשעפטן, מיט פאַרשפּרייטן זייערע סחורות און באַקאַנט מאַכן דעם נאָמען פון שטעטל.

אָבער אויך די „אינגלעך" אויף דער „בערזע" האָבן נישט געערוט.

דער טאָג איז געקומען. אַ זונטיק אין דער פרי. אַלץ איז גרייט צו דער אַרבעט, די האָלץ־קוילן ליגן נעבן דעם פּרעס־אייזן און וואַרטן בלויז, דאָס לערן־אינגל זאָל קומען און עס אונטערצינדן. די מאַשינען זיינען אויסגעריינינקט און איינגע־אוילט, דער מייסטער האָט שוין די אַרבעט צוגעגלייכט און אַוועקגעלייגט די פּעקלעך פאַר די מאַשינערס. דער זייגער ווייזט שוין 6 אין דער פרי. די אַרבעטער באַווייזן זיך נישט. דער מייסטער דרייט זיך אַרום אַן אויפגערעגטער, און חזר'ט זיך שוין איין וואָס פאַר אַ פּאָרציע צו געבן די געזעלן פאַרן פאַר־שפּעטיקן זיך. און דער לערן־יונג? אין אים וועט ער זיך איינ־גאַנצן נוקם זיין! אים וועט ער אינגאַנצן אַרויסוואַרפן! אַזאַ חוצפה!

דער זייגער שטייט אָבער פאַרט נישט. ער ווערט אומרואיק. מסתמא האָט עפּעס פּאַסירט. מען דאַרף אפשר אַ קוק געבן ביים שכן, זען וואָס הערט זיך ביי אים, מיט אים זיך אַדורכריידן. ער עפנט די טיר אַריינצוגיין צום שכן, שטייט גאָר דער שכן ביי זיין טיר און ביידע קוקן זיך שטום אָן. דער בליק רעדט: וואָס? ביי דיר אויך? וואָס איז געשען?! ווער ווייסט וואָס פאַר אַן אומגליק עס רוקט זיך אָן אויף אונז? און זיי זעצן־פאַר, אַזוי ווי זיי וואָלטן געהאַלטן אין מיטן שמועס: „האָט מען דען נישט

געוואוסט, אַז פון זייערע פאַרזאַמלונגען וועט קיין גוטס נישט אַרויסקומען? אָבער פאַרוואָס זיינען זיי נישט געקומען? מען מעג דאָך וויסן וואָס זיי ווילן? אַזאַ חוצפה איז דאָך נישט גע־הערט געוואָרן!! און פונקט די וואָך האָב איך אַהיימגענומען אַרבעט פון נאָך אַ מאַגאַזינער, געמיינט שיסן דעם פויגל, אַריינ־כאַפּן נאָך אַ פּאָר שעה אַרבעט, פאַרדינען נאָך אַ פּאָר גילדן. מ׳שטיינס געזאָגט, וואָס מיר האָבן פון דער גאַנצער אַרבעט; און צוריק געשמועסט, לוינט זיך טאַקע דאָס לעבן צו נעמען? וואָס האָבן מיר דען אינגאַנצן פון אונזער האָרעוואַניע? גאַנצע טעג און נעכט געאַרבעט און ווי זאָגט דאָס בזשעזשינער ווערטל: „דער שניידער נייט אַ גאַנצע וואָך און פאַרדינט אַ דרייער מיט אַ לאָך״.

אַזוי לויפט די צייט. עס איז שוין באַלד זיבן אין דער פרי און אין קול ואין עונה. מען זעט נישט קיינעם.

דאָ רופט זיך אָן איינער פון די צוויי שכנים: „אפשר איז כדאי צו זען, וואָס עס טוט זיך ביי די אַנדערע? אפשר איז טאַקע כדאי זען וואָס עס הערט זיך אין מאַרק?״ ביידע גייען אַריין אין שטוב, טוען זיך איבער די מלבושים און מען גייט. אַ פּראָס־טער טאָג, נישט קיין שבת, נישט קיין יום־טוב, נישט חלילה קיין לויה — און פּלוצלונג האָט מען צייט און מען גייט אין מאַרק אַריין! דאָרט אין מאַרק זיינען שוין פאַרזאַמלט אַ פּאָר צענדליק מייסטער־שניידער; זיי שטייען און אויך אויף זייערע פּנימער ליגט איין פראַגע־צייכן: וואָס איז געשען?

אַזוי שטייענדיק רופט זיך אָפּ איינער: „אַ שיין פּנים האָבן מיר, אַז מיר האָבן אַפילו נישט קיין אָרט, וואו אַ וואָרט אויס־צורייד — וועלכער הונט האָט עס נישט קיין בודע?״

דערווייל ווערט באַשלאָסן אַריינצוגיין צו חנה־חיה׳ן אין שענק אַריין עפּעס איבערבייסן, און אַ קלער טאָן עפּעס אַן עצה. אפשר וועלן זיי דערווייל אָנקומען, וועלן מיר הערן וואָס זיי ווילן. נישט לאַנג געקלערט, האָט מען זיך אַ לאָז געטאָן גלייך אין שענק אַריין.

וואָס מען האָט דאָרט גערעדט, ווייסט קיינער נישט, ווייל אַלע האָבן זיי גערעדט אינאיינעם, און טאַקע נישט גערעדט, נאָר געשריגן. איינער האָט דעם צווייטן נישט געהערט, ביז עס האָט זיך אויפגעשטעלט מרדכי ווינטער, אָדער שלמה געלב און האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש אַריין, פונקט ווי עס מאַכט הלל דער שמש אין בית־המדרש. ס׳איז געוואָרן שטיל. ער האָט געזאָגט: „קינדער, וואָס מיר וועלן טאָן, ווייס איך נאָך אַליין נישט, אָבער אַ שטוב מוז מען דינגען. אין דער שטוב וועלן מיר קענען ריידן צווישן זיך און קיין פרעמדע אויערן וועלן זיך נישט איינהערן״.

דאַן איז געדונגען געוואָרן אַזאַ שטוב, וואו נאָך אַ צייט לאַנג האָט זיך געפונען די אָרגאַניזאַציע, וואָס מען האָט אָנגערופן: פּראָפעסיאָנעלער שניידער־מייסטער פאַראיין. דאָרט האָט מען אַלע מאָל געטרונקען אַ פּאָר פעסלעך ביר צום אָנדענק פון דער ערשטער פאַרזאַמלונג אין דעם שענק, ווייל אָן אַביסל משקה האָט די פאַרזאַמלונג קיין שום ווערט נישט געהאַט. אין דער שטוב טאַקע זיינען שפּעטער דערליידיקט געוואָרן אַלע ענינים צווישן מייסטערס און געזעלן, צווישן מאַגאַזינערן און מייסטער.

דערווייל, אין יענעם ערשטן זונטיק איז מען אַהיימגעגאַנגען מיט גאָרנישט. אַז דער זייגער האָט געוויזן די אַכטע שעה, זיינען אַלע געזעלן און לערן־אינגלעך געקומען צו דער אַרבעט. מען איז אַריינגעקומען אַביסל פאַרשעמט, אָבער מיט אַ באַשלוס, אַז מען הויבט אָן אַרבעטן 8 אין דער פרי, ביז 8 אויף דער נאַכט און נישט לענגער. אויף אַזאַ „רעוואָלוציע״ האָבן זיך אונזערע שניידער נישט געריכט.

די ערשטע צוזאַמענשטויסן צווישן אַרבעטער מיט אַרבעטער

פּלוצלונג איז זיך צעפאַלן דער גאַנצער חשבון. ווי אַזוי וועט מען קענען אויסקומען מיט 12 שעה אַרבעט? אַז ביי 16 שעה איז קיין פּרנסה נישטאָ? זיך הייסן בעסערן, פאָדערן פון די מאַגאַזינערן אַ הוספה, איז מען נישט דרייסט. אגב האָט מען מורא געהאַט פאַר די מאַגאַזינערן, טאָמער חלילה שטעלן זיי אָפּ און גיבן אינגאַנצן נישט קיין אַרבעט.

האָט מען קודם כל געפּרואווט ריידן מיט די אַרבעטער, שרעקן זיי, אַז אויב זיי וועלן נישט קומען צו דער אַרבעט ווי געוויינטלעך, וועט מען זיי אַרויסוואַרפן און ברענגען אַנדערע אויף זייער אָרט. טיילווייז האָט דער מיטל געהאָלפן. עס זיינען געווען אַזעלכע אַרבעטער, וואָס האָבן זיך דערשראָקן. איבער־הויפּט האָט זיך דאָס מיטל איינגעגעבן ביי לערן־אינגלעך און פרעמדע אַרבעטער. די מערסטע פון די פרעמדע אַרבעטער האָבן געגעסן און זיינען געשלאָפן ביים מייסטער, האָט מען דער־פאַר אויף דער נאַכט געאַרבעט אַביסל לענגער. אין דער פרי האָט מען זיך אויפגעוועקט אַביסל פריער און אַזוי אַרום גע־פּרואווט ברעכן דעם באַשלוס וועגן די נייע אַרבעטס־שעה׳ן. דאָ איז אָבער באַלד געקומען די „געהיימע האַנט״, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אַקציע. אין די ווערקשטאַטן, וואו מען האָט געצוואונגען די אַרבעטער צו אַרבעטן אויבערשטונדן, איז די אַרבעט אינגאַנצן אָפּגעשטעלט געוואָרן. דאָס האָט געהייסן אַ „סטרייק״.

די לערן־אינגלעך אָדער געזעלן, וואָס האָבן זיך אַנטקעגן־געשטעלט, האָט מען גוט אָנגעבראַכן די ביינער און אַזוי איז געקומען צום ערשטן צוזאַמענשטויס צווישן אַרבעטער און אַר־בעטער, ד. ה. צווישן מייסטער און געזעלן.

די מאַגאַזינערן וויצלען זיך נאָך אַלץ: „וואָס מאַכן עפּעס די סטרייק־יונגען״ — פרעגן זיי. דער מצב איז געוואָרן פון וואָך צו וואָך מער אָנגעשטרענגט. עס זיינען געווען אַ סך פאַלן, וואו די אַרבעטער האָבן זיך נישט געוואָלט אונטערוואַרפן דעם באַפעל פון די אָנפירער פון דער אַקציע, ווייל די מייסטערס פלעגן אָנווענדן אַלע מיני קאָמבינאַציעס אין דער שטיל. זיי האָבן זיי צוגעזאָגט נאָך אַ גילדן איבער דער וואָך. אין דעם פאַל האָט עס פּאַסירט, אַז עס פלעגן זיך שלאָגן אַרבעטער מיט אַרבעטער. עס פלעגן אינמיטן העלן טאָג אַריינפאַלן אין ווערק־שטאַט אַ פּאָר אַרבעטער און אין נאָמען פון אחדות אָפּשטעלן די אַרבעט און מיטנעמען די אַרבעטער אין גאַס אַריין. עס זיינען פאָרגעקומען משפּטים קעגן די סטרייק־ברעכער און דיסציפּלין־ברעכער. דעמאָלט באַקומען אונזער חברה דעם נאָמען „אחדות־יונגען״.

די מייסטערס האָבן אָבער נישט געקענט בלייבן גלייכגילטיק צו דעם אַלעם, ווייל אַליין זיינען זיי נישט געווען בכוח אויס־צופירן די אַרבעטן פון די געזעלן, און אַזוי ווי אַ צוועלף־שעה־דיקער אַרבעטס־טאָג האָט קיין פּרנסה נישט געגעבן, האָט מען

געמוזט נאָכקומען די פאָדערונג פון דעם דערמאָנטן מרדכי ווינ־טער און דינגען אַ שטוב, וואו מען זאָל זיך פאַרזאַמלען און דורכריידן וואָס צו טאָן. נעמען אַזאַ גרויסע שטוב, וואו עס דאַרפן זיך צונויפקומען אַ פּאָר הונדערט מענטשן, איז נישט געווען כשר לויט די רוסישע געזעצן. מען מוז דעם נאָמען ענדערן. באַקומט טאַקע די שטוב דעם נאָמען „שניידער־מנין". מען האָט טאַקע דאָרט געדאַוונט אויך און גלייכצייטיק געשמועסט, ווי אַזוי זיך צופּאַסן צו דער נייער לאַגע. עס איז נישט געווען קיין אַנדער ברירה ווי קומען צום מאַגאַזינער און בעטן, צי ער וויל דערלייגן אַביסל אויף די פּרייזן, כדי מען זאָל קענען לעבן.

די סאָציאַלע און פּאָליטישע אינסטיטוציעס

דערלייגן צו די פּרייזן, ד. ה. צולייגן געלט פון זייער אייגענער טאַש, האָט זיך אונזערע מאַגאַזינערן נישט געגלוסט. אגב האָט מען די אַרבעטער נישט געוואָלט געבן די געלעגנהייט אויף פרישע פאָדערונגען, האָבן זיך די מאַגאַזינערן אויך גע־נומען אָרגאַניזירן און האָבן געשאַפן אַן אייגענעם פאַראיין, כדי מיט געמיינזאַמע כוחות אָפּצושוואַכן די אַרבעטער־פאָדערונגען.

דער מאַגאַזינערן־פאַראיין איז דורך דער רעגירונג באַלד לעגאַליזירט געוואָרן. אַזוי האָט זיך אין בזשעזשין געשאַפן דאָס סאָציאַלע לעבן, וואו עס זיינען אַנטשטאַנען די פּראָפעסיאָנעלע אינסטיטוציעס. דער מאַגאַזינערן־פאַראיין האָט געאַרבעט אינ־גאַנצן לעגאַל. דער שניידער־מייסטער־פאַראיין איז געווען באַ־האַלטן אונטערן מאַנטל פון אַ שול, און דער דריטער — דער פּראָלעטאַרישער פאַראיין, איז געווען אינגאַנצן אָן אַ שטוב און אָן אַ נאָמען.

אַ כוואַליע פון סטרייקן ברעכט אויס ביי אונז אין שטאָט. אונזערע פּראָלעטאַריער שטעלן נייע פאָדערונגען. מען פאָדערט שוין אַ העכערונג פון לוין און אויך אַ מענטשלעכע באַציאונג צום געזעלן און אַפילו צום לערן־אינגל. און אַז מען גיט נישט נאָך די פאָדערונגען — סטרייקן די אַרבעטער. די מאַשינען אַרבעטן נישט, עס הערן אויף די חזנישע ניגונים, וואָס פלעגן זיך טראָגן פון די ווערקשטאַטן. עס ווערט היימלעכער אין גאַס, אָדער מען ווערט גאָר פאַרשוואונדן אינגאַנצן פון דער שטאָט, און די שטאָט באַקומט אַ פּנים פון אַ בית־הקברות. וואו זיינען זיי פאַרשוואונדן געוואָרן? מען ווייסט און מען ווייסט נישט; מען ווייסט למשל, אַז דאָס פאַרשווינדן איז פאַרבונדן מיט פאַר־זאַמלונגען, וואָס קומען ערגעץ פאָר, אָבער וואו? און ווער פירט אָן מיט דער אַקציע? דאָס איז אַ סוד.

אַז די אינגלעך סטרייקן, מוזן זיך אונזערע מייסטערס צו־זאַמענקומען אין זייער שול און קלערן וואָס ווייטער צו טאָן, ביז זיי קומען צו אַ באַשלוס, אַליין זיך צו סאָלידאַריזירן מיט די סטרייקער און איבערפירן די פאָדערונגען צו די מאַגאַזינערן. דאָס ברענגט ווידער אַ נייע פאַרזאַמלונג פון די מאַגאַזינערן און דאָרט, אין דער לעצטער אינסטאַנץ, ווערט דער ענין באַטראַכט פון סוחרישן שטאַנדפּונקט. איז דער סטרייק אויסגעבראָכן אין סעזאָן ווען סוחרים נויטיקן זיך שטאַרק אין אַרבעט — פאַר־האַנדלט מען. מען קומט אַביסל נאָך און מען זעט, אַז דער סטרייק זאָל זיך נישט פאַרשלעפּן. טרעפן אָבער די סטרייקער אויפן טויטן סעזאָן, דאַן דערקלערן אונזערע סוחרים אַ „לאַק־אַוט" און דער סטרייק איז דעמאָלט אַ פאַרשפּילטער. צו קיין דראַסטישע מיטלען קומט עס דערווייל נישט. קיין פּאָליציי נוצט מען נישט דערביי און אַוודאי נישט קיין „וואוילע יונגען". די לעצטע האָבן שוין דעמאָלט פאַרלוירן דעם באָדן אונטער די פיס. פון איין זייט שעמט מען זיך מיט זיי און פון דער אַנדערער זייט שטייט אַנטקעגן זיי אַן אָרגאַניזירטע קראַפט, וואָס עס איז מיט איר אַ סכנה זיך צו טשעפּען.

אַזוי האָט אונזער קליין שטעטעלע אין אַ קורצער צייט פּראָגרעסירט און מען דערקאָנט דאָס אויף יעדן טריט און שריט.

דאָס לעבן האָט אָנגעהויבן ווערן אַביסל לייכטער. מען פילט אין שטעטל די נייע עפּאָכע. עס הויבט זיך אָן אַ בוי־אַקציע אין שטאָט. די הילצערנע הייזער ווערן אַראָפּגענומען און אויף זייער אָרט קומען 2־3־שטאָקיקע געמויערטע הייזער. מען פילט, אַז עס איז צו־ענג צו וואוינען צו 8־10 מענטשן אין איין שטוב, און מען טוישט טאַקע אויף 2 שטובן, 2 שטובן מיט אַ קיך. אַ חוץ דעם פילט מען זיך אַביסל ברייטער אין געלט. ביי אונזערע שניידערס דרייען זיך שוין אַ פּאָר איבעריקע רובל, בכדי צו ווערן אַליין אַ מאַגאַזינער, וואָס דאָס איז די שטרעבונג פון יעדן שניידער. אמת, דאָס איז נאָך נישט גענוג, אָבער לאָזן סתם ליגן געלט איז אויך נישט קיין תכלית. דעמאָלט קומען צו הילף אונזער שטעטל אייניקע חסידישע, ערלעכע אידן, אויפריכטיקע מענטשן, וועלכע מיינען נאָר טובת הכלל.

זיי זיינען: ר׳ אריה דוד פּערלמוטער ז״ל, ר׳ דוד לייב האַלבערשטאַט ז״ל, אַן אייניקל פון דעם גבירישן זיידן ר׳ משה זונדל גאָלדבערג. די משפחות האַלבערשטאַט און מענדעלע־וויטש זיינען די חסידישע און נגידישע משפחות וואָס האָבן געלעבט אָפּגעזונדערט פון די שניידערס. אָבער אין אַזעלכע אַרבעטן פאַר טובת הכלל ווערן זיי איינגעשפּאַנט, אַזוי גוט ווי ר׳ אהרן מענדעלעוויטש אין דער ציוניסטישער אַרבעט, אַזוי אויך האַלבערשטאַט אין דער נייער ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט. עס דאַרף אויך דערמאָנט ווערן ר׳ יחזקאל ניימאַן, וועלכער איז אויך געווען צווישן די אַקטיווע טוער.

די דאָזיקע גרופּע האָט גענומען אויפשטעלן אין בזשעזשין די ערשטע שפּאָר־און־ליי־קאַסע — דער גרונט־שטיין צו די שפּעטערדיקע קאָאָפּעראַטיווע בענק אין שטעטל. די קאַסע האָט געהאַט אַ טאָפּלטע אויפגאַבע: ערשטנס, האָט מען דאָרט אַריינ־געלייגט די שווער־אויסגעהאַרעוועטע, אָפּגעשפּאָרטע גראָשנס, וואָס האָבן געברענגט אַ פּאָר פּראָצענט אַ יאָר. צווייטנס, איז דאָס געלט געווען אַ קרן צו קענען געבן קליינע הלוואות מיט נידעריקע פּראָצענטער פאַר די אידן, וואָס פלעגן אַ גאַנץ יאָר אַרומלויפן נאָך אַ גמילת־חסד׳ל און אויך געזוכט צו דיסקרי־מינירן אַ שניידעריש וועקסל אויף נאָרמאַלע פּראָצענטער.

דאָס איז געווען איינע פון די שענסטע אינסטיטוציעס, וועלכע זיינען געשאַפן געוואָרן אין יענער צייט אין בזשעזשין. דער צוטרוי צו דער שיינער אינסטיטוציע איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. עס איז כמעט נישט געווען קיין איין אידישע שטוב, וואו עס האָט זיך נישט געפונען קיין אָפּשפּאָר־ביכל.

אידן האָבן פון גראָשנס געזאַמלט נדנים פאַר זייערע טעכ־טער. דאָס געלט האָט מען אַוועקגעטראָגן אין דער שפּאָר־און־ליי־קאַסע. בחורים האָבן דאָרט אָפּגעשפּאָרט דערווייל אַ פּאָר רובל. מיט איין וואָרט, די אינסטיטוציע האָט זיך אַזוי אַריינ־געריסן אין לעבן, אַז מען האָט נישט פאַרשטאַנען ווי אַזוי האָט עס געקענט זיין אַנדערש.

דאַן האָט אַ צווייטע גרופּע אידן מיט ר׳ אברהם גיפס ז״ל, ר׳ הירשל קראַנץ ז״ל, ר׳ יעקב שלמה פּאָגעל ז״ל, און ר׳ אלתר זאַגאַן ז״ל, געשאַפן אין שטעטל די ערשטע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציע מיטן נאָמען „לינת הצדק״. די אויפגאַבע איז געווען אַ גרויסע: ברענגען הילף אַלע קראַנקע, אָן אונטערשיד פון אָרעם און רייך, אויף זיין ביינאַכט ביים קראַנקן.

וואָס פאַר אַ באַדייטונג עס האָט געהאַט צו יענער צייט אַזאַ אַרבעט און וויפיל די „לינת הצדק״ האָט מיטגעהאָלפן לינדערן די נויט פון די קראַנקע און הילפסלאָזע אידן, קענען פאַרשטיין נאָר די וואָס האָבן געלעבט אין יענער צייט אין שטעטל.

בילדונג און קולטור

אַ סך קינדער פון די מאַגאַזינערן זיינען אַוועק אין אַנדערע שטעט לערנען. לכתחילה איז עס געווען צוליב פּרנסה, ד. ה. פאַר צוהעלפן די עלטערן לייענען אַ בריוו פון אַ רוסישן סוחר און אויך העלפן אין דעם פּלאַנטער פון ציפערן. אָבער מיט דער צייט הויבן זיך ביי אונז אָן צו באַווייזן היימישע בחורים מיט אַנדערער קליידונג, מיט גלאַנציקע קנעפּ. דאָס זיינען געווען גימנאַזיע־שילער. מען האָט שוין געזען אין דער צוקונפט אייגע־נע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן. אויך אויפן געביט פון אידישן חינוך איז אַ שטאַרקער פאַרשריט. מען לערנט שוין איצט העברעאיש, נישט אויפן בוידעם־שטיבל פון ר׳ אליעזר פערלמוטער ז״ל, נאָר אין אַ מאָדערנער שול, וואָס מען רופט „חדר מתוקן״.

נאָך אייניקע דורכפאַלן פון רוסישע אידן איינצופירן אַזאַ חדר, איז סוף־כל־סוף געקומען אַ איד אַן עקשן, מיטן נאָמען מירקין, און עפנט אויף ביי פערלמוטערן אין הויף אַזאַ מין שולע. דערווייל פאַר מיידלעך. און אַ מערקווירדיקע דער־שיינונג: כאָטש מען דאַרף באַצאָלן פאַר דעם לערנען, פונ־דעסטוועגן איז דאָ גענוג מיידלעך. קיין סובסידיע האָט די שול פון קיינעם נישט געקראָגן. אָן אַנדער צופאַל האָט געהאָלפן מירקינען אויפצוהאַלטן די שול.

אין יענער צייט איז אַרויס אַ גזירה פון מלכות, אַז אַלע אידישע קינדער מוזן אַ פּאָר שעה אין דער וואָך באַזוכן אַ גוי־אישע שולע און לערנען רוסיש. האָבן אידן געטאָן אַלץ, כדי די גזירה אָפּצושטופּן, ווייל ווי קענען אידן שיקן קינדער צום „ביקל״? — אַזוי האָט מען גערופן דעם רוסישן לערער. און אַז תהלים און שוחד האָבן נישט געהאָלפן, איז עס פּשוט געווען אַ נס מן השמים וואָס עס האָט עקזיסטירט די העברעאישע שולע. דער לערער האָט געהאַט אַ דערלויבעניש אויף דער שולע. ביי אים אויף דער וואַנט איז געהאַנגען דאָס בילד פון קיסר ניקאָלאַי. מען האָט דערווייל געשיקט די אינגלעך צו מירקינען אויף אַ פּאָר שעה אין דער וואָך, ביז די גזירה וועט בטל ווערן.

דאָ האָט מען טאָפּלט מצליח געווען: אי די קינדער האָבן געלערנט אין די היטעלעך — נישט ווי ביי דעם רוסישן לערער, וואו מען האָט געדאַרפט זיצן אַ פּאָר שעה אין בלויזן קאָפּ — אי דער איד האָט געהאַט פּרנסה. דערווייל האָבן בחורים אָנגע־הויבן באַזוכן די מירקין־שולע, אַביסל בכדי צו לערנען העב־רעאיש און אַביסל צו זיין נאָענט אין איינוועגס צו די מיידלעך.

די שולע איז שוין פאַרבליבן אין בזשעזשין. עס האָבן זיך נאָר געטוישט די נעמען: אָנשטאָט מירקין, קומט שפּעטער אַ איד פּאָלאַנסקי. דער איד האָט שוין טאַקע אַ געמיינזאַמע שולע פאַר אינגלעך און מיידלעך, און ער גיט אויך אָוונט־שטונדן פאַר דערוואַקסענע.

כמעט אין דער זעלבער צייט, עפנט זיך אין בזשעזשין אַ נייע קולטור־אינסטיטוציע. איינער פון לייבעלע זשיכלינסקיס זין, סיני זשיכלינסקי, אַליין אויך אַ שניידער, אָבער אַ שניידער וואָס האָט געלייענט די „הצפירה״ — עפנט אויף אַ קליינע אידישע ביבליאָטעק; אַ קליינע, דערפאַר, ווייל ערשטנס, האָט ער נישט געהאַט קיין געלט־מיטלען אויף אַ גרויסער ביבליאָ־טעק, און צווייטנס — איז נאָך נישט געווען אין שטעטל די גרויסע צאָל לייענער.

וואָס איז שייך דער אַרבעט פון דער קהילה, האָט זיך ביי אונז געפירט, ווי אין אַ סך אַנדערע שטעטלעך — דורך אַן איינציקן פּערזאָן. ר׳ שלמה שילסקי ז״ל איז כל ימיו געווען דער „דאָזאָר״ פון דער שטאָט. ער האָט אַפילו געהאַט צו זיך נאָך איינעם, אָבער די דעה האָט ער געהאַט, נישט יענער. נאָך זיין טויט האָט עס זיך אַביסל געענדערט. מען האָט געוויילט דריי דאָזאָרעס, וואָס זאָלן אָנפירן מיטן קהילה־לעבן. חוץ זיי איז נאָך געווען אַ בייראַט פון 7 מענטשן, וועלכע מען האָט גע־רופן „שבעה טובי עיר״. זיי האָבן אַפילו געהאַט נאָר באַראַ־טונגס־רעכט, אָבער די הערשאַפט פון איין מענטש האָט זיך געענדיקט. די נייע דאָזאָרעס זיינען טאַקע נישט געוויילט גע־וואָרן לויט אַלע כללים פון דעמאָקראַטיע, נישט דורך אַלגע־מיינע וואַלן, ווי מיר געדענקען אין די לעצטע יאָרן. דעמאָלט האָבן נאָר געהאַט וואַל־רעכט די, וואָס האָבן באַצאָלט אַ סך „עטאַט״. זיינען טאַקע געוויילט געוואָרן די מיוחסים, די געלט־יחסנים, אָבער דאָך איז שוין געווען אַ קאָנטאַקט צווישן „עמך״ מיט די געוויילטע. אַ קליינע רעפאָרם, אָבער דאָך אַ רעפאָרם.

עס רוקט זיך אָן דאָס יאָר פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, אין 1905, און נאָך דעם דורכפאַל פון דער רעוואָ־לוציע קומען די פּאָגראָמען אויף אידן אין אַ ריי שטעט.

ווי אין אַנדערע שטעט, הויבן־אָן די אידישע אַרבעטער, די סאָציאַליסטן ביי אונז אין בזשעזשין, אויסבילדן „באָיוואו־קע״־קאָמאַנדעס, וואָס דאַרפן זיין די שוץ־בריגאַדע אויף דער אידישער גאַס, צו העלפן אין אַ נויט אָפּצושטופּן די כוליגאַנישע אָנפאַלן. אין דער צייט ווערן טאַקע אונזערע שטעטלשע העלדן נישט בלויז טאָלערירט, נאָר אַ סך מער. מען זעט אין זיי מענטשן וואָס זיינען גרייט זיך מקריב צו זיין פאַרן אידן. מען דערציילט, אַז „זיי״ לערנען זיך שוין אַפילו שיסן.

עס הויבן זיך אָן אַרויסרוקן אין גאַס נייע פּנימער. די היימישע אַרבעטער ווערן דרייסטער און באַהאַלטן זיך נישט מער מיט זייערע פאָדערונגען. זיי ריידן אָפן וועגן פאַרקלענערן די שעה׳ן אַרבעט, וועגן רעגולירן אַרבעטס־פּרייזן, וועגן בע־סערע באַציאונגען פון מייסטער צו געזעלן. כדי צו באַווייזן זייער מאַכט, קומען אַרויס אין בזשעזשינער גאַסן דעמאָנסטראַנטן מיט שוואַרצע בלוזקעס און אויפגעשטעלטע קעלנערלעך, מיט גאַרטלען אויף די לענדן. אין שפּיץ פון דער קאָמאַנדע שטייט אַ שניידער־געזעלן, וואָס אַרבעט שוין אַ פּאָר יאָר אין בזשעזשין. דאָס איז דער בלינדער חנא. ער איז נעבעך גאָט די נשמה שולדיק. ער ווייסט אַזוי פיל, וואָס מען וויל פון אים, אַזוי ווי עס ווייסן שלמה סטריקאָווער און אַנדערע, אָבער ער האָט אַ „גראַד״ און פאַר אים דאַרף מען מורא האָבן. אין זיין נאָמען ווערט די ווערקשטאַט אָפּגעשטעלט.

א שניידער־שאַפּ אין בזשעזשין

דער באַלעבאָס
איז שטאַרק פאַרנומען
אָבער פון דעם אויסדרוק
אויף זיין פּנים
זעט מען אַז ער
געהערט נישט צום
גבירישן קלאַס...

פאַר אויסגלייכן פאַרשידענע סיכסוכים ברענגט מען גאָר אַ ווילד־פרעמדן, איינעם וואָס איז גאָר פאַר אַ קורצער צייט צוריק געקומען אין שטאָט אַריין, אָבער ער האָט גענומען דאָס גאַנצע שטעטל אין זיינע הענט אַריין, און אַלץ גייט אַזוי ווי אויף רעדער. קיינער ווייסט נישט דעם סוד, ווער און פון וואַנען ער איז. יעדער פּרואווט טרעפן. איינער זאָגט: אַ וואָלאָזשינער ישיבה־בחור. וואָס דען? מען זעט דאָך אַ גמרא־קאָפּ. דער צוויי־טער טרעפט: אַ געענדיקטער אַדוואָקאַט, און אפשר גאָר אַ למד־וואָוו'ניק, ווער ווייסט? נאָר אַ פאַקט, אַז מען ווענדט זיך שוין צו אים נישט נאָר אין שניידערישע ענינים. אַזוי, למשל, פירט זיך אַ מחלוקה צווישן די יתומים פון ר' שמשון ערליך ז"ל מיט די יתומים פון ר' שמעון קראַוויעצקי ז"ל, וועגן אַ סאָדע־וואַסער פאַבריקל, וואָס די צוויי טאַטעס האָבן געהאַט בשותפות. די קינדער פון די צוויי משפחות קענען באין אופן נישט אַדורכ־קומען, ווי אַזוי די ירושה צו פאַרטיילן. ווער האָט שוין נישט געפּרואווט דעם סיכסוך אויסגלייכן? האָט מען זיך געווענדט צו אָט־דעם מענטשן. צוויי טעג האָט געדויערט דער משפּט, און אויפן דריטן טאָג איז געווען שלום צווישן די צוויי משפחות, ביז זייערע לעצטע יאָרן.

געוויינטלעך האָבן אונזערע מאַגאַזינערן אויך נישט געהאַט אַזאַ גוט לעבן אונטער דער ממשלה פון דעם מענטשן, אָבער זיי האָבן אויך געמוזט מאַכן אַ שווייג און מקבל זיין דעם דין. עס האָט אָנגעהויבן שמעקן מיט סכנת־נפשות. מען האָט אָנגעהויבן ריידן וועגן שלאָגן, שטעכן און אַפילו שיסן. און ווירקלעך זיינען אין יענער צייט אייניקע מאַגאַזינערן געשלאָגן געוואָרן. זיי האָבן אָבער פאַרביסן די ליפּן און געדולדיק געוואַרט. זיי זיינען גע־ווען זיכער, אַז זייער צייט וועט קומען צוריק, אויב ניקאָלאַי איז נאָך נישט אויס קיסר.

דערווייל איז די מאַכט אין שטאָט אַריבער אינגאַנצן צו די „אחדות־יונגען". מען סוד'עט זיך, אַז זיי פייפן נישט בלויז אויף די געזעצן פון דער מאַכט, נאָר זיי הויבן־אָן מורד צו זיין אויך אין אידישקייט. זיי דאַוונען מער נישט ר"ל און רויכערן אַפילו אום שבת פּאַפּיראָסן. דאָס לעצטע האָט אַפילו קיינער נישט געזען, אָבער ווי זאָגט מען ביי אידן: „ווענט האָבן אויערן".

איינמאָל האָב איך אַליין זוכה געווען צו זיין אויף זייערס אַ פאַרזאַמלונג. ווי קום איך הקטן צו אַזאַ גדולה? איך בין דאַן געווען אַ בחורל פון אַ יאָר 11. איינמאָל, תשעה־באב, בין איך און נאָך אַ סך קינדער אין מיין עלטער, צוזאַמען מיט עלטערע אידן, געגאַנגען אויפן בית הקברות, ווי דער מנהג איז געווען, צו דערמאָנען חורבן ירושלים און מתפלל זיין.

פּלוצלונג ווי מיר שטייען אַזוי און זיינען מתפלל, הויבן זיך אָן צו באַווייזן אונזערע אחדות־יונגען. אַ ציטער איז אונז אַדורך דורך די ביינער. וואָס ווילן זיי פון די מתים? מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס שמעקט עפּעס נישט מיט קיין גוטס, האָבן מיר אַלע, אַלט און יונג, אָנגעהויבן פּראַלן צום אַרויסגאַנג, כדי וואָס שנעלער אַהיים קומען.

אין יענער צייט האָט מען זיך אין די „גרויסע פענסטער" דערמאָנט אין אונזער שטעטעלע בזשעזשין און פאַר אַן „עין הרע" האָט מען געשיקט צו הילף פּיעטשאַנען מיט אַ 100 זעלנער מיט ביקסן איינצוצאַמען די „לאָבוזעס". נו, ווילט זיך עפּעס האָבן צו טאָן מיט פאָניען? אַז מיר זיינען טאַקע צוגעקומען צום אַרויסגאַנג פון בית־עולם, איז טאַקע דאָרט געשטאַנען ר' מנחם בודניק מיט זיין שוואַרצער בלוזקע און גאַרטל אויף די לענדן. ער האָט געזאָגט קורץ: „צוריק! איצט גייט קיינער נישט אַרויס!" איז טאַקע ביטער. זיינען מיר במחילה צוריקגעגאַנגען. מיר האָבן שוין מער נישט געקענט גיין וואו מיר האָבן געוואָלט. מען האָט אונז געפירט אויפן בערגל פון אַלטן בית־עולם, און דאָרט טאַקע האָבן מיר דאָס ערשטע מאָל געזען דעם חבר באַזוק, דעם בוכאַלטער פון שוטענבערגן און נאָך צוויי חברים שטייען און האַלטן דרשות. זיי ריידן אויפן קיסר און אויפן געלן אברהם משה ע"ה, דעם מאַריקאָווער שניידער־מייסטער און אויף חיים בער פאַניע דימאַנס ע"ה, דעם מאַגאַזינער. מיר איז פון דעמאָלט געבליבן אין זכרון ווי איינער פון די בעל־דרשנ'ס האָט געזאָגט אַזוי צו זאָגן:

„חברים, איר זעט דאָ די אַלע מצבות, די וואָס ליגן דאָ אונטער די שטיינער, זיי זיינען אויך אַמאָל געווען מענטשן ווי מיר אַלע. איצט איז נאָך זיי מער נישט געבליבן, ווי דער שטיין, זייט זיכער, אַז נאָך אין אונזער צייט וועט אַזוי ווערן פון דער רוסישער ביוראָקראַטיע, מיט איין אונטערשיד, אַז נאָך זיי וועט אַפילו קיין שטיין נישט בלייבן".

מיר זיינען געבליבן שטיין מיט פאַרקריצטע ציין. היתכן? איז פון די מענטשן באמת גאָרנישט געבליבן? און דער קינדע־

רישער קאָפּ אַרבעט — און וואו איז דאָס ביינדל, וואָס וועט צוריק אויפשטיין צו תחיית־המתים? און נאָך אַזעלכע קשיות.

עס קען זיין, אַז „ער" וואָלט נאָך אַ סך געזאָגט, אָבער דאָ האָט מען געגעבן אַ צייכן: פּאָליציי. אונזערע חברים זיינען אַריבער איבערן פּלויט און פאַרשוואונדן געוואָרן. מיר האָבן זיך אַ לאָז געטאָן צו דער טיר און איבער די לאָנקעס הענדום־פּענדום געלאָפן אַהיים.

אין דער היים האָב איך לייכטער אָפּגעאָטעמט און בין גע־וואָרן שטאָלץ אויף צוויי זאַכן: ערשטנס בין איך געווען אויף אַ פאַרזאַמלונג און צווייטנס בין איך געוואָרן אַ חבר פון דעם בוכאַלטער באַרוק.

אַז אונזערע העלדן האָבן דערשפּירט, אַז ניקאָלאַי גיט זיך אַביסל אונטער, און פאַראָרדנט שוין וואַלן צו דער „דומע", איז מען ערשט אַרויס אָפן. אַזוי זיינען מיר עדות פון דעמאָנסטראַ־ציעס מיט רויטע פענער אין די גאַסן. פון פאָרנט גייט דער בלינדער חנא מיט זיין קאָמאַנדע צו 4 אין אַ ריי, להבדיל אַזוי ווי די זעלנער. דערנאָך גייט די אינטעליגענץ, ווי בוכאַלטערס, פּריקאַשטשיקעס און דערנאָך די מאַסע. אַלע גייען זיי אין אַ וואונדערבאַרער אָרדענונג און מען זינגט רעוואָלוציאָנערע לי־דער, און פּיעטשאַנע פון דער פּאָליציי האַלט „סמירנאָ" פאַר דער רויטער פאָן. ער האָט געגלויבט — ווי אַ סך פון זיינס גלייכן — אַזוי ווי אונזערע העלדן, אַז עס איז ווירקלעך געקומען די צייט פון דער רעוואָלוציע. זיי האָבן נעבעך נישט געוואוסט, אַז די טעג זיינען געציילטע.

דערווייל איז אונזער עולם געוואָרן אַלץ האָפערדיקער. אין יענער צייט איז אין בזשעזשין געשאַפן געוואָרן אַן ענגער קאָנ־טאַקט צווישן די אַרבעטער און די מייסטערס. די מייסטערס האָבן אַ סך געלערנט און האָבן זיך טאַקע אַליין גוט אָרגאַ־ניזירט. יעדע אַרבעטער־פאָדערונג איז גוט באַטראַכט געוואָרן דורך די מייסטערס אין זייער בית־המדרש'ל, און אַז עס איז אַקצעפּטירט געוואָרן, האָט מען זיך געווענדט צו די מאַגאַזינערן מיט נייע פאָדערונגען. אַז די מאַגאַזינערן האָבן זיך געפּרואווט אַנטקעגנשטעלן, האָט מען עס איבערגעגעבן וואו מען האָט באַ־דאַרפט. פּלוצלונג הערט מען, אַז מען האָט געשטאָכן דעם הויכן עמנואל זימאָנאָוויטש ע"ה, דעם מאַגאַזינער מאיר האָרן ע"ה. אַזוי זיינען אין דעם עקאָנאָמישן קאַמף אַריינגעפירט געוואָרן פיזישע הילפס־מיטלען. דער קאָנטאַקט צווישן מייסטערס און געזעלן ווערט וואָס אַמאָל ענגער און מען הויבט אָן צו פאַרשטיין, אַז סוף־כל־סוף פאַרבינדן זיי געמיינזאַמע אינטערעסן. זיי, די ברויט־געבערס, האָבן זיך די מעשה גוט פאַרצייכנט „אונטערן אויער", אָבער דערווייל שווייגט מען און מען וואַרט.

לאַנג האָבן זיי נישט געדאַרפט צו וואַרטן. די גאַנצע „התונה" האָט געדויערט אַ פּאָר חדשים. דאָס רעדל האָט זיך איבערגעדרייט. די געוויילטע „דומע" אין פּעטערבורג איז פאַ־נאַנדערגעטריבן געוואָרן. די רעאַקציע האָט זיך פאַרשטאַרקט אין גאַנצן לאַנד. מיליטער איז צעשיקט געוואָרן אין די שטעט און שטעטלעך צו מאַכן „אָרדענונג".

קיין לאָדזש, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען אַ גרויסע שטאָט מיט צענדליקער טויזנטער אַרבעטער, איז געקומען אַ גענעראַל מיטן נאָמען קאָזנאַקאָוו, מיט הונדערטער קאָזאַקן. פוס־גייער און קאָזאַקן זיינען געקומען קיין בזשעזשין און זיך אַ נעם געטאָן צו די אַרבעטער פון שטעטל.

אין יענער צייט בין איך גראָד אין בזשעזשין נישט געווען. איך בין געווען אין גער, אין דער ישיבה. אָבער חסידים וואָס זיינען געקומען צום רבין האָבן דערציילט, וואָס עס טוט זיך ביי אונז אין שטעטל. זיי האָבן געזאָגט, אַז עס איז חושך. דאָס מיליטער און די פּאָליציי, צוזאַמען מיט געוויסע מאַגאַזינערן אַרבעטן האַנט ביי האַנט. מען האָט גענומען „רייניקן" דאָס שטעטל. איך געדענק, אַז ערב שבועות איז געקומען קיין גער שמעון יאַקאָבאָוויטש און האָט איבערגעגעבן בהא־לישנא: „איך בין קוים אַ לעבעדיקער אַנטלאָפן פון שטאָט. עס איז דאָרט חושך. אידן פּאָגראָמירן אידן. מיינע אויגן זאָלן דאָס מער נישט זען, וואָס איך האָב געזען, וואָס מען מאַכט פון די אחדות־יונגען".

ער האָט דערציילט, אַז די זעלנער האָבן געפונען דעם „הויקער" ביי ר' הירשל סטזשישעווסקי ז"ל אין הויז אויף אַ בוידעם־שטיבל, מען האָט אים נישט גלאַט אַרעסטירט, נאָר מען האָט אים פריער אומ'ברחמנות'דיק געפּייניקט.

נאָך יום־טוב, אַז איך בין צוריק אַהיים געקומען, איז שוין אין שטאָט געווען רואיק. איך האָב בלויז געהערט, אַז מען האָט גענומען אַלע גבאים פון שניידערישן בית־המדרש, ווי מרדכי ווינטער ע"ה, שלמה געלב ע"ה, דעם געלן אברהם משה ע"ה, נתן וואַלד ע"ה און נאָך אַנדערע, און מען האָט זיי אַוועקגעשיקט קיין פּיעטרקאָוו אין טורמע אַריין, וואו זיי זיינען געזעסן זעקס חדשים.

די געשעענישן האָבן טאַקע צערודערט דאָס גאַנצע שטעטל. אָבער מען האָט זיך באַלד אויסגעניכטערט. נאָך אַ שטיקל צייט האָבן זיך די צדדים איבערגעבעטן און מען האָט צוריק אָנגע־הויבן אַרבעטן אַלע צוזאַמען, די מאַגאַזינערן מיטן פאַרשפּרייטן דעם נאָמען פון בזשעזשין אין אַלע עקן פון גרויסן רוסלאַנד, און די שניידער מיטן אויסבעסערן די קוואַליטעט פון דער אַרבעט, נישט אָפּשטעלנדיק דעם טעמפּאָ, כדי צו קענען זיין קאָנקורענץ־פעאיק קעגן די וואָס האָבן געוואָלט פּרואוון נאָכמאַכן בזשעזשין.

אַזוי איז געשאַפן געוואָרן די בזשעזשינער אינדוסטריע מיט הונדערט פּראָצענט אידישע אָנשטרענגונגען און שווערן, ביטערן קאַמף מיט די אָן אַ שיעור שטערונגען וואָס זיינען גע־שטאַנען אין וועג.

אַזוי האָט זיך בזשעזשין אַנטוויקלט און אַזוי איז אונזער שטעטל אויסגעוואַקסן. דאָס איז געווען די לאַגע אין בזשעזשין אין יאָר 1906, מיט וועלכן איך פאַרענדיק מיינע זכרונות פון אונזער שטעטל.

יחיאל ערליך (כפר סבא)

דער לעצטער קדיש

ווער עס איז אַמאָל געווען ביי דער מיי־נונג — און טייל זיינען נאָך היינט — אַז בזשעזשין האָט נישט אַרויסגעגעבן פון זיך קיין גרויסע אידן מיט אַ וועלט־פאַר־נעם — דער מאַכט אַ טעות. געשיכטלע־כע פאַקטן וועלן באַווייזן, אַז דער היפּוך דערפון איז ריכטיק.

אין יאָר 1768 בערך, ווען גאַנטע, דער נאָכפאָלגער פון כמעלניצקין, האָט מיט זיינע חיילות גרויזאַם אומגעבראַכט גאַנצע אידישע קהילות אין אוקראַינע, האָט זיך דער באַלטער רב ר׳ יוסף יהודה שפּיראָ, מיט זיינע פיר קינדער, אַרויסגעראַטעוועט פון די רוצחים און איינער פון די פיר זין, ר׳ פישעלע שפּיראָ, האָט זיך דערצויגן אין אונזער שטעטל בזשעזשין.

ר׳ פישעלע האָט חתונה געהאַט אין בזשעזשין מיט אַ רייכן ווייַנהענדלערס אַ טאָכטער, מיטן נאָמען לאה. ער האָט געגעסן קעסט אייניקע יאָר ביים רייכן שווער.

ר׳ פישעלע האָט זיך אין משך פון זיינע בזשעזשינער קעסט־יאָרן עוסק געווען אין תורה. ער איז געווען איינער פון די גרונט־לייגער פון חסידות. דער חסיד, אברהם דער אַלטער טשעבאַ־נאָווער רבי, ווי אויך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, דער קדושת לוי, ר׳ הענעך אַלעקסאַנדערער, דער רבי ר׳ בונים פּשיסכע, זיינען געווען פון זיינע חסידים. די גרויסע מידה פון אהבת ישראל, וואָס מיר געפינען ביי ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, האָט ער געשעפּט ביי ר׳ פישעלע שפּיראָ, וועלכער האָט זיך דערנאָך איבערגעצויגן אין דערבייאיקן שטעטל סטריקאָוו, 20 קילאָמעטער פון בזשעזשין. ר׳ אברהם טשעכאַנאָווער איז אויך געפאָרן צום רבי ר׳ פישעלע שפּיראָ (אנציקלופּדיה העברית אות א׳). דער רבי ר׳ פישעלע שפּיראָ איז געקרוינט געוואָרן אַלס דער רבי שמעון בן יוחאי בדורו. ער האָט נישט געקענט קיין צורה פון אַ מטבע. ער האָט קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען ווי אַזוי מען פאַרלאָזט חיי עולם פאַר חיי שעה.

די לעגענדע דערציילט, אַז נאָכדעם, ווי ער האָט אָפּגעגעסן קעסט אַ שיינע פאָר יאָר, האָט זיין ווייב, די רייכע טאָכטער פון ווייַנהענדלער, אָנגעהויבן פאָדערן פון אים פּרנסה. ר׳ פישעלע איז געווען אַזוי פאַרטיפט אין חסידות און קבלה, אַז ער האָט גאָרנישט געקענט פאַרשטיין, אַז עס עקזיסטירט אַזאַ זאַך אין לעבן. יעדעס מאָל ווען זי האָט געפאָדערט פּרנסה, האָט ער איר געזאָגט, אַז עס וועט שוין גוט זיין... גאָט וועט העלפן. איינמאָל גייענדיק פון בית־המדרש האָט ער באַמערקט, ווי אַ איד פאַר־קויפט בייגל. פרעגט ער ביים אידן און נעמט ביי אים אויס־קונפטן וועגן זיין פּרנסה. אַ דערפרייטער גייט ער אַהיים און זאָגט צו זיין ווייב, דעם רייכן ווייַנהענדלערס טאָכטער, אַז זי זאָל זיך שטעלן אין גאַס פאַרקויפן בייגל, וועט זי האָבן פּרנסה. קען מען זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַ רושם דאָס האָט געמאַכט אויף זיין ווייב און וואָס פאַר אַ טעג דער רבי האָט געהאַט פאַר חיי שעה.

עס דאַרף אויך פאַרענטפערט ווערן אַ שטאַרקע רעטעניש פון אונזער שטעטל: פון וואַנען האָט זיך געגומען דער קבר פון ר׳ שמעון בעל רחמנות — דער פאָטער פון ר׳ יצחק וואָרקער — אויפן בזשעזשינער בית־הקברות? עס קען מעגלעך זיין, אַז ער איז אויך געווען אַ חסיד פון רבי ר׳ פישעלע שפּיראָ, בעת ער איז נאָך געזעסן אין בזשעזשין און איז אויך אין בזשעזשין נפטר געוואָרן. אגב איז כדאי צו דערמאָנען, אַז דער קבר פון ר׳ שמעון בעל רחמנות איז נאָכן טראַגישן אונטערגאַנג פון בזשעזשין, בעת די היטלעריסטישע חיות האָבן מטמא געווען דעם בזשעזשינער בית־עלמין, געווען דער איינציקער קבר וואָס זיי האָבן נישט געקענט אויפרייסן, און ביזן היינטיקן טאָג איז דער קבר פון ר׳ שמעון בעל רחמנות געבליבן אומבאַרירט.

ביים קבר פון ר׳ שמעון בעל־רחמנות, דאָס איינציקע קבר וואָס איז געבליבן אויפן אַלטן בזשעזשינער בית־עלמין.

פון דעם רבין ר׳ פישעלע זיינען געבליבן אין בזשעזשין קינדער און קינדס־קינדער — גרויסע משפּחות, פאַרצווייגטע משפּחות, וועלכע האָבן געלעבט אין אונזער שטעטל ביזן טרויע־ריקן סוף.

דער איינציקער זון פון ר׳ פישעלע — ר׳ יענקל שפּיראָ, האָט כל ימיו געוואוינט אין בזשעזשין אויף דער נייער שטאָט. אַזוי ווי זיין פאָטער, איז ער אויך געווען כולו לד׳. יענקעלע ר׳ פישעלעס — האָט אים דאָס שטעטל גערופן. צוויי זין האָט ר׳ יענקעלע געהאַט אין בזשעזשין: ר׳ משה און ר׳ שמעון יוסף. ר׳ משה איז כל ימיו געווען אַן עסקן ציבורי, אַ דאָזאָר אין שטעטל. ער האָט שוין אין יענע יאָרן געפירט גרויסע געשעפטן בשותפות מיט זיין פאָטער ר׳ יענקעלע. ר׳ יענקעלע האָט זיך

עוסק געווען אין תורה און חסידות, און ר׳ משה האָט געפירט דאָס געשעפט. ער פלעגט אָפּנעמען די סחורות, וואָס די ערשטע דייטשן, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין בזשעזשין, האָבן פאַבריצירט. ער פלעגט זיי דערנאָך פאַרקויפן קיין וואַרשע. ר׳ יענקעלע אַליין האָט נישט געוואָלט פּראַווען קיין רבנות און האָט כל ימיו פאַרברענגט אין תעניתים. אויך ר׳ משה׳ס ברודער, ר׳ שמעון יוסף, איז געווען כולו לד׳, ווי זיין פאָטער ר׳ יענקעלע, און האָט גאָרנישט עוסק געווען אין חיי שעה.

פון ר׳ משה׳ן זיינען פאַנאַנדערגעוואָקסן די משפחות פראה־מאַן אין בזשעזשין און די משפחה ערליך. פון ר׳ שמעון יוסף׳ן — די משפחות האַלצבערג. ר׳ אהרן הלל שמש׳ס פאָטער איז געווען ר׳ שמעון יוסף׳ס איידעם. ר׳ אברהם פראהמאַן, וועמען דאָס שטעטל האָט גערופן ר׳ אברהם וואַרשער, דער פאָטער פון ר׳ יצחק פראהמאַן און מלכה חנה ערליך, איז געווען ר׳ משה׳ס איידעם.

ווען די ערשטע דייטשן פוטערלייב און נינענבערג האָבן איינגעוואַנדערט פון דייטשלאַנד קיין בזשעזשין, האָבן זיי זיך אויך באַזעצט אין דער נייער שטאָט. צוליב דער שפּראַך האָבן זיי זיך נישט געקענט פאַרשטענדיקן מיט קיין פּוילישע שכנים, נאָר מיט אידן. דערפאַר האָבן זיי געמוזט אָנקומען צום אידישן סוחר, ער זאָל פאַרקויפן זייערע סחורות, ווייל ער האָט זיך לייכט געקענט פאַנאַנדעררייד מיט זיי. ר׳ משה שפּירא, וואוי־נענדיק אויף דער ניי־שטאָט, איז דערפאַר געוואָרן דער הויפּט־אָפּנעמער פון די דייטשע סחורות.

צו יענער צייט האָט מען גענומען די אידן אַלס זעלנער צו ניקאָלאַי דעם ערשטן און זיי האָבן געדאַרפט דינען 25 יאָר. ר׳ משה האָט דאַן באַפרייט אין דער „פּריסוטסטווע״ וויפיל אידן ער האָט נאָר געקענט.

דער אַלטער ר׳ חיים יצחק, דער פאָטער פון יעקב בערג, האָט מיר אַמאָל דערציילט: בעת ער איז געשטאַנען צום „ליאָס״, האָבן אַלע „פּריסוטסטווע״־זיצער דורכאויס אים געוואָלט אַריינ־שלעפּן אין דינסט צו די רוסן אויף 25 יאָר. אין יענע יאָרן האָט דאָס געהייסן פּשוט רואינירן דאָס לעבן. האָט זיך ר׳ משה אויפגעשטעלט און אַלס פּראָטעסט געוואָלט פאַרלאָזן די זיצונג, דערפאַר וואָס מען האָט נישט געוואָלט באַפרייען ר׳ חיים יצחק׳ן, דעם וואָרקער חסיד. אַלע האָבן באַלד מסכים געווען מיט ר׳ משה׳ן, און אַזוי אַרום איז ר׳ חיים יצחק ניצול געוואָרן.

ר׳ משה האָט געהאַט אייניקע טעכטער, מיט וועלכע ער האָט געטאָן וועלט־שידוכים. ר׳ עזריאל לוי, דער אַלטער סטרי־קאָווער רב, איז געווען איין איידעם. ר׳ אברהם פראהמאַן — אַ צווייטער איידעם. ר׳ סיני סאַפּיר, דער בזשעזשינער רב, איז אויך געווען אַן איידעם. אַזוי ווי ר׳ יצחק פראהמאַן אין בזשע־זשין איז געווען כל ימיו אַן עסקן ציבורי, אַזוי איז אויך ר׳ יענקל לוי אין לאָדזש געווען דאָזאָר און עסקן ציבורי זיין גאַנץ לעבן. די קינדער פון ר׳ ישכר לוי זיינען אַלע געווען עסקנים, געזעלשאַפטלעכע טוער און אָנגעזעענע אידן, חסידיש־לומדישע אידן, ביזן טרויעריקן אונטערגאַנג.

ר׳ לייבעלע זשיכלינסקי, אַן אַלטער שיינער בעל־הבית פון בזשעזשין, האָט מיר אַמאָל דערציילט: ווען ר׳ סיני סאַפּיר ז״ל איז אַן אַלמן געוואָרן, איז אויך אין דער זעלבער צייט געוואָרן אַן אלמנה עלקע די רביצין, נאָך איר מאַן ר׳ עזריאל הלוי, דעם סטריקאָווער רב. אין אַ צייט אַרום האָט דער ר׳ סיני געשיקט שדכנים צו עלקע די רביצין, דער טאָכטער פון ר׳ משה שפּירא, אַז ער וויל זי נעמען פאַר אַ ווייב. ר׳ עזריאל איז געווען אַ קאָצקער חסיד, ר׳ סיני איז געווען אַ מתנגד, האָט די אלמנה נישט מסכים געווען דערפאַר. האָט ר׳ סיני גערופן די שענסטע בעלי־בתים פון שטאָט און צווישן זיי דעם דערציילער, זיך מיט זיי באַראַטן און ער האָט אויך געפרעגט ביי עלקען: „עלקע, פאַרוואָס ווילסטו מיך נישט?״ — פאַרשטייט זיך, אַז עלקע האָט נישט געקענט אָפּזאָגן און מסכים געווען.

ר׳ סיני איז געווען בשעתו איינער פון די גרעסטע און פּאָפּולערסטע דריי רבנים־חברים אין רוסלאַנד און פּוילן. די אַנדערע צוויי זיינען געווען: ר׳ יצחק אלחנן ספּעקטאָר, קאָוונער רב און ר׳ אליהו חיים מייזעל, לאָדזשער רב. ר׳ סיני האָט גע־מוזט זיין אַ גרויסע פּערזענלעכקייט שוין צוליב דעם, וואָס די בזשעזשינער אידן האָבן אים, אַ מתנגד, אויפגענומען מיט פיל יאָרן צוריק אַלס זייער רב. די גאַנצע קהילה אין בזשעזשין איז דאַן געווען אין די הענט פון די חסידים, וואָרקער און קאָצ־קער חסידים. ווען מען בלעטערט אַביסל אין די ספרים פון ר׳ סיני, זעט מען ערשט זיין גרויסקייט.

איך וואָלט געדאַרפט פאַרנעמען אַ סך אָרט, ווען איך זאָל ברענגען אויסצוגן פון זיין מוסר־זאָגן די דעמאָלטיקע זיידעס, אונזערע אור־זיידעס. בלויז אין דער פּרשה פון שבת הגדול פרעגט ער מיט תמימות: „צי האָבן זיי שוין פאַרזאָרגט די אמתע אידן, אַז זיי זאָלן האָבן אויף פּסח; אוי, מיין שטעטעלע בזשעזשין, מען פאַרשליסט די טירן און מען שרייט כל דכפין ייתי וייכל״.

איך האָב ר׳ סיני׳ן נישט געקאָנט. ער איז נפטר געוואָרן מיט איבער 90 יאָר צוריק. אָבער זיין קבר, וואָס איז פאַרניכ־טעט געוואָרן צוזאַמען מיט גאַנץ בזשעזשינער בית הקברות, האָב איך געקאָנט. ר׳ סיני׳ס מצבה אויפן בזשעזשינער בית־עולם איז געווען אַן אהל, האַלב־רונדיק, אין דער הויך האָט זיך געפונען אַ קליינע פיר־עקיקע עפענונג פאַר קוויטלעך אַריינ־צולייגן. מען פלעגט מתפלל זיין ביי זיין קבר און געבראָכענע געמיטער האָבן פאַרגאָסן טרערן.

אַז ר׳ סיני איז נפטר געוואָרן, האָבן אַלע בזשעזשינער בעלי־בתים, ביי וועמען ס׳איז אין דעם יאָר געבוירן געוואָרן אַ אינגל, אים אַ נאָמען געגעבן סיני. איך וועל די אַלע סיני׳ס אויסרעכענען אויף וויפל איך געדענק: סיני סאַפּיר, אלעזר־מלכ׳ס זון; ר׳ סיני׳ס אייניקל, סיני משה קאָפּלס; סיני שעפּס, ר׳ אלעזר שעפּס אַן אייניקל; סיני ר׳ הירש קראַזע; סיני דעם קליינעם קרח׳ס אַ זון; סיני זשיכלינסקי; ר׳ לייבלס זון; סיני קליאַנקעטס; סיני דעם קאַליוויזינערס זון מיט די קליינע פינ־גערלעך; סיני ר׳ איטשע בער דימאַנט׳ס אַ זון; סיני, אלעזר מאַפּס אַ ברודער; סיני הערשל בערכאָלץ.

אַזוי האָבן די בזשעזשינער בעלי־בתים אַרויסגעוויזן זייער פאַרערונג צום אָנדענק פון זייער רב, כדי ער זאָל נישט פאַר־געסן ווערן.

ר׳ שמעון יוסף שפּירא האָט גענומען פאַר אַן איידעם פאַר זיין טאָכטער פּערל, ר׳ אהרן שוחט אין בזשעזשין. פון אים האָט זיך אַנטוויקלט די גרויסע משפחה האַלצבערג. פישל האַלצבערג, אַ שוועסטער זייערע לאה האָט חתונה געהאַט מיטן זשיכלינער שוחט, ר׳ מענדל מאיר ראַזענבלום. איין שוועסטער זייערע האָט חתונה געהאַט מיט בערל בלאַט, מענע נאַפּט־הענדלערס זון, דער קאַלעשיקער שוחט. פון זיי אַלע האָבן זיך פאַרצווייגט גרויסע

משפחות. ר׳ בערלס אַ זון, משה בלאַט, איז אין ישראל געפאַלן אין קאַמף מיט די אַראַבער, בעת דער ענגלישער מאַנדאַטן־רעגירונג. פּערל ע״ה איז געווען ר׳ אהרן שוחט׳ס צווייט ווייב. פון ערשטן ווייב זיינען געבליבן ר׳ הלל שמש, ר׳ יונה, שפּרה די אייזן־הענדלערין — אהרן פויגעלס באַבע. אַלע האָבן זיי געגעבן צושטייער אַ סך קרבנות צום חורבן.

ר׳ מענדל מאיר ראָזענבלום, דער זשיכלינער שוחט, פּערלס עלטערער איידעם, איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ באַקאַנטער מזרחי־טוער. אין יענער צייט האָט מען אים דערפאַר שטאַרק געׄרודפּ׳ט, ביז ער האָט פאַרלאָזט זשיכלין און איז אַוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל. ר׳ משה קאַלמעס, מיטגליד פון דער כנסת, יונגערמאַן, ר׳ פישעלע שפּירא, אָדער ווי מען האָט אים גערופן: דער רב ר׳ פישעלע פון סטריקאָוו.

באַרימט צווישן די גאונים אין פּוילן איז בשעתו אויך געווען אין בזשעזשין הרב ר׳ אברהם יהושע באָרנשטיין, דער מחבר פון „סנהדרין קטנה״. ער איז געווען מורה צדק אין בזשעזשין. זיין זון, ר׳ זלמן יקותיאל באָרנשטיין, האָט משמש געווען בכסא הרבנות אין בזשעזשין נאָך הרב ר׳ ישראל דוואָר־טער..

**
*

איך געדענק דאָס קליינע הייזל וואָס איז געשטאַנען אויפן מאַרק־פּלאַץ. דאָס איז געווען יוסף אשר׳ס הייזל. דערנאָך איז געשטאַנען אויפן זעלבן פּלאַץ מרדכי איקעס גרויסע הויז. דאָס הייזל איז אַזוי איינגעקריצט אין מיין זכרון, ווייל דאָרט האָט זיך געפונען דאָס אַלעקסאַנדער שטיבל. אין דעם הייזל איז אויך געווען דאָס קליינע געוועלבל פון ר׳ שלמה יצחק׳ס, וועלכן דאָס שטעטל האָט גערופן דער לאָמער שלמה. ר׳ שלמה איז, ווי זיין פאָטער ר׳ יצחק, געווען פון די אָנגעזעענע קאָצקער חסידים. אַ שיינער איד מיט אַ הדרת פּנים. די שטעטלדיקע בעלי־בתים פלעגן ביי אים איינקויפן, כדי ר׳ שלמה זאָל קענען לערנען און איז זיין איידעם. אַלע שטאַמען זיי פונעם בזשעזשינער קעסט־עוסק זיין בחסידות. זיין שיין, חסידיש פּנים האָבן צוגעגעבן חן די צוויי גלייכע, לאַנגע פּאות. איין פוס איז ביי אים פון געבוירן אָן געווען אַביסל קירצער, ווי דער צווייטער.

אין דעם אַלעקסאַנדער שטיבל, וואָס האָט זיך געפונען אויפן הויף, האָב איך ס׳רוב פון מיינע קינדער־יאָרן פאַרברענגט. דאָרט פלעגן אויך זיצן חסידים ביז 12 אַזייגער, און אָפטמאָל טאַקע גאַנצע טעג, און עוסק זיין אין תורה ותפילה, סעודה׳לעך פּראַוועוען און לחיים מאַכן. דערמיט זיינען אַלעקסאַנדער חסידים באַרימט געווען.

יעדער איינער האָט בייגעשטייערט אַ גראָשן אָדער צוויי. ר׳ דניאל׳עכל פייטשער, אַ קליין, באַ׳חנ׳ט אידעלע, פלעגט מיט גרויס חשק צוזאַמען־נעמען די גראָשנס — די הערכה צום פלעשעלע האָט עס געהייסן — און ער איז שנעל געלאָפן צום רוסישן מאָנאָפּאָל, וואָס האָט זיך געפונען ביי קאָרטשאַסקען אין אַפּטייק־גאַס. צעשניידנדיק אַ הערינג אויף אַ 15 שטיקלעך, האָט ר׳ דניאל׳עכל, דער שטענדיקער שר־המשקה פון אַלעקסאַנדער שטיבל, צוגעטיילט יעדן אַ לעק כיבוד מיט אַ פּאָרציע הערינג — און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס ווינטשעווען איינער דעם צווייטן.

בזשעזשינער אידן האָבן פאַרצייטנס צושטייער־געגעבן זייער גאַנץ ביסל אָרעמקייט, אויפצובויען אַ היכל־שול, מיט אַ פּרעכ־טיקן אויסזען. די שול איז געווען אַן אויסנאַם פון הונדערטער שולן אין פּוילן. אַ נגידישע פרוי מיטן נאָמען פּערל, די אלמנה פון משה־זיידל גאָלדבערג, האָט אין יענער צייט צוגעטראָגן אייניקע טויזנט רובל פאַרן ארון־קודש. איז ער טאַקע געווען קינסטלעריש אויסגעשניצט מיט אַלע כלי־זמר פונעם בית־המקדש. ווער געדענקט עס נישט דעם נר־תמיד, מיט דעם אויס־געשניצטן אָדלער, און ווי קינסטלעריש איז געווען אויסגעשניצט די מזרח־וואַנט! די פידלען און אַלע אַנדערע כלי־נגינה האָבן געמאַכט אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק.

אין שטעטל איז געווען אַן אַלטער איד, ר׳ חיים־לייבעלע קאָצקער. אַן אַלעקסאַנדער חסיד, פלעגט ער יעדן טאָג, זומער און ווינטער, קומען דאַוונען אין שול. ער פלעגט זיך איינער אַליין דרייען אין דער גרויסער שול, מתפלל זיין אויפן קול מיטן ניגון פון אַלעקסאַנדער, אַזוי, אַז איך האָב שטענדיק אין דרויסן געהערט זיין זאַפּטיקן דאַוונען. ר׳ חיים־לייבעלעס דאַוונען קלינגט מיר נאָך היינט אין די אויערן.

אין בית־מדרש האָבן זיך געפונען ספרים, ש״ס׳ן, פּוסקים־ספרים, טישן געמאַכטע פון דיקן האָלץ, זיי זאָלן קענען אויס־האַלטן די שווערע רמב״מ׳ס, וואָס דורות־לאַנג האָבן מתמידים פון זיי געלערנט און צוגעזונגען דערביי.

אין בית־המדרש האָבן אויך מתפלל געווען האָרעפּאַשנע בעלי־מלאכות: שניידער, שוסטער, קצבים, וואַסער־טרעגער, טאָקער, ברויט־בעקער. ווינטער־צייט פלעגט דאָס בית־המדרש זיין מער אָנגעפילט, ווייל מען פלעגט דאָרט שטאַרק איינהייצן. שבת אין דער פרי פלעגט שמיטקע דער שבת־גוי איינפייערן די צוויי גרויסע אויוונס. שבת פאַרטאָג האָבן די תהלים־זאָגער שוין געהאַט הייסע טיי, און דערפאַר פלעגט מען ווינטער מער זיצן דאָ, ווי אין שול.

חוץ דעם בית־המדרש פלעגן נאָך זיין לומדישע אידן, שיינע אידן, אין די באַזונדערע חסידים־שטיבלעך, ווי: גערער שטיבל, אַלעקסאַנדער שטיבל, אָסטראָווצער, גראָדזשיסקער, סקערניעווי־צער, ראַספּשער. חוץ דעם זיינען געווען פאַרשידענע חברה׳ס: חברה תהלים, חברה עין־יעקב, חברה קדישא, חברה לינת הצדק, חברה חייטים.

די חסידים־שטיבלעך זיינען כמעט אַלע געווען איבערפולט מיט יונגעלייט קעסט־עסער, און זייער תורה האָט אויפגעוועקט דאָס קליינשטעטלדיקע, שטילע לעבן. זיי האָבן זיך נישט באַ־גנוגנט מיטן בלויזן תורה־לערנען, נאָר האָבן שטענדיק געזאָרגט פאַר די אָרעמע חסידים פון „שטיבל״.

דאָס שטיבל פלעגט שאַפן נדנים פאַר די טעכטער, אויף „וויפּראַוועס״, אויך חתונה־הוצאות. דער גאַנצער עול פונעם אָרעמען חבר איז געלעגן אויפן שטיבל. אַלץ איז געמאַכט געוואָרן אָן רעש, אָן געפּילדער, מיט מתן בסתר.

פון די בית־המדרש בחורים, פון די קעסט־עסער זיינען אַרויסגעקומען באַוואוסטע לומדים. פון מיין צייט געדענק איך נאָך ר׳ אברהם יצחק גוטקינד, ר׳ נחמן גוטקינדס ברודער, וועלכן דער בזשעזשינער רב ר׳ ישראל דוואָרטער האָט גענומען פאַר אַן איידעם. שפּעטער איז ער געוואָרן בזשעזשינער מורה הוראה און האָט מחבר געווען אייניקע פּלפּול־ספרים.

יעקל ראָזען, יעקל טילע, אבא הערש׳ס — האָט מען אים גערופן, איז געווען אַ גרויסער למדן, מיט אַ נאָמען אין גאַנץ פּוילן.

ר׳ שלמה שופלעדער איז געוואָרן פּאָפּולער אין לאָדזש אַלס איינער פון די בעסטע לאָדזשער בוררים ביי רבנים.

דער קליינער יענקעלע זאדאווס; זיין ברודער בערל, איז שפּעטער געוואָרן אַ חזן־שוחט אין אַמעריקע.

ר׳ שמואל האָלצבערג, שמואל הלל׳ס, איז פּאָפּולער געוואָרן אין וואַרשע אַלס גרויסער עילוי. אויך זיינען באַקאַנט געוואָרן ר׳ מרדכי קוכמאַן, ר׳ משה׳לע טורנהיים און אַנדערע גרויסע לומדים.

פון בית־המדרש זיינען אויך אַרויסגעקומען אייניקע אָנגעזעענע משכילים, ווי ר׳ חיים יצחק גרינפעלד, ר׳ נחמן גוטקינד, ר׳ שימעלע קראַנגראָד, ר׳ הירשל ליאַכמאַן, וועלכע האָבן געהאָלפן פאַרשפּרייטן דעם „מזרחי״־רעיון.

***

געווען אידן, וועמען דאָס שטעטל האָט געגעבן פאַרשידענע צונעמען. דער דאָזיקער מנהג, ווייסן מיר, איז געווען כמעט אין אַלע קליינע שטעטלעך.

געווען אַ איד ר׳ משה ראָזנבערג, וואָס בעת׳ן קוקן האָט ער מיט איין אויג פאַרקנייטשט די ברעמען — דערפאַר האָט אים דאָס שטעטל אַ נאָמען געגעבן „קוקער״. אַז מען האָט נישט דערמאָנט דאָס וואָרט קוקער, נאָר בלויז זיין פאַמיליע, האָט מען נישט געוואוסט וועמען מען מיינט. ר׳ משה׳לע קוקער, אַזוי האָט ער געהייסן. זיינעם אַ ברודער, אַ וואוילער איד, אַ שניידער, האָט געפעלט אַן אויג, האָט מען אים דערפאַר כל ימיו גערופן: דער בלינדער מיכאל. אַפילו די קינדער האָבן גע׳ירשנ׳ט די עלטערנס צונעמען. מען האָט געזאָגט: יאָסל דעם בלינדנס מיכאל׳ס, אָדער איטשע משה׳לע קוקערס; משה האָן, די שוואַרצע הענעס, אָדער סיני איטשע בער נאַטשס.

ר׳ איטשע בער איז געווען אַ שיינער בעל־הבית, אַן עושר. ער פלעגט האַנדלען מיט פערד. ביי דעם מסחר פלעגט מען טרינקען בראָנפן און אָפּנאָגן אַ שטיקעלע געבראָטנס — האָט מען אים גערופן נאַטשער. געווען אַן אַנדער שיינער בעל־הבית מיט אַ פייערדיקן מסחר־קאָפּ — ר׳ מיכאל־לייב בערנהאָלצס זון, הערשל. אַז מען האָט נישט געזאָגט הערשל שאָכער, האָט מען נישט געוואוסט וועמען מען מיינט. אַפילו די קינדער האָט מען גערופן הערשל שאָכערס, אָדער ר׳ מיכאל־לייב הירשל שאָכערס.

ר׳ יחזקאל ראָדע לאה׳ס ניימאַן האָט אַמאָל געהאַט אַ שענק אין מיטן מאַרק. דערפאַר האָט ער געהייסן: ר׳ יחזקאל שענקער.

מרדכי לענטשיצקי, מיינער אַ פריינט, האָט ליב געהאַט אַ שטיקל פיש. פון שטיקל איז געוואָרן פּיקל און פון פּיקל — פּאַקל. אַזוי האָט מען אים טאַקע גערופן: מרדכי פּאַקעל. ר׳ משה יאָק׳ס פאָטער, ר׳ מענדל, איז געקומען פון דייטשלאַנד, דאָס הייסט, אַז ער איז געווען אַ יעקל, האָט מען דערפאַר טאַקע זיין זון גערופן כל ימיו — משה יאָק.

ר׳ הירשל ראָזען, אַ שיינער בעל־הבית, איז געווען צו יענער צייט זייער רייך — האָט מען אים גערופן: הירשל קורח. אַלע זיינע קינדער, און אַפילו די אייניקלעך, האָבן גע׳ירשנ׳ט דעם נאָמען קורח נאָך ביי זיין לעבן.

ר׳ שמעון נאָוואָק׳ן האָט מען אַנדערש נישט גערופן, ווי שמעון קאָלאַביק. פאַרוואָס — ווייס איך נישט.

די אַלע אידן מיט אַזעלכע נישט גאָר שיינע נעמען, האָבן אָבער געקענט טאָן שיינע מעשים: בעת רוסישע קאָזאַקן האָבן זיך אַמאָל אין בזשעזשין צעהוליעט איבער אידן, האָבן די דעמאָלטיקע שטאַרקע אידישע אינגלעך — וואָס איינער פון זיי איז געווען יענקעלע די בלינדע קאָקיס — זיך אַנטקעגנגעשטעלט די צעהוליעטע און איינעם פון זיי דערלאַנגט מיט אַ ציגל איבערן פּנים, אויסהאַקנדיק אים אַן אויג. די איבעריקע קאָזאַקן האָבן זיך דערשראָקן און זיינען אַנטלאָפן.

טוביה האַליאַס מיטן קליינעם אידישן היטעלע אויף זיין שפּיץ קאָפּ, שלמה געלבס ברודער, האָט אַמאָל, בעת די פּוילישע רעקרוטן האָבן זיך געוואָלט פריילעך מאַכן אין בזשעזשין און אָנגעהויבן פאַרטשעפּען אידן, אַליין איינגעשטעלט דאָס לעבן און אָפּגערעכנט זיך מיט איינעם פון זיי. פון דעמאָלט אָן איז געוואָרן שטיל און גויאישע רעקרוטן האָבן אין בזשעזשין שוין מער נישט געוואָגט אָנצורירן אַ אידן.

***

בזשעזשין האָט אויך פאַרמאָגט אַ הקדש. בזשעזשינער אידן האָבן געזאָרגט פאַר די אָרעמע וואַנדערער, וועלכע פלעגן אַרומפאָרן איבער פּוילנס וועגן. מען האָט זיי דעמאָלט גערופן „מדינה־גייערס״. פאַר די דאָזיקע אידן זיינען ביי הערצקע קצב אויפן הויף געווען אייניקע שטובן, איינגעאָרדנט מיט בעטלעך פאַר זיי צו שלאָפן ביינאַכט. בייטאָג איז דאָרט געווען די תלמוד־תורה פאַר אָרעמע שטעטלשע קינדער, מיט אַ שטענדיקן באַצאָלטן רבי׳ן. ר׳ דוד מלמד האָט געלערנט מיט די אָרעמע בזשעזשינער אינגלעך.

שבת פלעגן קומען אין שול, בית־המדרש און אין די חסידים־שטיבלעך הונדערטער אורחים. די גבאים פלעגן שוין איינקוואַרטירן זיי ביי די בזשעזשינער שטעטלשע אידן, צו עסן שבת. אין אַ טייל שטובן פלעגן ביי די געדעקטע שבת׳דיקע טישן זיצן צו 2־3 אורחים... אַ סך פון די בזשעזשינער אידן האָבן זיך נישט געפילט ווי אַמבעסטן ביים עסן, ווען זיי האָבן נישט געהאַט קיין אורח. אַ דירה האָבן זיי אַלע געהאַט אין הקדש. דערפאַר האָט זיך טאַקע געשאַפן דאָס ווערטל: „קעסט אין הייזער, און דירה אין הקדש״.

אַלס אָרעמע אורחים פלעגן אויך קומען קיין בזשעזשין משולחים פון ישיבות, סתם בעל־דרשנים. אַלע אורחים פלעגן פאַרלאָזן דאָס שטעטל צופרידענע, מיט אַ פּאָר גראָשן אין קעשענע, וואָס בזשעזשינער אידן האָבן זיי געשאָנקען.

די חברה חייטים פלעגן אויפנייען די „וויפּראַווע״ פאַר די מתים. די חברה תהלים פלעגט תהלים זאָגן פאַר זיי. ר׳ אברהם גיפּס ע״ה איז געווען רבי פון דער חברה תהלים און פלעגט האַלטן דרשות פאַרן עולם.

צווישן די אַנדערע פּרנסות איז אין בזשעזשין געווען אויך מלמדות אַ פּרנסה. מיר האָבן געהאַט דרדקי־מלמדים, וועלכע פלעגן לערנען מיט קליינע קינדער, אָנהויבנדיק פון אלף־בית און ענדיקנדיק מיט חומש און רש״י, און גמרא־מלמדים, אָנהויבנדיק מיט ש״ס און פּוסקים און ענדיקנדיק ביז הוראה לרבנות, אָדער ביזן אָנהויבן לערנען פאַר זיך אין בית־המדרש.

מיין ערשטער רבי איז געווען ר׳ יענקעלע מלמד. מען האָט אים גערופן דער בלינדער יענקעלע, ווייל ער האָט שטענדיק געהאַלטן איין אויג פאַרמאַכט. געווען איז ער אַ קליין, באַ׳חנ׳ט

אַ חדר —
דער רבי און זיינע
תלמידים פאָטאָגראַפירט
פון דעם קונסט־פאָטאָגראַף
א. קאַציזנאָ
פאַרן ניו־יאָרקער
„פאָרווערטס".
דאָס בילד איז גענומען
געוואָרן אין בזשעזשין

אידעלע, מיט אַ גרויס טייט־העלצל. זיין באַהעלפער (בעלפער) איז בשעתו געווען ר׳ יענקל ראָכווערג. ר׳ יענקעלע איז אויך נאָך געווען מיין מאַמעס רבי... ווייזט אויס, אַז ער, ר׳ יענקעלע, איז נישט געווען קיין קפדן און קיין בייזער, ווייל אַז נישט וואָלט ער אַזוי לאַנג נישט אָנגעהאַלטן ביי מלמדות.

פונקט ווי די בעלי־מלאכות האָבן זיך נישט געקענט מפרנס זיין פון זייער פאַך אַליין, אַזוי האָבן אויך די מלמדים נישט געהאַט גענוג פרנסה בלויז פון מלמדות. זיי האָבן געמוזט האָבן אַ זייטיקן פאַרדינסט. דערפאַר האָט די רביצין ליבעלע געמוזט צוהאַנדלען מיט אַביסל גרינס. זי פלעגט שטיין אין מאַרק מיט איר קרעמל — מיט פיעטרושקע, מערעלעך, קליינע פעלד־עפעלעך.

ווינטער־צייט, אין די גרויסע פרעסט, פלעגט די רביצין ליבעלע מאַכן אַ ברענענדיקן פייער־טאָפּ. ווען די רביצין פלעגט אַריינלייגן די קוילן אין דעם אייזערנעם קאָך־טאָפּ, איידער זיי האָבן זיך צעברענט, האָט עס פול געמאַכט מיט רויך דעם גאַנצן חדר. מיר, אינגלעך, האָבן געהאָלפן דער רביצין אַריינבלאָזן אינעם פייער־טאָפּ, ער זאָל זיך שנעל צעברענען.

דערפאַר, ווען עס פלעגט קומען דאָנערשטיק פאַרנאַכט, ווען די רביצין פלעגט אָפּשיילן די געפרוירענע קליינע פעלד־עפעלעך צום צימעס אויף שבת, פלעגן מיר קינדער זיצן אַרום, און די רביצין פלעגט טיילן די קינדער די עפעלעך־שאָלעכץ. מיר פלעגן פון זיי אַראָפּגריזשען דאָס ביסל געפרוירנקייט. אַז עס פלעגט איר אונטערקומען אַ שטיקל דיקע שאָלעכץ, פלעגט זי מיר עס געבן, ווייל איך בין געווען דער בעסטער בלאָזער אין פייער־טאָפּ.

אַ חוץ ר׳ יענקעלע ע״ה זיינען געווען נאָך מלמדים: ר׳ אברהם משה, ר׳ אליעזר, ר׳ שלמה פרץ. דאַן די חומש־רש״י־מלמדים: ר׳ פנחס — פיניעלע האָט מען אים גערופן — און דער גלאַוונער מלמד. ביידע האָבן זיי געוואוינט אין דבורה־לאה׳ס הויז, הינטערן בית־המדרש. חומש־רש״י האָב איך אָנגעהויבן לערנען ביי ר׳ פיניעלען. דער רבי פלעגט אונז קינדער שלאָגן אָן רחמנות. מיר פלעגן פאַר זיין בלויזן בליק ציטערן. דאַן זיינען געווען: ר׳ נחמיה, וועמען מען האָט גערופן דער „זוואָרני"; ר׳ שמואל משה דער ראַדזינער מלמד, ר׳ יודל סופר׳ס איידעם, וועלכער איז שוין געווען אַ גמרא־מלמד; און דער סקערניעווי־צער מלמד. ביי די אַלע האָב איך געלערנט. דער לעצטער האָט געוואוינט ביי ר׳ לייביש שענקער, אויפן בוידעם־שטיבל. אויך געדענק איך ר׳ יויזיפּ מלמד און ר׳ חיים־משה.

מיין לעצטער מלמד איז געווען ר׳ חיים־משה. אַביסל אַ געלער, מיט אַ בלאַס פּנים און מיט צוויי לאַנגע פּאות. ער איז געווען אַ גאָטספאָרכטיקער איד, אַ גרויסער למדן. ער איז געווען אַ סובלאָקאַטאָר פון ר׳ געצלען, דעם מצה־שמורה הענדלער, וועלכער האָט געוואוינט ביי מאירקע שוסטער אויף דער ניי־שטאָט, אַנטקעגנאיבער ר׳ יצחק פראהמאן.

ר׳ חיים משה, מיין לעצטער רבי, פלעגט אָפט גיין צום רב ר׳ ישראל דווארטער שמועסן אין לערנען. דערווייל פלעגן מיר שוין דערוואַקסענע קינדער, העלפן שטופּן די גרויסע זיפּ, וואָס איז געווען אָנגעלענט מיט צוויי שטעקנס אויף צוויי בענקלעך. אַזוי אַרום האָט זיך דורכגעזיפּט די מצה־שמורה־מעל. אַזוי ווי מיר האָבן ביי ר׳ יענקעלען געקראָגן שוואַרצע פּנימער פונעם רויך פון זיין ווייבס פייער־טאָפּ, אַזוי זיינען מיר ווידער ביי ר׳ געצלען געוואָרן ווייס, ווי די מילנער פון זיפּן די מעל. ביי ר׳ חיים משה מלמד האָבן געלערנט נאָר זעקס תלמידים: ישראליק פּערלמוטער, יענקל סטריזשעווסקי, אליעזר לעדערשניטערס זון, אלימלך יחזקאל ראדע לאה׳ס, איך און נאָך, וועמענס נעמען איך געדענק שוין נישט.

אַ חוץ די מלמדים זיינען געווען סופרים, סופרי סת״ם: ר׳ יידל סופר, ר׳ דודל סופר, ר׳ יוסף סופר, דעם הייזעריקן ר׳ ישעיה׳ס זון, ר׳ בנימין יוסף, מאַכלעס איידעם. אויך זיי, די סופרי סת״ם, האָבן נישט געקענט אויסקומען מיט זייער פאַר־דינסט און האָבן געמוזט זוכן נאָך אַ קוואַל פון פרנסה. אַזוי געדענק איך, אַז ר׳ יידל סופר ע״ה, האָט כל ימיו אויסגעקריצט מצבות.

ר׳ דודל׳ס ווייב האָט אַרומגעטראָגן ראָזשינקע־וויין אין די שטיבער אויף צו מאַכן קידוש.

ר׳ יוספ׳ס (דעם הייזעריקן ר׳ ישעיה׳ס) ווייב האָט נעבעך נישט געקענט אַרבעטן, האָט ער טאַקע אַ שפּאָר ביסל געמוזט צוהונגערן.

***

מיר האָבן געהאַט אין אונזער שטעטל גויים, וועלכע

האָבן געקענט גאַנץ גוט ריידן אידיש. זיי גייען איצט פאַרביי אין מיין זכרון.

איך געדענק די ברידער כראָזשעמסקי, איינער אַ שוסטער און דער צווייטער אַ מויערער. כראָזשעמסקי מיט דער באָרד איז תמיד, אַ חוץ זיין מויער־פאַך, אויך געווען דינער ביי בזשעזשינער פייער־לעשער.

ראָמאַן דער פּאָסט־טרעגער פלעגט אויך ריידן אידיש און זיך רעכענען פאַר אַ אידן־פריינט. ער פלעגט זיך אָנשטאָפּן מיט אידישע פיש, אָנפילן די טאַשן מיט אידיש געלט. שטענדיק האָבן אידן אים באַשאָנקען מיט מתנות; ווען נישט, וואָלטן זייערע אָנגעקומענע בריוו פאַרשימלט געוואָרן... אַזוי האָט דעמאָלט אויסגעזען די בזשעזשינער פּאָסט...

יעדן איד האָט ער גערופן רבי. רבי ר׳ יענקל, איך האָב פאַר אייך אַ גוט בריוועלע — פלעגט ער זאָגן. ער האָט געוואוסט, אַז פאַר דעם גוטן בריוועלע וועט ער זיך שוין זען מיט אַ גוט מטבע׳לע.

מיר האָבן געהאַט אין שטעטל אַ הויכן פּאָלאַק מיט אַ שוואַרצער באָרד — דער נאַטטשאַלניק פון דער ערשטער פייער־לעשער־אָפּטלונג אין בזשעזשין — אַקסלער. ער האָט גערעדט אַ גוטן אידיש.

געווען אַן אַנדערער, אַ נידעריקער, דאַרער רוס, אַ פּשוטער סטראַזשניק אין דער דעמאָלטיקער רוסישער פּאָליציי אין בזשעזשין, פּיעטשאַנע האָט ער געהייסן, מיט צוויי לאַנגע וואָנסעס און שפּיציקע קין־באַקן. אַ קליין מענטשעלע געווען. אָבער ווי קליין ער איז געווען, אַזוי שטייף און אויסגעצויגן פלעגט ער תמיד גיין. בשעתו האָט ער אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף אַלע בזשעזשינער איינוואוינער. ער האָט געטראָגן עפּאָלעטן, אַזוי ווי אַלע רוסישע פּאָליציי־לייט, פון געפלאָכטענע, רויטע דרימען, ווי פויגעלעס צעפּעלעך (די שוועסטער פון איטשעלעס מידלאַק). אויף די געפלאָכטענע, רויטע דרימען זיינען אַרויפגעצויגן געווען דריי מעשענע רינגען, אַזוי ווי שניידערישע פינגערהוטן, כדי די רינגען זאָלן צוגעבן רוסיש־פּאָליצייאישן חן. אָט־דער פּיעטשאַנע האָט אויך ווי אַקסלער גערעדט אידיש, האָט געגעסן פיש ביי בכבודיקע בעלי־בתים און אָנגעפילט זיינע טאַשן מיט געלט פון בזשעזשינער אידן. אַ שותף איז ער געווען צו אַלע קליינע און גרויסע גנבות. כמעט נאָך יעדער דורכגעפירטער גנבה, האָט פּיעטשאַנע געזוכט ביי אַלע אָרנטלעכע בעלי־בתים, אַפילו ביים רב, בעדער, שוחט און להבדיל גלח, נאָר ביי די אמתע גנבים האָט ער נישט געזוכט. ער פלעגט אויך פירן אין „קאָזע״, האָט געמאַכט טראַסק, אַז ער וויל אַנטדעקן די גנבה. ער פלעגט אויך זוכן ביי באָבאַסן דעם גרעבער, אָדער ביי אליהו משה׳ן דעם געהילף־גרעבער, וועלכן דאָס שטעטל האָט געערופן עליע קויקע. אָבער ביי די אמתע גנבים האָט ער נישט געזוכט.

איך געדענק, ווען באָבאַס מיט זיין געהילף האָבן עליע קויקע פלעגן זיך נאָר באַווייזן אין מאַרק־פּלאַץ, האָבן שוין בזשעזשינער אידן אָנגעהויבן וויינען, נאָך נישט וויסנדיק אַפילו ווער עס איז געשטאָרבן. עליע משה׳ס פּרנסה איז נישט געווען קברנות אַליין. ער פלעגט יעדן דאָנערשטיק גיין „איבער די טירן״ נאָך גראָשנס. פּיעטשאַנעס שותפים פלעגן אַ סך מאָל ביי אים האָבן אַ „מלינה״. דערפאַר האָט פּיעטשאַנע ביי אים נישט געזוכט.

ווען אין אונזער שטעטל האָט זיך אָנגעהויבן די פרייהייטס־באַוועגונג, האָט זיך פּיעטשאַנע שטאַרק נוקם געווען אין די אָנפירער. זיין נאָמען איז געבליבן לשמצה ביי אַלע בזשעזשינער אידן און קריסטן.

איך געדענק ווען עס איז אַמאָל פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון אידישע בעלי־מלאכות אין בית המדרש אין בזשעזשין. בעת דער רעדנער איז געשטאַנען אויפן באַלעמער און געהאַלטן אַ פלאַם־פייערדיקע רעדע וועגן די אונטערדריקער פון פרייהייטס־קאַמף, האָט איינער פון די פאַרזאַמלטע פּלוצים אויסגעשריגן: „פּיעטשאַנע גייט!״ דער עולם האָט אָנגעהויבן זיך צעלויפן דורך די פענסטער. אַזאַ אימה האָט פּיעטשאַנע אָנגעוואָרפן אויף גאַנץ בזשעזשין.

***

ווען די שניידעריי האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט אין בזשעזשין, האָט דאָס שטעטל באַקומען אַ גאַנץ אַנדערן אויסזען. דאָס ענגע קליינשטעטלדיקייט האָט אָנגעהויבן פאַרשווינדן. מען האָט באַקומען גרויס־שטאָטישע פאַרלאַנגען. עס האָבן זיך געעפנט קאָנטאָרן, וואָס פלעגן די סחורות באַזאָרגן אין די גרויסע שטעט, אין ווייטע מרחקים.

דאָס ערשטע קאָנטאָר־הויז האָט געעפנט אַ רוסישער איד, מיטן נאָמען גראַטש. ער האָט געהאַט אַ גרויסן ראָד־וואָגן, מיט אַ שיין, ווייס פערד, וואָס פלעגט אַ גאַנצן טאָג אַרומפאָרן צוזאַמענעמען די איינגעקויפטע סחורות צו זיך אין קאָנטאָר אַריין אין דער ראָגאָווער גאַס. די סחורות זיינען געפּאַקט געוואָרן אין קאַסטנס. מען האָט אָנגעהויבן זען איבער די בזשעזשינער ברוקירטע גאַסן ר׳ יצחק טושינסקיס וועגענער באַלאָדנט מיט קאַסטנס סחורה, ווי אויך עמנואל דימאַנטס וועגענער. זיי פלעגן פאָרן קיין ראָגאָוו און קאַליושקי צו דער באַן־סטאַנציע. פון דאָרטן זיינען די סחורות פאַנאַנדערגעשיקט געוואָרן אין אַלע עקן רוסלאַנד. מאַגאַזינערן האָבן זיך געמערט פון טאָג צו טאָג. עס זיינען צוגעקומען נייע געשעפטן, ווי שניידער־צודאַטן־הענדלער, קנעפּ־הענדלער, קאַטאַזירער־פאַבריקלעך, וואַטע־מאַכער, לעכער־נייער. נייע פּרנסות. די גרעסטע מאַגאַזינערן זיינען געווען: משה אהרן שוטענבערג, ר׳ עמנואל זיגמאַנטאָוויטש, ר׳ פּרץ יאַקובאָוויטש מיט די קינדער, ר׳ חיים בער דימאַנט מיט די קינדער, ר׳ עמנואל גראָסמאַן, ראַמאַן ווינטער, ר׳ לייבוש־מענדל ווינטער, מאיר דימאַנט מיט די קינדער, ר׳ הירשל קורח, ר׳ יענקל הירשבערג, ר׳ לייבל גאָטליב, ר׳ יחיאל משה גאָטליב, ר׳ שמעון גאָטליב.

די ערשטע צודאַטן־הענדלער זיינען געווען: ר׳ הירש מענדל פּינטשעווסקי, ר׳ נחמן גוטקינד, ר׳ שמעון קראַנגראָד, ר׳ אליעזר אַפּעלזאָן און אַנדערע.

ר׳ איטשע־מאיר בערגער האָט איינגעאָרדנט בשותפות מיט משה־פּנחס זעליגן אַ קאַטאַזיר־פאַבריק, ווי אויך ר׳ אהרן אשר׳ס שימאַנאָוויטש מיט ר׳ דוד מענדל מיכראָווסקי. ר׳ אהרן אשר׳ס מיט ר׳ דוד מענדלען האָבן זייער קאַטאַזיר־פאַבריק געמאַכט אין די קעלער־שטובן פון ר׳ אשר׳ל גראַמאַנ׳ס הויז, וואָס איז געשטאַנען אין מאַרק, ראָג שול־געסל. די קאַטאַזיר־פאַבריקן פלעגן אויספאַרעווען די ביאַליסטאָקער, זגיערזשער, טאָמאַשאָווער סחורות, פון וועלכע עס זיינען אויפגעגנייט געוואָרן אין בזשעזשין אָנצוגן, הויזן און בורקעס. בייטאָג און ביינאַכט האָט זיך דער וויגאָניע־ריח אַרויסגעטראָגן צוזאַמען מיט דער קאַטאַ־

זיר־פאַרע פון זייערע פאַבריקלעך. הונדערטער שטיק סחורה האָבן טאָמאַשאָווער און ביאַליסטאָקער פאַבריקן געליפערט קיין בזשעזשין. דאָס אַלץ איז דורכגעגאַנגען דורך זייערע פאַבריקלעך.

עס האָבן זיך אויך געגרינדעט ביי אַ 10 וואַטע־פאַבריקלעך און עס האָבן זיך באַוויזן אַרום 20 לעכל־נייערס. די אַנטוויקלונג פון שניידער־פאַך איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. טאָג און נאַכט האָט זיך געהערט דאָס קראַכעריי פון די ניי־מאַשינען. אַ ספּע־ציפיש געקלאַפּעריי האָט זיך געטראָגן פון די לעכער־ניי־מאַשינען און עס איז גאָרנישט געווען וואָס מקנא צו זיין די שכנים, וועלכע האָבן לעבן זיי געוואוינט, און זיי אַליין אויך נישט.

פון קיין מיטאָג־שעה האָט מען דעמאָלט נישט געוואוסט. נאָר אָפּגעגעסן און ווייטער געגייט. די אַרבעטער זיינען דאָן שטאַרק עקספּלואַטירט געוואָרן. דערפאַר האָט דער „בונד" גע־פונען אַ ברייטן פּלאַץ פאַר אַרבעט, ווען ער האָט זיך באַוויזן אויפן בזשעזשינער האָריזאָנט.

דער פרייהייטס־קאַמף אין בזשעזשין האָט זיך נישט געהאַט מיט וואָס צו פאַרשעמען. מיר האָבן שוין דאָן געהאַט באַוואוסט־זיניקע אַרבעטער־טוער אין בזשעזשין, ווי יענקל סטאַשעווער, דער בלינדער חנא, דער הויקער, וואָס דאָס שטעטל האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער קען 7 שפּראַכן. מען האָט אויך געזאָגט אויף דעם בלינדן חנא, אַז ער איז דער אָנפירער פון דער „באָיעוואַיע קאָמאַנדע".

אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון די „וואוילע יונגען" אין שטעטל. אייניקע נעמען פון זיי געדענק איך נאָך: פישעלע וויקע, אברהמעלע באַבעס, דוד וואַלדע, אהרן ברילאַנט, ישעיהו לערער, אלעזר מופת, שמעון קצב, יוסף בודניק, אליעזר פאַקער, מאיר בונם שפּיצער. זיי אַלע זיינען געווען על פי רוב בזשעזשינער געבוירענע.

ווען עס זיינען אָנגעקומען נייע יונגעלייט אין שטעטל, האָבן זיי געמוז געבן „איינקויפס־געלט", אַזוי האָט דער חוק געזאָגט... ר' שמעון קראַוויעצקעס ווייב, חנה חיה, האָט געהאַט אַ ביר־שענק און טאַקע ביי איר האָט מען דאָס געמאַכט דעם „לחיים" און פאַרביסן מיט אַ שטיקל געבראָטן גענזנס. אַזוי האָט דאָס אָנגעהאַלטן, ביז די פרייהייטס־באַוועגונג האָט אָנגענומען אין בזשעזשין אַן אמתן כאַראַקטער. די אַלע „וואוילע יונגען" זיינען שפּעטער געוואָרן פיינע, אָרנטלעכע נגידישע און אָנגעזעענע בעלי־בתים פון שטעטל, מיטן אויסנאַם פון איינעם פון די לעצטע „וואוילע יונגען", וועלכער האָט זיך מיט זיין וואויל־יונגערישקייט נישט געשיידט ביז דער ליקווידאַציע פון די אידן דורך די היטלעריסטן.

אַ טייל פון די לערן־אינגלעך אין שטעטל זיינען געווען באַקאַנט מיט דעם, וואָס זיי פלעגן באַוויזן זייערע „שטיקלעך" אויף אידישע חתונות. איך געדענק נאָך די הכנות צו אַ אידישער חתונה אין שטעטל, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיט וואָכן פריער. גאַנץ בזשעזשין האָט זיך מיטגעגרייט. ר' פייוול מאיר מאַכט חתונה... ר' קלמן הויקער מאַכט חתונה... ר' הירש איטשע מאַכט חתונה. אַז קלמן הויקערס זון האָט חתונה, אָדער תמר הירש־איטשעס האָט חתונה, אָדער פריידע שלמה־חסיד'ס האָט חתונה — האָט מען חלילה נישט געזאָגט. עס האָט נאָר געהייסן, אַז טאַטע־מאַמע מאַכן חתונה. איצט, ווער שמועסט די כלי־זמרים! ר' יענקעלע קורדעלאַס, וועלכער פלעגט נאָך שפּילן פאַר דער פּוילישער „פּאָווסטאַניע", אין יאָר 1863. ר' משה מיטן קליינעם פידעלע, פישל מיטן טראָמפּייט, וואַכלער, נחמיה'ס פאָטער, מיטן גרויסן באַס־פידל. זיי האָבן זיך טאָפּלט געגרייט. היינט דאָס אַנטקעגן־פאָרן דעם חתן פון די שיינע בית־המדרש־בחורים; דאָס איינשטיין פון חתן פאַר דער חופּה; דער קבלת־פּנים פאַרן חתן פון די שענסטע בעלי־בתים פון שטעטל, אָנגע־טוענע אין שבת'דיקע סאַמעטענע היטלעך, מיט אַטלאַסענע און זיידענע קאַפּאָטעס, אויסגעזעצט ביי לאַנגע טישן, באַדעקט מיט ווייס־בלאַנקנדיקע טישטוכער, באַשטעלט מיט זילבערנע לייכטער, מיט צאַנקנדיקע גרויסע ליכט. דער רויך פון די געטיילטע פּאַפּיראָסן דורכן חתן, מיט ריח פון אָקאַוויט מיטן פרישן לעקאַך, האָבן פול געמאַכט די שטיבלעך וואו די מסובים זיצן שוין אַביסל מידע, נאָכן טרינקען און רויכערן, מיט די קעפּ אין דער זייט.

דאָס פּשטל־זאָגן פונעם חתן, דאָס באַוויזן זיך פונעם מאָר־שאַליק, זיין אויסשרייען: חתנ'שי, היינט איז דיין יום הדין! ווי דער חתן טוט אָן דעם קיטל, לייגט אַרויף מיט די הענט אַ טאַשן־טיכל אויף די אויגן, ער דערמאָנט זיך דעם יום המיתה... ער פאַרשטעלט זיך מיט דעם טיכל די טרערן זיינע. צום באַ־דעקנס! — שרייט אויס דער מאַרשאַליק. דאַן דאָס פירן צו דער חופּה.

אַמשענסטן פלעגט עס זיין ביי דער שול. די חופּה פלעגט שוין אָפּוואַרטן אַ האַלב שטעטל אידן, יונגע, אַלטע, וועלנדיק זען ווי דער חתן וויינט, ווי די כלה גייט, ווי זיי שטייען אונטער דער חופּה. אַ קלייניקייט? אַ חופּה, אַ חתונה...

נאָכן ענדיקן סידור־קדושין, נאָך משהלע חזנ'ס זינגען, נאָך אהרן שמש'ס קאָמאַנדעווען, פלעגן די כלי־זמרים אויפשפּילן אַ פריילעכס. דאַן האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן די קונדיסישע שטיק פון די לערן־אינגלעך, וועלכע האָבן געי'רשנ'ט די וואוילע־רישקייט פון די אַמאָליקע „וואוילע יונגען".

זיי פלעגן די היטלעך זייערע אויסשמירן אין די באַק־אויוונס ביי זיסמאַן בעקער, אָדער סמאָלוך בעקער. אָנגעזאַפּטע מיט סאַזשעס, פלעגן זיי שפּעטער אויסשמירן די פּנימער פון אַנדערע יונגע מיידלעך און בחורים. די אמתע פריילעכקייט האָט זיך ערשט דאַן אָנגעהויבן. מען האָט זיך אָנגעהויבן צו באַוואַרפן מיט שטיינדלעך, קאַלך. איך געדענק נאָך ווי ביי אַ חופּה ביי קלמן הויקער אויפן הויף, איז אליהו לענטשיצקי, דעם געלן איטשע־מאירס אַ אינגל, געטראָפן געוואָרן פון אַ שטיק קאַלך אין אַן אויג און ער איז בלינד געוואָרן לעולם ועד.

***

די שנעלע אַנטוויקלונג פון מאָדערנער שניידער־פאַך אין בזשעזשין, האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפע ענדערונג אין גאַנצן קליינשטעטלדיקן אויסזען פון בזשעזשין. עס איז אַראָפּ די גדולה פון די אָנגעזעענע „באַשטעלטע" שניידער, ווי ר' יאָסל ראָגאָ־דזשינסקי (ר' יאָסל וואַרשעווער), ר' יחזקאל שמואל בענטקע־ווערס בליאַנקעט, זיין ברודער ר' סיני בליאַנקעט, די ברידער סאָסעק, און פון די אַביסל קלענערע פון זיי: ר' ירחמיאל טו־טשינסקי, שיר המעלותל, און אַנדערע. בעת זיי פלעגן אויפ־נייען אַן אָנצוג, אָדער אַ געהאַקט יובעצל, און עס האָט גע־דויערט ביי זיי אַן אַכט טאָג, האָט מען עס געטראָגן אַזוי לאַנג,

דער גדר
פון בזשעזשינער
בית־הקברות
וואָס די רשעים
האָבן צעשטערט.

ביז די סחורה איז פאַנאַנדערגעפאַלן, אָבער די מלאכה זייערע איז געבליבן. ביים מאָדערנעם שניידער פלעגן די אָנצוגן פאַר־טיק ווערן אין איין טאָג. זייער שנעלקייט האָט געמאַכט קאָנ־קורענץ־פעאיק די בזשעזשינער אונטערנעמער אַקעגן אַ סך אַנ־דערע פאַבריקאַציע־פלעצער אין פוילן און אין רוסלאַנד. אָבער די „באַשטעלטע" שניידער האָבן פאַרלוירן זייער פרנסה. דער וואָס האָט נישט געהאַט קיין זייטיק פאַרדינסט, האָט פון זיין שווערער אַרבעט נישט געקענט אויסקומען.

אין אַזאַ מצב איז אויך אַריינגעפאַלן יאָסל ראָגאָדזשינסקי, אָדער ווי מען האָט אים גערופן יאָסל וואַרשער, אַ איד, נישט קיין הויכער, מיט אַ שטיקל בייכל, מיט אַ צעקעמטער, גראָער באָרד אויף צוויי שפּיצן, ענלעך צו אַן אַלטן רוסישן גענעראַל, צו זיינע קליענטן, די רוסישע טשינאָוניקעס, וואָס פלעגן ביי ר׳ יאָסלען זיך לאָזן אויפנייען זייערע געפּאַסטע מונדירן. דער־פאַר טאַקע איז ר׳ יאָסל געווען גוט באַקאַנט מיטן בזשעזשינער פּאָוויאַטאָוון נאַטשאַלניק, באַזילעווסקי, ווייל באַזילעווסקי, אַ גע־וועזענער פולקאָווניק, איז אויך געווען פון ר׳ יאָסלעס שטענדיקע קליענטן. ווען אידישע טאַטעס האָבן זיך געפונען אין אַן עת צרה, אַ זון איז געשטאַנען צום פריזיוו ביי פאָניען, איז ר׳ יאָסל געווען דער איינציקער מלאך הגואל ביי באַזילעווסקין. ביי ר׳ יאָסלען אין לער איז געווען ר׳ משה אהרן שוטענבערג, דער מיליאָנער פון שטעטל, דער „טשעמפּיאָן" פונעם מאָדערנעם שניידער־פאַך.

אַזוי ווי איך האָב דערמאָנט דעם נאָמען באַזילעווסקי, וויל איך אויך דערמאָנען חנה גאָלדען, ר׳ אברהם פסח׳ס — גבאי פון חברה־קדישא — ווייב, אַ טאָכטער פון ר׳ פישל שוחט, אַ שוועס־טער פון ר׳ לייבעלע זשיכלינסקי. אַזוי ווי ר׳ אברהם פסח האָט געהאַט אַ שיין גאַלאַנטעריע־געשעפט און ער אַליין האָט צום געשעפט קיין צייט נישט געהאַט, ווייל ער האָט באַדאַרפט זיצן אין שטיבל און פירן חסידות און מקבר זיין מתים — איז זיין ווייב חנה גאָלדע געווען די סוחרטע. די באַזילעווסקיכע פלעגט תמיד אַלץ געברויכן און איז געווען חנה גאָלדעס קונה. אַזוי אַרום איז זי אויך געוואָרן באַקאַנט מיט איר מאַן. ר׳ אברהם יובעלער פלעגט אויך ביי דער באַזילעווסקיכע פּועל׳ן אַלץ.

אַ חשובע טוערין איז געווען צו יענער צייט די פרוי טילע פון שניט־געשעפט. ווי שוין דערמאָנט, פלעגן די באַזילעווסקיס זיין קונים אויף הכל, זיינען זיי אויך אַריינגעקומען קויפן צו טילען. איז טאַקע טילע געגאַנגען מציל זיין אין גאָר אַ נויטיקן פאַל.

ר׳ ירחמיאל טוטשינסקי איז געווען אַ „באַשטעלטער" שניי־דער. ער פלעגט אויך ניטשעווען, דאָס הייסט, איבעראַרבעטן אַ יובעצל פון אַן אַלטן בגד, פון אַן עלטערן ברודערס מלבוש פאַר אַ אינגערן.

דער אָנגעזעענער פאַריזער קינסטלער, דער מאָלער טו־שינסקי, איז אַ זון פון דעם טויבן יצחק, ר׳ ירחמיאל טוטשינסקיס אייניקל, אַ בזשעזשינער געבוירענער.

נאָך אַ באַוואוסטער שניידער מיטן נאָמען שיר־המעלות איז געווען זייער פּאָפּולער אין בזשעזשין. געررופן האָט מען אים מיט דעם צונאָמען, ווייל דער איד איז באמת געווען ענלעך צו יענעם תהלים־איד. אַ גאָטס־פאָרכטיקער איד איז געווען שיר־המעלות. ווען עס פלעגן אים אויספעלן אַ צוויי־דריי טעג אַרבעט אין דער וואָך, פלעגט ער עס דערגענצן מיט תהלים־זאָגן. דערפאַר האָט דאָס שטעטל אים געررופן שיר־המעלות.

**
*

עס זיינען אויך געווען אַנדערע נעבעכדיקע פרנסות, ווי בעלי־עגלות, וואַסער־טרעגער, טאַנדעטערס, שוסטערס, לאָדזשער בעלי־עגלות, ווירבניקעס, פאַקערס, וועלכע פלעגן שלעפּן גרויסע פעק, אַרומגעבונדן מיט גראָבע שטריק פון איינעם צום צווייטן. דערפאַר פלעגן די פאַקערס פאַרדינען פון אַזאַ שלעפּן צו קויפן זיך אַ פּאָרציע הערינג פאַר אַ גראָשן ביי עטיע די הערינג־הענדלערין אין דער הויף־גאַס. עס פלעגט אויך אויסקומען ר׳ פייוועלע ווירבניקן צו שלעפּן אין חדר אַריין אַ פאָר אינגלעך, און ער פלעגט דערפאַר קריגן צו קויפן זיך אַ פּאָרציע קעז ביי דער שוואַרצער הענע פאַר אַ גראָשן און אַ ראָגאַלקע פאַר אָנדער־האַלבן גראָשן.

די שוואַרצע הענע, אויך אַ בזשעזשינער סוחרטע פון יענער צייט, פלעגט שטיין מיט איר קראָם אין מאַרק נעבן לייבעלע הענדראַקאָווסקיס ביר־שענק. איר „געשעפט" איז באַשטאַנען פון אַ קוישל בעקער־סחורה: זעמל, קייזערקעס, בייגל, ראָגאַל־קעס. אויפן קוישל איז געלעגן אַ ברעטל און אויפן ברעטל — צעשניטענע פּאָרציעס קעז, אַ גראָשן אַ פּאָרציע.

די וואַסער־טרעגער, מיט יענקעלען בראש, פלעגן טראָגן צוויי וויאַדרעס וואַסער אָנגעהאַנגען אויף שווערע, דעמבענע שאָנגעס, באַשמידט מיט אייזן, אין מיטן אויסגעשניטן די ברייט פון טרעגערס האַלז.

פאַר 10 וויאַדרעס וואַסער פלעגן זיי באַקומען טראָג־געלט 10 גראָשן. די וויאַדרעס מיט די שאָנגעס זיינען געווען אַזוי שטאַרק געמאַכט, אַז זיי זיינען געבליבן אַ ירושה פאַר קינדער און קינדס־קינדער, ווייל קיין אַנדער ירושה האָט דער וואַסער־טרעגער נישט געהאַט צו לאָזן, מער ווי די וויאַדרעס, אַזוי ווי דער פאַקער זיינע שטריק.

די פרנסה פון די בעלי־עגלות איז שוין געווען אַביסל אַ העכערע. זיי פלעגן פירן די שטאָט־סוחרים אויף די פול־געפאַקטע וועגן, איינקויפן סחורה אין לאָדזש. אויף צוריקוועגס פלעגן זיי אויף די ריסער־וועגן מיט איינגעקויפטע סחורות אַרויפפאַקן פאַרשוינען, און אַזוי אַהיימשלעפּן זיך אַ דריי שעה. די לאָדזשער בעלי־עגלות זיינען געווען: ר׳ אברהם משה טשעס, ר׳ יצחק מאַשעס, מענדל זאמבס שוואָגער, זעליק ר׳ יצחק מאַשעס, ר׳ יואל מאיר בעקערס, ר׳ לייב ישראל קאַשעמאַכערס, מאקע, ר׳ יצחק נטע׳ס ברודער.

קאַליושקער בעלי־עגלות האָבן געהערט צו אַ העכערער קאַטעגאָריע ווי די לאָדזשער. עס זיינען געווען בעלי־עגלות, וואָס האָבן געהאַט קאָטשן און מיט זיי זיינען געפאָרן די פאַרמעגלעכע פאַסאַזשירן צו דער באַן. די בעלי־עגלות פון די קאָטשן זיינען געווען: ר׳ יצחק נטע׳ס, ר׳ לעמל ביק, ר׳ אברהמעלע טושינסקי, זיין זון יצחק טושינסקי, שמשון טושינסקי, עמנואל דימאַנט, ר׳ זלמעלע.

די פרנסה איז געוואָרן לייכטער ווען מען האָט געמאַכט אַ שאָסיי קיין לאָדזש. דעם „פאָדריאַד" צו מאַכן דעם שאָסיי האָט אָנגענומען ר׳ שלמה שילסקי ע״ה. פון דעם איז ער רייך געוואָרן. ר׳ שלמה האָט זיך משדך געווען מיטן ראַדאָמער רב און האָט גענומען זיין זון ר׳ אריה דוד׳ן פאַר אַן איידעם. ער האָט אים טאַקע איבערגעגעבן דעם פאָדריאַד און אַזוי איז ר׳ אריה דוד פערלמוטער אויך רייך געוואָרן.

דאַן האָבן די שבעה טובי העיר „געמאַכט" ר׳ שלמה שילסקין פאַר דאָזאָר, ווייל אין יענער צייט זיינען נאָך נישט פאָרגעקומען קיין וואַלן. ר׳ שלמה איז געשטאָרבן אַלס דאָזאָר.

די געדריקטע עקאָנאָמישע לאַגע האָט אַ שטויס געטאָן אַ גרויסן טייל פון דער אידישער יוגנט פון בזשעזשין צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. אַזוי האָט אויך געטאָן ר׳ חיים יצחק׳ס זון, אונזער פר׳ בערג.

פר׳ בערגס פאָטער, ר׳ חיים יצחק ע״ה, איז געווען אַן אַלטער וואָרקער חסיד. דערנאָך איז ער געוואָרן אַן אַלעקסאַנדער חסיד. ר׳ חיים יצחק איז אויך געווען אַ שיינער סוחר, האָט געהאַט אַ פאַפּיר־געשעפט, מיט שרייב־געצייג און שול־ביכער. ער האָט געהאַט קיין עין־הרע אַ שטוב מיט קינדער. ער האָט אַפילו פאַרמאָגט אַ בריטשקע מיט אַ פערד, מיט וועלכער ער פלעגט צושטעלן די לערן־ביכער אין די דייטשע קאָלאָניעס אַרום בזשעזשין. אָבער צו פרנסה האָט נאָך אַ שפּאָר ביסל צוגעפעלט... חבר בערג האָט זיך אויך מיישב געווען באַצייטנס, האָט פאַרלאָזט די קליינשטעטלדיקע גליקן און עמיגרירט קיין אַמעריקע.

און ווען מען רעדט וועגן פר׳ בערג, דאַרף מען אויך דער־מאָנען זיין ברודער ישכר׳ן, וועמען דאָס גאַנצע שטעטל האָט געקאָנט.

דער עמיגראַציע־שטראָם האָט ביי די פרומע עלטערן אַרויס־גערופן אַ געדריקטע שטימונג. פרומע אידן אין פוילן האָבן אין יענע צייטן שטאַרק נישט געוואָלט, אַז זייערע קינדער זאָלן פאָרן קיין אַמעריקע. אָבער קיין עצה האָבן זיי נישט געהאַט. זיי האָבן געמוזט שלום מאַכן מיטן גורל. אַנטקעגנשטעלן זיך דעם שטראָם האָט נישט געהאַט קיין זין, און אַ דאַנק דער וואַכ־זאַמקייט פון דער דעמאָלטיקער יוגנט, האָבן מיר היינט די גרויסע בזשעזשינער סאָסייעטי אין אַמעריקע. בזשעזשינער אידן זיינען היינט צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאָרער וועלט.

אַ גרופּע
ציוניסטן
און אינטעליגענטן
אין שטעטל.

זיצנדיק, פון רעכטס: אַדעלאַ גאָטליב, ש. סאָלקאָוויטש, ע. גאָטליב.
שטייענדיק, פון רעכטס: קאָיאַווסקי, שולזינגער, א. ב. גיפּס, וואָלדמאַן.

דוד לענטשיצקי (תל־אביב)

בזשעזשינער שניידערס

אַקסלערס הויז, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין זומער 1902, איז דאַן געווען דאָס ערשטע און גרעסטע שניידער־בלאָק־הויז. משה קאָפּעלס הויז איז פאַרטיק געוואָרן מיט אָנדערהאַלבן יאָר שפּעטער. דער פּלאַץ וואו עס איז שפּעטער געשטאַנען סטאַוויאַנס גרויסע הויז, איז דעמאָלט געווען דער האָלץ־סקלאַד פון עמנואל ווינטער (משומאַק), און עס האָט אויך דאָרט געשפּילט אַ צירק.

פון די 15 לאָקאַטאָרן, וואָס האָבן געוואוינט אין אַקסלערס הויז, זיינען 12 געווען שניידער. ווייל איך דאָ מזכיר זיין די איינוואוינער פון ערשטן שניידער בלאָק־הויז אין בזשעזשין.

ר׳ אליעזר רייכמאַן (דער ברייטער לאָזער) איז געווען אַן ערלעכער, פרומער איד, אַ גראָדזיסקער חסיד. ער האָט מיט קפּדנות מקיים געווען דעם: כל עצמותי תאמרנה, ער האָט ממש געטאַנצט בשעתן דאַוונען. ער האָט געהאַט אַ חזקה צו זאָגן „זכור ברית" אין שול, און באַלד נאָכן דאַוונען פלעגט ער אַוועקפאָרן אויף די ימים־נוראים קיין גראָדזיסק, וואו ער איז געווען בעל־שחרית. צומאָרגנס נאָך יום־כיפּור פלעגט ער צוריקקומען און זיך נעמען צו דער סוכה.

כאָטש די סוכה איז געווען אַן אַלגעמיינע, און עס האָבן אין איר געגעסן 14 פאַמיליעס, האָט ר׳ אליעזר מיט גרויס כוונה און מיט זיין חסידישער ברייטקייט, כמעט אַליין זיך מטפל געווען מיט דער מצוה. זיין קידוש, זיינע זמירות און חסידישע מעשיות, האָבן אונז, יונגוואַרג, אויפגעהאַלטן שעה׳ן אין סוכה.

די שמחות וואָס זיינען געפּראָוועט געוואָרן, ווען ער האָט חתונה געמאַכט אַ טאָכטער, דאָס זינגען, טאַנצן, די שבע ברכות, האָבן פאַרהילכט דאָס גאַנצע שטעטל. מ׳דאַרף צוגעבן, אַז די ברייטקייט איז געווען אַ חסידישע, נישט קיין נגידישע, ווייל בסך־הכל איז ער געווען אַ איד אַן אָרעמאַן, און מיט דעם דערקלערט זיך אפשר די גרויסע שמחה, ווען ער האָט אויסגעגעבן אַ טאָכטער. אין יאָר 1915 איז ער, אין טיפן עלטער, געשטאָרבן.

דער צווייטער שכן — יענקל זאַפּאַלקע־מאַכער (זיידע), האָט געוואוינט אויף דער צווייטער זייט פאַרטער. ר׳ נתן לענטשיצקי און אברהם אַראַנאָוויטש (אהרן שוסטערס) — אויפן ערשטן שטאָק. אהרן וואַלדמאַן (פּייגער), א. ליסקיוויצער (שפּעטער אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע), הענעך מילעך, אַ ברודער פון וואָלף אייקעס, משה דוד חסיד, אַ זון פון פּנחס יופּ (אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע), און דער געלער אברהם משה (הויכשפּיגל) — געווען אין בזשעזשין ביז צום סוף. אויפן צווייטן שטאָק: יוסף גוטעק (קרעל), אַן איידעם פון פּרץ פּיאָטרקאָווסקי; לייבוש הענטשקע־מאַכערס (בורקאָווסקי), אַ שוואָגער פון די פּרירעס; איציק וואָלמאַן, אַן איידעם פון פּרץ פּיאָטרקאָווסקי (אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע) און שמואל ראַבינאָוויטש, אַ פּאָדעמביצער. אַגב איז ר׳ משה׳ל חזן געקומען קיין בזשעזשין פון פּאָדעמביץ, וואו ער איז געווען חזן און שוחט. אין אפיצינע אין הויף, האָבן געוואוינט דער מעסער־שמידט און דער טויבער משה, אַן איידעם פון אַלטן פּינעלע.

די דירות פון אַקסלערס הויז זיינען באַשטאַנען פון צוויי צימערן, ביידע גלייך גרויס, בערך 4 אויף 4. די ערשטע שטוב, וואו עס איז געווען אַן איינגעמויערטע קיך, איז געווען אַ ווערקשטאַט־צימער, וואָס האָט געהאַט די קיכן־איינריכטונג. עס זיינען דאָ געשטאַנען 2־3 גרויסע מאַשינען צום „גלייכן" די אַרבעט און צום פּרעסן, אויך אַ קליין טישל פאַר די האַנט־נייערס און אַ האַלב טוץ בענקלעך. דער „לעבעדיקער אינווענטאַר" אין דער שטוב איז באַשטאַנען על פי רוב פון 10 פּערזאָן: דער מייסטער, די מייסטראָווע, אַ געזעלן, אַ יאָר־אינגל, אַ האַנט־נייערין, אַ לערן־אינגל, אָדער צוויי, און די קינדער פון דער משפּחה. די צווייטע שטוב איז באַשטאַנען פון: צוויי בעטן, אַ שאַנק אָדער צוויי, אַ טיש מיט שטולן, אַ קאַנאַפּע און פּעק מיט געשניטענע אַרבעט, ווי אויך אַביסל אָפּגעפּרעסטע אַרבעט, וואָס האָט געוואַרט ביז צום אָפּליפערן און דאָס וויגל, וואָס האָט טאַקע נישט געהאַט קיין סטאַבילן פּלאַץ. עס האָט זיך געוואָנדן אין קינד: אויב עס איז געווען אַ רואיק קינד — איז עס געלעגן אין צימער, איז עס אָבער געווען אַ וויינער אָדער אַ שרייערין — האָט דאָס לערן־אינגל, וואָס האָט נאָך נישט געלייגט קיין תפילין, אַריינגענומען דאָס וויגל אין קיך, ד. ה. אין ווערקשטאַט און איינגעוויגט דאָס קינד, האַלטנדיק איין פוס אויפן „ביעגון" און מיט די הענט האָט ער אַרויסגעצויגן די פּאַסטריגעס, כדי צו געבן דעם פּרעסער אַ ריינע מאַרינאַרקע.

בכלל איז דאָס לערן־אינגל געווען צווישן האַמער און קאָוואַדלע, ד. ה. צווישן געזעלן און מייסטראָווע. די מייסטראָווע האָט עס נישט געטאָן פון שלעכטסקייט, נאָר פּשוט ווייל די אַרבעט איז געווען איבער אירע כוחות. זי האָט געדאַרפט ווער עס זאָל

אַ גרופּע פּועלי־ציוניסטן פון בזשעזשין אויף אַ צוזאַמענפאָר

איר צוהעלפן, און טאַקע אויך אויף וועמען אויסלאָדן איר ביטער האַרץ. און וואָס איז דער וואונדער? פון די דערמאָנטע צען פערזאָן, איז די איינציקע געווען די האַנט־נייערין, וואָס האָט זיך פאַרדונגען אָן עסן, ווייל על פי רוב זיינען די האַנט־נייערינס געווען בזשעזשינער קינדער, וואָס האָבן געגעסן און זיינען געשלאָפן ביי זייערע עלטערן. פאַר די איבעריקע האָט מען צוויי מאָל אין טאָג געדאַרפט קאָכן טעפּ. האָט מען געוואָלט דערהאַלטן די ווערקשטאַט, האָט דאָס עסן געמוזט זיין געשמאַק און אַ סך.

די לאָקאַטאָרן פון אַקסלערס הויז זיינען געווען יונגע מענטשן, און דערוואַקסענע קינדער זיינען נאָך נישט געווען אין די משפּחות. די אויפגאַבע פון דער מייסטראָווע איז געווען אַ שווערע. זי האָט געדאַרפט שטיין אויף די פיס פון 6 פרי ביז 11־12 ביינאַכט; איינקויפן פאַר די מאָלצייטן, קאָכן, זאָרגן פאַר דער ריינקייט און אויספירן אַלע פרויען־פונקציעס, ווי: טראָגן, האָבן און האָדעווען די קינדער אין דעם ענגעניש; זומער האָבן די פליגן געזויעט, און ווינטער האָט געזויכערט פון די פרעס־אייזנס — האָט מען געדאַרפט שטאַרק זאָרגן פאַר ריינקייט. צו זייער שבח דאַרף געזאָגט ווערן, אַז אַלע שניידער־ווייבער פון אַקסלערס הויז, אין די יאָרן 1905—1902, זיינען געווען גרויסע ווירטינס. מ׳דאַרף צוגעבן, אַז די ווייבער האָבן נאָך אָפטמאָל געמוזט גיין צום מאַגאַזינער און שפּעט ביינאַכט, ווען די האַנט־נייערין איז אַוועק, מאַכן אַביסל האַנט־געניי, כדי דער געזעלן מיטן אונטער־מאַשינער זאָלן אין דער פרי האָבן וואָס צו טאָן.

די אַרבעט איז באַשטאַנען פון וואַטאָווע ווינטער־פאַלטנס און קורטקעס, אָנצוגער און איינצלנע הויזן. די ווינטער־אַרבעט האָט אָנגעהאַלטן בערך זיבן חדשים — פון פורים־צייט, ביז נאָך סוכות. דער ווינטער־סעזאָן איז געווען אַ שטאַרקער, ווייל 90 פּראָצענט פון דער פּראָדוקציע איז געגאַנגען אויפן רוסישן מאַרק, ביז אירקוטסק, וולאַדיוואָסטאָק און אַרכאַנגעלסק. די קאָמוניקאַציע איז געווען זייער פרימיטיוו. עס האָט געדויערט דריי חדשים ביז די סחורה איז אָנגעקומען אויפן אָרט. די סוחרים זיינען געקומען נאָך שבועות, ווען זיי האָבן געקויפט לאַגער־סחורה און באַשטעלט פאַרשידענע סחורות, וואָס מ׳האָט געדאַרפט נאָכשיקן אין אַ באַשטימטן טערמין.

די אַרבעט איז געווען איינגעטיילט אין דריי סאָרטן: אין דער ווינטער־אַרבעט האָבן זיך על־פי־רוב באַטייליקט דער דריטער סאָרט. עס איז געווען אַ באַדייטנדיקער טייל שניידער, וואָס האָט זיך אין ווינטער־סעזאָן נישט באַטייליקט. זיי האָבן געאַרבעט אַ גאַנץ יאָר, ווער — מאַרינאַרקעס, ווער — פּאַרלעך (הויזן־וועסט). די דאָזיקע זיינען געווען די ערשטע „סאָרטניקעס״. מ׳האָט זיי גערופן די „זיידענע פינגער״. איך וועל דערמאָנען אייניקע מיוחסים פון דער קאַטעגאָריע: מרדכי ווינטער, גאָדל גריצער, אברהם יוניס (אופיצינסקי), משה אהרן שוסטער (אַראָנאָוויטש), אברהם פאַקרעלס און פישל עקשטיין. פון די בעסערע „פּאַרל־שניידערס״: אשר פרידע, שלמה לייב קרוליק (קאַליש), פינע טאבעס (פוקס), יעקל דוד דזשיק (דימאַנט) און לייבל ליכטל (ראָזענבלאַט). גוטע וועסטל־נייערס: חיים בער פיטעל און הערש וואָלף סעלצער. פון די גוטע הויזן־נייערס דערמאָן איך זיך נאָר איינעם — אלי בער מילער.

איך וויל נישט פאַרשעמען די דריטע קאַטעגאָריע און דערמאָנען אייניקע פון זיי — שמאַטע־מאַרינאַרקעס נייערס: משה מוץ, אברהם אַראָנאָוויטש, נתן ראַדאָצישער, יוסף ראובן פייבעשאַק מיט זיין זון מרדכי יצחק. „געמיינע פּאַרלעך־נייערס״: אלי שייבער (גאָלדבערג), חיימל זשגיווער, חנינה צווערן און יענקל זאַפּאַלקע (זיידע). אַקסלערס הויז האָט זוכה געווען צו צוויי פון דער פּריוויילעגירטער קאַטעגאָריע: אברהם משה האָכשפּיגל און שמואל ראַבינאָוויטש.

ביי די בעסערע שניידער איז נישט געווען די ענגשאַפט אַזוי גרויס. ווי עס האָט זיך געלאָזט מערקן, זיינען אין הויזווינקל אַ גאַנץ יאָר געשטאַנען צוויי זעק מיט האָלץ־קוילן, אַן אייזערנע בעטל, צוויי אָנגעצונדענע פרעס־אייזנס און נאָך שאַר ירקות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אָרט. אין ווערקשטאַט זיינען נאָך צוגעקומען אַ גאַנצן זומער צוויי שטויסן שוואַרצע וואַטע. עס זיינען אויך געווען שניידערס, וועלכע האָבן גענוצט ווייסע וואַטע, ווי ר׳ מאיר פּאַליוואָדאַ, בערל שאַפּערמאַן, משה יאָסל טריבער און נתן וואַלד, אָבער זיי האָבן נישט געוואוינט אין אַקסלערס הויז. די וואַטע האָט פאַרשטעלט דאָס הויז־פענסטער, דורך וועלכן עס האָט געקענט אַריין אַביסל לופט אין די הייסע זומער־חדשים. דערפאַר ווען דער ווינטער־סעזאָן האָט זיך גענדיקט, און מען האָט אַרויסגענומען די ציג, האָט מען פרייער אָפּגעאָטעמט.

די אַרבעטס־צייט? עס איז שווער וועגן דעם קאָנקרעט צו שרייבן בכלל, און עס פאַראַלגעמיינען בפרט, ווייל עס האָט געשפּילט אַ ראָלע די אָרגאַניזירונג פון דער ווערקשטאַט. קודם כל האָט זיך געפאָדערט, אַז דער מייסטער זאָל זיין אַ שנעלער, כדי דער הויפּט־געזעלן זאָל אים נישט דאַרפן צוהעלפן ביי זיין אַרבעט; בעיקר איז געווען נויטיק, אַז די ווערקשטאַט זאָל זיין גוט אָרגאַניזירט. דאָס האָט באַדאַרפט פאַרנעמען אַ סך צייט, ווייל די ווערקשטאַט האָט זיך געקענט ריכטיק פאָרמירן, ווען דאָס לערן־אינגל איז געוואָרן אַ געזעלן און דאָס האָט געדויערט עטלעכע יאָר. וועל איך פּרובירן צו שילדערן די אַנטוויקלונג פון די שניידער־ווערקשטאַטן אין די יאָרן 1900—1905.

מ׳דאַרף זאָגן, אַז טראָץ דער זעלבסטפאַרשקלאַפונג און זעלבסטעקספּלואַטאַציע פון די בזשעזשינער שניידער־מייסטערס. וועמענס אַרבעטס־צייט האָט דערגרייכט אין יענער צייט פון 18־20 שעה אין מעת־לעת, איז ביי זיי געווען איינגעפירט אַ שיינער מנהג: דער בין הזמנים (אפשר האָבן זיי עס גענומען, פון די מלמדים?). הגם אי פסח, אי סוכות איז געווען דער ברען־סעזאָן, האָבן זיי זיך דערלויבט אַן הפסקה פון דער אַרבעט אויף צוויי וואָכן. מ׳האָט זיך געדאַרפט אָפּרעכענען מיט די מאַגאַזינערן, אָפּגעבן די מאַשינען צום מאַשיניסט און בעיקר צונעמען מענטשן צו דער אַרבעט.

באַלד דעם ערשטן טאָג חול המועד זיינען אָנגעקומען אינגלעך פון 11 ביז 13 יאָר. ווער מיט עלטערן, ווער אָן עלטערן. די מער דרייסטערע זיינען געקומען אַליין פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך: סטריקאָוו, גלאַוונע, יעזשעוו, ראַווע, ניי־שטעטיל, סקערניעוויץ, אויאַזד, טאָמאַשאָוו, לאַסקאָוויץ, לויוויטש, סילעוו, בייליוו, סאַבאַטע, פּיאַנטקע א. א. וו.

יאָר־יונגען וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די לער אין זייער שטעטל, האָבן זיך פאַרדונגען אויף אַ יאָר, אָדער אַ זמן. דאָס האָט אויך געטאָן אַ קליינער טייל קוואַליפיצירטע אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט ביי באַשטעלטע שניידער אין זייער שטאָט.

די מייסטערס זיינען געקומען אויסגעפּוצטע אין מאַרק אַריין מיט אַ ניי, שוואַרץ היטעלע אויפן קאָפּ, אַ געהאַקטע זשיפּיצע, „געמיינע פּאַרלעך־נייערס״: אלי שייבער (גאָלדבערג), חיימל זשגיווער, חנינה צווערן און יענקל זאַפּאַלקע (זיידע). אַקסלערס הויז האָט זוכה געווען צו צוויי פון דער פּריוויילעגירטער קאַטעגאָריע: אברהם משה האָכשפּיגל און שמואל ראַבינאָוויטש.

ביי די בעסערע שניידער איז נישט געווען די ענגשאַפט אַזוי גרויס. ווי עס האָט זיך געלאָזט מערקן, זיינען אין הויזווינקל אַ גאַנץ יאָר געשטאַנען צוויי זעק מיט האָלץ־קוילן, אַן אייזערנע בעטל, צוויי אָנגעצונדענע פרעס־אייזנס און נאָך שאַר ירקות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אָרט. אין ווערקשטאַט זיינען נאָך צוגעקומען אַ גאַנצן זומער צוויי שטויסן שוואַרצע וואַטע. עס זיינען אויך געווען שניידערס, וועלכע האָבן גענוצט ווייסע וואַטע, ווי ר׳ מאיר פּאַליוואָדאַ, בערל שאַפּערמאַן, משה יאָסל טריבער און נתן וואַלד, אָבער זיי האָבן נישט געוואוינט אין אַקסלערס הויז. די וואַטע האָט פאַרשטעלט דאָס הויז־פענסטער, דורך וועלכן עס האָט געקענט אַריין אַביסל לופט אין די הייסע זומער־חדשים. דערפאַר ווען דער ווינטער־סעזאָן האָט זיך גענדיקט, און מען האָט אַרויסגענומען די ציג, האָט מען פרייער אָפּגעאָטעמט.

די אַרבעטס־צייט? עס איז שווער וועגן דעם קאָנקרעט צו שרייבן בכלל, און עס פאַראַלגעמיינען בפרט, ווייל עס האָט געשפּילט אַ ראָלע די אָרגאַניזירונג פון דער ווערקשטאַט. קודם כל האָט זיך געפאָדערט, אַז דער מייסטער זאָל זיין אַ שנעלער, כדי דער הויפּט־געזעלן זאָל אים נישט דאַרפן צוהעלפן ביי זיין אַרבעט; בעיקר איז געווען נויטיק, אַז די ווערקשטאַט זאָל זיין גוט אָרגאַניזירט. דאָס האָט באַדאַרפט פאַרנעמען אַ סך צייט, ווייל די ווערקשטאַט האָט זיך געקענט ריכטיק פאָרמירן, ווען דאָס לערן־אינגל איז געוואָרן אַ געזעלן און דאָס האָט געדויערט עטלעכע יאָר. וועל איך פּרובירן צו שילדערן די אַנטוויקלונג פון די שניידער־ווערקשטאַטן אין די יאָרן 1900—1905.

מ׳דאַרף זאָגן, אַז טראָץ דער זעלבסטפאַרשקלאַפונג און זעלבסטעקספּלואַטאַציע פון די בזשעזשינער שניידער־מייסטערס. וועמענס אַרבעטס־צייט האָט דערגרייכט אין יענער צייט פון 18־20 שעה אין מעת־לעת, איז ביי זיי געווען איינגעפירט אַ שיינער מנהג: דער בין הזמנים (אפשר האָבן זיי עס גענומען, פון די מלמדים?). הגם אי פסח, אי סוכות איז געווען דער ברען־סעזאָן, האָבן זיי זיך דערלויבט אַן הפסקה פון דער אַרבעט אויף צוויי וואָכן. מ׳האָט זיך געדאַרפט אָפּרעכענען מיט די מאַגאַזינערן, אָפּגעבן די מאַשינען צום מאַשיניסט און בעיקר צונעמען מענטשן צו דער אַרבעט.

באַלד דעם ערשטן טאָג חול המועד זיינען אָנגעקומען אינגלעך פון 11 ביז 13 יאָר. ווער מיט עלטערן, ווער אָן עלטערן. די מער דרייסטערע זיינען געקומען אַליין פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך: סטריקאָוו, גלאַוונע, יעזשעוו, ראַווע, ניי־שטעטיל, סקערניעוויץ, אויאַזד, טאָמאַשאָוו, לאַסקאָוויץ, לויוויטש, סילעוו, בייליוו, סאַבאַטע, פּיאַנטקע א. א. וו.

יאָר־יונגען וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די לער אין זייער שטעטל, האָבן זיך פאַרדונגען אויף אַ יאָר, אָדער אַ זמן. דאָס האָט אויך געטאָן אַ קליינער טייל קוואַליפיצירטע אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט ביי באַשטעלטע שניידער אין זייער שטאָט.

די מייסטערס זיינען געקומען אויסגעפּוצטע אין מאַרק אַריין מיט אַ ניי, שוואַרץ היטעלע אויפן קאָפּ, אַ געהאַקטע זשיפּיצע,

אויפגעקנעפּלט, פון וועלכער עס האָט זיך אַרויסגעזען פון וועסטל־טאַש אַ זייגערל מיט אַ דעוויסקע און בעיקר דאָס חול המועד־שטעקעלע — און מ׳האָט גענומען באַטראַכטן די אָנגעקומענע לערן־אינגלעך און קוואַליפיצירטע אַרבעטער. פאַרשטייט זיך, אַז אויסגעכאַפּט זיינען געוואָרן די עלטערע און פיזיש מער־אַנטוויקלטע. דאָס האָט אפשר געשפּילט מער אַ ראָלע פאַר דער מייסטראָווע, ווייל דאָס אינגל האָט באַדאַרפט אַ פּאָר מאָל אין טאָג אַרויפברענגען צו צוויי וויאַדרעס וואַסער, אַרויסגיסן דעם פּאַמאַשאוו; איינמאָל אַ חודש האָט מען אַריינגענומען אַ וועשע־רין, האָט מען אָן אויפהער געדאַרפט ברענגען וואַסער; דערנאָך העלפן טראָגן די וועש אויפן בוידעם; שפּעטער — העלפן דרייען אין מאַנגל, גיין אַ שליחות פאַר דער מייסטראָווע, וואָס האָט זיך יעדעס מאָל דערמאָנט וועגן עפּעס אַנדערש; נעמען דאָס קינד וואָס האָט זיך געריטשט ביז אונטער די טרעטערס פון די מאַשי־נען און זיך צעקלאַפּט.

און דער מייסטער? ער האָט דאָך אויך געהאַט עפּעס צו זאָגן! מען דאַרף ברענגען און אָפּטראָגן די אַרבעט צום מאַגאַ־זינער; גיין צום לעכער־נייער, אין צודאַטן־געוועלב, ברענגען וואַטע. עס דערמאָנט מיך וועגן די צוויי־מעטערדיקע פּעק וואַטע, אונטער וועלכע די קליינע טרעגער זיינען בטל בששים געוואָרן קעגן דער גרויסער מאַסע. איז דאָך נישט קיין וואונדער, וואָס מ׳האָט געזוכט אַ אינגל וואָס זאָל זיין פיזיש צוגעפּאַסט צו אַזאַ שווערער אויפגאַבע. האָבן זיך טאַקע פיל מייסטערס נישט פאַר־לאָזט אויף נסים און גלייך צוגענומען צוויי לערן־אינגלעך, כדי זיי זאָלן זיך איינטיילן מיט דער נעבן־אַרבעט און עס זאָל זיין צייט זיך אויסלערנען דאָס פאַך.

בדרך כלל האָט מען דאָס אינגל צוגענומען אויף צוויי־דריי יאָר, מיט עסן און שלאָפן, אַ מלבוש אויף פּסח און 25 רובל, ווען עס וועט זיך ענדיקן די לער. אָבער זייער זעלטן האָט זיך די לער פאַרענדיקט אין באַשטימטן טערמין. ווען די עלטערן זיינען געקומען מיט אַ אינגערן ברודער, האָט מען אים צוגע־נומען, און דעם עלטערן פּראָלאָנגירט אויף נאָך אַ האַלב יאָר. געענדיקט מיט מזל די לער, האָט ער זיך אייגנטלעך געקענט פאַרדינגען, וואו ער האָט נאָר געוואָלט, אָבער על־פּי רוב זיינען די לערן־אינגלעך פאַרבליבן ביי די אַלטע מייסטערס. איינער צום צווייטן איז שוין געווען צוגעוואוינט; אַלטע חטאים האָט מען זיך קעגנזייטיק מוחל געווען; מושווה געוואָרן פאַר אַ יאָר אָדער אַ זמן און — שוין פאַרבליבן אין דער ווערקשטאַט ביז ער איז געוואָרן אַן אויבער־מייסטער.

האַנט־נייערינס זיינען אַממייסטנס געווען בזשעזשינער בעל־הבתי׳שע און חסידישע טעכטער, אָדער שניידער־טעכטער, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער היים ביז די אינגערע איז אונטערגע־וואָקסן און פאַרנומען דער עלטערערס אָרט.

די ווערקשטאַטן וואָס זיינען אַנטשטאַנען אין דער פאָרם, אַז פון אַ לערן־אינגל איז געוואָרן אַ געזעלן, האָבן „געקלאַפּט" און די אַרבעטס־שעה׳ן זיינען דאָרט געווען ווי אין אַנדערע ווערק־שטאַטן, אַזוי, אַז דער נאָרמאַלער (אָדער אומנאָרמאַלער) אַרבעטס־טאָג איז געווען, זומער, פון 6 אין דער פרי ביז 8 אַזייגער אין אָוונט. שפּעטער איז געקומען אַ פּראָגרעס פון פּרעסן צוויי מאָל אַ וואָך און דיל־אַרבעט. קיין מיטאָג־שעה איז נישט געווען. מ׳האָט געגעסן ווער ביים פּרעס־טיש און ווער ביי דער מאַשין.

אַ גרופּע בחורים פון דער סקויטן־אָרגאַניזאַציע „גורדוניה"

וויל מען אַראָפּרעכענען די פיר מאָל אין טאָג עסן, וועלכע האָבן פאַרנומען אָנדערהאַלבן שעה, איז דער אַרבעטס־טאָג באַשטאַנען פון 13 שעה. אָבער דאָס איז נישט חל געווען אויפן מייסטער.

ביים מייסטער האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעטס־וואָך שבת צונאַכטס. אַרויפגענומען די פּעקלעך אויפן טיש נאָך אין די שבת־מלבושים, אַן אויסגערוטער נאָכן שבת, אין שטוב איז שטיל, רואיק, קיינער שטערט נישט, קען מען טאַקע רואיק אַרבעטן ביז נאָך חצות. שטייט טאַקע דער מייסטער ביים טיש מיט דער גרויסער שער אין האַנט, צוברומענדיק אַ זמר׳ל. זונטיק, 5 פאַרטאָג, שטייט ער אויף און וועקט די חברה. קודם כל די לערן־אינגלעך, וועלכע שלאָפן אין שלאָף־באַנק, וואָס דינט אַ גאַנצן טאָג אַלס פּרעס־טיש. ביינאַכט נעמט מען אַראָפּ די פּליאַט, אינעווייניק געפינט זיך אַ שעניק, אַ קישן און אַ וואַטאָווע קאָלדרע. דערנאָך האָט ער געוועקט די געזעלן וואָס שלאָפן אין אייזערנעם בעטל, וואָס שטייט אין הויז־ווינקל. ביז דער עולם קריכט אַראָפּ פון די „גניאַזדעס" און מען רומט אַוועק דעם הקדש, דויערט אַ שעה צייט. אויב מען מעג שוין, כאַפּט דער מייסטער אַריין דאָס דאַוונען, און מען נעמט זיך צו דער אַרבעט.

זונטיק קלאַפּט נישט די אַרבעט מיטן געהעריקן טעמפּאָ. די געזעלן זיינען מיד, זיך אָנגעטאַנצט ביי אַ צוויי טינדלעך ביר דעם גאַנצן שבת׳דיקן טאָג, פילט מעַן זונטיק די מידקייט. דאָס לערן־אינגל האָט זיך געשלאָגן מיט אַ חברה פון אַ צווייט שטעטל און איז אַהיימגעקומען מיט אַ לאָמען פוס. נו, האָט דער מייסטער געדאַרפט משלים זיין מיט נאָך צוויי שעה אַרבעט, אָבער זונטיק האָט עס אים נישט געאַרט. ער האָט נאָך געהאַט רעזערוון פון שבת׳דיקן טאָג. אין דער צווייטער העלפט פון דער וואָך, בעיקר דאָנערשטיק, ווען מען האָט געאַרבעט אַ גאַנצע נאַכט, האָט פּאַסירט, אַז דער מייסטער, שטייענדיק ביים טיש, האָט גענומען אַ בענקל און געלייגט דעם קאָפּ אויפן טיש — העלפט אים דער פּערסאָנאַל צו און די אַרבעט ווערט שוואַכער. אָבער דאָס דויערט בערך נאָר אַ פערטל שעה. דער מייסטער כאַפּט זיך אויף מיט אַן אימפּעט, ווישט זיך אויס די אויגן און באַמערקט, אַז די חברה דרימלט, שרייט ער אויס: „לעבעדיק", און הויבט אָן צו דערציילן:

„אין לאַנד פון פּיראַמידן, איז געווען אַ קעניג ביז און שלעכט".

העלפט אים דער געזעלן:

„אומזיסט האָסטו זיך געמאַטערט, מאַנדזשוריע זאָל בלייבן דיין, גיב אַ קוק וועמענס פאָן דאָרט פלאַטערט, ווער עס איז דאָרט אַריין. פאָניע דו מעגסט זיך באַגראָבן, מיט שאַנד איז געבויגן דיין קאָפּ, צורעלעך וועסטו נאָך האָבן, דיין העלדישקייט גייט אַראָפּ".

העלפט־אונטער די האַנט־נייערין:

„האָב איך געליבט אַ מיידעלע איז זי געווען פון ווין, האָב איך געליבט אַ מיידעלע איז זי געווען פון ווין".

און דער אונטער־מאַשינער וויל נישט בלייבן הינטערשטעליק (אגב זיינען שוין דאָ געווען די „בערזעס" פון בונד) און צעזינגט זיך:

„אָ, איר נאַרישע ציוניסטן מיט אייערע פאַרשטאָפּטע מוח'ן, דער טערק האָט אייך אָנגעפייפט און וויל אייך דאָס לאַנד נישט געבן!"

הערט זיך ווידער דער סאָפּראַן פון לערן־אינגל:

„קום, קום ישראליק אַהיים! אַהיים אין דיין אייגן לאַנד אַריין!..."

און די אַרבעט גייט ווידער אויף דער גאַנצער פאַרע, ביז פיר פאַרטאָג. דאַן שיקט מען דאָס אינגל אַראָפּ צו מאיר בעקער נאָך אַ צוויי טוץ וואַרעמע בייגל. אין דער שטוב איז הייס פון די פּרעס־אייזנס און די בליצערס, וואָס באַלויכטן די הויף־גאַס און די קאָזע־געסל. די דאָנערשטיקע וואַך־נאַכט דאַרף פאַרטרעטן די קורצע ווינטערדיקע פרייטיקס. אין דער פּראַקטיק אָבער האָט עס אַנדערש אויסגעזען. ביי די געזעלן האָט זיך די נאַכט געצויגן ביז 9־10 אין דער פרי, אָבער די מייסטער מיט די לערן־אינגלעך האָט מען געזען אין די בזשעזשינער גאַסן מיט פּעקלעך געפּרעסטע אַרבעט אויך שפּעט פאַרנאַכט, ווען דער הויכער באַבאַס האָט שוין געשריגן „ליכט צינדן".

דריי דורות משפּחה קאַכבערג (דאָס בילד איז פון יאָר 1912)

ערשטע ריי אויבן, פון רעכטס צו לינקס: סימע קאָכבערג (הערשל ליטוואַק'ס טאָכטער) — אומגעקומען; שמואל־דוד קאָכבערג (טאַראָנטאָ, קאַנאַדע); חיה־שרה ראניס (לאָס אַנדזשעלעס,; יעקב־שלמה קאָכבערג (טאַראָנטאָ); שרה קאָכבערג (טאַראָנטאָ); עלקע מילנער (טאַראָנטאָ); און אשר־זעליג קאָכבערג (טאַראָנטאָ). —:— צווייטע ריי: אהרן־לייב קאָכבערג (אומגעקומען); יצחק־מייער קאָכבערג (אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ); הערש־מענדל קאָכבערג (געשטאָרבן אין 1924); ירחמיאל קאָכבערג (טאַראָנטאָ); איטע קאָכבערג (געשטאָרבן אין 1937 אין טאַראָנטאָ) :—: דריטע ריי: ראוטשע קאָכבערג (אומגעקומען); אברהם קאָכבערג (טאַראָנטאָ); אסתר שאפמאן (טאַראָנטאָ).

ש. פינטשעווסקי (תל־אביב)

בזשעזשינער רבנים און חסידים

איך ווייס נישט אויב ווער פון די לעבנ־געבליבענע בזשעזשינער פון מיין דור ווייסן וועגן דעם אַמאָליקן אַלטן בזשעזשין פון דער צייט פון קאָצקער חסידות. שוין דעמאָלט איז געווען אין בזשעזשין אַ קאָצ־קער שטיבל, וואָס איז באַקאַנט געווען צווישן די קאָצקער חסידים מיט זיינע באַרימטע פּערזענלעכקייטן, ווי ר׳ יצחק בזשעזשינער, ר׳ מענדל, ר׳ יעקיש. איי־ניקע געדענק איך נאָך אַלס קינד, ווי ר׳ שלמה ר׳ יצחק׳ס, שלמה ר׳ מענדל׳ס, ישעיהו יעקיש. זייענדיק אַליין דערצויגן אין אַ חסידישער סביבה, האָב איך געהאַט די געלעגנהייט אַליין צו קענען אַ סך פון דעם עולם פון אַמאָליקן בזשעזשין.

איך האָב געהערט וועגן דער מחלוקת אין בזשעזשין פון דעם חזן מאָשקע ביאַליסטאָקער. בזשעזשין האָט דאַן געדאַרפט אויפנעמען אַ נייעם חזן, ווי עס פירט זיך געוויינטלעך בכל תפו־צות ישראל. ווען אַ שטאָט דאַרף אויפנעמען אַ נייעם חזן, מוז דער קאַנדידאַט פריער, איידער ער ווערט אויפגענומען אַלס חזן, דאַוונען אַ שבת אַלס פּראָבע. איז דאַן געקומען דער נייער חזן מאָשקע פון ביאַליסטאָק קיין בזשעזשין. ער איז געווען אַ וואונדערבאַרער חזן און בעל־תפילה. ער האָט געהאַט אַ ריזן־שטימע. באַלד נאָכן ערשטן דאַוונען דעם שבת, האָט ער גלייך אויסגענומען ביים עולם בעלי־בתים, און מען האָט אים שוין נישט אַוועקגעלאָזט פון שטעטל און געוואָלט, אַז ער זאָל בלייבן חזן אין בזשעזשין. איז אָבער געווען מיט דעם מאָשקע אַ צרה, וואָס ער איז נאָך געווען אַן אַלטער בחור, און לויטן שולחן ערוך איז עס נישט גלייך, אַז איינער וואָס האָט נישט קיין ווייב זאָל זיין אַ שליח־ציבור. אָבער די בעלי־בתים האָבן זיך נישט געוואָלט רעכענען מיט דעם, ווייל דער חזן מאָשקע האָט זיי פאַרשפּראָכן, אַז ער וועט חתונה האָבן.

די דעמאָלטיע קאָצקער חסידים זיינען געווען קאַטעגאָריש קעגן. דאָס האָט דערפירט צו אַ מחלוקת אין שטאָט צווישן די חסידים מיט די בעלי־בתים. עס איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז מען האָט זיך געשלאָגן אין שול מיט שטעקנס.

די באָבע מיינע האָט דערציילט, אַז זי האָט דעם זיידן ר׳ נפתלי, אַן אַלטער קאָצקער חסיד, פאַרשלאָסן אין שטוב, כדי ער זאָל נישט גיין אין שול אַריין זיך שלאָגן מיט די בעלי־בתים. זי האָט מורא געהאַט, אַז ער זאָל נישט אַהיימקומען צע׳מזיק׳ט.

דער סוף איז געווען, אַז מאָשקע חזן האָט געמוזט אַוועק פון בזשעזשין, ווייל דער רב איז געווען אויף דער זייט פון די חסידים.

ר׳ נפתלי הירש, דער בעל־מוסף פון גערער שטיבל, האָט דערציילט, אַז זייענדיק דעמאָלט אַ יונגערמאַן אויף קעסט, איז ער צופעליק דורכגעגאַנגען דעמאָלט דעם שול־הויף ווען מאָשקע ביאַליסטאָקער האָט געדאַוונט. ער איז שטיין געבליבן און געווען אַנטציקט פון זיין דאַוונען. ער האָט זיך נישט געקענט אָפּרייסן פון אָרט, נאָר אַלס חסיד האָט ער נישט געקענט אַריינגיין אין שול, האָט ער זיך אַרויפגעכאַפּט אויפן בוידעם פון שול און איז געלעגן באַהאַלטן דאָרט די גאַנצע צייט פון דאַוונען.

בזשעזשין איז צו יענער צייט געווען אַ קליין, אָרעם שטעטל. אַ טייל פון אירע איינוואוינער האָט זיך מפרנס געווען פון אויס־אַרבעטן טליתים. דאָס זיינען געווען אָרעמע וועבער, וועלכע האָבן אויסגעאַרבעט טליתים אויף אַ פּרימיטיוון אופן, אויף אַ האָלץ־שטול וואָס האָט זיך געפונען אין דער היים. דער אַנדערער טייל איינוואוינער פון שטעטל איז באַשטאַנען פון קליינע קרעמער און פאַרשידענע בעלי־מלאכות, צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען אייניקע שניידער־לאַטוטניקעס, וועלכע זיינען די גאַנצע וואָך אַרומגעפאָרן אין די דערפער און גענייט ביי די פּויערים פאַר זייער היימישן געברויך: צורעכט געמאַכט פאַרשידענע אַלטע מלבושים, איבערגעמאַכט אַלטע פעלן. אויף שבת זיינען זיי אַהיימגעפאָרן צו זייערע ווייבער און מיטגעבראַכט פון די דער־פער אַביסל קאַרטאָפל, אַ פּאָר אייער, ווער אַביסל פּראָדוקטן, אָדער אַ הון. עס זיינען געווען אין שטעטל אייניקע בעלי־בתים מער פאַרמעגלעכע, אָבער בדרך־כלל איז בזשעזשין דעמאָלט געווען אַן אָרעם שטעטל.

פון די טליתים־מאַכער איז אויסגעוואָקסן דער גרויסער גביר ר׳ שלמה שילסקי, דער שפּעטערדיקער דאָזאָר פון שטאָט, וועלכער האָט געפירט דאָס שטעטל ביד רמה, און דער רב מיט די כלי־קודש האָבן זיך גערעכנט מיט אים מער ווי מיט אַלע בעלי־בתים. ער איז געווען אַ לאָמער. זייענדיק פריער אַן אָרעמער טליתים־וועבער, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ שטו־מער פרוי, מיט וועלכער ער האָט געהאַט אַ טאָכטער. שפּעטער איז די שטומע פרוי געשטאָרבן, און ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ צווייטער פרוי, מירל. מיט דער טאָכטער פון דער ערשטער פרוי האָט ער געטאָן אַ יחוס־שידוך. זייענדיק זייער רייך, האָט ער זיך משדך געווען מיט דעם ראַדאָמער רב און גענומען פאַר אַן איידעם דעם שיינעם יונגערמאַן, ר׳ אריה דוד פּערלמוטער.

ר׳ אריה דוד פּערלמוטער ע״ה, דעם ראַדאָמער רב׳ס זון, איז שפּעטער אויסגעוואָקסן אַ גרויסער בעל־צדקה און נדיב־לב. ער איז געווען איינער פון די ליכטיקסטע פּערזענלעכקייטן אין שטעטל, וואָס איך געדענק.

איך דערמאָן מיך דעם שיינעם הדרת־פּנים־איד ר׳ נפתלי הירש ע״ה, דעם בעל־מוסף פון די ימים־נוראים אין גערער שטיבל. הגם ער האָט געהאַט פיל מתנגדים — אַפילו צווישן די גערער חסידים — איז ער דאָך געווען העכער פון אַלע.

דער בזשעזשינער רב ר׳ זלמן באָרנשטיין זצ״ל, וואָס האָט געשט׳ט איבער פּוילן אַלס גרויסער למדן. נאָציי־רשעים האָבן אים אויף אַ טראַגישן אופן אומגעבראַכט.

צווישן די מיטלמעסיקע חסידים פון גערער שטיבל, וועלכע איך געדענק, האָבן זיך געפונען זעלטענע טיפן. אַזעלכע געטרייע חסידים, ווי עס איז געווען איטשע מאיר בערגער. זיין פּיקחות און אידישער חן זיינען געווען אַ זעלטנהייט. ווער עס האָט נישט געזען זיין טאַנצן און זינגען שמחת תורה ביי די הקפות, דער ווייסט נישט, וואָס עס הייסט אַ חסידישער טאַנץ.

איך געדענק נאָך אויך פון מיינע קינדער־יאָרן דעם זקן מופלג שלמה ר׳ מענדלס, אַ זון פון אַן אַלטן קאָצקער חסיד, דער באַרימטער בעל־מגיה פון ספרי־תורה׳ס, דער גרויסער בעל־דקדוק און למדן. ער איז שוין געווען אַ סגי־נהור, בלינד, פון וועמענס אויגן־לעכער עס האָבן אַרויסגעקוקט אַלט־פאַרגאַנגענע דורות פון דער אידישער מאַרטיראָלאָגיע. ער איז ביים לעבן אויסגעוואָקסן אין שטעטל, ווי אַ לעגענדאַרע פערזענלעכקייט. ער האָט אויסגעזען ווי אַ פאַרצייטיקער גאון.

אַפילו די דעמאָלטיקע נטורי־קרתא׳ניקעס פון גערער שטיבל, האָבן אויך געהאַט זייער אייגנאַרטיקן חן. איך מיין דאָ די חסידישע בטלנים: חנינה, ליפּמאַן, א. אַנד. עס זיינען געווען אויך אַנדערע חסידישע פערזענלעכקייטן, ווי: ר׳ משה מאיר גודקינד, דער שוואַרצער שרה׳ס; ר׳ פּרץ יאַקאָבאָוויטש. אויך אין די אַנדערע חסידישע שטיבלעך, ווי פון די אַלעקסאַנדערער, גראָדזשיסקער, אָסטראָווצער, זיינען געווען אַ סך שיינע אידן, מיט וועלכע בזשעזשין האָט געקענט שטאָלץ זיין, ווי: ר׳ יוסף מיכל׳ס, ר׳ דוד לייב מאַשעס, ר׳ ירחמיאל, דעם רבינס, ר׳ שלמה פאַביאַניצער, דער רויטער אליעזר. אויך זיינען געווען חסידים־שטיבלעך פון אינגערע בעלי־בתים, חסידים בני־תורה, ווי: ר׳ יעקל נחומ׳ס, ר׳ שמשון ערליך, ר׳ יהודה קראָנגאָלד, ר׳ הירש איטשע, ר׳ פייוול מאיר, ר׳ חיים יצחק איינבינדער, ר הירש לעדערשניטער, ר׳ שמואל חזן, ר׳ דוד הירש שוחט, ר׳ הלל שמש.

עס זיינען אויך געווען חסידישע משכילים, מאָדערנע אויפגעקלערטע מיט וועלטלעכער בילדונג. די עלטסטע צווישן זיי פון יענער צייט זיינען געווען: ר׳ נחמן גוטקינד, ר׳ שמעו׳לע קראָנגאָלד, ר׳ חיים יצחק גרינפעלד, ר׳ וואָווע האַלבערשטאַם און אַ סך אַנדערע. די אַלע אויסגערעכנטע זיינען געווען אויסגעצייכנטע חסידישע בני־תורה, מיט וועלכע בזשעזשין האָט זיך נישט געהאַט וואָס צו שעמען.

ביים סוף וויל איך דערמאָנען די צוויי לעצטע בזשעזשינער רבנים, וועמענס אָנדענק עס האַלטן טייער אַלע בזשעזשינער אידן. דער רב ר׳ ישראל דווארטער ז״ל איז געווען אַ גרויסער למדן און בקי אין ש״ס און פּוסקים. מיט זיין פּסק־דין האָט מען זיך גערעכנט אַפילו אין גער, ביים שפת־אמת. ער איז געווען פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גרויסע לומדים אין פּוילן, פאַר וועמען אַפילו זיינע קעגנער האָבן געהאַט דרך ארץ. זיין אַרט לערנען איז געווען אויפן שטייגער ווי די אחרוני הפוסקים. ער איז נישט געווען קיין בעל־פּלפּול, אויך נישט קיין חריף. ער האָט ביים לערנען „שיעור״ זיך אויסגעצייכנט מער מיט בקיאות ווי מיט חריפות. ער איז ווירקלעך געווען אַ צנא מלא ספרא. דאַקעגן אין וועלטלעכע ענינים איז ער געווען ווייניק באַהאַוונט. ער איז נישט געווען קיין מעורב עם הבריות, צוליב דעם האָט ער געהאַט אין שטאָט אַ סך מתנגדים. אָבער דאָס האָט נישט געמינערט זיין אויטאָריטעט אַלס גרויסער למדן. ער האָט געהאַט אַ זון, בערל, ביי וועלכן איך האָב געלערנט. ער האָט פּרעטענדירט אויף בזשעזשינער רבנות. ער איז געווען אַ גרויסער בטלן, אָבער גלייכצייטיק אַ גרויסער למדן.

דער בזשעזשינער רב ר׳ זלמן באָרנשטיין ז״ל, הי״ד, איז געווען פון אַ גאַנץ אַנדערן טייג געקנאָטן. ער איז געווען אַ מזג־טוב. אויסער דעם, וואָס ער איז געווען אַ גרויסער למדן, איז ער אויך געווען אַ מעורב עם הבריות, אַ ליבנסווירדיקער מענטש. ער האָט פאַרשטאַנען ווי אַרומצוגיין מיט מענטשן, איבערהויפּט מיט „עמך״. אַלע האָבן אים ליב געהאַט. אויף אים האָט מען געקענט זאָגן דעם מאמר חז״ל „כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו״. זיין אופן פון לעבן איז געווען ווי פון אַ למדן. ער האָט אין לערנען געהאַט דעם שניט פון זיין פאָטער, דעם באַוואוסטן מורה־הוראה, דעם מחבר פון ספר „סנהדרין קטנה״. וועגן אַזעלכע פערזענלעכקייטן, ווי די צוויי בזשעזשינער רבנים, קען מען נאָר זאָגן, ווי די גמרא דריקט זיך אויס: „וי להאי שופרא דבלי בארעא, וחבל על דאבדין״.

יעקב דוד בערג

די אידן פון מיין דור

מיט יראת הכבוד פאַר די ליכטיקע געשטאַלטן אין דער קהילה קדושה פון אונזער פאַרשניטן היים־שטעטל ברעזשין, טרעט איך צו צו שרייבן וועגן זיי און אַרויסברענגען זיי לזכרון עולם.

פון אונזער שטעטל איז שוין איצט ניט געבליבן קיין אידישער זכר. אפילו די מצבות פון בית־עולם זיינען אַרויסגעריסן געוואָרן, און מען קאָן ניט געפינען די עצמות פון די טייערע אידן, וועלכע האָבן באַשיינט אונזער חסידיש שניידער־שטעטל — ווי דער באַרימטער דיכטער ז. סעגאַלאָוויטש האָט אָנגערופן בזשעזשין אין זיין קלאָג־ליד נאָכן חורבן אין דער פּאָעמע „דאָרטן".

מיר מוזן פאַראייביקן זייערע ליכטיקע נעמען אין דעם „ספר ברעזשין", און איך וויל האָפן, אַז מיין אייגענער זכרון וועט מיר גענוג דינען צו קאָנען דערמאָנען זיי אַלע. זאָלן די קומענדיקע דורות וויסן, ווער עס זיינען געווען די אידן פון מיין דור אין אונזער חרוב־געוואָרענעם היים־שטעטל.

איך רוף מיין שטעטל „ברעזשין", ווייל אַזוי האָט דאָס שטעטל געהייסן, ווען עס האָט באַלאַנגט צום צאַרישן רוסלאַנד. דעמאָלט איז ברעזשין געווען באַרימט מיט איר שניידער־אינדוסטריע. דאָס שטעטל האָט צוגעשטעלט דעם גרויסן רוסישן מאַרק פאַרטיקע מלבושים און דאָס האָט געבראַכט אַרבעט און פּרנסה. רוסישע סוחרים פון ווייטע געגנטן פלעגן קומען צוויי מאָל אַ יאָר און איינקויפן ביי אונז סחורה. אונטערנעמער, מאַגאַזינערן האָבן אַרויסגעגעבן צוגעשניטענע סחורות צו די שניידער. און זיי האָבן אויפגעגייט די מלבושים. דאָס שטעטל איז געווען פול מיט אַרבעט און לעבן. פון קיין דחקות האָט מען דעמאָלט ניט געוואוסט. און אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג, ווען פּוילן איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק, האָט אונזער שטעטל פאַרלוירן דעם נאָמען „ברעזשין". די נייע הערשער האָבן זי אָנגערופן „בזשעזשיני". אידן האָבן דעם נאָמען מקצר געווען אויף „בזשעזשין". די הויפּט־ענדערונג איז אָבער באַשטאַנען אין דעם, וואָס אונזער שטעטל האָט אָנגעוואוירן דעם גרויסן רוסישן מאַרק און איז געבליבן שטאַרק פאַראָרעמט.

ווייל איך דאָ דערמאָנען מיט גרויס ליבשאַפט אונזער קהילה אין שטעטל, ווי איך געדענק זי פון מיין דור, פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. דעם נאָמען „אַ חסידיש שניידער־שטעטל" האָט אונזער ברעזשין כשר פאַרדינט. ווייל כאָטש דער רוב ברעזשינער אידן איז ניט באַשטאַנען פון חסידים, נאָר פון פּשוט'ע ערלעכע אידן, וועלכע פלעגן אָנפילן דעם בית המדרש און די גרויסע שול, איז אָבער געווען גאָר גרויס די השפעה, וואָס די חסידישע אידן אין אונזער שטעטל האָבן געהאַט אויף דעם גאַנצן קהילה־לעבן. זיי זיינען געווען י. ל. פּרצ'ס „שבת־יום־טוב'דיקע אידן" ביי אונז, און זיי האָבן אָנגעשטעקט דאָס גאַנצע שטעטל. ווער עס איז געקומען קיין ברעזשין, האָט באַלד דערפילט, אַז דאָס שטעטל טראָגט דעם שטעמפּל פון דורות־לאַנגען חסידישן לעבנס־שטייגער.

עס דערמאָנען זיך די פרייטאָגן, ווען נאָך האַלבן טאָג האָט מען שוין געקאָנט פילן אין דער לופט פון שטעטל און ביי יעדן איינעם דעם אינערלעכן ציטער פון צוגרייטן זיך מקבל פּנים צו זיין דעם שבת קודש. די אונטער־שמשים פּסילקע און באַבאַס פלעגן אַרומגיין איבערן שטעטל און אויסשרייען „ליכט צינדן, ליכט צינדן". באַלד דערנאָך האָט זיך געהערט אַ צווייטער רוף זייערער: „אידן, אין שול אַריין!" און גלייך האָבן אין די גאַסן פון שטעטל זיך באַוויזן די חסידים אין זייער שבת'דיקן טראַכט, אין די אַטלאַסענע זשופּיצעס. אַ טייל האָבן אויך געטראָגן שטריימלעך. די בערד און פּיאות זיינען נאָך געווען נאַס פון דער מקוה. ווי מיט אַ כישוף־שטעקעלע זיינען אַלע געוועלבער פאַרמאַכט געוואָרן. און מען האָט געזען בחוש, ווי די שבת מלכתא האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין אונזער שטעטל. די חסידים־שטיבלעך זיינען געוואָרן איבערפולט, און ווייט אַרום האָבן זיך דערטראָגן פון דאָרט די התלהבות'דיקע תפילות פון קבלת שבת. סתם אידן, ניט־חסידים, האָבן אָנגעפילט די שוהל און דעם בית־המדרש אין זייערע שבת'דיקע מלבושים. אַ פּוסטקייט האָט זיך אויסגעשפּרייט איבערן מאַרק. פאַר'יתומ'ט זיינען געשטאַנען צוויי אָדער דריי קריסטלעכע שענקען און די גוי'אישע אַפּטייק.

ציען זיך ווייטער מיינע זכרונות, און איך דערמאָן זיך אָן די ימים נוראים. מיט וואָס פאַר אַ ציטער האָבן מיר אויפגעכאַפּט די ערשטע תקיעות, ווען ראש חודש אלול האָט מען אָנגעהויבן בלאָזן שופר. מיר, די חדר־אינגלעך, האָבן געפילט צוזאַמען מיט אַלע דערוואַקסענע, אַז עפּעס הויבט מען זיך אָן גרייטן צו אַ גרויסן משפּט. און דאַן זיינען געקומען די הייסע סליחות־נעכט, די הייליקע טעג פון ראש השנה, די עשרת ימי תשובה, דער ערב־יום־כיפּור, די כל נדרי־נאַכט, ווען איך בין געשטאַנען איינגעוויקלט אין מיין פאָטערס טלית, בעת ער האָט געזאָגט די תפילה זכה. די טרערן פון מיין פאָטער האָבן מיך אויך נאַס געמאַכט. און כאָטש איך בין געווען אַ ניין־יעריק אינגל, האָב איך זיך שוין געפילט ווי אַ דערוואַקסענער, און איך האָב מיטגעזאָגט די תפילות.

און צומאָרגנס נאָך יום־כיפּור — איך זע נאָך דאָס בילד איצט פאַר מיינע אויגן — איז מען אויף יעדן הויף געווען פאַרנומען מיט אויפשטעלן סוכות, און פון אומעטום האָבן זיך געהערט די קלעפּ פון האַמערס. און ווען עס איז געקומען דער יום־טוב סוכות, זיינען די באַלעבאַטים פון שטעטל געגאַנגען שטאָלץ אויף די גאַסן, אין די שטיבלעך און אין שול און צוריק אַהיים, טראָגנ־

דיק מיט גרויס ווירדע די לולבים און אתרוגים. שמחת תורה איז שוין געווען מער אונזער יום־טוב, דער יום־טוב פון די קינ־דער. וויפיל פרייד האָבן מיר, אינגלעך, געהאַט גייענדיק מיט די פענער, מיט די ליכטלעך אַריינגעשטעקט אין די רויטע עפּל! און די חברה קדישא האָט געטיילט האָניק־לעקעך צו זייערע מיט־גלידער, וואָס יעדער שטיק לעקעך איז געווען גרויס ווי אַ ציגל.

היינט — די הכנות צום יום־טוב פּסח! דאָס אויפשטיין פאַר־טאָג צו באַקן מצה! די חסידים האָבן געהאַט זייערע אייגענע בעקעריין, וואו זיי האָבן אַליין געקנאָטן, געוועלגערט, גערעדלט און געבאַקן די מצה שמורה.

ל״ג בעומר איז שוין געווען אינגאַנצן אונזער יום־טוב, דער יום־טוב פון חדר־אינגלעך. מיר פלעגן אַרויסמאַרשירן הינטער דער שטאָט, מיט פייל־בויגנס, ממש ווי זעלנער פון אַ אידישער אַרמיי.

איך געדענק נאָך די פריילעכע טעג פון חנוכה אין מיין שטעטל, ווי מיר אינגלעך האָבן ניט אָפּגעלאָזן די חנוכה־דריידלעך און געווען שטאָלץ אויף דער העלדישקייט פון יהודה המכבי. זע איך נאָך פאַר מיר דעם פריילעכן טומל אין אונזער שטעטל, ווען עס איז געקומען פורים. די פורים־שפּילער זיינען אַרומ־געגאַנגען פון איין עק שטעטל ביזן צווייטן, און אומעטום איז געווען פאַר זיי אַן אָפענע טיר. מיר, אינגלעך, פלעגן האָבן די מצווה פון פונאַנדערטראָגן שלח־מנות, און אגב איז אונז גע־בליבן דערפון אַ פּאָר קאָפּיקעס אין קעשענע.

מיר האָבן געהאַט אַ פיין, פרום אידיש לעבן אין אונזער שטעטל. און ווען אונזער ברעזשין האָט פאַרדינט דעם נאָמען „דאָס חסידישע שניידער־שטעטל״, איז עס ניט געווען סתם־אַזוי. מיר האָבן געהאַט ביי אונז חסידים פון אַלע רבי׳שע הויפן אין גרויס־פּוילן. דאָס ערשטע אָרט האָט פאַרנומען דאָס גערער שטיבל, וואָס האָט געהאַט די גרעסטע צאָל חסידים. דערנאָך זיינען געגאַנגען אין דער רייע די אַלעקסאַנדערער, גראָדזשיס־קער און אָסטראָווצער. מיר האָבן אויך געהאַט עטלעכע ראַדזינער חסידים, וואָס האָבן זיך אויסגעטיילט מיט טראָגן בלויע ציצית.

אַ דאַנק דער חסידישער השפעה זיינען אויך אונזערע כלי־קודש געווען חסידים. אונזער רב, ר׳ ישראל דעוואָרטער, איז געווען אַ גערער חסיד, אַ חשוב׳ער טיש־זיצער ביים גערער רבי׳ן, דעם שפּת אמת. ר׳ ישראל׳ס לומדות האָט גע׳שמ׳ט איבער גאַנץ פּוילן. אונזער אַלטער מורה־הוראה, ר׳ אברהם ישעיה העשל, איז געווען אַ גראָדזשיסקער חסיד, דער מחבר פון אַ וויכטיקן לומד׳ישן ספר „סנהדרין קטנים״. צו זיין לוויה איז געקומען צופאָרן דער גראָדזשיסקער רבי.

נאָך זיין פּטירה האָט זיין זון ר׳ זלמן באָרנשטיין איבער־גענומען דעם כסא רבנות און איז געווען מורה הוראה. נאָך דער פּטירה פון ר׳ ישראל דוואָרטער איז ער געוואָרן ברעזשינער רב און איז פאַרבליבן רב פון שטעטל, ביז די נאַציס ימ״ש האָבן אים דער׳הרג׳עט.

ווען אונזער פּרעכטיקע שול איז פאַרטיק געוואָרן, האָט מען אָנשטאָט דעם שטעטלשן חזן, ר׳ שלום לערער, זון פון זגערזשער רבי׳ן, אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע דעם חזן ר׳ משה׳ל שטערנעס, אַ גראָדזשיסקער חסיד. ער איז געווען אַ מוהל, שוחט און אַ וואויל־לערנער. ר׳ משה׳ל איז געווען אַ גרויסער מנגן. ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך פון וואַרשע אַ גרופּע פיינע משוררים. מיט זיינע תפילות איז ער שטאַרק געפעלן געוואָרן, און זיינע ניגונים פלעגן די שניידערס נאָכזינגען, זיצנדיק ביי דער אַרבעט אין די וואַרשטאַטן.

אונזער בעל־שחרית ר׳ דוד הערש שולזינגער, דער הויכער שוחט, אַ האַרציקער בעל־תפילה, איז געקומען פון שטעטל דראָבנין. ער איז געווען אַ גערער חסיד. איך וויל אויך ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען זיינע צוויי זין: שלמה און חיים־ברוך, וואָס ביידע האָבן זיי געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין נאָכ־מלחמה׳דיקן ברעזשין, דער ערשטער ביי די גערער חסידים און דער צווייטער ביי די ציוניסטן. ר׳ פישל שוחט און ר׳ הילל שמש זיינען ביידע געווען אַלעקסאַנדערער חסידים. מיר האָבן אויך געהאַט ר׳ אהרן שמש, אַ פּשוט׳ער איד, וועלכער האָט אַמאָל געדינט ביי די זעלנער, און איז דערפאַר — אַזוי האָט מען געזאָגט — אויך געווען באַהאַוונט אין די מאַגיסטראַט־זאַכן.

ניט אַלע זיינען געווען חסידים אין אונזער שטעטל. מיר האָבן אויך געהאַט ניט־חסידים, וואָס האָבן געהערט צום גאָר פיינעם באַלעבאַטישן שטאַנד און האָבן גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין אונזער קהילה־לעבן.

ווען עס פלעגן אַראָפּקומען אין אונזער שטעטל די פאַרשיי־דענע משולחים און מגידים פון לאָמזשע, טעלז, מאַקאָווע, וואַלאָ־זשין און אַנדערע מקומות, פלעגן זיי אַוועקפאָרן זייער צופרידענע. זיי האָבן פאַררעכנט ברעזשין צו די געציילטע שטעטלעך אין פּוילן, וואָס האָט געגעבן פאַר ישיבות מיט אַ ברייטער האַנט.

אָט אַזוי געדענק איך מיין געבורט־שטעטל און אונזערע היימישע אידן פון מיין צייט.

צווישן די ערשטע פון אונזערע שיינע אידן אין שטעטל זע איך פאַר מיר די ליכטיקע געשטאַלט פון אריה דוד פּערל־מוטער, דעם זון פון ראַדאָמער און שפּעטער וואַרשעווער רב, און אַ סענאַטאָר אין פּוילישן סענאַט — הרב פּערלמוטער, און דעם איידעם פון דאָזער (מיטגליד פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג) פון אונזער שטעטל, שלמה שילסקי. מיט זיין הדרת פּנים האָט אריה־דוד פּערלמוטער אויסגעזען ווי אַן איידעלער, גייסטיקער אַריסטאָ־קראַט. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ ברייטהאַרציקער בעל צדקה, איינער פון די חשוב׳סטע גערער חסידים אין אונזער שטעטל. ער איז געווען באַליבט ממש ביי אַלע אידן אין שטעטל.

פון די עלטערע חסידים איז אין שטעטל געווען גוט באַקאַנט שלמה ר׳ מענדלס, אַ גרויסער בעל דיקדוק און וואויל־לערנער. ער איז געווען אַ בעל מגיה, און אויך פון די אַרומיקע שטעטלעך פלעגט מען אים אַרויסרופן דורכצוקוקן ניי־געשריבענע ספר־תורה׳ס.

פון די גאָר עלטסטע אידן דערמאָן איך זיך ר׳ העשקעלע מלאך, וועלכער האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ גאָר אינטערע־סאַנטע געשטאַלט: אַ קליינער אין וואוקס אָבער מיט אַ זעלטענעם הדרת פּנים, באַצירט מיט אַ לאַנגער, שיינער, ווייסער באָרד. ר׳ העשקעלע, וועלכער האָט שטענדיק געטראָגן אַ ווייסע אַטלאַ־סענע זשופּיצע, איז געווען אַ גראָדזיסקער חסיד און אַ בעל מקובל. מיט טרערן אין די אויגן האָט אים דאָס גאַנצע שטעטל באַגלייט, ווען ער איז אין זיין טיפן עלטער אָפּגעפאָרן קיין ארץ ישראל און האָט זיך באַזעצט אין דער מקובלים־שטאָט צפת, וואו ער איז נפטר געוואָרן.

אַ הייסער גערער חסיד איז געווען ר׳ אברהם־פּסח, וועלכער האָט געהאַט אַ גאַלאַנטעריע־געשעפט אין ערשטן הויז אויפן מאַרק־פּלאַץ. ר׳ אברהם־פּסח פלעגט זיך אָבער מער אָפּגעבן מיט

חשובע באַלעבאַטים פון שאַפּ

אין דער מיטן: ר׳ ח. ב. ליפּשיץ, ר׳ מאַרקוס לעזנאָ.

אין דער רייע פון לינקס: ר׳ אברהם מאַלאַכאָוסקי, ר׳ אליעזר בלוך, ר׳ אליעזר מאַלאַכאָוסקי, ר׳ אברהם לעזנאָ, ר׳ אברהם מאַלאַכאָוסקי, ר׳ אברהם מאַלאַכאָוסקי, ר׳ אברהם מאַלאַכאָוסקי

קהלשע ענינים ווי מיט זיין געשעפט, און אַ שטיק צייט איז ער אויך געווען גבאי פון חברה קדישא. דאָס געשעפט האָט געפירט זיין ווייב, אַן אמת'ע אשת חיל, חנה־גאָלדע.

אַביסל ווייטער אויפן מאַרק איז געווען דאָס מעל־געוועלב פון יאָסעלע הערצקעס, אַ גראָדזשיסקער חסיד. ער האָט געהאַט פיר זין און אויך אַ טאָכטער: איטשע־בער, הערצקע, מיין חדר־חבר, משה אהרן און דער אינגסטער פון זיי — וואָלף, וועלכער איז געשטאָרבן אין אַמעריקע. אין דעמזעלבן הויז האָט אויך געהאַט אַ געוועלב זיין איידעם, הערשל לאַכמאַן, אַ געקומענער פון סקערניעוויץ. ער איז געווען אַ גאָר אינטערעסאַנטער טיפּ: אַ גראָדזשיסקער חסיד, און דערביי אַ משכיל און אַ הייסער ציוניסט. ער האָט זיך גערעכנט צווישן די געציילטע אידן אין שטעטל, וועלכע האָבן געלייענט די „הצפירה", און ער האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט וועלט־פּאָליטיק. אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן האָט ער איבערגעלאָזט זיין געשעפט און איז צוזאַמען מיט זיינע 2 טעכטער אַוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל זיך צו באַזעצן אין אידישן היימלאַנד. זיינע 5 זין: ראַלף (ירחמיאל), סעם (שלום), מרדכי, מאַרק און סטיוו וואוינען היינט־צו־טאָג אין מיאַמי ביטש. פּרנסה האָט ער געצויגן פון זיין אַ מנקר (ער האָט געטרייבערט פלייש). בעת מיין באַזוך אין ארץ ישראל אין 1938, האָב איך הערשלען איבערגעגעבן אַ גרוס פון זיינע זין.

אַן אַלט
אידיש פּאָרפּאָלק
אין בזשעזשין
לייבעלע זשיכלינסקי
און זיין פרוי פייגעלע

איך האָב אים דערציילט וואָס פאַראַ דערפאָלגרייכע געשעפטס־לייט זיינע זין זיינען אין אַמעריקע, אַז זיי זיינען אייגנטימער פון גרויסע האָטעלן, און אַז עס גייט זיי מאַטעריעל זייער גוט. דערויף האָט ער מיך אָנגעקוקט מיט אַ לייכטן שמייכל און האָט מיר געזאָגט: „יאַנקעלע, ווען איך וואָלט געווען זיכער, אַז מיינע קינדער גייט עס אַזוי גוט ביי דיר אין אַמעריקע, ווי מיר אין ארץ ישראל, וואָלט איך געווען גליקלעך". ר' הערשל לאַכמאַן איז נפטר געוואָרן אין ישראל.

אין אונזער שטעטל איז געווען פּאָפּולער די משפחה פון אברהם דעם קאַשע־מאַכער. געוואוינט האָט ר' אברהם אויף דער הויף־גאַס און געצויגן זיין בידנע חיונה האָט ער פון מאָלן קאַשע, ביי וואָס זיין ווייב דאָבריש, אַ גאָר גרויסע בריה, האָט אים שטאַרק צוגעהאָלפן. זיי האָבן געהאַט פיר קינדער: חיימל, חנה, אהרן און סינה. די זין האָבן זיך שוין פאַרנומען מיט אַנדערע פּרנסות, ספּעציעל מיט שניידערייי. אָבער דער נאָמען „קאַשעמאַכער" איז זיי נאָכגעגאַנגען. האָט מען געוואָלט אָנרופן דעם נאָמען פון ר' אברהמ'ס זון, האָט מען געזאָגט: חיימל, דעם קאַשעמאַכערס, און אַזוי האָט מען אויך גערופן די אַנדערע זין. ר' אברהם איז געווען דער איינציקער מאָגעלניצער חסיד אין ברעזשין, און צו יעדן יאָרצייט פון מאָגעלניצער רבי'ן, אין חודש אלול, פלעגט ער אַריינפאָקן אין אַ זעקל זיין טלית און תפילין און אַביסל קליינע־קייטן אויפן וועג, און זיך אַוועקלאָזן צענדליקער מייל צופוס קיין מאָגעלניץ, בכדי מתפלל צו זיין אויפן קבר פון אַלטן רבי'ן.

אַ זעלטן־שיינע געשטאַלט איז געווען דער ביי אונז גוט־באַקאַנטער ר' דוד לייב מאַשעס: אַ ביז גאָר איידעלער מענטש, אויף וועמענס פּנים עס איז שטענדיק געלעגן אויסגעגאָסן אַ ליבע, וואַרעמע גוטסקייט. יומם ולילה האָט ער פאַרבראַכט על התורה ועל העבודה. ר' דוד לייב איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע אָסטראָווצער חסידים, אַ טיש־זיצער און אַ מקורב פון גרויסן אָסטראָווצער רבי'ן, ר' יחיאל מאיר, ז"ל.

אין שטעטל איז געווען גוט באַקאַנט לייבעלע זשיכלינסקי, שלום דעם שוחט'ס אַ זון. זיין קאָלאָניאַל־געשעפט אין מאַרק איז געווען אַ מין „קלוב" פאַר די חסידישע משכילים, וועלכע פלעגן זיך דאָרט צוזאַמענקומען און דיסקוטירן וועגן אידישע און אַלגעמיינע נייעסן. ביי אים האָט מען אויך געקראָגן צו לייענען די „הצפירה", דעם „המליץ", ווי אויך דעם פּעטערבורגער „פריינד".

לייבעלע זשיכלינסקי האָט געהאַט פינף זין און איין טאָכטער, רחל. דער עלטסטער זון זיינער, חיים, איז געווען פון די ערשטע יונגע מענטשן פון אונזער שטעטל, וואָס האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע. די אינגערע זין זיינע האָבן געהייסן: סינה, שמואל, פישל, לאָזער און אימע, וועלכער איז געווען מיין חדר־חבר. פון דער משפחה איז קיינער נישט פאַרבליבן. דריי פון זיינע זין זיינען געשטאָרבן אין אַמעריקע, און לאָזער איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

מיין זיידע פון מיין מאַמעס צד האָט געהייסן איציק שאָטלאַנד. ער האָט געהאַט צוויי ברידער: יוסף און פישל, און אויך צוויי שוועסטער: שרה־בלומע, די מוטער פון חיים־יצחק גרינפעלד; און פינטשע־לאה, די פרוי פון מיכאל־לייב בערכאָלץ און די מוטער פון הערשל שאַכער. מיין זיידע איציק שאָטלאַנד האָט געהאַט דריי זין און פינף טעכטער. די זין האָבן געהייסן: דוד לייב, אברהם־מעכל און משה. די טעכטער זיינען געווען: מרים, פייגע, געלע, פרומעט, און חיה'לע, מיין מאַמע ע"ה. מיין פעטער דוד־לייב איז דער פאָטער פון דער באַקאַנטער פאַמיליע שאָטלאַנד, וועלכע וואוינט דאָ אין אַמעריקע.

מיין פעטער אברהם־מאַכל האָט געהאַט אַ בויד פון שפּייז אין מאַרק. פון דער גאַנצער משפחה, וואָס איז באַשטאַנען פון

פיר טעכטער און צוויי זין — די טעכטער: אסתר, דבורה־לאה, ריווע און די אינגסטע פייגעלע, און די צוויי זין: יצחק און אפרים — איז קיינער ניט געבליבן. אַלע, מיטן אויסנאַם פון אפרימ׳ן, זיינען אומגעקומען. אפרים איז געשטאָרבן אין קאַליפאָרניע. דבורה־לאה׳ס טאָכטער האָט זיך געראַטעוועט און געפינט זיך אין קאַנאַדע. ריווע׳ס טאָכטער איז אין מדינת ישראל. פייגעלע׳ס זון, מאַטעס, אויך אַ געראַטעוועטער, וואוינט איצט אין וויניפּעג.

איך געדענק מעני בלאַט (נאַפטהענדלער) מיט זיינע זין, דער עלטערער זון בערל, איז געווען שוחט אין קאָלושעק, און זיין זון משה איז געפאַלן אין חיפה, אין 1938, אין קאַמף מיט די אַראַבער. דער צווייטער זון האָט געהייסן איטשע, און דער דריטער זון, שבתאי, איז געווען מיין חדר־חבר. איינע פון זיינע טעכטער איז געווען די מוטער פון משה שוויאַטלאָווסקי, וועלכער וואוינט אין ישראל. זיין פערטער זון האָט געהייסן ראובן און דער אינגסטער — חאַמעל, וועלכער האָט געוואוינט אין שיקאַגאָ און געפינט זיך איצט אין ישראל.

די שכנים פון מעני נאַפטהענדלער זיינען געווען: לייבוש־מענדל זאַלאָשינסקי, מיט זיין שפּייז־געוועלבל. זיין פרוי האָט מען גערופן חנה די לאָדזשערין. זיי האָבן געהאַט פיר קינדער: איטשע, וועמענס טאָכטער געפינט זיך איצט אין ישראל; משה און אהרן, דער לעצטער איז מיט עטלעכע יאָר צוריק געשטאָרבן אין אַמעריקע; און דעם אינגערן זון יאָסל, וועלכער איז געשטאָרבן אין ענגלאַנד.

איך געדענק אויך גוט די משפּחה מיטן צונאָמען קורח: הערשל קורח, אברהם קורח. די משפּחה האָמער.

הערש־מענדל פינטשעווסקי, אַ געבוירענער אין אָסטראָווצע, אַ שטאַרקער גערער חסיד, איז געוואָרן אַ ברעזשינער איידעם. ער האָט געהאַט אַ געשעפט פון שניידער־צודאַטן אין הויז פון יחיאל־משה גאָטליב. זיין פרוי האָט געהייסן דבורה־חנה, אַ טאָכטער פון נפתלי ברעזשינער. הערש־מענדל האָט געהאַט דריי זין: הענעך, מיין חדר־חבר שלמה, און דער אינגסטער נפתלי, וועלכער איז געשטאָרבן אין ישראל. ער האָט אויך געהאַט אַ טאָכטער פייגע.

שלמה און נפתלי פינטשעווסקי האָבן אין לאָדזש געהאַט, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, גרויסע מאַנופאַקטור־פאַבריקן, וואָס זיינען געווען באַקאַנט ווי די „פאַבריקן פון די ברידער פינטשעווסקי״. שלמה פינטשעווסקי האָט זיך באַזעצט אין מדינת ישראל.

איך דערמאָן פרץ יאַקובאָוויטשן, מיט זיינע זין: אברהם, שמעון און פינטשע. זיי אַלע זיינען געווען גערער חסידים. מען האָט זיי פאַררעכנט צווישן די גרויסע מאַגאַזינערן אין שטעטל. פינטשעס טעכטער, ברכה׳טשע די פרוי פון משה זשיטלאָווסקי, און לאה געפינען זיך אין ישראל.

נפתלי הערש, איינער פון די חשובסטע גערער חסידים, איז געווען אַ בעל־תפילה און האָט אָפט געדאַוונט פאַרן עמוד אין גער ביים רבי׳ן. דאָס איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ גרויסער זכיה.

גוט באַקאַנט אין אונזער שטעטל איז געווען די משפּחה פון סרולקע שוסטער סולקאָוויטש. די משפּחה האָט געוואוינט, ווי איך געדענק, אין דער אַפּטייק־גאַס, אין הויף פון דעם דאָזיקן שלמה שילסקי. סרולקע שוסטער איז געזעסן אין איין צימער ביי זיין וואַרשטאַט און האָט געאַרבעט שוסטעריי, און אין צווייטן גרויסן צימער איז געווען דער וואַרשטאַט פון זיינע זין, שניידערס: אבא־הערש, יוקל, יונה, שמואל. איין זון זיינער, דוד, האָט זיך אויסגעטיילט פון דער גאַנצער משפּחה. ער איז געווען אַ פלייסיקער לערנער און איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסער למדן און אַ הייסער גערער חסיד. די ברידער סולקאָוויטש זיינען דערנאָך אויסגעוואַקסן מאַגאַזינערן און זיי מיט זייערע פרויען זיינען געווען אַקטיוו אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט פון שטעטל.

שמואל סולקאָוויטש און זיין משפּחה האָבן אין די דרייסיקער יאָרן עולה געווען קיין ארץ ישראל. שמואל׳ן האָט אָבער שטאַרק געצויגן צו זיינע ברידער אין שטעטל, און ער פלעגט טאַקע אָפט קומען צו זיי אויף באַזוכן. אין יאָר 1938, ווען שמואל איז געווען אויף אַ באַזוך אין ברעזשין, האָט ער באַשלאָסן ניט צוריקצופאָרן מער קיין ארץ ישראל און ברענגען זיין משפּחה צוריק אין שטעטל. זיין ווייב חנה׳לע ע״ה האָט אָבער בשום אופן ניט געוואָלט צוריקפאָרן קיין פּוילן. שמואל האָט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט, ווי פאָרן צוריק צו זיין פרוי און קינדער קיין ארץ ישראל. און אַזוי איז ער און זיין משפּחה על פי נס געראַטעוועט געוואָרן פון די דייטשע מערדער. שמואל איז געווען איינער פון די הויפּט־אָנפירער אין ברעזשינער קאָמיטעט אין ישראל, וואָס האָט אַ סך געהאָלפן אונזערע ניי־אַריבערגעקומענע לאַנדסלייט. שמואל איז נפטר געוואָרן כ״ז כסלו תשי״א. אויך זיין פרוי חנה׳לע איז שוין מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע.

***

עס איז געווען אַ צייט ווען דער מסחר אין ברעזשין האָט זיך פונאַנדערגעבליט, און דאָס שטעטל איז געוואָרן אַ מקור פון פּרנסה, ניט נאָר פאַר די אָרטיקע. עס האָבן אָנגעהויבן זיך באַזעצן אין ברעזשין משפּחות, וועלכע זיינען אָנגעקומען פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, און אַפילו פון טיף־רוסלאַנד. ברעזשין האָט געפירט גרויסע געשעפטן מיט פירמעס אין טיף־רוסלאַנד, און די פאַרמיטלערס זיינען געווען אידישע קאָמיסיאָנערן. עטלעכע קאָמיסיאָנערן זיינען טאַקע געקומען מיט זייערע משפּחות פון די ווייטע רוסישע שטעט און זיינען געוואָרן ברעזשינער תושבים.

אָט די ניי־געקומענע האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך זייער שטייגער לעבן, וואָס האָט געווייעט מיט אַ מין פרעמדקייט. איך געדענק עטלעכע נעמען פון זיי: גראַטש, אהרן קעשענאָווער, ניקאָלאַיעווסקי, שעכטמאַן, ראַטשקאָווסקי, יאַמאַלוט. זיי האָבן זיך אַנדערש געקליידט, אַנדערש געפירט. אויך זייער רוסישער האַרטער אידיש האָט געקלונגען פאַר אונז פרעמד. און כאָטש קיין באַזונדערע השפּעה האָבן זיי אויף אונזער אייגענעם שטייגער לעבן ניט אויסגעאיבט, האָבן זיי אַריינגעבראַכט קאָליר־קייט אין אונזער טאָג־טעגלעכן לעבן. עס האָבן אונז אימפּאָנירט זייערע אידישע און רוסישע לידער, וועלכע האָבן אַזוי שיין אַרויסגעקלונגען דורך די אָפענע פענסטערס פון זייערע דירות; פון זיי האָבן מיר צום ערשטן מאָל געהערט וואַרשאַווסקי׳ס באַרימט ליד „אויפן פּריפּיטשעק״, וואָס איז אונזער יוגנט זייער געפעלן.

שטאַרק איינגעקריצט אין זכרון האָבן זיך מיר די צוויי משפּחות, וועלכע האָבן אין אָנהויב פון די ניינציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט זיך באַזעצט אין ברעזשין. קודם כל די

יחוס׳דיקע משפחה פון ר׳ שלום מאַליניאַק ווײַנשענקער, וועלכע איז צו אונז געקומען פון וואַרשע. ר׳ שלום איז געווען אַ גערער חסיד און האָט געעפנט אַ מאָדערן אויסגעשטאַט, פאַר יענער צײַט, ווײַן־געשעפט אין הויז פון מאַליע פוקס, בשכנות מיט מײַן פאָטערס ספרים־און שרײַב־געשעפט, אין הויז פון גאָלדע חזנ׳ס.

אָט די משפחה מאַליניאַק האָט אַרײַנגעבראַכט עפּעס אַ מין גרויסשטעטישקײַט אין אונזער ברעזשין, הן מיט זײַער האַלטונג און הן מיט זײַער שטײַגער־לעבן. שוין זײַער געשעפט אַלײן האָט זיך אויסגעטײלט פון אַלע געוועלבער אין שטעטל. ר׳ שלום האָט פאַרקויפט ניט נאָר ײן צימוקים לקידוש ולהבדלה, נאָר פון די פּאָליצעס פון זײַן געשעפט האָבן אַראָפּגעשפּיגלט פאַרשײדענע קאָלירן ווײַנען פון אויסלאַנד, באַצירטע מיט כל־ערליי קאָלירטע עטיקעטן. זײַן פרוי פײגעלע האָט געטראָגן אַ שײטל און איז שטענדיק געגאַנגען שײן און זויבער געקלײדט. זי האָט געמאַכט אַן אײנדרוק פון אַ חסידישער אַריסטאָקראַטקע. זײ האָבן געהאַט פיר טעכטער און פיר זין. די טעכטער האָבן געהײסן: חוה׳טשע, חיה׳לע, סימעלע און ברכה. חיה׳לע איז געשטאָרבן אין ישראל. סימעלע לעבט אין דער אידישער מדינה. זײערע זין האָבן געהײסן: וואָווטשע, שלמה, יאָסל און יצחק.

בשכנות פון ר׳ שלום מאַליניאַק׳ס ווײַן־געשעפט איז געווען דאָס גרויסע קאָלאָניאַל־געוועלב פון טויבן לאָזער קראָנגראַד, אַ גראָדזשיסקער חסיד. ר׳ שלום מאַליניאַק׳ס זון יאָסל האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ לאָזערס טאָכטער שרה. יאָסל איז טאַקע דער פאָטער פון אונזער פישל מאַליניאַק אין ניו־יאָרק.

לאָזער קראָנגראַד האָט געהאַט דריי ברידער: יהודה, יעקב־הערש און שימעלע. פון זײ האָבן זיך אויסגעצײכנט מיט גרויס לומדות יהודה און שימעלע. שימעלע איז אויך געווען אַ ציוניס־טישער עסקן. יהודה קראָנגראַד׳ס זון, פישל, געפינט זיך אין ישראל.

ביז איצט געדענק איך אויך זײער גוט אַ צווײטע משפחה, וועלכע האָט אין שטעטל אַרויסגערופן גרויס נײגער אין יענער צײט. נאָכן גירוש מאָסקווע, האָט זיך אין ברעזשין באַוויזן אַ משפחה פון דריי: אַ מאַן, ווײַב און אַ טאָכטער. ער, דער מאַן, איז געווען אַ הויכער, פעסטגעבויטער איד, און זײַן טונקל־ברוין געזיכט האָט באַצירט אַ שײנע שוואַרצע באָרד, דורכגעוועבט מיט זילבער־פעדים. מיר האָבן אים גערופן „דער מאָסקווער״. זײַן פרוי האָט אויף אונז געמאַכט דעם אײנדרוק פון אַ דאַמע, מיט אַ ספּעציפיש רוסישן פּנים. זײער טאָכטער, חנה׳לע, איז געווען אַ זײער שײן און אײדל קינד. אָט די משפחה האָט אין שטעטל געמאַכט דעם רושם ווי זי וואָלט עפּעס אַראָפּגעקומען פון אַן אַנדערער פּלאַנעט. סיי מיט דער האַלטונג און סיי מיט דער פירונג אין הלבשה האָבן זײ זיך אינגאַנצן אויסגעטײלט פון אונזערע פּויליש אידן. דער איד האָט געעפנט אַ גרויס געשעפט פון שנײדער־צודאַטן, און ווי עס זאָל ניט קלינגען מאָדנע, האָט אָט דער דאָזיקער איד, וועלכער האָט געשטאַמט פון גאָר אַן אַנדערער סביבה אין די מרחקים, זיך גיך אײנגעלעבט בײ אונז און זיך צוגעטוליעט צו דער חסידישער חברותא. ער האָט שפּעטער געדאַוונט אין גראָדזשיסקער שטיבל.

ווײל איך נאָך דערמאָנען די אלמנה מאַליע פוקס, איר מאַן האָט געהײסן מײריכיע. מען האָט אים אַזוי גערופן, ווײל ער איז געקומען פון קאַלישער געגנט. ער איז יונג געשטאָרבן. געבליבן זײנען זעקס זין און אַ טאָכטער. אירע זין האָבן געהײסן: לײבוש, ליפּמאַן, הערשל, איטשע, סינה, אברהם. די זײער שײנע טאָכטער אסתר האָט חתונה געהאַט מיט שלום ווינטער. צוויי זין — סיני און אברהם — וואוינען אין אַמעריקע.

די אלמנה האָט זיך געגרויסט מיט אירע זין. דער עלטסטער, לײבוש, האָט זיך אויסגעצײכנט מיט זײן זעלבסטבילדונג. ער האָט זיך אויסגעלערנט די רוסישע שפּראַך און פלעגט שרײבן „פּראָשעניעס״, וואָס איז דעמאָלט געווען גאָר אַ וויכטיקער ענין. פון דער גאַנצער משפחה זײנען פאַרבליבן סינה און אברהם פוקס, וועלכע זײנען שטאַרק באַליבט בײ אונזערע לאַנדסלײט.

גוט באַקאַנט איז געווען די משפחה שעפּס — לוזער שעפּס און זײנע זין. אײנער פון זײ האָט געהײסן וואָלף. וואָלפּ׳ס אײדעם איז אונזער לאַנדסמאַן יחיאל ערלעך, וועלכער וואוינט איצט אין ישראל. יחיאל׳ס שוויגער געפינט זיך אויך אין ישראל.

די משפחה דן־אשר בעקער האָט געהאַט צוויי זין, שמחה־בינעם און אהרן. דער אינגערער אהרן קויאַווסקי האָט עמיגרירט קײן אַמעריקע. ער איז געווען זײער באַליבט בײ דער לאַנדס־מאַנשאַפט, וואו ער איז געווען אַ סך יאָרן דער פּרעזידענט.

זײן אײדעם, בנימין בעקער, האָט געהאַט זעקס זין וואָס האָבן געטראָגן די נעמען לויט דעם סדר פון די אושפּיזין: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן און מלך. אײנער פון דער גרויסער משפחה, יעקב פאָגעל, געפינט זיך איצט אין קאַליפאָרניע. משה איז געשטאָרבן אין ישראל.

לאָמיך נאָך דערמאָנען: איטשע באַראַן, דעם אײנציקן לערער אין אונזער שטעטל, וועלכער האָט געלערנט שרײבן אידיש. זײן זון, יוסף הערש, איז געווען כמעט אַן אַדוואָקאַט און האָט געשרײבן פּראָשעניעס; טשאַרלי זײן צווײטער זון איז געווען פון די ערשטע ברעזשינער אינגלעך, וועלכע האָבן עמיגרירט קײן אַמעריקע. ער איז געוואָרן דער גרינדער פון דער ברעזשינער סאָסײעטע.

די משפחה טושינסקי. אברהמ׳עלע טושינסקי׳ס קאָטשן האָבן געפירט פּאַסאַזשירן קײן קאָלושעק און ראָגאָוו, אונזערע באַן־סטאַנציעס. ער האָט געשטאַמט פון אַ זײער פײנער משפחה. זײן פּאַטריאַרכאַל אויסזען האָט זיך גאָרניט אַרײנגעפּאַסט צו זײן פאַך אַלס בעל־עגלה. ער האָט געפירט זײן טראַנספּאָרט־געשעפט מיט אַ גרויסן פאַרנעם — און מיט דעם וואוקס פון מסחר אין ברעזשין איז זײן אונטערנעמונג אויסגעוואַקסן אין אַ גרויסער טראַנספּאָרט־פירמע.

אַ פײנער טיפּ איז געווען בײ אונז זלמן פורמאַן. זײן אײנ־ציקער זון אברהם־אהרן איז געווען מײן חדר־חבר. זלמן פורמאַן האָט געהאַט אויף זײן קאַרק אַן אויסגעברענטן צײכן. דער צײכן האָט זיך גענומען פון זײנע שווערע איבערלעבענישן, ווען ער איז אין דער צײט פון די קאַנטאָניסטן געכאַפּט געוואָרן, ווי אַ אינגל צו דינען בײ פּאָניען פינף און צוואַנציק יאָר. מען האָט אים געפּרואווט צווינגען צו שמד, און ער האָט זיך געווערט. פון די פּײניקונגען איז אים פאַרבליבן דער אויסגעברענטער צײכן. אַזוי האָט מען געזאָגט וועגן אים אין שטאָט. ער איז געווען אַ פײנער מענטש און ערלעכער איד.

יוסף אפרים הערשענבערג, אָדער ווי מ׳האָט אים אין ברע־זשין גערופן: יוסף מאַכעלס, איז געווען אַ איד, אַ הדרת פּנים, אַן אמת פּאַטריאַרכאַלישע פיגור. זײן פרוי פּערל, אין איר „האָב״

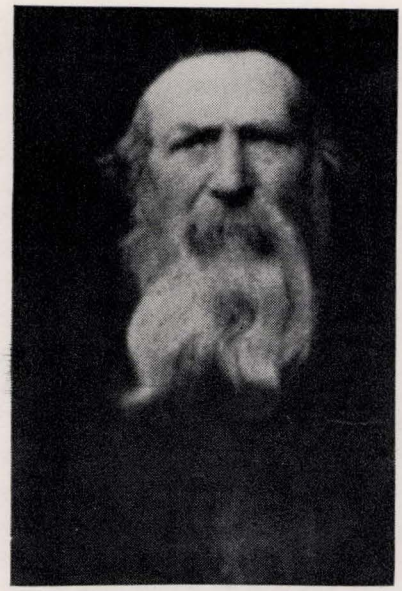

חיים־יצחק „איינבינדער", דער פאָטער פון יעקב־דוד בערג

אָדער קופּקע, מיט די סאַמעטענע און זיידענע בענדער, האָט אויך אויסגעזען ווי אַ קעניגין, און געווען איז זי אַזאַ יפת תואר, אַז מען האָט איר אַ נאָמען געגעבן: די שיינע פּערל. קינדער האָבן זיי געהאַט אַכט — פיר זין און פיר טעכטער. יוסף מאַכעלס איז געווען אַ גראָדזשיסקער חסיד, און אַזוי ווי ער איז געווען אַ האַרציקער בעל־תפילה, האָט אים דער רבי ר׳ אלימלך גענומען אַלס בעל מוסף פאַר ראש השנה און יום כיפור. זיין עלטסטער זון שמואל האָט זיין גאַנץ לעבן געוואוינט אין פּאַביאַניץ. זיין צווייטער זון בנימין־יצחק, דער מחבר פון דעם ספר „פּרדס דוד", האָט חתונה געהאַט מיט שרה׳ן, פון דער יחוס־דיקער יאָסקאָוויטש־משפחה. זי איז נאָך בנימין־יצחק׳ס טויט געווען די פרוי פון הרב פערלמוטער פון וואַרשע, דעם פאָטער פון אונזער לאַנדסמאַן אריה דוד. דער דריטער זון, אלעזר, האָט געוואוינט אין יעזאָוו, און איז דאָרט פאַררעכנט געוואָרן אַלס איינער פון די אָנגעזעענסטע איינוואוינער. דער פערטער זון איז געווען יעקל דער מאַגאַזינער. ער האָט חתונה געהאַט מיט רעכיל גאָטליב, אַ שוועסטער פון יחיאל משה גאָטליב. די עלטסטע טאָכטער איז געווען רחל, וואָס האָט געהאַט אין מיטן מאַרק אַ גור־קיך, און אַלע האָבן זי גערופן „די טשאָטשע רחל". אַפילו איר זייער פרומער מאַן איז געווען באַקאַנט אַלס „ר׳ מרדכי׳לע די טשאָטשע רחל׳ס". די צווייטע טאָכטער האָט געהייסן קיילע־ריווע. זי איז געווען די פרוי פון קאָצקער חסיד הערשל לעדער־שניטער. די דריטע טאָכטער האָט געהייסן: לאה. זי איז געווען די ווייב פון דעם גביר מרדכי איקא. די אינגסטע טאָכטער האָט געהייסן: אסתר, און איר מאַן איז געווען בערל גורט, דער וואַטע־מאַכער. אַ זון זיינער וואוינט אין אויסטראַליע און איז אַן אוניווערסיטעט־פּראָפעסאָר. אַ זון זיינער, אַ פּיאַניסט, וואוינט אין ניו־יאָרק.

באַקאַנט אין אונזער שטאָט איז געווען די משפחה ר׳ לייבעלע הענדריקאָווסקי. ער איז געווען נידעריק אין וואוקס, זיין פּנים אַרומגעראַמט מיט אַ שיינער הערצל־באָרד. געווען אַ בכבודיקער, איידעלער מענטש, פון די אַמאָליקע משכילים. זייער געוועלבל, אַ מין מאָדערנע „טשיינע", האָט זיך געפונען אין מאַרק, אין ראָג פון דער הויף־גאַס. דאָרטן איז געווען אַ זאַמל־אָרט פון אינטעליגענטע יונגעלייט און מיידלעך.

ר׳ לייב איז געווען אַ הייסער ציוניסט און מ׳האָט געשמועסט אַז ער איז געווען אין באַזל ביים ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס; ער האָט זיך אפילו דורכגעשריבן מיטן גרינדער פון פּאָליטישן ציוניזם, און מיר ברענגען דאָ אַ פּאָטאָסטאַט פון אַ בריוו צו אים פון דר. הערצל אין יאָר 1898.

פון אַ שיינער משפחה איז אונזער לאַנדסמאַן יחיאל ערליך. די גזע ערליך ציט זיך פון דער מאַמעס צד ביז דעם רבי׳ן ר׳ פישעלע פון סטריקאָוו, ר׳ פישעלע שאַפּירא. יחיאל ערליכס מאַמע, מלכה־חנה, איז געווען אַ טאָכטער פון ר׳ אברהם פראָמאַן, וועמען די ברעזשינער אידן האָבן גערופן ר׳ אברהם וואַרשעווער. ער האָט אויך געהאַט אַ זון, ר׳ יצחק פראָמאַן.

ר׳ אברהם פראָמאַן איז געווען אַן איידעם פון ר׳ משה שאַפּירא. ברעזשינער אידן האָבן אים גערופן: משה ר׳ יאַנקלס. ר׳ יאַנקל שאַפּירא איז געווען דער איין־און־איינציקער זון פון ר׳ פישעלע שאַפּירא — דעם סטריקאָווער רבי. יחיאל ערליכס טאַטע האָט געהייסן שמשון־מיכאל. ער איז געווען אַ זון פון ר׳ יצחק־אליעזר ערליך, וועמען זדונסקע־וואָליער אידן האָבן גערופן: אייזיקל ברעזשניצער (ברעזשניצע ליגט ביי ראַדאָמסק). ר׳ אייזיקל ברעזשניצער איז געווען אַ זון פון זשאטאצינער רב — ר׳ ישראל ערליך, מחבר פון אַ ספר מיט דרושים אויף תהילים. ער האָט געשטאַמט פון פערצן דורות רבנים.

אַ שיינע משפחה זיינען ביי אונז געווען די ראָזענבערגס. אליהו ראָזענבערג, אַ שניט־סוחר, בעסער באַקאַנט אַלס עליע צפורה רחל׳ס, איז געווען כל ימיו אַן אַלעקסאַנדערער חסיד. דער פרי־פאַר׳יתומ׳טער עליע, אַן אָפּשטאַמיקער פון רבני׳שן יחוס, האָט זיך דערצויגן ביי זיין מומען צפורה־רחל. טאַקע דערפון שטאַמט זיין נאָמען. צוזאַמען מיט זיין פרוי דבורה, בעסער באַקאַנט אַלס די עליעטע, האָט ער דערצויגן אַ גרויסע משפחה. זייערע צוויי זין זיינען געווען גוט באַקאַנט צווישן אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע. פייוול, דער עלטסטער זון, האָט געלעבט און איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק. דער אינגסטער זון, מיכאל, איז געשטאָרבן אין קאַליפאָרניע די מערסטע פון אליהו ראָזענבערגס אייניקלעך געפינען זיך אין אַמעריקע און אין ישראל. איינער פון זיי, אברהם ראָזענבערג, איז זייער אַקטיוו אין דער ברעזשינער סאָסייעטי אין ניו־יאָרק און האָט גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין צוגרייטן אונזער יזכור־בוך.

אייגעלע די בעקערין איז געווען די איינציקע טאָכטער פון דער פאַרמעגלעכער רודע לאה די בעקערין. איינער פון אירע ברידער איז געווען חאַצקל ניימאַן. איר מאַן, הערשל פאָגל, אַ בעל מלאכה, איז געווען אַ איד אַ חסיד, אַן איידעלער מענטש, און איינער פון די געציילטע, אין יענער צייט, אין וועמענס שטוב עס איז אַריינגעקומען אַ טעגלעכע צייטונג. זייערע קינדער האָבן געקראָגן אַ גוטע אידישע און וועלטלעכע דערציאונג. זייערע אייניקלעך געפינען זיך אין אַמעריקע און אין ישראל. איינער פון זיי איז דער גוט־באַקאַנטער געזעלשאַפטלעכער טוער אָרן פאָגל אין ישראל.

איך זע פאַר מיר די שיינע געשטאַלט פון אלעזר שעפּס, אַ רב׳ס אַ זון. ער האָט געפירט אַ שענק אין דער אַפּטייק־גאַס. ער איז געווען פון הויכן וואוקס, האָט זיך אויסגעטיילט מיט זיין געל־ווייסער באָרד. ער איז געווען אַן אַלעקסאַנדערער חסיד.

„Erez Israel"
Bureau
des
Zionisten-Congresses.

„ארץ ישראל"
ועד הפועל
של
הקונגרס הציוני

Telephon Nr. 14.100.

Wien, am 7. Sept. 1899

Nr.

IX., Türkenstrasse Nr. 9.

Für Ihre freundlichen Anregungen, die ich gebührend zur Kenntnis genommen habe, sage ich Ihnen meinen besten Dank.

Hochachtungsvoll,
mit Zionsgruss

Herzl

Sehr geehrter Herr Gesinnungsgenosse

Wohlg.

Herrn L. Hendrikowski,

Brzezin

א פאָטאָסטאַט פון הערצל־בריוו צו ה׳ ל. הענדריקאָווסקי

ער האָט געהאַט צוויי זין, יוסף און וואָלף, זיין זון וואָלף איז געווען דער שווער פון אונזער באַקאַנטן בזשעזשינער לאַנדסמאַן יחיאל ערליך, וועלכער איז מיטבאַטייליקט אין דעם יזכור־בוך.

גוט באַקאַנט זיינען געווען די צוויי ברידער אברהם יצחק און יעקב יוסף גאַרבער. פון אברהם יצחק גאַרבערס זעקס זין זיינען דריי געווען רבנים אין די אַרומיקע שטעטלעך. זיין אינגסטער זון, אהרן זעלין, איז אַ חשוב׳ער מיטגליד פון אונזער ברעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט.

איך זע פאַר מיר די משפחה משה אהרן שוואוב. איך דער־מאָן זיך זיינע זין, דעם עלטערן יחזקאל און מיין חדר־חבר, וועמען איך האָב מיטגענומען מיט מיר אין דער ישיבה אין לאָמזשע. ער האָט אָבער שטאַרק געבענקט נאָך זיין וואַרעמער היים און איז אינמיטן זמן אַהיימגעפאָרן.

איך געדענק נאָך די גבאים פון אונזער חברה קדישא: אברהם ישעיה גרויסמאַן, אַ הויכער, שטאָלצער איד; יודל מעלער, האָט געהאַט אַ מעל־געשעפט; אברהם־פסח, אבא־הערש וואַטע־מאַכער, זכריה טאַנדייטער.

אברהם ישעיה גרויסמאַן איז געווען אַ ראָספּשער חסיד. באַקאַנט זיינען געווען זיינע זין: הערש, עמנואל־אייזיק, איטשע און ירמיהו. צווישן זיי האָט זיך אויסגעצייכנט עמנואל־אייזיק, וועלכער איז געווען איינער פון די גרויסע מאַגאַזינערן אין ברעזשין. ער האָט שפּעטער עמיגרירט מיט זיין משפחה קיין אַמעריקע. זיין זון, דוד, איז גוט באַקאַנט צווישן אונזערע לאַנדס־לייט.

מיר האָבן געהאַט אַ פיינע „חברה חייטים", וואו עס האָבן זיך צונויפגעזאַמלט די פרומע בעלי־מלאכה׳ס, די שניידער פון אונזער שטעטל. בראש פון דער „חברה חייטים" איז געשטאַנען זכריה טאַנדייטער. איך געדענק, ווי די „חברה חייטים" האָט געלאָזט שרייבן אַ ספר תורה און האָט געפּראָוועט אַ גרויסן יום־טוב. איך דערמאָן זיך פון די אינגסטע יאָרן מיינע, ווי מען האָט די ספר תורה געטראָגן מיט גרויס פּאַראַד איבער די גאַסן פון שטעטל און געפירט אין שול אַריין. עס איז געווען אַ מאַרש מיט שטורקאַצן, מיט מוזיק. דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך באַ־טייליקט אין דער שמחה.

זייער פאַרצווייגטע משפחות זיינען געווען די אָנגעזעענע פאַמיליעס דימאַנט, פונט, גאָטליב.

דערמאָן איך זיך אויך אונזערע כלי־זמרים. יאַנקל קורדעלאַס דער קלעזמער האָט געהאַט אַ גאַנצע געשיכטע. ער האָט זיך באַ־טייליקט אין דער פּוילישער „פּאָווסטאַניע" פון 1863, און די פּאָליאַקן האָבן אים דערפאַר שטאַרק געשאָנעוועט. ער פלעגט דערציילן אַ מעשה נורא: די רוסן האָבן אים שוין געהאַט געפירט צו דער תליה נאָכדעם, ווי זיי האָבן אים געכאַפּט אַלס אַ „פּאָוו־סטאַניעץ". האָט ער אין דער לעצטער רגע זיך געבעטן ביי זיי, אַז זיי זאָלן אים לאָזן שפּילן אויף זיין פידעלע, איידער ער דאַרף זיך געזעגענען מיט זיין יונג לעבן. זיי האָבן אים דערלויבט. און ער האָט גענומען אויסשפּילן אויף זיין פידעלע אַזעלכע זיסע, האַרציקע תפילות, אַז אַפילו דער ברוטאַלער קאָזאַק, דער אָפיציר, איז שטאַרק גערירט געוואָרן, און האָט אים דערפאַר געשאָנקען דאָס לעבן. יאַנקל קורדעלאַס האָט די מעשה דערציילט אַלעמען אַלע זיינע יאָרן. צווישן די פּאָליאַקן איז ער געווען פאַרשריבן אַלס אַ „פּאָווסטאַניעץ" פון 1863. און ווען ער איז געשטאָרבן, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען אַראָפּגעקומען פון לאָדזש

משה׳ל חזן וואָס האָט גע׳שמ׳ט מיט זיין נגינה אַ בער גאַנץ פּוילן. (דאָס בילד איז גענומען געוואָרן ווען משה׳ל איז געווען אַ גאַסט אין אַמעריקע אין יאָר 1925).

הויכע מיליטערישע פאָרשטייער צו זיין לוויה. זיי האָבן געלייגט אַ קראַנץ אויף זיין קבר. פּאָליאַקן האָבן ביים אָפענעם קבר גע־האַלטן פּאַטריאָטישע רעדעס און אָפּגעגעבן כבוד יאַנקלען דעם קלעזמער.

אַן אַנדערער באַקאַנטער קלעזמער אין אונזער שטעטל איז געווען פישעלע. ער איז אַוועק אין דער צאַרישער אַרמיי און איז דאָרט געוואָרן אַ קאַפּעלמייסטער. איך געדענק ווי פישעלע קלעזמער איז געקומען אין אונזער שטעטל אַלס אַ גאַסט און האָט מיט גרויס שטאָלץ געטראָגן אַן אָפיצירן־אוניפאָרם.

אַ דריטער קלעזמער האָט געהייסן דוד הערש. ער האָט געשפּילט אויפן באַס. געווען נאָך אַ פערטער קלעזמער, וועמענס נאָמען איך געדענק שוין ניט. זאַלבעפערט זיינען זיי געווען די קאַפּעלע פון אונזער שטעטל.

איך וויל דערמאָנען די משפחה פראָמאַן. איינער פון זיי — יצחק איילשלעגער האָט מען אים גערופן — האָט געהאַט אַ זון, עזריאל. די משפחה האָט פאַרנומען אַ חשוב אָרט אין אונזער שטעטל.

ווייטער געדענק איך משה־מאיר גוטקינד׳ן מיט זיין פרוי, די שוואַרצע שרה, און זייערע זין אברהם־יצחק און איטשע־מאיר, באַקאַנטע גערער חסידים.

באַקאַנט אין אונזער שטעטל איז געווען די משפחה פון אשר׳ל גאַרבער. ער האָט געהאַט צוויי זין, אהרן און דוד מלך. צוויי קינדער פון דוד מלכ׳ן האָבן זיך געראַטעוועט פון די נאַצישע קאָנצענטראַציע־לאַגערן. זיין טאָכטער רעגינע געפינט זיך איצט אין ישראל, און זיין זון, אשר, וואוינט אין שטאָקהאָלם, שוועדן.

איך געדענק די משפחה פון אברהם־נחום פּעטריקאָווסקי, מיט זיין זון טוביה. אַ זון פון טוביה׳ן, הערי פּיטערס, איז געווען סעקרעטאַר פון אונזער בזשעזשינער סאָסייעטי און איז ניט לאַנג צוריק געשטאָרבן.

איך וויל דערמאָנען יוסף אשר קאָרנבלומ׳ען, דעם איידעם פון דער אַלמנה גאַלע, וועמענס ברודער איז אַוועקגעפאָרן פון

ברעזשין אין די מרחקים און איז מגולגל געוואָרן אַלס טערקי־שער פּאַשאַ. (אַ באַזונדערער אַרטיקל וועגן אים איז געדרוקט אין אונזער יזכור־בוך). יוסף־אשר קאָרענבלומ׳ס קינדער זיינען געשטאָרבן אין קאַליפאָרניע. צוויי אייניקלעך זיינען לעבן געבליבן און וואוינען איינער אין ישראל און איינער אין אויסטראַליע.

אין שטעטל איז געווען באַקאַנט די משפחה פון דוד׳ל גאַר־בער, מיט זיינע זין מענדל און נח. נח׳ס זון, הערשל, געפינט זיך איצט אין אַמעריקע.

צו די פּראָמינענטע משפחות זיינען געווען פאַררעכנט קלמן ראָזענבערג מיט זיינע זין: אברהם, אהרן, משה און מיין חבר אין חדר, יוסף. יוספ׳ס טאָכטער האָט זיך געראַטעוועט פון נאַצי־גיהנום און געפינט זיך איצט אין אַמעריקע.

אַן אָנגעזעענער איד אין שטעטל איז געווען יודל סופר, אַ גערער חסיד. מיר האָבן אים באַטראַכט פאַר איינעם פון די חשוב׳סטע אידן ביי אונז.

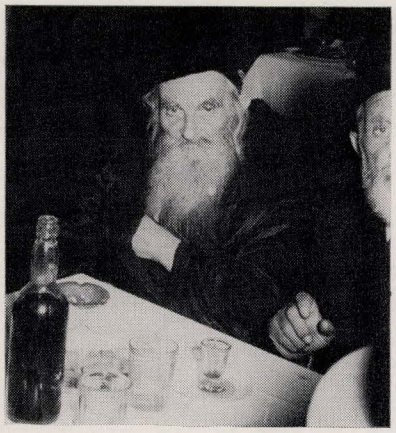

יוזיפ לוקעכבעקער, וועלכער איז עולה געווען קיין ישראל און איז דאָרט געשטאָרבן.

איך געדענק די מאַגאַזינערן פון מיין דור. די וויכטיקסטע און די גאָר געהויבענע, וואָס האָבן פאַרנומען דעם פּראָמינענטסטן פּלאַץ, זיינען געווען די צוויי שוואָגערס משה־אהרן שאָטענבערג און עמנואל זיגמאַנטאָוויטש, ביידע געוועזענע שניידער־אינגלעך. ווען איך בין געווען אַ חדר־אינגל און האָב געלערנט ביי יאַנקעלע מלמד, פלעג איך דורכגיין דורכן הויף, וואו שאָטענבערג׳ס פאָטער — זיין נאָמען איז, דאַכט זיך, געווען איטשע־בער — האָט געהאַט זיין וואַרשטאַט. עמנואל זיגמאַנטאָוויטש האָט דעמאָלט ביי אים געאַרבעט. די צוויי שניידער־אינגלעך האָבן זיך דערנאָך אַזוי אַרויפגעאַרבעט, אַז זייערע נעמען אַלס גרויסע מאַגאַזינערן און ערלעכע מענטשן זיינען באַרימט געוואָרן אין גאַנץ פּוילן און רוסלאַנד. גאָר אַ סך האָבן זיי געהאָלפן פינאַנסירן אַנדערע קלענערע מאַגאַזינערן. כאָטש זיי זיינען געווען גרויסע גבירים, האָבן זיי זיך געפירט דעמאָקראַטיש און זיך געהאַלטן פריינטלעך מיט אַלעמען. אין ערשטן וועלט־קריג האָבן זיי אַריבערגעפירט אַ טייל פון זייערע געשעפטן אין רוסלאַנד. ביידע זיינען דער־

דער אַלטער פוקס וואָס האָט
מיט זיינע וויצן און המצאות
אַרויסגערופן געלעכטער ביים שטעטל.

מאָרדעט געוואָרן בעת׳ן בירגער־קריג אין רוסלאַנד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. זיי האָבן אין ברעזשין זיך שטאַרק אָנ־געזען אין קהילה־לעבן.

ווען די שניידער־אינדוסטריע אין אונזער שטעטל איז גע־וואַקסן, האָבן זיך באַוויזן אַזעלכע נעמען ווי, יחיאל־משה גאָטליב, חיים־בער דימאַנט, פּרץ יאַקובאָוויטש, ראָמאַן ווינטער און זיינע ברידער, ווי אויך קלענערע מאַגאַזינערן — מאיר האָרן, פּסח גרינשפּאַן, דוד בענקל, די ברידער סולקאָוויטש, פּרץ מיזעס (איידעם פון ישראל׳קע סולקאָוויטש). מאיר האָרנ׳ס זין זיינען געווען לוזער און לעמל. לוזער האָרן איז געווען דער סעקרעטאַר פון אונזער רעליף־קאָמיטעט במשך פון אַ סך יאָרן. ער איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק מיט עטלעכע יאָר צוריק. לעמל האָרן, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין ארץ ישראל, איז דאָרט געווען דער פּרעזידענט פון הילפס־קאָמיטעט פון די ברעזשינער לאַנדסלייט און האָט אַוועקגעגעבן אַ סך מי און געלט, העלפנדיק די לאַנדס־לייט אין ארץ ישראל. ער איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק. זיין פרוי בלומע מיט אירע דריי טעכטער און אַ זון געפינען זיך אין ישראל.

אַ באַזונדער אָרט האָבן פאַרנומען די באַשטעלטע שניידער. זיי האָבן געמאַכט די זייער פיינע מלבושים. צווישן זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט שמואל בענקאָווער און זיין זון יחזקאל; די צוויי ברידער סוסעקס און דער גריצער שניידער. זיי האָבן זיך גע־האַלטן ווייט פון די אַנדערע שניידער. זיי האָבן זיך באַטראַכט פאַר קינסטלער אין זייער פאַך.

אַ נייע דערשיינונג איז געווען אין ברעזשין דאָס מאָדערנע גרויסשטאָטישע גאַלאַנטעריע־געשעפט פון פיינע מענער־העמ־דער, קאַפּעלושן, קראַוואַטן, וואָס די ניי־צוגעקומענע פון רוס־לאַנד האָבן אָנגעהויבן טראָגן.

***

צום סוף וויל איך באַמערקן, אַז איך שרייב וועגן דעם אַלעם פון מיין זכרון. און עס קאָן זיין, אַז איך האָב עטלעכע וויכטיקע משפחות דורכגעלאָזן. וויל איך זיך דאָ אַנטשולדיקן. מיין כוונה איז געווען צו דערמאָנען אַלעמען און פאַראייביקן אַלע אידן פון מיין דור, וועלכע איך האָב געקענט אין מיין געבורט־שטעטל, און וועמענס הייליקן אָנדענק איך טראָג אין מיין האַרצן ביזן היינטיקן טאָג.

ב.

אונזערע מלמדים

אונזער שטעטל, פונקט ווי די אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, איז איצט חרוב. אידיש לעבן פון דורות איז אויס־געוואָרצלט געוואָרן. די רוצחים האָבן אַפילו די קברים פון אונזערע עלטערן צעשטערט און געשענדעט זייער הייליקן אָנדענק. מיט די מצבות האָט מען די טראָטואַרן און גאַסן ברוקירט, כדי די שמוציקע פיס זאָלן אויף זיי טרעטן און טראַמפּלען... מיט סאַדיסטישער הנאה האָבן זיי געטראָטן אויף די אותיות פון די ברוקירטע מצבות, כדי אויף אַזאַ אופן צו שענדן די אידישע אותיות און גלייכצייטיק דעם אָנדענק פון די געוועזענע דורות...

איז איצט מיין כוונה, אין אָנגעזיכט פון גרויסן חורבן, צו פאַרצייכענען דאָס גייסטיקע לעבן פון אונזער שטעטל, פון מיין דור אין ענין פון חינוך. ווי ווייט מיין זכרון וועט מיר דינען וועל איך פּרואוון שילדערן די רעליגיעזע דערציאונגס־אינסטי־טוציע — די חדרים און זייערע מלמדים. מיט טיפן דרך־ארץ דערמאָן איך די דאָזיקע מלמדים, כאָטש דאָ און דאָרט איז מיין שילדערונג עטוואָס שטיפעריש.

די חדרים האָבן זיך איינגעטיילט אין דריי קאַטעגאָריעס: א) דרדקי פון א״ב ביז חומש. ב) אַביסל תנ״ך און אַביסל גמרא. ג) גמרא־חדרים.

יאַנקעלע מלמד

צווישן די דרדקי־מלמדים האָט דעם ערשטן אָרט פאַרנומען יאַנקעלע מלמד. די גרעסטע צאָל תלמידים, וואָס זיינען ביי אים געגאַנגען אין חדר, זיינען געווען באַלעבאַטישע און חסידישע קינדער. ער אַליין, דאָס הייסט יאַנקעלע, איז געווען קליין אין וואוקס, דערפאַר האָט מען אים מן הסתם גערופן — יאַנקעלע. אַ האַרציקער, גוטמוטיקער מענטש. ער האָט פאַרמאָגט אַ גע־וואַלטיקע ליבע צו קליינע קינדער. ער האָט דערוועקט אַ חשק ביי קליינוואַרג אַריינצוקוקן אין סידור׳ל דורך דעם וואָס ער האָט זיי צוגעזאָגט, אַז ער וועט זיי דערלויבן זיך שפּילן מיט זיין ביינערנעם טייטל. אַ וואוילער, שטילער איד געווען. די פון מיין דור, וואָס געדענקען אים, דערציילן וועגן אים מיט דרך־ארץ און ליבע.

אברהם־משה

דער צווייטער פון דער ערשטער קאַטעגאָריע מלמדים איז געווען אברהם־משה. אַ הויכער אין וואוקס, מיט אַ ווייסער באָרד און אַ שטרענג פּנים. זיינע מעטאָדן פון ווירקן אויף די קינדער זיינען געווען פונקט דער היפוך פון יאַנקעלעס. ער פלעגט ווירקן אויף קליינוואַרג דורך דעם וואָס ער פלעגט אויף זיי אָנוואַרפן אַ מורא און אַ פּחד. אין אַ מאָמענט פון כעס פלעגט ער כאַפּן דאָס ברויט־מעסער און סטראַשען קליינוואַרג, אַז ער

אַ קלאַס פונעם חדר „יסוד התורה״ מיטן לערער יהודה פוקס

וועט זיך די באָרד אָפּשניידן, אויב זיי וועלן ניט לערנען און געדענקען וואָס זיי לערנען. אָדער ער פלעגט צולויפן צום ליימענעם אויוון, וועלכער האָט זיך געפונען אין מיטן שטוב און געוואַלדעווען, אַז ער גייט איינוואַרפן דעם אויוון, אָדער גאָר אָנוואַרפן אַ שרעקלעכע מורא אויף די קליינע תלמידים דורך דעם וואָס ער האָט זיי געוואָרנט, אַז ער וועט מיטן ברויט־מעסער שעכטן זיין ווייב, אויב זיי וועלן ניט אַוועקוואַרפן די נאַרישקייטן און זאָגן בעסער אַ שייטל עברי.

כאָטש פון אויבנאויף שאַפט זיך דער איינדרוק פון אָט דעם מלמד און זיין אופן פון ווירקן אויף חברה־קליינוואַרג פון גאָרניט קיין סימפּאַטישן מענטשן, האָט ער דאָך איבערגעלאָזן זיין חותם אויף אונזער דור און געווען צווישן די מדריכים, וואָס האָבן אַריינגעפירט דאָס קליינע קינד אין דער וועלט פון אידיש־קייט אויף זיין טשיקאַווען אופן און לויט אַ געוויסן פּעדאַגאָגישן נוסח פון יענער צייט, וואָס קוקט אונז היינט אויס מאָדנע.

שלמה פּרץ און לאָזער

די אַנדערע צוויי חדרים, פון שלמה פּרץ און לאָזער מלמד, זיינען שוין געשטאַנען אויף אַ העכערער מדרגה. די גרעסטע צאָל תלמידים פון אָט די חדרים זיינען געווען פון חסידיש־נגידישע עלטערן. פון די צוויי האָט זיך לאָזער מלמד באַזונ־דערס אויסגעצייכנט. ער האָט זיך באַרימט געמאַכט דורך דעם, וואָס ער האָט די קינדער צוגעגרייט מיט גוט־איינגעשטודירטע חומש־סעודות. די דאָזיקע סעודות האָבן פאַרנומען אַ גאָר חשוב אָרט אין זיין לימוד, פונקט ווי ביי אונז דאָ אין אַמעריקע די בר־מצוה־פּאַרטיס. די סעודה איז דורכגעפירט געוואָרן מיט אַ צערעמאָניאַל, וואָס איז וואָכן פריער געגרייט געוואָרן. דער חומש־בחור, אויסגעפּוצט אין אַ ספּעציעל־אויפגענייט זיידן קאַפּאָ־

טעלע און סאַמעטן היטעלע, האָט זיך פאַר דער גרויסער געלעגנ־הייט צוגעגרייט מיט אַ גוט־רעפּעטירטער דרשה. דער דאָזיקער צערעמאָניאַל איז דורכגעפירט געוואָרן אויף אַ טעאַטראַלישן אופן. דאָס בחור׳ל האָט געהאַט אַ מיטשפּילער אַ צווייטן אינגל, וואָס האָט ביי אים געפרעגט: וואָס לערנסטו, אינגעלע? און דאָס חומש־בחור׳ל האָט געענטפערט: חומש. וואָס איז דער טייטש חומש? — פרעגט דער מיטשפּילער־אינגל און דער ענטפער קומט: פינף. וואָס מיינט פינף? — און דער ענטפער: פינף ספרים האָט די תורה: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר און דברים. און דאַן צעלאָזט זיך דער בחור מיט זיין צוגעגרייטער דרשה און מיט דעם באַרימטן פּסוק — אני...

דער עולם אַרום די טישן האָט זיך געלאָזט וואוילגיין. טאַטע־מאַמע האָבן אָנגעקוואָלן פון גרויס נחת. לאָזער איז געשטאַנען מיט אַ געמיש פון שרעק און פרייד. ער האָט זיך געשראָקן, אַז דער קליינער בחור זאָל ניט פּלוצים צעטומלט ווערן און זיך פאַרפלאָנטערן אָדער גאָר זיך צעוויינען און דערמיט קאַליע מאַכן זיין רעפּוטאַציע. אָבער לאָזער האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע הנאה ווען אַלץ איז געגאַנגען גלאַטיק און די אַרבעט פון וואָכן־לאַנג איז ניט געווען אַרויסגעוואָרפן...

נאָך די פיר דרדקי־מלמדים קומט די צווייטע קאַטעגאָריע פון חדרים. פּונקט ווי די ערשטע חדרים, האָט יעדער געהאַט זיין נוסח און זיין מעטאָד פון לערנען — אַזוי אויך די צווייטע.

הערשל ליטוואַק

הערשל ליטוואַק, אַ הויכער, מיט אַ שוואַרצער באָרד, שוין באַזילבערט. אַ וואוילער מענטש. מיט ליבשאַפט האָט ער זיך באַצויגן צו די קינדער. ווען אַ תלמיד האָט זיך אויסגעצייכנט אין לערנען, האָט ער אים אַרויסגעשטעלט אַלס מוסטער, און אים דערלאַנגט אין האַנט עפּעס פון די זיסקייטן, מיט וועלכע זיין ווייב טעמע פלעגט צוהאַנדלען, ווייל דער קליינער שכר־לימוד איז נאָך ווייט ניט געווען גענוג, אַז אַ מלמד זאָל האָבן דערפון פּרנסה, אַפילו ווען די באַדערפענישן זיינען ווייט געווען פון לוקסוס...

זיין לימוד איז באַשטאַמען פון חומש און רש״י, אַביסל תנ״ך, אַביסל גמרא. זיינע תלמידים רעדן נאָך היינט וועגן אים מיט ליבשאַפט, ווייל ער איז געווען אַ גוטער, האַרציקער מענטש.

איטשע־מאיר מלמד

פּונקט דער היפּוך פון הערשל ליטוואַק איז געווען איטשע־מאיר מלמד. נאָך אַ יונגער מענטש, אָבער אַ קרענקלעכער כעסן. דאָס רוב תלמידים פון באַלעבאַטישן קלאַס. דער לימוד — אַביסל פון אַלץ. ער פלעגט שלאָגן די תלמידים מיט אַ סאַדיסטישן תענוג, ביז ער פלעגט אַוועקפאַלן אין אָנמאַכט. זיין איידעלע פרוי, די טאָכטער פון משה פּאַביאַניצער, פלעגט מיט געוויין אים אַוועקרייסן און אים באַרואיקן. צווישן די ביסלעך פון זיין לימוד האָט פאַרנומען אַ גאָר חשובן פּלאַץ דאָס פּשט׳ל אויף פּסח, וואָס ער האָט אָנגעהויבן חנוכה־צייט. ער האָט ניט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ ביי דעם דאָזיקן פּשט׳ל, וואָס דער בחור האָט באַדאַרפט קאָנען זאָגן אויף פּסח ביים סדר. ס׳איז שוין אַרום פופציק יאָר זינט יענער צייט, אָבער אַ סך פון זיינע תלמידים געדענקען נאָך דאָס באַרימטע פּשט׳ל וואָס ער האָט מיט אַ סך קלעפּ אַריינגע־האַקט אין די קעפּ.

הענעך מלמד

אַ גאַנץ אַנדערער מענטש איז געווען זיין ברודער הענעך. ער האָט פאַרמאָגט אַ פיינעם כאַראַקטער. ער האָט שוין געהאַט מער סיסטעם, מער סדר אין זיין לערנען. ער האָט געהאַלטן פון כלל: ווייניקער קלעפּ און מער לערנען.

גימפּעלע מלמד

גימפּעלע מלמד איז געווען נידעריק אין וואוקס. אַ שטילער, באַשיידענער, גוטמוטיקער מענטש. דער גרעסטער טייל פון זיינע תלמידים איז באַשטאַנען פון באַלעבאַטישע קינדער. דער לימוד, כמעט אין זעלביקן גייסט פון די פריער־דערמאָנטע.

מיט די חדרים פון אָט־די דערמאָנטע צוויי קאַטעגאָריעס האָט זיך כמעט פאַרענדיקט די דערציאונג פון די גרעסטע צאָל תלמידים. אין די אַנדערע חדרים, וואָס זיינען שוין אייגנטלעך געווען חדרים פון אַפילו אַ העכערער מדרגה, איז שוין געגאַנגען אַ גאַנץ אַנדערער עלעמענט.

די דאָזיקע חדרים פון דער דריטער קאַטעגאָריע זיינען שוין באַשטאַנען פון שטרענגע גמרא־מלמדים. דער לימוד איז געווען אַ מער סיסטעמאַטישער און האָט אַריינגעפירט דעם תלמיד אין אַ ברייטערער וועלט פון וויסן. נאַטירלעך, מעסטנדיק מיט די היינטיקע מעטאָדן פון פּעדאַגאָגיק, זיינען נאָך די דאָזיקע חדרים געווען ווייט באַגרענעצט און די תלמידים וואָס האָבן באַוויזן צו פאַרענדיקן די דאָזיקע חדרים זיינען נאָך אַלץ ניט געווען ברייטער, פילזייטיקער ווי דאָס וויסן פון די תלמידים פון די פריערדיקע קאַטעגאָריעס.

דער לוטאָמירסקער

דער לוטאָמירסקער מלמד, כ׳גלויב קוים צי ווער פון זיינע תלמידים געדענקט זיין אמת׳ן נאָמען, ווייל מ׳האָט אים ביי אונז געקענט אַלס דעם לוטאָמירסקער, דער נאָמען פון שטעטל פון וועלכן ער איז געקומען. ער איז געווען אַ הויכער אין וואוקס. זיין גרויסע באָרד האָט שטאַרק אַרומגענומען זיין ערנסט, שטרענג פּנים. זיינע פעדערשטע גרויסע ציינער האָבן צוגעגעבן מער שטרענגקייט צו זיין הדרת־פּנים, וואָס האָט שטאַרק דערמאָנט מיקעל אַנדזשעלאָ׳ס סקולפּטור־ווערק פון משה׳ן. זעלטן האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל אויף זיין פּנים. שטענדיק פאַרטיפט און פאַרטראַכט אין ווייטע רעיונות. זיין לימוד גמרא — שטרענג און ערנסט. אויך אַביסל מהרש״א. דער טיפּ פון תלמידים איז באַשטאַנען פון קינדער פון חסידישע עלטערן, וואָס האָבן געהאַט בדעה פאַרצוזעצן זייער לערנען. זיין כלי־זין איז געווען דער באַרימטער „קאַרזשען״ (אַן איינגעטריקנטער עק פון אַ בהמה), מיט וועלכן ער האָט זיך זעלטן באַנוצט. די תלמידים פלעגן זיך גרויסן מיט דער קליינער צאָל קלעפּ וואָס זיי האָבן געקראָגן פון אָט דעם באַרימטן „קאַרזשען״. דאָס שטעטל פלעגט רעדן,

אַז דער תלמיד וואָס האָט אין משך פון דריי זמנים געקראָגן נישט מער ווי זיבן אַזעלכע „קאַרזשאַנעס", האָט שוין געהערט צו דער מדרגה פון גוטע תלמידים.

דער גלאָוונער

צו די געציילטע גמרא־מלמדים מוז אויך צוגערעכנט ווערן דער גלאָוונער מלמד. ער, פונקט ווי די אַנדערע, האָט זיך געהאַט זיין אינדיווידועלן נוסח און שטייגער. אַז זיין איינפלוס

דער גלאָוונער מלמד

איז געווען ווייטגייענדיק, איז אַ סימן, אַז זיינע תלמידים געדענקען אים און דערציילן וועגן אים מיט גרויס יראת־הכבוד.

צווישן די חדרים, וואָס האָבן אויסגעאיבט אַן איינפלוס אויף די בזשעזשינער יוגנטלעכע, דאַרף אויך זיין חדר פאַרנעמען אַ חשוב אָרט.

לאָזער טאַבאַק

אויף אַ העכערער מדרגה איז געווען דאָס חדר פון לאָזער טאַבאַק. אַ הייזעריקלעך קול. אַ שטרענגער גערער חסיד, וואָס האָט געזוכט משפּיע זיין אויף זיינע תלמידים צו ווערן צוקונפטיקע חסידים פון גערער רבי'ן. כאָטש דאָס רוב פון זיינע תלמידים איז באַשטאַנען פון קינדער, וועמענס עלטערן זיינען גראָד געווען חסידים פון אַנדערע חסידישע הויפן, ווי דער אַלעקסאַנדערער, דער גראָדזשיסקער, פלעגט ער אָבער תמיד מיט געוואַלטיקער התלהבות דערציילן וועגן זיינע איינדרוקן פון גערער רבי'נס טיש. ער איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער טאַבאַק־שמעקער. מיט אַ געוויסער געניטקייט פלעגט ער אַריינפּאַקן אין די נאָז־לעכער אַ גאָר טאַבאַק און דערביי גאָרניט פאַרלירן. מיר, די תלמידים, האָבן דערוואַרט אַ גרויסן, שטאַרקן נאָס, אָבער פאַרענדיקט האָט זיך עס מיט אַ הנאה'דיקן טיפן זיפץ: אַאַה... אַלס רעזולטאַט פון צופיל טאַבאַק־שמעקן האָט ער געהאַט האַלב־אויסגעברענטע וואָנצעס.

מ'האָט ביי אים גוט געלערנט און טאַקע זיך אויסגעלערנט.

אברהם קאַלאָשינער

אברהם קאַלושינער האָט אויך געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון בעסערע מלמדים אין שטאָט. אויך ביי אים איז געגאַנגען דער זעלבער טיפּ פון תלמידים ווי ביי לאָזער טאַבאַק, צוקונפטיקע בית־מדרש בחורים.

משה פאַביאַניצער

ואחרון אחרון חביב. דאָס קליינע חדר פון געציילטע תלמידים פון ר' משה פאַביאַניצער. ניט יעדער איינער האָט געהאַט די זכיה ביי אים צו לערנען. יעדער תלמיד האָט שוין באַדאַרפט אַליין קאָנען לערנען אַ בלאַט גמרא. דאָ האָט מען געלערנט יורה־דעה און חושן משפּט. דאָס רוב תלמידים שוין חתן־בחורים. דעם פאַביאַניצערס אַ תלמיד איז געווען אַ קאַנדידאַט פאַר אַ פיינעם נדן און עטלעכע יאָר קעסט.

די צוויי מענדלס

צווישן די מלמדים פון מיין דור זאָלן אויך דערמאָנט ווערן די צוויי מענדלס. מענדל קאָפּ, — וואָס אַן אמת, איז ניט באַטראַכט געוואָרן פון די בעסערע מלמדים אין אונזער שטעטל, — כאָטש ער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס מלומד. מיט זיינע תלמידים איז ער כידוע געווען שטרענג און אַפילו אַ קליינעם קונדס אָפּגעשטעקט אַ טערעבענץ, אויב יענער האָט זיך פאַרגאַפּעט. שפּעטער האָט ר' מענדל באַטראַכט זיין אייגענע האַנט אויב ער האָט ניט חס־וחלילה דעם קליינעם שטיפער מזיק געווען.

דער צווייטער — מענדל יעזעווער. אים האָט מען שוין אין בזשעזשין באַטראַכט צווישן די בעסערע מלמדים. ער איז געווען אַ גערער חסיד; אַ איד אַ תלמיד־חכם. ס'רוב פון זיינע תלמידים זיינען באַשטאַנען פון חסידיש־באַלעבאַטישע עלטערן, וועלכע ער האָט צוגעגרייט פאַר בית־מדרש. קיין קאַנטשיק האָט ער טאַקע ניט באַנוצט פאַר זיינע שאַרפע גמרא־קעפּלעך, אָבער ער איז געווען אַ גרויסער מקפּיד אין זיין שטייגער לערנען. כ'געדענק אים, פון ניט־הויכן וואוקס, אין די מיטעלע יאָרן און אַן אַסטמאַ־ליידנדיקער. ער פלעגט תמיד רויכערן, מיינענדיק אַז דאָס רויכערן איז אַ תרופה צו זיין כריפּנדיקן, פּלאָגנדיקן הוסט. די סיגאַרעטלעך פלעגט ער אַליין שטאָפּן און רק זיין פאַרנומען.

אָט דאָס זיינען געווען די מלמדים פון אונזער שטעטל, וואָס האָבן געהאַט אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף עטלעכע דורות. נאָטיר־לעך, אין גאַנג פון יאָרן זיינען אָנגעקומען אַנדערע מלמדים מיט נייע מעטאָדן פון לערנען, אָבער מיר פון אונזער דור וועלן מיט טיפן דרך־ארץ געדענקען די דאָזיקע ערשטע לערער אונזערע, וואָס האָבן אונז באַקענט מיט די גייסטיקע ווערטן פון אידנטום. אמת, אויף אַ זייער פרימיטיוון אופן, ווי ס'איז געווען דער נוסח פון אידישער דערציאונג אין יענע יאָרן, אָבער אַ דאַנק זיי האָט עס אין אונז אויפגעוועקט אַ חשק צו אַלגעמיינער בילדונג, זיך צו באַקענען מיט די וועלטלעך־פּראָגרעסיווע און רעוואָלוציאָנערע שטרעמונגען, וואָס האָבן גענומען אַריינשטראָמען אין אונזער געזעלשאַפטלעכן לעבן. די דאָזיקע דערציאונגס־אינסטיטוציע, וועגן וועלכער מיר האָבן דאָ נאָר אָנגעוואָרפן אייניקע בחפּזונ'דיקע פעדער־שטריכן, איז שוין היינט ניטאָ מער אין אונזער שטעטל, פונקט ווי ס'איז שוין אַלץ אָפּגעווישט פון אונזער שטעטל דורך די טייוולאָנישע הענט פון רשעים. וועלן מיר זיי אָבער געדענקען די דאָזיקע גייסטיקע אינסטיטוציעס אונזערע ווי לאַנג ס'וועט קלאַפּן דער פולס פון אַ אידיש פאָלק.

מלך הערשענבערג

בנימין מלמד

לינט איך געדענק מיין טאַטן, איז ער אַלעמאָל געווען אַ גרויסער בטלן אין וועלטלעכע ענינים, און וויפיל מיין מאַמע פלעגט מיט אים טענה׳ן און פרעגן קשיות, האָט ער אַלעמאָל געהאַט פאַר איר גרייט אַ תירוץ: „צוליב וואָס דאַרף מען זיך מקריב זיין? אַז בסך הכל איז די וועלט נאָר אַ „קאָרידאָר", אַ פּרוזדור צו דעם אמת׳ן פּאַלאַץ, וואָס דאָס איז עולם־הבא, אויב מ׳איז איז עס נאָר ווערט!"

באַלד נאָך דער חתונה האָט ער אַריינגעצויגן זיין שוואָגער אין אַ „געשעפט־אונטערנעמונג" — זיי האָבן אָפּגעדרוקט אַ ספר „פּרדס דוד", און ער האָט פאַרלוירן זיין נדן און דעם פעטער דוד׳ס אַ טויזנט רובל.

די מאַמע האָט שנעל איינגעזען, אַז זי מוז זיך איינשפּאַנען און טראָגן דעם עול הפּרנסה אויף אירע שוואַכע אַקסלען. זי האָט זיך גענומען צו פאַרקויפן „לאָטעריע־צעטעלעך". און אַזוי ווי דאָס איז ניט געווען גענוג, האָט זי איינגעשטימט אַריינצונעמען אין אונזער צימער מיט אַ קיך אַן עלטערע, שוואַכזיניקע פרוי, וועלכע איז געווען אַ קרובה פון די רייכע לאַנדסבערגערס פון טאָמאַשאָוו, פאַר וועמען זיי האָבן געצאָלט פינף רובל אַ וואָך, און האָבן אויך געגעבן מיין מאַמען די פּרי־ווילעגיע אָפּצוקויפן די אָפּפאַל פון די וואָל פון זייער פאַבריק, „לייסטן" האָט מען דאָס גערופן. אַז איך דערמאָן זיך נאָך היינט די צרות וואָס מיין אָרעמע מאַמע האָט זיך אָנגעליטן פון דער אַלטיטשקער, שטעלן זיך מיר די האָר אויף! ניט איינמאָל פלעגן די שכנים קומען אונז אָנזאָגן אַ „בשורה", אַז דער אַלטיטשקער האָט זיך פאַרגלוסט אויסצוטאָן זיך אין מיטן גאַס, און עס איז ניט זייער לייכט אָנגעקומען זי צוריק אַריינצוברענגען אין הויז אַריין.

פון צייט צו צייט פלעגט דער טאַטע אַרויסהעלפן אין דער פּרנסה מיט זיין מלמדות. די רייכסטע גבירים פון שטאָט האָבן אים אָנגעבאָטן זייערע זין, די חתן־בחורים, אַז ער זאָל מיט זיי לערנען. מער ווי איין זמן האָט עס קיינמאָל ניט אויסגעהאַלטן, און פיל מאָל דאָס אויך ניט. די מאַמע פלעגט זיך בעטן ביי אים מיט טרערן אין די אויגן: „בנימין! האָב גאָט אין האַרצן! שלאָג זיי ניט! עס איז דאָך אַ שאָד, אַזעלכע פיינע קינדער! זיי זיינען דאָך רייכע קינדער! זייערע עלטערן וועלן דאָך דאָס ניט וועלן ליידן!".

דער טאַטע האָט אָבער געהאַט זיין תירוץ: „איך וועל מיין נשמה ניט פאַרקויפן פאַר די פּאָר רובל! זייערע עלטערן האָבן מיר איבערגעגעבן די שקצים, אַז איך זאָל מיט זיי לערנען תורה! די פּאָר שעה אַ טאָג, וואָס זיינען באַשטימט פאַר דער תורה, וועלן זיי ביי מיר לערנען, ניט אַרויסקוקן אין פעלד אַריין צו די שיקסעס!"

אַזוי שנעל ווי ער האָט פאַרלוירן די תלמידים, האָט ער זיך גענומען שרייבן אַ ספר מיטן נאָמען „שומר אמונים", אָבער ער האָט ניט געקאָנט קריגן קיין שותף מיט געלט, און עס איז קיינמאָל ניט געדרוקט געוואָרן. אַז איך האָב אים אַמאָל געפרעגט: „וואָס שטעלט מיט זיך פאַר דאָס ביכל?" — האָט ער אויף מיר אָנגעשריגן: „שייגאַץ! דאָס איז ניט קיין ביכל! דאָס איז אַ ספר׳ל! עס דערקלערט, ווי וויכטיק עס איז אָפּצוהיטן און נאָכזאָגן יעדן „אמן" ביים דאַווענען". ער האָט דאַן צוגעגעבן: „יעדער „אמן" איז ווערט מער ווי אַ מיליאָן רובל!" איך האָב געוואוסט, אַז איך ריזיקיר מיט כאַפּן אַ פּאַטש אין פּנים, אָבער איך האָב זיך ניט געקאָנט איינהאַלטן און האָב געפרעגט: „פאַרוואָס טוישסטו ניט איין אַ צוויי „אמנ׳ס" פאַר קליינגעלט און גיסט דאָס ניט דער מאַמען אויף שבת צו מאַכן?" די באַק פלאַמט מיר נאָך היינט!...

מיין עלטסטן ברודער, וועלכער איז געווען אַ באַרימטער עילוי (ער האָט שוין צו ניין יאָר געקענט אַ גאַנצע מסכתא פון אויסנווייניק אויף צוריק), האָט ער פאַר׳קנס׳ט צו אַ מיידל מיט אַ הויכער פּלייצע, די טאָכטער פון אַ רייכן בראָנפן־„ברויער" אין גאָזשלין. מיין ברודער איז דאַן אַלט געווען צען יאָר און דאָס מיידל דרייצן יאָר. געקראָגן האָט ער אייביקע קעסט, אַז ער זאָל זיצן און לערנען. צום טאַטנס גליק איז גאָרניט געווען קיין גרענעץ — איין קינד פאַרזאָרגט מיט „עולם הבא"...

די מאַמע האָט געוויינט און געבעטן זיך ביי אים: „בנימין קרוין! ער איז דאָך נאָך אַ קינד!" — אָבער דאָס איינציקע וואָס ער האָט איר נאָכגעגעבן איז געווען, אַז מ׳זאָל וואַרטן מיט דער חתונה אַ זעקס יאָר.

אַזוי ווי קיין נדן פאַר מיין עלטסטער שוועסטער האָט דער טאַטע ניט געהאַט, האָט ער פאַר איר געקראָגן אַ פרומן בחור מיטן נאָמען יוסף צאַלעק, דעם הייזעריקן יהושע׳ס אַ זון. דער בחור איז געווען אינגאַנצן געראָטן אין מיין טאַטן, אי מיט זיין פרומקייט, אי מיט זיין בטלנות. די מאַמע פלעגט זיי רופן: „שווער און איידעם שפּיל".

באַלד נאָך דער חתונה האָט מען דעם יונגען פּאָרל געעפנט אַ שפּייז־קראָם, און זיי האָבן געהאַט צו עסן, ביז זיי האָבן אויפגעגעסן די קראָם...

מ׳האָט גערופן אַן „אסיפה" און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיין שוואָגער זאָל ווערן אַ סופר. ער איז אַוועקגעפאָרן קיין לאָדזש אויף אַ פּאָר חדשים, און איז אַהיים געקומען אַ פאַרטיקער סופר. אַזוי ווי די שטאָט האָט גוט געוואוסט, ווי פרום יוסף איז, האָט גאָרניט לאַנג גענומען, און ער איז געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט. די פרומע אידן זיינען געווען ווייליק צו צאָלן,

פאַר אַ מזוזה צי פאַר תפילין־פרשיות, פינף ביז זעקס מאָל אַזוי־פיל, ווי זיי האָבן געצאָלט אַ צווייטן סופר פאַר דער זעלבער אַרבעט. ער איז אָבער אַלץ קיין גביר ניט געוואָרן, פּשוט דער־פאַר, ווייל ער האָט געמוזט גיין אין מקוה יעדעס מאָל איידער ער האָט אָנגעשריבן אַ „שם".

פּלוצלונג האָט ער באַשלאָסן: ער וויל מער ניט שרייבן! מיין שוועסטער האָט געוויינט און זיך געבעטן ביי אים: „יוסף! טו עס ניט פאַר מיר! אָבער די פיר קינדער, זיי וועלן דאָך חלילה אויסגיין פון הונגער!" — האָט ער איר געגעבן אַן ענטפער, וואָס האָט דערמאָנט אַביסל אָן מיין טאַטנס: „איך וועל מיין נשמה ניט פאַרקויפן! איך בין ניט פרום גענוג צו טאָן אַזאַ הייליקע אַרבעט!

מיין שוועסטער האָט אַריינגענומען אַ ניי־מאַשין און געגייט אונטערוועש פאַר די פאַרמעגלעכע שכנים, און איז אויך איין מאָל אַ וואָך געפאָרן אויף די מערק מיט רעשטן, און האָט פאַר־טריבן דעם וואָלף פון דער טיר... אַ יאָר שפּעטער, האָט ער פּלוצלונג געענדערט זיין באַשלוס, און זיך ווידער גענומען צו דער הייליקער אַרבעט.

אין די מיטל־זעכציקער יאָרן איז מיין טאַטע קראַנק געוואָרן, און אַלע לאָדזשער און וואַרשעווער דאָקטוירים האָבן אים ווייניק געהאָלפן.

איך האָב שוין דעמאָלט חתונה געהאַט און געפירט דאָס זיסוואַרג־געשעפט, וואָס האָט אַמאָל באַלאַנגט צו יצחק לאַנדאָ. אין שטאָט האָט מען מיך פאַררעכנט פאַר אַ שטיקל גביר.

עס איז געווען אַרום זעקס אַזייגער נאָכמיטאָג, ראש חודש שבט, דער צווייטער טאָג אין חודש, איך בין דאַן גראָד געווען שטאַרק באַשעפטיקט אין מיין געוועלב, ווען מיין מוטער איז אַריין מיט פאַרוויינטע אויגן און געזאָגט: „לויף שנעל אַריבער צום טאַטן, ער וויל דיר עפּעס זאָגן!".

איך האָב געפילט, אַז עס האַלט שלעכט, און לויפנדיק אַזוי, האָב איך געטראַכט: וואָס וועט ער זאָגן? — ער וועט געוויס זאָגן: „מלך! זאָלסט געדענקען, אַז די מאַמע בלייבט נעבעך איצט אַליין!"

אַזוי ווי איך בין צוגעקומען צום קראַנקן־בעט, און האָב דערזען מיין טאַטנס פּנים, בין איך געבליבן שטיין פאַרגאַפט — זיינע אויגן האָבן געגלאַנצט, דאָס גאַנצע פּנים האָט גע־שיינט, — זיין גאַנצע האַלטונג האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי ער וואָלט זיך געגרייט צו אַ גרויסער שמחה. זיינע אויסגע־דאַרטע באַקן האָבן געהאַט אַ רויטלעכן קאָליר, וועלכן איך האָב שוין לאַנג ביי אים ניט באַמערקט. ער האָט גענומען מיין האַנט אין זיין אויסגעצערטער אָבער הייסער האַנט, און מיך צוגעצויגן נענטער צו זיך, און געזאָגט: „מלך! זאָלסט קיינמאָל ניט פאַר־געסן אַז דו ביסט אַ איד!"

מיט אַמאָל האָט ער דערהערט, אַז די מאַמע וויינט אין דער צווייטער שטוב, האָט ער אַריינגעשריגן צו איר: „סורטשע! וויין ניט! — די נשמה ליידט פון דעם יסורים, און עס וועט איר זיין שווער זיך צו שיידן פון גוף!"

די מאַמע האָט אויף שנעל אויסגעווישט די אויגן און איז אַריינגעקומען. דער טאַטע האָט זי צוגערופן און געזאָגט: „סורטשע! איך גאַראַנטיר דיר, אַז עס וועט דיר נאָך זיין אַזוי גוט, אַז מ'וועט נאָך דאַרפן אָנקלינגען ביי דיין טיר..."

איך בין דאַן געווען זיכער, אַז דאָס רעדט דער פיבער אַרויס פון מיין טאַטן. איך האָב געטראַכט ביי זיך: דאָס גאַנצע לעבן האָט זי זיך געמאַטערט, און ניט געהאַט קיין פּרנסה, און איצט וועט זי מיט אַמאָל באַגליקט ווערן... איך מוז אָבער איצט זאָגן: דעם טאַטנס ווערטער זיינען מקויים געוואָרן גאַנצע הונדערט פּראָצענט. די מאַמע האָט שפּעטער אַ צווייט מאָל חתונה געהאַט מיט אירס אַ פעטער, דעם וואַרשעווער רב פּערל־מוטער, און זי האָט אירע לעצטע פּאָר יאָר געלעבט ווי אַ קעניגין.

דאַן אָבער, האָבן דעם טאַטנס ווערטער ביי מיר געקלונגען זייער ווילד. פּלוצלונג האָט מיין טאַטע דאַן באַמערקט, אַז זיינס אַן אייניקל, וועלכער איז געווען אַ כהן, איז געשטאַנען נעבן בעט, האָט ער אַ געשריי געטאָן צו אים: „משה'לע! וואָס טוסטו דאָ? ביסט דאָך אַ כהן! גיי שוין אַרויס, און קום ניט צוריק! דו לויף בעסער אַרויף צו דער מומע רעכיל און זאָג איר, אַז זי זאָל גלייך אַהער קומען און מיטברענגען אַלע קינדער פון גרעסטן ביז דעם קלענסטן". שפּעטער האָב איך אויסגעפונען, צוליב וואָס ער האָט זיי געדאַרפט: אַזוי ווי זיין ברודער יעקל איז געשטאָרבן אין רוסלאַנד און ער האָט איבערגעלאָזט דאָ אין בזשעזשין אַ באַצאָלטע קרקע, וועלכע דער טאַטע האָט געזאָלט פאַרנעמען, ווייל ער, אַז אַלע קינדער און די מומע זאָלן אים געבן די האַנט, אַז זיי זיינען אים מוחל, און גיבן אים רשות צו דער קרקע. אַזוי שנעל ווי זיי האָבן דערפילט זיין פאַרלאַנג, האָט ער לייכטער אָפּגעאָטעמט, און אַ זאָג געטאָן צו זכריהו טאָנדייטער, דעם גבאי פון דער חברה קדישא: „זכריהו, שעם דיך ניט, נאָר טו וואָס מ'דאַרף. דו פאַרגעס, אַז דו ביסט געווען מיין תלמיד, זעסט דאָך ווי עס האַלט! און איך וואָלט געוואָלט פאַרטיק ווערן איידער עס ווערט אויס ראש חודש!"

מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ און ציטערנדיקע פינגער (גאָר־ניט ווי זיין שטייגער) האָט זכריהו צוגעלייגט אַ פעדער צו זיין געוועזענעם רבי'נס נאָז, און אָנגעהויבן זאָגן מיט אים ווידוי. דער טאַטע האָט נאָכגעזאָגט יעדעס וואָרט, און ווען עס איז געקומען צו דעם וואָרט „אחד", האָט מיין טאַטע אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה...

שענער שטאַרבן קאָן, דאַכט זיך, קיין קעניג אויך זיך ניט ווינטשן.

אהרן מענדעלעוויטש (תל־אביב)

צוויי משפחות

(אַ בזשעזשינער פאַמיליען־כראָניק)

די טאַטע־מאַמע פון די צוויי גרויסע און פאַרצווייגטע בזשעזשינער משפחות, האַל־בערשטאַדט און מענדעלעוויטש, זיינען געווען ר׳ משה זונדל גאָלדבערג און זיין פרוי פּערל.

ר׳ משה זונדל גאָלדבערג איז אַליין געווען אַ געבוירענער פון אַמשינאָוו ביי וואַרשע. פּערל גאָלדבערג איז געווען אַ בזשעזשינער געבוירענע. ווי זי האָט געהייסן פון דער היים געדענק איך נישט. איך ווייס נאָר, אַז זי איז געווען משפחה מיט דער בזשעזשינער פאַמיליע, וואָס מען האָט גערופן „די צאָפּניקס״.

פּערל גאָלדבערג איז געבוירן געוואָרן אין בזשעזשין בערך אין יאָר 1815 אָדער 1816. זי איז געשטאָרבן צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט, בערך 1898 אָדער 1899, ווען זי איז אַלט געווען עטלעכע און אַכציק יאָר.

ר׳ משה זונדל גאָלדבערג איז געווען אַ רייכער בעל־הבית אין שטאָט, אַן אָנגעזעענער מענטש, מיט וועמען די רעגירונגס־באַאַמטע האָבן זיך זייער פיל גערעכנט און אָפט געפרעגט זיין מיינונג. מ׳האָט דערציילט אין דער משפחה, אַז מ׳האָט אים אַמאָל איינגעלאַדן קיין פּיעטרקאָוו צום גובערנאַטאָר אויף אַ באַראַטונג, צי מען זאָל מאַכן אין בזשעזשין אַ באַן־סטאַנציע און דורך דאָרט דורכפירן די וואַרשע־ווינער אייזנבאַן־ליניע. דערביי איז געווען אַ באַדינג, אַז בזשעזשין וועט דערפאַר ניט זיין די קרייז־שטאָט. מיט איין וואָרט, אָדער די אייזנבאַן אָדער דער „פּאָוויאַט״. ער האָט אַדורכגעפירט, אַז בזשעזשין זאָל זיין די „פּאָוויאַט״־שטאָט און אַז די אייזנבאַן־סטאַנציע זאָל זיך געפינען אין קאָליושקי און אין ראָגאָוו. זיין געדאַנק איז געווען: ביי אַ „פּאָוויאַט״־פאַרוואַלטונג קען מען דאָך פון צייט צו צייט אָננעמען אַ „פּאָדריאַד״ פון דורכפירן אַ שאָסיי און דאָס גלייכן. אָבער וואָס קען מען פון אַ באַן־סטאַנציע מ׳שטיינס געזאָגט „דערלעבן״.

ווי עס זעט אויס דערפון וואָס מענטשן האָבן דערציילט, האָט ר׳ משה זונדל גאָלדבערג זיך פאַרנומען מיט פאַרשיידענע רעגירונגס־„פּאָדריאַדן״ פון פּלאַסטערן שאָסייען. זיין הויפּט־געשעפט איז אָבער געווען בראָנפן. ער האָט געהאַט און געהאַלטן אין בזשעזשין די „פּראָפּינאַציע״, דאָס הייסט אַ גרויס געשעפט פון הורט־פאַרקויף פון בראָנפן, שפּירט א. אַ. וו. פאַרן גאַנצן קרייז. ער האָט אויך געהאַט אַן איינצל־פאַרקויף פון שאַרפע געטראַנקען. אַזאַ געשעפט איז דעמאָלט געווען פאַרבונדן מיט אַ רעגירונגס־קאָנצעסיע. די קאָנצעסיע האָט ער באַקומען, ווייל ער איז געווען זייער אַן אָנגעזעענער בעל־הבית אין שטאָט און ביי די דעמאָל־טיקע רעגירונגס־באַאַמטע. דאָס געשעפט האָט עקזיסטירט ביז די רוסישע רעגירונג האָט איינגעפירט דעם רעגירונגס־מאָנאָפּאָל אויף בראָנפן, בערך אין יאָר 1897 אָדער 1898. נאָך ר׳ משה־זונדל׳ס טויט איז דאָס געשעפט ווייטער געבליבן ביי זיין משפחה, און צום סוף אין די לעצטע יאָרן האָט דאָס געשעפט געהערט צו מיין פאָטער, פייוול מאיר מענדלעוויטש ע״ה — ר׳ משה־זונדל׳ס ע״ה אַן אייניקל.

ר׳ משה זונדל גאָלדבערג מיט זיין פרוי פּערל, האָבן געהאַט פיר קינדער — פיר טעכטער. צוויי פון די טעכטער זיינען יונג געשטאָרבן, נאָך אין די מיידלשע יאָרן. איינע מיטן נאָמען בלומע איז געשטאָרבן אין וואַרשע, זעט אויס אין אַ שפּיטאָל. די צווייטע מיטן נאָמען לאה איז געשטאָרבן אין בזשעזשין און איז דאָרט געבראַכט געוואָרן צו קבורה. די מאַמע אירע, פּערל גאָלדבערג, האָט זי זייער ליב געהאַט און האָט באַלד נאָך איר געליבטער טאָכטערס טויט, געקויפט ביי דער חברה קדישא אַ קרקע פאַר זיך, לעבן איר טאָכטערס קבר. און טאַקע 45 אָדער 50 יאָר שפּעטער, ווען פּערל איז געשטאָרבן, האָט מען זי באַגראָבן צו־פוסנס איר טאָכטער. לויט איר צוואה האָט מען אויפגעשטעלט איין גרויסע מצבה אויף ביידע קברים.

די איבערגעבליבענע צוויי טעכטער, די עלטערע צירל און די אינגערע טילע, זיינען געווען מיינע באָבעס. צירל האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט פון וואַרשע, און די אינגערע טילע — מיט ר׳ הערשל מענדלעוויטש פון פּאַביאַניץ, וועמען מען האָט אין בזשעזשין גערופן: ר׳ הערשל משה זונדל׳ס.

ר׳ משה זונדל גאָלדבערג האָט געפירט גרויסע געשעפטן. אַ חוץ דער בראָנפן־פּראָפּינאַציע און שאָסיי־פּאָדריאַדן, האָט ער אויך געהאַנדלט מיט וואַלד. ער איז געווען אַ גרויסער גביר און אַ מוצלח.

ר׳ משה זונדל איז געשטאָרבן אין די יאָרן צווישן 1860־1870, דערגרייכנדיק אַן עלטער פון 50 אָדער עטלעכע און פופציק יאָר. גענוי ווייס איך נישט. די עלטער־באָבע מיינע, פּערל גאָלדבערג, וועלכער איך געדענק, האָט נאָכדעם ווי עס איז געשטאָרבן איר מאַן ר׳ משה זונדל, געלעבט נאָך אַ פּאָר צענדליק יאָר אַלס אַן אלמנה. זי האָט שוין מער ניט חתונה געהאַט. איר גאַנץ לעבן האָט זי געווידמעט אירע אייניקלעך און אור־אייניקלעך. זי האָט געגעבן צדקה מיט אַ ברייטער האַנט. אַ סך געלט האָט זי איבער־געשיקט קיין ארץ ישראל צו פאַרשידענע אינסטיטוציעס, ווי מושב־זקנים׳ס און אַנדערע. זי איז געווען אַ גרויסע פאַטריאָטין פון ארץ ישראל און פון דעמאָלטיקן „ישוב״. כמעט די גאַנצע איינקונפט פון איר גרויס הויז אין בזשעזשין, ביים עק פון מאַרק און אַפּטייק־גאַס (רינעק און שוויענטאַ אַנגאַ גאַס) האָט זי פאַרנוצט פאַר די דאָזיקע צוועקן.

פאַר זיך האָט זי כמעט גאָרניט געדאַרפט. ווי איך געדענק,

איז זי אַ גאַנצן טאָג געווען ביי איר איידעם הערשל משה זונדל׳ס מיט זיין פרוי — איר טאָכטער טילע. נאָר אויף ביינאַכט פלעגט זי גיין צו זיך אַהיים שלאָפן. זי האָט געפּלאָנט, זייענדיק אַלט אַכציק יאָר, צו פאָרן קיין ארץ ישראל און זי האָט געוואָלט מיך מיטנעמען מיט זיך. אָבער איר קראַנקהייט און דערנאָך דער טויט האָט צעשטערט אירע פּלענער. און איך אַליין בין געקומען קיין ארץ ישראל, ניט אַלס אַ זעקס־אָדער זיבן־יאָריק אינגל, נאָר מיט 36־37 יאָר שפּעטער, אין יאָר 1933. יעדע נאַכט, איידער פּערל גאָלדבערג איז געגאַנגען שלאָפן, האָט זי אָפּגעטראָטן ביי אונז אין הויז און אויך ביי איר אייניקל מלך האַלבערשטאַדט, בכדי זיך איבערצייגן צי אירע אייניקלעך שלאָפן שוין און ליגן חלילה ניט אָפּגעדעקט.

ביי דער עלטער־באָבע אין וואוינונג זיינען געשטאַנען, צווישן דעם אַלטערטימלעכן מעבל, אַן אייזערנע קאַסע און אַ גלעזערנע „סערוואַנטקע". דאָס איז געווען אַ קליינע שאַפע פון אויבן ביז אונטן פאַרגלאָזט, נאָר די וואַנט איז געווען פון האָלץ. די „סער־וואַנטקע" איז פול געווען מיט טייערע סערוויזן און פאַרשיידענע כלים פון טייערן פּאָרצעלייַ און קרישטאָל. אין די פּאָרצעלייענע טעפּעלעך און אין די קרישטאָלענע שאָלן און בעכערס האָט די עלטער־באָבע געזאַמלט אתרוגים, אין משך פון לאַנגע יאָרן. די אתרוגים, וועלכע זיינען דאָרט געלעגן אין משך פון 20 יאָר, זיינען אַזוי פאַרטריקנט געוואָרן, אַז זיי האָבן אויסגעזען ווי וואָלשענע ניס. דערפאַר ווען מען האָט די „סערוואַנטקע" געעפנט, האָט די גאַנצע וואוינונג געשמעקט מיט אתרוגים.

אין דער צייט צווישן 1880 ביז 1890 איז אין בזשעזשין געבויט געוואָרן די גרויסע שול. דער הויפּט־איניציאַטאָר פון דעם איז געווען מיין זיידע ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט ז״ל. ער איז געשטאָרבן איידער איך בין געבוירן געוואָרן, און מען האָט מיר טאַקע אַ נאָמען געגעבן נאָך מיין זיידן. ער האָט אין דעם פּראָיעקט צו בויען די שול אַריינגעלייגט אַ סך געלט און כוחות.

ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט איז געווען אַ קינד פון אַ שיינער, מיוחס׳דיקער וואַרשעווער פאַמיליע. דער גרינדער פון דער דאָזיקער פאַמיליע איז געווען אַ רב פון דער פּוילישער שטאָט לענטשיץ.

דאָס איז געווען מיט בערך 250 יאָר צוריק, אַרום די יאָרן 1710־1720, ווען אין פּוילן האָט געקיניגט דער מלך אויגוסט דער זאַקסישער. די דעמאָלטיקע אידישע קהילה פון דער זאַקסישער שטאָט האַלבערשטאַדט האָט אויפגענומען פאַר איר רב דעם דערמאָנטן לענטשיצער רב און ער האָט דאַן אָנגענומען דעם פאַמיליע־נאָמען „האַלבערשטאַדט". די דאָזיקע פאַמיליע האָט זיך פאַרשפּרייט איבער פּוילן, גאַליציע, דייטשלאַנד און אונגאַרן. איין צווייג פון דער פאַמיליע, אין גאַליציע, האָט זיך גערופן האַלבערשטאַם. צו דער דאָזיקער משפּחה געהערן אויך די רביים פון דער צאַנזער „דינאַסטיע", וואָס איר גרינדער איז געווען דער חסידישער רבי ר׳ חיים האַלבערשטאַם ז״ל, פון דער גאַליצישער שטאָט צאַנז (דער אויבנדערמאָנטער לענטשיצער און שפּעטער האַלבערשטאַדטער רב ווערט דערמאָנט און באַשריבן אין דער היסטאָרישער דערציילונג אין העברעאיש „יד ושם או סוכן המלך" פון א. צוקערמאַן. די דאָזיקע היסטאָרישע דערציילונג האָב איך געלייענט מיט 45־46 יאָר צוריק).

ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט האָט געהאַנדלט מיט תבואה (ווייץ, קאָרן) און מיט וואַלד. ער האָט געהאַט אַ גרויסן שפּייכלער ביי דער באַן־סטאַנציע אין ראָגאָוו. שפּעטער האָט דער דאָזיקער שפּייכלער געהערט צו זיין עלטסטן זון ר׳ מלך האַלבערשטאַדט, וועלכער איז במשך פון לאַנגע יאָרן געווען בזשעזשינער „דאָזאָר" (אַזוי האָט מען דעמאָלט גערופן אַ מיטגליד פון דער געוויילטער אידישער קהילה־פאַרוואַלטונג). ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט איז געווען אַ תלמיד־חכם. ער האָט געהאַט אַ ספּעציעלן ש״ס אין אַ קליינעם פאָרמאַט, חוץ אַ גרויסן ש״ס פון זעלטענעם דרוק. ווי מיין מאַמע ע״ה, זיין טאָכטער, האָט מיר דערציילט, האָט ער אויף זיינע רייזעס מיטגענומען אַ חוץ דעם טלית און תפילין אויך אַ קליינע גמרא. אויף זיינע רייזעס האָט ער אויך עוסק געווען מיט לערנען תורה.

ער איז געווען אַ חסיד און האָט געדאַוונט אין גערער שטיבל. אַמאָל אין אַ יום־טוב, ווען ער איז געקומען אין שטיבל אַריין אין אַ ווייס העמד און אויסגעפּרעסטן שטייפן קראַגן, האָט דער דעמאָלטיקער חברה קדישא גבאי, ר׳ נפתלי הערש, גענומען קאָפּעטש (סאַזשע) פון אַ לאָמפּ און איינגעריכט זיין ווייסן העמד־קראַגן. פון דעמאָלט אָן איז ער אַוועק פון שטיבל און האָט גע־דאַוונט אין בית המדרש.

ווי איך האָב שוין אויבן דערמאָנט, איז ר׳ אהרן האַלבער־שטאַדט געשטאָרבן פריצייטיק און פאַרהעלטניסמעסיק יונג, אין דער צייט ווען מען האָט געבויט די גרויסע שול אין בזשעזשין. מיין מאַמע ע״ה האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט זיך דערביי פאַרקילט, איז קראַנק געוואָרן אויפן האַלז און איז געשטאָרבן. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ גרויסן נגיד אין יענע צייטן. זיינע קינדער ווי אויך די קינדער פון מיין צווייטן זיידן, ר׳ הערשל מענדלעוויטש, האָבן יעדער באַקומען צו צען טויזנט רובל נדן. דאָס איז אין יענע צייטן געווען אַן אָנגעזעענע סומע. אַז דער זיידע ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט איז געשטאָרבן, האָט די חברה קדישא גענומען פאַר דער קבורה זעקס טויזנט רובל, און האָט דערנאָך אין משך פון אַ סך וואָכן געמאַכט סעודה׳לעך.

מיין צווייטער זיידע, ר׳ הערשל מענדלעוויטש, אָדער ווי מען האָט אים בזשעזשין גערופן: ר׳ הערשל משה־זונדל׳ס, איז געווען אַ געבוירענער אין פאַביאַניץ, ביי לאָדזש. ער איז געווען, ווי איך ווייס, אַן איינציקער זון ביי זיינע עלטערן. צווישן זיינע קרובים זיינען אויך געווען די פאַביאַניצער דזיאַלאָשינסקיס.

ר׳ הערשל משה־זונדל׳ס האָט געהאַט זיין גאַנץ לעבן אַ מאַנופאַקטור־געשעפט, אין בזשעזשין האָט עס געהייסן אַ שניט־געשעפט. פון צייט צו צייט האָט ער אויך געהאַנדלט מיט וואַלד, דאָס הייסט: ער האָט געקויפט ביי די אַרומיקע פּריצים אַ שטח וואַלד און אים אויסגעהאַקט, פון די ביימער האָט ער געשניטן ברעטער און זיי פאַרקויפט צו וואַלד־סוחרים אָדער דירעקט צו די, וועלכע האָבן געבויט נייע הייזער. איך געדענק, אַז ווען איך בין אַלט געווען 8 אָדער 9 יאָר, האָבן מיר, ד. ה. אונזער משפּחה און אויך די פאַמיליע פון פעטער ר׳ מלך האַלבערשטאַדט, גע־וואוינט זומער־צייט אין אַזאַ וואַלד, וואָס מיין זיידע ר׳ הערשל האָט געקויפט און אויסגעהאַקט, אַ פּאָר קילאָמעטער נאָך קאָליושקי. עס האָבן דאָרטן געאַרבעט ביים אויסהאַקן דעם וואַלד און זעגן די בוימער אויף ברעטער עטלעכע צענדליק גויים, און מיט זיי האָט אָנגעפירט אַ אידישער וואַלד־שרייבער, דאַכט זיך אַ לאָדזשער איד.

דער זיידע ר׳ הערשל איז געווען זייער אַ פרומער איד. ביי אים אין סאַלאָן איז געשטאַנען אַ גרויסער ספרים־שאַנק, איבער־

ר׳ מלך האַלבערשטאַדט און זיין פרוי גנענדל

פולט מיט ספרים, ש״ס און פוסקים און אַלע מפרשים. ווי איך געדענק, האָט ער אַ חוץ חומש מיט רש״י און אַנדערע מפרשים געלערנט דער עיקר מדרשים און „עין יעקב״. דאָס באַליבטע ספר ביי אים, וואָס איז תמיד געלעגן אויפן פענסטער, כדי ער זאָל שטענדיק, ווען ער האָט געהאַט אַ פרייע מינוט, קענען אַריינקוקן, איז געווען דער „מדרש תנחומא״.

ער האָט אויך געהאַט אַ מנהג, וואָס איז געווען אַ גרויסער חידוש אין יענער צייט, צו דאַווענען, נישט ווי אַלע אַנדערע „אויף אויסנווייניק״, נאָר פון אַ סידור׳ל. איך געדענק, אַז ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד, האָב איך זיך שטענדיק געוואונדערט, פאַרוואָס אַלע דערוואַקסענע מענטשן דאַווענען אויף „אויסנווייניק״, נאָר מיין זיידע דאַווענט פון אַ סידור, אַזוי ווי איך און אַנדערע קינדער, וואָס קענען נאָך נישט די תפילות „אויף אויסנווייניק״. ווען איך האָב אים געפרעגט, פאַרוואָס ער טוט עס, האָט ער מיר גע־ענטפערט, אַז ער האָט מורא, ער זאָל חלילה עפּעס ניט פאַרפעלן ביים דאַווענען אָדער מאַכן אַ גרייז. ער איז געווען אַ גראָדזשיסקער חסיד און האָט געדאַווענט אין גראָדזשיסקער שטיבל. איך פלעג אָפט גיין אַהין מיט אים דאַווענען.

מיין זיידע האָט געהאַט עפּעס אַ סכסוך מיט אַ מלוכה־רעוויזאָר. איך געדענק וועגן דעם ווי אין אַ חלום: ביי אונז אין שטוב האָט דאַן געהערשט אַ שווערע שטימונג. עס האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון אַ פרייטיק־צו־נאַכטס, ווען מיין מאַמע ע״ה האָט אַרויסגענומען פון שענקל, אונטערן שפּיגל, אַ גרויסע סומע געלט און אום שבת גענומען עס צו זיך און איז דערמיט אַוועקגעגאַנגען. ווי מיינע עלטערן האָבן מיר שפּעטער דערציילט, איז עס געווען אַזאַ געשיכטע:

ווי איך האָב שוין אויבן דערמאָנט, האָט מיין פאָטער ע״ה געפירט דעמאָלט (אין די לעצטע יאָרן פאַרן איינפירן אין רוסיש־פוילן דעם מלוכה־מאָנאָפּאָל אויף שאַרפע אַלקאָהאָל־געטראַנקען) אַ גרויס הורט־ און דעטייל־געשעפט פון שאַרפע געטראַנקען און אַ „ראָזלעוויניע״, דאָס הייסט, ער האָט געברענגט דעם שפּירט אין גרויסע אייזערנע פעסער, דירעקט פון די „גאַרזעלניעס״ און פונאַנדערגעגאָסן, געמישט מיט וואַסער, אין קלענערע און גרע־סערע פלעשער. ער האָט פאַרקויפט בראָנפן פון 45/40 פּראָצענט און פאַרשיידענע ליקערן. דאָס געשעפט איז קאָנטראָלירט גע־וואָרן דורך מלוכה־קאָנטראָלערן און רעוויזאָרן. רעוויזאָרן זיינען געווען פאַרשיידענע, מילדע און שטרענגע, צוגעלאָזענע און אַזעלכע וואָס האָבן צו זיך ניט געלאָזט רעדן, מענטשלעכע און אוממענטשלעכע. זיי האָבן זיך שטענדיק געביטן, אַלע מאָל זיינען געקומען אַנדערע. זיי פלעגן שטענדיק קומען פּלוצלונג און מאַכן די קאָנטראָל. מיין פאָטער ע״ה האָט געפירט דאָס געשעפט און דער עיקר די „ראַזלעוויניע״, געגוי לויט די רעגי־רונג־פאָרשריפטן. אַזוי ווי ער איז געווען אַ פרומער איד און האָט אין לעבן קיינמאָל ניט אָפּגעטראָטן אויף אַ האָר פון שולחן ערוך מיט דינים, אַזוי האָט ער ביים פירן זיין „ראַזלעוויניע״ ניט אָפּגעטראָטן חלילה פון די רעגירונגס־פאָרשריפטן. איינמאָל איז געקומען אַ פרישער רעוויזאָר און, ווי מיין מאַמע ע״ה האָט זיך אויסגעדריקט, האָט ער זיך אָנגעהויבן צו „טשעפּען״ און האָט זיך „געדראַפּעט אויף די גלייכע ווענט״. דאָס איז פאָרגעקומען אין דער אָנוועזנהייט פון מיין זיידן ע״ה, ר׳ הערשל משה־זונדל׳ס. דער זיידע האָט דעם רעוויזאָר אויפגעקלערט, ווי די אַרבעט ווערט געטאָן. אָבער דער רעוויזאָר האָט אים געענטפערט זייער גראָב און האָט אים באַליידיקט. דאַן האָט דער זיידע מיינער אים אַראָפּגעלאָזן אַ פּאַטש.

פרעגט שוין גאָרניט וואָס עס האָט זיך שפּעטער אָפּגעטאָן. מיין זיידע האָט געהאַט אַ פּראָצעס אויף זיך אין פּיעטרקאָווער קרייז־געריכט. דעם זיידן האָבן פאַרטיידיקט די בעסטע אַדוואָ־קאַטן. דער פּראָצעס האָט געדויערט אַ לאַנגע צייט און האָט געקאָסט אַ סך געלט, אָבער דער זיידע האָט דעם פּראָצעס גע־וואונען, און דער רעוויזאָר האָט דעם פּאָסטן פאַרלוירן. מיין טאַטע ע״ה פלעגט זאָגן, אַז ס׳איז געווען זייער אַ טייערער פּאַטש, ער האָט געקאָסט פופצן טויזנט רובל.

דער זיידע ר׳ הערשל משה־זונדל׳ס איז געווען אַ פרומער, אָפּגעהיטענער איד. מען האָט אים געקענט פאַר אַ פּשוט׳ן, צוגעלאָזענעם, אָבער גלייכצייטיק אַ שטאָלצן איד, וועלכער איז תמיד באַשטאַנען אויפן זייניקן און האָט עס דורכגעפירט אין לעבן. ער האָט לאַנגע יאָרן געפירט אַ פאַרוויקלטן פּראָצעס מיט דעם ראָגאָווער פּריץ וועגן אַ הויז אין ראָגאָוו, וואָס איז פאַרבליבן בירושה פון עלטער־זיידן, משה־זונדל גאָלדבערג. דאָס הויז האָט געהערט צום עלטער־זיידן און איז געשטאַנען, זעט אויס, אויף דער ערד, וואָס האָט געהערט דער ראָגאָווער געגנט. דער ראָגאָווער פּריץ האָט געטאָן אַלץ צו פאַר׳מיאוס׳ן דעם זיידן זיין אייגנטום־רעכט אויף דעם הויז. ער האָט דאָס הויז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט בערגלעך ערד, אַזוי אַז עס איז כמעט ניט געווען קיין צוטריט צו דעם הויז, קיינער האָט דאָרט ניט געוואָלט וואוינען, און אויב עס האָט זיך שוין יאָ געפונען עמעצער וואָס האָט געדונגען דאָס הויז, האָט ער קיין דירה־געלט ניט געצאָלט. אָבער דער זיידע איז געווען צופרידן דערפון, וואָס צו־להכעיס דעם פּריץ און אים אויף צעפּוקעניש, וואוינט יאָ אין דעם הויז אַ איד.

דער פּריץ האָט פאַרפירט אַ פּראָצעס קעגן מיין זיידן און אַלע אַנדערע יורשים פון עלטער־זיידן ר׳ משה־זונדל און האָט פאַרלאַנגט, אַז זיי זאָלן אַראָפּנעמען דאָס הויז און אָפּרייניקן די ערד. דער פּראָצעס האָט זיך געצויגן לאַנגע יאָרן, איז געפירט געוואָרן דורך גרויסע אַדוואָקאַטן און איז דערגאַנגען ביז צו דער לעצטער אינסטאַנץ, דעם סענאַט אין דעמאָלטיקן פּעטערבורג. דער סענאַט האָט גע׳פּסק׳נט לטובת מיין זיידן ר׳ הערשל, אַז דאָס הויז דאַרף מען ניט אַראָפּנעמען, און אַז דער ראָגאָווער פּריץ דאַרף גאָר פאַר דעם הויז באַצאָלן. דער פּסק־דין איז געווען אויף אַ גרויסער סומע פאַר אַ הויז, וואָס איז כמעט געווען אַ חורבה און איז ממש גאָרניט ווערט געווען. ווען דער אורטייל פון סענאַט אין פּעטערבורג איז אָנגעקומען (איך בין נאָך דאַן געווען אַ קליין אינגל, אָבער כ׳געדענק עס זייער גוט), האָט ער

אַרויסגערופן אַ גרויס פרייד אין דער משפחה. דער זיידע ר׳ הערשל האָט באַלד גענומען דעם פּיעטרקאָווער „קאָמאָרניק״ (געריכט־פּאָליציאַנט) און איז מיט אים אַליין אַוועקגעפאָרן קיין ראָגאָוו אין „הויף״ אַריין. ער האָט דאָרט געמאַכט אַ „זאַיענטשע״ אויפן לעבעדיקן און טויטן אינוועניטאַר, האָט אָפּגעשריבן אַלע פערד, קי, די מאַשינען און אַלץ, וואָס האָט זיך נאָר געפונען אין הויף. ער איז אַהיימגעקומען אַ צופרידענער און האָט געזאָגט, אַז דער ראָגאָווער פריץ וואָלט אַזוי אויך אויסגעפירט דעם אור־טייל פון דעם סענאַט, אָבער ער האָט דעם שונא ישראל געוואָלט אָנלערנען, און דאָס האָט ער מיט דער „זאַיענטשע״ אויסגעפירט.

ווי שוין פריער דערמאָנט, האָט ער געהאַט אַ שניט־געוועלב. דאָס איז געווען זיין געשעפט אין משך פון זיין גאַנצן לעבן, פון נאָך זיין התונה ביז ער איז געשטאָרבן. ביי אים זיינען די פּרייזן געווען פעסטע, דאָס הייסט, אַז ער האָט געזאָגט אַ פּרייז, האָט ער דערנאָך ניט אַראָפּגעלאָזן. אויך האָט ער געהאַט אַ מנהג, וואָס איז געווען אַן אויסנאַם אין יענע צייטן: אַלע געוועלבער זיינען געווען אָפן ביז שפּעט אין דער נאַכט, כמעט ביז האַלבער נאַכט, מיין זיידע האָט אָבער זיין געשעפט געשלאָסן, זומער צי ווינטער, פאַרנאַכט, און נאָכן שליסן דאָס געשעפט איז ער אַוועק אין גראָדזשיסקער שטיבל דאַוונען מנחה־מעריב.

דער הויף נעבן זיין הויז איז געווען שטענדיק פאַרמאַכט אויף „טויער און ריגל״. אויפן הויף האָט ער געהאָדעוועט עטלעכע אינדיקעס אָדער גענז און אַ 20־15 הינער. געגעסן האָט ער נאָר צוויי מאָל אַ טאָג. ער איז געשטאָרבן פון אַ בלוט־שטורץ אין מוח, אין יאָר 1902 אָדער 1903, אין עלטער פון ווינציקער ווי זעכציק יאָר.

איצט וועל איך זיך נאָך אומקערן צו מיין עלטער־באָבען, פּערל גאָלדבערג ע״ה. ווי שוין געזאָגט, האָט זי געגעבן אַ סך

פּערל גאָלדבערג
פרוי פון ר׳ משה־מנדל

צדקה און אויך פאַר קהל׳שע ענינים. איינע פון אירע מעשים־טובים איז געווען דאָס מנדב זיין דעם שיינעם ארון־קודש פאַר דער גרויסער שול אין בזשעזשין. דער ארון־קודש איז געווען אַ קונסט־ווערק פון שניצעריי. חדשים־לאַנג זיינען געזעסן אין בזשעזשין באַרימטע וואַרשעווער אידישע סטאָליערס און שניצער־קינסטלער, ביז זיי האָבן דעם ארון־קודש אויפגעשטעלט אויף דער מזרח־וואַנט פון דער שול. כמעט צוויי־דריטל פון דער מזרח־וואַנט זיינען געווען באַדעקט מיט די שניצערייען, פון סופיט ביז אונטן. מיין מאַמע ע״ה האָט געזאָגט, אַז פאַר דעם געלט וואָס עס האָט געקאָסט דער בראָנפן, וואָס מען האָט אויסגע־טרונקען בעת׳ן אויפשטעלן און ענדיקן דעם ארון־קודש, האָט מען געקאָנט קויפן דאָס שענסטע הויז אין בזשעזשין. און וועמען האָט דאַן געקענט איינפאַלן, אַז 50 יאָר שפּעטער, וועט ניט בלייבן קיין זכר פון דעם פּרעכטיקן ארון־קודש, אַפילו ניט קיין פאָטאָגראַפיע. די שול מיט דעם ארון־קודש זיינען דורך די נאַציס פאַרברענט געוואָרן.

***

ווען מיין באָבע צערל האַלבערשטאַדט איז געוואָרן אַן אלמנה, האָט זי אין די ערשטע יאָרן נאָך אַליין געפירט פאַרשיידענע געשעפטן. זי האָט אַפילו אין אָנהויב פון די 90־ער יאָרן (בערך 92־1891) געקויפט אַ וואַלד אין פאַניע (אַ דאָרף נעבן ראָגאָוו) און אים אַליין אויסגעהאַקט. זי האָט פאַר דעם וואַלד באַצאָלט, אַלס די ערשטע ראַטע, 60 טויזנט רובל. זי האָט דעם וואַלד געלאָזט אויסהאַקן און די אויסגעהאַקטע ביימער צעזעגט אויף ברעטער. שפּעטער, אַרום די יאָרן 1900־1899, האָט זי געמויערט אַ גרויס הויז אויף דער אַפּטייק־גאַס. דאָס הויז איז דערנאָך אָפּגעקויפט געוואָרן פון די יורשים דורך יעקל פרומאַן. שפּעטער איז מיין באָבע געוואָרן ניט געזונט, נערוועז און האָט אָנגעהויבן גיין צו דאָקטוירים. זי איז געפאָרן קיין וואַרשע צו דר. פּלאַטאַו און אַנדערע און איז געפאָרן אין די בעדער קיין אויסלאַנד. זי איז געשטאָרבן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ענדע 1916 אָדער אָנפאַנג 1917, אין עלטער פון איבער 70 יאָר.

מיין צווייטע באָבע, צערל האַלבערשטאַדט׳ס אינגערע שוועס־טער, טילע מענדלעוויטש, האָט זיך באַשעפטיקט, אַ חוץ מיט דער שטוב־ווירטשאַפט, הויפּטזעכלעך מיט דער שניט־קראָם. דער זיידע האָט איינגעקויפט די סחורה, און זי האָט די סחורה פאַר־קויפט. אויסער דעם אַלעם האָט זי געפירט אַ גמילת־חסד אונטערנעמונג, אויף אייגענער האַנט און מיט איר אייגענעם קאַפּיטאַל. אין אַ סך פאַלן האָט זי גענומען משכנות, ווערט־זאַכן, ווי פינגערלעך, אויערינגלעך, זייגערלעך. מיט די משכנות האָט זי געהאַט גרויסע קלאָפּאָטן. ווען דער וואָס האָט פאַרזעצט דעם משכון, האָט געמאַכט אַ שמחה, האָט זי אים דעם משכון צוריקגעגעבן, בכדי צו באַשיינען די שמחה, און ניט שטענדיק האָט מען דעם משכון צוריקגעבראַכט. האָט זי טאַקע אַפּט־מאָל איבערגע׳חזר׳ט, ביי אַזאַ געלעגנהייט, איר מאַמעס, דער עלטער־באָבעס פּערל גאָלדבערג׳ס ווערטער, „אַז שטענדיק איז בעסער, מיר זאָל קומען ביי יענעם, אַפילו ווען דער חוב ווערט פאַרפאַלן. ווייל ווער עס באַצאָלט ניט קיין חוב, איז עס אַ סימן, אַז ער האָט ניט, איז שוין בעסער, אַז יענער האָט ניט״... די באָבע טילע מענדעלעוויטש איז געשטאָרבן אין עלטער פון איבער 70 יאָר.

אהרן און צערל האַלבערשטאַדט האָבן געהאַט פינף קינדער. דער עלטסטער זון, מלך האַלבערשטאַדט, מיין עלטסטער פעטער, האָט געלעבט מיט זיין פרוי, גנענדל פון וואַרשע, לאַנגע יאָרן. זי איז געווען אַ נאָענטע קרובה פון ר׳ יואל וועגמייסטער, לאַנג־יאָריקער וואַרשעווער דאַזאָר (מיטגליד פון דער קהילה־פאַר־וואַלטונג). ר׳ מלך האַלבערשטאַדט האָט געפירט פאַרשיידענע מסחרים. ער האָט געהאַט דעם זיידנס אהרן האַלבערשטאַדט׳ס שפּייכלער, ביי דער באַן־סטאַנציע אין ראָגאָוו, ביי בזשעזשין, און האָט געפירט אַ גרויסן תבואה־האַנדל. ער האָט אויך גע־האַנדלט מיט וואָל און אַנדערע סחורות. ער האָט געהאַט זייער אַ גוטן נאָמען. אין די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אין בזשעזשין איז נאָך ניט געווען קיין באַנק, איז

ער געווען קאָרעספּאָנדענט פון די גרויסע בענק אין וואַרשע און לאָדזש. די וואַרשעווער און לאָדזשער בענק האָבן אים געשיקט איינצוקאַסירן וועקסלען, וואָס זיינען געווען אויסגעשטעלט און אונטערגעשריבן דורך בזשעזשינער סוחרים און מאַגאַזינערן. אין די יאָרן 1905־1904 און שפּעטער איז ער געוואָרן אַ מאַגאַזינער און האָט געפירט אַ גרויס געשעפט פון פּאַרטיקע אָנצוגן און פּאַלטענס פאַר מענער. ער האָט געהאַט 8 קינדער: דריי טעכטער און פינף זין. ער איז געווען אַ זייער אָנגעזעענער בעל־הבית אין בזשעזשין, און צוזאַמען מיט ר׳ שלמה שילסקי איז ער לאַנגע יאָרן געווען בזשעזשינער דאָזאָר. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער געוואוינט אין לאָדזש. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1917 אָדער 1918 אין אָטוואָצק און איז געקומען צו קבורה אין וואַרשע.

ר׳ אהרן און צערל האַלבערשטאַדט׳ס איינציקע טאָכטער — מיין מאַמע — שיפקעלע (שפרה־גאָלדע) האָט חתונה געהאַט

ר׳ פייוול מענדעלעוויטש און זיין פרוי שיפקעלע (שפרה־גאָלדע)

מיט איר קוזין — מיין טאַטע — פייוול־מאיר מענדלעוויטש, דער עלטסטער זון פון ר׳ הערשל און טילע מענדלעוויטש. די דריי זין פון ר׳ אהרן און צערל האַלבערשטאַדט זיינען געווען: חיים־שלמה, דוד־לייב, וואָלף.

חיים־שלמה׳ס פרוי, מלכה, איז געווען די טאָכטער פון זגיערזשער רב. זיי האָבן געהאַט אַ זון, אהרן. חיים־שלמה איז געשטאָרבן זייער יונג.

דוד־לייב האַלבערשטאַדט האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון אַ רייכן סוחר און חשוב׳ן אַלעקסאַנדערער חסיד פון מלאַווע, ר׳ יוסל גאָלדשטיין. זיין טאָכטער, בלומע גאָלדשטיין, איז געווען אַ קוזינע פון שפּעטערדיקן אָנפירער פון „בונד״ אין פּוילן, וויקטאָר אַלטער, וועלכער איז בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה אומגעבראַכט געוואָרן אין סאָוועט־רוסלאַנד, דורך דעם דיקטאַטאָר סטאַלין, צוזאַמען מיט זיין חבר, אדוואָקאַט הענריק ערליך.

דוד־לייב האַלבערשטאַדט איז געווען אַ גרויסער סוחר און האָט געפירט אַ האָלץ־מסחר. דערנאָך, אין די יאָרן 1903־1908, האָט ער געהאַט אַ גרויסן האָלץ־סקלאַד אין וואַרשע, מיט אַ באַן־אָפּצווייג, וואו אַלע וואַרשעווער האָלץ־סוחרים האָבן געבראַכט און אָפּגעלאַגערט זייער איינגעקויפט האָלץ, וואָס זיי האָבן צוגעפירט מיט דער אייזנבאַן. מיין פעטער דוד־לייב האָט פינאַנסירט אָט די טראַנספּאָרטן ביז די וואַרשעווער סוחרים האָבן באַצאָלט דאָס האַנטגעלט, וואָס ער האָט פאַר די סחורות אויסגעלייגט און אויך לאַגער־געלט. דאָרט אויף דעם פּלאַץ, ביי מיין פעטער דוד־לייב, איז געווען די וואַרשעווער האָלץ־בערזשע. אַרום 1907 איז ער קראַנק געוואָרן אויף אַ שווערער האַלז־קראַנקהייט און האָט געקרענקט עטלעכע יאָר. ער איז אָפּגעלעגן לאַנגע חדשים אין שפּיטאָלן אין בערלין און אין ווין, איז געווען אין פיל קור־אָרטן, האָט דורכגעמאַכט צוויי האַלז־אָפּעראַציעס, און פאַר־קרענקט זיין גרויס פאַרמעגן.

די לעצטע יאָרן פאַרן ערשטן וועלט־קריג, צווישן די יאָרן 1910־1914, האָט ער געוואוינט אין בזשעזשין און האָט אָנגע־פירט מיט דער אידישער בזשעזשינער „ליי־און־שפּאָר־קאַסע״ וואָס איז געשטיצט געוואָרן דורך דער י.ק.א.־געזעלשאַפט פון פּעטערבורג. אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג, אין 1914־1918, האָט ער זיך ווידער אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע. ער האָט געהאַט פינף קינדער: דריי זין און צוויי טעכטער. ער איז געשטאָרבן אַרום יאָר 1927.

וואָלף האַלבערשטאַדט האָט חתונה געהאַט מיט גוטשע הערשענבערג, אַ טאָכטער פון באַוואוסטן גרויסן לאָדזשער פאַב־ריקאַנט, ר׳ משה־יהושע הערשענבערג. זי איז געווען אַ קוזינע פון באַרימטן אידישן מאָלער הירשענבערג. וואָלף האַלבער־שטאַדט איז געווען, אַזוי ווי זיינע ברידער, אַ תלמיד־חכם און אויך אַ באַהאַוונטער אין וועלטלעכע וויסנשאַפטן און שפּראַכן. ער האָט זיך דאָס אַלץ אויסגעלערנט, ניט חס ושלום אין שולעס, נאָר אַליין. ער האָט אין זיינע יונגע יאָרן, אַלס בחור, געגרינדעט אין בזשעזשין, צוזאַמען מיט נחמן גוטקינד, מיין פעטער איטשע מענדלעוויטש, חיים־יצחק גרינפעלד און נאָך אַנדערע חברים, אַ גרופּע „חובבי שפת עבר״, וואָס האָבן צווישן זיך גערעדט נאָר לשון־קודש. דאָס האָט מיר דערציילט חיים־יצחק גרינפעלד ע״ה, אין זיינע לעצטע יאָרן אין תל־אָביב.

וואָלף האַלבערשטאַדט האָט געהאַט פינף קינדער: איין זון און פיר טעכטער. ער האָט געהאַט אין לאָדזש, צוזאַמען מיט זיינע צוויי שוואָגערס, צדוק און נטע הערשענבערג, אַ גרויסע פאַבריק פון וואָלענע שטאָפן, וואָס האָט באַשעפטיקט אייניקע הונדערט אַרבעטער, און אַ גרויסן סחורה־לאַגער אויף קאָש־טשושקאָ גאַס נומער 3 אין לאָדזש. זיי האָבן אויך פאַרמאָגט עטלעכע גרויסע הייזער. וואָלף האַלבערשטאַדט איז געשטאָרבן אין יאָר 1935, מיט אַ גוטן נאָמען, דערגרייכנדיק אַן עלטער פון 63 אָדער 64 יאָר.

ר׳ הערשל און טילע מענדלעוויטש האָבן געהאַט דריי זין: פייוול־מאיר, אהרן־לייב און איטשע (יצחק). פייוול־מאיר מענד־לעוויטש — מיין פאָטער — האָט, ווי שוין דערמאָנט, חתונה געהאַט מיט זיין קוזינע שיפקעלע, די טאָכטער פון אהרן און צערל האַלבערשטאַדט. ער איז געווען זייער אַ פרומער און אָפּגעהיטענער איד, אַ גרויסער תלמיד־חכם. אַזוי זיינען אויך געווען זיינע צוויי אינגערע ברידער. ער האָט אַ סך געלערנט, בייטאָג און ביינאַכט, דער עיקר גמרא מיט תוספות און אַנדערע מפרשים. ווי איך געדענק, פלעגט ער אויפשטיין נאָך האַלבער נאַכט, צווישן איינס און צוויי אַזייגער, און לערנען ביז אין דער פרי, צווישן 6 און 7 אַזייגער, ווען ער איז אַוועק אין בית־מדרש אַריין דאַוונען מיטן מנין. אויך בייטאָג און אין אָוונט פלעגט ער אויסנוצן יעדע פרייע מינוט אויף לערנען. דערביי איז ער ניט געווען קיין „פאַרקנייטשטער״. ער האָט געקענט אויסגע־צייכנט בוכהאַלטעריע, וואָס ער האָט געלערנט דורך קאָרעספּאָנ־דענץ אין העברעאיש ביי „מאַרק״ אין ליבאַווע, לעטלאַנד, וועל־

כער איז דעמאָלט געווען אַ באַקאַנטער לערער פון בוכהאַלטעריע אין גאַנץ רוסלאַנד.

ווי שוין אויבן דערמאָנט, איז דאָס ערשטע געשעפט וואָס מיין פאָטער האָט געפירט, נאָך זיין חתונה, געווען דער בראָנפן־סקלאַד, אַנגראָ און דעטייל. שפּעטער, ווען עס איז איינגעפירט געוואָרן אין גאַנץ רוסלאַנד און אין פּוילן דער מלוכה׳שער מאָנאָפּאָל אויפן האַנדל מיט אַלקאָהאָלישע געטראַנקען, האָט ער אין משך פון 2־3 יאָר געפירט אַ לעדער־געשעפט ,בשותפות מיט הערשעלע לעדערשניטער (דאַכט זיך, ר׳ יוסף־מאכל היר־שענבערגס אַ זון אָדער איידעם). נאָכדעם האָט ער בשותפות מיט ר׳ אברהם גיפּס (נחמן גוטקינ׳ס אַ שוואָגער) אָנגענומען אַ „פּאָדריאַד״ צו בויען אַ שאָסיי ביי טשענסטאָכאָוו. דערנאָך האָט ער געפירט אַ בזשעזשינער מאַגאַזין פון פּאַרטיקע קליידער פאַר רוסלאַנד. אין אָנהויב האָט ער דעם מאַגאַזין געהאַט בשותפות מיט יהושע איקקאָ (אַ זון פון ר׳ שלמה־יוסל איקקאָ־פּוקסעל). נאָכן פונאַנדערגיין זיך מיט זיין שותף, האָט ער געפירט דעם מאַגאַזין אויף אייגענער האַנט און צום סוף האָט ער דעם מאַגאַזין אַריבערגעטראָגן קיין וואַרשע, בשותפות מיט זיין ברודער, מיין פעטער אהרן־לייב מענדלעוויטש. די סחורה האָבן זיי געלאָזט אויפנייען אין בזשעזשין און איבערגעשיקט די פּאַרטיקע סחורה אין וואַרשעווער סקלאַד אַריין.

נאָכן זיידנס, ר׳ הערשל מענדלעוויטש׳ס ז״ל, טויט בערך אין יאָר 1903, האָבן מיינע עלטערן איבערגענומען דאָס שניט־געוועלב. דאָס שניט־געוועלב איז געפירט געוואָרן דער עיקר דורך מיין מוטער ע״ה, מיט דער טיכטיקער הילף פון דער באָבע טילע ע״ה. מיין פאָטער האָט זיך וואָס אַמאָל מער פאַרנומען מיט לערנען תורה. ער איז טאַקע געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַ בקי אין גאַנץ ש״ס און פּוסקים. ער איז געווען אַן אָסטראָווצער חסיד און אַן אָפּגעהיטענער, פרומער איד. בערך פון 1911־1912 האָט ער זיך צוריקגעצויגן פון אַלע געשעפטן.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און שפּעטער, איז מיין פאָטער געווען אַ מיטגליד פון שטאָט־ראַט פון בזשעזשין, און האָט געאַרבעט אין פאַרשיידענע שטאָטישע קאָמיסיעס. דאָס זיינען געווען די איינציקע יאָרן ווען ער איז געווען טעטיק אין כלל־ענינים, און אויך דעמאָלט האָט ער זיך באַקלאָגט אויף דעם „ביטול־תורה״ וואָס דאָס האָט אים גורם געווען. ער איז געווען אַ חסיד, אָבער ניט קיין פאַרבלענדטער. ווען עס זיינען פאָרגעקומען די וואַלן צום סיים — דעם פּוילישן פאַרלאַמענט — און עס האָבן קאַנדידירט דער וואַרשעווער רב פּערלמוטער פון אגודת ישראל און דער אַדוואָקאַט יצחק גרינבוים פון דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע, זיינען דאַן צו מיין פאָטער געקומען די אגודה׳ניקעס, ווי צו זייער אַן איינגענעם רעליגיעזן אידן, אַז ער זאָל גיין שטימען און מיטאַרבעטן פאַר דעם זיג פון הרב פּערל־מוטער — זייער קאַנדידאַט. מיין פאָטער האָט זיי אָבער מיט אַ שטילן הומאָר געפרעגט: וואָס איז היינט — וואַלן פון אַ רב אָדער וואַלן פון אַ אידישן פאַרשטייער אין פּוילישן פאַרלאַמענט ?.. און ווען זיי האָבן אים געענטפערט: „פאַרשטייט זיך, אַז היינט זיינען וואַלן צו דעם פאַרלאַמענט״, האָט ער זיי דאַן געזאָגט: „אויב אַזוי, דאַרף מען אויסווייל אַן אַדוואָקאַט, ווייל אַן אַדוואָקאַט ווייס וואָס ער זאָל טענה׳ן און ווי אַזוי צו האַלטן אַ רעדע. אָבער אַ רב ? צו וואָס דאַרף מען אין סיים אַ רב ? צי דאַרף מען דען דאָרט פּסק׳נען שאלות ! איך וועל איצט שטימען פאַרן אַדוואָקאַט, און איך זאָג אייך צו, אַז ווען עס וועלן פאָרקומען וואַלן פון אַ רב, וועל איך בשום אופן ניט שטימען פאַר אַן אַדוואָקאַט, נאָר פאַר אַ רב, ווייל דאַן דאַרף מען קלייבן אַ אידן, וואָס ווייס און קען פּסק׳נען שאלות״.

***

די מאַמע ע״ה האָט שטענדיק געזאָרגט פאַר אָרעמע און קראַנקע. פון יעדן מיטאָג, איידער זי האָט עס דערלאַנגט פאַר אונז, פלעגט זי, זייענדיק אין קיך, אָפּלייגן אין אַ טעפּעלע אַ טייל זופּ און פלייש פאַר קראַנקע אָרעמעלייט. דער טאַטע האָט אָפּגערעדט מיט דער מאַמען, אַז אויף שבת זאָל זי קאָכן מער, אַזוי אַז עס זאָל שטענדיק זיין גענוג פאַר אַן אורח. און יעדן פרייטיק־צו־נאַכט פלעגט דער טאַטע קומען פון דאַוונען מיט אַן אורח אויף אַ גאַנצן שבת. אַלע אַנדערע מתפּללים האָבן געהאַט זייער רייע אויף נעמען אַן אורח אויף שבת צו זיך אַהיים. יעדער האָט געוואוסט, ווען עס פאַלט אויס זיין שבת. דאָס איז אַלץ געטאָן געוואָרן, ווען עס פלעגט זיין מער ווי איין אורח אויף שבת. אויב אָבער עס פלעגט זיין נאָר איין אורח, פלעגט אים שוין מיין טאַטע שטענדיק מיטברענגען צו זיך אַהיים. אַלע האָבן שוין געוואוסט, אַז דאָס איז געווען זיינע אַ חזקה.

מיין פאָטערס ברודער, אהרן־לייב, איז אויך געווען אַן אָפּגעהיטענער און שטאַרק פרומער איד, אַ גרויסער לערנער און אַ תלמיד־חכם. ער האָט חתונה געהאַט מיט פּערל, אַ טאָכטער פון מיכאל טעמקין, אַ גרויסער גביר און וויין־סוחר פון שעדלעץ. דער פעטער אהרן־לייב האָט געוואוינט אין וואַרשע. ער האָט געהאַט איין זון און דריי טעכטער און אויך אייניקע אייניקלעך. זיי אַלע זיינען אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, דורך די נאַצישע מערדער.

איטשע (יצחק) מענדלעוויטש, מיין פאָטערס אינגסטער ברו־דער, איז אויך ווי זיינע צוויי עלטערע ברידער, געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם, ער האָט באַקומען „היתר הוראה״ פון יעזעווער רב, זייענדיק קוים 14־15 יאָר אַלט. ער האָט אויך באַקומען „היתר־הוראה״ און סמיכות אויף רבנות, נאָך זייענדיק אַ יונגער בחור, פון די רבנים פון שעדלעץ און פּיאַסעצנע און אַנדערע רבנים. מיין פעטער איטשע מענדלעוויטש איז אויך געווען אַ פרומער, אָבער שוין אַן אַזוי־גערופענער „היינטוועלטיקער״ איד און מענטש. ער האָט געקענט רוסיש און פּוילישן. ער איז געווען אַ מיטגרינדער פון פאַראיין „חובבי שפת עבר״ אין בזשעזשין.

ער האָט חתונה געהאַט מיט טאָבציע וואלמאַן פון לובלין. זי איז געווען די טאָכטער פון אַ גרויסן לובלינער נגיד און אָנגעזעענעם תבואה־ און וואַלד־סוחר, שאול וואלמאַן. ער האָט געפירט, צוזאַמען מיט זיין שווער, שאול וואלמאַן און זיין שוואָ־גער משה׳ל היינסדאָרף, אַ גרויס אייזן־געשעפט, אויף דער הויפּט־גאַס אין לובלין, קראַקאָווסקיע פּשעדמיעשטשיע.

מיין פעטער איטשע מענדלעוויטש האָט געהאַט דריי זין. דער עלטסטער, משה, איז געווען אַן אַדוואָקאַט, דער צווייטער זון זיינער, פּנחס, אַן עלעקטרי־אינזשיניער, און דער דריטער זון זיינער, העניעק, האָט אויך געענדיקט אַ הויך־שולע.

דער פעטער איטשע מיט זיין פרוי און ביידע זין, דער עלטסטער און דער אינגסטער, זיינען אומגעקומען, עס ווייזט אויס אַז אין לובלינער געטאָ, אָדער אין דעם קאָנצענטראַציע־לאַגער

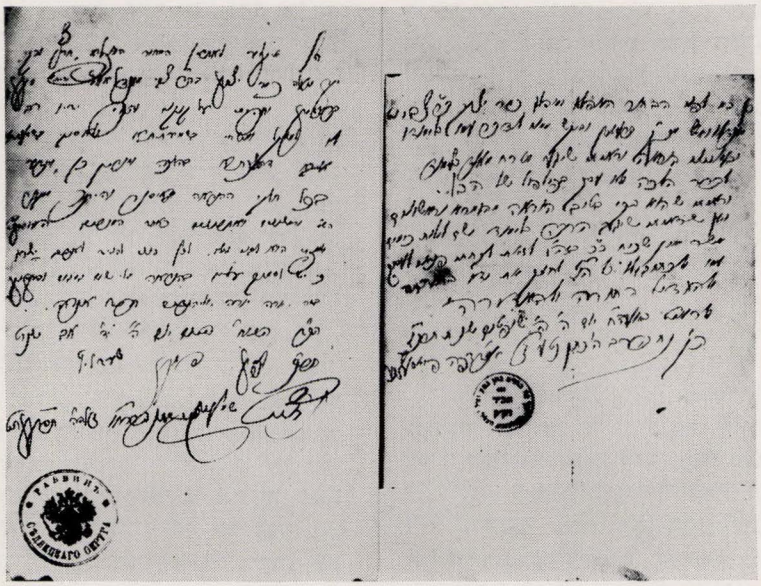

„היתר הוראה"
פון
פּיאַסעצנער רב
הגאון ר׳ נח ז״ל
ב״ר נתן נטע ז״ל

„היתר הוראה"
פון
הגאון ר׳ שמעון רב
אנוליק ז״ל

מאַידאַנעק, ביי לובלין. געבליבן לעבן איז נאָר זיין מיטלסטער זון, דער אינזשיניער, פּנחס, וועלכער איז ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען אין אויסלאַנד.

מיינע עלטערן האָבן געהאַט דריי זין. איך, אהרן, בין געווען דער עלטסטער, דער צווייטער זון האָט געהייסן משה־מרדכי און דער אינגסטער זון האָט געהייסן אברהם־חיים. איך האָב חתונה געהאַט מיט הינדה מייראַנץ, פון קוטנע. מיין פרוי׳ס פאָטער, יהונתן מייראַנץ ע״ה, האָט געפירט אַ גרויסן האַנדל פון קוילן, קאָקס, סמאָלע, צעמענט, פּאַפּע און אַנדערע בוי־מאַטעריאַלן. מיין פרוי שטאַמט פון אַ רבנ׳ישער פאַמיליע. מיט אַן ערך 300 יאָר צוריק איז אירער אַן עלטער־עלטער־זיידע, מיטן נאָמען ר׳ אברהם אבי׳לע גאָמבינער, געווען רב אין קאַליש. ער איז געווען אַ גרויסער פּוסק און אַ מחבר פון פיל ספרים. זיין הויפּט־ספר איז געווען דער פּירוש „מגן אברהם" אויף שלחן ערוך אורח חיים. ער איז ביז היינט באַקאַנט אין דער רבנ׳ישער וועלט, אונטערן נאָמען דער „מגן אברהם". מיין שווער איז געווען אַ תלמיד ביים באַרימטן קוטנער רב און גאון, ר׳ יהושע׳לע קוטנער ז״ל. איך האָט ער אין יענע צייטן געשריבן קאָרעספּאָנדענציעס אין „המליץ". ער איז געווען דאָזאָר פון דער אידישער קהילה און אין די יאָרן 1916־1920 אויך מיטגליד פון מאַגיסטראַט.

איך האָב געוואוינט אין קוטנע — אין שלום אַש׳ס שטעטל — פון 1916 ביז 1933. איך בין דאָרט אויסגעקליבן געוואָרן מצד דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אַלס פאָרזיצער פון דער קהילה־פאָרוואַלטונג, אין די יאָרן 1923־1927, און אויך אַלס מיטגליד פון מאַגיסטראַט (אַזוי־גערופענעם „לאַווניק") אין 1920־1928.

**
*

מיינע מלמדים אין בזשעזשין זיינען געווען — לויט דער רייע — דער דרדקי־מלמד ר׳ לאָזער בעטצייג, דערנאָך גימפּעלע מלמד, ר׳ יצחק־מענדל פון ראַדזין, און דער מלמד ר׳ ירמיהו (איך געדענק, אַז מ׳האָט אים גערופן „דער זוואָדנע", ווייל ער האָט געדינט אין צאַרישן רוסלאַנד ביי די סאָלדאַטן), דערנאָך האָב איך געלערנט ביי ר׳ שמואל־לייב, דעם זון פון משה „פּאַביאַניצער" (בעסערגליק) און ביי ר׳ שמואל־משה׳ן (אַן איידעם פון דערמאָנטן ראַדזינער מלמד, ר׳ יצחק מענדל ע״ה). צום סוף, שוין אַלט־זייענדיק 13־14 יאָר, האָב איך געלערנט ביים לעצטן מלמד מיינעם ר׳ משה פּאַביאַניצער ע״ה.

ביי ר׳ משה פּאַביאַניצער ע״ה האָב איך געלערנט איינער אַליין. ער האָט ניט געוואָלט נעמען ביי מיין פאָטער קיין שכר־לימוד פאַר מיין לערנען. ער איז שוין דאַן געווען אַ איד אויף דער עלטער. ער האָט פאַרמאָגט אַ פּאָר טויזנט רובל. ער פלעגט זאָגן, אַז מיין פאָטער איז געווען פון זיינע ערשטע תלמידים און אַזוי אויך מיינע פעטערס פון ביידע צדדים, די קינדער פון ר׳ אהרן האַלבערשטאַדט און הערשל מענדלעוויטש, דערפאַר וויל ער פון מיר, זיין לעצטן תלמיד, ניט נעמען קיין שכר־לימוד. ער איז געווען אַן איידעלער, אָפּגעהיטענער איד. זיין פרוי איז געשטאַנען אויפן מאַרק און פאַרקויפט צו די פויערים שניט־סחורה. ער איז געווען יעדן ראש־השנה בעל־תוקע אין דער גרויסער בזשעזשינער שול.

**
*

מיין ברודער משה־מרדכי, וואָס איז געווען אינגער פון מיר מיט פינף יאָר, האָט חתונה געהאַט מיט טאָבציע נאָוואָמיאַסט (אַ טאָכטער פון קוטנער מאַנופאַקטור־סוחר, משה נאָוואָמיאַסט). ער האָט געהאַט איין זון מיטן נאָמען הערשעלע, נאָכן זיידן ר׳ הערשל משה־זונדל׳ס. אין 1939, ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז ער אַלט געווען אַרום 14 יאָר. משה־מרדכי האָט געוואוינט אין בזשעזשין, צוזאַמען מיט די עלטערן. ער און זיין פרוי זיינען געשטאָרבן פון הונגער אין לאָדזשער געטאָ. אויך זיין זון הערשל איז אין לאָדזשער געטאָ קראַנק געוואָרן אויף שווינדזוכט. ער איז געכאַפּט געוואָרן ביי אַן אָבלאַווע דורך די דייטשן, און זיי האָבן אים דעפּאָרטירט און אומגעבראַכט.

מיין פאָטער ע״ה איז געשטאָרבן אין בזשעזשין, אין ערשטן

ווינטער פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, צוויי טעג נאָך פּורים, י״ז אדר ב׳ ת״ש (1940), אין עלטער פון איבער 70 יאָר. מיין מוטער איז געשטאָרבן מיט 2־3 יאָר שפּעטער, אין לאָדזשער געטאָ, פון הונגער, נויט און עלנד.

מיין אינגסטער ברודער, אברהם־חיים, געבוירן חמישה עשר בשבט תרנ״ו (1896), איז געווען אינגער פון מיר מיט זעקס יאָר. ער איז געווען אַ פענאָמען. ביז 14־15 יאָר האָט ער געלערנט אין חדרים און ישיבות, און ביז דאַן האָט ער ניט געקענט אַפילו קיין איין וואָרט פון וועלכער עס־איז אייראָפּע־אישער שפּראַך און האָט ניט געהאַט קיין שום ידיעה אין וועלכער עס־איז וויסנשאַפט. ער האָט נאָר געוואוווסט וועגן איין זאַך: לערנען תורה, לערנען גמרא מיט תוספות, לערנען שולחן ערוך, און אַנדערע פּוסקים. אָבער אַלט־ווערנדיק 15־16 יאָר, האָט ער מיט אַמאָל גענומען לערנען אייראָפּעאישע שפּראַכן, מאַטעמאַטיק און אַנדערע וויסנשאַפטן, אויך פילאָזאָפיע. אַלץ האָט ער גע־לערנט אַליין, ניט אין קיין שולע אָדער גימנאַזיע. און ער האָט דערגרייכט וואונדערלעכע רעזולטאַטן. ער האָט געקענט גוט פּוילישׁ, רוסיש, דייטש, פראַנצויזיש און ענגליש, אין וואָרט און שריפט. ער האָט גרינטלעך געלערנט העברעאיש מאַטעמאַטיק און פילאָזאָפיע. הויפּטזעכלעך האָט ער זיך אויסגעלערנט גרינט־לעך די דייטשע שפּראַך. ער האָט געשריבן און גערעדט דייטש בעסער ווי יעדער שילער וואָס האָט געלערנט אין אַ דייטשער גימנאַזיע. אַרום 1927 אָדער 1928 האָט ער אַרויסגעגעבן אין דרוק, אויף דער דייטשער שפּראַך, אַ ביכעלע אונטערן נאָמען: „די שפּאַנונגס־צושטענדע דער מאַטעריע״, וואו ער האָט באַ־האַנדלט די פיזישע און פילאָזאָפישע פּראָבלעמען פון בוי פון „חומר״ (מאַטעריע) און פון וועלט־רוים. מיט אַ יאָר צען שפּעטער האָט ער מיר געשריבן קיין ארץ ישראל, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַ צווייט ווערק, מיט טאַבעלן און אויסרעכענונגען, אַ דערגענצונג און קאָמענטאַר צו זיין ערשטן שוין־געדרוקטן בוך. ער האָט שוין אָבער ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו זען דאָס צווייטע בוך אָפּגעדרוקט. אין דער מלחמה איז עס צוזאַמען מיט אים פאַר־ניכטעט געוואָרן. ער איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

מען האָט מיר דערציילט, אַז פּורים־צייט, אין יאָר 1942, ווען די דייטשן האָבן געפאָדערט, אַז די אידן אין בזשעזשין זאָלן צושטעלן און אַרויסגעבן 10 אידן מענער אָדער פרויען, כדי זיי אויפצוהענגען, אַלס שטראָף פאַרן הענגען מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק, המנ׳ען מיט זיינע קינדער, האָט מיין ברודער אברהם־חיים זיך דעמאָלט פרייוויליק געמאָלדן צום „יודענראַט״ און געבעטן, אַז מען זאָל אים שיקן, אַלס איינעם פון די אידישע קרבנות צו די דייטשן, אויף ווערן אויפגעהאַנגען. אָבער דער „יודענראַט״ האָט זיין בקשה אָפּגעוואָרפן.

מ׳קען זיך שוין פאָרשטעלן ווי פאַרצווייפלט מיין ברודער איז דעמאָלט געווען, ווי אַנטוישט ער איז געוואָרן אין דעם לעצטן יאָר פון זיין לעבן פון דעם „מענטשלעכן און אייראָפּעאישן פּראָגרעס״ און פון דער „דייטשער קולטור״. אפשר האָט ער נאָך געוואָלט מיט זיין מקריב זיין זיך, מיט זיין טויט אויף דער תליה — ברענגען פאָרט עפּעס אַ נוצן און אָפּראַטעווען אַן אַנדערן איד.

אברהם־חיים איז געווען אין בזשעזשינער געטאָ, אין 1942. צוויי טעג פאַר שבועות האָט מען אים, צוזאַמען מיט אַלע בזשע־זשינער אידן פון דאָרט אַרויסגעשיקט. אָבער אין דער צייט, ווען די מערסטע בזשעזשינער אידן זיינען אָנגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, איז אברהם־חיים אַהין ניט אָנגעקומען, און פון דאַן אָן זיינען זיינע שפּורן פאַרלוירן געגאַנגען. ער איז, זעט אויס, אויפן וועג צווישן בזשעזשין און לאָדזש דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן, אָדער ער איז גלייך פון בזשעזשין דעפּאָרטירט געוואָרן אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער און דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן.

ווען ער איז אומגעקומען איז ער אַלט געווען 46 יאָר. ער האָט ניט חתונה געהאַט.

***

ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, האָבן זיך געפונען אויסער די גרענעצן פון פּוילן, צוויי אור־אייניקלעך פון ר משה־זונדל און פּערל גאָלדבערג און איין אור־אור־אייניקל. זיי זיינען: 1) אהרן בן פייוול־מאיר ושפרה־גאָלדע מענדעלעוויטש, דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות; 2) פּנחס בן יצחק (איטשע) וטאָבציע מענדלעוויטש, וועלכער געפינט זיך אין שפּאַניע, און 3) פּנחס־אלימלך בן משה ושרה האַלבערשטאַדט, אַן אייניקל פון ר׳ מלך האַלבערשטאַדט. ער איז רב־סרן (קאַפּיטאַן) אין דער ישראל־אַרמיי.

פון די אַנדערע מיטגלידער פון די פאַמיליעס האַלבער־שטאַדט און מענדלעוויטש — די אייניקלעך, אור־אייניקלעך און אור־אור־אייניקלעך פון משה־זונדל און פּערל גאָלדבערג, וועל־כע האָבן געציילט קרוב הונדערט נפשות, האָבן זיך אָפּגעראַ־טעוועט פון היטלערס הענט און איבערגעלעבט דעם מורא׳דיקן חורבן נאָר זיבן נפשות. פון זיי זיינען די פיר קינדער — דריי טעכטער און איין זון — פון וואָלף און גוטשע האַלבערשטאַדט פון לאָדזש. זיי זיינען באַלד אין ערשטן טאָג פון דער מלחמה אַנטלאָפן קיין ווילנע און דורך ליטע האָבן זיי זיך אַרויסגעקראָגן קיין שוועדן. פון דאָרט זיינען דריי פון זיי אַוועקגעפאָרן, דורך לאָנדאָן, קיין סאַן פּאַולאָ, בראַזיל. איין טאָכטער מיטן מאַן וואוינען נאָך עד היום אין שטאָקהאָלם, שוועדן.

נאָר דריי פון דער משפּחה האָבן זיך געראַטעוועט — פון די 90־100 מיטגלידער פון דער גרויסער פאַמיליע, וואָס זיינען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשע מערדער, וועלכע האָבן פאַרכאַפּט פּוילן און אומגעבראַכט אַזוי פיל אומשולדיקע אידן. די דריי מיטגלידער פון דער משפּחה האָבן דורכגעמאַכט די דייטשע פייניקונגען אין לאָדזשער און וואַרשעווער געטאָ, זיינען דורכגעגאַנגען דעם פאַרניכטונגס־לאַגער אָשוויענטשים, האָבן אויסגעהאַלטן און דערלעבט די באַפרייאונג. זיי זיינען: 1) בליומע לאַכמאַן — אַן אייניקל פון דוד־לייב און בלומה האַלבערשטאַדט; 2) אַן אייניקל פון מלך און גנענדל האַלבערשטאַדט, ראַטקעל, און 3) טילע (טאָלאַ) וועקסלער — אַ טאָכטער פון אברהם־איטשע בן מלך האַלבערשטאַדט. זי געפינט זיך שוין 10 יאָר, מיט איר מאַן און טעכטערל, אין ישראל.

דאָס איז די געשיכטע פון אונזער גרויסער און שיינער פאַמיליע, און אַזעלכער איז געווען דער גורל פון אונזער משפּחה — דער זעלבער גורל, וואָס האָט געטראָפן די זעקס מיליאָן אידן אין אייראָפּע, וועלכע זיינען אומגעקומען אין דעם שרעק־לעכסטן חורבן, וואָס האָט געטראָפן אונזער פאָלק זינט צוויי טויזנט יאָר.

משה פראַנק

אַ בינטל זכרונות

איך וויל דאָ אָפּפרישן מיין זכרון פון בזשעזשין, דאָס שטעטל וואָס איז מיר אַזוי איינגעקריצט אין האַרצן אַזוי ווי איך וואָלט געבוירן געוואָרן אין בזשעזשין. אָבער צוערשט וויל איך באַשרייבן אַביסל פון מיינע קינדער־יאָרן, ווי אַזוי איך קום קיין בזשעזשין.

געבוירן בין איך אין אַ קליין שטעטל וואָס הייסט ביאַלע, פּיעטריקאָווער גובערניע. געוויינלעך ווייסן מיר, אַז אין אַ קליין שטעטל אין פּוילן, ווען אַ אינגל ווערט צוועלף יאָר אַלט, דאַרף מען שוין קלערן פון אַ תכלית פאַר אים. וואָס זאָל ער זיין. מאַכן אים פאַר אַ בעל־מלאכה? מיין טאַטע עליו השלום האָט געזאָגט: אַ שניידער. האָב איך געזאָגט, אַז אויב אַ שניידער, וויל איך זיין אַ באַשטעלטער שניידער, ניט קיין טאַנדעטנער. האָט מען אויסגעזוכט אַ גוטן שניידער, און מען האָט מיך אַוועקגעגעבן אויף דריי יאָר צו לערנען. נאָך די דריי יאָר קריג איך דערפאַר אַ וועסטל צוגעצאָלט.

עס איז יעדן גוט באַקאַנט, וואָס אַ לערניונג האָט אויסצושטיין: ער דאַרף טראָגן האַלץ, און טראָגן וואַסער, ער דאַרף טאָן אַלץ וואָס מען הייסט אים טאָן. און אַז גאָט העלפט, אַז מען האַלט אויס די דריי יאָר, גייט מען אַרויס אַ האַלבער שניידער, דאָס מיינט אַז מען קען מיטאַרבעטן מיט אַ פולן בעל־מלאכה, העלפן נייען הויזן אָדער אַ מאַרינאַרקע, אָדער אַ פּאַלטן. מאַכן אַליין אַ שטיקל אַרבעט, דאָס קען מען נאָך ניט. מען דאַרף נאָך גיין אַרבעטן אויף דריי זמנים כאָטשבי, דאָס מיינט: דריי האַלבע יאָר, ביז מען ווערט אַ פולער שניידער.

אַזוי בין איך אַוועק צו אַ שניידער וואָס האָט געאַרבעט פאַר די היימישע פּריצים, דאָס הייסט די גוט־באַזיצערס, און האָב ביי אים אָפּגעאַרבעט דריי האַלבע יאָרן; פאַרדינט צוואַנציק רובל דעם ערשטן האַלבן יאָר, אין צווייטן יאָר דרייסיק רובל, און דעם לעצטן האַלבן יאָר האָב איך שוין פאַרדינט פערציק רובל. דאָס איז געווען אין יענע צייטן אַ סך געלט, און איך בין געוואָרן אַ פולקאָמער שניידער.

איצט קומט די ריכטיקע צייט, צו טראַכטן: וואו פאָרט מען אַרבעטן? אין אַ גרויסער שטאָט? האָט גראָד געוואוינט אין בזשעזשין איינער וואָס מען האָט אים גערופן אברהם פּאָלעווינטשיק. ער האָט געהייראַט אַ ביאַלער פרוי. האָב איך אָפּגעמאַכט ביי זיך צו פאָרן קיין בזשעזשין. בזשעזשין האָט געהאַט אַ סך שניידערס. זיי האָבן טאַקע אויסגעאַרבעט ביליקע מאַגאַזין־אַרבעט, אָבער זיי אַליין האָבן ליב געהאַט צו טראָגן גוטע באַשטעלטע אַרבעט.

האָב איך קיין סך ניט געטראַכט. מיט דעם ערשטן באַלעגאָלע, וואָס איז געפאָרן קיין סקערניעוויץ, צו דער באַן, בין איך מיטגעפאָרן. איך בין אָנגעקומען קיין קאָלושעק, און האָב דאָרט שוין געטראָפן די בזשעזשינער קאָטשן. אייניקע זיינען געווען טאָשינסקי׳ס און די צווייטע זיינען געווען לעמל לעפּקאָוויטש׳עס. גערופן האָט מען אים „לעמל ביק", האָט מען באַלד געוואוסט ווער דאָס איז. איך בין צוגעגאַנגען צום באַלעגאָלע לעמל און האָב אים געזאָגט צו וועמען איך פאָר, און ער האָט מיך שוין אָפּגעשטעלט צו דער ריכטיקער פאַמיליע.

איך האָב זיך פאָרגעשטעלט ווער איך בין און נאָך וואָס כ׳בין געקומען. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך בין אַ באַשטעלטער שניידער. האָט ער מיר באַלד אויסגערעכנט פינף שניידערס, די בעסטע: איינער, חאַצקל שמואל בענטקעווע און סיני שמואל בענטקעווע און איין גריצער שניידער. און נאָך דעם זאָגט ער צו מיר, אַז עס זיינען דאָ צוויי ברידער, זיי הייסן די סאָסקעס, געהייסן האָבן זיי מייעראָוויטש. איינער האָט געהייסן בעריש און דער צווייטער האָט געהייסן אברהם, אָבער אין בזשעזשין אָן אַ צונאָמען האָט מען נישט געוואוסט. אַזוי בין איך אָנגעקומען צו בערישן אַרבעטן. געוואוינט האָט ער אויף דער אַפּטייק־גאַס, אַנטקעגנאיבער האָט געוואוינט אַ פאַמיליע מיטן נאָמען פוקס, מען האָט זיי גערופן „מאַליעס". זייער אַ פיינע פאַמיליע. זיי האָבן געהאַט פיר זין, זייער שיינע מענער. איך געדענק נאָך אַזוי ווי היינט: זיי זיינען שוין געגאַנגען דייטשיש געקליידט. איין זון האָט געהייסן לייביש, איינער איטשע, סיני און אברהם. אברהם איז געווען דער אינגסטער. זיי האָבן געהאַט אַ שוועסטער מיטן נאָמען אסתר. זי איז געווען אַזוי שיין און אַזוי רייצנדיק — אַן אמת׳ע אסתר המלכה. אויב זי האָט אַמאָל אַרויסגעקוקט פון פענסטער, און אַז מיר, די אַרבעטער, האָבן עס גראָד באַמערקט, האָבן מיר גלייך אַוועקגעלייגט די אַרבעט און געכאַפּט אַ קוק אויף איר. אַזוי שיין איז זי געווען.

אַזוי האָב איך אָפּגעאַרבעט ביי בעריש׳ן אַ קורצע צייט, ביז איך בין אַוועק צו אברהמ׳ען זיין ברודער אַרבעטן, ווייל ביי אים האָט מען געאַרבעט אויף אַ גרעסערן פאָרמאַט.

אברהם סאָסעק האָט געוואוינט אויף דער הויף־גאַס. דאָס הויז האָט מען גערופן משה קאָפּעלס הויז. אין דעם הויז האָבן שוין געוואוינט אַ סך שניידערס. דאָרט האָט געוואוינט מרדכי ווינטער און יואל לייפער און דער הויכער יאַנקל, ווי אויך אַ פאַמיליע וואָס מען האָט זיי גערופן „יאַסקאָלקעס". ווי כ׳האָב שוין פריער געזאָגט, האָט מען אין בזשעזשין אָן אַ צונאָמען ניט געוואוסט. עס האָט אויך דאָרט געוואוינט אַ פאַמיליע וואָס מען האָט זיי גערופן די „הייוועגס". זיי האָבן געהאַט עטלעכע טעכטער, וואָס האָבן געגייט הויזן.

איך אַרבעט ביי אברהם סאָסעק

איצט וויל איך באַשרייבן מיין נייעם פּלאַץ, וואו איך האָב אָנגעהויבן צו אַרבעטן ביי אברהם סאָסעק. ער האָט שוין געפירט

אַ גאָר אַנדערע שניידעריי. אין בזשעזשין איז געווען אַ מאַגאַזינער משה אהרן שאָטענבערג און זיגמונטאָוויטש. זיי זיינען געווען פון די גרעסטע מאַגאַזינערן אין בזשעזשין. זיי האָבן איינגעפירט אַ בעסערע מאַגאַזין־אַרבעט כמעט אַזוי ווי באַשטעלטע, מיט דעם אונטערשייד וואָס דאָ האָט מען אַביסל ווייניקער אַרבעט אַריינגעלייגט. עס האָט געמוזט זיין זייער גוטע אַרבעט.

געאַרבעט האָבן מיר פון שטיק. דער פּרייז איז געווען צוויי רובל פאַר אַ שטיקל אַרבעט. איך האָב געאַרבעט בשותפות מיט נאָך אַן אַרבעטער, מיר ביידע האָבן באַדאַרפט מאַכן צוועלף שטיקלעך אַרבעט דורך דער וואָך, און מיר האָבן נאָך געמאַכט צוויי עקסטראַ שטיקלעך אַרבעט. אַזוי ווי איר קענט זיך פאָרשטעלן, זיינען די אַרבעטס־שעה׳ן געווען זייער „קורצע", פון זעקס אין דער פרי ביז צוועלף ביינאַכט, און דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאַכט, ווייל פרייטיק אַרבעט מען מער ניט ווי ביז פיר אַזייגער.

עס האָט אַמאָל געטראָפן אַז עלף אַזייגער איז אויסגעגאַנגען די נאַפט אין לאָמפּ. בין איך מיט מיין מייסטער געגאַנגען זוכן נאַפט. אין בזשעזשין איז געווען אין מיטן מאַרק אַ גאָרקיך, וואו אַלע פורן וואָס קומען פון די קליינע שטעטלעך, וואָס פאָרן קיין לאָדזש, שטעלן זיך דאָרטן אָפּ, און גיבן די פערדלעך עפּעס צו עסן, און זיי, די באַלעגאָלעס, כאַפּן אויך עפּעס איבער. דערפאַר האָט מען דאָרט געקראָגן נאַפט. אַזוי ווי מען איז געגאַנגען שלאָפן פריער, איז מען שוין אויפגעשטאַנען פיר אַזייגער פאַרטאָג. אַזוי האָט זיך אויסגעגלייכט די שעה...

געוואוינט האָט דער באַלעבאָס אין דריי צימערן. איין גרויסע שטוב איז געווען די ווערקשטעל, אין איין שטוב זיינען געשלאָפן די אַרבעטער, און אין דער דריטער שטוב זיינען געשלאָפן דער באַלעבאָס מיט זיין פרוי. פינף אַרבעטער זיינען מיר געווען, און דער באַלעבאָס איז געווען דער זעקסטער. דער ווערקשטעל איז באַשטאַנען פון צוויי מאַשינען, ווייל מיר האָבן גענייט אַ סך ביי האַנט. מיר האָבן אַזוי אויסגעאַרבעט, אַז יעדער האָט זיך אָפּגענייט ביי דער מאַשין וואָס ער האָט באַדאַרפט און נאָך דעם גענייט ביי האַנט.

דער חשק איז געווען אַזוי גרויס צו דער אַרבעט, אַז מען פלעגט זיך פאַרטאָגס אַריינ׳גנב׳ענען אין ווערקשטעל, אַז מען זאָל קענען מאַכן מער אַרבעט. מען פלעגט זיך איבערלאָזן צו נייען פאַרטאָג ביי דער האַנט, ווייל צו מאַכן פערצן שטיקלעך אַרבעט אַ וואָך פאַר צוויי מענטשן איז געווען זייער אַ סך.

פאַר דעם עסן האָט מען געדאַרפט באַצאָלן דעם מייסטער, פאַר שלאָפן אָבער ניט. אַ באַלעבאָסטע, וואָס איז ניט געווען קיין גרויסע גיבור׳טע, האָט קיין מאָל ניט געקענט אָפּקאָכן דעם מיטאָג אין צייט. ווען עס איז געקומען צוויי אַזייגער פלעגן מיר ווערן הונגעריק, אַזוי ווי די וועלף. פלעגט זי אַרויפשטעלן אַ הערינג מיט אַ ברויט, פלעגט דאָס פאַרטיק ווערן אין אַ מינוט. האָבן מיר באַשלאָסן אויסצוזוכן אַ פּלאַץ וואו צו עסן מיטאָג.

אין בזשעזשין האָט געוואוינט אין מיטן מאַרק אַ שוסטער. זיין פרוי האָט געהייסן בלומע די סטאָלערקעס. זי פלעגט קאָכן פאַר פרעמדע מענטשן. אַזוי האָבן מיר אָנגעפאַנגען עסן ביי בלומען. צוויי אַזייגער צו דער רגע פלעגן מיר גיין דאָרטן עסן מיטאָג. פאַר אונז איז דאָס געווען זייער גוט, ווייל מיר האָבן דערווייל אַריינגעכאַפּט אַביסל אָפּרו, ווייל פון משה קאָפּלס הויז צו גיין צום מאַרק אַהין און צוריק איז געווען ווי געוואונטשן.

די אַלגעמיינע לאַגע אין בזשעזשין

איצט וויל איך באַשרייבן די אַלגעמיינע לאַגע פון בזשעזשין. עס האָט איינציקווייז אָנגעפאַנגען אויפצושיינען אַביסל ליכט. מען האָט אָנגעפאַנגען צו אָרגאַניזירן פאַרטייען: ציוניסטן, פּועלי־ציוניסטן און דער בונד. שבת פלעגט יעדער פאַרטיי־מיטגליד פּרוּוון באַאיינפלוסן וועמען, צו קומען אויף אַ פאַרלעזונג. מען פלעגט דיסקוטירן יעדע פראַגע. יעדער איינער האָט געוואָלט איבערצייגן דעם צווייטן, אַז זיין פאַרטיי איז די גערעכטסטע, די בעסטע. איך געדענק נאָך די נעמען פון געוויסע פאַרטיי־טוער: „דער בלינדער חנאָ", „יעקב אליה" און „יאָסל לאָדזשער". אַזוי איז אָנגעגאַנגען אַ שטיקל צייט.

שפּעטער האָבן שוין אָנגעפאַנגען אַראָפּצוקומען פון לאָדזש אָרגאַניזאַטאָרן, און מען פלעגט רופן פאַרזאַמלונגען פון אַלע פאַרטייען, ווייל דאָס האָט אָנגערירט אַלעמענס אינטערעסן — צו פאַרבעסערן די לאַגע און צו פאַרקירצן די אַרבעטס־שעה׳ן.

עס האָט לאַנג ניט גענומען ביז עס איז איין מאָל אַראָפּגעקומען אַ מאַן פון לאָדזש. ער האָט געהייסן „ברוך הויקער". ער האָט טאַקע געהאַט אַ הויקער. ער איז געווען זייער אַ פייאיקער און קלוגער מענטש. ער איז געשיקט געוואָרן פון דער לאָדזשער אַרבעטער־באַוועגונג, און איז שוין פאַרבליבן אין בזשעזשין אַזוי לאַנג, ביז ער האָט אָרגאַניזירט אַלע אַרבעטער. עס איז באַשטימט געוואָרן אַ שטרייק־קאָמיטעט מיט אַ סעקרעטאַר. יעדער האָט געמוזט באַצאָלן פינף־און־צוואַנציק קאָפּיקעס אַ וואָך.

אַזוי איז אָנגעגאַנגען די אַרבעט אַ פּאָר וואָכן, ביז מען האָט אַרויסגערופן אַ סטרייק.

איצט שטעלט אייך פאָר — אַ סטרייק אין בזשעזשין. „די אחדות׳ניקעס האָבן זיך צעבונטעוועט" — אַזוי האָבן געערעדט די באַלעבאַטים צווישן זיך. מען דאַרף זען עפּעס צו טאָן. מרדכי ווינטער האָט צוזאַמענגערופן אַ קאָמיטעט פון די אַרבעטער און באַלעבאַטים און מען האָט אָנגעהויבן קאָנפערירן. מיר האָבן געסטרייקט פאַר קירצערע אַרבעטס־שעה׳ן. עס האָט גענומען אַ פּאָר וואָכן און מיר האָבן דעם סטרייק געוואונען.

אַזוי ווי מיין באַלעבאָס אברהם האָט מיך ליב געהאַט, ער האָט געזען ווי איך האָב געאַרבעט זייער שווער דורך דעם סטרייק, האָט ער אַוועקגעשיקט אַ בריוו צו מיינע עלטערן, אַז זיי זאָלן מיך אַהיים נעמען — אַביסל זיך אָפּצורוען — ווייל איך האָב זייער שווער געאַרבעט דורך דער צייט פון סטרייק.

ווען מיינע עלטערן האָבן דאָס דערהערט, איז מיין פאָטער ע״ה באַלד געקומען קיין בזשעזשין און מיך אַהיים גענומען אין דעם קליינעם שטעטעלע ביאַלע, אָפּצורוען זיך אַביסל. ווען איך בין געווען אין דער היים אַ וואָך צייט, איז אָנגעקומען אַ בריוו צו מיינע עלטערן, אַז איך זאָל זיך נישט דערוועגן צוריק צו קומען קיין בזשעזשין, ווייל מען האָט אַלע אַרבעטער אַרעסטירט. קאָזאַקן זיינען אַרומגעגאַנגען אין אַלע שטובן, וואו מען האָט נאָר געוואוסט וועגן איינעם וואָס האָט צוגעהאָלפן ביים אָנפירן דעם סטרייק. וועגן צוריקפאָרן קיין בזשעזשין האָט שוין קיין רייד ניט געקענט זיין. אַזוי אַרום האָט מיך מיין געטרייער באַלעבאָס אברהם מייעראָוויטש פאַרהיט פון אַ סך צרות.

איך פאָר קיין אַמעריקע

איצט הויבן מיר אָן טראַכטן וואָס ווייטער צו טאָן. מיין פאַמיליע האָט באַשטימט, אַז איך זאָל פאָרן קיין אַמעריקע. עס רעדט זיך לייכט פאָרן קיין אַמעריקע. מען דאַרף האָבן 110 רובל אויף הוצאות. וואו נעמט מען אַזאַ סומע געלט? פון מיינע גאַנצע געלטער, געדענק איך, האָב איך אָנגעזאַמלט 60 רובל. עס האָט מיר נאָך צוגעפעלט 50 רובל. איז מען געגאַנגען זיך באָרגן צו דער משפחה. איינער האָט פאַרזעצט אַ זילבערנעם זייגער, דער צווייטער האָט פאַרזעצט די מחזורים און סדורים, ביז זיי האָבן צוזאַמענגעשטעלט דאָס געלט און איך בין מיט מזל אַוועק נאָך אַמעריקע.

געפאָרן קיין אַמעריקע בין איך דורך רוסלאַנד, ווייל עס האָט געקאָסט ביליקער. בין איך געפאָרן קיין ליבאַווע, וואו איך האָב זיך אַרויפגעזעצט אויף דער שיף וואָס האָט געהייסן „סמאָלענסק". עס האָט גענומען דריי וואָכן, און מיר זיינען בשלום אָנגעקומען אין אַמעריקע. געקומען אין קעסל גאַרדן, האָט מען מיך געפרעגט, וויפל געלט איך האָב? איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך פאַרמאָג צוויי רובל. האָט דער מאַן געגעבן אַ מאַך מיט דער האַנט, אַז איך קען גיין. האָב איך גענומען מיין קוישל און הויב אָן צו גיין. באַלד קומט צו צו מיר אַ מאַן און זאָגט מיר, אַז ער איז פון אַ אידישער אָרגאַניזאַציע, און איך זאָל גיין מיט אים, ער וועט מיך שוין פירן, וואו איך וויל נאָר גיין.

געקומען בין איך דורך אַ געזעלשאַפט, וועלכע מען האָט דעמאָלט גערופן: הכנסת אורחים. היינט הייסט די געזעלשאַפט „האיאַס", וועלכע טוט אויף וואונדער פאַר די פריש־אַראָפּגע־קומענע אימיגראַנטן.

עס פלעגט זיין אַ מאָדע, אַז יעדן שבת פלעגן די לאַנדס־מאַנשאַפטן זוכן מענטשן, וואָס פלעגן קומען פון זייערע שטעטלעך. אויך די בזשעזשינער לאַנדסלייט פלעגן קומען און זוכן זייערע באַקאַנטע. די בזשעזשינער, אַז זיי פלעגן געפינען איינעם, וואָס האָט בלויז געאַרבעט אין בזשעזשין, איז ער אויך שוין צוגערעכנט געוואָרן אַלס אַ בזשעזשינער.

דעם ערשטן לאַנדסמאַן וואָס איך האָב אָנגעטראָפן אין ניו־יאָרק — געדענק איך — איז געווען, דעם גלאָוונער מלמד׳ס זון. לאָזער האָט ער געהייסן. ער האָט מיך באַלד אַהיים גענומען צו זיך, און מיך מכבד געווען מיט אַ פיינעם מאָלצייט. שפּעטער האָט ער מיך גענומען צו די לאַנדסלייט, און מיך פאָרגעשטעלט. דאָרטן האָט מען מיך שוין פאַרזאָרגט מיט אַ דזשאָב צו אַרבעטן און אַ „לאַזשי" צו וואוינען.

געוואוינט האָבן דעמאָלט די לאַנדסלייט אין אַ געוויסער געגנט. דאָס איז געווען די עלפטע גאַס. דאָרט האָט מען געקענט זיך דערוויסן וועגן יעדן איינעם. ס׳איז געווען אַ מין „בערזשע". דאָרט האָט אויך געוואוינט אַ פאַמיליע וועלכע מען האָט גערופן בראשעס. זיי האָבן געהאַט אַ וואורשט־געשעפט, וואו מען האָט געקענט עפּעס אָפּעסן און אויך אַ טרעף־פּונקט אויסצוגעפינען עפּעס וועגן פריינט און באַקאַנטע.

די בזשעזשינער האָבן שוין דעמאָלט געהאַט אַ סאָסייעטי, און זיי האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען. איך בין באַלד געוואָרן אַ מיטגליד אין דער סאָסייעטי. מיר פלעגן האָבן מיטינגען צוויי מאָל אין חודש. יעדער מיטינג איז פאַר מיר געווען אַ יום־טוב. עס איז געווען אַ גרויסער פאַרגעניגן צוזאַמענצוקומען זיך, ווייל מען האָט זיך געטראָפן מיט אייגענע לאַנדסלייט. מען האָט זיך געפילט היימיש, מען האָט געמיינט און געפילט אַזוי ווי מיר וואָלטן זיך געפונען אין בזשעזשין. דערפאַר זיינען אַ סך לאַנדס־לייט, וואָס האָבן נאָר געאַרבעט אין בזשעזשין, געוואָרן מיט־גלידער פון דער סאָסייעטי.

אַזוי ווי איך בין שוין געוואָרן אַ מיטגליד פון דער בזשע־זשינער סאָסייעטי, האָבן די לאַנדסלייט מיר גע׳שדכ׳נט אַ מיידל פון בזשעזשינער עלטערן, מענעס שווייגער׳ס טאָכטער. איר נאָמען איז פייגעלע. מיר האָבן חתונה געהאַט, און האָבן גאָט־צו־דאַנק אַ שיינע פאַמיליע. מיר האָבן דערצויגן דריי זין, זיי זאָלן געזונט זיין, אַלע פיין פאַרהייראַט.

פאַר מיר, דעם געבוירענעם אין ביאַלע, איז בזשעזשין אַזוי טייער ווי מיין אייגן שטעטל. בעט איך טאַקע די בזשעזשינער לאַנדסלייט, אַז זיי זאָלן איינפלאַנצן אין זייערע קינדער די צוגעבונדנקייט און די ליבע אָפּצוהיטן דעם אָנדענק פון בזשעזשין, אַז עס זאָל בלייבן לזכרון פאַר קינדס־קינדער.

דריי משפחות בערכאָלין פון בזשעזשין

דאָס בילד איז
גענומען געוואָרן
אויפן וועג צו די
שימעניטשקעס.
צום פוטבאָל־פּלאַץ.
צווישן די משפחות
איז אויך דאָ
הערשל מלינאָזשעווסקי.

אַ בזשעזשינער איד — גרויס־וויזיר אין טערקיי

אין בזשעזשין איז יאָרן־לאַנג אַרומגעגאַנגען אַ געשיכטע וועגן דעם אינגל גדליה פּישל פריינד — זון פון ר׳ שלמה פריינד — וואָס איז אַוועק פון דער היים, האָט דורכגעמאַכט אַ שטורמיש לעבן און איז עולה לגדולה געוואָרן אין הויף פון טערקישן סולטאַן אַבדול האַמיד.

דער אומגעקומענער אידישער זשורנאַליסט ישראל קאַהאַן פון לאָדזש — וועלכער איז פאַר דער מלחמה אויך געווען רעדאַקטאָר פון „לאָדזשער טאַגעבלאַט" — האָט באַשריבן די וואונדערלעכע געשיכטע מיט גדליה משה פריינדן אין אַ סעריע אַרטיקלען אין וואַרשעווער „מאָמענט", פאַרן צווייטן וועלט־קריג. מיר דרוקן דאָ אַ קיצור פון ישראל קאַהאַנס לענגערער באַשרייבונג.

עס איז געווען נאָכן פּוילישן אויפשטאַנד פון יאָר 1830. אין די קליינע אידישע שטעטלעך, וועלכע האָבן זיך אַזוי פיל אָנגעליטן, סיי פון די פּאָווסטאַנצעס, סיי שפּעטער פון די קאָזאַקן, איז נאָך געווען פריש די דעראינערונג פון די בלוטיקע געשעענישן. מען האָט געהאַט יאָרן־לאַנג צו דערציילן פאַרשידענע מעשיות און איבערלעבענישן פון יענער שטורמישער צייט. פּישל פריינד, דער העלד פון אונזער געשיכטע (געבוירן 1828 אין בזשעזשין), האָט שטענדיק מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם זיך צוגעהערט צו די דאָזיקע געשיכטעס, וועלכע זיין טאַטע, ר׳ שלמה פריינד, אַ חשוב׳ער בעל־הבית אין שטעטל, האָט אַזוי אָנציענדיק דערציילט. זיין פאַנטאַזיע האָט זיך צעשפּילט. ער האָט פאַרלוירן דעם חשק צו לערנען. ער פלעגט אַרומגיין ווי אַ צעדולטער. אין זיין יונגן מוח האָבן זיך גענומען שפּינען און וועבן געוואַגטע פּלענער, און זיין פאַנטאַזיע האָט אים גענומען אויסמאָלן פאַרשידענע בילדער וועגן מלחמות, קאַמפן, אויסצייכענונגען און העלדישקייטן.

דער טאַטע ר׳ שלמה האָט געשטרעבט זיין מוזיניקל פּישל צו מאַכן פאַר אַ לייט. ער האָט געהאַט אַ פייערדיק קעפּל, מיט גרויסע פעאיקייטן. אָבער אין חדר האָט ער נישט געוואָלט לערנען. האָט דער טאַטע נישט געהאַט קיין אַנדער עצה, און נאָך דער בר־מצווה האָט ער אים אַוועקגעגעבן אין דער לער צו אַ זייגערמאַכער.

אַזוי ווי פּישל האָט געדאַרפט ווערן אַ וועלטלעכער מענטש, האָט ר׳ שלמה אויך געגומען אַ לערער צו לערנען מיט אים אַביסל פּוילישן, דייטש.

דער 13־יעריקער פריינד האָט דוקא ליב געהאַט צו לערנען זיך שפּראַכן, צו וועלכע ער האָט באַזעסן גאָר באַזונדערע פעאיקייטן. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דער תלמיד האָט אַריבערגעיאָגט דעם בזשעזשינער פּראָפעסאָר אין די שפּראַכקענטענישן.

דער יונגער פּישל האָט זיך אָבער לגמרי נישט געשפּירט מסוגל צו פאַרברענגען גאַנצע טעג ביי דער נודנער מלאכה און זיין קאָפּ איז געווען תמיד פול מיט פּלענער, ווי אַזוי זיך אַרויסצוקריגן אין דער גרויסער וועלט, צו שטילן זיין דורשט נאָך האָפערדיקע איבערלעבענישן און רייזע־אַוואַנטורעס.

אַ געלעגנהייט צו פאַרווירקלעכן זיינע כוונות האָט זיך געמאַכט גיכער, ווי די פאַנטאַזיע זיינע האָט אים געמאָלט.

דאָס אינגל פון בזשעזשין וואָס איז געוואָרן אַ גרויס־וויזיר ביים טערקישן סולטאַן

האַמיד פּאַשאַ (פּישל פריינד), געבוירן אין בזשעזשין אין 1828 געשטאָרבן אין ביירוט (טערקיי) אין 1885.

זיין פאָטער, וועלכער איז געווען אַ סוב־קאָלעקטאָר פון לאָטעריע־צעטלען, האָט צוגעשפּילט דאָס מזל. אויף איינעם פון זיינע צעטלען, וואָס איז אים גראָד פאַרבליבן, איז אַרויס דאָס „גרויסע געווינס".

פּישל איז אויפגעריכט געוואָרן. נישט לאַנג קלערנדיק, האָט ער גלייך, ווי דער פאָטער זיינער האָט אָפּגענומען דאָס געלט פונעם געווינס, אויסגענוצט אַ גינסטיקן מאָמענט, זיך צוצוקריגן צום טאַטנס אוצר, און, פאַרכאַפּנדיק אַ געוויסע סומע געלט, געמאַכט ויברח...

ער האָט זיך אַרומגעשלעפּט אַ שטיקל צייט איבער דייטשלאַנד, געבליבן אָן אַ פּרוטה אין טאַש פון גאַנצן פאַרמעגן און אָנגעקומען אַ הונגעריקער קיין אונגאַרן. אין בודאַפּעשט האָט פּישל־פערדינאַנד (אַזוי האָט ער שוין געהייסן) געקראָגן אַרבעט אין אַ ווייַן־האַנדלונג. דאָ האָט אים שוין אָנגעהויבן צושפּילן דאָס מזל.

זיין רירעוודיקייט, פלינקייט און זאָרגפעלטיקע אויספירונג פון יעדער קלענסטער זאַך, וואָס איז אים אויסגעקומען צו דערליידיקן, האָט צו אים צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון איינעם אַ שטענדיקן איינגייער אין דער ווייַנהאַנדלונג. דאָס איז געווען אַן אונגאַרישער הויכער אָפיציר, אַן אַלטער קאַוואַלער. ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן איינזאַמן יונגענמאַן, אין וועלכן ער האָט דערקענט אויסטערלישע פעאיקייטן. ער האָט דעם „פּוילישן אידל" גענומען צו זיך, געמאַכט אים אַלס זיין אָרדיגאַנס און גלייכצייטיק זיך ערנסט אָפּגעגעבן מיט זיין אויסבילדונג.

דער מיליטער־מאַן האָט זיין פּערדינאַנדן ליב באַקומען, ווי אַן אייגן קינד. זעענדיק, אַז ביי אים וועט ער ווייטער נישט דערגרייכן, האָט ער באַשלאָסן אים אָפּצושיקן מיט אַ וואַרעמן רעקאָמענדאַציע־בריוו צו זיין אינטימן פריינד, דעם באַרימטן אונגאַרישן פאָלקס־העלד, קאָשוט.

אונגאַרן האָט זיך צו יענער צייט געפונען ערב דער מעריו־רעוואָלוציע פון 1848־טן יאָר.

דאָס בזשעזשינער אינגל האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דעם פרייהייטס־קאַמף, ביי דער זייט פון קאָשוט׳ן אַליין.

דער יונגער קעמפער האָט שנעל אַוואַנסירט צו דער מדרגה פון אָפיציר און האָט באַקומען אַ גאַנצע ריי אויסצייכענונגען...

אָבער קאָשוט׳ס קאַמף פאַר דער פרייהייט פון זיין פאָלק איז נישט געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג. עסטרייך האָט באַזיגט די אונגאַרישע רעוואָלוציע און עס האָבן זיך אָנגעהויבן גרויזאַמע פאַרפאָלגונגען אויך קעגן די אונגאַרישע אידן, צוליב זיערע אָנטייל אינעם אויפשטאַנדס־קריג.

פישל־פערדינאַנד איז דאַן אַוועק קיין טערקיי, און דאָרט האָט ער שוין געמאַכט אַ וואונדערלעכע קאַריערע, וועלכע קלינגט ווי אַ פאַנטאַסטישע מעשה פון טויזנט און איין נאַכט.

טערקיי האָט דאַן געהאַט אויסצושטיין פאַרטיזאַנישע מלחמות. אין דעם סולטאַנס אימפּעריע האָבן זיך געמערט די אויפשטאַנדן פון די אומצופרידענע טיילן פון דער באַפעלקערונג. פישל־פערדינאַנד האָט „זיך אָנגעטאָן די פעסקע" (אַזוי פלעגט ער אין די שפּעטערע יאָרן באַצייכענען זיין שמד׳ן זיך און אַריבערגיין צום מאַכמעדאַנישן גלויבן) און איז אַריינגעטראָטן אין דער טערקישער אַרמיי.

אין די קאַמפן קעגן די פאַרטיזאַנער האָט ער זיך שטאַרק אויסגעצייכנט, און זיין מיליטערישע קאַריערע איז אַוועק מיט אַ פאַנטאַסטישער שנעלקייט.

עס איז אָנגעקומען דאָס יאָר 1853, ווען עס איז אויסגעבראָכן דער „קרימער קריג" צווישן טערקיי און רוסלאַנד. פישל־פערדינאַנד האָט זיך געריסן צו גיין אין מלחמה אַריין און באַוויזן זיינע העלדישקייטן; אָבער שונאים האָבן אים פאַר׳מסר׳ט אַלס אַ געוועזענעם רוסישן בירגער. מען האָט אויף אים אויסגעטראַכט, אַז ער איז אַ רוסישער שפּיאָן, און אַז ער האָט באַקומען פון צאַר אַ „טונדל מיט גאָלד". דער סוף איז געווען, אַז ער איז פאַרשיקט געוואָרן אויפן אינזל ראָדאָס אויף דער גאַנצער צייט פון דער מלחמה.

אין יענער שווערער צייט האָט פישל־פערדינאַנד באַקומען גאַנץ אומדערוואַרט אַ גרויסן פאַרטיידיקער — דעם גרויסן פּוילישן פּאָעט, אַדאַם מיצקעוויטש.

ווען מיצקעוויטש איז אין יאָר 1855 געקומען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, כדי צו שאַפן אַ פּוילישן לעגיאָן אין טערקיי, און האָט זיך דערוואוסט די געשיכטע מיט פישל־פערדינאַנד פון בזשעזשין, האָט ער זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיטן גורל פון זיין אומגליקלעכן לאַנדסמאַן.

מיצקעוויטש האָט אויסגע׳פּועל׳ט ביים סולטאַן, אַז עס זאָל דורכגעפירט ווערן אַ נייע אויספאָרשונג וועגן פישל־פערדינאַנדן. די אויספאָרשונג האָט טאַקע אויסגעפונען, אַז די באַשולדיקונג איז געווען אַ פאַלשע, און דער בזשעזשינער העלד איז צוריקגעבראַכט געוואָרן פון ראָדאָס קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וואו ער איז שפּעטער פאַרגעשטעלט געוואָרן פאַרן סולטאַן אַליין.

טערקיי איז אינגיכן אַריין אין אַ צווייטער מלחמה — מיט מאָנטענעגראָ. פישל פריינד — אָדער, ווי ער האָט זיך שוין גערופן מיט זיין מאַכמעדאַנישן נאָמען, מאַכמעד־האַמיד — האָט מיטגעמאַכט אַ סך שלאַכטן אין דער מלחמה. אין איינער פון די שלאַכטן האָט ער געהאַט אַ שווערן קאָנפליקט מיט דעם קאָמאַנדיר פון זיין אָפּטיילונג, אַ טערקישן גענעראַל. פישל־פערדינאַנד האָט געהאַט אַ חשד, אַז דער גענעראַל וויל זיך אונטערגעבן דעם שונא און אין אַ געוויסן מאָמענט — אַזוי גייט די מעשה — האָט ער דעם גענעראַל אָפּגעהאַקט דעם קאָפּ. די געשיכטע איז אָנגעקומען צום סולטאַן, וועלכער האָט געגרופן צו זיך פישל פריינד׳ן — מאַכמעד־האַמיד׳ן.

דער העלד פון בזשעזשין האָט אָפּגעגעבן זיין באַריכט פאַרן סולטאַן, און עס האָט זיך אויסגעלאָזט מיט דעם, אַז דער סולטאַן איז גאָר געבליבן שטאַרק צופרידן פון מאַכמעד־האַמיד׳ס האַנדלונג און האָט אים גלייך אויפן אָרט דערהויבן צו דעם ראַנג פון גענעראַל, געבנדיק אים אויך דעם טיטל פּאַשאַ.

אַזוי־אַרום איז דאָס אינגל פון בזשעזשין, ר׳ שלמה פריינד׳ס אינגסטער זון, שוין געוואָרן אַ טערקישער פּאַשאַ.

דערווייל האָט די מלחמה זיך פאַרפלאָנטערט. דער פּרואוו פון שלום־פאַרהאַנדלונגען מיט מאָנטענעגראָ און סערביע — וואָס איז אויך אַריין אין קריג — איז דורכגעפאַלן. און עס איז געקומען דערצו, אַז רוסלאַנד האָט ווידעראַמאָל דערקלערט קריג טערקיי, אין 1877. ענגלאַנד האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פון טערקיי.

פישל־פערדינאַנד פריינד — איצט שוין האַמיד־פּאַשאַ — האָט זיך באַטייליקט אין דער נייער מלחמה אַלס אַ קאָמאַנדירנדיקער גענעראַל און האָט אַ דאַנק זיינע העלדישקייטן דערגרייכט צו דעם טיטל פעלד־מאַרשאַל. ער האָט באַקומען אַ סך הויכע מיליטערישע אויסצייכענונגען, צווישן זיי אויך פון דער ענגלישער קעניגין וויקטאָריאַ.

בעת דער דאָזיקער טערקיש־רוסישער מלחמה האָט זיך געשאַפן אַן ערנסטע לאַגע אין סיריע, וואָס איז דאַן געווען אַ טערקישע פּראָווינץ. דער סולטאַן האָט זיך גענויטיקט אין אַ טיכטיקן, געטרייען גענעראַל־גובערנאַטאָר פאַר סיריע, און האָט אויסגעקליבן פאַר דעם פּאָסטן האַמיד־פּאַשאַ׳ן.

זייענדיק אין סיריע, האָט זיך אין דעם בזשעזשינער העלד, וועלכער האָט אַזוי שטאַרק עולה לגדולה געווען, זיך דערוועקט זיין אידיש האַרץ, און ער האָט געטאָן אַ סך טובות די דאָרטיקע אידן. ער האָט אין אַלגעמיין געהאַט גרויס דערפאָלג אויף דעם פּאָסטן און איז אויך געוואָרן באַליבט ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג.

נאָכן סוף פון דער מלחמה, אין 1878, האָט דער נייער סולטאַן אַבדול־האַמיד, באַשטימט פישל־פערדינאַנד־האַמיד־פּאַשאַ פאַר זיין נאָענטסטן ראַטגעבער, מיט דעם טיטל פון גרויס־וויזיר.

דאָס איז געווען דער ערשטער און אייניצקער פאַל, וואָס אַ איד — אַפילו אַ געוועזענער איד — איז דערהויבן געוואָרן צו אַזאַ הויכן אַמט אין דער טערקישער אימפּעריע.

די מעשה גייט ווייטער, אַז אַרויפקומענדיק אויפן העכסטן שטאַפּל פון מאַכט, איינפלוס און כבוד, האָט האַמיד־פּאַשאַ, דער גרויס־וויזיר, שטאַרק מקרב געווען זיינע ברידער־אידן אין טערקיי. ער האָט אויסגע׳פּועל׳ט אַ רעגירונגס־געהאַלט פאַרן חכם־באַשי (הויפּט־רב) משה לעווי אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אַ דאַנק

האַמיד־פּאַשאַ'ן האָט דער סולטאַן איינגעפירט דעם מנהג צוצו־שיקן דעם חכם־באַשי יעדן פאַר־פּסח אַכט טויזנט פראַנק צו פאַרטיילן מעות־חטים פאַר די אָרעמע אידן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

ווען אַ גרויסע שריפה האָט חרוב געמאַכט דעם אידישן קוואַרטאַל אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, האָט האַמיד־פּאַשאַ אויסגע־פּועל'ט, אַז דער סולטאַן זאָל שיקן הילף פאַר די נשרפים. אַ דאַנק דעם בזשעזשינער אידן האָבן אויך אַ צאָל טערקישע אידן באַקומען אין יענער צייט הויכע רעגירונגס־פּאָסטנס.

***

גדליה־פּישל פריינד — אַזוי איז ער געווען פאַרשריבן אין די מעטריקע־ביכער אין בזשעזשינער מאַגיסטראַט — האָט, דער־גרייכנדיק אַזאַ גדולה, אויך נישט פאַרגעסן וועגן זיין משפּחה אין דער אַלטער היים.

דער פּאַשאַ האָט צוגעשיקט געלט, צו צעטיילן צווישן זיינע קרובים אין בזשעזשין, באַזונדערס אָבער פאַר זיין שוועסטער, די פרוי פונעם בזשעזשינער איינוואוינער ר' ישראל קריגער, וועלכע איז דורך אים שפּעטער כמעט איר גאַנץ לעבן אויסגע־האַלטן געוואָרן.

דעמאָלט האָט זיך ר' ישראל קריגער, וועלכער האָט ביז יענער צייט געצויגן זיין חיונה פון אַ קליין גאַלאַנטעריע־און־שניט־געוועלב, באַשלאָסן צו מאַכן אַ נסיעה קיין קאָנסטאַנטי־נאָפּאָל, כדי צו באַזוכן זיין שוואָגער און זען, וואָס מיט אים איז דאָרט ווירקלעך געוואָרן... ער האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די לאַנגע מלבושים, האָט זיך אָנגעטאָן „דייטש" און זיך געלאָזט אין ווייטן וועג אַריין...

די דאָזיקע שווערע רייזע איז פאָרגעקומען ביי גאָר שווע־רע באַדינגונגען און קריגער האָט שפּעטער זיין טרחה לגמרי נישט באַדויערט חוץ די פיל מתנות און טשיקאַווע גרוסן, וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל, איז ער צוריקגעקומען מיט דעם טיטל — באַראָן!

באַראָן פאָן ישראל קריגער!

דער גרויס־וויזיר האָט נישט פאַרגעסן מיטצוגעבן קריגערן אַ מתנה אויך פאַרן דעמאָלטיקן בזשעזשינער רב, הרה"ג ר' סיני סאַפּיר (מחבר פון ספר „עולת חודש") — אַ שיין, אויסגעשניצט טאַבאַק־פּושקעלע...

געזעגענענדיק זיך, האָט דער פּאַשאַ געבעטן זיין שוואָגער, ער זאָל אים אין גיכן ווידער באַזוכן, דאָס מאָל צוזאַמען מיט זיין שוועסטער (קריגערס פרוי). אַזוי איז עס אויך געשען.

דער אַלטער בזשעזשינער מאַגיסטראַט ביי יוקל בזשעזשינסקי אין הויז

זייער רירנדיק און פייערלעך איז געווען קריגערס צווייטער באַזוך אין טערקיי. דאָס מאָל מיט זיין פרוי, ווי אויך מיט זייער איידעם, סאָרקין.

לאַנגע יאָרן האָט מען צווישן דער משפּחה אין בזשעזשין דערציילט וועגן דער דאָזיקער רייזע, און וועגן דעם ווי אַזוי פישל־האַמיד־פּאַשאַ האָט אויפגענומען זיינע אייגענע אין זיין פּאַלאַץ.

פישל־פערדינאַנד־האַמיד־פּאַשאַ זאָל ביים סוף פון זיין אומ־געוויינטלעך־שטורמישן לעבן זיך האָבן אַפילו געקליבן צו קומען אויף אַ וויזיט צו זיינע אייגענע אין בזשעזשין. אָבער ער איז שווער קראַנק געוואָרן אויף מאַלאַריע. די קרובים אין בזשעזשין האָבן אויפגעהערט צו באַקומען פון אים בריוו און זיינען געוואָרן שטאַרק אומרואיק. קריגער האָט, צום סוף, אַוועקגעשיקט אַן אָנפראַגע צו דער רוסישער אַמבאַסאַדע אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

די אַמבאַסאַדע האָט געענטפערט מיט אַ טרויעריקן בריוו. אין דעם בריוו, געשריבן צו „ה' פאָן קריגער, אין בזשעזשין, פּיעטראָקאָווער גובערניע", האָט דער ערשטער סעקרעטאַר פון דער „פּאַסאָלסטווע" מיטגעטיילט, אַז האַמיד־פּאַשאַ איז גע־שטאָרבן דעם 15טן (27טן) אויגוסט 1885, און אַז אויפן באַפעל פון סולטאַן וועט אויפגעשטעלט ווערן אַ מאַוזאָלעאום אויף זיין קבר. האַמיד־פּאַשאַ איז געשטאָרבן אין ביירוט, וואו ער האָט קורץ פאַר זיין טויט נאָכאַמאָל איבערגענומען דעם אַמט פון גענעראַל־גובערנאַטאָר פאַר סיריע.

אַזוי דערציילט זיך די וואונדערלעכע געשיכטע פון דעם בזשעזשינער אידישן אינגל, וואָס איז אַנטלאָפן פון דער היים און איז געוואָרן אַ גרויס־וויזיר ביים טערקישן סולטאַן.

ליסטע פון בזשעזשינער אידן מנדבים פאַרן קרן קימת

ביי די קערות אין די שוהלן ערב יום־כיפור ה׳תרע״ד (1913)

אַ לענגערע ליסטע מיט די נעמען פון אידן אין בזשעזשין, וועלכע האָבן ערב יום־כיפור ה׳תרע״ד (1913) אַריינגעלייגט נדבות אין די קערות פאַר ישוב ארץ ישראל, וואָס פלעגן אַוועק־געשטעלט ווערן אין די מנינים און בתי מדרשים — איז אָפּגע־היטן געוואָרן ביזן היינטיקן טאָג.

די ליסטע איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דעם געדרוקטן „חשבון הנדבות מערב יום הכיפורים תרע״ד לטובת החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה לקנין אדמה בארץ ישראל״, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם קאָמיטעט אין אָדעס, אין אויגוסט 1914.

פאַקטיש איז דאָס געווען אַן אַקציע פאַרן קרן קימת לישראל (אידישן נאַציאָנאַל־פאָנד) ביי די טראַדיציאָנעלע קערות ערב יום כיפור, ביי מנחה־דאַוונען, אין די בתי־מדרשים און שולן. און דער אָדעסער קאָמיטעט האָט צענטראַליזירט די זאַמלונגען, וואָס זיינען דורכגעפירט געוואָרן אויך אין די גובערניעס פון דעמאָלטיקן רוסיש־פוילן.

די ליסטע פון די מנדבים אין בזשעזשין איז איינער פון די אינטערעסאַנטסטע און וויכטיקסטע דאָקומענטן פאַר דער גע־שיכטע פון דער אידישער קהילה אין אונזער היים־שטעטל (די באַצייכענונג „ק״ מיינט קאָפּיקעס, און „ר״ — רובל. דער חשבון איז אונטערגעצויגן פון די נדבות אין יעדן בית תפילה באַזונדער).

ברעזיני

(פּ. פּיעטראָקאָוו)

ע״י א. מענדלאָוויץ

בבתי תפלה שונים ע״י אהרן מענדלאָוויטש, ח. ב. שולזינגער, יהושע זאַגאַן, ישראל פּערעל־מוטטער, יוסף זלאָטניצקי, מ. ב. וואלדמאן וב. באטשאן

	ק.	ר.
אהרן מענדלאָוויטש	—	1
ח. ב. שולזינגער	—	1
י. מ. גאַטליעב	—	1
אפרים קליינמאַן	75	
יהושע זאַגאַן	50	
יוסף זלאָטניצקי	50	
מ. ב. וואָלדמאַן	50	
בעריל באטשאן	50	
מ. מיניאָוויטש	50	
פישעל קרענגעל	50	
דאָקטאָר ש. קארמאן	50	
ר. ראַבינאָוויטש	50	
נחמן גוטקינד	50	
יאקל סולקאָוויטש	50	
אבא ה. סולקאָוויטש	50	
יוסף פעלדמאַן	50	
ח. פריינד	50	
ל. זשיכלינסקי	50	
אייזיק לעוויטין	50	
ח. ד. יאַקובאָוויטש	50	

	ק.	ר.
חיים שאפמאן	50	
ש. ווינטער ופוקס	50	
לאה האַלבערשטאַדט	40	
שרה גאָטליב	35	
ישראל פּערלמוטער	30	
נפתלי דימאַנט	30	
סיני ראַזען	30	
חיים זעליג הענדריקאָווסקי	30	
א. ח. מענדעלאָוויטש	30	
מרדכי צוקער	30	
אלימלך פאַגעל	30	
ה. לענטשיצקי	30	
משה פּנחס זעליג	30	
לייביש מענדעל גערשיניאַק	30	
שלמה לינדגער	30	
ש. א. קעזמאַן	25	
ד. א. הערשענבערג	25	
אברהם קאָרנבלום	25	
א. י. האַלבערשטאַדט	25	
פייוועל דאַשעווסקי	25	
משה יחיאל האַזער	25	
אברהם קאַליש	25	
יודל פאקולע	25	
מרדכי לייביש קליינבארד	25	
יצחק זשיכלינסקי	25	
דוד סולקאָוויטש	25	
פינטשע יאַקובאָוויטש	25	
ה. י. גרינפעלד	25	

	ק.	ר.
י. ד. לעווקאָוויטש	25	
ש. ב. ראָזען	25	
שלום גוטקינד	25	
שמואל שמידט	25	
חיים וואַכלער	25	
י. מ. זאַגאַן	25	
עמנואל גאָטליב	25	
איידעל ראָזענבלום	25	
בעללאַ זיגמאַנטאָוויטש	25	
שרה דימאַנט	25	
שמעון קראָנגראד	20	
חיים בלאַטט	20	
משה אהרן מאַנדעל	20	
ליבוש וואָלף	20	
אברהם לייב יגעלסקי	20	
מאיר טושינסקי	20	
יעקל הערשענבערג	20	
יעקב ה. גאָלדקראַנץ	20	
חיים פּאָזנאַנסקי	20	
משה גרינבערג	20	
משה עלשטיין	20	
גרישאַ גיטמאַן	20	
פייוויל ראָזענבערג	20	
הערשיל בערכהאָלץ	20	
משה פּעטריקאָווסקי	20	
גדליהו וואלדמאַן	20	
איטשע ווידקא	20	
יעקב שלמה פאַגעל	20	

	ק.	ר.
ד. ל. האַלבערשטאַדט	20	
יוסף ראָזענבערג	20	
משה ניסענבערג	20	
הערשיל אויער	20	
יעקב יואל זימאַן	20	
צ. מ. קאכבערג	20	
משה ברייטבארד	20	
פנחס עוזר	20	
יחיאל עוזר	20	
מאיר פאַליוואָדאַ	20	
דוד ייקא — הב׳	20	
יודל פערלא	20	
מאיר בארן	20	
יצחק שטיינבערג	20	
וואָלף ביאַליק	20	
שלמה ראָזענבוים	20	
בינום שטיינבערג	20	
צ. ד. פידלער	20	
אביגדור בערכאַן	20	
מרדכי בערקאַן	20	
ל. ערליך	20	
ח. קליינערט	20	
שוואַלב	20	
יודל זילבערוואַסער	20	
שלמה זילבערוואַסער	20	
מ. זילבערוואַסער	20	
אלחנן גוטשטאַדט	20	
אברהם יריזאלסקי	20	
סיני בלאנקערט	20	
יונה סולקאָוויטש	20	
הערשיל פוקס	20	
מרדכי יקקא	20	
משה פלאַמהאָלץ	20	
פייוויש פראשקער	20	
צבי צוקערמאַן	20	
משה יאַקובאָוויטש	20	
יחיאל בערקאַן	20	
חיים ראָזענפאַרב	20	
ד. מ. לענגער	20	
פישקע קראָנגראד	20	
וואָלף זינגער	20	
א. א. גאָלדבערג	20	
יחיאל האזער	20	
הערצקא האזער	20	
אברהם שלאמאש	20	
יחיאל מאיר ליפשיץ	20	
ב. טאקסע	20	
מאיר קאזאק	20	
משה קרעלל	20	
שמואל טייבאט	20	
בנציון גאָלדבערג	20	
וואָלף ראָזענבערג	20	
הירש מענדל לאהס	20	
פנחס ביאַליק	20	
משה ענאך	20	
סיני פעטריקאָווסקי	20	
שמואל אינדיג	20	
נתן לענטשצינסקי	20	
יהושע שמוקלער	20	

	ק.	ר.
י. ש. קייזבערג	20	
וועווע האזער	20	
יצחק פרענקעלשטיין	20	
י. ראָזענבלום	20	
יחיאל ערליך	20	
יודע פוקס	20	
משה גאָלדענבערג	20	
העניך קראַוויעצקי	20	
געציל הארן	20	
ברוך בערלינער	20	
ש. מילער	20	
אלי האזער	20	
מרדכי בערקאַן	20	
יצחק הערש ראָזענבלום	20	
פנחס מיכראָווסקי	20	
אברהם פלאַם	20	
אלעזר באלענשטיין	20	
א. י. וואלמאַן	20	
אברהם זלאטשא	20	
אברהם באכקאוויטש	20	
ש. י. ראכעלניק	20	
לייזער פאָגעל	20	
יוסף פרידמאַן	20	
ש. ד. קאכענבערג	20	
ה. קאכענבערג	20	
יעקל גערשט	20	
אלימלך קעזמאַן	20	
ברכה הערשקאָוויטש	20	
לאה קליינמאַן	20	
אהרן ליכטרעגער	20	
בביהכ״נ הגדול נ״ק	60	3
במקומות שונים נ״ק	60	1
בבית המדרש נ״ק	—	1
בבית החסידים דגור נ״ק	82	
בביהח״ס דאָסטראָווצע נ״ק	53	
	50	51

ע״י יוסף בילינקין

	ק.	ר.
יוסף בילינקין	50	
ב. חפץ	50	
ש. יאַנקעלעוויטש	50	
ירחמיאל ווינטער	50	
אהרן ליפשיץ	50	
אברהם ליפשיץ	50	
לייב צומערמאַן	50	
שלמה ראשאקווסקי	50	
משה אראָנאָוויטש	50	
מענדיל קאליש	50	
מ. סאַפירשטיין	50	
ש. ליכטרעגער	50	
יעקל ראוויצקי	50	
מ. טושינסקי	50	
חיים דוד לעוו	50	
מ. א. שוטענבערג	50	
פנחס שוטענבערג	50	
וואַסילקאָווסקי	50	

	ק.	ר.
י. מ. בארענשטיין	50	
משה פרידמאַן	50	
ח. בליאכעראָוויטש	50	
בתיה פיקשטיין	50	
ש. מ. קאליש	47	
משה בערכמאהן	45	
שלמה שוטענבערג	40	
יחיאל לאנדא	38	
אברהם פראנק	36	
דוד פשיטיקעוויטש	30	
פיטצערס „ווינטער״	30	
אחים גאַוואַק	30	
חיים מאסקאל	30	
א. מ. פלאצקער	30	
שמאי קראקאוויאק	30	
מ. גראדזינסקי	30	
ש. סולקאוויטש	30	
נטע גאָלדבערג	25	
משה חאצקא	25	
בנימין ספירטוס	25	
פינטשע ווינטער	25	
משה לקיניצקי	25	
ח. גיטמאַן	25	
ש. ג. שווארץ	25	
העניך פרינץ	25	
ל. מ. ראָזען	25	
מ. מ. איגליצקי	25	
יעב ברענער	25	
יעקב קישקע	25	
דוד זייד	25	
אברהם פעקארעק	25	
אברהם באטשאן	20	
זיסמאַן ניימאַן	20	
לייבוש פישהאָף	20	
שלמה איגליצקי	20	
ל. מ. ווינטער	20	
נחמן ראָזענבערג	20	
לייבל בארענשטיין	20	
יעקב ליוסטער	20	
	56	20

על ידי משה ראָזענבערג

	ק.	ר.
משה זילבערוואַסער	50	
וואָלף דיאמאנט	50	
איטשא וואכלער	50	
משה קאמארינסקי	30	
אליעזר צעלצער	30	
שלמה ניימאַן	30	
משה ראָזענבערג	25	
לייב פיאַסעק	25	
יעקעל ראָזענבערג	25	
אברהם זיידנער	25	
שמעי׳ פישילעוויטש	25	
שמעון שפיראָ	25	
אברהם ליכטרעגער הב׳	25	
אפרים שאַטלאַנד	25	
א. י. קאליש	20	

	ר.	ק.
י. זעלמאַן		20
אברהם אַראַנאָוויטש		20
משה רובין		20
דוד לוסטיג		20
ח. ב. פוטעל		20
עמנואל ראָזענבלאַט		20
ל. גיווערץ		20
מרדכי שופלערער הב׳		20
פייטעל מינץ		20
	6	40

במנין „בני ליטא״ ע״י הנ״ל

	ר.	ק.
זעליג דיאמאנט		50
אטא דיאמאנט		50
אפרים ראָזען		50
הערשיל דיאמאנט		40
משה טיל		30
מרדכי טיל		30
לייבוש שטערן		30
משה קליינבוים		25
ש. דאַווידאָוויטש		25
איטשע בירענבוים		25
יצחק קאלף		20
מרדכי בערכהאָלץ		20
ג. רויטבלאַט		20
נ״ק		55
	4	70

ע״י יוסף זעליוויאַנסקי

	ר.	ק.
יוסף זעליוויאַנסקי		50
יוסף מאַלאַמוד		50
ש. פאלעשאק, אומאן		40
יוסף עקשטיין		30
אייזיק מאלאמוד		30
דאַרפמאַן־ראַבינאָוויטש		30

	ר.	ק.
חעמיל הויזער		30
אברהם אַראָנאָוו		25
מאיר קראַוויעצקי		20
אברהם טאפאלאוויטש		20
י. ארדענבוים		20
יח. עלבוים		20
איטשע בערכאַן		20
אהרן לעהרער		20
	4	05

במנין „מאַגאַזינערס״ ע״י מ. וו. גינסבורג וג. לעוו

	ר.	ק.
לעמיל הארן		40
מ. וו. גינסבורג		30
משה זשאלטאווסקי		30
גרשון לעוו		25
דניאל פוקס		25
הערשיל שופלעדער		25
חיציראוויטש		25
פרץ מיזעס		25
דארא ווידאָווסקאַ		20
לייבוש מאַלינאָווסקי		20
יצחק לאנדא		20
פסח גרינשפאַן		20
פנחס פראַנקענשטיין		20
ש. מ. באָטשאַן		20
יוסף פוקס		20
ישראל בימקא		20
נ״ק		20
	4	05

ע״י ירחמיאל ליאכמאן ואביגדור קאהן

	ר.	ק.
אביגדור כהן		20
ש. י. בלאַטט		20
נ״ק	3	—
	3	40

ע״י יצחק מאליניאק

	ר.	ק.
א. ד. פערלמוטער		50
יצחק מאליניאק		50
א. הערשענבערג		30
ישראל רייכענבערג		30
י. י. רייכענבערג		25
יודל גאָטליב		25
ליפציע פערלמוטער		25
	2	35

ע״י משה פאָגעל וי. מ. געלבארד

	ר.	ק.
משה פאָגעל		—
י. מ. געלבארד		25
יצחק פאָגעל		25
נ״ק		84
	2	34

בביהח״ס דגראָדזיסק ע״י צבי ליאכמאן

	ר.	ק.
מענדיל קראַוויעצקי		50
צבי ליאַכמאַן		20
יוסף מאַנדעל		20
יוסף פריידענרייך		20
אליעזר אפאליאן		20
יעקב נייפעלד		20
נ״ק		51
	2	01

בביהח״ס דאלכסאַנדער ע״י דוד מילגראם

	ר.	ק.
דוד מילגראם		20
נ״ק		57
	—	77

יוסף ב. שייבאָוויטש

צו דער געשיכטע פון בזשעזשינער קהילה

(אַלגעמיינע שטריכן פון אַמאָליקן קהילה־לעבן אין פּוילן)

אין אַמאָליקן פּוילן איז דאָס אידישע לעבן געווען גוט אָרגאַניזירט. יעדער איינער האָט געמוזט זיין פאַרבונדן מיטן אידישן כלל, — סיידן, ער האָט זיך געׂשמד׳ט. די קהילה פון שטאָט האָט געהאַט אַלע געזעצלעכע רעכט אַרויפצולייגן שטייערן און קאָנטראָלירן דאָס לעבן פון יעדן יחיד. זי האָט אויך געקענט משפּט׳ן פאַר פאַרברעכנס, אַפילו מיט טויט־שטראָף.

אין שפּיץ פון דער קהילה זיינען געשטאַנען פּרנסים, אָדער „ראשים" (ראש הקהל). יעדער פּרנס האָט אָנגעפירט מיט דער קהילה אַ חודש, דערפאַר האָט מען אים גערופן „פּרנס החודש" און ער איז דעם חודש געווען פאַר אַלץ פאַראַנטוואָרטלעך. די פּרנסים האָבן געמוזט אָפּגעבן אַ לאָיאַליטעט־שבועה צום קעניג, און האָבן געדאַרפט באַשטעטיקט ווערן פון וואָיעוואָדע, וועלכער איז געווען דעם קעניגס פאַרטרעטער. אין שטעט, וועלכע האָבן זיך געפונען אונטער פּריצ׳ישער יוריסדיקציע, האָט דער פּריץ באַשטעטיקט דעם פּרנס.

די בזשעזשינער פּרנסים האָבן געמוזט באַשטעטיקט ווערן פון פּריץ לאַסאָצקי. אַ חוץ די פּרנסים זיינען נאָך געווען „טובים", אָדער טובי העיר (מיינסטנס זיינען עס פריערדיקע פּרנסים). זייער אויפגאַבע איז געווען צו העלפן די פּרנסים אויספירן זייער אַרבעט. אויסער דעם זיינען נאָך געווען ממונים, גבאים, און משגיחים, וועלכע האָבן געדאַרפט אַכטונג געבן אויף געזונט, כשרות, ערלעכער וואָג און מאָס, אויף דער גוטער אויספירונג, אויף די מלמדים א. אַ. וו. די קהילה האָט אויך געהאַט די אויפזיכט איבער שולן און כלי־קודש (רבנים, דיינים, חזנים און שוחטים), מקוואות, בית־עולמ׳ס און סאָציאַלע פאַרזאָרגונג. עס איז אויך געווען אַ וויכטיקע קאָמיסיע פון שמאים — שאַצערס. זיי האָבן אויסגעמאָסטן דעם שטייער וואָס יעדער האָט געדאַרפט צאָלן. אַ פּנים, אַז אָרעמעלייט האָבן ניט געצאָלט, אַפילו דעם קאָפּשטייער האָט די קהילה פאַר זיי געצאָלט צום קעניג. אַ חוץ דעם האָט די קהילה אויך פאַרמאָגט מלוכה׳שע פונקציעס אויפן געביט פון אַדמיניסטראַציע און געריכטס־וועזן. שוין אין 14טן יאָרהונדערט זעען מיר געזעצן ווי מען טאָר נישט פאַר׳משפּט׳ן אַ איד אָן דער באַטייליקונג פון אידן אין משפּט.

דער רב איז געווען די העכסטע אויטאָריטעט, זיין פּסק־דין איז געווען געזעץ. דאָס שאַרפסטע מיטל איז געווען חרם. דער שמש פון קהל האָט פאַרנומען אַ באַזונדער וויכטיקן אַמט. ער איז געווען קהל׳ס פאָרשטייער אין די רעגירונגס־אַמטן און אויך אַ מין „שתדלן" ביים פּריץ. עס איז אויך געווען אַ „נאמז" (קאַסירער). קהל האָט אויך אויסגעהאַלטן אַ רופא, וועלכער האָט געהיילט אָרעמע קראַנקע אויף קהל׳ס חשבון; אַ שערער, אַ הייבאַם און אַן אַפּטייקער.

איבער די איינצלנע קהילות איז געשטאַנען דער ועד־הגליל (קרייז־קאָמיטעט), וועלכער איז אויסגעקליבן געוואָרן אויף אַ צוזאַמענפאָר פון די ראשי הקהילות פון דעם קרייז און פון ספּעציעלע דעלעגירטע. דער הויפּט פון ועד־הגליל האָט געהאַט דעם טיטל „פּרנס הגליל". דער ועד־הגליל איז זיך צונויפגעקומען איין מאָל אין יאָר זיך צו באַראַטן וועגן אַלע וויכטיקע ענינים און אויסמעסטן דעם שטייער פאַר יעדער קהילה פון דעם קרייז. דער ועד־הגליל האָט געהאַט אַ קרייז־רב (אב״ד הגליל), אַ מלוכה־שתדלן, אַ שרייבער, שמשים און אַ קאַסירער. איבער די ועדי־הגלילים איז געשטאַנען דער ועד ארבע ארצות אין פּוילן. די דאָזיקע צענטראַלע קערפּערשאַפט איז באַשטאַנען פון דעלעגאַטן פון די ועדי הגלילים. גרויסע קהילות פלעגן שיקן צו 4 דעלעגאַטן, קליינע צו 2 און די קלענסטע צו איינעם. דער ועד ארבע ארצות איז קיינמאָל ניט באַשטאַנען מער ווי פון 71 מיטגלידער און זיין אויספיר־אָרגאַן איז באַשטאַנען פון 23 מיטגלידער. די אידן האָבן געוואָלט אָנהאַלטן די טראַדיציע פון דעם סנהדרין, וועלכער איז באַשטאַנען פון 71 מיטגלידער און די סנהדרין קטנה פון 23 מיטגלידער [1].

דאָס איז געווען די צייט פון אידישער אויטאָנאָמיע אין פּוילן. דער ועד ארבע ארצות איז געווען אַ מין מלוכה אין אַ מלוכה. זי האָט קאָנטראָלירט דאָס גאַנצע אידישע לעבן אין פּוילן. אין די זיצונגען פון ועד האָבן אָפּטמאָל זיך באַטייליקט דער פינאַנץ־מיניסטער פון פּוילן, און דער ועד איז געווען דער אָפיציעל־אָנערקענטער רעפּרעזענטאַנט פון פּוילישן אידנטום ביים קעניג.

דער וואוקס פון די אידישע ישובים אין פּוילן האָט געפירט צו דעם, אַז אַ סך אידן זאָלן זיך באַזעצן אויף פּריצישן באָדן. אַזוי לאַנג ווי דער ישוב איז געווען קליין, האָט ער זיך מיינסטנס קאָנצענטרירט אין די קעניגלעכע שטעט, און דער קעניג האָט זיי געשיצט ווי זיין אייגנטום, וועלכן ער האָט ניט געוואָלט פאַרלירן צוליב די גרויסע הכנסות, וואָס ער האָט פון זיי אַריינגעקראָגן.

אין יאָר 1539 האָט די שלאַכטע אָפּגעהאַלטן אַ זיג איבערן קעניג און דער סיים (פאַרלאַמענט), וועלכער איז זיך צונויפגעקומען אין פּיעטרקאָוו, האָט באַשלאָסן, אַז אַלע אידן וואָס וואוינען אויף פּריצישן באָדן ווערן דאָס אַבסאָלוטע אייגנטום פון די פּריצים [2]. עס האָבן זיך געשאַפן צוויי קאַטעגאָריעס אידן. אין די קעניגלעכע שטעט זיינען אידן געווען אויף אַ העכערער מדרגה. אין די פּריצישע שטעט און דערפער זיינען אידן געווען אויסגעשטעלט אויף די קאַפּריזן פון פּריץ. איז דער פּריץ געווען אַ פיינער מענטש, האָט ער זיינע אידן געשיצט קעגן די פיינט,

1) דר. מ. שיפער — „דער צוזאַמענשטעל פון ועד ארבע ארצות".
2) מאיר עדלבוים — „די אידן־שטאָט מעזריטש".

די מיעשטשאַנעס, צעכן, קירכלעכע אָרדנס און סתם אַנטיסעמיטן. איז ער אָבער געווען אַ אידן־פיינט, האָט ער אָפט שאַנטאַזשירט די אידן, כדי אויסצופרעסן וואָס מער געלט. די אידן זיינען געווען מאַכטלאָז, ווייל זיי האָבן מער ניט געהאַט די קעניגלעכע שוץ.

עס זיינען אָבער אויך געווען פאַלן, ווען דווקא אונטער דער פריצישער הערשאַפט האָט זיך די אידישע לאַגע געבעסערט און אידן האָבן אויך ווירקזאַמער זיך קעגנגעשטעלט דער אַנטי־סעמיטישער מגפה.

די פריצישע משפחה לאַסאָצקי אין בזשעזשין, — די אייגנ־טימער פון בזשעזשין אין 16טן, 17טן און 18טן יאָרהונדערט, — האָט כסדר די שטאָט אויסגעבעסערט, געבויט קירכעס און שטענדיק זיך געניטיקט אין געלט. די אידישע שטייערן און לא יחרץ־געלט איז די לאַסאָצקיס גוט צונוץ געקומען. זיי האָבן דעריבער ניט צוגעלאָזט צו קיין אידן־פאַרפאָלגונגען, און האָבן אָפט געשטיצט אידן קעגן אָנפאַלן פון די מיעשטשאַנעס (שטאָ־טישער קלאַס) און צעכן.

***

דער באַגינען פון אידן אין בזשעזשין איז אומבאַקאַנט. פאַראַן לעגענדעס וועגן אידן אין בזשעזשין פון 12טן יאָרהונ־דערט [3]. עס איז היינט שווער פעסטצושטעלן ווען די קהילות אין בזשעזשין און אומגעגנט האָבן אָנגעהויבן צו עקזיסטירן. אונזערע היסטאָריקער און כראָניקער האָבן ליידער ניט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט פון רעגיסטרירן אַ ניי־אַנטשטאַנענעם ישוב. ס׳רוב קהילות דערשיינען אין די געשיכטלעכע כראָניקעס פלוצלונג קורץ פאַר, אָדער ערשט אין די צייטן פון כמיעלניצקיס אויפ־שטאַנד. עס איז אָבער זיכער, אַז זיי האָבן שוין אַ לאַנגע צייט פריער עקזיסטירט. די עלטסטע דאַטע פון דער זיכערער עק־זיסטענץ פון אַ אידישן ישוב אין בזשעזשין, איז דאָס יאָר 1564 [4]. קוטנע, וואָס האָט דעמאָלט אויך געהערט צו דער לענטשיצער וואָיעוואָדסטווע, ווערט דערמאָנט מיט אידן אין יאָר 1513. די השערה, אַז ווען דער קעניג קאַזשימיעזש דער גרויסער האָט געגעבן בזשעזשין די פריווילעגיע צו ווערן אַ שטאָט אין יאָר 1366, איז שוין דעמאָלט דאָרט געווען אַ באַ־דייטנדיקע קהילה, — האָט זיך ניט באַשטעטיקט.

דער פוילישער שריפטשטעלער סאַרניעצקי שרייבט אין יאָר 1558, אַז אין בזשעזשין זיינען פאַראַן געניטע האַנטווערקער, וועמענס אויסגעאַרבעטע סחורות ווערן צעשיקט אין אַנדערע שטעט פון גרויס־פוילן. אַ גרויסער טייל פון די געניטע האַנט־ווערקער זיינען געווען אידן.

אין משך פון 17טן יאָרהונדערט האָט די אַלגעמיינע לאַגע אין פוילן זיך שטאַרק פאַרערגערט. די אידישע לאַגע איז געוואָרן קאַטאַסטראָפאַל. כמיעלניצקי איז אָנגעפאַלן אויף הונדערטער פוילישע שטעט און האָט אויסגעמאָרדעט גאַנצע קהילות. די שוועדישע חיילות זיינען געקומען צו־הילף אַ טייל פון דער שלאַכטע, וועלכע האָט זיך צעבונטעוועט קעגן קעניג אין פוילן, און האָט באַצוואונגען דאָס גאַנצע לאַנד. די שוועדן האָבן אין בזשעזשין אָנגעמאַכט אַ גרויסן חורבן, אָבער דאָס גרויסע אומ־גליק איז געקומען שפּעטער. כאָטש די אידן זיינען געווען צווישן די לאָיאַלסטע שטיצער פון דער פוילישער מאַכט, האָט דאָס ניט געשטערט די קירך אויסצונוצן דעם כלומר׳שטן נס פון דער „מאַטקאַ באָסקאַ טשענסטאָכאָווסקאַ״ קעגן די שוועדן, און די גלחים האָבן געהעצט אַ סוף צו מאַכן צו די אומגלויביקע אידן (די שוועדן אַלס פּראָטעסטאַנטן האָבן זיי אויך פאַררעכנט צו די אומגלויביקע), און זיי האָבן גערופן צו פּאָגראָמען אויף אידן. אין יאָר 1656 איז אין בזשעזשין פאָרגעקומען אַ שוידערלעכער פּאָג־ראָם. 40 אידישע פאַמיליעס זיינען דער׳הרג׳עט געוואָרן דורך די טרופּן פון העטמאַן סטעפאַן טשאַרניעצקי [5]. די בזשעזשינער פּאָלאַקן האָבן צוגעהאָלפן, און עס איז דעמאָלט אומגעקומען, ווי מען רעכנט, די גרויסע מערהייט אידן אין בזשעזשין [6]. אויך אין קאַליש און פּיעטרקאָוו זיינען פאָרגעקומען פּאָגראָמען דורך די זעלבע באַנדעס. אין פּיעטרקאָוו האָבן זיי אויסגעמאָרדעט 50 פאַמיליעס, די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג [7].

אַ קורצע צייט שפּעטער האָט די אידישע באַפעלקערונג אין בזשעזשין, ווי אין אַ סך אַנדערע פוילישע שטעט, זיך שטאַרק פאַרגרעסערט, ניט בלויז צוליבן נאַטירלעכן צוואוקס, נאָר הויפּטזעכלעך פון דער גרויסער אידישער איינוואַנדערונג קיין פוילן. פון עסטרייך, טשעכיע, שלעזיע און פון דייטשע פּראָווינצן האָט מען אידן אַרויסגעטריבן, און זיי זיינען געקומען מחנות׳־ווייז קיין פוילן. אַ צאָל פון די פאַרטריבענע האָבן זיך באַזעצט אין בזשעזשין [8].

אידן אין בזשעזשין אין יאָר 1764

נאָכדעם ווי עס איז אין פוילן אויפגעלייזט געוואָרן דער וועד ארבע ארצות, אין יאָר 1764, איז אין בזשעזשין ווי אין אַלע פוילישע שטעט פאָרגעקומען אַ אידנציילונג [9]. די ציילונג פון קאָפּ־שטייער איז חל געווען אויף אַלע אידן אָן אונטערשיד פון געשלעכט און סאָציאַלן שטאַנד, מיטן אויסנאַם פון קינדער, וועלכע זיינען נאָך ניט אַלט געווען קיין גאַנץ יאָר.

כדי פעסטצושטעלן דעם סטאַטיסטישן ווערט פון דער דאָזי־ציילונג איז כדאי אָנצואווייזן, אַז די ציילונג איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלן „רעוויזאָר״, וועלכער האָט געמוזט זיין אַ שלאַכטשיץ, צוזאַמען מיטן פּרנס החודש, רב און שמש פון שטאָט. זיי האָבן געמוזט אַריינגיין אין אַלע אידישע הייזער און פאַרצייכענען מיטן נאָמען און צונאָמען אַלע אידישע נפשות פון שטאָט. די אידן פון די אַרומיקע דערפער האָבן געמוזט קומען

3) זע צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע ביים צענטראַל קאָמיטעט פון די באַפרייטע יידן אין פוילן. היסטאָרישער פרעגבויגן 596, „ייוואָ״, ניו־יאָרק.

4) זע מגר. א. פעלדמאַן — „בלעטער פאַר געשיכטע״ (יינגער היסטאָריקער נ׳ 3), וואַרשע, 1934. אַרויסגעגעבן דורך דעם היסטאָרישן קרייז ביי דער געזעלשאַפט „ייוואָ״ אין וואַרשע.

5) זע Encyclopedia Judaica

6) Die Judenferfolgungen in 2 Schwedisch-poiniczche Kriege — L. Lewin (1901).

7) לויט דר. י. שיפער איז אין פוילן ערב די גזירות ת״ח ותט״ געווען אַ האַלבער מיליאָן אידן. אויפן סמך פון דער דאָזיקער מיינונג קומט אויס, אַז 330 טויזנט אידן אומגעקומען אין יענע גזירות. אַנדערע מיינען אַז נאָך מער זיינען אומגעקומען.

8) זע מענדלעוויטש׳ס מאָנאָגראַפיע אין דעם בוך וועגן זיין משפחה האַלבערשטאַט.

9) דר. רפאל מאהלער, שטאָט בזשעזשין אין 1764 (לאָדזשער וויסנ־שאַפטליכע שריפטן).

אין שטאָט אַריין און אָנגעבן אונטער אַ שבועה אַלע נפשות פון זייערע פאַמיליעס [10]).

די צאָל פון דער אידישער באַפעלקערונג אין בזשעזשין און אומגעגנט איז אין יאָר 1764 אָנגעגעבן געוואָרן אויף 243. אין בזשעזשין האָבן געוואוינט 203 אידן און אין די אַרומיקע זיבן דערפער, וועלכע האָבן געהערט צו דער בזשעזשינער קהילה, האָבן געוואוינט 40 אידן. קאַלושקי איז דעמאָלט געווען אַ דאָרף מיט 8 אידן, וועלכע האָבן געהערט צו דער בזשעשזינער קהילה.

נאָכן דורכפירן די ציילונג האָט דער רעוויזאָר געמוזט פאָרן קיין לענטשיץ, די הויפּט־שטאָט פון דער וואָיעוואודסטווע, און איבערגעבן די רייסטערס אין די הענט פון די ציל־קאָמיסאַרן, וועלכע דער סיים האָט באַשטימט. דערביי האָבן די אידישע רעוויזאָרן געמוזט אָפּגעבן אַ שבועה אין דער שול, אַז זיי האָבן קיינעם ניט אויסגעלאָזט. אָבער ניט געקוקט אויף אַלע באַוואָרע־נישן פון געזעץ, האָבן די ציל־רייסטערס ניט געוויזן די אמת׳ע צאָל אידן פון בזשעזשין. דאָס צאָלן צוויי גילדן פאַר יעדן קאָפּ אַ יאָר האָט געפירט פיל אידן צו געפינען תחבולות, ווי אַזוי זיך אויסצובאַהאַלטן פון דער ציילונג. אין 1775 האָט מען דעם קאָפּ־שטייער געהעכערט ביז דריי גילדן און אין 1779 מיט נאָך אַ העלפט.

דאָך ווערט די ציילונג פון יאָר 1764 באַטראַכט פון אויסער־געוויינטלעכער וויכטיקייט. ערשטנס, איז זי פאָרגעקומען 215 יאָר נאָך דער ערשטער אידנציילונג אין פּוילן און זי האָט געוויזן די גרויסע ענדערונגען וואָס זיינען פאָרגעקומען אין אידישן לעבן. צווייטנס, איז די ערשטע ציילונג געווען דער אָנפאַנג פון ועד ארבע הארצות (אידישער אויטאָנאָמיע) און די נייע ציילונג, איז דורכגעפירט געוואָרן, ווען דער ועד ארבע הארצות איז ליקווידירט געוואָרן, און דערמיט איז אויך אונ־טערגעגאַנגען די אידישע זעלבסט־פאַרוואַלטונג.

פון דער דאָזיקער ציילונג האָבן מיר אַ שטיקל באַגריף וועגן אידישן לעבן אין בזשעזשין אין יענער צייט. 30 הייזער האָבן געהערט צו אידישע בעלי־בתים. צווישן די אידן זיינען געווען 1 שענקער, 1 ברענער (בראָנפן־ברענער), קרעמער, 3 שניידער, קצבים, בעקער, שמוקלער, גלעזער, 1 באַלבידער (אַ מין פעלדשער), שמשים. צוויי פּרנסים האָבן געהאַט צו צוויי משרתים און איין פּרנס האָט געהאַט דריי משרתים (אַ דינסט־מיידל, אַ משרת אין קראָם און אַ בעל־עגלה). עס זיינען געווען אידן, וועלכע האָבן געוואוינט אַלס שכנים אין פרעמדע הייזער. איין אַרענדאַר אין בזשעזשין האָט געהאַט אין אַרענדע דעם מאַרק־אָפּצאָל ("Arendarz targowy").

פון אַלע שטעט אין לענטשיצער וואָיעוואודסטווע ווערט דערמאָנט בלויז בזשעזשין מיט אַ אידישן בייגל־בעקער [11]), און מיט אַ פּרנס, וואָס האָט דריי משרתים. עס זיינען אויך געווען אין בזשעזשין שטאָטישע אַרענדאַרן. דאָס מיינט אַן אַרענדאַר וואָס האָט געפּאַכט ביים פּריץ מערערע פון זיינע הכנסות. צום ביישפּיל, די „גוראַלניע", ברויהויז, קרעטשמע, אַדורכפאָר־אָפּצאָל (przewozowe), מאַרק־אָפּצאָל און טיילמאָל אויך מילן.

אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט האָט אין בזשעזשין זיך צעבליט אַ גרויס אידיש לעבן, וואָס האָט גע׳שמ׳ט אין גאַנץ פּוילן. אין בזשעזשין זיינען געווען רביים, וועלכע ווערן פאַר־רעכנט צו די גדולי הדור פון פּוילישן אידנטום. פון בזשעזשין האָבן זיי פאַרשפּרייט חסידות ווייט און ברייט איבער פּוילן. אַ מערקווירדיקער טיפּ פון יענעם דור „גוטע אידן" איז געווען

10) זע אויך די סטאַטיסטישע ביילאַגע וועגן אידן אין בזשעזשין און די אַרומיקע דערפער.

11) רפאל מאהלער, יידן אין אַמאָליקן פּוילן אין ליכט פון ציפערן, זייטל 129.

אידן אין בזשעזשין לויט זייער ציווילן שטאַנד אין יאָר 1764 [1])

צאָל־אידן אין עלטער פון 1 יאָר און העכער	מענער	חתונה געהאַטע	זעלבסט־שטענדיקע	אלמן׳ס	פאַרהייראַטע זין און איידעמס אויף קעסט		אומפאַר־הייראַטע זין		געזעלן	אייגנטימער פון הייזער	לאָקאַטאָרן	עלטסטע (ראשים) פון משפחות
	102	50	43	2	7		40		10	30	19	49
	פרויען			אלמנות	פאַרהייראַטע טעכטער און שנירן אויף קעסט	אלמנות אויף קעסט	אומפאַר־הייראַטע טעכטער	אומפאַרהיי־ראַטע דינסטן און יתומות	דינסטן			
203	101	50	4	4	7	4	38	5	5			

צוזאַמען 60 פאַמיליעס, מאַכט אויס 3.4 נפשות אויף איין פאַמיליע.

אין אַכט דערפער וועלכע האָבן געהערט צו דער בזשעזשינער קהילה [2])

צאָל אידן אין 8 דערפער	מענער 18	9	11	1	2	5	פון דער שטאָט צוזאַמען מיט די דערפער האָבן געהערט צו דער בזשעזשינער קהילה 234 נפשות. די אַלגעמיינע בזשעזשינער באַפעל־קערונג האָט אין יאָר 1764 באַטראַפן אַן ערך 642 נפשות, דאָס מיינט אַז אַן ערך אַ דריטל פון דער באַפעלקערונג זיינען געווען אידן.
40	פרויען 22	11	2	2	—	8	

צוזאַמען 14 פאַמיליעס, מאַכט אויס 3 נפשות אויף 1 פאַמיליע.

1) דר. רפאל מאהלער — „אידן אין אַמאָליקן פּוילן אין ליכט פון ציפערן", זע אויך די בייגעלייגטע טאַבעלן 8, 24, 41, און 63.

2) קאַלושקי איז דעמאָלט געווען אַ דאָרף מיט 8 אידן און האָבן געהערט צו בזשעזשין.

ר׳ פישעלע (אפרים) שאַפּיראָ[12]), וועלכער איז געווען אַ רבי אין שכנות׳דיקן שטעטל סטריקאָוו און איז באַקאַנט געוואָרן אַלס ר׳ פישעלע סטריקאָווער. שטענדיק צעטראָגן און פאַרטראַכט, אַ יושב־אוהל, וואָס האָט זיך ניט געקאָנט אויף קיין צורת מטבע, איז ער געעזסן אין זיין יחידות־שטיבל על תורה ועבודה, אָפּ־האַלטנדיק כסדר סיגופים און תעניתים על גלות השכינה. דער „בוצינא קדישא״, ווי די חסידישע ליטעראַטור רופט אים אָן, האָט געשטאַמט פון פּאָדאָלאָיע, וואו די וויג פון חסידיזם איז געשטאַנען. זיין פאָטער ר׳ יוסף־לייב, וועלכן מען האָט גערופן מיטן נאָמען „חסיד״, צוליב זיין שטרענגער פרומקייט, איז געווען אַ תלמיד פון ר׳ יעקב יוסף פון פולנאה, איינער פון די הויפּט־תלמידים פון בעל־שם־טוב און מחבר פון באַוואוסטן חסידישן ספר „תולדות יעקב יוסף״. ר׳ פישעלע שאַפּיראָ איז געבוירן געוואָרן אין ביעלאַצערקאָוו, וואו זיין פאָטער איז געווען רב (1743).

צוליב די היידאַמאַקישע שחיטות און הריגות אויף אידן, אונטער דער אָנפירונג פון גאַנטע זשעלאַזניאַ׳ן (תמוז 1768), איז ר׳ יוסף־לייב מיט זיינע בני־בית אַנטלאָפן קיין באַלטאַ, און איז דאָרט געווען אַ מגיד מישרים. איז אָבער די דאָזיקע שטאָט דאַן באַלד באַהערשט געוואָרן פון איין זייט דורך די טערקן און פון דער צווייטער זייט דורך די פּאָלאַקן. ניט באַווייזנדיק צו אַנטלויפן אויף דער טערקישער זייט, ווי עס האָבן געטאָן פיל אידן, איז ר׳ יוסף־לייב פאַרבליבן אויף דער פּוילישער זייט.

אָבער אויך דאָרט האָט ער ניט געקאָנט לאַנג פאַרבלייבן. צוליב די אָפטע מלחמות האָט ער געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטעקן און זיך לאָזן מיט זיין משפחה אין וועג אַריין. אויפן וועג, אין פאַרשידענע שטעט, האָט ער געהאַלטן דרשות, האָט געלעבט פון נדבות, און קומענדיק קיין בזשעזשין האָט ער זיך דאָרט באַזעצט. ער איז געוואָרן אַ מגיד און האָט געלערנט מיט דער־וואַקסענע בחורים, פון וואָס ער האָט זיך בצימצום דערנערט. דאָ האָט זיך זיין פאַמיליע צעצווייגט אין צענדליקער משפחות.

זיין זון, ר׳ פישעלע, איז אַוועקגעפאָרן פון בזשעזשין און האָט אַ לענגערע צייט זיך אויפגעהאַלטן ביים רבי׳ן ר׳ בער, דער מעזריטשער מגיד, און אויך ביים רבי׳ן ר׳ אלימלך פון ליזשענסק. ביים לעצטן האָט ער צוזאַמען מיטן קאָזשעניצער מגיד ר׳ ישראל׳טשע געלערנט און עוסק געווען אין קבלה. ער קומט דאַן צוריק קיין בזשעזשין, האָט דאָרט חתונה מיט אַ צווייטער פרוי, זיצט פיל יאָרן אויף קעסט און ווערט שפּעטער אויפגענומען פון שכנות׳דיקן שטעטל סטריקאָוו אַלס רב. ער האָט געהאַט קינדער אין בזשעזשין, ר׳ יעקעל בזשעזשינער און ר׳ יצחק, שפּעטער רב אין זשארנאָוו. דער איידעם, ר׳ ראובן כשר, איז געווען רב אין אויאַזד.

אין בזשעזשין, ווי אין דעם גאַנצן ראַיאָן, האָט צו יענער צייט דער חסידיזם נאָך ניט געהאַט קיין דריסת הרגל. זוערנדיק אַ רבי, האָט ר׳ פישעלע דאָ פאַרלייגט אַ נעסט פאַר חסידות, פון וועלכן ער איז געוואָרן דער גייסטיקער מנהיג.

שמ׳ענדיק שטאַרק אַלס אַ קדוש און בעל־מופת, האָט דער רבי ר׳ פישעלע גרופּירט אַרום זיך אַ גרויסן עולם, און די גרויסע רביים פון פּוילן האָבן צו אים געשיקט אידן מיט שווערע הערצער, וועלכע זיינען ביי אים געהאָלפן געוואָרן.

מען האָט אים באַשיט מיט „רויטע מטבעות״, אַזוי האָט ער גערופן די „גאָלדענע רענדלעך״, אָבער ער אַליין האָט פון די פּדיונות ניט געוואָלט געניסן. ער האָט געלעבט פון די פּאָר גילדן וואָס די שטאָט האָט אים יעדער וואָך אויסגעצאָלט אַלס רב. די רענדלעך פלעגט ער אַוועקגעבן צו אָרעמעלייט אויף הצלחה, האָבנדיק גרויס פאַרגעניגן וואָס די אָרעמע האָבן זיך דערמיט געפרייט.

דער רבי ר׳ פישעלע האָט געהאַט מאָדנע, מען קען זאָגן, גאָרניט קיין חסידישע גענג אין זיין פירערשאַפט. ער האָט קיינעם קיין „שלום״ ניט געגעבן מיט דער בלויזער האַנט. שטענדיק איז די האַנט ביי אים געווען אַרומגעוויקלט מיט אַ פאַטשיילע אָדער האַנטוך. האָט זיך געמאַכט אַ מעשה, איינמאָל איז געקומען צו אים דער רבי ר׳ בונם פון פּשיסכע צו זען זיין התנהגות בקודש. דערביי האָט ער מיט גענומען מיט זיך דעם רבי׳ן ר׳ הענעך פון אַלעקסאַנדער. האָט דער רבי ר׳ פישעלע אים געגעבן „שלום״ מיט דער בלויזער האַנט. מניה וביה האָט זיך אויך צוגערוקט דער רבי ר׳ הענעך און אויך באַקומען שלום מיט דער בלויזער האַנט. האָט זיך ר׳ פישעלע באַלד געכאַפּט, אַז ער האָט געגעבן „שלום״ עפּעס אַ פרעמדן מיט אַ ניט־פאַרבונ־דענער האַנט, האָט ער דערפון געהאַט גרויס עגמת נפש. ערשט ווען דער פּשיסכער האָט אים געזאָגט, ווער און וואָס דער רבי ר׳ הענעך איז, האָט ער זיך באַרואיקט.

דער רבי ר׳ הענעך און דער טשעכאַנאָווער רבי ר׳ אברהמ׳ל זיינען דאַן געוואָרן זיינע נאָענטע חסידים, אָפּזיצנדיק ביים רבי׳ן ר׳ פישעלע גאַנצע יאָרן.

ווייטער ווערט דערציילט פאָלגנדיקע מעשה:

אַ גאַנצע איבערקערעניש איז פּלוצלונג פאָרגעקומען אין רבי׳נס הויף. דער רבי ר׳ פישעלע האָט זיך פאַרמאַכט אין זיין חדר מיוחד און האָט קיינעם מער צו זיך ניט צוגעלאָזט. האָט מען געמעגט שטורעמען ווי לאַנג מען האָט נאָר געוואָלט, — אין קול ואין עונה. איז געוואָרן אַ רעש אין דער חסידישער וועלט. עס איז ניט געווען, ווער עס זאָל מגין זיין אויף די אידן אין די שווערע צייטן, וואָס זיינען דעמאָלט געווען אין פּוילן צוליב די מלחמות מיט רוסלאַנד. האָט זיך דער רבי ר׳ בונם דערוואוסט וועגן דעם און איז הענדום־פענדום געקומען צו־לויפן זען וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. האָט שוין דער רבי ר׳ פישעלע ניט געקאָנט מעיז פּנים זיך און געעפנט די פאַרמאַכטע טיר. אויף דער פראַגע וועגן זיין פאַרמאַכן זיך, האָט דער רבי ר׳ פישעלע בתמימות דערציילט אָט וואָס:

אַנומלט איז געקומען אַ איד און שטאַרק געביטערט, אַז ער איז אַ מטופל מיט אַ גרויסער משפחה, אָבער ער האָט ניט קיין מיטלען זיי מפרנס צו זיין. האָט דער רבי ר׳ פישעלע אים געהייסן שפּילן אויף דער לאָטעריע און האָט אים צוגעזאָגט, אַז ער וועט מצליח זיין. האָט דער איד טאַקע אים געהאָרכט, אָבער ווען דער איד האָט ניט געהאַט קיין געלט אויסצולייזן דאָס צעטל אין דער לעצטער קלאַס, האָט דער קאָלעקטאָר עס פאַר־קויפט אַ צווייטן, און יענער האָט טאַקע געוואונען דאָס גרויסע געווינס. אויב אַזוי, — האָט דער רבי ר׳ פישעלע ווייטער זיך

12) משה פיינקינד — „גוטע יידן אין פּוילן״. דער זעלבער מחבר האָט אויך אָנגעשריבן די געשיכטע פון פּיעטרקאָוו. יונגערהייט האָט ער געלערנט אין בזשעזשין אונטער דער השגחה פון זיין פעטער, דעם אַלטן בזשעזשינער רב, ר׳ ישראל פיינקינד.

מתנצל געווען פאַר דעם רבי׳ן ר׳ בונם, — אַז דער רבונו של עולם האָט ניט מקיים געווען, וואָס ער אַלס צדיק האָט גוזר געווען, האָט ער שוין ניט מער וואָס אויפצוטאָן און — באַסטאַ״.

האָט דער פּשיסכער אים מסביר געווען, אַז אַ צדיק טאָר ניט דיקטירן דעם רבונו של עולם, ווי אַזוי ער זאָל דעם מענטש העלפן. וואָרים „מי יאמר לו מה תעשה״. אַ צדיק דאַרף אָנ־ווינטשן, און די השגחה וועט שוין אויסגעפינען דאָס מיטל מקיים צו זיין דעם צדיק׳ס וואונטש.

האָט דער רבי ר׳ פישעלע תיכף געעפנט זיין טיר פאַר אַלע שווערע הערצער, און דער עולם איז ווייטער געקומען זיך אויסווייגען פאַר אים און געפינען אַ טרייסט.

פּאַסירט ווידער: נאַפּאָלעאָן דער גרויסער, אין זיין מלחמה מיט רוסלאַנד, האָט דורכמאַרשירט מיט אַ גרויסער אַרמיי דורכן לאָדזשער־בזשעזשינער ראַיאָן, אָבער צוליב די גרויסע, געדיכטע וועלדער פון יענער געגנט, האָט די אַרמיי געבלאָנדזשעט און ניט געפונען דעם וועג קיין בזשעזשין און וואַרשע. האָט ער געפאָדערט פון דער לאָדזשער באַפעלקערונג אים צו געבן אַ וועג־ווייזער, אָבער די שטאָט לאָדזש האָט מורא געהאַט, איז מען געלאָפן צום רבי׳ן ר׳ פישעלע נאָך אַן עצה. האָט ער געהייסן דעם בזשעזשינער איד, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין לאָדזש, ר׳ שמואל בערמאַן [13]) אָדער ר׳ שמואל פּאַכטער (געווען באַקאַנט אַלס ר׳ שמואל בזשעזשינער), אַז ער זאָל זיין דער וועג־ווייזער. ר׳ שמואל בזשעזשינער האָט גוט געקענט די דאָרטיקע וואַלד־וועגן. ווייל „שר וגדול נפל בישראל״ — אַ גרויסער שר איז נאַפּאָלעאָן (אויסטייטשנדיק אַזוי די ראשי תיבות פון דעם וואָרט „נפל״ — נאַפּאָלעאָן) ביי אידן, האָט ר׳ שמואל בזשעזשינער אַריינגעפירט די אַרמיי קיין בזשעזשין, פון וואַנען עס איז שוין געגאַנגען אַ ברייטער וועג קיין וואַרשע.

די מעשה גייט ווייטער, אַז דערוויסנדיק זיך פון ר׳ שמואל בזשעזשינער, אַז דאָ וואוינט אַ גרויסער בעל־מופת, וואָס האָט אים געהייסן ווייזן דעם וועג, האָט נאַפּאָלעאָן געשיקט מיט דעם איד זיינעם אַן אַדיוטאַנט צו באַדאַנקען דעם רבי׳ן פאַר דער טובה און אים באַלוינען. אָבער ווי דערשטוינט איז דער פראַנצויז געוואָרן, דערזעענדיק פאַר זיינע אויגן אַן איינגעהויקערטן זקן, מיט אַ שניי־ווייסער, לאַנגער באָרד, זיצנדיק אין טלית און תפילין אין אַן אָרעם־פאַר׳חושכ׳טן שטיבל, אין אַ האַלב־איינגע־זונקען הייזל. ס׳האָט דעם אָפיציר באַהערשט אַ גרויס יראת הכבוד פאַר דעם גרויסן צדיק, און ער האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל אָנווינטשן דער פראַנצויזישער אַרמיי, אַז זי זאָל געווינען די מלחמה. דערביי האָט ער אויסגעשאָטן אויפן טיש אַ שפּאָר ביסל גאָלדשטיקלעך אַלס פּדיון. דעמאָלט ערשט האָט זיך דער רבי ר׳ פישעלע דערוואוסט, אַז די „רויטע שטיקלעך״ זיינען טייערע מטבעות, פאַר וועלכע מען קאָן אַלץ קויפן.

אין אַן אַנדערער מעשה ווערט דערציילט:

ביים רבי׳ן ר׳ פישעלע איז געווען אַן אָפטער איינגייער אַן אָרעם שניידערל, פון וועלכן ער האָט געהאַלטן עולם ומלואו. איינמאָל, סוכות־צייט, האָט זיך ביים שניידערל געמאַכט אַ סך אַרבעט. דאָ איז שוין ערב סוכות און דער רבי האָט נאָך ניט געהאַט צוגעגרייט זיין סוכה, האָט דאָס שניידערל אַוועקגעוואָרפן די אַרבעט: „וואָס מיר שער, וואָס מיר אייזן״ — און ער האָט זיך גענומען אויפשטעלן אַ סוכה פאַרן רבי׳ן. האָט דער רבי ר׳ פישעלע זיך שטאַרק געפרייט מיטן שניידערל, פרעגנדיק אים וואָס ער וויל דערפאַר, עשירות, אָדער אַריכת ימים. האָט דאָס שניידערל געבעטן, אַז דער רבי זאָל צוזאַמען מיט אים זיצן אין גן־עדן, האָט דער צדיק דאָס אים צוגעזאָגט. ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט, איז דאָס שניידערל קראַנק געוואָרן און דעם זעלבן טאָג, י״ז טבת תקפ״ח (1822), ווען דער רבי ר׳ פישעלע איז נסתלק געוואָרן, זייענדיק 80 יאָר אַלט, איז אויך דאָס אָרעמע שניידערל געשטאָרבן, און מען האָט אים מקבר געווען נעבן רבי׳ן — אַזוי האָט ער געהייסן.

***

דער רבי ר׳ פישעלע האָט איבערגעלאָזט צוויי זין, ר׳ יעקעלע שאַפּיראָ אין בזשעזשין און ר׳ יצחק אין זשאַרנאָוו, און אַן איידעם — ר׳ ראובן כשר, וועלכער איז געווען רב אין אויאַזד.

ר׳ יעקעלע בזשעזשינער האָט משדך געווען זיין זון ר׳ ישעיה׳לע מיט אַ טאָכטער פון דעם רבי׳שן דאָקטאָר ר׳ דוד־חיים בערנאַרד פון פּיעטרקאָוו, וועלכער איז אויף דער עלטער געוואָרן אַ בעל־תשובה. האָבן זיך חסידים שטאַרק מתרעם געווען וועגן דעם דאָזיקן שידוך פאַרן רבי׳ן ר׳ פישעלע. האָט ער זיינע חסידים געטרייסט, אַז צוליב דעם שידוך וועט „אַ היילונג אַריינ־קומען אין דער משפחה״. און ווען ר׳ יעקעלע שאַפּיראָ איז קראַנק געוואָרן, איז ער טאַקע פון בזשעזשין געפאָרן צו זיין מחותן, דעם דאָקטאָר, זיך היילן. ר׳ יעקעלע איז געשטאָרבן י״ט סיון ת״ר (1840) אין פּיעטראָקאָוו.

ר׳ יעקעלע שאַפּיראָ איז אין בזשעזשין געווען אַ גרויסער סוחר, אַ מיליטער־ליפעראַנט און אַ גרויסער בעל מוצלח, האָבן אים צוליב שנאה די קאָנקורענטן שטאַרק גע׳רודפ׳ט און זיך געבונטעוועט אים ניט צוצולאָזן אַלס ממלא־מקום נאָך זיין גרויסן פאָטער, און די דינאַסטיע האָט זיך געענדיקט מיטן רבי ר׳ פישעלע סטריקאָווער. נאָך ר׳ פישעלע׳ס פּטירה איז זיין תלמיד ר׳ שמואל אבא געוואָרן רבי אין זשיכלין און געגרינדעט די זשיכלינער דינאַסטיע [14]).

דער שפּעטערדיקער באַרימטער רבי, ר׳ וואָלף סטריקאָווער, איז געווען אַ זון פון טשעכאַנאָווער צדיק, דער רבי ר׳ אברהמ׳ל. ר׳ וואָלף האָט חתונה געהאַט פון סטריקאָוו און, זייענדיק אַ סטריקאָווער איידעם, האָט ער זיך דאָרט באַזעצט אין דער רעזידענץ פון גרויסן צדיק ר׳ פישעלע.

אויך דער רבי ר׳ וואָלף איז געווען אַן אָריגינעלע דער־שיינונג אין דער חסידישער וועלט. ער האָט געשריבן העברע־אישע שירים און מליצות, וועלכע זיינען נאָך זיין טויט אָפּגע־דרוקט געוואָרן אין עטלעכע קונטרסים. זיינע שירים צייכענען זיך שטאַרק אויס סיי שפּראַכלעך און סיי אינהאַלטלעך.

דער קאָצקער רבי, ר׳ מענדעלע, פלעגט זאָגן: דער חידושי

13) לויט אַברהם אַרזי־טענענבוים אין דער „געשיכטע פון יידן אין לאָדזש״ איז ר׳ שמואל בזשעזשינער געווען איינער פון די ערשטע אידן אין לאָדזש. ער איז געווען אַ גאַר וויכטיקער כלל־טוער און איינער פון די ערשטע דאָזאַרעס אין לאָדזש.

14) מנשה אונגער — „די געשיכטלעכע דינאַסטיע״ אין „טאָג־מאָרגן זשורנאַל״ פון 29טן נאָוועמבער, 1959.

הרי״ם איז מיין „גאון״, ר׳ הירש טאָמאַשאָווער איז מיין „חסיד״ און ר׳ וואָלף סטריקאָווער איז מיין „חכם״[15]).

אין דער צייט, ווען רביים אין פּוילן האָבן געלעבט פון פּדיונות פון זייערע חסידים, האָט דער רבי ר׳ וואָלף געפירט גרויסע וואַלד־געשעפטן בשותפות מיט זיינע גבירישע חסידים און איז אַליין געוואָרן אַ גרויסער גביר. ער האָט גע׳שמ׳ט ברייט און ווייט מיט זיין גרויסער חכמה. ער איז געווען אַ צוגעלאָזענער, פאָלקסטימלעכער מענטש. ער האָט ליב געהאַט דעם בעל־מלאכה און אין זיינע מסחרים האָט ער באַשעפטיקט בלויז אידן. ער האָט געהאָלפן אָרעמע מיט ראַט און טאַט.

שפּעטער האָט דער רבי ר׳ וואָלף זיך אַריבערגעקליבן קיין לאָדזש, און איז געשטאָרבן אין 1891, אין עלטער פון 83 יאָר.

***

אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט האָבן אידן אין בזשעזשין אָנגעהויבן אַנטוויקלען די באַקליידונגס־אינדוסטריע. אין משך פון געציילטע צענדליקער יאָרן איז בזשעזשין דערהויבן געוואָרן צום גרעסטן שניידער־צענטער אין פּוילן. דאָס איז געווען די גלאָריע־עפּאָכע פון בזשעזשין, ווען איר פּראָדוקציע און אירע בעלי־מלאכות זיינען באַרימט געוואָרן אין דער גאָרער וועלט (זע די אָפּהאַנדלונג „שניידעריי אין בזשעזשין״).

הונדערטער און הונדערטער אידישע יונגעלייט זיינען גע־קומען פון נאָענט און ווייט קיין בזשעזשין צו אַרבעטן און לערנען שניידעריי. שפּעטער האָבן זיי דאָס פאַך און דעם נאָמען פון בזשעזשין צעטראָגן איבער פיל לענדער. דער רעש׳יקער וואוקס פון דער נייער אינדוסטריע איז געווען דורכאויס אַ אידישער אויפטו, און אַזוי איז עס פאַרבליבן, מיט אומבאַדייטנדיקע אויסנאַמען, ביזן נאַצי־חורבן.

מיט זייער מי און ערלעך־האָרעפּאַשנעס לעבן האָבן אידן דערהויבן דעם מצב פון דער שטאָט בזשעזשין און די אַרומיקע שטעטלעך. פון אַן ערך 300 נפשות ביים סוף פון 18טן יאָר־הונדערט, דערגרייכט די צאָל איינוואוינער אין בזשעזשין צו 9 טויזנט אין אָנפאַנג פון 20טן יאָרהונדערט. פון 27.1 פּראָצענט אין 1827, פאַרמערט זיך די אידישע באַפעלקערונג צו מער ווי טאָפּלט אין יאָר 1913. אידן זיינען דאַן 54.4 פּראָצענט פון די איינוואוינער און בילדן די אַבסאָלוטע מערהייט פון דער באַ־פעלקערונג פון שטאָט.

אַפילו אין דער צייט פון גרויזאַמער אויסראָטונג זיינען נאָך טויזנט אידן געווען באַשעפטיקט אין באַקליידונג־פאַך אין בזשע־זשין. די דייטשע פירמע „פאַרסטהער און בונגער״ האָט פאַר־לאַנגט פון דער געטאָ־פאַרוואַלטונג אין לאָדזש, דעם 24טן אַפּריל 1942, אַז מען זאָל די טויזנט אידן, וואָס אַרבעטן אין זייער אונטערנעמונג אין בזשעזשין, ניט אַרויסשיקן אַזוי לאַנג, ביז זיי וועלן ענדיקן די מיליטערישע באַשטעלונג[16]).

דער ענטפער איז געווען, אַז מען קאָן זיך ניט אַקעגנשטעלן הימלער׳ס באַפעל וועגן אויסזידלען אַלע אידן.

15) זע משה פיינקינד — „גיטע יידן אין פּוילן״.

16) Zydowski Institut Historyczny, Eksterminacja Zydów na Ziemiach Polskich, str 238.

די גרויסע שול אין בזשעזשין

די גרויסע שול אין בזשעזשין האָט מיט איר אַרכיטעקטור געׂשמ׳ט איבער גאַנץ פּוילן. אין עטלעכע פאַרשונגס־אַרבעטן אין דעם יזכור־בוך ווערט איבערגעגעבן אויספירלעך די געשיכטע פון דער חרוב־געוואָרענער שול ,און עס ווערן דערמאָנט די, וועלכע האָבן זיך מתעסק געווען מיט אויפבויען דעם שיינעם בית הכנסת, וואָס האָט אונזער שטעטל פאַרשאַפט אַזויפיל כבוד

אידן אין בזשעזשין האָבן שטאַרק געזאָרגט פאַר דער גרויסער שול און געזוכט זי צו פאַרשענערן און האַלטן בכבוד. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען נויטיק דורכצופירן אַ גרינטלעכן רעמאָנט פון דעם בנין, און דער שול־קאָמיטעט האָט זיך גענומען דערצו, ווי צו אַ הייליקער אויפגאַבע. דאָס איז צו זען פון דעם דאָקומענט, וועלכן מיר ברענגען דאָ, פון זומער 1925:

(מיר גיבן דאָ איבער דעם דאָקומענט אין זיין אָריגינעלן טעקסט)

שוהל־קאָמיטעט אין בזשעזשין

בזשעשזין, תמוז תרפ״ה.

צו די יודישע בעפעלקערונג אין בזשעזשין!

„דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה מאת כל איש וכו׳״

„וזאת התרומה אשר תקחו מאתם: זהב וכסת ונחשת״. (שמות כה)

„תרומה־הפרשה: יפרישו לי מממונם נדבה״. (רש״י, שם)

זייט יאהרען געפינט זיך די געביידע פון דער היגער שטאדט־שוהל (בית הכנסת) אין אַ רואינירטען צושטאַנד. שוין נישט רעדענדיג דערפון וואָס דורך אַ משך פון בערך 40 יאהר זייט די שוהל איז געבויט געווארען האבען מיר נישט בעוויזען זי אויסצומאלען, ארומצוציהען אַ גדר ווי עס פּאַסט פאַר אַזאַ בית המקדש, איז זי די לעצטע יאהרען אדאנק אונזער אבגעלאזענקייט צו אונזער גרויסער חרפה פערוואנדעלט געווארען אין א חורבה: דער גאנצער פונדאמענט רואינירט, די ציגעל ארויסגעריסען, דער דאך צולעכערט, אזוי אז דער רעגען האט אונגעשטערט דורכגעווייקט דעם סופיט און זיך יעדעס מאל בעוויזען אין שוהל, די טירען צובראכען, די פאדלאגע צופוילט א. א. וו. א. א. וו.

לאזען די שוהל, וואס איז מיט שווערע פּראצע און מיהע געבויט געווארען, אין אזא מצב, וואלט געווען פון אונזער זייט אַ גרויס פערברעכען אויף וועלכען מיר וואלטען זיך אליין נישט געקאנט מוחל זיין הן פון מאראלישען והן פון מאטעריעלען שטאנדפונקט

ס׳איז אלזא געווען די העכסטע צייט אדורכצופיהרען איבער די שוהל־געביידע אינערליך און אויסערליך א גרונדליכען רעמאנט ובכלל אוועקצושטעלען די געביידע אין אזא מצב ווי עס פאסט פאר אזא גרויס און הייליג הויז.

אט די אויפגאבע האט אויף זיך גענומען דער ערשט נישט לאנג־ארגאניזירטער שוהל־קאמיטעט, וועלכער איז מיט אייגענע געלד־מיטלען צוגעטרעטען צו דער ארבייט.

ווי עס ווייזט זיך אבער ארויס פאדערט דאס אוועקשטעלען די שוהל אויפן געהעריגען מצב א פיעל גרעסערע געלד־סומע ווי מ׳האָט פאראויס אויסגערעכענט און דעריבער ווענדען מיר זיך טאקי צו אייך יודען מיט דעם הייסען רוף:

העלפט אונז מיט אדורכצופיהרען די הייליגע אויפגאבע!

וועלכער יוד וויל דאס נישט האבען א חלק אין דעם הייליגען בנין!?

ווער וויל דאס זיין אויסגעשלאָסען פון דער גרויסער מצוה!?

אלע יודען פון אונזער שטאדט אנשים, נשים וטף: מענער, פרויען און אויך קינדער מוזען ברענגען בעדייטענדע נדבות אלע אין אלץ דארף זיך אליין גוטווילליג בעשטייערען מיט געהעריגע געלד־סומען און מיט אלעס וואס נאר מעגליך איז מיטהעלפען, אז אונזער שוהל זאל קענען אוועקגעשטעלט ווערען אויף דער געהעריגער הויך.

מיט אכטונג

דער שול־קאָמיטעט אין בזשעזשין

צווייטער טייל

צווישן אויפבוי און חורבן

פישל מאַליניאַק

א.

בזשעזשין צווישן צוויי וועלט־מלחמות

ווען די שיסעריי פון די קאַנאָנען האָט אויפגעהערט און די לופט האָט זיך אָפּגע־רייניקט פון דעם שטיקנדיקן פולווער, איז דער עולם אַרויס פון די אָקאָפּעס און דער־זען, אַז אַלע בריקן מיט דער דרויסנדיקער וועלט זיינען איבערגעריסן.

אַלץ וואָס ס׳איז אין משך פון דורות מיט שווערער מי און פּראַצע אויפגע־שטעלט געוואָרן, איז נישטאָ מער. דער תוהו־ובוהו איז געווען כמעט אַ טאָטאַ־לער; דער האַנדל און די אינדוסטריע וואָס זיינען געבויט און אַנטוויקלט געוואָרן, זיינען געווען צוזאַמענגעבראָכן. דער גרוי־סער רוסישער אָפּזאַץ־מאַרק, וואָס איז אַנטוויקלט געוואָרן פון די פּיאָנערן פון דער בזשעזשינער קליידער־אינדוסטריע, איז אין גאַנצן פאַרשוואונדן. צוזאַמען דערמיט זיינען אויך אונטערגע־גאַנגען די אינסטיטוציעס וואָס זיינען בשעתו געשאַפן געוואָרן.

אַמערגסטן האָבן טאַקע אָפּגעשניטן די פּיאָנערן אַליין. די מערסטע פון זיי האָבן געזוכט זיך צו ראַטעווען אין דעם גרויסן און טיפן רוסלאַנד. אָבער מיט קליינע אויסנאַמען זיינען זיי אַלע אומגעקומען: אַ טייל פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, און אַנדערע — פון פאַרשידענע מגפות און אומגליקן, וואָס מערן זיך אין צייטן פון מלחמות און אומרו.

דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אונזער שטעטל האָט אויס־געזען ווי די וועלט נאָכן מבול, און די גאַנצע באַפעלקערונג איז געשטאַנען ווי פאַר דער יצירה.

ווער עס האָט אַביסל פאַנטאַזיע, קען זיך אויסמאָלן דאָס דעמאָלטיקע בילד. יעדער באַזונדער און אַלע צוזאַמען האָבן געדאַרפט אָנהויבן פון דאָסניי. איז דעריבער נישט קיין וואונ־דער, וואָס די יאָרן נאָכן ערשטן וועלט־קריג האָבן מיט זיך געבראַכט אַ גרויסע אויסוואַנדערונג פון יונגע עלעמענטן. די עמיגראַציע איז געגאַנגען סיי אין די פאַראייניקטע שטאַטן, סיי קיין פראַנקרייך און בעלגיע. אַ קליינער טייל פון אידעאַליסטן האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אַזוי צי אַנדערש האָט מען געמוזט אָנהויבן פון דאָסניי, טאָ זאָל מען שוין אָנהויבן אין אומ־שטענדן, וועלכע זאָלן לכל־הפחות זיין צוזאָגנדיק סיי מאַטעריעל און סיי גייסטיק!

די מערהייט איז אָבער געבליבן אויפן אָרט און האָט גע־מאַכט אַלע אָנשטרענגונגען צו אָרגאַניזירן אַ ניי לעבן אויף אַלע געביטן: עקאָנאָמיש, געזעלשאַפטלעך און קולטורעל.

ס׳איז מערקווירדיק, אַז אויף אַלע שטחים זיינען געקומען צום אויסדרוק נייע עלעמענטן און נייע כוחות. כמעט אין אַלע פאַלן זיינען די פירער פון די פאַרשידענע אינסטיטוציעס געווען מענטשן, וועלכע האָבן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה נישט געשפּילט קיין שום ראָלע. דער קריג האָט געבראַכט אַ געוואַל־דיקע פּסיכאָלאָגישע רעוואָלוציע, און דער איבערבראָך אין אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז דאָס אַליין איז ווערט אַ שטודיום פון אַ סאָציאָלאָג. בפרט נאָך ווען דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען אויף אַ נאַטירלעך דעמאָקראַטישן און עוואָלוציאָנערן אופן, וואָס היינט קען מען זיך קוים פאָרשטעלן, אַז אַזאַ זאַך זאָל זיין מעגלעך אָן בלוט־פאַרגיסונג.

די וועלט איז אַ היפּש ביסל צוריקגעגאַנגען פון יענעם ליבעראַל־דעמאָקראַטישן פרילינג וואָס האָט געהערשט אין די צייטן פון נאָכן ערשטן וועלט־קריג. אָבער ניט ווייניגן נאָך יענער פאַרשוואונדענער תקופה איז מיין אויפגאַבע. מיין אויפגאַבע איז צו פאַרצייכענען אין קורצן וואָס עס איז געשען זייט דעמאָלט ביז צום חורבן — דעם טאָטאַלן חורבן פון אונזער שטעטל.

אויפן עקאָנאָמישן געביט

ווי די תורה האָט שוין פעסטגעשטעלט: „אם אין קמח אין תורה" — איז דעריבער נויטיק אָנצוהויבן מיט דעם ווי אַזוי האָט אונזער שטעטל דאַן פאַרדינט דאָס ערשטע שטיקל ברויט.

פון די אַנדערע באַשרייבונגען אין דעם בוך איז שוין באַ־קאַנט, אַז אונזער שטעטל איז באַשטאַנען פון לויטער שניידערס. נישט חלילה אַז ס׳האָבן זיך נישט געפונען קיין אַנדערע פאַכן, נאָר אָן דער שער מיטן אייזן האָט זיך ביי אונז גאָרנישט אָנגע־הויבן. מיין זיידע, וואָס האָט געשטאַמט פון וואַרשע און וואָס מ׳האָט אים גערופן אין שטעטל „דער ווייַנשענקער", פלעגט דער־ציילן אַז ווען ער קומט קיין וואַרשע אויף קבר־אבות, פרעגט מען אים: „ר׳ שלום, איז עס אמת אַז דער רב ביי אייך נייט אויך הויזן?" פאַרשטייט זיך, אַז דאָס זיינען געווען גוזמאות, און אויף איבערטרייבערייַ האָט, דאַכט זיך, קיינער נישט קיין גרעסערן יחוס־בריוו ווי אונזערע בזשעזינער. נישט חלילה ווייל זיי זיינען געווען שלעכטע מענטשן, נאָר זיי האָבן פּשוט געהאַט פאַנטאַזיע. און אָפטמאָל איז דאָס געווען די איינציקע זאַך וואָס זיי האָבן געהאַט. אָבער אין דעם פאַל האָט זיי דאָס טאַקע אַרויס־געהאָלפן.

איז דעריבער, ווען ס׳איז אַנטשטאַנען די פּוילישע מלוכה — און אַ מלוכה דאַרף דאָך האָבן אַן אַרמיי, און אַן אַרמיי מוז דאָך זיין אָנגעטאָן — איז, ווי איר שטויסט זיך שוין אָן, דער ערשטער אָרדער צו באַקליידן די נייע פּוילישע אַרמיי טאַקע אויסגעאַר־בעט געוואָרן פון די בזשעזינער. שניידערס האָבן אויסגעריי־ניקט די מאַשין־קעפּלעך און זיך גענומען געשמאַק צו דער אַרבעט. ס׳האָט זיך געפילט אַזאַ פיבער אין שטעטל, ווי אַלץ וואָלט זיך באַנייט: די מענטשן, די נאַטור, און דער עיקר דאָס

געפיל פון ווידער ווערן אַ פּראָדוצירנדיקער עלעמענט האָט אַרומגעכאַפּט קינד און קייט, און דער פּולס איז געשטיגן פון טאָג צו טאָג.

איך אַליין בין נאָך געווען אַ קינד, אָבער כ׳געדענק ווי דאָס שטעטל האָט געבענטשט צוויי אידן פאַר דעם דאָזיקן אויפטו: פּינטשע יאַקובאָוויטש און שלמה שוואַרצפּעלץ. דער ערשטער איז געווען אַ זון פון פּרץ יאַקובאָוויטש, וועלכער האָט גע׳שמ׳ט אַלס אַן אָנגעזעענער מאַגאַזינער שוין פאַר דער מלחמה. און דער צווייטער האָט קיין שום באַדייטונג אין דער אינדוסטריע פאַר דעם וועלט־קריג נישט געשפּילט, אָבער ער האָט געמאַכט מעגלעך דעם פּראָיעקט דורך דעם, וואָס ער האָט אים געקאָנט פינאַנסירן.

נאָך זיי זיינען געקומען אַנדערע. ס׳האָט נישט געדויערט לאַנג, און די בזשעזינער האָבן אָנגעטאָן די פּוילישע אַרמיי.

וואָס ווייטער? קיין אָפּזאַץ־מערק זיינען מער נישט געווען. רוסלאַנד איז געווען פאַרשלאָסן מיט זיבן שלעסער; ספּעציעל פאַר פּוילן. די עקאָנאָמישע לאַגע האָט זיך ווידער גענומען פאַרערגערן. אָבער דאָס מאָל איז עס שוין געווען נאָך אַ פּעריאָד פון פאַרהעלטניסמעסיקער פּראָספּעריטי, און ווי ס׳איז באַקאַנט, איז עס שווערער נאָך דעם, ווי מ׳האָט שוין פאַרזוכט דעם טעם פון גוטע צייטן.

דער עולם איז געווען שטאַרק פאַרביטערט. אין יענער צייט איז אָנגעקומען הילף פון אַמעריקע. נישט נאָר פון אונזערע לאַנדסלייט, נאָר אויך אַלגעמיינע הילף דורך דעם אין יענער צייט זייער פּאָפּולערן „דזשאָינט" און אַנדערע אַלגעמיין־אַמעריקאַנער אידישע הילפס־אינסטיטוציעס.

דאַן זיינען געשאַפן געוואָרן פאַרשידענע עקאָנאָמישע אינ־סטיטוציעס: קודם־כל אַ באַנק, וואָס זאָל העלפן אַנטוויקלען דעם האַנדל; אַ שניידער־מייסטער פאַראיין, וואָס זאָל אָרגאַניזירן די מייסטערס פון די קליינע וואַרשטאַטן; און צוזאַמען דערמיט — אַן אַרבעטער־פאַראיין, אַ „יוניאָן", וואָס זאָל ריידן אין נאָמען פון אַלע אַרבעטער. אַלס רעזולטאַט פון דער אָרגאַניזירונג פון דעם אַרבעטנדיקן עלעמענט האָבן זיך אויך אָרגאַניזירט די מאַגאַזינערן און אויך די אַנדערע סוחרים פון שטעטל.

כמעט דאָס גאַנצע שטעטל איז געוואָרן אָרגאַניזירט, סיי אין דעם אַרבעטער־סעקטאָר און סיי אין דעם באַלעבאַטישן סעק־טאָר. און אַלע האָבן, יעדער אויף זיין שטייגער, געאַרבעט אינ־טענסיוו צו פאַרבעסערן די עקאָנאָמישע לאַגע פון די מיטגלידער.

ס׳איז אויך אינטערעסאַנט צוצוגעבן, אַז די מערסטע אָרגאַ־ניזאַציעס האָבן געהאַט זייערע אייגענע מנינים, וואו מ׳איז אויך געקומען שבת דאַווענען צוזאַמען.

די אָרגאַניזירונג פון דער קליידער־פּראָדוקציע

אין דער צווישנצייט האָט זיך די לאַגע אין לאַנד אָנגעהויבן פאַרבעסערן. די פּוילישע רעגירונג האָט באַקומען גרויסע הלוואות פון אַמעריקע, און די פּויערים אין לאַנד (71%) פון דער באַפעלקערונג) האָבן גענומען זיך קליידן צום ערשטן מאָל אין זייער געשיכטע. די בזשעזינער האָבן אַנטוויקלט די פּראָ־דוקציע פון קליידער צו אַזאַ געוואַלדיקער הויך, אַז פאַר גראָשנס ממש האָט מען געקענט קריגן אַ פּאָר הויזן, צו קאָנען כאָטש איין מאָל אין וואָך, זונטיק, גיין אין קירכע אין אַ פּאָר נייע הויזן.

די הויזן האָבן נישט געטויגט אויף לאַנג, אָבער דערווייל האָט מען געגייט נייע הויזן, און פיל פון די נייע אונטערנעמער (מאַגאַ־זינערן) זיינען רייך געוואָרן.

איינער אַזאַ נייער מאַגאַזינער איז געווען משה־יצחק פּראַנ־קענשטיין. ער האָט זיך שיין אַרויפגעאַרבעט און האָט אָנגעהויבן פאָרן איבער דער וועלט צו זוכן נייע מערקן, וואו אָפּצוזעצן די ביליקע פּראָדוקציע פון די בזשעזינער שניידערס. ער האָט אַנט־דעקט דאָס, וואָס מיר אַלע ווייסן שוין היינט, אַז די מערהייט פון דער וועלט גייט נאָך אַלץ אַרום נאַקעט — אַ טייל ווייל זיי האָבן נישט פאַרוואָס צו קויפן אַ מלבוש, און אַנדערע, וואָס גלויבן נישט אין אָנטאָן זיך. אויף יעדן פאַל זיינען נאָך געווען אַ סך ערטער וואו אָפּצוזעצן הויזן, מאַרינאַרקעס, וועסטן, בורקעס און „פּאַלטינעס" — מיט איין וואָרט: „מ׳וועט האָבן וואָס צו טאָן".

אַזוי־אַרום האָט זיך אָנגעהויבן אין שטעטל אַ נייער געלויף נאָך אויסלענדישע מערקן. און ווידער איז געקומען פּראָספּעריטי אויף אַ שטיקל צייט — ביז מ׳האָט באַפרידיקט איין אויסלענדישן מאַרק. און מ׳האָט געפונען אַ נייעם מאַרק. אַזוי זעען מיר דעם ציקל פון „בום און באָסט" אַלס אַ באַגלייט־דערשיינונג פון דעם גאַנצן עקאָנאָמישן לעבן פון אונזער שטעטל.

ס׳איז אינטערעסאַנט איבערצוגעבן אַ פּאָר שטריכן פון דעם אַרבעט־פּראָצעס גופא, ווי אַזוי דאָס אַלץ איז געווען אָרגאַניזירט:

דער מאַגאַזינער איז געווען דער, וואָס האָט געאַרבעט פאַר באַשטעלונגען אָדער אויף לאַגער. געקויפט די מאַטעריאַלן, ווי דעם שטאָף און „לייניגס", האָט ער אין לאָדזש, זגערזש אָדער ביאַליסטאָק פאַר ווינטער־מלבושים. דער בעל־עגלה האָט גע־בראַכט די שטאָפן אַהיים שפּעט ביינאַכט. די שטאָט האָט שוין געוואוסט, אַז ביי דעם און דעם מאַגאַזינער וועט מען מאָרגן „שניידן", און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ געגיי פון שניידער־מייסטער צו קריגן די אַרבעט. ווער ס׳האָט געגייט הויזן, ווער — די מאַרינאַרקעס און ווער — די וועסטן. יעדער שניידער־וואַר־שטאַט האָט געמאַכט נאָר איין טייל פון דעם אָנצוג, און שפּעטער איז דער מלבוש צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן. ווען די באַזונדערע בעלי־מלאכות האָבן זייער אַרבעט פאַרטיקערהייט צוריקגעבראַכט אין מאַגאַזין — על פּי רוב איז דאָס געווען אין אַ פרייטיק.

ס׳איז געווען אַן אינטערעסאַנט בילד, ווען פון אַלע טויערן האָבן זיך אַרויסגעלאָזט לערן־אינגלעך, אַזוי גרויס ווי ליליפּוטן, אַז מ׳האָט זיי קוים אַרויסגעזען פון דעם שטויס מאַרינאַרקעס, וואָס זיי האָבן געטראָגן אויף זייערע קליינע בייכעלעך. מ׳איז געלאָפן אָפּטראָגן די אַרבעט צום מאַגאַזינער פאַר ליכט־צינדן.

ערשט שבת־צו־נאַכט איז מען אַריבערגעגאַנגען זיך אָפּ־רעכענען. האָט דער מאַגאַזינער געפונען כלערליי חסרונות אין דער אַרבעט: דאָ הענגט אַן אַרבל אַביסל פאַרקרימט; דאָ איז דער קנייטש נישט געפּרעסט געוואָרן ווי געהעריק. אַלץ, פאַר־שטייט זיך, האָט געצילט צו איין זאַך: ווי אַזוי אַראָפּצורייסן אַ צענערל (10 גראָשן) פון שטיקל אַרבעט. אָבער צום סוף איז מען דורכגעקומען און געפרעגט — ווען ר׳ חייקל וועט ווידער „שניידן", מיינענדיק ווען וועט מען האָבן אַ פריש פּעקל אַרבעט.

אַמבעסטן פון די פאַרשידענע בעלי־מלאכות האָט אָפּגע־שניטן דער וועסטן־שניידער. אים האָט מען אַמווייניקסטן קרי־טיקירט. און ס׳איז אינטערעסאַנט אַז זיי זיינען געווען מער חשובים. פאַרוואָס דאָס איז אַזוי געווען איז פאַר מיר ביזן היינ־

טיקן טאָג אַ רעטעניש. סוף־כל־סוף איז עס דאָך געווען דער מינדסטער טייל פון דעם אָנצוג, און דאָך זיינען די דאָזיקע בעלי־מלאכות מער רעספּעקטירט געווען ווי די אַנדערע שניידער. ווייזט אויס, אַז דער סוד איז געלעגן אין די מענטשן גופא. די וועסטן־שניידער זיינען געווען אַן אינטעליגענטערער עלעמענט. זיי זיינען אויך געווען קליין אין צאָל און דערי̇בער האָבן זיי זיך געהאַלטן אַביסל פון דערווייטנס פון דער גרויסער מאַסע שניי־דערס.

מיט דער צייט האָבן זיך אַנטוויקלט אַ צאָל גרויסע אונטער־נעמונגען. איך וויל דאָ אויסרעכענען נאָר אַ טייל פון זיי: די פירמע פראַנקענשטיין־וואַלאַך און טושינסקי, צוויי פירמעס פון די ברידער סולקאָוויטש, ברידער דימאַנט, משה ראַשעווסקי און די ברידער סעלצער.

צווישן די שניידערס זיינען געווען אַ צאָל זייער חשובע אידן, וועלכע האָבן געשפּילט אַ ראָלע אין שטאָטישן געזעלשאַפט־לעכן לעבן. אַ טייל פון זיי זיינען שפּעטער אַליין אויך געוואָרן מאַגאַזינערן און האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט נישט נאָר פינאַנציעל, נאָר זיי האָבן אויך פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס. צווישן זיי איז כדאי אויסצורעכענען: זכריה טאַנדייטער, חקל גרינשפּאַן, משה פרידע, מאָטע בערכאָלץ, און נאָך.

אַנדערע מלאכות און אינדוסטריעס

אָפט מאָל, ווען איר רעדט אָדער טראַכט וועגן אונזער שטעטל, דוכט זיך, אַז דער איינדרוק וואָס מיין זיידנס פריינט אין וואַרשע האָבן געהאַט וועגן בזשעזשין, איז געווען אַ באַרעכטיקטער. אָבער דער אמת איז, אַז ס׳זיינען געווען אויך אַנדערע עלעמענטן אין שטעטל. ווי איז געווען ביי אונז דאָס ווערטל: „אַז דאָס רעדל דרייט זיך (מיינענדיק דאָס רעדל פון דער מאַשין), דרייט זיך ס׳שטעטל אויך״.

אַזוי, צום ביישפּיל, זיינען געווען אַ צאָל קאַמאַשן־מאַכער, וועלכע האָבן פּראָדוצירט די כאָלעוועס פאַר די שוסטערס, סיי אין שטאָט און סיי פאַר דער אַרומיקער געגנט. אידן זיינען אויך געווען די אייגנטימער פון דריי ציגל־פאַבריקן וואָס זיינען אויפ־געשטעלט געוואָרן הינטער דער שטאָט: משה (קאַלמעס) ראָ־זענבערג, מיין עלטער־פעטער יהודה קראָגגראַד און חיימ׳ל די־מאַנד. אויך איז געמאַכט געוואָרן אַ פּרואוו אַריינצוברענגען אַ נייע אינדוסטריע אין שטעטל — זאָקן־וועבעריי, אָבער דער פאַרזוך איז נישט געלונגען. אויף דעם געביט איז זייער פיל אויפגעטאָן געוואָרן אין אַנדערע שטעטלעך אַרום לאָדזש, ווי אין אַלעקסאַנדער, זדונסקאַ־וואָלאַ א. אַנד. בזשעזשין איז ביזן לעצטן מאָמענט געווען אַ צענטער פון שניידערייי אין דעם בעסטן זינען פון וואָרט. איר פּראָדוקציע איז געווען פאַרשידנאַרטיק סיי אין קוואַליטעט און סיי אין קוואַנטיטעט.

אין שטאָט האָט אויך עקזיסטירט אַ דרוקערייי וואָס איז אַלע מאָל געווען אין אידישע הענט. דער ערשטער אייגנטימער איז געווען אַ געוויסער ה׳ גוטשטאַט, שפּעטער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. דאַן האָט די דרוקערייי איבערגענומען אויף אַ קורצער צייט דער געלער נתן לענטשיצקי. דער איינציקער אידישער זעצער אין שטעטל איז געווען עלע־מאָטע, אַ גערער חסיד וועמען מ׳האָט גערופן נאָכן ווייבס נאָמען — עלע־מאָטע געגענדעלעס. דאָס איז געווען ביז צו דער אַנטשטייאונג פון דער פּוילישער זעלבסטשטענדיקער מלוכה.

עס קומט דאַן אָן אין בזשעזשין אַ לייפּציקער דרוקער לאַנ־דאַו, וואָס נעמט איבער די דרוקערייי, און טאַקע דאָרט האָט דער שרייבער פון די שורות באַקומען זיין פאַך־אויסבילדונג. שפּעטער עפנט נאָך אַ דרוקערייי וואָלף שעפּס, וואָס איז שפּעטער געפירט געוואָרן פון זיין איידעם, יעקב פּאָטאַשעוויטש, אַ טשענסטאָכאָווער יונגערמאַן וואָס האָט גענומען וואָלף שעפּס טאָכטער, איטע־מלכה, פאַר אַ ווייב.

פינאַנץ־אינסטיטוציעס

כדי צו העלפן אַנטוויקלען די אינדוסטריע און טאַקע העלפן די אינדיווידועלע סוחרים דורכצוקומען די שווערע צייטן, זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן אַ צאָל פינאַנץ־אינסטיטוציעס: די פּאָפּו־לערסטע און בעסט־געפירטע פון זיי איז געווען די קאָאָפּעראַטי־ווע באַנק, וואָס איז געשטיצט געוואָרן פון דער „פונדאַציע״, וועלכע איז געווען אַן אָפּטיילונג פון „דזשאָינט״. אין שפּיץ פון דער באַנק זיינען במשך פון אַ רייע יאָרן געשטאַנען: אהרן בוקי, ישעיה־בער ביאַלער, משה פראָהמאַן. אויסער דעם זיינען געוואָרן פון זיין איידעם, יעקב פּאָטאַשעוויטש, אַ טשענסטאָכאָווער געווען געצאָלטע באַאַמטע: דוד איקאָ, ברכה יאַקובאָוויטש, רויזע מאַליניאַק און אַנדערע. די באַנק האָט געהאַט זייער אַ גוטן נאָמען און איז געפירט געוואָרן ביז צו די דרייסיקער יאָרן, ווען ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן מחלוקת׳ן, וואָס האָבן געבראַכט צום אונ־טערגאַנג פון דער שיינער און נוצבאַרער אינסטיטוציע.

מאַגאַזינערן־באַנק: די מאַגאַזינערן האָבן געשאַפן זייער אייגענעם פינאַנץ־אַפּאַראַט, וועלכער זאָל זיי העלפן דורכפירן די גרויסע פּראָיעקטן, וואָס האָבן פון צייט צו צייט פאַרלאַנגט גרעסערע אינוועסטירונגען.

גמילות־חסדים־קאַסע: אויך האָט עקזיסטירט אַ גמילות־חסדים־קאַסע, וואָס האָט געגעבן הלוואות אָן פּראָצענט צו בעלי־בתים און אַנדערע נויטבאַדערפטיקע. די הלוואות האָבן אָבער געדאַרפט גאַראַנטירט און צוריקגעצאָלט ווערן. אין דער שפּיץ פון דער אינסטיטוציע איז במשך פון לאַנגע יאָרן געשטאַנען מרדכי ווינטער.

די מערסטע צאָלונגען פאַר אַרבעט און אַנדערע חובות זיי־נען געמאַכט געוואָרן דורך וועקסלען און קוויטלעך. די וועקסלען זיינען געווען פאַרפליכטנדיקע קאָנטראַקטן און פאַרזען מיט שטעמפּל־מאַרקעס, וואָס זייער פּרייז איז געווען אַ באַשטימטער פּראָצענט פון דער סומע, אויף וועלכער דער וועקסל איז אויס־געשטעלט געוואָרן. דאַקעגן אַ קוויטל איז געווען אַ פּריוואַטע פאַרפליכטונג, ווי אַן I.O.U. ביי אונז אין אַמעריקע, און איז געווען גוט נאָר דאַן, אויב דער אויסשטעלער האָט געוואָלט באַצאָלן. געריכטלעך האָט דאָס קוויטל קיין ווערט נישט געהאַט.

אויסער דעם האָבן אויך עקזיסטירט צוויי רעגירונגס־בענק: „פּ. ק. אָ״ און „קאַסאַ אָשצענדנאַשטשאָוואַ״. אויך איז געווען אַ פּריוואַטע דייטשע באַנק. אַלע האָבן זיי געפירט געשעפטן און געקאָנט עקזיסטירן אַ דאַנק דער אונטערנעמערישקייט פון דער אידישער באַפעלקערונג.

חסידישע שטיבלעך

ס׳איז אוממעגלעך צו שרייבן וועגן בזשעזין און נישט אַריינ־נעמען דאָס טאָג־טעגלעכע שטייגער־לעבן פון אַלע קלאַסן פון דער באַפעלקערונג. ס׳וועט נישט זיין איבערגעטריבן, ווען איך וועל זאָגן אַז אונזער שטעטל איז געווען אַ מיניאַטור פון דער גאַנצער אידישער באַפעלקערונג אין פוילן. אַזוי, למשל, האָבן זיך דאָרט געפונען חסידים, בעלי־בתים, אויפגעקלערטע, פּראָסטע מענטשן און אינטעליגענטן פון אַלע מינים. פון אַלעם איז געווען אָביסל. לאָמיר איצט בהדרגה דערציילן וועגן יעדן פון זיי, אויך נאָר אָביסל.

איך וועל אָנהויבן מיט די חסידים: אין שטאָט האָבן זיך געפונען אַלערליי נאָכפאָלגער פון די פוילישע רביים: ווי גערער, אַלעקסאַנדערער, גראָדזשיסקער, סקערניעוויצער, ראַדזינער, אָס־טראָווצער, אַמשינאָווער, ווי אויך צוויי לאָקאַלע רביים — איינער טאַקע אַ בזשעזינער געבוירענער. אמת, אָן אַ גרויסן נאָמען, אָבער ער האָט געפירט טיש און ווייבער זיינען צו אים געלאָפן מיט קוויטלעך; מיט איין וואָרט: אַ רבי. געוואוינט האָט ער אויף דער הויף־גאַס צווישן דער גרויסער אָרעמקייט, ביי משה קאָפּלס, און זיין מערכה איז אויך נישט געווען קיין געהויבענע. זיין נאָמען אָדער אָפּשטאַם ווייס איך נישט, מן־הסתם ווייסן אַנ־דערע יאָ. דער צווייטער רבי איז געווען אַ צוגערייזטער פון ערגעץ־וואו. געוואוינט האָט ער ביי משה קלמנ׳ס אין דער אַפּ־טייק־גאַס (אויפן ריכטיקן נאָמען — די הייליקע אַנאַ־גאַס) און דאָרט האָט ער אַ צייט לאַנג געפירט טיש מיט אַ בעל־מלאכה׳שן עולם, אָבער סוף־כל־סוף האָט ער געמוזט אַוועקפאָרן פון בזשע־זשין, ווייל דער חסידישער עולם האָט פון אים ניט געהאַלטן און ער האָט זיך נישט געקענט דערשלאָגן צו קיין אָנזען אין שטעטל.

גערער שטיבל

די עיקר־חסידים זיינען געווען די גערער. צו זיי האָבן גע־הערט די אָנגעזעענסטע איינוואוינער פון שטעטל. עטלעכע פון זיי, ווי ר׳ לייביש־מענדל פינטשעווסקי און פרץ יאַקובאָוויטש, זיינען אפילו געווען טיש־זיצערס ביים גערער רבי׳ן. ווייטער זיינען געווען באַקאַנט אריה־דוד פערלמוטער, חנינא יאַנאָווער און זיין שווער, דער שוואַרצער שרה׳ס מאַן, וועלכער האָט גע־הייסן משה־מאיר (אגב איז זייער זון אברהם־יצחק שפּעטער געוואָרן מורא־הוראה אין שטעטל) און נאָך חשובי־העיר, ווי מיין עלטער־פעטער אברהם־פּסח, וואָס איז כל ימיו געווען גבאי אין גערער שטיבל און אַ צייט לאַנג חברה־קדישא גבאי, שמואל־זאַנוויל בראדער, יוסף סופר, בנימין הערשענבערג, בנימין שוויאַטליווסקי, דער זיידע מיינער, דער געלער נתן (לענטשיצקי). שפּעטער זיינען צוגעקומען אינגערע חסידים, וועלכע זיינען גע־ווען נישט ווייניקער אָנגעזען און אין מערסטע פאַלן נאָך אַגרע־סיווער אויפן געביט פון פרומקייט און אידישקייט לויט ווי זיי האָבן דאָס פאַרשטאַנען.

צווישן די אינגערע חסידים זיינען געווען פינטשע יאַקובאָ־וויטש, פינטשע־נח פאַזשענטשעווסקי (פישל שוחט׳ס אָן איידעם), פישל און לייב גאָסטינסקי (יאַנטשעס צוויי זין) און אַנדערע. זיי זיינען געווען די פרחי־כהונה וואָס האָבן אויף זיך גענומען צו קעמפן קעגן דער וואַקסנדיקער אַפּיקורסות אין שטעטל.

ס׳זיינען אויסגעבראָכן מחלוקת׳ן און שלעגערייען אין עפנט־לעכע פלעצער, וואו די יונגע און „פרייע" האָבן מחלל־שבת געווען בפרהסיה. אַ טייל פון די מחללי־שבת זיינען געווען פרי־ערדיקע מתפּללים פון גערער שטיבל, וועלכע זיינען אַרויסגע־וואָרפן געוואָרן פון דאָרט צוליבן אָנטאָן אַ „שניפּסל" אָדער אַן אַנדער „חטא". אין די שפּעטערע יאָרן איז דאָס אַפילו נישט באַמערקט געוואָרן, ווייל די מערסטע קינדער פון די חסידים זיינען אויך מיט דעם געבליבן אין די רייען פון דער אָרטאָדאָק־סיע און זיינען שפּעטער אויסגעוואַקסן אין שטעטל צו אַ גרויסן כוח, פון וועלכן אַלע פּאָליטישע גרופּירונגען האָבן געשעפּט זייערע פירער.

דאָס גערער „שטיבל" האָט זיך געפונען ביי שאָטענבערג׳ן אין הויז און האָט פאַרנומען צוויי גרויסע חדרים, וואָס זיינען אַלע מאָל געווען געפּאַקט, סיי אין דער וואָכן און סיי שבת. דער טומל איז געווען זייער גרויס. תמיד האָט זיך ווער געאַמפּערט מיט וועמען, טיילמאָל טאַקע אין לערנען, טיילמאָל איבער פּאָלי־טיק און פיל מאָל אויך געשעפטלעך. מיט איין וואָרט: דאָס „שטיבל" איז געווען אַ צענטער פון אַלערליי טעטיקייטן, סיי רעליגיעזע, דערציערישע, פּאָליטישע און אויך עקאָנאָמישע.

הגם פאַר פירן געשעפטן זיינען געווען אַנדערע מקומות, ווי דאָס „שטיבל", פונדעסטוועגן זיינען אַלע בוררות׳ן און סכסו־כים אויסגעגליכן געוואָרן דאָרט דורך די חסידים צווישן זיך אַליין. וועגן צדקה איז שוין אָפּגערעדט. די חסידים האָבן גע־וואוסט וואָס ס׳טוט זיך איינער ביים אַנדערן און האָבן שוין געזען אַז מ׳זאָל העלפן וואו מ׳דאַרף. פאַרשטייט זיך, אַז אַלץ איז געווען בסתר. נישט אַלע מאָל איז עס געלונגען צו האַלטן דעם סוד, אָבער פונדעסטוועגן זיינען זאַכן געטאָן געוואָרן מיט טאַקט און גוטע כוונות.

דאָס „שטיבל" האָט זיך אויסגעהאַלטן פון אַ קליינעם אָפּ־צאָל, וואָס עס האָבן געצאָלט די מער־פאַרמעגלעכע. די אָרעמע חסידים זיינען נישט באַלאַסטעט געווען מיט קיין שום אָפּצאָלן. דער עיקר הכנסה פאַר דעם „שטיבל" זיינען געווען די עליות וואָס פלעגן יעדן שבת פאַר קריאת־התורה פאַרקויפט ווערן. ווער ס׳האָט געוואָלט איינהאַנדלען אַ „פעטע" עליה, ווי ששי אָדער מפטיר, האָט געדאַרפט גוט באַצאָלן.

בעלנים אויף „גוטע" עליות האָבן נישט געפעלט, און עס פלעגן זיך אָפּשפּילן דראַמאַטישע סצענעס בעת׳ן פאַרקויפן די עליות, און געלייענט האָט מען אין ביידע שטיבן. געדאַוונט האָט מען טאַקע צוזאַמען, אָבער קריאת־התורה האָט מען איינ־געאָרדנט אַזוי, אַז מען זאָל קענען פאַרקויפן צוויי מאָל די עליות פאַר דעם זעלבן מנין.

אין דעם ערשטן חדר, וואו עס זיינען געווען ביי קריאת־התורה די „קאַלטע" חסידים, אָדער די אינגערע „צוציקעס", וועלכע האָבן אויך ליב געהאַט אַריינצוכאַפּן אַ שמועס, זיינען די עליות אויך געווען אַביסל ביליקער און די קאָנקורענץ איז נישט געווען אַזוי גרויס. דאָרט איז געווען דער בעל־קורא אליעזר־מענדל ראַזען (מאיר מלמד׳ס זון); אין דעם צווייטן חדר, וואו ס׳פלעגט אָפט דערגיין צו מחלוקת און קנאה־שנאה, האָט געלייענט יעקב־אהרן באַדאָווער, אַ וואוילער, שטילער איד, וועלכער האָט נישט געקענט קיין פליג אויף דער וואַנט פאַרטשעפּען. טיילמאָל איז ער אָבער אַריינגעצויגן געוואָרן אין פאַרשידענע פּאָליטישע שפּילן, פון וועלכע ער אַליין האָט נישט געהאַט קיין שום ידיעה.

אַזוי, למשל, האָט אַמאָל געטראָפן בעת א וואַל־קאַמפּאַניע, זוען מיין טאַטן האָט זיך פאַרגלוסט צו האָבן ששי, אָבער וויפל ער זאָל נישט געווען העכערן דעם פרייז, האָט אים הענעך פינ־טשעווסקי אַלע מאָל איבערגעשטיגן. און ווען הענעך איז מיד געוואָרן, האָט דער געלער נתן (לענטשיצקי) אויפגעהויבן דעם פרייז, ביז דער טאַטע האָט אויפגעגעבן דעם חשק צו האָבן ששי.

איך אַליין בין שוין דאַן געווען אַ „קאַלטער" חסיד און האָב געדאַוונט אין ערשטן חדר. אַזוי שמועסנדיק הער איך אַריינ־קומען פישל (ליפּמאַנס) שולץ און דערציילט מיט גרויס התלהבות אַז מ׳האָט דעם מזרחיסט יוסל שלום׳ס (מאַליניאַק) אָנגעלערנט כדבעי — ששי האָט זיך אים פאַרגלוסט, דעם „ציניסט"! און אַזוי ווי איך אַליין בין שוין געווען געכאַפּט אין דער מעשה, און דעם טאַטנס כבוד איז מיר אויך געווען חשוב, האָב איך, אויפן גערער־חסידישן שטייגער, קיין סך נישט געטראַכט און אים אַריינגעפאָרן אַ פּאַטש, אַז ער האָט דערזען די עלטער־באָבע.

ס׳איז געוואָרן אַ טומל און אַ שרייעניש, ביז דער טאַטע איז אַריינגעקומען און מיך ערשט רעכט גוט אויסגעפּאַטשט פאַר אויפהויבן אַ האַנט און נאָך דערצו אום שבת. הכלל דער טאַטע האָט באַשלאָסן אַרויסצוגיין פון גערער שטיבל. אויב ס׳קומט שוין צו פּעטש און בזיונות, איז דאָרט נישט קיין פּלאַץ פאַר אונז — האָט ער געזאָגט, און מיר זיינען טאַקע גלייך אַוועק אַהיים.

אָבער איידער איך גיי אַוועק פון דער טעמע פון גערער שטיבל, וויל איך איבערגעבן נאָך איין עפּיזאָד פון דעם פירעכץ ביי די גערער חסידים.

ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, האָט יעדער געדאַרפט צאָלן אַ מיטגליד־אָפּצאָל. אָבער זייער זעלטן האָבן אַלע געצאָלט צו דער צייט און דאָס „שטיבל" האָט זיך געפונען אין פינאַנ־ציעלע שווערקייטן. פלעגט מען דעריבער איין מאָל אַ יאָר צונעמען שבת די טליתים, און אַזוי ווי קיינער קען דאָך נישט זיין אָן אַ טלית, אַזוי וועט דאָך יעדער מוזן אויסלייזן דעם טלית באַלד מוצאי־שבת.

וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעטאָן אין אַזאַ שבת אין שטיבל, איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן. עולם האָט געקעמפט ווי לייבן, געשפּרונגען פון די פענסטער. קיינער האָט נישט געוואָלט אָפּ־געבן דעם טלית מיט גוטן. גענומען האָט מען ביי אַלעמען — סיי ביי די, וואָס האָבן באַצאָלט און סיי ביי די, וואָס האָבן נישט געדאַרפט באַצאָלן מחמת אָרעמקייט, כדי קיינער זאָל נישט פאַר־שעמט ווערן. מוצאי־שבת פלעגן די גבאים אַרומגיין צו יעדן און צוריקגעבן די טליתים צו די וואָס זיינען נישט שולדיק גע־ווען און גע׳סילוק׳ט מיט די וועלכע זיינען געווען הינטערשטע־ליק, און ווידער איז אַלץ אָנגעגאַנגען נאָרמאַל ביז צום קומענ־דיקן „טליתים־כאַפּן".

אַלעקסאַנדער שטיבל

דאָס אַלעקסאַנדער שטיבל האָט זיך געפונען ביי מיין פעטער יהודה (קראָנגראַד) אין הויז. דאָרט האָבן זיי געדאַוונט פאַר לאַנגע יאָרן. קיין זייער פאַרצווייגטע טעטיקייט, ווי די וואָס עס האָבן געפירט די גערער, האָבן זיי נישט געפירט. אויך איז דער סוג פון די חסידים נישט געווען פון דעם מין ווי די גע־רער — קיין גרויסע למדנים האָבן זיך צווישן זיי נישט געפונען. אָבער דער עולם איז געווען אַ באַלעבאַטישער און אַן אָנגעזע־ענער. צווישן זיי האָבן זיך געפונען: הערש־איטשע איידלזאָן (אברהם־פּסח׳ס איידעם), שמשי עהרליך, אברהם שאַפּמאַן (סעק־רעטאַר פון דער קהילה), פישל שוחט (לאַסקער), כאַצקל ניימאַן, ישעיה־בער ביאַלער, דער הויכער שלמה א. אַנד. טאַקע דער הויכער שלמה האָט געהאַט אַ הויז אין מאַרק און אַ גרויסן פרייען פּלאַץ הינטער דעם הויז, וועלכן ער האָט געשענקט די חסידים, אַז זיי זאָלן דאָרט אויפבויען אַ בנין פאַר זיך. זיי האָבן דאָס טאַקע דערגרייכט און דאָס אַלעקסאַנדער שטיבל איז געווען דאָס איינציקע, וואָס האָט געהאַט אַן אייגענעם בנין.

די אַלעקסאַנדערער חסידים האָבן זיך ניט געפירט ווי די גערער, אָבער קיין פרומקייט האָט דאָרט אויך נישט אויסגעפעלט.

אָסטראָווצער שטיבל

צווישן די חסידים פון אָסטראָווצער רבי׳ן איז געווען דער בזשעזשינער רב, ר׳ יקותיאל־זלמן באָרנשטיין. הגם ער פלעגט מוזן דאַוונען אין דער שטאָטישער שול, צווישן דעם פּשוטן באַלעבאַטישן עולם, האָט ער פונדעסטוועגן געפונען אַ מעגלעכ־קייט עטלעכע מאָל אַ יאָר צו דאַוונען אין שטיבל.

דאָס שטיבל האָט זיך זייער געגרויסט מיט די זעלטענע באַזוכן פון דעם רב און ס׳איז טאַקע תמיד געקומען אַ גרעסערער עולם אין אַזעלכע יומא דפּגרא׳ס. מיין פעטער יהודה איז אויך געווען אַן אָסטראָווצער חסיד.

געדאַוונט אין אָסטראָווצער שטיבל (הגם נישט קיין חסיד) האָט אויך דער רבי מיינער, ר׳ שמואל־משה (ליטוואַק) גייער (דאָרט האָבן מיר אויך געלערנט און אין יענע יאָרן איז עס געווען כמעט דאָס גרעסטע חדר אין שטעטל). זיין שווער ר׳ יודל סופר, וואָס איז אויך געווען אַ מצבה־קריצער, אגב דער איינצי־קער אידישער מצבה־קריצער אין שטאָט, האָט דאָרט אויך געדאַוונט.

אין אָסטראָווצער, ווי כמעט אין אַלע אַנדערע שטיבלעך, אויסער דעם גערער און אַלעקסאַנדער, האָט מען זיך צוזאַמענ־געקליבן נאָר אין שבתים און ימים־טובים. אין מיטן וואָך זיינען דאָרט קיין מנינים נישט געווען.

גראָדזיסקער שטיבל

דאָס גראָדזיסקער שטיבל איז געווען אַ מין מאָדערנער צענ־טער. דאָרטן האָבן זיך שוין געפונען אַקטיווע ציוניסטן: ווי הערשל לאַכמאַן, דער פעטער שימעלע (קראָנגראַד), וועלכע האָבן נישט נאָר געשטרעבט צו האָבן אַן אייגן לאַנד, נאָר האָבן אויך אַליין עולה געווען און אויסגעלעבט זייערע יאָרן אין ארץ־ישראל. פון דער אַנדערער זייט האָבן זיך געפונען אידן, ווי שמואל־לייב דער בעל־מוסף, וואָס האָט גראָד געגלויבט אַז נאָר משיח קען אויסלייזן דאָס אידישע פאָלק און עס אַריבערפירן אין הייליקן לאַנד אַריין. צווישן די גראָדזיסקער חסידים איז אויך געווען דער איינציקער אידישער פאַרמער אין שטעטל, יואל ביאַלעק. ער איז טאַקע געווען אַ פאַרמער ממש. דערצו איז ער געווען אַן אָפּגעהיטענער איד און אַן איש תמים. ער פלעגט ריידן מיט אַ קוויטש, אָבער זייער געלאַסן. גערופן האָט מען אים „דער כשר׳ער ברודער", ווייל אַזוי האָט ער אָנגערופן יעדן איינעם, צו וועמען ער האָט זיך געוואָנדן. קיינמאָל האָט ער קיינעם נישט דערצערנט און אַליין אויך זיך נישט אויפגערעגט.

מען האָט דערציילט אין שטעטל, אַז זיין ווייב אסתר איז אַ

געבילדעטע פרוי און רעדט אפילו פראַנצויזיש. קיינער האָט זי נישט פאַרהערט, אָבער דרך־ארץ האָט יעדער געהאַט פאַר ר׳ יואל׳שי דעם „כשר׳ן ברודער״.

צווישן די מער־אָנגעזעענע גראָדזיסקער חסידים זיינען געווען ר׳ מושל (חזן) סטערנעס, וואָס פלעגט תמיד דאַווענען אין גראָדזיסקער שטיבל ווי נאָר ער האָט לויט זיין קאָנטראַקט נישט געדאַרפט דאַווענען אין דער שול; יעקל (שידלעוויצער) אַמזעל; יעקב הערשענבערג (וואָס איז געווען בעל־שחרית אין גראָדזיסק ביים רבי׳ן אין די ימים־נוראים); אליעזר קראַנגראַד (מיין זיידע); דער ברייטער אלעזר און זיין איידעם משה־יאָסל אַפּעלאָן און אויך בערל לאַכמאַן. בערל לאַכמאַן האָט געהאַט פאַרדינסטן פאַר דער שטאָטישער אינדוסטריע. ער האָט אויסגעלערנט זיינע קינדער צו זיין מעכאַניקערס. זיי זיינען געווען די איינציקע, וואָס האָבן געקענט די מלאכה פון באַדינען די ניי־מאַשינען, און אַזוי אַרום צוגעהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שניידער־אינדוסטריע אין בזשעזשין.

אידן אין בזשעזשינער שטאָט־פאַרוואַלטונג

ווען פוילן איז געוואָרן אומאָפּהענגיק און בזשעזשין איז דערקלערט געוואָרן אַלס פּאָוויאַטאָווע (קרייז) שטאָט, האָט זיך אָפּטמאָל באַקומען דער איינדרוק, אַז די שטאָט איז באַהערשט פון אַן אויסערלעכער מאַכט. די סיבה דערפון איז געווען, וואָס די שטאָט גופא איז געווען אַ פולשטענדיק אידישע און די אומגעגנט — אַ קריסטלעכע, דעריבער איז די פירערשאַפט פון דעם קרייז געלעגן אין קריסטלעכע הענט.

בעת עס זיינען פאָרגעקומען וואַלן צום מאַגיסטראַט (מוניציפּאַלע מאַכט), זיינען עס אין דער אמת׳ן געווען אידישע וואַלן, טראָץ דעם וואָס עס זיינען אויך אויסגעוויילט געוואָרן אַ צאָל ליבעראַלע קריסטן. איינער פון זיי איז געווען דער לאַנגיאָריקער בירגערמייסטער פון שטאָט, ה׳ ניעדזשוויעדזש. ער אַליין איז געווען אַ פריערדיקער פרייהייטס־קעמפער און אַ פירער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי, פּ. פּ. ס.

די קליינע צאָל קריסטן, וועלכע האָבן געוואוינט ביי די עקן פון שטאָט, האָבן אין געזעלשאַפטלעכן לעבן קיין גרויסן אָנטייל נישט גענומען.

דער דאָזיקער מצב ענדערט זיך אָבער צוזאַמען מיט דער „אויסניכטערונג״ פון די פּוילישע מאַסן פון זייער פרייהייטס־געפילן און זייער צוריקטריט צו די נאַציאָנאַל־שאָוויניסטישע לאָזונגען.

עס ווערן דאַן צוגעטיילט צו בזשעזשין אַ צאָל אַרומיקע דערפער מיט דער בולט׳ער כוונה: צו שניידן די אידישע מערהייט אין שטאָט. זייט דאַן ווערט די צאָל פון די מוניציפּאַלע פאָרשטייער פון דער אידישער באַפעלקערונג אַלץ קלענער, און זייער איינפלוס ווערט כסדר רעדוצירט.

אָבער אין די ערשטע יאָרן פון אומאָפּהענגיקן פוילן זיינען די פירער פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג געווען, אַ חוץ דעם אויבנדערמאָנטן בירגערמייסטער, בלויז אידן. צווישן זיי זיינען געווען: דער וויצע־בירגערמייסטער, אַ באַקאַנטער ציוניסט, מרדכי וואָלף גינזבורג, און אַלס „לאַווניקעס״ (מיטגלידער פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג): משה פּנחס זעליק, פינטשע יאַקובאָוויטש פון די גערער חסידים, יעקל ראָכווערג פון די בעלי־בתים און נתן וואלד פון די שניידערס — אַלס ראַטמענער.

ס׳איז אויך נישט קיין וואונדער, וואָס די מערהייט פון די ראַטמענער זיינען געווען אידן, ווייל פאַקטיש איז בזשעזשין געווען כמעט אַ אידישע שטאָט. ווען מען פאַרטראַכט זיך היינט, אַז אין דער שטאָט געפינט זיך נישט קיין איין איד, איז דאָס אוממעגלעך צו באַגרייפן. ווייל אַמאָל זיינען געווען גאַנצע גאַסן, וואו ס׳האָט זיך אויסער די סטרוזשעס נישט געפונען קיין איין קריסט.

אַזוי האָט דאָס אָנגעהאַלטן פאַר אַ סך יאָרן. ס׳איז אויך פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס די בזשעזשינער אידן האָבן זיך קיינמאָל נישט געפילט ווי אין אַ געטאָ, ווי ס׳איז געווען דער פאַל אין די מערסטע שטעט אין פוילן.

אין לויף פון דער צייט ענדערט זיך דאָס פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעך פּנים פון דער באַפעלקערונג. פון איין זייט וואַקסט דער פּראָלעטאַרישער עלעמענט צווישן די אידן און פון דער צווייטער זייט פאַרגרעסערט זיך דער קריסטלעכער טייל פון דער באַפעלקערונג. אַזוי, אַז ווען אין 1929 געלינגט די לינקע פּועלי־ציון צוזאַמען מיט די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען דורכצופירן אַ צאָל אידישע ראַטמענער אין שטאָט־ראַט און צו דער זעלבער צייט האָבן די לאָקאַלע „ענדעקעס״ (רעכטע רעאַקציאָנערע פּוילישע פּאַרטיי) אויסגעוויילט אַ דאַנק דער קינסטלעכער צעטיילונג פון דער שטאָט אַ גרויסע צאָל ראַטמענער, — קומט צו אַ דעמאָנסטראַציע, בעת מרדכי ביעדאַק, דער פירער פון דער אידישער אַרבעטער־פּראַקציע, לייענט אין שטאָט־ראַט אַ דעקלאַראַציע אין אידיש. די זיצונג ווערט אויפגעריסן און דאָס איז דער אָנהויב פון ווייטערדיקע צוזאַמענשטויסן צווישן אידן און פּאָלאַקן אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

אַזוי האָט די לאַגע כסדר זיך פאַרערגערט, ביז די אידישע באַפעלקערונג האָט איינגעזען, אַז די ווייטערדיקע צוזאַמענאַרבעט אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג ווערט אוממעגלעך.

ציוניסטישע גרופּעס און „אגודת ישראל״

די אויפמערקזאַמקייט פון די פירער פון די פאַרשידענע אידישע גרופּעס און פּאַרטייען ווערט דאַן געווידמעט צו אַ מערהייט אין דער שטאָט. זייט דאַן ווערט די צאָל פון די מוניציפּאַלע פאָרשטייער פון דער אידישער באַפעלקערונג אַלץ קלענער, און זייער איינפלוס ווערט כסדר רעדוצירט.

אָבער אין די ערשטע יאָרן פון אומאָפּהענגיקן פוילן זיינען די פירער פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג געווען, אַ חוץ דעם אויבנדערמאָנטן בירגערמייסטער, בלויז אידן. צווישן זיי זיינען געווען: דער וויצע־בירגערמייסטער, אַ באַקאַנטער ציוניסט, מרדכי וואָלף גינזבורג, און אַלס „לאַווניקעס״ (מיטגלידער פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג): משה פּנחס זעליק, פינטשע יאַקו־

אַ גרופּע ציוניסטן אין בזשעזשין

איינציקע בילדונג. אויך האָבן די „פּועלי ציון" געהאַט אַ גוט־געפירטע ביבליאָטעק. צווישן די, וועלכע האָבן ענערגיש זיך איבערגעגעבן דער דאָזיקער אַרבעט איז געווען פרל. מאיראָוויטש, אַ טאָכטער פון דעם „באַשטעלטן שניידער" סוסעק (אַזוי האָט מען אים גערופן). זי איז שפּעטער אויך געוויילט געוואָרן אין שטאָט־ראַט; פון די אינגערע איז געווען חיים רפאל ראָזענבלום, דעם קוילן־הענדלערס אַ זון און די שייבאָוויטשעס, מאָניש און יוסף (איצט אין אַמעריקע), דעם גלעזערס זין, יענקל־משה זיגמונט, משה קאַלמוס, אַ דרדקי־מלמד'ס זון און אַנדערע. די מערסטע זיינען געווען קינדער פון אָרעמע עלטערן.

די „אגודה" — ווי מ'האָט גערופן די פּאָליטישע פּאַרטיי פון די אָרטאָדאָקסישע אידן, פון וועלכע די מערסטע זיינען געווען גערער חסידים — האָט אָרגאַניזירט די „שיעורי ערב", וואו מ'האָט יעדן אָוונט געלערנט תנ"ך און אַנדערע לימודים און וואו ס'זיינען דיסקוטירט געוואָרן פראַגן פון טאָג־טעגלעכן לעבן.

די דאָזיקע גרופּע פאַרדינט באַזונדערס באַשריבן צו ווערן, ווייל פון דאָרט זיינען אַרויסגעוואַקסן די פירער פון כמעט אַלע אַנדערע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט.

דער לערער, אָדער מדריך פון דער גרופּע איז געווען ר' מרדכי קאָכמאַן, אַן אינטערעסאַנטער טיפּ פון אַ פרומען איד, וועלכער האָט זיך גוט אויסגעקענט אין וועלטלעכע ענינים. אַליין אַן אָרעמאַן און אַ מטופל מיט אַ קראַנקער ווייב און קראַנקע קינדער, האָט ער ממש אויפגעלעבט, ווען ער האָט זיך געטראָפן יעדן אָוונט מיט זיינע דערוואַקסענע תלמידים און זיי מחנך געווען מיט ליבע און אַכטונג צו אַנדערע מענטשן, איינפלאַנצנדיק אין זיי דרך־ארץ פאַר בילדונג און אַ באַציאונג צו אַרבעט, וואָס האָט רעוואָלוציאָניזירט דעם גאַנצן לעבנס־שטייגער פונעם שטעטל. די יונגעלייט, מיט וועלכע ער האָט זיך אָפּגעגעבן, זיינען נישט געווען קיין תלמידים, נאָר חברים. און ס'וועט נישט זיין איבערגעטריבן צו באַצייכענען ר' מרדכי קאָכמאַן'ען אַלס דעם מחנך און מורה־דרך פון אַ יוגנט, וועלכע וואָלט געלאָזט פון זיך אַ סך הערן, ווען נישט די מלחמה און אירע שרעקלעכע אומגליקן. צווישן די מער־צוזאָגנדיקע פון דער גרופּע זיינען געווען: די ברידער שולץ, די ברידער גערשט, די ברידער שוויאַטלאָווסקי, יאַקובאָוויטש און אַנדערע.

אין דער זעלבער צייט איז דער ציוניסטישער עלעמענט געבליבן כמעט ווי אָן אַ נאָכפאָלגערשאַפט. אָבער נישט אויף לאַנג. באַלד האָט זיך אויסגעשיילט אַ גרופּע, טאַקע פון די „שיעורי־ערב", וועלכע האָט צוזאַמען מיט אַ צאָל אינטעליגענטע אַרבעטער און מיט דער הילף פון די פירער פון די עלטערע ציוניסטן אין שטאָט, חיים־ברוך שולזינגער, גרשון קראַוזע, וואָלף זאַגאַן, אהרן פּאָגעל, מ. וו. גינזבורג, שמעון מאַנדעל, געשאַפן די „התאחדות"־פּאַרטיי. די דאָזיקע פּאַרטיי האָט זיך געשטיצט אויף די יסודות פון אַרבעטנדיקן ציוניזם. איר שוועסטער־פּאַרטיי אין ארץ־ישראל איז געווען דער „הפועל הצעיר" — די היינטיקע „מפא"י".

מיטגלידם־קאַרטן און לעגיטימאַציעס
פון פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס
וואָס האָבן פונקציאָנירט אין בזשעזשין

אַ גרופּע יוגגע מיידלעך פון דער חלוצים־אָרגאַניזאַציע „גורדוניה"

אין דער שפּיץ פון דער דאָזיקער גרופּע זיינען געשטאַנען: פישל מיטלשטיין, ישראל בודקאָווסקי, ישעיהו (זייגערמאַכער) ראָזענבלום און דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות. שפּעטער זיינען אונטערגעוואַקסן אַנדערע פירער פון דער גרופּע, וועלכע האָבן אויסגעבערייטערט די אַרבעט און געשאַפן דעם „החלוץ", וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט צוגרייטן די יוגנט צו דער עליה קיין ארץ־ישראל אַלס חלוצים און פּיאָנערן פון דער איצטיקער מדינת ישראל.

נאָך אַן אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע צווישן דער בזשעזשינער יוגנט, איז געווען די „גורדוניה", די יוגנט־באַוועגונג פון דער אויבנדערמאָנטער „התאחדות"־פּאַרטיי.

עס זיינען אָנגעפירט געוואָרן אינטענסיווע קורסן פאַר די יוגנטלעכע מיט לאָקאַלע כוחות און איינגעלאַדענע געסט פון דער דערבייאיקער גרויסער שטאָט, לאָדזש.

אויסער דעם זיינען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן העברעאישע לערער, צו לערנען די יוגנטלעכע העברעאיש, אַלס אַ טייל פון דער ציוניסטיש־חלוצישער דערציאונג.

עס זיינען געמאַכט געוואָרן אַ צאָל ערנסטע פּרואוון צו אָרגאַניזירן אַ העברעאישע טאָג־שול, אָבער דאָס איז געווען זייער שווער דורכצופירן צוליב די גרויסע קאָסטן, מיט וועלכע עס איז געווען פאַרבונדן.

געווען אַ צייט ווען די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס: „התאחדות", „החלוץ" און „גורדוניה" זיינען געווען די איינציקע אַקטיווע אויפן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן געביט ביי אידן אין בזשעזשין.

אַ גרופּע ציוניסטן אין בזשעזשין

אידישע דערציאונג

פון די דריי רעגירונגס־פאָלק־שולן אין בזשעזשין איז איינע געווען באַשטימט ספּעציעל פאַר אידישע קינדער. דער לייטער פון דער שול איז געווען ה' קאָפּלער און די מערסטע פון די לערער זיינען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון גאַליציע. צווישן זיי איז געווען האַנקאַ עריך, זאַשאַ אַוסטער, די ה"ה גלאַזער און גאַנזואַר, פר' ראָזענבלום, שפּיגעל (היינט אַ פירער פון די קאָמוניסטן אין לאָדזש), קאָיאַווסקי, רעגינאַ ווייסבערג און אַנדערע. די מערסטע זיינען שוין געבליבן אין בזשעזשין; דאָרט האָבן זיי זיך איינגעאָרדנט און חתונה געהאַט מיט בזשעזשינער אידישע בחורים.

די שול האָט זיך געפונען ביי מאיר (אָליק) דימאַנט אין הויז, אויף מיצקעוויטש־גאַס. שפּעטער איז די שול איבערגעגאַנגען אין אַ געביידע, וואָס איז ספּעציעל פאַר איר אויסגעבויט געוואָרן דורך חיימ'ל (בלאַכאָרזש) פישער. דער בנין האָט זיך געפונען אויף דער נייער שטאָט ביי די גלעזערס.

אויסער דעם האָט אין שטאָט עקזיסטירט אַ גימנאַזיע, אויף דער קאָלושיקער גאַס, אין וועלכער עס האָבן זיך געלערנט אַ סך אידישע קינדער נאָך דעם ווי זיי האָבן פאַרענדיקט די פאָלקשול. די גימנאַזיע איז געשטאַנען אויף זייער אַ הויכן ניוואָ און האָט געהאַט אַ גוטן־לערער־פּערסאָנאַל, וואָס איז געבראַכט געוואָרן פון אַנדערע שטעט.

צוזאַמען מיט דער פאַרשמעלערונג פון די אידישע רעכט און דעם איינשרענקען פון די פּרנסות איז אויך געפאַלן די צאָל פון די אידישע שילער אין דער גימנאַזיע. אַזוי, למשל, איז געווען אָנגענומען, אַז די קינדער פון פרומע אידישע עלטערן קענען זיך באַפרייען פון לערנען שבת. דאָס דאָזיקע רעכט איז שפּעטער צוריקגעצויגן געוואָרן אונטערן דרוק פון די אַנטיסעמיטישע שטימונגען.

במשך פון אַלע יאָרן פון דער עקזיסטענץ פון דער גימנאַזיע איז עס געווען דער אידישער טייל, וואָס האָט אייגנטלעך פינאַנסירט די שול. די קריסטלעכע שילער — מיט קליינע אויסנאַמען — זיינען געווען באַפרייט פון שכר־לימוד. איז דעריבער געווען נאַטירלעך, אַז מיטן פאַלן פון דער צאָל אידישע תלמידים האָט זיך די שול אין 1930 געשלאָסן. בזשעזשינער אידישע קינדער, וועלכע האָבן ווייטער געוואָלט שטודירן, האָבן דאָס געקענט טאָן אין קאָלושעק, וואו ס'האָט עקזיסטירט אַ פּוילישע גימנאַזיע, פינאַנסירט פון דער רעגירונג פאַר די קינדער פון די באַן־אַרבעטער *).

אידישע פּריוואַטע שולן

די אַרבעט פאַר דעם אייגענעם אידישן חינוך האָט זיך אָנגעהויבן מיט גרויס התלהבות. גלייך נאָך דעם ערשטן וועלטקריג איז געשאַפן געוואָרן אַ צאָל דערציאונגס־אינסטיטוציעס,

*) קאָלושעק איז געווען אַ גרויסער באַן־צענטער אין פּוילן און איז געלעגן 7 קילאָמעטער פון בזשעזשין — די באַנען אין פּוילן זיינען געווען מלוכה'שע.

„בית ספר יבנה".
דער לערער יהודה פוקס
און דער דירעקטאָר לאַכמאַן.
אין דער צווייטער ריי, אונטן,
קען מען אויך זען
אברהם ראָזענבערג.

מיט וועלכע די אידישע בזשעזשין האָט געמעגט מיט רעכט שטאָלצירן.

די ערשטע גרויסע אינסטיטוציע איז געווען דער חדר „יסוד התורה". אַלע מלמדים אין שטאָט זיינען אַריינגענומען געוואָרן אין דעם אַלגעמיינעם דערציאונגס־אַנשטאַלט, און זיי האָבן אויפגעגעבן זייערע אייגענע אומסאַניטאַרע און אין פיל פאַלן שאָקירנדיקע חדרים.

דער פאַראייניקטער חדר איז געווען אָרגאַניזירט זייער מאָדערן און איינגעטיילט אין כיתות (קלאַסן). די תלמידים פון דעם חדר זיינען אויך באַפרייט געווען פון גיין אין דער רעגירונגס־פאָלק־שול. דאָס איז געווען אַ קאָנצעסיע מצד דער רעגירונג פאַרן אויפגעבן די באַזונדערע חדרים, וועלכע זיינען אין מערסטע פאַלן געפירט געוואָרן אין אָרעמען מלמד׳ס, היים אין דער קיך אָדער שלאָפצימער — אָפטמאָל דאָס איינציקע צימער פון דעם מלמד. מ׳האָט אָבער געדאַרפט לערנען אַלגעמיינע, וועלטלעכע לימודים, און אַלס לערער פאַר די לימודים, ווי פוילישן און אַריטמעטיק, איז אָנגעשטעלט געוואָרן אונזער לאַנדסמאַן יודל פוקס (איצט אין אַמעריקע).

דער מנהל פון דעם חדר „יסוד התורה" איז געווען אַ צוגערייזטער איידעם, ה׳ יואל דימאַנט. ער האָט געפירט דעם אַנשטאַלט מיט אַן אייזערנער האַנט. און באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן מחלוקת׳ן צווישן די מלמדים. פאַרשטייט זיך, אַז פון דעם איז געוואָרן כלומרשט אַ פאַרטייען־קאַמף. די מלמדים וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דעם פאַראייניקטן חדר זיינען געווען: איטשע־דוד, מאיר ראָזען, שמואל משה (ליטוואַק) גייער, שמואל־יעקעלע, מרדכי קאָכמאַן, נחמיה מלמד, לאָזער וואַטע־מאַכער און יהושע טייטלבוים. נאָך לאַנגע מחלוקת׳ן איז באַזייטיקט געוואָרן דער מנהל יואל דימאַנט און אויף זיין אָרט איז באַשטימט געוואָרן פנחס פאָזשענטשעווסקי — פישל שוחט׳ס אַן איידעם, פון לאָדזש — אַ פאַרברענטער אגודה׳ניק און גערער חסיד.

די מחלוקתן האָבן זיך אָבער נישט איינגעשטילט, נאָר פאַרקערט — זיך נאָך מער צעפלאַקערט. דער נייער מנהל האָט געפירט די חינוך־אינסטיטוציע אַ סך מער סעקטאַנטיש. און ס׳איז דעריבער געשאַפן געוואָרן אַ פריוואַטער חדר, טאַקע דורך דעם פריערדיקן מנהל יואל דימאַנט. אַ גרויסע צאָל קינדער זיינען אַריבער צו אים. ער האָט אַריבערגענומען דעם מלמד שמואל־משה גייער צו זיך און עס האָט נישט לאַנג געדויערט, ביז „יסוד־התורה" האָט זיך אינגאַנצן פאַרמאַכט.

דער נייער חדר, אונטער דער אָנפירונג פון ה׳ יואל דימאַנט, האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע יאָר, און לערער פון די אַלגעמיינע לימודים איז געווען ה׳ שפיגעל — אַן איידעם פון דעם פאָפּולערן דאָקטאָר קאָרמאַן. די מלמדים, וועלכע זיינען צוליב דער ליקווידאַציע פון חדר „יסוד התורה" אַרויסגעפאַלן, האָבן זיך צוריקגענומען צו דער פריוואַטער קנעלונג ביי זיך אין דער היים. די קאָנקורענץ צווישן זיי איז געווען אומגעהויער און די אָרעמקייט נאָך גרעסער. תלמידים זיינען געוואָרן וואָס אַמאָל ווייניקער צוליב דעם דראַנג פון אָנהויבן אַרבעטן אין די יונגע יאָרן און ווייל אַ סך עלטערן זיינען נישט געווען ביכולת צו צאָלן שכר־לימוד.

אונטער אַזעלכע באַדינגונגען איז זיך לייכט פאָרצושטעלן דעם וואוקס פון דער עם־הארצות צווישן דער שטעטלדיקער אידישער יוגנט, און די גוואַלטיקע אויפגאַבן וואָס ס׳זיינען געלעגן פאַר די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, צו געבן אַ מינימאַלע אידישע דערציאונג.

אויב עס איז נישט געלונגען צו סיסטעמאַטיזירן און אַנטוויקלען די אידישע דערציאונג פון די אינגלעך אין אונזער שטעטל, איז כדאי צו באַמערקן, אַז אויפן געביט פון דער דערציאונג פון טעכטער האָט עס זיך גראָד יאָ איינגעגעבן.

אין שטאָט האָט עקזיסטירט במשך פון אַלע יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות אַ פרומע מיידל־שול אונטערן נאָמען „בית־יעקב". די שול האָט געהאַט אַ גרויסע צאָל אונטערשטיצער און איז געפירט געוואָרן ווי אַ צוגאָב צו די רעגירונג־פאָלקס־שולן. די שול האָט אַרויסגערופן אַ סך סימפּאַטיע און איז געשטאַנען אונטער דער גייסטיקער השפעה פון דוד און אסתר סולקאָוויטש. שפּעטער האָט די אָנפירונג אָפיציעל איבערגענומען יודל גרינבוים, יעקעלע קישקע־מאַכערס זון, אַ זיידענער יונגערמאַן, וועלכער איז אויך שפּעטער געוואָרן דער לייטער פון אַ רעליגיעזן חדר פאַר אינגלעך, „חורב".

ערשט עטלעכע יאָר פאַר דעם צווייטן וועלט־קריג געלינגט אויפצושטעלן אין שטאָט אַ קינדערגאָרטן, וואו די אידישע קינדער פון שול־עלטער קריגן אַ אידישע דערציאונג און אויך הילף־באַשפּייזונג. דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָט שוין

דאַן געאַרבעט אין מרכז „תרבות" אין וואַרשע, שיקט פאַר דעם צוועק איינע פון די בעסטע פרעבל־שול־לערערינס צו לייטן און צו לערנען אין דעם דאָזיקן קינדערגאָרטן, וואָס האָט עקזיסטירט ביז צום אויסברוך פון קריג.

ספּאָרט־קלובן

אין שטאָט האָבן עקזיסטירט עטלעכע ספּאָרט־קלובן, 2 פון זיי — דער „הפועל ביי „התאחדות־פועלי ציון" און „שטערן" ביי די לינקע פועלי ציון. זיי זיינען אָבער נישט געווען טעטיק אין דער מאָס ווי זיי וואָלטן געדאַרפט זיין, צוליב מאַנגל אין אינטערעס ביי די פירער פון די פּאַרטייען פאַר ספּאָרט־ענינים.

עס איז אָבער געווען אַ שטאָטישער אידישער קלוב, וועלכער האָט אַריינגענומען אַלע שיכטן. די אָנפירער פון דעם קלוב זיינען געווען: יאָשקע ליכטרעגער (איצט אין אַרגענטינע), דוד שאָטענ־בערג, טוביה קראַוויעצקי, יחזקאל בערכאָלץ, ישראל טריבער און אַנדערע.

דער קלוב האָט געהאַט אַ גוטע פוסבאָל־מאַשאַפט, וואָס האָט געשפּילט יעדן שבת נאָכמיטאָג. די פאַרמעסטן זיינען פאָרגע־קומען מיט קלובן פון אַרומיקע שטעט און האָבן אַרויסגערופן גרויס אינטערעס ביים עולם. הונדערטער אידן פלעגן שבת נאָכמיטאָג גיין צום שפּיל־פּלאַץ, וואָס איז ספּעציעל פאַר דעם צוועק אָפּגעגעבן געוואָרן דורך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, אויף דער קאַלושקער גאַס. נאָך פריער האָט דער פּלאַץ זיך געפונען אויף די שימאַניטשקעס און מ׳פלעגט דאַרפן גיין דריי מייל, כדי בייצואוואינען אַ פוס־באָל שפּיל.

צווישן די בעסטע שפּילער האָבן זיך געציילט די ברידער קאָרנבלום, סטאַך קרעגגעל, מאַניעק און יאַנעק זיגמאַנטאָוויטש, בייניש פּיאָטרקאָווסקי.

צום סוף איז כדאי צו דערמאָנען אַז דער עולם אין בזשע־זשין איז געווען זייער להוט נאָך טעאַטער. אין אַן אַנדער אַרטיקל אין דעם בוך ווערט באַשריבן דער דאָזיקער דראַנג און ווי אַזוי ער איז געקומען צום אויסדרוק דורך דער לאָקאַלער אינטעלי־גענץ. דאָ וויל איך נאָר דערמאָנען, אַז קיין בזשעזשין פלעגן קומען גאַסטראָלירן די אָנגעזעענסטע אידישע ווי אויך פּוילישע טרופּעס, איינשליסנדיק: די ווילנער טרופּע, דער „אַרטר", ווי אויך אַמעריקאַנער שוישפּילער, ווי דזשעק רעכטצייט, יוליוס אַדלער און אַנדערע.

אויסער דעם האָט כמעט ביי יעדער אָרגאַניזאַציע עקזיס־טירט אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס פלעגט אויפפירן עטלעכע פאָרשטעלונגען אַ יאָר מיט אייגענע היימישע טאַלאַנטן. אויך איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָרקעסטער ביי דעם „התאחדות"־פאַראיין, אין וועמענס שפּיץ ס׳איז געשטאַנען פישל קליינערט, דעם פעלדשערס זון. די דאָזיקע גרופּע איז נישט נאָר אויפגע־טראָטן אין בזשעזשין גופא, נאָר אַרומגעפאָרן אין דער פּראָווינץ, ווי: סטריקאָוו, יעזוב, שידלאָוויץ, גלאָוונע און אַנדערע. אומעטום וואו זיי זיינען געקומען האָבן זיי אַריינגעבראַכט פרייד און אויפ־לעבונג ביי דער לעטאַרגישער אידישער יוגנט פון די קליינע פּוילישע שטעטלעך. יעדער אויפטריט, סיי אין בזשעזשין גופא און סיי אין דער אַרומיקער סביבה, איז געווען אַ יום־טוב.

ב.

רבנים־וואַלן אין בזשעזשין

אין דעם בדרך־כלל מאָנאָטאָנעם לעבן פון די מערסטע פּוילישע שטעטלעך זיינען די רבנים־וואַלן געווען פון די הויך־פּונקטן, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט לעבן און אָפּטמאָל איבערגעלאָזט נאָך זיך מחלוקת׳ן פאַר לאַנגע יאָרן.

אַזעלכע רבנים־וואַלן זיינען פאָרגעקומען אין בזשעזשין אין די צוואַנציקער יאָרן. געוויינטלעך וואָלטן געלאָפן צוויי קאַנדידאַטן — דער דעמאָלטיקער מורה־הוראה ר׳ יקותיאל זלמן באָרנשטיין און ר׳ בערל פיינקינד, דעם רב׳ס זון און דער נאַטיר־לעכער קאַנדידאַט און דער נישט־אָפיציעלער רב פון די גערער חסידים.

אָבער ר׳ בערל האָט זיך דאַן אָפּגעזאָגט צו לויפן צוליב די גרויסע מסחרים וואָס ער האָט געפירט אין לאָדזש (צוזאַמען מיט זיין שוועסטער), זיינען דעריבער די גערער חסידים געבליבן אָן אַ קאַנדידאַט.

די גערער חסידים צוזאַמען מיט דער אגודת־ישראל האָבן זיך דאַן אַרויסגעלאָזט איבערן לאַנד צו געפינען אַ פּאַסיקן רב־קאַנדידאַט. נאָך לאַנגע זוכענישן האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט אויף הרב גוטענטאָג (יום־טוב), אַ וואַרשעווער איד אַ הדרת־פּנים.

ווען הרב גוטענטאָג איז דאָס ערשטע מאָל אַראָפּגעקומען אין בזשעזשין צו האַלטן אַ דרשה, איז גאַנץ שטאָט געקומען אים הערן. ער האָט געמאַכט אַ גוטן איינדרוק אויף אַלע וואָס זיינען געקומען מיט אים אין באַרירונג.

היות אָבער ווי די ציוניסטן, מזרחיסטן און סתם בעלי־בתים האָבן שוין פון פריער געהאַט ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז דער מורה־הוראה דאַרף ווערן דער בזשעזשינער רב, האָט קיין שום זאַך נישט געהאָלפן.

די אגודה און די פרומע גערער חסידים האָבן אָנגעשטעלט אַלע זייערע קאַנאָנען. אין שטאָט זיינען אַראָפּגעקומען אַלע וויכטיקע פירער פון די גרויסע שטעט לאָדזש און וואַרשע, ווי: זישע פרידמאַן, איטשע מאיר לעווין און נאָך אַנדערע אין יענער צייט באַרימטע פערזענלעכקייטן פון דער „אגודת ישראל״ און מקורבים צום גערער הויף.

אין שטאָט איז דערווייל אָנגעגאַנגען אַ גרויסער וויכוח: געווען אַזעלכע וועלכע האָבן יאָ געוואָלט דעם פרעמדן קאַנדידאַט, נאָר צוליב דעם וואָס ער איז געווען דער פאָרשטייער פון דער „אגודה״, האָבן זיי ביי זיך נישט געקענט פּועל׳ן צו שטימען פאַר הרב גוטענטאָג, טראָץ דעם וואָס ער פערזענלעך איז געווען אַ נוח לבריות און פון זיין גאַנץ וועזן האָט אַרויסגעשיינט די קדושה וואָס אַ מרא־דאתרא דאַרף מיט זיך פאָרשטעלן.

ס׳האָט זיך געטומלט אַזוי ביז צום טאָג פון די וואַלן. דער קאַנדידאַט הרב גוטענטאָג איז איינגעשטאַנען ביי ר׳ שמואל זאַנוול בראָדער, אַליין אַ קרוב צום גערער רבי׳ן. מענטשן זיינען געקומען אין די טויזנטער זיך געזעגענען און אַנטשולדיקן פאַר דעם קאַנדידאַט. אָבער געשטימט האָבן זיי פאַרן אָרטיקן ר׳ יקותיאל־זלמן באָרנשטיין. דערצו איז צוגעקומען נאָך אַ מאָמענט, וואָס אַלס מורה־הוראה איז געלאָפן ר׳ אברהם־יצחק גוטקינד, דער שוואַרצער שרה׳ס זון, אויך אַן אייניקל פון דעם אַלטן בזשעזשינער רב. אַזוי אַז גוטע גערער חסידים זיינען געצוואונגען געווען צו שטימען פאַר די אָרטיקע קאַנדידאַטן.

דאָס אינטערעסאַנטסטע איז אָבער געקומען נאָך די וואַלן, ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער הרב גוטענטאָג איז גאָר אַ ציוניסט און אַ פירער פון די מזרחיסטן אין וואַרשע, און בזשעזשין האָט פאַרלוירן די געלעגנהייט צו האָבן ביי זיך אַלס רב איינעם פון די שענסטע פערזענלעכקייטן וואָס דאָס מאָדערנע אידישע פוילן האָט דאַן פאַרמאָגט.

ס׳איז שוין אָבער געווען צו־שפּעט. די וואַל־צעטלען זיינען שוין געווען געציילט און ביז צום לעצטן טאָג זיינען געבליבן רב און מורה־הוראה: ר׳ יקותיאל־זלמן באָרנשטיין און ר׳ אברהם־יצחק גוטקינד, זכרונם לברכה.

משה־פּנחס ב״ר זעליק
באַקאַנטער כלל־טוער
און
לאַנגיאָריקער לאַווניק
אין בזשעזשינער
מאַגיסטראַט

אברהם ראָזענבערג

שטייגער־לעבן אין בזשעזשין

ביזן אויפקום פון דער שניידער־אינדוס־טריע איז דער לעבנס־שטייגער פון די בזשעזשינער אידן געווען כמעט דער זעל־בער ווי פון די הונדערטער אידישע ישו־בים אין דעמאָלטיקן קרוין־פּוילן.

וואָס שייך פּרנסה, האָט זיך זיי געלעבט אַ סך בעסער. אַ גרויסע צאָל פון די דער־פער, וואָס האָבן אַרומגערינגלט בזשעזשין, זיינען געווען באַזעצט מיט דייטשע פּוי־ערים וואָס זיינען, אַ דאַנק זייער וואויל־באַקאַנטער אַרבעטסזאַמ־קייט, פעט און רייך געוואָרן אויף דער פרוכטבאַרער מאַזאָווישער ערד.

שיין איז געווען בזשעזשין. פּרעכטיק שיין זיינען געווען אירע מיט פרוכט־באַלאָדענע סעדער, קילע וועלדער, צווישן וועלכע דאָס שטעטל איז געווען איינגעפּאַסט ווי א דימענט אין אַ גרינער ראַם. בזשעזשין איז געלעגן אין אַ טאָל. פון מאַרק, וואָס איז געווען דער צענטער פון שטעטל, האָבן זיך ווי אָדערן געצויגן די גאַסן און געסלעך, וואָס האָבן געפירט און געברענגט צו און פון די אַרומיקע שטעטלעך.

אין בלויע זומערדיקע פאַרטאָגן — לאַנג איידער די זון איז אויפגעגאַנגען פון הינטער די לאָנקעס —אין ווינטערדיקע קרירה׳דיקע קאַיאָרן, האָבן צענדליקער און צענדליקער אידן — ווער צופוס און ווער ביי אַקס — זיך אַרויסגעלאָזט אין די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער.

אין די דערפער זיינען געגאַנגען: לאַטוטניקעס, גלעזער, קצבים, תבואה־סוחרים און פערד־הענדלער. אין די שכנישע שטעטלעך זיינען געפאָרן: טאַנדעטניקעס, היטלמאַכער, נישט־פאַרמעגלעכע שניט־סוחרים, בעקערס וואָס האָבן מיט זיך גע־פירט ברויט, סטריצל, געבאַקענע פערפל און זיסע געבעקסן. קליין־הענדלער מיט פאַרשידענע פּאַטשערקעס, קרעלן און בי־ליקע צירונג. דאָס זיינען געווען געזונטע אידן און ניט קיין שי־פּע־זיבעלעך. דאָס שלעפּן זיך איבער די באָטשנע פּוילישע וועגן, אין היץ, קעלט, שניי און רעגן; די איבער־רחמנות׳דיקע קאָנ־קורענץ אויף די יאַרידים — וואו מען האָט אָפטמאָל געדאַרפט זיך שלאָגן ביז בלוט פאַר אַ בעסער פּלאַץ — האָט די מענטשן אַזוי פאַרהאַרטעוועט, אַז זעלטן ווער ס׳האָט געוואַגט מיט זיי זיך צו פאַרטשעפּען.

אַ גאַנץ אַנדער בילד האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט בזשעזשין דאָנערשטיק, ווען דער וואָכנטלעכער „טאָרג״, וואָס איז געווען דער היפּט־מקור פון פּרנסה, איז פאָרגעקומען. די שטערן זיינען נאָך געשטאַנען אין הימל, ווען אידן האָבן געדאַוונט השכמה און קוים באַוויזן צו עסן אָנבייסן, אין דערוואַרטונג פון אָט דעם גרויסן טאָג. אויף אַלע וועגן, וואָס האָבן געפירט אין שטעטל, האָבן זיך געצויגן מאַסן פורלעך מיט גאַנצע פּויערישע פאַמיליעס, אָנגעלאָדן מיט אַלערליי שפּייזן, עופות, תבואה׳ס און אויבסט; פרישע שמאַנט־פּוטער געוויקלט אין גרינע בלעטער, ווייכע און האַרטע קעזן, סמעטענע, יונגע ציבעלעך, ראש־חודש־רעטעכלעך, פּיעטרושקעס, מערן, יאַגעדעס, פריש־געריסענע קאַרשן, עפּל, באַרנעס, טרוסקאַווקעס, וויינפּערלעך און גרינע אַגרעסן. הינטער די פורלעך, וואָס האָבן זיך קוים באַוועגט צוליב דער ענגשאַפט, זיינען געגאַנגען קי, קעלבלעך, אָפטמאָל אַ ציג און אַ פערד. אין די שטייגן וואָס זיינען געווען צוגעטשעפּעט צום פורל זיינען געווען: הינער, הענער, אינדיקעס, קאַטשקעס און גענדז. דער פיר־קאַנטיקער מאַרק, און אַ טייל פון דער לאַדזשער גאַס, איז געווען אַזוי איבערגעלאָדן מיט געשטעלן, אַז מ׳האָט ניט געקענט קיין שפּילקע צו דער ערד וואַרפן. די געשטעלן זיינען געווען אָנגעפּראָפּט מיט אַלדאָס גוטס. מ׳האָט דאָרט פאַרקויפט וואַטאָווע בורקעס, שפּאַנצערס, הויזן, קאָלירטע וועסטן, היטלען מיט לעדערנע דאַשיקעס, פוטערנע צאַפּיקעס, שטיוול, קאַמאַשן, ווייבערשע שיך, לאַטשן, „טרעפּעס״ (שיך מיט הילצערנע זוילן), מענערשע אונטערוועש, ווייבערשע מייטקעס, פאַרביקע האַלקעס, בלוזקעס, שאָרצן, קאָלירטע סטענגעס פאַר די צעפּ, קעמלעך, קרעלן, פּאַטשערקעס, בלעכענע אָדער מעשענע פינגערלעך, בראַסלעטן און ביליקע זייגערלעך.

ס׳זיינען געווען געשטעלן מיט כל׳ערליי נאַשעריי, קאַר־מעלקעס, איריסן, זיסע און זויערע צוקערקעס און כאַלווע. די לעקעך־בעקער האָבן פאַרקויפט זיסע געבעקסן, האָניק־לעקע־כער, קעז־קוכנס, סטאַניקלעך געפילט מיט יאַגעדעס אָדער קאַרשן, לאַנגע שטריצל און זיסע גריסקעלעך. ס׳זיינען אויך אויפן טאָרג געווען קונצנמאַכער, קאַטערינשטשיקעס מיט פּאָפּו־גאַיען, בלינדע בעטלער, קאַליקעס, וואָס זיינען געזעסן אויף דער ערד ביים אַלטן „קאָשטשאָל״ אין מאַרק און געבעטן און געזונגען האַרצרייסנדע „מאָראַלישע״ לידער און — קעשענע־גנבים.

דער מסחר מיט די פערד און בהמות איז געווען אויפן חזיר־מאַרק. דאָרט איז געווען די מענערשע מלוכה. די קרעפטיק־געבויטע קצבים און פערד־הענדלער, ביי וועמען ס׳בלוט האָט אַזש געשפּריצט פון קאַרק פון גבורה, האָבן מיט גרויס געניט־שאַפט און מבינות געקוקט די פערד אין די ציין, באַטאַפּט די בהמות, זיך געדונגען, אין אַ פּליסיקן פּויערישן פּוילישן, און צום סוף געקלאַפּט אין די הענט מיט אַזאַ גבורה, אַז די פּויערים האָט אַזש פאַרכאַפּט דער אָטעם. די פּויערטעס האָבן פאַרקויפט אויפן מאַרק די עופות, מילכיקס און אויבסט. ס׳גויאישע יונג־וואַרג האָט זיך אַרומגעדרייט איבערן מאַרק, געגאַפּט, באַקוקט און אַלעס באַטאַפּט. נאָכן איינלייזן פאַר זייערע פּראָדוקטן, האָט זיך „סגאַיעס״ געלאָזט איבער די געשטעלן, אין די טיפע, טונ־קעלע אייזן־געוועלבער, וואו מ׳האָט געקראָגן פון „שפּאָדלעס״

ביז בלאַנקענדיקע קאָסעס. די „פּאַרטעס" און זייערע טעכטער האָבן באַלאַגערט די שניט־קראָמען. פאַרנאַכט־צו האָבן די גויים, פאַר׳חלש׳טע נאָך אַ טאָג פון דינגען זיך, קלאַפּן אין די פּלייצעס און אין די הענט, זיך געלאָזט אין די שענקען. דאָרט האָבן זיי זיך געלאָזט וואוילגיין מיט געבראָטענע גענדז, לעבערלעך, פּופּיקעס, געזאָטענע אַרבעס, איינגעמאַנירטע אָדער שמאַלץ־הערינג, זייערע אוגערקעס, שוימענדיקער העלער אָדער שוואַר־צער ביר, און פאַרשידענע מינים בראָנפן, פון אַקוועיט ביז 90־ער ספּירט, פאַרביסן מיט האַרטע, געזאַלצענע קעזן אָדער פּלעצלעך.

ביי דער סאַזשעלקע פון יצחק ביאַליק (הויכן איציק)

קיין געשלעגן האָט ביי אַ טאָרג נישט אויסגעפעלט. צי דאָס איז געווען אַ פויער, וואָס האָט זיך אָנגע׳שיכור׳ט און מ׳האָט אים געמוזט אַרויסוואַרפן פון שענק, צי אַ קעשענע־גנב, וועמען מ׳האָט געכאַפּט ביי דער האַנט, אָדער גלאַט אַ וואוילער יונג, וואָס האָט זיך געטשעפּעט צו אַ שיינער שיקסע. די שענקערס, עפּעס האָבן זיי אַלע געהאַט זין גבורים, האָבן געקענט זייער שטעטל באַ־שטיין. אין אויסנאַם־פאַלן, ווען אַ שענקער האָט זיך נישט גע־קענט ספּראַווען, האָבן די קצבים מיט העק, און די באַלעגאָלעס מיט אַרטשיקעס, זיך אַריינגעמישט.

שפּעט פאַרנאַכט, ווען די פויערישע וועגענער האָבן זיך געצויגן צו זייערע היימען, האָט דער מאַרק און די זייטיקע געסלעך, אויסגעקוקט ווי נאָך אַ שלאַכט. אידישע סוחרים האָבן פאַרמאַטערטע, קוים שטייענדיק אויף די פיס, ביי פאַרמאַכטע לאָדנס, געציילט דעם פּדיון פון דעם טאָג לייזונג.

בזשעזשין איז אויך געווען די הויפּט־שטאָט פון פּאָוויאַט און האָט געדינט ווי דער אַדמיניסטראַטיווער צענטער פון גאַנצן קרייז, וואָס האָט אַריינגענומען אַזעלכע שטעט, ווי טאָמאַשאָוו, שטעטלעך ווי אויאַזד, סטריקאָוו, גלאַוונע און קאַלושעק. די „קאַזנאַטשייסטווע", אַלע ביוראָען פון דער ציווילער מאַכט זיינען געווען אין שטעטל. כאָטש קיין אידן האָבן נישט געאַרבעט פאַר דער רעגירונג — אין מאַגיסטראַט איז יאָ אַמאָל געווען אַ אידי־שער קאַנצעלאַריע־אָנגעשטעלטער, חאַצקל ניימאַן — האָט דאָס אויך בייגעטראָגן צו דער פרנסה.

אויך דער יערלעכער „לאָס" (פּריזיוו) איז געווען אַ קוואַל פון פרנסה. הונדערטער לאָסאָווניקעס האָבן זיך יערלעך אַראָפּ־געלאָזט אין שטעטל זיך צו מעלדן צו דער מיליטערישער קאָמיסיע. די שטעטלשע אידן האָבן געהאַט אַ פּאָר אַנגסטיקע טעג. די רעקרוטן — ספּעציעל די קריסטלעכע — זיינען געוויינ־לעך געווען הפקר׳דיק און צעלאָזן. די רעפּוטאַציע פון די בזשעזשינער אידן איז געווען אַזאַ, אַז קיין ערנסטע אומרוען זיינען נישט פאָרגעקומען. ס׳זיינען באַוואוסט נאָר אַ קליינע צאָל פאַלן, ווען די געשלעגן זיינען געווען אומקאָנטראָלירטע. ס׳זיינען דאָ אפשר אַביסל מעשה׳ס וועגן דער גבורה וואָס אידישע יונגע־לייט האָבן ביי די דאָזיקע געלעגנהייטן אַרויסגעוויזן.

כאָטש קיין קמח האָט אין בזשעזשין נישט געפעלט, איז קיין תורה־צענטער דאָס שטעטל נישט געווען. פרומע און גאָטס־פאָרכטיקע האָבן די בזשעזשינער אידן אָנגעפּאַקט די חסידים־שטיבלעך, כמעט אַלע חסידישע רביים האָבן געהאַט אָנהענגער אין שטעטל, מיט די גערער און אַלעקסאַנדערער אויפן ערשטן פּלאַץ. ס׳אַלטע בית־המדרש איז געווען געפּאַקט צו אַלע מניינים. מענער און פרויען האָבן געטראָגן דעם טראַדיציאָנעלן טראַכט. מ׳האָט אַפילו געקוקט קרום אויף פרויען וואָס האָבן געטראָגן שייטלען אָנשטאָט קופּקעס. מ׳האָט געשיקט די אינגלעך אין חדרים. ס׳איז אפשר נישט געווען קיין איין אידיש אינגל, וואָס האָט נישט געקענט קיין עברי, אָבער קיין ישיבה איז אין שטעטל נישט געווען. אמת׳ע למדנים זיינען געווען זייער ווינציק. מענטשן מיט וועלטלעכער בילדונג זיינען געווען געציילטע. אויך די השכלה־באַוועגונג, וואָס איז שוין אין יענע יאָרן געווען ווייט פאַרשפּרייט אין גאַליציע, ליטע און אין די גרעסערע שטעט אין קרוין־פּוילן, האָט קיין בזשעזשין כמעט ווי נישט אָנגעשפּאַרט.

אַזוי האָט בזשעזשין געלעבט אַ רואיק לעבן, טראַדיציאָנעל, כמעט אַ אידיליש לעבן, ביז העט נאָכן צווייטן אויפשטאַנד אין 1863, ביז די כוואַליעס פון אינדוסטריאַליזאַציע האָבן אָנגעהויבן פאַמעלעך, אָבער זיכער, אונטערגראָבן דעם איינגעפונדעוועטן דורות־לאַנגן לעבנס־שטייגער, וואָס האָט געהערשט אין אָט דעם פּויליש־אידישן שטעטל.

דער שנעלער און ראַשיקער וואוקס פון דער שניידער־אינדוסטריע אין בזשעזשין איז מעגלעך געוואָרן צוליב אַ ריי אורזאַכן. די נאָענטקייט צו קאַלושעק (קאַלושקי), וואָס איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע אייזנבאַן־קנופּן; די שכנות צו טאָמאַשאָוו און איבערהויפּט לאָדזש, וואָס איז אין אַ קורצער צייט געוואָרן איינע פון די גרעסטע טעקסטיל־צענטערן אין אייראָפּע; דער פאַקט, וואָס אין בזשעזשין איז שניידעריי — ווי מלאכה בכלל — געווען אַ ווייט־פאַרשפּרייט פאַך. ס׳רוב בזשע־זשינער שניידער האָבן אויסגעאַרבעט פאַרטיקע קליידער, להיפוך די באַשטעלטע שניידער וואָס האָבן געגייט מלבושים צו דער מאָס. דריטנס, דער מאַנגל אין תורה־טראַדיציע, וואָס האָט אין אַנדערע שטעט גורם געווען אַ שאַרפן ווידערשטאַנד קעגן דעם נייעם לעבנס־שטייגער וואָס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט דער אינדוסטריאַליזאַציע. אָט די אַלע פאַקטאָרן האָבן פאַרוואַנדלט בזשעזשין, אין אַ זייער קורצער צייט, אין איינעם פון די גרעסטע צענטערן פון דער פאַרטיקער קליידער־אינדוסטריע אין דער דעמאָלטיקער רוסישער אימפּעריע.

בזשעזשינער אידן האָבן אַרויסגעוויזן שטוינענדיקע אונ־טערנעמערישע פעאיקייטן. ס׳איז כדאי ביי דער געלעגנהייט אָנצומערקן אויפן פאַקט, אַז די סאַמע ענערגישסטע, געוואַגטסטע און מיט גרויסע איינפאַלן אונטערנעמער, האָבן געשטאַמט פון דער סאַמע טיפסטער בזשעזשינער אָרעמקייט.

דאָס טייכל ביי פּראָבאַקן
וואו בזשעזשינער יוגנטלעכע
האָבן זיך געשיפלט
אין די זומערן
און געפירט ראָמאַנסן
אין לבנהק׳דיקע נעכט...

אָן וועלטלעכער בילדונג, קנאַפּן קאָנטאַקט מיט דער וועלט וואָס איז געלעגן אויסער די ד׳ אמות פון זייער פאַרוואָרפן שטעטל — האָבן זיי אָנגעשפּאַרט אין די פאַרוואָרפנסטע ווינקלעך פון דער אייראָפּעאישער און אַזיאַטישער רוסלאַנד. דער וואוקס פון דער פּראָדוקציע איז געווען אַזאַ ריזיקער, אַז דער יערלעכער עקספּאָרט האָט דערגרייכט די סומע פון 8 מיליאָן רובל.

דער גאָלדענער מבול האָט ראַדיקאַל געביטן ס׳פּנים פון שטעטל. פון בעסאַראַביע און וואָלין, פון דער ליטע און אוקראַינע, האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט קאָמיוואָיאַזשאָרן, מעקלערס, קאָמיסיאָנערס און בוכאַלטערס. דאָס זיינען געווען גאָר אַנדערע אידן, אַן אַנדער שבט. אַפילו זייער אידיש האָט געקלונגען גויאיש אין די אויערן פון די תושבים. און נישט נאָר זייער אידיש, זייער אידישקייט איז אויך געווען פרעמדלעך, נישט אייגן. ס׳האָט געשמעקט פון זיי מיט פרעמדקייט, אויסטערלישקייט און אַוואַנטורע. זיי האָבן גערעדט צווישן זיך רוסיש, און גערופן זיך מיט זייערע רוסישע נעמען. נישט איינער פון זיי האָט פאַרגעסן אַז ער האָט ערגעץ־וואו איבערגעלאָזט אַ ווייב מיט קינדער...

קיין צופיל צייט זיך צו פאַרנעמען מיט אָט די „ליטוואַקעס״ האָט ס׳שטעטל נישט געהאַט. גאַנץ בזשעזשין איז געווען איין ריזיקע ווערקשטעל. פון שבת נאָך הבדלה, ביז פרייטיק האַרט פאַר ליכט־בענטשן, האָט ס׳שטעטל געאַרבעט. די אַרבעטס־באַדינגונגען פאַר יענער צייט זיינען געווען שוידערלעכע. פון דריי פאַרטאָג ביז שפּעט אין אָוונט, דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאַכט, האָבן אידן גענייט, געשניטן און געפּרעסט. דער פאַרלאַנג פאַר אַרבעטס־הענט איז געווען אַ גרויסער, די פאַרדינסטן — גוטע. אַפילו אידן וואָס האָבן זיך געגרויסט, אַז זיי האָבן נישט קיין בעל־מלאכה אין דער משפּחה, האָבן נישט געקענט ביישטיין דעם נסיון. מ׳האָט אַרויסגענומען 10־9־יעריקע אינגלעך פון די חדרים און זיי געשיקט אויף דער „לער״. אויב נישט קיין שנייַדער, האָבן אַזעלכע אידן געמאַכט זייערע קינדער פאַר צושניידער אָדער לעכער־נייער, וואָס האָט זיך גערעכנט פאַר אַביסל „געהויבענער״. דער גאַנצער מסחר האָט זיך געדרייט אַרום שניידער. ס׳זיינען אויפגעקומען געוועלבער פון צודאַטן, פּאָטשעווקעס און גאַרן. ס׳זיינען געקומען אין שטעטל מעכאַניקער צו פאַרריכטן די קאַליע־געוואָרענע ניי־מאַשינען. ס׳שטעטל איז געוואָקסן.

צוליבן וואוקס פון דער באַפעלקערונג, און דער באַדערפעניש פון פּלאַץ פאַר די ווערקשטעלן, האָט אין שטעטל געהערשט אַ מאַנגל אין דירות. איינגעשפּאַנט אין דער אַרבעט איז געווען די גאַנצע משפּחה. אין צוויי צימערלעך — איין איז געווען די קיך — זיינען געשטאַנען עטלעכע ניי־מאַשינען, פּרעס־אייזנס און טישלעך פאַר האַנט־נייערינס. אין גערויש פון די מאַשינען, אין „סוואָנד״ פון די אייזנס, אין טומל פון קליינוואַרג, וואָס האָבן געמאָזלט, געשניטן ציינדלעך און געקרענקט אויף אַלע קינדערישע חולאת׳ן — האָבן געגעסן, געאַרבעט און געשלאָפן גאַנצע משפּחות מיט לערן־אינגלעך, געזעלן פון דער פרעמד, וואָס האָבן זיך אָנגעדונגען „מיט עסן און שלאָפן״.

שווער איז געווען די ראָלע פון די לערנאינגלעך און ספּעצ־יעל פון די דאָזיקע וואָס האָבן געשטאַמט פון דער פרעמד. זיי זיינען געקומען פון שטעטלעך, וואו ס׳האָט געקיניגט דער דלות, און ס׳האָט זיי דערוואַרט אַן אויסזיכטלאָזע צוקונפט. ס׳האָט צו זיי דערגרייכט די נייס וועגן דער שפּע וואָס הערשט אין בזשעזשין און די אויסזיכט צו קומען צו אַ תכלית, האָט זיי באַוואויגן צו פאַרלאָזן זייערע אָרעמע אָבער וואַרעמע היימען, אין אַ פריען און צאַרטן עלטער. אין מערסטע פאַלן האָט מען אַזאַ אינגל, אָן אַ קרוב, פאַרדונגען „מיט עסן און שלאָפן״, זיך צו לערנען שניידעריי. דעם ערשטן זמן איז דער אינגל געווען אַ משרת, ער האָט אַרויסגעטראָגן דאָס מיסט, געמאַכט די פּרעס־אייזנס, נאָכגעטראָגן דער „מייסטערין״ דעם קויש אין מאַרק, אָפּגעטראָגן די אַרבעט צום מאַגאַזינער אָדער צום לעכער־נייער, אויפגעפּאַסט און געוויגט די קינדער, און געליטן פון די שפּיצלעך פון די עלטערע אַרבעטער. מחמת דער ענגשאַפט האָט אַזאַ אינגל נישט געהאַט וואו דעם קאָפּ אָוועקצולייגן. מען האָט אים אויסגעבעט אויף דער פּאָדלאָגע, צוזאַמען מיט די אייגענע קינדער. ער פלעגט נאָס מאַכן די קישן פון די טרערן פון דער בענקשאַפט. לייכטער און בעסער איז אים געוואָרן, ווען ער איז שוין געוואָרן אַ פּאָלנער בעל־מלאכה. כאָטש די היימישע וואוילע יונגען פלעגן זיך טשעפּען, פאָדערן „פּרעטענסיע״־געלט, האָבן זיך ס׳רוב פון זיי אַקלימאַטיזירט, אַדאַפּטירט בזשעזשין, זיך פאַרליבט און חתונה געהאַט מיט שטעטלשע מיידלעך, זיי האָבן אויסגעכאַפּט די שענסטע. ביזן היינטיקן טאָג, צעוואָרפענע איבער

דער גאָרער וועלט, אידענטיפיצירן זיי זיך מיט בזשעזשין און ריידן וועגן שטעטל, ספּעציעל וועגן זייערע מייסטערינס און די בזשעזשינער מאכלים, מיט וואַרעמקייט און בענקשאַפט.

די סאַניטאַרע, אַרבעטס־ און וואוינונגס־באַדינגונגען זיינען נאָר געווען איין זייט פון דער מטבע. פּרנסה איז געווען בריווח׳־דיק. מ׳קען אָן גוזמא זאָגן, אַז אין קיין איין שטאָט אָדער שטעטל, האָבן אידן נישט געגעסן אַזוי גוט ווי אין בזשעזשין. מיין טאַטע ע״ה פלעגט מיר דערציילן וואָס מ׳פלעגט ביי אונז עסן שבת: נאָכן שבת׳דיקן דאַוונען, זיסן שנאַפּס מיט לעקעך, זיסע און געפּעפערטע געפילטע פיש מיט חלה, געהאַקטע ציבעלעס מיט לעבער, אַ קורצער איבעררייס פאַר זמירות, טשאָלנט, „רייבעכץ״ (געריבענע קאַרטאָפל) און געבראָטן שעפּסן־פלייש, זיסער קוגל, געקאָכטע פלוימען מיט עפּל און פאַרטרונקען מיט אַ פּאָר גלעזער טיי. נאָכן שלאָף זיינען „גוטע ברידער״ אַוועק אין שענק וואו מ׳האָט פאַרביסן מיט אַ פערטל גענדזנס, געפּעפערטע אַרבעס מיט אַ טינדעלע ביר. 5־4 גלעזער זיינען געווען דער דורכשניט. געווען אַזעלכע וואָס האָבן אויסגעטרונקען 20 גלעזער! צו שלוש־סעודות: הערינג און געגליווערטע פיסלעך (פּיעטשאַ). צו ווינ־טערדיקע מלוה־מלכה׳ס האָט מען געקאָכט אַ באָרשטש מיט מאַרך־ביינער, קאַרטאָפל און געפּרעגלטע קאָטלעטן. אויב מען האָט נאָך שפּעטער געמאַכט אַן „אָקע״ אָדער אַ „טעלעפאָן״, וואָס פלעגט זיך פאַרציען ביז שפּעט אין דער נאַכט, האָט מען ווידער געטרונקען ביר און פאַרביסן מיט געפּרעגלטע לעבער.

אמת, דאָ רעדט זיך פון אַ גרופּע וואָס איז געווען מער־פאַרמעגלעכע שניידער און לעכער־נייער, אָבער בדרך־כלל קען מען זאָגן, אַז וואָס איז שייך דער אכילה, האָבן זיך די בעלי־מלאכות געלעבט זייער גוט.

פון וואַקאַציעס האָט מען אין יענער צייט נישט געוואוסט. די שווערע אַרבעטס־באַדינגונגען האָבן ממש געצוואונגען די שניידער צו געפינען פאָרטלען ווי אַזוי צו פאַרלייכטערן דעם אַרבעטס־יאָך. ס׳האָט זיך איינגעשטעלט אַ סיסטעם פון אויפ־הערן צו אַרבעטן באַלד נאָך פּורים ביז אַ פּאָר טעג נאָך פּסח. אָט דער לאַנג־געגאַרטער יום־טוב, אויסגעבענקט און אויסגע־קוקט אין די לאַנגע ווינטער־נעכט, ווען דאָס שטעטל איז געווען פאַרקאָוועט אין שניי און פראָסט, איז געפייערט געוואָרן נישט נאָר ווי די באַפרייאונג פון די אידן פון מצרים, נאָר ווי די באַפרייאונג פון אייגענעם שווערן יאָך. מ׳האָט אַרויסגענומען די טאָפּל־פענסטער; באַלעבאָסטעס האָבן געוואַשן, געריבן און גע־רוימט. מער פאַרמעגלעכע בעלי־מלאכות פלעגן פאָרן קיין לאָדזש איינקויפן אויף יום־טוב: ווייניען, מעד, טייערע זיידענע קליידער און קאָסטבאַרע שיך פאַרן ווייבערשן מין. זיך אַליין און די אינגלעך האָט מען אויך נישט פאַרזען. די באַשטעלטע שניידער, קינסטלער אין זייער פאַך, קאַמאַשנמאַכער האָבן פאַר יום־טוב נישט געהאַט קיין צייט צו אָטעמען. ערב פּסח צום דאַוונען, אָפּגעשוירענע, אָפּגעבאָדענע, אויסגעפּוצט אין בגדי־מלכות, האָבן אידן מיט זייערע אינגלעך, זיך געצויגן אין די חברה׳ס און אין דער שול. אין שיין פון די העל־צעצונדענע בתי־מדרשים, האָבן אידן מיט מבינות באַטאַפּט די נייע מלבו־שים, אַמאָל אַפילו געפונען אַ חסרון, און זיך געוואונטשן תתחדש. אין דער פרי צום דאַוונען און ספּעציעל נאָך מיטאָג, האָט דאָס שניידער־פאָלק „פאַרכאַפּט״ די ראָגעווער און קאַלושיקער גאַסן, וואו ס׳האָבן געוואוינט די גבירים, וואָס זיינען געזעסן אויף די באַלקאָנען און באַטראַכט דעם פּאַראַד פון זייד און אַטלאַס. פּסח האָט בזשעזשין געשמעקט מיט פרילינג, מיטן ריח פון גוט־באַקאַנטע מאכלים און מיט זאַטער, ליידיק־גייערישער מנוחה.

חול־המועד איז נאָך געווען מער אָנגעלייגט ווי די ימים־טובים־טעג. געאַרבעט האָט מען נישט, געגעסן האָט מען פּונקט אַזוי גוט, אָבער מען איז געווען פרייער אין באַוועגונג. וואָס האָט מען אַלץ אין יענע טעג נישט געטאָן? ס׳איז געווען דער שידוכים־סעזאָן, ווען מען איז געקומען באַקוקן כלה׳ס און חתנים. מען איז געפאָרן קיין לאָדזש פאַרברענגען און זען אַ אידיש־טעאַטער פאָרשטעלונג. מען איז געפאָרן און געקומען צו־גאַסט. ווי מאָדנע, כאָטש ס׳שטעטל איז געווען קליין, זיינען עלטערן זעלטן ווען געגאַנגען צו־גאַסט צו קינדער. חול־המועד איז גע־ווען דער אויסנאַם. ווען דער סעזאָן איז געווען אַ גוטער, האָט מען געקויפט נייע מעבל, אַ געניצטער קרעדענס, אַ שפּיגל־שאַנק, אַ קאָמאָדע און אַ דעמבאָוון טיש מיט געבעטע שטולן. די שטוב פריש געפאַרבט, דער טיש באַדעקט מיט אַ גרינעם, פּלושענעם טישטוך, פריש־געפּרעסטע גאַרדין האָבן זיך לייכט געוויגט פון מילדן פרילינגס־ווינטל. אויפן טיש — רויטער וויין אין געשלי־פענע גלעזלעך, ברוינע ניס און געל־גאָלדענער מעד; טונקל־ברוינע האָניק־קוכן און צעשניטענע פּליטשן צוקער־לעקעך. פון קיך האָט געשמעקט מיט אַ געפּרעגלט „בובעלע״ און אויפגע־קאָכטן, שטאַרקן טיי מיט ציטרין. דער זיידע פלעגט זיצן אויבן־אָן און שווייגן. דאָס חדר־אינגל אין די יום־טוב׳דיקע מלבושים האָט זיך נישט געקענט דערוואַרטן ביז די געסט וועלן אַוועקגיין. ס׳האָבן אויף אים אין דרויסן געוואַרט די חברים צו שפּילן אין ניס. חול־המועד האָבן געזעלן געביטן מייסטערס, מייסטערס האָבן געביטן מאַגאַזינערן. מען פלעגט אַנדינגען אינגלעך פאַרן זמן צו נייע מלמדים. נאָכן שווערן ווינטער האָבן די עטלעכע וואָכן רו, דער מילדערער וועטער, דאָס וויסן אַז זומער אַרבעט מען נישט אַזעלכע לאַנגע שעה׳ן, אַריינגעבלאָזן אַ נייע נשמה אין די שווער־פאַרהאָרעוועטע בזשעזשינער שניידערס.

זומער האָט מען מערסטנס געאַרבעט ביז זון־אונטערגאַנג. די ענגשאַפט אין די שטיבער איז געוואָרן קלענער, מחמת ס׳קליינ־וואַרג האָט זיך געשפּילט אין גאַס. די טעג זיינען געשטאַנען זוניקע, אָבער ס׳איז נישט געווען צו־הייס. טירן און פענסטער זיינען געשטאַנען אָפענע, צעפּראַלטע. דער דרויסן, וואָס האָט געשמעקט מיט פעלד, וואַלד און צעבליטע סעדער, האָט געצויגן, געלאָקט און געמאַניעט. לערן־אינגלעך, געזעלן און אַפילו מייסטערס האָבן אָפטמאָל נישט געקענט ביישטיין דעם נסיון פון זיך אויסציען אויפן רוקן, אונטער אַ בוים, אָדער זיך איינטונקען אין די קילע וואַסערן ביי פּראָבעקען, סטאַוויאַנען, אָדער אין דער „זשיקע״. נאָך די שווערע ווינטערדיקע „גריצן״, ברויט און קנאָבל־באָרשטשן, איז געווען אַ פאַרגעניגן צו עסן שטשאַוו־באָרשטש מיט יונגע קאַרטאָפל, צוואָרעכץ פאַרבראָקט מיט גרינע ציבעלעך און די פרי־זומערדיקע גרינסן און אויבסט.

ספּירה האָט מען געציילט ביז שבועות, וואָס איז געווען דער קרוין יום־טוב פון זומער. ס׳שטעטל איז געווען פאַרפלייצט מיט צעהעלטער זוניקייט, איינגעטונקען אין גרינס, בעז און צוויט. די שטיבער און בית־תפילה פאַרפּוצט מיט בלעטערדיקע צווייגן און „קוויטשערס״. בזשעזשינער באַלעבאָסטעס פלעגן מיט גרויס בריה׳שאַפט קאָכן און באַקן מילכיקע מאכלים און געבעקסן, פון וועלכע זייערע מענער פלעגן גרויס הנאה האָבן.

א מאַרק־טאָג אין בזשעזשין
פון געשטעלן און
ביידלעך מיט כלערליי
סחורות און שפייזן

שווער אי׳ז געווען דאָס שיידן זיך מיטן זומער. ס׳איז נישט געווען אַזוי די מורא פאַר די פאַרכטיקע טעג. די אלול׳דיקע טעג זיינען געווען קירצערע און קילערע. דער פוילישער האַרבסט האָט געפלאַקערט מיט אַלע קאָלירן פון רעגנבויגן. די רויט־פלאַמיקע שקיעה׳ס, די נאַקעטע פעלדער, די וויאַנענדיקע בלעטער, דאָס בלאָזן פון שופר און די פרעסטלדיקע פאַרטאָגן, האָבן דערמאָנט אין דעם פאַרגיין פון דעם זומער, אין דעם לאַנגן, שווערן פוילישן ווינטער.

כאָטש דאָס שטעטל איז שוין געווען אַביסל מער „אויפגעקלערט", עטוואָס ווינציקער גאָטספאָרכטיק, זיינען די ימים־נוראים געוואָרן אָפּגעהיטן לויט אַלע דינים און מנהגים. סוכות פלעגט מען עסן אין בשותפות׳דיקע סוכות. בזשעזשינער באַלעבאָסטעס האָבן ביי דער געלעגנהייט נישט פאַרשעמט זייערע מענער.

כאָטש אויבנאויפיק איז דער סוכות׳דיקער חול־המועד געווען דער זעלבער ווי דער פסח׳דיקער, האָט דער אָנקומענדיקער ווינטער אים באַהויכט מיט אַן אומעט. מען פלעגט באַצייטנס טראַכטן וועגן טאָפּלטע פענסטער, אַ פּאָר קערץ קוילן, אַ פורל האָלץ און וואַרעמע מלבושים. די דערוואַרטעטע רעגנס, די שנייאיקע זאַווערוכעס, די מורא פאַר די עלטערן וועמענס זין פלעגן דאַרפן „שטיין צום לאַס" האָט זיך געלייגט שווער אויף די געמיטער. שמחת־תורה, ווען אידן האָבן געטאַנצט, געזונגען, געגעסן און געטרונקען ביז פאַרגעסנקייט, איז געווען ווי די לעצטע הוליאַנקע פון אַ רעקרוט, איידער ער איז אַוועק דינען פאַר די פיר לאַנגע יאָר.

***

מיט דעם ראַשיקן וואוקס פון דער באַקליידונגס־אינדוסטריע, איז אויך געוואָקסן די באַפעלקערונג. דער מאַנגל אין דירות פאַרן פערזענלעכן געברויך, סיי די וואַקסנדיקע מאַגאַזינען, איז געוואָרן אַלץ שאַרפער. די ניי־אויפגעקומענע גבירים, סוחרים און בעסער־באַצאָלטע בעלי־מלאכות, האָבן געוואָלט לעבן באַקוועמער, בעסער.

אין די ערשטע יאָרן פון איצטיקן יאָרהונדערט האָט זיך אין שטעטל אָנגעפאַנגען אַ בוי־באַוועגונג. אויפן פּלאַץ פון די אַלטע, הילצערנע הייזלעך, זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן סאָלידע ציגעלנע בנינים. האַרט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען פאַרענדיקט געוואָרן די צוויי מאָדערנסטע הייזער פון די איקאַ־ברידער, אין מאַרק אין דער ראָגאָווער גאַס, וואָס האָבן שוין אַפילו געהאַט וואַסער־לייטונג.

דאָס בויען האָט זיך נישט באַגרענעצט נאָר אויפן פערזענלעכן געברויך. די נייע שול איז געווען איינע פון די פּרעכטיקסטע און קאָסטבאַרסטע אין פוילן. דער אימפּאָזאַנטער בנין — דער העכסטער אין שטעטל — איז געשטאַנען נעבן די לאָנקעס, קעגנאיבער דעם אַלטן בית־המדרש, וועמענס ווענט האָבן איינגעזאַפּט די תפילות און טרערן פון דורות־אידן — און דער נייער מאַיעסטעטישער, רייך־דעקאָרירטע שול, האָט מער ווי עפּעס אַנדערש סימבאָליזירט דאָס אַלטע און נייע בזשעזשין.

פאַר דער נייער שול האָט מען געבראַכט אַ נייעם חזן. כאָטש ר׳ משה׳לע שטערנס איז געווען אַ פרומער און אָפּגעהיטענער — ער איז אויך געווען שוחט — איז ער אָבער ווייט נישט געווען קיין אַלטמאָדישער „זאָגער". אַ געוועזענער משורר ביי חזן גרשון סיראָטע, אַ פיינער מנגן, פידל־שפּילער און קענער פון מוזיק, האָט ער זיך געהאַלטן ביים מאָדערנעם נוסח און חזנות. אין זיינע קאָמפּאָזיציעס האָט זיך געפילט דער איינפלוס פון וועלטלעכער מוזיק. אַ פעאיקער דיריגענט, האָט ער איינגעשטעלט אַן ערשטקלאַסיקן כאָר. שבת ראש חודש, אין די ימים־טובים איז די שול געווען געפּאַקט מיט יונגעלייט פון די שטיבלעך, חברה׳ס און אַפילו קריסטן, וואָס זיינען געקומען הערן זיינע „קדושות" וואָס ער אין דער כאָר האָבן אויסגעפירט. זיינע

„מאזשארנע" שטיקלעך האָבן זיך חדשים לאַנג געהערט פון די ווערקשטעלן, געזונגען פון די געזעלן.

פּאַראַלעל מיטן אינדוסטריעלן וואוקס פון בזשעזשין, זיינען אין אידישן לעבן פון מזרח־ און צענטראַל־אייראָפּע פאָרגעקומען אַ ריי ווייטגרייכנדיקע און ראַדיקאַלע געשעענישן. די אַנטשטייאונג פון פּויילשן ציוניזם, דער אויפקום פון „בונד", דער אויפבלי פון דער מאָדערנער אידישער ליטעראַטור — זייער עכאָ האָט זיך, ווי ווייטע דונערן, אויך געהערט אין בזשעזשין. מ'האָט זיך אָנגעהויבן צו אַבאָנירן און לייענען די אידישע פּרעסע אין אַלע לשונות: אידיש, העברעאיש און רוסיש. ס'האָט זיך געגרינדעט אַ פּריוואַטע ביבליאָטעק, וואָס האָט געהאַט די ווערק פון די קלאַסיקער און די אינגערע אידישע שרייבער. ס'זיינען אויפגעקומען גרופּעס ציוניסטן, האַלב־אָרגאַניזירטע, וואָס האָבן פאַרקויפט שקלים און געזאַמלט געלט פאַר ציוניסטישע שוועקן. די דרייסטע לאָזונגען און אַגיטאַציעס פון „בונד", די רעוואָלוציאָנערע ווינטן וואָס האָבן געבלאָזן איבער רוסלאַנד, דער עקאָנאָמישער קריזיס, וואָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה — האָט אויך געהאַט איר אָפּקלאַנג אין בזשעזשין צווישן דער אַרבעטער־יוגנט און די יונגעלייט מיט „איידעלע" פּראָפעסיעס, ווי בוכאַלטערן, א. אַ. וו. צו קיין ערנסטע אומרוען איז נישט געקומען. אָבער ס'זיינען געווען אַ צאָל אַרעסטן, און איינער פון די בונדישע פירער, איסר ראָזענבלום, איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר *).

ס'איז דער צאַרישער רעאַקציע געלונגען צו דערשטיקן די פרייהייטס־באַוועגונג. די ציוניסטישע באַוועגונג איז געוואָרן האַלב־לעגאַל, דער „בונד" איז אַרונטער אין אונטערערד, עס זיינען אָבער די זוימען פון אומרו און רעוואָלט, וואָס זיי האָבן פאַרזייט, נישט געגאַנגען לאיבוד.

כאָטש די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטעטל איז געוואָרן נאָרמאַל — און די אויסזיכטן זייער גוטע — האָט זיך אָבער געמערקט אין שטעטל, ספּעציעל צווישן דער אַרבעטנדיקער יוגנט, אַן אומצופרידנקייט, וואָס האָט אָנגענומען פאַרשידענע פאָרמען. די מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע איז געווען איינע פון זיי. אמת, אַ גרויסע צאָל וואָס איז געפאָרן, זיינען צוריקגעקומען, מחמת די באַדינגונגען אין אַמעריקע זיינען דאַן נישט געווען בעסער ווי אין בזשעזשין. אָט די „אַמעריקאַנער" מיט זייער מאָדנער הלבשה, די געציילטע ענגלישע ווערטער וואָס זיי האָבן אויפגעכאַפּט און באַנוצט ביי יעדער געלעגנהייט — צי ס'האָט זיך יאָ אָדער נישט געפּאַסט — די קופּלעטן וואָס זיי האָבן געזונגען פון די אַמעריקאַנער אידישע אָפּערעטעס און מעלאָדראַמעס, די לידער וואָס זיי האָבן דעקלאַמירט און געזונגען פון די פּאָפּולערע רעוואָלוציאָנערע דיכטער, ווי עדעלשטאַט, באַשעווער און מאָריס ראָזענפעלד, וואָס האָבן זיך שנעל פאַרשפּרייט — האָט אויך אַ סך בייגעטראָגן צו דער אומצופרידנקייט און אומקלאָרער בענקשאַפט.

דער אַלטער לעבנס־שטייגער האָט זיך מער נישט אַריינגעפּאַסט אין נייעם בזשעזשינער קלימאַט. די חסידים, עלטערע באַלעבאַטים האָבן זיך ביי אים געהאַלטן מיט ציין און נעגל — אָבער זיי זיינען געווען אַ מיעוט. ס'רוב אידן זיינען באַשטאַנען פון צוגעפאָרענע פון אַנדערע געגנטן — אַ צאָל פון זיי האַלב־אַסימילירט; איידעמס וואָס האָבן שוין גענאַשט פון דער השכלה, מיט אַביסל וועלטלעכער בילדונג; אַרבעטער וועלכע האָבן פּשוט נישט געהאַט קיין צייט אָפּצוהיטן די דינים און מנהגים; די צוריקגעקומענע פון פרעמדע לענדער, וואָס האָבן פאַרלוירן זייער טראַדיציאָנעלן באַגאַזש אויף די נסיעות — די דאָזיקע עלעמענטן האָבן זיך מער נישט געקענט צופרידנשטעלן מיטן דורות־אַלטן

איטשעלע מידלאָך, איינער פון דער שטאָטס נאַראָנים

נוסח, און האָבן אומזיכער, וואַקלדיק, אָנגעפאַנגען בויען אַ נייעם.

כאַראַקטעריסטיש פאַרן דאָזיקן געמיט־צושטאַנד איז געווען די חברה לינת הצדק. אויסערלעך איז עס געווען אַ חברה ווי אַלע אַנדערע חברה'ס — אַ פּלאַץ וואו מען האָט געדאַווענט און געהאָלפן די נויטבאַדערפטיקע. פאַקטיש איז עס אָבער געווען אַנדערש.

דער צוזאַמענשטעל פון דער חברה איז געווען אַ געמישטער. מער פאַרמעגלעכע שניידער, צושניידער, לעכער־נייער — פאַכן וואָס האָבן זיך גערעכנט צווישן די מער „געהויבענע", קלענערע מאַגאַזינערן און אַ צאָל געוועזענע אַמעריקאַנער. כאָטש מערסטע פון זיי האָבן זיך אויסערלעך געפירט טראַדיציאָנעל, זיינען שוין זייערע „ייביצלעך" געווען געהאַקט, עטוואָס קירצער און די בערדלעך אַביסל געשוירן. ס'רוב איז געווען וועלטלעך און ציוניסטיש געשטימט. אין זייערע היימען האָט מען שוין ווינציקער מדקדק געווען אויף כשרות. ביי זייערע מלוה־מלכה'ס אָדער „ביבקעס" אין די שבת'דיקע ווינטער־נעכט, ביי אַ גלעזל ביר, האָט מען אָנשטאָט זמירות געזונגען „דאָרט וואו די צעדער", די „התקוה" און לידער פון אידישן טעאַטער־רעפּערטואַר.

דאָס איז געווען אַ דור וואָס איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן ווען בזשעזשין איז שוין געווען אַן אינדוסטריעל שטעטל, וואָס זיינען אין אַ פריען עלטער אַריינגעצויגן געוואָרן אין מלאכה אָדער געשעפט, וועמענס קענטעניש אין אידישקייט איז געווען אַ קנאַפּע און דער אַלטער לעבנס־שטייגער האָט זיי מער נישט באַפרידיקט.

ס'איז נישט שווער פאַרויס צו זען, וואָס פאַראַ גייסטיק און פיזיש פּנים בזשעזשין וואָלט געהאַט, ווען ניט די מלחמה אין 1914, וואָס האָט ווי אַ וואַלד־פייער אַרומגעכאַפּט אייראָפּע, און פאַרסמאַליעט דעם בליענדיקן ישוב — בזשעזשין.

*) זיין זון, דער טאַלאַנטפולער מאַלער, מאיר, איז ליקווידירט געוואָרן פון די באָלשעוויקעס אין די דרייסיקער יאָרן.

אברהם אַבראַמאָוויטש

די אַרבעטער־באַוועגונג אין בזשעזשין

אין אָנהויב פון דעם צוואַנציקסטן יאָר־הונדערט האָט שוין געבושעוועט אַן אויפ־טרייסלענדיקער פּאָליטישער שטורעם אי־בער דער גאַנצער לענג און ברייט פון דער רוסישער אימפּעריע, וואָס האָט געהאַט אַלס איר ציל אַ סוף צו מאַכן צו דער אַבסאָלוטער מאָנאַרכיע פון צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן (ניקאָלאַי אַלעקסאַנדראָוויטש האָט דעספּאָטיש געהערשט פון יאָר 1894 ביז 1917).

פּוילן, וואָס האָט פיל מאָל פריער שוין געהאַט געהויבן די פאָן פאַר דער נאַציאָנאַלער באַפרייאונג, איז געווען באַזונדערס סענסיטיוו צו דער אַנטוויקלונג. ווען דער אויפשטאַנד פון יאָר 1905 האָט זיך צעשפּרייט, האָט דאָס, נאַטירלעך, נישט דורכ־געלאָזט קיין אינדוסטריעלן פּלאַץ וואו ס׳האָבן שוין פונקציאָנירט סאָציאַליסטישע ריכטונגען.

דאָס אינדוסטריעלע שטעטל בזשעזשין האָט שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַ סאָציאַליסטישע באַוועגונג, וואָס איז געווען אַ טייל פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג פונעם לאַנד.

און אין יענע טעג, שוין נאָך דעם ווי רוסלאַנד האָט געהאַט פאַרלוירן די מלחמה צו יאַפּאַניע (1905־1904); נאָך דער בלוט־באָד פון יאַנואַר דעם 22־טן אין יאָר 1905, וועלכע איז באַקאַנט אין דער געשיכטע אַלס דער רויטער „זונטאָג" — ווען טויזנטער אַרבעטער האָבן מאַרשירט צום ווינטער־פּאַלאַץ, אין סענט־פּעטערסבורג, מיט פאָדערונגען פאַר רעפאָרמען, און זיינען דער־פאַר געטויט און פאַרוואונדעט געוואָרן, אין יענע טעג איז קיין בזשעזשין געקומען אַ סאָציאַליסטישער פירער פון לאָדזש.

ברוך, דער סאָציאַליסטישער פירער, איז געווען אַ גוטער רעדנער און פעאיקער אָרגאַניזאַטאָר. — די פלאַמען פון דער רעוואָלוציע, וועלכע האָבן געפלאַקערט איבער דער רוסישער אימפּעריע, האָבן אויך דערגרייכט אונזער נישט אָפּגעזונדערט שטעטל בזשעזשין.

אין דעם טאָג האָבן זיך שניידערשע רעדלעך נישט באַ־וואויגן. די שניידער זיינען אַרויס אין אַ שטרייק!

אויף דעם צווייטן טאָג ווערן אַרום 40 שניידער אַרעסטירט. קלאַנגען האָבן זיך געטראָגן, אַז געוויסע מאַגאַזינערס (מאַניו־פעקטשורערס) האָבן געלאָזט וויסן די פּאָליצייאישע מאַכט ווער די רעוואָלוציאָנערן זיינען; אַז די אַרעסטירטע וועלן פאַרשיקט ווערן קיין פּיעטריקאָוו, וואו זיי זיינען טאַקע פאַרשיקט געוואָרן.

דאָס האָט אַרויסגערופן אַן אומבאַגרענעצטן צאָרן צווישן די אַרבעטער... די פרויען פון די אַרעסטירטע האָבן אַלס ענטפער אויף דער פּראָוואָקאַציע אויסגעבראָכן כמעט אַלע שויבן ביי די מאַגאַזינערס.

אונטער דעם דרוק פון די דאָזיקע, אויסערגעוויינלעכע געשעענישן, האָבן אַ צאָל פון די אָנגעזעענע באַלעבאַטים פון שטעטל אינטערוועניר און „פּלאַטשיק" געמאַכט די אויסטראַכ־טעניש וועגן די אַרעסטירטע — און אַזוי אַרום געווען אינסטרו־מענטאַל אין זייער באַפרייאונג.

דער הויפּט־פירער פון די „אַחדות׳ניקעס" אין שטעטל איז געווען באַקאַנט אַלס דער פינלענדער־דאָקטאָר. צווישן די פירער זיינען געווען דער געלער אברהם משה, איטשע פּאָזנאַנסקי, נ. בודניק און אַנדערע.

די „באָיאָווע קאָמאַנדע" איז געווען דער אויספיר־אָרגאַן, וועלכער האָט געהאַט די אויפגאַבע דורכצופירן אַלע פּלענער, וואָס זיינען פון דעם הויפּט־קאָמיטעט אָנגענומען געוואָרן.

דער אָנטייל פון די בזשעזשינער אחדות׳ניקעס און זייער בייטראָג צו דעם אויפשטאַנד קען בלויז ריכטיק אָפּגעשאַצט ווערן, ווען מ׳נעמט אין באַטראַכט, אַז דער אויפשטאַנד אין 1905 האָט צע־שאָקלט און אונטערגעגראָבן דעם טראָן פון צאַר און געצוואונגען אים, צום ערשטן מאָל, איינצוגיין אויף אַ קאָנצעסיע — די איינ־שטעלונג פון דער דומאַ (פּאַרלאַמענט) און אַ צאָל אַנדערע רעפאָרמען. אמת, נישט קיין גענוג ווייט־גייענדיקע, ווייט נישט צופרידנשטעלנדיק פאַר די אַרבעטער — אָבער פאָרט אַ שריט פאָרויס.

אַ צאָל פון די אחדות׳ניקעס האָבן זיך געמוזט אָפּטראָגן פונעם שטעטל. ס׳איז דאָרט געוואָרן צו „הייס" פאַר זיי. אַנדערע זיינען שטאַרק אַנטוישט געוואָרן, ווייל דער סאָציאַליזם האָט נישט געזיגט. ביי אַ צאָל איז דער פּעסימיזם און פּאַסיווקייט געווען אַ „נאַטירלעכער" רעזולטאַט פון דער „אומגעלונגענער אָפּעראַציע".

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914 איז בזשעזשין געווען אַ הויפּט־סטראַטעגישער פונקט צווישן לאָדזש און וואַרשע, און די איינוואוינער מאַכן דורך אַלערליי צרות: הונגער, טויט און פאַרניכטונג, ווערן די נאָרמאַלע דער־שיינונגען.

אַ היפּשע צאָל פון די מאַגאַזינערן פאַרלאָזן דאָס שטעטל. מ׳זוכט זיכערקייט אין מזרח, אין רוסלאַנד, ווייט אַוועק פון די מלחמה־פראָנטן.

ווער קען פאַרגעסן די שרעקלעכע טראַגעדיע פון דעם טאָג, ווען די רוסן האָבן אַרויסגענומען פון אַ גרויסער צאָל אידישע היימען, די פאָטערס און זין, זיי אַרויפגעפירט אויפן מזרח־מאַרק און — דער קלאַנג פון ביקסן־שיסעריי האָט אָנגעזאָגט, אַז דאָס קוילן־פייער האָט אומגעבראַכט אומשולדיקע לעבנס!

דער אויפשטאַנד אין רוסלאַנד פון 1917 האָט פאַרשנעלערט דעם פּראָצעס פון באַפרייאונג.

אין נאָוועמבער 1918 קומט אָן די נייעס פון לובלין, אַז דאָרט

דער „הילפס־קאָמיטעט"
פון בזשעזשינער שטאָט־ראַט
האָט אין יאָר 1932
באַשלאָסן צו העלפן דער
גרויסער אַרבעטסלאָזיקייט
וואָס האָט דעמאָלט
געהערשט אין שטאָט.
דאָס בילד ווייזט
ווי אידישע און ניט־אידישע
אַרבעטער ברייטערן אוים דעם
טייך אויף דער לאָדזשער גאַס אַלס
איינער פון די הילפס־פּראָיעקטן.

האָט זיך עטאַבלירט אַ סאָציאַליסטישע פאָלקס־רעגירונג, אונ־טער דער פירערשאַפט פון א. מוראטשעווסקי. דעם 13־טן נאָוועמבער ווערט אין וואַרשע אַרויסגעהאַנגען די רויטע פאָן אויפן „קעניגלעכן שלאָס", וואָס האָט געדינט ווי אַ רוף צו אַלע סאָציאַליסטישע אָפּטיילונגען איבערן לאַנד צו אַקציע.

האָט דאָס נייע, וואָס איז פאָרגעקומען אין לאַנד, געקענט פאַרבייגיין בזשעזשין אומבאַמערקט? זיכער נישט! די געשעע־נישן פון 7־טן נאָוועמבער 1918 אין לובלין, און פון 13־טן נאָוועמבער אין וואַרשע, האָבן זיך רעפלעקטירט און רעאַליזירט מיט אַ בליץ־שנעלקייט אין דעם שניידערשן שטעטל.

אין דעם טאָג ווען די אַרבעטער האָבן איבערגענומען די פאַרוואַלטונג פונעם שטעטל, האָט דער אַרבעטער־ראַט געהאַט פאַר זיך אַ זייער ערנסטע פראַגע פון פאַרזאָרגן מיט שפּייז די נויט־ליידנדיקע, הונגעריקע איינוואוינער.

דער אַרבעטער־קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבן באַפעלן צו אַ צאָל מאַגאַזינערן — היינט, און צו אַנדערע אויף מאָרגן, און אַזוי כסדר, אַז זיי זאָלן צוגרייטן מאָלצייטן פאַר גרופּעס פון 15, 20 אָדער מער אַרבעטער און אַזוי ווייטער. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן פאַר דער קורצער צייט פון דעם לעבן פונעם אַרבע־טער־ראַט.

די ידיעה פון וואַרשע, אַז אַנדזשעי מאָראַטשעווסקי האָט גע־נומען ריידן וועגן אַ קאָאַליציע מיט די קאַפּיטאַליסטישע פּאַר־טייען, האָט, פאַרשטייט זיך, אונטערגעגראָבן דעם באָדן פון די אַרבעטער־ראַטן און אויך די סאַמע עקזיסטענץ פון דער מאָראַ־טשעווסקי־רעגירונג. און אַזוי איז עס געשען... דעם בזשעזשי־נער אַרבעטער־ראַט איז אַזוי אַרום פאַרקירצט געוואָרן דאָס לעבן.

בזשעזשין איז געוואָרן אַן אָנגעזעענער פּלאַץ וואו דער געראַנגל פון די נייע פּאַרטייען איז אָנגעגאַנגען מיט אַ שטוינענ־דיקן אימפּעט אויף צו געווינען די נאָכפאָלגערשאַפט פון די מאַסן.

פּאַרטיי־וויכוחים האָבן דאָ נישט אויסגעפעלט. הויפּט־פירער פון די ריכטונגען פלעגן קומען פון לאָדזש און פון וואַרשעווער צענטער. זיי זיינען געוואָרן אַזעלכע אָפטע באַזוכער, אַז זיי האָבן זיך שוין באַלד מיט רעכט געקענט רופן בזשעזשינער.

זייערע לעקציעס זיינען געווען אַלזייטיק. אַ חוץ פּאָליטישע זיינען זייער פיל לעקציעס געגעבן געוואָרן אויף היסטאָרישע, וויסנשאַפטלעכע און ליטעראַרישע טעמעס. זייער בייטראָג האָט דאָ געשלאָגן טיפע וואָרצלען, וואָס האָבן זיכער באַאיינפלוסט די ווייטערדיקע געשעענישן אין שטעטל: די פּראָגרעסיווע טעטי־קייט האָט זיך דאָ צעבליט ווי נאָך קיינמאָל פריער. עס קומען אויף דראַמאַטישע סעקציעס, ספּאָרט־קלובן, ביבליאָטעקן און נאָך אַנדערע טעטיקייטן.

דער קאַמף צווישן דעם אַלטן און נייעם, צווישן די אַלטע און נייע פילאָזאָפישע קאָנצעפּציעס; צווישן עלטערן און קינדער, וועלכע האָבן, אין גרויסע צאָלן, אָנגעהויבן גיין אויף נייע וועגן, האָט נאַטירלעך, געענדערט דעם גייסטיקן אויסזען פונעם שטעטל.

אין זייער פיל היימען, וואו דאָס לעבן פלעגט גיין לויט די טראַדיציעס פון די אור־עלטערן, זיינען פאָרגעקומען קריזיסן. אונטער די נייע אומשטענדן פון דעם שטעטל זיינען די פילע צווייסטיקייטן אין די היימען פּשוט געווען אַן אומפאַרמיידלעכע זאַך.

דאָס וואָס ס'איז יאָ געווען עטוואָס אַן אויסנאַם אין שטעטל, איז עס געווען דער שנעלער טעמפּאָ אונטערצויאָגן דעם ראַדי־קאַלן פּראָצעס; דער זייער עקסטרעמער צוגאַנג צו זאַכן; דער אַלגעמיינער, אומבאַגרענעצטער פאַנאַטיזם, וואָס האָט קיינעם נישט געהאָלפן.

— איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די פּאַסירונג וואָס איז פאָרגעקומען אינעם שטעטל אין דעם טאָג פון שבת־שובה אין 1927:

די יעווסעקציע האָט איינגעלאַדן דעם רעדאַקטאָר פון דעם פּוילישן „פריידענקער", דלוגאַשעווסקי, וועלכער איז געקומען פון וואַרשע, צו געבן אַ לעקציע אין דעם טאָג פון שבת־שובה אויף אַן אַנטי־רעליגיעזער טעמע. די נייעס האָט זיך שנעל צעטראָגן איבערן שטעטל. די אַטמאָספערע איז פון מינוט צו מינוט געוואָרן מער אָנגעשטרענגטער.

אין שול, אין בית־המדרש און אין די שטיבלעך, אומעטום האָט מען גערעדט און גערופן די מתפּללים, אַז זיי זאָלן גיין צום „פייערלעשער"־זאַל, אויף דער לאָדזשער גאַס, מיט דעם רב אין דער שפּיץ און נישט דערלאָזן צו אַזאַ חילול השם.

פון דער אַנדערער זייט, ווידער, האָבן זיך פאַראייניקט די ראַדיקאַלע ריכטונגען קעגן דער געפאַר אויפצורייסן די פאָרלעזונג.

דער טאָג איז געקומען. אין דעם טאָג, ווען דער הייליקער ציטער דרינגט דורך דאָס האַרץ און נשמה פון דעם רעליגיעזן איד, אין דעם טאָג האָט מען זיך דאָ געגרייט צו דער שלאַכט.

אַ שעה צייט פאַר דער דערעפענונג פון דעם זאַל, איז שוין די לאָדזשער גאַס געווען אָנגעפּיקעוועט מיט די שול־אידן. מ׳שטופּט און מ׳שטויסט זיך אין דער ריכטונג פון די טירן. וועגן טאָלעראַנץ איז דאָ נישט געווען קיין פראַגע. פון די בייזע און הויכע געשרייען און געוואַלדן, וואָס טראָגן זיך פון דעם אַריינגאַנג, זיינען באַלד אַנטשטאַנען געשלעגן. פיל האָבן געהויבן הענט. אַנדערע — די פיס. די פּאָליציי טרייבט און יאָגט און אַפילו געשאָסן איבער די קעפּ, און געיאָגט האָט די פּאָליציי נישט בלויז די, וואָס זיינען געקומען אָפּצוברעכן די לעקציע, נאָר גאָר די פאַרטיידיקער.

די לעקציע איז דעם טאָג שוין נישט אָפּגעהאַלטן געוואָרן. דער רב און די שול־אידן זיינען געווען זייער דערהויבן און צופרידן פון זייער זיג.

זיכער האָט אַזאַ לעקציע נישט געדאַרפט פאָרקומען, פונקט אין דעם טאָג, אָבער נישט מיט אַזוינע אויגן האָבן די פאַראַנט־וואָרטלעכע דאָס געזען צו יענער צייט.

נאָך דער שבת־שובה געשעעניש, הויבן זיך ווידער אָן רייבונגען צווישן די לינקע פּאַרטייען: די לינקע פּועלי ציון האַלט, אַז נאָר זי און זי אַליין איז די איינציקע און אמת׳ע פאַר־טרעטערין פון דעם אידישן אַרבעטער, און דאָס רעכט צו רע־פּרעזענטירן דעם אידישן אַרבעטער־קלאַס געהערט צו איר. זיי ברענגען דאָ אַרויס זייער שווערע אַרטילעריע, דעם באָראָכאָוויזם און זיי באַהויפּטן, אַז דאָס איז דער מאַרקסיזם אויף דער אידישער גאַס, און אַז נאָר דער פּראָלעטאַרישער פּאַלעסטיניזם איז דער איינציקער און קאָנסעקווענטער וועג פון לייזן די אידן־פראַגע.

און די יעווסעקציע לייקנט אָפּ די איינשטעלונג און באַהויפּ־טעט, אַז איר פּראָגראַם פאַרמאָגט די רפואה שלימה פאַר אַלע פעלקער, איינשליסנדיק, פאַרשטייט זיך, שוין במילא די אידן־פראַגע אויך. און דערווייל איז אין שטעטל געווען לעבעדיק.

אין יאָר 1927 באַטייליקט זיך די לינקע פּועלי ציון, צום ערשטן מאָל, אין די שטאָט־ראַט וואַלן. צווישן די רעדנער וואָס זיינען געקומען פון לאָדזש אין דער וואַל־קאָמפּאַניע, איז אויך געווען דער בזשעזשינער לערער, אידל פוקס. ער, ווי די אַנדערע, און אפשר איז ער געווען מער איינפלוסרייכער און בייגעשטייערט מיט זיין האַרציקער רעדע צו דעם גרויסן זיג אין דער דערוויי־לונג פון דעם ערשטן אידישן אַרבעטער־ראַטמאַן, מרדכי ביעדאַק.

דער אידישער אַרבעטער־ראַטמאַן (פון די לינקע פּועלי ציון) איז אין זיין אויפפירונג און טעטיקייט אין מאַגיסטראַט גאָרנישט געווען ענלעך צו די אַנדערע אידישע ראַטמענער, וועלכע האָבן נישט פאַרטראָטן דעם אידישן האַרעפּאַשניק.

דער שטאָט־ראַט האָט צום ערשטן מאָל געהערט אַזאַ „שטוי־נענדיקן״ פאַרשלאָג, אַז די אַרבעטסלאָזע און נויטבאַדערפטיקע זאָל מען אויסטיילן הילף, ווי קאַרטאָפל, קוילן און מעל. די געוויינלעכע „שטילקייט״ אין מאַגיסטראַט איז געקומען צו אַן ענדע.

דער שטורמישער דראַנג פון דער צייט און די ברייטע שטיצע פאַר דעם פאַרשלאָג צווישן דער באַפעלקערונג האָט, נאָך אַ צאָל שטורמישע סעסיעס פון שטאָט־ראַט, געצוואונגען די מערהייט נישט בלויז אָנצונעמען מ. ביעדאַק׳ס פאַרשלאָג, נאָר אויך אים דורכצופירן. ס׳איז דעריבער נישט קיין וואונדער וואָס די זעלבע פּאַרטיי האָט אין די שפּעטערע וואַלן דערוויילט נאָך צוויי פאַרטרעטער אין שטאָט־ראַט, די פרויען אסתר ווינטער און האַמער.

דער שטרייק

בזשעזשין איז אין גאַנץ פּוילן געווען באַקאַנט אַלס שניידער־צענטער.

דאָ אַהער פלעגן קומען אַרבעטער פון פיל שטעטלעך. דער פאַרדינסט פון די בזשעזשינער שניידער איז געווען אַ היפּש ביסל ווייניקער ווי, צום ביישפּיל, אין לאָדזש אָדער אין וואַרשע. געאַרבעט האָט דאָ דער שניידער כמעט צוויי מאָל אַזוי פיל שעה׳ן אַ טאָג ווי אין די אַנדערע דערמאָנטע שטעט. די פּראָ־דוקציע פון בזשעזשין איז געווען אויסדריקלעך פאַר עקספּאָרט. און דער עקספּאָרט איז פון זינט נאָך דער מלחמה אויף אַ סך קלענער געוואָרן. די באַפעלקערונג איז אין די יאָרן געווען גרעסער און די שניידער־סעזאָנען קלענער. און דאָס האָט זיך שלעכט אָפּגערופן אויף דעם מצב פון דעם בעל־מלאכה.

די וועקסלען און „קוויטלעך״ פאַר דריי אָדער זעקס מאָנאַטן שפּעטערע דאַטעס, וואָס צו קריגן פאַר זיי גלייך קאַסע־געלט (קעש), האָט מען געדאַרפט פאַרלירן פון 10 ביז 30 פּראָצענט פון זייער ווערט, האָבן נאָך שווערער געמאַכט דאָס לעבן פון די אַרבעטער.

אין די טעג האָבן אַ גרופּע שניידער געשטעלט זיך אין כאַרבינדונג מיט דער „באַקליידונג־צענטראַלע״, וואָס איז געווען אין וואַרשע, און קאָנטראָלירט פונעם „בונד״. נאָך אַן אויסטויש פון אַ צאָל בריוו, איז דער פאָרשטייער פון דער וואַרשעווער צענטראַלע, הערשל הימעלפאַרב, געקומען קיין בזשעזשין. די קאָנפערענץ איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין שטוב פון מלך אַקער־מאַן, וועלכער האָט געהערט צום „בונד״. דער שרייבער פון די שורות האָט אָנטייל־גענומען אין דער קאָנפערענץ. מיר, די איניציאַטאָרן, זיינען געווען אומצופרידן פון דעם באַשלוס פון הערשל הימעלפאַרב, אַז ער וועט דעם טשאַרטער (סטאַטוס) נישט איבערגעבן צו די גרינדער פון דעם פּראָפעסיאָנעלן פאַר־איין — נאָר צו זיין בונדיסטישן חבר מלך אַקערמאַן. אָבער אונטער די אומשטענדן האָבן מיר נישט געהאַט קיין אַנדערן אויסוועג. און מיר האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט צו בויען אַ יוניאָן.

די אומגעהויערע שוועריקייטן, וועלכע מיר האָבן באַגעגנט, זיינען באַשטאַנען דערין, וואָס עס זיינען געווען פיל הונדערטער קלענערע וואַרשטאַטן, אין וועלכע עס זיינען באַשעפטיקט געווען בלויז אייגענע. אָבער די אַלע שוועריקייטן זיינען בייגעקומען געוואָרן. אייגענע קינדער, שוועסטער און ברידער האָבן גע־סטרייקט קעגן זייערע עלטערן. דער סטרייק האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. די שניידער האָבן איצט זייער פאַראיין און האָבן אויך געוואונען אַ 10־שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג. די שניידער פלעגן פריער אַרבעטן אַרום 18 און 20 שעה אַ טאָג.

דער פּראָפעסיאָנאַלער פאַראיין האָט דעריבער געשאַפן באַ־דינגונגען, וועלכע האָבן לייכטער געמאַכט דאָס לעבן פונעם שניידער און אויך באַקוועמער. נאָך דעם ווי איך האָב שוין גע־האַט פאַרלאָזט דאָס שטעטל (אין יולי 1928) האָבן די שניידער, אַביסל שפּעטער, געוואונען דעם 8־שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג.

מענטשן שטייען אין דער ריי פאַר ברויט אין פראָנט פון שרה דן־אשר׳ס בעקעריי אויף דער אַפּטייק־גאַס בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין 1915 אָדער 1916

ערשטער מאַי

דער ערשטער מאַי־טאָג פלעגט דאָ געפייערט ווערן דורך נישט גיין צו דער אַרבעט. דאָס איז שוין באַטראַכט געוואָרן פאַר אַ גרויסער דערגרייכונג. אָבער ווער פון די פּראָגרעסיווע אַרבעטער־פירער האָט געוואָגט צו חלומ׳ען וועגן אַ מאַי־דעמאָנסטראַציע אין בזשעזשין?

אין 1928 איז דאָס מער נישט געווען קיין געוואַגטער חלום. פאַרהאַנדלונגען זיינען געפירט געוואָרן צווישן די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען צו געפינען באָדן פאַר אַ פאַראייניקטער מאַי־דעמאָנסטראַציע, און אַזאַ איינשטימיקער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן. אין דעם טאָג פון דעם ערשטן מאַי, מאַרשירן די פאַרשידענע ריכטונגען מיט זייערע לאָזונגען און פאָנען אַראָפּ צום מאַרק. דאָרט האָט זיך אויסגעפאָרמירט די גרויסע דעמאָנסטראַציע.

ס׳איז נאָך פרי און דער מאַרק איז שוין פול געווען מיט מענטשן. מיט די רויטע פאָנען און טראַנספּעראַנטן אין דער הויך, באַוועגט זיך דער מאַרש אין דער ריכטונג פון דער ראַגאַווער גאַס. געזאַנגען און לאָזונגען אין פּויליש און אין אידיש פאַרהילכן די גאַסן, דורך וועלכע די דעמאָנסטראַציע איז דורכגעגאַנגען. פון דער קלויסטער־גאַס דרייט זיך דער מאַרש אַריין אין דער אַפּטייק־גאַס און בלייבט שטיין ביים מאַגיסטראַט. פון דאָרט קומט אַרויס דער בורמישטש, וואצלאַוו ניעדזשוויעדזש, וועלכער איז געווען אַ פּע־פּע־עסאָוועץ, און שטעלט זיך אין דער שפּיץ פון דער דעמאָנסטראַציע, וואָס האָט זיך פון דאָרט געצויגן אין מאַרק אַריין. די רעדעס און לאָזונגען זיינען זייער וואַרעם אויפגענומען געוואָרן פון פאַרזאַמלטן עולם.

מיר האָט די לינקע פּועלי ציון פּאַרטיי (איך בין דעמאָלט געווען דער פּאַרטיי־סעקרעטאַר) צוגעטיילט דעם כבוד צו זיין דער פאָנען־טרעגער. די פאָן איז געווען אַזוי שווער, און דער ווינט האָט עס געמאַכט נאָך שווערער, אַז כ׳פיל נאָך איצט די וואָג.

דער שטראָם פון לעבן האָט מיר פאַרטראָגן קיין קאַנאַדע. די טויזנטער מיילן צווישן די צוויי פּונקטן, האָבן מיך פון מיין שטעטל נישט אָפּגעריסן.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן מיר אין שטעטל געהאַט טיילווייזע פאַרלוסטן. אָבער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די נאַציס אומגעבראַכט אַלץ וואָס ס׳איז אונז געווען ליב און טייער.

יחיאל ערליך

אַ שפּאַציר איבער אונזער שטעטל

איך באַמי זיך צו מאַכן אין מיין זכרון אַ שפּאַציר איבער אונזער שטעטל בזשעזשין, ווען דאָס שטעטל איז נאָך געווען פול מיט אידיש לעבן. איך הויב־אָן אין מאַרק־פּלאַץ פון נחמן גוטקינד׳ס ע״ה, שניידער־צודאַטן־געשעפט. באַלד נאָך אים איז חיים־דוד קלינגער׳ס גאַלאַנטעריי־געוועלב, און דערנאָך ר׳ אברהם־פּסח׳ס גאַלאַנטעריי־געשעפט, וואו זיין ווייב חנה־גאָלדע איז געווען די גאַנצע סוחר׳טע. דאָס געשעפט איז דערנאָך איבערגעגאַנגען צו ר׳ משה טויערמאַן, ר׳ הירש־איטשעס עלטערער איידעם. ווען ר׳ משה׳לע טויערמאַן איז געוואָרן רב אין אַן אַנדערער שטאָט, האָט דאָס געשעפט איבעגענומען דער צווייטער איידעם פון ר׳ הירש־איטשע, בעריש ראָזענבלום ע״ה. דאַן זע איך פאַר מיר: ר׳ יאָסעלע הערצקע׳ס, איטשע־בער מאַנדעלס פאָטער, קאַשע־מאַכעריי און שפּייז־געשעפט; ר׳ הערשל (שאַכער) בערכהאָלץ שניידער־צודאַטן־געוועלב; ר׳ הערשל לאַכמאַן׳ס גאַלאַנטעריי ר׳ חנינא יאַנאָווער׳ס גאַלאַנטעריי; ר׳ שמואל יחזקאל, שענקערס איידעמ׳ס גאַלאַנטעריי־געשעפט; לייבישל׳ס, יחזקאל שענקערס זון, שפּייז־געוועלב; גאָדעל און הענעך פידלער׳ס אייזן־געשעפט; ר׳ שלמה חסיד׳ס, דעם גרויסן שלמה׳ס, שניט־סחורה־געשעפט.

און ווייטער: ר׳ וואָלף שעפּס לאָמפּן און בלאָ געשיר־געוועלב; ר׳ הירש־איטשע׳ס גאַלאַנטעריי־געוועלב; לייבעלע זשיכ־לינסקי׳ס טאַבאַק־פּאַפּיראָסן און צוקער־געוועלב; איטשע־בער מאַנדעל׳ס קאָלאָניאַל־געוועלב; ר׳ אליהו ראָזנבערג׳ס שניט־סחורה־געשעפט — אלי׳ ציפּע־רחל׳ס, האָט מען אים גערופן.. ער איז געווען דער פאָטער פון מיין פריינט פייוועל ראָזנבערג.

איך גיי ווייטער: חנה׳ס ביר־שענק; ר׳ משה־קלמן הויקער׳ס זון, ראָזנבערג׳ס, פאַרבן און נאַפט־געוועלב; וואָלמאַן־יאַנקע־לעוויטש׳ס „אַפּטעטשני סקלאַד״; ר׳ משה פראָמאַן׳ס פּאַפּיראָסן־געוועלב; ר׳ שימעלע קראָנגראַד׳ס גאַלאַנטעריי; ר׳ הירש־מענדל פינטשעווסקי׳ס שניידער־צודאַטן־געשעפט; ר׳ שואל פאָגעל — אַ בעקער, אהרן פאָגעל׳ס פאָטער; ר׳ וועלוול זשי־דאַק׳ס איידעם — גאַלאַנטעריי; ר׳ דוד קויפמאַן — פּאַפּיר און שרייב־געצייג; הערשל סראָצקער — שניידער־צודאַטן; ר׳ ליי־בעלע הענריקאָווסקי — טיי־הויז; הערשל משה זינדל׳ס שניט־געוועלב. זיין ווייב טילע איז געווען די סוחר׳טע; אהרן־משה יוקל׳ס מעל־געשעפט.

און פון מאַרק־פּלאַץ גייען מיר אַריבער אין דער אַפּטייק־גאַס: ר׳ חיים־יצחק איינבינדער, יעקב־דוד בערג׳ס פאָטער, — פּאַפּיר, ביכער, שרייב־געצייג; בענדעט, פייגע־מאַכעל׳ס מאַן — אַ קצב, האָט די „וואַרשעווער יאַטקע״; ר׳ יענקל פראָמאַן — קאָלאָניאַל־געשעפט; זיסמאַן בעקער — וואַטע־פאַבריק; ר׳ הערש ליבערמאַן — קאָלאָניאַל־געשעפט; ר׳ קלמן ראָזנבערג — פאַרבן; אהרן קלמנ׳ס, ר׳ מענדל ליבערמאַן, און הענעך פרינץ — מאַנופאַקטור־סחורות; ר׳ אברהם־ישעיה גראָסמאַן, דער „גראָ־בער ישעיה״ — קאָלאָניאַל־געשעפט. שפּעטער האָט עזריאל פראָמאַן איבערגענומען דאָס קאָלאָניאַל־געשעפט; ר׳ יחזקאל קאַלוויזנער — קאָלאָניאַל־געשעפט; ר׳ דוד האניבער — שניט־סחורה; אַ געוועלב פון דער „שוואַרצער חנה־בילה״; הערשל לעדערמאַנ׳ס איידעם — קאָלאָניאַל־געשעפט; יענקל פראָמאַן, אין הויז פון מלכה־חנה ערליך — אַ קאָלאָניאַל־געשעפט; מלכה־חנה ערליך — אַ סאָדע־וואַסער־פאַבריק; מענדל ליבערמאַן — קאָלאָניאַל־געשעפט.

פון דער אַפּטייק־גאַס גייען מיר ווייטער:

ר׳ מענדל האניווער — אַ שניט־געוועלב; עטיע די הערינג־פאַרקויפערין, פּעסע נאַר׳ס מוטער, דעם הויכן אברהמ׳ס ווייב; אַביסל ווייטער האָט שרה׳לע די באָרשטש־הענדלערין געהאַט איר געשעפט. ביי איר האָט מען געקענט באַקומען אָנגעשטעלטן קלייען־באָרשטש, בוראַקעס־באָרשטש, ווי אויך זויערע געפּרוי־רענע אוגערקעס. אין זעלבן הויז האָט אויך געוואוינט לאָזער מלמד:

און ווייטער: ר׳ עמנואל טשאַמאַק — קאָלאָניאַל־געוועלבל; ר׳ דוד יאַקובאָוויטש — האָט געמאַכט „כלעבני קוואַס״, ער פלעגט דאָס מאַכן אין קאָזע־געסל, און פירן די סחורה צו די פויערים, וואָס האָבן זיך מחיה געווען מיט דעם קוואַס; אַביסל ווייטער — ר׳ אלעזר אפעליאַנ׳ס קאָלאָניאַל־געוועלב, דער „גראָ־בער לאָזער״ האָט מער אים גערופן.

אַזוי שטייט פאַר מיינע אויגן אונזער שטעטל מיט זיינע אַמאָליקע אידן און זייערע פּרנסות.

די לאָדזשער גאַס.
אין הויז רעכטס איז געווען
דער נאָדל־אַרבעטער פאַראיין
און דער אַרבעטער־ראַט

יצחק יאַנאַסאָוויטש *)

מיין טויער צו דער גרויסער וועלט

אַ געבוירענער אין דעם קליינעם שטעטל יעזעוו, האָב איך מיינע ערשטע טריט צו גאָטס גרויסער און ברייטער וועלט געשטעלט דורך בזשעזשין. איך געדענק נישט גענוי ווען איך בין צום ערשטן מאָל געווען אין דער דאָזיקער שטאָט, אָבער אַז דאָס פאָרן קיין בזשעזשין איז געווען מיין ערשטע חול־המועד נסיעה אין לעבן — אין דעם בין איך זיכער. איך האָב דעמאָלט געדאַרפט אַלט זיין אַ יאָר אַכט, אָדער ניין און איך געדענק זייער גוט, אַז די דאָזיקע נסיעה איז געווען אַ מין פרעמיע פאַר דער התמדה, וואָס איך האָב אַרויסגעוויזן אַ גאַנצן ווינטער ביים לערנען די מסכתא נדרים מיטן ר״ן ביים יעזעווער אַלטן רב, ר׳ מנחם מענדל הכהן סעגאַל זצ״ל. ער, דער אַלטער רב אונזערער, האָט מיך דאָס דעמאָלט מיטגענומען אויף אַ טאָג קיין בזשעזשין, צוזאַמען מיט זיין אייניקל ישכר, וואָס איז געווען מיין „פאָר״ צום לערנען ביי אים, אין די לאַנגע ווינטערדיקע אויפדערנאַכטן אין זיין נישט זייער וואַרעמער און אויך נישט זייער היימלעכער בית־דין־שטוב.

פון יעזעוו ביז בזשעזשין האָט זיך געצויגן אַ שאָסיי־וועג, וואָס מיט אַ לייטישן בעל־עגלה האָט מען אים געמאַכט אין משך פון צוויי און אַ האַלב שעה. יעזעוו האָט נישט פאַרמאָגט קיין אייגענעם טייך און קיין אייגענעם שפּיטאָל. אַז אַ ייד איז, רחמנא לצלן, קראַנק געוואָרן אין יעזעוו און דאָס תהילים־זאָגן און דער אָרטיקער פעלדשער האָבן נישט געהאָלפן, פלעגט מען אים פירן צום בזשעזשינער דאָקטאָר. אַז דער שלום־בית אין אַ יידישער משפחה איז צעשטערט געוואָרן און מען האָט שוין געמוזט שרייבן די צוועלף שורות, פלעגט מען פאָרן צום בזשעזשינער רב. האָט גאָט געהאָלפן און אַ איד האָט חתונה געמאַכט אַ זון, אָדער אַ טאָכטער, פלעגט ער פון בזשעזשין ברענגען סיי די קלעזמערישע קאַפּעליע און סיי דעם בדחן. האָט מען פאַרקויפט, אָדער געקויפט אַ נחלה, איז מען געפאָרן זי איבערשרייבן צום „רעיענט״ קיין בזשעזשין. ביי אַ לאָדעניש אין געריכט האָט מען געדאַרפט אָנקומען צום בזשעזשינער „סאָנד״. אַרויסנעמען אַ פּאַספּאָרט, אַ דערלויבעניש אויף אַן אַמאַטאָרישער טעאַטער־פאָרשטעלונג, מאַכן אַ גרעסערע קניה, פאַרריכטן אַ ניי־מאַשין — דער וועג האָט כסדר געפירט קיין בזשעזשין, דער פּאָוויאַט־שטאָט, וואָס צו איר האָט אויך אַדמיניסטראַטיוו און פּאָליצייאיש געהערט אונזער שטעטל.

בזשעזשין און יעזעוו זיינען, ווי מען זאָגט אין פאָלקס־לשון, געווען אַ מין שטוב מיט אַן אַלקער. אַ אידיש קינד איז געוואַקסן אויף דער יעזעווער ערד מיט צעשפּילטע פאַנטאַזיעס וועגן דעם כרך בזשעזשין, וואו עס איז דאָ אַזאַ מין זאַך וואָס הייסט עלעקטריע. בזשעזשינער אידן ווידער, זיינען געקומען אויף די יעזעווער יאַרידן, האָבן געקויפט ביי די יעזעווער גאַרבערס דאָמבגעגאַרבעטע אָקסן־פעל און פאַרקויפט כל המיני סחורות, וואָס האָבן געשימערט מיט גרויסשטאָטישן גלאַנץ און אויסטערליש־קייט. חול המועד פלעגן יעזעווער חתנים פאָרן צו זייערע בזשעזשינער כלות און די בזשעזשינער כלות פלעגן פאַרבעטן ווערן דורך די יעזעווער מחתנתטעס. די שפּאַצירן פון די דאָזיקע כלות אויף דער בזשעזשינער גאַס זיינען געווען די מאָדע־רעוויס פאַרן שטעטל און פון זיי האָט מען זיך דערוואוסט, ווי עס האַלט אין דעם עולם ההלבשה אויף דער גרויסער וועלט. בכלל פלעגן אַלע נייעסן ביי אונז קומען דורך בזשעזשין, און מיר זיינען מיט דער דאָזיקער שטאָט געווען געקניפּט און געבונדן דורך טויזנטער משפחה׳שע, עקאָנאָמישע, שטייגערישע און קולטורעלע פעדעם, פון וועלכע עס האָט זיך אויסגעוועבט דאָס בשותפות׳דיקע אידישע לעבן אויף דער פוילישער ערד.

יעזעוו האָט זיך געפונען אַן ערך 15 קילאָמעטער פון בזשעזשין און אַן ערך 25 קילאָמעטער פון ראַווע־מאַזאָוועצק. דאָך זיינען מיר פון ראַווע געווען ווייט און מיט דער דאָזיקער שטאָט זעלטן געהאַט אַ וועלכע עס איז מגע ומשא. געווען צוויי שאָסייגאַסן אין שטעטל: אַ ראַווער גאַס און אַ בזשעזשינער גאַס. מיט דער ראַווער גאַס פלעגט מען גיין צום בית־עולם און ס׳וואָלט אויסגעקוקט ווילד ווען עמעצער פון דעם יונגוואַרג זאָל זיך אַוועקלאָזן שפּאַצירן אויף דער דאָזיקער גאַס. דער שפּאַצירגאַנג פון שטעטל איז געווען אויף דער גאַס וואָס האָט געפירט קיין בזשעזשין. בעלי־בתישע אידן פלעגן גיין ביז צו דער ערשטער בריק און זיך אומקערן צוריק. יונגוואַרג פלעגט גיין שפּאַצירן ביז דער צווייטער בריק נעבן דער ווינטמיל. די בעלי־חלומות פון מיין שניט פלעגן שוין ניט מקפיד זיין אויף דעם תחום שבת און פלעגן אַוועקבלאָנדזשען אַזש העט ביז צום שטאָטישן „אָגראָדניק״. דערמיט זיינען זיי נענטער געקומען צו בזשעזשין, וואָס איז אַליין געווען אַ שטיק פון דער גרויסער וועלט און נאָך מער — דאָס טויער צו דער דאָזיקער וועלט מיט וועלכער מען האָט פאַרבונדן די אויסגע׳חלומ׳טע צוקונפט.

בזשעזשין האָט זיך געפונען אויף דער פעטער, שוואַרצער ערד פון מאַזאָוויע, אַרומגערינגלט מיט שטרויענע דערפלעך, מיט וועלדער און פעלדער, מיט היגלען און טייכן. די פויערים אין די דערפער אַרום בזשעזשין האָבן נאָך געלעבט דאָס לעבן פון אַלט־שלאַכטישן פוילן. מען האָט נאָך דאָרט געשפּאָלטן אַ שוועב׳עלע אין צווייען; מען האָט נאָך געטראָגן אייגן־געוועבטע וואָלענע מלבושים, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער

*) יצחק יאַנאַסאָוויטש איז אַ באַוואוסטער אידישער שריפטשטעלער און פּאָעט, וואָס איז לעצטנס אַ תושב אין אַרגענטינע. זיין „אַ שטוב אין שטעטל״ באַזינגט און באַוויינט דאָס שטעטל יעזעו לעבן בזשעזשין. זיין בוך „מיט סאָוועטיש־אידישע שרייבערס״ האָט זיך קונה־שם געווען אין דער גאָרער אידישער וועלט.

לויוויטשער פולקאָליריקייט; מען האָט גע׳מסחר׳ט מיט אידן און זיך געהאַלטן מיט זיי כל׳ערליי עצות און די עיקר זאָרג זייערע איז געווען: נישט צו בלייבן ווינטער אָן זאַלץ און פרי־פרילינגן אָן זריעה. די אידן אין די שטעטלעך אַרום בזשעזשין האָבן נאָך איינגעהאַלטן דעם אַלטן שטייגער, האָבן אַליין געבאַקן זייער ברויט און אין דער אָרעמסטער שטוב האָט מען באַלד נאָך סוכות אָנגעשיט אַ פולן קעלער מיט קאַרטאָפל און אָנגעגרייט אַ פולע קאַמער מיט האָלץ. סיי דאָס דאָרף, סיי דאָס שטעטל האָבן זיך געהאַלטן ווייט פון די גרויסע שטעט און אין פרנסה־ענינים זיך געמיט זיי אויסצומיידן. בזשעזשין איז אָבער אין דעם פרט געווען אָן אויסנאַם. בזשעזשין איז שוין אַליין געווען אַ מין גרויסע שטאָט און איז אין איר חיונה געווען אויסגעשטעלט אויף מרחקים. בזשעזשין האָט מיט איר געניי אָנגעשפּאַרט ביז סיביר און אַפילו נאָך ווייטער — ביז כינע.

מיר איז נישט באַקאַנט וואָס פאַר אַ מין שטאָט בזשעזשין איז געווען איידער לאָדזש איז נתעלה געוואָרן צו דעם „קליין־אַמעריקע" פון פוילן. אין מיין צייט איז דאָס געווען אַ שטאָט וואָס האָט פאַרמאָגט אי גרויסשטאָטישן אימפּעט, אי קליינשטעטל־דיקע געמיטלעכקייט. דער אימפּעט האָט זיך גענומען פון דעם אַרבעטס־ריטם, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט דאָס בזשעזשינער לעבן. געווען, נאַטירלעך, אין בזעזשין קרעמער, סוחרים און כלי־קודש. אָבער דער רוב מנין ורוב בנין פון בזשעזשינער אידנטום, איז געווען דער נאָדל־פּראָלעטאַריאַט, וואָס האָט פאַר־פולט אַלע גאַסן און געסלעך. דאָס געזאַנג פון די ניי־מאַשינען האָט זיך געטראָגן פון אַלע פענצטער און האָט פול געמאַכט אַלע הויפן. דער ריטם פון דער אַרבעט איז געווען אַ מאָדערנער און האָט געשמעקט מיט „שוויץ־שאַפּ", כאָטש אָן די אַלע אינ־דוסטריעלע צוגרייטונגען פון דער שאַפּ־געווערקשאַפט. דאָס וואָס בזשעזשינער אידישע בעלי־מלאכות האָבן נישט געאַרבעט פאַרן היימישן געברויך, נאָר פאַר עקספּאָרט, און אויך דאָס וואָס זיי האָבן געמוזט אָנקומען צו דער פאַרמיטלונג פון די „מאַגאַזינערן", האָט פון זיי געמאַכט גרויסשטאָטישע אַרבעטער פון דער אינ־דוסטריעלער תקופה. אין דעם פרט איז בשזעזשין געווען דאָס קינד פון דער אַנדערער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט, וואָס האָט אַריינגעבראַכט קיין פוילן דעם ראַש פון אויפשטייגנדיקן קאַפּיטאַליזם מיט אַלע זיינע אַנטוויקלונגען אין סאָציאַלן לעבן.

פון דער אַנדערער זייט האָט אָבער דער בזשעזשינער איד זיך פאַרט אויסגעצייכנט מיט זיין פאַרוואָרצלטקייט אינעם אַלטן לעבנס־נוסח און האָט זיך פסיכיש נישט געלאָזט פּראָלעטאַריזירן. אַפילו אין די יאָרן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, ווען די שטאָט האָט שוין פאַרמאָגט אַ היפּשע באַוואוסטזיניקע און קעמפערישע יוגנט און אויך גוט־אָרגאַניזירטע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, האָט זיך נאָך אַלץ איינגעהיט אַ באַשטימטע פּאַטריאַרכאַלישקייט אינעם לעבנס־שטייגער און דאָס האָט געלייגט אַ געוויסן חותם אויף די קאַמפן צווישן דעם לוין־אַרבעטער און דעם מייסטער און צווישן דעם מייסטער און דעם מאַגאַזינער.

מען האָט אין בזשעזשין, וואָס אָן אמת, געפירט די זעלביקע סאָציאַלע קאַמפן וואָס אין לאָדזש און שטרייקן זיינען דאָרט געווען נישט קיין זעלטנקייט, אָבער די אַלע קאַמפן האָבן נישט פאַרמאָגט די שאַרפע ביטערקייט וואָס אין די גרויסע שטעט און זיי האָבן כמעט קיינמאָל נישט דערפירט צו די דראַסטישע שנאה־אויס־

מאַשאַ פאָגל־זשיכלינסקי, געווען איינע צווישן די ערשטע צו דערעפענען אַ ביבליאָטעק אין בזשעזשין.

ברוכן וואָס ערגעץ־אַנדערש. אין בזשעזשין זיינען סיי דער קאַפּיטאַליזם, סיי דער מייסטער, סיי דער אַרבעטער געווען „טאַטנס־קינדער" און אויב איך זאָל אַפילו נישט וועלן מגזם זיין די אידילישקייט אין זייערע באַציאונגען, איז אָבער אין פאַר־גלייך מיט אַנדערע שטעט אַזאַ אידילישקייט פאָרט געווען. לכל הפחות איז די קלאַסן־צעטיילטקייט נישט געווען אַזוי גרויס און טיף ווי אין אַנדערע מקומות מיט אַזעלכע סאָציאַלע פונאַנדער־גלידערונגען ווי אין בזשעזשין.

געמאָסטן מיט אונזערע היינטיקע אַמעריקאַנער מאַסשטאַבן איז בזשעזשין געווען אַ קליין־שטעטל אויפן ראַנד פון טעכנישער פּרימיטיווקייט. לויט אונזערע אַמאָליקע השגות איז דאָס אָבער געווען אַ שטאָט מיט אַלע תגים. אמת, די אָרטיקע עלעקטרי־סטאַציע האָט געליפערט ליכט־שטראָם בלויז עטלעכע שעה׳ן אין מעת־לעת און דער שיין אין די פאַר־מבול׳דיקע עדיסאָן־לעמפּלעך איז געווען אַ געלבלעך־בלייכער און האָט געשטאָכן די אויגן מיט זיינע בלענדיקע ציטער־נאָדלען. אמת אויך, אַז די ניי־מאַשינען האָט מען באַוועגט מיט די פיס און כ׳בין מסופק צי אין גאַנץ בזשעזשין האָט זיך שוין געפונען איין ניי־מאַשין, וואָס זאָל געטריבן ווערן דורך אַן עלעקטרישן מאָטאָר. נישט געקוקט דערויף אָבער איז די שטאָט, פאַר אונז די איינוואוינער פון די קלענערע שטעטלעך, געווען אַן אמת׳ער כרך און אַז מיין שטעטלדיקער גמרא־מלמד פלעגט מיר וועלן פאַרטייטשן דעם מאמר ישיבת כרכים קשה, פלעגט ער ברענגען אַ ביישפּיל פון בזשעזשין, פון אירע דריי שטאָקיקע הייזער און אירע ברו־קירטע גאַסן אויף וועלכע מען האָט, לויט זיין מיינונג, זיך „אויסגעדרייט די פיס" גייענדיק.

איצט, נאָך מיינע וואַנדערונגען איבער די שטעט פון דער וועלט אויף דריי קאָנטינענטן, וואָלט איך אַוודאי געדאַרפט שמייכלען פון מיין גמרא־מלמד׳ס אורבאַניסטישן באַגריף, ווי אויך פון אונזערע אַלע דעמאָלטיקע פאָרשטעלונגען. דער שמייכל ווערט מיר אָבער פאַרקילט אויף די ליפּן אין אַ גרימאַסע פון

אַ קלאַס אידישע קינדער
אין אַ רעגירונגס־שולע
אין בזשעזשין.
אין דערמיט איז די
לערערין ערליך

צער ווען איך דערמאָן זיך, אַז אַלע גרויסע שטעט אויף דעם כדור הארץ האָבן מיר קיינמאָל נישט פאַרשאַפט די דאָזיקע עמאָציעס, וואָס מיין יוגנט־לעבן האָט מיר פאַרשאַפט אין דער שטאָט בזשעזשין, די שטאָט וועלכע איז געווען די ערשטע טרעפּ צו מיין קלעטער אָדער נידערונג אויף דעם לייטער פון לעבן.

איך קען וועגן בזשעזשין נישט שרייבן ווי עס שרייבט אַ תושב, איך קען אָבער אויך נישט זאָגן דאָס וואָרט „בזשעזשין" ווי אַ פרעמדער, ווייל נישט קיין פרעמדער בין איך געווען אין דער דאָזיקער שטאָט. איך האָב דאָרט געהאַט קרובים און גוטע פריינט און איך האָב דאָרט איבערגעלאָזט אַ שטיק פון מיין יוגנטלעך צעפלאַטערט האַרץ. אין די דאָרטיקע גאַסן און געסלעך האָט דאָס לעבן געשריבן קאַפּיטלעך פון מיין יוגנט־פרייד און יוגנט־צער מיט דער שריפט פון גרינע אילוזיעס און ראָזע דער־וואַרטונגען. וואָרום כאָטש מיינע ערשטע טריט אויף גאָטס־ערד זיינען נישט געשטעלט געוואָרן אין בזשעזשין, איז אָבער בזשע־זשין געווען די שטאָט וואו איך האָב געמאַכט מיינע ערשטע טריט צו יענע נאָענטן און ווייטן, אויף וועלכע עס האָט זיך פאָרמירט און ס'איז רייף געוואָרן מיין דערוואַקסן לעבן.

מערקווירדיק איז, וואָס בעת איך דערמאָן זיך בזשעזשין, טראַכט איך תמיד וועגן דעם אַז די דאָזיקע גוט־אידישע אַרבע־טער־שטאָט איז ביז צו דער לעצטער רגע פון איר אונטערגאַנג נישט געשעדיקט געוואָרן דורך דער אָנגרייפנדיקער אַסימילאַציע אין פוילן. נאַטירלעך האָט מען אין בזשעזשין אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה שוין געטראָפן אַ סך יונגעלייט און מיידלעך וואָס האָבן געלערנט אין פוילישע גימ־נאַזיעס און גערעדט דאָס ליטעראַרישע פוילישע לשון. אָבער אין כלל גענומען איז בזשעזשין נאָך אַלץ געווען אַ נאַטירלעכע אידישע פעסטונג און סיי די שפּראַך און סיי דאָס לעבן זיינען געווען און געבליבן פונדאַמענטאַל אידיש. ווי אַזוי דאָס דאָזיקע שניידערישע אינדוסטריע־שטעטל האָט זיך באַשיצט קעגן די אַסימילאַציע־ווינטן, וואָס האָבן גאַנץ שטאַרק געבושעוועט אין די דרייסיקער יאָרן, איז מיר עד היום אַ חידוש. אַפּנים, אַז דער זכות פון דער פאָלקסטימלעכקייט און טראַדיציאָנעלער פאַטריאַרכאַלישקייט פון דעם לעבנס־שטייגער איז איר בייגע־שטאַנען און געגעבן כוחות איינצוהאַלטן איר אייגן דורות'דיק אידיש פּנים.

בזשעזשין איז נאָר געווען איינס פון די הונדערטער שטעט און שטעטלעך וואָס דער צורר האָט פאַרטיליקט פון אונטער גאָטס הימלען. אָבער כאָטש אַזוי איז עס געווען אַ שטאָט מיט אַן אייגענע פאַרב און מיט אַן אייגענעם ריח. שרייבנדיק די דאָזיקע שורות בלייבט מיר נאָר די טרויעריקע סאַטיספאַקציע, וואָס אַ טייל פון דער דאָזיקער אייגנאַרטיקייט וועט ווערן פאַר־זיגלט אויף די דפים פונעם יזכור־בוך, וואָס אירע געטרייע זין און טעכטער גיבן אַרויס מיט אַזוי פיל מי און ליבשאַפט. זאָל אין דעם דאָזיקן ים פון ליבשאַפט און בענקעניש נישט פעלן אויך מיין טרער און זאָל אין דעם כאָר פון צעווייטיקטן קדיש געהערט ווערן מיין אויפריכטיקער קדיש פאַר יענער וועלט, וואָס איז אַזוי שיין געווען און איז אַזוי אייביק לייכטנדיק שוין מער נישטאָ.

וועלוול ראָזענבלום

צוויי קרבנות

(דערינערונגען פון ערשטן וועלט־קריג)

אין אונזער ספר בזשעזשין וויל איך אָפּ־פרישן דעם אָנדענק פון צוויי קרבנות פון אונזער שטעטל. זיי זיינען געווען פון צוויי פאַרשיידענע וועלטן, צוויי גאַנץ באַזונ־דערע טיפּן. זיי האָבן געלעבט אַנדערש און געשטאָרבן אַנדערש. אָבער ביידע פאַרדינען זיי, אַז מען זאָל זיי דערמאָנען און אָפּגעבן כבוד.

מיינע דעראינערונגען וועגן די דאָזיקע צוויי קרבנות זיינען אגב פאַרבונדן מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס שרעקלעכסטע אומגליק, וואָס אונזער שטעטל האָט אין יענע שווערע יאָרן איבערגעלעבט, איז געווען די הריגה פון צען אידן, וואָס די קאָזאַקן האָבן דורכ־געפירט. זיי האָבן אַרויסגענומען צען אומשולדיקע אידן פון זייערע היימען, אַוועקגעפירט ערגעץ אויף אַ פעלד און זיי דערשאָסן אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרוועגן. צווישן די קרבנות האָבן זיך געפונען: אברהם פייע מיט זיין פאָטער, ביידע פון גלאָוונע, און נאָך אַ פאָטער מיט אַ זון, און אַנדערע קדושים, וואָס צום מיין גרעסטן באַדויערן געדענק איך נישט זייערע נעמען.

דאָס שטעטל האָט אַ לאַנגע צייט געטרויערט נאָך די אומ־שולדיקע קרבנות. יעדעס יאָר פלעגט מען גיין אויפן בית־עולם, אָפּריכטן דעם יאָרצייט און זאָגן קדיש ביים ברודער־קבר פון די קדושים.

נאָך אַ קרבן האָבן די קאָזאַקן אומגעבראַכט, אָבער ניט מיטאַמאָל. זיי זיינען אים באַפאַלן און מערדערלעך צעשלאָגן, און אַ קורצע צייט שפּעטער איז ער פון די קלעפּ אויסגעגאַנגען. דער קרבן איז געווען הערשל ליטוואַק, דער גמרא־מלמד, „טעמעס מאַן". הערשל ליטוואַק איז געווען איינער פון די ערלעכסטע, אָפּגעהיטענע, אָרענטלעכע אידן אין שטעטל. אַ ריינע, הייליקע נשמה, וואָס האָט אַ לעבן־לאַנג, מיט דער העכסטער איבערגעגעבנקייט, געדינט דעם בורא עולם און גע־לערנט זיין הייליקע תורה.

אַזוי ווי זיי זיינען געווען אונזערע שכנים, האָב איך זיי גוט געקענט. טעמע האָט געהאַט אַ שטיקל שפּייז־קראָם אין יוסף גראָסמאַנ'ס הויז, אויף דער נייער שטאָט, און האָט קיינמאָל אָדער זעלטן געפונען צייט דערמיט זיך אָפּצוגעבן. ווייל זי, טעמע, איז אין איר גרויסער אָרעמקייט געווען די גרעסטע צדיקות'טע אין שטעטל. זי איז שטענדיק געווען פאַרנומען מיט העלפן די נויטליידנדיקע, די קראַנקע, שוואַכע יתומים, אלמנות. האָט מען געדאַרפט חתונה מאַכן אַן אָרעמע כלה — איז מען געקומען צו טעמען; אַכטונג געבן אויף אָרעמע, קראַנקע קימפּעטאָרינס — אויך צו טעמע'ן; האָט ערגעץ אויסגעפעלט אויף שבת, אָדער אויף יום־טוב, האָט טעמע גענומען מיין מאַמען צו־הילף, און מען האָט פאַרזאָרגט דעם נצרך. מיין מאַמע איז שטענדיק געווען טעמע'ס ערשטע אַרויסהעלפערין. ס'איז בלויז גענוג געווען איין רוף פון טעמע'ן, און מיין מאַמע האָט איבערגעלאָזט האַק און פּאַק, און אַרויסגעלאָזט זיך מיט איר איבער די הייזער, צו קלייבן נדבות, צו פאַרזאָרגן עמעצן אויף שבת אָדער יום־טוב. האָט מען געדאַרפט באַשיינען די חתונה פון אַן עלנדער, אָרעמער יתומה, איז טעמע געקומען אויסגעצירט מיט איר טשיפּיקל, פון וועלכן עס האָבן געפינקלט פּערל, קאָרעלן און פאַרשיידענע פּאַטשערקעס, און זי האָט זיך געפרייט, ווי אויף דער חתונה פון אַן אייגענער טאָכטער. פאַרקערט ווידער, איז חס ושלום גע־שטאָרבן אַן אָרעמע פרוי, איז טעמע געקומען, מיט איר חברה־קדישא־אידענעס, און געטאָן דער פאַרשטאָרבענער איר רעכט. ווי נאָר עס האָט חלילה פּאַסירט אַן אומגליק אין אַ אידישער משפּחה, איז מען געלאָפן צו טעמע'ן נאָך הילף, און טעמע האָט זיך קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט. אַפילו ווען עס איז נויטיק געווען צו פאַרזעצן איר גאָלדענע קייט מיט די אויערינגלעך, האָט עס איר נישט אָפּגעהאַלטן צו העלפן מיט אַ ברייט האַרץ.

טעמע האָט אויך געהאָלפן באַפרייען אידישע יונגעלייט פון פּריזיוו. ווי אַזוי די אידענע, וואָס איז נישט געגאַנגען אָנגעטאָן לויט דער לעצטער מאָדע, האָט געקענט קומען צו נאַטשאַלסטוואָ, צו דר. סטאָדאָלקעוויטש'ן און ווערן אויפגענומען און אויסבעטן די באַפרייאונג פון אַ סך יונגעלייט, איז געווען אַ רעטעניש — און אויב מען וויל, איז עס קיין רעטעניש נישט געווען. צו טעמע'ן האָט מען געטראָגן אַלע ווייגעשרייען, אַלע סודות; אַלעמען האָט זי אויפגענומען, אַלעמען האָט זי געזוכט צו העלפן, ווייל זי איז געווען אַלעמענס מאַמע.

אָבער איר אייגן הויז, איר אייגענע משפּחה, איר אייגן שפּייז־קרעמל, האָט זי פאַרנאַכלעסיקט, בכדי צו העלפן אַנדערע. און טאָמער האָט זיך שוין אַמאָל באַוויזן אַ קונה אין קרעמל, האָט ר' הערשל געמוזט איבעררייסן זיין לערנען מיט די בחורים, און אַריינגיין אין קרעמל. אָבער ער איז דאָרט געשטאַנען ווי אַ פאַרלוירענער, ער האָט ניט געוואוסט וואָס עס טוט זיך אין גראָשנדיקן קלייטל. פלעגט ער שטיין אַן אומבאַהאָלפענער, און ווי אַ קינד, וואָס זוכט זיין מאַמען, פלעגט ער אַרויסקרעכצן: „אַיי, טעמע, טעמע, וואו ביזטו?..."

ווייל ר' הערשל איז געווען אַריינגעטאָן אין אַן אַנדערער וועלט, אין אַ וועלט אין וועלכער מען דאַרף דינען דעם בורא עולם מיט דער גאַנצער איבערגעגעבנקייט, מיט האַרץ און נשמה.

די משפחה פון ר׳ הערשל ליטוואַק און זיין פרוי טעמע

עס זיצן אין דער ערשטער ריי פון רעכטס צו לינקס: יעקב־יצחק, טעמע (באַקאַנט אַלס די מאַמע פון שטאָט, סימע מיט איר קינד ישראליק אויפן שויס, צביה און שרה־חנה :—: עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: צינע־רחל, יוסף־הענעך און הערש־חיים.

מיך האָט ער געהאַלטן אין איין וועקן און רופן צו זיין פרום. „וועלוול, וועלוול״, — פלעגט ער מיך מיט זיין ליטווישׁ־אידישן לשון מונטערן און זיך ממש בעטן, אַז איך זאָל דאַוונען יעדן טאָג, זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים, — „אויב דו קענסט נישט זאָגן אַ גאַנצן יום, איז כאָטש אַ קאַפּיטל״ — פלעגט ער זיך בעטן ביי מיר. די סאַמע גוטסקייט, די סאַמע ליבשאַפט, האָט אַרויסגעשיינט פון זיינע טיפע קלוגע אויגן.

„מען דאַרף זיך גרייטן, וועלוול״, — פלעגט ער מיך שטענ־דיק דערמאָנען. אַ גאַנץ לעבן האָט ער זיך געהאַלטן אין איין גרייטן און טאָן מצוות מיט מעשׂים טובים, ביז אין אַן אָנגע־כמורעטן, אויסגעוויינטן פאַרמיטאָג, ווען אַ גאַנץ שטעטל האָט זיך אויסבאַהאַלטן פון די קאָזאַקן, וועלכע האָבן פּאָגראָמעוועט, גע׳הרג׳עט, האָבן זיי אים, הערשל׳ען, געכאַפּט און מערדערלעך געשלאָגן. לאַנג נאָך די טויט־קלעפּ האָט ער נישט געקאָנט אויסהאַלטן, און זיין הייליקע, ריינע נשמה איז אויסגעגאַנגען.

מען האָט געדאַרפט דעם מת ברענגען צו קבורה. אַ צוויי־פּאַכיקע מורא האָט אַלעמען באַהערשט. דאָס שטעטל איז באָמ־באַרדירט געוואָרן דורך די דייטשן פון אַלע זייטן. מען האָט מורא געהאַט דעם קאָפּ אויפצוהויבן פון דער באַהעלטעניש, און נאָך מער געציטערט און געשראָקן האָט מען זיך פאַר די קאָזאַקן. בעת דאָס שטעטל איז נישט געווען אין קיינעמס הענט, אויס־געליידיקט סיי פון דייטשן און סיי פון רוסן, האָט מיין טאַטע און דער הויכער מענע, ע״ה, — זיי זיינען ביידע געווען די גבאים פון דער חברה־חיטים און מיטגלידער פון דער חברה־קדישא, — זיי און נאָך אַנדערע שכנים, האָבן זיך גענומען גרייטן צו דער לויה. אָבער קיין עגלה, וואו אַריינצולייגן דעם מת און אים פירן צו קבורה, האָט מען ניט געקאָנט קריגן. עס איז קוים געלונגען צו קריגן אַ פּויעריש וועגעלע מיט אַ פערדל, מען האָט אַריינ־געלייגט דעם מת און אים באַדעקט מיט שטרוי און אין גרויס געאייל און מיט גרויס פּחד האָט מען דערגרייכט דעם בית־עולם. מען האָט שנעל אויסגעגראָבן דעם קבר, און ר׳ הערשל ליטוואַק איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה, אין אַ רואיקן, זיכערן פּלאַץ, אָן שום מורא פאַר די קאָזאַקן, אָדער אַנדערע אידן־מערדער.

יוסף הענעך, זיין זון, האָט אַ וויינענדיקער אָפּגעזאָגט קדיש. אָבער נאָך איידער מען האָט באַוויזן צוריקצוגיין פון דער לויה, האָט דאָס מלחמה־פייער זיך ווידער אָנגעצונדן, קוילן זיינען געפלויגן איבער די קעפּ. מיין טאַטע, דער הויכער מענע, טעמע מיט די קינדער און די פּאָר שכנים, זיינען קוים מיט נסים אַהיימגעקומען לעבעדיקערהייט און האָבן אויפסניי זיך געדאַרפט אויסבאַהאַלטן פון אַלע געפאַרן.

אַ גאַנץ לעבן האָט ר׳ הערשל ליטוואַק זיך געגרייט. ער איז געווען זייער פרום, זייער אָפּגעהיטן, אַ צדיק ואיש תמים. זיינען געקומען רוצחים און אומגעבראַכט דעם הייליקן אידן, און צו־זאַמען מיט די אַנדערע צען קדושים איז אויך אומגעקומען דער עלפטער אויף קידוש השם — ר׳ הערשל ליטוואַק ע״ה.

**
*

די מלחמה אין אונזער געגנט האָט זיך איינגעשטילט און זיך אַריבערגעטראָגן אויף אַנדערע פראָנטן, וואָס אַמאָל אַלץ ווייטער און טיפער אין רוסלאַנד. דורך דער צייט האָבן די דייטשן איבערגענומען די מאַכט און רעגירט מיט אַ שטרענגער האַנט. זיי האָבן אַלץ רעקוויזירט, צוגענומען און אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד, און פאַר דער באַפעלקערונג אין פּוילן איז ווייניק־וואָס געבליבן, צו קאָנען מאַכן אַ לעבן. האָט מען זיך געמאַטערט און געטאָן אַלץ מעגלעכעס, בכדי צו קאָנען עקזיס־טירן. די דעמאָלטיקע דייטשן האָבן אָבער אויך געגעבן דער באַפעלקערונג געוויסע פרייהייטן. עס איז דערלויבט געוואָרן צו אָרגאַניזירן פאַרשיידענע פאַראיינען.

די יונגוואַרג האָט עס אויסגענוצט און געגרינדעט אַ ציוניס־טישן פאַראיין „התחיה״, אַ פאָלקיסטן־פאַראיין, אַ בונדיסטישן און פאַרשיידענע אַנדערע. אַרום די פאַראיינען האָבן זיך געשאַפן ביבליאָטעקן. מען האָט געבראַכט לעקטאָרס פון לאָדזש, אָדער וואַרשע. מען האָט איינגעאָרדנט פאַרווייַלונגס־אָוונטן, פאָרלע־זונגען, געגרינדעט דראַמאַטישע סעקציעס. איך אַליין האָב זיך אָנגעשלאָסן אָן דעם ציוניסטישן פאַראיין „התחיה״ און בין שפּע־טער געוואָרן אַ מיטגרינדער פון דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר״. מיר האָבן געהאַט אַ וואונדער־לעכע האַרציקע יוגנט־גרופּע, פון פיינע בחורים און מיידלעך.

אַמשטאַרקסטן איז איינגעקריצט אין מיין זכרון מאיר ראָזענ־בלום. מיר האָבן געטראָגן דעם זעלבן נאָמען, אָבער מיר זיינען נישט געווען קיין קרובים. מאיר איז געווען זייער באַגאַבט און

קינסטלעריש געגוויגט. ער האָט געמאָלט מיט אַן אַרטיסטישן טאַלאַנט און האָט פאַרמאָגט אויך אַנדערע פעאיקייטן. דערצויגן איז ער געוואָרן ביי זיין זיידן, משה־יונה ראָזענבלום. זיין פאָטער הערש־איסר איז אויסגעזעסן אין פאַרשיידענע טורמעס און איז אויך געווען פאַרשיקט קיין סיביר צוליב זיינע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייטן. צי זיין מאַמע האָט געלעבט און האָט געטיילט דעם זעלבן גורל וואָס זיין פאָטער, ווייס איך נישט. איך ווייס נאָר, אַז מאיר איז געווען אַ צאַרטער, פאַר׳חלומ׳טער יונגערמאַן, מיט שוואַרץ־ברוינע, פינקלדיקע אויגן. זיין יוגנטלעכע שטיפערישקייט האָט גאַנץ אָפט פאַרטריבן די מרה־שחורה, וואָס איז געווען אויסגעגאָסן אויף זיין איידעלן פּנים.

אויף די פאַרשיידענע אויספלוגן, וואו מיר פלעגן זיך טרעפן מיט אונזערע חברים פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, האָבן אונזערע בזשעזשינער השומר־הצעיר׳ניקעס זיך שטענדיק אויסגעצייכנט אויף פאַרשיידענע אופנים. איינעם אַזאַ אויספלוג האָבן מיר געהאַט אין גלאָוונע, ביי אַ אידישן גוטבאַזיצער. מיר האָבן דאָרט דורכגעפירט פאַרשיידענע ספּאָרט־שפּילערייען און געזונגען אידישע און העברעאישע פאָלקס־לידער. מאיר האָט געצייכנט קאַריקאַטורן און האָט גוטמוטיק פון אַלעמען גע׳חוזק׳ט. צוזאַמען מיט אים האָבן מיר פאַרפאַסט הומאָריסטישע לידלעך און געהאָלפן שאַפן די פריידיקע, האַרציקע חבר׳ישע אַטמאָספערע.

עסן האָבן מיר ביי די אויספלוגן געקאָכט אין די פעלד־קיכן. געשלאָפן זיינען מיר אין די שייערן, און אָנגעהאַלטן אונזער פריידיק געזאַנג, ביז די נאַכט האָט זיך אויסגעלאָשן, און דער מאָרגן־שטערן האָט אָנגעזאָגט, אַז אַ נייער טאָג ווערט געבוירן. אומגעקערט האָבן מיר זיך צוריק אין שטעטל זינגענדיק און מאַרשירנדיק אין רייען, און זיך אויפסניי געווידמעט צו אונזערע אָרגאַניזאַציאָנעלע אויפגאַבן.

מיר האָבן אויך פאַרצייכנט אַן אויפטו אויפן געביט פון טעאַטער־שפּיל. איך האָב אינסצעניזירט דאָס דעמאָלט־דערשינענע „יזכור־בוך", וואָס האָט געשילדערט דעם העלדישן קאַמף און אומקום פון אונזערע העראָאישע שומרים אין ארץ ישראל. איך האָב פאַרפאַסט אַ שפּיל פון דריי אַקטן. מיר האָבן זיך געגרייט, רעפּעטירט און געלערנט אונזערע ראָלן אַ גאַנצן ווינטער. חול המועד פּסח האָבן מיר פאַר אַ גרויסן עולם אַרויפגעצויגן דעם פאָרהאַנג אין דעם פייערלעשער־זאַל. מיין האַרץ האָט געציטערט, איך האָב מורא געהאַט. וועט מיר געלינגען אַרויסצוברענגען דעם דראַמאַטישן קאַמף, די אָפּפערוויליקייט פון אונזערע שומרים אין ארץ ישראל? וועלן מיר אויסהאַלטן אונזער עקזאַמען? ווען דער פאָרהאַנג האָט זיך אַראָפּגעלאָזט נאָכן לעצטן אַקט, האָט דער עולם שטאַרק אַפּלאָדירט און אַרויסגעוויזן גרויס צופרידנקייט און אָנערקענונג פאַר די „השומר־הצעיר"־ניקעס און פאַר דעם יזכור־שפּיל.

נישט לאַנג נאָכדעם זיינען געקומען אויפטרייסלענדיקע פאַסירונגען. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן פאַרלירן די מלחמה אויף אַלע פראָנטן, און אין רוסלאַנד איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע, פּוילן איז געוואָרן אַ זעלבסטשטענדיקע מלוכה. אין 1920 בין איך געצוואונגען געווען צו לויפן און ראַטעווען מיין יונג לעבן. מיר האָט דאָס גליק צוגעשפּילט, איך בין געקומען קיין אַמעריקע. מיין חבר מאיר ראָזענבלום און פיל אַנדערע פון מיינע חברים זיינען ליידער געבליבן שטעקן אין דעם אַנטיסעמיטישן פּוילן. רעפּרעסיעס, פּאָגראָמען, פּאָליטישע און עקאָנאָמישע אונטערדריקונגען, האָבן מיין חבר מאיר אַריינגעטריבן אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און ער איז אַרעסטירט געוואָרן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן זיינע שוידערלעכע ליידן אין די פּוילישע טורמעס. ווען ער איז ענדלעך באַפרייט געוואָרן איז זיין געזונט שוין געווען אונטערגעמינעוועט. מאיר האָט אָבער געהאַט איין פאַרלאַנג — אַרויסצוקריגן זיך פון פּוילן און אַנטלויפן אין „סאָציאַליסטישן גן־עדן". נאָך גרויסע שווערייקייטן איז עס אים ענדלעך געלונגען. ער האָט געמיינט, אַז ער האָט זיך שוין געראַטעוועט, אָבער דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן פאַר אים נייע צרות. מיט אַ באַזונדערן פאַרדאַכט האָט מען געקוקט אויף די פּויליש־אידישע קאָמוניסטן, און אין דער צייט פון די גרויסע „רייניקונגען", איז אויך מאיר ראָזענבלום „אויסגעריינקט" געוואָרן מיט אַ קויל אין קאָפּ.

מאיר ראָזענבלום שטאַמט פון אַ משפּחה אידעאַליסטישע רעוואָלוציאָנערן. זיין פאָטער, הערש־איסר ראָזענבלום, איז געווען אַ באַקאַנטער בונדישער טוער. ווען מאיר איז נאָך געווען גאָר יונג, זיינען זיינע פאָטער און מוטער פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר פאַר רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט, און דאָס קינד איז דערצויגן געוואָרן ביים זיידן, ר׳ משה־יונה ראָזענבלום. דערפאַר האָט ער דעם זיידן געדופן טאַטע און די באָבע — מאַמע. ערשט שפּעטער, נאָך פיל יאָרן, צוריקקומענדיק פון פאַרשיקונג, האָט ער זיך אינטים באַקענט מיט זיינע ריכטיקע טאַטע־מאַמע.

זיין טאַנטע באַשע ראָזן, סינע נאַטשעלניקס פרוי, שוין זייענדיק אַ מוטער פון עטלעכע דערוואַקסענע קינדער, איז געוואָרן אַרויסגעשטעלט פון די פאַראייניקטע אַרבעטער אין בזשעזשין אַלס ערשטער ראַטמאַן צום שטאָט־ראַט. די ליסטע איז אָבער גע׳פּסל׳ט געוואָרן. זי וואָלט זיכער דערוויילט געוואָרן.

מאיר האָט פיל געלייענט, געווען אַ סענסיטיווער יונגערמאַן מיט אַ פיינעם חוש פאַר הומאָר און סאַטירע, פיזיש שוואַך, מיט אַ קינסטלערישן חוש פאַר מאָלעריי. זיין בילד פון בער באַראָכאָוו האָט באַצירט די ביבליאָטעק פון די פּועלי־ציון אין בזשעזשין און איז שטאַרק געלויבט געוואָרן פון קונסט־מבינים פון וואַרשע און לאָדזש. ער האָט זיך געשניטן אויף אַ ברייטן וועג און מען האָט אים פאָרויסגעזאָגט אַ גרויסע קאַריערע אַלס קינסטלער. אָבער אַנדערש איז געווען באַשערט זיין וועג.

נאָך דער ירידה פון „השומר הצעיר" האָט ער, צוזאַמען מיט עטלעכע פריינט פון בירגערלעכע היימען, אָרגאַניזירט די קאָמוניסטישע פּאַרטיי אין יאָר 1924. ער, מער ווי די איבעריקע, האָט מיט אומבאַגרענעצטער איבערגעגעבנקייט און אידעאַליסטישן ברען זיך פאַרבונדן מיט די אַקטיווע טוער פון אַנדערע אַרבעטער־פּאַרטייען און ספּעציעל מיט די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, אָנטיילגענומען אין קולטור־אָוונטן און דיסקוסיעס, געלערנט די אַרבעטער די וויכטיקייט פון קלאַסן־קאַמף.

מאיר איז געוואָרן סעקרעטאַר פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין בזשעזשינער ראַיאָן און אויך פּאַרטיי־„טעכניק". ער האָט געהאַט אונטער זיין רשות לאָקאַלע טעכניקער, וועלכע האָבן אויסגעפירט די שטרענג־געהיימע קאָנספּיראַטיווע אַרבעט, ווי פאַרשפּרייטן אומלעגאַלע ליטעראַטור, אַרויסהענגען פענער און טראַנספּאָראַנטן אויף אָנגעזעענע פּלעצער, אַפילו אונטער די נאָז פון דער פּאָליציי, מיט אַנטי־מלוכה׳שע לאָזונגען, רופנדיק די אַרבעטער און פאָלק צו אויפשטאַנד און רעוואָלוציע.

זייענדיק אַ פּאָטאָגראַפיסט מיט אַן אייגענער אַטעליע און

האָבנדיק צו טאָן מיט פאַרשידענע שיכטן פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג, איז זיין אַדרעס געווען ווייניקער פאַרדעכטיקט. זיינען טאַקע ביי אים אָפּגעהאַלטן געוואָרן אומלעגאַלע צוזאַמענקונפטן, אָבער לאַנג האָט דאָס נישט געדויערט. אין מערץ 1927 ווערט זיין היים, אויפן דריטן שטאָק אין אריה־דוד פּערל־מוטער׳ס הויז, אַרומגערינגלט פון פּאָליציי. ווען געהיים־אַגענטן זיינען אַריין אין זיין צימער, האָט ער נאָך באַוויזן אַראָפּצואוואַרפן דורכן פענסטער אַ שפּאָר ביסל אומלעגאַלע ליטעראַטור, וואָס די דרויסן־שטייענדיקע פּאָליציי האָט פאַרנומען און שפּעטער דאָס געברענגט אין געריכט אַלס באַווייז קעגן אים. נאָך דער רעוויזיע איז ער אַרעסטירט געוואָרן מיט נאָך אַקטיווע טוער, ווי לייב שעראַדזקי, יאַנקל דאַווידאָוויטש א. אַנד. און אָפּגעשיקט געוואָרן אין דער פּאָליטישער לאָדזשער תפיסה אויף דלוגע 13, וואו ער איז נאָך עטלעכע חדשים זיצן פאַר׳משפּט געוואָרן צו 4 יאָר תפיסה. נאָכדעם ווי דאָס וואַרשעווער אַפּעלאַציע־געריכט האָט באַשטעטיקט דעם אורטייל, נישט קוקנדיק אויף דער גוטער פאַרטיידיקונג פון צוויי ערשט־קלאַסיקע אַדוואָקאַטן, איז ער אָפּגעשיקט געוואָרן אין דער באַרימטער לענטשיצער תפיסה פאַר פּאָליטישע „פאַרברעכער״. דער תפיסה־רעזשים איז דאָרט נישט געווען קיין שטרענגער. מאיר האָט נאָך געהאַט זייטיקע פּריווילעגיעס צוליב זיין טאַלאַנט צו מאָלן, מאָלנדיק גרעסערע בילדער פון דער משפּחה פון דעם הויפּט־נאַטשאַלניק. אין יענער צייט זיינען אין דער לענטשיצער תפיסה געזעסן, אַ חוץ קאָמוניסטן, אוקראַינער און ווייס־רוסישע נאַציאָנאַליסטן, וועלכע האָבן געשטרעבט אָפּצורייסן זייערע טעריטאָריעס פון פּוילן. געווען דאָרט אַ גרויסער פּראָצענט אינטעלעקטואַלן, שרייבער און וויכטיקע פּאָליטישע פירער, געוועזענע סיים־דעפּוטאַטן. מאיר האָט אויך גענומען אַ קורס אין דער רוסישער שפּראַך און געלערנט מיט גרויס התמדה.

אָבער אַפילו דער מילדער תפיסה־רעזשים האָט נאָך אָנדערהאַלבן יאָר אונטערגעגראָבן מאיר׳ס שוואַכן געזונט. ס׳זיינען געמאַכט געוואָרן באַמיאונגען אים אויסצוטוישן אויף אַ פּוילישן פּאָליטישן אַרעסטירטן אין רוסלאַנד, אָבער דאָס האָט געדאַרפט נעמען אַ לאַנגע צייט. נאָך שטאַרקע באַמיאונגען האָט ער געקראָגן אַ זעקס־חדשים׳דיקן געזונטהייטס־אורלויב, און נאָך די 6 חדשים מוז ער זיך אומקערן אין תפיסה; אויך אויף דער פריי האָט ער יעדן טאָג זיך געמוזט מעלדן אין דער פּאָליציי. מאיר האָט דעם געזונטהייטס־אורלויב אויסגענוצט צו אַנטלויפן אין דער פרייער שטאָט דאַנציק, מיט דער אויסזיכט צו פאָרן קיין רוסלאַנד. נאָך אַ פּאָר חדשים וואַרטן איז ער צוזאַמען מיט זיין פרוי ליובאַ (די אינגסטע טאָכטער פון דעם אַמאָליקן גביר משה־אהרן שוטענבערג) מיט אַ סאָוויעטישער שיף געפאָרן אין זיין אויסגעבענקטן לאַנד פון „פרייהייט און גלייכהייט״. שפּעטער זיינען דאָרט אויך געקומען זיינע חברים, מיט וועלכע ער איז געזעסן אין תפיסה: לייב שעראַדזקי, אַראָן ראָזענבערג און שפּעטער אויך יודקע לעכטרעגער.

מאיר מיט זיינע חברים, זיינען אַלע דאָרט דערשאָסן געוואָרן אַלס „שפּיאָנען״ דורך די כאַווייִרים־רוסן אין יאָר 1933.

אַ שאָד, מאיר, וואָס דיין יונג לעבן איז שוידערלעך פאַרשניטן געוואָרן. ווען דו וואָלסט ניט פאַרפירט געוואָרן פון די פאַלשע משיחים, וואָלסטו אפשר איצט געווען אין ישראל, אין אַמעריקע, אָדער ערגעץ אַנדערש אין דער פרייער וועלט. דו וואָלסט געווירקט און אפשר אויך גע׳שמ׳ט אַלס אידישער קינסטלער. איך טראַכט אָפט פון דיר, און עס פאַרקלעמט מיך ביים האַרצן. נאָך איצט לאָז איך אָפּט אַ טרער נאָך דיר. כבוד דיין הייליקן אָנדענק!

לינקע פּועלי־ציון אין בזשעזשין אין יאָר 1931

אין פּועלי ציון־אַלמאַנאַך פון יאָר 1931 איז פאַרעפנטליכט אַ רשימה פון דעם גאַנצן אַקטיוו פון פּועלי ציון (לינקע) אין בזשעזשין אין דעם יאָר. די נעמען, וועלכע ווערן דאָ געבראַכט, זיינען אונטערגעשריבן אויף אַ באַגריסונג צום 25־יאָריקן יובילײ פון דער פּועלי ציון־באַוועגונג. בלויז יחידים פון די אויסגערעכנטע זיינען געבליבן לעבן נאָך דעם חורבן.

1 בענקל
2 ליבערמאַן מלך
3 פאַקולא זעליק
4 ראָזענבלום חיים רפאל
5 שייבאָוויטש מאַניש
6 ביעדאַק
7 ווינטער, א.
8 ברייטשטיין, פ.
9 קרויזהאָרן, ח.
10 מינץ, ז.
11 פייטשער, ר.
11 פּייטשער, ס.
12 ראַזמאַן, ח.
13 קאָן, פּ.
14 ליסמאַן, מ.
15 ציגאַמאַר, ב.
16 קאַלמוס, ל.
17 לערער, י.
18 שיינזילבער
19 זיגמונט, ר. ל.
20 ראָטשטיין, י. ל.
21 האַמל, וו.
22 ראָטשטיין, פ. ל.
23 דייטש, ר. ל.
24 שוואַרץ, מ.
25 שטיינבערג, ש.
26 געַרשינאָוויץ, י.
27 מאַנדעל, ה.
28 קאַלסקי, מ.
29 קאַלמוס, א.
30 פרידמאַן, א.
31 גרינשפּאַן, י.
32 מייראָוויטש, ד.
33 הערשקאָוויטש, ל.
34 פאָגעל, מלך
35 פּייטשער, א.

הערצל־אָרגאַניזאַציע אין בזשעזשין

אין 1904 איז אין בזשעשזין געגרינדעט געוואָרן אַ ציוניסטי־שער פאַראיין, וואָס האָט זיך אַ נאָמען געגעבן „אגודת הרצל". דאָס איז געווען עטלעכע חדשים נאָכן טויט פון שאַפער פון פּאָליטישן ציוניזם און גרינדער פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, דר. בנימין זאב (טעאָדאָר) הערצל. און זיכער, בכדי צו באַערן דעם אָנדענק פון אומשטערבלעכן מנהיג, האָבן די גרינדער באַשלאָסן אָנצורופן דעם פאַראיין אויף זיין נאָמען.

די גרינדער פון „אגודת הרצל" אין בזשעזשין האָבן גלייך זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דעם ציוניסטישן „מורשה" אין לאָדזש, דעם באַקאַנטן ראַבינער דר. יעלסקי, פּרעדיקער פון דער „דייטשער" סינאַגאָגע אין לאָדזש, וועלכער איז געווען איינער פון די ערשטע ציוניסטן אין פּוילן און האָט געהאַט אונטער זיין השגחה די ציוניסטישע פאַראיינען אין לאָדזש און לאָדזשער אומ־געגנט.

מיר ברענגען דאָ דריי דאָקומענטן וועגן דער גרינדונג פון „אגודת הרצל" אין בזשעזשין. די דאָקומענטן זיינען געשריבן געוואָרן אין העברעאיש, וואָס באַווייזט די צוגעבונדנקייט פון די ערשטע ציוניסטישע טוער אין בזשעזשין צו דער אַלט־נייער שפּראַך פון אידישן פאָלק. מיר דרוקן דאָ אַ אידישע איבער־זעצונג פון די דריי דאָקומענטן.

דאָקומענט 1

הערצל־אָרגאַניזאַציע אין ברזעזין

געגרינדעט במוצאי שבת קדש לסדר לך לך מארצך — אל הארץ... י"ג מרחשון תרס"ה 1904 — אָקטאָבער).

דער קאָמיטעט:

פּרעזעס: חיים יצחק גרינפעלד
וויצע־פּרעזעס: משה בער האַמער
סעקרעטאַר: משה פישמאַן
קאַסירער: שמעון קראַנגראַד
קאָנטראָלער: אריה נובינסקי
אָרגאַניזאַציע־פאַרשטייער: לייביש פוקס
יעקב צולקאָוויטש
נחמן גוטקינד
הערשל צווערנער

סטאַטוט פון דער אָרגאַניזאַציע:

1. יעדער איד קאָן ווערן אַ מיטגליד נאָר מיט דער באַשטעטי־קונג פון פּרעזעס.
2. די ליסטע פון די חברים געפינט זיך ביים וויצע־פּרעזעס, און צו אים דאַרפן זיך ווענדן די נייע מיטגלידער.
3. יעדער מיטגליד דאַרף צאָלן אַ חודש'לעכן בייטראָג לויט זיינע מעגלעכקייטן פאַר דער אָרגאַניזאַציע און פאַר די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס.
4. דאָס געזאַמלטע געלט פון די מאָנאַט־בייטראָגן וועט זיין פאַר דער שטעטישער אָרגאַניזאַציע און די רעשט געלטער — לויט דעם באַשלוס פון קאָמיטעט וואָס וועט זיך צוזאַ־מענקומען צום סוף פון יעדן יאָר, דאָס הייסט צום סוף פון חודש אלול.
5. יעדער חבר וואָס וועט פאַרקויפן 5 שקלים צו פּערזאָנען וואָס געהערן נישט צו אונזער אָרגאַניזאַציע און וועט אויך קויפן אַן אַקציע (פון דער אידישער קאָלאָניאַל־באַנק) וועט ווערן פאַררעכנט אַלס עהרן־חבר און וועט האָבן דאָס רעכט זיך צו באַטייליקן אין די זיצונגען פון קאָמיטעט.
6. יעדער נייער מיטגליד דאַרף צאָלן ביים איינשרייבן זיך אין דער אָרגאַניזאַציע די סומע, וואָס דער קאָמיטעט וועט באַשטימען.
7. יעדן מאָנאַט וועלן 2 חברים פון קאָמיטעט צוזאַמענגעמען די מאָנאַטלעכע בייטראָגן.
8. דער חבר, וואָס וועט נישט באַצאָלן זיין מאָנאַטלעכן ביי־טראָג במשך פון דריי חדשים, וועט ווערן אויסגעשלאָסן פון דער אָרגאַניזאַציע.

דאָקומענט 2

ב"ה, ג', ויחי, י"ב טבת, תרס"ה (דעצעמבער, 1904), ברזעז'ין.

לכבוד
הרב החכם ד"ר יעלסקי
וואַרשע
ציוניסטישער קרייז — לאָדז

אַלס ענטפער אויף אייער בריוו פון ג' כסלו ד. י. נומער 61, האָבן מיר דעם כבוד אייך בייצולייגן דעם פּראָטאָקאָל פון אונזער לעצטער פאַרזאַמלונג, מיט די נעמען פון קאָמיטעט און דעם סטאַטוט — וואָס לויט אים פירט זיך אונזער אָרגאַניזאַציע. אין די נאָענטסטע טעג וועט אייך באַזוכן אין לאָדזש איינער פון אונז — וואַרשיינלעך דער פּרעזעס, אין די אינטערעסן פון אונזער פאַראיין און וועט קויפן די צאָל שקלים וואָס זיינען נויטיק פאַר אונז, אויך 40 בראָשורן „דער שקל". די 10 בראָ־שורן „דאָקטאָר הערצל" האָבן מיר דערהאַלטן און מיר האָבן זיי פאַנאַנדערגעטיילט צווישן אונזערע חברים. פאַר די בראָשורן דאַנקען מיר אייך זייער. מיט קאָנען אייך מיטטיילן, אַז דאָס וועט ווירקן צו פאַרשפּרייטן אונזער גרויסע אידייע אין אונזער שטאָט.

צום סוף בעטן מיר אייך נאָכאַמאָל צו באַשטעטיקן אונזער אָרגאַניזאַציע און אונז שיקן בריוו און צירקולאַרן. אויך בעטן מיר אייך צו שיקן 25 קוויטונגס־ביכלעך איינצוקאַסירן די צאָלונגען פון די ראַטעס פאַר די אַקציעס (פון דער אידישער קאָלאָניאַל־באַנק), וואָס מיר פאַרשפּרייטן צווישן די פריינט פון אונזער באַוועגונג.

מיט כבוד
און ציון גרוס
חיים יצחק גרינפעלד

דאָקומענט 3

פּראָטאָקאָל פון דער פאַרזאַמלונג פון הערצל־פאַראיין

מוצש״ק לסדר מקץ, ג׳ טבת תרס״ה (יאַנואַר 1905), ברזעז׳ין

א. דער פּרעזעס עפנט די זיצונג און לייענט פאָר דעם ענטפער פון ד״ר יעלסקי פון לאָדז אויף דעם בריוו וועגן דער גרינדונג פון הערצל־פאַראיין אין ברזעז׳ין.

ב. דער קאַסירער גיט אָפּ אַ באַריכט, אַז ביז היינט איז געזאַמלט געוואָרן צווישן אונזערע מיטגלידער פון מאָנאַטלעכן בייטראַג און אַנדערע הכנסות די סומע פון 19 רובל.

ג. די סטאַטוטן ווערן איינשטימיק אָנגענומען פון אַלע מיטגלידער, און עס ווערט באַשלאָסן, אַז זיי זאָלן ווערן איינגעשריבן אין בוך פון דער אָרגאַניזאַציע דורך דעם פּרעזעס.

ד. דער פאַרשלאָג פון וויצע־פּרעזעס ה׳ דוד האַמער, נישט צו פאַרפליכטן די חברים צו קויפן אַקציעס פון דער אידישער קאָלאָניאַל באַנק, אַפילו אויף ראַטעס, איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף דער נאָענטסטער זיצונג.

ה. דער פאַרשלאָג פון חבר שלום ליטווין וועגן לייענען תנ״ך און קאַפּיטלעך פון דער אידישער געשיכטע יעדן שבת פאַר די מיטגלידער, איז געוואָרן אָפּגעוואָרפן מיט אַ מערהייט שטימען, ווייל די לאָקאַלע באַדינגונגען זיינען דערווייל קעגן דעם — און קאָנען שאָדן דער אַנטוויקלונג פון אונזער באַוועגונג אין אונזער שטאָט.

ו. די פאַרזאַמלונג איז געשלאָסן געוואָרן מיט זינגען ציון־לידער.

חיים יצחק גרינפעלד ז״ל

ר׳ חיים־יצחק גרינפעלד, גרינדער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין בזשעזשין

ר׳ חיים־יצחק גרינפעלד איז געווען אַ חסידישער משכיל און פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט צווישן די „חשובי העיר״. ער איז געווען צווישן די ראשונים פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין בזשעזשין. אין דער צייט ווען דער פּאָליטישער ציוניזם איז נאָך געווען אין זיינע האָניק־חדשים, איז געקומען ר׳ חיים־יצחק גרינפעלד און געשאַפן דעם ערשטן ציוניסטישן פאַראיין אין אונזער שטאָט, די „אגודת־הערצל״. דאָס איז געווען אין יאָר תרס״א (1901). וויכטיקע דאָקומענטן וועגן דער דערמאָנטער אָרגאַניזאַציע ברענגען מיר אויבן.

מיר ווילן דאָ אויך דערציילן אַ זייער טראַגישן עפּיזאָד אינעם לעבן פון ר׳ חיים־יצחק גרינפעלד, וואָס האָט בשעתו אַרויסגערופן אַ שטורם פון פּראָטעסטן מצד די איינוואוינער פון אונזער שטעטל, סיי אידן און סיי ניט־אידן. מיר האָבן דאָ אינזינען דעם היסטאָרישן פאַל ווען בזשעזשין איז אָקופּירט געוואָרן פון די דייטשן בעת דעם ערשטן וועלט־קריג און די אָקופּאַנטן האָבן פאַר׳משפּט צום טויט צווישן אַנדערע, דעם קהל׳שן עסקן ר׳ יצחק גרינפעלד, וואָס האָט בשעתו פאַרנומען אַ וויכטיקן פּאָסטן אין דער קהילה פון בזשעזשין.

„אין יאָר 1914, פרייטיק פּרשת נח״ — דערציילט אונז זיין זון, וועלכער געפינט זיך איצט אין ישראל — „זיינען אידן און און קריסטן געגאַנגען בעטן, אַז מ׳זאָל דעם פאַר׳משפּט׳ן צום טויט, באַפרייען. די פּראָטעסט־באַוועגונג מצד דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג האָט געווירקט אויף אַזויפיל, אַז נאָך דעם זעלביקן טאָג האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַ קאָמיסיע פון גענעראַל־שטאַב אין וואַרשע און נאָך דעם ווי ס׳זיינען אויסגעהערט געוואָרן אַלע פּרטים האָט מען אים באַפרייט״. אין דעם טאָג פון דער באַפרייאונג האָט ער אויף זיך גענומען אַ פרייוויליקן נדר: יאָר־איין־יאָר־אויס אין דעם טאָג צו פּראַווען אַ תענית, און ער האָט עס טאַקע אָפּגעהיט ווי אַ פרומער איד.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָט ר׳ חיים־יצחק גרינפעלד עולה געווען קיין ישראל און איז דאָרט געשטאָרבן. כבוד זיין אָנדענק!

אברהם ראָזענבערג

אידישער ספּאָרט אין בזשעזשין

בזשעזשין צווישן ביידע וועלט־מלחמות איז געווען ווי אַ צוויי־זייטיקע מטבע. פון איין זייט דער אויפבלי פון אַ געזעלשאַפטלעך וועלטלעך לעבן; עלעמענטאַרע בילדונג פאַר קינדער; ביבליאָ־טעקן, לעקציעס, קינאָ און טעאַטער־פאָרשטעלונגען; פון דער צווייטער זייט: עקאָנאָמישע ירידה און אויסזיכטלאָזיקייט.

עקאָנאָמיש איז בזשעזשין, נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, נישט מער געקומען צו זיך. דער הערמעטיש־פאַרזיגלטער רוסי־שער מאַרק, די אַנטיסעמיטישע רעגירונגס־פּאָליטיק, האָבן זיך שווער און קאַטאַסטראָפאַל אָפּגערופן אויף דער שניידער־אינ־דוסטריע, וואָס איז געווען בזשעזשינס איינציקער מקור פון פּרנסה.

שווער און ביטער האָט זיך ס׳שטעטל געראַנגלט פאַרן שטיקל ברויט. דער שווערער עקאָנאָמישער מצב; די אויסזיכט־לאָזיקייט פאַר דער יוגנט; די מאַסן־עמיגראַציע וואָס האָט אַוועקגענומען די בעסטע און אַקטיווסטע יוגנטלעכע; און אפשר דער פאָרגעפיל פון דער אָנקומענדיקער קאַטאַסטראָפע — האָט זיך געלייגט שווער אויף די עמיטער. און ווען מען פאַלט אַריין אין אַזאַ שטימונג, זוכט מען אַנטרינונג אין וועלטלעכע פאַרגע־ניגנס, לעבט מען מיט חיי־שעה. איינע פון אָט־די פאַרגעניגנס, וואָס האָט פאַרכאַפּט די הערצער און מוחות פון דער שטעטלשער יוגנט — און אויך עלטערע — איז געווען: ספּאָרט, פיזישע קול־טור אין אַלע אירע פאָרמען.

פון קיין פיזישער קולטור, אָרגאַניזירטע ספּאָרט־שפּילן, האָט מען אין בזשעזשין נישט געוואוסט ביז פאַרן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אַוודאי האָבן אידישע אינגלעך זיך געשפּילט, געלאָפן, גע־שפּרונגען, געשוואומען, געגליטשט און זיך געראַנגלט (רעסלינג). אָבער דאָס איז גיכער געווען אינסטינקטיוו, איידער דאָס באַ־וואוסטזיניקע פלעגן פון קערפּער, וואָס איז שפּעטער געוואָרן אַזוי פּאָפּולער.

איידער בזשעזשין איז געוואָרן אַ שניידער־שטעטל — אָנהויב אַכציקער יאָרן — האָבן ס׳רוב פון אירע אידישע איינוואוינער גע׳שמ׳ט מיט זייער גבורה. ס׳איז נישט געווען קיין צופאַל, וואָס אַפילו זקנים האָבן נישט געדענקט קיין פּאָגראָם, נישט דערפאַר ווייל די פּוילישע שכנים האָבן אַזוי ליב געהאַט די אידן, נאָר פּשוט דערפאַר ווייל זיי האָבן מורא געהאַט זיך צו פאַרטשעפּן.

די נאָענטקייט צו דער נאַטור, די פרישע, מחיה׳דיקע לופט פון די אַרומיקע פעלדער און וועלדער און פאַרהעלטנישמעסיקע זאַטקייט, האָט פיזיש געקרעפטיקט די שטעטלשע יוגנט.

שבת, יום־טוב, נאָכן טשאָלנט, ווען די עלטערן האָבן גע־כאַפּט אַ דרעמל, זיינען אינגלעך אַרויס אין גאַס, אויף די לאָנקעס און אויסגעלאָדן זייער אָנגעזאַמלטע ענערגיע. מ׳איז געשפּרונגען איבער דער „זשיקע״, געגאַנגען „וואַלקעס״ און געשפּילט פאַר־שידענע שפּילן.

איינע פון די פּאָפּולערסטע שפּילן איז געווען „פּאַלאַנט״. דאָס איז געווען אַ גרופּן־שפּיל מיט אַ פּילקע און אַ „קליפּע״, זייער ענלעך צו דער אַמעריקאַנער בייסבאָל־שפּיל.

דער אויפקום פון שניידעריי האָט פיזיש געהאַט אַ נעגאַ־טיווע ווירקונג אויפן געזונט־צושטאַנד פון שטעטל. די ענג־שאַפט, די אומסאַניטאַרע באַדינגונגען, די לאַנגע אַרבעטס־שטונדן, דאָס שיקן קינדער אין אַ פריען עלטער אין די דושנע ווערקשטעלן — האָבן בייגעטראָגן צו דער פיזישער ירידה.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט ראַדיקאַל געענדערט די לאַגע. די באַקליידונגס־אינדוסטריע איז איבער נאַכט געוואָרן פּאַראַליזירט. נויט, פּשוטער הונגער, האָבן צוזאַמען מיט די דייטשן אָקופּירט דאָס שטעטל.

ווי מאָדנע: כאָטש אידן האָבן געהונגערט, האָט עס זיך אָבער אויסערלעך אויף די פּנימ׳ער נישט אָנגעזעען. מ׳איז געווען געצוואונגען זיך צו נעמען צו די פאַרצייטיקע פּרנסות. דאָס גיין אין די דערפער, דאָס שמוגלען וואָס האָט געשמעקט מיט ריזיקע, פיזישע אַוואַנטורע, די שווערע אַרבעט אויף די שאָסייען אין די אַרומיקע וועלדער — האָט אויסגעגלייכט די געבויגענע רוקנס, האָט צוריקגעגעבן קאָליר אין די בלאַסע, אָפּגעצערטע בזשעזשינער שניידער. דער דור וואָס איז דער־צויגן געוואָרן אין אָט־די פיר יאָר, איז געווען העכער און קרעפ־טיקער ווי זייערע עלטערן.

דער צייט־אָפּשניט 1920—1917 איז געווען דער פרילינגס־פּעריאָד אין וועלטלעך־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין בזשעזשין. אַלע וועלטלעכע פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס זיינען דעמאָלט אויפגעקומען. איינע פון די ערשטע איז געווען: די ציוניסטישע יוגנט סקויטן־באַוועגונג — דער „השומר הצעיר״.

דער „השומר הצעיר״, וועמענס מוסטער ס׳איז געווען די ענגלישע סקויטן־באַוועגונג, האָט אַ חוץ פאַרשפּרייטן דעם ציו־ניסטישן אידעאַל צווישן דער יוגנט, פּאָפּולאַריזירט און געשטעלט דעם טראָפּ אויפן לאָזונג „אין אַ געזונטן קערפּער אַ געזונטער גייסט״. אירע מיטגלידער האָבן זיך פאַרנומען מיט לייכטע גימנאַסטיק, גימנאַסטישע פיגורן (פּיראַמידן) און האַלב־מילי־טערישע איבונגען. אויף זייערע איבער־נאַכטיקע אויספלוגן זיינען זיי געשלאָפן אין געצעלטן אויף דער נאַקעטער ערד אין פעלד אָדער וואַלד. אין כאַקי־בלוזקעס און קורצע הייזקעס ביז צו דער קני, האָבן זיי ריטמיש מאַרשירט איבער די גאַסן פון שטעטל אין מיליטערישער פאָרמאַציע צום טאַקט פון העברעאישע לידער.

דער „השומר הצעיר״ האָט עקזיסטירט אינגאַנצן עטלעכע יאָר, אָבער ער האָט איבערגעלאָזט אַ דויערנדיקן חותם אויף דער שטעטלשער יוגנט, וואָס האָט כמעט אינגאַנצן איבערגעריסן

בזשעזשינער אידישע קינדערלעך אין אַ ספּאָרט־פאַרמעסט

מיטן אַלטן לעבנס־שטייגער. די ענדערונגען האָבן זיך אויסגע־דריקט סיי אין דער הלבשה, סיי אין דעם אויסלעבן זיך אין דעם אָפענעם דרויסן.

אין די זוניקע שבת׳דיקע נאָכמיטאָגן, אין די זומערדיקע לבנה־נעכט האָט דאָס יונגוואַרג זיך געשיפלט אויף דער אָזעריע ביי פּראבעקן און געזונגען זיס־נאָגנדיקע רוסישע ראָמאַנסן, ציוניסטישע און אַרבעטער־לידער. ווינטער, ווען דער פּראָסט האָט געקנאַקט, האָט מען זיך דאָרט געגליטשט אויף שטאָלענע ליזשוועס אָדער געפאָרן אויף שליטעלעך.

די הערשנדיקע פּאָליטישע און גייסטיקע קאָניוקטור האָט גורם געווען אַ ראַדיקאַלע איבערשאַצונג פון ווערטן, וואָס האָט דערפירט צו אַ גלייכגעוויכט צווישן מוסקול און מוח, גוף און גייסט. דאָס האָט דערפירט צום אויפקום פון דער ספּאָרט־באַוועגונג, אָנהויב 20־ער יאָרן.

די ערשטע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט ספּאָרט־שפּילן, זיינען געווען די קינדער פון די בזשעזשינער וואָס האָבן זיך עוואַקואירט מיט די רוסישע אַרמייען אָנהויב ערשטער וועלט־מלחמה, און זיינען נאָך דער רעוואָלוציע צוריקגעקומען קיין בזשעזשין.

אויף די „שימעניטשקעס" אַרום צוויי וויאָרסט פון שטעטל, קעגנאיבער דעם טאדזשינער וואַלד, אויף אַ פּלאַך פעלד, וואָס איז געווען אידעאַל צוגעפּאַסט פאַר פוטבאָל (סאַקער), האָבן אַרום 1921 אָנגעפאַנגען שפּילן די קינדער פון דער אַמאָליקער בזשעזשינער אַריסטאָקראַטיע: די ברידער זיגמאַנטאָוויטש, דוד שוטנבערג, דער אויסגעצייכנטער טויערמאַן (גאָל־קיפּער) סטאַך קרענגל, די ברידער בערכאָלץ און אַנדערע.

מחמת זיי זיינען געווען ווינציק אין צאָל, האָבן זיי דער־מוטיקט, צוגעצויגן און געלערנט די יוגנטלעכע, וואָס זיינען פאַר־כאַפּט געוואָרן און מיט לייב און לעבן זיך אַריינגעוואָרפן אין דעם ספּאָרט.

אין משך פון אַ קורצער צייט, האָט דאָס קלאַפּן דעם באַלעם (פּילקע, באָל) אָנגענומען עפידעמישע פאָרמען. אין שבת׳דיקע זומערדיקע פאַרטאָגן, אָנשטאָט גיין מיטן טאָטן צום דאַווענען, האָט ס׳יונגוואַרג, דורך זייטיקע אומוועגן, כדי אויסצומיידן אַ „בייז אויג", זיך געצויגן צום שפּיל־פּלאַץ (באיסקא). דאָרטן האָט מען פון זיך אַרונטערגעוואָרפן די שבת׳דיקע בגדים, זיך אָנגע־טאָן קורצע הייזקעס, בלוזקעס, ספּעציעלע שיך און מיט גרויס התמדה זיך גענומען צום „טרענירן" (איבן). אין מיטן וואָך, האָט מען געקלאַפּט אויף אַלע ליידיקע פּלעצער, אויף די הויפן און אין די גאַסן. צוביסלעך האָבן זיך גענומען אַרויסשיילן אַ צאָל, וואָס האָבן באַהערשט דעם ספּאָרט און געוואָרן רייף זיך צו באַטייליקן אין דעם שפּיל אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן.

אין יאָר 1924 איז אָרגאַניזירט געוואָרן דער ב. ק. ס. (בזשעזשינסקי קלוב ספּאָרטאָווי). די גרינדער און הויפּט־שפּי־לער זיינען געווען: סטאַך קרענגל, די ברידער יאַנעק און מאָניעק זיגמאַנטאָוויטש, דאַוויד שוטנבערג, אברהם אבראַמאָ־וויטש, די ברידער ישראל און יהושע קאָרנבלום, די ברידער חאַצקל און דאַווידקע בערכאָלץ, אַנטשל לוסטיג, אשר באטשאַן, סינא זילבערמאַן און אַנדערע. דער קלוב איז באַשטאַנען פון עטלעכע דרוזשינעס (מאַנשאַפטן) אָנגעשלאָסן אין דער פּוילישער פוטבאָל־ליגע קלאַס צע. שפּעטער איז דער קלוב אַריבער אין קלאַס בע. דער קלוב האָט פאַרמאָגט אַ צאָל ערשט־קלאַסיקע שפּילער און האָט זיך פאַרמאָסטן מיט אַזעלכע מייסטער, ווי ל. ק. ס. און דער לאָדזשער „הכוח". אַ חוץ פוטבאָל זיינען אויך געווען סעקציעס פאַר פינג־פּאָנג (טיש־טעניס), קריקעט, טעניס און לייכטע אַטלעטיק. דער קלוב האָט געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל אויף דער ראָגאָווער גאַס.

אין 1926 האָט זיך געגרינדעט דער ספּאָרט־קלוב „שטערן" (גוויאַזדאַ), וואָס איז געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון די לינקע פּועלי ציון. צווישן די גרינדער און שפּילער זיינען געווען: א. אַבראַמאָוויטש, מאיר בער שוואַרץ, משה גאָלדמאַן און אַנדערע. אַ חוץ פוטבאָל האָבן זיי געהאַט אַ סעקציע פאַר לייכטע אַטלעטיק. מערסטנס האָבן זיי זיך אָפּגעגעבן מיט אויספלוגן (וויטשעטשקעס) אין די אַרומיקע געגנטן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער נאַטירלעכער שיינקייט. זייער לאָקאַל איז געווען אויף דער הויף־גאַס ביי משה קאָפּעלס.

אין יאָר 1928־1927 אַנשטייט דער ט. מ. ס. (טאָוואַרזשיסטווא מילאשניקאָוו ספּאָרטאָוויך). צווישן די גרינדער און שפּילער זיי־נען געווען: דן־אשר פאָגל, נחום נאָוואַק, איטשע מאַנדל, לייבל יערוזאַלימסקי, שמואל ראָזענקראַנץ, לייבל שיפּטמאַן, בנימין באַניאַן, זעליק פרידמאַן און אַנדערע. דאָס איז געווען אַן אומ־פאַרטייאישער קלוב מיט פאָלגנדיקע סעקציעס: פינג־פּאָנג, וועל־אָסיפּעדיסטן און לייכטע אַטלעטיק. זייער לאָקאַל — אויף דער אַפּטייק־גאַס.

אַ חוץ די אויבן־דערמאָנטע האָבן אויך עקזיסטירט, אויף אַ קלענערן מאַסשטאַב, די קלובן „הכוח" אַרום דער „צ. ס. התאח־דות" און דער „פּראָנד" (דער שטראָם) אונטער דער השפּעה פון די לינקע. אָט־די קלובן האָבן נישט מאַריך ימים געווען.

אַ חוץ אָרגאַניזירטע ספּאָרט־קלובן, האָט די יוגנט זיך שטאַרק אָפּגעגעבן מיט שווימען, גליטשן אויפן אייז, וועלאָסיפּעדן, טעניס און גימנאַסטיק.

***

פון דער אָנגעצייכנטער כראָניק, קען דער לייענער קריגן אַ קנאַפּן באַגריף פון דער ראָלע וואָס די ספּאָרט־פאַרמעסטן, די „מעטשעס", וואָס זיינען געוויינלעך פאָרגעקומען אין די סוף־

וואָכיקע טעג, האָבן געשפּילט אין לעבן פון דער יוגנט. די אויפרעגונג, די נערוון־שפּאַנונג, די פרייד אָדער צער, ווען דער שטעטלשער קלוב האָט געוואונען אָדער חלילה פאַרלוירן אַ מעטש. זאָל מיר דערלויבט זיין, סיי ווי אַ צושויער און אָפּט־מאָל ווי אַ מיט־באַטייליקטער, צו פּרובירן שילדערן אַ בילדל וואָס איז געבליבן איינגעקריצט אין זכרון, פון יענע וואונדער־לעכע טעג, פון די אייגענע אומפאַרגעסלעכע קינדער־יאָרן, פון דער פּרעכטיקער יוגנט פון מיין דור, פון אונזער הייס־געליבט שטעטל בזשעזשין, וואָס איז אַזוי גרויליק פאַרלענדט געוואָרן מיט פייער און שווערד. זאָל דאָס קאַלטע פייער וואָס טליעט נאָך אין אַש וואָס באַדעקט דעם מדבר בזשעזשין, אונז אָנוואַרעמען אין דער האַרבסטיקער קעלט...

אַ זומערדיקער שבת נאָכמיטאָג. באַלד נאָכן טשאָלנט הויבט זיך ס'יונגוואַרג אָן שאַרן פון די שטיבער. פון אַלע גאַסן און געסלעך, ציען זיך גרופּעס צו דער „נייער שטאָט" אויפן וועג צום שפּיל־פּלאַץ. ביים דייטשן „קאָשטשאָל", וואו ס'הויבט זיך אָן דער שאָסיי, ווערן די מאַסן געדיכטער. ס'רוב מיידלעך אין ווייסע קליידלעך, קורץ־געקליידטע יונגעלייט אין העל־זומערדיקע אָנצוגן, חסידישע בחורים, וועמענס שוואַרץ־שבת'דיקע „ייביצ־לעך" צייכענען זיך שאַרף אויס אויפן זילבער־מעליקן שאָסיי.

דער וועג פירט באַרג־אַרויף. ביים שפּיץ, אויף לינקס, טונקלט זיך גרין דער טאַדזשינער וואַלד. דער הימל, אַ טיף־בלויער, דאָ און דאָרט אַדורכגעוועבט מיט זילבער־ווייסע וואָל־קענדלעך. אַ מיט־זומערדיקע זון פלייצט מיט בלאַס פייער אי־בער די מיט געל־גרין קאָרן באַדעקטע פעלדער וואָס וויגן זיך לייכט פון אַ קוים־פילבאַר ווינטל, און פּלוש־גרינע לאָנקעס וואו שוואַרץ־ווייסע קי פיטערן זיך פלעגמאַטיש.

אויפן פעלד, אָנגעטאָן אין פיל־פאַרביקע יוניפאָרמען, באַ־וועגן זיך די שפּילער, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט לעבע־דיקע ווענט פון צושויער. די נערוועזיטעט, די שפּאַנונג פאַר־שטאַרקן נאָך מער די מיט־טאָגיקע היץ. מ'וואַרט מיט אומ־געדולד אויפן פייפל פון „סענדזשע" (רעפערי). עפּעס ווי אויף צו להכעיס, איבן זיך די קעגנערישע פרעמד־שטאָטישע שפּילער, מיט אַזאַ קאַלט־בלוטיקייט און געניטשאַפט, וואָס פאַרשטאַרקט נאָך מער די אייגענע אומזיכערקייט. היימישע וואוילע יונגען באַקוקן מיט אַ מביניש אויג די פרעמדע שפּילער, און באַשליסן

אַ גרופּע אידישע פוטבאָליסטן אין בזשעזשין

דער בזשעזשינער ספּאָרט־קלוב „ב. ק. ס."

ביי זיך שטילערהייט, וועמען אָנצולערנען אויב ער'ט זיין אַ „פּעטניאַק". אָט קומט פאָר די געוויינטלעכע צערעמאָניע. די קאַפּיטאַנען באַגריסן זיך. אַ פייף שניידט אַדורך די אָנגעגליטע לופט. די שפּיל הויבט זיך אָן.

די ערשטע מינוטן גייט אַלץ לויטן פאָרויס־אָנגענומענעם פּלאַן. יעדער שפּילער איז אויף זיין פּאָזיציע. די פּילקע גייט איבער פון שפּילער צו שפּילער, ווי אָפּגערעדט, ווי אויספּלאַנירט דורך אומצאָליקע איבונגען. אָבער אָט פּאַסירט עפּעס. די קעגנער נעמען איבער די אָפענסיווע. זיי דערפירן דעם באַלעם צו אונזער טויער. זיי האָבן זיך שוין אַדורכגעריסן די פאַר־טיידיקונג. די איינציקע האָפענונג ליגט אויפן אויסגעצייכנטן טויער־מאַן. ער לויפט אַרויס פון טויער, כאַפּט די פּילקע און פאַלט אויף דער ערד. די קעגנער פּרובירן, מיט זייערע פיס, צוצונעמען דעם באַלעם. ער ווערט פאַרוואונדעט. די וואַנט פון צושויער גיט זיך, מיט אַ בייזן געברום, אַ וואָרף צו העלפן זייער באַליבטן שפּילער. ס'ברעכט אויס אַ געשלעג, וואָס האַלט נישט אָן לאַנג. קילע קעפּ, עלטערע מיושב'דיקע צוקוקער, דער „סענדזשע" מישן זיך אַריין. דאָס שפּיל גייט ווייטער אָן.

די פרעמדע שפּילער קריגן די אויבערהאַנט. שוין צוויי מאָל ווי זיי וואַרפן די פּילקע אין אונזער נעץ. דער גלענצנדער טויער־מאַן, וואָס ווערט כסדר באָמבאַרדירט, שפּילט ניסים'דיק, העלדיש און ווערט באַלוינט מיט דאַנקבאַרע אויסרופן און אַפּלאָ־דיסמענטן. די שפּיל דערנענטערט זיך צום סוף. די מיט־שווייס־באַדעקטע שפּילער האַלטן זיך שוין קוים אויף די פיס. דער שונא באָמבאַרדירט, דער טויער־מאַן כאַפּט געשיקט די פּילקע און שיסט זי טיף אין דער קעגנערישער טעריטאָריע. זי ווערט איבערגענומען פון צענטער פאָרווערטס וואָס גיט זי בליץ־שנעל איבער צום רעכטן פליגל. יענער דערפירט זי ביז צום „קאָרנער" צענטרירט און ווערט מיט דער קראַפט פון אַ באָמבע אַריינ־געוואָרפן אין שונא'ס נעץ. אַ ווילדער נצחון־געשריי רייסט זיך אַרויס פון הונדערטער ברוסטן. דער מעטש איז טאַקע פאַר־לוירן, אָבער אונזער כבוד איז געראַטעוועט.

די זון איז שוין פאַרגאַנגען הינטער די לאָנקעס, ווען די געדיכטע מאַסן האָבן דערגרייכט די „נייע שטאָט". אַ קיל אָוונט־ווינטל האָט געגלעט און געקילט דעם צערייצטן עולם. די קלויסטער־גלאָקן האָבן געקלונגען. דורך די פענסטער, וואָס האָבן געפלאַקערט אין פּורפּורנעם שיין פון דער פאַרגייענדיקער זון,

האָט זיך געהערט דער זיס־באַנגיגער ניגון פון „גאָט פון אברהם".

ווען דער עולם האָט דערגרייכט דעם מאַרק, האָבן שוין געפינקלט די ערשטע שטערן. ווער ס'איז געגאַנגען אַהיים, אַ צאָל איז געגאַנגען דאַווענען אַ וואָכיקן מעריב, אַנדערע זיינען אַוועק אין דער באַר, ביי שוטנבערגן, וואו מ'האָט ביי אַ גלעזל ביר אָדער טיי ניכטער אַנאַליזירט דעם אָפּגעהאַלטענעם מעטש.

די פרעמדע שפּילער, כאָטש זיגער, האַלטן זיך באַשיידן. מ'בייט זיך מיט קאָמפּלימענטן און קעגנזייטיקע אָנערקענונג. די עטיקעט פאָדערט מ'זאָל זיי באַגלייטן צום אויטאָבוס אויפן וועג אַהיים.

אויף דער געדיכט־באַביימערטער קאַלושיקער גאַס, פונוואַנען די שפּילער זיינען אָפּגעפאָרן, האָט זיך געזייט אַ טונקל־בלויער הימל. ווען מ'האָט דערגרייכט וואָלפשמידס סאָד, איז אַפּיר־געשוואומען אַ פולע לבנה.

וואָלקנס שטויב, דער גערוך פון גאַזאָלין, אויסגעשטרעקטע הענט, אויסרופן פון „הידד", „דאָ ווידזעניאַ" און דער אויטאָבוס ווערט פאַרשלונגען אין דער בלויער ווייטקייט. מ'האָט דורכ־געשניטן דעם סאָד און דורך די טיף־גראָזיקע פעלדער און די סטעזשקעס צווישן קאָרן אַרויסגעקומען אויפן ראָגאָווער שאָסיי.

פון טאָל, וואו ס'שטעטל איז געלעגן האַלב־פאַרשלאָפן, האָט דאָ און דאָרט אויפגעבליצט אַ פייערל. אויף די ראַנדן פון האָרי־זאָנט האָבן זיך מיט־נאַכטיש, סודות'דיק געטונקלט די וועלדער. די פעלדער האָבן זיך געטונקען אין בלאַס־גאָלדענעם שיין פון דער פולער לבנה, וואָס איז געשוואומען אין בלוי־גראַנאַטענעם הימל. שטיל, שווער און שמעקנדיק איז געלעגן די נאַכט. מ'האָט שוין געהאַט אויסגעזונגען אַלע לידער. ס'האָט זיך נישט גע־וואָלט גיין אַהיים. די פרייד פון פאַרגאַנגענעם טאָג האָט זיך לאַנגזאַם אויסגעוועפּט. גרוי און אומעטיק זיינען געלעגן די מאָרגנס פאָרויס. ס'איז נאָך געבליבן איין ליד צו זינגען, אַ ליד וואָס האָט זיך געפּאַסט צום געמיט, וואָס איז געווען איבערגעלאָדן מיט טרויער, בענקשאַפט און אומעט.

אויף דער ראָגאָווער גאַס, אויף די בעלקעס, אין שיין פון שטערן־שטויב געַ'טובל'ט אין לבנה־ליכט, האָט אַ פאַר'משפּט'ער דור געזונגען יצחק קאַצענעלסאָנס ליד —

אַ וועלט, אַ וועלט, דו זאָרג ניט,
באַלד גייט אויף דער טאָג.
נאָר אייביק איז מיין טרויער,
אייביק איז מיין קלאָג.

ערגעץ־וואו האָט אַ הונט, האַרץ־רייסנדיק, געוואָיעט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט. ווי שאָטנס זיינען מיר זיך צעגאַנגען אַהיים. ווי שאָטנס אין דער נאַכט, ווי אייביקע שאָטנס אין אַן אייביקער נאַכט.

וועלוול ראָזענבלום

יצחק קאַצענעלסאָן אין בזשעזשין

אין אונזער שטעטל בזשעזשין, האָבן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה עקזיסטירט פאַרשידענע פאַראיינען, וועל־כע האָבן פאַרשפּרייט נישט בלויז פּאָליטישע אויפקלערונג, נאָר האָבן אויך אָנגעפירט אַ גרויסע קולטור־טעטיקייט. אַממייסטן האָט אויף דעם געביט זיך אויסגעצייכנט דער ציוניסטישער יוגנט־פאַראיין „התחיה". עס האָבן געלייענט לעקציעס וועגן דער אידישער ליטעראַטור פאַרשידענע אָנגעזעענע רעפערענטן פון לאָדזש און אַפילו פון וואַרשע. אַלע לעקציעס זיינען געווען גוט־באַזוכט און מיט גרויס אינטערעס אויסגעהערט, אָבער בלויז איין לעקטאָר האָט באַוויזן צו פאַרוואַנדלען זיין יעדן אויפטריט אין אַ גרויסן יום־טוב. אַ פרייד האָט אַרומגענומען די מיט־גלידערשאַפט, נישט בלויז פון „התחיה", נאָר אויך פון אַלע אַנדערע פאַראיינען, ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אַז צו אונז וועט קומען האַלטן אַ רעפעראַט און וועט לייענען זיינע אייגענע לידער, דער באַליבטער און אָנגעזענער אידיש־העברעאישער דיכטער יצחק קאַצענעלסאָן.

וואָכן פריער האָט מען זיך גענומען גרייטן צו דעם יום־טוב׳דיקן אָוונט. דער זאַל פון „התחיה", וואָס פלעגט פאַר פאַר־שידענע אַנדערע צוזאַמענקונפטן זיין גרויס גענוג, איז דאָסמאָל געווען צו־קליין. מען האָט דעריבער געמוזט נעמען דעם גרעסטן זאַל אין שטעטל. צו אַן אָוונט פון יצחק קאַצענעלסאָנ׳ען האָבן זיך אַלע אויסגעפּוצט אין שענסטן און אין בעסטן און זיך גע־איילט צום פייערלעשער־זאַל. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און אַלע פּלעצער זיינען פאַרנומען געוואָרן. אַ סך מער האָבן געוואָלט אַריינקומען, אָבער ס׳איז מער קיין פּלאַץ נישט געווען. אין זאַל האָט זיך געפילט אַ שפּאַנונג. ווען די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבן מיט יראת הכבוד אַרויסגעפירט דעם דיכטער אויף דער בינע, האָט אויסגעבראָכן אַ שטורם פון אַפּלאָדיס־מענטן, ספּאָנטאַן האָבן זיך אַלע אויפגעשטעלט און אָנגעהויבן זינגען דעם דיכטערס באַליבט און באַרימט־געוואָרן ליד „די זון פאַרגייט אין פלאַמען".

די ליבשאַפט וואָס מיר האָבן געהאַט צו יצחק קאַצענעל־סאָנ׳ען האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ. ער האָט אונז אַלעמען באַצויבערט. זיינע רעפעראַטן וועגן דער אידישער ליטעראַטור זיינען געווען באַלערנד און אינטערעסאַנט. ווען ער האָט גענומען לייענען זיין פּאָעזיע, האָט ער אַלעמען ווי פאַר׳כישופ׳ט. עס איז זעלטן געווען עמיצער, וואָס האָט אַזוי פּראַכטפול און מיט אַזוי־פיל טאַלאַנט פאָרגעטראָגן זיינע לידער, ווי ער אַליין. ער האָט פאַרמאָגט אַ האַרציקע שטימע, וואָס האָט באַצויבערט און געגלעט און אָוועקגעטראָגן, אויף די פליגל פון דעם דיכטערס פּאָעזיע, אין אַ וועלט פון גייסטיקער דערהויבונג.

שטענדיק נאָך אַזאַ איינדרוקספולן אָוונט, זיינען די קאָמי־טעט־מיטגלידער פון פאַראיין זיך צוזאַמענגעקומען, מיט אַ צאָל

יצחק קאַצענעלסאָן

איינגעלאַדענע געסט, ביי לאה׳לע באַלקעס, אַ זייער שיינע און ב׳חנ׳טע בזשעזשינערין. איר הויז איז געווען דער טרעף־פּונקט פון דער אינטעליגענץ אין אונזער שטעטל. לאה׳לע האָט פון פריער שוין געהאַט צוגעגרייט אַ שמחה׳לע. ביי די געדעקטע טישן און מיט אַ קלענערע גרופּע, האָט זיך געשאַפן אַן אינטימע אַטמאָספערע, אין וועלכער עס האָט זיך אַנטפּלעקט די ליב־האַרציקע פּערזענלעכקייט פון יצחק קאַצענעלסאָנ׳ען. ער איז געווען צוגעלאָזן, חבר׳יש. זיין הומאָר האָט געשפּרודלט מיט שאַרפזין. אין זיין זינגען און אויסטייטשן אידישע פאָלקס־לידער, איז ער געווען אומפאַרגלייכלעך. ער האָט פאַרמאָגט דעם מאַגנעטישן כח אַלעמען אָנצושטעקן מיט זיין פרייד און אָפּטי־מיזם. עס איז געווען אַ גרויסער נחת צו פאַרברענגען אין זיין געזעלשאַפט.

זיינע באַזוכן אין בזשעזשין זיינען געווען גאַנץ אָפטע, און תמיד האָבן מיר אים אויפגענומען מיט גרויס באַגייסטערונג.

***

איך האָב אויך געהאַט דעם גרויסן נחת זיך צו טרעפן מיט יצחק קאַצענעלסאָנ׳ען אין ניו־יאָרק, ווען ער איז געקומען אַהער אויף אַ באַזוך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1921. עס איז פאַר מיר געווען אַ גרויסע בשורה, ווען איך האָב גע־הערט, אַז ער געפינט זיך אין ניו־יאָרק. די אידישע פּרעסע

אַ גרופּע ליבהאָבער
פון ליטעראַטור
מיט דעם באַרימטן
אידיש־העברעאישן פּאָעט
יצחק קאַצענעלסאָן
וועלכער זיצט אינמיטן
פון דער צווייטער ריי

האָט אים דאָן וואַרעם אויפגענומען. ער האָט געדרוקט זיינע צאַרטע לידער אין „מאָרגען זשורנאַל".

מיין ערשטע באַגעגעניש מיט יצחק קאַצענעלסאָנ׳ען אין ניו־יאָרק איז געווען אין הויז פון פאַרשטאָרבענעם פּאָעט י. ה. ראַדאָשיצקי, וועלכער איז פריער געווען אַ תושב אין לאָדזש און האָט געהערט צו דער גרופּע „יונג אידיש". ער האָט זיך וואַרעם באַגריסט מיט מיר און האָט זיך שטאַרק נאָכגעפרעגט וועגן די בזשעזשינער לאַנדסלייט אין אַמעריקע. איך פלעג זיך מיט אים דעמאָלט גאַנץ אָפט טרעפן. איך פלעג אים באַגלייטן ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, אין זיינע באַזוכן און אַרויסטריטן אין ניו־יאָרק. אומעטום, וואו ער האָט זיך באַוויזן, האָט מען אים אויפגענומען מיט ליבשאַפט און גאַסטפריינטלעכקייט. גאָר אַ גרויסן אינטערעס האָב אים אַרויסגעוויזן די שילער פון די העברעאישע שולן; זיי האָבן אים באַגעגנט מיט פרייד, געזאַנג און גרויס פאַרערונג. יצחק קאַצענעלסאָן האָט אויך געהאַט אין ניו־יאָרק אינטימע פריינט פון פּוילן און פון זיין היים־שטעטל אין דער ליטע. ער פלעגט פאַרלאַנגען, אַז איך זאָל מיט אים מיטגיין צו זיי. איך געדענק אַ פאַמיליע דייוויס, אין בראָנזוויל, וואונדערבאַרע האַרציקע מענטשן, און אויך אַנדערע פריינט זיינע אין פאַרשידענע טיילן פון ניו־יאָרק. אומעטום, ביי יעדער צוזאַמענקונפט, האָבן די בעלי־בתים איינגעלאַדן זייערע פריינט, און עס איז געפּראָוועט געוואָרן אַ שמחה׳לע לכבוד קאַצענעל־סאָנ׳ען, און תמיד האָט מען געזונגען זיין באַליבט ליד „די זון פאַרגייט אין פלאַמען".

ווען יצחק קאַצענעלסאָן האָט זיך גענומען גרייטן צוריק־צופאָרן אַהיים קיין לאָדזש, האָבן מיר, די בזשעזשינען לאַנדס־לייט, די ערשט־אָנגעקומענע קיין אַמעריקע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאַמען מיט אייניקע לאַנדסלייט פון דער פריער־דיקער אימיגראַציע, איינגעאָרדנט אַ געזעגענונגס־־אָוונט פאַר אונזער באַליבטן דיכטער אין הויז פון אונזער לאַנדסמאַן סעם פוקס, אין דזשאַמייקע, לאָנג־איילאַנד.

מיר, די בזשעזשינער אין אַמעריקע, האָבן מיט דער זעלבער ליבשאַפט און פאַרערונג אויפגענומען יצחק קאַצענעלסאָנ׳ען ווי אַמאָל אין אונזער היימשטאָט בזשעזשין. ביי פיין־געדעקטע טישן מיט כל טוב, אַראַנזשירט און צוגעגרייט פון פרוי פוקס, האָט זיך גלייך געשאַפן אַן אינטימע, חבר׳ישע אַטמאָספערע. מיר האָבן געגעסן, געטרונקען און זיך געמאַכט פריילעך. אָבער אַ שטילער אומעט האָט זיך פאַרצויגן איבער אונז, ווי אַ נעפּל — אונזער באַליבטער דיכטער פאָרט אַוועק פון אונז, און ווען וועלן מיר אים נאָכאַמאָל זען?

צום סוף האָט דער דיכטער זיך געזעגנט און אונז באַדאַנקט פאַר דער פריינטלעכקייט, וואָס מיר האָבן אים אַנטקעגן־געטראָגן אין דער פרעמדער מדינה.

ווען ער האָט געענדיקט זיין רעדע, האָט אונז אַרומגענומען עפּעס אַ מאָדנע שטילקייט. באַלד האָבן מיר, אָן שום אָנווייזונג, זיך אַלע אויפגעשטעלט און געזונגען זיין עלעגיע: „די זון פאַרגייט אין פלאַמען". מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז דאָסמאָל האָבן מיר דאָס ליד געזונגען אינגאַנצן אַנדערש, ווי אין די אַמאָליקע צייטן, מיט מער בענקשאַפט, און ווי מיט אַ האָפענונג, צו קענען נאָכאַמאָל באַגריסן און זיך פרייען מיט אונזער ליבן דיכטער. דעריבער האָבן אונזערע שטימען זיך צוזאַמענגעגאָסן ווי אין אַ געמיינזאַמער תפילה.

נאָך היינט זע איך פאַר מיר דאָס בילד און עס הילכט נאָך אין מיינע אויערן, ווי מיר האָבן געזונגען יצחק קאַצענעלסאָנ׳ס ליד.

די זון פאַרגייט אין פלאַמען, די זון מען זעט איר קוים,
אַזוי פאַרגייט מיין האָפענונג, אַזוי פאַרלעשט מיין טרוים.
די נאַכט איז פינסטער, די נאַכט איז שטום און שוואַרץ,
אַזוי זעט אויס מיין טרויער, אַזוי זעט אויס מיין האַרץ.
וועלט, דו וועלט, דו זאָרג נישט, באַלד לייכט אויף דיין טאָג,
אייביק איז מיין טרויער, אייביק איז מיין קלאָג.

ווער האָט געקענט פאָרויסזען דעם חורבן, די פאַרניכטונג, די פאַרוויסטונג? ווער האָט געקענט גלויבן, אַז אונזער טייערן, ליבן דיכטער וועט אַ שוואַרצע, פינסטערע נאַכט איינשלינגען, אַז עס וועלן אויסגעלאָשן ווערן אַלע זיינע האָפענונגען, אַלע זיינע טרוימען, — און „אייביק וועט זיין זיין טרויער, אייביק זיין קלאָג" — ווי ער האָט אויסגעזונגען אין זיין עלעגיע מיט עטלעכע און פערציק יאָר פריער, פאַר זיין מאַרטירער־טויט.

דער דיכטער־קדוש יצחק קאַצענעלסאָן איז אומגעקומען צוזאַמען מיט אונזערע זעקס מיליאָן ברידער און שוועסטער אין נאַצי־אייראָפּע. שטייען מיר איינגעהילט אין טיפן טרויער

מלכה ראָז (ראָזענבלום)

אידיש טעאַטער אין אונזער שטעטל

אין יאָר 1910 איז דאָס אידישע לעבן אין בזשעזשין געפלאָסן ווי אַ שטיל טייכל. יעדע משפחה האָט זיך געלעבט איר אייגנאַרטיק לעבן. יונג און אַלט האָבן געהאָרעוועט שווער אויף פּרנסה.

אויסער דעם חדר און העכערע לימודים פאַר אינגלעך, זיינען קיין אַנדערע דערציאונגס־אַנשטאַלטן נישט געווען; קולטור־אָרגאַניזאַציעס, וואו די יוגנט זאָל זיך קענען אויסלעבן און גייסטיק אַנטוויקלען, האָבן צו יענער צייט לגמרי נישט עקזיסטירט אין אונזער שטאָט.

עס האָט זיך אָבער געפונען אַ קלאַס אידן אין שטעטל, וועלכע עס האָט זיך געלעבט זייער גוט און זייערע קינדער — נאָך בעסער, און די קינדער האָבן שוין געקראָגן אַ בעסערע דערציאונג. אויב בזשעזשין האָט נישט געהאַט די נויטיקע שולן, האָבן זייערע עלטערן פאַר זיי אַראָפּגעבראַכט לערער פון די גרעסערע שטעט; אַנדערע האָבן געשיקט זייערע קינדער אין די גרויסע שטעט, וואו עס זיינען געווען הויכשולן. די גאָרייכע האָבן געשיקט זייערע קינדער שטודירן אין אויסלאַנד.

אָט די יוגנט, אָדער אַ טייל פון איר, וואָס האָט שוין געהאַט אַ פיינעם באַגאַזש פון בילדונג, האָט געפילט אַ באַגער און האָט געזוכט וועגן אַריינצוברענגען אַביסל גייסטיקע אויפלעבונג און קולטור־דערציאונג. אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט געהאָלפן פרוי איש, אַ צוגערייזטע פון רוסלאַנד, מיט הויכער בילדונג, אַן אינטעליגענטע און פיינפילנדיקע פּערזענלעכקייט. אַ דאַנק איר איניציאַטיוו איז געגרינדעט געוואָרן אַ דראַמאַטישע אַמאַטאָרן־גרופּע, וועלכע האָט געדינט צוויי צוועקן: ערשטנס, צו שפּילן פּיעסען פון די בעסערע אידישע דראַמאַטורגן פאַרן אייגענעם גענוס, און העלפן אַנטוויקלען אַ בעסערן געשמאַק ביים אידישן עולם פאַרן אידישן טעאַטער; צווייטנס, האָט די איינקונפט געדאַרפט פאַרנוצט ווערן פאַר וואוילטעטיקע צוועקן.

צום גליק האָט זיך דעמאָלט געפונען נאָך איינער, אויך אַ צוגערייזטער אין שטעטל, סינגאַלאָווסקי, אַן אָנגעשטעלטער אין איינעם פון די מאַגאַזינען. ער איז געווען אַ העכסט־באַגאַבטער מענטש, מיט הויכער בילדונג און רעזשיסאָרישע פעאיקייטן. ער האָט איבערגענומען די אָנפירערשאַפט פון דער דראַמאַטישער גרופּע, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ הערלעך קאַפּיטל אידיש אַמאַטאָרן־טעאַטער אין בזשעזשין.

די גרופּע איז באַשטאַנען פון די פאָלגנדיקע פּערזאָנען: פרויען: בעלא זיגמאַנטאָוויטש, שרה׳לע גאָטליב, רחל׳לע דיאַמאַנט, מלכה ראָזענבלום, אַנעטאַ סטיין, חייקע מאַלעמוט; מענער: מאָטל ליכטרעגער (דער הויכער), מאָטל ליכטרעגער (דער נידעריקער), זעלוויאַנסקי, דאָרפסמאַן, עפּשטיין.

דער גרעסטער טייל פון די פרויען זיינען געווען בזשעזשינער קינדער; די אַנדערע פרויען און אויך די מענער, זיינען געווען צוגערייזטע פון רוסלאַנד.

רעפּעטיציעס האָבן מיר געהאַט צוויי אָדער דריי מאָל אין וואָך. די אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן מיט אייניקע לעקציעס וועגן טעאַטער און שוישפּיל. אויך האָט דער רעזשיסער אונז אַנטפּלעקט די נשמה פון יעדן ראָליסט אין דער דראַמע. דעם רעזשיסערס העכסטער געבאָט איז געווען, אַז דער שוישפּילער טאָר זיך נישט לאָזן אַרונטערשלעפּן פון פּובליקום, נאָר פאַרקערט, אויפהויבן דעם עולם מיט זיך צו אַ העכערער קינסטלערישער מדרגה.

רעפּעטיציעס זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין פאַרשידענע היימען פון די מיטשפּילער. יעדע רעפּעטיציע איז געווען אַ יום־טוב און אַ פריידיקער צוזאַמענקונפט. און מיט אָט־דעם פריידיקן געמיט זיינען מיר אַרויס אין שטעטל, און אָנגעפילט די גאַסן מיט אונזער געזאַנג. די פענסטער פון די ווערקשטאַטן זיינען נאָך געווען באַלויכטן, דאָס געקלאַפּעריי פון די פּרעסן האָט זיך אויסגעמישט מיטן רויש פון די מאַשינען און מיטן געזאַנג פון די אַרבעטער — אונזער געזאַנג אויף דער גאַס האָט זיך אַריינגעריסן אינמיטן.

נאָך אַ גאַנצן ווינטער רעפּעטירן האָבן מיר זיך גענומען גרייטן צו דער פאָרשטעלונג, וואָס האָט געדאַרפט פאָרקומען חול־המועד פּסח. אָבער אויף שפּילן אידיש טעאַטער האָט מען געמוזט האָבן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש פון דער רעגירונג. פריינט איש האָט געמוזט פאָרן קיין פּיעטראָקאָוו, אָנווענדן פּראָטעקציע און געבן כאַבאַר, און ערשט דעמאָלט האָט מען געדונגען דעם סטראַזשאַצקי־זאַל איינצואָרדענען די פאָרשטעלונג.

אינעם טאָג פון דער פאָרשטעלונג איז אין שטעטל געווען נישט חול־המועד, נאָר אַן אמת׳ער יום־טוב. אַלע האָבן זיך געגרייט צו גיין אין טעאַטער. מען האָט אויך נישט פאַרגעסן מיטצונעמען פאַרשידענע עסנס און נאַשערייען, ווי עס איז דעמאָלט געווען אין דער מאָדע.

נאָך איידער די טירן פון טעאַטער האָבן זיך געעפנט, זיינען די פענסטער שוין געווען באַלאַגערט פון די לערן־אינגלעך, וועלכע האָבן געוואָלט אַריינקוקן אין טעאַטער.

ווען די אַקטיאָרן זיינען אָנגעקומען, זיינען זיי באַגעגנט געוואָרן מיט פאַרשידענע אויסגעשרייען, מיט אַ געפילדעריי

נאָך דער מורא׳דיקער טראַגעדיע, נאָך דעם שרעקלעכן אומגליק און מיר באַוויינען דעם דיכטער יצחק קאַצענעלסאָן, צוזאַמען מיט זיין אויסגעמאָרדעטן אידישן פאָלק — ווי עס האָט פון זיין דיכטערישע נשמה זיך אַרויסגעריסן דאָס קלאָג־ליד, וואָס ער האָט אונז איבערגעלאָזן.

„אייביק וועט זיין אונזער טרויער, אייביק וועט זיין אונזער קלאָג״.

און פייפעריי. דער סטרוזש האָט געמוזט קומען און פאַנאַנדער־יאָגן דעם עולם.

הינטער די קוליסן האָט זיך שוין גענומען טומלען מיט צונויפשטעלן די דעקאָראַציעס אויף דער בינע. פינט, דער פעלדשער, האָט אָנגעהויבן גרימירן די אַקטיאָרן. דער זאַל איז געווען איבערגעפאַקט ביז צו דער גאַליאָרקע. ווען עס דערהערט זיך דער דריטער קלונג פון גלעקל, ווערט שטיל, און לעוואַנ־דאָווסקע, דער סטרוזש, ציט אַרויף מיט אַ שטריק דעם פאָרהאַנג. דאָס שפּיל הויבט זיך אָן, דער עולם זיצט געשפּאַנט, און האָט הנאה.

די צוויי ערשטע פּיעסן, וואָס די אַמאַטאָרן־גרופּע האָט געשפּילט, זיינען געווען: פּרץ הירשביינ׳ס „די נבלה" און שלום עליכמ׳ס „מזל טוב". איך און משה׳לע שאָטלאַנד האָבן געשפּילט די צוויי קינדער־ראָלן אין „מזל טוב".

מיר האָבן אויך אויפגעפירט „שמע ישראל" פון אָסיפּ די־מאָוו; „מיטן שטראָם" פון שלום אַש; „דער אומבאַקאַנטער", „כאַשע די יתומה" און „דער אידישער קעניג ליר" פון יעקב גאָרדין; „מענטשן", „אַ דאָקטאָר" און „דער גט" פון שלום עליכם; „דאָס אייביקע ליד" פון מאַרק אַרנשטיין.

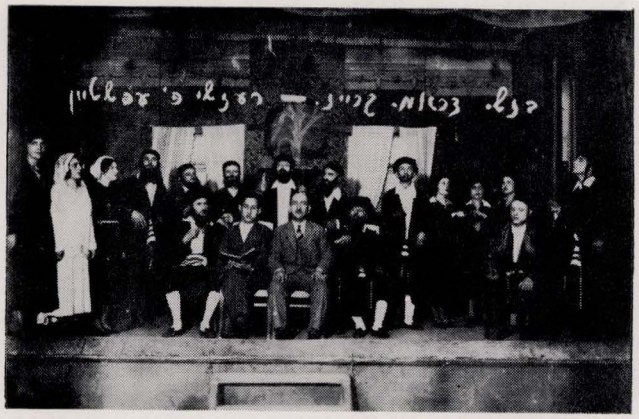

דראַמאַטישער קרייז ביי דער געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן" (פּועלי־ציון) בילד גענומען אין 1930. אין צענטער איז עפשטיין דער רעזשיסער.

נאָך יעדער פאָרשטעלונג פלעגט מען אַרויסטראָגן די בענק פון זאַל אין הויף אַריין, און די בזשעזשינער קלעזמאָרים האָבן געשפּילט איין טאַנץ נאָכן צווייטן. אַזוי האָט דער עולם צוזאַמען מיט די אַקטיאָרן געטאַנצט און געפרייט זיך ביזן טאָג אַריין.

דאָס איז געווען דער אָנהויב פון אידיש טעאַטער, וואָס איז געשפּילט געוואָרן פון דער ערשטער אַמאַטאָרן־גרופּע.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געקו־מען אַ שטילשטאַנד. דער רויש פון די מאַשינען, דאָס געזאַנג פון די ווערקשטאַטן האָט אויפגעהערט — און אַזוי האָבן אויך אַמאַטאָרן־גרופּעס אויפגעהערט צו שפּילן אידיש טעאַטער.

אין יאָר 1916, ווען פּוילן איז שוין צוויי יאָר געווען אָקו־פּירט פון דייטשלאַנד, האָט זיך צוריק איינגעשטעלט אַ געזעל־שאַפטלעך לעבן. די יוגנט האָט זיך אָרגאַניזירט אין אַ קולטור־פאַראיין. באַלד איז אויסגעבראָכן אַ קאַמף צווישן צוויי פּאָלי־טישע ריכטונגען: די ציוניסטן און די בונדיסטן.

נאָך אַ העפטיקן קאַמף האָבן געוואונען די ציוניסטן, און עס איז געבוירן געוואָרן דער פאַראיין „התחיה". באַלד האָט זיך פאָרמירט ביים פאַראיין אַ דראַמאַטישע סעקציע מיט די פאָלגנ־דיקע פּערזאָנען: גינזבורג — רעזשיסער, מלך הערשנבערג, מאַקס טושינסקי, האַמער, עפּשטיין, און אַנדערע. צווישן די פרויען זיינען געווען: אברהם גיפּ׳ס אַ טאָכטער, דעם היטל־מאַכערס אַ טאָכטער, איידלע און מלכה ראָזענבלום.

אין יענער צייט באַוויזט זיך אַ יונגערמאַן אין שטעטל, פון פאַך אַ לערער, און אַ זייער באַגאַבטער אין דער דראַמאַטישער קונסט. ער ווערט צוגעצויגן צו דער אַמאַטאָרן־גרופּע, און ווערט נישט בלויז רעזשיסער, נאָר אַן אַקטיווער מיטשפּילער. דער יונגערמאַן איז געווען דער שפּעטער באַרימט־געוואָרענער יוסף גרינבערג, פון דער ווילנער טרופּע, און פון מאָריס שוואַרצ׳ס קונסט־טעאַטער. ער איז אויך געוואָרן שפּעטער פּאָפּולער אַלס פּראָדוצירער פון אידישע פילמען, אונטערן נאָמען יוסף גרין.

אונטער זיין דירעקציע האָט זיך די דראַמאַטישע גרופּע אין אונזער שטעטל צעבליט און האָט געהאַט דערפאָלג אין אַ צאָל פיינע פאָרשטעלונגען.

דאָס קאַפּיטל אידיש טעאַטער אין בזשעזשין האָט זיך נאָך געצויגן ווייטער. ביים ציוניסטישן פאַראיין „התחיה" האָט זיך געגרינדעט אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר", וואָס האָט אויך גענומען שפּילן אידיש טעאַטער. דעם גאָר יונגן וועלוועל ראָזענבלום איז געלונגען אויפצופירן אַ פּיעסע אין דריי אַקטן, וואָס ער האָט צונויפגעשטעלט פון דעמאָלט דערשינענעם „יזכור־בוך", געווידמעט דעם העלדישן קאַמף פון די געפאַלענע שומרים אין ארץ ישראל. אונטער זיין רעזשי און מיטווירקונג איז אויפ־געפירט געוואָרן אָט דער יזכור־ספּעקטאַקל. עס האָבן אָנטייל־גענומען: משה באַדאַווער, אברהם דימאַנט, האַמער, קעמפּנער, מאיר ראָזענבלום און אַנדערע.

אין די שפּעטערדיקע צייטן האָט די בזשעזשינער אידישע יוגנט ווייטער געשפּילט אידיש טעאַטער, וואָס מיר — די ערשטע אַמאַטאָרן־גרופּע — האָבן אָנגעהויבן.

פאַרענדיקט האָט זיך דאָס קאַפּיטל אידיש טעאַטער אין בזשעזשין צוזאַמען מיט דעם אומקום פון דער אידישער יוגנט און פון דער גאַנצער אידישער קהילה אין אונזער שטעטל, וואָס היטלער ימח שמו האָט אומגעבראַכט.

נחום סומער

מיין שטעטל בזשעזשין

מיין ליכטיק שטעטל, בזשעזשין,
וואָס פאַרשניטן האָבן רוצחים,
האָסט פאַרוואונדיקט אויף אייביק
מיין האַרץ, מיין נשמה...
כ׳בין געבליבן אָבל נאָך גרויסן בראָך,
זינט דאַן, כ׳זוך ווערטער פון טרייסט;
ווערטער, צו פאַרטרייבן דעם צער, דעם אומעט —
און הילפסלאָז איז מיין פאַרזוך...
רייד אומפאַרשטענדלעכע שטאַמלט מיין צונג —
און פלוצים — ווי פון אַ קוואַל
האָט זיך אַ רים געטאָן אַ טרערן־שטראָם,
וואָס כ׳האָב מער ניט געקאָנט איינשטילן...
פאַר׳סמ׳ט מיט גאַל,
האָבן גוי׳אישע רשעים מיין האַרץ —
און פון מיינע ליפּן רייסן זיך
קללות, ווערטער פון בראַנד,
קעגן מערדער־הענט
וואָס האָבן מיין ליכטיק־שטעטל, בזשעזשין
פאַרשניטן, פאַרלענדט...
ס׳איז באַקאַנט, אַז דער שונא,
אין זיין רשעות, האָט געזוכט
דיין טאָטאַלן אומברענג.
טייוולשער פּלאַן איז דעם שונא
אינגאַנצן ניט געלונגען, —
ווי איז אונז, —
געבליבן זיינען יורדים, יורשים
אין פיל וועלט־טיילן צעשפּרייט,
וואָס וועלן דעם גרויסן עפּאָס
פון מיין שטעטל און אירע קדושים־טהורים,
דערציילן פאַר דורות, פאַר אייביקייטן...
מיר וועלן דערציילן —
וועגן די שיינע, צאַרטע, צניעות׳דיקע מאַמעס;
וועגן די הדרת־פּנים׳דיקע, ערלעכע, פרומע טאַטעס;
וועגן די האָרעפּאַשנע, פּראָסטע, פּשוטע,
שער־און־אייזן געזעלן, —
די שוסטערס וואָס האָבן יונג־און־אַלט באַשוכט;
די קצבים־יונגן, די פריילעכע באַלעגאָלעס,
די בעקערס, די היטל־מאַכערס, די טרעגערס,
וואָס האָבן זייער וואָכעדיקן יאָך
מיט אַ אידיש ליד פאַרקלונגען...
מיר וועלן דערציילן פון דיינע
שבתים און ימים־טובים.
דערציילן וועט מען
וועגן דיינע גאַסן און דיינע געמאַרקן;

נחום סומער

וועגן דיין פרייד און וועגן דיין לייד;
וועגן דיינע חכמים און דיינע לצים,
וואָס האָבן דיין יאָך, דיין דלות
פאַרזיסט מיט ראָזשינקעס און מאַנדלען...
מיר וועלן געדענקען
דיינע מלמדים און דיינע בעלי־תפילות,
וואָס האָבן דורות דיך געשפּייזט.
דערציילן וועט מען
וועגן דיינע טייכלעך און סעדער־גערטנער,
וואָס האָבן זיך רחבות׳דיק געשפּרייט
אויף ראָגעווער און קאָלישעקער גאַסן,
וואו בזשעזשינער יונגוואַרג
האָט אַ סך זיסע טעג און נעכט פאַרברענגט...
מיר וועלן אויפוויקלען די מגילה־בזשעזשין,
וואָס האָט זיך אויפגעהיט אין אונזער זכרון.
דערציילן וועלן מיר פון אַ שיינעם נעכטן
און ס׳וועלן אויך דערציילן געבליבענע עדות
פון לעצטע, צאַנקענדיקע, שקיעה־טעג,
פון פאַרלאָשענע לעבנס...
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
די בזשעזשינער ערד איז איינגעטריקנט געוואָרן!...
דאָס געזאַנג פון וואָך און יום־טוב
האָט מערדער־האַנט דערשטיקט, דערוואָרגן...
ווער האָט געאַנט פון וויסטן חלום,
אַז בזשעזשין וועט זיין אַ שטאָט — אָן אידן?...
ניטאָ מער די טייערע, שטראַלנדיקע
שבת־יום־טוב׳דיקע אידן פון אונזער שטעטל,

וואָס האָבן אַריינגעגיגונ׳ט זייער ניגון —
פון וואָכעדיקן דלות און שבת׳דיקער רו...
געבליבן בלויז זכרונות פון ווייטן אַמאָל —
פאַר דורות צו שפּינען...
געהייליקט וועסטו ווערן, מיין ליכטיק שטעטל
אין דיין גרויסקייט און אין דיין פּשטות...
מיר צינדן נשמה־ליכט
נאָך יונג־פאַרשניטענע לעבנס
פון נאָענטע און ווייטע —
וואָס ברוטאַלע קין־האַנט
האָט אכזריות׳דיק אומגעבראַכט...
דער קדיש וואָס כ׳זאָג בציבור —
איז אַ הייליקער נדר,
אַז כ׳וועל ניט פאַרגעסן די ירושה
פון די פאַרפייניקטע, דערשטיקטע, פאַרגאַזטע
קדושים־העלדן פון מיין היים—אַמאָל...
פון מיין — בזשעזשין!...

אונזער בית מדרש

(באַלאַדע)

גייענדיק צו דער ניי־שטאָט,
אין דער זייט פון מאַרק —
האָט זיך געפונען אונזער בית מדרש.
דער בנין — ווייט ניט קיין מירמל־פּאַלאַץ;
די דרויסנדיקע ווענט,
ווייס־געפאַרבט —
מער גרוי ווי ווייס
פון פרילינג־רעגנס
און ווינטערדיקע שניי־זאַווערוכעס,
וואָס האָבן זיי,
יאָר־איין, יאָר־אויס —
געבייטשט און געשמיסן...
— — — — — — — — — — — —
אַמאָל איז דאָ אַ טומל געשטאַנען,
די צענדליקער מנינים אידן —
וואָס האָבן דריי מאָל אין טאָג געדאַוונט
און זייערע געבעט־תפילות
צום רבונו של עולם געווענדט...
שפּעט אין דער נאַכט
האָט זיך דער דורות׳דיקער
גמראַ־ניגון געריסן צום דרויסן...
די פּשוטע, די שווער־פּראַצעדיקע, שער־און־אייזן אידן,
האָבן אין תהלים זאָגן געפונען זייער תיקון
פון גייסטיקן אומרו —
און טאַקע אָפּט אַ טרער געלאָזט,
אויף פאַרגעלטע בלעטלעך —
ווי רמז אויף גלות־יאָך
און אייגענעם דלות...
— — — — — — — — — — — —
אָ, ווי ס׳העלן אויף אין זכרון
די ימים־טובים ביי אונז אין שטעטל!...
דער פּסח — פון רייניקן און כשר׳ן
און גלעקלדיקער געטומל
פון קליינע קונדיסים
ביים שפּילן ניסלעך אין גריבלעך...
שבועות — פון בלאַט און קווייט אין אַלע שטיבער, —
אויך ס׳בית־מדרש, שמעקט מיט וואַלד און פעלד...
די ימים־נוראים —
צו וועלכע ס׳גאַנצע שטעטל
גרייט זיך מיט פאָרכט און יראת הבורא...
סוכות — דער יום־טוב פון פרייד און תורה
און דאָס וועלן זיך אויספיינען
פון די יונגע באַלעבאָסטעס
ביים דערלאַנגען די פּאָרציעס פיש
אין די סוכה־ביידלעך —
ווער קאָן עס פאַרגעסן!...
— — — — — — — — — — — —
אָדער — אָט גייט גאָר
אַן אישה שווער צו קינד,
אָדער, ערגעץ אין אַ שטוב
ליגט אַ חולה מסוכן —
רייסן זיך נאָענטע, קרובים
מיט געיאָמער צום אָרון קודש...
אידן, זאָגט תהלים!...
באַלד שטעלט זיך ווער צום עמוד
און הויבט אָן אין שטילן, פאָרכטיקן טאָן —
אשרי האיש אשר לא הלך...
— — — — — — — — — — — —
דער מגיד, וואָס איז פון צייט־צו־צייט
אין שטעטל געקומען,
אידן געמוסר׳ט, געבייטשט זיי מיט שטראָף־רייד,
געוואָרנט מיט גיהנום־פייערן, גערופן צו תשובה
און אויסיעטן זינד פון זייער מיט...
אַלע קהל׳שע אַמפּעריען, וויכוחים,
וואָס האָבן זיך צווישן די ווענט
פון אונזער בית־מדרש צעברויזט...
אַלץ איז איצט ניט מער
ווי אַן אויפבליץ אין מיין זכרון...
— — — — — — — — — — — —
געווען אַ מאָל אַ שטעטל — בזשעזשין
און נישטאָ מער...
ווי שפּאַס פון בלוטיקן שגעון
אונזער בית־מדרש געבליבן
וואָס פּוסטעוועט אָן אידן...

די ווענט מיט קויט און שפּינוועב באַדעקט,
אויפן דאַך גרינער מאָך שימלט.
די פענסטער צעבראָכענע,
פון אַלע זייטן טוכלע פייכטקייט ווימלט...
אויפן דיל ליגן די ריינקייטן
צעפליקטע, געשענדטע...
אין די ווינקלען חורבות אָנגעהויפט —
און ראַצן שפּאַצירן אַרום צווישן בערג
מיט שמות פון איבערגעדרייטע ספרים־אַלמערס...
איינגעטריקנט איז געוואָרן דער קוואַל

וואָס האָט באַפרוכפּערט אונזער קהילה —
די בזשעזשינער ערד שפּראָצט ניט מער
מיט דער ברכה פון אידישער תפילה...
דאָס קול פון תורה
און וואָכעדיקע רייד איז שטום געוואָרן.
נישטאָ מער די דאַוונערס אין אונזער עדה...
געבליבן בלויז זכרונות פון אַמאָל
פאַר דורות צו דערציילן —
יתגדל ויתקדש שמיה רבא!...
— — — — — — — — — — —

יודל דעם וואַסערטרעגער געהייליקט

נעכטן האָסטו
פאַר שטעטל
וואַסער געפירט.
שווער איז געווען
דיין לעבן.
פאַר אַלט און יונג;
פאַר קליין און גרויס —
חוזק־ציל ביסט געווען...
אָבער דו, —
שווייגנדיק האָסט
אַלעמען מיט שמייכל באַגעגנט.
חדר־אינגלעך האָבן
די גאַס ניט געלאָזט דורכגיין דיך.
שפּאַסיקע וויצן,
שטעך־ווערטלעך
האָבן קליינוואַרג
דיר געבייטשט אין פּנים.
און דו, —
אָנשטאָט כעס, רוגזה —
ליבע און גוטסקייט
האָסט גאָר צו
קונדסים אַרויסגעוויזן...
דיין גורל,
— האָסטו געזאָגט — איז פון דער
הויך באַשטימט...
דערפאַר האָסטו דיין
שווערע דאָליע
מיט אַ גם זו לטובה, באַגעגנט.
דו האָסט דעם היטלער־חורבן
אויך ניט אויסגעמיטן.
זיי, די טייוואָלים,
האָבן דיך געפּייניקט
מיט די שוידערלעכסטע פּיינען...
זיי האָבן דיין גוף געפּאַסעוועט
מיט איבערמענטשלעכע עינויים.
דיין גייסט —
האָבן די חזירים ניט געקאָנט ברעכן...
האָסט צום גאָט פון ישראל

קיין טענות ניט געהאַט.
האָסט אַלע צרות
שווייגנדיק פאַרנומען,
ווי ס'איז דיין טבע געווען...
מן־הסתם אַזוי
פון דער הויך באַשערט...
דער רוצח האָט
איבער דיין האַלז
אַ פּעטליע פאַרצויגן.
אין דיינע לעצטע טריט
צו דער תליה
האָסטו צו זיך אַליין
געמורמלט ווערטער;
ווערטער געהייליקטע
אין דעם גרויסן פאָלקס־בראָך,
וואָס וועלן אין זייער פּשטות
פאַראייביקן דיין נאָמען
פאַר קומענדיקע דורות:
...„נעכטן, בין איך יודל
דער וואַסערטרעגער
פאַר אייך געווען.
מאָרגן וועל איך
יודל קדוש זיין!...״
זיינען צינדנדיק
געפאַלן דיינע לעצטע
צוואה־ווערטער
דעם מערדער אין פּנים.
אָט די פּשוטע ווערטער,
וועלן בזשעזשינער
פאַר אייביקייטן געדענקען.
דיין לעבן און דיין טויט,
שטעלן דיך אַוועק
אין דער רשימה פון אונזערע
גרויסע פאָלקס־קדושים.
אונזערע דיכטער און קינסטלער,
וועלן אין דיין פּשוטן לעבן
אינספּיראַציע געפינען,
און וועלן דיר וואָרט־מאָנומענטן שטעלן...

דער אוהל פון ר׳ שמעון בעל־רחמנות

ניט באַנוגנט,
האָבן זיך רוצח׳ישע הענט,
ווען זיי האָבן
אונזערע זקנים און זקנות;
אונזערע פרויען און מענער;
אונזערע קינדער און זויגלינגען
אין גאַז־קאַמערן געטריבן...
זיי, וואָס האָבן
דעם שעפער און זיין באַשאַף —
דעם מענטש!
צו נידעריקסטע נידערן גענידערט,
האָבן דורך
בלוטיקער קין־האַנט,
דאָס געביין פון די לאַנג־פאַרשטאָרבענע;
פון אונזערע ווייטע,
און פון אונזערע נאָענטע, —
אויף בית־עלמין אויפגעזוכט.
זייערע סקעלעטן־גופים,
וואָס אין ערדישן באַהאַלט,
האָבן נאַצי־רשעים —
געשענדעט, צעטראָטן
מיט חיה׳שע פיס.
געבליבן ווי סימבאָל,
פאַר קינפטיקע דורות —
דער אין בזשעזשין
אַזוי באַליבטער אוהל
פון גרויסן למדן ר׳ שמעון,
וואָס איז אונזער שטעטל דורכגעפאָרן,
און ניט וועלנדיק מחלל שבת זיין,
איז אין שטעטל אויף שבת געבליבן.
און ווען אידן האָבן
הבדלה־ליכט אָנגעצונדן —
איז די נשמה פון ר׳ שמעון בעל רחמנות
אין אייביקייטן איינגעזאַמלט געוואָרן...
בזשעזשינער קהילה
האָט דעם גרויסן למדן,
אויף זייער בית־הקברות,
דעם שענסטן אָרט צוגעטיילט.
שפּעטער האָט בזשעזשינער עדה
דעם גרויסן בעל־מידות
אין זיין אָנדענק —
אַן אוהל געשטעלט...
זינט דאַן, זיינען אידן —
יאָר איין, יאָר אויס,
אויף קבר אָבות געגאַנגען,
און אויף קבר
פון אָט דעם איד־צדיק
זייערע דאגות און צרות איבערגעלאָזט.
מ׳האָט געבעטן ביים גרויסן בעל־רחמנות,
ער זאָל זיך משתדל זיין אין הימל...
פון שטיינדלעך און קוויטלעך,
וואָס פרומע ווייבער
האָבן דאָרט איבערגעלאָזט,
האָט זיך
אַ בערגל צו די הימלען געטורעמט...

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

צעאַקערט, צעטראָטן,
האָט רוצח —
אונזער בית הקברות...
ווי נס מן־השמים,
קבר פון גרויסן צדיק
געבליבן ווי אַן עדות
אויף גרויסן פאָלקס־בראָך...
ניטאָ מער די אידן
וואָס זיינען געקומען
צו זיין קבר אַ טרער פאַרגיסן.
פאַרטיליקט האָט רשע
אונזער הייליקע עדה —
אַפילו, אונזערע טויטע
ניט געשאָנעוועט...
אָבער געבליבן איז קבר,
פון וועלכן אידן האָבן
אין עת־צרה בטחון געשעפּט,
ווי אַן אָנדענק
פון גרויסן אידישן חורבן —
און ווי אַן אָנזאָג
פאַר קומענדיקע דורות:
אידן, זייט זיך ניט מיאש!...
אין גאַז־אויוונס דערשטיקט געוואָרן...
אידישע גופים,
אין פייער־צונגען איינגעוויקלט;
אָבער דעם קול יעקב
פון גרויסער נשמה,
האָט רוצח׳שע האַנט
ניט פאַרברענט, ניט פאַרלענדט...

אויפגיין וועט ניי אידיש לעבן
אויף פאָן פון פאַרברענטע גופים,
און אין געדעכעניש פון אַמאָל —
וועלן אויפהעלן די גרויסע נשמות
פון אַ ר׳ שמעון בעל־רחמנות...

נחום יוד

שניידער־אינגלעך

(פאַבעל)

דריי שניידער־אינגלעך, אין דער אַרבעט נאָך גאָר פריש,
געאַמפּערט האָבן זיך ביים מייסטער׳ס טיש;
און יעדער איינער האָט געמיט זיך צו באַווייזן —
וואָס, אייגנטלעך, איז פאַרן בגד וויכטיגער:
די שער,
צי נאָדל, צי דער אייזן?
זיי האָבן זיך דערביי
אַזוי געהיצט אין זייער קריגערײ,
אַז אָט־אָט־אָט — און ס׳וואָלטן פּעטש געפלויגן!...
נאָר אַ געניטער פּועל, וואָס איז אין דער זייט
געזעסן ביי דער אַרבעט איינגעבויגן,
און האָט די גאַנצע צייט
זיך צוגעהערט און האָט געשוויגן,
האָט זיי באַמערקט געלאַסן פון דער ווייט:
„צו וואָס, בחורים׳לעך, זאָלט איר זיך קריגן,
און טומלען, אַמפּערן זיך נאָך און נאָך?
איר אַלע זייט גערעכט, ס׳איז יעדנס מיינונג ריכטיק!
ווייל יעדער שניט און שטאָך,
און יעדער גלעט איז פאַרן בגד וויכטיק...
נאָר סוף־כל־סוף —
דער עיקר איז די שטאָף!״

דריטער טייל

אויף די חורבות פון אונזער שטעטל

דער ערשטער קרבן

(אַ בריוו פון אַ געראַטעוועטן בזשעזשינער לאַנדסמאַן)

אין יאָר 1939 האָבן נאַצי־אַגענטן געכאַפּט דעם ניינצן־יאָריקן בחור, אהרן עפּראָימאָוויטש, אים אַריינגעוואָרפן אין אַן אויטאָ און אַוועקגעפירט אין דערבייאיקן ראָגאָווער וואַלד. דאָרט האָבן די נבזים אים אויסגעטאָן נאַקעט, צוגעבונדן צו אַ בוים און אים געשלאָגן מכות רצח, אָן אַ פּאַרוואָס און אַ פאַר ווען... זיינע גוואַלדן פון שרעקלעכן ווייטיק האָבן זיך געטראָגן אונטער די הימלען און קיינער איז אים צו־הילף ניט געקומען. אויף זיין תחנונים׳דיקן געבעט האָבן די רשעים געענטפערט מיט מער קלעפּ פון שטעקנס איבערן נאַקעטן, צעווייטיקטן לייב, ביז ער איז באַוואוסטלאָז געפאַלן פון דעם באַראַזש פון קלעפּ. זעענדיק, אַז זייער קרבן באַוועגט זיך שוין כמעט ניט און זיינע יאָמער־לעכע געשרייען זיינען איבערגעגאַנגען צו אַ גוסס׳דיקן קרעכצן, האָבן זיי אויף אים אויסגעשאָסן פון רעוואָלווערן און זיך אָפּ־געטראָגן און זייער קרבן איבערגעלאָזט אַ שטאַרבנדיקן...

ניט ווייט פון ראָגאָווער וואַלד האָט געוואוינט אַ בזשעזשינער איד, אַ שווייגער (אַ מילך־הענדלער), מיטן נאָמען פּאַכטשער, וואָס איז געקומען צו לויפן אין וואַלד, הערנדיק די עכאָ־אָפּהילכן פון שמע ישראל־געשרייען. בעת ער איז געקומען אין וואַלד האָט ער נאָך געהערט אַ שטיל־כאַרכלען פון אַ שטאַרבנ־דיקן מענטשן. ווען ער האָט זיך אַרומגעקוקט, האָט ער דער־זען דאָס טראַגיש־מאויים׳דיקע בילד פון דעם אויסגייענדיקן ניינצן־יאָריקן בחור וואָס איז געווען צוגעבונדן צו אַ בוים. דער גוף, דאָס פּנים — שוואַרץ־בלוי און פאַרבלוטיקט ניט צום דערקענען. עס זיינען געווען די לעצטע מאָמענטן פון יציאת־נשמה. ער האָט דאַן אַרומגעזוכט אין וואַלד צו געפינען עפּעס אַ שפּור וועגן דעם קרבן. ער האָט געפונען די מלבושים און פון די פּאַפּירלעך אין די קעשענעס האָט זיך דער איד דער־וואוסט, אַז דאָס איז דער פרום־חסידישער בחור, אהרן עפּראָימאָ־וויטש פון בזשעזשין, וואָס האָט געלערנט אין גערער שטיבל.

ר׳ פּאַכטשער האָט זיך תיכף אַריינגעכאַפּט קיין בזשעזשין כדי מודיע צו זיין קהל און די נאָענטע קרובים וועגן דעם שוידערלעכן מאָרד פון די דייטשישע טמאים און אַז מ׳דאַרף דעם קרבן ברענגען צו קבר ישראל. ווען דער שווייגער האָט אָנגעזאָגט די שרעקלעכע בשורה דעם בחור׳ס מוטער, איז זי תיכף אַראָפּ פון זינען. זי איז שפּעטער געגאַנגען איבער די

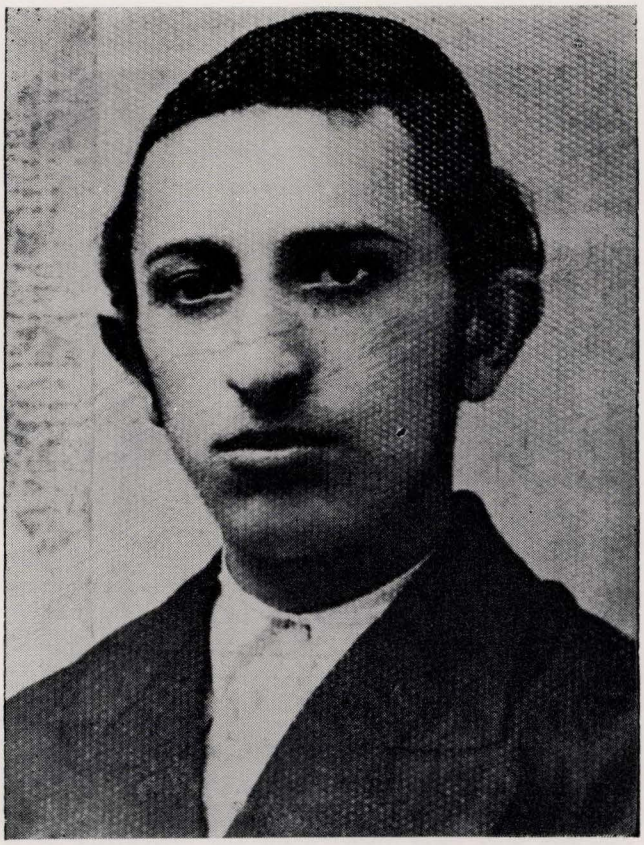

אהרן עפּראָימאָוויטש, דער ערשטער קרבן אין בזשעזשין

גאַסן פון בזשעזשין מיט ליכט אין די הענט און אַלעמען גע־בעטן קומען צו איר איינציקן זונס קבר...

אהרן עפּראָימאָוויטש, דער פרומער בחור, וואָס איז יומם־ולילה געזעסן אין גערער שטיבל, איז געווען דער ערשטער קרבן, דער ערשטער קדוש פון נאַצי־בעסטיאַלישקייטן אין אונזער קהילה־קדושה. זאָל זיין נשמה רוען אין גן־עדן...

אהרן פאָגל

ערשטער דערשיטערנדיקער גרוס

אהרן פאָגל (אסתר־לאה דער בעקערינס זון) איז געווען איינער פון די ערשטע פון דער שארית הפליטה פון אונזער שטעטל, וועלכער איז נאָך דער מלחמה אַריינגעקומען קיין בזשעזשין. ער איז דאַן נאָר־וואָס געהאַט באַפרייט געוואָרן פון נאַצישן קאָנ־צענטראַציע־לאַגער, וואו ער איז על פי נס געבליבן לעבן.

אין אַ בריוו צו אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק האָט אהרן פאָגל איבערגעגעבן דעם ערשטן דערשיטערנדיקן גרוס פון חורבן בזעזשין. ער האָט געשריבן:

אַריינקומענדיק קיין בזשעזשין אין אָנ־הויב פעברואַר, 1945, פיר אַזייגער פאַר־נאַכט, קומענדיק אַליין פון לאַגער, האָב איך מיר נישט פאָרגעשטעלט די שטאָט אין דעם אָרט פון אַמאָל, אָבער ווי וועל איך נישט טרעפן אַ פּאָר צענדליק אידן־, עס האָבן דאָך ביי אונז געלעבט אַרום אַכט טויזנט נפשות! עס רעדט זיך און שרייבט זיך לייכט — אַכט טויזנט, אָבער לאָמיר דאָ, ווי ווייט מעגלעך פּרובירן דאָס דעטאַ־ליזירן. דאָס שאַפן, די מי, די אַרבעט, דער הו־האַ, די היימ־לעכקייט, די היימישקייט, דאָס ריסן זיך, אַרבעטס־געבער, אַר־בעטס־נעמער, פאָרערס, בעלי־עגלות, שניידערס, שוסטערס, שיינע אידן, חסידים, חברים, אינטעליגענטן, האַלבע אינטעלי־גענטן, שולן, בתי־מדרשים, חסידים־שטיבלעך, מקוות, פאַר־איינען, אידישע בענק, וואוילטעטיקע אינסטיטוציעס, — איך מיין, אַז עס גייט פאַרביי פאַר אייערע אויגן כמעט גאַנץ בזשעזשין. און שטעלט אייך פאָר — גאָרנישט, מעשה בראשית, תהו־ובהו! קיין איין איד נישט, בוכשטעבלעך גאָרנישט.

איך, וואָס האָב אַליין געזען דאָס גרויסע גיהנום, ווי טויזנטער פון אונזערע ברידער זיינען אין געציילטע טעג אָוועק און קיינ־מאָל מער נישט צוריקגעקומען, האָב נישט געקענט פאַרשטיין ווי איז דאָס מעגלעך — וואוהין זיינען אַהינגעקומען די אַלע מענטשן? וואו זיינען אונזערע קינדער, די תינוקות של בית רבן, וואו זיינען די תלמוד־תורה׳ס? און עס האָט מיך אַזוי פאַרקלעמט ביים האַרצן, אַז איך האָב באַשלאָסן באַלד אין דער פרי אַרויפצוגיין אויפן בית־עולם. איך וועל קברים רייסן און וועל מאָנען ביי די טויטע. איר דורות־לאַנג ליגנדיקע און רוענדיקע אין אייערע קברים, צי ווייסט איר, אַז מען האָט אייער ישוב אויסגעראָטן, אייערע קדושים פאַרברענט און פאַרניכטעט און עס וועט שוין קיינמאָל אויף אייערע קברים קיינער קיין יזכור נישט זאָגן און אל־מלא־רחמים נישט אָפּריכטן?

איך בין די נאַכט נישט געשלאָפן. איך האָב געוואַרט אויף טאָג אַזוי ווי אויף גאולה. און אַזוי ווי אַלץ פאַרגייט, איז די נאַכט אויך אַוועק. איך בין באַלד אין דער פרי אַרויפגעלאָפן אויפן בית־עולם, אָבער ליידער, איך האָב נישט געהאַט פאַר וועמען מיין ביטער האַרץ אויסצורייד. זיי, די רשעים, האָבן אויך אונזערע טויטע נישט געשוינט: אָפּגעאַקערט פעלד, די מצבות פאַרשוואונדן, דער פּלויט אַוועקגעריסן, אָפּגעריסן די מחיצה פון לעבעדיקע און טויטע. און מיט אַ צעבראָכן געמיט בין איך אַוועק פון הייליקן אָרט און עס האָט פאַר מיינע אויגן זיך אַנטפּלעקט אונזער גאַנצע טראַגעדיע.

עס איז, ווייזט אויס, נאָך געווען ווייניק. ערשט אין העלן טאָג האָב איך אָנגעטראָפן אין די גאַסן פון שטאָט מאַסן באַריקאַדן געמאַכט פון די מצבות פון אונזערע געשטאָרבענע און עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דורות־לאַנגע נשמות פון די טויטע און אויך פון די ערשט־געלעבטע שוועבן אַרום אין דער לופטן פון אונזער שטעטל און דער הימל איז פול מיט נשמות הייליקע, וואָס זיינען נאָך גרעסער ווי די נשמות פון די עשרה הרוגי מלכות, ווייל נאָך די לעצטע איז נאָך געבליבן אַ הייליקער אָנ־

צום 5טן יאָרטאָג פון דער פאַרשניטונג פון דער בזשעזשינער קהילה. עס רעדט מענדל פרידמאַן (אהרן שמש׳ס אַן אייניקל) אין דער אָנוועזנהייט פון בזשעזשינער רעגירונגס־פאָרשטייער.

דענק, און אונזערע געפייניקטע האָבן גאָר קיין תיקון נישט. און אַ כוח, אַן אומגעהויערער, האָט מיך גענומען שטופּן: אַנטלויף, אַנטלויף פון דער קללה, וואָס איז אויסגעגאָסן געוואָרן אויף אונזער שטעטל! און אַ נדר האָב איך געטאָן, אַז וואו איך זאָל נישט זיין און ביי יעדער געלעגנהייט וועל איך דערציילן די מגילת־איכה.

דר. ש. וואַרהאַפט

איך האָב געזען דעם חורבן פון אונזער שטעטל

(זכרונות פון געטאָ־דאָקטאָר)

דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט געטראָפן בזשעזשין, אַזוי ווי גאַנץ פּוילן, נישט צוגעגרייט. שוין אין די ערשטע סעפּטעמבער־טעג, 1939 ווערט די שטאָט באָמבאַרדירט פון דער לופט. עס זיינען פאַראַן פיל קרבנות אויך צווישן דער אידישער באַפעלקערונג. מען לעבט אין שרעק און זאָרג — וואָס וועט געשען, ווען די דייטשן וועלן אָקופּירן די שטאָט? עס פאַרלאָזן די שטאָט פיל מענער, אי־בערהויפּט יונגע. אַ טייל פון זיי קומט צוריק אין אַ צייט אַרום, אַ טייל געלינגט צו אַנטלויפן קיין רוסלאַנד.

איך בין אין דער צייט געווען אויפן פראָנט אַלס פּוילישער רעזערוו־אָפיצער. דעם 14טן אָקטאָבער קום איך צוריק קיין בזשעזשין. די שטאָט איז באַזעצט פון די דייטשן. עס העלפן זיי די אָרטיקע דייטשן, וועלכע פילן זיך איצט אַלס דאָס „אויסדער־ווייַלטע פאָלק". שוין איצט איז די לאַגע פון די אידן אַ שווערע: די אידישע געוועלבער זיינען געשלאָסן — נעבן זיי געפינען זיך אויפשריפטן "Yude" — אידן וויל מען נישט פאַרקויפן קיין לעבנסמיטלען; אידן מעגן זיך ווייזן אין גאַס נאָר פון 6 פרי ביז 5 נאָכמיטאָג.

אין דער גאַס ווערן אידן געשלאָגן און באַליידיקט. מען כאַפּט אידן צו דער אַרבעט אויף די גאַסן און פון די וואוינונגען. די אָרטיקע דייטשן נעמען זיך צו הילף דייטשע סאָלדאַטן, און גייען איבער אידישע וואוינונגען, וואו מען ראַבעוועט, וואָס נאָר עס לאָזט זיך.

די סחורות ביי די מאַגאַזינערן ווערן קאָנפיסקירט און אַרויסגעפירט אין אַ ספּעציעלן לאַגער דורך דער זשאַנדאַרמעריע. די אידישע אַרבעטער־פאַמיליעס, וועלכע זיינען קיינמאָל נישט געווען באַזאָרגט מיט פּרנסה צו דער זאַט, פאַרדינען שוין נישט קיין גראָשן זינט צוויי חדשים. אין די שטובן הויבט אָן אַריינ־צוקוקן דער הונגער. אַלע אידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטי־טוציעס זיינען געשלאָסן. . פון דער אידישער קהילה זיינען געבליבן נאָר דער פּרעזעס, יצחק דימאַנט און דער סעקרעטאַר, אברהם שאַפּמאַן. זייער אויפגאַבע איז איצט צוצושטעלן יעדן טאָג אידישע אַרבעטער פאַר די דייטשן; אָפט ווערן זיי געשלאָגן און באַליידיקט פאַר נישט צושטעלן די פאַרלאַנגטע צאָל אַרבע־טער. באַלד ווערט אַרויסגעגעבן דער באַפעל, אַז אידן מוזן טראָגן די „יודן־לאַטע" (געלער מגן־דוד).

דעם 5טן אָקטאָבער ווער איך אַרעסטירט אַלס פּוילישער רעזערוו־אָפיצער. אַ דאַנק מיינע געוועזענע דייטשע קראַנקע ווער איך באַפרייט. דאַן קומען מיר זיך צונויף געהיים ביי יצחק דימאַנטן — יעקב זאַגאַן, „יאַשע", צאָן־דאָקטאָר־אירליכט און איך. מיר באַטראַכטן די לאַגע און קומען צום אויספיר, אַז אין איצטיקן מאָמענט מוזן מיר שאַפן ווי אַמשנעלסטן אַ פאָלקס־קיך, וואו די אַרבעטער, וועלכע די קהילה מוז צושטעלן יעדן טאָג, מוזן געצאָלט ווערן. אָבער פון וואַנען נעמט מען מיטלען דאָס דורכצופירן, אַז די קהילה־קאַסע איז ליידיק? מיר באַשליסן דעמאָלט דורכצופירן אַ פרייוויליקע זאַמלונג פון געלט־מיטלען ביי דער באַפעלקערונג, און אַז ווער עס וויל זיך באַפרייען פון דער אַרבעטס־פליכט, מוז באַצאָלן פאַר אַן אַנדערן אַרבעטער — אינגאַנצן פריי זיינען נאָר קראַנקע און אַלטע לייט.

יאַשקע זאַגאַן האָט אָבער נאָך אַן אַנדערן וועג צו שאַפן געלט. די סחורות פון די מאַגאַזינען זיינען קאָנצענטרירט אין אַ ספּעציעלן לאַגער — און די דייטשן פאָדערן אַרבעטער זיי אויס־צוסאָרטירן. יאַשע באַקומט אַ ספּעציעלע גרופּע אַרבעטער, וועל־כע האָבן די אויפגאַבע יעדן טאָג, אָדער צוויי מאָל טעגלעך, אַרויסצוטראָגן אויף זיך נייע אָנצוגער, מאַנטלען א. אַ. די מלבו־שים ווערן מאַגאַזינירט און דערנאָך פאַרקויפט. צו דער גרופּע האָבן געהערט לייזער זאַגאַן, יהושע זאַגאַן, מרדכי שופלעדער און אַנדערע. דאָס האָט אונז אַריינגעבראַכט אַ גאַנץ שיינע סומע — מאָראַליש האָבן מיר זיך מיט דער האַנדלונג געפילט אין אָרדענונג.

פאַרזאַמלונג צום אָנדענק פון די בזשעזשינער קדושים. ס'רעדט דר. וואַרהאַפט, דאָקטאָר אין בזשעזשינער געטאָ.

אין די ערשטע טעג נאָוועמבער פאַרשפּרייטן זיך קלאַנגען, אַז די דייטשן וועלן אַדורכפירן אַרעסטן צווישן די פּאָלאַקן, ווייל דעם 11טן נאָוועמבער פאַלט אויס דער פּוילישער פאָלקס־יום־טוב. דעם 9טן נאָוועמבער באַווייזן זיך טאַקע אין גאַס דייטשע סאָלדאַטן אין באַגלייטונג פון אָרטיקע דייטשן. מען אַרעסטירט פיל פּאָלאַקן, אָבער אויך אידן פאַרגעסט מען נישט. עס ווערן

אַרעסטירט דער בזשעזשינער רב, הרב באָרנשטיין, דר. קליינהויז, דר. אירליכט, אַדוואָקאַט דרוקער, אַדוואָקאַט יאַקובאָוויץ, א. אַ. איך ריכט זיך אויך, אַז יעדע מינוט זאָל מען נאָך מיר קומען. עס באַווייזט זיך איינער פון מיינע געוועזענע פּאַציענטן און זאָגט מיר, אַז איך קען זיין רואיק. מיך וועלן זיי נישט אַרעסטירן. די אַרעסטירטע האַלט מען אַ פּאָר טעג אין לאָקאַל פון קינאָ „באַיקאַ", וואו זיי ווערן געפּייניקט און געשלאָגן.

אַ גרופּע לעבן־געבליבענע בזשעזשינער פּליטים אין שטוטגאַרט. אייניקע פון זיי געפינען זיך איצט אין אַמעריקע.

דעם 9טן נאָוועמבער אין אָוונט צינדן־אונטער די דייטשן די שול. אין דער לאָדזשער דייטשער פּרעסע באַווייזט זיך אַ נאָטיץ, אַז די אידן מיטן רב האָבן אונטערגעצונדן זייער שול. „די פּראָוואָקאַטאָרן זיינען אַרעסטירט געוואָרן". אין אַ פּאָר טעג אַרום ווערן די אַרעסטירטע איבערגעפירט קיין לאָדזש, זיי ווערן געהאַלטן אַ פּאָר חדשים אין ספּעציעלע לאַגערן. שפּעטער שיקט מען זיי אַריבער אין אַנדערע שטעט. אַהיים טאָרן זיי זיך נישט צוריקקערן (אייניקע קומען שפּעטער יאָ צוריק). אין דער זעלבער צייט טיילן די דייטשן איין דאָס באַזעצטע פּוילן אין צוויי טיילן: 1) וואַרטעגאַו, 2) גענעראַל גואווערנעמענט. „וואַרטעגאַו" ווערט צוגערעכנט צו דייטשלאַנד. אַ סך שטעט באַקומען דייטשע נעמען: לאָדזש — ליצמאַנשטאַדט, בזשעזשין — לוויווענשטאַדט, נעבן ראַגוואָו. אין קאַלושין געפינען זיך איצט די גרענעצן פון די צוויי לענדער, מיט אַ צאָל־אַמט און גרענעץ־וואַך.

דעם 20טן נאָוועמבער קומט קיין בזשעזשין אַן אָפּטיילונג פון געסטאַפּאָ, און אין פאַרלויף פון אַ פּאָר מינוט מוז איך אָפּ־רייניקן פאַר זיי מיין וואוינונג. איך באַקום אַ צימער ביי דער באָבע פון מיין פרוי. די געסטאַפּאָ־פירער דערקלערן, אַז נאָר זיי האָבן דאָס רעכט אַלע אידישע פראַגן צו דערליידיקן. זיי פאַר־לאַנגען פון דער קהילה אַרבעטער זיי צו באַדינען און פאָדערן נאָך פאַרשידענע אַנדערע זאַכן. צווישן די אַרבעטער, וועלכע די קהילה שיקט, געפינט זיך אויך פישקע איקאַ. מיט דער צייט דערגרייכט ער, דורך פאַרשידענע שטיק, צו ווערן דער איינצי־קער וויכטיקער איד ביי דער געסטאַפּאָ.

שפּעטער באַשליסן די דייטשן, אַז אין „וואַרטעגאַו" מוזן די שטעט ווערן „יידן־ריין". אויך די בזשעזשינער דייטשן נעמען־אָן אַזאַ באַשלוס. אין אַ קאַלטן ווינטער־טאָג, ענדע דעצעמבער 1939, יאָגן זיי אַרויס פון די וואוינונגען די איינוואוינער פון דער הויף־גאַס, מען דערלויבט זיי מיטנעמען בלויז אַביסל קליידונג, די וואוינונגען ווערן פאַרזיגלט. די שליסלען ווערן איבערגעגעבן דער זשאַנדאַרמעריע.

איך ווענדע מיך מיט דער ביטע, אָפּצושטעלן פאָרלויפיק דעם גירוש, צום בירגערמייסטער (אַ בזשעזשינער דייטש־פאַב־ריקאַנט). ער זאָגט מיר צו אָפּצוהאַלטן דעם גירוש אויף צוויי טעג, ביז איך וועל צוריקקומען מיט אַן ענטפער פון דער מאַכט אין לאָדזש. קיין לאָדזש פאָרט אַ דעלעגאַציע: יצחק דימאַנט, חייקל גרינשפּאַן און איך. עס איז אַ גרויסער פראָסט. מיר פאָרן קיין לאָדזש מיט אַ וואָגן — אין אויטאָבוס לאָזט מען אידן נישט אַריין. מיט שווערע הערצער פאָרן מיר בעטן רחמים ביי דער היטלעריסטישער בעסטיע אין לאָדזש. אַ פּאָר טריט פאַר דעם אַריינגאַנג צום דייטשן „קרייזשעף" ווערן מיינע באַגלייטער, דימאַנט און גרינשפּאַן, געכאַפּט אויף אַרבעט; איך דריי מיך אַרויס, אַ דאַנק מיין צייכן אַלס דאָקטאָר, וועלכער איז ביי דער אַרבעט.

איך גיי אַריין צום קרייז־שעף. נאָך אַ לאַנגן וואַרטן אין קאָרידאָר, ווער איך אויפגענומען דורך אַ יונגן דייטש אין מילי־טער־קליידונג. ער זיצט און איך, מיט מיין געלער לאַטע פון פאָרנט און פון הינטן, שטיי. איך דערקלער אים, אַז די אָרטיקע מאַכט האָט באַשלאָסן צו מאַכן בזשעזשין „יודן־ריין". די צייט

אַ גרופּע
חברים־לאַנדסלייט
ס'רוב פון זיי זיינען
פאַרפייניקט געוואָרן אין די
פאַרשיידענע לאַגערן
פראַנקרייך און דייטשלאַנד

איז אָבער איצט נישט קיין גינסטיקע, עס איז אַ שווערער ווינ־טער, עס זיינען שוין געווען פאַלן פון פאַרפרוירן ווערן. אין נאָמען פון דער אידישער געמיינדע בעט איך אים צו דערלויבן דורכצופירן די עוואַקואַציע עטאַפּנווייז, בכדי מיר זאָלן קענען באַזאָרגן די, וואָס פאַרלאָזן בזשעזשין, מיט שפּייז און עטוואָס געלט.

ער האָט מיך אויסגעהערט, נישט געגעבן קיין ענטפער, נאָר געהייסן מיר ווייטער וואַרטן אין קאָרידאָר. נאָך אַ 15־10 מינוט רופט מען מיך אַריין און מען דערקלערט מיר, אַז די דייטשע מאַכט איז נאָכגעקומען מיין ביטע. אידן מוזן פאַרלאָזן בזשעזשין ביז דעם 1טן אַפּריל 1940. יעדע צוויי וואָכן צו 500 מענטשן. אויספירן די עוואַקואַציע וועט די אידישע געמיינדע. פאַראַנט־וואָרטלעך איז דער אידישער דאָקטאָר וואַרהאַפט. די אויפזיכט איבער דעם באַקומט די אָרטיקע זשאַנדאַרמעריע.

דער דערפאָלג פון דער אינטערווענץ איז געווען פאַר מיר גאַנץ אומדערוואַרט. איך באַגעגען מיך שפּעטער מיט יצחק די־מאַנט און גרינשפּאַן און מיר פאָרן אַהיים מיט לייכטערע געמי־טער, אָבער מיט איין פראַגע: וואָס טוט מען ווייטער?

אין דער צייט וואָס מיר זיינען געווען אין לאָדזש, האָט איקא דורכגעפירט זיין ערשטע אַרבעט. ער האָט אָנגעוויזן דער געסטאַפּאָ אויף 10 מאַגאַזינערן און אַנדערע פאַרמעגלעכע מענטשן, ביי וועלכע מען קען, נאָכן אַרעסטירן זיי, אַרויספרעסן געלט. אַזוי איז טאַקע געווען. אַלע זיינען באַפרייט געוואָרן נאָכן באַצאָלן צו 1000 מאַרק.

מיר קומען צוריק אַהיים מיט אונזער באַריכט, אַז פאַר־לויפיק דאַרף קיינער נישט פאַרלאָזן די שטאָט מיט געוואַלט. און ווידער שאַפן מיר אַ קליינעם קאָמיטעט, אין וועלכן עס גייען אַריין: דימאַנט, יאַשאַ זאַגאַן, גרינשפּאַן, שאַפּמאַן און איך. מיר באַראַטן זיך וואָס ווייטער צו טאָן. אַזוי ווי די זשאַנדאַרמעריע לאָזט זיך איבערקויפן מיט געלט און מתנות, באַשליסן מיר איר צוצושטעלן אַ ליסטע פון 500 מענטשן, וועלכע האָבן „פאַרלאָזט" בזשעזשין. אין דער ווירקלעכקייט איז עס אַ ליסטע פון די איינוואוינער פון דער הויף־גאַס, וועלכע לעבן ביי זייערע קרובים אין אַנדערע גאַסן. די ליסטע ווערט אונטערשטיצט מיט געלט, און דער עקספּערימענט געלינגט. ווידער האָבן מיר געוואונען אַ שטיקל צייט.

יאַשאַ זאַגאַן דערוויסט זיך אין דער זעלבער צייט, אַז אין לאָדזש איז דאָ אַ דייטשע פירמע שוואַרץ, וועלכע גיט אַרויס אַרבעט אידישע שניידער און שאַפט אויך שאָפן פאַר אידישע אַרבעטער. נאָך לענגערע אונטערהאַנדלונגען ווערט אין בזשע־זשין געשאַפן אַרבעט פאַר די שניידערס, וועלכע אַרבעטן אין דער היים, אויך אין שאָפן. דער אַרבעטס־נעמער פון דער פירמע איז די אידישע קהילה. זי באַקומט באַצאָלט פאַר דער אַרבעט און זי צאָלט אויס די אַרבעטער. פון דער סומע, וואָס די קהילה באַקומט פון דער פירמע שוואַרץ, נעמט זי 10 פּראָצענט פאַר אירע אויסגאַבן.

אויך לעבנס־מיטלען שטעלט צו די קהילה. זי האָט אירע געוועלבער, בעקערייען, פלייש־געוועלבער. כמעט אַלע איינוואוי־נער אַרבעטן. פון צייט צו צייט אינטערעסירן זיך נאָך די דייטשן מיט די אידן. דאָך איז איצט אַביסל לייכטער.

אין מאַי 1940 באַשטימען די דייטשן אַ טייל פון בזשעזשין אַלס געטאָ. אידן טאָרן זיך נישט געפינען אויסער דער געטאָ. אַלס הויפּט איבער דער געטאָ ווערט דורך דער געסטאַפּאָ באַ־שטימט פישקע איקא. ער נעמט איבער די קהילה־לייטונג, אונ־טער דעם טיטל „יודנעלטסטער". ער שאַפט די געטאָ־פּאָליציי. אַלס איר קאָמענדאַנט באַשטימט ער סעווערין פּערלמוטער. אין געטאָ ווערט געשאַפן אַ געזונטהייטס־אָפּטיילונג. אַזוי ווי אידן געניסן נישט פון דער אַלגעמיינער קראַנקן־קאַסע, ווערט באַ־שטימט, אַז אין געטאָ באַקומט יעדער איד מעדיצינישע הילף אומזיסט.

איך בין געבליבן אין געטאָ דער איינציקער דאָקטאָר. איך נעם מיר צו הילף דעם פעלשער קליינערט, די קראַנקן־שוועסטער טושינסקאַ און ראָזענבערג, אויך די הייבאַם בוקי. די אַפּטייק אין געטאָ פירן אַבראַמאָוויץ און פרל. מיזעס. אַזוי ווי אידישע קראַנקע ווערן נישט אָנגענומען אין שפּיטאָל אויסער דער געטאָ, האָבן מיר די אויפגאַבע צו שאַפן אַ קליינעם שפּיטאָל פון 25 בעטן. מיר באַקומען אַ הויז אויף דער הויף־גאַס 6 (מויע דימאַנטוס). די פרויען גייען פון הויז צו הויז שאַפן דעם שפּיטאָל

אַ אידישע קינדער־שול
אין בזשעזשין

בעטן, וועש, געשיר און אַנדערע זאַכן פאַר דער ווירטשאַפט. אַלס לייטערין פון שפּיטאָל ווערט באַשטימט די געוועזענע לע־רערין אויסטער (אין געטאָ זיינען אַלע שולן פאַרבאָטן).

מיר אַרבעטן אַלע טיכטיק און האָבן דערווייל נישט קיין קרבנות. אין דער ערשטער צייט באַקום איך נאָך פון די דייטשן די דערלויבעניש אין שווערע כירורגישע פאַלן אַריבערצופירן די קראַנקע אין געטאָ קיין לאָדזש. שפּעטער ווערט דאָס פאַר־באָטן. איך פאַרליר אַ קראַנקן, וועלכער מוז דורכמאַכן אַ שווערע בויך־אָפּעראַציע, נאָר דערפאַר, וואָס איך קען אים נישט אַריבער־פירן קיין לאָדזש.

אין דער קהילה רעגירט אַלס דיקטאַטאָר איקאַ. ער גיט־אויס די קהילה־געלטער אָן שום געזעלשאַפטלעכער קאָנטראָל. אין אַזעלכע צייטן ווייסט ער, ווי אַזוי זיך צו פאַרזאָרגן מיט גאָלד און בריליאַנטן, וואָס ווערן געקויפט פאַר קהילה־געלטער, אָדער אויסגעפּרעסט ביי פאַרשידענע מענטשן. יעדער פּרואוו פון אָפּאָ־זיציע ווערט אונטערדריקט דורך אים און זיינע דייטשע מיט־העלפער. אַ פּרואוו פון איבערשיקן אַ ווענדונג צו דער דייטשער מאַכט, אַז זי זאָל באַשטימען אַן אַנדערן אַלס לייטער פון דער קהילה, ענדיקט זיך מיט דעם אַרעסט פון זאַגאַן, גרינשפּאַן שטאַרק און סענדער. זיי ווערן געמאַטערט אין בזשעזשין און דערנאָך פירט מען זיי אַריבער קיין לאָדזש. פון דאָרט פאַרשלעפּט מען זיי אין דער טורמע אין שעראַדז. נאָך אַ לענגערער צייט קומען צוריק אין בזשעזשינער געטאָ — גרינשפּאַן, יאַשאַ זאַגאַן און שטאַרק. סענדער איז אומגעקומען.

אַזוי האָט אויסגעזען דאָס געטאָ־לעבן ביז יוני 1941. אין דער צייט קומען צוריק אין געטאָ, נישט אָפיציעל: הרב באָרנ־שטיין, יעקב סולקאָוויץ מיט זיין פאַמיליע, מרדכי ווינטער און אַנדערע. פון דער אינטעליגענץ איז קיינער נישט צוריקגעקומען.

אין יוני 1941 נעמען די דייטשן אַרויס פון געטאָ 150 געזונטע יונגעלייט צו גראָבן טאָרף אין דער געגנט פון סטריקאָוו. די קאַטאָרגע־אַרבעט און דער הונגער דערפירן צו דעם, אַז נאָך צוויי חדשים קומען צוריק אין געטאָ שקעלעטן. איינער פון דער גרופּע איז אַזוי גרויזאַם געשלאָגן געוואָרן, ביז ער איז געשטאָרבן פון די קלעפּ און פּייניקונגען. בשעת זיין קבורה איז אויף דעם בית־עולם געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַקע דער גבאי פון חברה־קדישא, פייבישאַק — ביים בעטן מחילה ביי דעם טויטן.

אין דער זעלבער צייט איז אויך געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַקע דער געוועזענער קהילה־פּרעזעס יצחק דימאַנט.

אין געטאָ הויבן אָן אָנקומען ידיעות פון מענטשן, וועלכע האָבן זיך אַריינגעשמוגלט, אַז אַלע קליינע געטאָס אין „וואַרטע־גאַו" ווערן ליקווידירט דורך די דייטשן. אַ טייל אַרבעטס־פּעאיקע מענער און פרויען שיקט מען אַוועק, אָבער די שוואַכע, אַלטע און די קינדער נעמט מען צו און מען ווייסט נישט, וואָס מיט זיי געשעט. עפּעס דערציילט מען וועגן מאַסן־דערשיסונגען, וועגן פאַרברענען, אָבער גענוי ווייסט מען נישט. מיר האָבן נישט קיינע קאָנטאַקטן מיט דער דרויסן־וועלט, מיר זיינען אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט דייטשן — ציווילע און מילי־טער. מיר האָבן נישט קיין פּרעסע און נישט קיין ראַדיאָ.

אין געטאָ רעגירט דער דיקטאַטאָר מיט זיין פּאָליציי. אפשר ווייסט ער יאָ עפּעס, אָבער ער דערציילט גאָרנישט.

אַזוי האַלט עס אָן ביז 1942. אַרבעט איז דאָ ווייניקער. אין איינצלנע שטובן הונגערט מען שוין. עס זיינען שוין דאָ פאַלן פון הונגער־קראַנקהייט. עס באַווייזט זיך דער פּלעק־טיפוס. די עפּידעמיע פאַרשפּרייט זיך שטאַרק, אָבער די מעדי־ציניש מאַטעריאַלן פאַר מאַכן איינשפּריצונגען קעגן דער קראַנק־הייט באַקומען מיר נישט.

די געסטאַפּאָ און אַנדערע דייטשן הויבן אָן זיך אָפּטער צו ווייזן אין געטאָ. עפּעס פילט מען אין דער לופט, אַז עס קומט אַן ענדערונג אין אונזער לאַגע. מען הייסט פּלוצלונג דורכפירן אַ גענויע סטאַטיסטיק פון די געטאָ־איינוואוינער, מען הייסט זיך מעלדן צו אַ מעדיציניש קאָמיסיע, וואו מען קריגט שטעמפּלען אויף דער ברוסט מיט די צייכנס „א" און „ב" — וואָס דאָס באַ־דייט, ווייסט מען דערווייל נישט.

פּורים־צייט 1942 ווערן אין געטאָ אויפגעהאָנגען 10 מענער און פרויען — אַלע איינוואוינער פון געטאָ מוזן דערביי זיין. די דייטשן מאַכן פאָטאָגראַפישע אויפנאַמעס. איקאַ האַלט אַ רעדע, אַז די 10 (אומשולדיקע קרבנות) ווערן אויפגעהאָנגען פאַר סאַבאָטאַזשירן די פאָדערונגען פון דער מאַכט. די קרבנות האָט צוגעשטעלט די קהילה — אַ פּאָר שטאָט־נאַראָנים, קראַנקע

אַ גרופּע בזשעזשינער אידישע קינדערלעך מיט זייער לערערין אין 1939

און 2 אַרעסטירטע פאַר שמוגל. איקאַ נוצט אויך אויס זיין האַס קעגן שטאַרק'ן און אַרעסטירט אים. ער איז צווישן די קאַנדידאַטן אויפגעהאָנגען צו ווערן, אָבער אין דער לעצטער מינוט ווערט ער געצוואונגען אָנטייל צו נעמען, צוזאַמען מיט דער פּאָליציי, אין דער עקזעקוציע אַלס הענקער.

אין אַפּריל 1942 ווער איך פּלוצלונג געוועזן אין דער קהילה. עס וואַרט אויף מיר אַ דייטש פון דער געסטאַפּאָ. ער זאָגט, אַז זיי ווייסן, אַז אין געטאָ זיינען דאָ פאַלן פון פלעק־פיבער. אַזוי ווי די היגע דייטשע דאָקטוירים האָבן ווייניק דערפאַרונג מיט דער קראַנקהייט ("Leuse haben nur Juden" — האָבן זיי געזאָגט), זאָל איך צוגרייטן אַ טראַנספּאָרט פון מיינע טיפוס־קראַנקע און זיי וועלן אַריבערגעפירט ווערן אין אַ ספּעציעלן סאַנאַטאָריום. איך קען אויך מיטגעבן מיין פּערסאָנאַל — אויב זיי זיינען אָפּגעשוואַכט, וועלן זיי זיך דערהאַלן אונטער דער אויפ־זיכט פון דייטשע דאָקטוירים.

דער פאָרשלאָג איז אונז אויסגעקומען זייער פאַרדעכטיקט. מיר באַשליסן אַהיים צו שיקן אַלע קראַנקע. עס בלייבן נאָר אַ פּאָר קראַנקע אויף דעם טויטן־בעט. צומאָרגנס קומט אַ פאַר־

יוסף שייבאָוויטש
אַדרעסירענדיק אַ יוזכור־
פאַרזאַמלונג פון בזשעזשינער
אין פּאַריז, פראַנקרייך

מאַכטער לאַסט־אויטאָ. די קראַנקע ווערן אַריינגעלייגט. אויך נעמען זיי מיט אַ פּאָר אַרעסטאַנטן. די טירן ווערן הערמעטיש פאַרמאַכט און אויף דעם וועג קיין לאָדזש ווערן זיי אַלע דער־שטיקט דורך די בענזין־גאַזן פון אויטאָ.

דער אידישער שפּיטאָל איז שוין פאַקטיש ליקווידירט. מיר האָבן פיל טיפוס־קראַנקע אין די פּריוואַטע וואוינונגען.

מאַי 1942 — ווייסן מיר שוין, אַז די געטאָ אין בזשעזשין ווערט ליקווידירט; אַ טייל וועט ווערן איבערגעפירט אין לאָדזשער געטאָ, און אַ קליינער טייל וועט בלייבן אין בזשעזשין.

איקאַ שאַפט זיך אַ קרייז פון זיינע מיטהעלפערס — פּאָליציי און אַנדערע — וואָס גלויבן, אַז זיי וועלן ראַטעווען זייער לעבן, אויב זיי וועלן בלייבן אין געטאָ. מיר שלאָגט מען אויך פאָר. אַז איך זאָל בלייבן אין געטאָ (דער קעניג פון געטאָ דאַרף דאָך אַ „לייב־אַרצט"). איך דערקלער אָבער, אַז איך גיי צוזאַמען מיט די, וועלכע גייען אַרויס פון געטאָ.

מיר ווייסן, אַז די קהילה־קאַסע האָט נאָך גענוג געלט. די לאַגערס האָבן אויך לעבנס־מיטלען. איך פאַרלאַנג פון איקאַ'ן, אַז יעדער וואָס ווערט אַרויסגעשיקט פון געטאָ זאָל באַקומען אַ פּאָר מאַרק און עטוואָס שפּייז. אין אָנהויב האַלט איקאַ, אַז טויטע דאַרפן שוין גאָרנישט. אָבער נאָך אַ שווערן קאַמף, באַקום איך דאָך אַרויס צו 10 מאַרק פאַר יעדן אַרויסגעשיקטן און ברויט.

לויט אַ ליסטע, וואָס איז צונויפגעשטעלט געוואָרן דורך דער קהילה, ווערן צונויפגעזאַמלט אויף אַ פּלאַץ אַלטע, שוואַכע, קראַנקע מאַמעס מיט קינדער ביז 10 יאָר. אין דער נאַכט ווערן די מוטערס אָפּגעריסן פון די קינדער, וועלכע ווערן אַריינגעוואָרפן אין אויטאָס און אַרויסגעפירט פון געטאָ. שפּעטער ווייסן מיר שוין, אַז אַלע קינדער זיינען פאַרגאַזט געוואָרן אין העלינאָ ביי קאָלא (קויל).

דעם 14טן מאַי, 1942, ווערן מיר ווידער פאַרזאַמלט. די דייטשן פירן דורך אַ סעלעקציע לויט דעם עלטער און אויסזען. פיל געזונטע מענער ווערן באַלד אַרויסגעשיקט אויף אַרבעט אין לאַגערן. עס דאַכט זיך מיר, אַז קיינער פון זיי איז נישט צוריק־געקומען. די אַנדערע ווערן איינגעטיילט אין פאַרשידענע גרופּן. מען פירט אונז קיין גאַלקוואווע. דאָרט ווערן מיר אַריינגעזעצט אין וואַגאָנען. דערביי ווערט בלוטיק צעשלאָגן און פאַלט אַ טויטער משה ראַשעווסקיס זון. מיר קומען אָן אין פאַרזיגלטע וואַגאָנען קיין לאָדזש. דאָ ווערט אַ גרויסער טייל פון אונז ווידער אַוועקגעפירט אויסער דער געטאָ, און יעדער שפּור פון זיי פאַרשווינדט.

די פאַרבליבענע הויבן אָן אַ ניי געמאַטערט לעבן אין לאָדזשער געטאָ. פיל שטאַרבן פון הונגער און נויט. אַנדערע פון קראַנקהייטן. דער רב באָרנשטיין, וועלכן מיר האָבן אַדורכגע־שמוגלט אין לאָדזשער געטאָ, שטאַרבט אין לאָדזש. דאָרט שטאַרבט אברהם טאָפּאָלאָוויץ, די לערערין אויסטער און פיל, פיל אַנדערע.

און ווידער קומט די ליקווידאַציע פון לאָדזשער געטאָ אין סעפּטעמבער 1944. ווידער ווערט דאָס קליינע הייפעלע בזשע־זשינער אידן, וועלכע געפינען זיך נאָך אין לאָדזשער געטאָ, מיטגעריסן מיט דעם שטראָם. אַ גרויסער טייל קומט אום אין די גאַז־קאַמערן פון אוישוויץ (צווישן זיי מיינע שוויגער־עלטערן, פישל דימאַנט און זיין פרוי און אונזער פעטער זעליק דימאַנט), אַנדערע ווערן פאַנאַנדערגעשיקט אין פאַרשידענע אַרבעטס־לאַגערן. נאָר אַ קליין הייפעלע פון זיי לעבט איבער די אַלע לאַגערן און איז איצט צעזייט איבער דער וועלט. דער גרעסטער טייל געפינט זיך אין אונזער אַלט־ניי לאַנד, מדינת ישראל.

דאָס איז מיין געשיכטע. אַזוי האָב איך אַליין איבערגעלעבט דעם חורבן פון אונזער בזשעזשינער קהילה.

אברהם בלאַנקעט־סאָלקאָוויטש

חורבן בזשעזשין

מיר ווילן דאָ פאַר די לאַנדסלייט איבער־געבן די „טרוקענע פאַקטן" פון דעם חורבן בזשעזשין אונטער דער ממשלה פון היט־לעריזם. מיר וואָלטן די פאַקטן געקאָנט באַנוצן מיט מליצה׳דיקע ווערטער, אָבער צוליב וואָס נוצן ווערטער, ווען דאָס וואָרט איז געקאָוועט אין קייטן און איז אַזוי הילפלאָז? גרויסע מייסטער פון וואָרט און פון דער פען האָבן נאָך נישט געפונען די פּאַסיק־קינסטלערישע פאָרמען און דעם געהעריקן פערספּעקטיוו צו שילדערן די שרעקלעכע טראַגעדיע פון דעם אומקום פון די זעקס מיליאָן אידישע קדושים אין דער פאַשיסטיש־נאַציסטישער עפּאָכע אין אייראָפּע. טאָ לאָמיר דאָ אייך דערציילן די פּראָזאַאיש־טרוקענע פאַקטן — פאַקטן וואָס באַציען זיך הויפּטזאַכלעך צו אונזער שטעטל — דאָס שטעטל וואָס האָט אונז פאַרבונדן מיט טויזנטער משפּחה׳דיקע, אינטימע פעדים. אָט דאָס דאָזיקע שטעטל איז פאַר אונז היינט בלויז אַ געאָגראַפישער באַגריף, וואָס עקזיסטירט אין אונזער זכרון — און וואָס איז אין דער ווירקלעכקייט שוין ניטאָ מער...

מיר האָבן אַמאָל געהאַט דאָרטן אַ בית־עולם, וואו ס׳האָט גערוט דאָס פיזיש־איבערבלייבנדיקע פון אונזערע נאָענטסטע און אינטימסטע — האָבן דאָס די דייטשע מערדער אויך צע־שטערט, אַזוי אַז פון אונזערע קברים איז אויך קיין געדעכעניש מער ניט געבליבן...

די פּרעכטיק־שיינע שול, מיט וועלכער די בזשעזשינער האָבן זיך געגרויסט און וואָס איז געווען דער שטאָלץ פון אונזער שטעטל, איז דורך די רוצחים אונטערגעצונדן געוואָרן און איז אַוועק אין רויך און פלאַמען. ניטאָ מער די שיינע בזשעזשינער שול... ס׳איז פאַר אונז געווען אַ אידיש־בזשעזשין, וואָס האָט פאַרבונדן דעם היינט מיטן נעכטן, מיט שיינע, ליכטיקע, ציכטיקע טראַדיציעס — די דאָזיקע בזשעזשין עקזיסטירט מער ניט פאַר אונז.. ס׳זיינען איבערגעבליבן אַביסל בזשעזשינער אבלים, יתומים, צעבלוטיקט־אָפּגעריסענע אברים וואָס זיינען צעוואָרפן געוואָרן אין אַלע ווינקלען פון דער וועלט. די דאָזיקע בזשע־זשינער זיינען געבליבן די לעבעדיקע עדות צו דערציילן די מגילת איכה פון בזשעזשין, די אַלע שוידערס און גרוילן וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט אין דער צייט ווען די דייטשע רוצחים האָבן געשאָכטן, געברענט און גע׳רודפ׳ט... זיי האָבן צו דערציילן פון מאָמענטן, ווען פּראָסט־פּשוט׳ע, האָרעפּאַשנע בזשעזשינער אידן האָבן זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון הייליקע מאַרטירער; מאָמענטן פון קדושה און — פון אַמאָליקע רואיקע, זוניקע, ליכטיקע טעג, ווען די מגיפה פון נאַציזם איז נאָך אויף דער וועלט ניט געווען...

***

סעפּטעמבער פון יאָר 1939 וועט פאַרבלייבן אַ טראַגישע דאַטע אין דער וועלט־געשיכטע און במילא פאַר די אידן פון פּוילן. אין דעם דאָזיקן יאָר זיינען די דייטשע רוצחים באַפאַלן פּוילן מיט זייער גאַנצער סאַדיסטישער רשעות. באַלד איז יעדע שטאָט און שטעטל באַהאָגלט געוואָרן פון די פליענדיקע מחבלים מיט פייער־שפּייענדיקע דינאַמיט־באָמבעס. ס׳איז געוואָרן אַ מהומה, אַ געלויף. הייזער האָבן גענומען פאַלן ווי קאָרטן־שטיבלעך. ס׳זיינען באַלד געווען קרבנות און פאַרוואונדעטע — און צווישן זיי, קליינע אומשולדיקע עופה׳לעך... יאָ, די רשעים האָבן מיט אַ באַזונדער סאַדיסטישער הנאה אויסגעלאָשן די נשמה׳לעך פון זויג־קינדערלעך... עס איז אומגלויבלעך — אָבער ס׳איז דער ריינער אמת!..

די דייטשע מערדער האָבן געבראַכט פאַרוויסטונג און חורבן אין פּוילן. אין אונזער שטעטל, ווי אין די אַרומיקע שטעטלעך, איז געוואָרן חושך. מ׳האָט איבערגעלאָזט האָב־און־גוטס, פאַר־מעגנס פון שווערע יאָרן האָרעוואַניע און פּראַצע און מ׳איז געלאָפן וואו די אויגן האָבן געטראָגן, צו ראַטעווען דעם אייגענעם נפש פון די פליענדיקע טייוואָלים. אָבער מ׳האָט זיי איבעראַל אָנגעטראָפן... מ׳האָט זיי אין ערגעץ ניט אויסגעמיטן... מיט סיסטעמאַטישער, ברוטאַלער אויסגערעכנטקייט האָבן זיי זיך געוואָרפן אויף די שוצלאָזע, אומבאַוואָפנטע, ציווילע באַפעל־קערונג, וועלכע איז געלאָפן אין דער ריכטונג צו געפינען שוץ און זיכערקייט...

ס׳איז באַלד געוואָרן קלאָר, אַז פּוילן האָט דעם קריג פאַר־לוירן. די דייטשן זיינען באַלד געוואָרן די פאַקטישע באַלעבאַטים איבעראַל. אַ סך האָבן אָנגעהויבן לויפן אין דער ריכטונג צו מזרח, בכדי צו געפינען שוץ ביי די רוסן. אַנדערע האָבן שלום געמאַכט מיטן גורל און געבליבן אויף די ערטער. אַ סך פון די אידן, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון אונזער שטעטל, האָבן באַגעגנט דעם מלאך־המות אונטערוועגנס; אַנדערע איז געלונגען צו געפינען צייטווייליקן שוץ ביי די רוסן. אָבער ס׳רוב זיינען צוריקגעקומען אין שטעטל, ווען דאָס פייער פון שונא האָט גענומען זיך איינשטילן.

אָבער דאָ האָבן זיך פאַקטיש אָנגעהויבן די אמת׳ע צרות פאַר אידן. די דייטשן פון אונזער שטעטל, ווי וואָלפשמיד, באַך,

---

דער שרייבער פון אָט־דעם בלוטיקן דאָקומענט איז סיני בלאַנקעטס אַ זון, וועלכער איז יונג געבליבן אַ יתום. ער איז אויסגעהאָדעוועט געוואָרן ביי דער משפּחה סאָלקאָוויטש, דעריבער האָט ער מיט טיפער דאַנק־באַרקייט אַדאָפּטירט דעם נאָמען סאָלקאָוויטש. אַלץ וואָס ער דערציילט, האָט ער אַליין איבערגעלעבט און מיטגעמאַכט. דורך אַ נס איז ער ניצול געוואָרן פון טויט און געבליבן אַ לעבעדיקער עדות צו דערציילן די גרוילן און שוידערס פון בזשעזשינער ישוב.

לוטאָמסקי און אַנדערע, מיט וועלכע מ׳האָט פאַר יאָרן געלעבט אין שכנות, אין שטילקייט און אין רו, האָבן פּלוצים גענומען קריגן חוצפה און אַרויסווייזן זייער דייטשע סופּעריאָריטעט לגבי די אידן, מיט וועלכע מ׳איז ערשט נעכטן געווען פריינטלעך און „צירלעך־מאַנירלעך״... זיי האָבן גענומען סיסטעמאַטיש רודפ׳ן און צערויבן דאָס פאַרמעגן פון אידישע געשעפטן... יאָ, אידיש אייגנטום איז געוואָרן הפקר און יעדער אויסוואורף און דעגע־נעראַט האָט זיך גענומען שאַפן מיט אידן, טרייבן שפּאַס און חוזק...

זיי האָבן גענומען אויסנוצן אידישע אונטערוועלט־מענטשן און סתם דעגענערירטע עלעמענטן. מ׳האָט זיי דערהויבן צו הויכע שטעלעס און זיי געגעבן ראַנגען. דורך דער הילף פון די דאָזיקע אָפּפּאַל־עלעמענטן האָבן זיי געזוכט ברעכן די צעמענ־טירטקייט פון די אידישע רייען — און באַוואוסטזיניק פּראָוואָצירן צו מסירות און קריגערייען פון איין איד קעגן אַנדערן. אויף אַזאַ אופן האָט מען געזוכט אַריינברענגען צעמישעניש און צעטומלעניש אין אידישן לאַגער און בכלל קאָמפּראָמיטירן און דערנידעריקן די אידישע מאָראַל.

טיילווייז האָט זיך זיי דער דאָזיקער עקלדיקער „ספּאָרט־שפּיל״ איינגעגעבן. באַלד זיינען אָבער קלאָר געוואָרן זייערע נידערטרעכטיקע כוונות און מ׳האָט גענומען זיך אָריענטירן אין אָט דעם קאַץ־און־מויז־שפּיל.

די רשעים האָבן דאַן גענומען איינפירן די בלוטיק־באַרימטע געטאָס אין פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך איבער פּוילן. די אידישע באַפעלקערונג איז איינגעשפּאַרט געוואָרן אונטער פאַר־פּאַנצערטע און פאַרדראָטעוועטע ווענט. זיי האָבן גענומען „סיסטעמאַטיזירן״ זייערע טייוולאָנישע און רוצח׳ישע מעשים מיט זייער טרויעריק־באַרימטער פּינקטלעכקייט... מען האָט גענומען דאָקומענטירן און רעגיסטרירן. זיי האָבן געוואָלט האָבן אַ גענויעם חשבון פון זייערע קרבנות. אָך־און־וויי איז געווען דעם יעניקן אָדער צום גאַנצן לאַגער ווען איינער האָט געוואָגט צו מאַכן פּליטה, אָדער האָט בכלל אויסגעמיטן די שטרענגע פּראָצעדור פון רעגיסטראַציע און סעלעקציע. די דאָזיקע רעגיסטראַציע האָט געמוזט זיין פּינקטלעך. דאָרטן האָט מען געמוזט אָנגעבן דעם גאַנצן משפּחה־רעקאָרד, אָנגעבן גענוי וואָס פאַר אַ פאַרמעגנס מ׳פאַרמאָגט, און די יעניקע, וואָס האָבן ניט געהערט צו דער בראַנזשע פון סוחרים, האָבן באַדאַרפט אָנגעבן זייערע פּראָפעסיעס.

די בזשעזשינער געטאָ איז איינגעפירט געוואָרן אין אַפּריל 1940, אונטער דער שטרענגער לייטונג פון דעם נאַצי־מערדער קאָפּמאַן. די געטאָ־הייזער האָבן זיך געפונען אויף פאָלגנדיקע גאַסן: אַפּטייק־גאַס, הויף־גאַס, סטאַשיצע־גאַס (וואו ס׳האָט זיך געפונען שוטענבערגס הויז), שול־גאַס, יאַטקע־גאַס. זאָל דאָ אגב דערמאָנט ווערן, אַז די גאַסן זיינען געווען שטרענג פאַרבאָטן פאַר אידן. אויב איין איד האָט געוואָלט זען אַן אַנדערן איד, וואָס האָט זיך געפונען אויף אַן אַנדער גאַס, האָבן זיי זיך אויסגעאַרבעט אייגענע וועגן און סטעזשקעס דורך די הויפן אונטער די הייזער. אָפטמאָל האָט מען איינגעשטעלט דאָס אייגענע לעבן בכדי זיך צו טרעפן מיט אַן אייגענעם, וועלכער איז געווען פאַרשפּאַרט אין דער געטאָ־טורמע אויף אַן אַנדער גאַס. אָבער מ׳איז געגאַנגען. מ׳האָט זיך ניט געשראָקן...

אַלס דער „עלטסטער״ פון דער בזשעזשינער „אידן־געטאָ״

הזכרה צום יאָרטאָג פון די אומגעקומענע בזשעזשינער אין פּאַריז, פראַנקרייך

איז באַשטימט געוואָרן דורך די דייטשן פישקא איקאַ, וועלכער האָט, צום גנאי זאָל עס אים ניט זיין, ניט געשפּילט קיין זייער סימפּאַטישע ראָל. אמת, ער איז טאַקע געווען געבונדן דורך די דייטשע מערדער, אָבער אויך אַ סך אַנדערע האָבן זיך געפונען אין ענלעכע פּאָזיציעס און זיי האָבן דאָך געפונען אַן אויסוועג זיך אַרויסצודרייען פון אַן אומבאַקוועמער לאַגע. אָבער ניט משפּט׳ן ווילן מיר דאָ. ווייל ווער קאָן זיך דערלויבן משפּט׳ן אַ מענטשן וואָס דאָרף אויספירן באַפעלן פון הענקער? ס׳זיינען געווען אַנדערע „קליינע מענטשעלעך״, וועמענס נעמען מיר ווילן דאָ ניט דערמאָנען בכדי ניט צו פאַרשעמען דעם אָנדענק פון זייערע משפּחות, וואָס האָבן געשפּילט אַ גאָר שענדלעכע ראָל אין העלפן דעם אידן־שונא. די דאָזיקע לומפּיקע, ווערימדיקע עלעמענטן האָבן זייער נידערטרעכטיקע אַרבעט געטאָן מיט אַ באַשטימטער כוונה, כדי באַלוינט צו ווערן דורכן מערדער. די דאָזיקע „קליינע נשמה׳לעך״ זיינען אַליין שפּעטער אומגעקומען פון דעם האַק פון מערדער...

ס׳זיינען אין בזשעזשין אויך פאַרלייגט געוואָרן גרויסע שניידער־פאַבריקן אונטער דער לייטונג פון דעם דייטש גינ־טערשוואַרץ. די גאַנצע באַפעלקערונג איז איינגעשפּאַנט געוואָרן צו שווערער אַרבעט פאַר מיליטערישער אויסשטאַטונג. דעם אמת געזאָגט, האָט מען זיך אין אָנהויב פון די שרעקלעכע יאָרן געפילט „גליקלעך״ וואָס מען אַרבעט, ווייל ס׳איז כאָטש געווען אָפּצועסן אַ מאָלצייט — ס׳איז טאַקע געווען אַ זייער מאָגערער מאָלצייט, אָבער פאַרט אַ מאָלצייט. שפּעטער, אין גאַנג פון חדשים און וואָכן האָט זיך די לאַגע שרעקלעך פאַרערגערט. די מאָלצייטן האָבן גענומען איינשרומפּן און איינשרומפּן. אונטער די אומשטענדן האָט נאַטירלעך גענומען פאַלן די פּראָדוקציע אין די פאַבריקן — אָבער די מערדער האָבן גענומען ווערן אכזריות׳דיקער און ביטערער. די ס.ס.־לייט האָבן גענומען נוצן גומענע שטעקנס און געלאָדענע רעוואָלווערן. די פיזיש־אָפּגע־שוואַכטע זיינען נאַטירלעך געווען די ערשטע צו פאַלן אונטער דעם פאַרשטאַרקטן רעזשים אין די פאַבריקן. אָבער וואָס שווע־רער ס׳איז זיי געגאַנגען אויפן קריגס־פראָנט, אַלץ שווידערלע־כער איז געוואָרן די לאַגע אין די געטאָס. די נאַציס זיינען געוואָרן חוצפה׳דיקער און מערדערלעכער. זייערע טייוולאָנישע פאַרוואַלטונג איז געוואָרן ברוטאַלער און אומדערטרעגלעך. רע־פּרעסיעס און שווערע שטראָפן זיינען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע

דערשיינונג. זיי האָבן אָנגעהויבן אַ סיסטעמאַטישע פאַרניכטונג פון די לאַגערן.

אין די ערשטע חדשים האָט מען דאָ און דאָרט פאַרפייניקט איינצלנע צום טויט — און מען האָט עס געטאָן ניט אָפיציעל. ס׳האָט געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַן „אומגליקלעכן צופאַל״. אָט האָט ביי אונז אין שטעטל פאַסירט אַזאַ פאַל: זיי האָבן פאַרשלעפּט אין אַ דערבייאיקן וועלדל דעם חסידישן יונגערמאַן אפריימאָוויטש (אסתר־לייעלע די בעקערינס אַ שוועסטערן־זון) און אַ יעזעווער שוחט, וועלכער האָט זיך צופעליק דעמאָלט געפונען אין בזשעזשין, מ׳האָט זיי געשענדעט און דערנאָך אויפגעהאָנגען. ווען מ׳האָט זיי געפונען געהאַנגענע אין עטלעכע טעג שפּעטער, האָבן זיך די רוצחים געפּרואווט פאַרענטפערן... יאָ, אַזוי איז געווען דער אָנהויב. מען האָט געטראָגן די געלע לאַטעס. מ׳האָט געזידלט און גראָב באַליידיקט. מ׳האָט דאָ און דאָרט באַשטראָפט מיט שמיץ.

אָבער שפּעטער האָט די לאַגע אָנגעהויבן ווערן גאָר שווידערלעך און אוממענטשלעך. די באַהאַנדלונג האָט שפּעטער אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון דער ווילדקייט און ברוטאַליטעט פון אַ פאַרוואונדעטער חיה.

צוליב עפּעס אַ שמוגל־אינצידענט ביי אונז אין שטעטל, האָבן זיי באַפוילן דעם „עלטסטן״ פון דער אידישער געטאָ צוצושטעלן צען אידן צו דער תליה, אַלס שטראָף. מ׳האָט געפּרואווט אָנווענדן אַלערליי מיטלען אָפּצושרייען די גזירה. אָבער אָן דערפאָלג. האָט מען מיט געבראָכענע געמיטער „אויסדערוויילט״ צען אידן פאַר די דייטשע הענקער. ס׳זיינען צווישן זיי געווען אייניקע וואָס זיינען סיי־ווי געווען צו דער דיספּאָזיציע פון די דייטשע מערדער צוליב פריערדיקע „פאַרברעכנס״, און די אַנדערע זיינען געווען אַבנאָרמאַלע, גייסטיק־קראַנקע.

דער דאָזיקער „הענג־ספּעקטאַקל״ איז פאָרגעקומען אין די ערשטע חדשים פון יאָר 1942. די רשעים האָבן זיך באַמיט אַראַנזשירן אָט דעם טראַגישן ספּעקטאַקל מיט יום־טוב׳דיקן פּאָמפּ, בכדי ס׳זאָל מאַכן דעם „געהעריקן איינדרוק״. די תליות זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן הינטער דער שול ביים טייכל. די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג האָט געמוזט זיין פאַרזאַמלט. די דייטשע שול־קינדער זיינען אויך געווען דערביי און צוגעטראָגן זייער חלק דורך הילכיקע אויסרופן „הייל היטלער, הייל היטלער״... דער גאַנצער דייטשער מערדער־פּערסאָנאַל פון אונזער שטעטל זיינען דאָרט געווען אויסגעפּוצט אין זייערע בעסטע מיליטערישע פּאַראַד־מלבושים. דער „עלטסטער״ פון דער „אידנגעטאָ״, פישקאַ איקאַ, האָט געהאַלטן די „פּעסט״־רעדע, אין וועלכער ער האָט באַדאַרפט זאָגן, אַז דער דאָזיקער ספּעקטאַקל איז נאָר אַ מוסטער פון דער האַרן־מאָראַל פון דייטשן פאָלק. ס׳וועלן זיין ערגערע פאַלן, אויב אידן וועלן זיך ניט אויפפירן „מענטשלעכער״... היטלער׳ס עטיק איז די איינציק־אָנערקענטע און זיינע באַפעלן זיינען הייליק...

אָט איז געקומען דער טראַגישער מאָמענט, ווען מ׳האָט די צען פאַראורטיילטע געפירט צו די תליות. טאָמער איז נאָך ווייניק געווען פאַרן מערדער וואָס מ׳האָט זיי צוגעשטעלט קרבנות פאַר זייערע בלוט־דורשטיקע צילן, האָט דער מערדער באַפוילן, אַז אידן אַליין זאָלן זיין די תליונים... די מערסטע פון די צען אידן זיינען געווען גייסטיק־קראַנקע, אָבער צו די תליות זיינען זיי געגאַנגען נאָרמאַלע, רואיקע, באַוואוסטזיניקע אידן... זין און טעכטער פון אַן אַלט־מאַרטירער פאָלק...

אָט זיינען די נעמען פון די קדושים: יודל סוכאַטשעווסקי, אַ קוטנער (דעם קוטנער דיינ׳ס אַן אייניקל, געווען געריירט פון צופיל לערנען), אַ וואַסער־טרעגער ביי אונז אין שטעטל; יאַנקל די קוקעס אַ זון; משה־יצחק פראַנקענשטיינס (דעם שניידערס) אַ זון; דער אַלטער וואַסערטרעגער (נאָמען ניט באַקאַנט); מיזשע די משוגענע (אידל בעדערס אַ טאָכטער); פייגעלע מיטן צעפּעלע (איטשע מידלאַק׳ס אַ שוועסטער) די אַנדערע, לאָדזשער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין בזשעזשינער געטאָ. די נעמען אומבאַקאַנט.

יודל סוכאַטשעווסקי האָט בעת מ׳האָט אים אַריבערגעוואָרפן די פּעטליע, געזאָגט די פאָלגנדיקע לעצטע ווערטער — ווערטער וואָס האָבן זיך איינגעביסן אין זכרון און קאָנען ניט פאַרגעסן ווערן פון די וועלכע האָבן געהאַט דאָס טרויעריק גליק זיי צו הערן: „נעכטן בין איך געווען יודל וואַסערטרעגער, מאָרגן וועל איך זיין יודל הקדוש״... יאָ, פּשוט׳ע ווערטער, אָבער פון זייער אינהאַלט אָטעמט די געשיכטע פון אַן אַלט געדרוקט פאָלק...

אָבער דער „שוואַרצער טאָג״ פאַר די בזשעזשינער אידן איז ערשט געקומען. דאָס איז געווען דער טאָג פון 15טן מאַי 1942. ס׳איז אַרויס אַ באַפעל פון דעם מערדער, אַז אידישע עלטערן מוזן צושטעלן זייערע קינדער. און אין דעם דערמאָנטן טאָג האָבן אידישע מאַמעס באַדאַרפט זיך שיידן מיט זייערע קינדער. אַזוי איז געווען די גזירה — ס׳האָט ניט געהאָלפן קיין געוויין, קיין געבעט, קיין רחמנות. דער שונא איז האַרט און פאַרמאָגט ניט קיין ברעקל רחמנות. אידישע מאַמעס האָבן געמוזט ברענגען זייערע קינדער פאַרן מזבח פון דייטשן מולך... דער טאָג ווען די עלטערן האָבן זיך צום לעצטן מאָל געזעגנט מיט זייערע ברעקלעך קינדער און עופה׳לעך, איז געווען דער שרעקלעכסטער טאָג, דער קלימאַקס פון דער דייטשער בעסטיאַליטעט קעגן דעם בזשעזשינער אידישן ישוב. דער געיאָמער און די יללות פון די אומגליקלעכע עלטערן, בעת מען האָט ביי זיי אַוועקגעריבט זייערע קינדער און זיי מיט לאַסט־אויטאָמאָבילן אַוועקגעשיקט צו די טויט־לאַגערן פאַר פאַרניכטונג, איז געווען עפּעס אַזעלכעס וואָס ווערטער זיינען צו־אָרעם עס צו באַשרייבן...

אַן אַנדערע שוואַרצע גזירה איז געווען דאָס אַוועקשיקן די זקנים פון אונזער שטעטל. דער שונא האָט זיי נאָך פריער געפייניקט און איזדיעקעוועט זיך איבער זיי. פריער, איידער מען האָט זיי געשיקט צו די קרעמאַטאָריעס, האָט מען זיי פאַראָרדנט צו קומען צו אַ מכלומר״שטער דאָקטוירים־קאָמיסיע. די קאָמיסיע האָט באַפוילן, אַז מענער און פרויען זאָלן זיך אויסטאָן מוטער־נאַקעט און זיי אַלעמען אַריינגעפּאַקט אין איין צימער. דאַן האָבן די דייטשע דאָקטוירים געטריבן שפּאַס פון אונזערע זקנים. מ׳האָט ביי די פרויען געשטאָכן און געצופּט די בריסטן און ביי די מענער זייערע געשלעכט־אָרגאַנען. די באַנעמונג פון די דאָקטוירים איז געווען די באַנעמונג פון מיאוס׳ע, עקלדיקע געשלעכט־מאַניאַקן...

שרעקלעכע סימבאָלן זיינען געווען די דאָזיקע צוויי גזירות פאַר די אידן אין בזשעזשין. מ׳האָט ביי זיי אַוועקגערויבט די פאַרגאַנגענהייט און די צוקונפט. בזשעזשין איז געבליבן „קינדער־ריין״ און „זקנים־ריין״... וואָס האָט געקאָנט זיין שרעקלעכער פון אָט־די דאָזיקע גזירות? די אומגליקלעך־איבערגע־

בזשעזשינער קדושים
אין דייטשע מאָרד־לאַגערן

בליבענע זיינען אַרומגעגאַנגען ווי פאַרבלאָנדזשעטע שאָף. די געמיטער אינגאַנצן געבראָכענע. דער טייוול האָט זיין ציל דערגרייכט... נאָך די דערמאָנטע צוויי גזירות האָבן די רוצחים אָנגעהויבן אויפלייזן די בזשעזשינער געטאָ. דעם 18טן און דעם 19טן מאַי, 1942, איז פאָרמעל געשלאָסן געוואָרן די געטאָ פאַר אידן אין בזשעזשין. די איבערגעבליבענע זיינען טראַנספערירט געוואָרן אין לאָדזשער געטאָ. ביים אַרויסשיקן די אידן זיינען זיי אכזריות׳דיק און מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן פון דייטשע ס.ס.־ניקעס. זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן, אַז אַ סך בזשעזשינער אידן האָבן געפונען זייער טויט אויפן וועג צווישן בזשעזשין און לאָדזש.

אָנקומענדיק אין „לאָדזשער געטאָ" האָט זיך דאָס מאַרטי־רער־קאַפּיטל פון בזשעזשינער אידן נאָך ניט פאַרענדיקט. באַלד ביים אָנקומען האָט זיך אָנגעהויבן אַ „נייע סעלעקציע" און די צאָל בזשעזשינער אידן איז נאָך דעם זעלביקן טאָג שטאַרק רעדוצירט געוואָרן... פון די 6,000 אידישע מענער, פרויען און קינדער וואָס האָבן זיך געפונען אין „בזשעזשינער געטאָ", זיינען 1,200 קינדער און זקנים געשיקט געוואָרן אין אוישוויץ צו די גאַז־אויוונס. 4,300 זיינען טראַנספערירט געוואָרן אין לאָדזשער געטאָ. צענדליקער זיינען אומגעקומען אין געטאָ פון בזשעזשין. ס׳רוב בזשעזשינער זיינען ביסלעכווייז פאַרניכטעט געוואָרן אין לאָדזשער געטאָ. אַ גאָר קליינע צאָל איז אַנטלאָפן קיין סאָוועטן־פאַרבאַנד. אַ צאָל בזשעזשינער איז פאַר דער מלחמה און נאָך דער מלחמה געלונגען אַריינצוקומען קיין ארץ־ישראל, וואו זיי האָבן זיך מאַטעריעל און גייסטיק איינגעאָרדנט. אַרום 150 זיינען באַלד נאָכן קריג צוריקגעקומען פון סאָוועטן־לאַנד און זיך געפונען אין לאָדזש. אַלע זיינען זיי אָבער וואָס גיכער אַנטלאָפן פון יענעם אָרט, וואָס פאַרקערפּערט מיט זיך אַזאַ טרויעריק־שרעקלעכע פאַרגאַנגענהייט...

אָט דאָס איז דער טרויעריקער סך־הכל פון בזשעזשינער אידישן ישוב, און מיר גלויבן, אַז אָט דער סך־הכל נויטיקט זיך ניט אין קיין פּירושים.

דוד טושינסקי

געווען אַמאָל אַ אידיש שטעטל בזשעזשין

געווען אַמאָל אַ שטעטל פון אידישע שניידערס — בזשעזשין. פון סאַמע באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט האָבן זינגערס ניי־מאַשינען געלאָזט הערן זייער מוזיק. עס איז געווען די מוזיק פון שווערער אַרבעט, פון ביטערער זאָרג, פון אַ האַרט לעבן, אָבער אויך פון אַ רוישיקער יוגנט, פּאַרטייאישער אינטעליגענץ, פרומע אידן, חסידים וואָס האָבן געלעבט, געשטרעבט אינעם קליינעם אידישן שטעטל בזשעזשין.

די היטלערישע הידרע האָט אויף אייביק פאַרלאָשן דאָס דאָזיקע לעבן, פאַרוואַנדלט עס אין אַש. פאַרבליבן בלויז געציילטע אידן פון שניידער־שטעטל בזשעזשין, על פי נס ניצול־געוואָרענע און צעוואָרפענע איבער דער גאַנצער וועלט, יחידים־עדות פון געמאַנישן קאַניבאַלן־ווערק.

זאָלן די דאָזיקע ווערטער, שוואַכע אין אוסדרוק, אָבער געשריבן נישט מיט טינט, נאָר מיט בלוט, זיין אַ באַשיידענער צושטייער צו דער מצבה פאַר מיין געבורט־שטעטל בזשעזשין.

***

בזשעזשין איז געווען איינער פון די עלטסטע און פּאָפּולערסטע אידישע ישובים אין פּוילן. ווען דער דאָזיקער ישוב איז געגרינדעט געוואָרן, האָט ער געטראָגן דעם נאָמען קראַקאָווער. דער ישוב האָט זיך דעמאָלט געצויגן פון סטריקאָווער שאָסיי ביז נאָך דעם אידישן בית־עולם צו די בערגלעך אַרום. די פּוילישע פירשטין, אַנאַ לאַסאָצקאַ, האָט אַראָפּגעבראַכט אין דאָזיקן ישוב אַריין די ערשטע וועבער. דער ישוב האָט זיך דעמאָלט נאָך מער אַנטוויקלט און אָנגעהויבן אויסברייטערן זיינע גרענעצן. ביי יענער צייט טאַקע האָט דער ישוב געקראָגן דעם נאָמען בזשעזשין.

פון פאַרשידענע מקומות זיינען קיין בזשעזשין אָנגעקומען אידישע שניידערס און אין משך פון דורות אַנטוויקלט אַן אייגנאַרטיקע שניידער־אינדוסטריע, מיט וועלכער דאָס דאָזיקע שטעטל איז געוואָרן באַקאַנט איבער דער וועלט. היים־אַרבעט האָט פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט דאָ. שוין פון 1772 האָט בזשעזשין געהאַט אַ רום מיט איר שניידערישער מאַסן־פּראָדוקציע. ביז 1914 איז דאָס גרויסע צאַרישע רוסלאַנד פאַרפלייצט געוואָרן מיט די ביליקע אויסאַרבעטונגען פון די בזשעזשינער שניידער. אין די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות גייט דער עקספּאָרט פון בזשעזשינער אַרבעט איבער אַ גאַנצער ריי לענדער פון אייראָפּע און פון אַנדערע וועלט־טיילן. אַ גרויסע ראָלע האָבן דאָ געשפּילט די גרויסע אידישע מאַגאַזינערן־עקספּאָרטערן, ווי: פראַנקענשטיין, טושינסקי, סולקאָוויטש און אַנדערע.

די אידן אין בזשעזשין האָבן נישט בלויז געאַרבעט, זיי האָבן אויך גענומען אַ לעבהאַפטן אָנטייל אין געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן און קולטור־לעבן פון שטעטל, געהאַט זייערע פאַרשטייער אין שטאָט־ראַט, אין מאַגיסטראַט, געהאַט זייערע רעליגיעזע און וועלטלעכע בילדונג־און קולטור־געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס. אַ לעבן פון אידישער מאַטעריעלער אָרעמקייט, אָבער רייך גייסטיק, געזעלשאַפטלעך און קולטורעל.

***

סעפּטעמבער 1939.

די דייטשן גייען. מאָביליזאַציע און מהומה. פון מערב־פּוילן גייט אָן אַ פּאַניש געלויף פון טויזנטער אידן. מאַסן גייען איבער בזשעזשין קיין וואַרשע. בזשעזשינער אידן זיינען אַוועק פון די ניי־מאַשינען, אַרויס אין גאַס, כדי צו טראָגן הילף די פאַרביילויפנדיקע אידן: מען טיילט שפּייז, מען גיט מעדיצינישע הילף און מען באַזאָרגט מיט געלעגערס די, וואָס פאַרהאַלטן זיך אויף אַ טאָג, צוויי, אין שטעטל.

מיטוואָך, דעם זעקסטן טאָג פון דער מלחמה, ווערט בזשעזשין באָמבאַרדירט. פייער און רויך פאַרהילט די שטאָט. די גאַסן: הייליקע אַננאַ, אַ טייל פון דער פּילסודסקי־גאַס און ראָגאָווסקי־גאַס גייען אַוועק מיט רויך. עס זיינען דעמאָלט אומגעקומען אַ סך אָרטיקע איינוואוינער און פּליטים פון לאָדזש, קאַליש און אַנדערע ישובים.

מיט עטלעכע טעג שפּעטער זיינען די דייטשן אַריין אין אונזער שטאָט און עס הויבט זיך אָן אַ סעריע פאַרפאָלגונגען: רעוויזיעס און רויב, כאַפּן צו אַרבעט, באַליידיקן, דערנידעריקן, שלאָגן און פייניקן. אַ גרעסערע גרופּע אידן פון דער אינטעליגענץ, פאַרשידענע טוער, ווערן אַרעסטירט און אַוועקגעשיקט. זיי זיינען מער נישט צוריקגעקומען און זייט דעמאָלט ווייסט מען נישט, וואו זיי זיינען אַהינגעקומען.

יום־כיפּור, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן די שול, האָבן זיי אַרויסגעפירט דעם אַלטן רב באָרנשטיין אויף דער גאַס און אים אונטערגעצונדן די באָרד. אַ געטריבענעם, אַ צעשלאָגענעם, אויסגעשעפּט און אויסגע'חוזק'ט, שלעפּן זיי אים אַוועק צו דער באַן און שיקן אים אָפּ קיין קראָקע. צעבראָכן און קראַנק, קומט ער מיט עטלעכע טעג שפּעטער צוריק קיין בזשעזשין, כדי דערנאָך צוזאַמען מיט אַלע זקנים פאַרשיקט צו ווערן אין דער גאַז־קאַמער.

טאָג־טעגלעך קומט פאָר אַ כאַפּעניש צו אַרבעט. אַ טייל פון די געכאַפּטע ווערט אַוועקגעשיקט הינטער דער שטאָט, אויפן וועג קיין גאַלקאָוועק, וואו די מענטשן ווערן געפייניקט און דערנאָך באַגראָבן לעבעדיקערהייט. איבער די וועגן, וואָס פירן פון בזשעזשין קיין גאַלקאָוועק, ווישקאָוויץ און קאָלושקי, ווי אויך אין די וועלדער אַרום, זיינען צעזייט מאַסן־קברים פון בזשעזשינער אידן, באַגראָבענע לעבעדיקערהייט.

אין דער צווייטער העלפט פון חודש דעצעמבער, 1939, איז קיין בזשעזשין אָנגעקומען דער ס.ס.־מאַן קויפמאַן און מיט עט־

לעכע טעג שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע אויסזידלונג. פון אַ גאַנצער ריי גאַסן האָט מען אויפגעזאַמלט די אידן, כדי זיי אַוועקצושיקן. נאָך גרויסער מי מצד די אידן זאַגאַן און קליינ־בוים; נאָך די אויפקלערונגען, אַז די דאָזיקע אידן, שניידערס פון פאַך, קענען אויסגענוצט ווערן אויף אַרבעט פאַר דער אַרמיי, און דער עיקר — מיט דער הילף פון אַ ריזיקער סומע אויס־קויף־געלט אין מזומן און אין גאָלד, ווערט די אויסזידלונג אָפּ־געשטעלט. אין בזשעזשין ווערן געשאַפן וואַרשטאַטן פאַרן מי־ליטער.

אין די ערשטע חדשים פון 1940 ווערט איינגעפירט אַ געטאָ אין בזשעזשין. עס ווערט געשאַפן דער אידן־ראַט מיט איקע פישקאָ, פּאָליציי־קאָמענדאַנט פערלמוטער, באַקאַנט מיטן נאָמען „שמיידע פיאַק" („שמיידע שיכור"), בראש. טאָמער איז געווען ווייניק די דייטשן, האָט מען נאָך אויך געהאַט אויסצושטיין ביטערע צרות פון די דאָזיקע אידישע „פירערס".

דאָ איז אַמאָל געווען דער אידישער בית־עולם איידער די נאַציס האָבן אים געשענדעט.

אין געטאָ, ביי הונגער, קעלט און רעפּרעסיעס, איז אָנגע־גאַנגען די אַרבעט אין די שניידער־וואַרשטאַטן. מ'האָט אויס־געפאַרטיקט מלבושים פאַר די דייטשן. פון צייט צו צייט פלעגן קומען דייטשע „געסט" קיין בזשעזשין. באַזונדערס באַקאַנט זיינען געווען די נעמען פון די געשטאַפּאָ־לייט: פוקס, ריכטער און שווינטאָ. שרעק און שוידער האָבן די דאָזיקע נעמען אַרויס־גערופן ביי דער אידישער באַפעלקערונג אין בזשעזשינער געטאָ. מיט פאַרשידענע וועגן און מיטלען האָבן זיי צוגענומען ביי דער אידישער באַפעלקערונג די לעצטע רעשטלעך פון זייער פאַרמעגן — גאָלד, צירונג און פוטערוואַרג. זיי פלעגן שיכורן און דער אידן־ראַט האָט זיי געדאַרפט צושטעלן משקה: וויין, ליקער און קאָניאַק. זיי האָבן געדאַרפט פרויען און דער אידן־ראַט האָט זיי די פרויען געדאַרפט צושטעלן. דער „פּרעזעס" פישקאָ האָט געהאַרכזאַם געפאָלגט, אַלץ אויסגעפירט וואָס מען האָט פון אים געפאָדערט.

פונדעסטוועגן איז דאָס לעבן אין געטאָ אין משך פון יאָר 1940 צוגעגאַנגען, קען מען זאָגן, „נאָרמאַל"; מען האָט ווי עס איז געלעבט. שפּעטער האָט זיך די לאַגע אָן אַ פאַרגלייך פאַר־ערגערט. שוין אין די ערשטע טעג פון יאַנואַר 1941 איז פּלוצלונג געקומען אַ באַפעל צוצושטעלן צען אידן, וועלכע דאַרפן עפנטלעך געהאָנגען ווערן. אויפן פּלאַץ פון דער פאַרברענטער שול האָט מען אויפגעשטעלט אַ תליה. דער אידן־ראַט האָט געדאַרפט, לויטן באַפעל, צושטעלן די צען אידן צום הענגען — און דער אידן־ראַט האָט דעם באַפעל אויסגעפירט.

צו דער עקזעקוציע האָט מען געבראַכט די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג פון געטאָ, וועלכע האָט זיך געדאַרפט צוקוקן צו אָט־דער שטיקל אַרבעט. אַזייגער 12 בייטאָג האָט מען מיט גע־בונדענע הענט אויף הינטן געפירט צו דער תליה די צען אידן. צווישן די קרבנות האָט זיך געפונען איין גייסטיק־קראַנקע אידי־שע פרוי — מונדזשיאַ; עס האָט זיך געפונען צווישן זיי נאָך אַ פרוי — פייגע וואַסערטרעגער. די רעשט זיינען געווען מענער, צווישן זיי — יודל וואַסערטרעגער, אורבאַך, הויזער און אַנדערע. הויזער איז געגאַנגען צו דער תליה מיט אַן אויסגעשריי: „מיר גייען אויף קידוש השם, נעמט נקמה!" יודל וואַסערטרעגער האָט אויסגערופן: „ביז איצט בין איך געווען אַ פּראָסטער וואַסער־טרעגער, מאָרגן וועל איך זיין צווישן די קדושים!"

נאָכדעם איז ווידער געווען שטיל עטלעכע וואָכן, און דער־נאָך האָט זיך ווידער אָנגעהויבן.

עס איז אַרויס אַ באַפעל, אַז מען זאָל צושטעלן אַלע זקנים און קראַנקע צום שטעמפּלען. אין באַדאַווערס הויז האָט מען צונויפגעזאַמלט אַלע זקנים און קראַנקע, מענער און פרויען. אַלע האָבן געמוזט זיך אויסטאָן נאַקעט. צוערשט האָבן די ס.ס.־לייט איינגעאָרדנט אַ פאַרוויילונג. די נאַקעטע זקנים און זקנות האָבן געמוזט טאַנצן און דעמאָנסטרירן פאַרשידענע זאַכן, וועלכע לאָזן זיך פּשוט נישט באַשרייבן. מען האָט די אידן געצוואונגען צו פאַרשידענע דיסקרעטע סצענעס, געשלאָגן זיי איבערן נאַ־קעטן לייב און געקאָפּעט. דערנאָך, אַז די ס.ס.־לייט האָבן שוין גענוג געהאַט די דאָזיקע „פאַרשטעלונג", האָבן זיי גענומען אָפּ־שטעמפּלען אַלע אָנוועזנדיקע. די שטעמפּלען האָט מען געלייגט אויף די געשלעכטס־אָרגאַנען. אומגעקערט זיך צוריק אַהיים האָבן די געזינטערע, די וואָס האָבן געקראָגן דעם שטעמפּל מיט דעם צייכן „ב". די רעשט איז אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף אומ־קום.

דעם 14טן און 15טן מאַי 1942 איז קיין בזשעזשין אין געטאָ אָנגעקומען אַ באַנדע ס.ס.־לייט מיט ביבאָווס בראש. ביבאָווס נאָמען האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ שם. דער נאָמען זיינער האָט אַרויסגערופן אַ גרויל־שרעק ביי אַלע. ביבאָוו האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז די מאַמעס דאַרפן ברענגען צו אים זייערע קינדער אין עלטער ביז צען יאָר. יענעם טאָג האָט גע־רעגנט אין בזשעזשין, עס האָט גע'מבול'ט, און איבער די גאַסן פון געטאָ זיינען געגאַנגען אָפּגעצוואָגענע, פאַרקעמטע, ציכטיק־אָנגעטונענע אידישע קינדער, געפירט דורך די מאַמעס. די מאַמעס וויינען און די קינדער באַרואיקן זיי, פּרוּוון זיי איינשטילן: מאַמע, וויין נישט, וואָס וויינסטו?

צונויפגעבראַכט אַלע קינדער אַרום דעם פּלאַץ ביים מאַ־גיסטראַט, זיינען זיי דאָרט פאַרבליבן מיט די מוטערס אַ גאַנצן טאָג. עס איז צוגעפאַלן די נאַכט, מידע זיינען די קינדער איינ־געשלאָפן אויף דער ערד נעבן די מאַמעס. מאַנכע קינדער וויינען, בעטן זיך: מאַמע, קום אַהיים, פאַרוואָס גייען מיר נישט אַהיים? פאַרוואָס איז אַזוי פינסטער? פאַרוואָס צינדט מען נישט אָן קיין ליכט?

דריי אַזייגער ביינאַכט איז פּלוצלונג געוואָרן אַ גרויס גע־רודער. אַ שיכורער געשריי האָט אויפגעוועקט די קינדער. עס דערהערט זיך אַ באַפעל: אָפּגעבן אַלע קינדער — און באַלד

דערנאָך הויבט מען אָן אַוועקצורייסן די קינדער פון די מאַמעס. אַ געוויין פון מאַמעס און קינדער, אַ געשריי, אַ געבעט און די ס.ס.־לייט רייסן די קינדער פון די מאַמעס פאַרקאָרטשעטע הענט אַרויס. קינדער שרייען אין געוויין: מאַמע, איך וויל צו דיר, מאַמעשי. די מאַמעס פאַלן צו די פיס פון די ס.ס.־לייט, קושן

פון דער בזשעזשינער קינדער־קאָלאָניע אין יאָר 1938

זייערע שמוציקע שטיוול אין געבעט. די ס.ס.׳אישע שטיוול בריקען, קאָפּען, שטויסן ,און אַ בייז געלעכטער הילכט אָפּ אין זאַל, געמישט מיט אַ פייפעריי פון שפּיצרוטן איבער די לייבער פון די וויינענדיקע מאַמעס. די מאַמעס בעטן זיך: נעמט אונז אויך מיט, מיר ווילן גיין צוזאַמען מיט אונזערע קינדער. עס העלפט נישט. מען נעמט די קינדער אַוועק און אין זאַל פאַר־בלייבן די צעשלאָגענע, צעוויטיקטע און פאַרוויינטע מאַמעס. איינער פון דער געשטאַפּאָ, זייפערט, שרייט אויס: „די מוטערס מיסען זאָ קראַפּירען" — און גייט אַרויס. פון דרויסן הערט זיך אַן אָפּקלאַנג פון קינדערישן געשריי און געוויין. נאָך עטלעכע מינוט ווערט אינגאַנצן שטיל. פאַרטאָג זיינען צו די מאַמעס אַריינגעקומען ס.ס.־לייט און מיט אַ געשריי און שלעגעריי אַרויס־געטריבן אויף דער גאַס.

צומאָרגנס איז די געטאָ אין בזשעזשין געווען אויסגעליידיקט פון קינדער. נישט געווען מער קיין קינדער אין געטאָ. בלויז איין מאַמע איז פאַרבליבן אין געטאָ מיט אַ קינד, דאָס איז געווען מירא ראָזען. פאַר איר האָט זיך איינגעשטעלט דער אידן־ראַט און די דייטשן זיינען געווען אַזוי „גרויסמוטיק", אַז זיי האָבן געשענקט דערווייל דאָס לעבן פון איין אידיש קינד.

אַז די מאַמעס האָבן זיך געווענדט צום פּרעזעס פון אידן־ראַט מיט דער פראַגע: וואָס איז מיט אונזערע קינדער, וואו האָט מען אונזערע קינדער אַוועקגעפירט? — האָט דערויף דער פּרע־זעס געענטפערט: די קינדער געפינען זיך אין לאָדזש, ביי רומ־קאָווסקין אין מאַרישין. זיי זיינען דאָרט אין אַ קינדער־היים. אין גיכן וועט איר זיך זען מיט זיי.

עטלעכע טעג נאָכדעם, ווי מען האָט אַוועקגענומען די קינדער פון בזשעזשין, האָט מען זיך גענומען צו די דערוואַקסענע. עס האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון בזשעזשינער געטאָ. מען האָט געכאַפּט מענטשן פון די שטובן און וואַרשטאַטן און טראַנס־פּאָרטנווייז אַוועקגעשיקט אויף אומקום.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער איז די בזשעזשינער געטאָ ליקווידירט געוואָרן — בזשעזשין איז געבליבן ריין פון אידן.

בזשעזשינער אידן אין לאָדזשער געטאָ

(פון „אין די יאָרן פון אידישן חורבן"
אַ זאַמלשריפט פון „בונד")

אין חודש יולי 1942 הויבן אָן אַריינקומען אין לאָדזשער געטאָ די אידן פון בזשעזשין. די אַריינגעקומענע דערציילן שרעקלעכע זאַכן, ווי אַזוי די ליקווידאַציע איז דאָרט פאָרגע־קומען. די דייטשן זיינען דורך די ספּעציעלע באַנדעס, ווי מ׳האָט זיי גערופן „ראָל־קאָמאַנדעס", אַריין אין שטעטל, צונויפגעטריבן די אידן אויף איין פּלאַץ, געשאָסן, גע׳הרג׳עט, ראַבירט, דורכ־געפירט די סעלעקציעס. די געזונטע אַריינגעפּאַקט צו 150־100 מענטשן אין איין וואַגאָן. אַ סך פרויען מיט קינדער און קראַנקע זיינען אַוועקגעפירט געוואָרן קיין כעלמנאָ.

אַ איד פון בזשעשזין האָט געבראַכט אַ קאַרטל פון גראָ־באָווער רב, וואו ער גיט איבער, אַז ער האָט גערעדט מיט דריי אידן, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון כעלמנאָ און האָבן אים איבער־געגעבן וואָס דאָרט קומט פאָר. דאָס קאַרטל איז איבערגע־געבן געוואָרן בעת אַ זיצונג פון געטאָ־קאָמיטעט אין לאָדזש.

וואָס מיר האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט איז שווער איבער־צוגעבן. מיר האָבן דאַן זיך שוין אַלץ דערוואוסט. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו געבן צו וויסן אַלע פּאַרטייען, ווי אויך רומקאָווסקי׳ן (דעם „עלטסטן" פון אידן־ראַט אין לאָדזש) וועגן דעם, כדי רומקאָווסקי זאָל מער נישט קאָנען זאָגן, אַז ער ווייס נישט, וואו די מענטשן זיינען אַהינגעקומען און ער זאָל נישט מיטהעלפן די דייטשן און זאָל זיך באַמיען אָפּצוקויפן די גזרה, אַ טאַקטיק וואָס רומקאָווסקי האָט קאַטעגאָריש אָפּגעוואָרפן.

***

חבר אברהם אַפּאָווסקי, געוועזנער ראַטמאַן אין בזשעזשי־נער שטאָט־ראַט, איז געוואָן צוקאָאָפּטירט צום לאָדזשער אַקטיוו (פון „בונד") אָנצופירן די הילפס־אַרבעט אין געטאָ. די בונ־דישע פּאַרטיי־גרופּע פון בזשעזשין האָט געציילט 15 מאַן.

דאָרא זאגאן־ווינער

איך האָב געזען דעם חורבן

קיינמאָל וועל איך נישט פאַרגעסן דעם פינסטערן טאָג פון שבת, אַ וואָך נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, ווען די נאַציס האָבן אַריינמאַרשירט אין בזשעזשין, און דער חורבן פון אונזער היימשטעטל האָט זיך אָנגעהויבן.

שבת גאַנץ פרי האָבן די דייטשן פאַר־נומען בזשעזשין. מיר, אידישע בירגער, האָבן געוואַרט אין אונזערע היימען מיט שרעק אויף די ווייטערדיקע געשעענישן. די נאַכט איז געקומען, אַ טויט־שטילקייט האָט זיך צעשפּרייט איבער דער שטאָט. פּלוצלונג האָט אַ פלאַם באַלויכטן דעם הימל. דאָס האָט געברענט אונזער שיינע שול *).

די דייטשע רוצחים האָבן צום אָרט פון דער שריפה געבראַכט אונזער רב באָרנשטיין, דעם זקן, אויף וועלכן מיר האָבן אַלע געקוקט, ווי אויף דעם גייסטיקן פאָטער פון אונזער קהילה. ער האָט געמוזט אונטערשרייבן אַ דאָקומענט, אַז „ער אַליין האָט אונטערגעצונדן די שול". היטלערס אונטערצינדער האָבן געמיינט, אַז מיט דעם וועלן זיי אָפּוואַשן זייער זינד, וואָס זיי זיינען באַ־גאַנגען לגבי דער אידישער באַפעלקערונג פון בזשעזשין.

און דאַן האָבן זיך אָנגעהויבן די מורא׳דיקע צרות, וואָס די דייטשע זעלנער, צוזאַמען מיט די בזשעזשינער „פאָלקסדייטשן", האָבן אונז אָנגעטאָן.

די ערשטע קרבנות זיינען געווען די רייכע משפחות. מאָרדן און ראַבירונגען, שלאָגן מכות רצח אָן־אַ־פאַרוואָס און אָן־אַ־פאַרוועז, זיינען געווען טעגלעכע פּאַסירונגען. דער „העלד" פון דער ערשטער באַרבאַרישער אַקציע איז געווען אַ פאָלקסדייטש, אַ געוועזענער פריינט אונזערער מיטן נאָמען באַך, אַ מיטגליד פון ספּאָרט־קלוב „ב. ק. ס.", אַ „בראַמקאַזש" (טויער־היטער) פון דער פוטבאָל־סעקציע.

בזשעזשין, די קרייז־שטאָט, איז געוואָרן אַ פּונקט וואו רעגו־לערע דייטשע אַרמיי־באַטאַליאָנען האָבן זיך קאָנצענטרירט. אַ פאָלק פון דער דייטשער „ווערמאַכט" האָט סטאַנציאָנירט אין בזשעזשין. די זשאַנדאַרמעריע איז געווען איינקוואַרטירט אין קאָראָלענקי׳ס הויז, אויף שענקעוויטשאַ גאַס. די געסטאַפּאָוצעס, די עס־עס האָבן זיך באַזעצט אין דער פּריוואַטער וואוינונג פון דר. וואַרהאַפט.

די שטורם־אָפּטיילונגען האָבן גאַנצע טעג און נעכט גע־בושעוועט איבער די גאַסן פון אונזער שטעטל. דער אָבער־שטורמפירער ס. א. מאַנן קאַפּמאַן, אַ געפערלעכער סאַדיסט, פלעגט אַריינקומען אין אידישע הייזער און געבן אַ באַפעל, אַז מענער אָן אונטערשייד פון עלטער, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן הויף, אין רייען פון פינף. דאַן האָט ער אָנגעהויבן פּייניקן מיט מושטירונגען: „פאַלן — הויבט זיך!" און ביי דער אָרגיע האָט ער די אומגליקלעכע געשלאָגן מיט רעוואָלווערן, געקאָפּעט מיט די שטיוול. צום שלוס פלעגט ער אַרויסנעמען עטלעכע עלטערע מענער און קאַלטבלוטיק זיי געשלאָגן מיט דער נאַגייקע.

די עס־עס׳אָווצעס האָבן אין זייערע קוואַרטירן איינגעאָרדנט אַן אמתע יאַטקע. זיי האָבן געגרופן רייכע אידישע בירגער, זיי געשלאָגן און געצוואונגען אַוועקצוגעבן, וואָס זיי האָבן נאָר פאַרמאָגט. דער סוף איז געווען, אַז זיי האָבן די אומגליקלעכע אידן אַהיים געשיקט, האַלב פאַרבלוטיקטע און צע׳ממית׳טע.

ביזן חודש מאַי האָט געדויערט די פּלאַנירטע אַקציע פון באַרויבן אידן. די רוצח׳ישע אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן מיט דער דייטשער „פּינקטלעכקייט".

אויסער די גזירות האָבן זיי אונז מאָראַליש דערנידעריקט אויף יעדן טריט און שריט. אָפט פלעגט אַ דייטשער סאַדיסט אָפּשטעלן אַ איד און אים אָפּשניידן די באָרד, בעת אַ גרופּע צושויער אַרום האָבן זיך אַמוזירט מיט לאַכן און פּאַטשן אין די הענט פאַר שמחה. מיר, אידן, האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו גיין אויפן טראָטואַר, נאָר צווישן די חזירים און אויף די וועגן אינמיטן גאַס. אויף דער ברוסט און אַקסלען האָבן מיר געטראָגן געלע לאַטעס. פון פיר אַזייגער נאָכמיטאָג האָבן מיר ניט גע־טאָרט זיך באַווייזן אויף דער גאַס, אונטער אַ טויט־שטראָף.

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז די נאַציס האָבן באַשלאָסן אונז צו ליקווידירן, אַרויסיאָגן פון שטאָט און פאַר־שלעפּן אין די קרעמאַטאָריעס. יאַשאַ זאַגאָן, צוזאַמען מיט דר. וואַרהאַפט, האָבן מיט גרויס מסירת נפש דורכגעפירט אַ פּלאַן צו העלפן אין דער שרעקלעכער צרה. זיי האָבן צוגערעדט אַ דייטשן אָפיציר, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן רחמנות פאַר אידן, אַז ער זאָל מיט זיי פאָרן קיין לאָדזש צו דער „האַנדלס־קאַמער", פאַר־שטעלן זיי פאַר די דייטשן און זיי איבערצייגן, אַז די אידישע שניידער פון בזשעזשין קענען זיין נוצלעך פאַרן „דייטשן רייך". דאָס האָט אַביסל געהאָלפן, און מען האָט אונז גענומען צו דער אַרבעט.

דעם 15טן מאַי 1940 האָט מען אונז ווי בהמות אַריינגע־שטופּט אין געטאָ, אַרומגעצוימט מיט שטעכיקע דראָט. מיר האָבן געאַרבעט 12 שעה אַ טאָג, פאַר דער פירמע „גינטער און שוואַרץ". די וואוינונגס־באַדינגונגען זיינען געווען שוידערלעכע. צוויי משפחות האָבן פאַרנומען איין קליינעם צימער, אָן יעדער באַ־קוועמלעכקייט. הונגער, נויט און קעלט האָבן געהערשט אין געטאָ. אַ צאָל קראַנקהייטן האָט זיך גיך פאַרשפּרייט.

די נאַצישע סאַדיסטן האָבן אונז גרויזאַם געפּייניקט אין געטאָ און ביי דער אַרבעט. זיי זיינען געווען „קינסטלער" אין אויסגע־פינען אַלערליי מיטלען, ווי אַזוי אונז צו פאַרקירצן דאָס לעבן. דערשלאָגענע און הונגעריקע האָבן מיר זיך אונטערגעגעבן. אָבער

*) לויט אַנדערע אינפאָרמאַציעס איז די שול פאַרברענט געוואָרן דעם 9טן נאָוועמבער, 1939, בעת אַ דייטשן מיליטערישן יום־טוב.

אונזער גייסט האָבן זיי ניט דערדריקט. אין יעדן געפּייניקטן איד האָט געלעבט אַ פונק האָפענונג, אַז די שרעקלעכע גיהנום־ליידן וועלן זיך ענדיקן, און ס׳וועט קומען אַ מאָמענט פון נקמה.

אין מערץ 1942 האָבן זיך באַוויזן פּלאַקאַטן אויף די מויערן פון געטאָ, אַז פורים וועט פאָרקומען די עקזעקוציע פון 10 אַזוי־גערופענע פאַרברעכער. מען וועט זיי אויפהענגען, און די גאַנצע באַפעלקערונג פון געטאָ דאַרף זיין עדות ביי דער עקזעקוציע.

אין דעם באַשטימטן טאָג האָט מען אויפגעשטעלט די תליה, ניט ווייט פון דעם טייכל „מראָזשיצע״ (וואָס אידן האָבן גערופן די „זשיקע״), צווישן די איבערגעבליבענע האַלב־פאַרברענטע מויערן פון דער שיינער שול.

מיליציאַנטן, ספּעציעל ווערבירטע פאַר דעם צוועק, האָבן אַרויסגעשלעפּט מיט כוח יעדן אידן, וועלכער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו זיין אַ צושויער. אַזוי אַרום זיינען אַלע אידן פון געטאָ צוזאַמענגעגענומען געוואָרן אויפן פּלאַץ פון דער תליה. אַ סך פון אונז זיינען צוזאַמענגעבראַכן געוואָרן, זייערע נערוון האָבן דאָס

דער שוואַרצער טאָג, ווען די היטלער־מערדער האָבן אַרויסגעטריבן די אידישע באַפעלקערונג אויף די גאַסן בייצואוואוינען דעם „הענג־ספּעקטאַקל״ פון צען בזשעזשינער אידן.

ניט אויסגעהאַלטן. פון המון האָבן זיך געהערט אומבאַשרייבלעכע געשרייען און געוויינען. פאַרצווייפלטע אויסגעשרייען האָבן זיך געטראָגן ביזן הימל אַריין.

אָבער באַלד האָט זיך באַוויזן דער עס־עס־מאַן און מיט זיין הויכער, שטאַרקער שטימע האָט ער געגעבן אַ באַפעל: „רואיק זאָל ווערן, אויב ניט וועט איר אַלע דאָ דערשאָסן ווערן!״ אַ טויטע שטילקייט איז אַנטשטאַנען אין אַ רגע.

די פאַר׳משפּט׳ע צום הענגען זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן. שטייף, מיט די קעפּ אַרויף, האָבן זיי זיך דערנענטערט צו דער תליה, ניט אַרויסווייזנדיק קיין שום פּחד פאַרן טויט. איינער, אַ היימלאָזער בעטלער, יודל סאָכאַטשעווסקי, וואָס האָט אין זיין גאַנצן טרויעריקן לעבן קיין קאַץ ניט געטשעפּעט, האָט בעת ער איז אַרויף אויפן טרעפּל פון דער תליה אויסגעשריגן עטלעכע מאָל: „איך גיי אויף קידוש השם פאַר דער גאַנצער שטאָט!״

זיי זיינען געווען די לעצטע אידן אין בזשעזשין. יוסף ביאַליק יאַברוש בעל־הגלה׳ס אַן אייניקל.

נאָכן פאַרענדיקן די עקזעקוציע האָבן אַלע אידן געמוזט דורכמאַרשירן פאַרביי דער תליה, מיטן פּנים צו די אויפגעהאַנגענע.

אין חודש מאַי האָט ווידער אַ שוידערלעכע ידיעה זיך צעטראָגן איבער בזשעזשין: עס איז אָנגעזאָגט געוואָרן די ליקווידאַציע פון געטאָ און דאָס אַרויסטרייבן אַלע אידן פון שטעטל.

אידישע מאַמעס, מיט קינדער אין עלטער ביז 10 יאָר, האָבן איין טאָג זיך געמוזט צונויפזאַמלען אויפן מאַרק. אַ קורץ־דויערנדיקע שמחה האָט אַרומגענומען די אומגליקלעכע מאַמעס. זיי האָבן געמיינט, אין זייער נאַאיוווקייט, אַז זיי פאָרן אויף אַן אָפּרו־פּלאַץ מיט זייערע שוואַכע קינדער. ווי שרעקלעך איז געווען זייער אַנטוישונג!

דער מאַרק איז גלייך אַרומגערינגלט געוואָרן פון עס־עס־מענער. גרויסע לאַסט־אויטאָמאָבילן זיינען צוגעקומען צום מאַרק, וואו די מוטערס מיט זייערע קינדער האָבן זיך פאַרזאַמלט. די „אַקציע״ האָט זיך אָנגעפאַנגען.

אויף אַ בעסטיאַלישן אופן האָבן די עס־עס־מענער אַרויסגעריסן די פּיצעלעך קינדער פון די מוטערס הענט. האַרץ־רייסנדיקע סצענעס האָבן זיך דאָרט אָפּגעשפּילט, די גוואַלדן און געשרייען זיינען דערגאַנגען צום הימל. די מוטערס האָבן געקעמפט ווי לייבן פאַר זייערע קינדער, אָבער זיי האָבן זיך געמוזט אונטערגעבן.

אָט אַזוי האָט מען אָנגעלאָדן טויזנטער קינדער אויף די לאַסט־אויטאָס און אַוועקגעפירט אין קרעמאַטאָריום.

דעם 15טן מאַי האָבן די נאַציס אַרויסגעפירט אַלע אידן פון געטאָ אויף די גאַסן.

דעם 19טן מאַי זיינען 6000 אידישע נפשות דעפּאָרטירט געוואָרן פון בזשעזשין. פון זיי איז געבליבן לעבן בלויז אַ קליין הייפעלע.

אָט אַזוי איז אומגעבראַכט געוואָרן אונזער שטעטל מיט אידן.

חיים לייב פוקס

אונזערע צוויי שרייבער־קדושים

יעקב בער גיפּס

אַן אייגנאַרטיקע פּערזענלעכקייט איז געווען דער פּאָעט און אידישער לערער י. ב. גיפּס, אין בזשעזשין.

תמיד אַ דורשטיקער נאָך מעשים, נאָך לערנען, נאָך שיינ־קייט, גיט ער זיך אָפּ מיט דער גאַנצער נשמה צו דער נייער אידישער קולטור און ליטעראַטור, וואָס פאַרנעמען אין זיין מהות דאָס אָרט פון דער גמרא און פון דער השכלה־ליטעראַטור, וואָס ער האָט איינגעזויגן אין זיין פריער יוגנט צווישן די בית־המדרש־וועגט.

געבוירן אין בזשעזשין אין 1892, אין אַ באַלעבאַטישער משפחה, ווייזט אַרויס דער קליינער יעקב בער אין פריען עלטער, אין די חדר־יאָרן, אַ געוואַלטיקע תשוקה צום לערנען. צו פינף יאָר האָט ער שוין געקענט חומש און קאַפּיטלעך פון תנ״ך; צו 12 יאָר איז ער שוין אַריבערגעוואָקסן די חדרים פון גמרא־מלמדים און האָט געמוזט פאָרן לערנען קיין לאָדזש און סקער־ניעוויץ. אין לאָדזש איז זיין רבי געווען: ר׳ חיימ׳ל קאָצקער. פון אים הערט ער פיל חסידישע מעשיות און דורך אים הויבט ער זיך אָן פאַרטיפן אין דער וועלט פון אידישן מיסטיציזם. אין די נעכט לייענט ער די ספרים׳לעך וועגן קבלה, וועגן אין־סופ׳יקער זוכעניש, וועגן תוך פון לעבן.

דאָ ווערט רייף זיין געדאַנק; דאָ באַקומט ער זיין אייגענעם בליק אויף דער וועלט. פון דאַנען ציט עס אים צו וועלטלעך וויסן. אין יענע יאָרן איז זיין צווייטע היים די אידישע אָפּטיי־לונג פון דער „ט. ק. א.״־ביבליאָטעק, וואָס שטילט זיין דורשט נאָך בילדונג. דאָ באַנעמט ער די אידישע ליטעראַטור, וואָס עפנט פאַר אים ברייטע האָריזאָנטן און קריצט זיך איין אין זיין בלוט מיט בענקשאַפט נאָך נאַציאָנאַלן אויסלעבן זיך. אין קרייז פון די לאָדזשער פּועלי־ציון, ווערט ער אויך רייף אויפצונעמען וועלטלעכע פּראָבלעמען, פּאָליטישע אָנשויאונגען, די פראַגעס פון דער אויפקומענדיקער אידישער אַרבעטער־באַוועגונג, די רעוואָ־לוציאָנערע געשעענישן אין רוסלאַנד און אין דער וועלט. ער ווערט אַן אייגענער אין די ערשטע קרייזן פון די אָנהויבנדיקע לאָדזשער יונגע שרייבער און דיכטער.

ער באַזוכט די אָוונט־קורסן וואָס לאַזאַר פוקס און אַדוואָקאַט אַנדערס האָבן אָן שכר־לימוד איינגעאָרדנט פאַר דער אידישער יוגנט. פון יענער צייט אָן ווערט יעקב בער גיפּס אַ באַגייסטער־טער חסיד פון אַרבעטער־ציוניזם, פון דער לינקער פּועלי ציון־פּאַרטיי און פון דער אידישער קולטור.

ער חלומ׳ט צו ווערן אַ לערער — און דווקא אַ לערער אין דער פאָלקס־שפּראַך, אין אידיש. זיין חלום ווערט איבערגעריסן, בעת עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה.

ווי אַלע וואָס האָבן געלעבט אין די שטעטלעך, ציט אים אין די דאָזיקע טעג צוריק אַהיים. ער קומט קיין בזשעזשין אין די שרעקלעכע טעג, ווען אַלץ איז צוליב דער מלחמה אָפּגעשטעלט

יעקב־בער גיפּס

פון יעדוועדער אַקטיוויטעט. די שניי־דערישע מאַשינען וואָס האָבן פריער באַקליידט אַ האַלבע וועלט, זיינען פאַר־שטומט. מען הערט מער נישט זייער געזאַנג, וואָס האָט דעם אידישן האָרע־פּאַשניק אויסגעזונגען די ניגונים פון אַ נייער צייט, און האָט דערווייל געבראַכט ברויט אין די שטובן אַריין.

צעטומלט און אָפּהענטיק איז דאָס שטעטל, וואָס האָט פון לאָדזש געצויגן אַ סך פון זיין חיונה. די פאַבריקאַנטן און סוחרים האָבן אַביסל אָפּגעשפּאָרט, אָבער נישט דער בזשע־זשינער שניידער, וועלכער האָט קוים געצויגן פּרנסה פון זיינע טעג־און נעכט־פּראַצע.

יעקב בער רוט נישט. שוין אין דער ערשטער וואָך, ווי נאָר די מלחמה־אָפּפעראַציעס זיינען אָפּגעשטעלט געוואָרן, און די דייטשן האָבן באַזעצט לאָדזש און בזשעזשין, ווערט אויף יעקב־בער׳ס איניציאַטיוו געגרופן אַ פאַרזאַמלונג און עס ווערט געשאַפן די ערשטע ליי־ און שפּאָר־קאַסע, דער ערשטער קאָאָפּעראַטיוו, ווי אַן אָפּטיילונג פון דער אַרבעטער־היים, די הויפּט־אינסטיטוציע אין לאָדזש.

אין יענע יאָרן שאַפט ער זיינע ערשטע לידער, וואָס ער ברענגט צו יצחק קאַצענעלסאָנען. אין די ערשטע נומערן פון לאַזאַר קאַהאַנס „פאָלקסבלאַט״ דרוקט ער אָפּ דאָס ערשטע ליד, וואָס גיט אים אָנערקענונג. ער וויל אַפילו צוריקקומען קיין לאָדזש, אָבער די פּליכט פאַר זיינע בזשעזשינער טרייבט פון אים אַרויס דעם געדאַנק. ער מוז זיין אין דעם אָרט, וואו ער איז אַממיינסטנס נויטיק. ער ווערט מיטגרינדער פון אַ צאָל אינסטי־טוציעס. ער נוצט אָבער אויס די צייט אויף פאַרפולקאָמען זיך מער אין דער צוגרייטונג צו זיין לעבנס־ציל: צו זיין אַ אידישער לערער. בעת עס ווערט פריי אַ שטעלע אין שטעטל לויוויטש, פאָרט ער אַהין און נעמט איבער, חוץ די אידישע קורסן, אויך די גאַנצע פּועלי ציון־פּאַרטיי און איר קולטור־אַרבעט.

אין 1922 באַזעצט ער זיך אין לאָדזש. דאָ ווערן יעדן חודש געבוירן נייע זשורנאַלן; דאָ קיניגט דער „יונג־יידיש״, וואָס גיט דעם טאָן פון דער נייער אויפגעשטורעמטער דיכטונג; דאָ זיינען פאַראַן דריי אידישע טאָג־צייטונגען. און יעקב בער גיפּס קומט בלויז מיט זיין ליד און מיט זיין חלום קיין לאָדזש. די יונגע שרייבער־חברותא נעמט אים אויף ווי אַן אייגענעם, וואָס חתמ׳עט זיין ווייטערדיקן גורל. ער ווערט אויף־לעבן־און־טויט אַ חבר און אַ מיטבויער פון דער אידישער קולטור.

אין יענע יאָרן ווערן אויסגעבערייטערט די אידיש־וועלט־לעכע שולן. טויזנטער אידישע קינדער זאַפּן אַריין אין זיך די אויפגייענדיקע פירות פון דער אידישער פאָלקס־שול.

יעקב בער גיפּס ווערט איינער פון די לערער אין דער

גרויסער באַראַכאָוו־שול אין לאָדזש. ער לערנט מיט די קינדער די אידישע געשיכטע, דעם לימוד, וואָס ער האָט אַממיינסטן ליב און וואָס וועט, ווי ער האַלט, העלפן אויפבויען אַ אידישע נאַציאָנאַלע היים. ער גיט אַריין אין זיינע שילער דעם גייסט פון חלוציזם, דורך די אַלטע מקורות פון מדרש און תנ״ך. ער לערנט מיט די קינדער נישט בלויז פון ביכל אַרויס, נאָר ער שאַפט איבער אין זיינע וויזיעס און בילדער די צייטן פון עבר, ווען אידן זיינען געווען אַ פאָלק מיט פעלקער צוגלייך. די קינדער האָבן אים ליב ווי אַ גוטן חבר, ווי אַ פאָטער. ער אַליין איז אויך זייער גליקלעך. זיין חלום האָט באַקומען פליגל. אין יענע טעג איז ער באַזונדערס שעפעריש. ער דרוקט זיינע שאַפונגען אין צייטונגען, אין די העפטן פון דער לאָדזשער יונגער שרייבער־גרופּע: „וועגן״, „שוועלן״, „ס׳פעלד״, אין דער פּועלי ציון־פּרעסע, באַזונדערס אין דער אויסגאַבע „דאָס קינד״, וואו ער פילט זיך ווי אַ מיטבויער. ער שרייבט לידער, פּובליציסטיק און ליטעראַרישע קריטיק.

אין 1925 ווערט ער רעדאַקציע־מיטגליד פון דער נייער נאָכמיטאָג־צייטונג „לאָדזשער מאָרגענבלאַט״, וועלכער ווערט שפּעטער פאַראייניקט מיטן „עקסטראַבלאַט״. דאָרט שרייבט ער אויך וועגן אידישער פּאָליטיק און גיט דעם טאָן צו דער באַהאַנדלונג פון די טאָג־פראַגן פון אידישן לעבן אין לאָדזש, און אין פּוילן בכלל. ער ווערט מיטרעדאַקטאָר מיט ישראל ראבאן און חיים לייב פוקס פון דער „ליטעראַרישער וואָכנשריפט״, וואָס עפנט שפּעטער פאַר אים אויף די טירן פון רעדאַקציע־צימער פון דער עלטסטער לאָדזשער צייטונג, „לאָדזשער טאַגעבלאַט״, וואו ער ווערט אַ גאָר וויכטיקער אינעווייניקסטער מיטאַרבעטער. ער דרוקט דאָרט אַ חוץ לויפנדיקע צייטונגס־מאַטעריאַלן, פּאָליטישע אַרטיקלען, בעלעטריסטיק און קריטיק איבער ביכער און טעאַטער, אויך אַ צאָל אָריגינעלע און איבערגעזעצטע ראָמאַנען. אַ גאָר וויכטיקע אַרבעט זיינע איז געווען דאָס פאַרעפנטלעכן אין יעדן ערב יום־טוב נומער אַן איבערזעצונג זיינע פון אונזערע אַלטע תפילות, ווי: אקדמות, תפילה זכה. ער איבערזעצט אויך חד גדיא, שיר השירים אין גאָר פיינע גראַמען.

ער האָט אויך אָנגעשריבן די גרעסטע צאָל לערן־ביכלעך פאַר די „בית־יעקב שולן״ אין פּוילן. פון גרויסן באַדייט איז אויך זיין באַאַרבעטן די זכרונות פון לאָדזשער רב, ר׳ אליהו חיים מייזל. ביידע טיילן פון די זכרונות זיינען דערשינען אין גרוב־שטיינס פאַרלאַג. ער האָט זיי רעדאַקטירט צוזאַמען מיט זיין חבר, ישראל ראָזענבערג.

י. ב. גיפּס האָט אויך איבערגעזעצט אייניקע ביכער פון ד׳ער איירעפּעאישער ליטעראַטור, וואָס זיינען דערשינען אין פאַרלאַג פון די ברידער גאָלדפאַרב, ווי: בלאַסקאָ איבאַנעז׳עס „דער קרבן פון פאַנאַטיזם״, ביכער פון רוסישע שריפטשטעלער: גאָרקי, פאַדעיעוו און אַנדערע. ער האָט געשריבן אונטער אַ סך פּסעוודאָנימען, ווי: ב. זיידאוו, זשאַק בעער, ברזשעזינסקי א. אַנד.

בעת די נאַציס האָבן פאַרנומען לאָדזש, האָט ער אַ צייט זיך אויסבאַהאַלטן. די דייטשע נאַציס, וואָס האָבן געהאַט אַ ליסטע פון אַלע אידישע שרייבער, און דער עיקר פון די, וועלכע האָבן אָנגעפירט דעם קאַמף קעגן זיי (צווישן זיי איז אויך געווען יעקב בער גיפּס, וועלכער האָט אין „טאַגעבלאַט״ זייער דרייסט אָנגעפירט דעם קאַמף פאַרן באַיקאָט פון דייטשע סחורות און האָט געשריבן שאַרפע אַרטיקלען בעת׳ן אַרויסשיקן די פּוילישע אידן פון דייטשלאַנד), האָבן אים אַרומגעזוכט. ער איז ווי אַ פויער מיט לאַנגע האָר און אַ פּוילישע סוקמאַנע אַריבער די גרענעץ און קוים מיטן לעבן געקומען קיין סעמיאַטיטש, פון וואַנען ער איז אַ פּאָר טעג שפּעטער אָפּגעפאָרן קיין ביאַליסטאָק.

ביי די באַלשעוויקעס האָט ער נישט געקענט באַקומען קיין אַרבעט און קיין רעכט צו וואוינען אין אַן אָרט, וואָס איז נענטער פאַר 100 מייל פון דער גרענעץ. פון זיין אַ אידישער לערער האָט ער זיך אויך געמוזט אָפּזאָגן. די אידישע שולן, זיינען געשלאָסן געוואָרן און אויף זייער אָרט זיינען געעפנט געוואָרן ווייסרוסישע. די נייע געביטן, וואָס די סאָוועטן האָבן פאַרכאַפּט, האָבן בכלל נישט געהאַט צופיל שולן. די פּאָליטיק איז געווען צו רוסיפיצירן וואָס מער — און יעקב, דער גלויביקער אידישיסט, איז געוואָרן זייער פאַרצווייפלט. די ידיעות פון יענער זייט גרענעץ זיינען אויך וואָס אַמאָל געוואָרן ווייניקער און די האָפענונג, אַז זיינע נאָענטע וועלן קומען צו אים, איז אויסגערונען. אַ פאַרצווייפלטער ביז גאָר האָט ער אָנגענומען דעם אָנבאָט צו ווערן אַ... ווייסרוסישער לערער אין אַ פאַרוואָרפן דאָרף.

אין די ערשטע טעג פון יולי 1941, בעת די דייטשן האָבן באַזעצט ווייסרוסלאַנד, איז ער געכאַפּט געוואָרן פון די נאַציס און איז אומגעבראַכט געוואָרן על קידוש השם.

אַ גרופּע ציוניסטן
ביי אַ חברישן צונויפקום
צום געזעגענען זיך מיט די חברים
עמנואל גאָטליב און אדעלא ראָזענבלום
צו זייער אָפּפאָר קיין אויסלאַנד.
דער דריטער פון לינקס, שטייענדיק
איז יעקב־בער גיפּס

לידער פון יעקב־בער גיפס

ביינער רעדן*

ציטערט אַלטע וועלט, קראַכן היכל׳ען,
בלויע הימלען, גאָלדענע בת־מלכות.
פרינצעסינס שטילע, רעדן לעצטע תפלות
אין שבת־נאָכמיטאָגדיקער שעה,
שלוה׳דיקער רו —

ביינער רעדן!
בלאָזן ווינטן אין די הערצער, רייסט זיך דער בן־אדם
וואָס שטייט איצט נאַקעט.
כאָרכלען אייזענע קולות פון טראָמפּייטן,
סקריפּן נאָכגעלאָזטע סטרונעס פון זקנה־פידלען.

ביינער רעדן.
איין ריזיקער סקעלעט צעזינגט זיך ביינערדיק
ס׳לעצטע געזאַנג פון לעצטן דור...

*) אין דעם ליד „ביינער רעדן" האָט י. ב. ג. מיט לאַנגע יאָרן צוריק פאַרגעפילט דעם אָנקומענדיקן חורבן.

ווי צו די טעג

אַ ווי צו די טעג מיט געשטאָרבענע שעה׳ן,
וואָס ליגן אין תכריכים פון נעפּלען —
פאַרשלונגענע גאַסן און פאַרגעלטע מענטשן
וואָס שלעפּן,
אויף טרעפּן
פון תהומ׳ישע וועגן, די משא פון יאָרן
פאַרוויקלט אין לאַכעס, אין העמדער.
צווישן זיי, גיי איך אַרום אַ פרעמדער
מיט אַ ברוסט אַ צעפּראַלטע
און שפּיל, אַ פּזמון אַ לעצטן
פון פרוטות און גראָשנס,
פון הבל׳דיקן לעבן
און הבל׳דיקן טויט...

אָ, ווי צו די טעג מיט פאַרגליווערטע הימלען,
און בלייערנע שטערן
און וואָלקנס, וואָס באָמלען
אַריין אין די אויגן —
און יאָגן־אָן ווינטן
וואָס כאָרכלען מיט טויט
פאַרהאַקט דורך די ציינער...

דער לעצטער

מיט צעזונגענעם מויל און שיכורן קאָפּ
זינגט דער לעצטער דור פון אייראָפּע
אויף ברעגן און וועגן ס׳לעצטע ליד...

וואָגלען די קולות אַריין אין די קברים פון געשטאָרבענע,
וואָגלען די קולות אַריין אין צינורות פון נאָך
ניט־געבוירענע,
וואָגלען די קולות אַרום,
ווי ס׳וואַנדלען נשמות, תיקון־זוכנדיקע
און גיסן זיך צוזאַמען
אין איין גרויסן אויסגעשריי ווי!

דונערט אַ שטים: גיי, גיי,
זוך אַלע אויף, ווייל פון דורות
דו ביסט דער לעצטער!

— גייט ער
און וואו ער גייט, צעזינגען זיך שטיינער
און וואו ער גייט, צעפייערט זיך פלאַקער
און אַלץ זינגט, אַלץ ברענט —
און ס׳פאַלן ווענט
פאַרן לעצטן געזאַנג־קלאַנג,
און דור צו דור, שטרעקט אויס אַ האַנט.

נאָר, היי, וואָס איז? אַ וואַנט —
און ביינער, ביינער, ביינער —
שאַרבנס! — — —

מלך פאָגעל

פון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער איז געווען מלך פאָגעל, וועלכער האָט אונטערן איינפלוס פון גיפּס׳ן אָנגעהויבן שרייבן לידער און האָט געשטרעבט צו ווערן אַ דיכטער ביי אידן.

ער איז געווען אַ זייער אינטערעסאַנטער טיפּ, הן אין זיינע באַציאונגען מיט מענטשן און הן אין זיין פאַרלאַנג צו ווערן באַרימט און דער עיקר, אַרויסרייסן זיך פון שטעטל אין דער גרויסער וועלט אַריין.

געבוירן אין יאָר 1898 אין אַ האַרעפּאַשנער בעקער־משפּחה, האָט ער קוים געענדיקט אַ חדר און אַליין געלערנט זיך שרייבן חוץ אידיש אויך פּויליש און אַביסל רוסיש און דייטש. אויך דאָס ביסל, וואָס ער האָט געלערנט, האָט ער געמוזט זיך דער־ווערבן אין די שעה׳ן נאָך דער אַרבעט ביים שניידער־וואַרשטאַט.

בעת ער איז שוין געוואָרן אַ „פּאָלנער״ הויזן־נייער, און האָט גאַנץ שיין פאַרדינט, האָט ער ניט אין זינען געהאַט, ווי דער רוב פון זיינס גלייכן, צו קליידן זיך און גיין אין די טאַנץ־זאַלן, נאָר ער האָט די פרייע אָוונט־שעה׳ן זיינע אָפּגעגעבן אויף געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין דער „אַרבעטער היים״ וואָס האָט אים דערנענטערט צו די לינקע פּועלי ציון. ער איז אָבער ניט געבליבן קיין פּאַרטיי־מענטש נאָר האָט ווי אַ סימפּאַטיקער מיט־געהאָלפן אין דער אַרבעט, מער מחמת ליבשאַפט צו מענטשן ווי צו דער פּאַרטיי. אין יענע יאָרן, ווען גיפּס האָט אָנגעהויבן צו שפּילן אַ ראָלע אין דער נייער אידישער פּאָעזיע, איז אויך מלך פאָגעל פאַרכאַפּט געוואָרן פון דעם חשק צו שרייבן לידער.

ער האָט געמאַכט פיל פּלענער צו גרינדן אין בזשעזשין אַן אייגענע טריבונע, אַן אייגן בלעטל. דערפון איז אָבער גאָרניט געוואָרן. די לידער, וואָס האָבן אָפּגעשפּיגלט זיין פאָלקסטימלעכן מהות, זיין ערלעכן וועזן, זיין אין עמעצן פאַרליבטע נשמה — זיינען געווען צו אַלט און צופיל מיט די אַלטע פאָרמען, אַז זיי זאָלן קענען געדרוקט ווערן אין די אויסגאַבעס פון דער לאָדזשער יונגער שרייבער־גרופּע. אין די צייטונגען האָט מען אים געדרוקט נאָר אין די הומאָריסטישע אָפּטיילונגען: אין „לאָמטערן״, אין „לאָדזשער טאַגעבלאַט״ און אין „שראַפּנעל״ אין „פאָלקסבלאַט״. דאָס האָט אים אָבער ניט באַפרידיקט. איז ער געפאַלן אויף אַ המצאה: ער וועט באַצאָלן פאַר דער אויסגאַבע „ס׳פעלד״ וואָס מיר האָבן אין יענע יאָרן אַרויסגעגעבן, מיטן תנאי, אַז אויך זיינע לידער זאָלן געדרוקט ווערן.

אַזוי זיינען אין צוויי נומערן פון „ס׳פעלד״ געדרוקט מלך פאָגעל׳ס לידער. אָבער ער איז ווייטער ניט געווען צופרידן, און ער האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אייגענע ביכלעך מיט לידער. אין די יאָרן צווישן 1926 און 1939 האָט ער אַרויסגעגעבן אַכט ביכלעך לידער, פון וועלכע כמעט אַלע זיינען געווען געווידמעט בזשעזשינער לאָקאַלע ענינים, למשל „דער שרעקלעכער מאָרד אין בזשעשזין״, וואָס איז דערשינען אין 1926, און אַנדערע.

דאָס האָט אים נאָך מער דערווייטערט פון דער ליטעראַרישער סביבה, וועלכע האָט געזען, אַז מלך פאָגעל גייט אינגאַנצן אַוועק צום געוויינטלעכן געשמאַק פון עולם און זוכט נאָר זיין אייגענע פּאָפּולאַריטעט, אָנשטאָט ווי ער האָט אין אָנהויב אין זינען געהאַט די אידישע ליטעראַטור. דאָס האָט אָבער מלך פאָגעל׳ן ניט אָפּגעשראָקן, און זיינע ביכלעך האָבן וואָס ווייטער אַלץ ווייניקער געהאַט צו טאָן מיט דיכטונג.

אָבער ער האָט ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה כסדר אָנגעהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די לאָדזשער שרייבערס. ער איז געקומען צו יעדער ליטעראַרישער שמחה און האָט געלאָזט זיך קאָסטן פאַר יעדער אויסגאַבע (וויסנדיק, אַז זיינע זאַכן וועט מען ניט דרוקן). די לעצטע וואָכן פאַר סעפּטעמבער 1939 האָט ער געהאַט צוגעגרייט צום דרוק אַ גרויס בוך מיט אַלטע בזשעזשינער מעשיות און לידער און האָט געהאַט געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט אַ דרוקער (ליבעסקינד) זיי אַרויסצוגעבן. דאָס האָט געזאָלט זיין זיין שוואַנען־ליד, זיין צושטייער צו דער ליטעראַטור און צו זיין היימשטעטל, וואָס ער האָט זייער ליב געהאַט און וואָס ער האָט אַזוי פאָלקסטימלעך באַזונגען און אויסגע׳חלומ׳ט מיט טרערן (ער האָט זיינע לידער, מיט דורך אים צוגעפּאַסטע ניגונים, געזונגען און בעת׳ן זינגען געוויינט מיט טרערן). אָבער ס׳איז ניט באַשערט געווען סיי אים און סיי זיינע לאַנדסלייט צו געניסן פון זיין פיל־יאָריקער שאַפונג.

אין די ערשטע טעג פון סעפּטעמבער 1939, בעת די דייטשן האָבן שוין באָמבאַרדירט פּוילן, איז ער געקומען צו מיר און מיט פרעגנדיקע בליקן שטום געקוקט, ווי מיר זיינען געלאָפן פון איין קעלער אין צווייטן אַריין, אויסבאַהאַלטן זיך פון די דייטשע קוילן.

אין דער נאַכט פון 6טן אויפן זיבעטן סעפּטעמבער 1939 האָב איך זיך אַרויסגעלאָזט צופוס פון לאָדזש קיין וואַרשע. אינדערפרי דעם 7טן סעפּטעמבער האָב איך מיט אים גערעדט, אַז ער זאָל אויך מיטגיין קיין וואַרשע. איך בין אַוועק אין אַן אַנדערער שטוב אויסרוען זיך פון וועג פון דער היץ, וואָס האָט אום׳ברחמנות׳דיק געפּייניקט. אין אַ האַלבער שעה אַרום זיינען אָנגעפלויגן דייטשע לופט־מאַשינען און באָמבאַרדירט כמעט יעדעס הויז. ווי דורך אַ נס בין איך ניצול געוואָרן. אָבער ווען איך בין שפּעטער צוגעגאַנגען צו פאָגעל׳ס היים, איז דאָס הויז געשטאַנען אין פלאַמען, און אין די פלאַמען איז אומגעקומען מלך פאָגעל.

זאָלן מיינע ווערטער זיין אַן אַנדענק־ליכטל פאַר זייערע טייערע נשמות, פאַר זייער יונג לעבן, וואָס האָט אַזוי שיין אויפגעשיינט אויפן היימישן און טייערן בזשעזשינער אָרעמען, אָבער האַרציקן אידישן שטייגער. זיי האָבן זייער לעבן הייליק געשטעלט אין דינסט פון פאָלק, און דאָס פאָלק וועט זיי געדענקען מיט ליבשאַפט.

מלך פאָגעל *)

אַ שניידער־ליד

(פון פאַרן חורבן)

1

אוי, איז היינט אַ גוטע צייט,
די שניידערס לעבן אויף,
מען פּאַטשט די וואַטע קירטקעלעך,
מ׳שרייט: אַ סוף, אַ סוף.

2

נייט זיך, נייט זיך, שניידערלעך,
ווי לאַנג איר כח האָט.
אויב איר וועט אויף שבת האָבן,
ווייסט דאָך נאָר איין גאָט.

3

מ׳קוקט אויף קיין פאַרדינסטן ניט,
אַבי וואָס מער צו נייען,
פון גאַנץ פרי ביז שפּעט ביינאַכט,
זאָל זיך דאָס רעדל דרייען.

4

אַ גוטער שניידער הייסט נאָר דער,
וואָס ס׳מאַכט די קירטקעס שטייף;
דער וואָס ליבט נישט איינצוקאַרגן
אויף אַ שטיקל זייף.

5

די שניידער לעבן זיך גאַנץ ברייט,
מ׳עסט אין דער וואָכן ברויט,
אַ חוץ דאָס קינד, וואָס אַרבעט ניט —
דאָס מוז נאָך ליידן נויט.

6

די מאַשינען רוישן שטאַרק,
דערנעבן שטייט זיך ס׳ווייבעלע
און טוט דעם באַוול וויקלען.
ווי די מאַטאָציקלען,

7

אַ אינגל, וואָס איז אַכט יאָר אַלט
איז שוין אַ גאַנצער לייט —
אַ קירטקע ביז די אַרבלעך
ער אַליין אויפנייט.

8

אַ אינגל, וואָס איז פיר יאָר אַלט
און ס׳קען אַלץ נאָך ניט נייען,
געפינט זיך שוין אַן אַרבעטל,
פּעטלעך איבערצודרייען.

9

יונגע קינדער ווערן דאָ
גאָר פריצייטיק רייף —
אין איין הענטל — אַ לאַלקעלע,
מיט דאָס צווייטע שמירט עס זייף.

10

קליינע קינדער פון דער אַרבעט
ווערן ניט באַפרייט —
איין קינד פּרעסט די נענטלעך אויף,
ס׳צווייטע קנעפּלעך נייט.

11

קינדער מעגן זיין ווי קליין,
קומען אויך צוניין אַמאָל,
פעדעמט איינס אַ נאָדל איין,
ס׳צווייטע וויקלט אַ שפּאָל.

12

אַ קינד וואָס שטייט קוים אויף די פיס,
עס שאַרט זיך נאָך ביים וואַנט,
שטעלט מען אויף אַ בענקעלע,
מיט אַ פּרעס־אייזן אין האַנט.

13

אַ קינד וואָס ליגט נאָך אין דער וויג
לאָזט מען אויך ניט רוען —
אַן אַרבעט גיט מען אָפּ דעם קינד,
העפטעלעך צו ציען.

14

דער וואָס האָט קיין קינדער ניט,
דעם טוט מען אויסלאַכן —
דער שניידער מוז דאָך הונגערן,
ער קען קיין קירטקעס מאַכן.

15

נייט זיך, נייט זיך, שניידערלעך,
ווי לאַנג איר כח האָט;
ווייל ווי לאַנג עס קען אָנהאַלטן,
ווייסט נאָר דאָך איין גאָט.

* דאָס ליד איז געשריבן געוואָרן אין פּרימיטיוו־פאָלקסטימלעכן נוסח, און דער מחבר האָט אוודאי ניט געהאַט קיין קינסטלערישע פּרעטענזיעס.

גענייאַ בראַנדשאַפט

דער יאָמערלעכער געשריי

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן יענעם פינסטערן טאָג פון 15טן מאַי, 1942, אין אונזער שטעטל בזשעזשין. אין יענעם טאָג, ווען אויף דער גאַנצער וועלט איז געווען פרילינג, האָט זיך אויף אונזערע קעפּ אַראָפּגעלאָזט אַ שווערער וואָלקן: די היטלער־מערדער האָבן אַרויסגעגעבן די גזירה, אַז מאַמעס, וואָס האָבן קינדער אינגער פון צען יאָר, זאָלן זיך צושטעלן אויפן מאַרק־פּלאַץ. עס האָט זיך אָנגעהויבן די גוט־באַקאַנטע „אויסזידלונג", וואָס עס האָט געמיינט: גיין צו דער שחיטה...

אָבער אויפן זאַמל־פּלאַץ איז געשען דאָס שוידערלעכסטע: די נאַצי־בעסטיעס האָבן גענומען אַוועקרייסן די מוטערס פון די קינדער, און די קינדער פון די מוטערס — — — אין מיינע אויערן קלינגט נאָך איצט דאָס יאָמערלעכע געוויין פון די קינדער, דאָס האַרצרייסנדיקע געשריי פון טאַטעס און מאַמעס — — — און איבער אַלץ הער איך דאָס קלאָג־געשריי פון מיין קינד, מיין טעכטערל — — — די קולות וועלן שוין קלינגען אין מיינע אויערן אַזוי לאַנג ווי איך וועל לעבן... איך האָב זיך אָנגענומען מיט מוט, כ'בין צוגעלאָפן צו אַ נאַצי און אים פּרובירט בעטן, ער זאָל מיך לאָזן מיטנעמען מיט זיך מיין קינד. אָבער אָנשטאָט אַן ענטפער האָט ער מיך גענומען שלאָגן מיט זיין „שפּיץ־רוט" איבערן גאַנצן קערפּער, ביז איך בין געפאַלן אַ באַוואוסטלאָזע אין אַ טייך בלוט. איך האָב נאָך היינט די וואונדן אויף מיין קערפּער ווי אַן „אַנדענק" פון יענעם טאָג אין אונזער שטעטל בזשעזשין...

און דערנאָך האָבן מיר געטיילט דעם טראַגישן גורל פון אונזערע ברידער און שוועסטער אין חורבן: לאָדזשער געטאָ, הונגער, דערנידעריקונג, פּיין... און דערנאָך איז געקומען דער וועג קיין אוישוויץ... אויסטאָן זיך נאַקעט... אָפּראַזירטע קעפּ... די גאַז־קאַמער און קרעמאַטאָריע — — — ווער קאָן דען שילדערן אָט די גרויל־סצענעס? ווער איז דען אימשטאַנד דאָס נאָכצודערציילן? ווי קאָן מען באַשרייבן דאָס געזעגענען־זיך מיטן מאַן, מיט די נאָענטע און טייערע?

אָבער אין די אַלטע טעג און נעכט האָט מיך, ווי אַ סך פון אונזערע, באַהערשט בלויז איין געפיל און איין פאַרלאַנג: נקמה! נקמה־נעמען אין די מערדער פון אונזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, און — נקמה פאַר דעם פאַר־גאָסענעם בלוט פון אונזערע קינדער!!!

איך ווייס ניט מיט וואָס־פאַראַ נס און מיט וואָס־פאַראַ זכות איך בין געבליבן צווישן די געציילטע לעבעדיקע. אפשר בלויז דערפאַר, אַז איך זאָל טאַקע דערלעבן די אויסגעבענקטע נקמה, איך זאָל זען דעם סוף פון היטלער'ן און זיין באַנדע, און איך זאָל דערלעבן די זכיה צו זען דעם אויפקום פון דער אידישער מדינה... און גרויס איז מיין נקמה־געפיל, ווען איך האָב דערלעבט צו זען ווי מען משפּט אין דער אידישער מדינה דעם בעסטיאַלישן מערדער, אַדאָלף אייכמאַן, ימח שמו — — —

רבקה טייטשער

אין די טראַגישע יאָרן

אין די שווערסטע צייטן, ווען איך האָב זיך געראַנגלט צווישן לעבן און טויט, פלעגט תמיד מיך באַהערשן דער געדאַנק — ס'מוז קומען די שעה פון נקמה, מ'זאָל זיך קאָנען נוקם זיין אין די רוצחים, פאַר אונזער פּיין און לייד; פאַר אונזערע ברי־דער און שוועסטער, וואָס זיינען אַזוי טראַגיש און ברוטאַל אומ־געקומען...

יאָ, עס זיינען אָפּגעלאָפן זינט יענער טראַגישער תקופה צוואַנציק יאָר. אָבער די וואונד איז געבליבן ווייטיקדיק און פריש; דער גאַנצער שוידער שטייט נאָך בולט פאַר מיינע אויגן. אַ טיפע וואונד וועט מיר בלייבן איינגעקריצט און איינגעקאַרבט אין מיין זכרון, אין מיין האַרץ, וואָס וועט מיר נאָכגיין ביזן סוף פון מיינע יאָרן. איך וועל עס קיינמאָל ניט פאַרגעסן און ניט פאַרגעבן!...

ווען איך בין געווען אין אָשוויענטשים, האָב איך אין יענער שווערער צייט געטראַכט: אַז ס'וועט מיר זיין באַשערט איבער־צולעבן די גרוילן פון דער מלחמה, וועל איך אַ נדר טאָן, מער ניט איבערצוטרעטן די פאַרשאָלטענע פּוילישע ערד. און אַזוי איז געשען. אין יאָר 1946 זיינען מיר אַרויסגעפאָרן פון פּוילן. געלאָזט זיך אויף אומלעגאַלע וועגן מיטן ציל צו קומען קיין ישראל.

אין יאָר 1947 זיינען מיר אויף אויף דער שיף —עקזאָדוס. פונסנייַ האָבן מיר איבערגעלעבט שווערע, פּיינפולע טעג און נעכט — איך, מיין מאַן און מיין איינציק קינד, וואָס ניט באַ־גרייפנדיק, איז עס שוין געווען אַ קעמפער, אַ זעלנער פאַר מדינת ישראל. ליידער, צו מיין גרויסן צער, האָט מיין קינד ניט געקאָנט אויסהאַלטן די שווערע נסיעה און פריצייטיק געשטאָרבן אונטערוועגנס, אויפן דאָרנדיקן וועג קיין ישראל. מיין קינד איז געבוירן דעם 4טן סעפּטעמבער אין יאָר 1947 און געשטאָרבן דעם 20טן סעפּטעמבער פון זעלביקן יאָר... אַן אומ־שולדיקער קרבן פון יענער טראַגישער תקופה... אַ ווייטיקדי־קער וואונד אין אַ מאַמעס האַרץ, וואָס וועט בלייבן איינגעקריצט אין איר זכרון ביזן סוף פון אירע טעג...

אַ טרויער־אַקאַדעמיע פון לאַנדסלייט אין ישראל, אָפּגעהאַלטן אין בית־העם פון „שיכון בזשעזשין".

מצבה אין בערגען־בעלזען

דעם 27טן יולי 1947 (תשעה־באב) איז פאָרגעקומען די אַנטהילונג פון אַ דענקמאָל אין אָנדענק פון די בזשעזשינער קדושים, אין בערגען־בעלזען, לאַגער איינס, אויפן אָרט וואו ס'איז געשטאַנען די קרעמאַטאָריע וואו ס'זיינען ברוטאַל אויסגעלאָשן געוואָרן אידישע לעבנס, צווישן זיי אויך אונזערע אייגנגאָענטע פון בזשעזשין.

צו דער טרויער־אַקאַדעמיע זיינען געקומען לאַנדסלייט פון אומעטום. די לאַנדסלייט פון אַמעריקע, האָבן צו אָט דער געלעגנהייט פון 5טן יאָרטאָג פון דער ליקווידאַציע פון בזשעזשינער געטאָ, צוגעשיקט פאָלגנדיקע טעלעגראַמע:

טייערע שוועסטער און ברידער:

אין דעם יאָרטאָג פון אונזער גרויסן חורבן זיינען מיר צוזאַמען מיט אייך איינגעהילט אין טיפן טרויער. לאָמיר מיט געמיינזאַמע כוחות העלפן אויפבויען צוריק דאָס לעבן פון די געבליבענע און אָפּגעבן כבוד די געפאַלענע העלדן. נעמט זיך אָן מיט מוט און זאָלן אייערע הערצער געשטאַרקט ווערן אַנטקעגן דעם מאָרגן, וועלכער וועט אויפשיינען פאַר אונזער פאָלק אומעטום און אויך אויף אונזער אייגענער ערד.

מיר זיינען מיט אייך!

פאַר די לאַנדסלייט אין אַמעריקע

יעקב דוד בערג, יוסף דיימאָנד

און פישל מאַליניאַק

רבקה הענדלער־גאטשאל

די בזשעזשינער אידישע גמינע אין די געטאָ־צייטן

די טעטיקייט פון דער אידישער גמינע אין די צייטן פון די געטאָ־יאָרן 42־1940, איז איבערהויפּט נישט ענלעך געווען צו דער נאָרמאַלער טעטיקייט פון אַ אידישער גמינע פאַר דעם קריג.

צוליב די אויסגאַמס־שווערע באַדינגונגען, אין וועלכער דאָס אידנטום האָט זיך געפונען, אויך אינעם גייסטיקן זין, האָבן ליידער אויפגעהערט אַלע רעליגיעזע פונקציעס.

די גמינע איז מער ענלעך געווען צו אַ ממשלה. אונטער איר השגחה האָבן פונקציאָנירט די פאָלגנדיקע אַמטן: 1) די פינאַנץ־אָפּטיילונג, 2) דער וואוינונגס־אַמט, 3) דער אַפּראָווי־זאַציאָנס־אַמט, 4) די פּאָסט, 5) די קאָמיסיע פאַר קליידער־אינדוסטריע, 6) דאָס געריכט, 7) די סאָציאַלע הילף, דאָס קראַנ־קענהויז, די פּאָליציי און אַנדערע אַמטן.

דער פּרעזעס (יודענעלסטער) פישקע איקאַ איז נישט אויס־געוויילט געוואָרן דורכן קהל, נאָר באַשטימט געוואָרן דורך די דייטשן.

זייער שווער איז געווען די אַרבעט פון דעם סעקרעטאַר אברהם שאַפּמאַן ז״ל, וועלכער איז פיל מאָל געצוואונגען געווען צוצושטעלן פאַרשידענע סטאַטיסטישע רשימות פאַר דער דייטשער מאַכט. איינמאָל איז עס געווען אַן אַרבעטער־רשימה, אַוועק־צושיקן אין אַ לאַגער, דאָס אַנדערע מאָל — אַ רשימה פון שמוקלער, און שפּעטער רשימות פון קליינע קינדער און אַלטע א. אַ. וו. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די רשימות זיינען נישט געווען פּינקטלעך, אָבער נישט אַלץ האָט מען געקענט אויסמיידן.

דער וואוינונגס־אַמט אונטער דער לייטונג פון יצחק דימאַנט ז״ל, האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט מיטן אַנטשטיין פון דער אידישער געטאָ. נאָך דעם, ווי אַ גרעסערע טייל אידן זיינען געצוואונגען געווען צו פאַרלאָזן זייערע וואוינונגען און איבער־צוגיין אין דעם געטאָ־טייל, האָט דער וואוינונגס־אַמט גע־זאָרגט, אַז עס זאָלן נישט בלייבן קיין היימלאָזע.

דער באַשפּייזונגס־אַמט, אין וועלכן עס האָט געאַרבעט טוביה קראָוויעצקי ז״ל, האָט געזאָרגט פאַרן פאַרטיילן די באַ־גרענעצט־באַקומענע פּראָדוקטן און באַקליידונג, וועלכע זיינען פאַרטיילט געוואָרן אין די קאָאָפּעראַטיוון אונטער דער לייטונג פון עזריאל עקשטיין. נאָר די ברויט־פּאָרציע איז פאַרטיילט געוואָרן דורך די בעקערס. קיין אַנדערע געשעפטן האָבן נישט עקזיסטירט.

וועגן דער קאָמיסיע פון פּראָדוקציע־אָנגעלעגנהייטן קען איך גענויער איבערגעבן, ווי אַ געוועזענער באַאַמטער. איר טעכנישע אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן דורך פישל דימאַנט און ישראל טריבער ז״ל. די קאָמיסיע האָט זיך פאַרנומען מיט אַלערליי אָנגעלעגנהייטן, וועלכע זיינען פאַרבונדן געווען מיט דער מאַנעפאַקטור־אַרבעט. זי האָט געגרינדעט שניידער־שאָפּן, אין וועלכע עס זיינען באַשעפטיקט געווען צו 35—30 אַרבעטער; זי האָט אויך קאַלקולירט די פּרייזן פון די מייסטערס, געזעלן און האַנט־נייערס, לויט זייערע אַרבעטס־קוואַליפיקאַ־ציעס, ווי אויך פעסטגעשטעלט די פּרייזן פאַר מאַשין־לעכער און האַנט־לעכער.

שפּעטער האָט די מאַנופאַקטור־קאָמיסיע אויך געגרינדעט אַ שאָפּ פון נעצן, אין וועלכע עס זיינען געווען באַשעפטיקט קינדער פון 10־9 יאָר, כדי אַזוי אַרום זיי צו שיצן פון פאַרשיקונג.

אויסערדעם האָט די קאָמיסיע אויך אויסגעגליכן פאַרשי־דענע קאָנפליקטן, וועלכע זיינען פאָרגעקומען צווישן אַרבעטער און מייסטער; געזאָרגט פאַרן ראַציאָנעלן פאַרטיילן די אַרבעט פאַר לעכער־נייער און האַנט־לעכער נייערינס.

ווי באַוואוסט, איז דאָס שטעטל ניצול געוואָרן פון ליקווי־דאַציע ביז מאַי 1942 צוליב דער מאַנופאַקטור־אַרבעט פאַר דער דייטשער ווערמאַכט, ביי וועלכע עס זיינען באַשעפטיקט געווען בערך 90 פּראָצענט פון דער אידישער באַפעלקערונג.

אויף די סטאַטיסטישע רשימות פונעם פאַרדינסט, וועלכע זיינען געפירט געוואָרן דורך אָט דער קאָמיסיע, זיינען אויפ־גענומען געוואָרן אויך נעמען פון קינדער, כדי אויף אַזאַ אופן אויסצומיידן דאָס צאָלן קאָפּ־שטייער לויטן פאַרדינסט און גלייכצייטיק אויפצואווייזן אַ גרעסערע צאָל באַשעפטיקטע.

אין פאַרגלייך צו אַנדערע געטאָס איז דאָס לעבן אין דער בזשעזשינער געטאָ געווען נישט אַמערגסטן.

זייער שלעכט איז אָבער געוואָרן דער מצב אייניקע מאָנאַטן פאַר דער ליקווידאַציע, אינעם יאָר 1942. די פּראָדוקציע האָט זיך ביסלעכווייז אָפּגעשטעלט. דאַן האָט די קאָמיסיע אָנגעפאַנגען צו פאַרטיילן הלואות פאַר די אַרבעטסלאָזע. ווען ס׳האָט זיך צוריק געמאַכט אַביסל אַרבעט, האָט מען טיילווייז די הלואות איינגעצויגן. די לעצטע וואָכן אָבער, האָט זיך די אַרבעט גענצלעך אָפּגעשטעלט. די קאָמיסיע האָט יעדע וואָך פאַרטיילט פאַר די באַדערפטיקע שניידער הלואות, וועלכע זיינען אייגנטלעך געווען וועכנטלעכע שטיצע. דאָס האָט אָבער ווייניק אויסגעבעסערט די אַלגעמיינע לאַגע, ווייל אין דער זעלבער צייט איז די געטאָ שטאַרקער באַוואַכט געוואָרן און עס איז נישט מעגלעך געווען אַריינצושמוגלען עסנוואַרג, אַזוי אַז דער הונגער האָט גענומען הערשן אין געטאָ.

די סאָציאַלע הילף, אין וועלכער עס האָט געאַרבעט אַלס ערן־פּרעזעס די דאָקטאָרין וואַרהאַפט, ווי אויך עזריאל גאָט־ליב ז״ל, האָט געפירט איר טעטיקייט לויט אירע באַגרענעצטע מעגלעכקייטן. זי האָט געהאָלפן קראַנקע, אַלמנות מיט קליינע קינדער א. אַ. וו. זי האָט אויך געגרינדעט אַ פאָלקס־קיך, וואו די נויטבאַדערפטיקע האָבן יעדן טאָג באַקומען אַ זופּ אומזיסט.

צוליב די שווערע וואוינונגס־באַדינגונגען זיינען אויך אין דער געטאָ פאָרגעקומען פאַרשידענע קאָנפליקטן, אַזוי אַז איינ־מאָל וועכנטלעך זיינען פאָרגעקומען משפּטים. דער ריכטער איז

ראָדאַ הענדריק־קאַרפּאַטקין

אויף קבר־אבות אין בזשעזשין אין 1960

(איינדרוקן פון אַ רייזע)

בזשעזשין! מיין פאָטער׳ס געבוירנשטאָט האָט שטענדיק ביי מיר אַרויסגערופן אַ געפיל פון ראָמאַנטיק און באַגייסטערונג. מיין פאָטער ע״ה האָט קיינמאָל זיך נישט געקאָנט גענוג אָנדערציילן וועגן בזשעזשין. זייער פרי אין מיין לעבן האָט זיך ביי מיר אַנטוויקלט אַ בענקשאַפט צו זען דאָס פּוילישע שטעטל בזשעזשין מיט אירע מענטשן. ווי וועגן אַ צויבער־מעשה׳לע האָב איך פאַנטאַזירט וועגן בזשעזשין: איז דאָס אַ שטאָט, אַ שטעטל, אַ דאָרף? ווען איך מיט מיין מאַן האָבן געמאַכט אונזער ערשטע רייזע קיין אייראָפּע, אין 1960, איז עס געווען נאַטירלעך, אַז מיר זאָלן אויך איינשליסן פּוילן אין אונזער רייזע־פּלאַן; ערשטנס, כדי צו באַזוכן דעם טייל אייראָפּע, וואָס האָט געשפּייזט און באַפרוכפּערט די אידישע קולטור אין אַלע אירע פאָרמען, און וואָס איז אַזוי אכזריות׳דיק אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס. צווייטנס, און דער עיקר, צו זען די שטאָט פון מיין בענקשאַפט, דאָס שטאַם־אָרט פון מיינע אָבות. אָבער טרויעריק איז מיר געווען אויפן האַרצן, צוקוקנדיק וואָס פון אָט־דער עיר ואם בישראל איז געוואָרן. פּונקט ווי אַלע אידישע שטעט און שטעטלעך ליגט אויך בזשעזשין אין חורבות אַש.־

בזשעזשין! בלויז צוויי שעה רייזע פון דער מאָדערנער וואַרשע — און אַ גאַנצער יאָרהונדערט איז זי היינט הינטער־שטעליק.

מיט אַן עלעקטרישן שנעל־צוג זיינען מיר געפאָרן פון וואַרשע קיין לאָדזש. אין באַן האָבן מיר זיך באַקענט מיט אַ פּוילישן אָפיציר פון אַ יאָר 40, אַן איידעלער און פיינער מענטש. ער האָט אונז דערציילט שוידערלעכע זאַכן פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט; זיין פאָטער און ברודער, פּראָפעסאָרן, זיינען אומגעקומען אין אוישוויץ, און די מוטער מיט זיינע שוועסטער זיינען דערשטאָכן געוואָרן צום טויט דורך די נאַציס, פאַר זיך צוהערן צו דער פאַרבאָטענער ענגלישער ראַדיאָ. פיל אַזעלכע און ענלעכע מעשיות האָבן מיר געהערט פון פאָלאַקן און אידן.

אין לאָדזש האָט דער אָפיציר אונז צוגעפירט אויפן אַדרעס פון דער אידישער געמיינדע, וואָס איז די אָפיציעלע אָפּטיילונג פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד פון די אידן אין פּוילן. דאָרט האָט דער סעקרעטאַר ש. וועב אונז מקרב געווען און אונז באַגלייט איבעראַל. ער האָט דאָס טאַקע אַראַנזשירט אונזער רייזע קיין בזשעזשין. מיר האָבן געקראָגן אַ לוקסוס־אויטאָמאָביל (אַ רוסישן לימוזין) מיט אַ שאָפער. נאָך אַ זייטיקן אָפּנויג פון וועג, האָבן מיר הינטער לאָדזש באַזוכט אַ באַשיידענע זומער־קאָלאָניע פאַר אידישע קינדער, און באַגלייט פון דעם קאָלאָניע־דירעקטאָר זיינען מיר אָנגעקומען קיין בזשעזשין. מיט איין מאָל זיינען מיר אַריינגעפאַלן אין 19טן יאָרהונדערט.

געוויס האָבן מיר געהערט, אַז פיל הונדערטער שטעט און שטעטלעך זיינען איצט אידן־ריין. דאָ, האָט דאָך היטלער געוואונען די מלחמה אויף גאַנצע הונדערט פּראָצענט. אָבער אַ שטיקנדיק־פיינלעך געפיל האָט אונז באַהערשט צוזעענדיק אַז בזשעזשין, דאָס געבוירן־אָרט פון מיין פאָטער, איז נישטאָ מער. מיר האָבן בזשעזשין טאָפּלט פאַרלוירן: ערשטנס, ס׳איז פאַרשניטן געוואָרן דאָס פּולסירנדיקע אידישע לעבן; צווייטנס, עס איז דערביי אויך פאַרלוירן געגאַנגען אונזער לעבנס־חלום.

נישט געפינענדיק קיין לעבעדיקן אידן, האָבן מיר באַשלאָסן צו באַזוכן די אידן וואָס האָבן נאָך געהאַט דאָס גליק צו שטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט — דעם בזשעזשינער בית־עולם.

שלום עליכם דערציילט, אַז דער שטאָלץ פון קאַסרילעווקע איז איר בית־הקברות, וועמענס האַלב־חרוב׳ע מצבות דראַמאַטיזירן די געשיכטע פון אַ גאַנץ פאָלק. דאָ, אויפן בזשעזשינער בית־עולם, האָבן די רוצחים אַפילו די טויטע נישט געלאָזט רוען אין זייער אייביקן שלאָף. דווקא דאָס נאַקעטע פעלד, וואָס דאָ איז געווען דער בית־עולם, איז נאָך טראַגישער דורך דעם פעלן פון די מצבות, וואָס זאָלן קאָנען דערציילן די געשיכטע פון אַ פאָלק וואָס האָט געלעבט אויף דער דאָזיקער ערד. די מצבות האָבן די נאַציס און פאָלאַקן אַרויסגעריסן און מיט זיי ברוקירט די טראָטואַרן, די ערד איז צעאַקערט, אַלץ וואָס איז געווען פאַר אונז הייליק, איז געשענדעט און פאַראומרייניקט. דער היסטאָריש־רייכער וואַרשעווער בית־עולם, אויף דער גרענעץ פון דער געווען יצחק דימאַנט ז״ל.

כדי צו פאַרלייכטערן פאַר די שניידער דאָס אָפּנעמען די וועכנטלעכע אויסצאָלונגען, האָבן אויך אין דער גמינע געאַרבעט 10 אינקאַסענטן, וועלכע האָבן אַרומגעטראָגן די אויסצאָלונגען אין די ווערקשטעלן. אַלס אינקאַסענטן האָבן געאַרבעט: נחמי׳ שיינבערג, יעקב מאַרוקו, ראַשעווסקי, יוסף פּאַס ז״ל און אַנדערע, וועמענס נעמען כ׳קאָן זיך ניט דערמאָנען.

קיין קולטורעלע אַרבעט האָט אין דער געטאָ נישט עקזיסטירט, ווייל דאָס איז נישט דערלויבט געווען.

די דייטשן האָבן נאָר געדאַרפט די גרויסע פּראָדוקציע, און ווען די אַרבעט האָט זיך אָפּגעשטעלט, איז פאָרגעקומען די אויסזידלונג מיט אירע גרויזאַמע גזירות.

וואַרשעווער געטאָ, איז געבליבן כמעט אומבאַרירט. אויך דער לאָדזשער בית־עולם, כאָטש ער ווערט נישט געהעריק אָפּגעהיט צוליב דער קליינער צאָל געבליבענע אידן, איז אויך נישט פאַר־שוועכט געוואָרן. דאָרט הויבט זיך נאָך אַרויס דער מאָנומענט־טורעם נאָך דעם מעכטיקן פּאָזנאַנסקי. אָבער דער בזשעזשינער בית־עולם עקזיסטירט נישט מער. עפּעס האָבן זיך אונזערע פּוילישע באַגלייטער דערמאָנט וועגן אַ קליין בערגל מיט אַן אַריינגעשטעלטן צווייגל, וואָס האָט געזאָלט סימבאָליזירן די אויסגעשאָכטענע אידישע באַפעלקערונג. נאָך איצט געפינט מען אַלטע ביינער צעוואָרפן אויפן צעאַקערטן פעלד. היינט זיינען בלויז די זכרונות, וואָס זיינען אַזוי טיף איינגעקריצט אין די הערצער פון די לעבנגעבליבענע בזשעזשינער אידן — דאָס איינציקע געדעכעניש פון דער אַמאָליקער אידישער בזשעזשין.

אין אונזער ווייטיק און צער האָבן מיר געזוכט עפּעס צו דערגיין וועגן מיין משפחה, די פאַמיליע הענדריקאָווסקי. נעמענ־דיק אין אַכט דעם יונגן עלטער ווען מיין פאָטער ע״ה האָט פאַרלאָזט בזשעזשין, האָבן מיר זיך געווענדעט צו עלטערע מענטשן, וועלכע דאַרפן וואַרשיינלעך עפּעס וויסן וועגן זיי. מען

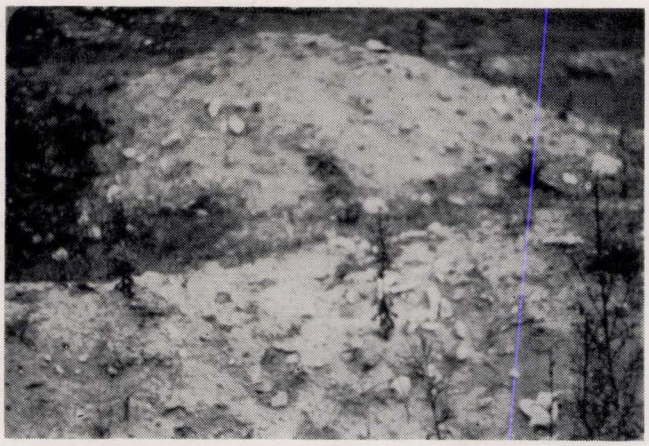

דאָ איז אַמאָל געווען דאָס בית־הקברות פון בזשעזשין... דאָס בערגל וואָס זעט זיך אויפן בילד איז אַ מאַסן־קבר פון צונויפגעקליבענע שאַרבנס, וואָס מ׳האָט געפונען נאָכן גרויסן חורבן... דאָס בילד איז גענומען געוואָרן אין 1960 פון דער שרייבערין פונעם אַרטיקל, לייבל הענדריקאָווסקיס אַן אייניקל, און די טאָכטער פון יחיאל הענדריקס.

האָט אונז אָנגעוויזן אויף אַ קליין הויז. אונזער לאָדזשער באַ־גלייטער און איבערזעצער האָט אויפגעקלערט אונזער מיסיע און מען האָט אונז ווידער אַריינגעפירט אין אַן אָפּגעשיילטער, אָרעמער פּויערישער כאַטע. דאָרט האָט געוואוינט אַן אַלטער מאַן מיט אַ לאַנגער, געלבלעכער באָרד — אַוודאי איבער 80 יאָר אַלט. ער איז געלעגן איינגעקורטשעט אין בעט. ער איז דווקא געווען באַרעדעוודיק. יאָ, ער האָט גוט געדענקט מיין משפחה און אַפילו אַ טייל פון זיי געזען אין לאָדזשער געטאָ. ער האָט דערציילט, ווי ער איז געצוואונגען געוואָרן דורך די נאַציס צו פירן מיט זיין פערד־און־וואָגן קראַנקע און אַלטע אידן קיין לאָדזש. אָט־דער אַלטער האָט אונז אָנגעוויזן וואו אונזער הויז איז געשטאַנען: אויף קאָשטשושקאָ־גאַס (לאָדזשער גאַס), איבער דער בריק.

און אַזוי איז דאָס טאַקע געווען: אַ גאַנץ נישקשהדיק צוויי־שטאָקיק געמויערט הויז איז געשטאַנען אויפן ראָג — קאָש־טשוקאָ 20. אין אַ ציגל איז אויסגראַווירט דאָס יאָר 1906, און אין דער געמויערטער וואַנט איז געווען איינגעפּאַסט אַ טאַבעלע מיטן נאָמען „הענדריקאָווסקי אלי״ (מיין פאָטער׳ס עלטערער ברודער). דאָס איז נאָך אַן איבערבלייבעניש און אַ דערמאָנונג פון אַן אַנדערער עפּאָכע אין בזשעזשין. אין די שכנות׳דיקע שטובן זיינען געווען פיר פרויען — איינע באָרוועס — און זיי האָבן געדענקט די אויסגעלאָשענע משפחה הענדריקאָווסקי. זיי האָבן אונז באַטראַכט נייגעריק און אָן וואַרעמקייט. קעגנאיבער דער גאַס האָט אַ דאָר, באָרוועס אינגל, פון אַ יאָר 10, אונז נאָכ־געקוקט מיט געפּלעפטן חידוש.

אָט־דאָ איז טאַקע געווען דאָס בזשעזשין פון מיין פאַמיליע: אַן אַלט הויז, מיט געדיכטע לעכער ווי פּאָקן, פון קוילן און שראַפּנעלן. די שטאָט האָט שטאַרק געליטן בעת די מערדער־לעכע קאַמפן, ווען די רוסישע אַרמיי האָט נאָכגעיאָגט די נאַציס און זיי אַרומגערינגלט אַרום לאָדזש. דער גאַנצער אָרום איז פאַר׳חושכ׳ט ווי די געשוואָלענע פיס פון די אַרומשטייענדיקע פרויען.

איבער די אַלטמאָדישע מיט הויקערדיקע שטיינער ברו־קירטע גאַסן שלעפן זיך מידע מענטשן מיט פערד און וואָגן. די רעדער אַרומגענומען מיט שווערע אייזערנע רייפן (אונזער אויטאָמאָביל איז געווען דאָס איינציקע פון דעם מין צו זען). פרויען געבויגענע האָבן געשלעפּט שווערע פּעק היי אויף זייערע פּלייצעס. די איצטיקע בזשעזשין איז מיט הונדערט יאָר צוריק־געשטאַנען, זיי זיינען צוריקגעשטויסן געוואָרן צו אַ צייט פון פאַר דער אינדוסטריעלער רעוואָלוציע אין 19טן יאָרהונדערט. אמת, איין ניי־געמויערט הויז פון רויטע ציגל האָבן מיר יאָ געזען, דאָס איז דער מעדיצינישער קליניק. איינער פון אונזער גרופּע האָט געדאַרפט די ערשטע הילף און טאַקע דאָרט געקראָגן באַלדיקע און פריינטלעכע מעדיצינישע באַהאַנדלונג.

אַ אידישער היסטאָריקער, וועמען מיר האָבן באַגעגנט אין וואַרשע, האָט אונז אינפאָרמירט, אַז בזשעזשין איז פאַר 1939 געווען אַן אינדוסטריעלע שטאָט, איינע פון די גרויסע שניידער־צענטערס אין פּוילן; געווען דאָרט אַן אינטעלעקטועל און גרויס־

דאָס הענדריקאָווסקי־הויז אויף לאָדזשער גאַס וואָס איז געבליבן גאַנץ

געזעלשאַפטלעך לעבן. עס איז דאָרט געווען אַ קולטורעלע יוגנט פון פאַרשידענע ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע אידעאָלאָגיעס, פון ווירטשאַפטלעכע, אַרבעטער, און ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס. היינט איז בזשעזשין טויט, נישטאָ קיין אינדוסטריע, קיין קול־טור, קיין אַנטוויקלונג. עס איז אַ פּרימיטיוו אַגריקולטור־דאָרף. די איצטיקע בזשעזשין מיט אירע זעקס טויזנט נפשות, אָרעם און צוריקגעשטאַנען, איז אַפילו נישט קיין אָפּשיין פון אַמאָליקער נאָענט צו צוואַנציק טויזנטדיקער, דינאַמישער און פּראָספּערירנ־דיקער שטאָט.

די אידישע באַפעלקערונג האָט בזשעזשין געגעבן לעבן, שוואונג, קולטור. מיט זייער פלייס, אונטערנעמערישקייט און שווערער אַרבעט, האָבן אידן גרויס און באַרימט געמאַכט די שטאָט. די וואָס האָבן אויסגעמאָרדעט די אידן, האָבן גלייכצייי־טיק אויך פאַרניכטעט דאָס לעבן און עקזיסטענץ פון דער שטאָט בזשעזשין.

די בזשעזשין פון מיין פאָטער איז אַוועק אויף אייביק, אָבער אַ רייכע ירושה איז געבליבן. די אינטעלעקטועלע און קולטור־באַוועגונג, דער רעספּעקט פאַר לערנען און פאַר מענטשלעכער דערהויבנקייט, דער אייפער פאַר גערעכטיקייט — די אייביק־אידישע ווערטן — זיינען איבערגעגעבן געוואָרן צו אידישע קינדער אומעטום אין זייער צעשפּרייטקייט. די קינדער און אייניקלעך פון די בזשעזשינער אידן האָבן אָט־דעם גייסטיקן באַגאַזש מיטגעברענגט קיין אַמעריקע און ישראל און אַנדערש־וואו. דאָס אַרויסגעבן דעם מאָנומענטאַלן ספר, וואו עס ווערן פאַראייביקט אונזערע ליבסטע און טייערסטע, איז נאָך אַ רינגעלע אין דער גאָלדענער קייט, וואָס גיט כבוד אַלע דורות בזשעזשי־נער אידן. איך וויל שטאַרק האָפן, אַז די יונגע געגעראַציעס, אָפּשטאַמיקע פון בזשעזשין, וועלן אויך ווייטער פלעגן אַלץ וואָס איז געווען ווערטפול און דערהויבן אין בזשעזשינער אידישן לעבן.

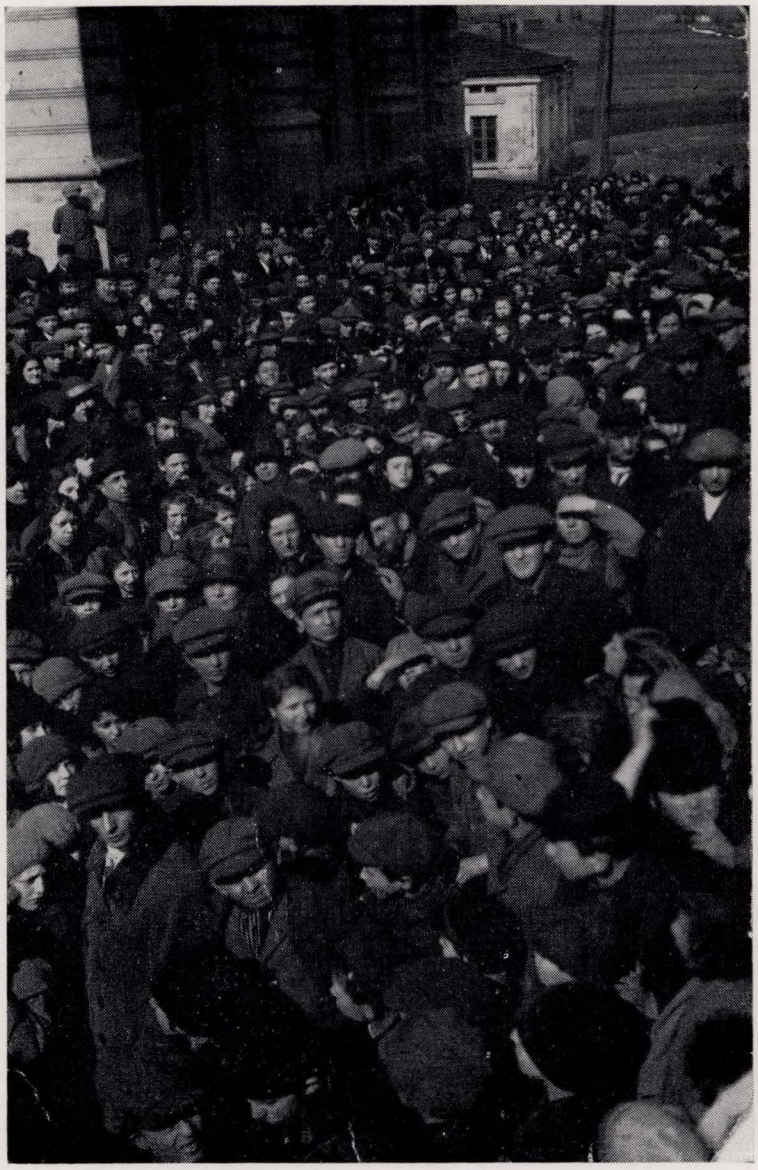

אַ וואַל־פאַרזאַמלונג ביים בית־מדרש
וואַרשיינלעך אינעם יאָר 1921
בעת וואַלן צום סיים

יהודה פוקס

בזשעזשינער אידן אין דער גאַנצער וועלט

לויט אַלע פאַרלעסלעכע קוואַלן, האָט די צאָל אידן אין בזשעזשין אין 1939 — דאָס הייסט ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, דערגרייכט אַרום 10,000.

ביים היינטיקן טאָג זיינען פאַראַן ידי־עות, אַז אין בזשעזשין אין בסך־הכל פאַר־בליבן איין־איינציקע ,אידישע משפחה, וואָס פאַרנעמט זיך, לויט דער אַלטער טראַדיציע פון אונזער שטעטל, מיט טאָנ־דעט־שניידערי.

דאָס איז, ליידער, דער גרויליקער אמת, וואָס זאָגט, אַז דאָס שטעטל אונזערס, נאָך וועלכן מיר שרייבן אָט־דאָס יזכור־בוך, איז פאַרבליבן אידן־ריין, פאַר׳יתומ׳ט; עס איז אַפילו נישטאָ, ווער עס זאָל אָפּהיטן דעם פאַרניכטעטן בית־עולם. נאָך דער היטלערישער באָמבאַרדירונג, וואָס האָט חרוב געמאַכט דאָס שטעטל, האָבן די פּאָלאַקן אויסגעפלאַסטערט די טראָטואַרן מיט די מצבות, וואָס זיינען אַרויסגעריסן געוואָרן פון אונזער הייליקן בית־עולם. די אידישע אינסטיטוציעס זיינען פאַרניכטעט, גע־בליבן איז בלויז דער נאָמען „בזשעזשין".

לויט דער אָנגעגעבענער מאַפּע פון אונזער שטאָט, האָבן אידן פאַרנומען וואוין־גאַסן לויט זייער פּרנסה און פאַרמעגן די מאַ־גאַזינערן האָבן געוואוינט אויף די גאַסן: קאַלישעקער, ראָגאָווער און אַ טייל מאַרק ביזן ראָג ראָגאָווער. סוחרים האָבן פאַרנומען דעם גאַנצן הויפּט־מאַרק ביזן שול־געסל; קלענערע געוועלבלעך זיינען געווען אויף אַפּטייק־גאַס.

די שניידער, דער רוב מנין ובנין פון שטעטל, האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף די אָרעמע גאַסן, וואו דירה־געלט איז געווען צוגענגלעך, למשל, חזיר־גאַס, זשעלינסקיס, קלויסטער־גאַס, הויף־גאַס, שמאָלע גאַס, לאָדזשער גאַס און ניי־שטאָט.

ווי זעען מיר אויס היינט־צו־טאָג? וואו זיינען די איבער־געבליבענע על פי נס געראַטעוועטע פון געטאָס, קאָנצענטראַציע־לאַגערן און סיבירער טייגעס? און דער עיקר: וויפל בזשעזשינער אידן זיינען פאַרבליבן צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאָרער וועלט?

די צאָל פאַרבליבענע בזשעזשינער אידן איז, ליידער, שרעק־לעך קליין אין פּראָפּאָרץ צו דער אידישער באַפעלקערונג אין אונזער שטעטל פאַר דער מלחמה.

פון די 10 טויזנט נפשות זיינען פאַרבליבן אינגאַנצן בערך 4 טויזנט, וועלכע געפינען זיך היינט אין די פאָלגנדיקע מדינות:

1.	פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע	450	משפחות	2000 נפשות
2.	קאַנאַדע	40	"	160 "
3.	דרום־אַמעריקע (בראַזיל, אַרגענטינע)	30	"	120 "
4.	אויסטראַליע	15	"	50 "
5.	פראַנקרייך	50	"	160 "
6.	בעלגיע	15	"	48 "
7.	שוועדן	10	"	30 "
8.	דייטשלאַנד	20	"	45 "
9.	פּוילן	15	"	48 "
10.	אַפריקע	10	"	25 "
11.	ישראל	350	"	850 "
12.	רוסלאַנד	—	וואַרשיינלעך? — 50	משפחות
	סך־הכול	1005	משפחות	3536 נפשות

דער שרייבער פון דעם אַרטיקל האָט אין משך פון די לעצטע 10 יאָר באַזוכט אַ רייע לענדער און פערזענלעך זיך געטראָפן מיטן רוב בזשעזשינער.

ווען, פאַרוואָס און ווי אַזוי זיינען אונזערע בזשעזשינער פאַרוואָגלט געוואָרן אַזוי ווייט, אַזש קיין אויסטראַליע?

די עמיגראַציע פון בזשעזשינער שניידער־אַרבעטער האָט זיך אָנגעהויבן שוין מיט עטלעכע און זיבעציק יאָר צוריק. דעמאָלט

אַ גרופּע בזשעזשינער
אין אויסטראַליע
מיט די געסט פון אַמעריקע
דר. אסתר און יהודה פוקס

אַ צונויפקום פון איבערגעבליבענע לאַנדסלייט צום 5טן יאָרצייט פון דער ליקווידאַציע פון בזשעזשינער געטאָ — לאָדזש, 1947.

איז דאָס פּאָפּולערסטע לאַנד נאַטירלעך געווען אַמעריקע. שוין אין יאָר 1896, מיט 65 יאָר צוריק, איז די צאָל בזשעזשינער אין אַמעריקע געווען גרויס גענוג, אַז ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אין ניו־יאָרק דער בזשעזשינער קראַנקן־אונטערשטיצונג פאַר־איין, וועלכער האָט אַלע יאָרן געדינט אַלס אַדרעס פאַר ניי־געקומענע אימיגראַנטן.

אין קאַנאַדע האָבן זיך באַזעצט בזשעזשינער משפחות, וועל־כע האָבן נישט געקענט לייכט באַקומען די אַמעריקאַנער וויזע. קיין דרום־אַמעריקע, בראַזיליע און אַרגענטינע זיינען געפאָרן געציילטע משפחות, אַרויסגעפאָדערטע פון פריינט אָדער קרובים. פראַנקרייך האָט צוגעצויגן די יוגנטלעכע, ווייל זיי האָבן זיך געריסן אין דער גרויסער וועלט. אַזוי אויך בעלגיע און דייטש־לאַנד, וואו די צאָל איז נישט געוואָקסן. די עטלעכע און צוואַנציק משפחות, וועלכע געפינען זיך איצט אין דייטשלאַנד, רעקרוטירן זיך פון די, וועלכע זיינען געראַטעוועט געוואָרן פון די היטלע־רישע קאָנצענטראַציע־לאַגערן און זיינען פאַרבליבן אויף דער דייטשער ערד.

אין פּוילן איז פאַראַן אַ געוויסע צאָל בזשעזשינער, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין אויבערשלעזיע, מידע פון וואַנדערונג, און אויך אַ צאָל רעפּאַטריאַנטן פון סאָוועט־רוסלאַנד. קיין אויסטראַ־ליע זיינען אָנגעקומען אינגאַנצן 15 משפחות, עטלעכע דורך כינע־שאַנכיי און די אַנדערע, וועלכע האָבן פאַרלאָזן פראַנקרייך, גלייך ביי דער ערשטער מעגלעכקייט, ווען ס׳זיינען געווען קלאַנ־גען וועגן אַ דריטן קריג אין אייראָפּע.

די בזשעזשינער אין אויסטראַליע קאָנצענטרירן זיך אין איין שטאָט — מעלבורן. צווישן זיי זיינען שוין דאָ עטלעכע זעלבסט־שטענדיקע קאָנטראַקטאָרס און מאַגאַזינערן. אַלע זיינען באַשעפ־טיקט און האָבן גוט פּרנסה.

וועגן די בזשעזשינער אין ישראל, ווערט געשריבן אויס־פירלעך אויף אַ צווייט אָרט אין דעם בוך. ארץ ישראל האָט צוגעצויגן אַ צאָל בזשעזשינער אידישע יוגנטלעכע שוין גלייך נאָכן יאָר 1918, נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע. מיר טרעפן דאָרט איינגעזעסענע בזשעזשינער אידן, וועלכע האָבן שוין אויפ־געהאָדעוועט צוויי דורות, געבוירענע אין ישראל. די צווייטע וועלט־מלחמה האָט גורם געווען, אַז דורך פאַרשידענע וועגן און שטעגן, איז די צאָל בזשעזשינער משפחות געשטיגן ביז 350.

ס׳דאַרף דאָ אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אין ארץ ישראל האָבן מיר אַ „קליינע בזשעזשין״, וואָס דער אַמעריקאַנער רעליף־קאָמיטעט האָט אויפגעבויט. דאָס איז דער „שיכון בזשעזשין״, אויפן באָדן פון קרן קימת לישראל, אין אַ פאָרשטאָט פון תל־אביב, וואו מיר האָבן אויפגעשטעלט וואוינונגען פאַר בזשע־זשינער משפחות, מיט אַ בית העם, אין וועלכן עס געפינט זיך אַ רייכע אידישע ביבליאָטעק (אויספירלעכער וועגן דעם „שיכון בזשעזשין״ — אין דעם באַריכט פון רעליף־קאָמיטעט, וואָס איז געדרוקט אין דעם בוך).

פון ווייט־באַוואוסטן שניידער־צענטער בזשעזשין אין פּוילן, זיינען געבליבן אַ ריי קליינע צענטערס אין 12 לענדער פון אַלע ערד־טיילן, מיט קוים איין פּערטל נפשות, אין פאַרגלייך מיט דער צאָל אין יאָר 1939.

אַ גרופּע בזשעזשינער לאַנדסלייט אין ישראל ביים אויפנעמען דעם גאַסט, יהודה פוקס

ערשטע ריי, אונטן, פון רעכטס צו לינקס: פּרץ זאגאַן, קראַנגראַד, א. ניומאַן, י. סולקאָוויטש. צווייטע ריי: ד. ראַ־זענבערג, לעמל האַרן, אהרן פאָגל, יהודה פוקס, ש. סול־קאָוויטש, דוד זיכער, ז. שיינבאַך. דריטע ריי: פישל בענקל, פישל קראַנגראַד, פר׳ קראַנגראַד, פר׳ גוטא מער־גאָלדקראַנץ, פר׳ סולקאָוויטש, יעקב ראָזענבערג, גרשון פראַנקענשטיין. פערטע ריי: פר׳ זיכער, פר׳ שיינבערג, משה שיינבערג, גדליה וואַלדמאַן, בראָניע סולקאָוויטש, פרידה סולקאָוויטש.

אידן אין בזשעזשין פאַר און נאָך דעם חורבן

דער דאָקומענט, וועלכן מיר דרוקן דאָ, איז אַן ענטפער אויף אַ פרעג־בויגן, וואָס די היסטאָרישע סעקציע פון אידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט האָט פונאַנדערגעשיקט באַלד נאָך דער מלחמה צו דער שארית הפליטה פון די פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך.

דער נאָמען פון דעם אינפאָרמאַציע־געבער פון בזשעזשין איז ניט אָנגעמערקט. עס ווייזט אויס, אַז עטלעכע מיטגעטיילטע איינצלהייטן זיינען אויך ניט אינגאַנצן פינקטלעך. אָבער אין אַלגעמיין איז דער דאָקומענט אַ וויכטיקער.

דער געראַטעוועטער פון בזשעזשין האָט געגעבן פאָלגנדיקע ענטפערס אויף די געשטעלטע פראַגן:

1) אין 1939 זיינען אין בזשעזשין געווען ביז 6 טויזנט אידן. די הויפּט־פּרנסה — שניידעריי, פאַרשיידענע האַנדווערקעריי, מסחר, איבערהויפּט אין באַקליידונגס־קאָנפעקציע.

2) עס האָבן דאָרט עקזיסטירט:

אַ קהילה, געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן" פאַר אַרבעטער, אַ גרויסע שול, אַכצן בתי־מדרשים, אַ בית הקברות, מושב זקנים, קינדער־היים, לינת הצדק, אַ זיבן־קלאַסיקע וועלטלעכע שול, זעקס ביבליאָטעקן, 4 דראַמאַטישע קרייזן, צוויי קאָאָפּעראַטיוון, צוויי בענק, אַ גמילות־חסדים־קאַסע, אַ פּראָפעסיאָנעלער אַרבעטער פאַראיין, צוויי האַנדווערקער פאַראיינען. פון די פּאַרטייען זיינען געווען: לינקע פּועלי־ציון, רעכטע פּועלי־ציון, „בונד", התאחדות, אגודה, מזרחי, אַלגעמיינע ציוניסטן, „וויזא", רעוויזיאָניסטן, קאָמוניסטן.

3) די וויכטיקסטע פּאַסירונג אין שטאָט פון אָנהויב מלחמה (1־טן סעפּטעמבער 1939) ביז דער נאַצי־אָקופּאַציע איז געווען דאָס אומקומען פון צענדליקער מענטשן בעת דער באָמבאַרדירונג.

אונטער דער נאַצי־הערשאַפט

דעם 9־טן סעפּטעמבער 1939 האָט מען געגומען אַלס ערוב׳יקעס דעם געוועזענעם מורה־הוראה, יקותיאל־זלמן באָרענשטיין, דר. קליינהאַוז, דר. אורליכט און אַדוואָקאַט יאַקובאָוויטש. די נאַציס האָבן קאָנפיסקירט דאָס גאַנצע אידישע פאַרמעגן, איינגעפירט אַ געטאָ, געשניטן בערד. דעם 18טן נאָוועמבער, 1939 איז אַרויס אַ פאַראָרדענונג צו טראָגן די געלע לאַטע. מען האָט געגומען אידן צו צוואַנגס־אַרבעט פון ערשטן טאָג פון דער אָקופּאַציע.

פון דער שטאָט סטריקאָוו זיינען די אידן אַריבערגעפירט געוואָרן קיין בזשעזשין.

באַלד אין אָנהויב פון דער אָקופּאַציע איז דערמאָרדעט געוואָרן דער 18־יאָריקער עפראַמאָוויטש. צען אידן זיינען אויפגעהאַנגען געוואָרן ביי אַ געצוואונגענער צונויפזאַמלונג פון אַלע אידן פון שטאָט.

דעם 14־טן מאַי 1942 האָט מען אַוועקגענומען אַלע אידישע קינדער פון איין טאָג ביז 10 יאָר. צוזאַמען מיט די עלטערע מענטשן האָט מען זיי געשיקט קיין מאַידאַנעק און טרעבלינקע.

דעם 15־טן מאַי 1942 האָט מען אַריבערגעפירט די אידן פון בזשעזשין קיין לאָדזש, אַ חוץ דריי הונדערט פּערזאָן, וועלכע זיינען געבליבן אין שטאָט. קיינער פון די דאָזיקע 300 אידן לעבט נישט מער. ווי אַזוי זיי זיינען אומגעקומען, ווייסט מען נישט. די וואָס זיינען געשיקט געוואָרן קיין לאָדזש האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל וואָס די לאָדזשער אידן. אין אויגוסט 1944 האָט מען די רעשט אידן דעפּאָרטירט פון לאָדזש קיין אוישוויץ.

די צאָל לעבנגעבליבענע אידן פון בזשעזשין איז 260. זיי האָבן דורכגעמאַכט אַלע קאָנצענטראַציע־לאַגערן: 170 האָבן זיך געראַטעוועט אין די לאַגערן און 90 אין רוסלאַנד, צוזאַמען 260 נפשות.

אָנגעזעענע אידישע טוער אין בזשעזשין פאַר דער מלחמה:

אגודת ישראל — ישראל דוד סולקאָוויטש, חנינא יאַנאָווער און ליפּמאַן שולץ.

מזרחי — יאָסל זילבערציין, יוסף זיסקינד און דזשאַלאָשינסקי.

ציוניסטן — חיים ברוך שולזינגער, גינדזבורג און יוקל סולקאָוויטש.

פּועלי־ציון רעכטע — בודקאָווסקי, מיטלשטיין און דן אשר קויאַווסקי.

פּועלי־ציון לינקע — חיים רפאל ראָזענבלום, משה זיגמונט און דוד שימקאָוויטש.

„וויזא" — ריווטשע סולקאָוויטש, פרוי אורליכט און פרוי דימאַנט.

פון „בונד" — אברהם אַפּאַטאָווסקי, הערשל ראָזענבלום און מייערהאָלץ.

פערטער טייל

בזשעזשינער אין אַמעריקע

נחום סומער

אונזער לאַנדסמאַנשאַפט

אין נאָוועמבער, 1956 איז אויף אַן אימ־פּאָזאַנטן אופן געפייערט געוואָרן דער 60־יאָריקער יובילײ פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט פון די פאַראייניקטע שטאַטן. איצט, ביים גרייטן דאָס דאָזיקע מאָנומענטאַלע ווערק וואו ס׳ווערט פאַר־צייכנט לדורות די געשיכטע פון אונזער שטעטל אין אַלע אירע פאַזן און אַספּעקטן, איז באַזונדערס פון וויכטיקן באַדייט זיך צו באַקענען אויך מיט דער פאַרבנרייכער געשיכטע פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע.

מיט איבער 65 יאָר צוריק האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן דאָ די ערשטע בזשעזשינער משפּחות. ווי ס׳איז דער שטייגער פון מענטשן אין אַ פרעמדער מדינה מיט פרעמדן לעבנסשטייגער, האָט מען זיך געפילט דערשלאָגן, פאַרוואָרלאָזט, פאַראיינזאַמט. ס׳האָט גענאָגט די היים־בענקשאַפט און ס׳האָט געטריבן דער גייסטיקער עלנט, האָבן זיך די איינצלנע בזשעזשינער משפּחות גענומען טוליען נענטער איינער צום אַנדערן — און אין יענער צייט ווערט געבוירן דער געדאַנק פון אָרגאַניזירן זיך אין אַן אייגענעם פאַראיין, כדי צו קענען אָנהאַלטן די היימישע סביבה און אויך כדי צו קענען אָנהאַלטן די פאַרבינד־פעדים מיטן שטעטל, מיטן אייגענעם שורש. די שטעטלשע טראַדיציעס, מנהגים, גייסטיקע איינשטעלונגען האָט מען געפּרואווט איבער־פלאַנצן אויף דער אַמעריקאַנער ערד.

ניו־יאָרק איז געווען דער אויסשטייג־פּונקט פון ס׳רוב אי־מיגראַנטן. פאַרשטייט זיך, אַז אויך אונזערע ערשטע בזשעזשי־נער פּיאָנערן זיינען אַריינגעפאַלן אין אָט דעם גרויסן „שמעלץ־טאָפּ״. אַוודאי האָט דאָ דער אימיגראַנט אין די ערשטע יאָרן נישט געלעקט קיין האָניק. ס׳זיינען געווען שווערע יאָרן פון פיזישן און גייסטיקן נע־ונד. דעריבער האָט מען זיך אַזוי היים־געטוליעט צום אייגענעם, צום לאַנדסמאַן פון אייגענעם שטעטל.

די בזשעזשינער האָבן זיך דאָ אָפיציעל אָרגאַניזירט און אַרויסגעקראָגן אַ „טשאַרטער״ אין יאָר 1896, אונטערן נאָמען: „די ברעזינער אונטערשטיצונג פאַראיין״. אָט ווי עס לייענט זיך דער ערשטער פּראָטאָקאָל, וואָס איז מיט יאָרן שפּעטער געפונען געוואָרן צווישן אונזערע אַרכיוון, און וואָס איז געשריבן געוואָרן פון גרשון דיימאַנד, וועלכער איז געווען דער צייט־ווייליקער פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר ביז צו דער צייט פון די ערשטע, אָפיציעלע וואַלן. די אויטענטישקייט פונעם פּראָטאָקאָל איז שפּעטער באַשטעטיקט געוואָרן טאַקע פונעם ערשטן סעק־רעטאַר און אויך פון אַנדערע פון די ערשטע גרינדערס. אָט איז דער פּראָטאָקאָל פון יענער ערשטער היסטאָרישער גרינדונג־פאַרזאַמלונג.

„דעם 30טן מאַרטש 1896 איז אָפּגעהאַלטען גיוואָרען דיא ערשטע מיטינג פון ברעזינער לאַנדסלייט, ביי היימען רעכצייט, אין איסט 2טע סטריט. עס איז בעשלאָסען גיוואָרען צו גרינדין איין „ברע־זינער אינטער שטיצונגס פעראיין״. דיא פאָלגענדע לאַנסלייט זענען גיקאָמען צום מיטינג, און זיך פאַרשריבען פער מעמבערס: דזשאַדש דיימאַנד, היימאַן רעכצייט, סעם קאָהען, סעם ניומאַן, דשעק וואול־בורסקי, מאָריס דרענגעל, מאָריס קרענגעל,הערשקאָ ווײַנבערג, דשעקאָב הילעל, ישראל ראָזענקראַנץ, קיווע רובינשטיין, דעניעל גליקליך. דשעקאָב הילעל, איז ערוועלט גיוואָרען סעקרעטאַר און טרעזשורער ביז עלעקשען פאַר אָפיסערס.

ג. דיימאַנט האָט באַריכטעט, אַז ער האָט געשיקט 20 פּאָסטיל קאָרטס צי לאַנדסלייט. אין די פּאָסטיל קאָרטס איז ערקלערט גיוואָרען דער צוועק פון היינטיגען מיטינג. בלויז 12 זענען גיקאָמען צום מיטינג. עס איז באַשלאָסען גיוואָרען דאָס יעדער וואָס וועט זיך פערשרייבען אין פעריין אַלס אַ מעמבער, מוז איינצאָלען 25 סענט. אין דאָס זאָל אָנהאַלטען ביז עלעקשין, וואָס וועט פאַרקאָמען די ערשטע מיטינג אין דזשוליי, און דאַן זאָל דאָס אַריין קאָם געלט גיהעכערט ווערען, נאָך דעם בעשלוס פון די מעמבערס. עס איז אויך באַשלאָסען גיוואָרען דאָס דיא אַלע מעמבערס וואָס וועלען אַריינקאָמען פון היינט ביז דיא ערשטע מיטינג אין דזשוליי, מוזען בעצאָלען פער איין קוואַרטעל דיאָס, וואָס טרעפט אָן די סאָמע $1,25. עס איז אויך בעשלאָסען גיוואָרען דאָס מיר זאָלען מיטין פּרייוועט ביז עלעקשאָן, ווייל אונזער קאַפּיטאַל ערלאָבט נאָך נישט צי נעמען איין מיטינג לאָקאַל. בראָדער דיימאַנט ווערט אויפ־געפאָדערט אַרויסצושיקען פּאָסטיל קאָרטס צי אַלע ברעזינער וואָס וואָנען אין ניו יאָרק און אויך אָסער ניו יאָרק, זיי לאָזען וויסען וועגען דער גרינדונג פון דער סאָסייעטי. עס איז אויך בעשלאָסען גיוואָרען דאָס דיא מעמבערס פון היינט אין די מעמבערס פון נעקסטען מיטינג, וואָס וועלען אַריינקאָמען, — זאָלען זיין דיא גרינדערס פון די „ברעזינערס אינטערשטיצונגס פעראיין״.

ג. דיימאַנט, טעמפּערערי סעקרעטער.״

לויט דעם לשון — וואָס מיר האָבן נישט געענדערט — מערקן זיך די סימנים פון דייטשישער השפּעה, וואָס איז גע־ווען שטאַרק אין יענער צייט. און נישט נאָר איז דאָס לשון שטאַרק באַווירצט געוואָרן פון ענגלישע אויסדרוקן און באַ־גריפן, נאָר אויך די נעמען האָט מען גאָר גיך איבערגעביטן. ס׳רוב פון די, וועלכע האָבן נאָר־וואָס זיך גערופן — אברהם, משה, שלמה, דוד — האָבן שוין דאָ געהייסן: אייברעם, מאָריס, סעם און דעיוויד. מען האָט זיך שנעל אַמעריקאַניזירט, און גאָר אַ סך פון די היימיש־שטעטלדיקע טראַדיציעס און מנהגים האָט מען גענומען אויסבייטן אויף אַנדערע, כאָטש, ווען מ׳איז זיך צונויפגעקומען מיט היימישע לאַנדסלייט, האָט מען געבענקט נאָך די יוגנט־יאָרן אין בזשעזשין.

פון אָט דעם קליינעם הייפעלע מענטשן, די גרינדערס וואָס ווערן דערמאָנט אין דעם ערשטן פּראָטאָקאָל, איז אויסגעוואָקסן אַ פאַרצווייגטע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט ביים פופציק־יאָריקן יובילײ, וועלכער איז געפייערט געוואָרן אין 1946, געציילט אַ מיטגלידערשאַפט פון אַרום 400. די דאָזיקע צאָל איז אַוודאי

געווען די גרעסטע דערגרייכונג אין דער געשיכטע פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט. אין 1956, בעת ס׳איז געפייערט געוואָרן דער 60־יאָריקער יובל, זיינען שוין אַ סך פון די ערשטע, פון יענעם פּיאָנערן־דור, נישט געווען מיט אונז. פונדעסטוועגן נעמט נאָך אַרום אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אויך איצט אַן ערך טויזנט מענטשן, כן ירבו.

דאָס הויז פון לאַנדסמאַן היימאַן רעכצייט איז געווען אַ זאַמל־פונקט פאַר איינגעבירגערטע תושבים, וועלכע האָבן זיך שוין געפונען אין אַמעריקע אייניקע יאָר און האָבן זיך שוין געהאַט ווי ס׳איז איינגעאָרדנט אין דער נייער מדינה; דאָס הויז איז אויך געווען אַ באַקאַנטער אַדרעס פאַר ניי־אַריבערגעקומענע אימיגראַנטן, וועלכע האָבן זיך אין די ערשטע חדשים פּשוט גענויטיקט אין ממשות׳דיקער, באַלדיקער הילף.

אויך א. בראָש׳עס וואורשט־געוועלבל, אויף דער „איסט־סייד״ האָט געדינט ווי אַ קלוב פאַר די בזשעזשינער אין יענע ערשטע יאָרן. נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט אין פאַבריק, איז מען זיך צונויפגעקומען דאָרט אין די אָוונטן ביי אַ גלעזל טיי און אַ טשיקאַווער און אינטערעסאַנטער מענטש איז געווען אָט דער בראָש, וואָס האָט פרייוויליק אַדאָפּטירט בזשעזשין ווי זיין היים־שטאָט און איז געוואָרן אַ מיטגליד אין פאַראיין. אויך זיין פרוי איז געווען געקניפּט און געבונדן מיט אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט בזשעזשינער. זי האָט געהאַט די וואַרעמקייט און צערטלעכקייט פון אַ געטרייער מאַמע. מיט זיין געוועלבל אויף דער אַמאָליקער איסט־סייד איז פאַרבונדן אַ ליכטיק קאַפּיטל פון דעם באַגינען פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט.

אַזוי זיינען געלאָפן די יאָרן. דער מצב פון אונזער היים־שטעטל גייט פון בעסער צו ערגער. ווער ס׳האָט נאָר אַ מעג־לעכקייט צו עמיגרירן פון בזשעזשין, אַנטלויפט. און ס׳רוב פון די עמיגראַנטן ציט אין די פאַראייניקטע שטאַטן. ס׳זיינען אויך געווען אַ סך וואָס זיינען געפאָרן קיין ארץ ישראל, אַנדערע זיינען געפאָרן זיך באַזעצן אין דרום־אַמעריקע.

די גרויסע מערהייט האָט געצויגן קיין צפון־אַמעריקע. ראשית, ווייל מ׳האָט שוין דאָ געהאַט קרובים, פריינט אויף וועמען זיך אָנצושפּאַרן אין אַ נויט, און שנית, ווייל מ׳האָט

אַ גרופּן־בילד פון בזשעזשינער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק

מ׳קאָן דאָ זען אַלטע טוערס, וואָס זיינען שוין ליידער שוכני־עפר, צווישן זיי: אהרן קאָיאווסקי, טוביה פייזער, אלתר ראָזענפעלד, ישראל קאָהען, א. א.

געשמועסט וועגן אַלערליי ענינים, דער עיקר, פאַרשטייט זיך, וועגן לאַנדסלייט. מ׳האָט דאָרט פאַרבראַכט, ווי להבדיל, אין בזשעזשין אין בית־מדרש. מ׳האָט געשמועסט וועגן טאָג־געשעע־נישן, וועגן לאַנד־פּאָליטיק — אָבער דער עיקר, וועגן ענינים פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט. דאָ האָט מען באַשאַפן די צוקונפטיקע פּלענער פאַר דער סאָסייעטי. דאָ האָט מען אויך נישט אויסגעמיטן פאַרשידענע ברוגז׳ן און מחלוקת׳ן צוליב עפּעס אַ קלייניקייט און צום סוף — זיך ווידער איבערגעבעטן, ווי ס׳איז געווען דער שטייגער אין יענע צייטן.

אינטערעסאַנט ביז־גאָר איז, וואָס דער דאָזיקער מר. בראָש איז גאָר נישט געווען קיין אָפּשטאַמיקער פון בזשעזשין. זיין וויג איז גאָר געשטאַנען אין ביאַליסטאָק און דאָך איז ער גע־וואָרן אַזוי אויסגעקאָכט און אויסגעבונדן מיט בזשעזשינער „פּאָליטיק״, און האָט געקאָנט און געוואוסט יעדעס געסל אין בזשעזשין, כאָטש ער גופא איז דאָרט קיינמאָל נישט געווען.

אָפּגענומען דערמוטיקנדיקע גרוסן פון די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך פון דאָ געהאַט נישקשה׳דיק איינגעאָרדנט. אין אַל־געמיין האָט זיך טאַקע דאָ דער עקאָנאָמישער מצב פיל פאַר־בעסערט. די באַדינגונגען אין די שניידער־פאַכן האָבן זיך אָנגע־הויבן פאַרבעסערן מיטן אויפקום פון דער טרייד־יוניאָן באַ־וועגונג. דאָס האָט אַוודאי געלאָקט די אינגערע שניידער אין בזשעזשין אויסצואוואַנדערן אין דער ווייטער און פרייער מדינה.

די אימיגראַציע ברענגט אַהער אַלץ גרעסערע גרופּעס פון אונזערע לאַנדסלייט און מיט די נייע איינוואַנדערער וואַקסט און שטייגט די היגע לאַנדסמאַנשאַפט. באַלד האָבן זיך אויך, ווי דער שטייגער איז, גענומען באַווייזן אומצופרידענע מיט דער אַלטער, איינגעזעסענער פירערשאַפט. ס׳זיינען געקומען די אינ־גערע, די נייע עלעמענטן און צווישן זיי אַפילו אַ טייל פון די עלטערע, מיט אַ פּעקל טענות און שאלות, וואָס האָבן סטימולירט אַן אָפּאָזיציע. און די אָפּאָזיציע האָט גורם געווען צו אַ שפּאַלטונג.

די דאָזיקע שפּאַלטונג איז פאָרגעקומען אין די יאָרן צווישן 1910—1908. ס׳האָבן זיך אָפּגעריסן 26 מיטגלידער פון דער מוטער־אָרגאַניזאַציע און געשאַפן אַן אייגענעם, זעלבסטשטענדיקן קרייז. זיי האָבן אַפילו אַרויסגענומען אַ „טשאַרטער״, כדי די ניי־געשאַפענע אָרגאַניזאַציע זאָל האָבן לעגאַל רעכט, אונטערן נאָמען: „די ברעזינער פּראָגרעסיוו סאָסייעטי״. די אָנפירער פון אָט דער ניי־געשאַפענער אָרגאַניזאַציע זיינען געווען: אברהם יצחק ראָזמאַן, פּרעזידענט; אַלטער ראָזענפעלד, וויצע־פּרעזידענט; טשאַרלי באַראָן, סעקרעטאַר און מ. ראָזמאַן, קאַסירער. זיי האָבן געהאַט זייערע זיצונגען אין ספּרינגערס האַל, אויף עוועניו „בי״.

עס דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז פון אָט דער אָנגעגעבענער ציפער פון די אָפיציעל־אָפּגעשפּאָלטענע, זיינען אויך געווען אייניקע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן אָנגעהאַלטן זייער מיטגלידער־שאַפט גלייכצייטיק אין ביידע בזשעזשינער אָרגאַניזאַציעס. די דאָזיקע מיטגלידער, וועלכע זיינען אויך געבליבן לאָיאַל צו דער אַלטער בזשעזשינער סאָסייעטי, האָבן באַצוועקט דורך דעם צו זיין די פאַרמיטלערס, כדי צוריק איינצושטעלן שלום צווישן ביידע צעשיידטע פראַקציעס. סוף־כל־סוף איז דאָך דער ריס נישט געווען דער רעזולטאַט פון מי־יודע־וואָס פאַר אַ גוואַלטיקע אידעאָלאָגישע חלוקי דעות, וואו ס׳זאָל שוין לחלוטין זיין אויס־געשלאָסן די מעגלעכקייט אַז ביידע צדדים זאָלן זיך צוריק איבערבעטן.

די דאָזיקע פרייוויליקע שליחות מצד די וואָס זיינען געבליבן אין דער אַלטער אָרגאַניזאַציע, איז געווען דערפאָלגרייך. נאָך קאַרגע צוויי יאָר, וואָס דער נייער פאַראיין האָט פונקציאָנירט — נאָך דעם ווי דער גאַנצער סכסוך איז געבראַכט געוואָרן אין געריכט, צוליב פאַרכאַפּטע ביכער און בכדי צו קענען אָנהאַלטן דאָס לעגאַלע רעכט צו רעדן אין נאָמען פון די בזשעזשינער לאַנדסלייט, — איז דאָך געלונגען צוריק איינצושטעלן שלום צווישן די צעקריגטע כוחות און די ניי־געשאַפענע אָרגאַניזאַציע האָט זיך אויפגעלייזט און זיך אונטערוואָרפן די באַשלוסן און רעגולאַציעס פון דער מוטער־אָרגאַניזאַציע.

ווידער האָט די סאָסייעטי פונקציאָנירט נאָרמאַל מיט איר איינגעשטעלטער רוטין. די מיטגלידערשאַפט איז כסדר פאַר־גרעסערט געוואָרן מיט די ניי־צוגעקומענע אימיגראַנטן. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה..

אין די פיר מלחמה־יאָרן זיינען געווען קליינע מעגלעכקייטן צו קומען אין פאַרבינדונג מיט די נאָענטע און טייערע, וועלכע מיר האָבן איבערגעלאָזן אין אונזער שטעטל. אויף אומדירעקטע וועגן האָט מען אָפּגענומען גרוסן וועגן דער גוואַלטיקער פאַר־אָרעמטקייט פון אונזער היים־שטעטל בזשעזשין. אָבער ס׳זיינען געווען קליינע שאַנסן צו לינדערן די שווערע נויטן. אונזער הילף האָט נישט געקענט דערגיין צו אונזערע אייגענע.

ענדלעך זיינען נאָך אָט די שווערע קריגס־יאָרן, ווען ס׳איז דערקלערט געוואָרן וואָפנשטילשטאַנד, ווידער באַנייט געוואָרן די אַלטע פאַרבינדונגען, און די לאַנדסלייט האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן שיקן דירעקט אַ שליח קיין בזשעזשין.

ס׳פאַרשטייט זיך, אַז דורך דער צייט פון קריג האָבן דאָ די לאַנדסלייט נישט געראָט. מ׳האָט געגרייט די כוחות אויף דער צייט, ווען ס׳וועט זיך שאַפן די ערשטע מעגלעכקייט צו קומען

א. בראַש, וועמענס וואורשט־געוועלבל אויף דער „איסט סייד״ איז געווען דער ערשטער אַדרעס פאַר אימיגראַנטן פון בזשעזשין.

צוהילף אונזערע אויסגעהונגערטע שוועסטער און ברידער אויף יענער זייט ים.

דער ערשטער וואָס האָט אונז צוריק פאַרבונדן און אָנגע־קניפּט די קרובה׳שאַפט מיטן שטעטל, איז געווען אונזער לאַנדס־מאַן, היימאַן פונט ע״ה, וועלכער האָט באַלד נאָך דער מלחמה זיך אַוועקגעלאָזט קיין בזשעזשין. ער איז טאַקע געפאָרן אויף אַ באַזוך אין שטעטל, אָבער ער האָט אויך, פרייוויליק, אָנגענומען אונזער שליחות. די סאָסייעטי האָט אים אָנפאַרטרויט אַ גרויסע מיסיע.

ער, היימאַן פונט, האָט געהערט צום פּיאָנערן־דור פון אונזער היגער לאַנדסמאַנשאַפט. זיין קלאָוק־פאַבריק איז געווען אַן אכסניה פאַר בזשעזשינער. גאָר אַ סך אונטערנעמונגען זיינען אויסגעפּלאַנירט און אויסגע׳חלומ׳ט געוואָרן ביי אים אין שאַפּ. ס׳איז געווען גוט באַקאַנט דער „סוועט־שאַפּ־סיסטעם״, וואָס האָט געהערשט אין יענע יאָרן אין די פאַרשידענע פאַכן, און אין דעם פּרט איז זיין פאַבריק געווען אַן אויסנאַם. אונזערע שניידער־לאַנדסלייט האָבן זיך געגרויסט מיט זייער לאַנדסמאַן פאַר זיין אָרנטלעכער און מענטשלעכער באַהאַנדלונג, נישט ווי ס׳האָבן עס פּראַקטיצירט אַנדערע באַלעבאַטים, וועלכע האָבן זייערע לאַנדסלייט־ברידער שטאַרק עקספּלואַטירט און אויסגענוצט פאַר אייגענע אינטערעסן.

אויף זיין באַזוך אין בזשעזשין האָט ער געהאַט אַ גאַנץ שווערע שליחות. ביים צעטיילן די ערשטע רעליף־געלטער, וואָס די היגע לאַנדסלייט האָבן אים אָנפאַרטרויט, האָט ער אָנגעווענדעט אַ סך פּראַקטישן שכל, און בכלל איז זיין באַנעמונג צו די גע־ליטענע געווען אַ שטאַרק יושר׳דיקע.

ס׳זיינען אויך געווען אַנדערע לאַנדסלייט, וועלכע זיינען שפּעטער געפאָרן באַזוכן בזשעזשין, און גלייכצייטיק זיינען זיי געווען אונזערע אַמבאַסאַדאָרן, וועלכע האָבן פאַרטראָטן די היגע לאַנדסמאַנשאַפט אין די אינטערעסן פון רעליף־אַרבעט.

אין פאַרשידענע צייטן האָבן באַזוכט בזשעזשין די לאַנדס־לייט: י. ד. בערג (וועלכער איז אגב געווען דער לייטנדיקער גייסט אין דער גרויסער הילף־און־רעהאַביליטאַציע אַרבעט נאָכן איצטיקן גרויסן פאָלק־חורבן. דאָס איז אַ ליכטיק קאַפּיטל פאַר זיך, וואָס וועגן דעם וועט אונז נאָך אויסקומען צו דערציילן אין די ווייטערדיקע קאַפּיטלען), יצחק ראָזמאַן און יעקב פאָגל.

ווי אויבן שוין דערמאָנט, האָט זיך די אַרבעט פון דער סאָסייעטי אין יענע נאָך־מלחמה יאָרן קאָנצענטרירט בעיקר אויף שיקן הילף פאַר די געליטענע קרבנות פונעם קריג. עס פאָר־מירט זיך אַ „הילפס־קאָמיטעט" וואָס איז באַשטאַנען פון: אהרן קאָיאַווסקי, טוביה פייזער, ווילאַם גרין, בעני לומיניץ, לואי האָרן, אַלטער ראָזענפעלד, יעקב לייב וואָלד, ישראל קאָהען און יעקב פאָגל. ס'רוב פון די דאָ אָנגערופענע לאַנדסלייט זיינען ליידער שוין נישטאָ מיט אונז. יעדער פון זיי האָט געהאַט גרעסערע און קלענערע פאַרדינסטן פאַר דער לאַנדסמאַנשאַפט. ס'זיינען אַפילו געווען לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געגומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער רעליף־אַרבעט, כאָטש זיי זיינען נאָך אָפיציעל נישט געווען אָנגעשלאָסן ווי מיטגלידער אין דער סאָסייעטי. זיי האָבן אָבער דערפילט די אחריות פון מאָמענט און האָבן געוואָלט האָבן אַ חלק אין אָט דער וויכטיקער אַרבעט פאַר אונזער שטעטל.

אָוודאי האָט די פאָרם פון רעליף אין יענער צייט נישט אָנגענומען אַזאַ כאַראַקטער און האָט זיך נישט געשטעלט אַזעלכע קאָנקרעט־קאָנסטרוקטיווע צילן, ווי נאָך דעם איצטיקן גרויסן חורבן, וואָס וועגן דעם וועלן מיר דערציילן ווייטער.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך דאָס שטעטל גענומען שטעלן אויף די אייגענע פיס. די אידישע באַפעלקערונג איז געבליבן, כאָטש, איר עקאָנאָמישער מעמד איז אָוודאי נישט געווען דער זעלביקער, ווי אין די בליענדיקע פאַר־מלחמה יאָרן. טייל פון דעם אַרבעטנדיקן עלעמענט האָט גענומען ציען אין דער וועלט, צוליב דער פשוטער סיבה, וואָס די קוואַלן פון פּרנסה זיינען שטאַרק איינגעטריקנט געוואָרן. אַ סך האָבן זיך געלאָזט קיין אַמעריקע, ראשית, ווייל אין יענער צייט האָט אַמעריקע עקאָנאָמיש פּראָספּערירט, און שנית — נאָכן קומען צו דער מאַכט פון דער נייער פּוילישער רעגירונג איז די גאַנצע פּאָליטיש־סאָציאַלע קאָניוקטור נישט געווען גינציק פאַר אידן. דער גרויסער רוב בזשעזשינער אידן איז אָבער ווייטער געבליבן אין שטעטל, און אַ סך האָבן געבידעוועט.

דער בזשעזשינער „רעליף־קאָמיטעט" האָט צווישן די יאָרן 1935—1918 אַוועקגעשיקט קיין בזשעזשין די סומע פון אַן ערך 17.000 דאָלאַר. ס'איז צו זען פון דעם צייט־אָפּשניט און פון דער ציפער, אַז די הילף־אַרבעט איז נישט געווען פון גאָר־גרויסן באַדייט. מ'דאַרף אָבער אָוודאי נישט מינימיזירן אָט די באַ־שרענקטע פאָרם פון הילף־און־רעהאַביליטאַציע אַרבעט פון אונ־זער היגער לאַנדסמאַנשאַפט.

די צייט איז געווען אַן אַנדערע, און דער קאָמיטעט האָט באַלד אַוועקגעשטעלט די אַרבעט אויף אַ מינימאַלן יסוד. פאַר יענע יאָרן, ווען די אידישע באַפעלקערונג פון אונזער שטעטל איז שטאַרק פאַראָרעמט געוואָרן, איז יעדע פאָרם פון הילף געווען אַ דערלייכטערונג און האָט פאַרגרינגערט די נויט.

דערווייל האָבן וואָך־איין־וואָך־אויס אָנגעהויבן אָנקומען קיין אַמעריקע בזשעזשינער לאַנדסלייט, יוגנטלעכע און מיטל־יאָריקע אימיגראַנטן. אַוודאי איז דער נייער טיפּ פון אימיגראַנטן געווען פון אַן אַנדערן טייג געקנאָטן. ער איז געווען פון אַ מער פאָר־געשריטענעם, אויפגעקלערטן. ער האָט שוין געהאַט שולונג און איז געווען אָנגעשטעקט מיט דער אַגיטאַציע פון די כלערליי אידישע פּאַרטיי־ריכטונגען פון די מלחמה־יאָרן אין מזרח־אייראָפּע. גאָר אַ גרויסער פּראָצענט האָט באַלאַנגט אָדער איז געווען טעטיק אין די פאַרשידענע סאָציאַליסטישע און ציוניס־טישע פּאַרטייען. מיט איין וואָרט: אַ פּראָגרעסיוו־וועלטלעכער עלעמענט.

ביי זייער אָנקומען דאָ, ווען זיי האָבן גענומען זיך טרעפן מיט היגע לאַנדסלייט, קומען צו פאַרזאַמלונגען פון דער סאָסייעטי, האָט זיי דער גאַנצער נוסח און די אויפפירונגען פון דער לאַנדס־מאַנשאַפט אויסגעזען פרעמד און שטאַרק קאָנסערוואַטיוו. דער איינגעשטעלטער ריטואַל ביים אַריינקומען צו אַ פאַרזאַמלונג; דאָס אויסציען דעם קערפּער מעשה סאָלדאַט; די האַנט־צייכנס אויפן האַרץ — דאָס אַלץ האָט עפּעס געשמעקט מיט פאַרצייטי־קייט, מיט אָפּגעלעבטקייט און האָט נישט שטאַרק אָפּעלירט צו די נייי־אַריבערגעקומענע אימיגראַנטן.

זיי האָבן טאַקע תיכף גענומען רעוואָלטירן קעגן אָט די אָפּגעלעבטע פאָרמען און האָבן זיך באַמיט אַריינברענגען נייע דרכים, אַ נייעם נוסח אין לעבן פון אונזער סאָסייעטי. ס'איז אָוודאי נישט אָנגעקומען גאָר־גרינג. ווי תמיד, האָט מען דעם נייער דור אימיגראַנטן נישט צוגעלאָזט צו דער מזרח־וואַנט. מ'האָט געקוקט אויף זיי קרום, מיט חשד און אומצוטרוי. מ'האָט זיי באַשולדיקט, אַז זיי זיינען געקומען שטערן די רו, און אַז זייערע נייע וועגן און גענג וועלן גורם זיין דעם פאַנאַנדערפאַל פון דעם גאַנצן בנין. ס'זיינען טאַקע אָנגעגאַנגען שאַרפע וויכוחים און צאַנקעריייען צווישן די אַלט־איינגעזעסענע און דעם נייעם דור אימיגראַנטן. מ'האָט נישט געקענט לעבן בשלום.

דער דאָזיקער מצב האָט ווידער געפירט צו אַ נייעם ריס אין די רייען פון דער סאָסייעטי. ס'רוב פון די נייי־אַריבערגע־קומענע, מיט דער מיטהילף פון אייניקע עלטערע טוערס, האָבן געגרינדעט אַ פאַראיין, וואָס האָט זיך גערופן: „דער ברעזינער קולטור קלוב" און וואָס האָט זיך שפּעטער פאַרוואַנדלט אין „אַרבעטער רינג" צווייג 472. דאָ איז שוין פאַרשטענדלעך געווען די השפּעה פון נייעם אימיגראַנט.

אין אָט דעם „קולטור־קלוב" זיינען געווען באַזונדערס אַקטיוו, צווישן אַנדערע: יעקב דוד בערג, ב. לומיניץ, יוסף דיימאַנד, וועלוועל ראָזענבלום, ב. בראַקאַרזש (דער לעצטער איז אַפילו נישט קיין בזשעזשינער לאַנדסמאַן). זיי האָבן גע־פירט זייערע זיצונגען לויט מאָדערנע באַגריפן און סטאַנדאַרטן. זיי, די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן שוין גענאַשט פון די אידייען און אידעאַלן פון די פאַרשידענע באַוועגונגען אויף דער אידישער גאַס, האָבן זיך טאַקע נישט גוט געפילט ביי די פאַרזאַמלונגען פון דער אַלטער „ברעזינער סאָסייעטי". דער גייסט, וואָס די סאָסייעטי האָט געיִרשנ'ט פון די אַמאָליקע אונגאַרישע און דייטשישע אָרדענס, איז — ווי שוין געזאָגט — נישט געווען אין זייער געשמאַק. ס'האָט אויך געהאַט אַ גאַנץ קנאַפּע שייכות מיטן בזשעזשינער שטעטל. דערפאַר איז געקומען צום לעבן דער „קולטור־קלוב", וואָס האָט געזוכט אַריינצובערענגען אַ נייעם נוסח און מאָדערנע באַגריפן אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

ביי די זיצונגען, וואָס ס'האָבן געפירט די מענטשן פון

„קולטור־קלוב", איז די געשעפטלעכע רוטין נישט געווען אויפן ערשטן פונקט; מ'האָט דער עיקר געזאָרגט, אַז דער פאַרזאַמלטער עולם זאָל אויסהערן אַן אינטערעסאַנטע לעקציע וועגן אַ וויכטיקן ענין. האָט מען טאַקע כמעט צו יעדער פאַרזאַמלונג אַראָפּגעבראַכט באַקאַנטע שרייבערס, רעפערענטן, און דער עולם איז געווען צופרידן און האָט הנאה געהאַט. ס'דערציילט אונז בר' דיימאַנד, פון יענער אינטערעסאַנטער צייט, אַז נישט נאָר האָט מען געזוכט דעם מיטגליד צו דערציען, לערנען, נאָר אויך פאַרווײַלן, אַמוזירן אויף אַ לייטישן שטייגער. האָט מען אויך פון צייט־צו־צייט אַראַנזשירט קאָנצערט־אָוונטן מיט באַקאַנטע און באַגאַבטע קינסטלער־כוחות פון דער אידישער בינע.

אָבער דער גורל האָט אַזוי געוואָלט, אַז אויך דער נייער „קולטור־קלוב", פונקט ווי די פריערדיקע „פּראָגרעסיוו סאָסייעטי", זאָל נישט מאַריך ימים זיין. די איבערוועגנדיקע מערהייט פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט — צוזאַמען מיט דעם ספּעציפיש־בזשעזשינער סענטימענט — האָט ווידער אָפּגעהאַלטן אַ נצחון. דער ניי־געגרינדעטער פאַראיין האָט זיך אויפגעלייזט, און די אַלטע און נייע עלעמענטן האָבן זיך צוריק צוזאַמענגעגאָסן און איינגעשטעלט אַ דויערנדיקן שלום. ביידע צדדים זיינען איינגעגאַנגען אויף פּשרות. די אַלטע פירערשאַפט האָט אַביסל נאָכגעלאָזט פון איר ממשלה, און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן נייע, פרישע כוחות אין דער פירערשאַפט. די פאַרזאַמלונגען האָבן גענומען טראָגן אַן אַנדערן כאַראַקטער. מ'האָט צוביסלעך באַזייטיקט און אָפּגעשאַפט אַ סך פון דעם שטאַרק־פאַרעלטערטן נוסח, וואָס האָט געטראָגן דעם ריח פון די אַמאָליקע מיסטעריעזע אָרדענס.

גאָר אַ סך פונעם פּיאָנערן־דור האָבן צוליב זייער טיפער עלטער זיך שוין נישט באַטייליקט אַקטיוו אין דער סאָסייעטיאַרבעט. אַ סך פון די בויערס און טוער פון עלטערן דור זיינען אַוועק אין דער אייביקייט. ס'האָבן זיך באַוויזן נייע פּנימ'ער און נייער טוערס מיט נייע באַגריפן פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

פון עלטערן דור טוערס האָבן מיר נאָך געהאַט די זכיה צו האָבן צווישן אונז, וואוילע, האַרציקע פּשוטע פאָלקס־מענטשן. איך וועל דערמאָנען עטלעכע: טוביה פייזער, אַן אמת'ער וועטעראַן, וועלכער האָט זיך געפּרוּווט צופּאַסן צו די שפּעטערדיקע באַדינגונגען אין דער סאָסייעטי. פונדעסטוועגן איז ער פיזיש און פּסיכאָלאָגיש געבליבן שטעקן אינעם נעכטן. האָט איר אין אים אויפגעוועקט „דעם אַמאָל איז געווען..." האָט זיין פּנים ממש אויפגעלויכטן. איר האָט אויפגעבלאָזן אַ פייערל פון שיינע, ליכטיקע זכרונות פון נאָענט־ווייטן אַמאָל... ער איז מיטגעריסן געוואָרן פון זיינע אייגענע רייד, בעת ער האָט פאַר אייך געמאָלן די ערשטע צענדליקער יאָרן אינעם לעבן פון אונזער היגער לאַנדסמאַנשאַפט.

אויך אהרן קאָיאַווסקי, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן צווישן לאַנדסלייט, אהרן דן אָשר'ס, האָט גייסטיק געהערט צום פריערדיקן דור. ער איז נישט געווען פונעם „פירער־טיפּ", אָבער ער האָט תמיד פאַרנומען וויכטיקע פּאָסטנס, און איז געווען שטאַרק באַליבט צווישן לאַנדסלייט. מ'האָט טאַקע זיך זעלטן באַקלאָגט אויף זיינע האַנדלונגען — כאָטש זיי זיינען נישט געווען פון מי־יודע וואָס פאַר אַ גרויסן פאַרנעם. מ'האָט אָבער געוואוסט, אַז אונזער אהרן האָט די ערלעכסטע און אָרנטלעכסטע כוונות. ער האָט נישט פּאָזירט, נישט געהאַט קיין גרויסע פּרעטענזיעס. ער איז אַפילו נישט אין כעס געוואָרן אַז ס'האָט אים ווער אָנגעטראָטן אויף די „הינער־אויגן"... טיילמאָל האָט זיך אויסגעדוכט, אַז ר' אהרן — דער „פּאַפּ" (פאָטער), ווי אַ סך פון אינגערן דור האָבן אים מיט דרך ארץ באַטיטלט — וועט זיך פילן געקריוודעט צוליב דער אָדער יענער האַנדלונג, אָבער ער האָט גאָר געפונען אַ זכות אויף די יעניקע, אַז בכן, זיי האָבן גאָרנישט געקענט אַנדערש האַנדלען...

און אַוודאי איז שוין דעמאָלט געווען אַקטיוו אַלתר ראָזענפעלד. ווען מ'בלעטערט אַלטע פּראָטאָקאָל־ביכער, וועט מען געפינען אַז ער האָט שוין דעמאָלט גענומען אַ טיכטיקן אָנטייל אין די הייסע דיסקוסיעס, וואָס פלעגן זיך פאַרציען ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין... אלתר ראָזענפעלד איז געווען אַ סך יאָרן אַקטיוו אין אונזער סאָסייעטי, כמעט ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן. ער האָט פאַרנומען צענדליקער מאָל דעם פּרעזידענט־אַמט ביי אונז. ס'זיינען שוין אַרומגעגאַנגען כלערליי לעגענדעס וועגן אַלתר'ס שטענדיקן „פּרעזידענטעווען" ביי אונזערע לאַנדסלייט... ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ הייסן טעמפּעראַמענט און האָט געליטן פון אַ „פאָטער־קאָמפּלעקס". ס'האָט זיך אים תמיד אויסגעוויזן, אַז די טוערס פונעם אינגערן דור זוכן רק שעדיקן דעם פּרעסטיזש פון דער סאָסייעטי. ער, ווי דער בויער, וועט נישט לאָזן, אַז „זיין" סאָסייעטי זאָל חס־וחלילה אומקומען צוליב די מאָדנע געגנ פון די נייע טוערס. אין די אָפטע וויכוחים צוליב דעם און יענעם סכסוך, איז ער געווען שטאַרק אָנגרייפעריש קעגן אַנדערע טוערס. אָבער מיט אַלע זיינע חסרונות האָט ער געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער סאָסייעטי.

אין זייער נאַאיווקייט, אין זייער פאָלקסטימלעכער פּשטות, האָבן די אַלטע טוערס אויפגעטאָן וואונדערלעכע זאַכן. מיר, די היינטיקע טוערס, דערמאָנען זיי מיט אָפּשיי און דרך ארץ. אַ דאַנק זייער עקשנות און איבערגעגעבנקייט איז דאָך דער גאַנצער ענין צושטאַנד־געקומען!...

טעטיקייט

אין משך פון אונזער לאַנג־יאָריקער עקזיסטענץ, האָבן אונזערע אַקטיוויטעטן זיך נישט באַגרענעצט אויסשליסלעך צו סאָסייעטי־רוטין. מיר האָבן אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס פאַר אַלע וויכטיקע געשעענישן אין אידישן לעבן.

אַ חוץ אונזערע געוויינלעכע זיצונגען, וואו ס'זיינען אויפגענומען און באַהאַנדלט געוואָרן ספּעציפיש־בזשעזשינער ענינים, האָבן מיר תמיד אויסגעברייטערט אונזערע טעטיקייטן מיט כלל ישראל־עסקים. ביי אונזערע פאַרזאַמלונגען האָט מען פון צייט־צו־צייט באַרירט און דיסקוטירט אַלגעמיינע אידישע פּראָבלעמען.

מיר האָבן אַראַנזשירט צענדליקער לעקציעס און רעפעראַטן איבער פאַרשידענע ענינים וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט ארץ ישראל. מ'האָט ביי אונז, אין דער צייט, ווען ס'איז געווען אַקטועל דער ענין פון אידישער קאָלאָניזאַציע אין אַנדערע לענדער, מחוץ ארץ ישראל, אויך געזען אַז די מיטגלידער זאָלן זיין מער־ווייניקער באַקאַנט מיט אָט די ענינים. מיר האָבן פאַרבעטן די חשוב'סטע און פּראָמינענטסטע פּערזענלעכקייטן צו רעפערירן וועגן אָט די פּראָבלעמען, כדי אונזערע מיטגלידער זאָלן האָבן אַן אָביעקטיוו בילד פון די געשעענישן אויף דער אידיש־געזעלשאַפטלעכער גאַס.

די אידישע ליטעראַטור אין איר פאַרצווייגטקייט איז אויך נישט געווען קיין פרעמדער ענין פאַר אונז. מיר האָבן אויסגעהערט לעקציעס וועגן פאַרשידענע קולטור־פראַגן וואָס האָבן געהאַט אַ ברייטן אינטערעס פאַרן אידישן מענטשן. צווישן די חשובע פאָרשטייערס פון דער אידישער געזעלשאַפטלעכקייט און פון דער אידישער ליטעראַטור, וואָס זיינען אויפגעטראָטן ביי אונז, האָבן זיך געפונען: ש. ניגער, ה. לייוויק, פּרץ הירשביין, נ. ב. מינקאָוו, מרדכי דאַנציס, דר. ע. נאַקס, לייבוש לעהרער, נ. מייזל, אבא גאָרדין, דר. סייקין, ב. שעפּנער, סאַשאַ זימערמאַן, דר. עמנואל פּאַט, ב. קאַפּלאַן און פיל אַנדערע.

ווען אידיש טעאַטער האָט געבליט אויף דער אידישער גאַס, און דער עולם איז געווען אינגער, האָבן די בזשעזשינער כמעט יאָר־יערלעך איינגעאָרדנט זייערע טעאַטער־פאָרשטעלונגען, ווי ס׳איז געווען דער שטייגער אין יענע אָנהויב־יאָרן.

די בזשעזשינער האָבן אויך געענטפערט אויף דעם רוף פון די וויכטיקע אידישע פאָלקס־אַקציעס אין יענער צייט. אין כמעט אַלע וויכטיקע געלט־זאַמלונגען, וואָס ס׳האָבן אָנגעפירט די פאַראַנטוואָרטלעכע אידישע געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס, האָבן די בזשעזשינער גענומען אַ זייער אַקטיוון אָנטייל. אין אונזערע פּראָטאָקאָל־ביכער זיינען פאַרצייכנט געלט־ביישטייערונגען צו אַזעלכע חשוב׳ע אָרגאַניזאַציעס ווי: יונייטעד דזשוישיש אַפּיל, „דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטי״, אָרט, קרן־היסוד, „הסתדרות״, קרן קימת, „היאַס״, אידישער וועלט־קאָנגרעס, אַמעריקאַנער אידישער קאָנגרעס, רויטער מגן־דוד, רויטער קרייץ אין פאַרשידענע געזונט־אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס וואָס דינען די אינטערעסן פון כלל.

ס׳דאַרף דאָ אויך דערמאָנט ווערן, אַז אין דער צייט ווען ס׳זיינען געווען פּאָפּולער די סוף־וואָך „פּיקניקס״ אין די הייסע זומערדיקע חדשים, זיינען די בזשעזשינער אויך אין דעם פּרט נישט געווען הינטערשטעליק לגבי אַנדערע אָרגאַניזאַציעס. מ׳האָט פאַרברענגט געמיטלעך אַ גאַנצן טאָג אונטערן פרייען הימל, געזונגען אידישע פאָלקס־לידער, געשפּילט „פּינאָקל״ און די פרויען האָבן צוגעגרייט מחיה׳דיקע צובייסנס און געטראַנקען. טיילמאָל האָט מען אויך געשטעלט אַ פעסל ביר, ווי אין די גוטע צייטן אין דער אַלטער היים.

די באַנקעטן און קאָנצערטן, וואָס די לאַנדסלייט האָבן דורכגעפירט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, באַזונדערס, צו פייערן עפּעס אַ וויכטיקע געשעעניש, האָבן ממש באַדאַרפט פּרעמירט ווערן פאַר זייער רייכקייט אין פאַרנעם. דער 40־יאָריקער, דער 50־יאָריקער און גאָר לעצטנס דער 60־יאָריקער יום־טוב, וועלן לאַנג בלייבן אין זכרון ביי די יעניקע, וועלכע האָבן געהאַט די זכיה אָנטייל־צו־נעמען אין אָט די שמחות.

די ספּעציעלע זשורנאַלן, וואָס זיינען דערשינען צו די יובילייי־פייערונגען אונטער דער רעדאַקציע פון נחום סומער, זיינען שוין לאַנג געוואָרן אַ שם־דבר. די דאָזיקע פּרעכטיקע זשורנאַלן זיינען געוואָרן אַ צירונג אין ס׳רוב בזשעזשינער היימען איבער דער וועלט. ס׳האָבן אויך וועגן זיי וואָרעם געשריבן חשוב׳ע שרייבער־קריטיקערס. די דאָזיקע זשורנאַלן זיינען פון אַ גרויסן היסטאָרישן באַדייט. זיי האָבן טאַקע געדינט ווי וויכטיקע מקורות פאַר אונזער איצטיקן ספר־בזשעזשין.

צום 60־יאָריקן יום־טוב איז אויך דערשינען אַ פיינע בראָשור מיט אילוסטראַציעס און בילדער וועגן די 10 יאָר פון אונזער רעליף־אַרבעט.

אַז מ׳רעדט פון וויכטיקע זשורנאַלן, דאַרף אויך דערמאָנט ווערן, אַז צום 60־יאָריקן יום־טוב פון אונזער חשובן לאַנדסמאַן, יעקב דוד בערג, איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ שיינע בראָשור מיט וויכטיקע אָפּשאַצן וועגן דעם יובילאַרס פאַרצווייגטער טעטיקייט, סיי אַלס קולטור־בויער און סיי אַלס וויכטיקער טוער ביי דער אַרבעט פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט, באַזונדערס אין דער רעליף־טעטיקייט.

ווי אַ וויכטיקער אויפטו אויפן געביט צו פאַראייביקן די קדושים פון אונזער חרוב־געוואָרן שטעטל, דאַרף דערמאָנט ווערן דער יזכור־מאָנומענט וואָס די לאַנדסלייט האָבן אויפגעשטעלט אויף זייער בית־עולם אין לאַנג־איילאַנד. דאָ אויפן „בית־דוד״ גוטן־אָרט איז מען ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן זיך צונויפגעקומען, בכדי אָפּצוגעבן כבוד די קדושים פון אונזער היימשטעטל און אויך דערמאָנען די דאָ־פאַרשטאָרבענע לאַנדסלייט.

זינט דער מאָנומענט איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן, איז עס שוין געוואָרן אַ טראַדיציע, יעדן חודש מאַי איינצואָרדענען אַ געדענק־אָוונט נאָך די פאַרגאַזטע און אומגעבראַכטע אידן פון אונזער בזשעזשין און נאָך די פּריצייטיק־פאַרשטאָרבענע מיטגלידער פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט.

דערמיט שעפּט זיך נאָך נישט אויס די געשיכטע פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט. מיר האָבן נאָר דאָ אַרויסגעהויבן די סאַמע וויכטיקסטע מאָמענטן אין דעם איבער 60־יאָריקן קיום פון אונזער בזשעזשינער סאָסייעטי.

בזשעזשינער פרויען־אָקזילערי

אַזוי ווי די הילפס־אַרבעט נאָכן ערשטן וועלט־קריג האָט זיך נישט געשטעלט קיין גרויסע צילן, איז זי כמעט ווי באַלד ליקווידירט געוואָרן. אויב ס׳איז נאָך געטאָן געוואָרן אַביסל אַרבעט, איז דאָס אויסשליסלעך איבערגענומען געוואָרן פון דער „פרויען־אָקזילערי״, וואָס איז טאַקע צושטאַנד־געקומען אין יענעם פעריאָד.

אין יאָר 1925 האָבן אייניקע אַקטיוויסטן פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט זיך צונויפגערעדט, אַז מ׳וואָלט באַדאַרפט ערנסט אַ טראַכט טאָן וועגן איינשפּאַנען אונזערע פרויען אין אַקטיווער, געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ס׳איז ביי אונז פאַראַן אַ יונגער, גוטער עלעמענט, וואָס זייערע ספּעציפישע אַקטיוויטעטן וואָלטן זיכער געווען אַ קאָנסטרוקטיווער בייטראָג צו דער אַלגעמיינער אַרבעט פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט.

די באַטייליקטע אין יענעם שמועס, ווי מ׳גיט אונז איבער, זיינען געווען: אהרן קאָיאַווסקי, טוביה פייזער, ישראל קאָהען, אַלטער ראָזענפעלד, פייוול ראָזנבערג, אייב מילער און אפשר אויך אַנדערע ברידער.

דער דאָזיקער איניציאַטיוו־קאָמיטעט האָט שוין געהאַט אין זיין באַזיץ אַ קליינע סומע געלט, וואָס ס׳איז געשאַפן געוואָרן צווישן די פרויען, כדי אָנצוהויבן די אַרבעט. נאָך אַ ריי זיצונגען

וואָס דער קאָמיטעט האָט אָפּגעהאַלטן, האָבן זיי באַשלאָסן: צו רופן אַן אָרגאַניזיר־פאַרזאַמלונג.

מ׳האָט ביי דער ערשטער פאַרזאַמלונג אַרומגערעדט די נויטווענדיקייט פון אַזאַ צווייג; און היות די פרויען שטעלן מיט זיך פאַר אַ וויכטיקן עלעמענט, און האָבן, דער עיקר, אַ ברייט און גרויס פעלד פון קאָנסטרוקטיווער אַרבעט לטובת אונזער לאַנדסמאַנשאַפט דאָ און גלייכצייטיק קענען זיי אויך דינען ווי אַ וויכטיקער פאַרבינד־אָרגאַן מיט אונזערע לאַנדסלייט מעבר־לים.

ס׳רוב פון די פאַרזאַמלטע פרויען ביי יענער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, האָט מען נישט באַדאַרפט צופיל אַגיטירן וועגן דער וויכטיקייט פון אַזאַ אָרגאַניזאַציע. זיי זיינען געווען אַ רייפער, גוטער עלעמענט אָנצופירן מיט אַזאַ אַרבעט. מ׳איז טאַקע תיכף אַריבער פון רייד צו מעשים.

דעם זעלביקן אָוונט האָט זיך פאָרמירט אַ צייטווייליקער אַרבעטס־קאָמיטעט, באַשטייענדיק פון די פאָלגנדיקע שוועסטער: קיידי סאָבאָווינסקי, פּרעזידענטין; העלען קאַליש, וויצע־פּרעזידענטין; סאַראַ האָוזער, קאַסירערין. און כדי צו דערמוטיקן די אַרבעט, איז אויך באַשטימט געוואָרן דער ברודער ישראל קאָהען ווי פינאַנץ־סעקרעטאַר און בר׳ סעם היימאַן אַלס פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר.

די ערשטע אָפיציעלע אינסטאָלירונג פון די ניי־דערוויילטע באַאַמטע איז פאָרגעקומען אין חודש מאַרטש, 1927. ברודער י. ד. בערג האָט אויף אַן אימפּאָזאַנטן אופן אָנגעפירט מיטן אָוונט, און ער האָט עס געהאַט דעם כבוד איינצושווערן די ניי־דערוויילטע באַאַמטע פון דעם ניי־געגרינדעטן צווייג אין אונזער לאַנדסמאַנשאַפט.

דער ערשטער אַרויסטריט ווי אַן אָרגאַניזירטער כוח איז באַשטאַנען אין איבערנעמען אַ טייל פון דער הילפס־אַרבעט פון דער מענער־אָרגאַניזאַציע. דער סאַמע ערשטער אַקט איז באַשטאַנען אין באַזאָרגן אָרעמע און קראַנקע קימפּעטאָרינס אין בזשעזשין. זיי האָבן אויף אַט דעם געביט טאַקע געטאָן אַ שלל מיט אַרבעט, מיט וועלכער זיי מעגן אַוודאי שטאָלצירן. ס׳איז געווען אַ גוטער און דערפאָלגרייכער אָנהויב.

זייער צווייטע אַקציע איז שוין געווען פון אַ גרעסערן פאַרמעסט. דאָס מאָל האָבן זיי שוין געגומען אונטער זייערע מאַמע־פליגל דאָס באַקליידן און באַשוכן אונזערע פאַראָרעמטע קינדער אין בזשעזשין. און בזשעזשין האָט געהאַט אַ סך קינדערלעך, וואָס ס׳רוב פון זייערע עלטערן האָבן, צוליב דעם שטאַרקפאַרערגערטן עקאָנאָמישן מצב פון די נאָך מלחמה־יאָרן, נישט געקענט באַזאָרגן מיט די עלעמענטאַרסטע הצטרכות׳ן. איז אָט די אַרבעט געווען אין רשות פון אונזער פרויען־אָקזילערי.

שפּעטער, מיט דער מיטווירקונג פון דער גאַנצער לאַנדסמאַנשאַפט, זיינען זיי איבערגעגאַנגען צו מער קאָנקרעט־קאָנסטרוקטיווער אַרבעט.

זיי האָבן געהאָלפן פינאַנסירן אַ קינדער־קעמפּ אין בזשעזשין. דער דאָזיקער קינדער־לאַגער האָט זיך געפונען אין אַ דאָרף נעבן בזשעזשין און האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט די שטאַרקאָפּגעצערטע און אויסגעבלאַסטע קינדערלעך צו געניסן עטלעכע וואָכן זומער־וואַקאַציע און זיך אָנשפּן מיט פרישער דאָרף־לופט און גלייכצייטיק שטאַרקן זייערע אָפּגעשוואַכטע קערפּערלעך,

זומער־קאָלאָניע פאַר אידישע קינדער אין בזשעזשין

דורך ספּעציעלער אויפפּאַסונג פון קינדער־דירעקטאָרן און דער עיקר — דורך נאַרהאַפטע, געזונטע שפּייזן.

די פרויען־אָקזילערי האָט אָנגעפירט אַ רעגלמעסיקע קאָרעספּאָנדענץ מיט פרוי רבקה סאָלקאָוויטש פון בזשעזשין, וועלכע איז געווען די הויפּט־לייטערין פון אָט דער קינדער־קאָלאָניע, אויך מיט די לערערס און אויפפּאַסערס פון די קינדער. אין זייער קאָרעספּאָנדענץ האָבן זיי איבערגעגעבן און דערציילט וועגן די מינדסטע פּרטים פון זייערע טעטיקייטן.

אַ דאַנק אָט דער אינטענסיווער אַרבעט מצד אונזער פרויען־אָקזילערי האָט עס דערמוטיקט און דערמעגלעכט, אַז די רעהאַביליטאַציע און הילף־טעטיקייט אין בזשעזשין גופא זאָל אויסגעבייטערט ווערן און אַרומנעמען אַ גרעסערע פּעריפּעריע.

מ׳האָט אין שטעטל רעגלמעסיק אויסגעטיילט שפּייז־פּעקלעך צו די פאַראָרעמטע משפּחות. מ׳האָט באַזאָרגט קראַנקע און קימפּעטאָרינס פון אַרבעטסלאָזע באַלעמלאָכעס. די פאַראַנטוואָרטלעכע קאָמיטעטן, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט אָט דער ביז־גאָר וויכטיקער אַרבעט, האָבן שוין געזען, אַז באַלעבאַטישע היימען וואָס זיינען געטראָפן געוואָרן פון דעם קעניג־דלות, וואָס האָט דעמאָלט געוועלטיקט איבער כמעט גאַנץ פּוילן, זאָלן נישט האָבן קיין פאַרשטערטע שבתים און ימים־טובים. זיי האָבן אויף אַ טאַקטישן אופן צעטיילט ריינע מלבושים, און גאָר באַזונדערס, באַקליידט און באַשוכט אונזערע משה׳לעך און שלמה׳לעך, כדי זיי זאָלן גיין ציכטיקע און ריינע אין די חדרים.

כדי צו שאַפן די נויטיקע פינאַנציעלע מיטלען, וואָס זאָלן דערמעגלעכן פרוי סאָלקאָוויטש און אירע איינגעשטעלטע קאָמיטעטן אין בזשעזשין צו פונקציאָנירן און פּלאַנירן געהעריק, האָט דאָ אין אַמעריקע, די שוועסטער־אָרגאַניזאַציע מיט דער מיטווירקונג פון דער גאַנצער לאַנדסמאַנשאַפט, אָרגאַניזירט פאַרשידענע געלט־אַקציעס. זיי האָבן איינגעאָרדנט כלערליי אונטערנעמונגען פון אַ פאַרשידענעם און אינטערעסאַנטן כאַראַקטער. זיי האָבן געהאַט אויספלוגן, טעאַטער־בענעפיטן, באַנקעטן און אַזוי מסיבה׳לעך צו פאַרשידענע געלעגנהייטן. ס׳האָבן פונקציאָנירט קלענערע קאָמיטעטן, וואָס זייער אויפגאַבע איז באַשטאַנען אין קריגן פרייע זאַלן, וואָס זאָלן דערמעגלעכן אַז די צוגעגרייטע קאָנצערטן און פאַרווייילונגען זאָלן האָבן די מינימאַלסטע הוצאות און גרעסערע פּראָפיטן.

די קינדער־היים אין בזשעזשין
אָנגעפירט פון
פרוי רבקה סאלקאָוויטש
וואָס ווערט דאָ געזען
אויפן בילד

די אָקזילערי האָט אויך יאָר־איין־יאָר־אויס אַראַנזשירט ניי־יאָר פייערונגען. די דאָזיקע ימים־טובים זיינען שוין געוואָרן טראַדיציאָנעל. פאַר די דאָזיקע אָוונטן האָבן די פרויען אַליין געקאָכט, געבאַקן, סאַרווירט און אַפילו געבראַכט פון דער אייגע־נער היים מאכלים און געטראַנקען כדי דער אַראַנזשיר־קאָמיטעט זאָל האָבן קלענערע אויסגאַבן. זייער פרייד איז ממש געווען אין לשער, ווען זייערס אַן אונטערנעמונג האָט געהאַט אַ מאָראַ־לישן און דער עיקר — אַ פינאַנציעלן דערפאָלג. ווייל ס׳האָט דאָך געמיינט, אַז אַ גרעסערע סומע געלט וועט קענען געשיקט ווערן קיין בזשעזשין.

ס׳דאַרף אויך געזאָגט ווערן לשבח דער שוועסטער־אָרגאַ־ניזאַציע, אַז זייער אַרבעט האָט זיך נישט נאָר באַגרענעצט מיט שאַפן געלט־מיטלען, שפּייז־פּעקלעך, קליידער פאַר די פאַר־אָרעמטע אין בזשעזשין, נאָר זיי האָבן אויך אַ נישקשה׳דיק צעטל פון וויכטיקע טעטיקייטן לגבי בזשעזשינער משפחות וואָס האָבן זיך געגוויטיקט פון צייט־צו־צייט אין קאָנקרעטער, ממשות׳דיקער הילף טאַקע דאָ, אין אונזער היגער בזשעזשינער קאָלאָניע. זיי האָבן אָט די אַרבעט געטאָן מיט געהעריקער באַשיידנקייט, מיט טאַקט, מתן־בסתר׳דיק, כדי קיינער זאָל זיך נישט פילן געטראָפן.

דער פאַראיין האָט אויך דורכגעפירט כלערליי ימים־טובים, פריוואַטע שמחות צו פאַרשידענע געלעגנהייטן. די דאָזיקע פייע־רונגען לכבוד דער אָדער יענער פאַרדינטער משפחה זיינען דורכגעפירט געוואָרן אימפּאָזאַנט, איינדרוקספול. די וואָס האָבן געהאַט די זכיה צו זיין ביי אייניקע שמחות און אינטימע מסיבות וועלן זיי אוודאי נישט פאַרגעסן.

אין יאָר 1941 ווערט שוועסטער רוט האוזער די פּרעזידענטין פון דער „פרויען־אָקזילערי". רוט האוזער איז איינע פון אונ־זערע פעאיקסטע און באַגאַבטסטע שוועסטער. זי האָט זיך קונה־שם געווען אַ דאַנק איר ענערגיש־אינטענסיווער אַרבעט. זי האָט אַ גאָר פיינעם רייסטער פון גרויסע פאַרדינסטן.

1941 איז געווען אַ שווער יאָר סיי פאַר אידן און סיי פאַר אַמעריקאַנער. די וועלט איז געווען פאַרוויקלט אין אַ ביטערן מלחמה־קאָנפליקט. היטלער איז באַפאַלן פּוילן און באַלד האָבן מיר אָפּגענומען גרוסן וועגן יענער מדינה.

די אַרבעט צווישן בזשעזשינער פאַר אונזערע לאַנדסלייט מעבר־לים איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. די געמיטער זיינען אָנגע־שטרענגט און געבראָכן. מיר האָבן געוואוסט וואָס ס׳דערוואַרט איצט די פּוילישע אידן אונטער דער ממשלה פון נאַציזם, בתוכם אונזערע נאָענט־אייגענע פון בזשעזשין...

אין דעצעמבער, 1941 דערקלערט אַמעריקע קריג דעם יאַ־פּאַנישן און נאַצישן שונא. אונזערע קינדער ווערן מאָביליזירט אין די אַמעריקאַנער באַוואָפנטע כוחות און ווערן צעשיקט איבער אַלע שלאַכט־פראָנטן. אין יענעם פּעריאָד פירט די היגע שוועס־טער־אָרגאַניזאַציע אָן אַ טיכטיקע קאַמפּאַניע צו שיקן בריוו און שפּייז־פּעקלעך צו אונזערע קינדער אין אַרמיי־דינסט. רוט האָו־זער, אַלס פּרעזידענטין, צייכנט זיך גאָר באַזונדערס אויס אין אָט דער גרויסער אַרבעט מיט איר פינקטלעכקייט און ענער־גישקייט.

מיטן אָפּשטעל פון קריג פאַרנעמט זיך די פרויען־אָרגאַ־ניזאַציע ווידער מיט איר איבערגעריסענער הילף־טעטיקייט. זיי פירן אָן אַ גאָר פאַרצווייגטע אַרבעט לטובת די היטלער־קרבנות פון אונזער חרוב־געוואָרן שטעטל. זיי העלפן טיכטיק אין די כלערליי אַקציעס צו שיקן שפּייז, קליידער און מעדיקאַמענטן צו די ניצול־געוואָרענע וואָס געפינען זיך אין די פאַרשידענע לאַגערן.

ווען די בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט פאַרנעמט זיך מיטן גרויסן פּראָיעקט פון בויען הייזער אין ישראל פאַר די פאַרבלי־בענע פּליטים, באַטייליקט זיך די פרויען־אָרגאַניזאַציע גאָר

נאָך אַ גרופּע אידישע קינדערלעך פון בזשעזשין
דירעקטאָר — ד״ר וואַרהאַפט.

ענערגיש אין אָט דער אַרבעט. זיי פירן אָן אַ ביז־גאָר פאַרצווייג־טע און אינטענסיווע טעטיקייט צו העלפן אין דעם גרויסן קאָנ־סטרוקטיוון פּראָיעקט.

זיי האָבן פאַר אָט דעם צוועק געשאַפן קרוב צו 10.000 דאָלאַר, וואָס נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז ס׳רוב מענער פון די פרויען האָבן זיך דאָך באַזונדער בייגעשטייערט פאַרן זעלביקן פּראָיעקט, איז עס אַוודאי פון גאָר גרויסן באַדייט, וואָס אָן זייער מסירת־נפש׳דיקער אַרבעט וואָלט דער גרויסער פּראָיעקט אין ישראל — מיט וועלכן מיר אַלע שטאָלצירן — זיכער נישט געקענט רעאַ־ליזירט ווערן מיט אַזאַ קאָלאָסאַלן דערפאָלג.

די זיצונגען פון דער אָקזילערי זיינען באמת אַ פאַרגעניגן ביי־צוואוואינען. זיי ווערן געפירט אינטערעסאַנט און פאָלקסטימלעך־געמיטלעך און פאַרענדיקן זיך אויף אַן אינטימן שטייגער, מיט אַ טעפּל־קאַווע און קוכן.

צווישן די שוועסטער וואָס האָבן זיך באַזונדערס אויסגע־צייכנט אין זייער פאַרצווייגטער טעטיקייט, דאַרפן דאָ דערמאָנט ווערן: שוועסטער רעי בערגמאַן, די פיל־מאָליקע פּרעזידענטין, וואָס איז זייער באַליבט מיט איר פּשטות און פאָלקסטימלעכקייט און מיט איר תמיד׳יקן שמייכל אויף איר פּנים; שוועסטער גאָסי פאַקולאַ, פון די עלטערע שוועסטערס, וואָס שטייט ביי דער אַרבעט פון דער אָקזילערי זינט איר אָנהויב און האָט אַוועק־געגעבן אַ סך מי און שלאָפלאָזע נעכט, כדי די פאַרשידענע טעטיקייטן זאָלן געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג; אַנאַ היימאַן, ע״ה, וועלכע האָט כמעט תמיד פאַרנומען דעם אַמט פון פּראָטאָ־קאָל־סעקרעטאַרין און די טרוקענסטע פּרטים פון אַ זיצונג האָט

רעכעל ראָזענבלום, נאָענט צו א מאה. זי איז די עלטסטע בזשעזשינער פרוי אין אַמעריקע און אפשר אין דער גאָרער וועלט.

זי געפלעגט פאַרלייענען ווי אַ קינדער־מעשה׳לע. מיט איר פיינעם ליטווישן אידיש האָט זי זיך אויך אויסגעצייכנט אין פאַרלייענען אַ הומאָריסטישע דערציילונג פון שלום עליכם אָדער אַן אַנדער אידישן שרייבער, כדי די פאַרזאַמלונגען זאָלן זיין אינטערעסאַנט און צוציענדיק; רוט האַוזער, וועלכע איז שוין דערמאָנט געוואָרן, האָט אַ חוץ פּרעזידענטין אויך פאַרנומען

קינדער אויף פרישער לופט, האָבנדיק הנאה פון אַ זומערדיקן מאָלצייט...

דעם אַמט פון פינאַנץ־סעקרעטאַר (זינט ס׳איז געשטאָרבן אונזער בר׳ לואי האָרן, האָט זי אויך איבערגענומען זיין פּאָסטן אינעם רעליף־קאָמיטעט וואָס זי פירט דורך אויף אַ ווירדיקן אופן) און איז בכלל טעטיק אין יעדן וויכטיקן אַרבעטס־קאָמיטעט. כאָטש זי איז אַן אַמעריקאַנער־געבוירענע, ווייזט זי אָבער אַרויס אַ סך סענטימענט און וואַרעמע באַציאונג פאַר דער אַרבעט פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט; פעני טענענבוים, וועלכע צייכנט זיך אויך אויס אויפן געביט פון די אָקזילעריס פינאַנצן און איז תמיד די סעק־רעטאַרשע ביי אַלע אונטערנעמונגען פון דער שוועסטער־אָרגאַ־ניזאַציע. זי איז אַ טיכטיקע און איבערגעגעבענע טוערין, וואָס איז באמת אַ גרויסער געווינס פאַר דער גאַנצער לאַנדסמאַנשאַפט; מערי לערער, איז די יעניקע וואָס דערמאָנט אונז אין אונזערע פּריוואַטע שמחות, ווי געבורטן, חתונות, און סתם אַזוי שמחות ביי אונזערע לאַנדסלייט. זי טראָגט יעדן צו אַ בינטל גוטע ווינטשעוואַניעס; ראָוז לעפקאָוויטש, וועלכע פאַרנעמט דעם אַמט פון וויצע־פּרעזידענטין און איז אויך פאַרטראָטן אין פאַרשידענע קאָמיטעטן; ריני לאַסקי ע״ה, איז געווען אַ באַשיידענע, טיכטיקע טוערין פאַרן וואוילזיין פון אונזער גרויסער לאַנדסמאַנשאַפט; מאַשאַ גרין, וועלכע איז אויך שטאַרק איבערגעגעבן אין פאַר־שידענע טעטיקייטן, האָט באַזונדערס ליב אָפּגעבן באַריכטן פון חתונות און שמחות. ס׳האָבן זיך אויך אויסגעצייכנט אין פאַר־שידענע אַמטן און פונקציעס די פאַרשטאָרבענע שוועסטער העלין קאַליש (אַ וויכטיקע טוערין און איז אויך געווען פּרעזידענטין), מיני פרענק, אסתר שאַפּיראָ, אַנאַ צווערין, אַנאַ פאַקול, מאַלי שילסקי, פעני געמזאָן, סאַראַ ליוויי און נאָך פיל אַנדערע.

אַלע האָבן זיי געאַרבעט און אַרבעטן ווי אַ גוט־אָרגאַניזיר־טער „טים״ אין אונזערע אַלעמענס אינטערעסן און פאַרן וואויל פון יעדן בזשעזשינער וואו ער זאָל זיך נישט געפינען. אין אונ־זער געשיכטע פאַרנעמען די בזשעזשינער פרויען־אָקזילערי אַ גאָר וויכטיקן אָרט.

דער אַרבעטער־פאַראיין

די ביטערע, קריטישע יאָרן פון 1929 האָבן שטאַרק באַשעדיקט די עקאָנאָמישע סטאַביליטעט פונעם לאַנד. די גרויסע אַרבעטסלאָזיקייט האָט דירעקט און אומדירעקט אָנגערירט ס׳רוב פון די אַרבעטער אין אַמעריקע. אַוודאי האָט יענער דריקנדיקער מצב אויך נישט אויסגעמיטן די באַקלייד־אינדוסטריע, אין וועלכער אַזאַ גרויסע צאָל בזשעזשינער לאַנדסלייט זיינען געווען באַשעפטיקט.

אין יענע שווערע יאָרן האָבן זיך גענומען מערן כלערליי גרופּן און קלובן אין דער קלאָוק־און דרעסמאַכער־יוניאָן, וואָס יעדער פון זיי האָט געפּרואווט אַרויפצווינגען זיין איינפלוס אויף די ברייטע מאַסן, וועלכע זיינען געווען קרבנות פון דער שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגע אין לאַנד. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז צווישן טייל גרופּן האָט אויך נישט געפעלט דער עלעמענט פון שווינדל און באַטרוג מצד מענטשן וועלכע האָבן געהאַט זייטיקע כוונות און האָבן גאָר אויסגענוצט דעם שווערן מצב פאַר פּאָליטישע צילן, וועלכע האָבן אַבסאָלוט נישט געהאַט צו טאָן מיט די אינטערעסן פון די וואָס האָבן דירעקט געליטן פונעם קריזיס. ס׳איז אויך געווען דער פּעריאָד פון רעכט־לינקן קאַמף, וועלכער האָט זיך בשעתו אַזוי שטאַרק צעפלאַקערט אויף דער אידישער גאַס אין יענע טרויעריקע יאָרן.

דער דאָזיקער קאַמף האָט אויך ספּאָראַדיש אויפגעפלעמלט אין אונזערע קרייזן, אָבער, מיט שטאָלץ קען מען זאָגן, אַז אין אונזער קאָלאָניע, צווישן אונזערע לאַנדסלייט האָט דער קאַמף פון לינקס־רעכטס נישט אָנגענומען אַזאַ מיאוס׳ן פּרצוף־פּנים ווי ביי אַנדערע לאַנדסמאַנשאַפטן, אַ דאַנק דער ווייטזעעוודיקער און געזונטער שטעלונג מצד אונזער פירערשאַפט, וועלכע האָט באַלד ביים אָנהויב געזוכט אויסמיידן אַריינצוברענגען אָט דעם דרויסנדיקן קאַמף ביי די פאַרזאַמלונגען פון אונזער סאָסייעטי.

אין יענער צייט איז אָבער אויפגעשוואומען דאָס פּראָבלעם פון העלפן מער ממשות׳דיק אונזערע לאַנדסלייט, וועלכע זיינען בזשעזשינער ווי קלאָוקמאַכער און דרעסמאַכער — און דאָס וועט קענען דערגרייכט ווערן נאָר דורך שאַפן אַ זעלבסטשטענדיקן אָרגאַניזירטן כוח, וואָס זאָל דורך געהעריקע מיטלען משפּיע זיין אין די פירנדיקע יוניאָן־קרייזן לטובת אונזערע מיטגלידער.

איז כך־הווה. דעם 4טן דעצעמבער פון יאָר 1930 איז פאָרגעקומען אַ זיצונג פון בזשעזשינער לאַנדסלייט און פון לאַנדסלייט פון דערבייאיקע שטעטלעך, וואָס זיינען בזשעזשינער אין דער דרעס־ און קלאָוק־אינדוסטריע, מיטן צוועק זיך צו אָרגאַניזירן ווי אַ זעלבסטשטענדיקע קערפּערשאַפט מיטן ציל צו געווינען מער איינפלוס אין דער יוניאָן און אויף אַזאַ אופן, דירעקט און אומדירעקט, אויסנוצן אָט דעם כוח פאַר מער גינסטיקע באַדינגונגען פאַר אונזערע באַלעמלאָכעס אין די שעפער.

למען היסטאָרישן אמת זאָל דאָ פעסטגעשטעלט ווערן: אַז דער „ברעזינער אַרבעטער פאַראיין" איז געגרינדעט געוואָרן מיט אַ צוויי יאָר שפּעטער, אָבער די דאָזיקע גרויסע פאַרזאַמלונג איז געווען פאַקטיש דער טרייב־כוח, וואָס האָט אַ שטויס געטאָן צו זעלבסטשטענדיקער אָרגאַניזירונג.

אינעם פּראָטאָקאָל פון דער ערשטער זיצונג געפינען מיר פאָלגנדיקע פאַראַגראַפן וואָס דריקן אויס די צילן פון אָט דעם „ברעזינער אַרבעטער־קלוב": „דער ברודער־קאַמף פאַר די לעצטע פיר־פינף יאָר אין דער אַרבעטער־באַוועגונג, האָט אונז באַוויזן זיך צו פאַרטראַכטן וועגן דעם טרויעריקן מצב אין וועלכן ס׳זיינען אַריינגעצויגן אויך אונזערע אייגענע לאַנדסלייט, און מיר דאַרפן זיך אָרגאַניזירן ווי אַ זעלבסטשטענדיקע קערפּערשאַפט, כדי מיר זאָלן קריגן איינפלוס און אָנזען אין די יוניאָן־באַוועגונג".

דער „אַרבעטער־פאַראיין" האָט זיך באַלד קונה־שם געווען מיט זיין טעטיקייט. מ׳האָט געדונגען אייגענע קלוב־צימערן אויף דער אַכטער עוועניו אין דער געגנט פון גאַרמענט־צענטער. זיי האָבן אין איין צייט דערגרייכט די צאָל פון 200 מיטגלידער. ס׳זיינען פאָרגעקומען יעדע צווייטע וואָך זיצונגען, וואו ס׳זיינען דיסקוטירט געוואָרן וויכטיקע פּראָבלעמען וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו די באַדינגונגען אין די שעפער, און אויך מיטלען ווי אַזוי אויסצוברייטערן אונזערע טעטיקייטן, כדי זיי זאָלן אַריבער דער גרענעץ פון אייגענעם קרייז. מ׳האָט אויך איינגעאָרדנט לעקציעס איבער פאַרשידענע געגנשטאַנדן און וועגן אַקטועלע פּראָבלעמען וואָס זיינען געווען נוגע די אינטערעסן פון דער טרייד־יוניאָן באַוועגונג.

די שמחה׳לעך וואָס דער פאַראיין האָט איינגעאָרדנט פון צייט־צו־צייט, וואו דער עולם האָט פאַרבראַכט ביי אַ פעסל ביר און הערינג מיט ברויט, איז געווען אַזוי־אינטים־געמיטלעך, האָט אָנגעטראָגן אַ היימישן אַראָמאַט און אָנגעווייעט אַ שטימונג פון ווייטן, ווייטן אַמאָל...

ווי אַ הויפּט־צוועק איז טאַקע געווען: קעגנזייטיק זיך העלפן איינער דעם אַנדערן; פּרוּוון קריגן אַרבעט פאַר אַן אַרבעטסלאָזן לאַנדסמאַן אָדער בכלל אים העלפן זיך איינאָרדענען אין אַ שאַפּ וואו ס׳איז נויטיק קאָלעקטיווע הילף. דער פאַראיין האָט אויך באַצוועקט צו דערציען, קולטורעל־דערהויבן דעם בזשעזשינער אַרבעטער, כדי ער זאָל אויף אַ מער־באַוואוסטזיניקן אופן קעמפן פאַר זיינע סאָציאַלע און געזעלשאַפטלעכע רעכט און אויך כדי ער זאָל נישט צעריבן ווערן אין דעם גרויסן רעכט־לינקן שטרייט אויף דער אידישער אַרבעטער־גאַס.

דער „ברעזינער אַרבעטער פאַראיין" האָט דורך אַ קורצער צייט פון זיין קיום באַוויזן פיל צו דערגרייכן הן פאַר די אייגענע בעלי־מלאכות און הן אין פּרט פון איינפלוס און פּרעסטיזש אין דער טרייד־יוניאָן באַוועגונג.

דער טשערמאַן פון פאַראיין איז געווען בר׳ יוסף דיימאָנד. ל. האָוזער איז געווען פינאַנץ־סעקרעטאַר. נחום סומער — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר. ס׳האָבן זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אַרבעט די ברידער: יעקב לייב וואָלד, ישראל קאָהען, לואי האָרן, א. קאָיאַווסקי, ב. לומיניץ, סעם היימאַן און אַנדערע.

אַ ביז־גאָר גרויסן איינפלוס אויפן פאַראיין האָט טאַקע געהאַט יוסף דיימאָנד צוליב, זיינע לאַנג־יאָריקע דערפאַרונגען אין דער היגער אידישער טרייד־יוניאָן באַוועגונג. ער איז אין משך פון אַ ריי יאָרן געווען דער טשערמאַן פון פאַראיין און טאַקע געווען דער ענערגישער טוער אין דער אַרבעט פונעם „ברעזינער אַרבעטער פאַראיין".

אונזערע טוערס

קיין אָרגאַניזאַציע קאָן דאָך ניט האָבן קיין קיום ווען זי זאָל ניט האָבן אַ צאָל יחידים וואָס זאָלן ווידמען זייער צייט, ענערגיע, איבערגעבנקייט פאַרן אויפהאַלט פון דער אָרגאַני־זאַציע אָדער אינסטיטוציע. אין דעם פאַל זיינען מיר ניט קיין אויסנאַם.

ניט נאָר דאַרפן מיר געדענקען די ראשונים, די פּיאָנערן, די בויערס וואָס זיינען ליידער שוין שוכני־עפר, נאָר מיר מוזן אַוודאי מיט דאַנקבאַרקייט דערמאָנען די וואָס שטייען נאָך עד־היום ביים רודער.

וועלן מיר דאָ פּרואוון אָנוואַרפן אייניקע לויפיקע פּען־שטריכן וועגן אונזערע טוערס, וואָס אַדאַנק זיי איז דאָך מעגלעך געווען צו פייערן 60 יאָר פון אונזער היגער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס איז געוויס אַ וויכטיקער מיילשטיין אין אונזער געשיכטע. אייניקע פון אונזערע טוערס, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן יאָרן פון זייערע לעבנס, זיינען שוין דערמאָנט געוואָרן אין אונזערע אַנדערע קאַפּיטלען.

יעקב דוד בערג

יעקב דוד בערג איז באמת אַ גרויס וואונדער צווישן בזשע־זשינער לאַנדסלייט. דוכט זיך, ניט קיין איינגעזעסענער אין בזשע־זשין. נאָך אַלס אינגל פאָרט ער לערנען אין ישיבות. ער פאָרט קיין קאָליש, בריסק דליטע, סטוטשין, וואַרשע, ווילנע. דאָס שטעטל איז קליין און קאָן אים גייסטיק ניט זעטיקן — דערצו ווערט ער צו 4 יאָר אַ יתום און ס׳באַווייזט זיך אין הויז אַ שטיפ־מוטער. צוליב זיין שטיפערישער נאַטור האָט די יונגע שטיפ־מוטער עפּעס געוואָרפן אַן אומ׳חן קעגן אים. ס׳האָט אים גענומען ווערן ענג אין דער שטוב פול מיט קינדערלעך.

שרייבט טאַקע וועגן דעם בערג אַליין: „מיין סענסיטיווער פאָטער האָט עס מיט ווייטיק באַמערקט. ער פלעגט בשתיקה מיך אַמאָל צודריקן צו זיך און מיט פייכטע אויגן דערמאָנען דעם נאָמען פון מיין מוטער. „אַז דו וועסט עלטער ווערן — פלעגט ער שעפּטשען — וועסטו אַוועקפאָרן לערנען...״

„פילנדיק מיין פאָטערס הילפלאָזיקייט צוליב דעם, ווייל ער האָט ניט געוואָלט שטערן דעם שלום־בית, האָב איך שטילערהייט אויסגעקוקט אויף דעם טאָג, ווען איך וועל שוין ווערן דער־וואַקסן צו פאָרן לערנען אין דער ישיבה...״

איז ניט קיין איינגעזעסענער איז בערג אין בזשעזשין — און דאָך איז ער טיף פאַראַנקערט און פאַרוואָרצלט אין בזשעזשינער ערד. ער קאָן ניט איינזיצן אין דעם קליינעם אידישן ישוב, וואו די לעבן־סביבה איז שטאַרק באַגרענעצט און צו־מאָנאָטאָן פאַר זיין דינאַמישן, אומרואיקן גייסט... ס׳ציט אים מאַגנעטיש צום גרויס־שטאָטישן לעבן, און דאָך — דאָך וואַקסט אין אים די ליבע צום היים־שטעטל מיט אַן אומ־געהויערער ליידנשאַפט... ער איז פאַרוועבט מיט טויזנטער פעדים צום אָרט, וואו ער האָט צום ערשטן מאָל דאָס ליכט דערזען — ניט געקוקט וואָס דער גייסטיקער אומרו האָט אים געטריבן אין דער וועלט אַריין.

ער קומט אין משך פון זיין אינטערעסאַנט לעבן אין באַריר מיט קאָלירפולע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן שטאַרק משפּיע געווען אונזער אידיש־גייסטיק לעבן, און האָבן אים אַליין שטאַרק באַווירקט — דאָך איז בזשעזשין, דער קליינער, אָרעמער ישוב, געבליבן דער קוואַל פון וואַנעט י. ד. בערג ציט זיין גייסטיקע יניקה.

יעדעס מאָל ווען בערג קומט זיך צוזאַמען מיט לאַנדסלייט, דרייט זיך דער שמועס וועגן בזשעזשין און בזשעזשינער. ער איז אַ וואונדערלעכער שמועסער און ער דערציילט מיט נאָס־טאַלגיע און הייסער בענקשאַפט וועגן זיינע יונגע יאָרן אין זיין באַליבט שטעטל; וועגן יענע יאָרן — וואָס ער איז שוין ווי אַ דערוואַקסענער און דערפאָלגרייכער געזעלשאַפטלעכער עסקן און געשעפטס־מענטש — געקומען צו־גאַסט קיין בזשעזשין. אים איז געבליבן אַ וואַרעמקייט צו דער חסידיש־באַלעבאַטישער בזשעזשין — אַז ער דערערעדט זיך וועגן יענע יאָרן, וועגן יענעם דור, פילט איר בפּועל ממש אַז אַ טרער באַווייזט זיך אין די ווינקלען פון זיינע אויגן... שיין איז געווען בזשעזשין פון אַמאָל!... שיין זיינען געווען די אידן פון מיין דור!... „איר שנעקעס האָט דאָך ניט געקענט מיין דור״ — צעוואַרעמט ער זיך — „דאָס איז דאָך עפּעס געווען אַ דור פון צדיקים״. אַז די אינגערע בזשעזשינער, די פון אַ צווייטן דור, ווילן עפּעס אָפּדינגען ביי בערג׳ן, אַמפּערט ער זיך גאָר שטאַרק און ניט גרינג איז אים צו באַווייזן, אַז אויך אין זיין דור, אין זיין צייט — האָט מען געקאָנט געפינען אַ היפּש ביסל שאָטן־זייטן... ניין און ניין, ער וועט ניט לאָזן פאַלן קיין פּגימות אויף די „שיינע אידן״ פון זיין דור...

אָט די גוואַלדיקע ליבע צו זיין שטעטל, וואָס איז איצט מער חלום ווי רעאַליטעט, האָט שטאַרק גורם געווען, אַז בערג זאָל זיך נעמען מיט אַזאַ אייפער און אימפּעט, כדי די בזשע־זשינער זאָלן פאַראייביקן זייער שטעטל דורך אַ וואָרט־מאָנו־מענט, כאָטש ער האָט זיך אָנגעשטויסן אין האַרטע, שווערע אָביעקטיווע באַדינגונגען, וואָס וואָלטן אַן אַנדערן, מיט אַ שוואַ־כערן כאַראַקטער און ווייניקער גלויבן, שטאַרק אַנטמוטיקט און אפשר בכלל ניט געוואַגט צוטרעטן צו אַזאַ ריזיקאַלישער אונ־טערנעמונג.

בערג, דער אייביקער בעל־בטחון, האָט אָבער צונישט גע־מאַכט די ניט־גינציקע באַדינגונגען און שטערונגען, ווייל ער איז געווען באַזעלט מיט דער אידייע, אַז די וועלט זאָל זיך באַקענען מיט זיין שטעטל, מיט זיין דור, מיט די אַלע פריער־דיקע און שפּעטערדיקע דורות אידן פון בזשעזשין — וואָס דער נאַצי־רוצח האָט אויף אַלע אייביקייטן פאַרשניטן... און ווי אַ פּועל־יוצא האָבן מיר דאָס איצטיקע גרויסע מאָנומענטאַלע ספר וועגן דער אומגעבראַכטער קהילה בזשעזשין!...

בערג איז אַ קאָלירפולע פּערזענלעכקייט אין דעם געקאָך און געברויז פון דער אידישער געזעלשאַפטלעכקייט. ער איז אומע־טום אַן אייגענער, אַ היימישער. ניט פאַראַן אַ באַוועגונג, אַן אינסטיטוציע פון געזעלשאַפטלעכן באַדייט, אַז בערג זאָל דאָרט

ניט פאַרנעמען אַ חשוב אָרט. אָבער דאָס צענטראַל אָרט פון זיינע גייסטיקע אינטערעסן — איז די שלום־עליכם שול־באַוועגונג. מ׳האָט אים אייניקע מאָל צוגעטיילט דעם כבוד צו זיין דער פּרעזידענט פון שלום־עליכם פאָלק־אינסטיטוט. אין אָט דער אַרבעט איז ער בלב־ונפש איבערגעבן ס׳רוב פון זיינע יאָרן, וואָס ער געפינט זיך אין אַמעריקע. זיין הויז איז געוואָרן אַ זאַמל־אָרט פאַר מענטשן פון אידישן וואָרט, פון אידישן גייסט. דאָרט זיינען תמיד פאָרגעקומען וויכטיקע אסיפות פון אידישע קולטור־טוער און פון מענטשן וועמען אידיש און אידישע ליטעראַטור איז טייער און אייגן. זיין שטוב איז געוואָרן אַ בית ועד לחכמים. דאָרט זיינען פּלאַנירט און געשאַפן געוואָרן וויכטיקע אינסטי־טוציעס פאַרן המשך און קיום פון אידישער קולטור אין אַמעריקע, מיט וועלכער בערג גרויסט זיך, און ער מעג באמת שטאָלצירן.

צוזאַמען מיט זיין אַרבעט פאַר דער שול־און־קולטור־באַוועגונג, פאַרגעסט ער אַוודאי ניט זיינע לאַנדסלייט. ער איז שטאַרק טעטיק אויפן געביט פון הילף און רעהאַביליטאַציע־אַרבעט. אונ־טער זיין פירערשאַפט האָבן די בזשעזשינער אין אַמעריקע אויפגעבויט דעם הייזער־פּראָיעקט אין ישראל, אַ קולטור־הויז און אַ ביבליאָטעק, וואָס איז דאָס קרוין־ווערק פון דער 60־יאָריקער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע.

אַוודאי, האָבן ביים אָנהויב — ווען ס׳איז געקומען צו רייד וועגן דעם גרויסן אויפטו — אַ היפּשע צאָל לאַנדסלייט גע׳־ספּק׳ט אין דער מעגלעכקייט פון אַן אונטערנעמונג פון אַזאַ פאַרנעם. מ׳האָט מורא געהאַט, אַז ס׳איז ניט פאַר אונזערע כוחות, וואו ס׳רוב פון די מיטגלידער זיינען בעלי־מלאכות. בערג ,דער גרויסער בעל־בטחון, מוטיקט און מונטערט — און דער „שיכון בזשעזשין״ איז ביים היינטיקן טאָג אַ ווירקלעכקייט. אין כפר־אונו, ניט ווייט פון תל־אביב, געפינט זיך אַ אידיש דאָרף אין אָנדענק פון דער פאַרשניטענער בזשעזשינער קהילה־קדושה. ס׳קומען זיך דאָרט צונויף הונדערטער בזשעזשינער פון אַלע טיילן פון ישראל צו פאַרשיידענע געלעגנהייטן.

יעקב דוד בערג האָט גרויסע היסטאָרישע פאַרדינסטן אין זיין שייכות מיט דעם גרויסן ישראל־פּראָיעקט און מיט זיין אַלגעמיינער אַרבעט לטובת דער אַמעריקאַנער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט אין משך פון צענדליקער יאָרן. ער וועט בלייבן אַ זייל אין דער געשיכטע פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט איבער דער גאָרער וועלט.

ווילי (וועווטשע) גרין

געווען אין אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אַ באַזונדער קרייז, וואָס האָבן דער עיקר אַרויסגעוויזן זייערע פעאיקייטן אין די פּראַקטי־שע טאָג־טעגלעכע מעשים. צווישן אָט די טוערס האָט באַזונדערס אַרויסגעלויכטן דאָס הדרת־פּנים׳דיקע געשטאַלט פון — ווילי, אָדער ווי לאַנדסלייט האָבן אים ליב געהאַט רופן: וועווטשע גרין.

ער האָט געהאַט אַן ערנסטע באַציאונג צו זיין אַרבעט, האָט עס געמעגט זיין די קלענסטע קלייניקייט. געווען זויבער און ציכטיק אין זיין הילוך און אַזוי האָט ער זיך אויך נוהג געווען אין זיין אַרבעט. האָט ער אָנגענומען אַן אַרבעט, האָט ער עס געזוכט דורכצופירן ביזן קלענסטן דעטאַל. דורך דער צייט פון זיין רודערן צווישן אונזערע לאַנדסלייט, האָט ער פאַרנומען פאַרשיידענע פּאָסטנס און צום קלענסטן אַמט האָט זיין פּערזענ־לעכקייט צוגעגעבן עפּעס אַ באַזונדער חשיבות.

פאַר זיין פריצייטיקן טויט האָט ער פאַרנומען דעם בכבוד׳יקן אַמט פון פינאַנץ־סעקרעטאַר פון היגן „רעליף־קאָמיטעט״. ער האָט אין אָט דער אַרבעט אַריינגעלייגט אָן אַ שיעור שווערע האָרעוואַניע און מ׳דאַרף באַגרייפן, אַז די שעה׳ן וואָס ער האָט אַוועקגעגעבן פאַר אָט דער אַרבעט, האָט ער אָפּגעריסן פון זיין געשעפטלעכער פאַראָגטקייט אין אַ קלאָוק־שאַפּ... ער האָט געהערט צו יענע טוערס וואָס האָבן ליב מער אַרבעט און ווייני־קער האַרמידער. ער האָט געטאָן זיין אַרבעט ווי אַ גוטער און געניטער געשעפטסמאַן. ער איז געווען אַ גוטער בעל־חשבון און האָט פיינט יענע אפּטרופּסים וואָס קומען רק אָפּ מיט שרייען — „אויפן הימל אַ יאַריד...״ זאָל מען אים געדענקען מיט כבוד.

יוסף דיימאָנד

אונזער יוסף דיימאָנד האָט לעצטנס דערגרייכט דעם גאָל־דענעם עלטער, ווען מ׳הויבט זיך אָן צוריקציען פון אַקטיווער אַרבעט, קאָנען מיר אָבער דיימאָנדן דעם מענטש פון געזעל־שאַפטלעכע אחריות׳ן, און מיר ווייסן, אַז ער איז נאָך ווייט־ווייט פון אונטערציען סך־הכל׳ען. ער וועט זיך אַוודאי באַפרייען פון זיין שווערער פיזישער שאַפ־אַרבעט, אָבער געזעלשאַפטלעך, וועט ער זיכער זיך ניט טוליען צו די לאָרבער־קראַנצן פון פאַרגאַנ־גענע טעג... ער וועט ניט קאָנען זיך סתם אַזוי זיצן מיט פאַר־לייגטע הענט און וואַרעמען זיך ביי די פייערן פון געשיכטע...

דיימאָנד האָט גאָר־גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אידישער טרייד־יוניאָן באַוועגונג, אָבער דער עיקר, דוכט זיך אונז, איז ער געווען — און איז — מיט לייב־און־לעבן פאַרבונדן מיט אַלץ וואָס האָט אַ נאָענטע שייכות מיט בזשעזשינער...

ווען מיר בלעטערן פערציק יאָר בזשעזשינער לאַנדסמאַנ־שאַפט אין אַמעריקע, פאַרנעמט דיימאָנד דאָרט אַ גאַנץ אָנגעזעען אָרט, אַ ביז־גאָר פּראָמינענט אָרט. בלעטערנדיק די פּראָטאָקאָל־ביכער פון אונזער סאָסייעטי, איז פאַקטיש ניט פאַראַן קיין איין וויכטיקע אונטערנעמונג וואו ער זאָל ניט פיגורירן גאָר בכבוד׳יק.

דיימאָנד איז דער געזעלשאַפטלעכער טוער, וואו וואָרט און טאַט האָבן זיך האַרמאָניש קאָמבינירט. ער געהערט צו יענע טוערס וואָס טראָגן ניט בלויז דעם פּראַק און צילינדער, נאָר, ער איז תמיד געווען אויך פון די „נאה מקיימים״; ער האָט ניט נאָר אַנדערע געהייסן טאָן, נאָר טאַקע אַליין בפּועל ממש אָנגעטאָן די „אָווראַלס״, ווי ס׳האָט אַמאָל גלענצנדיק כאַראַקטעריזירט דעם אַקטיוון טוער ביי אונז, אונזער וואוילער לאַנדסמאַן, אהרן זעלין.

דיימאָנד דער טוער, דער מענטש האָט אָפּטמאָל טענות, עוולות וואָס ס׳איז גורם די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. ס׳זיינען אין ס׳רוב פאַלן, גערעכטע טענות, באַרעכטיקטע פאַרדרוסן. ער ווייסט, אַז ס׳וואָלט געקאָנט זיין אַנדערש. ס׳וואָלט דאָך געווען אַזויפיל געזינטער פאַר אונז, אָבער די דאָזיקע פאַרדרוסן און עוולות זיינען, ווייזט אויס, ניט אויסצומיידן אין געזעלשאַפט־לעכער אַרבעט.

דיימאָנד האָט טאַקע אין זיינע צעצווייגטע געזעלשאַפטלעכע אחריות׳ן געצילט צו דערגרייכן דאָס מאַקסימאַלע, און אָפּטמאָל, צוליב זיין שטאַרקן אייפער און טעמפּעראַמענט, איז אים אויס־

געקומען עמיצן אָנטרעטן אויף די „הינער־אויגן", אָבער דאָך, האָט ער קיינמאָל ניט, צוליב דעם וואַלד, פאַרזעען דעם בוים, דעם איינצלנעם יחיד. טאַקע אין זיינע באַציאונגען פון „בין אדם לחברו" האָט שוין דיימאָנד גאָר גרויסע פאַרדינסטן. כמעט יעדער פון אונזערע הונדערטער לאַנדסלייט־משפחות קאָן אין ערגעץ געפינען אַ זכות, אַז דיימאָנד האָט געפונען צייט און אַן אויפמערקזאַם אויער פאַר זייערע ריין־פּריוואַטע, יחידישע עסקים. איז עס אַ גרויסער פּלוס אין זיין ביאָגראַפיע, וואָס דאַרף גאָר שטאַרק אָפּגעשאַצט ווערן. ס'איז אַ גאָר־וויכטיקער ענין אין אַ לאַנדסמאַנשאַפט ווי אונזערע, ווען ס'געפינען זיך טוערס פון דעם דיימאָנד־קאַליבער. זיי זיינען די אמת'ע דימענטן אין דער קרוין פון אונזער בנין.

דיימאָנד איז לעצטנס געפאָרן זיך באַזעצן אין דער זוניקער קאַליפאָרניע. ווערן מיר דאָ, ניו־יאָרקער לאַנדסלייט, עפּעס אַרומגענומען מיט אַ געפיל פון אומעט, מחמת אַזויפיל לאַנדסלייט, פריינט, פעלן לעצטנס ביי אונזערע פאַרזאַמלונגען, זיצונגען — און אַוודאי וועט גאָר שטאַרק אויספעלן דער דינאַמיש־ענערגישער מענטש וואָס האָט דאָ ביי אונז אין ניו־יאָרק אָפּגעיאַרידעוועט פערציק יאָר. ס'איז עפּעס ניט קיין קלייניקייט!... ווייסן מיר, אַז כאָטש ער ווערט אַ תושב אין קאַליפאָרניע, וועט ער דאָך בלייבן מיט אונז נאָענט־פאַרבונדן. דיימאָנד דער טוער וועט זיכער ניט אַראָפּלאָזן די הענט און זיך איזאָלירן אין זיינע אייגענע דלד אמות... דער עיקר — זאָל ער נאָר זיין געזונט און האָבן אַ סך, אַ סך יאָרן...

לוזער (לואי) האָרן

ל. האָרן האָט פאַרנומען אַ פּראָמינענט אָרט אין די רייען פון אונזערע אַקטיווע טוער אין סאָסייעטי.

האָרן געהערט צו יענע טוער, וואָס קאָנען ניט בלייבן גלייכגילטיק, ווען זיי באַמערקן אַן אומרעכט. ער איז געווען סענסיטיוו און פּאָלעמיזירט מיטן קעגנער מיט ברען און טעמפּעראַמענט. דער דאָזיקער סענסיטיווער שטריך איז ביי אים ניט קיין אָנשטעל. אַזוי איז ער אַפילו געווען אין פּריוואַטן לעבן.

אָבער טראָץ זיין סענסיטיווע נאַטור, און זיינע ניט איבערקלייבערישע אַדיעקטיוון און אויסדרוקן בשעת ער פּאָלעמיזירט מיט זיין קעגנער, איז ער דאָך געווען אַ גרויסער פּלוס פאַר אונזער אָרגאַניזאַציע. די דאָזיקע מענטשן פון ל. האָרן'ס קאַטעגאָריע זיינען אַ געווינס פאַר יעדער אָרגאַניזאַציע. זיי זיינען די אייביקע שומרים וואָס פּאַסן אויף, אַז ס'זאָל זיך ניט חס־וחלילה אַריינכאַפּן קיין פרעמדע עלעמענטן אין דער אַרבעט. זיי שטערן אָפטמאָל די רו פון אַ סך טוער — אָבער זייער מוסר און שטרענגע רייד רעגן אָפטמאָל צו מער אַרבעט און גרעסערע פאַרמעסטן. אין דעם ליכט זיינען זיי קאָנסטרוקטיוו און אַן עלעמענט וואָס ברענגט אַריין לעבן און שוואונג אין דער אַרבעט. זיי רייסן איבער די מאָנאָטאָנקייט און די דרעמלדיקייט וואָס רייסט זיך אָפטמאָל אַריין אין דער שאַבלאָנער, טאָג־טעגלעכער אַרבעט.

לאָמיר דאָ נאָך איבערגעבן אַ כאַראַקטעריסטישן שטריך אין לואי האָרנ'ס ביאָגראַפיע. ווי אַלע פון אונז ווייסן, שטאַמט האָרן פון אַ באַלעבאַטישער און פאַרמעגלעכער משפחה — אָבער ניט אַלע ווייסן, אַז האָרן איז ניט געווען שטאַרק צופרידן פון זיין פאָטערס צו־שטרענגע וועגן קעגן די בעלי־מלאכות, און ער האָט ביי זיך באַשלאָסן ניט צו גיין אין די דאָזיקע אויסגעטראָטענע טראַדיציאָנעלע דרכים פון זיין פאָטער. אַלס פּראָטעסט האָט לואי באַשלאָסן צו ווערן אַליין אַ האָרעפּאַשניק און גיין אויף די וועגן פון די ראַדיקאַלן און סאָציאַליסטישע עלעמענטן, וואָס האָבן געפאָדערט צו באַפרייען די וועלט און דעם מענטש פון עקספּלואַטאַציע און אומרעכט... און דאָ אין אַמעריקע איז ער טאַקע געווען אַקטיוו און טעטיק אין פאַרשיידענע ראַדיקאַלע קרייזן און גאָר באַזונדערס אין דער קלאוק־מאַכער יוניאָן, פון וועלכער ער אַליין איז געווען אַ מיטגליד, און שפּעטער זיך דערדינט צו ווערן אַ ביזנעס־אַגענט פון לאָקאַל 117.

האָרן האָט געטאָן אַ סך וויכטיקע אַרבעט, סיי אַלס פּרעזידענט, אַלס פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר און גאָר באַזונדערס אין זיין אומדערמידלעכער אַרבעט לטובת אונזערע קינדער, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף אַלע שלאַכט־פראָנטן.

אומדערמידלעך איז אויך געווען זיין טעטיקייט לטובת אונזער רעליף־קאָמיטעט. ער האָט אין „רעליף־קאָמיטעט" פאַרנומען דעם וויכטיקן פּאָסטן פון פינאַנץ־סעקרעטאַר, וואָס ער האָט אָנגעפירט פאַר אַ רייע יאָרן, ביז זיין פּלוצימדיקן טויט ביי זיין 64טן יאָר. ביים „שיכון" כפר אונו, פאַר וועלכן לואי האָט אַזוי ענערגיש געאַרבעט, זיינען פאַרפלאַנצט געוואָרן ביימער אין זיין אָנדענק.

סאַנע (סעם) היימאַן

ווען מיר בלעטערן די פּראָטאָקאָלן פון אונזער סאָסייעטי פאַר די לעצטע צענדליק יאָר, וועלן מיר דאָרט באַמערקן, אַז סעם היימאַן פאַרנעמט אַ זייער פּראָמינענט אָרט. אין די דאָזיקע אַרכיוו־דאָקומענטן זיינען רעגיסטרירט און פּראָטאָקאָלירט הייראַנ'ס געדאַנקען און מיינונגען וועגן פאַרשיידענע פאַזן און אַספּעקטן פון אונזער אַרבעט. ער האָט אַלעמאָל געהאַט עפּעס צו זאָגן, עפּעס אויסצובעסערן, עפּעס צוצוגעבן — וואָס אַנדערע האָבן עס ניט באַמערקט. זיינע מיינונגען זיינען לאָגיש־געבונדן. ער זוכט אין יעדער האַנדלונג דאָס פּראַקטישע, דאָס קאָנסטרוקטיווע.

היימאַן איז ניט נאָר דער מענטש וואָס באַנוגנט זיך מיט אַרויסזאָגן אַ מיינונג אָדער אַ געדאַנק און דערמיט האָט ער זיין שליחות דערפילט. ניין, ער געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון די אַקטיווע טוער. ס'זיינען אין אונזער געזעלשאַפטלעכן לעבן באַקאַנט געוויסע טיפּן וואָס האָבן זייער שטאַרק הנאה פון קהל'ן זיך, פון טומלען, פון רעדן, פון האָבן קריוודעס און זאָגן מוסר יענעם פאַר ניט טאָן גענוג. אָבער אַליין זיינען זיי זייטיקע, פרעמדע. זיי שליסן זיך אויס פון כלל. מ'דאַרף טאַקע אַרבעטן, מ'דאַרף און מ'דאַרף — אָבער, ניט אַליין נאָר אַנדערע...

היימאַן געהערט ניט צו אָט דעם טיפּ, וואָס הייסן יענעם טאָן — נאָר זיינען טאַקע אַליין די טוער. אין הילף־קאָמיטעט ביים פאַנאַנדערטיילן די קליידער האָט ער ממש אָפּגעטאָן אַ ריזן־אַרבעט. מ'האָט די קליידער באַדאַרפט סאָרטירן, פאַרריכטן, פּאַקן, באַזאָרגן זיי צו די נויטיקע אַגענטורן — האָט ער די דאָזיקע אַרבעט כמעט אַליין געטאָן, און מ'דאַרף פאַרשטיין, אַז די דאָזיקע אַרבעט האָט ער נאָר געקאָנט טאָן אין די אָוונטן, נאָך אַ שווערן טאָג־אַרבעט אין שאָפּ...

היימאַן האָט כמעט באַקליידט יעדן אַמט אין אונזער סאָסייעטי. ער איז אויך געווען אינסטרומענטאַל אין דער גרינדונג פון „ברעזינער אַרבעטער פאַראיין" און טאַקע אַ סך יאָרן געווען זייער טעטיק. קיין אַרבעט איז ניט קליין אָדער גרויס. ער מעסט ניט די אַרבעט לויט דעם ביסל כבוד וואָס ער וועט דערפון אַריינכאַפּן — נאָר לויט דער וויכטיקייט פון דער אַרבעט גופא. זיין מאָטאָ איז תמיד — אויב די אַרבעט, די אַקציע איז וויכטיק, מוז זי דורכגעפירט ווערן...

היימאַן געהערט איצט צו דער גרויסער מחנה פון „ריטייער־טע" בעלי־מלאכות, וואָס געניסן פון דעם „גאָלדענעם עלטער" אין זייער צוריקגעצויגנקייט. ער זומערט און ווינטערט איצט אין דער זוניקער פלאָרידע — אָבער אין זיין צוריקגעצויגנקייט וואַרעמט ער אויך נאָענט צו זיין האַרץ סענטימענטן, נאָסטאַלגישע בענקשאַפטן פאַר אונזער בזשעזשינער קאָלאָניע אין ניו־יאָרק. און ווען ער כאַפּט זיך אַמאָל אַריין קיין ניו־יאָרק, וויל ער טאַקע זען וואָס מער לאַנדסלייט, מיט וועלכע ער האָט אַזויפיל זיסע נעכטנס פאַרבראַכט...

לוזער (לואי) האַוזער

ל. האַוזער, פונקט ווי היימאַן, געהערט אויך צו דער גרופּע פון אַקטיווע טוער אין אונזער אָרגאַניזאַציע. אויך ער, האָט צו פאַרצייכענען אַ סך פאַרדינסטן, וואָס אָן זיי וואָלט אונזער סאָסייעטי געווען אַ סך אָרעמער. האַוזער איז אַ גוטער צוהערער פון יענעמס מיינונגען, פון יענעמס געדאַנקען — איז דאָס אַ גוואַלטיקע מדרגה. וואָלטן מיר געהאַט גוטע צוהערער, מענטשן וועלכע טאָלערירן יענעמס געדאַנק — וואָלטן אַ סך מיספאַרשטענדענישן און פּלאָנטערנישן אויסגעמיטן געוואָרן אין אונזער געזעלשאַפטלעכן לעבן.

געוויינלעך, זיינען די מערסטע טוער פאַרליבט אין זיך און אין זייערע גראָשנדיקע געדאַנקען — דערפאַר איז זייער געדאַנק אין מערסטע פאַלן פּוסט און בלוטלאָז...

ווילן מיר דאָ ניט שאַפן דעם איינדרוק, אַז האַוזער איז נאָר בלויז — אַ גוטער צוהערער... ניין, ער האָט אויך זיינע מיינונגען און זיינע אָפּשאַצונגען וועגן ענינים וואָס האָבן אַ שייכות צו אונזער אַרבעט. זיין וואָרט איז וואָגיק, כאָטש אָפטמאָל רייסט זיך אַריין אין זיין אופן פון אויסדרוק, אַ נאָטע פון ספק, פון — „טאָמער פאַרקערט"... איז עס דערפאַר, ווייל האַוזער וויל זיין קלאָר און זעען אין אַלץ לאָגישע פאַרבינדונג, לאָגישע אויסגעהאַלטנקייט. ער האָט פיינט אומקלאָרקייטן און פאַרדרייענישן. ער וויל אין אַלץ זעען אַ תכלית, אַ זין — דעריבער, וועט ער אָפטמאָל פאָדערן פון פאָרזיצער מער אינפאָרמאַציע, מער איינצלייטן, מער קלאָרקייט אין דעם ענין וואָס ווערט פון עולם אַזוי הייס דיסקוטירט...

האַוזער ווערט אויך פאַררעכנט צווישן אונז אַלס עקספּערט אין הלכות פינאַנץ. אין כמעט אַלע פינאַנציעלע באַראַטונגען און אין אַלע ענינים וואָס האָבן אַ שייכות צו פינאַנץ־פירונג פאַרנעמט ער אַ גאָר פּראָמינענט אָרט. אגב, איז האַוזער געווען דער ערשטער פינאַנץ־סעקרעטאַר פון „ברעזינער אַרבעטער פאַראיין" און אַוועקגעגעבן אַ סך מי און ענערגיע. אַ סך יאָרן האָט ער פאַרנומען דעם פאַראַנטוואָרטלעכן פּאָסטן פון פינאַנץ־סעקרעטאַר אין סאָסייעטי און טאַקע אַריינגעבראַכט אין די ביכער — קלאָרקייט אין סיסטעם. אויף דעם וועט אייך עדות זאָגן אַ גוטער „פּאָבליק אַקאַונטענט"...

אונזער לואי, כאָטש שוין אַ זיידע, איז ער אָבער נאָך אַלץ יונג. לאָמיר אים ווינטשן, אַז ער זאָל נאָך אַזוי אָנהאַלטן זיין יונגשאַפט פאַר אַ סך, אַ סך יאָרן און טאַקע ווייטער מזכה זיין אונזער לאַנדסמאַנשאַפט מיט זיינע זאַכלעכע, פּראַקטישע אָנווייזונגען.

אהרן זעלין

אהרן זעלין געהערט צום עלטערן דור פון אונזערע טוערס. ער איז איצט אַוודאי שוין ניט אַזוי אַקטיוו ווי אין זיינע אינגערע יאָרן. די אויגן דינען אים ניט אַזוי אין דער לעצטער צייט און ער איז ניט בכוח צו קומען צו אונזערע זיצונגען אַזוי אָפט, און דאָך, איז ער ענג פאַרבונדן מיט אונזער אַרבעט.

אונזער ר' אהרן — ווי מ'איז געוואוינט אים צו באַטיטלען — דערמאָנט מיט זיין גאַנצן באַנעם דעם אַמאָליקן קהל'שן עסקן, צו וועלכן מ'באַציט זיך מיט דרך־ארץ. ער געהערט צו יענעם טיפּ פון טוערס, וואָס הויבן אָן ווערן אַ זעלטנקייט ביי אונז; יעדן אויסדרוק פון געדאַנק און מיינונג דאַרף מען באַפעסטיקן מיט אַ פּסוק אָדער פּאַסיקן מאמר פון אונזערע חז"ל. ווען ר' אהרן זאָגט עפּעס, וויל מען הערן. זיינע מחשבות זיינען תמיד דורכגעפלאָכטן מיט די פּערל און תורה־ווערטלעך פון פאַרגאַנגענע דורות.

ניט קיין סך פאַרמאָגן מיר זיי, די דאָזיקע אהרן זעלינס. זאָל ער טאַקע דאָס וויסן, אַז מיר זיינען שטאָלץ מיט אים — און זאָל ער נאָך אַ סך, אַ סך יאָרן אונז מהנה זיין מיט די אוצרות און פּערל וואָס ער קלייבט ביי אונזערע אַלטע חכמים. ווי זאָגט דער פּרק, רעדנדיק אין ר' אהרנ'ס לשון, וואויל איז די וואָס זאַמלען די פּערל און די רייד פון דער תורה, און וואויל איז די וואָס הערן זיך איין צו די קלוגע רייד פון די חכמים...

פישל מאַליניאַק

פישל מאַליניאַק, מיט סטאַזש אַלס התאחדות־טוער אין בזשעזשין, און וועלכער פאַרנעמט אויך אַ פּראָמינענט אָרט אין העברעאישן שול־וועזן אין פּוילן און איז אויך פאַרבונדן מיט די „תרבות"־אויסגאַבעס אין וואַרשע, האָט זיך גאָר שנעל דערוואָרבן אַ חשוב אָרט צווישן די היגע לאַנדסלייט. גאָר באַזונדערס צייכנט ער זיך אויס אין דער אַרבעט פון „הילפס־קאָמיטעט". ער האָט אָנגעפירט מיט דער פאַרצווייגטער קאָרעספּאָנדענץ און אַדאַנק זיין מיזאַמער און אינטענסיווער אַרבעט געלינגט אים זיך צו שטעלן אין פאַרבינדונג מיט הונדערטער פּליטים־לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך געפונען צעוואָרפן אין פאַרשיידענע קאָנצעטראַציע־לאַגערן. ער זוכט זיי אויף אין די פאַרוואָרפנסטע וועלט־טיילן וואו זיי זיינען פאַרוואָגלט געוואָרן, און אַדאַנק אָט דעם קאָנטאַקט דערהערן זיי אַ טרייסט־וואָרט, וואָס ענטפערט אויף זייערע הילפס־רופן. די דאָזיקע יורדים, וואָס האָבן אַזויפיל אָנגעוואוירן אויף זייער וואָגל־וועג, דערפילן תיכף, אַז זיי זיינען ניט געבליבן פאַר'יתומ'ט און אַליין...

אַדאַנק דעם, וואָס פישל מאַליניאַק איז פּראָפעסיאָנעל באַשעפטיקט ביי דרוקערייי, איז ער אין פיל פּרטים פאַראַנטוואָרטלעך

וואָס אונזערע פּובליקאַציעס און דרוק־אַרבעטן די לעצטע יאָרן זיינען אַזוי שיין און פּרעציז אַרויסגעגעבן. אויך ביים פּלאַנירן דאָס איצטיקע בוך צו פאַראייביקן אונזער שטעטל, האָט מען זיך געמוזט שטאַרק רעכענען מיט די פּראַקטישע אָנווייזונגען און רעקאָמענדאַציעס פון דעם דערפאַרענעם מענטש פון דרוקער־פאַך. בכלל, געהערט פישל צווישן די וויכטיקע טוערס ביי אונז פונעם אינגערן דור.

יהודה פוקס

יהודה פוקס איז פּערזענלעך, על־פּי נס, ניצול געוואָרן פון תליונ׳ס האַק, הגם אינגאַנצן אומבאַרירט פון גרויסן פאָלק־חורבן איז ער ניט אַרויס... געבליבן איז אים אַ וואונד, וואָס וועט שוין מיט אים מיטגיין אין קבר אַריין.... ווען עס קומט אַמאָל אויס צו רעדן מיט אים וועגן דעם גרויסן פאָלק־חורבן פון זעקס מיליאָן נפשות, זעט איר ווי זיין מראה נעמט זיך ענדערן און טרערן שטעלן זיך אים אין די אויגן־ווינקלען...

דאָ, אויף אַמעריקאַנער ערד, האָט ער זיך אַקלימאַטיזירט. ניט גאָר גרינג איז עס אים אָנגעקומען. פאַר דעם לערער פון אידיש־פוילישע שולן איז דער היגער נוסח און דער היגער קולטור־מעמד געווען שווער איינצובייסן. אַדאַנק זיין געזעלשאַפט־לעכער טעטיקייט האָט ער אַ סך נסיונות גובר געווען.

אין זיין ברייט־פאַרצווייגטער קהל׳שער אַרבעט פאַרזעט ער ניט זיינע לאַנדסלייט; זיינע שטעטלדיקע אידן פון וואַנעט ער האָט זיין שורש־נשמה געצויגן...

ער ווערט דאָ טעטיק ביי די היגע לאַנדסלייט, דער עיקר, אַרום דער הילף־ און רעהאַביליטאַציע־אַרבעט פון העלפן ראַטע־ווען די אויסגעוואָרצלטע, די יורדים. זיינע מאָנענדיקע און עמאָ־ציאָנעל־וואַרעמע רעדעס, וואָס זיינען דורכגעוועבט מיט שטילן צער און פּאָעטישן ליריזם, מאַכן אַן איינדרוק אויף לאַנדסלייט און וועקן צו מעשים.

ביים צונויפשטעלן אָט דעם „ספר־בזשעזשין" איז ער אויך משפּיע מיט וואָרט און טאַט.

סעם פאַקס

סעם פאַקס איז שוין טעטיק אין אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אַ היבש ביסל יאָרן. ער איז בטבע אַ שטילער, אַ שווייגער — כמעט אַ שעמעוודיקער. ניט פון די מזרח־וואַנט קריכערס.

ער איז תמיד געווען פאַרטראָטן אין כל׳ערליי טעטיקייטן. געווען איינער פון אונזערע צענדליקער קאָמיטעטניקעס. אָן די דאָזיקע פּראַקטישע, זאַכלעכע טוערס וואָלטן גאָר אַ סך פון אונ־זערע דערגרייכונגען אין משך פון די יאָרן גאָרניט געקאָנט צושטאַנד־קומען. אַדאַנק אָט די שטילע, ענוות׳דיקע טוערס איז אונזער לאַנדסמאַנשאַפט ניט געבליבן פאַרגליווערט, ניט צעקראָכן פון עלטער־שוואַכקייט.

זיי, די שטיל־באַשיידענע טוערס, זיינען תמיד געווען גרייט צו טאָן זייער דיזיגנירטע אַרבעט אָן טאַצן־קלאַפּעריי, אָן קאַפּריזן אָדער זייטיקע פּניות׳ן.

סעם פאַקס האָט ביי אונז פאַרנומען פאַרשיידענע אַמטן און אַפילו זיך דערדינט צום פּרעזידענט־אַמט פאַר אייניקע טער־מינען — און זיין באַשיידנקייט און פּשטות האָט צוגעגעבן חשיבות אָט דעם אַמט.

הערי פּיטערס ע״ה

הערי פּיטערס — פּיאָטערגאַרסקי פון דער היים — האָט געהערט צו דער מחנה פון שטילע, ענוות׳דיקע טוערס. גאָט האָט אים ניט געבענטשט מיט גרויס רעדנער־טאַלאַנט; ער איז ניט געווען פון די איניציאַטאָרס מיט גרויס־צוגיקע פּלענער ביי אונז. ער האָט אָבער פאַרנומען אַ גאָר חשוב אָרט אין אונזער אַרבעט.

פאַר צענדליקער יאָרן האָט ער זיך מתעסק געווען מיט בוך־פּירונג, מיט פאַרוואַלטן אונזערע פינאַנצן. ס׳איז אַן אחריות׳־דיקע אַרבעט, וואָס פאָדערט אַ סך אַרבעטסזאַמקייט און קענטעניש. ער איז געווען ביי אונז דער פינאַנץ־סעקרעטאַר פאַר גאָר אַ סך יאָרן. דער דאָזיקער אַמט איז דאָך פאַקטיש דער שליסל־אַמט אין אונזער פאַרוואַלטונג, און מ׳דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז פּיטערס איז געווען אַ יגיע כּפּו, געצויגן זיין אָרעם ברויט אין אַ קלאוק־פאַבריק, וואו ער האָט באַדאַרפט אָפּרייסן פרייע צייט פאַר זיין אַרבעט פון זיינע אָפּרו־שעה׳ן און פון זיינע משפּחה־פליכטן.

שוין אויף די עלטערע יאָרן, ווען די אַרבעט האָט אים אָנגעהויבן פאַלן שווער, האָט ער ממש געקעמפט מיט „ציין־און־נעגל" צו בלייבן אין אָט דעם אַמט און איז טאַקע געבליבן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן. ער איז געווען איבערגעבן, לאָיאַל די אַלע יאָרן פון טראָגן אויף זיך דעם שווערן עול פון פינאַנץ־סעקרעטאַר. כבוד זיין אָנדענק.

מאָריס קרענגעל

קרענגעל איז זיכער געווען אַ טשיקאַווער טיפּ און ער האָט זיך כשר פאַרדינט איינגעשלאָסן צו ווערן אין דער גאַלעריע פון אונזערע טוערס.

קרענגעל איז געווען אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער — וואָס האָט געקאָנט זיין „איך" אַרויפצווינגען אויף די, מיט וועלכע ער איז געקומען אין באַריר.

ווייסן מיר ניט צי היינט איז דער דאָזיקער „באָס"־עלעמענט סימפּאַטיש און אָנגעלייגט אין אונזער געזעלשאַפטלעך לעבן, צוליב גאַנץ פאַרשטענדלעכע און אָביעקטיווע סיבות. אָבער, מיט יאָרן צוריק איז דער דאָזיקער טיפּ אידישער כלל־טוער גע־ווען אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין אונזער געזעלשאַפטלעכן לעבן. גרויס און וויכטיק זיינען געווען די אויפטוען פון די דאָזיקע מענטשן מיט אייזן־פעסטע פּרינציפּן און מיינונגען. זיי זיינען ניט געווען פון די צעקראָכענע און וואַקלדיקע מענטשעלעך וואָס קאָנען ניט אַנטשיידן ביי וויכטיקע באַשלוסן...

די אידישע גאַס איז געווען באַהערשט פון אָט די מענטשן און אויך אונזער קליינע באַוועגונג האָט פאַרמאָגט אָט דעם סאָרט עלעמענט. פון וועלכן מ. קרענגעל איז געווען דער טיפּישער מוסטער.

אָפיציעל, זאָגט מען אונז, האָט קרענגעל קיינמאָל ניט פאַר־נומען קיין אַמט אין סאָסייעטי — אָבער, פאַקטיש איז ער געווען דער בעל־הבית פון דער אָרגאַניזאַציע. האָט ער געוואָלט, אַז אַ געוויסער פּראָיעקט זאָל דורכגיין אָדער ניט דורכגיין — איז

דער לעצטער באַשלוס אַלעמאָל געווען ווי ער האָט דיריגירט. האָט די שטימונג צווישן עולם געקאָנט זיין פאַר דער דורכפירונג פון אַ געוווסן פאָרשלאָג — אָבער אַז קרענגעל האָט געזאָגט: ניין! ס׳קאָן ניט דורכגיין — האָט ער טאַקע אין מערסטע פאַלן אויסגעפירט...

זאָגן מיר די דאָזיקע ווערטער וועגן אים ניט לגנאי, ווייל מיר ווייסן, אַז אין תוך איז ער געווען אַ קאָנסטרוקטיוו־בויענדיקער עלעמענט מיט די בעסטע און ריינסטע כוונות פאַרן וואויל־זיין פון סאָסייעטי.

מעג עס אונז היינט אויסזען מאָדנע און נאַאיוו־אינגליש דער דאָזיקער תקיף־עלעמענט, אָבער אין יענע אָנהויב־יאָרן איז עס גאָרנישט געווען אינגליש און שוין גאָרניט נאַאיוו...

אברהם קאָיאַווסקי

ווען מיר בלעטערן די כל׳ערליי זשורנאַלן, וואָס די בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אַרויסגעגעבן ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן, וואַרפן זיך אין די אויגן אַ סך פּנים׳ער וואָס האָבן אַמאָל געגרעשט אַ וועלט... זיי האָבן ממש געפיבערט מיט אַרבעט. גרויס איז דער צער ווען מיר באַמערקן דאָרטן אויך דאָס יונגע פּנים פון אברהם קאָיאַווסקי, וואָס איז אַזוי פריצייטיק פאַרשניטן געוואָרן. ער איז אַוועק פון אונז אין דער וועלט פון אייביקייט ווען ער האָט קוים אַריבערגעשפּאַנט פערציק יאָר...

אונזער אברהם איז געווען פול מיט לעבן, געברענט מיט ענערגיע. טיילמאָל האָט זיך אונז אויסגעדוכט, אַז ער וואַרפט זיך שוין אַביסל צופיל מיט זיין ברויזנדיקער ענערגיע. וועגן יעדן ענין האָט ער געמוזט רעאַגירן. גאָרניט איז אים געווען פרעמד. וואו צוויי — איז ער געווען אַ דריטער אין וויכוח. מ׳האָט געמעגט שמועסן וועגן ליטעראַטור, וועגן געוויסע פּערזענלעכקייטן אין אידישן לעבן, וועגן פּאָליטיק, טרייד־יוניאָן־פראַגן, איבער אייגענע סאָסייעטי־ענינים — אומעטום האָט ער עפּעס געהאַט אַ באַמערקונג, אַ המצאה, אַ ווערטל אין זיין אייגענעם פּשוט׳ן נוסח. ער האָט עפּעס געהאַט אַן אייגנאַרטיקן שטייגער פון פירן און פאַרפירן אַ שמועס. אָפטמאָל איז ער געווען שאַרף־בייסיק און זיינס אַ זאָג האָט דערלאַנגט אין דער זיבעטער ריפּ. מ׳האָט עס גענומען חברי׳ש, גוטברודעריש, מחמת מ׳האָט געוואוסט פון וועמען ס׳קומט... ער האָט זיך שנעל אויפגערעגט, אָנגע׳ברוגז׳ט — אָבער זיין כעס האָט זיך פּונקט אַזוי שנעל אויפגעלייזט, אָפּגעקילט...

ער האָט פאַרנומען אַ סך פּאָסטנס אין דער פאַרוואַלטונג פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט. גאָר באַזונדערס האָט ער זיך אויסגעצייכנט ווי פינאַנץ־סעקרעטאַר.

צום פערציק־יאָריקן יובל פון דער היגער סאָסייעטי איז אברהם קאָיאַווסקי געווען זייער טעטיק ביים צוזאַמענשטעלן און אַרויסגעבן דעם גאָר פיינעם זשורנאַל, וואָס איז דעמאָלט דערשינען. ער האָט צוגעטראָגן ווערטפולן קולטור־־היסטאָרישן מאַטעריאַל און זיך דער עיקר פאַרנומען מיט דער טעכנישער אַרבעט אַרום דעם זשורנאַל.

בעת מיר האָבן איצט געגרייט דאָס גרויסע „יזכור־בוך" האָבן מיר געטראַכט, אַז מיר וואָלטן גאָרניט געווען ביכולת צו שרייבן די געשיכטע פון אונזער היגער לאַנדסמאַנשאַפט אָן אברהם קאָ־אַווסקי׳ס צעאַקערן דעם באָדן... כאָטש ער איז אַזוי פריצייטיק אַוועק פון אונז, וועלן מיר אים געדענקען ווי דעם ענערגישן, קוועקזילבערדיקן טוער צווישן אונז...

ישראל קאָהען

נישט געקוקט, וואָס ישראל קאָהענ׳ס וויג איז נישט געשטאַנען אין בזשעזשין, האָט ער זיך אָבער אַזוי איינגעלעבט צווישן די בזשעזשינער, אַז ער האָט פּאַקטיש אַסימילירט דעם ספּעציפישן „בזשעזשינער טעמפּאָ" (זאָלן ציניקער זיך ניט וויצלען. ס׳איז באמת פאַראַן אַ ספּעציפיש־בזשעזשינער כאַראַקטער).

ער, ישראל קאָהען, איז געוואָרן איינער פון די טעטיקסטע און ענערגישסטע טוער פון אונזער אָרגאַניזאַציע. ער איז פאַר אַ סך יאָרן געשטאַנען אין רשות פון אונזערע פינאַנצן — און ס׳איז אַ ביז־גאָר פאַראַנטוואָרטלעכע און שווערע אַרבעט. און מ׳מוז נעמען אין באַטראַכט, וואָס כמעט אַלע פון אונזערע באַאַמטע זיינען געווען שווערע, האָרעפּאַשנע אַרבעטער אין די קלאוק־און־דרעס־שעפּער. און אונטער די דאָזיקע באַדינגונגען האָט קאָהען דורכגעפירט זיינע פליכטן גאַנץ צופרידנשטעלנדיק.

ביים גרינדן דעם „ברעזינער אַרבעטער פאַראיין", איז קאָהען געווען איינער פון די טיכטיקסטע טוערס אין פאַראיין און דאָרטן פאַרנומען וויכטיקע פּאָסטנס. ס׳איז דאָ ווערט צו באַמערקן, אַז ער איז פּאַקטיש, אין די שפּעטערדיקע יאָרן פון פאַראיינס עקזיסטענץ, געווען דער טעכנישער פאַרוואַלטער. צו יעדער צייט, ווען מ׳איז אַרויפגעקומען אין די קלוב־צימערן פון פאַראיין, איז דער גרויסער לאָקאַל געווען ריין און ציכטיק. אין אַ קאַלטן, פראָסטיקן, ווינטערדיקן פאַרנאַכט האָט איר אויך געקאָנט געפינען אַ מחיה׳דיק, וואַרעם גלעזל טיי — אַדאַנק זיין מי.

לאַנדסלייט האָבן עס אָפּגעשאַצט און אים טאַקע באַטראַכט פאַר אַן אייגענעם מענטשן אין אונזערע ראַמען; פאַר אַ וויכטיקן טוער אין אונזער קאָלאָניע. אַ שאָד וואָס ער איז אַזוי פרי אַוועק פון אונז.

פייוול ראָזענבערג

מיר, די נאָענטסטע מיטאַרבעטער און פריינט, האָבן געוואוסט, אַז פייוול׳ס האַרץ איז פאַר אַ סך יאָרן שטאַרק אָנגעגריפן. ער איז די לעצטע צייט געווען ממש געצוואונגען זיך צוריקציען פון אַקטיווער שאַפ־אַרבעט, ניט מחמת טיפער עלטער, נאָר ווייל זיין אָפּגעשוואַכט האַרץ האָט ניט געקאָנט פאַרטראָגן די שווערע אַרבעט אין אַ פאַבריק... יעדער איבעריקער באַוועג, יעדער אָנשטרענג איז פאַר אים געווען לעבנס־געפערלעך — און דאָך האָט ער געוואָלט זיין אין טומל, זיך קהל׳ן מיט געזעלשאַפטלעכע ענינים; טראָגן אויף זיך פאַראַנטוואָרטלעכקייטן... ער האָט זיך ניט געוואָלט איזאָלירן אין די דלד־אמות פון אייגענער שטוב, כאָטש ער האָט געהאַט אַ וואַרעמע היים און אַ וואוילע פרוי (זי איז שוין אויך איינגעזאַמלט צווישן די אָבות), וואָס האָט אויף אים אויפגעפּאַסט ווי אויף אַן אומבאַהאָלפן קינד.

יאָ, ער האָט געלעבט און געאָטעמט מיט בזשעזשין. אונזער טייערער פריינט, י. ד. בערג, אים צו לענגערע יאָרן, האָט אַמאָל געזאָגט: „אַז בזשעזשינער, דאָס זיינען עפּעס אַ באַזונדער שבט". איז ווען איר האָט געזען מיט וואָס פאַר אַ התלהבות,

מיט וואָס פאַר אַ ברען דער פאַרשטאָרבענער פייוול ראָזנבערג האָט געערעדט וועגן בזשעזשין און אירע תושבים, האָט איר פאַר־שטאַנען, אַז אָט דער זאָג בערג׳ס איז ניט סתם אין דער וועלט אַריין אַ זאָג, נאָר איז טאַקע כאַראַקטעריסטיש פאַר בזשעזשינער. יאָ, זיי זיינען עפּעס געקנאָטן פון אַן אַנדער טייג — מיט אַלע זייערע חסרונות און פּגימות... און אונזער פייוול איז דאָך פאַקטיש געווען פון די יעניקע וואָס האָט בזשעזשין געקענט ווי זיינע צען פינגער. ער איז דאָך פאַקטיש געווען ביי אונז דער לעבעדיקער זכרון אין שייכות צו דער געשיכטע פון אונזער שטעטל. האָבן מיר זיך דערמאָנט וועגן אַ געוויסן פאַל, וועגן עפּעס אַ היסטאָרישן עפּיזאָד פון אונזער שטעטל, האָט פייוול אונז באַלד מיטגעהאָלפן אין אויפפלאָנטערן און קלאָרער מאַכן די אויבערפלעכלעך־באַרירטע אינצידענטן.... און לעצטנס מיטן פּראָיעקט פון אונזער „ספר־בזשעזשין" — אָט דער וואָרט־מאָנומענט צו פאַראייביקן אונזער באַליבט שטעטל — האָבן מיר דאָך געהאַט בדעה צו עקספּלואַטירן פייוול׳ס בזשעזשינער וויסן, איז ער פון אונז פריצייטיק אַוועק און זיין וויסן האָט אונז טאַקע שטאַרק אויסגעפעלט...

ס׳איז עפּעס ניט גרינג זיך צוגעוואוינען צום געדאַנק, אַז אָט דער שטילער, עניוות׳דיקער פייוול איז שוין ניט מער צווישן די לעבעדיקע. אָט זיצט ער אויפן פּרעזידענט־שטול און פירט אָן מיט די פונקציעס פון פּרעזידענט־אַמט מיט שטילער באַשיידנ־קייט. ער איז אַ מענטש פון פאָלק, אַ גאָר־שוואַכער רעדנער און ניט פלינק גענוג צו פאַרענטפערן געוויסע „פאַרשפּיצטע קשיות" מצד אייניקע מיטגלידער. ס׳פאַרדריסט אים שפּעטער הלמאי ס׳האָבן אים אויסגעפעלט וואָגיקע אַרגומענטן וועגן דעם און יענעם ענין. ער האָט זיך טיילמאָל געפילט עפּעס אַזוי אומ־באַהאָלפן אין זיין ראָל אַלס דער פּרעזידענט פון דער היגער לאַנדסמאַנשאַפט — און דאָך, האָט זיין פּשטות באַקרוינט דעם אַמט מיט יראת־הכבוד. אָבער יענע מיט די „פאַרשפּיצטע קשיות" האָבן דאָך זיכער ניט געהאַט קיין בייזע כוונות און אויך ער מיט זיינע שוואַכע ענטפערס האָט געמיינט לטובה.

ער האָט איבערגעלאָזט אַ גרויסע ירושה, וואָס ווערט איצט דאָס פאַרמעגן פון כלל. און זאָלן מיר ניט מינימיזירן די ירושות פון אונזערע פאָלקס־מענטשן. זיין געדעכעניש וועט ווייטער לעבן מיט אונז. אין ערגעץ האָבן די חסידים גע׳טענה׳ט, אַז מ׳דאַרף דעם טרויער באַגלייטן מיט אַ ניגון פון אויפגיי, פון ווייטער־קיום און המשך. און פייוול האָט זיך די לעצטע יאָרן דערנענ־טערט צו דעם וועלט־באַנעם פון תורה־אידישקייט — איז לאָמיר אָפּהיטן זיין ירושה וועגן אונזער שטעטל, וואָס איז כידוע געווען אין גייסט חסידיש.

יוסף שייבאָוויטש

יוסף שייבאָוויטש איז צווישן די געציילטע פון די פּליטים־אימיגראַנטן וואָס פאַרנעמט אַ בכבוד׳יק אָרט צווישן די טוערס פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט.

ער געהערט צו די שטילע, באַשיידענע, מיושב׳דיקע טוערס. זיין וואָרט איז וואָגיק און מ׳איז גרייט זיך תמיד צוהערן צו אים, מחמת מ׳ווייס, אַז ער האָט אַן ערנסטע באַציאונג. זיינע אַרויס־געזאָגטע מיינונגען באַקרעפטיקט ער מיט לאָגישע אַרגומענטן און דער עיקר — ער איז אויך אַ מענטש פון מעשים.

ער האָט האָלד דורכצופירן זאַכן גרינטלעך און פּרעציז. האָט מען געשמועסט וועגן קריגן אויטענטישע היסטאָרישע דאָקומענטן צו דער געשיכטע פון אונזער שטעטל, איז ער ניט בלויז אָפּגעקומען מיט רייד. ער האָט תיכף זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט די געהעריקע אינסטאַנצן און געלאָפן טאָג־טעגלעך אין די ביבליאָטעקן, כדי צו קריגן די נויטיקע ידיעות און מקורות, און די וואָגיקע אַרבעטן וואָס איר׳ט געפינען אינעם איצטיקן בוך, זיינען דער פּועל־יוצא פון זיין אייפער, התמדה און גרינטלעכקייט.

ווי דער פּראָטקאָל־סעקרעטאַר אין סאָסייעטי די לעצטע יאָרן, האָט ער צוגעגעבן חשיבות דעם אַמט און האָט אַריינגע־בראַכט גרינטלעכקייט און קלאָרקייט אין די שיין־געשריבענע פּראָטאָקאָלן.

יעקב־הערש גאָלדקראַנץ

יעקב־הערש גאָלדקראַנץ איז געווען צווישן די ערשטע אינגלעך וואָס האָבן עמיגרירט פון בזשעזשין קיין אַמעריקע. ער האָט אין יענע יאָרן דאָ געפונען אַ האַרטן, דאָרנדיקן באָדן. אָפּגעריסן פון דער היימישער סביבה, איז אים געווען שווער איינצובייסן די גרויע אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט. האָט ער זיך אין איין שיינעם פרימאָרגן אַרויפגעזעצט אויף אַ שיף און צוריק־געפאָרן קיין בזשעזשין.

אין בזשעזשין פאַרנעמט יעקב־הערש אַן אָנגעזען אָרט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער איז דער אייביקער דעלעגאַט צו ציוניסטישע קאָנפערענצן. ער פירט אַפילו אַ פּאָלעמישן שטרייט קעגן דעם וועטעראַן פון ציוניזם אין פּוילן, יצחק גרינבוים, ביי איינער פון די קאָנפערענצן. אָט דער אינצידענט הויבט זיין חשיבות אין ציוניסטישע קרייזן אין בזשעזשין.

מחמת פאַרערגערטע עקאָנאָמישע באַדינגונגען און צוליב רעוואָלוציע־און־מלחמה שטימונגען וואָס נעמען דאָן אַרום רוס־לאַנד־פּוילן, באַשליסט ער, ווידער צו פאַרלאָזן בזשעזשין און קומט צום צווייטן מאָל קיין אַמעריקע. ער קומט מיט געזעל־שאַפטלעכן סטאַזש, וואָס ער האָט דערוואָרבן אין ציוניסטישע קרייזן אין בזשעזשין, נעמט ער אָבער דאָ ניט קיין אַקטיוון אָנטייל אין ציוניסטיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. דאָ איז ער פאַר־יאָגט און פאַרהאָרעוועט מפרנס צו זיין זיין משפּחה.

ער באַטייליקט זיך אָבער אין פאַרשידענע לאַנדסמאַנשאַפט־לעכע טעטיקייטן. אייניקע מאָל פאַרנעמט ער דעם פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר אַמט און איז פאַרטראָטן אין פאַרשיידענע קאָמיטעטן. זייענדיק אַ טראַדיציאָנעלער איד, אַ יודע ספר, היט ער אָפּ שבתים און ימים־טובים. ער ווערט מיט די יאָרן מער אַריינ־געצויגן אין אָרטאָדאָקסישן לעבן. ער ווערט אַ בעל־תפילה, אַ בעל־קורא. ס׳ציט אים צוריק צום שורש.

כאָטש יעקב־הערש גאָלדקראַנץ איז די לעצטע יאָרן נישט געווען ציוניסטיש־אַקטיוו, האָט ער אָבער געהאַט גרויס נחת פון זיינע צוויי טעכטער וואָס האָבן זיך באַזעצט אין ארץ ישראל. איינער פון זיינע אייניקלעך, מיכראָווסקי, וועגן וועלכן מיר שרייבן אויספירלעכער אויף אַן אַנדער אָרט אין דעם בוך, איז העלדיש אומגעקומען אין דער באַפרייאונגס־מלחמה. זיינען אָט־די מאָגערע פאַקטן וועגן יעקב־הערש גאָלדקראַנצ׳ן אַוודאי ניט קיין פולער אָפּשאַץ. מיר האָבן נאָר דאָ אָנגעוואָרפן שטריכן צו זיין פּאָרטרעט. כבוד זיין אַנדענק.

נחום סומער און פישל מאליניאַק

די הילפס־אַרבעט און דער „שיכון בזשעזשין" אין ישראל

|| עס מיר שרייבן איצט די געשיכטע פון דער רעליף־אַרבעט און ווילן אַנאַליזירן, ווי אַזוי איז עס אונז געלונגען אָפּצוטאָן אַזאַ ריזן־אַרבעט, קען מען עס נאָר באַצייכענען ווי אַן עפּיזאָד אין דער געשיכטע פון די בזשעזשינער אין אַמעריקע, וואָס אין איר פאַרנעם האָט זי נישט געהאַט קיין גלייכן נישט נאָר ביי אונזערע לאַנדסלייט, נאָר אויך נישט אין די אַנדערע אָרגאַניזאַציעס פון דעם מין אין לאַנד.

מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז דער פעריאָד 1945 — 1956 איז געווען דער אינטענסיווסטער אינעם לעבן פונעם אַמעריקאַנער אידישן קהל. ס'איז געווען די צייט פון „פאַראייניקטן אידישן אַפּיל" — דאָס גרייטן זיך צום אויפשטיין פון דער אידישער מדינה אין ארץ ישראל און פון אַלע זייטן זיינען געקומען דריגנדיקע רופן נאָך הילף און געלט־אונטערשטיצונגען, פונדעסטוועגן איז געלונגען צו זאַמלען ביי אַ קליינער גרופּע פון בזשעזשינער לאַנדסלייט איבער 50,000 דאָלאַר, וואָס דאָס איז געווען אַלס צוגאָב צו די אַנדערע פאָנדן וואָס די בזשעזשינער האָבן בייגעטראָגן צו די נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס און זיך באַטייליקט אינעם אַלגעמיינעם אידישן קהל'שן לעבן אין אַמעריקע, סיי אַלס יחידים און סיי ווי אַן אָרגאַניזאַציע.

כדי דאָס צו פאַרשטיין, מוז מען זיך אַריינלעבן אין יענעם צייט־אָפּשניט, אין דער געוואַלטיקער עמאָציאָנעלער שטימונג, אין וועלכער דאָס אַמעריקאַנער אידנטום האָט געלעבט. פון איין זייט די צעשטערונג פון די אַלע שטעט און שטעטלעך, וואו עס זיינען געשטאַנען די וויגן פון מערסטע פון דעם איצט נאָך לעבנדיקן אידישן ישוב אין אַמעריקע; און פון דער אַנדערער זייט דאָס אָנקומען פון דער גאולה — און זען מיט די אייגענע אויגן דעם אויפקום פון מדינת ישראל.

און ווען מען גיט נאָך צו דעם צו דעם פערזענלעכן עלעמענט פון געפינען אַ קרוב אָדער אַ באַקאַנטן, און אין די מערסטע פאַלן איז דאָס געווען דער איינציקער קרוב וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון משפחות פון טויזנטער וואָס זיינען אומגעקומען — קען מען פאַרשטיין די גרייטקייטן צו מסירות־נפש, וואָס האָבן

דער בזשעזשינער „הילפס־קאָמיטעט"

זיצנדיק פון רעכטס צו לינקס: אברהם ראָזענבערג, רעכל בערגמאַן, יוסף דייטאָנד, י. ד. בערג, מאָריס הענדריקס, לואי האַרן ע"ה, פעני טענענבוים, פישל מאַליניאַק. —:— שטייענדיק פון רעכטס צו לינקס: סעם היימאַן מאַשע גרין, נ. סומער, איזי שילסקי, יוסף שייבאָוויטש, מאַקס טושינסקי (טייסאָן), סעם פּאַקס, הערי פיטערס ע"ה, ווילי ראָזענפעלד, פייוול ראָזענבערג ע"ה, אלתר ראָזענפעלד ע"ה, גאָסי פאַקולא, ס. פוקס (עס פעלן אויפן בילד, צווישן אַנדערע: אהרן זעלין, י. ראָזענבלום, מאיר לאַסקי, רינע לאַסקי ע"ה, לואי האוזער, רוט האוזער, שלמה שוואַרץ, סעם מילשטיין, יהודה פוקס, מעני שניידער).

אַ צוזאַמענקום מיט דעם באַקאַנטן יוניאָן־פירער, סאַשאַ זימערמאַן, מיט פאָרשטייער פון „בזשעזשינער הילפס־קאָמיטעט" לטובת פּליטים־לאַנדסלייט

פון רעכטס צו לינקס: מעקס טושינסקי, רעכל בערגמאַן, יוסף דיימאַנד י. ד. בערג אַדרעסירנדיק דעם עולם, סאַשאַ זימערמאַן, א. ראָזענבערג און פישל מאַליניאַק.

זיך אַנטפּלעקט ביי פאַרשידענע יחידים ביי אונז אין אַמעריקע.

דעריבער קען מען צושרייבן דעם דערפאָלג פון אונזער אַרבעט נישט נאָר צו די אָנפירער פון הילף־קאָמיטעט, וואָס אָן זיי וואָלט זיכער גאָרנישט דערגרייכט געוואָרן — נאָר קודם כל צו די אויפגעוואַכטע געפילן פון אונזערע לאַנדסלייט.

אַ צווייטער פאַקטאָר איז געווען די אָרגאַניזאַציע פון דער אַרבעט. הגם די גאַנצע אַרבעט איז אָנגעפירט געוואָרן וואָלונטאַר, זיינען די פּלענער פון דער אַרבעט אויסגעאַרבעט געוואָרן מיט גרויס דעטאַל און די זיצונגען און אַלגעמיינע מיטינגען זיינען גוט פּלאַנירט געוואָרן. די מענטשן, וואָס זיינען געשטאַנען אין דער שפּיץ פון קאָמיטעט, האָבן געהאַט קאָלאָסאַלע דערפאַרונגען אין אָרגאַניזירטן אידישן לעבן, סיי אין אַמעריקע און סיי אין אייראָפּע. אַזוי צום ביישפּיל, איז דער פאָרזיצער געווען ברודער יעקב דוד בערג — אַ פּרעזידענט פון דעם שלום־עליכם פאָלק־אינסטיטוט פאַר אַ סך יאָרן; דער וויצע־פּרעזידענט, ברודער דזשאָו דיימאָנד, אַן אַקטיווער טרייד־יוניאָן טוער. דאָס זעלבע איז אויך געווען דער פאַל מיט ברודער לואי האָרן, וואָס האָט איבערגענומען דעם אַמט פון פינאַנץ־סעקרעטאַר, נאָכן טויט פון ברודער ווילי גרין, וואָס איז געווען אַ געשעפטס־מאַן און אַן אינטעליגענטער מענטש. דער סעקרעטאַר, ברודער פישל מאַליניאַק, איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1941 מיט אַ לאַנג־יאָריקער דערפאַרונג פון אַדמיניסטראַטיווער אָנפירער־שאַפט אין דעם העברעאישן צענטראַלן שול־וועזן אין פּוילן — מרכז „תרבות" אין וואַרשע. אויסער דעם האָבן צום קאָמיטעט אויך געהערט די ברידער: אברהם ראָזענבערג, יוסף שייבאָ־וויטש, נחום סומער, יהודה פוקס, לואי האַוזער, און מיר זיינען געווען אין דער גליקלעכער לאַגע צו האָבן צווישן אונז די טיכטיק־ענערגישע רוט האַוזער, וואָס האָט איבערגענומען די אַרבעט פון לואי האָרן, ווען ער איז אַזוי פּלוצים אַוועק פון אונז. ווי מיר זעען, האָבן זיך געשטעלט בראש פון דעם קאָמיטעט די בעסטע מענטשן וואָס די לאַנדסמאַנשאַפט האָט פאַרמאָגט דאָ אין ניו־יאָרק.

און איצט צו דער געשיכטלעכער זייט פון אונזער אַרבעט:

תיכף ביים אויסברוך פונעם צווייטן וועלט־קריג אין 1939, האָבן די פירער פון דער בזשעזשינער סאָסייעטי געשאַפן אַ קאָמיטעט וואָס זאָל זיך אָפּגעבן מיט זאַמלען מיטלען ספּעציעל פאַר די נויטן פון די בזשעזשינער אידן. מען האָט נאָך דאַן געהאָפט, אַז די מלחמה וועט ערשטנס נישט לאַנג אָנהאַלטן און צווייטנס וועלן זיך די דאָרטיקע אידן נויטיקן אין הילף אין דער צייט וואָס די מלחמה וועט אָנגיין.

אין יענעם קאָמיטעט זיינען געווען פאַרטראָטן פאָרשטייער פון דער סאָסייעטי, פאָרשטייער פון די ליידיס אָקזילערי און חשוב'ע לאַנדסלייט, וואָס זייער באַטייליקן זיך האָט צוגעגעבן חשיבות דעם קאָמיטעט.

ס'האָט זיך אָבער שנעל אַרויסגעוויזן, אַז דער קאָמיטעט וועט קענען זייער ווייניק אויפטאָן און אַז די מלחמה איז אַנדערש ווי די ערשטע וועלט־מלחמה. דעריבער האָט דער קאָמיטעט נאָך אַ קורצער עקזיסטענץ סוספּענדירט זיינע אַקטיוויטעטן.

אָבער אין אָנהויב 1945, ווען די מלחמה זעט אויס צו זיין באַלד פאַרענדיקט, ווערט גערופן אַ דרינגנדיקער מיטינג פון דער סאָסייעטי, כדי אויפצולעבן דעם קאָמיטעט.

ווילי גרין ע"ה, געוועזענער סעקרעטאַר פון רעליעף קאָמיטעט

מיר דרוקן דאָ איבער דעם אויפרוף אַלס אַ כאַראַקטעריס־טישן אויסדרוק פון דער שטימונג, וואָס עס האָט צו יענער צייט געהערשט אין די רייען פון אונזערע טוער.

חשוב׳ע ברידער און שוועסטער:

זעקס פינסטערע, מאוימ׳דיקע יאָרן זיינען אַריבער, זינט דער נאַצי־שונא איז באַפאַלן פוילן — און זייט דאַן, איז פאַר אונז אָפּגעריסן געוואָרן יעדער קוואַל פון אינ־פאָרמאַציע וועגן די פוילישע אידן בכלל און וועגן אונ־זערע ברעזינער לאַנדסלייט בפרט.

כדי אָנצוהאַלטן די טראַדיציע פון כסדר שטיין אין פאַרבינדונג מיט אונזערע לאַנדסלייט, האָבן מיר גלייך ביים אָנהייב פון דער מלחמה, געשאַפן אַ הילף־קאָמיטעט, וואָס האָט באַצוועקט צו שאַפן די מינימאַלע סומע פון צען טויזנט דאָלער, כדי צו זיין גרייט, אַז ווען דער פּאַ־סיגער מאָמענט וועט קומען, זאָלן מיר האָבן דעם נייטיגן אַפּאַראַט און ניט פאַרשפּעטיגן מיט אונזער הילף־בייטראָג.

דער אָנהייב איז געמאַכט געוואָרן. זייער וואָרים איז געווען דער אָפּרוף פון אונזערע ברידער און שוועסטער. אונזער ענטוזיאַזם און באַגייסטערונג איז ליידער גע־שטערט געוואָרן דורך די בלוטיקע אַנטוויקלונגען פון קריג. מיר זיינען געבליבן מאַכטלאָז און הילפסלאָז. מיר האָבן מיט שרעק און האָפנונג געוואַרט פאַר דער קלענס־טער מעגליכקייט צו קענען העלפן. אָבער די דייטשישע הענקער האָבן קיין שום הילף ניט צוגעלאָזן צו די פוילישע אידן. אין אָפּהענטיקער פאַרצווייפלונג זיינען מיר געווען געצוואונגען די אָנגעהויבענע אַרבעט איבעררייסן...

איצט, אַ דאַנק די נצחונות פון די העלדישע אַליאירטע אַרמייען — איז פוילן ווידער פריי — פריי, פון דעם ווילדן באַרבאַריזם, פון די נאַצי־מערדער!! אמת, בלוטיק־

ביים לייגן דעם ווינקלשטיין פאַרן „שיכון בזשעזשין" אין כפר אונו, ישראל

אויפן בילד זעט מען יעקב דוד בערג, פאַרזיצער פונעם „בזשעזשינער הילפס־קאָמיטעט" אין אַמעריקע, לעמל, האָרן, הר־יפה (שיינבערג), אייב בערג, א. א. לאַנדסלייט.

טראַגיש איז דער סך־הכל פון זעקס יאָר היטלעריזם אין פוילן. וויסטע חורבות האָבן די באַרבאַרן איבערגעלאָזט הינטער זיך אין יעדער שטאָט און שטעטל. אָבער, ס׳איז דאָך דאָ אַ האָפנונג אַז צווישן די לעבן־געבליבענע אידן, זיינען אויך פאַראַן אונזערע שוועסטער און ברידער, לאַנדס־לייט פון ברעזין.

איז עס איצט אונזער הייליגער חוב, מיר די גליק־ליכע, וואָס געפינען זיך אין דער פרייער אַמעריקאַ, אָנ־צוקניפּן ווידער אונזער פאַרבינדונג מיט אונזערע אומ־גליקליכע לאַנדסלייט וואָס די שרעקליכע מלחמה האָט זיי אויסגעוואָרצעלט און זיי פאַרטראָגן אין אַלע מעגליכע ערטער וואו ס׳איז נאָר געווען די שוואַכסטע מעגליכקייט פון ראַטעווען דעם גוף.

די אַלע וואָס זייער האַרץ ווייטאָגט און בלוטיגט אויף דעם פינסטערן חורבן פון אונזער פאָלקס־אומגליק בכלל און אויף אונזערע לאַנדסלייט בפרט, זיינען דורך אַ שטאַרקן רוף פון אונזער פּרעזידענט פון סאָסייעטי, אויפגעפאָדערט געוואָרן זיך אַקטיוו צו באַטייליגן ביים גרויסן

מאסן מיטינג

וואָס ווערט דורך דער ברעזינער סאָסייעטי געַרופן און וואָס וועט פאָרקומען

זונטיק, דעם 11טן מאַרטש, 1945

מיט ברודערלעכן גרוס,

פ אַ ר ן ק אָ מ י ט ע ט:

אברהם פּאַקס, ערן־פאָרזיצער יעקב בערג, פאָרזיצער

ווילי גרין, סעקרעטאַר

אויף דעם מיטינג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דעם 11טן מאַרטש 1945, זיינען אויסגעוויילט געוואָרן אין דעם הילפס־קאָמיטעט די פאָלגנדיקע לאַנדסלייט:

אַלטער ראָזענפעלד, יוסף דיימאַנד, סעם פּאַקס (סיני טויבעס), פייוול ראָזענבערג, סעם היימאַן, לואי האוזער, רוט האוזער (שפּע־טער סעקרעטאַרין פון קאָמיטעט), סעם פּאַקס, פישל מאַליניאַק, י. ד. בערג (פאָרזיצער), רעי בערגמאַן (פון ליידיס־אָקזילערי), ש. שוואַרץ, אברהם פּאַקס (ערן־פאָרזיצער), משה הענדריקס, לואי האָרן, אברהם ראָזענבערג, פעני טענענבוים, מאַשע גרין, ווילי ראָזענפעלד, גאָסי פאַקולאַ, יהודה פוקס, מאַקס טושינסקי נ. סומער, ע. שניידער, י. ראָזענבלום, הערי פיטערס, אהרן זעלין, מאיר לאַסקי, רינע לאַסקי ע״ה, סעם מילשטיין, איזי שילסקי.

אויפן אָרט איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ געלט־זאַמלונג, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן מיט קורצע איבעררייסן אין משך פון 10 יאָר און אויף פאַרשידענע צוועקן.

דער קאָמיטעט האָט אויך געהאַט פאַר זיך די אויפגאַבע פון אויסגעפינען קודם כל צי עס זיינען נאָך בכלל געבליבן לאַנדסלייט. באַלד האָבן אָנגעהויבן אָנקומען ידיעות פון פאַר־שידענע פּלעצער, אַז ס׳האָבן זיך געראַטעוועט דאָ און דאָרט אַ צאָל נפשות.

באַטראַכטנדיק אַ פּלאַקאַטן־שילדל איינגעמויערט אין וואַנט פון די הייזער אין ישראל, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן מיט דער הילף פון דער אַמעריקאַנער לאַנדסמאַנשאַפט. אויפן בילד, פון לינקס צו רעכטס: לעמל האָרן, י. ד. בערג, דאָס אינגעלע, אַ קינד פון די איינוואוינערס פון שיכון בזשעזשין און שלמה פינטשעווסקי.

ביים חנוכת־הבית פון „שיכון בזשעזשין״. ביים מיקראָפאָן: ד״ר פּנחס הורגין ע״ה, פּרעזידענט פון בר־אילן אוניווערזיטעט.

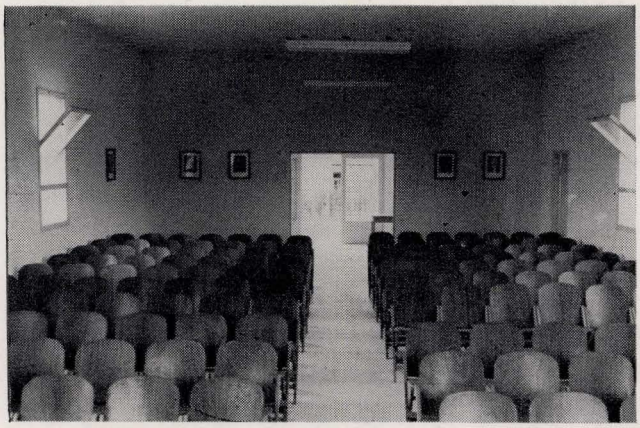

דער פּרעכטיקער זאַל פון קולטור־הויז אין „שיכון בזשעזשין״ אין ישראל

די ערשטע ידיעות זיינען געקומען פון די לאַגערן אין דייטשלאַנד: בערגן־בעלזן, שטוטגאַרט, באַד ווערשהאָפען, מינכען, באַד רייכענהאַל, קעמפּ פּערנוואַלד, פעלדאַפינג און צענדליקער אַנדערע.

גלייך נאָכן דערהאַלטן וועלכע ס'איז ידיעה פון אַ לאַנדסמאַן אָדער וועגן אים, איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ בריוו ווי אויך שפּייז און ווי מעגלעך אויך געלט, כדי אים צו לאָזן וויסן אַז ער איז נישט אַליין. מיר האָבן צוזאַמענגעשטעלט רשימות און אין פיל פאַלן געהאָלפן פאַראייניקן משפחות.

נאָך דעם ווי די ערשטע קאָנטאַקטן מיט די יחידים האָבן זיך איינגעשטעלט האָבן מיר אָרגאַניזירט דיסטריקט־קאָמיטעטן, וואו ס'איז קאָנצענטרירט געוואָרן די הילף, און אויך דורך די קאָמיטעטן האָט מען אָנגעפירט די הילפס־אַרבעט.

אין דער זעלבער צייט גייט אָן אַן אינטענסיווע קאַמפּאַניע צו שאַפן די געלטער, וואָס זיינען נויטיק צופרידנצושטעלן די פאָדערונגען, וואָס זיינען טאָג־טעגלעך אָנגעקומען פון די פאַרשידענע לאַגערן און לענדער, וואו אונזערע לאַנדסלייט האָבן זיך דערוואוסט אַז אין ניו־יאָרק געפינט זיך אַ קאָמיטעט וואָס העלפט בזשעזשינער.

ס'פעלן נישט קיין פאַלן וואו פרעמדע, וואָס האָבן צום שטעטל קיינמאָל נישט געהערט, אָבער האָבן געהערט פון דער בזשעזשינער הילף, האָבן זיי זיך געוואָנדן צו אונז נאָך שטיצע, און הגם מיר האָבן אין אייניקע פאַלן געוואוסט, אַז דאָס זיינען „אימפּאָסטערס", האָבן מיר זיי דאָך געהאָלפן. ווייל די לאָזונג פון אונזער פאָרזיצער, ברודער בערג איז געווען, „אין בודקין למזונות" — אויב עמעצער ווענדט זיך צו אונז נאָך שטיצע, מאַכט נישט אויס אויב אַפילו ער האָט אונז אָפּגענאַרט, דאַרף מען אים געבן, כדי טאָמער וועט אונז געלונגען אים ווידער צו מאַכן גלויבן אין מין האנושי.

אין משך פון געציילטע חדשים האָט זיך די אַרבעט אַזוי אויסגעשפּרייט, אַז מיר האָבן געמוזט אַנגאַזשירן אַ סעקרעטאַרין צו ענטפערן די גרויסע קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז געפירט געוואָרן פון דעם סעקרעטאַר, ברודער מאַליניאַק, מיט אַ האַלבער וועלט און איבער אַ האַלבן טויץ אָרגאַניזירטע קאָמיטעטן *).

אין צווישן האָבן מיר אויך אַנאָנסירט אין דער אידישער וועלט־פּרעסע, און אַזוי אַרום האָבן מיר דערגרייכט כמעט אַ 100 פּראָצענט פון דער שארית־הפליטה פון אונזער שטעטל.

אַ ספּעציעל קאַפּיטל שטעלט מיט זיך פאַר די גרופּע לאַנדס־לייט וואָס איז געראַטעוועט געוואָרן דורכן רויטן־קרייץ אין שוועדן. דאָרט איז געשטאַנען אין שפּיץ פון קאָמיטעט פר' רבקה גראָסמאַן, וועלכע איז גוט באַקאַנט געווען דעם סעקרעטאַר ברודער מאַליניאַק פון זיין צוזאַמענאַרבעט מיט איר נאָך אין אַ בזשעזשינער יוגנט־אָרגאַניזאַציע.

אַהין פאָרט אויך שפּעטער אונזער לאַנדסמאַן פר' יהודה פוקס, וועמענס אויפגאַבע ס'איז פערזענלעך צו באַזוכן די לאַנדס־לייט און אויך אויסצוטיילן שטיצע לויט זייערע נויטן.

באַלד האָט זיך אויך געעפנט אַ מעגלעכקייט צו שיקן געלט, שפּייז, קליידער און מעדיקאַמענטן קיין לאָדזש, וואו ס'האָט זיך קאָנצענטרירט די שארית־הפליטה פון די קיין פּוילן צוריקגע־קומענע לאַנדסלייט.

ס'ווערט אין יענער צייט געשאַפן באַדייטנדיקע סומעס געלט, וואָס זיינען געשיקט געוואָרן דירעקט צו פאַרבליבענע לאַנדסלייט אין פּוילן. ס'פאַרשטייט זיך, אַז פאַר אָט דער אַרבעט האָט זיך געניוטיקט אַ גרויסע אָנשטרענגונג און אַגי־טאַציע צווישן לאַנדסלייט. ס'ווערן פאַררופן גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונגען פון לאַנדסלייט, כדי צו וועקן און באַקענען די לאַנדסלייט מיט די קאָנקרעטע נויטן פון דער שארית־הפליטה.

דורך אַן אָפּמאַך מיט „קעיר" ווערן אַרויסגעשיקט הונ־דערטער פּעקלעך שפּייז. דאָס זעלבע ווערט געטאָן מיט מעדי־קאַמענטן. ווי נאָר עמעצער נויטיקט זיך אין ספּעציעלער, צו יענער צייט נישט צו באַקומען, מעדיצין, ווערט זי גלייך באַזאָרגט.

אַביסל שפּעטער ווערט אָרגאַניזירט אַ קליידער־אַקציע, אין וועלכער ס'האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט בר' סעם היימאַן, זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן, אַז שיקאַגאָ האָט געהאַט גאָר גרויסע פאַרדינסטן אין אָט דער אַקציע. ס'ווערן געזאַמלט און אַרויסגעשיקט טויזנטער פונטן פון גוטע און געריניקטע קליידער.

בדרך כלל איז די אַרבעט אָנגעפירט געוואָרן לויט די פאַרלאַנגען פון דער צייט.

אַזוי צום ביישפּיל: איז דער ערשטער עטאַפּ געווען דאָס איינשטעלן די פאַרבינדונג, צופרידנשטעלן די ערשטע נויטן — דעם פּעריאָד קען מען אָנרופן די דרינגענדיקע הילף.

דער צווייטער פּעריאָד איז געווען דאָס פאַרבינדן דעם פליט מיט דער משפחה, און מיט דעם אויפשטעלן די לאָקאַלע דיסטריקט־קאָמיטעטן, וואו די הילף קען אָרגאַניזירט ווערן דורך דעם אָרטיקן קאָלעקטיוו, וואָס קאָן בעסער די באַדינגונגען, ווי מיר דאָ אין ניו־יאָרק. דער פּעריאָד קען באַצייכנט ווערן ווי די קאָלעקטיווע הילף.

דער דריטער עטאַפּ איז געווען דאָס באַשעפטיקן זיך מיט דער אויסוואַנדערונג פון דער שארית־הפליטה פון זייערע לאַגערן. אויף דעם געביט איז אָפּגעטאָן געוואָרן אַ געוואַלטיקע אַרבעט.

דער פערטער עטאַפּ איז די קאָנסטרוקטיווע הילף, וואָס איז געגעבן געוואָרן צו אונזערע לאַנדסלייט אין פּאַריז. ס'עפנט זיך פאַר אונז די ערשטע מעגלעכקייט, ווען אונזערע ברידער אין פּאַריז האָבן זיך געגומען אומקערן צו זייערע היימען. ס'רוב פון זייערע היימען זיינען געווען צערויבט און צעשטערט. אין דער גרויסער שריפה האָבן זיי אַלץ אָנגעוואוירן. מ'האָט באַ־דאַרפט אָנהויבן אויפסניי זיי איינאָרדענען. דאָ קומט זיי דער הילף־קאָמיטעט אַנטקעגן מיט ניי־מאַשינען. אַזוי ווי ס'רוב פון זיי זיינען שניידער, אַ פאַך, גע'ירשנ'ט פון אונזער שטעטל, — נעמען זיי אויף אונזער ממשות'דיקן אופן פון הילף מיט גרויס דאַנקבאַרקייט. אין אָט־דער אַרבעט האָבן מיר געהאַט די מיט־ווירקונג פון „אָרט", וואָס האָט גלייך צוגעשטעלט איבער 70 מאַשינען פון פאַרשידענע מינים. די דאָזיקע מאַשינען זיינען ניט געווען גאָר גרינג צו קריגן אַפילו פאַר געלט. אין אָרגאַ־ניזירן די אַקציע צו קריגן מאַשינען האָבן אונז אויך מיטגעהאָלפן די קרובים פון די פאַראינטערעסירטע צדדים. די לאַנדסלייט זיינען ממש אויפגעריכט געוואָרן. דאָס האָט זיי געגעבן די געלעגנהייט זיך צו מפרנס זיין דורך אייגענער אַרבעט. זייערע דאַנק־בריוו מיט ברכות געדענקען מיר נאָך זייער גוט.

*) אַזעלכע קאָמיטעטן האָבן עקזיסטירט: אין שטוטגאַרט, בערגען־בעלזען, איטאַליע, שוועדן, לאָדזש, פּאַריז, תל־אָביב.

דער יובל־פעסט אין ״מיטן־לאָנ־60 סיס״

אַלבאַנע, גל. אַלבערט דאַלד אַז דאָס דאָס אַלאַנדאַלד, אַמע לאַנדאַ, אַלבערטאַ. אַלבערטאַלד, אַלבערטאַלד, אַלבערטאַלד,

י. ד. בערג
און הר־יפה (שיינבערג)
ביי דער דערעפענונג
פון דער ביבליאָטעק אויפן נאָמען
פון דער משפחה בערג

צום סוף קומט די קרוין פון אונזער אַרבעט — דער „שיכון ברעזין", וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין ישראל.

מיר פירן אויך דורך אַן אַקציע צו העלפן אַ סך פון אונזערע אויסגעוואָרצלטע לאַנדסלייט, אַז זיי זאָלן קענען קומען קיין אַמעריקע. שפּעטער העלפן מיר זיי דאָ זיך איינצואָרדענען, דורך קריגן פאַר זיי אַרבעט און פּאָסטנס. זאָל דאָ אין דעם צוזאַמענהאַנג פאַרצייכנט ווערן: ווען די „אינטערנעשאָנאַל ליידיס גאַרמענט וואָרקערס יוניאָן" האָט געקראָגן אַ מעג־לעכקייט צו באַזעצן אַ גרעסערע צאָל שניידער־פאַכלייט אין קאַנאַדע, האָבן מיר אויך נישט דורכגעלאָזן דעם מאָמענט. דורך אונזער איינפלוס אין דער היגער טרייד־יוניאָן באַוועגונג, באַזונדערס אַ דאַנק דער טיכטיקער און ענערגישער באַמיאונג מצד אונזערע חשוב'ע לאַנדסלייט, יוסף דיימאָנד, לואי האָוזער, אברהם ראָזענבערג און לואי האָרן ע"ה, איז אונז געלונגען צו קריגן אַ גרעסערע צאָל וויזעס, וואָס האָט דערמעגלעכט אַז עטלעכע צענדליק בזשעזשינער פּליטים־משפחות זאָלן זיך איינ־אָרדענען אין קאַנאַדע ווי קוואַליפיצירטע שניידער־בעלי־מלאכות. ס'האָבן דאָ אויך מיטגעווירקט דער „אידישער אַרבעטער־קאָמיטעט" און דער געזעלשאַפטלעכער עסקן און פאַרוואַלטער פון דער „אינטערנעשאָנאַל" אין קאַנאַדע, פריינט מ. שיין. דאָס זעלבע חזר'ט זיך איבער ווען די אינטערנעשאָנאַל באַקומט די מעגלעכקייט צו ברענגען אַ גרויסע צאָל שניידער קיין אַמע־ריקע. קרוב 30 פאַמיליעס ווערן דאַן אַריינגעבראַכט אין די פאַראייניקטע שטאַטן אויפן חשבון פון דער רעגירונג און מיט דער הילף פון אונזערע לאַנדסלייט ווערן אַלע איינגעאָרדנט. אויך דאָ זיינען אונז צו הילף געקומען פר' סאַשע זימערמאַן, דער דעמאָלטיקער הויפּט פון דרעסמאַכער לאָקאַל 22, און ב. קאַפּלאַן, פאַרוואַלטער פון קלאָוקמאַכער לאָקאַל 117.

ס'האָבן זיך גענומען דערטראָגן צו אונז „הילף־רופן" פון די פּליטים־לאַנדסלייט, וועלכע האָבן באַוויזן זיך צו ראַטעווען און עולה זיין קיין ארץ ישראל. ס'איז אונז געווען גוט באַקאַנט זייער שווערער מצב. די דאָזיקע הילף־רופן מצד אונזערע לאַנדס־לייט האָבן אונז נישט געלאָזט רוען. מיר האָבן אָבער געטראַכט, אַז אונזער הילף מוז טראָגן אַ מער קאָנסטרוקטיוון כאַראַקטער ווי ביז איצט. מיר טאָרן זיך נישט באַנוגענען מיט שיקן שפּייז־פּעקלעך, קליידער, מעדיקאַמענטן און אַביסל מזומן. די הילף דאַרף האָבן אַ מער סאָלידן, אַ מער דויערנדיקן יסוד.

ס'זיינען דאַן ביי אונז אַנטשטאַנען כלערליי פּלענער און פּראָיעקטן וועגן דעם פּאַסיקן אופן פון קומען צו הילף די גע־ראַטעוועטע לאַנדסלייט אין ארץ ישראל.

מ'האָט ביי אונז דאַן אַפילו אַנטוויקלט אַ געדאַנק וועגן בויען אַ שניידער־קאָאָפּעראַטיוו בשותפות מיט דער „הסתדרות". ס'האָט זיך אַוודאי געלייגט אויפן שכל: אַזוי ווי בזשעזשין איז דאָך געווען באַקאַנט מיט איר באַקלייד־אינדוסטריע, און בזשעזשינער אידן, וועלכע האָבן דורות־לאַנג געאַרבעט אין דעם פאַך, וואָלט אַזאַ פּראָיעקט פון אַ שניידער־קאָאָפּעראַטיוו, באַזונדערס מיט דער מיטווירקונג פון דער „הסתדרות", געדאַרפט זיך איינגעבן.

אָבער ווען מיר זיינען צוגעטראָטן צו באַטראַכטן קאָנקרע־טער דעם פּראָיעקט, זיינען אַנטשטאַנען פאַרשידענע שווערי־קייטן און קאָמפּליקאַציעס. בפרט, ווען ס'האָט זיך אויך אַרויס־געזאָגט קעגן דעם פּלאַן דער באַקאַנטער אידישער אַרבעטער־פירער, בענדזשעמין קאַפּלאַן, וועלכער האָט בשעתו באַזוכט ארץ ישראל און האָט זיך טאַקע צונויפגערעדט מיט אונזערע לאַנדס־לייט מכוח דעם ענין און וועגן אַנדערע פּלענער, פון וועלכע זיי זאָלן קענען תיכף געניסן און וואָס זאָלן אויך האָבן אַ דויערנ־דיקן ווערט. ס'זיינען אין יענער צייט אויך געווען אין אַמעריקע לאַנג־יאָריקע תושבים צווישן אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל, און אויך זיי זיינען געקומען מיט פאַרשידענע פּלענער.

מיר האָבן אויך דאַן געהאַט מער אויספירלעכע באַריכטן פון אונזערע אייגענע לאַנדסלייט פון אַמעריקע, דזשוליוס פוקס און פישל מאַליניאַק, וועלכע זיינען אויך אין יענע יאָרן געווען אין ישראל און זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט די פּראָבלעמען פון די דאָרטיקע לאַנדסלייט.

פר' בערג באַשליסט פאָרן קיין ישראל, און ס'פאַרשטייט זיך, אַז די לאַנדסלייט האָבן אים אָנפאַרטרויט דעם מאַנדאַט אויס־צופאָרשן אויפן אָרט דעם גאַנצן ענין און טאַקע זען, וואָס עס איז דער פּאַסיקער אופן פון פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונזער חרוב־געוואָרן שטעטל און העלפן גלייכצייטיק אויף אַ ממשות'דיקן אופן די פּליטים־לאַנדסלייט, וועלכע האָבן באַוויזן זיך צו ראַטע־ווען קיין ישראל.

דער באַקאַנטער דשורנאַליסט מ. צאַנין האָט וועגן דעם געשריבן אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין ניו־יאָרקער „פאָרווערטס" (געדרוקט דעם 9טן אויגוסט 1953): „מיט אַ פּאָר יאָר צוריק איז געקומען אַ איד קיין ישראל מיטן נאָמען י. ד. בערג, אַ איד

דער פּרעזידענט פון „אָרדן פון דער לעגיאָן" מיט דער פרוי

(אַרויסגעגעבן פון דער „לעגיאָן־אַמעריקאַנער־אַלבאָם") אין „לעגיאָן־אַמעריקאַנער־אַלבאָם"

פון אַמעריקע, אָבער וואָס אַמעריקע האָט ביי אים קיינמאָל נישט פאַרווישט בזשעזשין...

„דאָס וואָס ער האָט אַלס יונגערמאַן איינגעזאַפּט אין דעם קליינעם שטעטל, איז קיינמאָל נישט פאַרווישט געוואָרן. און אָט דער יעקב דוד בערג האָט אין ישראל דערהערט, אַז „זיינע" בזשעזשינער אידן, וועלכע זיינען ווי אימיגראַנטן געקומען קיין ישראל, זיצן נאָך אין די מעברות און קוקן זיך אויס די אויגן אויף אַ וואוינונג, מען זאָל איינמאָל פאַר אַלעמאָל אויספּאַקן די רענצלעך און ווערן ישראל־אידן מיט אַלע ישראל־אידן צוגלייך. האָט זיך ביי יעקב דוד בערג'ן „אויפגעעפנט" דאָס בזשעזשינער האַרץ — וואָס הייסט עפּעס, מיינע לאַנדסלייט זיצן אין די מעברות? ווי איז דאָס געהערט געוואָרן, אַז בזשעזשין זאָל צו אַזאַ זאַך דערלאָזן?..."

האָט בערג צונויפגערופן די אַלט־איינגעזעסענע בזשעזשינער תושבים אין ישראל און צו זיי געזאָגט: מיר וועלן בויען בזשעזשין אין ישראל. די דאָזיקע אומגליקלעכע, וועלכע האָבן זיך באַוויזן ראַטעווען קיין ישראל נאָך די אַלע פיינען און גרוילן, וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט ביז זיי זיינען דאָ געקומען, וועט אונזער געוויסן נישט דערלאָזן, אַז זיי זאָלן זיך וואַלגערן אין לעכער, אין נאָרעס און לעבן ווידער אונטער אַזעלכע אוממענטשלעכע באַדינגונגען.

און כך־הווה. ווען בערג איז צוריקגעקומען פון זיין רייזע אין ישראל, האָט ער באַריכטעט וועגן אַלץ וואָס ער האָט געזען און געהערט צווישן די לאַנדסלייט אין ישראל. „ס'איז אונזער חוב, — האָט בערג גע'טענה'ט — די געשיכטע האָט עס אויף אונז גוזר געווען, אַזוי ווי מיר קענען דאָך נישט אַרומנעמען די גאַנצע וועלט, זאָלן מיר כאָטש באַזאָרגן די דאָזיקע לאַנדס־לייט אונזערע, וואָס זייער מצב איז אַזאַ שוידערלעכער און מ'טאָר זיי ווייטער נישט לאָזן אין אַזעלכע פאַרוואָרלאָזטע באַדינגונגען. קאָנקרעט: מיר מוזן בויען אַ הייזער־פּראָיעקט. באַזאָרגן די דאָזיקע, וועלכע געפינען זיך אין אָט די הינטישע נאָרעס מיט מער־ווייניקער לייטישע וואוינונגען, זיי זאָלן צוריק קענען ווערן נאָרמאַלע מענטשן".

באַלד איז אַרויס אַ קול־קורא צו אונזערע לאַנדסלייט אומע־טום און אָט ווי יענער אויפרוף לייענט זיך:

צו אַלע ברעזשינער לאַנדסלייט איבער דער וועלט!

צו אונזערע לאַנדסלייט, וואָס זייער וויגל איז גע־שטאַנען אין ברעזשין (לעבן לאָדזש); צו אַלע, וואָס האָבן דעם אלף בית געלערנט אין דעם חסידישן שניידער־שטעטל, פון האָרעפּאַשנע, ערלעכע, איידעלע פאָלקס־מענטשן, ווענדן מיר זיך מיט דעם קול קורא. מיר האָפן, אַז דער הילפס־רוף וועט דערגרייכן אַלע ברעזשינער, וואָס דער גורל האָט זיי צעשפּרייט איבער דער וועלט.

דער ענין וועגן וועלכן מיר ווענדן זיך צו אייך איז פון אַזאַ גרויסער וויכטיקייט, אַז מיר ווילן, אַז אַלע ברע־זשינער זאָלן זיך דערמיט באַקענען און באַלד באַשליסן, צי זיי ווילן אויך האָבן די זכיה צו זיין צווישן די, וואָס האָבן געהאָלפן דעם פּראָיעקט פאַרווירקלעכן.

עס האַנדלט זיך וועגן דעם שכון־ברעזשין, וואָס ווערט געבויט אין ישראל, צו געבן אַ דאַך איבערן קאָפּ צו אַלע פון אונזערע לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך געראַ־

י. ד. בערג אַדרעסירט אַ פאַרזאַמלונג פון „רעליף־קאָמיטעט"

אויף דער פּלאַטפאָרם קאָן מען זען, פון רעכט: פישל מאַליניאַק, יהודה פוקס, יוסף דיימאַנד, לואי האָרן ע"ה, און אַברהם ראָזענבערג

טעוועט פון די נאַצישע הענט און געפינען זיך איצט מיט זייערע קינדער אין ביידלעך פון לייוונט, אין ישראל, און זיינען אין שטענדיקער געפאַר צוליב די וועטערן, וואָס פירט זיי ממש צו פאַרצווייפלונג. פאַר די ברעזשינער, וואָס זיינען אַדורך דעם גיהנום און זיינען געקומען אין אונזער היימלאַנד, וואו זיי וועלן געפינען זייער שטענדיקע היים — פאַר די אַלע מוזן מיר זאָרגן, אַז זיי זאָלן זיך קענען איינ־אָרדנען ווי מענטשן און קענען פירן אַ נאָרמאַל לעבן. מיר, די ברעזשינער אין אַמעריקע, וואָס האָבן געזאָרגט און ברידערלעך געהאָלפן אַלע געראַטעוועטע, ווען זיי האָבן זיך געפונען אין די לאַגערן, מוזן זיי איצט באַזאָרגן מיט אַ דאַך איבערן קאָפּ.

כדי דאָס דורכצופירן ווערט געבויט אין כפר אונו לעבן תל־אָביב, אַ שכון פון 40 וואוינונגען, צו 3 צימערן; 10 פיר־פאַמיליע־הייזער און אויך פּלאַץ פאַר אַ בית העם. 44 טויזנט דאָלאַר מוזן מיר באַצאָלן. אַ העלפט פון דער סומע האָבן די ניו־יאָרקער פאַראיינען שוין געשאַפן. איצט מוזן מיר דעם פּראָיעקט פאַרענדיקן. אויב מיר וועלן נישט קריגן די הילף פון אונזערע לאַנדסלייט איבער דער וועלט, וועלן מיר דעם פּלאַן נישט קענען פאַרווירקלעכן. די אַר־בעט פון בויען האָט זיך שוין אָנגעפאַנגען!

פאַרן ברעזשינער פאַראיין:

אַלטער ראָזענפעלד, פּרעזידענט

פאַרן ברעזשינער הילפס־קאָמיטעט:

יעקב ד. בערג, פאָרזיצער
אייב פאַקס, ערן־פאָרזיצער
יוסף דיימאַנד, וויצע־פאָרזיצער
פ. מאַלינייאַק, קאָרעספּ. סעקרעטאַר
לואי האָרן, פינאַנץ־סעקרעטאַר

אַוודאי טוט זיך נישט אַזוי גרינג, ווי סרעדט זיך. ס'האָט זיך געפאָדערט מצד אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק און די לאַנדסלייט אין קאַליפאָרניע, שיקאַגאָ, פּאַריז אַ סך מי און אָנשטרענגע.

אַ סך האָבן געהויבן מיט די אַקסלען. זיי האָבן נישט גע־גלויבט, אַז מיר וועלן קענען אָט דעם גרויסן פּראָיעקט רעאַלי־זירן. מיר זיינען נישט צופיל אין צאָל; ס'רוב לאַנדסלייט באַשטייט פון בעלי־מלאכות, באַשעפטיקט אין די שניידער־פאַכן. קליינע פאַרדינערס. מ'וועט בלייבן שטעקן אין דער מיטן. ס'איז בשום אופן נישט פאַר אונזערע כוחות — האָבן גוט־מיינענדיקע לאַנדסלייט גע'טענה'ט.

ס'איז אָבער דאָך געלונגען דעם פּלאַן דערפאָלגרייך דורכ־צופירן. נישט נאָר זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן אין כפר אונו 9 הייזער, וואו עס וואוינען 130 נפשות, נאָר ס'איז אויך דאָרטן פאַראַן אַ פּרעכטיקער „קולטור־צענטער", וואו די ווענט זיינען באַצירט מיט די בילדער פון דער אַמאָליקער וואונדער־שיינער שול פון בזשעזשין, פון די גרויסע רבנים און ספּעציעל מיט דעם בילד פון הרב ר' יקותיאל זלמן באָרנשטיין זצ"ל, וועמען די נאַציס האָבן מערדערלעך צעשלאָגן בעת'ן פאַרברענען די שול. ביים „בית העם", וואָס איז דער זאַמל־פּונקט פאַר אַלע

קינדער־אַקטיאָרן פון „שיכון בזשעזשין" אין זייערע ראָלן

אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל, האָט מען פאַרפּלאַנצט ביימער לזכרון פון אונזערע פאַרשטאָרבענע ברידער, די סעקרעטאָרן פון אונזער „הילף־קאָמיטעט" — ווילי גרין און לואי האָרן, וועלכע האָבן אַזויפיל אַרבעט און מי אַריינגעלייגט, כדי דאָס אַלץ צו דערגרייכן.

ס'דאַרף אויך דערמאָנט ווערן, אַז עס געפינט זיך דאָרטן אַ גאָר פיינע ביבליאָטעק, וואָס איז געגעבן געוואָרן אַלס מתנה דורך דער י. ד. בערג־משפחה. די אויסשטאַטונג און מעבלירונג פונעם זאַל איז געשענקט געוואָרן דורך אונזער מיטגליד, מאָריס פראַנק און זיין פרוי, וועלכער איז אַליין גאָר געבוירן אין ביאַלע, אָבער האָט פרייוויליק אַדאָפּטירט בזשעזשין ווי זיין צווייטע היימשטאָט.

מיר האָבן אויך געהאַט גרויס מזל צו האָבן אַזאַ וואונדער־לעכע פרויען־אָרגאַניזאַציע, ווי אונזערע, וואָס האָט געשאַפן די סומע פון 7.000 דאָלאַר, און וועלכע האָט דערמעגלעכט און דערמוטיקט, אַז אונזער גרויסער היסטאָרישער אויפטו זאָל מצליח זיין.

ווי שוין געזאָגט, איז דער גרעסטער טייל פון דער נוי־טיקער סומע געקומען פון דירעקטע ביישטייערונגען מצד אונ־זערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, קאַליפאָרניע, שיקאַגאָ — און אַוודאי דאַרפן דאָ מיט דאַנק דערמאָנט ווערן די עטלעכע פאַר־מעגלעכע לאַנדסלייט אונזערע, וועלכע האָבן זיך בייגעשטייערט מיט גרעסערע סומעס. צווישן זיי — אברהם פאַקס, דער ערן־פאָרזיצער פונעם קאָמיטעט, וועלכער האָט בייגעשטייערט אַ הויז אויפן נאָמען פון זיין פאַרשטאָרבענער מוטער, מאַלי פוקס ז"ל; די ברידער מעקס און טשאַרלי קאַליש, שלמה שוואַרץ און אייניקע אַנדערע.

די לאַנדסלייט פון פּאַריז, וועמען מיר האָבן בשעתו גע־האָלפן, האָבן אויך אַ חלק אין אָט דער אַרבעט. זיי האָבן צו־

פישל מאַליניאַק אַדרעסירט אַ פאַרזאַמלונג פון לאַנדסלייט לטובת דער רעליף־אַרבעט

אויף דער בינע קאָן מען אויך זען יוסף דיימאַנד, י. ד. בערג און רוט האַוזער

געטראָגן עטלעכע טויזנט דאָלאַר פאַר דעם היסטאָרישן פּראָיעקט, וואָס איז דאָס גרויסע קרוין־ווערק אונזערס, מיט וועלכן מיר מעגן באמת שטאָלץ זיין.

אין שייכות מיט די אַקציעס צו שאַפן גרעסערע געלט־סומעס צווישן לאַנדסלייט אין שיקאַגאָ און קאַליפאָרניע, זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, אַז אונזער בר׳ דזשאָ דיימאָנד, וועמען ס׳איז אויסגעקומען צו מאַכן אייניקע נסיעות אין יענע מקומות, האָט אויסגענוצט זיינע פּריוואַטע רייזעס פאַר כלערליי פּראָיעקטן וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט דעם „בזשעזשינער הילף־קאָמיטעט". זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער „ברעזשינער הילף־קלוב" אין קאַליפאָרניע מיט י. פאָגל בראש, וואָס האָט אָנגעפירט אַ זעלבסטשטענדיקע רעליף־אַרבעט לטובת אונזערע פּליטים־לאַנדסלייט.

ווען פריינט בערג איז צום צווייטן מאָל געפאָרן קיין ישראל, צום חנוכת־הבית פון דעם „שכון בזעזין", האָט וועגן דעם געשריבן דער ישראל׳דיקער קאָרעספּאָנדענט פון „פאָרווערטס", צאָנין: „ס׳איז נישט געווען סתם אַ פייערונג, נאָר אַן אמת׳ע חתונה, וואָס דער הויפּט־מחותן איז געווען דער פאָרשטייער פון די בזשעזשינער אין אַמעריקע, י. ד. בערג, וואָרים ווען נישט די בזשעזשינער לאַנדסלייט, וואָלט די גאַנצע שמחה נישט געווען...

„די אידן אין די מעברות האָבן אַפילו נישט גע׳חלומ׳ט צו האָבן אַזעלכע פּאַלאַצן. איז די שמחה געווען גרויס. מען האָט געלאַכט און מ׳האָט געוויינט...

„אָבער מיט דעם האָט זיך עס נישט געענדיקט. וואוינונגען זיינען טאַקע אַ גוטע זאַך. מען וועט ערשט איצט דערפילן דעם ריכטיקן טעם פון אַן אייגענער היים אין ישראל. מען וועט קענען נאָרמאַל אַרבעטן און דערציען די קינדער — דאָך איז דאָס ווייניק. בזשעזשין איז געווען נישט סתם אַ שטעטל פון „עמך־שער־און־אייזן", נאָר די בזשעזשינער שניידער זיינען געווען אידן וואָס האָבן געקענט לערנען, געפירט אַ קולטור־לעבן מיט ביבליאָטעקן, מיט ביכער, מיט לעקציעס און רעפעראַטן. און אַזעלכע ווילן זיי אויך זיין אין ישראל. דאַרף מען אויך זאָרגן פאַר דער נשמה. און ביי דער פייערונג פון עפענען די וואוינ־הייזער איז געלייגט געוואָרן דער ווינקל־שטיין פאַר אַ קולטור־הויז...."

דאָס קולטור־הויז און די ביבליאָטעק, וועגן וועלכע מ. צאַנין האָט געשריבן אין זיין דערמאָנטן אַרטיקל אין „פאָרווערטס", איז שוין אַ געשעענער פאַקט. ס׳פונקציאָנירט דאָרט איצט אַ וואונדערלעכע ביבליאָטעק מיט אידישע און העברעאישע ספרים, צייטונגען און זשורנאַלן פון דער גאָרער אידישער וועלט.

ווען ס׳איז געקומען קיין אַמעריקע אונזער חשוב׳ער לאַנדס־מאַן פון ישראל, הר־יפה (שיינבערג), האָט ער אַרויסגעזאָגט דעם געדאַנק, אַז אָט דער גרויסער פּראָיעקט האָט די לאַנדסלייט פון ישראל דערנענטערט צו די לאַנדסלייט אין אַמעריקע. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ בריק צווישן זיי און אונז. פאַקטיש זיינען איצט פאַראַן צוויי גרעסערע קיבוצים פון בזשעזשינער לאַנדס־לייט: אין אַמעריקע און אין ישראל. זיי רעפּרעזענטירן בזשעזשין פון אַמאָל און פון איצט...

בזשעזשינער און לאָדזשער אין קאַליפאָרניע

דער אידישער ישוב אין קאַליפאָרניע איז די לעצטע יאָרן גאָר שטאַרק אויסגעוואַקסן. ס׳האָבן געגומען קומען אידן פון פאַרשיידענע שטאַטן און שטעט און שטעטלעך. אַוודאי, האָט דער גוטער קלימאַט, מיט וועלכער קאַליפאָרניע צייכנט זיך אויס, געהאַט אַ ביז־גאָר שטאַרקע ווירקונג.

אַוודאי, זיינען שוין אידן גאָר אַ סך יאָרן אין קאַליפאָרניע. מ׳איז אָבער ניט געקומען מיט דעם שטראָם פון די „גאָלד־זוכערס״. ס׳רוב פון די אידישע תושבים זיינען געקומען געניסן פון דעם „גאָלד״ פון דער זון...

בזשעזשינער זיינען געקומען אין דער זוניקער קאַליפאָרניע מיט יחוס, מיט טראַדיציע. אויך לאָדזשער זיינען דאָ געקומען. מ׳האָט זיך געהאַלטן נאָענט, מ׳האָט זיך געפילט ווי פאַרוואַנדעטע, מחמת געאָגראַפיש, זיינען דאָך לאָדזש און בזשעזשין ממש געווען ווי אַ סאַלון מיט אַן אַלקער. זיי האָבן זיך געגומען טוליען איינער צום אַנדערן און ווי אַ פּועל־יוצא איז אַנטשטאַנען די „בזשעזשי־נער־לאָדזשער סאָסייעטי״.

דעם 21טן נאָוועמבער 1929 איז מען זיך צונויפגעקומען אין הויז פון מאָריס באַדאָווער און דאָרט איז געלייגט געוואָרן דער ווינקלשטיין וואָס האָט פאַראייניקט די הויך־אינדוסטריעל־אַנט־וויקלטע לאָדזש מיט דעם קליינעם שניידער־שטעטל, בזשעזשין. זינט דאַן האַרמאָנירן זיי ווי אַ זיווג־טוב.

ביי דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג זיינען געווען אָנוועזנד די פאָלגנדיקע לאַנדסלייט: מאָריס באַדאָווער, טשאַרלי באַראָן, ס. בערקאָוויץ, דזשעק דיימאָנד, א. דיימאָנד, מאָריס גריבס, ב. מילער, טש. ניומאַן, מ. פּיעטראַקאָווסקי, י. ראָזענבלאַט, ס. רובינ־שטיין, וו. וואָלטער און סעם זיגמאַן.

די פאָלגנדיקע זיינען דערוויילט געוואָרן ווי די ערשטע באַאַמטע פון דער פאַראייניקטער בזשעזשינער־לאָדזשער לאַנדס־מאַנשאַפט: מאָריס באַדאָווער, פּרעזידענט; ב. מילער, וויצע־פּרעז.; טשאַרלי ניומאַן, קאַסיר.

אין משך פון די יאָרן האָט מען אָנגעפירט אַ פאַרצווייגטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. אָט איז אַ רשימה פון וויכטיקע אָרגאַ־ניזאַציעס און אינסטיטוציעס וואָס זיי האָבן געשטיצט: אַמעריקען רעד קראָס, סיטי אָף האָפּ, קאַנסער פאָנד, קאָמיוניטי טשעסט, קאַליפאָרניע האָום אין רעסידאַ. אידישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס: קרן קימת, הסתדרות, פאַראייניקטער אידישער וועלפעיר פאָנד און פיל אַנדערע.

אין צוזאַמענהאַנג מיט אונזער באַריכט וועגן קאַליפאָרניע, דערלייבט מיר דאָ ציטירן פון „איינדרוקן פון אַ רייזע״, וואָס יוסף דיימאָנד האָט פאַרעפנטלעכט אין זאַמלבוך, וואָס די בזשע־זשינער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אַרויסגעגעבן צו זייער 50־יאָריקן יובילײ:

„...מיין פּערזענלעכע פרייד פון באַגעגענען זיך מיט נאָענט־אייגענע פאַרנעמט ווידער אַ צווייט אָרט אין אונזערע פּלענער. ס׳ווערט באַלד אַראַנזשירט אַ פאַרזאַמלונג פון „ברע־זשינער רעליף־קלוב״ און כ׳ווער וואַרעם און האַרציק באַגריסט יענעם אָוונט ווי דער ערן־גאַסט. כאָטש יענער קלוב באַשטייט פון אַ קליינער צאָל מיטגלידער, שאַפן זיי אָבער אַ וואַרעמע און פריינטלעכע סביבה.

די פרייד, מיט וועלכע די לאַנדסלייט זיינען אַרומגענומען געוואָרן יענעם אָוונט, איז — דוכט זיך אונז — ניט קיין פּער־זענלעכע, ניט קיין אויסדרוק פון פרייד צום יחיד, נאָר ווייל איך בין מן־הסתם יענעם אָוונט געווען די פאַרקערפּערונג פון די לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק און אפשר איז אין אָט דעם פרייד־געפיל געווען דער אויסדרוק פון אַ פאַרבאָרגענעם סענטימענט וואָס ליגט אין די טיפענישן פון אונזערע נשמות צום אַמאָליקן, צום געוועזענעם, צום שטעטל וואו אונזער וויג איז געשטאַנען... כ׳בין אַזוי באַהערשט געוואָרן פון אָט־דער רירנדיקער פרייד, אַז כ׳הער גאָרנישט אויף צו רעדן וועגן איר...

...מ׳האָט אונז אויך איינגעלאַדן צו דער „ברעזשינער־לאָדזשער סאָסייעטי״. די אויפנאַמע איז געווען סימפּאַטיש און האַרציק.

די דאָזיקע סאָסייעטי פאַרמאָגט די גרעסטע צאָל מיטגלידער ניט־בזשעזשינער. דערפאַר איז עס נאַטירלעך, וואָס אין זייערע געלט־זאַמלונגען פאַר רעטונגס־אַרבעט זאָלן זיי אויסדריקן דעם סענטימענט צו באַטייליקן זיך אין אַלגעמיינער אידישער הילפס־אַרבעט. זיי האָבן זייער הילפס־טעטיקייט ניט געוואָלט לאָקאַלי־זירן — אַלע זיינען קרבנות און דעריבער מוז מען אַלעמען העלפן... די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע האָט געמאַכט אַ גוטן איינ־דרוק אויף אונז, באַזונדערס זייער אופן פון פירן זייערע פאַר־זאַמלונגען. זייערע טוערס זיינען זייער סימפּאַטישע מענטשן און זיי האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעס און האַרציקע באַציאונג צו אונזערע רעקאָמענדאַציעס און פאָרשלאָגן.

דער „רעליף־קלוב״ דאָרטן איז אַן אָרגאַניזאַציע וואָס איז אַנטשטאַנען ביים אויסברוך פון קריג. זאָל דאָ אגב געזאָגט ווערן, אַז בר׳ פאָגל האָט אַוועקגעגעבן אַ סך מי און אַרבעט פאַר דעם אויפהאַלט פון אָט דעם קלוב. דער צוועק פון אָט דעם „ברעזשי־נער קלוב״, איז מיר קלאָר געוואָרן, איז געווען מאָטיווירט דער עיקר צוליבן געדאַנק פון האָבן אַן אייגן וויינקל זיך צו קאָנען אויסלעבן אויף אַן אייגן־בזשעזשינער אופן. דער גורל האָט אויך געוואָלט, אַז צוליב דער שוידערלעכער וועלט־לאַגע זאָלן זיי זיך פילן פאַרפליכטעט ווי אייגענע צו קומען צו־הילף די היטלער־קרבנות פון בזשעזשין. זיי האָבן געגומען פירן זעלבסטשטענדיקע געלט־אַקציעס, שיקן קליידער און שפּייז־פּעקלעך דירעקט צו די אומגליקלעכע וואָס זיינען ניצול געוואָרן פון היטלער־גיהנום.

נאָך אייניקע צונויפטרעפן מיט זיי איז אונז געלונגען זיי צו איבערצייגן, אַז ממשותדיקע אַרבעט פאַר די געליטענע קאָן נאָר געטאָן ווערן אויף אַ פאַראייניקטן אופן, און אַז די ניו־יאָרקער רעליף־אָרגאַניזאַציע זאָל זיין די צענטראַלע קערפּער־שאַפט וואָס זאָל אָנפירן די רעטונגס־אַרבעט.

אַלס פּועל־יוצא פון אָט די אונטערהאַנדלונגען האָבן זיי טאַקע באַלד אָנגעהויבן שיקן געלטער צום „ברעזשינער רעליף״ אין ניו־יאָרק... צו מיין אָפּשייד־אָוונט זיינען שוין פאַרטרעטער פון ביידע אָרטיקע אָרגאַניזאַציעס געזעסן ביי איין טיש און

דיסקוטירט געמיינזאַמע פּראָבלעמען...״

די איצטיקע באַאַמטע פון „ברעזשינער־לאָדזשער סאָסייעטי״ באַשטייען פון פאָלגנדיקע מיטגלידער:

י. האבער, פּרעזידענט; הערי ניומאַן, וויצע־פּרעז.; סיליאַ זיגמאַן, פּראָטאָקאָל־סעק.; דזשעק לאַקס, פינאַנץ־סעקרעטאַר; סעם זיגמאַן, קאַסיר.

פאָרזיצערס פון קאָמיטעטן:

נייטען טשערניק, עקז. באָרד; רודי טשערניק, לאָון און רעליף; סעם שטיין, סעמעטערי; אסתר האַבער, מיטגלידער־שאַפט; עדוואַרד יאַלאָף, קולטור און רעקלאַמע; הענרי בערנהיים, פאַרוויילונג; אידאַ אַפּעלבוים, האָספּיטעלער; הערבערט סיגעל, פאַרוואַלטונג; בערטע קויפמאַן, פאַרוואַלטונג; העטי מילער, עקזעקוטיווע.

IN MEMORIAM – אין אַנדענק

סעם אפּעלבוים
מאָרים באדאָווער
י. באַראָן
מאַליע בעקער
פּעני בערקאָוויץ
מאָריץ בערגער
סאַל בערקאָוויץ
וויליאַם בראון
סעם סימאָן קאָהען
טעסיע קופּער
ס. קראָנין
דזשעק דיימאָנד

נאָעל אוירווין פּאַקס
דזשאָרדזש האָרן
סיליאַ קאַליש
הערי קאופמאַן
מעקס לאַנג
ס. לאַסמאַן
ב. מילער
יעקב מולער
מאָרים פּיעטראָקאָווסקי
הערמאַן ראטנער
איזידאָר ראָזענבלאַט
אַנאַ ראָזמאַן

י. ראָזמאַן
קאַרל רובינשטיין
עמאַנועל סאַמועלס
בעסי שאָענהאָלץ
הענרי שאָענהאָלץ
סאַראַ וויינבערג
וויליאַם וואָלטער
סיליאַ זיגמאַן
אייב זיגמאַן
אַלעקס זימערמאַן
אַלעקס זווילינג
מערי זווילינג

די ווייטערדיקע רשימה פון לאַנדסלייט האָבן אין פאַרשיידענע צייטן פאַרנומען דעם פּרעזידענט־אַמט אין דער בזשעזשינער סאָסייעטי אין אַמעריקע:

א. בלעס, ס. באַראָן, מ. דרענגעל, ג. דיימאָנד, יוסף דיימאָנד, וויליאַם גרין, י. הילעל, מ. האָראָוויץ, א. טאַפּינג, ה. קעסלער, ל. פאָגל, סעם פּאַקס, א. קאַיאַווסקי, ס. ניומאַן, טביה פייזער, א. ראָזמאַן, מ. ראָזענבערג, פייוול ראָזענבערג, אלתר ראָזענפעלד, יוסף ראָזענבלום, י. ה. ראָזענקראַנץ, אהרן זעלין, מ. שער, י. סילווער־שטיין און מעני שניידער.

לייבוש לעהרער

יאַנקל חיים יצחק׳ס

אין טעג אומעטיקע, שווערע — און זיי פעלן דאָך ניט בעוונותינו הרבים — ווי גוט עס איז זיך איינצושליסן אין זיך אַליין און אַוועקוואַרפן דאָס שליסעלע. אָבער דאָך, אַמאָל ווערט מען מיד פון תפילה בלחש און מען ווערט איבערגעזעטיקט מיטן טונקעלן שאָטן אַרום די אייגענע רעיונות, דעמאָלט טראַכט מען: אָט באַלד קומט די היינטיקע פּאָסט, און עס צווינגט זיך אַרויף עפּעס אַ צעשוואומענע האָפענונג. און אַ טעלעפאָן איז אויך אַן אינסטרומענט וואָס קאָן טראָגן אין זיך אַ סך אומגעריכטקייטן.

איז אָט, עס קלינגט דער טעלעפאָן: „דאָס רעדט יאַנקל חיים יצחק׳ס". דאָס האָפערדיקע קול מיטן שמייכל פון וואוילערישער היימישקייט זאָגט אָן, אַז יעקב דוד בערג איז געקומען טעלעפאָניש צוגאַסט. די ווערטער טראָגן זיך אין אַ פליסיקן שטראָם. עס וועבט זיך אַ לויפיקער שמועס מיט אַלע קנייטשן און וואונקען פון זיין טיפּישן הומאָר. בערג האָט טענות, ער איז ניט צופרידן. ער האָט אונטערגענומען אַ גרויסע זאַך אָבער עס איז ניטאָ מיט וועמען צו גיין צום טיש. איינער איז אַ „דרערד־ליגער" אַ צווייטער איז אַ „ים־קאָטער" אַ דריטער איז גלאַט אַזוי אַ „יאָשקע מעפּיקל". יאַנקל חיים יצחק׳ס האָט אייגן געמיט און אַן אייגן לשון. עס הויבט זיך אָן מיט אַ שמייכל עס שטייגט צו ענערגישקייט וואָס בייסט זיך אַריין אין דער אויפגאַבע וואָס שטייט פאַן די אויגן, און ענדיקט זיך מיט: „מיר האָבן דעם כוח; מיר וועלן עס דורכפירן".

די ווערטער פליסן אין ריטמישער שטייגונג. ביסלעכווייז צינדט זיך עפּעס אָן. עס ווערט ליכטיקער אַרום און אַרום. מען דערמאָנט זיך וויפל מטבעות מען האָט שוין פאַרלוירן אין טונקעלע מינוטן. אָבער איצט, עס איז פּלוצלונג ליכטיק געוואָרן. די פאַרלוירענע מטבעות ליגן פאַרשעמטע אויף דער באַלויכטענער ערד. מען דאַרף זיך בלויז אַראָפּבויגן, זיי אויפהויבן, און גלייך דערפילט מען, אַז מען איז רייכער געוואָרן. אַזוי גייט בערג אַרום צווישן אונז מיטן ליכט פון „זייט זיך ניט מיאש", מיט דעם אומאויפהערלעכער פאָדערונג: „בטחון!" בויגן זיך אַראָפּ זיינע פריינט, געפינען און הויבן אויף.

פונקט ווי אין פּריוואַטן לעבן, אַזוי אויך אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פונעם וועלטלעכן קרייז האָט יעקב דוד בערג מיט די אייגענע הענט אויסגעבויט פאַר זיך זיין אייגענעפעסטיקטע פּאָזיציע. די וואָס קאָנען ניט מיטגיין מיט אים ווערן געשטויסן פונעם האַסטיקן שטראָם וואָס ער רודערט אויף אַרום זיך. ער טראָגט זיך פאָרויס אויף די כוואַליעס פון זיין פאַנטאַזיע, און די וואָס ווילן אים אָפּשטעלן מיט קאַלטע חשבונות, פאַלן פאַנאַנדער ווי צעבראָכענע שיפן אין אַ צערודערטן ים.

אין אונטערנעמערישער באַוועגונג איז ער אַ קול פון אָנזאָג, פון אומגעריכטער האָפענונג, פון גרויסע הבטחות, וואָס וועלן אפשר קיינמאָל ניט מקוים ווערן, אָבער דער שאַרפער געטראַנק און זיין חיי שעה פאַרוויגט אין שכרות די ניכטערקייט פון אַ קילן חיי עולם. ווערט ער אָפּט דער צענטער וואָס ציט צו, רעגט אָן און צווינגט אַרויף פליגל אויף די פאַמעלעכדיקסטע פוסגייער. אַזוי איז יעקב דוד בערג געוואָרן אַ שם דבר, און ניט דווקא ביי די שלום־עליכמ׳ניקעס וואו ער שפּילט אַזאַ פירנדיקע ראָלע.

אָבער ווען יעקב דוד בערג גייט דורך די קליינע פאַרוואַנדלונג, און סע ווערט פון אים אַ יאַנקל חיים יצחק׳ס, דעמאָלט צעשפּילט זיך אין אים די שכינה פון זיין שטעטל בזשעזשין, פונעם פאָלקסטימלעכסטן וואָס זיין פאָלק פאַרמאָגט, פון אַלע רייצן און חנ׳ען מיט וועלכע גאָט האָט געבענטשט דעם אוקראַיניש טביה דעם מילכיקן אין זיין מאָדערנער פּוילישער אויסגאַבע, יאַנקל חיים יצחק׳ס.

ער פאַרמאָגט אין זיך דעמאָלט די גוטמוטיקייט פון אהבת ישראל, אַ סאַטירישן הומאָר וואָס אַטאַקירט מיט זיידענע פעדעם, און אַ פריינטשאַפט וואָס טוליעט זיך מיט אַ וואַרעמען לחיים. דאָס וואָס יעקב דוד בערג דערצערנט, קאָן יאַנקל חיים יצחק׳ס לייכט איבערבעטן מיט אַ בטחונ׳דיק וואָרט, מיט אַ האַרציקער באַוועגונג. ער איז דורכגעדרונגען מיט טראַדיציאָנעל־אידישן געמיט, אָבער ער איז קיינמאָל ניט מתפּלל צום „אל קנא ונוקם". זיין נאָענטסטע טעאָלאָגישע רעאַליטעט ציט יניקה פונעם „אב הרחמים".

מרדכי דאַנציס

נחום סומער דער בזשעזשינער*)

ניט איך, ניט מיינע אָבות־אבותי זיינען ווען־עס־איז געווען אין שטעטל בזשעזשין.

איך ווייס נאָר, אַז דאָס דאָזיקע שטעטל געפינט זיך נישט ווייט פון לאָדזש.

וואָס זאָג איך „עס געפינט זיך נישט ווייט פון לאָדזש" — ריכטיקער איז: אַז ס'האָט זיך אַמאָל, איידער די היטלער־תוכחה האָט זיך אַרונטערגעלאָזן, געפונען דאָרט.

היינט איז פון בזשעזשין, ווי פון הונדערטער אַנדערע שטעט־לעך און שטעט, געבליבן ניט מער ווי בערגלעך און מאַסן־קברים...

ווען מ'פלעגט פרעגן ביי אַ בזשעזשינער אידן פון וואַנען ער קומט, איז דער ענטפער געווען:

„פון בזשעזשין, נישט ווייט פון לאָדזש..."

פאַרוואָס מען האָט צוגעטשעפּעט בזשעזשין צו לאָדזש — איז מיר נישט באַקאַנט.

פון דעם, וואָס איך האָב געהערט וועגן בזשעזשין, ווייס איך, אַז דאָס שטעטל האָט געקאָנט שטיין אויף זיינע אייגענע פיס און האָט פאַרמאָגט זיין אייגענעם יחוס.

אַזוי איז שוין אָבער געווען מיט די קליינע שטעטלעך אין דער אַלטער היים. זיי האָבן שטענדיק ליב געהאַט צו וואַרעמען זיך אין דער זון פון די גרויסע.

איך ווייס פון מיין אייגענעם שטעטל, פון וואַנען איך בין אַ נכתב. אַז מען פלעגט פרעגן ביי אונזערן אַ תושב פון וועלכן מקום ער שטאַמט, פלעגט ער נישט אויסזאָגן דעם אמת, אַז ער איז אַ זוואָניצער, נאָר זיין ענטפער איז געווען:

„איך בין אַן אָדעסער..."

דאַרפט איר וויסן, אַז פון זוואָניץ קיין אָדעס האָט גענומען אַ פּאָר טעג מיט דער באַן...

אַנדערע זוואָניצער פלעגן זיך פאַררופן אויף קאַמעניעץ. פאַרוואָס קאַמעניעץ? ווייל דאָס איז געווען די גרעסטע שטאָט בשכנות מיט מיין שטעטל.

איז מיר דערפאַר גאָר ניט קשה וואָס בזשעזשינער אידן גיבן אָן אין נדן, אַז זייער שטעטל איז „ניט ווייט פון לאָדזש".

***

ווי געזאָגט, בין ניט איך און ניט מיינע אָבות־אבותי געווען ווען־עס־איז אין בזשעזשין. און ווען איך דערמאָן דאָ דאָס שטעטל און טו עס מיט אַ טאָן ווי איך וואָלט געווען אַ בזשע־זשינער לאַנדסמאַן, זיינען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם צוויי מענטשן: איינער איז דער באַקאַנטער אידישער קולטור־טוער יעקב בערג; דער צווייטער — דער יונגער שרייבער נחום סומער.

יעקב בערג און נחום סומער זיינען ביידע בזשעזשינער. אין אַ געכאַפּטן שמועס, וואָס יעקב בערג האָט מיט מיר געהאַט, האָט ער מיר דערציילט עטלעכע טשיקאַווע פאַקטן וועגן זיין שטעטל. פון די אָנגעוואָרפענע שטריכן איז פאַר מיר אויסגע־וואַקסן אַ גאַנץ בילד.

„אונזער בזשעזשין, דאַרפט איר וויסן, איז געווען אַן אינ־טערעסאַנט שטעטל ביז גאָר" — האָט בערג מיר דערציילט — „און נחום סומער איז אונזערער אַ לאַנדסמאַן, וועלכער איז ביי אונז באַזונדערס אָנגעלייגט.

„בזשעזשין האָט באַקליידט האַלב רוסלאַנד מיט פאַרטיקע בגדים. ווען מ'איז אַרויס אין די געסלעך, האָט פון די שטיבער זיך געטראָגן דער קלאַנג פון אייזן און שער, דער טראַכטאַראַך פון די זינגער־מאַשינען, אויסגעמישט מיטן געזאַנג פון די שניידער־יונגען...

„ס'איז געווען אַ פריילעך שטעטל, וואָרים ס'האָט נישט געפעלט קיין פרנסה. אַז דער מאָגן איז זאַט, ווייסט מען נישט פון קיין עצבות, און מען מאַכט אַ לחיים, און מען זינגט אַ לידל...

„מיר האָבן דאָ אַ פאָר הונדערט בזשעזשינער לאַנדסלייט" — האָט יעקב בערג פאַרענדיקט זיין געשיכטע וועגן זיין און נחום סומער'ס שטעטל.

***

ווי קומט אָבער אַהער נחום סומער?

און וואָס האָב איך גלאַט צעשריבן זיך פלוצלונג וועגן בזשעזשין?

איז די מעשה פון דער געשיכטע אַזאַ היסטאָריע:

נחום סומער איז, ווי געזאָגט, אַ יונגער שרייבער. ער האָט אָנגעשריבן אַ גאַנץ פיינע ביאָגראַפיע פון אומפאַרגעסלעכן זאַב זשאַבאָטינסקי — די איינציקע זשאַבאָטינסקי־ביאָגראַפיע אין אידיש. ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט ביאָגראַפיעס פון די שאַפערס פון דער ציוניסטישער באַוועגונג — מאַקס נאָרדוי און אחד־העם.

לעצטנס האָט נחום סומער אַרויסגעגעבן אַ זאַמלבוך פון זיינע עסייען „מענטש און וואָרט".

איז דאָס אַלץ גאָר נישט קיין אָרעמער גייסטיקער באַגאַזש פאַר אַ יונגן שרייבער ווי נחום סומער.

נחום סומער איז, אגב, פון די שרייבערס, וואָס שטופּן זיך נישט. ער שלאָגט נישט אָפּ די שוועלן פון רעדאַקציעס. ער באַלעסטיקט נישט קיין רעדאַקטוירים. ער שרייבט פאַר זיך, דרוקט אָפּ זיינע ביכער אויפן אייגענעם חשבון — און קריגט זיין שכר־סופרים אין דעם באַוואוסטזיין, אַז די, וואָס לייענען

*) דער שריפטשטעלער מרדכי דאַנציס ע"ה האָט אָט דעם „לכבוד שבת" וועגן נ. סומערן פאַרעפנטלעכט אין ניו־יאָרקער „טאָג" דעם 15טן אַפּריל, 1950.

אשר גראָסמאַן (שוועדן)

אַ בריוו פון אַ לאַנדסמאַן

טייערע בזשעזשינער לאַנדסלייט:

ווען איר וועט לייענען דעם יזכור בוך, וועט איר זיך דער־מאָנען אין אַ סך מאָמענטן פון פאַרגאַנגענעם לעבן.

עס וועט זיך שטעלן די פראַגע ביי אַ סך לאַנדסלייט: מיט וואָס האָט זיך אונזער שטעטל אונטערשיידט פון אַנדערע שטעט־לעך אין פאַר׳מלחמה׳דיקן פוילן? אויף וועלכן געביט, צי אויף דעם עקאָנאָמישן, סאָציאַלן אָדער קולטור־געזעלשאַפטלעכן?

ווען דאָס אידישע לעבן אין פוילן איז וואָס אַמאָל שווערער געוואָרן אויף יעדן געביט, האָבן מיר עמיגרירט און זיך באַזעצט אין פאַרשיידענע ישובים איבער דער וועלט, אָנהאַלטנדיק אַ כסדר׳דיקן קאָנטאַקט מיט די געוועזענע אידישע טוער פון פוילן. יעדער פון זיי האָט אָנגעוויזן אויף די גרויסע דערגריי־כונגען, וואָס זיינען דורך זיי געמאַכט געוואָרן און וואָס עס שטייט נאָך פאַר צו טאָן אין דער צוקונפט.

איך פערזענלעך האָב ביי יעדער געלעגנהייט זיך באַמיט אונטערצושטרייכן, אַז איך בין אַן אָפּשטאַמיקער פון בזשעזשין, די שטאָט פון שניידערס און בעלי־מלאכות. איך האָב זיי אָנגעוויזן מיט וואָס בזשעזשין האָט זיך אויסגעצייכנט אַפילו פון אַנדערע גרויסע שטעט. ערשטנס, איז אונזער שטאָט געווען אויסשליסלעך אַן אַרבעטער־שטאָט. אידן פון ווייטע פּראָווינצן, פון פאַרשיי־דענעם עלטער, וואָס האָבן נאָר געוואָלט אַרבעטן, האָבן זיך אויף אַ היימישן אופן געקאָנט איינאָרדענען אין בזשעזשין.

יעדער איינער פון אונז, אַפילו די וואָס האָבן אַ קורצע צייט געוואוינט אין אונזער שטאָט, האָבן זיך שטענדיק אָנגעגעבן אַלס בזשעזשינער.

בזשעזשין האָט געהאַט גרויס צוטרוי פון אַלעמען, און דאָס דערפאַר, ווייל אונזער שטאָט האָט געשאַפן אַן אַנדער טיפּ מענטש, אַן אַרבעטס־מענטש. אַלס אילוסטראַציע קאָן דינען דער פאַקט, אַז אין די יאָרן 1900, 1902, 1908 איז אין בזשעזשין געווען אַ שטאַרקע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג. אַ סך אָנטיילנעמער פון דער דאָזיקער באַוועגונג, זיינען טאַקע פאַרפאָלגט געוואָרן דורך דער פּוילישער מאַכט און זיינען געווען געצוואונגען צו פאַרלאָזן די שטאָט און עמיגרירן. און דאָס איז טאַקע געווען דער אָנהויב פון דער עמיגראַציע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אונזערע לאַנדסלייט זיינען געווען פּשוט׳ע מענטשן, אָבער זיי האָבן פאַרמאָגט אַ געזעלשאַפטלעכן חוש און האָבן גלייך, אין די פרעמדע לענדער, זיך אָרגאַניזירט אין לאַנדסמאַנשאַפטן, אַזוי, אַז גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען שוין צו אונז אין שטעטל אַראָפּגעקומען דעלעגאַטן פון אונזערע לאַנדס־לייט און האָבן זייער פיל געהאָלפן די נויטבאַדערפטיקע.

דורך די יאָרן האָבן אונזערע לאַנדסמאַנשאַפטן אין די פאַרשידענע לענדער איבער דער גאָרער וועלט זיך שטאַרק אַנטוויקלט און פאַרגרעסערט, אַדאַנק דעם וואָס עס זיינען אָנגע־קומען אַ סך עמיגראַנטן פון אונזער שטעטל. ספּעציעל האָט זיך אונזער יוגנט געריסן אַרויסצוקומען אויף דער ברייטער וועלט און זיי האָבן טאַקע אַריינגעבראַכט אַ ניי לעבן אין אונזערע לאַנדסמאַנשאַפטן. איך מוז אָבער אויך צוגעבן און אונטער־שטרייכן, אַז אין יעדן פאַל און ביי יעדער געלעגנהייט, האָבן מיר אַרויסגעוויזן אונזער צוגעבונדנקייט צו אונזער היימשטאָט און זיינען געווען שטאָלץ מיט בזשעזשין און מיט אונזער פאַרגאַנגענהייט.

ביי יעדער געלעגנהייט, ווען מיר באַגעגענען זיך, רעדן מיר וועגן אונזער שטעטל. מיר דערמאָנען די גוט־באַקאַנטע פריינט פון אונזער אַמאָל און האַלטן אָן דעם גייסט פון בזשעזשין.

נאָכן חורבן אין פּוילן, וואו ס׳איז אָפּגעמעקט געוואָרן אונזער אידיש בזשעזשין, האָבן מיר, די לאַנדסלייט איבער דער גאָרער וועלט, זיך תיכף פאַרבונדן מיט דער שארית הפליטה, מיט דער קליינער צאָל לעבנגעבליבענע ברידער און שוועסטער פון אונזער שטעטל, און האָבן זיי געהאָלפן, מיט וואָס ס׳איז נאָר געווען מעגלעך.

ביי דער געלעגנהייט דריק איך אויס מיינע בעסטע געפילן און דאַנקען פאַר די אַלע וואָס האָבן געהאָלפן און העלפן ביי יעדער געלעגנהייט צו דערהויבן דעם נאָמען פון אונזער שטאָט און אונזערע מענטשן. זאָל זייער אַרבעט געבענטשט זיין! און זאָלן זיי ווייטער שמידן די קייט פון אונזער חרוב־געוואָרענער שטאָט בזשעזשין.

אים, האָבן הנאה, און די, וואָס זיינען מבינים, שאַצן אָפּ זיין פיינעם סטיל, זיין סאָלידן צוגאַנג צו די פראַגן, וואָס ער באַ־האַנדלט אין זיינע עסייען, זיין אינטימע באַקאַנטשאַפט מיטן לעבן און די פאַרדינסטן פון די מענטשן, מיט וועלכע ער באַ־שעפטיקט זיך.

נחום סומער האַלט אָן די בזשעזשינער טראַדיציע. ער איז אַ בעל־מלאכה. ער אַרבעט ביי דער זינגער־מאַשין. אין זיין פרייער צייט שיידט ער זיך אָפּ אין זיין אייגענער, אָפּגעזונדער־טער, גייסטיקער וועלט.

מיר איז דער יונגער נחום סומער באַזונדערס נאָענט. איך געדענק אים פון דער צייט, ווען איך בין געווען טעטיק אין דער ציוניסטיש־רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג.

איך זע פאַר זיך דעם רויטהאָריקן סומער ווי ער זיצט אין אַ ווינקל, הערט זיך איין געדולדיק אין די אָפּט־נודנע דרשות און פאַרהאַנדלונגען, נעמט זעלטן אַ וואָרט. זיצט, הערט — אַ שווייגנדיקער און באַשיידענער — און שלייכט זיך אַרויס שטי־לערהייט...

האָט מיך בערג אין איינוועגס באַקענט מיט זיין שטעטל און מיר אויך דערציילט וועגן סומערס אַרבעט צווישן די היגע בזשעזשינער לאַנדסלייט.

א קלאַס קינדער און די לערערין, מאַדאַם וואַסערמאַן, וואָס איז ממש געווען אַן אינספּטיטוציע אין בזשעזשין.
(דאָס בילד איז גענומען געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה)

א גרופּע קינדערלעך פון א בזשעזשינער קינדער־קאָלאָניע

פינפטער טייל

בזשעזשינער אין ישראל

משה הר־יפה (שיינבערג)

די ערשטע בזשעזשינער חלוצים

כ׳בין געקומען מיט מיינע עלטערן פון פּיעטרקאָוו קיין בזשעזשין אין יאָר 1914, עטלעכע טעג פאַר דעם מלחמה־אויסברוך, אין עלטער פון פינף יאָר. אין בזשעזשין האָב איך געלערנט אין חדר ביי פאַרשי־דענע מלמדים, שפּעטער אין חדר „יסוד התורה" און צום סוף ביי ר׳ מרדכי קאָכ־מאַן א. אַנד. וועלטלעכע לימודים גע־לערנט ביי די לערער יהודה פוקס, שפּיגל און אַנדערע.

צוזאַמען מיט די לימודים האָב איך אין זיך איינגעזאַפּט אַ סך גוטע מידות פון בזשעזשינער אידישן לעבן; געוואָרן אַ גליד פון בזשעזשין, וועלכע איז מיר געוואָרן אַזוי נאָענט און טייער ביזן היינטיקן טאָג.

כ׳געדענק אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג האָט אין בזשעזשין געהערשט אַ גרויסע נויט, אָבער די בזשעזשינער אידן האָבן נישט געלאָזט פאַלן זייערע אָרעמערע ברידער: געשאַפן הילפס־קאָמיטעטן און אויף אַ בכבוד׳יקן אופן געשטיצט מיט ברויט, האָלץ, קוילן; געשאַפן אַ ביקור־חולים צו העלפן קראַנקע וואָס האָבן זיך געניוטיקט אין מעדיציניש־ער הילף.

ווען עס האָט זיך געענדיקט די מלחמה, האָט דאָס שטעטל אָנגעהויבן געהאָלפן ווערן דורך דער שטיצע וואָס איז אָנגע־קומען פון די בזשעזשינער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

דאָס לעבן אין בזשעזשין האָט צוריק אָנגעהויבן ווערן נאָרמאַל. די מאַגאַזינערס און שניידערס האָבן באַנייט זייער אַרבעט און אַלץ האָט ווייטער געברויזט מיט לעבן און שאַפן. מען האָט זיך אַ לאָז געטאָן צו דער אַרבעט, די שניידער־מאַשינען האָבן געקלאַפּט אין יעדן הויז פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין די נעכט, און דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאַכט.

אַ צייט שפּעטער האָבן זיך די אַרבעטער אָרגאַניזירט און ס׳איז איינגעשטעלט געוואָרן אַן אַרבעטס־טאָג פון 12 שעה. איצט האָט די יוגנט געהאַט מער צייט און ס׳איז געווען אַ מעג־לעכקייט זיך מער אָפּצוגעבן מיט קולטור און ספּאָרט. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ גרויסע אידישע ביבליאָטעק מיט אַ לייען־זאַל און אַלע האָבן דערפון גענאָסן.

אין יאָר 1923 בערך האָט זיך אין בזשעזשין געשאַפן די אָרגאַניזאַציע „פּועלי־ציון", אונטער דער אָנפירונג פון ה׳ ביע־דאַק און ה׳ יעקב בענקל און אַנדערע. אין אַ קורצע צייט האָבן זיי באַוויזן אַריינצוציען דעם יוגנטלעכן עלעמענט, ווייל אין יענער צייט איז דאָס געווען דער איינציקער פּלאַץ אין בזשעזשין וואו די אידישע יוגנט האָט זיך געקאָנט אויסלעבן געזעלשאַפט־לעך. עס איז געווען אַ זייער רייכע אידישע ביבליאָטעק און ס׳איז אָנגעפירט געוואָרן אַ פאַרצווייגטע קולטור־אַרבעט. אויך איז געשאַפן געוואָרן אַ אידישער ספּאָרט־קלוב אונטערן נאָמען „שטערן".

אַזוי איז די צייט געגאַנגען און ס׳האָבן זיך געשאַפן פאַרטייען אין בזשעזשין, ווי: „בונד", פאָלקיסטן, אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי, אגודת ישראל. בזשעזשין האָט אָנטיילגענומען אין אַלע אַקציעס. מ׳האָט געזאַמלט געלט פאַרן קרן־קימת און פאַר אַלע אַנדערע פאָנדן. אין דער זעלביקער צייט האָבן בזשעזשינער אידן ווייטער געלערנט אין די בתי־מדרשים, תלמוד־תורה׳ס, געשטיצט יתומים, מקיים געווען די מצוות גמילת חסדים און הכנסת אורחים.

אין יאָר 1924, ווען ס׳האָבן זיך געהערט די רופן פאַר אַ גרויסער עליה קיין ארץ־ישראל, האָבן בזשעזשינער אידן צו־געטראָגן זייער חלק און אַ גרעסערע גרופּע האָט פאַרלאָזט בזשע־זשין און געפאָרן קיין ישראל, טראָץ דעם וואָס אַ טייל זיינען צוריקגעקומען קיין בזשעזשין. ס׳איז אַוודאי נישט געווען זייער שולד. זיי זיינען פּשוט נישט געווען געהעריק צוגעגרייט צום לעבן אין ארץ ישראל צו יענער צייט.

אין יאָר 1927 האָט אַ גרעסערע גרופּע בזשעזשינער יוגנטלעכע — ווי משה שיינבערג, פישל מאַליניאַק, אברהם הערשענבערג, חיים איגעלסקי, דוד פּרושינסקי ז״ל, אברהם זיל־בערצאָן ז״ל, פישל מיטעלשטיין ז״ל, ישעיהו ראָזנבוים ז״ל, יעקב בוטקוסקי ז״ל און אַנדערע — געשאַפן אין בזשעזשין די אָרגאַניזאַציע „התאחדות" און די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „גורדוניה", וואָס האָבן געהאַט זייערע אויפגאַבן צו באַקענען די בזשעזשינער יוגנט נענטער מיט די פּראָבלעמען פון ישראל און זיי צוגרייטן צו זיין גוטע חלוצים פאַר דעם אויפבוי אין זייער נייער היים — ישראל. אין משך פון אַ קורצער צייט האָט זיך אַ גרעסערע גרופּע יוגנטלעכע אָנגעשלאָסן אַלס מיטגלידער אין „התאחדות", אַדאַנק דעם וואָס מיר האָבן געפירט אַ זייער אַקטיווע טעטיקייט. עס זיינען געשאַפן געוואָרן אַ זייער שיינע אידישע ביבליאָטעק, אַ ספּאָרט־קלוב און אַ אידישער אָרקעסטער, וואָס האָט מאַרשירט איבער די בזשעזשינער גאַסן ביי אידישע פייערונגען. דאָס שטעטל האָט אויך אָנגאַזשירט אידישע קינסטלער און איינגע־אָרדנט טעאַטער־פאָרשטעלונגען און פאָרלעזונגען.

אין יאָר 1928 איז געשאַפן געוואָרן אין בזשעזשין דער „החלוץ". מיר האָבן זיך פאַרברייטערט און דורכגעמאַכט די גע־העריקע הכשרה עולה צו זיין קיין ישראל.

אין 1929 האָט בזשעזשין געשיקט די ערשטע חלוצים דורכצומאַכן די הכשרה. דאָס זיינען געווען: משה שיינבערג, יהודה ביאַלער, און שפּעטער מנחם רייכמאַן, יצחק הערשענבערג און אַנדערע. אַז מיר זיינען אָנגעקומען אויף דעם הכשרה־פּלאַץ אין דער פירמע „שליט", ביים טייך נעמען, האָבן מיר בזשעזשין נישט פאַרשעמט. מיר האָבן באַוויזן אונזער איבערגעגעבנקייט צו דער אַרבעט און צוגעבונדנקייט צו מענטשן און גרייטקייט

פאַר אַלץ. אַדאַנק אונזער טיכטיקייט האָבן מיר באַלד אָנטייל־געגומען אין אַלע אַרבעטן אויף דעם הכשרה־פּלאַץ און מ׳איז באַשטעטיקט געוואָרן צו עליה קיין ישראל.

אין יאָר 1930 שיקט בזשעזשין אירע ערשטע חלוצים קיין ישראל. דאָס גאַנצע שטעטל געזעגנט זיך מיט אונז און מען אָרדנט איין אַ סעודה ביים טייך פון יצחק ביאַליק. מען באַגלייט אונז ביז דער באַן קיין קאָלושעק און מיר פאָרן קיין וואַרשע מאַכן די לעצטע פאָרברייטונגען אין מרכז החלוץ צום פאָרן קיין ישראל. אין קאָלושעק וואַרטן אונז אָפּ פריינט, קרובים און הונדערטער בזשעזשינער אידן. בזשעזשין געזעגנט זיך מיט אירע חלוצים, וואָס זי שיקט קיין ישראל. די אָפּפאָרנדיקע חלוצים צוזאַמען מיט די בזשעזשינער אידן טאַנצן, זינגען פרייען זיך און וויינען פאַר פרייד. די באַן פאַרלאָזט קאָלושעק און פון ווייט, ווייט הערט זיך דאָס געשריי פון הונדערטער בזשעזשינער: להתראות בארץ ישראל. ביז היינט הילכט מיר נאָך אין די אויערן דער לעצטער „שלום, שלום, להתראות!״.

קומענדיק אין ישראל האָבן מיר געטראָפן אַ קליינע גרופּע בזשעזשינער, ווי: שמעון קראָנגראַד ז״ל, חיים יצחק גרינפעלד ז״ל, לעמל האָרן ז״ל, משה גינזבערג, ישכר פישער, דוד פּאָלי־וואָדאַ, פישל פרומאַן, גדליהו וואַלדמאַן, מיכאל און חנה בענקל, און אפשר נאָך עטלעכע בזשעזשינער. מיר האָבן זיי אויפגעזוכט און אָנגעהויבן פאָרזעצן ווי אַ באַזונדערע בזשעזשינער גרופּע.

מיר האָבן נישט פאַרגעסן, אַז מיר זיינען די ערשטע בזשעזשינער חלוצים און עס דאַרפן קומען נאָך און נאָך. מיר האָבן געוואוינט דריי אין איין צימערל און געלעבט אַ בשותפות׳דיק לעבן, און ביי אונז האָבן זיך אויפגעהאַלטן כמעט אַלע בזשעזשינער וואָס זיינען אין יענער צייט געקומען פון בזשעזשין. כאָטש מיר אַליין האָבן נישט געהאַט קיין לייכט לעבן, האָבן מיר זיך דאָך געטיילט מיט אונזער ביסל אָרעמקייט וואָס מיר האָבן געהאַט און מיר האָבן געשטאַרקט די נייע חלוצים מיט אונזער שטאַרקן גייסט, וואָס האָט גרינגער געמאַכט און געהאָלפן דורכצוברעכן דעם שווערן וועג. אַזוי האָט עס געדויערט ביז יעדער האָט זיך צוביסלעך איינגעאָרדנט און די בזשעזשינער משפחה אין ישראל האָט זיך פאַרגרעסערט און געלעבט צופרידן.

דורך דער צייט זיינען געקומען אידן קיין ישראל דורך פאַרשידענע וועגן, ווי אויף מכביאַדעס, אויסשטעלונגען, עקס־קורסיעס און דורך אַנדערע אַזוי־גערופענע אומלעגאַלע עליות. בזשעזשין האָט אין אַלעם געהאַט אַ חלק, ביי יעדער אונטער־נעמונג זיינען געקומען בזשעזשינער. אונזערע לאַנדסלייט האָבן נישט פאַרשעמט בזשעזשין, געאַרבעט ערלעך און בכבוד׳יק פאַר־דינט זייער פרנסה, אָנטייל־גענומען אין בויען דאָס לאַנד, געווען אַקטיוו באַטייליקט אין די רייען פון דער „הגנה״ (זעלבסטשוץ) און שטענדיק געווען גרייט זיך מקריב צו זיין פאַרן פאָלק און לאַנד.

ביי דער באַפרייאונגס־מלחמה האָבן אַלע בזשעזשינער אין ישראל, צוזאַמען מיטן גאַנצן ישוב, אָנטייל־גענומען און העלדיש געקעמפט — און אויך געגעבן 7 טייערע קרבנות, וואָס האָבן געהייליקט מיט בזשעזשינער בלוט צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע דעם נצחון פון מדינת ישראל.

דוד פוליבודה (תל־אביב)

אונזערע לאַנדסלייט אין דער אידישער מדינה

ל ויט אונזער געשיכטע, האָבן אידן קיינ־מאָל נישט איבערגעריסן מיט ארץ־ישראל. אויך די בזשעזשינער אידן האָבן קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס לאַנד פון די אבות.

נאָך אין יאָר 1910 איז פון בזשעזשין געפאָרן קיין ארץ־ישראל אויף אַ באַזוך ר׳ נחמן גוטקינד — איינער פון די ערשטע משכילים פון שטעטל. ווען ער האָט זיך אומגעקערט אַהיים, איז כמעט דאָס גאַנצע שטעטל געקומען אים אָפּגעבן שלום עליכם און געוואָר ווערן וואָס עס הערט זיך אין הייליקן לאַנד.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען שוין אייניקע בזשעזשינער אידן געווען קאַנדי־דאַטן צו באַזעצן זיך אין ארץ ישראל. צו זיי האָבן געהערט די משפחה שאָטלאַנד, וועלכע וואוינט ביז היינט אין ישראל, און יששכר פידלער, וואָס איז געקומען אין לאַנד אין יאָר 1913, כדי זיך צו קויפן אַ קרקע אויפן הר הזיתים. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געשטאָרבן אין ירושלים.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ארץ ישראל איז שוין געווען אונטער דער ענגלישער אַדמיניסטראַציע, גלייך נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע, בעת דער אידישער ישוב איז געווען קליין און אַרבעט איז געווען זייער שווער צו באַקומען, זיינען בזשע־זשינער אידן שוין דעמאָלט געקומען אין לאַנד, נישט קוקנדיק אויף די אַלע שווערע באַדינגונגען. אין יאָר 1920 זיינען שוין געווען אין לאַנד צוויי בזשעזשינער שניידער: יוסף זלאָטניצקי (זהבי) און יששכר פישער (אברהם בלעכערס זון). זיי האָבן געאַרבעט אין אַ פרדס, אָדער ביי אַנדערע פּשוטע אַרבעטן. אין יאָר 1921 זיינען געקומען די בזשעזשינער אידן: גדליהו וואָלד־מאַן, מאַניש גוטקינד, מיכאל בענקעל. זיי האָבן געאַרבעט אויף די שאָסייען און ביי פאַרשידענע רעגירונגס־אַרבעטן, בכדי צו פאַרנעמען די אַרבעטס־פּלעצער, צוליב נאַציאָנאַל־אידישע צוועקן. אַזאַ איז דאַן געווען די לאָזונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע. דער לוין וואָס די רעגירונג האָט געצאָלט איז צו יענער צייט געווען זייער נידעריק אין פאַרגלייך מיט אַנדערע פּריוואַטע אַרבעטן.

אין יאָר 1921, ווען עס איז פאָרגעקומען דער פּאָגראָם אויף אידן אין יפו, איז יעקב צימערמאַן מיט זיין פאַמיליע אָנ־געקומען אין לאַנד. זיי האָבן זיך באַזעצט אין תל־אָביב און זיינען ביז היינט־צו־טאָג ישראל־בירגער.

מיכאל בענקעל האָט אין יאָר 1922 אַרויסגעפאָדערט זיין קוזינע שרה בלאַכאָוויטש און זיין שוועסטער חנה. אין זעלבן יאָר זיינען אויך געקומען די בזשעזשינער חובבי ציון — חיים גרינפעלד און משה פויגעל. שפּעטער זיינען געקומען זייערע פאַמיליעס, וועלכע געפינען זיך ביזן היינטיקן טאָג אין לאַנד.

אין יאָר 1923 איז געגרינדעט געוואָרן אַ שניידער־קאָאָפּע־ראַטיוו פון בזשעזשינער. ס׳האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם קאָ־אָפּעראַטיוו: זלאָטניצקי (זהבי), פישער און שפּעטער אויך דוד פוליבודה, וועלכער איז געקומען צו יענער צייט פון דייטשלאַנד. דער שניידער־קאָאָפּעראַטיוו עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאָג. בכלל זיינען די בזשעזשינער שוין דאַן געווען טעטיק אין דער „הגנה", הסתדרות און אויף אַלע געביטן אין לאַנד.

בזשעזשינער אויספיר־קאָמיטעט אין ישראל

ערשטע ריי שטיינדיק פון רעכטס צו לינקס: גוטקין שיינבערג פּאָליוואָדע. צווייטע ריי, פון רעכט צו לינקס: מענדעלעוויטש, בענקל, לענטשיצקי ע״ה

פּרעזידיום פון דער ערשטער פאַרזאַמלונג פון לאַנדסלייט אין ישראל

עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: דוד ראָזענבערג, ישראל פישער, שמואל סאל־קאָוויטש, לעמל האָרן, משה־יצחק פראַנקענשטיין, חיים־יצחק גרינפעלד, יחיאל ערליך, יוסף שיינבערג, יחיאל־מיכל הערשענבערג, דוד זיכער, הר־יפה (שיינבערג)

צוזאַמענקום פון ישראל־לאַנדסלייט ביים לייגן דעם ווינקלשטיין פונעם „שיכון בזשעזשין"

ביים הויפּט־טיש זיצן די לאַנדסלייט: אברהם פוקס (פון אַמעריקע), לעבל האָרן, הר־יפה (שיינבערג)

אין יאָר 1925, ווען אין לאַנד איז געווען אַ גרויסער קריזיס און עס האָט געהערשט אַ שטאַרקע אַרבעטסלאָזיקייט, האָבן אייניקע בזשעזשינער פאַמיליעס פאַרלאָזט דאָס לאַנד. אָבער גראָד אין דער צייט פון שווערן עקאָנאָמישן מצב, זיינען געקומען קיין ארץ ישראל די בזשעזשינער אידן: שמעון קראָנגאָלד מיט זיין פאַמיליע, לעמעל האָרן מיט זיין פאַמיליע, וועלכער האָט דורכגעמאַכט שווערע און ביטערע צייטן; און משה יצחק גרינבערג, וועלכער האָט אויך פאַרזוכט דעם טעם פון אַרבעטסלאָזיקייט און שווערע באַדינגונגען. ר׳ שמעון קראָנגאָלד האָט צו יענער צייט געהאַט אַ דרוקעריי. ער איז געווען זייער אַ גוטער און טייערער מענטש פאַר אַלע, און דער עיקר פאַר די אַרבעטער.

אין יאָר 1929 זיינען אויסגעבראָכן אין לאַנד פּאָגראָמען. די ענגלישע מאַנדאַטן־מאַכט האָט צוגעשלאָסן די טויערן פון ארץ ישראל. אין פוילן האָט געבליט צו יענער צייט דער „החלוץ", אין דער שווערער צייט פון דער עליה, ווען דער וועג אַריינצוקומען אין לאַנד איז געווען אַ באַגרענעצטער, האָבן די בזשעזשינער געשיקט פיר חלוצים: משה שיינבערג, יצחק הערשבערג, יידל ביאַלער און מענדל רייכמאַן. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז צו באַקומען אַרבעט איז אין יענער צייט געווען אַ זעלטנהייט, דאָך האָט דאָס אַלץ נישט אָפּגעשראָקן אונזערע בזשעזשינער צו פאָרן. אין יאָר 1932, אין דער צייט פון דער „מכביאַדע", זיינען געקומען אין לאַנד: וואָלף זאַגאַן, פישל בענקעל, די משפחה מאַרקעוויטש, שרה דזשאַלאָשינסקי, ישראל קאָרנבלום און זיין משפחה. זיי אַלע זיינען אין יענער צייט באַדראָט געווען אַרויסגעשיקט צו ווערן פון לאַנד, אָבער זיי זיינען אַלע געבליבן. אין יאָר 1933 זיינען געקומען אין לאַנד: אהרן מענדעלעוויטש, יחיאל ערליך, מלך מיכראָווסקי. אין יאָר 1934 איז געקומען זבולן פּוליבודה מיט זיין פאַמיליע. שפּעטער זיינען געקומען ר׳ שמואל סאַלקאָוויטש, משה יצחק פראַנקענשטיין. אין יאָר 1935 איז געקומען אין לאַנד ר׳ יוסף ערליך — אַ איד אין די 60־קער יאָרן. ער לעבט היינט אין ירושלים און לערנט מיט אַן עדה פרומע אידן אין בית־הכנסת „אחוה". עס זיינען אויך געקומען הונה וואָלדמאַן, דער שוחט ר׳ דוד זיכער (ר׳ נחמן גוטקינדס איידעם) — אַלע מיט זייערע פאַמיליעס.

אין יאָר 1938 האָט יעקב דוד בערג דאָס ערשטע מאָל באַ־

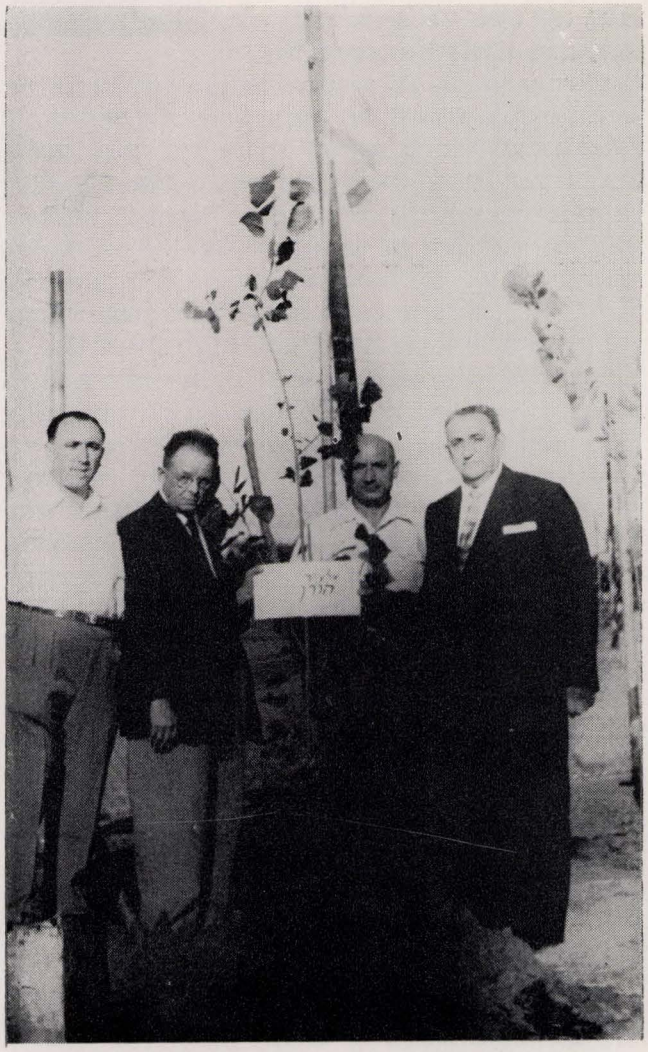

דאָס פלאַנצן אַ בוים אויפן נאָמען פון לואי האָרן, לאַנגיאָריקער סעקרעטאַר פון בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט אין פראַנט פון „בית־עם" אין ישראל.

פון רעכטס צו לינקס: מאָריס פראַנק, בענקל, לעמל האָרן ע״ה און הר־יפה (שיינבערג)

ביים דערעפענען דעם „שיכון בזשעזשין" אין ישראל

אויפן בילד זעט מען דעם באַקאַנטן זשורנאַליסט צאַנין וואָס האָט געשריבן וועגן דעם „שיכון בזשעזשין" אין ניו־יאָרקער „פאָרווערטס"

זוכט ארץ ישראל. ער האָט זיך צופעליק געטראָפן מיט אהרן מענדעלעוויטשן, וועלכער האָט מיך דאָס ערשטע מאָל באַקענט מיט חבר בערג. דאַן איז אין לאַנד געווען נישט רואיק. חבר בערג האָט נישט געקענט באַזוכן ווי געהעריק דאָס לאַנד, צוליב די אומרוען.

פאַרבינדונג מיט די לאַנדסלייט אין אַמעריקע

צו יענער צייט האָבן מיר שוין פאַקטיש געהאַט געשלאָסן אַ פאַרבינדונג מיט די אַמעריקאַנער ברידער פון בזשעזשין. די בזשעזשינער אין אַמעריקע האָבן שוין געהאַט אַ סאָסייעטי פון אַ סך צענדליקער יאָרן. מיר אין ישראל האָבן דאַן געהאַלטן, אַז אין ישראל פאַראייניקן זיך אַלע געקומענע אידן אָן אויסנאַם און מען דאַרף נישט האָבן קיין לאַנדסמאַנשאַפט.

עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע־וועלט־מלחמה, און תל־אָביב איז באַמבאַרדירט געוואָרן. ארץ ישראל איז געשטאַנען אויפן שוועל פון מלחמה. דאַן האָבן מיר אַוודאי נישט געטראַכט וועגן שאַפן אַ סאָסייעטי. ווען דאָס לאַנד האָט זיך אַביסל באַרואיקט, און דער שונא האָט זיך דערווייטערט פון די גרענעצן פון לאַנד, האָבן מיר זיך, אין יאָר 1942, צוזאַמענגעטראָפן ביים חבר שמואל סאַלקאָוויטש און געגרינדעט די בזשעזשינער אָרגאַניזאַציע. עס איז דאַן נאָך נישט געווען באַוואוסט דער אויסגאַנג פון דער מלחמה, אָבער מ׳האָט פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף שאַפן געלט־הילף פאַר די מענטשן, וועלכע זיינען געבליבן אין בזשעזשין. מ׳האָט נישט געוואוסט, אַז דער סוף וועט זיין אַזאַ טרויעריקער.

אין קאָמיטעט זיינען אַריין פאָלגנדיקע חברים: פראַנקענשטיין, משה יצחק שיינבערג, לעמעל האָרן, פישעל בענקעל, יחיאל ערליך און שמואל סאַלקאָוויטש. במשך פון דער צייט איז געשאַפן געוואָרן אַ געוויסע סומע געלט צו קענען העלפן די איבערגעבליבענע אידן אין בזשעזשין.

דער גורל איז אָבער געווען, ליידער, אַן אַנדערער. אָנשטאָט צו העלפן די געבליבענע אין בזשעזשין, האָבן מיר געמוזט העלפן די שארית הפליטה אין דער וועלט. מען האָט די ערשטע צייט

אַ גרופּן־בילד פון בזשעזשינער לאַנדסלייט אין מדינת ישראל

געשיקט פעקלעך קליידונג קיין לאָדזש און פאָמעראַנצן קיין שוועדן.

באַלד נאָך דעם האָבן זיך געגומען באַווייזן אין לאַנד געקומענע אידן פון בזשעזשין. דער קאָמיטעט האָט געגומען העלפן מיט געלט. קיינער פון די קאָמיטעט־מיטגלידער האָט דאַן נישט געטראַכט, אַז די געלטער זאָלן דורך די מענטשן צוריקגעגעבן ווערן אין דער קאַסע. עס זיינען צעטיילט געוואָרן ביי 1500 פונט, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ גרויסע סומע געלט. דערביי האָט אויך געהערשט אַן אומצופרידנקייט ביי די נייגעקומענע. ווי ביי יעדער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, האָבן אויך דאָ אַ סך פון די אָנגעקומענע געהאַט טענות צום קאָמיטעט.

די ערשטע פאַרבינדונג נאָך דער מלחמה צווישן די בזשעזשינער אין אַמעריקע און די בזשעזשינער אין ישראל, איז געווען דורך יהודה פוקס, וועלכער איז דעמאָלט געווען אויף זיין רייזע פון „דזשואיש אַפּיל" אין ישראל און ער האָט איבערגעלאָזט 1000 דאָלאַר, וואָס איז דאַן געווען איבער 300 פונט. ווען פוקס איז צוריקגעקומען קיין אַמעריקע, האָבן די בזשעזשינער גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו פאַראייביקן דאָס חרוב־געוואָרענע לעבן פון דעם אידישן ישוב אין בזשעזשין, די בזשעזשינער קדושים. די צוזאַמענאַרבעט פון די אַמעריקאַנער מיט די ישראלדיקע בזשעזשינער איז געוואָרן ענגער. אין יאָר 1950 איז אונזער פריינט יעקב דוד בערג געקומען קיין ישראל, כדי צו שאַפן אַ שניידער־קאָאָפּעראַטיוו, אָדער שיכון צום אָנדענק פון די בזשעזשינער קדושים. נאָכן אויספאָרשן גרינטלעך די לאַגע, איז באַשלאָסן געוואָרן אויפצובויען אַ שיכון, אַ בית־עם און אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך. ווען דער שיכון איז אויפגעשטעלט געוואָרן, איז חבר בערג געקומען ספּעציעל צום חנוכת־הבית.

אין שיכון וואוינען 36 בזשעזשינער פאַמיליעס. אַ טייל פון זיי האָבן פריער געוואוינט אין געצעלטן, באַראַקן און בכלל אין זייער שווערע וואוינונגס־באַדינגונגען. גלייכצייטיק איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ קולטור־הויז אויפן נאָמען פון קדושי בזשעזשין און פון די געפאַלענע אין דער באַפרייאונגס־מלחמה אין ישראל.

אַ פאָלקשול מיט איר לערערין

אין דער צווייטער ריי אין צענטער
די לערערין פּנינה האָרן־קויפמאַן

ווי אַזוי דער „שיכון בזשעזשין" איז געבויט געוואָרן

(טעטיקייטס־באַריכט פון דער בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל פאַר די יאָרן 1940—1960)

א.

די לאַנדסמאַנשאַפט אונטערן נאָמען „ארגון יוצאי בז'זין בישראל" איז געגרינדעט געוואָרן און אָנגעהויבן די טעטיקייט אירע אין יאָר 1940 דורך די פאָלגנדיקע פּערזאָנען: 1) ערליך יחיאל, 2) בענקעל פּישל, 3) הורן למל ז"ל, 4) הר־יפה (שיינבערג) משה, 5) וואַלדמאַן גדליהו, 6) זאָגאַן וואָלף, 7) מענדעלעוויטש אהרן, 8) סולקאָוויטש שמואל ז"ל, 9) פּאָליוואָדאַ דוד, 10) פּאָגעל אהרן און 11) פּראַנקענשטיין משה־יצחק ז"ל.

די איינציקע אויפגאַבע און טעטיקייט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער גרינדונג איז געווען: צו זאַמלען געלט ביי אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל, בכדי צו זיין גרייט אַז ווען דער צווייטער וועלט־קריג וועט זיך ענדיקן, זאָל מען קענען שיקן הילף נאָך בזשעזשין.

די דעמאָלטיקע זאַמלער זיינען געווען, אויסער די פריער־דערמאָנטע גרינדער, אויך די פאָלגנדיקע לאַנדסלייט:

1) ביאַלער יהודה, 2) בענקעל רבקה, 3) גאָלדבערג־דזשיאַלאַשינסקאַ שרה, 4) הר־יפה (שיינבערג) צפּורה. 5) וואַלדמאַן־לענטשיסקאַ חנה, 6) יאַנאָווסקאַ־אַרדענבוים גיטל, 7) מאַרקאָוויטש־אַרליך בלומה, 8) סולקאָוויטש חנה ז"ל און נאָך אַנדערע.

טראָץ דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע אין די מלחמה־יאָרן, האָט זיך דעם „אירגון יוצאי בז'זין בישראל" איינגעגעבן צו זאַמלען אַ באַדייטנדיקע — אין יענע צייטן — סומע געלט. די דאָזיקע געלטער האָבן זיך געפונען ביים דעמאָלטיקן קאַסירער, שמואל סולקאָוויטש ז"ל.

ווען די וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט זיך ליידער אַנטפּלעקט און אַרויסגעשטעלט דאָס גרויסע אומגליק, וואָס האָט געטראָפן דעם אידנטום אין אייראָפּע און די בזשעזשינער אידן צווישן זיי. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז מער נישטאָ קיין בזשעזשינער אידישע קהילה און אַז די בזשעזשינער אידן, מענער און פרויען, אַלטע און קינדער, זיינען דערמאָרדעט און אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ שוידערלעכן און גרויזאַמען אופן דורך די אומ'ברחמנות'דיקע בעסטיעס, די נאַצישע מערדער... נאָר אַ גאַנץ קליינער טייל פון די בזשעזשינער אידן זיינען געבליבן לעבן, מיט גרויסע נסים האָט זיך זיי איינגעגעבן זיך צו ראַטעווען און זיך אַרויסדרייען פון די אוממענטשלעכע, מערדערישע הענט... די דאָזיקע לעבן־געבליבענע בזשעזשינער אידן זיינען געווען פאַנאַנ־דערגעשפּרייט אין פאַרשיידענע פּליטים־לאַגערן אין אַלע לענדער פון אייראָפּע...

די אויבנדערמאָנטע געזאַמלטע געלטער זיינען דאַן פאַרנוצט געוואָרן אויף שיקן פּאַקעטן פון עסנוואַרג און מלבושים צו די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט און די פאַרשיידענע פּליטים־לאַגערן און שפּעטער צו די לאַנדסלייט אין שוועדן און אין לאָדזש, וואו עס זיינען זיך נאָך דער מלחמה צונויפגעקומען אַ היפּש ביסל אָפּגעראַטעוועטע בזשעזשינער אידן.

ב.

צום ענדע פון 1948 האָט אונז באַזוכט דער לאַנדסמאַן יהודה פוקס פון ניו־יאָרק — און דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דער קאָנטאַקט צווישן די צוויי צאָלרייכסטע און אָנגעזעענסטע בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפטן, פון ניו־יאָרק און פון ישראל.

פריינט יהודה פוקס האָט דעמאָלט מיטגעבראַכט פון דער בזשעזשינער סאָסייעטי אין ניו־יאָרק — 1000$ (טויזנט דאָלאַר) און איבערגעגעבן צו אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל. דאָס איז דעמאָלט אויסגעוועקסלט געוואָרן אויף אונזער וואַלוטע און האָט באַטראָפן (אַ דעמאָלט אָנגעזעענע סומע) — 329 פונט (דריי הונדערט און ניין און צוואַנציק פונט).

שפּעטער האָט אונז באַזוכט דער ניוי־אָרקער לאַנדסמאַן פּישל מאַליניאַק און האָט אונז איבערגעגעבן — 90 פונט (נייניציק פונט).

מיט אָט די אויבנדערמאָנטע צוויי סומען און צוזאַמען מיט געלטער וואָס זיינען געזאַמלט געוואָרן ביי די לאַנדסלייט אין ישראל, האָט די לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל אָנגעפירט אַ נייע הילפס־אַקציע פאַר די דאָן ניי־אָנגעקומענע אין לאַנד בזשעזשינער אידן, וואָס האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט פון מלחמה־קאַטאַקליזם. יעדער ניי־אָנגעקומענער בזשעזשינער, וואָס האָט זיך צו אונז געווענדעט, האָט באַקומען אַ סומע פון 10 ביז 75 פונט, אַלץ לויט דער לאַגע פונעם ניי־אָנגעקומענעם און לויט אונזערע דעמאָלטיקע פינאַנציעלע מעגלעכקייטן.

כדי נישט צו פאַרשעמען די נויטבאַדערפטיקע, איז די הילף פאַרטיילט געוואָרן אין פאָרם פון קאָנסטרוקטיווע אָנלייען, און טראָצדעם וואָס אַלע דעמאָלט ניי־אָנגעקומענע האָבן זיך, גאָט זיי דאַנק, איינגעאָרדנט, האָבן נאָר אַ גאַנץ קליינער טייל פון זיי צוריקגעצאָלט די באַקומענע הילף — און אויך די צוריקגעצאָלטע סומען זיינען ווידער פאַרנוצט געוואָרן אויף דעם זעלבן צוועק.

אין די יאָרן 1950 און 1951 זיינען ביי די בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפטן אין ניו־יאָרק און אין ישראל אויפגעשוואומען 2 פּראָיעקטן צו העלפן די נויטבאַדערפטיקע בזשעזשינער אין ישראל: 1) גרינדן אַ שניידער־קאָאָפּעראַטיוו — אָדער 2) בויען אַ שיכון (וואוינהייזער) פאַר בזשעזשינער אין ישראל.

ביים באַזוך פון ניו־יאָרקער לאַנדסמאַן י. ד. בערג אין ישראל, אין יאָר 1951, זיינען אַלזייטיק אַדורכגעטראַכט און באַלויכטן געוואָרן די דאָזיקע צוויי פּראָיעקטן און נאָכדעם איז מיט זיין מיטווירקונג און איינפלוס באַשלאָסן געוואָרן דורך ביידע לאַנדסמאַנשאַפטן צו פאַרווירקלעכן און דורכצופירן דעם פּראָיעקט פון בויען דעם שיכון (וואוינהייזער) אין קרית אונו.

דעם 30.11.1951 איז געשלאָסן געוואָרן דער אָפּמאַך וועגן בויען די וואוינהייזער פאַרן בזשעזשינער שיכון אין קרית אונו אין ישראל דורך דעם ניו־יאָרקער בזשעזשינער הילפס־קאָמיטעט (רעליף) מיט דער ישראל'דיקער בוי־פירמע „ראַסקאָ"־קאָרפּאָריישאָן.

אַלס ישראל'דיקער בוי־קאָמיטעט און פאַרטרויאונגס־מענער פון ניו־יאָרקער בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט זיינען דורך דעם ניו־יאָרקער בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט אויסגעקליבן און באַשטימט געוואָרן פאָלגנדיקע מיטגלידער: א) הורן לעמל ז"ל, 2) בענקעל פּישל, 3) מענדעלעוויטש אהרן, 4) הר־יפה (שיינבערג) משה, 5) פּאָליוואָדאַ דוד, 6) פּאָגעל אהרן און 7) סולקאָוויטש מאיר.

ס'זיינען אויפגעבויט געוואָרן 9 הייזער — אין יעדן הויז 4 וואוינונגען — צוזאַמען 36 וואוינונגען. איין וואוינונג האָט דער בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק באַפוילן איבערצוגעבן אַ אידישע פאַמיליע פון רומעניע. פאַר דער דאָזיקער דירה האָט דער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק געוויס צוריקבאַקומען די 1100 דאָלער פון די ניו־יאָרקער פאַרוואַנדעטע פון דער דאָזיקער פאַמיליע. אַזוי אַרום קומט אויס, אַז דער בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק האָט איינגעצאָלט צו דער „ראַסקאָ־קאָרפּאָריישאָן" פאַר 35 וואוינונגען צו 1100 דאָלאַר פאַר אַ וואוינונג — צוזאַמען: 38.500 (אַכט און דרייסיק טויזנט פינף הונדערט) דאָלאַר (לויט דעם דעמאָלטיקן וואַלוטע־קורס פון 1 פונט פאַר 1 דאָלאַר, האָט דאָס אויסגעמאַכט: 38.500 ישראל־פונט).

די 35 וואוינונגען זיינען פאַרטיילט און פאַרקויפט געוואָרן:

1) צו בזשעזשינער וועלכע האָבן זיך געפונען און מעברות (לאַגערן) און

2) צו בזשעזשינער וועלכע האָבן זיך געפונען אין זייער שלעכטע וואוינונגס־באַדינגונגען — אָבער נישט אין מעברות (לאַגערן).

צוליב דעם, וואָס בזשעזשינער וואָס האָבן געוואוינט אין די מעברות (לאַגערן) האָבן נישט געהאַט קיין גענוגנדיקע סומען אויף צו באַקומען אַ וואוינונג, זיינען מיר געווען געצוואונגען אַנדערש צו פאַרטיילן די הלואות (אָנלייען) פון די רעליף־געלטער. נישט פאַר יעדע וואוינונג גלייך 1100 דאָלאַר, נאָר מער פאַר די לאַגער־באַוואוינער און ווייניציקער פאַר די אַנדערע, לויט ווי עס ווערט ווייטער אויסגערעכנט. אַנדערש וואָלטן די לאַגער־באַוואוינער בכלל נישט געקענט באַקומען די וואוינונגען.

דער ענדגילטיקער פרייז, פאַר וועלכן די וואוינונגען זיינען פאַרקויפט געוואָרן, איז געווען:

1) פאַר לאַגער באַוואוינער:

איינצאָלונג אין מזומן־געלט — — — — — —	460	פונט
אַן אָנלייע פון סוכנות (אויף פּראָצענט) — —	800	"
צ ו ז אַ מ ע ן — — — — — —	1260	"

און אָנפּראָצענטיקע אָנלייע פון די
רעליף־געלטער — — — — — — — — 1450 דאָלאַר

2) פאַר ניט־לאַגער באַוואוינער:

איינצאָלונג אין מזומן־געלט — — — — — —	1.475	פונט
אַן אָנלייע פון ראסקא־קאָרפּ. (אויף פּראָצענט) —	600	"
צ ו ז אַ מ ע ן — — — — — —	2.075	"

און אָנפּראָצענטקע אָנלייע פון די
רעליף־געלטער — — — — — — — 900 דאָלאַר

דאָס איז געווען דער באַשלוס פון בוי־קאָמיטעט אין ישראל, כדי צו דערמעגלעכן אַז די בזשעזשינער עולים, וואָס האָבן זיך געפונען אין די לאַגערן פאַר היימלאָזע אין די ערגסטע באַדינגונגען, זאָלן אויך קענען באַקומען אַ גוטע וואוינונג.

דאָס איז געווען דער באַשלוס — און פאַקטיש זיינען די רעליף־געלטער פאַרטיילט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן:

27	אָנלייען	צו —	$ 900	= —	$24.300
1	"	" —	$1.010	= —	$ 1.010
5	"	" —	$1.450	= —	$ 7.250
1	"	" —	$1.480	= —	$ 1.480
1	"	" —	$1.100	= —	$ 1.100
צוזאַמען: 35	"	אויף אַ סומע פון —		—	$35.140

דער בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק האָט איינגעצאָלט צו דער ראסקא־קאָרפּאָריישאָן אין ניו־יאָרק — 38.500 דאָלאַר. מיר האָבן פאַרטיילט 35 איינלייען אויף אַ סומע פון 35.140 דאָלאַר. געבליבן אַ רעשט פון 3.360 דאָלאַר. דאָס דאָזיקע רעשט, וואָס האָט דעמאָלט באַטראָפן 3.360 פונט, איז פאַררעכנט געוואָרן אויפן בוי פון אונזער קולטור־הויז „בית העם על שם קדושי בזז'ין".

ד.

דער בוי פון „בית העם על שם קדושי בזז'ין" האָט געקאָסט ביז ענדע 1956 — 19.700 פונט און אין די יאָרן 1957-1958-1959 איז אויסגעגעבן געוואָרן נאָך 1.400 פונט. צוזאַמען האָט דער „בית העם געקאָסט ביז ענדע פון מאָנאַט סעפּטעמבער 1959 אַ סומע פון 21.100 פונט.

די דאָזיקע סומע שטעלט זיך צוזאַמען פון פאָלגנדיקע פּאָזיציעס:

1)	די בוי־קאָסטן לויט רעכענונג פון דער ראסקא־קאָמפּאַני	14,857.00	פונט
2)	דער פּלויט אַרום דעם פּלאַץ פון „בית העם"	1,275.00	"
3)	צו דער עלעקטריע־געזעלשאַפט פאַר צופירן ליכט	320.00	"
4)	פאַרבן דעם פּלויט	46.50	"
5)	ליכט־אינסטאַלאַציע און לאָמפּן	247.00	"
6)	בילדער און שילדלעך	253.00	"
7)	פלאַנצן און אויפהאַלטן דעם גאָרטן אַרום דעם „בית העם"	241.00	"
8)	מ ע ב ל	2,283.00	"

9) ענדערונגען און אויסבעסערונגען	102.00	"
10) געקויפטע ביכער	72.00	"
11) פאַרשיידענע אויסגאַבן	69.50	"
סך־הכל ביז ענדע 1957	19,676.00	"

אין די יאָרן 1957-1958 און ביז ענדע סעפּטעמבער 1959:

1) 3 ווענטילאַטאָרן און 6 פּלאַרעסצענט־לאָמפּן	327.00	פונט
2) 6 לופטשיקעס	110.00	"
3) 20 טישלעך	320.00	"
4) לייוועגט אויף טישטעכער און פאָרהאַנגען	54.52	"
5) גלעזער, טעצלעך און טאַצן	55.60	"
6) דער גאָרטן ביים „בית העם"	283.00	"
7) נייע ביכער פאַר דער ביבליאָטעק	149.50	"
8) באַלוינונג פאַר פאַרטיילן ביכער צו די לייענער (פאַר דיזשורירן 3 מאָל אין וואָך צו 2 שטונדן אין פאַרלויף פון דריי און אַ האַלב מאָנאַטן	105.00 "	1,394.62 "
צוזאַמען קאָסטן פון „בית העם"		21,394.62 פונט

די אויבנדערמאָנטע אויסגאַבן פון אויפבויען און איינאָרדנען און אויסשטאַטן און אויך אויפהאַלטן דעם „בית העם", די ביבליאָטעק און דעם גאָרטן, וואָס האָט באַטראָפן אַ סומע פון 21,070 פונט, איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן:

1) די רעשט פון די 38,500 דאָלאַר צום הייזער־בוי — $3,360.00 =	3,360.00 פונט
2) דער אָנטייל פון בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק צום בוי פון „בית העם" — איבערגעשיקט דירעקט צו דער „ראַסקאַ־קאָרפּאָריישאָן" — $4,500.00 צו אַ 1.80 פונט — — — — — —	8,100.00 "
3) תרומה פון משה פראַנק אין ניו־יאָרק אויף שטולן — — — — — —	1,500.00 "
4) פון בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט אין לאָס־אַנדזשעלעס $450 — —	807.55 "
צוזאַמען — — — — — — — — — —	13,767.55 "

די רעשט בוי־קאָסטן פון „בית העם" אויף אַ סומע פון צירקאַ 7,300 פונט זיינען געדעקט פון:

1) דריי צוריקגעצאָלטע אָנלייען פון איינוואוינער פון שיכון וואָס האָבן פאַרלאָזט קרית אונו און פאַרקויפט זייערע וואוינונגען (אין די יאָרן 1954—1956) — צוזאַמען	2,700.00 פונט
2) פון תרומות געזאַמלט ביי די בזשעזשינער לאַנדסלייט אין ישראל	4,600.00 "
צוזאַמען	7,300.00 "

ה.

איצט איז אונזער הויפּט־אויפמערקזאַמקייט געווענדעט צו אַנטוויקלען די גמילות־חסדים־קאַסע אויפן נאָמען פון די געפאַלענע בזשעזשינער העלדן ביים באַפרייען און פאַרטיידיקן אונזער לאַנד.

די גמילות־חסדים־קאַסע האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין יאַנואַר 1957 און איז אָנגעשלאָסן אין דער ישראל'דיקער צענטראַלע פון די גמילות־חסדים קאַסעס און אונטער דער אויפזיכט פון דער דאָזיקער צענטראַלע.

פון בזשעזשינער רעליף אין ניו־יאָרק האָבן מיר דערהאַלטן אַלס ביישטייער צו דער גמילות־חסדים־קאַסע צוויי באַנק־איבערווייזונגען: 1) 1,500 דאָלאַר און 2) 500 דאָלאַר, צוזאַמען 2,000 דאָלאַר — וואָס איז אויסגע־וועקסל געוואָרן אויף 3,600 ישראל־פונט.

יעדער לאַנדסמאַן, וואָס נויטיקט זיך און ווענדעט זיך צו דער גמילות־חסדים־קאַסע מיט גוט־געהעריקע זשיראַנטן — באַקומט אַן אָן־פּראָצענטיקע אָנלייע ביז 400 פונט, אויף וויפיל עס גרייכן אונזערע פינאַנציעלע מיטלען.

פאַרשטייט זיך, אַז ווען די בזשעזשינער וואָס וואוינען אין די הייזער אין קרית־אונו וואָלטן האַלטן זייער פאַרפליכטונג און וואָלטן צוריקגעצאָלט אין מאָנאַטלעכע ראַטעס די דאָלאַרן־אָנלייען, וואָס זיי האָבן באַקומען אין 1952 — ווען זיי זיינען אַריין אין די וואוינונגען פון „שיכון" — דאַן וואָלטן מיר היינט געהאַט פיל גרעסערע פינאַנציעלע מעגלעכקייטן און מיר וואָלטן געקענט פאַרטיילן, צו די בזשעזשינער וואָס נויטיקן זיך, מער אָנלייען און אויף גרעסערע סומען.

ביז איצט — אין פאַרלויף פון דער דריי־יאָריקער טעטיקייט פון דער גמילות־חסדים־קאַסע — האָט די קאַסע נישט געהאַט קיין שום פאַרלוסטן און אַלע שולדיקער צאָלן זייערע אָפּצאָלונגס־ראַטעס פּינקטלעך און אין דער צייט.

ו.

איצט גיבן מיר דאָ אַ סך־הכל פון דעם אַלעם פריער־געזאָגטן אין ציפערן:

לויט די געמיינזאַמע בילאַנסן 1) פון ארגון יוצאי בזז'ן בישראל (אונזער לאַנדסמאַנשאַפט) און 2) „יד הששה" קופת גמילות חסד של ארגון יוצאי בז'זין בישראל (אונזער גמילת־חסדים־קאַסע) — ווייזן אויף צום 30טן סעפּטעמבער, 1959 פאָלגנדיקע אַקטיוון:

1) מזומנים אין באַנק	4,357.71	פונט
2) 27 בוי־אָנלייען צו די איינוואוינער פון „שיכון"	27,940.00	"
3) געוויינטלעכע אָנלייען	4,756.00	"
4) א. דער „בית העם" — אויפן רעכענונג (פון אומבאַוועגלעך פאַרמעגן) חשבון נדל"נ	18,000.00 פונט	
ב. אויפן רעכענונג פון הוצאות (אויסגאַבן)	3 070.00 " =	21,070.00 "
צוזאַמען אייגן פאַרמעגן		58,123.71 "

דאַקעגן זיינען מיר קיינעם נישט שולדיק קיין שום חובות.

אויסער דעם דאָזיקן פאַרמעגן, וואָס מיר האָבן לויט דעם בילאַנס צום 1959. 9. 30, דאַרף מען נעמען אין אַכט אַז אין פאַרלויף פון 1940 ביז 1959. 30.9, דאָס הייסט אין פאַרלויף פון די לעצטע 20 יאָר, האָבן מיר געהאַט אויסגאַבן — 1) אויף שיקן הילף צו די געראַטעוועטע בזשעזשינער אין די לאַגערן, 2) פאַרטיילן הילף צו נויטבאַדערפטיקע בזשעזשינער וואָס זייענען אָנגעקומען אין לאַנד אַריין נאָכן ענדע פון וועלט־מלחמה, 3) איינאָרדענען אונטערנעמונגען, פאַרזאַמלונגען, אזכרות א. אַ. וו. 4) אויפנעמען געסט פון אויסלאַנד, 5) אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן, ווי שרייב־מאַטעריאַלן, דרוק־זאַכן, פּאָסט־מאַרקען א. אַ. וו. און 6) פאַרשיידענע אַנדערע אויסגאַבן.

די דאָזיקע אויסגאַבן אין פאַרלויף פון דער גאַנצער צייט פון אונזער טעטיקייט — אין משך פון די לעצטע 20 יאָר — מאַכן אויס אַ סומע פון אַרום 12 טויזנט פונט. און די דאָזיקע אָנגעזעענע סומע פון 12 טויזנט פונט איז פאַרשריבן געוואָרן אַלס אויסגאַבן, נישט איבערלאָזנדיק קיין סימן אָדער שפור אין די בילאַנסן — אָבער איידער מען האָט דאָס געלט אויסגעגעבן און פאַרטיילט, האָבן מיר עס געמוזט צוזאַמענשאַפן און אויפזאַמלען.

אויף צו דעקן די אַלע פריער־אויסגערעכנטע אויסגאַבן פון בסך־הכל אַרום 70,000 פונט (זיבעציק טויזנט פונט) האָבן מיר באַקומען פון בזשעזשינער רעליף־קאָמיטעט און פון בזשעזשינער סאָסייעטי אין ניו־יאָרק, אין משך פון 20 יאָר, די שוין אויבן איינצל־דערמאָנטע סומען:

1) דורך לאַנדסמאַן יהודה פוקס $1000.00	329.00	פונט
2) דורך לאַנדסמאַן פישל מאַליניאַק	90.00	"
3) דורך „ראסקא־קאָרפּ." צום הייזער בוי $38,500.00	38 500.00	"
4) דורך „ראסקא־קאָרפּ." צום בוי פון „בית העם" $4,500.00	8,100.00	"

5)	פאַר דער גמילות חסדים־קאַסע: 2 איבערווייזונגען $2000.00	3,600.00 ״
	דערהאַלטן פון רעליף און סאָסייעטי צוזאַמען בסך־הכל	50,619.00 ״
6)	פון לאַנדסמאַן משה פראַנק	1,500.00 ״
7)	פון בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט אין לאָס־אַנדזשעלעס	807.00 ״
8)	8 אָפּגעצאָלטע בוי־אָנלייען — 900 פונט יעדע	7,200.00 ״
	צוזאַמען	60,126.00 ״

די רעשט — אַ סומע פון 10,000 פונט — האָב מיר צוזאַמענגעזאַמלט און צונויפגעשאַפט דאָ אויפן אָרט ביי אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל דורך איינצאָלונגען פון פרייוויליקע תרומות און ביישטייערונגען, איינקונפטן פון פאַרזאַמלונגען און אזכרות און אַנדערע הכנסות.

ז.

מיר מוזן אויך אין קורצן דערמאָנען, אַז במשך פון די דאָזיקע יאָרן האָבן מיר אויך זיך געווידמעט און פיל צייט און אָנשטרענגונגען פאַרווענדעט בכדי צו העלפן אינדיווידועל איינצלנע לאַנדסלייט זיך איינאָרדענען אין לאַנד מיט באַשעפטיקונג און פּרנסה.

אויך סכסוכים צווישן די איינוואוינער פון „שיכון" האָבן מיר, פון צייט צו צייט, געדאַרפט שליכטן און אויסגלייכן...

די גאַנצע אויבן־דערמאָנטע טעטיקייט האָט אונזער קאָמיטעט אין ישראל שטאַרק באַשעפטיקט, פאַרנומען פיל צייט און געבראַכט און גורם געווען אָפטמאָל פיל פאַרדרוס, ערגער און עגמת־נפש...

אָבער דאָך, — נאָכדעם ווי די אויפגאַבן, וואָס מיר האָבן אויף זיך גענומען, זיינען פאַרווירקלעכט געוואָרן און דער „שיכון" און דער „בית העם" זיינען אויפגעבויט געוואָרן און אויך די גמילות־חסדים־קאַסע האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט און האָט אַלע אויסזיכטן זיך צו אַנטוויקלען און צו וואַקסן, — פאַרשאַפט דאָס אונז אַלעמען פיל צופרידנקייט און סאַטיספאַקציע און מיר זיינען שטאָלץ אויף די רעזולטאַטן פון אייער און אונזער מי אין פאַרלויף פון די לעצטע 20 יאָר.

אין נאָמען פון
בזשעזשינער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל
און
בזשעזשינער בוי־קאָמיטעט אין ישראל

ס. מנדלביץ פוליבודה דוד
גוטקינד מנחם

תל־אביב, 8טער אויגוסט, 1960

געפאַלן אין דער פאַרטיידיגונג פון ישראל

משה בלאַט ז״ל

געבוירן אין 1900 בײַ חסידישע עלטערן. זיין פאָטער איז געווען שוחט אין קאָלושעק, 8 קילאָמעטער פון בזשעזשין. די בלאַט׳ס זיינען געווען אַ משפחה פון ערלעכע און מוטיקע מענטשן. פון פאָטער זיינעם האָט ער גע׳ירש׳נט די מוטיקייט; די איבערגעגעבנקייט צו די חברים האָט משה גע׳ירש׳נט פון זיין מוטער, וועלכע איז אויך געווען פול מיט גוטסקייט.

זייענדיק אַ ציוניסט האָט ער נאָך אַלס קינד געשטרעבט צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, און אין יאָר 1921 איז ער געקומען אין לאַנד קעגן דעם ווילן פון זיינע עלטערן. קומענדיק אין לאַנד האָט ער געאַרבעט ביי בוי־אַרבעט. נישט זייענדיק דערפון צופרידן, האָט ער זיך פרייוויליק אָנגעשלאָסן אָן דער גרענעץ־פּאָליציי. 5 יאָר האָט ער געדינט אַלס קאָרפּאָראַל. אויסלערנענדיק זיך די שפּראַכן אַראַביש, ענגליש האָט ער באַזוכט דאָס גאַנצע לאַנד און זיך באַקענט מיט יעדן טייל פון דער באַפעלקערונג.

נאָך 5 יאָר דינען אין דער פּאָליציי האָט ער זיך צוריקגעקערט צום ציווילן לעבן. אין די יאָרן 1925 און 1926, ווען די אַרבעטסלאָזיקייט האָט געהערשט אין לאַנד, האָט ער אַ סך געליטן אַלס אַרבעטסלאָזער. די חברים זיינע דערציילן פיל שבחים וועגן זיין באַציאונג צו אַנדערע חברים אין דער שווערער צייט. אין יאָר 1927 האָט משה בלאַט פאַרלאָזט ארץ ישראל און איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, מיט דער שטרעבונג צוריקצוקומען קיין ארץ ישראל.

אין יאָר 1933 קומט ער צוריק אין לאַנד און באַזעצט זיך אין ירושלים, שפּעטער אין תל־אָביב. מיטן אויסברוך פון די געשעענישן אין יאָר 1936 באַקומט משה בלאַט אַ וויכטיקע אויפגאַבע ביי דער פאַרטיידיקונג פון דער תל־אָביב׳ער פאָרשטאָט שכונת התקוה.

אין יאָר 1937 קומט משה בלאַט, אין די וועלדער פון כרמל, נעבן חיפה, אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר היטן דעם סטראַטעגישן פּונקט. אויף דעם אָרט זיינען די באַדינגונגען געווען זייער שווערע. ער האָט געהאַט אַן ענגע דירה. ווינטער האָט דער רעגן אַריינגערונען. ער איז געווען אָפּגעריסן פון דער שטאָט חיפה, און האָט אָפט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו ברענגען גענוג שפּייז. משה נעמט עס צו מיט ליבע זון באַמיט זיך צו פאַרלייכטערן דאָס שווערע לעבן פון זיינע חברים און זיי מוטיקן.

אין יענע צייטן האָבן מיר אים דערקענט מיט אַלע זיינע שיינע מנהגים. זייענדיק אין די וועלדער פון כרמל איז ער אויך נישט געזעסן ליידיק, נאָר האָט ענערגיש אויסגעפאָרשט די אומגעגנט און פאַרבונדן גוטע באַציאונגען מיט די אַראַבישע שכנים. גרויס איז אויך געווען זיין אָנטייל ביים קויפן באָדן אויפן כרמל און ביי דער אַנטוויקלונג פון „יערות הכרמל״.

פיל מאָל האָט זיך משה באַקלאָגט אויף דעם, וואָס מ׳לייזט נישט אויס דעם גאַנצן פּרוכטבאַרן באָדן, און אויף דעם וואָס עס איז נישט פאַראַן מער אידישע פּונקטן אויף דעם טייל פון כרמל. זיין שטרעבונג איז געווען צו גרינדן אַ ריי קיבוצים אויפן כרמל. ליידער האָט ער נישט זוכה געווען צו פאַרווירקלעכן זיין ציל, ווייל זיין לעבן איז איבערגעריסן געוואָרן פאַר דער צייט.

אויפן כרמל האָבן אַלע זיינע חברים לאַנג געטרויערט נאָך אים. ער איז געפאַלן אין די יערות הכרמל דעם 29טן סעפּטעמבער 1938.

ערע זיין אָנדענק!

חיים פלאַם ז״ל

געבוירן אין יאָר 1927, אין בזשעזשין. חיימ׳ל קראָק׳ס אַן אייניקל, זיין פאָטער איז געווען אברהם קראָק. אין יאָר 1942, בעת דער דעפּאָרטאַציע פון בזשעזשין, איז ער פאַרשלעפּט געוואָרן דורך די דייטשן אין אַ לאַגער. עס איז אים געלונגען

צו אַנטלויפן צו די פּאַרטיזאַנער, וואו ער איז געווען ביזן יאָר 1945. נאָך דער באַפרייאונג האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אָן אַ קיבוץ בכדי צו קומען קיין ישראל. אין דער צווישענצייט איז ער געשיקט געוואָרן אייניקע מאָל קיין פּוילן, בכדי אַריבערצופירן פּליטים קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט ווייטער קיין ישראל.

אין יאָר 1946, ווען ער איז געפאָרן קיין ישראל, האָבן די ענגלענדער פאַרכאַפּט די שיף און איבערגעפירט די פּליטים קיין ציפּערן. אין יאָר 1947 איז ער ענדלעך געקומען קיין ארץ ישראל און האָט געוואוינט אין „נשר". אין באַפרייאונגס־קריג אין יאָר 1948 האָט ער אָנטייל־גענומען אין די קאַמפן אַרום חיפה אין דער „חטיבת כרמל". ער איז געפאַלן אין קאַמף נעבן קיבוץ יגור אין צוזאַמענשטויס מיטן אַראַבישן לעגיאָן, און איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן בית הקברות פון כפר חסידים.

ערע זיין אָנדענק!

אברהם מיכראָווסקי ז"ל

זון פון אלימלך און חיה, אַן אייניקל פון דעם אָנגעזעענעם בזשעזשינער עסקן, יעקב־הערש גאָלדקראַנץ, געב. אָקטאָבער 13, 1926 אין לאָדזש. האָט עולה געווען קיין ארץ ישראל אין יאָר 1933 מיט זיינע עלטערן און האָט דאָרט געאַרבעט אַלס שלאָסער. אין עלטער פון 17 און אַ האַלב יאָר האָט ער זיך מאָביליזירט אַלס „גפיר". שפּעטער איז ער אַריינגעטראָטן אין דער אידישער בריגאַדע אַלס קאָרפּאָראַל. ער האָט מיטגעמאַכט אַלע גלגולים פון דער בריגאַדע, און זייענדיק אין האָלאַנד, איז ער געשיקט געוואָרן צו אָרגאַניזירן די „בריחה" פון די אידן פון מזרח־אייראָפּע קיין ארץ ישראל. ער איז געכאַפּט געוואָרן, אָבער האָט מצליח געווען צו אַנטלויפן.

נאָך דער באַפרייאונג איז ער צוריק אַריין אין דער „הגנה" און באַקומען אַן אָפּטיילונג צו זיין אָנפירערשאַפט. אין דער באַ־פרייאונגס־מלחמה האָט ער מיט זיין אָפּטיילונג געקעמפט אין „המשולש" און האָט איינגענומען מגדל־צדק, ראש העין, קלנסואה און אַ סך אַנדערע אַראַבישע דערפער און פּאָזיציעס. ווען ער איז צוריקגעקומען פון דער אַטאַקע אויף לאַטרון, זאָגט ער צו זיין מוטער: „עס וואָלט מיך נישט געאַרט ווען איך פאַל אין קאַמף, אויב איך וואָלט נאָר געוואוסט, אַז לאַטרון וועט פון אונז גענומען ווערן".

נאָכן איינגענומען דאָס דאָרף קולה, אין אַ קאַמף פון 10 טעג, האָט ער געהאַט די אויפגאַבע צו האַלטן די פּאָזיציע, אָבער אין דער נאַכט פון 17טן יולי 1948 איז די פּאָזיציע פּלוצלונג אַרומ־גערינגלט געוואָרן דורך 15 אויטאָס מיט מאַשינען־געווער פון אַראַבישן לעגיאָן. ער איז געפאַלן פון די ערשטע, נישט געזעגנדיק זיך מיט זיינע געטרייע חברים, וועלכע זיינען אַלע געפאַלן ביזן לעצטן.

דעם 19טן יולי 1948 איז ער געבראַכט געוואָרן צו זיין אייביקער רו אויפן בית הקברות פון נתניה.

נאָך זיין טויט איז אים געגעבן געוואָרן די מיליטערישע אויסצייכענונג סגן.

שלמה ליפשיץ ז"ל

זון פון צבי דוב און מינה. געבוירן אין 1913 אין בזשעזשין. האָט באַקומען אַ גוטע אידישע דערציאונג, און האָט זיך געגרייט צו קומען קיין ארץ ישראל און אַרבעטן אין אַ קיבוץ. אין יאָר 1934 איז ער געקומען אין לאַנד אַלס אַן „אומלעגאַלער" עולה. ער האָט געאַרבעט ביי פאַרשידענע אונטערנעמונגען. אין לאַנד האָט ער חתונה געהאַט, און ס'איז אים געבוירן געוואָרן אַ זון. ער איז געווען אַ שטילער מענטש. אין די לעצטע יאָרן האָט ער געוואוינט אין ירושלים.

ער איז געפאַלן אין דער באַפרייאונגס־מלחמה, דעם 31טן מאַי 1948, ביי שעיך ג'ראַח.

דעם 10טן סעפּטעמבער 1950 איז זיין קבר איבערגעפירט געוואָרן אויפן הר־הערצל.

ערע זיין אָנדענק!

דן אָשר פאָגעל ז״ל

זון פון יצחק און ברכה. געבוירן אין 1913 אין בזשעזשין. נאָכן ענדיקן די פאָלקס־שול ווי אויך די מיטל־שול האָט ער אָנגעהויבן אַרבעטן ביי שניידעריי. צווישן דער יוגנט אין בזשעזשין איז ער געווען זייער באַליבט, און איז אויך געווען טעטיק אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. אין יאָר 1939, ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, איז ער אַריינגעטראָטן אין פּוילישן מיליטער.

אין יאָר 1944 איז ער געקומען קיין ארץ ישראל מיט אַנדערס׳ אַרמיי דורך רוסלאַנד. זייענדיק שטאַרק פאַר׳יאוש׳ט און צעבראָכן, האָט ער נאָכן באַקענען זיך מיט די לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל, צוריק באַקומען זיין הומאָר און מוט. ער האָט ווידער אָנגעהויבן אַרבעטן ביי שניידעריי און איז געווען טעטיק ביים אויפשטעלן די אָרגאַניזאַציע פון די בזשעזשינער לאַנדסלייט אין ארץ ישראל.

אין דער באַפרייאונגס־מלחמה פון ישראל האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין העלדישקייט כמעט אויף אַלע פראָנטן, און נישט ווייט פון כפר אונו איז ער געפאַלן אין אַ שלאַכט דעם 11טן יוני 1948.

ער האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט אַ זון, וועלכער איז געבוירן געוואָרן נאָך זיין פאַלן אין דער באַפרייאונגס־מלחמה. דער זון טראָגט אויך זיין נאָמען — דן. ערע זיין אָנדענק!

אריה וואלד ז״ל

אריה וואַלד פון פראַנקרייך, זון פון יעקב וואַלד, וועלכער האָט פריער געוואוינט אין בזשעזשין. נאָך פראַנקרייכס באַפרייאונג, אַלס 17־יאָריגער בחור מיט אַ ברויזענדער נשמה און האַרץ, איז ער ניט געבליבן רואיק און צוזאַמענגעקליבן די יתומים פון דער שארית הפליטה און זיי אָרגאַניזירט.

אריה וואַלד איז געקומען קיין ישראל און האָט זיך באַטייליקט אין די שווערע קאַמפן פאַר דער באַפרייאונג פון לאַנד.

ער איז געפאַלן לעבן דעם אַראַבישן דאָרף „דיר אלבן״ און איז באַערדיקט געוואָרן אויפן בית־הקברות אין דער קבוצה קרית ענבים, צווישן די בערג אויפן וועג קיין ירושלים. אַזוי ווי ער איז געווען אַ קורצע צייט אין ישראל און האָט זיך אויפגעהאַלטן אין דער קאָלאָניע פתח־תקוה, איז ער פאַרצייכנט אין „יד ושם״ אַלס בירגער פון דער קאָלאָניע. ערע זיין אָנדענק!

יעקב לאַסקער ז״ל

יעקב לאַסקער — פישל שוחט׳ס אַ זון. האָט געאַרבעט אין די ראַפינעריעס אין חיפה. איז אומגעקומען בעת אַ צעיושעטער עולם אַראַבער איז אָנגעפאַלן אויפן אַרבעטס־פּלאַץ.

ערע זיין אָנדענק!

ג. וואַלדמאַן

דוד לענטשיצקי ז״ל

דוד איז געבוירן אין יאָר 1894 צו זיינע עלטערן ר׳ נתן און מרים לענטשיצקי ז״ל, אין שטעטל אויאַזד ביי טאָמאַשאָוו־מאַזאָוויעצק. זייענדיק אַ זון פון חסידישע עלטערן, פון יראים ושלמים, האָט ער באַקומען אַ שטרענג־רעליגיעזע דערציאונג. צו אַכט יאָר האָט ער אָנגעפאַנגען לערנען גמרא. אַ זכרון האָט ער פאַרמאָגט זייער אַ שטאַרקן. ער האָט אַפילו אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געדענקט וואָס ער האָט געלערנט ביי מלמדים אין „חדרים״ אין דעם שטעטעלע אויאַזד. די פרנסה פון זיינע עלטערן איז געווען אַ שוואַכע, האָבן זיי זיך איבער־געצויגן קיין בזשעזשין. ר׳ נתן לענטשיצקי ז״ל האָט זיך גע־קויפט אַ לעכער־מאַשין און איז געוואָרן אַ לעכער־נייער. צום דאָזיקן פאַך האָבן זיך געגומען פיינע חסידישע יונגעלייט אין יענער צייט. דוד האָט אַ געוויסע צייט נאָך געלערנט אין חדרים ביי מלמדים, ביז 13־14 יאָר. דאַן האָט ער געמוזט צוהעלפן אין דער פרנסה, און איז אויך געוואָרן אַ לעכער־נייער. אין יאָר 1914 איז אויסגעבראָכן די גרויסע וועלט־מלחמה. די בזשעזשי־נער קאָנפעקציע־אינדוסטריע איז שטיין געבליבן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט אויך געטראָפן די לענטשיצקי־משפחה — האָט מען געזוכט נייע פרנסות מיט נייע דאגות.

די פרייסישע יונקערס, וועלכע האָבן דאַן געהערשט אין פוילן, האָבן אויף אַ גרויזאַם־אכזרי׳שן אופן אינגאַנצן רואי־נירט די אידישע פרנסות. זיי האָבן אָבער דערלויבט די יוגנט זיך צו פאַרנעמען מיט קולטור־אַרבעט, ווי למשל עפענען ביבליאָטעקן. אַזוי האָט בזשעזשין באַקומען אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ ביבליאָטעק. דער שרייבער פון די זכרונות און דוד לענטשיצקי האָבן זיך אונטערגענומען זאַמלען ביכער פאַר אַ ביבליאָטעק. מיר האָבן צונויפגעזאַמלט אייניקע הונדערט ספרים. דוד איז געווען אַ שטאַרקער מתמיד אין לייענען אידישע ליטע־ראַטור. ער האָט געלייענט אַלע אידישע קלאַסיקער און האָט זיי גוט געדענקט. דאָס האָט אים אויך געדינט פאַר זיין נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין אין זיינע שפעטערדיקע יאָרן.

אין יאָר 1929 האָט דוד פאַרלאָזט בזשעזשין און אַוועק קיין בריסל (בעלגיע), וואו ער אַרבעט אַלס לעכער־נייער. נאָך פינף חדשים ברענגט ער אויך אַריבער זיין משפחה. דוד לענטשיצקי׳ס הויז האָט אין פאַרלויף פון דער צייט, וואָס ער האָט דאָרט געוואוינט, געדינט ווי אַ אידיש־נאַציאָנאַלע, וואַרעמע היים פאַר אַלע בזשעזשינער עמיגראַנטן וואָס האָבן דאָרט געוואוינט, ווי אויך פאַר די בזשעזשינער וועלכע זיינען צופעליק געקומען אין בעלגיע, אָדער פאַר דורכפאָרער, וואָס דער „גלות״ האָט זיי געשטויסן צו וואַנדערן. דוד און זיין פרוי חייצע ז״ל האָבן פאַרמאָגט די ספעציפישע, אידיש־נאַציאָנאַלע אייגנשאַפט אויפ־צונעמען מיט וואַרעמקייט די אַלע בזשעזשינער, וואָס האָבן איבערגעטראָטן זייער שוועל. דוד, וואָס האָט פון זיין ערלעכער אַרבעט געגעבן זיינע קינדער אַ הויך־שול דערציאונג, האָט אויך געוואוסט ווי צו באַאיינפלוסן זיינע קינדער, זיי זאָלן זיין באַוואוסטזיניקע נאַציאָנאַלע אידן און נישט מיטגעשלעפּט ווערן מיט דעם אַסימילאַציע־שטראָם אין דער פרעמדער סביבה. ער האָט זיי פאָרגעבערייט פאַר ארץ־ישראל׳דיקע „חלוצים״ און באַפרייער אין דעם שווערן געראַנגל פון דעם באַפרייאונגס־קאַמף. זיי האָבן עס טאַקע אויך דערפילט, און דערפילן עס נאָך

דוד לענטשיצקי ז״ל

ווייטער... אין פאַרלויף פון דער צייט, וואָס דוד האָט געוואוינט אין בעלגיע, איז ער געווען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג ווי אויך אין זיין פאַך־בראַנזשע האָבן אים אַלע מיטגלידער געשעצט און געאַכטעט פאַר זיין אַקטיוויטעט. ליידער האָט די היטלער־עפּאָכע אים מיט זיין פרוי רואינירט זייער געזונט. דוד איז געבליבן אַ האַרץ־ליידנדיקער. זיין פרוי איז געשטאָרבן אין יאָר 1948.

דוד איז געקומען אין ישראל אין יאָר 1949 און האָט זיך איינגעאָרדנט ביי זיין פאַך. ער האָט ווידער חתונה געהאַט און געלעבט אַ שיין, בכבוד׳יק לעבן. זיינע קינדער האָבן זייער פאָטער׳ס בכבוד׳יקע שיינע שטוב מכבד געווען.

דוד לענטשיצקי ז״ל האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט דעם גע־דאַנק פון אַ „יזכור־ספר״ פון בזשעזשין און האָט אויך צוגעטראָגן וויכטיקע מאַטעריאַלן צום ספר וואָס ליגט איצט פאַר אייך, ווי זיין קאַפּיטל וועגן „שניידער־משפחות״. אָבער ער האָט ליידער נישט דערלעבט די רעאַליזירונג פון זיין געדאַנק.

שבת, דעם 29טן מערץ 1958 האָט ער אָנגעפאַנגען פילן שלעכט, און אין פאַרלויף פון צוויי טעג איז ער געשטאָרבן — דעם 1טן אַפּריל 1958 — י״א ניסן תשי״ח.

כבוד זיין אָנדענק!

די מצבה אויפן הר־ציון

אונזער לאַנדסמאַן משה־יצחק גינצבערג האָט ביים שטעלן די מצבה געהאַלטן אַ הספד נאָך די קדושים פון אונזער שטעטל. ער האָט געזאָגט אין דעם הספד:

ברידער און שוועסטער, טאַטעס און מאַמעס, אונזערע טייערע און געטרייע! מיר, די שארית הפליטה פון אונזער שטאָט בזשעזשין, זיינען זיך היינט צונויפגעקומען אויף די בערג פון ירושלים, אויפן הר־הצופים אין „מרתף השואה," אָפּצוגעבן דעם לעצטן כבוד אונזער פאַרניכטעטער קהילה, און הייליקן זייער אַנדענק, מיט דעם וואָס מיר שטעלן אַ מצבה.

מיר דערפילן אונזער הייליקע פליכט לדורות.

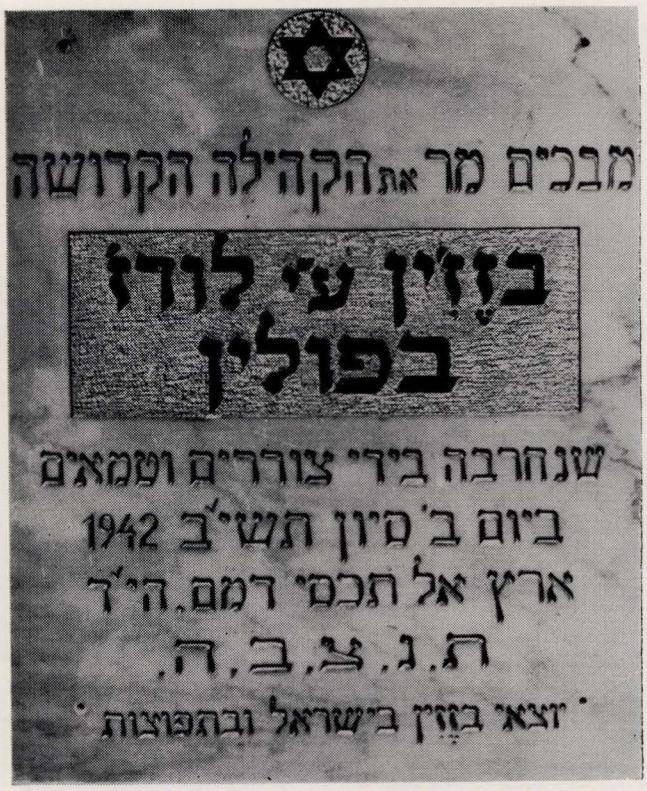

די מצבה איז אויפגעשטעלט אויפן הר־ציון נאָך די קהילות וואָס זיינען פאַרשניטן געוואָרן.

אינעם הייליקן מאָמענט פילן מיר, אַז אייערע אויסגעלייטערטע נשמות געפינען זיך דאָ איצט מיט אונז, און זיי שוועבן איבער אונזערע קעפּ. זיי זאָגן אָן אונז און די צוקונפטיקע דורות, דעם פאָלק ישראל, די גרויסע צוואה: „אידן שטאַרקט זיך! זייט פעסט ווי אַ געפּאַנצערטער מויער, שטרעקט אויס אייער ברודערלעכע האַנט איינער דעם צווייטן, ס'זאָל חלילה ניט מער פאָרקומען אַזאַ שרעקלעכע טראַגעדיע אין אונזער געשיכטע".

זיי, די כשר'ע נשמות, זאָגן אונז, ווי מיר שטייען דאָ איצט: „חזק ואמץ!"

מיר, די שארית הפליטה, זיינען פול מיט צער און טרויער. אין דעם שווערן מאָמענט, רייסן זיך אַרויס פון אונז טרערן, נאָך דעם שרעקלעכן גורל. מיר געפינען זיך נעבן די געשענדעטע ספרי־תורה, נעבן דעם זייף וואָס איז געמאַכט געוואָרן פון אויסגעמאַטערטע קערפּערס פון אונזערע כשר'ע טאַטעס־מאַמעס, פון אונזערע קליינע קינדער, וועלכע האָבן ניט געקענט אונטערשיידן פון גוטס ביז שלעכטס; נעבן דעם גיפט, מיט וועלכן מען האָט זיי פאַר'סמ'ט; נעבן אויפגעגייטע מאַנטלען פון ספרי־תורה, וואָס מיר האָבן אין זיי געשריבן **לא תרצח**; נעבן פאַרבלוטיקטע טליתים וואָס אידן האָבן זיך געהילט אין זיי און מתפלל געווען יעדן פרימאָרגן פאַר דער וועלט און פאַר דער מענטשהייט, **לתקן עולם במלכות** שדי, און צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן אידן זיינען זיי דערמאָרדעט געוואָרן פון די רוצחים.

אין דעם מאָמענט, ווען מיר שטייען אויף די בערג פון ציון און ירושלים, דער סימבאָל פון שלום, ווילט זיך אַ געשריי געבן אַזוי, אַז דאָס וועלט־געוויסן זאָל אַ ציטער געבן, מען זאָל זיך קלאַפּן אין האַרצן, שלאָגן על חטא און שרייען „אשמנו"...

נשמות יקרות פון די בזשעזשינער אידן! מיר, די שארית הפליטה, די לעבעדיקע יתומים, זאָגן אייך צו אויף אייביק: אַזוי לאַנג ווי מיר וועלן אָטעמען און ווי אונזערע אויגן וועלן זען דאָס ליכט פון זון־אויפגאַנג, וועלן אונזערע הערצער און מחשבות זיין געווענדעט צו דער מצבה אויפן הר ציון אין „מרתף השואה" אין ירושלים עיר הקודש.

און צו די אַלע מצבות פון אַלע חרוב־געוואָרענע קהילות, וואָס די שארית הפליטה האָט אויפגעשטעלט צו ערן זייער אַנדענק; צו די אַלע וואָס זיינען אומגעקומען אַזוי טראַגיש ווי איר, טייערע אייביקע שכנים אין שותפות־דיקן גורל, זאָגן מיר צו אין דעם טרויעריקן מאָמענט, אַז מיר וועלן קומען און זיך פאַרבויגן פאַר אייך מיט כבוד און ווייטיק אין אונזער האַרץ, — פאַר די קעסטלעך ערד און אַש, און פאַר דער מצבה וואָס מיר האָבן היינט אויפגעדעקט לזכרון פון דער חרוב־געוואָרענער קהילה אין בזשעזשין.

***

זאָל מיר דאָ זיין דערלויבט איבערצוגעבן אין עטלעכע ווערטער וועגן דעם, וואָס איך האָב אַליין איבערגעלעבט, בעת איך האָב זיך באַטייליקט אין אויפשטעלן די סימבאָלישע מצבה אויפן הר ציון אין ירושלים נאָך די קדושים פון אונזער שטעטל.

ווען מען קומט אַריין אין „מרתף השואה", אין דער „הייל פון גרויל", און מען דערזעט די יאָרצייט־ליכט, וואָס זיינען דאָרט אָנגעצונדן נאָך די אומגעבראַכטע קהילות, — פאַרקלעמט ביים האַרצן פון טרויער און צער, און טרערן גיסן זיך פון די אויגן אויף דעם שרעקלעכן חורבן. פאַר אייערע אויגן באַווייזן זיך די הייליקע געשטאַלטן פון די קרבנות פון די נאַצישע

ביי אַ יזכור־צוזאַמענקום אין „שיכון בזשעזשין" נאָך די קדושים פון אונזער קהילה־קדושה.

בעסטיעס. איר דערמאָנט זיך וועגן אייערע קרובים און פריינט, וואָס זיינען דערשטיקט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן און אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין די קאַלך־אויוונס. איר דערפילט, ווי זייערע נשמות פלאַטערן דאָ, אין דעם „מרתף השואה", אויף דעם הייליקן באַרג אין ירושלים.

אין אַ ווינקל ליגן פאַרבלוטיקטע טליתים, וואָס מען האָט געבראַכט פון די מאָרד־לאַגערן; צעריסענע יריעות פון ספרי־תורה, וואָס מען האָט אַרויסגעראַטעוועט פון מורא׳דיקן חורבן.

און קליינע מצבות פון מאַרמאָר־שטיין זיינען דאָ אויפגעשטעלט אַרום־און־אַרום. און יעדע מצבה דערמאָנט אין אַ שטעטל מיט אידן, וואָס זיינען אויסגע׳הרג׳עט געוואָרן און אומגעקומען על קידוש השם.

האָבן מיר אויך אָוועקגעשטעלט די מצבה נאָך דער אומגעקומענער קהילה קדושה פון אונזער שטעטל בזשעזשין. דער גרעסטער טייל פון אונזערע לאַנדסלייט אין מדינת ישראל איז זיך צונויפגעקומען אין ירושלים, אויפן הר ציון, צום שטעלן די מצבה. די הכנות זיינען געמאַכט געוואָרן דורך אונזער חשוב׳ן לאַנדסמאַן גינזבערג. צווישן די פאַרזאַמלטע זיינען געווען אַ סך, וועלכע האָבן אַליין איבערגעלעבט דעם מורא׳דיקן פּיין אין די נאַצישע לאַגערן און זיינען על פּי נס ניצול געוואָרן. זיי טראָגן נאָך אויף זיך די צייכנס פון זייערע ליידן.

מיט צעבראָכענע הערצער און מיט יראת הכבוד פאַר דעם אָנדענק פון די קדושים פון אונזער שטעטל זיינען מיר געשטאַנען אויפן הר ציון ביים אויפדעקן די מצבה. אונזער לאַנדסמאַן אין ישראל, גינזבערג, האָט געהאַלטן אַ רירנדיקן הספד אין העברעאיש. מיר האָט מען איבערגעגעבן אויפצודעקן די מצבה. און איך האָב מספיד געווען אין אידיש די אומגעקומענע ברידער און שוועסטער פון אונזער שטעטל, אַלס דער שליח פון אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע און איבער דער גאָרער וועלט.

פול מיט צער זיינען מיר זיך פונאַנדערגעגאַנגען, צוזאָגנדיק איינער דעם אַנדערן אָפּצוהיטן אויף אייביק דעם זכרון נאָך די קדושים פון אונזער היים־שטעטל.

זאָלן אויך די עטלעכע ווערטער וועגן דעם, וואָס איך האָב דעמאָלט איבערגעלעבט אויפן הר ציון אין ירושלים, אַריינגיין אין דעם ספר הזכרון, וואָס מיר גיבן אַרויס וועגן אונזער שטעטל און וואָס מיר לאָזן איבער פאַר די שפּעטערדיקע דורות אַלס אַ זכר עולם.

יעקב דוד בערג

אונזערע טוערס אין ישראל

אהרן מענדעלעוויטש

אהרן מענדעלעוויטש געהערט צו יענעם דור אידעאַליסטן, צום פּיאָנערן־דור, וואָס זיינען געווען פאַרליבט אין דער אידייע פון ציוניזם און וואָס האָט קאָנסעקווענט געמיינט עולה זיין קיין ארץ ישראל. ער ווערט בוכהאַלטער אין דער קופּת חולים, וואו ער איז באַשעפטיקט אַ סך יאָרן. ער איז אויך טעטיק אין כל־ערליי געזעלשאַפטלעכע אַקציעס.

זייענדיק דער אָפּשטאַם פון אַ גרויסער און פאַרצווייגטער בזשעזשינער משפחה, האָט ער אויך נישט פאַרגעסן זיין מקור, כאָטש פון 1916 ביז 1933 האָט ער געוואוינט אין דעם באַקאַנטן שטעטל אין פּוילן, קוטנע, וואו ער איז, אגב, געווען אַ ראַטמאַן (דאָס שטעטל איז באַרימט געוואָרן דורך די קלאַסישע ווערק פון שלום אַש). ער איז געוואָרן טעטיק אין דער בזשעזשינער קאָלאָניע, באַזונדערס נאָכן גרויסן חורבן און לעצטנס איז ער דער פינאַנץ־סעקרעטאַר פון דער דאָרטיקער ליי־קאַסע וואָס איז רעגיסטרירט און שטייט אונטער דעם קאָנטראָל פון דער ישראל־רעגירונג. ער איז פאַרטראָטן אין אונזער ספר מיט אַ וויכטיקער אַרבעט, אין וועלכער עס ווערן פאָרטרעטירט צוויי בזשעזשינער משפחות, וואָס אויפן פאָן פון אָט־די פאַרצווייגטע משפחות זעען מיר אַ קווער־שניט פון אַן אַלט, פאַרוואָרצלט אידיש לעבן אין בזשעזשין.

ש. פינטשעווסקי

שלמה פינטשעווסקי איז דער אָפּשטאַם פון אַ חסידיש־באַלעבאַטישער שטוב. געקראָגן אַ טראַדיציאָנעל־אידישע דער־ציאונג, האָט ער שפּעטער אַליין אַ סך געלערנט און איז אויך געוואָרן אַ בן־בית אין דער וועלט־ליטעראַטור. די ברידער פינטשעווסקי זיינען געוואָרן באַרימטע אינדוסטריאַליסטן אין לאָדזש, וואָס האָבן געשמט איבער גאַנץ פּוילן און געוויסע היסטאָריקער באַטראַכטן זיי ווי מיט־שאַפערס פון דער גרויסער לאָדזשער טעקסטיל־אינדוסטריע. שלמה פינטשעווסקי איז ניט נאָר געווען באַקאַנט אין דער געשעפטס־וועלט. ער איז אויך געווען אַ דינאַמישע פערזענלעכקייט אין אונזער אידישער געזעלשאַפטלעכקייט מיט אירע פּראָבלעמען און ענינים.

אין גרויסן חורבן איז אומגעקומען זיין גאַנצע משפחה, צווישן זיי זיין טאָכטער וואָס איז געווען אַ באַגאַבטע קינסטלערין. ער אַליין קומט קיין ישראל על־פּי צופאַל. ער קומט ווי אַ יורד. אין חורבן האָט ער אַלץ פאַרלוירן, זיין גאַנץ פאַרמעגן. ס׳ווייזט זיך אַרויס, אַז מיט יאָרן צוריק האָט ער אינוועסטירט אַביסל געלט אין אַ געוויסער ארץ־ישראל׳דיקער געשעפטלעכער אונטערנעמונג, וואָס גיט אים איצט אַ מעגלעכקייט זיך עקאָנאָמיש איינצואָרדענען. אין דעם אָנהויב זיינען די געשעפטן נישט צופריגלדיק. מיט דער צייט גייט עס אַוועק בעסער און ער אָרדנט זיך איין גאַנץ באַלעבאַטיש און באַקוועם.

ער איז אין יענע יאָרן נישט טעטיק צווישן לאַנדסלייט־קרייזן. מיטן אַנטשטיין פון „שיכון־בזשעזשין" ווערט ער אַקטיוו און ווייזט זיך אָפטער אין בזשעזשינער קרייזן. מיט י. ד. בערג׳ס קומען קיין ישראל באַנייט זיך אַן אַלטע פריינטשאַפט וואָס שטאַמט נאָך פון די חדר־יאָרן. ביידע זיינען זיי געגאַנגען ביי די זעלביקע מלמדים. איצט פירן זיי אַ רעגלמעסיקע קאָרעספּאָנדענץ און פינטשעווסקי איז שטאַרק פאַראינטערעסירט אין אַלע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע ענינים. אין אונזער בוך איז ער אויך פאַרטראָטן מיט אַ וואָגיקער אַרבעט וועגן „בזשעזשינער רבנים און חסידים", וואָס שפּיגלט אָפּ אַ וויכטיקן טייל פון דער בזשעזשינער קהילה.

פישל בענקל

פישל בענקל געהערט אויך צווישן די אַלט־איינגעזעסענע תושבים פון אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל. ער איז הערשל לאַכמאַנ׳ס אַן איידים. ער איז אַן איידעלער און קאָרעקטער מענטש. מיט מסירת־נפש איבערגעגעבן די אַרבעט פון די בזשעזשינער לאַנדסלייט אין ישראל. אַז ער רעדט וועגן אונזער גרויסן אויפטו, רעדט ער מיט אַזאַ וואַרעמקייט און סענטימענטאַלקייט אַז ער ווערט ממש געריִרט ביז טרערן. ער איז פון די גאָר־וואָגיקע מענטשן פון דער קליינער גרופּע פון טוערס אין דער קאָלאָניע „ארגון יוצאי בזז׳ין".

דוד פּאָליוואָדע

דוד פּאָליוואָדע געהערט צווישן די פּראַקטישע טוערס פון אונזער קרייז אין ישראל. אַ מענטש מיט אַ גראָדן שכל און אַ סך געזעלשאַפטלעכע דערפאַרונג. אַן אַלטער טוער אין די קרייזן פון מפ״ם. ער געהערט צווישן די ערשטע וואָס אָרגאַניזירן אַ בזשעזשינער קאָאָפּעראַטיוו און איז צווישן די סאַמע ערשטע וואָס העלפן מיט לייב־און־לעבן ביים בויען דעם „שיכון בזשעזשין" אין כפר אונו. נאָכן גרויסן פאָלק־חורבן, ווען אונזער שטעטל ווערט אָפּגעוויישט פון פּוילן וואו ס׳האָט דאָרטן געקעניגט פאַר אַזויפיל דורות, איז ער שטאַרק פאַראינטערעסירט איבערצופלאַנצן אָט־דעם מיט־גוואַלט איבערגעריסענעם שטייגער־לעבן פון אונזערע פאַרגאַנגענע דורות אין אונזער אייגענער מלוכה. דערפאַר ווייזט ער אַרויס אַ גוואַלטיקן אינטערעס אין אַלע נויטן און ענינים פון דער שארית הפליטה. ער איז אַ מיטגליד אין וועד פון „ארגון יוצאי בזז׳ין".

משה הר־יפה (שיינבערג)

משה הר־יפה געהערט צום אינגערן דור. כאָטש ער איז ניט קיין אָפּשטאַמיקער פון בזשעזשין, זיין וויג איז גאָר געשטאַנען אין פּיעטרקאָוו, איז ער אָבער געוואָרן געקניפּט און געבונדן מיט אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט בזשעזשין און בזשעזשינער. אין בזשעזשין איז ער געווען איינער פון די גרינדערס פון דער יוגנטלעכער חלוץ־באַוועגונג. ער פאָרט מיט אַ גרופּע אויף הכשרה און איז שפּעטער עולה קיין ישראל. די ערשטע יאָרן אין ישראל זיינען אַוודאי ניט קיין גרינגע. אַנדערע ווערן גע־

בראָכן אונטערן דרוק פון דער האַרטער ווירקלעכקייט און פאָרן צוריק אין זייערע שטעטלעך. ער בלייבט אין ישראל און ווערט אַ טיכטיקער בויער פון אַן אייגן־זעלבסטשטענדיק מלוכה־לעבן.

אין ישראל האַלט ער זיך נאָענט מיט אונזערע לאַנדסלייט. זיי אָרגאַניזירן זיך אין אַן אייגענעם קרייז און זוכן זיך קעגנ־זייטיק העלפן איינער דעם אַנדערן. משה שיינבערג איז דאָ געווען אין אַמעריקע און ער זוכט שאַפן אַ בריק צווישן די אַמעריקאַנער און ישראל לאַנדסלייט. ער האַלט, אַז ס׳דאַרף זיין אַ נאָענטער קאָנטאַקט צווישן אָט־די צוויי ישובים, מחמת דאָ זיינען קאָנצענטרירט ס׳רוב פון אונזערע פאַרבליבענע לאַנדסלייט.

אין ישראל איז ער איינער פון די טעטיקסטע פון אונזער קרייז און איז געווען בלב ונפש אַריינגעטאָן אין דער אַרבעט בעת ס׳איז דאָרטן אויסגעבויט געוואָרן דער הייזער־פּראָיעקט אין כפר אונו. שיינבערג איז אויך פאַרטראָטן אין ספר מיט אַ וויכטיקער אַרבעט וועגן דער יוגנט און חלוצים־באַוועגונג אין בזשעזשין.

מאָניש גוטקינד

מאָניש גוטקינד איז אַ יודע ספר. אַ גוואַלטיקער ליבהאָבער פון דער אידישער ליטעראַטור. אַ גאָר גרויסער חסיד פון אונ־זערע קלאַסיקער, מענדעלע און פּרץ. דער אָפּשטאַם, פון אַ חסידיש־משכילישער פאַמיליע. שוין זיין פאָטער נחמן גוטקינד איז געווען איינער פון די ערשטע חובבי ציון, איז ער אַוודאי באַווירקט געוואָרן פון אָט־דעם דרך און אַלע מאָל געשטרעבט זיך אויסצולעבן און לעבן אין ישראל.

ער איז אויך שוין לאַנגע יאָרן אין ישראל און זיך אַקלי־מאַטיזירט מיטן דאָרטיקן שטייגער, כאָטש ער האָט זיך נישט אָפּגעפרעמדט פונעם אַמאָליקן. ער פילט, אַז די אַרבעט צו פאַר־אייביקן אונזער שטעטל, הן דורך דעם בנין אין ישראל און הן דורך דעם ספר־בזשעזשין איז באמת אַן עבודת הקודש. ער איז אַן ערלעכער און איבערגעגעבענער טוער צווישן די לאַנדס־לייט אין ישראל.

אהרן פאָגל

אהרן פאָגל (אסתר־לאה דער בעקערינס זון) האָט דורכגע־מאַכט דעם טרויעריקן און פיינלעכן וואָגל־וועג פון דער שארית הפליטה. ער איז געווען צווישן די ערשטע וואָס האָט אונז איבערגעשיקט די דער׳שיטרנדיקע גרוסן פון אונזער פאַרשני־טענער עדה, די שוידערן און קאָשמאַרן פון נאַצישע לאַגערן. ער איז געווען צווישן די ערשטע, ווען ער איז באַפרייט געוואָרן פון אַ נאַצישן לאַגער, אַריינצופאָרן אין בזשעזשין און מיט די אייגענע אויגן זען דעם גרויסן חורבן, דעם חורבן פון אונזער אידיליש, פאַר׳חלומ׳ט שטעטל — בזשעזשין... ער איז אַנטלאָפן פון דער קללה וואָס איז אויסגעגאָסן געוואָרן אויף אונזער שטעטל... אין אַ נדר האָט ער זיך געגעבן, אַז אומעטום און ביי יעדער געלעגנהייט וועט ער דערציילן די מגילת־איכה פון בזשעזשין...

געווען אַמאָל אַ צענטראַלע פיגור אין דער בזשעזשינער געזעלשאַפטלעכקייט פאַרן מבול. איצט לעבט ער אין שטילער באַשיידנקייט אין ישראל און איז אויך געזעלשאַפטלעך טעטיק — אַוודאי נישט ווי אַמאָל אין בזשעזשין — און איז אויך אין נאָענטן באַריר מיט די דאָרטיקע לאַנדסלייט.

אין אונזער בוך איז ער פאַרטראָטן מיט אַ גרויסער אַרבעט, וואו ער נעמט אַרום דורות בזשעזשינער לעבן. ער באַקענט אונז ווען בזשעזשין האָט אָנגעהויבן ווערן אַ שניידער־צענטער און ס׳גייען דורך אין זיין אינטערעסאַנטער אַרבעט פאַרשיידענע סעקטאָרן פון דער בזשעזשינער געזעלשאַפטלעכקייט.

יחיאל ערליך

יחיאל ערליך איז דער אָפּשטאַם פון אַ חסידיש־לומדישער משפחה. ער ציט אַזש זיין יחוס־קייט, פון דער מאַמעס צד, ביז דעם רבין ר׳ פישעלע פון סטריקאָוו. ער אַליין האָט געקראָגן אַ שטרענג־טראַדיציאָנעלן חינוך. אַזוי ווי בזשעזשין האָט קיין ישיבות נישט געהאַט, איז יחיאל געוואָרן אַ בית־מדרש לערנער, פּונקט ווי אַ סך אַנדערע יונגעלייט פון זיינס גלייכן.

אין ישראל געפינט ער זיך שוין אַ סך צענדליקער יאָרן. ער איז געווען צווישן די ראשונים זיך צו באַזעצן אין ישראל אויס ריינער אהבה שאינה תלויה בדבר. ער האָט דורכגעמאַכט דעם שווערן, דאָרנדיקן וועג פון פרומען חלוציזם. ער געפינט זיך אין כפר־סבא, וואו פאַר אַ סך יאָרן האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט הינער־צוכט און אויך געהאַט אַ קליין פאַבריקל פון סאָדע־וואַסער. ער איז אַלע יאָרן, זייענדיק אין ישראל אונטער כלערליי באַדינגונגען, געבליבן געטריי זיין שורש־נשמה. ער איז שטרענג אָפּגעהיט אין הלכה־אידישקייט. ער פירט זיך ווי זיינע אָבות האָבן זיך געפירט. אידייאיש איז ער נאָענט צו „הפועל־המזרחי״.

זיינע שיחת־חולין און זיינע געלעגנהייטלעכע דרשות וואָס ער האַלט פאַר אַן עולם זיינען תמיד דורכגעפלאָכטן מיט מאמרי חז״ל און מיט די קלוגע משלים און ווערטלעך פון אונזערע אַלטע חכמים.

כאָטש זיין וואוין־אָרט איז ווייט פון הויפּט־צענטער, איז ער מיט אַלע חושים און פעדים פאַרבונדן מיט די טעטיקייטן פון זיינע שטעטלדיקע לאַנדסלייט. ווען ס׳האָט זיך געבויט דער „שיכון בזז׳ין״ אין כפר אונו, האָט ער עס באַטראַכט פאַר אַ סימבאָלישן אויפטו, מחמת דער פאַרשניטענער לעבנס־שטייגער פון אונזערע בזשעזשינער דורות וועט קאָנען ממשיך זיין אויף אייגענער ערד. מיט יאָרן צוריק איז ער דאָ געווען אין אַמע־ריקע אויף אַ קורצן וויזיט און ער האָט איבערגעלאָזט אַ גוטן איינדרוק מיט זיין פרומער ערלעכקייט און פשטות.

אין זיין שיינער אַרבעט אין אונזער בוך גייט דורך אַ שטיק פון אָט־דער פרומער און חסידיש־לומדישער וועלט, וואָס ער אַליין איז אַ גאָר שטאַרקער יורש.

לעמל האָרן ע״ה

לעמל האָרן ע״ה קומט פון אַ באַלעבאַטיש־גביריש הויז. ער האָט געקראָגן אַ גאָר פיינע אידישע דערציאונג. געווען אַ בן־בית אין דער חכמת ה״פרדס״. געווען אויך בקי אין וועלטלעך וויסן.

ער האָט זיך פאַר׳קנס׳ט מיט דעם פּאָליטישן ציוניזם, מיט דער אידייע פון בויען אַן אייגן, זעלבסטשטענדיק, נאַציאָנאַל לעבן, אויף אייגענער אידישער ערד. אין דער צייט ווען ער געפינט זיך שוין אין ישראל, האָט ער זיך אָריענטירט רעוויזיאָ־

ניסטיש, מיטן עקסטרעם־רעכטן פליגל אין דער ציוניסטישער באַוועגונג.

ער קומט קיין ישראל דורך רוסלאַנד, וואו ער ווערט טעטיק אין ציוניסטישע קרייזן און כדי מפרנס צו זיין זיין משפחה פאַרנעמט ער זיך מיט מסחר. ער בויט אַ לעדער־פאַבריק, כאָטש קיין גרויסער גביר ווערט ער נישט, אָבער ער אָרדנט זיך איין באַלעבאַטיש־בכבודיק.

ער איז פאַריאָגט געשעפטלעך און אויך מיט פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע ענינים, דאָך פאַרגעסט ער נישט פאַר איין מאָמענט זיינע בזשעזשינער לאַנדסלייט. ער איז תמיד פאַרבונדן מיט טעטיקייטן פאַר זיינע בזשעזשינער.

ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די הילפס־אַרבעט פאַר די שארית הפליטה, פאַר די וואָס זיינען על־פי נס ניצול געוואָרן פון די נאַצישע מאָרד־לאַגערן, וואַרפט ער זיך אַריין בלב ונפש אין אָט־דער הייליקער אַרבעט. ער ווערט דער פאָרזיצער פון ישראל׳דיקן הילפס־קאָמיטעט, וואָס ער פאַרנעמט ביז זיין פריי־צייטיקן אַוועקגיין אין דער וועלט פון אייביקייטן. ער איז זיך ממש מוסר נפש פאַר אָט־דער אַרבעט. ער שאַנעוועט נישט זיין אייגענעם געזונט, מחמת ער פילט די אויסערגעוויינלעכע וויכ־טיקייט פון איינאָרדענען און קומען צו־הילף די היטלער־קרבנות.

ווען ס׳פאַרענדיקט זיך דאָס בויען פון דעם „שיכון בזז׳ין״ אין כפר אונו, באַטראַכט ער דעם גרויסן היסטאָרישן אויפטו פון אונזערע לאַנדסלייט פאַר אַ ריין־פערזענלעכן נצחון, פאַר אַ גרויסן יום־טוב אין זיין לעבן. ער האָט ממש געאָטעמט און געפיבערט מיט אָט־דער אַרבעט. ס׳זיינען אונז באַקאַנט אַ סך בריוו וואָס ער האָט געשיקט צו לאַנדסלייט אין אַמעריקע, רעדט ער דאָרטן מיט גוואַלטיקער באַגייסטערונג און וואַרעמקייט וועגן אָט־דעם אויפטו אונזערן און ער זעט פאַראויס, אַז אויף דער ישראל־ערד וועט ווידער זיך שפּינען דער דורות־איבער־געריסענער לעבנס־שטייגער פון אונזער בזשעזשין.

ווען ער האָט געזען דעם פּראָגרעס אַרום דעם ספר־בזשעזשין, איז ער געווען באַוועלטיקט מיט אַן אומגעהייערער פרייד. אָט האָבן מיר געשטעלט אַ מאָנומענט פון בעטאָן און ציגל, מיינענדיק דעם „שיכון בזז׳ין״, און איצט וועלן מיר אָט־דעם חוט־המשולש פאַרענדיקן מיט אַ וואָרט־דענקמאָל, וואו מיר וועלן אויף דורות באַשרייבן דעם אומקום פון אונזער בזשעזשינער עדה און די דורות פאַרן גרויסן מבול... ליידער, צו אונזער גרויסן צער, האָט ער דעם גרויסן מאָמענט פון אונזער סיום הספר נישט דערלעבט. ס׳וואָלט אים אַוודאי גרויס הנאה פאַרשאַפט. ער האָט אויך געהאַט בדעה זיך צו באַטייליקן מיט אַ וויכטיק־וואָגיקער אַרבעט וועגן געוויסע פאַזן פון בזשעזשינער לעבנס־שטייגער. ער האָט שוין אָט־די אַרבעט נישט באַוויזן צוצוגרייטן, וואָס איז באמת אַ גרויסער שאָד, אָבער נאָך גרעסער איז דער כאַרלוסט פון זיין אייגענער, ליכטיקער פערזענלעכקייט.

זיין היים האָט ער געהאַט אין ירושלים. ער האָט עס באַטראַכט פאַר אַ באַזונדער זכיה צו לעבן אין דער הייליקער שטאָט.

ער האָט איבערגעלאָזט זיין פרוי, בלומע, דריי באַגאַבטע, אינטעליגענטע טעכטער און איין זון, וואָס זיינען געטרייע יורשים פון זיינע לעבנס־חלומות.

כבוד זיין אָנדענק!

אַ גרופּע
בזשעזשינער
אינטעליגענטן

פרעזידיום פונעם יזכור־אָוונט אין פּאַריז מיט פּאָרשטייער פון ביידע סאָסייעטיס

פון לינקס צו רעכטס: פרוי פלאָם, קויאָווסקי, פלאָם (פאַרשטעלט), פריד, פראָים (פאָרזיצער פון דער סאָסייעטי), „מוטואַ־ליטע דע מאַנמאַרט", מאָרים האָרן (ערן־פּרעזידענט), חזן פּינקאָס, סימאַן (פּרעזידענט פון בזשעזשינער סאָסייעטי), זיידנ־בערג, האָרן, קאַזיב, בערנאַרד פריד, האָמעל (אַלע געווען דעפּאָרטירטע).

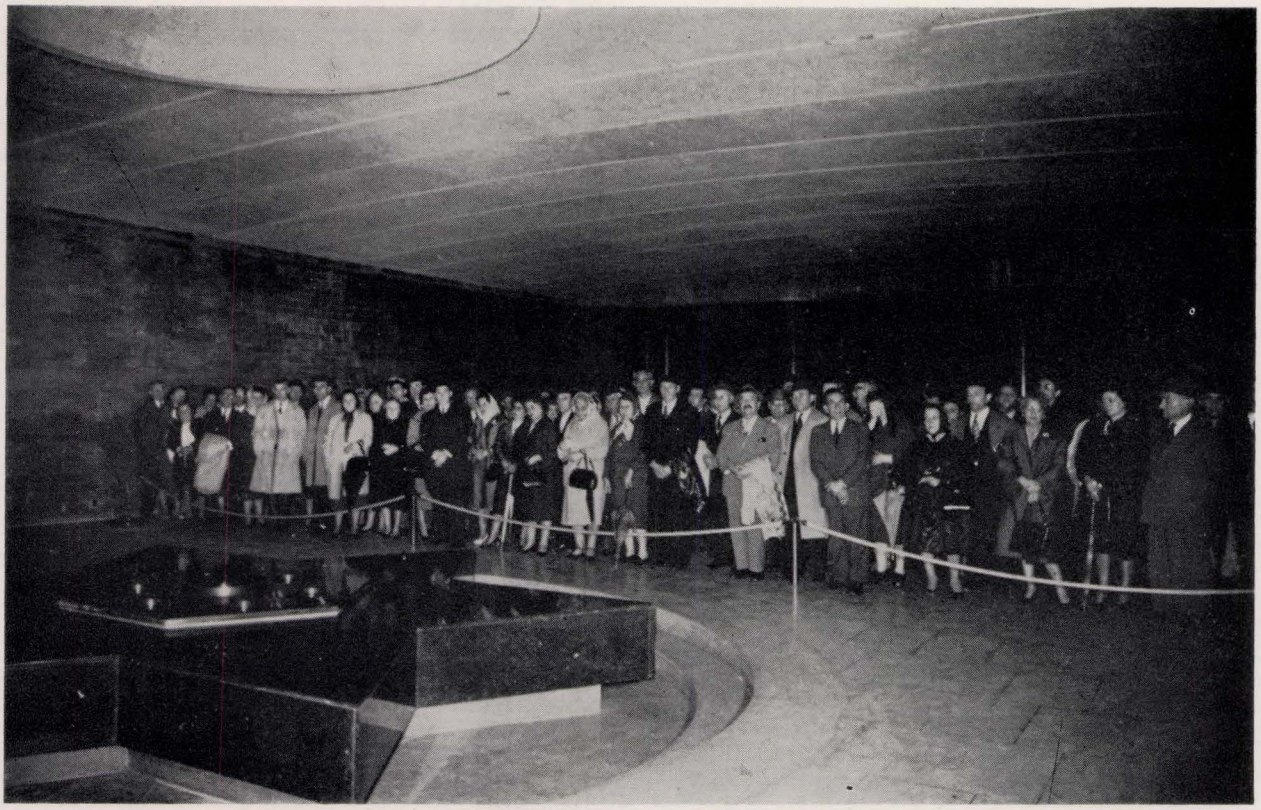

די בזשעזשינער לאַנדסלייט ביים נר־תמיד פונעם דענקמאָל פון אומבאַקאַנטן אידישן מאַרטירער

בזשעזשינער לאַנדסלייט אין פּאַריז ביי אַ יזכור־פאַרזאַמלונג אין 1961

פון רעכטס צו לינקס: זיידנבערג, סימאָן, חזן פינקאַס, האָרן, פראָים, פריד, פלאַם, קויאַוסקי

דער געוועזענער דעפּאַרטירטער פון אָוישוויץ, זיידנבערג, זאָגט קדיש נאָך די קדושים ביים נר־תמיד פונעם אומבאַקאַנטן אידישן מאַרטירער.

דער עולם אינעם זאַל ביי דעם יזכור־אָוונט דעם 8טן יוני, 1961

אונזער לאַנדסמאַן אברהם ראָזענבערג

אברהם ראָזענבערג, געבוירן אין בזשעזשין. ער לערנט אין הדרים, אין דער העברעאישער טאָג־שול „יבנה" און פאַרענ־דיקט די „פּאָווישעכנע"־שול. ער געהערט צווישן די גרינדערס פון דער לינקער פּועלי־ציון יוגנט־באַוועגונג אין בזשעזשין. ער איז אויך אַקטיוו אין קולטור־און ספּאָרט־קרייזן. קומט קיין אַמע־ריקע דורך אַרגענטינע. ער לערנט דאָ אין מיטל־שול און גייט אַרבעטן אין אַ פאַבריק פון פרויען־קליידער. ער ווערט טעטיק אין די קרייזן פון דער היגער טרייד־יוניאָן באַוועגונג און ווערט אַ באַאמטער אין לאָקאַל 22 פון דער „אינטערנעשאָנאַל" פון וועל־כער דוד דובינסקי איז איר פּרעזידענט, און נעמט אַ שטאַרקן אָנטייל אין דער קולטור־אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע.

כאָטש ער געהערט נישט אין קרייז פון די גאָר אַקטיווע טוערס אין דער היגער בזשעזשינער קאָלאָניע, איז ער אָבער געווען טעטיק אין דער צייט ווען עס פונקציאָנירט דער הילף־און רעהאַביליטאַציע־קאָמיטעט בעת ס'ווערט אָנגעפירט אַ פאַר־צווייגטע אַרבעט צו העלפן די שארית הפליטה און בעת ס'ווערט געבויט דער „שיכון בזשעזשין" אין ישראל ער ווייזט אויך אַרויס אַן ערנסטן אינטערעס און וואַרעמע באַציאונג אין דער אַרבעט פון אַרויסגעבן דאָס איצטיקע בוך.

אברהם ראָזענבערג האָט געירש'נט פון זיין פאָטער די ליב־שאַפט צו אונזער שטעטל. ער ווייזט אַרויס אָט די וואַרעמקייט אין זיין ליריש־נאָסטאַלגישער שילדערונג פון דעם בזשעזשינער שטייגער־לעבן און אין זיין אַרבעט וועגן ספּאָרט וואָס איז פאַר־עפנטלעכט אין אונזער גרויסן יזכור־בוך.

ביי אַ פייערונג פון לאַנדסלייט

פון רעכטס צו לינקס: לייבוש לערער, פרוי לערער, מרס. מילי בערג, יעקב־דוד בערג; אייזיק העמלין, פירער פון הסתדרות־קאַמפּיין, באַגריסט; יוסף דיימאַנד, פישל מאַליניאַק.

הרב ר' חיים שאָטלאַנד ז"ל

אין האַאַג, האָלאַנד, איז אין עלטער פון 70 יאָר נפטר גע־וואָרן דער בזשעזשינער לאַנדסמאַן, הרב ר' חיים שאָטלאַנד ז"ל.

דער נפטר, אחד משרידי דור הישן, איז נאָך וואוינענדיק אין מאָסקווע געווען באַקאַנט אין די רעליגיעזע אידישע קרייזן פון גאַנץ רוסלאַנד. זיין הויז איז דאָרט געווען אַ בית ועד לחכמים און נישט קוקנדיק אויף אַלע געפאַר־דראָאונגען, האָט ער געהאָלפן יעדן תלמיד חכם און נויטבאַדערפטיקן.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט הרב שאָטלאַנד ז"ל זיך באַזעצט אין האַאַג. אויך דאָ, אין האָלאַנד, האָט ער זיין הויז געעפנט פאַר יעדן דורכרייזנדן, פאַר יעדן שליח פון אַ ישיבה און פאַר יעדן איד וואָס האָט געוואָלט עסן כשר. עס איז שוין געוואָרן ווי זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די אַלע מענטשן האָבן געפונען אַ וואַרימע היים ביי אים.

צו דער לויה, אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט אַ גרויסער עולם אידן פון האַאַג און פון אַנדערע ערטער, איז אויך ספּעציעל געקומען דער ספרדישער אויבער־ראַבינער הרב פּערעירא. דעם נפטר האָט מספּיד געווען דער האַאַגער רב ראשי הרב ד"ר בנימין זאב בענעדיקט שליט"א, וועלכער האָט מיט אַ קורצער צייט צוריק בעת אַ סיום מסכת געגעבן הרב ר' חיים ז"ל דעם טיטל „מורנו". עס האָבן אויך געהאַלטן הספּדים דער פאָרזיצער פון דער האַאַגער אידישער געמיינדע, ה' צדוקס, ה' סטריקאָווסקי און דער חזן פון האַאַג ה' מאָסעל. אַלע האָבן אונטערגעשטראָכן דעם גרויסן פאַרלוסט וואָס די האַאַגער אידן האָבן געליטן דורך דער פּטירה פון הרב ר' חיים שאָטלאַנד ז"ל.

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

יצחק פייגענבוים

א הארציקן דאנק!

מיר דאַנקען די פאָלגנדע ביישטייערערס, וואָס האָבן דערמעגלעכט דאָס אַרויסגעבן פון אָט דעם מאָנומענטאַלן ספר בזשעזשין:

יעקב־דוד בערג, אייב פאַקס (ניו־יאָרק), מ. ווינטער (מעלבוירן, אויסטראַליע), דוד גראָסמאַן, יאַן דימאַנט, די ברידער לאכמאַן (פלאָרידא), שמעון לאַכמאַן (פלאָרידא), אברהם־יעקב גאָטליב (קאַליפאָרניע), בזשעזשינער־לאָדזשער סאָ־סייעטי (קאַליפאָרניע), פישל מאַליניאַק, מאָריס פרענק, יהודה פוקס, די ברידער מעקס און טשאַרלי קאַליש, בערנאַרד קויאווסקי (פאַריז), שלמה שוואַרץ, אַנאַ ראָזענבלום, אין אָנדענק פון איזידאָר ראָזענבלום.

מיר דאַנקען אויך אַלע קלענערע ביישטייערערס.

בזשעזשינער בוך־קאָמיטעט

יעקב־דוד בערג

מיין פאָטער חיים־יצחק איינבינדער (ניסענבערג)

ב׳געדענק מיין פאָטער שוין אַן עלטערן איד, מיט אַ הדרת־פנים׳דיקער באָרד און אַ בעל־מטופל פון אַ שטוב מיט קינדער. צו־לאַנג בין איך מיט מיין פאָטער נישט געווען אין דער היים. ווען איך בין צו פיר יאָר געוואָרן אַ יתום נאָך מיין מאַמען, מיין פאָטערס צווייטע פרוי (די ערשטע פרוי איז געווען מיין מוטערס אַ שוועסטער), האָט דער טאַטע חתונה געהאַט צום דריטן מאָל מיט אַ יונגער אלמנה, אַ בת תלמיד־חכם, און איך האָב ביי מיין יונגן עלטער דערפילט דעם טעם פון האָבן אַ שטיפמאַמע. אין מיינע גאָר אינגסטע יאָרן האָב איך אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאַרלאָזן מיין טאַטנס הויז, און ווען איך בין קוים אַלט געווען 11 יאָר בין איך אַוועק לערנען אין ישיבה.

מען קאָן דעריבער זאָגן, אַז איך האָב דערוואַקסענערהייט געזען מיין טאַטן אַן ערך אַכט יאָר. ער איז אָבער געבליבן איינגעבאַקן אין מיין האַרץ און אין מיין געדעכעניש אויף לעולם ועד.

איך וויל דאָ אין אייניקע שטריכן אַרויסברענגען, כאָטש אויף אַ בלאַסן אופן, אַ כמו־פאָרטרעט פון מיין טייערן פאָטער, ווי איך האָב אים געקענט און מיט מיין גאַנצן וועזן באַנומען.

מיין טאַטע ע״ה איז געווען ביי זיינע עלטערן אַ בן־יחיד. ער איז געבוירן געוואָרן אין דעם קליינעם שטעטל אויאַזד, לעבן טאָמאַשאָוו. זיין פאָטער — מיין זיידע — איז געווען אַ שאַרפער וואורקער חסיד. ער האָט זיך איבערגעצויגן קיין בזשעזשין, ווען מיין טאַטע איז נאָך געווען אַ יונג בחורל. מיין זיידע איז אין בזשעזשין געוואָרן אַ מלמד, און ווי יעדער מלמד אין אַ קליין פּויליש שטעטל, האָט ער געהאַט אַ צונאָמען. מיין זיידן, דעם טאַטנס פאָטער, האָט מען גערופן: „דער געלער ישראל״.

מיין טאַטע, נישט וועלנדיק מסתמא זיין קיין מלמד, האָט באַשלאָסן זיך צו לערנען אַ מלאכה, און עס איז אים געפעלן געוואָרן דאָס איינבינדעריי־פאַך, און צוזאַמען מיט זיין פאַך איז דעם טאַטן אויך שוין צוגעקלעפּט געוואָרן דער צונאָמען „איינבינדער״, וואָס האָט זיך אים נאָכגעשלעפּט ביז זיינע לעצטע טעג, ווען ער איז שוין לאַנג קיין איינבינדער נישט געווען, און מ׳האָט אים גערופן: ר׳ חיים־יצחק איינבינדער. דער פאַמיליע־נאָמען זיינער איז געווען ניסענבערג (ערשט איך האָב דאָ אין אַמעריקע מקצר געווען דעם נאָמען אויף „בערג״).

דער טאַטע איז געוואָרן אַן איידעם פון בזשעזשינער תושב איציק שאָטלאַנד. עס האָט מיין פאָטער געדראָט צו ווערן אַ סאָלדאַט און אַוועקגיין דינען פאָניען אויף 25 יאָר, ווי עס איז דעמאָלט געווען דאָס רוסישע געזעץ פון מיליטער־דינסט. אָבער די חשוב׳ע באַלעבאַטים פון שטאָט האָבן זיך שטאַרק איינגעשטעלט פאַר דעם חסידישן יונגנמאַן, און ער האָט זיך אויסגעדרייט פון פאָניעס הענט.

די פרוי האָט מיין טאַטן געבוירן דריי טעכטער און אַ

חיים־יצחק ניסענבערג

זון, און זי איז אַוועק פון דער וועלט. דער טאַטע האָט אויפסניי חתונה געהאַט מיט אַ שוועסטער פון זיין פאַרשטאָרבענער ערשטער פרוי. חיה׳לע האָט די צווייטע פרוי געהייסן. זי האָט אים געבוירן פינף קינדער. איך בין געווען איינער פון די ערשטע דריי. נאָך די אַנדערע צוויי אינגלעך, אַ צווילינג, איז מיין מאַמע געשטאָרבן אין עלטער פון אַכט און צוואַנציק יאָר. און איך בין דעמאָלט אַלט געווען קוים פיר יאָר.

דער טאַטע ע״ה האָט זיך ניט געקאָנט קיין עצה געבן מיט די קליינע קינדער און מיט זיין געשעפט פון שרייבגעצייג און קריסטלעכע רעליגיעזע ביכער. האָט ער חתונה געהאַט צום דריטן מאָל מיט אַ יונגער אלמנה, אַ בת תלמיד־חכם. איך האָב באַקומען אַ שטיפמאַמע, און ווי יונג איך בין געווען, האָב איך עס באַלד גוט דערפילט. עס איז מיר ענג געוואָרן ביים טאַטן אין שטוב.

איך האָב געפילט, אַז דער טאַטע האָט מיך שטאַרק ליב. נישט איין מאָל האָב איך באַמערקט אויפבלישטשען אין זיינע אויגן אַ טרער צוליב מיר. ער האָט אַרויסגעוויזן זיין שטילע פאָטערלעכע ליבע צו מיר מיט דעם, וואָס ער פלעגט מיך אָפט צודריקן צו זיין ברוסט, און דעמאָלט פלעגט ער מיר אַריינשעפּטשען אין אויער דעם נאָמען פון מיין יונג־פאַרשטאָרבענער מאַמע, עליה השלום. דערמיט האָט ער מיך, ווייזט אויס, געוואָלט מפייס־זיין. דאָס איז מיר פאַרבליבן אין זכרון אַלע מיינע יאָרן.

דער טאַטע, וועלכער איז אַלעמען באַקאַנט געווען אַלס

„חיים־יצחק איינבינדער", איז געווען אַן אָנגעזעענער תושב אין בזשעזשין און מ׳האָט אים געאַכט, אָפּגעגעבן כבוד. ער איז געווען דער גבאי פון דער „חברת ביקור־חולים"; ער איז געווען אַ שאַרפער וואורקער חסיד פונקט ווי זיין פאָטער, מיין זיידע (נאָך דער פטירה פון וואורקער רבין האָט מיין טאַטע אָנגעהויבן פאָרן צום אַלעקסאַנדרער רבין, ר׳ יחיאל).

אַלס אָנגענומענער מענטש אין שטאָט, האָט מען דעם טאַטן ע״ה גאָר אָפט געפלעגט איינלאַדן צו דערליידיקן סכסוכים צווישן מענטשן, ער איז אָפט אויסגעקליבן געוואָרן אַלס בורר, ער האָט שלום געמאַכט צווישן פאַרפעלקער. מען האָט זיך שטאַרק גערעכנט מיט מיין טאַטנס מיינונגען.

איך האָב מיין טאַטן ע״ה ליב געהאַט אהבת־נפש, איך האָב פון זיין זייט געפילט אַ שטילן רחמנות און מיטלייד צו מיר.

דער טאַטע איז געווען חשוב נישט נאָר ביי אידן, נאָר אויך ביי קריסטן און איז געווען אויך אָנגעזען ביי נאַטשאַלסטוואָ אין שטאָט. היות דער טאַטע איז געווען דער אייגנטימער פון אַ שרייבגעשעפט, האָט ער צוגעשטעלט אין מאַגיסטראַט פאַרשידענע שרייב־מאַטעריאַלן און האָט אַזוי אַרום געהאַט די געלעגנהייט צו שליסן באַקאַנטשאַפט מיט די הויכע לייט. ער איז געווען באַפריינדעט מיטן פּאַוויאַטאָוון דאָקטאָר, און אַז מען קען זיך מיטן פּאַוויאַטאָוון דאָקטאָר, קאָן מען אויך טאָן אַ טובה ביים פּריזיוו, משתדל זיין זיך צו באַפרייען עמעצן פון גיין דינען פּאַניען. דערמיט איז דער פּרעסטיזש פון מיין פאָטער שטאַרק געוואָקסן אין שטאָט.

דער טאַטע ע״ה האָט געפירט אַ באַלעבאַטישע שטוב. עס פלעגן צו אים קומען יעדן שבת־צו־נאַכטס, נאָך הבדלה, די נכבדי העיר טרינקען אַ גלעזל טיי מיט קיכלעך. די פרוי זיינע האָט פאַר אים שטאַרק דרך ארץ געהאַט און זי האָט אויף אים גוט אויפגעפּאַסט אויף די עלטערע יאָרן זיינע.

האָט פּאַסירט, אַז קיין בזשעזשין איז אָנגעקומען אַ איד פון דער פרעמד, און ער האָט געעפנט פונקט אַזאַ געשעפט פון שרייב־מאַטעריאַלן ווי דעם טאַטנס, און די פרנסה האָט אָנגעהויבן ווערן בצימצום׳דיקער. אויף די עלטערע יאָרן, ווען עס איז שוין מיט פרנסה געוואָרן גאָר שמאָל, האָט דער טאַטע זיך גאָרנישט געשעמט און ער האָט געקויפט אַ פערד־און־וועגעלע און איז אַרומגעפאָרן איבער די דייטשע דערפער (אין אונזער געגנט האָבן געוואוינט אַ סך דייטשן) און האָט זיי פאַרקויפט ביכער. איין מאָל האָט דער טאַטע, וועלנדיק מסתמא אויף דעם דאָזיקן אופן אויסדריקן זיין ליבשאַפט צו מיר, מיך מיטגענומען אין די דערפער. ער האָט מיטגענומען אַלס צדה לדרך אַ ברויט, קעז און פוטער; מילך האָט ער געקויפט ביי די דייטשע פויערים, אָבער איך האָב געמוזט שטיין ביי דער מעלק און אַכטונג געבן, אַז מ׳זאָל חלילה די מילך נישט טריפה מאַכן.

און כאָטש דער עול פון פרנסה איז געוואָרן אַלץ שווערער פאַרן טאַטן ע״ה, האָט זיך אָבער אונזער שטוב ווייטער געפירט אויף אַ שיינעם חסידישן, באַלעבאַטישן אופן. די שבתים און ימים־טובים האָבן אַריינגעבראַכט פרייד און פאַרגעניגן דער גאַנצער משפחה. און איך, וואָס איך האָב זיך כסדר געפונען אין די ישיבות אין דער פרעמד, פלעג זיך קוים קאָנען דערוואַרטן דעם יום־טוב פסח, אָדער סוכות, ווען איך בין געקומען אַהיים און געזעסן מיטן טאַטן ביים היימישן יום־טוב׳דיקן טיש.

מיט שטאָלץ פלעג איך דאַן איבערגעבן דעם טאַטן ע״ה דעם בריוו פון ראש־ישיבה, וואָס פלעגט שרייבן וועגן מיין וואויללערנען. דאָס איז פאַרן טאַטן געווען דער גרעסטער נחת. און כאָטש איך בין געווען אין דער פרעמד, איז געווען גרויס דעם טאַטנס גייסטיקע השפעה אויף מיר. איך האָב אַ סך געלערנט פון אים, פון זיינע שיינע מידות און פון זיינע מעשים טובים. און קודם־כל האָב איך געלערנט פון אים די מידה פון אהבת ישראל.

***

נאָכדעם ווי איך בין שוין אַלס יונגער בחור׳ל אויסגעווען אין דער פרעמד און האָב געגעסן „טעג" אין פאַרשידענע שטעט אין פּוילן, וואו איך האָב געלערנט אין די ישיבות, האָב איך זיך אַרויסגעלאָזט אין דער גרויסער וועלט און בין מגולגל געוואָרן קיין לאָנדאָן.

און מער האָב איך שוין ליידער דעם טאַטן ע״ה נישט געזען.

קורץ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מיר דער טאַטע געשריבן, אַז ער וואָלט געוואָלט קומען קיין לאָנדאָן מיך זען. מען קאָן זיך פאָרשטעלן מיין געוואַלטיקע פרייד. איך האָב מיך געגרייט צו דער באַגעגעניש מיטן טאַטן. אָבער דאָס גרויסע פאַרגעניגן איז מיר נישט באַשערט געווען: דעם 1טן אויגוסט, 1914, איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און אונזער קאָנטאַקט איז געוואָרן איבערגעריסן.

ביז 1916 האָב איך פון מיין טאַטן גאָרנישט געהערט. פּוילן איז געווען אָקופּירט דורך די דייטשן און איך בין געווען אין ענגלאַנד. איך האָב מיין טאַטן דאָך איין מאָל געשריבן אַ בריוו דורך אַ נייטראַל לאַנד. אָבער מיין בריוו איז צוריקגעקומען מיט אַ באַמערקונג פון דער דייטשער פּאָסט: געשטאָרבן...

דאָס איז געווען אַ גרויסער פאַרלוסט פאַר מיר. איך בין שוין דאַן געווען אַ פאָטער פון צוויי קינדער, אָבער ווילאַנג מען האָט אַ טאַטן, פילט מען זיך נאָך אַליין אַלס קינד. איך בין אַרומגעגאַנגען לאַנג אין טיפער אבלות. איך האָב זיך נישט געקאָנט צוגעוואוינען צו דער מחשבה, אַז מער וועל איך שוין נישט זען מיין טאַטן... איך האָב זיך נישט געקאָנט שענקען, למאי עס איז גאָרנישט געוואָרן פון דעם פּלאַן, אַז איך זאָל האָבן ביי מיר צו־גאַסט דעם טאַטן אין לאָנדאָן.

איך האָב זיך דאַן בלויז געקאָנט טרייסטן מיט דעם, וואָס מיין פאָטער ע״ה איז געשטאָרבן אין דער בכבוד׳יקער עלטער פון צוויי און אַכציק יאָר. אַ טרייסט איז אויך געווען פאַר מיר די ידיעה, וואָס איך האָב באַקומען שפּעטער, שוין זייענדיק אין אַמעריקע, אַז ביים טאַטנס לוויה איז געווען די גאַנצע שטאָט. די קראָמען זיינען געווען געשלאָסן, אַלע זיינען געקומען אים אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד — ווי ער האָט זיך פאַרדינט ביי דער קהילה אין אונזער שטאָט מיט זיין ערלעך און שיין לעבן, מיט זיינע מעשים טובים.

אין די טיפסטע טיפענישן פון מיין האַרץ טראָג איך אַלע מיינע יאָרן דעם הייליקן אָנדענק פון מיין טייערן, ליבן פאָטער, זכרונו לברכה, וואָס זיין יאָרצייט פאַלט אויס ערב ראש־השנה.

שלא תשכח נשמתי...

וואָס איך פאַרלאַנג און קום אייך בעטן,
איר זאָלט ניט דורכגיין און פאַרמיידן...
מען קאָן די מתים שוין ניט רעטן —
טאָ ראַטעוועט אַרויס דאָס ליידן.

איך גיב אייך איבער מיין צוואה
פאַר צייטן אַנדערע... אין פרידן,
איר זאָלט געדענקען די השפעה
און דעם באַדייט פון יענע אידן.

איר זאָלט מיט ליד און שכינה־צאָרן
מיט בלוט באַוויינען די אבידה,
ווייל גאָט אַליין האָט איצט פאַרלאָרן
די בעסטע דאַוונערס פון זיין עדה.

די שולן אונזערע — רואינען,
און די בית־עולמ׳ס, וועלכע שרעקן,
איר וועט גענוג, גענוג געפינען
וואָס קאָן באַגייסטערן און וועקן.

אויף דורות־לאַנג זאָל עס פאַרבלייבן,
אויף אייביקייטן צו דערציילן...
אויף פאַרמעט קריצן און באַשרייבן
דעם אונטערגאַנג פון אידיש־פוילן.

ז. סעגאַלאָוויטש
פון קינה־ליד „נישטאָ"

צייכענונג: עמנואל שערי

אַ טיילווייזע רשימה פון די בזשעזשינער קדושים

דער בוך־קאָמיטעט האָט געמאַכט אַלע פאַרזוכן כדי צו קריגן אַ פולע רשימה פון די אומגעבראַכטע פון אונזער שטעטל. מיר האָבן זיך געווענדט צום בזשעזשינער מאַגיסטראַט און צום אידיש־היסטאָרישן קאָמיטעט אין וואַרשע, אָבער צו אונזער גרויסן באַדויער איז אונז נישט געלונגען צו קריגן אַזאַ רשימה. די קאַרטאָטעקן פון דער רעגיסטרירטער בזשעזשינער אידישער געמיינדע איז פאַרניכטעט געוואָרן דורך די נאַצים בעת זיי האָבן ליקווידירט די בזשעזשינער געטאָ.

א

אַבאַ (דער הויכער אַבאַ)
אַבראַמאָוויטש, דאָראַ
אַבראַמאָוויטש, יצחק
אַבראַמאָוויטש, צבי בן יצחק
אַוונער, שמואל בן יוסף
און קינד
אַסט, ישראל
אַסט (בערכאַלין), חנה בת משה
אַסט, משה
אַסט, ישראל־יצחק בן משה
אַסט, משה
אַסט, ישראל־יצחק בן משה
אַסט, שרה
אַבערמאַן, אהרן־מאיר
אַבערמאַן, חוה בת אהרן־מאיר
אַבערמאַן, חנה בת אהרן־מאיר
אַבערמאַן, רבקה
אַבערמאַן, רחל־לאה בת אהרן־מאיר
אַסט, ישראל־יצחק בן משה
אַסט, משה
אַסט (ראַזען), שרה
אַפּאַטאָווסקי, אברהם
אַפּאַטאָווסקי, דן בן אברהם
אַפּאַטאָווסקי, פייגע בת אברהם
אַפּאַטאָווסקי, פייוול בן אברהם
אַפּאַטאָווסקי, פריידע
אַפּאַטשינסקי, גרשון בן יוסף
אַפּאַטשינסקי, יודל בן יוסף
אַפּאַטשינסקי, יוסף בן יצחק
אַפּענבאַך, יוסף בן משה־יצחק
אַפּענבאַך, לאה בת משה־יצחק
אַפּענבאַך, גאָלדע
אַפּענבאַך, משה־יצחק
אַראַטאָפּסקי, באַשע
אַראַטאָפּסקי, פּנחס
אַראַטאָפּסקי, רייזל
אַרענשטיין, זעלדע
אַרענשטיין, פּנחס
איזרעאַלאָוויטש, אָניש
מיט זיין פרוי און זון
איידלסאָן, אליעזר
איקאַ, חנה
איקאַ, מאַניע
איקאַ, משה־זונדל
און זיין פרוי שרה
איקאַ, פּנחס
איקאַ, שרה
איקאַ, שרה־הינדע
אירליכט (די גאַנצע משפחה)
ארליך, אברהם בן יצחק־אייזיק
ארליך, אפרים־פּישל בן יצחק־אייזיק
ארליך, ביילע בת יצחק־אייזיק
ארליך, בת־שבע
ארליך, דינה בת יצחק־אייזיק
ארליך, חוה
ארליך, יצחק־אייזיק בן שמשון־מיכאל
ארליך, ישראל־יעקב בן שמשון־מיכאל
ארליך, עלקע בת יצחק־אייזיק

ב

באַדאָווער, איטע בת אברהם
באַדאָווער, באַלטשע בת אהרן
באַדאָווער, בן־ציון בן לייזער־דוד
באַדאָווער, האָדעס בת אהרן
באַדאָווער, הערשל בן בן־ציון
באַדאָווער, פריידע בת אהרן
באַדאָווער, ריווע בת בעריש
באַדאָווער, שלמה בן לייזער־דוד
באַכלער, אסתר־רחל
באַכלער, אשר
באַכלער, ביילע
באַכלער, משה־הערש
באַס, אברהם
באַס, חוה בת אברהם
באַס, מלכה בת אברהם
באַס, רבקה בת אברהם
באַס, שיינדל
באַראָן, (די גאַנצע משפחה)
באַרבער, אבא בן דוד־הערש
באַרבער, אברהם בן דוד־הירש
באַרבער, ביילטשע
באַרבער, דוד־הערש בן שלמה־לייב
און פרוי
באַרבער, יוכבד
באַרבער, יעקב בן דוד־הערש
באַרבער, רייזל בת שמואל־יעקב
באַטשאַן, אברהם־גרשון בן דוד
באַטשאַן, אהרן בן שמואל־מאיר
באַטשאַן, ברוך בן הערש
באַטשאַן, בערל בן יאַנקל
מיט זיין פרוי און דריי קינדער
באַטשאַן, הערש בן ברוך
און פרוי מיט דריי קינדער
באַטשאַן, יאַנקל בן הערש
באַטשאַן, ישראל בן יאַנקל
באַטשאַן, לאהלע בת ישראל
באַטשאַן, מאַשע בת ישראל
באַטשאַן, משה בן ברוך
מיט זיין פרוים און דריי קינדער
באַטשאַן, משה בן יאַנקל
באַטשאַן, פּראַדל
באַטשאַן, פּינקוס בן מרדכי
באַטשאַן, צביה
באַטשאַן, רויזע
באַטשאַן, ריווקע בת מאיר
באַטשאַן, רפאל בן מרדכי
באַטשאַן, שמואל־מאיר בן הערש
באַרשטיין, דוד בן שאול
באַרשטיין, משה בן שאול
באַרשטיין (ראַזענקראַנץ), צירל
באַרשטיין, פייגע בת שאול

באָרשטיין, שאול
בודקאָווסקי, אסתר־מלכה בת ישראל־הערש
בודקאָווסקי, אשר בן ישראל־הערש
בודקאָווסקי, בינע בת ישראל־הערש
בודקאָווסקי, יצחק בן ישראל־הערש
בודקאָוווסקי, ישראל הירש
בודקאָווסקי, פּערל בת ישראל־הערש
בודקאָווסקי, רבקה בת ישראל־הערש
בוטקאָווסקי, אברהם בן יעקב
בוטקאָווסקי, יעקב
בוטקאָווסקי, לאה בת יעקב
בוטקאָווסקי, נחמה
בוראָווער, נחמיה און פּעססע
בזשעזשינסקי, ישראל
ביאַליק, אליה
ביאַליק, אסתר בת בנימין
ביאַליק, בלומע בת מלך
ביאַליק, בנימין בן אברהם
ביאַליק, בנימין בן מלך
ביאַליק, טעמע בת יאַנקל
ביאַליק, יאַנקל בן יואל
ביאַליק, יואל בן לייבוש
ביאַליק, יצחק
ביאַליק, יצחק בן יואל
ביאַליק, לאה בת מענדל־יונה
ביאַליק, לוזער
ביאַליק, ליבע בת רבהם
ביאַליך, לייביש
ביאַליק, מאַשאַ בת מלך
ביאַליק, מלך בן יואל
ביאַליק, מענדל בן יאַנקל
ביאַליק, עלקע בת יאַנקל
ביאַליק, פּעסל בת אברהם
ביאַליק, פּערל
ביאַליק, פּעשע בת מלך
ביאַליק, פישל־בער בן מלך
ביאַליק, פרימעט בת מלך
ביאַליק, רוזשע בת אברהם
ביאַליק, רוזשע בת מלך
ביאַליק, רחל בת מענדל
ביאַליק, שמואל־מאיר
ביאַלער, אסתר־חנה
ביאַלער, ישראל בן ישעיהו־דוב
ביאַלער, ישעיהו־דוב
ביאַלער, מנחם בן ישעיהו־דוב
ביאַלער, רבקה בת ישעיהו־דוב
ביאַלער, שרה בת ישעיהו־דוב
ביטקאָווסקי, יעקב
ביטקאָווסקי, נחמה
ביכנער, בערל
ביכנער, יונה
ביכנער, משה
ביעדאַך, מרדכי דוד
בוקי, אהרן
בוקי, באַלבינאַ
בוקי, לאַליעק
בוקי, מאַניעק
בלעכעראָוויטש, הערשל
בעטצייג, חיה־שרה בת לייב
בעטצייג, ישראליק בן לאָזער
בעטצייג, לאָזער
(מלמד)
בעטצייג, לייבל בן לאָזער
בעטצייג (מאַנאַט), שיינע־רבקה
בענקל, אסתר בת שלמה־אליהו
בענקעל, אסתר־לאה בת שאול
בענקעל, אשר בן ראובן
בענקעל, בערל
בענקעל, דבורה בת ראובן
בענקעל, הענעך־וואָלף בן פייוול
בענקעל, חיה־גאָלדע בת ראובן
בענקעל, חיהלע
בענקל, יאַנקל
בערכאַלין, פישל בן שלמה
בערכאַלין, שלמה
מיט פיר זין
בערכאַלין, ישראל בן שלמה
בעאַקעל, חיים־לייבוש בן ראובן
בענקעל, טויבע בת פייוול
בענקעל, יאַנקל בן נחום
בענקעל, יצחק בן שאול
בענקעל, סענדער בן פייוול
בענקעל, עלקע
בענקעל, פישל בן שאול
בענקעל, פּאַוועל בן נחום
בענקעל, פייגע בת דוד
בענקעל, פייגע בת דוד
(ניעקריטש)
בענקעל, פייגע בת ראובן
בענקעל, פייוול בן נחום
בענקעל (באַטשאַן), רבקה בת מרדכי
בענקעל, רבקה־לאה בת ראובן
בענקעל, רויזע בת פייוול
בענקעל, שאול
בענקעל, שיינע בת דוד־הירש
בענקעל, שמואל־דוד בן פייוול
בענקעל, שרה
בענקעל, שרה בת דוד הירש
און מאַן
בעקערמאַס, דאָבריש
בעקערמאַס, העניע בת וואָלף
בעקערמאַס, וואָלף
בעקערמאַס, טויבע־רבקה בת וואָלף
בעקערמאַס, ציפּע בת וואָלף
בערכאַלין, אברהם־חיים בן שלמה
בערכאַלין, אברהם־פישל בן שלמה
בערכאַלין, חיים־אהרן בן שלמה
בערכאַלין, אַלטער
בערכהאַלין, אַנדזשע
בערכהאַלין, הערצקע בן יידל
בערכהאַלין, הערצקע בן שלמה
בערכאַלין, הערצקע בן שלמה
בערכהאַלין, חיה
בערכאַלין, חיים־אהרן בן שלמה
בערכאַלין, חנה בת משה
בערכהאַלין, חנה בת יאַנטשע
בערכהאַלין, יאַנטשע בן יידל
בערכהאַלין, יידל בן יאַנטשע
בערכהאַלין, יוסף בן יידל
בערכאַלין, ישראל בן שלמה
בערכהאַלין, מאַניע בת יאַנטשע
בערכהאַלין, מאַשע בת יוסף
בערכהאַלין, משה בן הערצקע
בערכהאַלין, עליע בן יאַמע
בערכהאַלין, פּערל בת חיים
בערכאַלין, פישל בן שלמה
בערכאַלין, שלמה בן הערצקע
בערכהאַלין, שמואל
ברוין, טובה בת יוסף־הערש
ברוין, פייגע בת יוסף־הערש
ברוין, מאיר בן יוסף־הערש
ברומער, אַבאַ בן יוקל
ברומער, ג. בת אבא
ברומער, יוקל בן אבא
ברומער, רחל בת שלמה
ברייטבאַרט, גדליה בן ראובן
ברייטבאַרט, מאיר בן גדליה.
ברייטבאַרט, פּערל בת מרדכי
ברייטבאַרט, רייזל בת גדליה
ברעזינסקי, חנה־חיה בת ישראל
ברעזינסקי, ישראל בן אהרן־בערל
ברעזינסקי, לאה בת חאַצקל
ברעזינסקי, מלכה בת ישראל
ברענער, משה

ג

גאָטליב, בערקע
גאָטליב, וולף
גאָטליב, משה־בייניש
גאָטשאַל, אשר־אנשל בן יוסף־דוד
גאָטשאַל, אליעזר־דוד בן הלל־יעקב־צבי־נחמיה

גאָטשאַל, ביילע־מרים בת יחזקאל
גאָטשאַל, הלל־יעקב־צבי נחמיה הרב בן יוסף־ברוך
גאָטשאַל (עלבערג), יהודית בת יוסף־ברוך
גאָטשאַל, מלכה־לאה בת הלל־יעקב־צבי־נחמיה
גאָטשאַל, מנחם־שלום בן הלל־יעקב־צבי־נחמיה
גאָטשאַל, נפתלי בן יוסף ברוך
גאָטשאַל, רבקה־פּערל בת יוסף־ברוך
גאָטשאַל, רחל בת הלל־יעקב־צבי־נחמיה
גאָטשאַל, שרה בת הלל־יעקב־צבי־נחמיה
גאָלדבערג, אברהם
גאָלדבערג, אנשל ב זוואָלף
גאָלדבערג, אסתר־מלכה בת יידל
גאָלדבערג, וואָלף
גאָלדבערג, טעלצע
גאָלדבערג, יעקב בן וואָלף
גאָלדבערג, יצחק בן הירש
גאָלדבערג, משה
גאָלדבערג, עלקע־חיה בת אברהם־בער
גאָלדבערג, פּערל בת וואָלף
גאָלדבערג, רבקה בת וואָלף
גאָלדבערג, רויזע בת מענדל
גאָלדבערג, שיינדל בת יצחק
גאָלדבערג, שרה בת משה־בער
גאָלדקראַנץ, אברהם בן חיים
גאָלדקראַנץ, אסתר בת פּנחס
גאָלדקראַנץ, דוד בן יצחק
גאָלדקראַנץ, יעקב־צבי בן אברהם
גאָלדקראַנץ, יצחק בן יעקב־הערש
גאָלדקראַנץ, יצחק (בן יעקב־הערש)
גאָלדקראַנץ, פריידל בת יעקב
גאָלדקראַנץ, רבקה
גאָלדקראַנץ, רחל בן פּישל
גאָמולינסקי, לייבל בן שלמה
גאָמולינסקי, משה
גאָמולינסקי, צביה בת יצחק
גאָמולינסקי, שרה
גוטקינד, ברכה בת אברהם־פּסח
גוטקינד, דבורה בת נחמן
גוטקינד, טויבע בת נחמן
גוטקינד, יהושע בן נחמן
גוטקינד, ירמיה בן נחמן
גוטקינד, לייבל בן נחמן
גוטקינד, נחמן בן משה־מאיר
גוטקינד, שלום בן נחמן
גוטקינד, שמואל־אהרן בן נחמן
גידאַלעוויטש, וועלוועל בן משה
גידאַלעוויטש, משה
גידאַלעוויטש, פּאַווע בת יצחק
גידאַלעוויטש, פּערל־לאה בת משה
גידאַלעוויטש, פייגע בת משה
גידאַלעוויטש, שיינדל בת משה
גינצבערג, אברהם־חיים
גינצבערג, איטע
גינצבערג, חיה
גינצבערג, יעקב־שלמה
גינצבערג, מרים
גינצבערג, רחל
גינצבערג, שרה־לאה
גלאָווינסקי, אברהם־יחזקאל בן יצחק־מאיר
גלאָווינסקי, יצחק־מאיר
גלאָווינסקי, מרים
גלאָווינסקי, שרה־פייגע בת יצחק־מאיר
גליקסמאַן, יוסף
מיט די קינדער
גליקסמאַן (שאַיבאָוויטש), ראָזע בת געצל
גלעזער, יצחק
געווירץ, איטשע־מאיר
מיט זיין פרוי און קינדער
געווירץ, פייגע
געווירץ, משה
געבער, פינטשע
מיט די קינדער
גערשט, רייזל־לאה
גערבער, משה
גערבער, מאַטל
גערבער (עפּשטיין), חנה
מיט אַ קינד
גערבער, אברהם
גערבער, אַלטע
מיט די קינדער
גראַנאַט, אַליס בת משה
גראַנאַטאַ, משה בן דוד
גראַנאַט, פּעסע בת יוסף
גרונדשטיין, הערש־איטשע בן לייביש
גרונדשטיין, חיה
גרונדשטיין, חנה
גרונדשטיין, יוכבד
גרונדשטיין, ירחמיאל בן לייביש
גרונדשטיין, לאה
גרונדשטיין, לייביש
גרינבוים, גאָלדע בת יעקב
גרינבוים חוה
גרינבוים, יעקב
גרינבוים, מענדל בן יעקב
גרינבוים, פרימעט בת יעקב
גרינבוים, רבקה בת יעקב
גרינבוים, רחל בת יעקב
גרינהאָלץ, אברהם־מעכל בן יוסף
גרינהאָלץ, פייגעלע בת אברהם מעכל
גרינשפּאַן, יידל

ד

דאָבראַשיצקי, הערש
דאָבראַשיצקי, חיה
דזיאַלאָשינסקי, משה
מיט זיין משפּחה
דימאַנט, אברהם בן זעליג
דימאַנט, איטע
דימאַנט, זעליג בן מאיר
דימאַנט, לעאָקאַדיאַ בת הערמאַן
דימאַנט, מאַיע
דימאַנט, ראָזע בת יצחק
דימאַנט, ראָמעק בן יצחק
דימאַנט, פּישל בן מאיר
דייטש, באַשע
דייטש, נחמיה
דייטש, רחל־לאה
דייטש, חנה בת נחמיה
דייטש, מרים בת נחמיה
דייטש, נחמיה
דזשאַלאָשינסקי, אהרן בן אליעזר־יצחק
דזשאַלאָשינסקי, איטע
דזשאַלאָשינסקי, אליעזר־יצחק
דזשאַלאָשינסקי, ביילע־אסתר
דזשאַלאָשינסקי, דבורה
דזשאַלאָשינסקי, גוטשאַ
דזשאַלאָשינסקי, גיטל־זעמלער
דזשאַלאָשינסקי, דוד
דזשיאַלאָשינסקי, וואָלף
דזשאַלאָשינסקי, חוה
דזשאַלאָשינסקי, חיים־שלום בן אליעזר־יצחק און זיין פרוי
דזאַלאָשינסקי, יהודה
דזשאַלאָשינסקי, לייביש־מענדל בן אליעזר יצחק
דזשאַלאָשינסקי, מאַטל בת אליעזר־יצחק
דזשאַלאָשינסקי, משה
דזשאַלאָשינסקי, נפתלי
דזשאַלגאָשינסקי, פייגע
דזשאַלאָשינסקי, פּישל
דזשאַלאָשינסקי, פּישל בן אליעזר־יצחק

דימאַנט, מייער (מייראליך)
דימאַנט, טויבע
דימאַנט, פישל
דימאַנט, הערשל
דימאַנט, זעליק
דימאַנט, אהרן
דימאַנט, דוניע
דימאַנט, אבראַמעק
דימאַנט, אָלעק
דימאַנט-ווינער, רעגינע און קינד
דימאַנט-מלמדזאן, שרה
דימאַנט-מלמדזאן, פּאָלא

ה

האַוזער, אברהם בן יעקב
האַוזער, גאָלדע בת אברהם-בער
האַוזער, וועווע בן יצחק-לייב
האַוזער, חוה בת וועווע
האַוזער, חיים בן יצחק-לייב
האַוזער, יעקב בן יצחק-לייב
האַוזער, יצחק-לייב בן קלמן
האַוזער, לייבל בן וועווע
האַוזער, מענדל בן וועווע
האַוזער, מרים
האַוזער, משה בן יעקב
האַוזער, פייוויש בן קלמן
האַוזער, פּראַדל בת חיים
האַוזער, קלמן בן יצחק-לייב
האַוזער, ראובן בן חיים
האַוזער, רוזע
האַוזער, רויזע בת חיים
האַוזער, רייזל בת קלמן
האַוזער, שמואל בן יעקב
האַוזער, שמואל-משה בן קלמן
האַלבערשטאַם, משה בן פּנחס-אלימלך
האַלבערשטאַם (גאַטליב), רחל בת יחיאל-משה
האַלבערשטאַם, שמעון בן משה
האַלבערשטאַם, שרה בת יחיאל-משה
האַלצבערג, יאַנקל בן אהרן
האַלצבערג, פישל בן אהרן
האַמער, גאָלדע
האַמער, דוד בן לייביש
האַמער, זעלדע-פּערל בת לייביש
האַמער, חיים
האַמער, לייביש
האַמער, משה בן לייביש
האַמער, פּסחס בן לייביש
האַמער, שמואל
האַמער, שמחה-מאיר
האַמער, שרה
האַמער, תמר
האָפמאַן, יוסף
האָפמאַן, שמחה
האָפערמאַן, חנה בת יוסף
האָפערמאַן, פּאָלקי
הויזער, משה
הויזער, בריינדל
הויזער, מרדכי
הילצבערג, לאה בת אברהם
האָלצבערג, שמעון בן פישל
הינדעל
הינדעל, אברהם-אליהו
הירש, אַלטער-ישראל-אהרן
הירש, בן-ציון
הירש, ביילע-מאַשע
הירש, הלל
הירש, יעקב-לייבוש
הירש, שיינדל-האָדעס
הירש, שלמה
הירש, שרה-רבקה
הערצבערג, אַלטער
הערשענבערג, חוה
הערשענבערג, שמואל

ו

וואַכלער, אסתר-רחל בת יעקב-יצחק
וואַכלער, אשר בן שלום
וואָלמאַן, איצעק
וואָלמאַן, שרה-איטע בת לייב
וואָלקאָוויטש, אברהם
וואָלקאָוויטש, אברהם בן חיים-מרדכי
וואָלקאָוויטש, אברהם בן יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, דבורה בת יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, וואָלף בן יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, חיים-מרדכי
וואָלקאָוויטש, חיים-מרדכי בן יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, חנה בת פּנחס
וואָלקאָוויטש, יעקב-משה בן בענדעט
וואָלקאָוויטש, ישראל בן יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, לאה בת יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, לייבל בן יעקב-משה
וואָלקאָוויטש (קרענגל), מארישאַ בת פישל
וואָלקאָוויטש, מלכה בת יעקב-משה
וואָלקאָוויטש, מרדכי בן לייבל
וואָלקאָוויטש, פּערל בת בערל
וואָלקאָוויטש, פייגע בת אהרן
וואָלקאָווסקי, אברהם
וואָלקאָווסקי, איטשע בן אברהם
וואָלקאָווסקי, בערנאַרד בן איטשע
וואָלקאָווסקי, דינה
וואָלקאָווסקי, חיה
וואָלקאָווסקי, מאַטל
וואָלקאָווסקי, מאַרים בן איטשע
וואָלקאָווסקי, משה בן אברהם און זון
וואָלקאָווסקי, קלמן בן אברהם
וויזעל, ברוך-מרדכי
וויזעל, גיטל בת ברוך-מרדכי
וויזעל, שרה
ווינטער, גנענדל
ווינטער, הערשל בן שלמה-אליהו
ווינטער, יעקב בן מרדכי
ווינטער, מאיר בן שלמה-אליהו
ווינטער, יעקב (בן מרדכי)
ווינטער, פּיניע (בן מרדכי)
ווינטער, אסתר
ווינטער, פּאַוועל בן שלמה-אליהו
ווינטער, פישל בן שלמה-אליהו
ווינטער, צבי בן יעקב
ווינטער (ליפּקאָוויטץ), רעגינאַ בת פישל
ווינער, צאַלאַ בת וואָלף
ווינער, רעגינע בת מאיר
וויינבערג, אברהם
וויינבערג, זישע
וויינבער, מאַניע בת מאיר
ווישליצקי, אברהם בן ישראל
ווישליצקי, גאָלדע בת ישראל
ווישליצקי, דוד בן ישראל
ווישליצקי, יונה בן ישראל
ווישליצקי, מרים
ווענצל, אסתר-חנה בת יחיאל-מאיר
ווענצל, יחיאל-מאיר
ווענצל, יצחק-מענדל בן יחיאל-מאיר
ווענצל, פישל בן יחיאל-מאיר
ווענצל, רויזע-גיטל
ווערדיגער, משה
ווראָצלאַעסקי, פישל בן הערשל
ווראָצלאַעסקי, רבקה בת שמואל

ז

זאַגאַן, געלושאַ בת לייזער
זאַגאַן, וויטעק-גדליהו בן יהושע
זאַגאַן, ראַשקע (יעקב)
זאַגאַן, יוכבד בת הינדע-רבקה
זאַגאַן, יהושע בן יצחק-מאיר-אַלטער
זאַגאַן, יצחק בן יהושע
זאַגאַן, לייזער
זאַגאַן, עטקע
זאַגאַן, עלקע

זאַגאָן, לייזער (בן אלטער)
זאַלצשטיין, יוסף
זאַלצשטיין, בלומע
זאַלצשיין, שמעון
זאַלצשטיין, שלמה
זאַלצשטיין, בינעם יצחק
זאַלצשטיין, ברײנדל
זיגמונט, משה
זיגמונט, הערש בן משה
זיגמונט, יחיאל בן משה
זיגמונט, מאַטעק
זיגמונט, משה
זיגמונט, משה בן אליה
זיגמונט, רייזל
זילבערבערג, אברהם־יעקב בן אייזיק
זילבערבערג, הערשל בן בן־ציון
זילבערבערג, חיים בן לייב
זילבערצאָן, אברהם
זיידמאַן, איטשע
זינגער, וועלוול און חיה
זינגער, אַלטער־יחיאל און העניע
זינגער, יצחק בן וועלוול
זינגער, משה בן וועלוול
זעליק, מענדל
זעליק, מייער
זעליק, אברהם
זעליק, אפרים
זעליק, לאה
זעליק, גנענדל
זעליק, רחלע
זעליק, שמעון
זעליק, שואל
זעליק, יצחק און פּערל
זעלמאַן, אַלטע
זעלמאַן, מענדל
זשיטניצקי, זכריה
זשיטניצקי, שפּרינצע
זשיכלינסקי, שלום בן יצחק
און פרוי
זשיכלינסקי, אליעזר (בן לייבעלע)
זשיכלינסקי, רעגינע (בן אליעזר)

ח

הזה־ליבע

ט

טאַבאַטשניק, העניעק בן משה־מרדכי
טאַבאַטשניק, משה־מרדכי
טאַבאַטשניק (פּאָגעל), פריידע בת
יצחק
טאַלקאָווסקי, יאָסי
טאַלקאָווסקי, יאָמקע־פּייגושע
טאַלקאָווסקי, ניסן
טאַלקאָווסקי, ריעטשע
טאָפּאָליעוויטש, אברהם
טאָפּאָלעוויטש, אברהם בן ישראל
טאָפּאָלעוויטש, איצל בן אברהם
טאָפּאָלעוויטש, ישראל בן אברהם
טאָפּאָלעוויטש, נחמן
טאָפּאָלעוויטש, רבקה
טאָפּאָלעוויטש, שלמה־לייב
טושינסקי, אברהם
טושינסקי, אליה בן אברהם
טושינסקי, אַרטשע
טושינסקי (זאַגאָן), ראָזע
טיל, חוה בת משה
טיל, יוסף בן משה
טיל, יחקאל בן משה
טיל, יצחק בן מרדכי
טיל, יצחק בן משה
טיל, מאיר בן מרדכי
טיל, מלכה
טיל, מלכה בת מרדכי
טיל, מרדכי און פרוי
טיל, משה
טיל, רבקה בת משה
טיל, תמר בת משה
טימאָוויטש, חיים בן משה
און משפּחה
טימאָוויטש, משה
טימאָוויטש, עלקע
טענדלער, בנימין בן שמואל
טענדלער, ירחמיאל בן בנימין
טענדלער, שיינדל בת יעקב
טענדלער, שפּרה בת בנימין
טריבער, ברוך בן הערש
טריבער (סאַנדאָווסקי), האָדעס בת
אפרים
טריבער, הערש בן אפריש
טריבער, רבקה בת הערש
טריבער, שרה בת אפרים

י

יאַקובאָוויטש־לענטשיצקי, חיים דוד
יאַקובאָוויטש, דבורה בת יצחק
יאַקובאָוויטש, חיה בת יצחק
יאַקובאָוויטש, יצחק בן יוסף
יאַקובאָוויטש, מרים בת יצחק
יאַקובאָוויטש, שמואל בן יצחק
יאַקובאָוויטש, רבקה בת יצחק
יאַקובאָוויטש (ערליך), שרה בת יוסף
יוטקעוויטש, איטשע בן שלום־לייזער
יוטקעוויטש, אסתר בת זאַוול
יוטקעוויטש, בלומע בת איטשע
יוטקעוויטש, בלומע בת זאַוול
יוטקעוויטש, בלומע בת שלמה
יוטקעוויטש (פּייטשער), גאָלדע
יוטקעוויטש, זאַוול בן שלום־לייזער
יוטקעוויטש, חוה בת שלום־לייזער
יוטקעוויטש, ליובאַ
יוטקעוויטש (בליאַראַוויטש),
מאַניע
יוטקעוויטש, משהל בן שלום־לייזער
יוטקעוויטש, פּנחס בן שלום־לייזער
יוטקעוויטש, רבקה
יוטקעוויטש, שלמה בן שלום־לייזער

כ

כאַימאָוויטש, אסתר
כאַימאָוויטש, אסתר בת חיים
כאַימאָוויטש, חיים
כאַימאָוויטש, משה
כאַימאָוויטש, עלקע
כאַימאָוויטש ,רחל

ל

לאַכאָווסקי־פּאָגעל, רוזשע (בת שואל)
לאַכאָווסקי, יעקב
לאַכאָווסקי, אברהם מיט זיין פרוי
און צוויי קינדער
לאַכאָווסקי, אברהם־איטשע בן יוסף
לאַכאָווסקי, העניע מיט איר מאַן
און צוויי קינדער
לאַכאָווסקי, יאָכעד מיט איר מאַן
און צוויי קינדער
לאַכאָווסקי, יוכבד
לאַכאָווסקי, יוכבד בת יוסף
לאַכאָווסקי, יוסף
לאַכאָווסקי, יעקב
לאַכאָווסקי, מרים־ברכה בת יוסף
לאַכאָווסקי, ציפּע
לאַכאָווסקי, ראָזע
לאַכאָווסקי, שפּרה בת יעקב
לאַכמאַן, דוד בן יהושע
לאַכמאַן, יהושע און פרוי
לאַכמאַן, לאה בת יהושע
לידערמאַן, גנענדל בת סינע
לידערמאַן, דבורה בת מענדל
מיט איר מאַן און קינדער
לידערמאַן, הערש בן שמואל
לידערמאַן, יוסף בן מענדל
לידערמאַן, יעקב בן מענדל
לידערמאַן, יצחק בן יוסף

לידערמאַן, לאה בת מרדכי
לידערמאַן, לייזער בן מענדל
לידערמאַן, מאיר בן יוסף
לידערמאַן, מענדל
לידערמאַן, סינע בן יעקב
לידערמאַן, עקיבא בן יוסף
לידערמאַן, פּערל בת יעקב
לידערמאַן (שייבאָוויטש), פּערל בת יוסף־ברוך
לידערמאַן, פּערל בת שמואל
לידערמאַן, רויזע־גיטל בת מענדל מיט איר מאַן און קינדער
לידערמאַן, רפאל־יוסף בן מענדל מיט זיין פרוי און קינדער
לידערמאַן, שמואל בן מענדל
ילכאָווסקי (מילשטיין), אברהם און זיין פרוי חייקע
ליכאָווסקי, אברהם־איטשע בן יוסף
ליכאָווסקי, הענע מיט איר מאַן און קינדער
ליכאָווסקי, יוכבד ב תנפתלי
ליכאָווסקי, יוסף
ליכאָווסקי, יעכעט בת יוסף
ליכאָווסקי, יעקב
ליכאָווסקי, ציפּע בת יוסף
ליכאָווסקי, רויזע בת שאול
ליכאָווסקי, שפרה בת יעקב
ליפקאָוויטץ, אברהם בן פּישל
ליפקאָוויטץ, אסתר־מלכה בת הערשל
ליפקאָוויטץ, פּישל בן ישעיהו
ליפקאָוויטץ, שמואל בן פּישל
ליפקאָוויטש, פּישקע (בן ישעיהו)
ליפקאָוויטש, אסתר מלכה (בת הערש)
ליפקאָוויטש, אברהם (בן פּישקע)
ליפקאָוויטש, שמואל (בן פּישקע)
ליפקאָוויטש־ווינטער, ריווטשע (בת פּישקע)
לעוו, יונה
לעוו, לילע בת חיים
לעווקאָוויטש, בעלא בת מרדכי
לעווקאָוויטש, דוד בן יוסף
לעווקאָוויטש, דניאל בן ישראל־דוד
לעווקאָוויטש, מרדכי
לעווקאָוויטש, פּערל
לעווקאָוויטש, אברהם
לעווקאָוויטש, חנה רחל
לעווקאָוויטש, שרה רבקה
לעווקאָוויטש, משה
לעווקאָוויטש, יוסף
לעווקאָוויטש, גיטל בת חיים־משה
לעווקאָוויטש, חיה בת חיים־משה
לעווקאָוויטש, חיים־משה
לעווקאָוויטש, ישראל־שיע בן חיים־משה מיט זיין פרוי און קינדער
לעווקאָוויטש, לייבל בן חיים־משה
לעווקאָוויטש, שרה
לעווקאָוויטש, יוסף בן איטשע
לעווקאָוויטש, יחיאל בן ישראל־דוד
לעווקאָוויטש, יעקב בן ישראל־דוד
לעווקאָוויטש, ישראל־דוד בן שלמה
לעקאָוויטש, מנחם בן ישראל־דוד
לעווקאָוויטש (ניימאַן), מרים בת שמואל
לערער, מאַניע
לערער, ישעיה
לערער, ישראל
לענגאַ, איטשע בן שלום
לענגאַ, געניע בת שלום
לענגאַ, הענע
לענגאַ, פּאַליאַ בת שלום
לענגאַ, שלום
לענגאַ, שרה־ליבע בת קיווע
לענטשיצקי, חיה־שרה בת מרדכי
לענטשיצקי, חנה־לאה בת יצחק־יעקב
לענטשיצקי, טויבע בת מרדכי
לענטשיצקי, מחלה בת מרדכי
לענטשיצקי, מרדכי בת שמואל
לענטשיצקי, נחמן בן מרדכי
לענטשיצקי, פּישל בן מרדכי
לענטשיצקי, שמואל בן מרדכי
לערער, ישעיה
לערער, ישראל בן ישעיה
לערער, לאה
לערער, ישראל

מ

מאַטקעוויטש, אַנדזשע
מאַטקעוויטש, בלומע
מאַטקעוויטש, גאָלדע
מאַטקעוויטש, זיינוול
מאַטקעוויטש, שלאָמעק
מאַנדעל, יוסף בן משה־אהרן
מאַנדעל, משה־אהרן בן יוסף
מאַנדעל, רבקה בת אברהם־בער
מאַנדעל, שרה־לאה בת משה־אהרן
מאָרדקאָוויטש (עקשטיין), אסתר בת וואָלף
מאָרדקאָוויטש (ראָזענבערג), בינע בת וואָלף
מאַנדעל, חנה־הינדע
מאָרדקאָוויטש, וואָלף
מאָרדקאָוויטש, ישראל בן וואָלף
מאָרדקאָוויטש, רחל
מילבערג, צירל בת גרשון־חנוך
מיזעס, יוסף (בן פּרץ)
מיזעס, שמעון (בן פּרץ)
מילשטיין, נפתלי בן אברהם און פּרוי
מיאָדאָווניק, איטע בת יוקל
מילער, דוד מיט זיין גאַנצער משפּחה
מיאָדאָווניק, מלכהלע בת יוסף
מיאָדאָווניק, רייזעלע בת יוסף
מיזעס, פּרץ
מיטלשטיין, פּישל
מייערעוויטש, דבורה
מעל, בער
מעל, חיים
מעל, שמואל־דוד
מעלאַמעדזאַן, שרה בת מאיר און צוויי טעכטער
מענדעלעוויטש, אברהם־חיים בן פּייוול־מאיר
מענדעלעוויטש, הירשל בן משה־מרדכי
מענדעלעוויטש, טאָבציע בת משה
מענדעלעוויטש, משה־מרדכי בן פּייוול־מאיר
מענדעלעוויטש, פּייוול־מאיר בן הירש
מענדעלעוויטש, שיפקע בת אהרן

נ

נאָוואַק, אברהמעלע בן מרדכי
נאָוואַק, איטע־מלכה
נאָוואַק, בראָמטשע־לאה בת מרדכי
נאָוואַק, הערשל בן מרדכי
נאָוואַק, חוה
נאָוואַק, חוה
נאָוואַק, מלך בן מרדכי
נאָוואַק, מרדכי בן שמעון
נאָוואַק, סענדער בן מרדכי
נאָוואַק, פּאַליאַ בת שמעון
נאָוואַק, שמואל־דוד בן שמעון
נאָוואַק, שמעון בן בענדעט
ניידענבערג, דינה בת ישראל־יצחק
ניידענבערג, חנה בת אברהם
ניידענבערג, חאַנטשע בת דוד
ניידענבערג, יעקב־דוד בן ראובן
ניידענבערג, ישראל־יצחק בן ראובן
ניידענבערג, מרים בת ראובן
ניידענבערג, נחמה בת ראובן
ניידענבערג, ראובן בן יאָמע לייב
ניימאַן, אבא בן לייביש
ניימאַן, אברהם בן סינע
ניימאַן, הערש בן סינע
ניימאַן, יאָסף בן לייביש
ניימאַן, ישראל בן סינע
ניימאַן, ישעיה בן בערל

ניימאַן, לאה בת לייביש
ניימאַן, מלך בן סינע
ניימאַן, מרדכעלע בן ישעיה
ניימאַן, פייגע בת מרדכי
ניימאַן, ציפּע בת לייביש
ניימאַן, רבקה בת ישעיה
ניימאַן (ראָזענקראַנץ), רבקה בת מענדל
ניימאַן, רבקה בת משה
ניימאַן, רייזעלע בת ישעיה
ניימאַן, שמואל בן לייביש
ניימאַן, רבקה (בת ברוך)
ניימאַן, שמואל בן כאַצקל)
ניימאַן, ראובן בן כאַצקל)
ניימאַן, ישראל (בן ראובן)
ניימאַן, רעגינע (בן ראובן)
ניסענבוים, בעריש
ניסענבוים, חוה
ניסענבוים, מענדל
ניסענבוים, יעקב
ניעוויאַדאָוויטש, אהרן בן יאָסף
ניעוואַדאָוויטש, אסתר־לאה בת יאָסף
ניעוויאַדאָוויטש, הערשל בן יאָסף
ניעוויאַדאָוויטש, זילפּה
ניעוואַדאָוויטש, חנהלע בת יאָסף
ניעוויאַדאָוויטש, יאָסל
ניעוויאַדאָוויטש, פייוויש
ניעוויאַדאָוויטש, פישל בן יאָסף
ניעוויאַדאָוויטש, פייגע
ניעוויאַדאָוויטש, פייוויש בן יאָסף
ניעוויאַדאָוויטש, ראָזאַ בת יאָסל
ניעוויאַדאָוויטש, שמואל
ניעקריטש, חוה בת חנן
ניעקריטש, חנן

ס

סאַבאַטאָווסקי, חיה בת יונה
סאַבאַטאָווסקי, יונה
סאַבאַטאָווסקי, פּעסע בת יונה
סאַבאַטאָווסקי, רחל בת ישראל
סאַדערקעוויטש, אברהם
סאַדערקעוויטש, בריינדל ב תאברהם
סאַדערקעוויטש, דוד בן אברהם
סאַדערקעוויטש, פריידע
סאָכאַטשעווסקי, יצחק
סאַנדאָווסקי, פרימעט בת חיים־מרדכי
סטשיזשעווסקי, ישראל־יהודה און פּרוי
לענדער, לעאָן
סענדער, בערנאַרד בן שלמה
סענדער, לעאָן בן שלמה
סענדער, שאול בן שלמה
סקורניך, רייזל
סקורניך, יעקב
סקורניך, טשארנע
סקורניך, בערל
סקורניך, דבורה
סקורניך, פּעסל
סקורניך, ישראל
סקורניך, חיים
סקורניך, ביילע ליבע

ע

עלבאום, יחיאל־מאיר און מרים
עפּשטיין, אַלטער בן שמואל
עפּשטיין, אסתר בת יצחק
עפּשטיין, יונה בון שמואל
עפּשטיין, יצחק
עפּשטיין, יצחק
עפּשטיין, לייב בן יצחק
עפּשטיין, מאָטל בן שמואל
עפּשטיין, שרה
עפּשטיין, שרה בת לייבל
ערליך, וואָלף בן יוסף
ערליך, יצחק־אליעזר בן יוסף
ערליך, מרים בת שמשון
ערליך, פייגע בת וואָלף
ערליך, צביה בת חיים
ערליך, רחל בת משה
ערליך, שרה בת אליעזר
ערליך, שרה בת וואָלף
ערליכמאַן, איטע
ערליכמאַן, חיה־יהודית בת משה
ערליכמאַן, טויבע־ריווקע בת משה
ערליכמאַן, משה
ערליכמאַן, שמואל־דוד בן משה

פ

פּאָמעראַנץ, אסתר
פּאָגעל, ישראל (בן שואל)
פּאָגעל, רבקה (בת הערש)
פּאַקולאַ, זעליג
פּאַקולאַ, חיה בת שאול
פּאַקולאַ, לאה בת ישעיה
פּאַקולאַ, רבקה בת שאול
פּאַקולאַ, שואל בן אהרן
פּאָטאַשעוויטץ, איטע־מלכה בת וואָלף
פּאָטאַשעוויטש, אסתר בת ישראל־יעקב
פּאָטאַשעוויטש, ישראל־יעקב בן בערל
פּייטשער, אברהם
פּייטשער, אברהם בן הערשל
פּייטשער, אסתר־יעטע בת יוסף
פּייטשער, אסתר־לאה בת הערשל
פּייטשער, אסתר־לאה בת סינע
פּייטשער, בינע
פּייטשער, דבורה
פּייטשער, דניאל בן סינע
פּייטשער, הערשל
פּייטשער, זעלדע בת סינע
פּייטשער, חוה
פּייטשער, יוסף בן שמחה
פּייטשער, יחיאל
פּייטשער, ישראליק בן סינע
פּייטשער, לאָזער
פּייטשער, לייבל בן סינע
פּייטשער, משה בן סינע
פּייטשער, סינע
פּייטשער, פּערל
פּייטשער, פייגעלע בת שמחה
פּייטשער, רבקה
פּייטשער, שמחה בן סינע
פּייטשער, שמשון בן הערשל
פּינטשעווסקי, יוכבד
פּינטשעווסקי, חנוך
פּינטשעווסקי, ישראל בן חנוך
פּינטשעווסקי, ליוטאַ בת חנוך
פּיינקינד, העשאַ
פּיינקינד, אברהם
פּיינקינד, בערל
פּיינקינד (ליפּסקי), אסתר און זייערע צוויי זין
פּיצער, אסתר בת דניאל
פּיצער, דניאל
פּיצער, הערשל בן דניאל
פּיצער, חוה בת דניאל
פּיצער, סינע בן דניאל
פּיצער, רבקה בת דניאל
פּיצער, שמואל בן דניאל
פּערלמוטער, אהרן בן יואל
פּערלמוטער (וואָלקאָוויטש), דינה בת יעקב־משה
פּערלמוטער, יואל בן משה
פּרושינסקי, דוד
פּרושינסקי, חוה
פּערעץ (טאַנדעטער)

צ

צרידמאַן, שרה
צרידמאַן, מרדכי
צרידמאַן, שלמה
צרידמאַן, בינעם
צרידמאַן, יצחק
צאָגל, בנימין בן יצחק
צאָגל, יצחק בן דן־אשר
צאָגל, ישראל בן יצחק

פאָגל, לייב בת יצחק
פאָגל (לעווקאָוויטש), פייגע בת שלמה
פאָגל, רבקה בת יצחק
פאָגל, רחל בת יצחק
פאָגל, אברהם־יוסף
פאָגל, בערנאַרד בן הערש־צבי
פאָגעל, ברכה בת דן־אשר
פאָגעל, ברכה בת רפאל
פאָגעל (קאַרפּ), דבורה
פאָגעל, דן־אשר בן יצחק
פאָגעל, העניעק בן אברהם
פאָגעל, העניעק בן רפאל
פאָגעל, הערש־צבי בן יצחק
פאָגעל, יוסף בן אברהם
פאָגעל, יצחק בן אברהם
פאָגעל, לייביש בן יצחק
פאָגעל (בערכהאַלץ), פראַדל
פאָגעל (רובין), קריינדל
פאָגעל, ריווע בת אברהם־מעכל
פאָגעל, רפאל בן יצחק
פאָגעל, שייעלע בן אברהם
פוקס, אברהם
פוקס, אברהם־יידל בן מאיר
פוקס, אליהו בן אברהם
פוקס, אסתר בת שמעון
פוקס, בנימין בן אברהם
פוקס, דניאל בן אברהם
פוקס, וואָלף בן אברהם־יידל
פוקס, חיה
פוקס, יאַכע
פוקס, יאַנקל בן אברהם־יידל
פוקס, יצחק בן אברהם
פוקס, מינדל
פוקס, משה בן מענדל
פוקס, סינע בן אברהם־יידל
פוקס, ערנאַ בת משה
פוקס, פּאַווע בת אברהם
פוקס, צאַלי בן משה
פוקס, רבקה בת הערשל
פוקס, רחל בת אברהם
פוקס, רפאל בן אברהם־יידל
פוקס, שלום
און זיינע צוויי קינדער
פוקס, שמואל בן אברהם־יידל
פידלער, אברהם בן גאָדל
פידלער, אסתר בת גאָדל
פידלער, גאָדל
פידלער, הערשל
פידלער, פּאָלאַ בת גאָדל
פידלער, רבקה
פידלער, רחל
פייגענבלאַט (פוקס), העניע בת אברהם־יידל
פייגענבלאַט, חיים
פייגענבלאַט, יוסף
פייגענבלאַט, יענטע
פייגענבלאַט, מינדל
פייגענבלאַט, רחל
פייגענבלאַט, שרה
פיינקינד, אסתר
פיינקינד, בערל בן ישראל
פייפער, איטשע בן משה
פייפער, גאָלדע בת יצחק
פייפער, האָדעס בת יוסף
פייפער, משה־יאָסל בן יצחק
פייפער, פּנחס בן יצחק
פילאַטער, בנימין בן חיים
פילאַטער, חיים (כאַמל)
פילאַטער, רבקה
פיליפּ, דינה בת פּנחס־שלמה (שולזינגער)
פיליפּ, יוסף נחום
פיליפּ, לאה בת יוסף־נחום
פישער, הערצקע בן חיים־ישראל
פישער, הערש־יוסף בן חיים־ישראל
פישער, חיים־ישראל בן אברהם־בער
פישער, חיה
פישער, חנה־שרה
פלאַמבוים, בערל בן בענדעט
פלאַמבוים, ברוך בן בערל
פלאַמבוים, בלומע־גיטל בת בערל
פלאַמבוים, חיים־הערש בן בערל
פלאַמבוים, נעכע
פלאַמהאָלץ, דבורה
פלאַמהאָלץ, שמואל־ישעיה בן הערשל
פעפערמאַן, אברהם־יוסף בן בעריש
פעפערמאַן, אַלטע־נחמה בת הערשל
פעפערמאַן, בעריש
פראַנקענשטיין, אברהם־משה און פרוי
פראַנקענשטיין, איטע
פראַנקענשטיין, בנימין
פראַנקענשטיין, דן־יוסף
פראַנקענשטיין, דן־יוסף בן אברהם־משה
פראַנקענשטיין, דן־יאָסעלע בן יעקב־יצחק
פראַנקענשטיין, חוה בת אברהם־משה
פראַנקענשטיין, טאָלבע־בוזי
פראַנקענשטיין, טאָלבע בת יעקב יצחק
פראַנקענשטיין, יעקב־יצחק בן דן־יוסף
פראַנקענשטיין, לאה
פראַנקענשטיין, רבקה בת יעקב־יצחק
פראַנקענשטיין, לאָלעק בן אברהם־משה
פראַנקענשטיין,, שלמה בן יעקב־יצחק
פראַנקענשטיין, שרה־הינדע
פרומאַן, חיים
פרומאַן, יעקב
פרומאַן, שלום
פרידמאַן, דבורה בת גרשון
פרידמאַן, דוד בן הערש
פריינד, אברהם
פריינד, חיים
פריינט, אברהם
פריינט, בצלאל בן אברהם
פריינט, גיטל בת אברהם
פריינט, לאה
פריינט, סינע בן אברהם
פריינט, קיילע בת אברהם
פריינט, שמעון בן אברהם
פריינט, רחל בת אברהם

צ

צאַליך, משה
צוקער, גיטל
צוקער, משה
צוקער, צביה
צוקער, שרה
צוקערמאַן, חוה
צוקערמאַן, חנה
צוקערמאַן, אהרן־מאיר
צוקערמאַן, רחל־לאה
צווערן, חנינא
צווערן, יעקב

ק

קאַטשקאַ, דוד־מענדל בן איטשע
קאַטשקאַ, מרים־הינדע
קאַטשקאַ, פישעלע בן דוד־מענדל
קאַטשקאַ, שרהלע בת דוד־מענדל
קאָלטון, אברהם און חנה־פּערל
קאָלטון, ביילע
קאָלטון, יעקב
און זיין פרוי איטע
קאָלטון, עזריאל
קאַליש (אָסט), רייזל
קאַליש, משה
קאַליש, משה־לייב בן אהרן
קאַליש, רייזל־לאה בת משה
קאַליש (פּאַקולאַ), שרה־מרים
קאַשטאַן, אסתר־לאה, בת דוד
קאַשטאַן, אסתר־מרים בת יוסף

קאַשטאַן, חנה בת אברהם־יצחק
קאַשטאַן, יהודה בן יוסף
מיט זיינע פיר זין און דריי טעכטער
קאַשטאַן, ישראל בן דוד
קאַשטאַן, מירל
קאַשטאַן, שרה־הינדע בת עזריאל
קאַזאַק, מאיר
קאַזלאָווסקי, אליהו
קאָכבערג, יהודה־לייב
קאַליש, לאה בת זלמן
קאָהען, אברהם־מענדל
קאָהען, צירל־רייזל בת לייב
קאָכמאַן, מרדכי
און פאַמיליע
קאָלמוס, מינדל
קאָלמוס, לאָזער
קאָלמוס, אהרן
קאָרנבלום, גאָלדע
קאָרנבלום, הערשל
קאָרנבלום, יהושע
קאָרנבלום, יוסף
קאָרנבלום, שרה
קוואָווסקי, אסתר בת שיע
קולסקי, הינדל
קונע, יעקב
און זיין פרוי עלקע מיט פיר קינדער
קופערמינין, יעקב בן ישראל־דוב
קופערמינין, שרה־פעשע בת גרשון־חנוך
קלינגבאַל, אליעזר
קלינגבאַל, מאַרים בן אליעזר
קליינבוים, משה
קליינערט, חוה
(אַלטער קאָזעלעס)
קליינערט, חיים בן מאיר
קליינערט, מאַניע בת חיים
קליינערט, מאיר בן חיים
קעהעילעס, דוד־שלמה
קעהעילעס, ידידיה
קעהעילעס, יוסף
קעיזמאַן, הערש בן מרדכי
מיט זיין פרוי און קינד
קעיזמאַן, מאַשע בת הערש
קעיזמאַן, מרדכי בן דוד
קעיזמאַן, שאַיע בן מרדכי
קעיזמאַן, שרה בת מרדכי
קנאָבעל, חוה בת עקיבא
קנאָבעל, רויזע בת ראובן
קנאָבעל, עקיבא
קעמפנער, שלמה
קראָנגראַד, חיה־שרה
קראָנגראַד, יהודה
קראָנגראַד, יעקב־הירש בן פישל
קראָסהאָרן, דוד־הערש בן משה־יהודה
קראָסהאָרן, לאה בת חיים־ישראל
קראָסהאָרן, משה־יהודה בן פסח
קראָסהאָרן, ראַשקע בת משה־יהודה
קראָסהאָרן, שלמה־אהרן בן משה־יהודה
קראָסהאָרן, שמשון־מענדל בן משה־יהודה
קשיוואָנאָווסקי, דוד בן מענדל
קשיוואָנאָווסקי, הינדע בת דוד
קשיוואָנאָווסקי, טויבע בת שמואל

ר

ראָזענשטרייך, מרדכי
ראָזענשטרייך, משה בן חיים־ברוך
ראָזענשטרייך, משה בן קלמן
ראָזענשטרייך, נפתלי
ראָזענשטרייך, נפתלי בן מאיר
ראָזמאַן
ראַשעווסקי, אסתר בת שמואל
ראַשעווסקי, גיטל
ראַשעווסקי, שמואל בן יעקב־יצחק
ראַשעווסקי, יצחק בן משה
ראַשעווסקי, ישראל בן משה
ראַשעווסקי, מלכה בת משה
ראַשעווסקי, פייגע בת משה
ראַשעווסקי, שלמה בן משה
ראָזענבלאַט, בנימין
ראָזענבלאַגט (פאָגעל), חוה בת יצחק
ראָזענבלאַט, יהושע
ראָזענבלאַט, יצחק בן עמנואל
ראָזענבלום, אברהם בן ישעיה
ראָזענבלום, דוד־מענדל בן ישעיה
ראָזענבלום, חיים־רפאל
ראָזענבלום, הערש בן ירחמיאל
ראָזענבלום, זעלדע בת הערש
ראָזענבלום, חוה בת הערש
ראָזענבלום, טעלצע בת הערש
ראָזענבלום, ירחמיאל בן הערש
ראָזענבלום, ישעיהו
ראָזענבלום, ישעיה בן הערש
ראָזענבלום, מאָטל בן הערש
ראָזענבלום, רחל בת מאָטל
ראָזענבלום, מירל בת ישעיה
ראָזענבלום, צבי בן ישעיה
ראָזענבלום, שרהקע בת ירחמיאל
ראָזענבלום, שרה־חנה בת דוד־מענדל
ראָזענבערג, אברהם בן מנחם
ראָזענבערג, אהרן
ראָזענבערג, אַנדזשע
ראָזענבערג, אסתר
ראָזענבערג, בעניעק
ראָזענבערג, גבריאל
ראָזענבערג, גוטשע בת טוביה
ראָזענבערג, געצל בן טוביה
ראָזענבערג, הדסה בת אברהם
ראָזענבערג, הינדע
ראָזענבערג, העניע בת טוביה
ראָזענבערג, העניע בת יוסף
ראָזענבערג, חנה־יוכבד
ראָזענבערג, טוביה
ראָזענבערג, טוביה בן ליוב
ראָזענבערג, יאַמע
ראָזענבערג, שרה (בת אליהו)
ראָזענבערג, יאָסף
ראָזענבערג, יוסף
ראָזענבערג לייב
ראָזענבערג, לייבל בן טוביה
ראָזענבערג, מרים בת יוסף
ראָזענבערג, משה
ראָזענבערג, סאַשאַ
ראָזענבערג, פּאַווע בת יוסף
ראָזענבערג, פּעשע
ראָזענבערג (שאַיבאָוויטש), קיילע בת געצל
ראָזענבערג, רבקה
ראָזענבערג, ריווע
ראָזענבערג, שמואל־חיים
ראָזענבערג, שמואל בן טוביה
ראָזענבערג, שרהטשע
ראָזענפאַרב, חיסל
ראָזענפעלד, ברכה בת וועלוול
ראָזענפעלד, וועלוול
ראָזענפעלד, יוסף בן וועלוול
ראָזענפעלד, משה בן וועלוול
ראָזענפעלד (פאָגעל), רחל בת יצחק
ראָזענפעלד, שלמה־הערש בן וועלוול
ראָזענקראַנין (שייבאָוויטש), ביילע בת יוסף־ברוך
ראָזענקראַנין, דן־יוסף
ראָזענקראַנין, כאַיטשע
ראָזענקראַנין, מענדל
ראָזענקראַנין, פייגע־מירל בת מענדל
ראָזענקראַנין, רבקה־רחל
ראָזענקראַנין, שלמה
ראָזענשטרייך, אסתר־לאה
ראָזענשטרייך, גליקע
ראָזענשטרייך, גיטל
ראָזענשטרייך, הענעך בן מרדכי
ראָזענשטרייך, חיים ברוך
ראָזענשטרייך, חיים־ברוך בן מאיר
ראָזענשטרייך, חנה־לאה
ראָזענשטרייך, מאיר

ראָזענשטרייך, מנחם
ראָזענשטרייך, פּערל בת אברהם
ראָזענשטרייך, פרימעט
ראָזענשטרייך, קלמן און פרוי
ראָזענשטרייך, ראָזעלע בת מרדכי
רובין, דוד
רובין, מענדל־אליעזר

ש

שאָטלאַנד, יצחק בן אברהם־מעכל
שאָטלאַנד, ישראל בן יצחק
שאָטלאַנד, משה בן יצחק
שאָפּלעדער, מרדכי
שאָטענבערג, באָרים
און פאַמיליע
שאָפּמאַן, אברהם בן משה
שאפמאן, אברהם
שאפמאן, רעגינע (בת אברהם)
שאפמאן, רחלע (בת אברהם)
שאָפּמאַן, אליהו בן שמואל
שאָפּמאַן, אסתר
שאָפּמאַן, גאָלדע
שאָפּמאַן, גאָלדע בת שמואל
שאָפּמאַן, הערשל בן שמואל
שאָפּמאַן, חיים בן שמואל
שאָפּמאַן, חנה
שאָפּמאַן, חנה
שאָפּמאַן, יחזקאל
שאָפּמאַן, מאיר בן שכנאָ
מיט זיין פרוי און דריי קינדער
שאָפּמאַן, פייגעלע בת אברהם
שאָפּמאַן, רחל בת אברהם
שאָפּמאַן, ריווטשע בת אברהם
שאָפּמאַן, ריווטשע בת הערשל
שאָפּמאַן, ריווטשע בת יחזקאל
שאָפּמאַן, שמואל
שאָפּמאַן, שרה־לאה בת אברהם
שולזינגער, אברהם־יצחק בן פּנחס־
שלמה
שולזינגער, אסתר־לאה בת דוד־צבי
שולזינגער, דוד־צבי בן נתן־מאיר
שולזינגער, טויבעלע בת דוד־צבי
שולזינגער, מלכה
שולזינגער, פּנחס־שלמה בן דוד־צבי
שולזינגער, שיינדל־כאַשע בת אליה־
מאיר
שולזינגער, שמחה בן פּנחס שלמה
שולמאַן, פייגע בת משה
שולמאַן, מאיר בן משה
שולמאַן, משה און פרוי
שוואַרץ, אהרן
שוואַרץ, אהרן

שוואַרץ, מאָטל בן דוד
שוויאַטלאַווסקי, בעריש
שטיינבערג, מרים
שטיינבערג־פרידמאַן, שרה
שטיינבערג, לאה
שטיינבערג, שלמה
שטיינבערג, משה
שטיינבערג, ריווטשע
שייבאָוויטש, אברהם־חיים
שייבאָוויטש, אברהם־חיים בן יוסף־
ברוך
שייבאָוויטש, אורי בן יוסף־ברוך
שייבאָוויטש, ביילע
שייבאָוויטש, ביילע בת געצל
שייבאָוויטש, בלומע
שייבאָוויטש, בלומעלע בת יוסף־ברוך
שייבאָוויטש, געצל בן יוסף־ברוך
שייבאָוויטש, געצל בן יצחק
שייבאָוויטש, געצל בן לייב
שייבאָוויטש, האָדעס בת משה מאיר
מיט איר מאַן און קינדער
שייבאָוויטש, הערש בן משה־מאיר
שייבאָוויטש, זלמן בן יצחק
שייבאָוויטש, חיים בן משה־מאיר
שייבאָוויטש, חיים בן ראובן
שייבאָוויטש, חנה בת אברהם־חיים
מיט איר מאַן און קינדער
שייבאָוויטש, חנה
שייבאָוויטש (האָוזער), טעמע
שייבאָוויטש, יוסף בן יצחק
שייבאָוויטש, יוסף־ברוך בן אברהם־
חיים און קינדער
שייבאָוויטש, יוסף־ברוך בן לייב
שייבאָוויטש, יוסף ברוך בן ראובן
און פרוי
שייבאָוויטש, יצחק בן אברהם־חיים
און קינדער
שייבאָוויטש, יצחק בן געצל
שייבאָוויטש, לאה בת חיים
און קינדער
שייבאָוויטש, לייבל
שייבאָוויטש, מאַשע
שייבאָוויטש, מינדל
שייבאָוויטש, מענדל בן ראובן
שייבאָוויטש, משה בן געצל
שייבאָוויטש, משהלע בן געצל
שייבאָוויטש, משה־מאיר בן יוסף־
ברוך
שייבאָוויטש (קאַטשקע), פּעסע בת
הערצקע
שייבאָוויטש, פייגעלע בת ראובן
שייבאָוויטש, פייוול בן געצל

שייבאָוויטש (גאָטליב), פּראָדל
שייבאָוויטש, ראובן בן יוסף־ברוך
שייבאָוויטש, רבקה בת משה־מאיר
שייבאָוויטש, רבקה בת ראובן
שייבאָוויטש, רבקה־לאה בת אברהם־
חיים
שייבאָוויטש, רויזעלע (גליקסמאַן)
מיט איר מאַן און קינדער
שייבאָוויטש, רויזע־גיטל
שייבאָוויטש (וועגצל), רויזע־גיטל בת
אברהם־חיים
שייבאָוויטש, רחל (קוקע)
שייבאָוויטש, רחלע בת אורי
שייבאָוויטש, רחלע בת מלכה־מאיר
שייבאָוויטש, ריווע
שייבאָוויטש, רייזל בת יצחק
שייבאָוויטש, רייצע
מיט צוויי קינדער
שייבאָוויטש, רעכל בת יידל סופר
שייבאָוויטש, שיינדל ב תשלום־לייזער
שייבאָוויטש, שלום בן אורי
שייבאָוויטש, שמואל בן משה־מאיר
שאָטלאַנד, אברהם־מעכל בן יצחק
שטאַרק, יעקב
שטאַרק, שרה־ליבע
שטיינמאַן, אברהמעלע בן משה־לייב
שטיינמאַן, איטע
מיט איר מאַן און קינדער
שטיינמאַן, אסתר
מיט איר מאַן און קינדער
שטיינמאַן, בערל
שטיינמאַן, דבורה
שטיינמאַן, חיים
שטיינמאַן, לאה
שטיינמאַן, מרים
שטיינמאַן, משה־לייב
שטיינמאַן, רבקה־ביילע
שטיינמאַן, רייזל
מיט איר מאַן און קינדער
שידלאָווצער, אברהם
שידלאָווצער, טויבע
שימקאָוויטש, דוד
שיינבערג, אפרים בן נחמיה
שיינבערג, משה־קלמן בן נחמיה
שיינבערג, נחמיה בן יוסף
שיינבערג, רבקה בת יוסף
שמוקלער, גאָלדע בת דניאל
שמירגאָלד, חיה־רבקה (באַטשאַן)
שמירגאָלד, צמח
מיט צוויי קינדער
שעראַדזקי, יידל
שעראַדזקי, לאה (בת אליהו)

א

אין הייליקן אָנדענק

פון

אַבראַמאָוויטש
דוד
געב׳ 1865—געשט׳ 1916

אַבראַמאָוויטש
מחלה
געב׳ 1875—געשט׳ 1917

טאָביאַש, יאַנקל, זיין פרוי פּערל (אַבראַמאָוויטש) און זייערע קינדער: מעכעלע (מאַרסעל) 10 יאָר אַלט, און דודל 7 יאָר — אומגעקומען.

בורשטיין (אַבראַמאָוויטש), שיינדל בת דוד, 50 יאָר אַלט, און אירע זין (פון רעכטס): מרדכי, מאַכל און אברהם — אומגעקומען.

בורשטיין יאַנקל — אומגעקומען.

בורשטיין, משה־שמואל בן דוד — געשט׳ אין בזשעזשין צו 64 יאָר.

בורשטיין, פּערל־לאה בת משה־זאב — געשט׳ אין לאָדזש.

בורשטיין, ראובן־הערש בן משה־שמואל, 50 יאָר — אומגעקומען אין געטאָ.

בורשטיין, פישל בן משה־שמואל — אומגעקומען אין ערשטן וועלט־קריג.

בורשטיין, — יוסף — אומגעקומען אין עלטער פון 48 יאָר.

עסטיש (בורשטיין), חיה־גיטל בת משה־שמואל, 48 יאָר — אומגעקומען אין אוישוויץ.

וואָלטער בורשטיין (פילאַדעלפיע)

אין הייליקן אַנדענק

איקא, טריינע

געבוירן אין יאָר 1845 — געשטאָרבן אין 1927

צום אייביקן אָנדענק

איקקא, יונה (פאָטער) — אומגעקומען אין עלטער פון 62 יאָר.

איקקא, פּעסע (מוטער— פון דער היים זילבערבערג) — אומגעקומען.

איקקא, רוזשע (שוועסטער) — אומגעקומען אין עלטער פון 5 2יאָר.

איקקא, פּעלאַ (שוועסטער) — אומגעקומען אין עלטער פון 18 יאָר.

איקקא, סאָניא (שוועסטער) — אומגעקומען אין עלטער פון 14 יאָר.

איקקא, אייזיקל (ברודער) — אומגעקומען אין עלטער פון 7 יאָר.

העלען אהרענשטיין (איקקא)
דעטראָיט, מישיגען

צום אייביקן אַנדענק

פון מיין משפחה

אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע מערדער

מיין פאָטער יעקב אַמזעל (שידלאָווצער) — אומגעקומען אין עלטער פון 78 יאָר.

מיין מוטער ליפּטשע אַמזעל — דעפּאָרטירט פון בזשעזשין אין עלטער פון 72 יאָר.

מיין שוועסטער יענטע מיט איר מאַן משה פענסטערמאַן צוזאַמען מיט זייער טאָכטער פון 20 יאָר.

מיין שוועסטער חיה מיט איר מאַן לייבל גערשאַן, צוזאַמען מיט זייערע צוויי קינדערלעך: אברהמל 19 יאָר און הערשעלע 14 יאָר.

פרימעט און שמואל קאָהן, אין עלטער פון 25 יאָר, מיט זייערע קינדערלעך: מענדל 11 יאָר און הערשעלע 4 יאָר.

יצחק הערש פרידמאַן, 31 יאָר.

יצחק אויפריכטער, 31 יאָר.

חנה זילבערוואַסער
(פּאַריז, פראַנקרייך)

ב

צום אייביקן אָנדענק

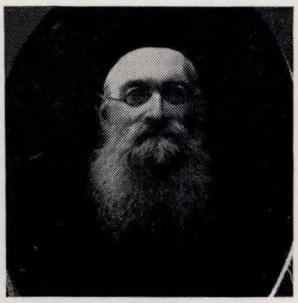

באַראָן
אברהם-מאיר

באַראָן
יוסף-הערש

פעלאַ באַראָן מיט איר מאַן חיים ריכטער

צום אייביקן אָנדענק

בעקערמאַס, אַנשל בן אברהם

געב׳ 1900 — אומגעקומען אין בזשעזשין, 1941.

בעקערמאַס (גאָלדוואַסער), חיה-גיטל
זיין פרוי

געב׳ 1902 — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, 1943.

צום אייביקן אָנדענק

באַדאָווער, רחלע

39 יאָר

און איר שוועסטער

פאַקס, ליבטשע

43 יאָר

אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

צום אייביקן אָנדענק פון מיין נישט־פאַרגעסענעם זון

באָטשאַן, אברהם-גרשון

געב׳ אין בזשעזשין, 1930 — אומגעקומען אין אוישוויץ, 1944.

באָטשאַן, דוד
(מדינת ישראל)

בערכהאָלץ, לאָזער

געבוירן אין יאָר 1903

אומגעקומען אין 1942

שרה־יעכעט
זיין פרוי

געבוירן אין יאָר 1903

אומגעקומען אין 1942

צום אייביקן אָנדענק

פון

בליימאַן, לאה

געשט׳ 19טעג אין אדר, 1943, אין ניו־יאָרק

אין עלטער פון 80 יאָר.

בליימאַן, ר׳ אברהם

געשט׳ 11 טעג אין אדר, 1935, אין ניו־יאָרק

אין עלטער פון 72 יאָר.

בליימאַן, אלישע

געשטאָרבן אין 1948, אין ניו־יאָרק

אין עלטער פון 21 יאָר.

צום הייליקן אָנדענק

פון די נאַצישע קרבנות, אונזער שוועסטער, שוואָגער און קינדער:

גאָלדבערג-בליימאַן, באַשע
גאָלדבערג, נפתלי

זייערע קינדער:

טאבע-רחל, 21 יאָר
דאָבריש, 17 יאָר
איטשע-מענדל, 16 יאָר

סילוויאַ קעסעלמאַן-בליימאַן
יהודה בליימאַן

צום אייביקן אָנדענק

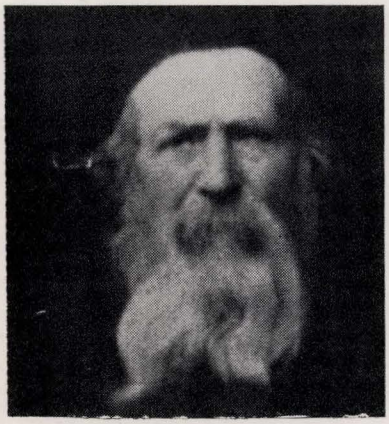

חיים-יצחק בן ישראל
ניסענבערג

געשטאָרבן אין בזשעזשין ערב
ראש־השנה, 1916, אין עלטער
פון 82 יאָר

זיין ערשטע פרוי
מרים
געשטאָרבן אין בזשעזשין

מיין מוטער חיה־דבורה
צווייטע פרוי פון מיין פאָטער
ר׳ חיים־יצחק
געשטאָרבן אין בזשעזשין אין עלטער
פון 28 יאָר

פייגעלע בת כתריאל
די דריטע פרוי פון
ר׳ חיים־יצחק ניסענבערג

זייערע קינדער און אייניקלעך:

רבקה
מיט איר מאַן
הערשל טייטעלבוים
(איינבינדער)
געשטאָרבן

חיהלע
מיט איר מאַן
לייזער ראָזענבלום
(מאלארזש)
און זייערע קינדער:
מרים, גאָלדע, אברהם־דוד,
רוזשקע, משה, אריה און
בן־ציון
אַלע זיינען אומגעקומען

גיטל
מיט איר מאַן
אריה ראָזענבלום
(געוואוינט אין טאָמאַשאָוו)
מיט זייערע קינדער:
מאַניעלע, זלאַטע־לאה
און איכל
געשטאָרבן

ישראל
בן חיים־יצחק
געש׳ אין טאָמאַשאָוו

מיין שוועסטער
רחל גרינפעלד
געשטאָרבן אין קאַרדיע, וועילס
(ענגלאַנד)

מיין ברודער
יונה בערג
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק

מיין ברודער
כתריאל
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, אין 1917

מיין ברודער
אברהם בערג
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, אין 1956

שוואַרץ (טייטעלבוים), שרה בת הערשל; איר מאַן חיים־יצחק; זייער טאָכטער מרים און זייער זון יוסף — אומגעקומען.

ראָטמאַן (ראָזענבלום), מרים בת לייזער; איר מאַן יצחק; זייער טאָכטער גיטל און זייערס אַ זון — אַלע אומגעקומען.

ראָזענבלום, שרה־גיטל, זלאַטע־לאה און פעלאַ — אומגעקומען.

ר׳ הערשל טייטעלבוים
(הערשל איינבינדער)

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע קינדער

באַדאָווער, האָדעס, פריידעלע און באַלטשעלע, אומגעקומען דורך די נאַצי־רוצחים.

עלטערן:

באַדאָווער, לאָזער־דוד און שיינדל — 1858—1939

אהרן באַדאָווער

ווינניפּעג, קאַנאַדע

בורשטיין, משה־שמואל און פאַמיליע

זע: אַבראַמאָוויטש, 13

בוראַקאָווסקי, יצחק און פאַמיליע

זע: שטאָל, משה־יוסף, 78

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע עלטערן

ביאַליק, נפתלי בן יעקב (געשט' אין 1905, אין עלטער פון 64 יאָר

ביאַליק, חנה (פון דער היים האָרן), געשט' אין 1934, אין עלטער פון 93 יאָר

מאַשאַ ביאַליק

בערכהאָלץ, הערשל

(הערשל שאַכער)

צום הייליקן אָנדענק פון

מיין מוטער בערכאָלץ, אסתר, דעפּאָרטירט פון בזשעזשין אין עלטער פון 60 יאָר

מיין שוועסטער בערכאָלץ חנה, אומגעקומען אין עלטער פון 28 יאָר, צוזאַמען מיט איר מאַן און קינד.

שמואל בערכהאָלץ

פּאַריז, פראַנקרייך

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן

בערכאָלץ, יאַנקל און פּערל

ווייַנבערג, זישע און מאַניע

אַלע אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, 1943.

זלמן און פּערל בערכהאָלץ

טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

ג

צום אייביקן אָנדענק

גראָסמאַן, עמנואל־אייזיק בן אברהם־ישעיהו

געשט' צוויי טעג אין אייר, 1944

זיין פרוי

אסתר־חנה בת יחיאל־חיים

געשט' 24 טעג אין אייר, 1937

דוד גראָסמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פון

גרונדשטיין אברהם

אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים

גרונדשטיין רבקה

(מאַנים)

געשטאָרבן

יאָרצייט: מערץ, 27

ס. סטיין (לאָס אַנדזשעלעס)

צום אייביקן אָנדענק

פון דער משפחה

דוד און מלכה גוטקינד

מעקס גוטקינד מלכה גוטקינד איטשע גוטקינד

דוד (אַ ברודער פון משה־מאיר), איז געשטאָרבן אין יאָר 1897.

מלכה — געשטאָרבן דעם צווייטן טאָג פּסח (אַפּריל, 1932).

איטשע — געשטאָרבן מאַי, 1956.

רוזשע — געשטאָרבן אין יאָר 1934.

עמנואל (מעקס) — געשטאָרבן אין יאָר 1944.

גאָלדקראַנץ (ווישליצקי) רבקה בת דוד — אומגעקומען אין עלטער פון 20 יאָר

גראָסמאַן, דוד־מלך, 67 יאָר; זיין פרוי צביה, 52 יאָר; זייערע קינדער: באַלטשע — 25 יאָר; לאה — 23 יאָר; רחל — 22 יאָר; וואָלף — 19 יאָר. אַלע אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַצישע רוצחים.

פריידענרייך, רחל (גראָסמאַן) — אומגעקומען אין בערגען־בעלזען אין עלטער פון 22 יאָר.

ראָזענבערג, שרה־פריידל בת אשר — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, אין עלטער פון 64 יאָר.

ראָזענבערג, אסתר בת משה — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ אין עלטער פון 26 יאָר.

ראָזענבערג, מאַניע־רויזע בת משה — אומגעקומען אין עלטער פון 24 יאָר.

ראָזענבערג, אשר בן משה — אומגעקומען אין עלטער פון 20 יאָר.

אשר גראָסמאַן (שוועדן)

ווישליצקי, מרים בת אשר — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, אין עלטער פון 65 יאָר.

איקאַ, יצחק בן ישראל גרשון — אומגעקומען אין עלטער פון 45 יאָר.

קראַקאָוויאַק, לייזער, 62 יאָר, און זיין פרוי פּעסע בת ישראל־גרשון, 50 יאָר — אומגעקומען.

גינצבורג, מרדכי־וואָלף, 43 יאָר; זיין פרוי חנה־רבקה בת משה — 40 יאָר; זייערע קינדער: נעמי — 17 יאָר און בנימין — 12 יאָר — אומגעקומען.

צום הייליקן אָנדענק פון מיין ליבן מאַן

מאַקס גוקמאַן

אומגעקומען אין אַ לאַגער אין עלטער פון 57 יאָר.

טעמע גוקמאַן (פּאַריז, פראַנקרייך)

קרויזע גרשון — אומגעקומען אין אוישוויץ, אין עלטער פון 47 יאָר.

מיכראָווסקי, דוד־מענדל, 62 יאָר; זיין פרוי מאַשאַ, 60 יאָר; זייערע קינדער: לאה — 30 יאָר און חנה — 28 יאָר — אומגעקומען.

גראָסמאַן, אשר

שטאָקהאָלם, שוועדן

אָראַטאָווסקי, לעמל — געשט' אין 1914 אין עלטער פון 56 יאָר.

אָראַטאָווסקי, פייגע — געשט' אין 1924 אין עלטער פון 56 יאָר.

בענקל, ראובן — אומגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 42 יאָר.

MRS. CH. FARBER

(טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

איקאַ, אהרן — אומגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 54 יאָר

איקאַ, לאה — אומגעקומען אין 1943 אין עלטער פון 52 יאָר.

איקאַ, אברהם

טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

גאָלדקראַנץ, יצחק־לייב בן יעקב־הירש און זיין פרוי רעגינאַ; זייער זונעלע 3 יאָר אַלט — אומגעקומען.

שלמה גאָלדקראַנץ

גיפּס ר' אברהם — אומגעקומען

גיפּס, שיינדל — אומגעקומען

גיפּס, יעקב־בער — אומגעקומען

גיפּס, מאָרים — אומגעקומען

וויינבערג, אברהם — אומגעקומען

וויינבערג, רוזשאַ — אומגעקומען

רחלע גיפּס־בלומשטיין

מעלבורן, אויסטראַליע

צום אייביקן אָנדענק

בנימין און פרימעט גאָטליב

ליאָן גאָטליב

לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

גראָסמאַן, אברהם־ישראל — געשטאָרבן.
גראָסמאַן, אסתר־חנה — געשטאָרבן כ"ד אייר, 1937.
גרונדשטיין, לייביש — געב' 1853—געשט' אין בזשעזשין אין 1935.
גרונדשטיין, חיה — געב' 1862—געשט' אין 1942.
גרונדשטיין, ירחמיאל — געב' 1896—געשט' אין לאָדזשער געטאָ אין 1943.
גרונדשטיין, חנה — געשט' אין לאָדזשער געטאָ אין 1943.
גרונדשטיין, יוכבד — געשט' אין רוסלאַנד אין 1944.
גרונדשטיין, הערש־איטשע — אומגעקומען אין גאָלקואוועק צוזאַמען מיט 300 בזשעזשינער אידן.

צום אייביקן אָנדענק פון מיין משפחה

גרינבוים (זשעראַדאָווער), יוסף־זאַנוול — אומגעקומען אין עלטער פון 67 יאָר.

גרינבוים, לאה — אומגעקומען אין עלטער פון 66 יאָר.

קאַרגער, יצחק־מענדל, 47 יאָר; זיין פרוי שיינדל און זייער זון הערש־לייב, 17 יאָר.

ווייַנקראַנץ, הערצקע; זיין פרוי פאַניא און זייער טאָכטער מינדל־פייגל.

טשאַרלס און גערטרוד גרינבוים

לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפ.

יוסף און פייגע גרינהאָלץ־שאָטלאַנד — געלעבט אין 1886—1929.

מ. גרינהאָלץ

ווינניפעג

געווירץ, נפתלי — אומגעקומען אין 1941 אין עלטער פון 41 יאָר; זיין פרוי שרה — אומגעקומען אין 1941 אין עלטער פון 41 יאָר, צוזאַמען מיט זייערע קינדער: אריה — 19 יאָר, העניך — 17 יאָר, ישעיהו — 14 יאָר, רייזל — 12 יאָר.

א. געווירץ

טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע עלטערן

גרינשפּאַן, שמעון־יוסף, 43 יאָר; זיין פרוי חיה־שיינדל (גערשט), 42 יאָר — אומגעקומען.

הערשל גרינשפּאַן

אויסטראַליע

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן

דימאַנט, איטשע־בער, געשטאָרבן 11 טעג אין חשון, 1915, אין עלטער פון 88 יאָר.

דימאַנט, מלכה, געשטאָרבן 8 טעג אין טבת, 1914, אין עלטער פון 78 יאָר.

דימאַנט, יעקב־דוד — אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים.

גרשון דיימאָנד

צום אייביקן אָנדענק

דיאַמאַנט מאיר

געב' אין יאָר 1856
געשט' אין 1928

טויבע־רחל
זיין פרוי

געב' אין יאָר 1856
געשט' אין 1928

צום אייביקן אָנדענק

יחיאל־משה און רבקה גאָטליב

פון די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים אין שטאָט און פּראָמינענטע כלל־טוער.

אברהם־יעקב גאָטליב

לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אייביקן אָנדענק

פון

מיין פאָטער

דימאנט, אהרן-הערש

(אורקע)

געשט׳ אין 1919, אין עלטער פון 46 יאָר

מיין מוטער

חנה (שפּערלינג)

אומגעקומען אין 1943, אין עלטער פון 63 יאָר

מיין זיידע

דימאנט, אליעזר

געשט׳ אין בזשעזשין בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין עלטער פון 86 יאָר.

מיין באָבע

דימאנט, רייזל

געשט׳ אין בזשעזשין, אין 1926 אין עלטער פון 93 יאָר

פון לינקס צו רעכטס:

יעקב-דוד דימאנט, פעלאַ דזשאַלאשינסקי און **יעקב-אהרן באַראָווער**

דימאנט, בלומע, סאָניע-שיינדל און **אברהם** — אומגעקומען.

דימאנט, דזשאָרדזש — געשט׳ אין ניו־יאָרק אין 1946.

דימאנט, יעקב-דוד — אומגעקומען אין 1942, צו 63 יאָר.

עמיליע זיין פרוי — געשט׳ אין 1921; זייערע טעכטער: **סטעפא** — געשט׳ צו 9 יאָר אין מאָסקווע; **בעלאַ** — געשט׳ אין 1924.

יאַן דימאנט (ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן, שוועסטער און ברידער

דיימאנד, חיים-בער

געשטאָרבן אין 1936 אין עלטער פון 74 יאָר

דיימאנד, אַלטע-לאה

געשטאָרבן אין 1929 אין עלטער פון 63 יאָר.

דיימאנד, ביילע

געשטאָרבן אין 1924, אין עלטער פון 26 יאָר

דיימאנד, אברהם

געשטאָרבן אין 1936 אין ניו־יאָרק אין עלטער פון 37 יאָר.

דימאנט, משה-יצחק

געשטאָרבן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אין פראַנקרייך.

דזשאָו דיימאָנד

לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אייביקן אָנדענק

דעמבינסקי, מרדכי

געבוירן אין 1910 — אומגעקומען אין 1942

צום אייביקן אָנדענק

דימאנט
יוסף

געב' אין יאָר 1861
אומגעקומען אין
1942

פרימיט
זיין פרוי

אומגעקומען אין
געב' אין יאָר 1865
1942

דימאנט, אסתר

געבוירן אין 1903 — אומגעקומען אין 1942

צום אייביקן אָנדענק

דיאַמאַנט, מרדכי־יצחק — געב' אין 1892; שיינדל־באַלע זיין פרוי, געב' אין 1895 — אומגעקומען אין געטאָ.

דימאַנט, אברהם, געב' אין 1889; ביילע זיין פרוי, געב' אין 1896, און זייערע זין: מרדכי, געב' אין 1914; לייבל, געב' אין 1920; מאיר, געב' אין 1927 — אַלע אומגעקומען אין געטאָ.

צום אָנדענק פון מיין מוטער

פּאָלין דיימאָנט, געשט' אין עלטער פון 26 יאָר.

לעאָן און פּאָל דיימאָנט

ה

צום אייביקן אַנדענק

ישעיה האַוזער
געשט׳ אין בזשעזשין
24 טעג אין סיון
1940

יוכבד
זיין פרוי
געשט׳ אין בזשעזשין
24 טעג אין ניסן
1940

לואיס און אבא האַוזער

צום אייביקן אַנדענק

האַוזער, מאיר בן ישעיה
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, אין 1949, אין עלטער
פון 59 יאָר

האַוזער, פסח בן ישעיה און זיי פרוי סאַלע — געשטאָרבן.

האַוזער מאיר — געשטאָרבן.

האַוזער, וואָלף בן ישעיה — געשטאָרבן אין 1920 אין עלטער פון 14 יאָר.

האַוזער, אליהו מיט זיין פרוי און קינדער — אומגעקומען.

האַוזער, יחיאל מיט זיין פרוי לאה — אומגעקומען.

האַוזער, אהרן און זייז פרוי רחל — אומגעקומען.

צום אייביקן אַנדענק

האַוזער, חיים
געבוירן אין יאָר 1883

גאָלדע, זיין פרוי
געבוירן אין יאָר 1885

זייערע קינדער:

ראובן
געבוירן אין 1930 — אומגעקומען אין געטאָ.

פראַדל
געבוירן אין יאָר 1919

רויזע
געבוירן אין יאָר 1921

צום אייביקן אַנדענק פון אונזער משפּחה

האַמער, משה
געשטאָרבן אין יאָר 1935
אין עלטער פון 70 יאָר

האַמער, גאָלדע
געשטאָרבן אין יאָר 1930
אין עלטער פון 50 יאָר

האַמער, אברהם
אומגעקומען אין אוישוויץ
אין עלטער פון 36 יאָר

הערשפינגער, חיה
אומגעקומען אין אוישוויץ
אין עלטער פון 45 יאָר

בערגער, שרה
אומגעקומען אין אוישוויץ
אין עלטער פון 38 יאָר

בראַנדשאַפט, יצחק
אומגעקומען אין אוישוויץ
אין עלטער פון 31 יאָר

האַמער, טעמע
(זאַלושינסקי)
געבוירן אין יאָר 1900
אומגעקומען אין לאָדזשער
געטאָ אין יאָר 1943

דאָס קינד איז:
ר׳ משה האַמערס אַן אייניקל
געבוירן אויף דער עקזאָדוס־שיף דעם 4טן סעפּטעמבער
און געשטאָרבן דעם 20טן סעפּטעמבער, 1947.

האַמער, גאָלדע
געבוירן אין יאָר 1930
אומגעקומען אין בזשעזשי־
נער געטאָ אין יאָר 1942

צום אייביקן אַנדענק

יעקב בן יוסף־אפרים הערשענבערג
געשטאָרבן אין רוסלאַנד
כ״ז שבט, 1920

רחל, זיין פרוי
אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער

זייערע קינדער:
פייגעלע, דוד און שרה
הערשענבערג, יחיאל־מעכל — געשטאָרבן אין ישראל, דעם 14טן אָקטאָבער, 1959.
אַלע אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים

יחיאל הענדריק

העלען הענדריקאָווסקי
טאָכטער פון ר׳ לייבעלע הענדריקאָווסקי

ר׳ לייבעלע הענדריקאָווסקי און זיין פרוי

ראדא הענדריק־קארפּאַטקין

אין אייביקן אַנדענק

האַמער, לייביש — אומגעקומען אין 1944 אין עלטער פון 64 יאָר.

האַמער, דבורה — געשטאָרבן אין 1917 אין עלטער פון 37 יאָר.

האַמער, יצחק און דבורה (גאָלאַם) — אומגעקומען אין 1942, צוזאַמען מיט זייערע פינף זיו און איין טאָכטער.

האַמער, זעלדע־פּערל מיט איר מאַן און זון — אומגעקומען.

האַמער, משה און יענטע — אומגעקומען אין 1942 צוזאַמען מיט צוויי זין.

האַמער, דוד און רבקה — אומגעקומען אין עלטער פון 25 יאָר, צוזאַמען מיט זייער קינד.

האַמער, מלכה — אומגעקומען אין עלטער פון 22 יאָר.

האַמער, פּנחס — אומגעקומען אין עלטער פון 20 יאָר.

קויאַווסקי, דן־אשר — אומגעקומען אין עלטער פון 39 יאָר, צוזאַמען מיט זיינע דריי קינדער:

דבורה־לאה — 12 יאָר.

חיים־הערש — 11 יאָר.

אברהם־יוסף — 9 יאָר.

מר. און מרס. ס. זיסהאָלץ
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

צום הייליקן אַנדענק פון מיין מאַן
האַוזער, זשאַזעף, דעפּאָרטירט קיין אוישוויץ דעם 11טן יולי, 1942, אין עלטער פון 48 יאָר.

זשיליעט האַוזער
פּאַריז

צום אייביקן אַנדענק

הערצבערג, גרשון און גיטל, ביידע געבוירן אין יאָר 1889 — אומגעקומען אין בזשעזשין אין 1943 אין עלטער פון 54 יאָר.

לעאָן הערצבערג
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

ו

צום אייביקן אָנדענק

פון

מיין אומפאַרגעסלעכן מאַן

וואַלדמאַן מנחם

אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ אין 1944

מיין אומפאַרגעסלעכער מוטער

וואַלדמאַן פערעלע

(פון דער היים: ווינדהיים)

געשט' אין בזשעזשין אין 1924

מיין אומפאַרגעסלעכער פאָטער

ר' שמואל וואַלדמאַן

דערשלאָגן דורך די דייטשע רוצחים אויפן וועג צום לאָדזשער געטאָ.

מיין טייערע שוועסטער **פעסע** איז אומגעקומען אין יאָר 1944.

חנה וואַלדמאַן

(ישראל)

צום אייביקן אָנדענק

וואַלד, נתן, לאַנגיאָריקער מיטגליד פון בזשעזשינער שטאָט־ראַט — אומגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 45 יאָר; צירל — זיין פרוי, געשטאָרבן אין עלטער פון 45 יאָר; זייערע קינדער: אברהם־אליהו, סאָניע, הענטשע — אַלע אומגעקומען אין 1942.

שמשון וואַלד

ישראל

צום הייליקן אָנדענק

ווייַנקראַנץ, נפתלי און חנה

ווייַנבערג־זיגמונטאָוויטש, גענטשע

ווייַנבערג־שאַלדייעווסקי, גוטשע

ווייַנבערג־שרופקאַ, מינדל

אַלע אומגעקומען אין בזשעזשינער און לאָדזשער געטאָס.

מייער ווייַנקראַנץ (באַקעל)

מעלבורן, אויסטראַליע

צום אייביקן אַנדענק

פון דער משפחה בענקעל

בענקל, אברהם־לייב — געשטאָרבן אין לאָדזשער געטאָ אין עלטער פון 57 יאָר.

בענקל (ראָזענשטרייך), דבורה — אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 55 יאָר.

בענקעל, פישל — אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 30 יאָר.

בענקעל, עליע — אומגעקומען אין בזשעזשין אין עלטער פון 24 יאָר.

בענקעל, כיל — אומגעקומען אין אַ לאַגער ביי פּויזן אין עלטער פון 18 יאָר.

בענקעל, דאָבריש — געשטאָרבן אין לאָדזש אין עלטער פון 19 יאָר.

אַבע שפּערלינג — אוועקגעשיקט דעם 13טן מאַי, 1942, אין אַ שוואַרצן וואָגן און פאַרגאַזט.

משה־דוד שפּערלינג, פיר יאָר אַלט — אוועקגעריסן פון דער מוטערס הענט דעם 15טן מאַי, 1942.

בענקעל, שאַעל (אָנקל)

בענקעל, סאַראַ (טאַנטע)

בענקעל, יצחק (קוזין)

בענקעל, אסתר־לאה (קוזינע)

בענקעל, פישל (קוזין)

בענקעל, חיהלע (קוזינע)

ניעוויאַדאָיטש, יאָסל מיט זיין פרוי פייגע

ניעוויאַדאָוויטש, הערשל, ראָזאַ און אהרן

ניעוויאַדאָוויטש, אסתר־לאה, פייוויש, פישל און חנהלע

צום אייביקן אַנדענק

פון אונזערע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער

ווינטער, לייביש־מענדל — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1918 אין עלטער פון 68 יאָר.

ווינטער (באַרשטיין), גיטל — אומגעקומען אין בזשעזשין אין עלטער פון 48 יאָר.

ווינטער, יחיאל־עסטוש — אומגעבראַכט געוואָרן פאַר דורכפירן אַ סאַבאָטאַזש־אַקט קעגן די נאַצים.

מר. און מרס. מ. ווינטער (אויסטראַליע)

ז

צום אייביקן אַנדענק

זשיכלינסקי, חיים

זשיכלינסקי, סיני
(פראַנקל)

זשיכלינסקי, איטשע

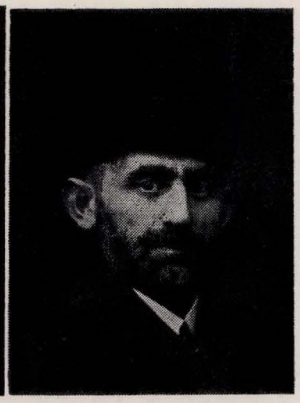

זשיכלינסקי, לאָזער

זשיכלינסקי, פראַנקל

צום אייביקן אַנדענק
פון

זיידמאַן, דוד בן חיים
(לאָזער מלמד׳ס שטיפזון)

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין עלטער פון 39 יאָר.

זיין פרוי
דינה זיידמאַן און קינדער

צום אייביקן אַנדענק

ר׳ לאַזער בעטצייג
(לאָזער מלמד)

געשטאָרבן אין 1941 אין בזשעזשין אין עלטער פון 72 יאָר

און

מיין מוטער **שיינע־רבקה** (מאנאט)

אומגעקומען אין 1942 אין לאָדזש אין עלטער פון 58 יאָר

העלען אַטלאַס
באָסטאָן, מאַס.

צום אייביקן אַנדענק פון מיינע אומפאַרגעסלעכע עלטערן

זעליק, בינעם — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ אין עלטער פון 53 יאָר.

זעליק, שרה — אומגעקומען אין בזשעזשין אין 1941 אין עלטער פון 53 יאָר.

מיינע זיידע־באָבע

זעליק, ר׳ משה־פנחס, לאַנגיאָריקער לאַווניק אין מאַ־גיסטראַט און כלל־טוער.

זעליק, אסתר — אומגעקומען.

מ. קליין־זעליק
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

ט

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזערע עלטערן

שמשון
טושינסקי

שרה-איטע
טושינסקי

און

בערג, פייגע, די פרוי פון חיים-יצחק בערג

MR. & MRS. MAX TYSON
Brooklyn, N. Y.

חיה סולקעוויטש

הערשל טושינסקי

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזערע עלטערן

יצחק
טושינסקי

פייגעלע
טושינסקי

צום הייליקן אָנדענק פון אונזער שוועסטער און ברודער מיט זייערע משפחות, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים

טושינסקא-שווייצער, רבקהלע, אומגעקומען אין עלטער פון 50 יאָר.

שווייצער, בעריש — געשטאָרבן אין לאָדזשער געטאָ. זייער קינד איז געשטאָרבן אין 1928 אין עלטער פון 9 יאָר.

טושינסקי, זיינוול — דערשאָסן געוואָרן דורך די נאַצים אין עלטער פון 46 יאָר; זיין פרוי דאָראַ מיט 2 קינדער: פרעדזיא און איזי זיינען אומגעקומען אין מיידאַנעק.

טושינסקי, שמעון — געשטאָרבן אין 1932 אין עלטער פון 33 יאָר.

טושינסקי, טעוול — אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 43 יאָר.

טושינסקי, הערש — אומגעקומען אין עלטער פון 37 יאָר.

העלען, פּאָלאַ און וועלוול
טושינסקי

צום הייליקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן

טושינסקי, מלך — 50 יאָר, און פריידע — 42 יאָר.
חיים פישל — 23 יאָר, און רעגינאַ — 12 יאָר.

אָ נ ק ל ס:

טושינסקי, יחיאל מייער מיט זיין פרוי און קינדער.
טושינסקי, אברהם מיט זיין פרוי און קינדער.

מר. און מרס. ס. ראָטהאָלץ
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

צום הייליקן אָנדענק

מיין פאָטער אלי־ניסן טושינסקי — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין יאָר 1931.

מיין מוטער רבקה־לאה — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין יאָר 1926.

סיני טושינסקי
ריאָ דע זשאַנעיראָ, בראַזיל

ל

צום הייליקן אָנדענק

לאַכאָווסקי, אברהם
(אַדאָפּטירטער נאָמען מילשטיין)
41 יאָר
און זיין פרוי חייקע 41 יאָר
אומגעקומען אין פראַנקרייך.

צום הייליקן אָנדענק

מלכה רחל לאַסקי, אַלט געווען 65 יאָר — געשטאָרבן דעם 31טן מאַי, 1961.

צום הייליקן אָנדענק

לענטשיצקי, מרדכי

זיין פרוי חנה־לאה

אומגעקומען דורך די נאַצים אין געטאָ

צום הייליקן אָנדענק

לומאַניץ, אסתר־פייגע

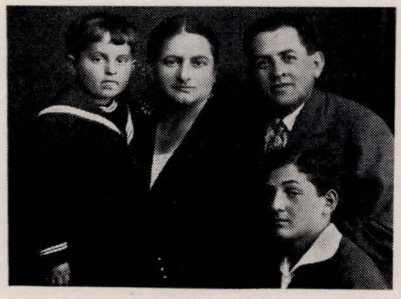

בוקי, אהרן־בער — אומגעקומען.

בוקי (לומאַניץ), ביילע־בינע — אומגעקומען.

מאַניעק און יוסף בוקי — ביידע פאַרשוואונדן אין רוסלאַנד.

צום הייליקן אָנדענק

ליכטרעגער, יצחק

געבוירן אין יאָר 1863 אין קישינעוו, אומגעקומען אין בזשעזשינער געטאָ

הינדע בת אברהם־נחום (זיין פרוי)

געבוירן אין יאָר 1868 — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1935

ל

צום אייביקן אַנדענק

לאַכמאַן, ר׳ הערשל

געשטאָרבן ל׳ ניסן, 1949, אין תל־אביב

לאַכמאַן, חיה־שרה

געשטאָרבן י״ג (13) חשון, 1915, אין בזשעזשין

ברידער לאַכמאַן

מיאַמי, פלאָרידאַ

צום הייליקן אַנדענק

יאַקובאָוויטש, חיים־דוד, דעפּאָרטירט פון פאַריז צו־זאַמען מיט זיינע קינדער: חנה, שמואל, יוסף און אברהם.

לענטשינסקי, משה און חנה, דעפּאָרטירט פון פראַנק־רייך.

פינטשעווסקי, פּרל־לאה, דעפּאָרטירט פון בזשעזשין צוזאַמען מיט אירע קינדער:

אַמזעל, משה מיט 4 קינדער, דעפּאָרטירט פון בזשעזשין.

קירשבוים, דוד מיט זיין פרוי און זין, דעפּאָרטירט פון בזשעזשין.

קירשבוים, שרה, מיט איר מאַן (דעם מאַנ׳ס נאָמען אומבאַקאַנט), און קינדער, דעפּאָרטירט פון בזשע־זשין.

אייביק וועט איר זיין איינגעקריצט אין מיין האַרץ.

פרוי יאַקובאָוויטש

פאַריז, פראַנקרייך

צום אייביקן אַנדענק

לעפקאָוויטש, פישל, געבוירן אין 1875; זיין פרוי אסתר־מלכה, געבוירן אין יאָר 1879; זייער זון אברהם, געבוירן אין 1914. אַלע אומגעקומען אין געטאָ.

לעפקאָוויץ, לעמל — אומגעקומען אין עלטער פון 62 יאָר; זיין פרוי פּערל — אומגעקומען אין עלטער פון 60 יאָר; זייערע קינדער: לייזער — 29 יאָר; רחל — 19 יאָר. — אַלע אומגעקומען.

דוד לעפקאָוויץ

צום הייליקן אַנדענק

לענגאַ, שלום — געשטאָרבן אין 1917 אין עלטער פון 32 יאָר.

לענגאַ, העניע — אומגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 51 יאָר.

פאָגעל, אברהם — אומגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 62 יאָר.

פאָגעל, האַדעס — אונמגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 53 יאָר.

ק. לענגאַ

טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

אין אַנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

לוסטיק, אַלטער און רחל־ליבע; מיינע שוועסטערס און שוואָגערס: האַרן, געצל און רבקה; פלאַמהאַלץ, פישל און אסתר; לוסטיק, אַנשל, שייע און וואָלף.

בעלאַ שיף־לוסטיק

מעלבורן, אויסטראַליע

צום אייביקן אָנדענק

לערער, שלום בן ישראל־יצחק און זיין פרוי פריידעל — געשט׳ אין בזשעזשין

לערער, שפּרינצע (גאַן)
זייער זון
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

לערער, שמחה בן שלום
זיין פרוי
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

לערער, ישראל־יצחק
בן שמחה
און זיין פרוי לאה
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, צוזאַמען מיט זייער זונעלע משה

לערער, מאַניע
געשטאָרבן אין יאָר 1929
אין עלטער פון 21 יאָר

לערער, ישעיה־אביגדור
אומג׳ אין לאָדזשער געטאָ
אין עלטער פון 20 יאָר

לערער, יעקב־הערש
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ אין עלטער פון 26 יאָר
צוזאַמען מיט זיין פרוי הינדע
און זייער קינד שלום

לערער, חיים־וואָלף בן משה — אומגעקומען אין פּויזן אין עלטער פון 17 יאָר.

לערער, אברהם בן שמחה — אומגעקומען אין אויש־וויץ אין עלטער פון 15 יאָר.

לערער, אהרן בן שלמה און זיין פרוי קריינדל (פּאַקס), 52 יאָר, און זייערע פיר קינדער: חיימל, מאַניע, ישראליק און וואָלף — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

ריכטער (לערער), טשיפּע און אירע קינדער: חיים, ישראליק, אשר, מאַניע און נחמן — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

קאָן, שלמה בן ישעיה־אביגדור, 56 יאָר, און זיינע קינדער: יחיאל, יוכבד, נעכע און מלכה — אומ־געקומען אין קאָליושעק.

קאָן, פּנחסל און זיין פרוי פריידל — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ; זייער זון הערש־לייב — אומ־געקומען אין בערגען־בעלזען אין עלטער פון 32 יאָר.

שרה לערער־שייבאָוויטש
(ניו־יאָרק)

מלכה לערער־זינגער
(מאָנטרעאָל, קאַנאַדע)

מ

צום אייביקן אַנדענק

אברהם-חיים מענדלעוויטש

געבוירן אין בזשעזשין אין 1896, אַרויסגעשיקט פון בזשעזשין ביים ליקווידירן די געטאָ אין 1942, און פון דעמאָלט פאַרלוירן געגאַנגען יעדער שפור וועגן אים.

משה-מרדכי מענדלעוויטש

געבוירן אין בזשעזשין אין 1895, געשטאָרבן אין לאָדזשער געטאָ אין יאָר 1942 אָדער 1943

צום אייביקן אַנדענק

מאַנדל, איטשע-בער
געבוירן 1889

פייגע
זיין פרוי
געבוירן אין יאָר 1892

איטע
זייער טאָכטער
געבוירן אין יאָר 1912

אַלע אומגעקומען פון די נאַצי־רוצחים

צום אייביקן אַנדענק

פון מיינע קינדער

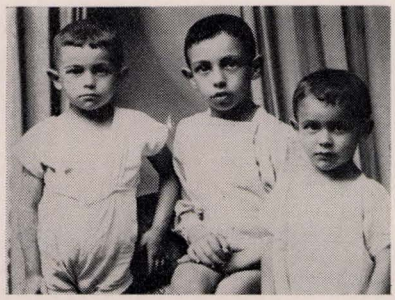

מלך געבוירן אין 1928

סענדער געבוירן אין 1932

הערשל געבוירן אין 1935

אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים

מאָרטאָן נאָוואַק
לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אייביקן אַנדענק

מילער, מאיר, דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט נאָך 300 בזשעזשינער אידן אין וואַלד ביי גאָלקואווע.

מילער, האנקא, זיין טעכטערל — אומגעקומען דעם 15טן מאַי, 1942, אין עלטער פון 2 יאָר און פיר חדשים.

טושינסקי, אורטשע, משה־ישראל און שלמה־שמעון — געשטאָרבן אין לאָדזשער געטאָ.

טושינסקי, חיה — געשטאָרבן אַלס קינד.

טושינסקי־טאָפּאָלעוויטש, הענדל — געשטאָרבן.

טושינסקי, יוסף — געשטאָרבן אין 1939.

אַדאָפּטירטע עלטערן:

טאָפּאָלעוויטש, חנה — אומגעקומען אין 1944.

טאָפּאָלעוויטש, אברהם — געשטאָרבן אין 1942.

פעלאַ טושינסקאַ
מעלבורן, אויסטראַליע

צום הייליקן אַנדענק

מאָשקאָוויטש, סאַראַ און משפחה
(זע: אַראָנאָוו, א.)

מייערהאָלץ, פייגע
(זע: אַראָנאָוו, א.)

צום אייביקן אָנדענק

מילשטיין
חיים בן אברהם
געשטאָרבן אין בזשעזשין
אין 1917
אין עלטער פון 54 יאָר

מילשטיין, צביה
זיין פרוי
געשטאָרבן אין פּאַריז אין 1934
אין עלטער פון 69 יאָר

פוקס, אהרן־יצחק (טויבעס)
געשטאָרבן אין פּאַריז אין 1935
אין עלטער פון 62 יאָר; זיין פרוי
יעכעט (מילשטיין) אומגעקומען
אין עלטער פון 65 יאָר

מילשטיין ישראל, 36 יאָר אַלט
זיין פרוי מלכה, 36 יאָר אַלט

מיט זייערע קינדער:
הענרי, 11 יאָר; זשאַק, 8 יאָר
אַלע אומגעקומען אין
פראַנקרייך

מילשטיין, יוסף בן חיים
געשטאָרבן אין פּאַריז אין
1954 אין עלטער פון
62 יאָר

אויפריכטער, שמעון, 33 יאָר; זיין פרוי **ריווטשע**, 33 יאָר, צוזאַמען מיט זייערע דריי קינדער: **צינע, חיהלע** און **הערשל** — אַלע אומגעקומען אין פראַנקרייך.

זילבערבערג, שלום — 55 יאָר; זיין פרוי **ציווקע (מילשטיין)** — 53 יאָר; זייערע קינדער: **אברהם־מיכאל** — 28 יאָר; **מרדכי** — 25 יאָר; **גיטעלע** — 19 יאָר — אַלע אומגעקומען.

נ

צום אייביקן אָנדענק

פון

נאָוואַק, זלמן
(פּרוסאַק)
אומגעקומען אין לאָדזשער
געטאָ אין 1942 אין עלטער
פון 54 יאָר

נאָוואַק, מאַטל בת יעקב
(פּאַקולאַ)
אומגעקומען אין עלטער פון
49 יאָר

נאָוואַק, נפתלי בן זלמן — אומגעקומען אין עלטער פון 32 יאָר.

נאָוואַק, חנה בת זלמן — אומגעקומען אין עלטער פון 28 יאָר צוזאַמען מיט אירע 2 קינדער: **לאחלע** — 9 יאָר און **יאָסעלע** — 6 יאָר.

נאָוואַק, חיים-נחום בן זלמן — אומגעקומען אין עלטער פון 25 יאָר צוזאַמען מיט זיין פרוי **רייזל** (זשיטלאָווסקי).

איגעלסקי
אברהם-לייב בן בערל
אומגעקומען אין לאָדזשער
געטאָ אין עלטער פון
53 יאָר

איגעלסקי
חיה בת יצחק-לאָזער
(בימקאָ)
אומגעקומען אין אוישוויץ

איגעלסקי
הענרי בן אברהם-לייב
אין עלטער פון 40 יאָר
געשטאָרבן אין אַריזאָנאַ אין
עלטער פון 51 יאָר

נאָוואַק
ארטשע בן זלמן
אומגעקומען אין עלטער
פון 30 יאָר

ניימאַן שרהטשע
(בת אברהם-לייב איגעלסקי)
אומגעקומען אין עלטער פון 33 יאָר
צוזאַמען מיט איר מאַן **אברהם** און
זייער טעכטערל **כאַווטשע**

פּלושניק, האָדעס
(בת אברהם-לייב איגעלסקי)
אומגעקומען אין בערגען-בעלזען אין
עלטער פון 29 יאָר צוזאַמען מיט איר
מאַן **זלמן** און זייער זונעלע **שייעלע**,
בלויז אַ פּאָר חדשים אַלט

איגעלסקי, דן-אשר בן אברהם-לייב, 31 יאָר; זיין פרוי **טאָפּטשע** (קליינמאַן) און זייער 3-יאָריקע **חוהטשעלע** — אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים.

אין הייליקן אָנדענק

פון

ניימאַן
חיים־יהודה

אומג׳ אין לאָדזשער
געטאָ אין עלטער פון
62 יאָר

ניימאַן
גאָלדע־קיילע

בת
ביילע־פערל
אומגעקומען

ניימאַן, הענדל

און איר טאָכטער **פערל** (פערטשאַ)

א. דיטמאַן
בראַזיל

צום אייביקן אָנדענק פון

ניימאַן, ברכה
געבוירן אין יאָר 1870
געשט׳ אין 1940

ניימאַן, יחזקאל
געשטאָרבן

הארדי, מאכל, וואָלף און טשאַרלי ניומאַן
לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אייביקן אָנדענק

נאָוואַק, ביילע־חנה בת ר׳ מאָטל — געשטאָרבן דעם 31טן מעריץ, 1953, אין ניו־יאָרק.

אב. נאָוואַק און קינדער

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן

שמעון און איטע־מלכה נאָוואַק
מיינע ברידער: שמואל־דוד און מרדכי
מיין שוועסטער און שוואָגער: פערל־רחל און יצחק גאָלדבערג מיט זייער זון בייבע
מיינע פלימנעיקעס: הערש און פייגעלע נאָוואַק.

לאה און שלמה טייפל
לייקוואוד. נ. דזש.

אין אָנדענק פון

מיין פאָטער ניימאַן, יונה
מיין מוטער רייזל
מיין שוואָגער פיליכאָווסקי, מ. און מיין שוועסטער בעלאַ מיט זייערע צוויי קינדער
ניימאַן, פאָליאַ און איר מאַן מיט צוויי קינדער
ניימאַן, ישראליק מיט זיין פרוי און צוויי קינדער
ראָזען, אברהם און פעלאַ מיט זייער קינד

ניימאַן, פישל (ענגלאַנד)

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן

אהרן און רבקה (בורשטיין, ניימאַן
מיינע ברידער: מרדכ, פנחס, ישראל, אשר און חיים האַנאַ לאַנגע, מאַלי און פרויליך, סאַלי ווייגריב און מאַשאַ קאָוואַלסקי.

איסאַק קאָוואַלסקי און משפחה

צום אייביקן אָנדענק פון מאַקס נוסבאַום.

שווירלי סעגאַל

צום הייליקע אָנדענק פון ניומאַן, אסתר בת מאיר — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 17טן מערץ, 1957 אין עלטער פון 66 יאָר.

ניומאַן, איזידאָר — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

אין הייליקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן ניימאַן, סיני און ריווע (קאַשע־מאַכערס).

מר. און מרס. ל. ראָטטער
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

ס

צום אייביקן אָנדענק

ישראל דוד סקורניק
געבוירן אין יאָר 1878 — געש׳ אין 1924

פייגע סקורניק
געבוירן אין יאָר 1878 — געש׳ אין ניו־יאָרק אין 1957

צום הייליקן אָנדענק

סאַבאָווינסקי, דוד־לייב — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק 23 טעג אין כסלו, 1939.

סאַבאָווינסקי, פייגע־ברכה — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק 9 טעג אין כסלו, 1939.

פראַנקענשטיין, וואָלף — געשטאָרבן 5 טעג אין שבט, אין בזשעזשין, אין עלטער פון 49 יאָר.

פראַנקענשטיין, רבקה — געשטאָרבן אין בזשעזשין 5 טעג אין אלול אין עלטער פון 36 יאָר.

סאל סאבאווינסקי

ע

אין הייליקן אָנדענק

פון מיינע טייערסטע

עפראָימאָוויטש (שאָטלאַנד), רבקה

אומגעבראַכט געוואָרן אין אוישוויץ אין עלטער פון 52 יאָר

עפראָימאָוויטש, חיים־מאיר — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1922 אין עלטער פון 36 יאָר; געהאַט היתר־הוראה און געווען אַ גערער חסיד.

4 טעכטער און אַן אייניקל פון דער חסידישער משפחה חיים־מאיר און רבקה עפראָימאָוויטש

עפראָימאָוויטש, בראַון; רחל מיט אירע טעכטערלעך: שפרהלע, אסתרל און מרימל — אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 26 יאָר.

עפראָימאָוויטש, אסתר — אומגעקומען אין בזשעזשין אין עלטער פון 21 יאָר.

עפראָימאָוויטש, בלימעלע — אומגעקומען אין עלטער פון 20 יאָר.

עפראָימאָוויטש־האָרן, מינדל — אומגעקומען אין אוישוויץ צוזאַמען מיט איר מאַן משה (פישל האָרנס זון) און זייער טעכטערל אסתר.

דאָרא מאַרקוס־עפראָימאָוויטש

צום אייביקן אָנדענק

עקשטיין, פישל (יאָרצייט: 19 טעג אין חשון); זיין פרוי זלאַטע (יאָרצייט: 21 טעג אין טבת); און זייער טאָכטער רייזל לעפקאָוויץ, וועלכע איז אומגעקומען מיט איר מאַן דוד און זייערע קינדער.

ראדא עקשטיין־טשערניק

פ

צום אייביקן אָנדענק

אליעזר־זאב בן יצחק פאָגעל

געשטאָרבן דעם 22טן אַפּריל (13 טעג אין ניסן) 1948, אין עלטער פון 51 יאָר.

צום הייליקן אָנדענק פון מיינע עלטערן

דבורה פאָגעל — אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע פיר קינדער: יאָסעלע, 12 יאָר; הערש־וואָלף, 9 יאָר; שאַיע, 6 יאָר; יצחק, 3 יאָר.

פאָגעל, יצחק, געבוירן אין יאָר 1845 — געשטאָרבן אין 1933.

פאָגעל, ברכה, געבוירן אין יאָר 1864 — געשטאָרבן אין 1927.

אברהמטשע פאָגעל (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין אומפאַרגעסלעכן ליבן מאַן

פראַנק, אברהם בן שמואל

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 6טן אָקטאָבער, 1959.

מרס. מיני פראַנק

אין אייביקן אָנדענק

פישער, אברהם־בער — געבוירן אין 1850, אומגעקומען אין געטאָ; זיין פרוי פראַדל — געבוירן אין 1852, געשטאָרבן אין 1911.

אין אייביקן אָנדענק

פישל, חיים־ישראל

(כאמל בלאַכאַרזש)

געבוירן אין יאָר 1874

אומגעקומען אין בזשעזשין

אין אייביקן אָנדענק

קראָסהאָרן, משה־יהודה און זיין פרוי לאה — אומגעקומען.

פישל קראָסהאָרן

ריאָ דע זשאַנעיראָ, בראַזיל

צום אייביקן אָנדענק

משפחה פאַקס, פון רעכטס צו לינקס:

ליפּמאַן פאַקס, אומגעקומען דורך די דייטשן; איטשע פאַקס, אומגעקומען אין רוסלאַנד דורך דידעניקינס באַנדעס; די מוטער מאַלי פאַקס איז געשטאָרבן אין בזשעזשין אין עלטער קרוב צו 90 יאָר; אסתר ווינטער, געשטאָרבן; לייביש פאַקס, געשטאָרבן אין כעמניץ, דייטשלאַנד, אין יאָר 1926.

הערשל פוקס

פּאָלאַ פוקס

צום אייביקן אָנדענק

פון

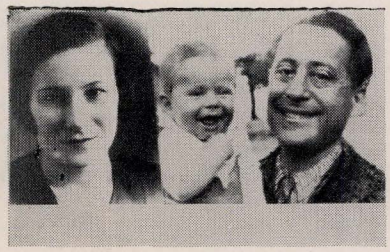

פוקס, הערש בן משה־חיים

(געוו׳ לערער אין בזשעזשין און אין לאָדזש)
אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 42 יאָר צוזאַמען מיט זיין פרוי העלען, 38 יאָר און זייער טעכטערל לאה, 5 יאָר.

מיין אומגעקומענע פרוי **טאָלאַ** און מיינע צוויי טעכטער **מאַריאַ** און **אירענע**

פוקס
קריינדל בת יחזקאל
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק
אין עלטער פון 76 יאָר

פוקס
משה־חיים בן שמעון
געשטאָרבן אין בזשעזשין
אין עלטער פון 33 יאָר

די מצבה פון משה־חיים בן שמעון פאַקס (יהודה פאַקס׳ פאָטער), אויפן בזשעזשינער בית־עולם.

עס שטייען פון לינקס צו רעכטס: יהודה, זיין אומגעקומענע פרוי טויבע, מוטער קריינדל, שוועסטער מאַשאַ־חיה און ברודער הערש.

פוקס, טויבע בת מרדכי

א לערערין

(דזשוליוס פאַקס אומגעקומענע פרוי)
אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 45 יאָר מיט אירע צוויי קינדער: **מאַרילאַ**, 17 יאָר; **אירענאַ**, 16 יאָר.

יוסף־מענדל בן משה חיים
אומגעקומען אין עלטער פון 21 יאָר בעת דער רוסיש־פּוילישער מלחמה.

פוקס, יוסף־מענדל בן משה־חיים — אומגעקומען ווי א זעלנער אויפן פראָנט, אין עלטער פון 21 יאָר.

ניסנהויז, רובין בן מיכאל — געשטאָרבן אין פּאַריז אין עלטער פון 65 יאָר.

ניסנהויז, קונא — אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 60 יאָר.

ניסנהויז מיכאל בן רובין — אומגעקומען אין אוישוויץ אין עלטער פון 45 יאָר.

פּיליכאָווסקי, סטאַך — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ אין עלטער פון 50 יאָר.

פּיליכאָווסקי, נאַטאַליאַ — אומגעקומען אין אוישוויץ צוזאַמען מיט די קינדער: סלאַוועק — 20 יאָר; ריש — 18 יאָר.

טענענבוים, מיעטעק, 44 יאָר; **טענענבוים רות**, 48 יאָר; **טענענבוים, הענרי**, 15 יאָר — אומגעקומען אין אוישוויץ.

קראַסאָווסקי, וולאַדיסלאַוו, ד״ר, 50 יאָר; זיין פרוי **נאַטאַ**, 48 יאָר; זייער טעכטערל **אַלינאַ**, 6 יאָר — אומגעקומען אין אוישוויץ.

אסתר און יהודה פאַקס
ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק פון מיין מאַן

פליישער, פיליפ

וועלכער איז אַ סך יאָרן געווען אַקטיוו אין דער בזשעזשינער סאָסייעטי און פאַרנומען פאַרשידענע אַמטן. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

מרס. פליישער

אין הייליקן אָנדענק

פראָהמאַן, יעקב
אומגעקומען אין עלטער פון 63 יאָר

פראָהמאַן, דבורה־מלכה
אומגעקומען אין עלטער פון 66 יאָר

פראָהמאַן, פישל
אומגעקומען אין לאַגער אין עלטער פון 39 יאָר

פראָהמאַן, שמשון
אומגעקומען אין געטאָ אין עלטער פון 33 יאָר

צום אייביקן אָנדענק

מיין מוטער **מרים בת יוסף** — אומגעקומען אין 1939.
מיין פאָטער **אברהם פוקס** — אומגעקומען אין 1945.

MAX FOX, Miami

אין אייביקן אָנדענק

שמואל־ישעיה און דבורה פלאַמהאָלץ
שלמה־הערש רודניצקי

פלאַמהאָלץ, יאַקוב
רודניצקי, העניע

צום אייביקן אָנדענק

פוקס, אברהם־יודל מיט זיין פרוי מינדל (וואַטעמאַכער, אויך באַקאַנט געווען ווי קאָלעוויזנער מיט די קורצע פינגער) — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין עלטער פון 57 יאָר.

פוקס, מענדל — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין עלטער פון 56 יאָר.

פוקס סינע — דעפּאָרטירט און אומגעבראַכט געוואָרן אין פראַנקרייך, אין עלטער פון 58 יאָר.

פוקס, שמואל — געשטאָרבן אין פּאַריז אין עלטער פון 50 יאָר. פיליאָריקער פּרעזידענט פון דער בזשעזשינער סאָסייעטי אין פראַנקרייך.

פוקס, רפאל — אומגעקומען אין דאַכאַו, אין עלטער פון 56 יאָר.

פוקס, וואָלף — געוואָרן דעפּאָרטירט און אומגעבראַכט אין פראַנקרייך אין עלטער פון 37 יאָר.

משה און אהרן פוקס

צום אייביקן אָנדענק

פוקס, יצחק־איטשע, געשטאָרבן אין 1919 אין עלטער פון 34 יאָר.

מיין מוטער רבקה — אומגעקומען אין 1941 אין עלטער פון 54 יאָר.

מיין ברודער מאַקס — אומגעקומען אין 1942 אין עלטער פון 31 יאָר.

מיין שוועסטער חנה — געשטאָרבן אין 1938 אין עלטער פון 22 יאָר.

פאַקס, ג. (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע טייערסטע אייביק וועלן מיר אייך טראָגן אין אונזערע הערצער

פרידע, אברהם (פאָטער) — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין עלטער פון 58 יאָר; פרידה, מלכה (מוטער) — געשטאָרבן אין פאַריז אין עלטער פון 71 יאָר; פרידע, נתן (ברודער) — דעפּאָרטירט פון פאַריז אין 1942 אין עלטער פון 49 יאָר צוזאַמען מיט זיין פרוי פּאָלין, 42 יאָר; זייער זון יונה־זשאַן, 14 יאָר און זייער טעכטערל דאָראַ, 10 יאָר.

פערל־לאה (שוועסטער) — דעפּאָרטירט אין 1942 אין עלטער פון 47 יאָר, צוזאַמען מיט איר מאַן מרדכי האַמעל, 49 יאָר, און זייערע טעכטער: פאַני, 19 יאָר; ראַזעט, 15 יאָר; מאַרגאַריט, 13 יאָר, און זייער זונעלע הענרי, 11 יאָר.

פרידע, הערשל (ברודער) — דעפּאָרטירט אין 1942 פון פאַריז אין עלטער פון 45 יאָר, צוזאַמען מיט זיין פרוי חנה־אַנאַ, 42 יאָר; זייער טאָכטער קלאַראַ, 17 יאָר, און זייער זונעלע אברהם־אַלבערט, 12 יאָר.

פרידע, שמואל (ברודער) — דעפּאָרטירט אין פיטיוויע, נעבן פאַריז, אין עלטער פון 35 יאָר.

משה, יצחק, דניאל און ביירעך פרידע
פאַריז, פראַנקרייך

אין הייליקן אָנדענק פון מיינע עלטערן און משפחה וואָס זיינען אומגעקומען בעת דעם גרויסן אומגליק

פלאַטער, עמנואל בן חיים — געשטאָרבן אין לאָדזשער געטאָ צו 55 יאָר; פערל בת צבי־מענדל — אומגעקומען אין לאַגער אין עלטער פון 25 יאָר; זייערע קינדער: מאַטל־פייגע — אומגעקומען אין עלטער פון 35 יאָר.

טובה — 29 יאָר.

בצלאל — 25 יאָר.

איידל — 26 יאָר.

אסתר — 22 יאָר.

אברהם — 21 יאָר.

הענעך — 20 יאָר.

מרים — 17 יאָר.

חיים — 31 יאָר.

נאָוואַק, צבי־יהודה בן שמואל דוד — אומגעקומען אין עלטער פון 8 יאָר; נאָוואַק, געלע־פייגע בת שמואל־דוד — אומגעקומען אין עלטער פון 6 יאָר.

שוואַרץ, יחזקאל בן משה — אומגעקומען אין עלטער פון 35 יאָר.

גערשיניאַק, משה — אומגעקומען אין עלטער פון 27 יאָר.

פלאַטער, רבקה בת אברהם — אומגעקומען אין עלטער פון 30 יאָר; פלאַטער, הינדע בת הערש — אומגעקומען אין עלטער פון 28 יאָר; פלאַטער, גאָלדע בת יעקב־שלמה — אומגעקומען אין עלטער פון 21 יאָר.

רבקה (רימער) פלאַטער
דעיטאָן, אָהייאָ

צום אייביקן אָנדענק

פיינגאָלד, ר׳ בערל (אָנקל), געווען אַמאָל רב אין בזשעזשין, און זיין פרוי אסתר (פון דער היים ליפסקי); מיינע קוזינס הערשל און אברהם פיינקינד — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

נ. ליפּסקי (אַנטווערפּן, בעלגיע)

צום הייליקן אָנדענק

פראַנקענשטיין, שלמה־יודל, געשטאָרבן אין נאָוועמבער, 1948, אין עלטער פון 56 יאָר.

מרס. בעס גודמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פראַנקענשטיין, דן־יוסף (פאָטער) — געשטאָרבן.

פראַנקענשטיין, שרה־הינדע (מוטער) — אומגעקומען.

באַלטשע פראַנקענשטיין־גרוזינסקאַ

צום אייביקן אָנדענק

פאַקס סעם (סינע טויבע׳ס) — געשטאָרבן דעם 8טן דעצעמבער, 1949, אין ניו־יאָרק, אין עלטער פון 67 יאָר.

גאָסי פאַקס און קינדער

פ

צום אייביקן אָנדענק

פאַווע, שלמה־יעקב בן אברהם — 59 יאָר, און זיין פרוי אסתר־גיטל (פון דערהיים: יאַאב), 56 יאָר, אומגעקומען.

יוסף פאַווע

צום אייביקן אָנדענק

פרידע, אשר
געבוירן אין יאָר 1877
אומגעקומען אין 1942

פרידע, קיילע־איטע
געבוירן אין יאָר 1877
אומגעקומען אין 1942

אסתר
זייער טאָכטער — געבוירן אין יאָר 1917
אומגעקומען אין 1942

צום אייביקן אָנדענק

פּאָליוואָדאַ
מאיר
געבוירן אין יאָר 1871
אומגעקומען אין 1942

לאה
זיין פרוי
געבוירן אין יאָר 1876
אומגעקומען אין 1942

פּאָליוואָדאַ, אברהם־אליהו
געבוירן אין יאָר 1897 — אומגעקומען אין 1942
זיין פרוי **זעלדע־רחל**
אומגעקומען אין יאָר 1942

חנה־קיילע
זייער טאָכטער
געבוירן אין יאָר 1917
אומגעקומען אין 1942

דוד פּאָליוואָדאַ
ישראל

צום הייליקן אָנדענק

פּאָזנאַנסקי, מייער — געשטאָרבן אין גלאָוונע 5 טעג אין ניסן, 1916, אין עלטער פון 67 יאָר.

פּאָזנאַנסקי, געלע — געשטאָרבן אין גלאָוונע 17 טעג אין כסלו, 1929, אין עלטער פון 87 יאָר.

פילים פּאָזנער (ניו־יאָרק)

צום הייליקן אָנדענק

פּיעטריקאָווסקי, פּרץ און רעכל, געלעבט צווישן די יאָרן 1852—1915.

יחזקאל־דוד און יעכעט וואָלמאַן — אומגעקומען מיט זייערע 5 קינדער דורך די נאַצישע רוצחים.

ס. זיגמאַן (לאָס אַנדזשעלעס, קאַל.)

צום אייביקן אָנדענק

פּיאָטערקאָווסקי, פּנחס־הערש (פּאָטער) — 52 יאָר.
מיין מוטער רחל — ביידע אומגעקומען אין 1942.
מיין שוועסטער צביה — אומגעקומען אין 1944
אין עלטער פון 32 יאָר.

ב. פּיאָטערקאָווסקי (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

צ

צום אייביקן אָנדענק

צוקער, צביה־נעכע
(דזאַלושינסקי)
געב׳ 1898 — אומ׳ אין
וואַרשעווער געטאָ

צוקער, גיטל
געב׳ אין 1918 — אומג׳ אין
וואַרשע אין 1939

צוקער, שרה
געבוירן אין 1928 — געשטאָרבן אין וואַרשעווער געטאָ
(דאָס קינד מענדעלע איז וועלוועל זידעקס אַן אוראייניקל
געבוירן אין 1939 — אומגעקומען)

ק

אין הייליקן אָנדענק

פון

קראַוזהאָרן
אליהו-פּסח
(איינבינדער)
געש׳ אין אפּריל, 1935
אין עלטער פון 71 יאָר

קראַוזהאָרן
ראַשקע
געש׳ אין בזשעזשינער געטאָ
אין 1940 צו 69 יאָר

אין אייביקן אָנדענק

קאַטשקע, מרים-הינדע

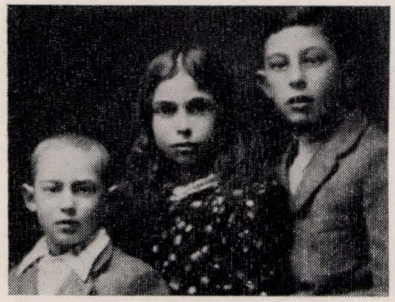

צוזאַמען מיט אירע דריי קינדער:
דוד-מענדל, 15יאָר; שרהלע, 13 יאָר; פישעלע, 11 יאָר
אַלע אומגעקומען דורך די נאַצי-רוצחים.

ISAAC FREIFIR
בראַזיל

אין הייליקן אָנדענק

פון אונזערע אומגעקומענע ברידער

אורקע און אברהם-יוסף קאַליש

אין אָנדענק

פון אונדזערע ליבע עלטערן

משה און חיה קאַליש

געשטאָרבן דעם 5טן יוני, 1933

אין אָנדענק

פון אונזער טייערן ברודער

לעאָן קאַליש

וואָס איז געשטאָרבן אין אַמעריקע

אין הייליקן אַנדענק פון דער משפּחה קויאַווסקי

קויאַווסקי, אליה־אלי (פאָטער) — געשטאָרבן אין בזשעזשינער געטאָ אין עלטער פון 60 יאָר.

קויאַווסקי, יוכבד (מוטער) — געשטאָרבן אין בזשעזשינער געטאָ אין עלטער פון 49 יאָר.

שרה־איטע (באָבע) פּיעטריקאָווסקי (פּיטערס).

קויאַווסקי, אַנשל (ברודער) — אומגעקומען אין לאַגער דראַנסי, נעבן פּאַריז, אין 1942 אין עלטער פון 35 יאָר.

קויאַווסקי, שלמה (ברודער) — אומגעקומען אין בזשעזשינער געטאָ אין 1941 אין עלטער פון 32 יאָר.

משה (ברודער) — אומגעקומען אין 1941 אין בזשעזשינער געטאָ אין עלטער פון 21 יאָר.

עדזשע פראַהמאַן (שוועסטער) און איר מאַן שלום.

רבקה (שוועסטער) — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ אין 1941 אין עלטער פון 37 יאָר.

פּערל־פּאָלאַ (שוועסטער) — אומגעקומען אין בזשעזשינער געטאָ אין עלטער פון 23 יאָר.

בראָניאַ (שוועסטער) — אומגעקומען.

ברכה (שוועסטער) — אומגעקומען אין בזשעזשינער געטאָ אין עלטער פון 26 יאָר.

בערנאַרד קויאַווסקי

(פּאַריז)

צום אייביקן אָנדענק פון מיין שוועסטער

צביה (ציליע) קופּער

געשטאָרבן דעם 22טן יולי, 1961, אין ניו־יאָרק
אין עלטער פון 62 יאָר.

צום הייליקן אָנדענק פון מיינע עלטער:

קאָרנבלום, יוסף־אשר און פּעסע.

כעמיע קאָרנבלום
לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפ.

צום אייביקן אָנדענק

קאַליש, משה־לייב (משה מוץ) — אומגעקומען אין 1945 אין עלטער פון 48 יאָר.

קאַליש, רייזל־לאה — אומגעקומען אין 1944 אין עלטער פון 42 יאָר.

חיחלע קאַליש־פּאָגעל
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

קאָלמוס, חיים־לייב, 63 יאָר; זיין פרוי שרה־אסתר, 62 יאָר — אומגעקומען אין אוישוויץ צוזאַמען מיט אַן אייניקל.

אברהם קאָלמוס (ישראל)

צום אייביקן אָנדענק

קאָרנבלום, שרה, גאָלדע, הערשל, יוסף און שיע.
איקקאַ, משה־זינדל, שרה, מאַניע און חנה.

מאָריס קאָרנבלום (אויסטראַליע)

צום אייביקן אָנדענק

קעזמאַן, אליהו — אומגעקומען אין 1943; קעזמאַן, דינה — אומגעקומען אין 1943; קינדער פון אליהו קעזמאַן און זיין פרוי שפרה קעזמאַן.
שמואל־אהרן און רויזע — אומגעקומען אין 1943 צוזאַמען מיט זייערע צוויי זין.

יורקעוויטש, דוד און אסתר־מלכה (מאַניע) — אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע 3 קינדער.

בייזער, אברהם און הענדל־רחל (צעלא) — אומגעקומען צוזאַמען מיט זייער זון.

קעזמאַן, שמעון־יוסף און רעגינאַ — אומגעקומען צוזאַמען מיט זייער טאָכטער.

מלינאַזשעווסקי, אברהם און פּערל־רבקה (פּאָליא) — אומגעקומען צוזאַמען מיט זייער קינד.

מר. און מרס. א. יאָנג (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

צום אייביקן אָנדענק

קעזמאַן, אברהם־מרדכי, 58 יאָר; מאַשע זיין פרוי, 55 יאָר — אומגעקומען אין אוישוויץ.

קעזמאַן, הערשל און פּערל, ביידע אין עלטער פון 36 יאָר — אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע צוויי קינדער.

קאָוואַלסקי, שרה און משה, ביידע אין עלטער פון 25 יאָר — אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע 2 קינדער.

קעזמאַן, שייע — אומגעקומען אין בזשעזשין אין 1942 אין עלטער פון 19 יאָר.

קעזמאַן, שרה — אומגעקומען אין אוישוויץ אין 1942 אין עלטער פון 27 יאָר, צוזאַמען מיט אירע דריי קינדער: בצלאל, 6 יאָר; חנה, 4 יאָר; רבקה, 8 חדשים

משה קעזמאַן (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

ר

צום אייביקן אָנדענק

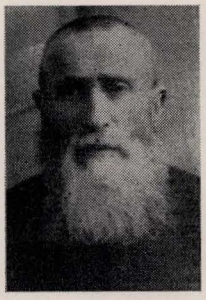

ראַשעווסקי
משה בן ניסן
אומגעקומען אין לאָדזשער
געטאָ אין עלטער פון פון
65 יאָר

ראַשעווסקי
יעקב־יצחק
בן שמעון־יוסף
געשטאָרבן אין יאָר 1921
אין עלטער פון 60 יאָר

ראַשעווסקי
מלכה־רויזע
געשטאָרבן אין יאָר 1929
אין עלטער פון 69 יאָר

צום אייביקן אָנדענק

ראָזענבלום, ר׳ לייב (לייב לעכערנייער) — געשטאָרבן אין 1943 אין ניו־יאָרק, ב׳ אייר, אין עלטער פון 78 יאָר.

צום אייביקן אָנדענק

ראָזענבערג, מיכל, זון פון אליהו און דבורה (די אליהטע) — געשטאָרבן אין לאָס אַנדזשעלעס.

צום חייליקן אָנדענק

רובין, דוד
געבוירן אין יאָר 1911
אומגעקומען אין פויזען
אין 1942

בוכנער, משה
געבוירן אין יאָר 1911
אומגעקומען אין אוישוויץ
אין 1944

צום אייביקן אַנדענק

פון

איזי (יצחק) ראָזענבלום
געשטאָרבן א׳ אלול, תשכ״א
(13טן אויגוסט, 1961)

געווען אַן אַקטיווער טוער אין בזשעזשינער בוך־קאָמיטעט און פיל־יאָריקער עסקן אין ארבעטער־רינג. מיט זיין ליידנשאַפטלעכן אינ־טערעס פאַר אידישע קולטור־אָרגאַניזאַציעס האָט ער אומדערמידלעך געהאָלפן ממשיך זיין אַ פּראָדוקטיוו און גייסטיק אידיש לעבן אין אַמעריקע.

אייביק וועלן מיר דיך טראָגן אין אונזערע הערצער.

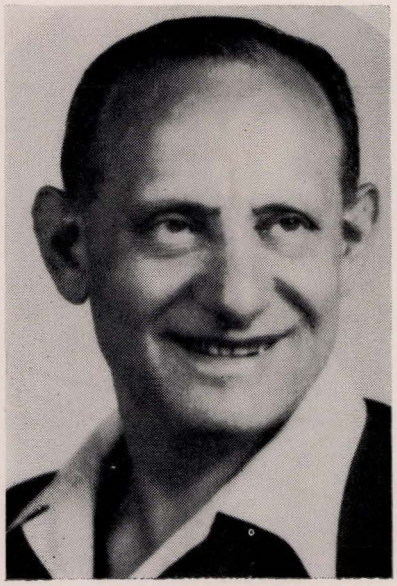

ראָזענבלום, יונה
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״ח בשבט, 1961, אין עלטער פון 75 יאָר.

ראָזענבלום, טריינע

בת לאָזער חיים־יונהס מיט איר מאַן און קינדער אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ

ראָזענבלום, שמעון — אונמגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער.

ראָזענבלום, מלכה — אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע זין.

ראָזענבלום, אוירווינג
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין עלטער פון 47 יאָר

ראָזענבלום, לאָזער בן חיים־יונה — געשטאָרבן אין בזשעזשין צו עטלעכע און צוואַנציק יאָר.

ראָזענבלום, חיה — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1898.

ראָזענבלום, הערשל בן חיים־יונה — אומגעקומען אין לאַגער.

ראָזענבלום, דבורה — אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע דריי קינדער: חיה, שמחה און חיים־רפאל.

אַנאַ ראָזענבלום, קינדער און אייניקלעך

צום אייביקן אָנדענק

ראָזען (שוואַרץ), רבקה
אומגעקומען אין לאָדזש אין עלטער פון 52 יאָר

ראָזען, לאָזער־מענדל בן מאיר — געשטאָרבן אין לאָדזש אין עלטער פון 52 יאָר.

ראָזען, אסתר — אומגעקומען אין בזשעזשין אין עלטער פון 30 יאָר.

ראָזען, איטקע — אומגעקומען אין לעמבערג אין עלטער פון 27 יאָר.

ראָזען, מלכה — אומגעקומען אין בערגען־בעלזען אין עלטער פון 24 יאָר.

ראָזען, מאיר — געשטאָרבן אין בזשעזשין.

ראָזען, טשיפּע (דעם גערער רבינס טאָכטער) — געשטאָרבן.

ראָזען, ישעיהו — אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין גאַנצער משפחה.

ראָזען, פייגע — אומגעקומען.

ראָזען, שרה־לאה — אומגעקומען.

שוואַרץ (בערנהאַלץ), נעכע — אומגעקומען.

שוואַרץ, משה — אומגעקומען.

רינגראַט־ראָזען, חנה — אומגעקומען מיטן מאַן און 3 קינדער.

גאָלדע קערשטיין
דבורה ליפּקאָ

צום אייביקן אָנדענק

ראָזענבלאַט, ישעיהו (פאָטער) — 39 יאָר; חוה (מוטער) — 39 יאָר. ביידע אומגעקומען אין 1942.

ראָזענבלאַט, בנימין (ברודער), 10 יאָר — אומגעקומען אין 1944.

מ. **ראָזענבלאַט** (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

צום אייביקן אַנדענק

ראָזענבערג פייוול — געבוירן אין 1884, געשטאָרבן אָקטאָבער, 1954, אין ניו־יאָרק.

ראָזענבערג, זעלדע — געבוירן אין 1883, געשטאָרבן אויגוסט, 1930, אין ניו־יאָרק.

ראָזענבערג, אליהו־חיים — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1934.

ראָזענבערג, דבורה — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1936.

פאָגעל, צבי־הירש — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1920.

פאָגעל, ביילע (אייגעלע) — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1924.

אברהם ראָזענבערג, ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

ראָזענבערג, משה־יצחק
(פאָטער)
געשטאָרבן דעם 18טן נאָוועמבער, 1960 אין ניו־יאָרק
אין עלטער פון 74 יאָר

און זיידע־באָבע:
מנחם מענדל און **מינדל ראָזענבערג**

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע עלטערן

ראָזענבערג, חנינא בן קלמן און רחל; מיינע שוועס־טער: אסתר, שרה און חנה מיט איר מאַן.

מ. ראָזענבערג, מעלבורן, אויסטראַליע

צום הייליקן אָנדענק

ראָזענבלאַט, איזי — לאַנגיאָריקער איבערגעגעבענער טוער צווישן די בזשעזשינער לאַנדסלייט — גע־שטאָרבן אין יאָר 1951.

פרוי און קינד

צום אייביקן אָנדענק

ראָזנער, יוסף בן אבא־הערש — געשטאָרבן אין בזשע־זשין אין עלטער פון 86 יאָר.

ראָזנער, טילי בת רפאל (דעם מלמד'ס) — געשטאָרבן אין 1918 אין בזשעזשין אין עלטער פון 65 יאָר.

ב. ראָזנער

צום הייליקן אָנדענק פון אונזער פאַרשניטענער משפחה

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

רובין, משה און שפּרינצע (עלטערן).

פּאָגעל, קריינדל און איר מאַן פולקע מיט זייערע קינדער.

לענטשינסקי, מינדל און איר מאַן חיים־שמחה מיט זייער זון.

אַראָנאָוויטש, וועלוול און זיין פאַמיליע.

אַראָנאָוויטש, אברהם און פאַמיליע.

אַראָנאָוויטש, משה און פאַמיליע.

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען.

פאַמיליע אַראָנאָוויטש
פּאַריז, פראַנקרייך

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערסטע

וואלראש-ראָזענבערג
חנה-יוכבד

(אַנשל בראַנעוויצערס אַן אייניקל)

ראָזענבערג, יוסף
בן ר׳ קלמן

אומגעקומען אין עלטער פון 54 יאָר

ראָזענבערג, יוסף — געשטאָרבן דעם 24טן יולי, 1942, אין לאָדזשער געטאָ, אין עלטער פון 54 יאָר.

ראָזענבערג, חנה — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, אין עלטער פון 47 יאָר.

ראָזענבערג, פּאַווע — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, אין עלטער פון 24 יאָר.

ראָזענבערג, מרים — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, אין עלטער פון 21 יאָר.

ראָזענבערג, העניע — אומגעקומען אין אוישוויץ, אין עלטער פון 19 יאָר.

ראָזענבערג, לאה — געשטאָרבן אין בזשעזשין אין 1939, אין עלטער פון 10 יאָר.

רעגינאַ ראָזענבערג-יאַבלאָנקאַ
דעטראָיט, מישיגען

ש

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזערע ליבסטע און טייערסטע, וואָס זיינען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים, ימח שמם. זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ מצבה נאָך אייערע הייליקע נשמות.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

שייבאָוויטש
אורי בן יוסף-ברוך
אונזער פאָטער
געש' 21טן מערץ, 1936
אין עלטער פון 54 יאָר
יאָרצייט כ"ז (27) אדר א'

שייבאָוויטש
פּעסע
אונזער מוטער
59 יאָר — אומגעקומען

שלום
אונזער ברודער
22 יאָר — אומגעקומען

רחלע
אונזער שוועסטער
20 יאָר — אומגעקומען

יוסף, מאניש, מענדל און גבריאל שייבאָוויטש

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין פאַרשניטענער משפחה

שולזינגער, חיים-ברוך
געבוירן אין 1888, אומגעקומען ז' אייר, 1943
שולזינגער, דוד-הערש (דער הויכער שוחט).
שולזינגער, ביילע, אשר און אלא.
שולזינגער, שלמה (שוחט) און מלכה.
שולזינגער, שמחה, אברהם-יצחק, רעיׁשא און דינה.
קעיזמאַן, אהרן, רויזע, אשר און נתן.

נייטן שולזינגער
ברוקלין, נ. י.

אין אייביקן אָנדענק

שילדכאַך, תנחום
(אַ טאָכטער פון דוד און יהודית מילער)
געבוירן אין יאָר 1898
אומג' אין אוישוויץ

שילדכאַך, רחל
געבוירן אין יאָר 1898
אומג' אין אוישוויץ

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזערע נישט פאַרגעסענע עלטערן שוועסטער און ברידער

שייבאָוויטש, לייבל בן געצל און ריווועלע בת יאַנקל;
זייערע קינדער: באַשע, 12 יאָר; געצל, 9 יאָר;
יאַסעלע, 6 יאָר — אַלע אומגעבראַכט געוואָרן.

ראָזאַ האָפמאַן, העסע קאַפּעליוש
גוטשע בעקערמויז

אין הייליקן אַנדענק

שיינבערג, יוסף
געבוירן אין בזשעזשין
אין 1884
געשטאָרבן אין ישראל
אין 1955

שיינבערג, נחמיה
געבוירן אין יאָר 1910
אומג׳ אין אוישוויץ

שיינבערג, רבקה
געבוירן אין 1912 — אומגעקומען מיט אירע צוויי
קינדער אין בזשעזשין ביי דער ערשטער סעלעקציע

צום אייביקן אַנדענק

גאמזולינסקי, משה
געבוירן אין יאָר 1886 — אומגעקומען
גאמזולינסקי, לייבל — געבוירן אין יאָר 1886
גאמזולינסקי, צביה — געבוירן אין יאָר 1886
ביידע אומגעקומען אין געטאָ

צפורה און משה הריפה (שיינבער)
ישראל

צום אייביקן אַנדענק

שאָטלאַנד, לאה
געשט׳ פעב. 26, 1943

שאָטלאַנד, דוד־לייב
געשטאָרבן סעפּט. 1932

געלאַ מאַנהיים
שוועסטער פון דוד־לייב שאָטלאַנד

צום אייביקן אַנדענק

א. ז. שאָטלאַנד

צום אייביקן אַנדענק

שוואַרץ, מאיר
געבוירן אין יאָר 1902

שוואַרץ, בלומע
געבוירן אין יאָר 1902

זייערע קינדער:

משה
געבוירן אין יאָר 1934

יצחק
געבוירן אין יאָר 1936

אַלע אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים

צום אייביקן אָנדענק

שטאָל, משה־יוסף — געשטאָרבן אין 1918 אין עלטער פון 37 יאָר; זיין פרוי ברייגע, 62 יאָר, און זייער זון אברהם, 35 יאָר — אַלע אומגעקומען אין אוישוויץ אין 1942.

בוראַקאָווסקי, יצחק און חייקע, ביידע אין עלטער פון 40 יאָר — אומגעקומען אין אוישוויץ, צוזאַמען מיט זייערע זין: משה, 14 יאָר, און שלמה, 8 יאָר.

פאַמיליע שטאָל (טאָראָנטאָ)

צום אייביקן אָנדענק

שטאָל, יחיאל, 45 יאָר; זיין פרוי ברייגע, 42 יאָר, און זייער זון משה־דוד, 19 יאָר — אַלע אומגעקומען אין אוישוויץ.

ה. שטאָל (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)

צום אייביקן אַנדענק

פון מיינע עלטערן

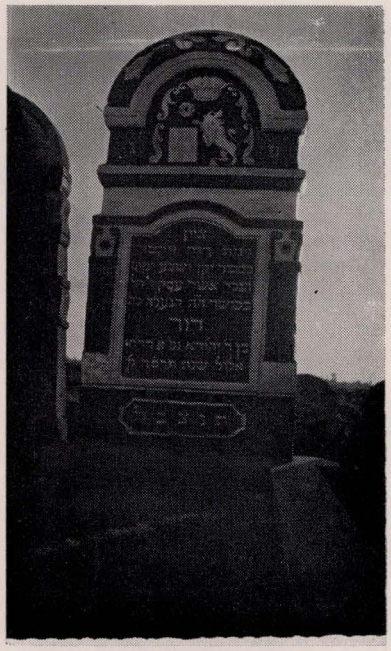

שוואַרץ, דוד
געשטאָרבן אין בזשעזשין אין יאָר 1905
אין עלטער פון 86 יאָר

שוואַרץ, בינע־לאה
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין יאָר 1955
אין עלטער פון 97 יאָר

מיינע אומגעבראַכטע ברידער:

משה און אהרן און מיין שוועסטער פריידע

שוואַרץ, שלמה
ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזער אומגעקומענער משפּחה

אראנאָוו, אבראַם — געשטאָרבן אין לאָדזשער געטאָ אין עלטער פון 44 יאָר.

אראָנאָוו, אסתר־בלימע — געשטאָרבן אין אויגוסט, 1944, אין עלטער פון 47 יאָר.

זשימנאָוואָדאַ, רוזשע — אומגעקומען אין יאָר 1942, צוזאַמען מיט איר 7־יאָריק טעכטערל קאַראַלינאַ, בעת דער דעפּאָרטאַציע פון בזשעזשין קיין לאָדזש.

אראנאָוו, סאַלע — אומגעקומען אין מיידאַנעק.

באדאָווער, גאָלדע — אומגעקומען אין טאָמאַשאָווער געטאָ אין עלטער פון 70 יאָר.

בענעט, מאָטל, 46 יאָר; חיה זיין פרוי און זייער קינד אברהם, 9 יאָר — אַלע אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

מייערהאָלץ, ישעיהו, 43 יאָר; זיין פרוי בלומע, 39 יאָר — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

דזשאַלאַשינסקי, פייגע — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 58 יאָר.

דזשאַלאַשינסקי, קאַפּל — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 35 יאָר.

מאָשקאָוויץ, סאַראַ — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 30 יאָר.

דזשאַלאַשינסקי (פוקס), מלכה — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 32 יאָר.

פוקס, איזאַק — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 11 יאָר.

פוקס, מאַקס — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 32 יאָר.

מאָשקאָוויץ, איזאַק — אומגעקומען אין קאַלושקי אין עלטער פון 30 יאָר.

קיינמאָל וועלן מיר אייך נישט פאַרגעסן!

לודוויג דזשאַלאַשינסקי (טאָראָנטאָ, קאַנאַדע)
האנקא אראנאָוו (מעלבורן, אויסטראַליע)

צום אייביקן אָנדענק

איקא, יחיאל־מאיר — געשטאָרבן אין תל־אביב 14 טעג אין סיון, תשי"ד, אין עלטער פון 64 יאָר.

איקא, הדסה — געשטאָרבן אין תל־אביב 6 טעג אין שבט, תש"י, אין עלטער פון 50 יאָר.

איקא, לעאָן־לייביש בן משה זינדל — געשטאָרבן דעם 25טן דעצעמבער, 1953, אין עלטער פון 42 יאָר, אין נאנסי, פראַנקרייך.

איקא, משה־זינדל — אומגעקומען אין פּוילן מיט זיין פרוי שרה און זיינע טעכטער חנה און מאַניע.

איקא, וואָלף מיט זיין פרוי מאַטל און זייער זון ישעיה.

זאב איקא (ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק

צום אייביקן אָנדענק

בענקעל, פישל (פאָטער) 1935—1880 — געשטאָרבן.

בענקעל, מרים (מוטער) 1936—1883 — געשטאָרבן.

בענקעל, מלכה פרימעט (שוועסטער) 1942—1914 — אומגעקומען.

בענקעל, אסתר־לאה (שוועסטער) 1942—1925 — אומגעקומען.

בענקעל, משה־אליהו (ברודער) 1942—1928 — אומגעקומען.

בענקעל, פריידל (שוועסטער) 1942—1932 — אומגעקומען.

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען!

יעקב הערש בענקעל און משפחה
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

גראָס, אברהם — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין עלטער פון 69 יאָר.

גראָס, רבקה — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין עלטער פון 67 יאָר.

עמאנועל גראָס (ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן

הערשענבערג, בנימין — געשטאָרבן אין פעברואַר, 1922.

הערשענבערג, סאַראַ — געשטאָרבן אין נאָוועמבער, 1937.

קראַוויעצקי, שמעון — געשטאָרבן אין יאָר 1899.

קראַוויעצקי, חנה־חיה — געשטאָרבן אין יאָר 1927.

לאה און מלך הירש (ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק

וואָלקאָווסקי, אברהם און מאטל.

מאַקס וואָלקאָף

צום אייביקן אָנדענק פון אונזער שוואָגער

ליכטענשטיין, חיים — אינטערנירט געוואָרן אין פּאַריז און דעפּאָרטירט געוואָרן דעם 26טן יוני, 1942, נאָך אוישוויץ. די מוטער איז פאַר צרות פּאַראַליזירט געוואָרן.

מארי און יצחק הערש בענקעל
פּאַריז, פראַנקרייך

צום אייביקן אָנדענק

צום אייביקן אָנדענק פון

כאַצקל און ברכה ניימאַן — געלעבט אין די יאָרן 1870—1940.

מאכל, וואָלף און טשאַרלי ניומאַן

לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפ.

צום הייליקן אָנדענק

שעראַדזקי, בעריש — געשטאָרבן אין יאָר 1937.

שעראַדזקי, פראַדל — דעפּאָרטירט געוואָרן פון בזשעזשין אין מאַי, 1942.

וואָלף שעראַדזקי (ניו־יאָרק)

צום הייליקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן שוועסטער און ברידער

פיין, יעקב־שלמה (הערשל ליטוואַק'ס איידעם).

פיין, טויבע־לאה

פיין, שמעון־יוסף מיט זיין משפחה.

פיין, מאיר־וואָלף מיט זיין משפחה.

פיין, צינע־רחל

אייביק וועלן מיר אייך טראָגן אין אונזערע הערצער!

אין אייביקן אָנדענק

זילבערבערג, שלום — אומגעקומען אין עלטער פון 55 יאָר.

זילבערבערג, ציווקע (מילשטיין) — אומגעקומען אין עלטער פון 53 יאָר.

זייערע קינדער: אברהם־מיכאל — 28 יאָר; מרדכי — 25 יאָר; גיטעלע — 19 יאָר. אַלע אומגעקומען.

שיקאַגאָ

צום הייליקן אָנדענק פון די פאַרשטאָרבענע לאַנדסלייט, מיטגלידער פון דער בזשעזשינער סאָסייעטי אין שיקאַגאָ.

ברידער:

נ. לוכען
י. פרידמאַן
י. לעווין
א. קעסלער
ה. סאלוועי
פ. טאָביאַס
ס. סטיין
ה. בראַון
ב. אַבראַמאָוויץ
מ. פיינבערג
מ. ברוסקי
מ. קאַבאַק
י. אַדלער
ד. ווייגבערג
י. לעווין
נ. שיפמאַן
ה. ווייסדאָרף
סעם ראקאָווסקי
אב. סאָלאָמאָן
סעם סעלצער
סעם ציטראָן
פ. קאָרענשטיין
מאַקס פרידמאַן
הארי מעלניק
ווילי וואָלטער
הארי סימאָן
דזשעק ווישני
דזשעיקאָב לאַזאַרוס
הארי בעלקין
סעם האָלין
היימאַן נאָוואַק
לואיס גרינבאַום
דזשאָו קאָהען
אב. בראָקשטיין
ברא. עהרליך
דוד זאנדבערג
איזידאָר קראַן
מ. ברייטבערג
ה. פרידמאַן
מ. פינקעלשטיין
נאַטאַן לאוויץ
לואיס אייזנער
י. אפעלבוים
מעקס דזשייקאָבזאָן
מ. פעדער
האַרי פלאַם
טשאַרלס ניומאַן
דזשייקאָב שטיין
נאַטאַן פריינד
י. יאַקאָבזאָן
סאָלאָמאָן העפט
דזשאָו מעץ
דזשוליוס סימאָן

שוועסטער:

אסתר לוסטער
ווייגבערג
אידאַ פלאַם
גוראַלניק
יאַקובזאָן
העלען בלאַט
אַנאַ מעץ
עממאַ פעדער
ש. קעסלער
אסתר שטיין
אסתר סאָקאָלאָוו
סאַראַ ווייגער
גאַסי קראַן
טילי סאָלאָמאָן
מיני פריינד
גאַסי גאַלפער

As you can see, this volume is richly illustrated. In a separate section we perpetuate the names of the martyrs of our community, victims of the great tragedy. We have made every effort to insure that the list of these holy departed should be complete; but we have not been altogether successful, since most of the records were burnt and destroyed.

Through this volume we erect a monument to our decimated Jewish community, to the people who were martyred—heroes of soul and spirit. With this volume we pay our last respects, we give everlasting honor to the town of our birth. This is a monument for the generations that are gone, and for the way of life in which they lived, deeply Jewish in its form and content, bound up with the finest hopes and strivings of ancient Jewry for a new, recreated life of national honor and worth.

This has been the deeper sense and purpose underlying our years of toil to produce this book: to preserve and cherish the spirit, the light of our sacred community that was so ruthlessly extirpated. History has actually imposed on us—the survivors—the duty to recount the luminous story of our vanished Hassidic, idyllic town of Brzezin.

This work is written in Yiddish, the language in which the great majority of our townspeople lived, created, and ultimately went to the gas chambers. If future generations will wish, yearn to come to know about the Jewish community of Brzezin that was destroyed, and they will be unable to read this material in the original, they will be able to have this historic work translated into whatever tongue is familiar to them.

THE BOOK COMMITTEE

The Brzeziner Memorial Book

In May, 1942, the Nazi murderers liquidated the Ghetto of Brzezin. With this heinous deed, a Jewish community, a Jewish town in Poland was erased, wiped out.

Brzezin was a small Polish town, whose ten thousand Jewish souls became known for their clothes-making; they supplied the clothing for many countries in Europe and even in the Far East.

This precious, beloved town of tailors, where we lived the finest springtime of our lives, dreaming the dreams of youth—this town was laid waste, destroyed in the great holocaust of our people. Once a wonderful congregation lived there, they sang their melodies of weekdays and Festivals amid the walls of their little synagogue. . . . Our idyllic, dreaming town was blown into dust; only the greyed walls of our little synagogue remain as a mute memorial of the tragedy—the walls which the Nazis, in their great hurry, failed to destroy. . . . But the little house of prayer is now without the hundreds of worshippers who used to imbue it with their melodies of prayer out of their toil, their honesty, their wholeness of heart.

Our aim has been to erect, with this volume, a monument of the printed word for the vanished Jewish community. We all carry within us the sacred memory of our brethren and sisters, the people of our town who fell victim to the Nazi machine of murder. We live with deep sorrow and mourning for the Jewish life in our home town that is no more; mourning for the houses of prayer and Torah study that were razed; mourning for the social institutions and groups that have vanished; for the cultural organizations and establishments, that were renowned throughout Poland.

This has given sense and purpose to the years of hard, sustained effort to create this volume—to produce a permanent memorial to all that was so dear and precious to us, to all that was so strongly ingrained in our hearts. This has been our goal in publishing this volume that now lies before you. It was a labor involving enormous difficulties, and untold obstacles.

In this memorial volume we present basic, thorough studies in the history of the Jewish community of Brzezin; reminiscences of its people, out of the recent and the distant past, about Jewish life in our home town; descriptions of the individual societies, institutions, organizations, synagogues, and its economic development; reports about our town after the destruction; the experiences of those few who survived the terrible ordeal, describing the black years of Nazi occupation, and life in the concentration camps.

A separate section of the book is devoted to the work of relief and aid which we carried on for our townspeople and for the survivors after the holocaust. There is a full description, too, of *Shikkun Brzezin,* the group of houses which we built in Israel for our brethren—the pride and crowning glory of all the years of work by our organizations on these American shores.

This volume goes on to give a complete, definitive history of our *landsmanshaft*-organizations and institutions, and their work in New York, throughout the country, and over the entire world.

BRZEZINER BOOK COMMITTEE

New York, N. Y.

J. D. Berg
Chairman
Jos Shaw (Shaibowicz)
Secretary
Joe Diamond
Julius Fox
Sam Fox
Louis Hauser
Ruth Hauser
M. Hirsh
Fishel Maliniak
Abe Rosenberg
I. Rosenblum
S. Sobowinsky
Nathan Summer

Los Angeles, Calif.

Willi Newman
Max Segal
Roda Chernick

Chicago, Ill.

Louis Samberg

Israel

F. Benkel
J. Erlich
A. Fogel
M. Gutkind
M. Har-Jaffe
D. Lencicki
A. Mendlewicz
Sh. Pinczewsky
D. Poliwoda

Paris, France

Bernard Kujawsky

Australia

Mrs. F. Tushinsky

Canada

Abr. Abramowitz

BRZEZIN

Memorial Book

Printed in the U.S.A. by
SHULSINGER BROS. LINOTYPING & PUBLISHING CO.
21 East 4th Street, New York 3, N. Y.

BRZEZIN

MEMORIAL BOOK

JACOB D. BERG, *Chairman*

JOSEPH SHAIBOWICZ (SHAW), *Secretary*

Edited by: A. ALPERIN and N. SUMMER

Published by

BRZEZINER BOOK COMMITTEE

NEW YORK — ISRAEL

1961